Județul
HUNEDOARA
monografie

volumul III

EMIA

TIMPUL

Ioan Sebastian BARA   Denisa TOMA   Ioachim LAZĂR

(coordonatori)

JUDEȚUL HUNEDOARA, MONOGRAFIE

VOLUMUL 3

(CULTURĂ ŞI SPIRITUALITATE)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Județul Hunedoara : monografie. – Iaşi : Timpul, 2012.

3 vol.
ISBN 978-973-612-435-8
Vol. 3. - 2012. **-** Bibliogr. - Index. - ISBN 978-973-612-438-9

908(498-35 Hunedoara)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Județul Hunedoara : monografie. – Deva : Emia, 2012.

3 vol.
ISBN 978-973-753-237-4
Vol. 3. - 2012. **-** Bibliogr. - Index. - ISBN 978-973-753-240-4

908(498-35 Hunedoara)

Tehnoredactare computerizată:	*Ioan Paul Mihai STOICOVICI*
Corectură:	*Ciprian Dacian DRĂGAN, Diana FERENCZ, Traian MARIAN, Denisa TOMA*
Coperta:	*Carmen SZEKEY*
Foto copertă:	*Nicu JIANU*

Această carte apare cu sprijinul financiar
al Consiliului Județean Hunedoara,
preşedinte Mircea Ioan MOLOȚ

Casa de Editură EMIA

Deva, Mareşal Averescu, nr. 20,
e-mail: edituraemia@yahoo.com
www.emia.ro

JUDEȚUL HUNEDOARA, MONOGRAFIE

VOLUMUL 3

(CULTURĂ ŞI SPIRITUALITATE)

Casa de Editură EMIA **Editura TIMPUL**

2012

COLEGIUL REDACȚIONAL

AUTORI

Vlad ANDREI
Marcela BALAZS
Ioan Sebastian BARA
Mircea BARON
Gică BĂEŞTEAN
Florica Teodora BUCIUMAN
Grigore BUIA
Mihai CĂSTĂIAN
Călin CORNEA
Valentin CRAINIC
Mihai DAVID
Florin DOBREI
Monica DUŞAN
Gheorghe FIRCZAK
Dumitru GĂLĂȚAN-JIEȚ
Izabela HAŞA
Anca HĂLMAGI
Marieta ILCU-RĂILEANU
Rusalin IŞFĂNONI
Marcel LAPTEŞ
LASZLO Anna
Ioachim LAZĂR
Csaba LORINT
Dacian MUNTEAN
George MUNTEAN
Erica MUŞA
Octavian-Nicolae PĂTRAŞCU
Eugen PESCARU
Petrişor PÎS
Dumitru PUŞCAŞU
Stelian RADU
Marius SIMINA
Daniela ŞENDRONI
Denisa TOMA
Petre UDREA
Violeta UDREA
Grigore VERDEŞ
Camelia Elena VULEA

CUPRINS

PREFAȚĂ

Cel de-al treilea volum al lucrării Județul Hunedoara, monografie, alcătuit sub genericul **Cultură şi spiritualitate**, înglobează texte ce pun în lumină viața spirituală şi bogăția culturală a acestui spațiu. Autorii capitolelor au încercat să contureze un tablou cât mai cuprinzător al județului văzut, de această dată, din perspectiva tezaurului cultural-spiritual de care dispune județul Hunedoara, un tezaur ce îi conferă unicitate din acest punct de vedere.

Volumul se deschide cu o amplă prezentare a istoriei bisericilor creştine din județ. Biserica, o componentă fundamentală a vieții spirituale, a jucat un rol extrem de important în existența cotidiană a hunedorenilor. De la atestările paleocreştine de pe teritoriul județului Hunedoara, de la cele mai vechi biserici din județ, de la Strei şi Streisângiorgiu, până la viața bisericească de azi, este prezentată istoria bisericilor ortodoxă, greco-catolică, romano-catolică, reformată, luterană, unitariană, precum şi istoria comunității mozaice din județ.

Viața culturală a județului Hunedoara a fost parte integrantă a culturii din spațiul transilvan, iar în lucrare este pus în evidență rolul societăților şi al instituțiilor culturale hunedorene. O atenție specială şi pe deplin justificată este acordată rolului pe care Societatea ASTRA l-a jucat în formarea şi afirmarea conştiinței naționale a românilor transilvăneni.

În cei 75 de ani de activitate a principalelor despărțăminte hunedorene ale ASTREI (Deva, Baia de Criş-Brad, Orăştie, Hațeg, Hunedoara, Dobra şi Jiu), membrii lor au militat activ şi cu mult entuziasm pentru promovarea ideilor înscrise în statutul de înființare a acestei societăți din 1861. Despărțămintele hunedorene ale ASTREI au acționat pentru înființarea de biblioteci poporale şi pentru ținerea de prelegeri pentru popor în domenii utile, de interes. Este important de ştiut că şapte adunări generale ale ASTREI s-au desfăşurat în localități hunedorene: Hațeg (1864, 1891), Deva (1874, 1899 şi 1932) şi Orăştie (1884 şi 1913) şi au reprezentat momente de sărbătoare, românii hunedoreni având posibilitatea de a cunoaşte marile personalități politice şi culturale ale vremii.

De asemenea, Societatea pentru Fond de Teatru Român, Societatea de Istorie şi Arheologie a Comitatului Hunedoara şi Muzeul Județului Hunedoara sunt instituții culturale care au avut un impact puternic asupra vieții hunedorene la cumpăna veacurilor XIX şi XX.

Este prezentat succint şi istoricul Bibliotecii Județene „Ovid Densusianu” Hunedoara-Deva, de la activitatea cercurilor de lectură din secolul XIX din principalele orașe, până la bibliotecile publice de astăzi, instituții chemate să facă față provocărilor unei lumi în schimbare continuă, lumea secolului XXI.

Întreaga viață politică, socială, economică, culturală a județului Hunedoara a fost oglindită în paginile unor publicații cu profil divers, ziare şi reviste a căror apariție este urmărită cronologic până în perioada post-decembristă.

Județul Hunedoara este unul dintre cele mai importante depozitare a unor bogate şi variate tradiții etno-folclorice. Extraordinara zestre a obiceiurilor laice şi religioase din toate anotimpurile, a portului popular, a meşteşugurilor tradiționale, a costumelor populare conferă unicitate județului Hunedoara din acest punct de vedere. Oricine doreşte să cunoască acest județ va descoperi comori folclorice inestimabile, bine conservate, nealterate, din Ținutul Pădurenilor până pe Valea Mureşului, din Ținutul Momârlanilor până pe culmile domoale ale Apusenilor ce străjuiesc Valea Crişului Alb.

Volumul se încheie cu prezentarea principalelor zone turistice ale județului, cu cele mai importante obiective ce pot fi vizitate de cei care doresc să cunoască aceste locuri.

Toate acestea se găsesc reflectate în acest volum care întregeşte profilul unui județ ce deține inestimabile valori spirituale transmise de la înaintaşi şi care vor fi perpetuate de cei care vor veni după noi.

ISTORIA
BISERICII ORTODOXE HUNEDORENE

RĂSPÂNDIREA CREŞTINISMULUI
ÎN PĂRȚILE HUNEDOAREI (SECOLELE II-VI)

Factor de bază al devenirii noastre etnice, lingvistice şi spirituale[1], creştinismul constituie, de aproape două milenii, o permanență în spațiul hunedorean. Facilitată de preceptele zamolxiene despre nemurirea sufletului[2] şi de decadența societății şi a spiritualității lumii greco-romane[3], această nouă credință s-a propagat treptat, în cadrul unui proces complex şi îndelungat. Că a fost un creştinism autentic, bine ancorat în conştiința celor care îl îmbrățişaseră, o dovedesc atât obiectele paleocreştine descoperite, aparținătoare localnicilor, iar nu migratorilor, cât şi lipsa frământărilor majore de natură doctrinară, de tipul celor care tulburaseră viața Bisericilor sud-dunărene[4].

Ca informație de natură strict politică, dat fiind interesul pe care dacii îl acordau oricărei tulburări sau instabilități ivite în sânul societății imperiale romane, creştinismul a putut fi cunoscut la Sarmizegetusa Regia încă din a doua jumătate a secolului I[5]. Ne aflăm însă pe un teren unde supoziția ia locul sursei literar-istorice sau arheologice; cu aceeaşi situație ne confruntăm şi în ceea ce priveşte creştinismul următoarelor două secole, anume perioada anilor 106-271/275. Într-adevăr, conturarea unei imagini de ansamblu a vieții bisericeşti pe teritoriul actualului județ Hunedoara este o sarcină extrem de dificilă, întrucât chiar la nivelul întregii Transilvanii se cunosc prea puține date despre răspândirea noii învățături[6]. În lipsa unor izvoare sigure, logica istorică sugerează mai multe căi de difuziune a religiei creştine în Dacia. Astfel, în județul Hunedoara, o mare contribuție la răspândirea creştinismului au avut-o soldații din unitățile militare romane staționate atât între cele două războaie dacice (cazul unor detaşamente din *Legio IIII Flavia Felix*, încartiruite pe locul viitoarei capitale Ulpia Traiana Sarmizegetusa), cât şi după anul 106 – în marele castru de la Micia (Vețel) au staționat *Ala I Hispanorum Campagonum*, *Cohors II Flavia Commagenorum* şi *Numerus Maurorum Miciensium*[7] –, în rândul cărora se vor fi aflat şi creştini[8]. Alți mijlocitori ai difuzării noii religii au fost coloniştii, negustorii şi sclavii, proveniți, potrivit datelor oferite de epigrafie, mai ales din provinciile orientale ale Imperiului, acolo unde credința creştină se înrădăcinase adânc încă din perioada apostolică[9]. Acelaşi rol trebuie să-l fi avut şi restrânsele comunități evreieşti din mediul citadin, stabilite pe teritoriul provincial intracarpatic după înfrângerea revoltei conduse de Simon Bar-Kochba (132-135); în rândul acestor refugiați s-au găsit, cu siguranță, şi creştini[10]. Misionari nu se cunosc[11]. Evanghelia, propovăduită în

---

1 Dumitru Protase, *Orizonturi daco-romane*, vol. II, Cluj-Napoca, 2005, p. 345.

2 Daniel Ciobotea, *Elemente ale religiei geto-dacilor favorabile procesului de încreştinare a strămoşilor*, în „Studii Teologice”, 28, nr. 7-10, 1976, p. 611-622.

3 Nicolae Chifăr, *Istoria creştinismului*, vol. I, Iaşi, 1999, p. 9-10.

4 Teodor Bodogae, *Momente de seamă privind începuturile vieţii religioase a românilor până la organizarea mitropoliilor din ţara noastră*, în „Mitropolia Ardealului”, 17, nr. 5-6, 1972, p. 389.

5 Ioan Marin Mălinaş, *La umbra Sarmizegetusei romane: basilica din Densuş. Reflexii istorice şi literare inspirate de o carte tipărită la Viena în 1775*, Oradea, 1997, p. 36.

6 Mihai Bărbulescu, *Vechi urme creştine*, în vol. „Monumente istorice şi de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului şi Clujului”, Cluj-Napoca, 1982, p. 58-59.

7 Dumitru Popa, *Istoria antică a României. Epoca romană în Dacia şi Dobrogea (sec. I-III d. Hr.)*, Sibiu, 2004, p. 28-33.

8 Între soldaţii din *Cohors II Flavia Commagenorum equitata sagittariorum* au existat, cu siguranţă, şi creştini, dată fiind vecinătatea provinciei de provenienţă a acestei unităţi militare, Comagena, cu Osroene, evanghelizată, potrivit tradiţiei, încă din secolul I (*cf.* Alexandru Nemoianu, *Trei obiecte paleocreştine descoperite la Veţel - judeţul Hunedoara*, în „Mitropolia Banatului”, 29, nr. 1-3, 1979, p. 131).

9 *Istoria României. Transilvania* (coord. Anton Drăgoescu), vol. I, Cluj-Napoca, 1997, p. 207; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a III-a, vol. I, Iaşi, 2004, p. 60-61.

10 Comunitatea iudaică din Ulpia Traiana Sarmizegetusa este atestată arheologic printr-o serie de descoperiri de factură epigrafică şi numismatică: inscripţii votive închinate „Zeului Preaslăvit”, „Zeului celui veşnic şi Iunonei şi îngerilor”, o monedă de bronz cu reprezentarea pe avers a unui palmier cu şapte ramuri şi a numelui ebraic „SHIMON” şi o piatră

limba latină[12], s-a răspândit de la om la om şi din comunitate în comunitate[13], mai întâi în zonele unde colonizarea – deci şi procesul romanizării – a fost mai intensă, adică în oraşele şi castrele intracarpatice[14]; mediul rural, în cea mai mare parte, pare să fi rămas, până după secolul al IV-lea, în afara sferei de influență a creştinismului[15].

Cele câteva obiecte ceramice paleocreştine descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi Micia, încadrabile cronologic în perioada provincială a Daciei, nu oferă detalii privitoare nici la numărul, nici la forma de organizare a comunităților creştine din acest spațiu. Cu siguranță a fost vorba de mici nuclee, aflate într-o formă incipientă de organizare[16]. Numărul restrâns al creştinilor de pe teritoriul hunedorean nu trebuie să surprindă, întrucât şi în alte părți ale Daciei traiane, ba chiar în provinciile Dalmația, Pannonia Superior şi Inferior, Moesia Superior şi Inferior, situația era aceeaşi[17]. Nici absența obiectelor paleocreştine nu este concludentă, dat fiind statutul de „religio illicita" al creştinismului, într-o provincie marginală a Imperiului, atent monitorizată de Roma[18]; în secolele următoare, înmulțirea dovezilor arheologice nu poate fi explicată satisfăcător decât admițând existența acestor comunități în perioada anterioară[19].

Retragerea administrației şi a armatei romane la sudul Dunării în 271/275 a dat un nou impuls dezvoltării acestor nuclee creştine. De altfel, în perioada preconstantiniană[20], prin numeroşii transfugi sud-dunăreni aceste comunități trebuie să se fi întărit; cauza acestui exod a constituit-o persecuția lui Diocletian şi a lui Galeriu, în cursul căreia s-au înregistrat numeroşi martiri[21]. De altfel, după anul 313, când prin edictul de la Mediolanum s-a acordat religiei creştine libertatea de manifestare, monedele, obiectele paleocreştine descoperite, precum şi menționarea Sarmizegetusei (sub forma „Sarmategte") în *Tabula Peutingeriana*[22] indică perpetuarea legăturilor cu provinciile sud-dunărene. În cadrul acestor legături strânse trebuie căutată şi relansarea creştinismului intracarpatic din secolele IV-VI, creştinism ale cărui rădăcini fuseseră puse în veacurile anterioare[23].

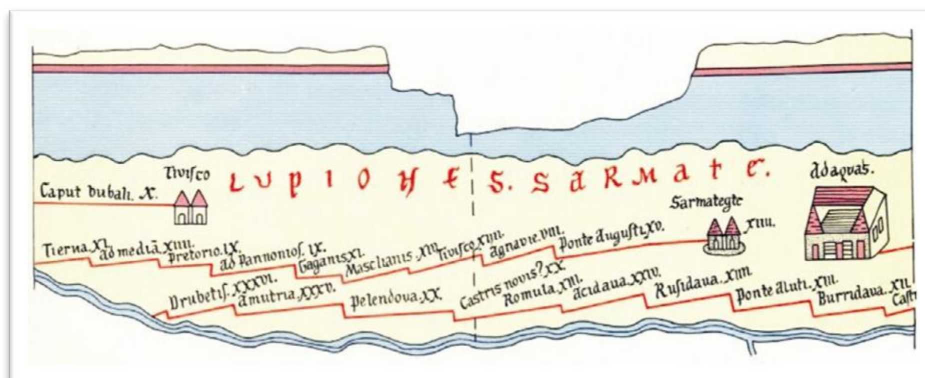

Foto 1 – Ulpia Traiana Sarmizegetusa reprezentată pe *Tabula Peutingeriana*

de inel cu criptograma iudeo-gnostică „AGVLA" (*cf.* Nicolae Gudea, *Evreii în provinciile dacice. 106-275 p. Ch.*, în „Ephemeris Napocensis", 9-10, 1999-2000, p. 186-189, 194-195, 198-200).

11 M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 62.

12 Alexandru Madgearu, *Rolul creştinismului în formarea poporului român*, Bucureşti, 2001, p. 480.

13 Nelu Zugravu, *Geneza creştinismului popular al românilor*, Bucureşti, 1997, p. 15.

14 D. Protase, *op. cit.*, II, p. 348-349.

15 Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 31-32.

16 Emilian Popescu, *Creştinismul pe teritoriul României până în secolul al VII-lea, în lumina noilor cercetări*, în „Mitropolia Banatului", 37, nr. 4, 1987, p. 40.

17 Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 29.

18 *Istoria românilor* II. *Daco-romani, romanici, alogeni* (coord. Dumitru Protase şi Alexandru Suceveanu), Bucureşti, 2001, p. 257.

19 Mircea Rusu, *Paleocreştinismul din Dacia Romană*, în „Ephemeris Napocensis", 1, 1991, p. 94.

20 D. Protase, *op. cit.*, II, p. 348.

21 N. Zugravu, *op. cit.*, p. 287.

22 Doina Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV. Interferenţe spirituale*, Timişoara, 1999, p. 138-142.

23 N. Zugravu, *op. cit.*, p. 288.

Un rol deosebit l-au avut în această etapă misionarii, laici şi clerici deopotrivă[24], trimişi de către ierarhii numeroaselor scaune episcopale sud-dunărene[25]. Nici prezenţa călugărilor nu trebuie exclusă[26]; pentru teritoriul hunedorean, o poartă de pătrundere a monahismului a reprezentat-o Banatul învecinat, conectat în mod direct, prin partea sa sudică, la lumea imperială romano-bizantină[27]. Limba în care aceştia au răspândit cuvântul Evangheliei a fost latina, în care s-a formulat şi impus întreaga terminologie doctrinară creştină de bază[28]. Astfel, ferită de marile dispute teologice ale vremii[29], noua învăţătură s-a putut înrădăcina adânc în conştiinţa populaţiei romanizate.

În număr relativ mare, obiectele creştine descoperite după 313 au fost localizate cam în aceleaşi puncte în care ele fuseseră semnalate şi în secolele precedente, anume capitala Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi castrul de la Micia (Veţel), semn al continuităţii populaţiei autohtone în cadrul aceloraşi aşezări[30]. Dacă anterior toate datele converg spre a indica un creştinism de tip urban, în secolele IV-VI se constată că preceptele evanghelice pătrund treptat şi în mediul rural, dominat de conservatorism[31]. Această translaţie s-a produs mai ales după 454, când datorită destrămării confederaţiei hunice asistăm la o autentică ruralizare a întregii societăţi romanice ex-provinciale[32]. Treptat, creştinismul s-a impus aşadar şi în mediul rural[33]. Credinţele ancestrale ale noilor convertiţi, reîmprospătate de nesfârşitele valuri ale migratorilor[34] – creştinarea acestora s-a produs ulterior, în afara Transilvaniei[35] –, au lăsat urme adânci în spiritualitatea poporului român, sesizabile, la nivelul superstiţiilor, al datinilor şi al obiceiurilor populare, până astăzi[36]. Aşadar, dacă la nivelul secolului al IV-lea populaţia romanică rămăsese preponderent păgână[37], până în prima jumătate a veacului al VII-lea creştinismul, printr-o moderată „conversio paganorum"[38] (la Ulpia Traiana Sarmizegetusa se constată, totuşi, urmele unor distrugeri intenţionate ale unor monumente religioase păgâne[39]), s-a generalizat, acoperind, într-un mod relativ uniform, întregul spaţiu provincial de odinioară[40].

Din păcate, din pricina lacunelor documentare[41], chestiunile privitoare la organizarea şi sfera de jurisdicţie în cadrul căreia se găseau aceste comunităţi creştine locale comportă mari semne de întrebare. A existat o Biserică organizată în primele şase secole? Răspunsul este, cu necesitate, unul afirmativ, prezenţa nucleelor creştine, atestate prin numeroasele descoperiri arheologice, presupunând existenţa unor lăcaşuri de închinare şi a unor oficianţi ai Sfintei Liturghii, fără de care Biserica nu poate fiinţa[42]; prezenţa grupată a mai multor obiecte creştine (un potir euharistic, opaiţe etc.) poate sugera că o altă basilică a

---

24 Vasile Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911, p. 91, 144.

25 M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 105-106.

26 Coriolan H. Opreanu, *Transilvania la sfârşitul antichităţii şi în perioada migraţiilor. Schiţă de istorie culturală*, Cluj-Napoca, 2003, p. 41.

27 Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească. Secolele XIV-XX*, Bucureşti, 1982, p. 14.

28 Em. Popescu, *op. cit.*, p. 46.

29 N. Zugravu, *op. cit.*, p. 299.

30 Nicolae Gudea, Ioan Ghiurco, *Din istoria creştinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988, p. 120.

31 Alexandru Madgearu, *The spreading of Christianity in the rural areas of post-Roman Dacia (4th-7th century)*, în „Archaeus. Studii de Istorie a Religiilor", 1-4, nr. 8, 2004, p. 41-59.

32 N. Zugravu, *op. cit.*, p. 411.

33 Al. Madgearu, *Rolul creştinismului...*, p. 485.

34 N. Zugravu, *op. cit.*, p. 300.

35 Coriolan H. Opreanu, *Creştinismul şi neamurile germanice în secolele IV-V în Transilvania*, în „Ephemeris Napocensis", 5, 1995, p. 237-238.

36 V. Pârvan, *op. cit.*, p. 143-144; Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 49; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 286, 429; *Istoria României. Transilvania...*, I, p. 216; M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 63.

37 Ioan Marian Ţiplic, *Contribuţii la istoria spaţiului românesc în perioada migraţiilor şi Evul Mediu timpuriu (secolele IV-XIII)*, Iaşi, 2005, p. 45.

38 N. Zugravu, *op. cit.*, p. 295.

39 Ligia Bârzu, Stelian Brezeanu, *Originea şi continuitatea românilor. Arheologie şi tradiţie istorică*, Bucureşti, 1991, p. 170.

40 Alexandru Madgearu, *Expansiunea creştinismului în afara mediului post-urban din Dacia (secolele IV-VI)*, în vol. „Slujitor al Bisericii şi al neamului, Părintele Prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 ani", Cluj-Napoca, 2002, p. 195.

41 Emilian Popescu, *Creştinismul timpuriu pe teritoriul României*, în vol. „Priveghind şi lucrând pentru mântuire", Iaşi, 2000, p. 195.

42 Mircea Păcurariu, *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, Bucureşti, 1980, p. 10.

existat la Ulpia Traiana Sarmizegetusa[43]. Lăcaşurile nu au putut funcționa decât după retragerea aureliană, când eticheta de *religio ilicita* aplicată creştinismului a dispărut. În toate aceste presupuse basilici, limba în care se predica Evanghelia şi în care se săvârşeau slujbele bisericeşti era latina vulgară[44]. De o organizare ecleziastică superioară, de tipul celei actuale, nu se poate însă vorbi.[45] Pentru hirotonirile de preoți se va fi apelat la ierarhi itineranți (horepiscopi şi periodeuți), trimişi din castrele episcopale sud-dunărene de la Singidunum (Belgrad), Horreum Margi (Ciupria), Margum (Dobrovica) şi Viminacium (Kostolac) din Moesia Superior, respectiv Ratiaria (Arcear), Castra Martis (lângă Kula), Aquae (Negotin Prahovo) şi Oescus (Ghighen) din Dacia Ripensis[46]; întinderea jurisdicției Arhiepiscopiei Iustiniana Prima şi asupra castrelor episcopale nord-dunărene, potrivit cuprinsului „Novelei” XI din 14 aprilie 535[47], nu a făcut altceva decât să consfințească juridic realitățile curente[48] şi să statueze poziționarea acestui spațiu în sfera de influență politico-bisericească a Constantinopolului[49]. Nu trebuie exclusă întru totul nici prezența unor episcopi locali; pentru Hunedoara, un potențial scaun episcopal, al cărui titular putea cumula chiar prerogative administrativ-juridice, pare să fi existat la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, supoziție spre care conduce menționarea localității în *Tabula Peutingeriana*, alături de alte centre politico-bisericeşti ale timpului[50].

O parte din considerațiile enunțate au pornit de la analiza obiectelor paleocreştine descoperite pe teritoriul hunedorean actual: piese ceramice, metalice sau litice, păstrate integral sau fragmentar, care au aparținut autohtonilor romanizați, iar nu migratorilor[51]. Unele nu au putut fi încadrate într-un interval cronologic foarte strâns[52]; asupra altora planează unele suspiciuni în ceea ce priveşte caracterul religios: creştin sau păgân?[53] Dacă din perioada provincială a Hunedoarei provin mai puține obiecte paleocreştine, treptat, începând cu secolul al IV-lea, numărul acestora a crescut, piesele diversificându-se şi pătrunzând treptat în tot mai multe domenii de activitate[54]. Odată cu reintrarea teritoriului nord-dunărean în sfera de influență romano-bizantină, anume din a doua jumătate a secolului al V-lea şi până în primele decenii ale celui următor, acestea se înmulțesc considerabil, standardizându-se ca stil[55].

Foto 2 – Opaiţ paleocreştin (secolul V), descoperit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa

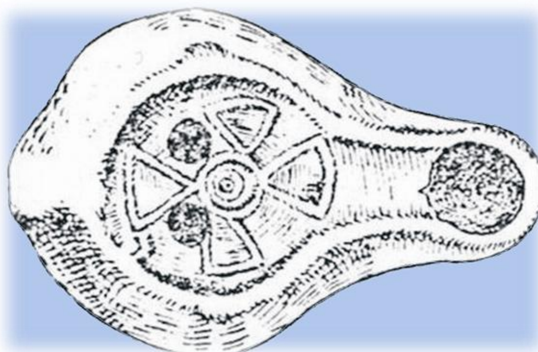

Fig. 1 – Desen după un alt opaiţ paleocreştin descoperit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa

43 N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit*., p. 119; N. Zugravu, *op. cit*., p. 290.

44 N. Zugravu, *op. cit*., p. 294.

45 Mihail Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 479.

46 Nelu Zugravu, *Cu privire la jurisdicţia asupra creştinilor nord-dunăreni în secolele II-VII*, în „Pontica”, 17-29, 1995-1996, p. 171; M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 106-107.

47 Emanoil Băbuş, *Justiniana Prima în lumina noilor cercetări*, în „Studii Teologice”, 39, nr. 1, 1987, p. 84-92.

48 V. Pârvan, *op. cit*., p. 200.

49 M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 122-124.

50 D. Benea, *op. cit*., p. 144.

51 Nicolae Dănilă, *Daco-Romania Christiana. Florilegium studiorum*, Bucureşti, 2001, p. 147; *Istoria românilor...*, II, p. 594-596.

52 N. Zugravu, *op. cit*., p. 179.

53 M. Rusu, *op. cit*., p. 86; C. H. Opreanu, *Transilvania...*, p. 28.

54 D. Benea, *op. cit*., p. 110.

55 N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit*., p. 124; D. Benea, *op. cit*., p. 110; C. H. Opreanu, *op. cit*., p. 29-30.

În județul Hunedoara, aceste materiale paleocreştine au fost semnalate arheologic în mai multe puncte: capitala romană Ulpia Traiana Sarmizegetusa (trei opaițe din lut ars, un potir, două capace de vas, un disc de sticlă, o fibulă metalică, două stele funerare etc.), castru militar roman de la Micia (un platou oval din lut, trei capace de vas, un arc de fibulă din argint, două stele funerare, o centură militară din bronz etc.), Deva (vas ceramic) şi Baia de Criş (opaiț din lut ars)[56]. Sigure sau îndoielnice, aceste descoperiri permit totuşi conturarea unei imagini de ansamblu a unor comunități locale aflate în plin proces sincron de romanizare şi de încreştinare.

CREŞTINISM ŞI PĂGÂNISM ÎN EVUL MEDIU TIMPURIU (SECOLELE VII-XII)

Evenimentele militare de la Dunărea de Jos din primele decenii ale secolului al VII-lea au avut urmări dramatice în toate sferele societății romanice. Marea migrație avaro-slavă a determinat întreruperea legăturilor politico-economice şi cultural-religioase ale teritoriului carpato-danubiano-pontic cu Bizanțul[57]; această criză a fost resimțită din plin şi în spațiul intracarpatic. Întrucât izvoarele scrise ori cele arheologice nu mai oferă informații privitoare la viața bisericească a populației slavo-romanice din județul Hunedoara în secolele VII-XI/XII, singurele surse rămân datele furnizate de siturile din celelalte zone ale Transilvaniei.

Dispariția scaunelor episcopale dunărene, veritabile punți de legătură între creştinătatea carpato-danubiano-pontică şi cea bizantino-constantinopolitană, a dus la izolarea bisericească (şi politică) a comunităților creştine romanice într-o mare de păgânitate avaro-slavă. În pofida toleranței religioase afişate de noii stăpâni politici, creştinismul a stagnat[58]. Dispariția cvasitotală a obiectelor creştine intracarpatice – vase de cult, un tipar pentru turnat cruci, cercei, catarame şi o fibulă, toate din secolele VII-VIII, au fost descoperite doar la Gâmbaş (jud. Alba), Bratei (jud. Sibiu), Moigrad (jud. Sălaj), Sălaşuri şi Sighişoara (jud. Mureş), Şopteriu (jud. Bistrița), Cristur (jud. Harghita) şi Poian (jud. Covasna)[59] – ar sugera, potrivit istoriografiei recente, disoluția mediului eclesial transilvănean[60]. La o primă vedere, spre aceeaşi concluzie ar conduce şi rezultatele cercetărilor din necropolele intracarpatice aparținătoare orizontului cultural „Mediaş” (secolele VII-IX), întrucât, în majoritatea cazurilor, se constată pe cale arheologică înlocuirea mormintelor de înhumație cu cele tumulare de incinerație[61]. Cine a recurs la acest ritual de înmormântare eminamente păgân, ținând cont de apartenența etnică slavo-romanică a acestor necropole? Părerile sunt împărțite. Potrivit celei dintâi opinii, înhumații ar fi fost romanicii creştini, iar cei incinerați slavii păgâni; acolo unde poziția defuncților este chircită, orientată nord-sud, mormintele s-au atribuit bulgarilor[62]. Altă opinie sugerează posibilitatea ca incinerația să fi fost practicată chiar de către romanici, mergându-se pe ideea că înhumația nu este o condiție a Învierii, ci doar un simbol al ei, neopunându-se astfel niciunei dogme a Bisericii[63]. Totuşi, o revenire în masă a populației romanizate la practicile păgâne este greu de acceptat, întrucât creştinarea autohtonilor nu a fost una silnică, impusă de vreo autoritate politică superioară, ci un proces natural, treptat, în care răspândirea învățăturilor Evangheliei s-a făcut de la om la om şi de la o comunitate la alta în mod paşnic[64]. Aşadar, fie necropolele de incinerație ale slavilor au fost preluate de către romanicii creştini, astfel explicându-se biritualismul lor, fie o parte a autohtonilor nu îmbrățişase încă „religia iubirii”, credințele lor ancestrale fiind potențate de obiceiurile păgâne ale noilor conducători politici ai Transilvaniei; între cei din urmă s-ar putea enumera urmaşii dacilor liberi şi elementele migratoare rămase, aflate în faza de asimilare-creştinare. Proximitatea unora dintre necropolele birituale aparținătoare orizontului cultural „Mediaş” – cazul

56 A se vedea, in extenso, Florin Dobrei, *Descoperiri paleocreştine din secolele II-VI în spaţiul hunedorean*, în „Altarul Banatului” (serie nouă), 19 (58), nr. 10-12, 2008, p. 129-140 (cu bibliografia aferentă).

57 N. Zugravu, *Geneza creştinismului...*, p. 479.

58 Al. Madgearu, *Rolul creştinismului...*, p. 92; C. H. Opreanu, *op. cit.*, p. 45.

59 Sorin Marţian, *Biserica pe teritoriile fostelor provincii dacice (Transilvania, Banat, Oltenia) în secolele VII-XI. Aspecte de istorie, organizare bisericească, rit şi cult*, Târgu-Lăpuş, 2006, p. 147-153.

60 Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 92; C. H. Opreanu, *op. cit.*, p. 45.

61 I. M. Ţiplic, *op. cit.*, p. 102-107.

62 N. Zugravu, *op. cit.*, p. 494.

63 Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 102, 105; S. Marţian, *op. cit.*, p. 134-135.

64 N. Zugravu, *op. cit.*, p. 15.

celor de la Ghirbom, Berghin etc. (localități în jud. Alba)[65] – face ca aceste considerații să poată fi aplicate întru totul şi în ceea ce priveşte teritoriul hunedorean, unde, pentru secolele VII-VIII, nu există nicio sursă arheologică de acest gen.

În secolele IX-X, contextul politico-religios al Europei de sud-est s-a schimbat radical, favorizând revitalizarea creştinismului nord-dunărean. Misiunile constantinopolitane în regiunile balcano-danubiene şi panonice, soldate cu creştinarea bulgarilor, a moravilor, a sârbilor, a ruşilor şi, temporar, a maghiarilor, precum şi revenirea Bizanțului la Dunărea de Jos în anul 971, însoțită de reorganizarea sistemului episcopal în sudul Istrului şi în Dobrogea, au marcat debutul unei noi etape în dezvoltarea creştinismului slavo-românesc[66]. Dispariția treptată a mormintelor de incinerație în raport cu cele de înhumație, fenomen început după anul 700 şi finalizat în următoarele două secole, demonstrează că adepții acestui ritual de înmormântare s-au creştinat[67]; această etapă corespunde, potrivit istoriografiei laice recente, celui de „al doilea început al creştinismului" în spațiul intracarpatic[68]. Cu alte cuvinte, ar fi vorba de o reîncreştinare a societății medieval-timpurii transilvănene, patronată de autoritatea politică a vremii, sub influența creştinismului slav de tip moravian[69]; cel puțin doi dintre ucenicii Sfinților Chiril şi Metodie, Zandov/Jandov şi Moznopon, par să fi ajuns, la cumpăna secolelor IX-X, şi în spațiul românesc[70]. Acestei faze îi este atribuită introducerea aşa-numitului „rit bizantino-slav" (secolul al X-lea), adică a limbii slavone liturgice în viața Bisericii[71], atât ca modalitate de păstrare a identității creştinismului românesc de tip răsăritean în fața încercărilor tot mai evidente de atragere a lui în sfera de influență latino-occidentală, cât şi ca mijloc de progres cultural-bisericesc, într-o vreme când cărțile de slujbă traduse în limba română lipseau, dar a căror tălmăcire, în limba conducătorilor politici ai Transilvaniei, începuse deja prin sfinții creştinători ai moravilor şi era în plină desfăşurare prin ucenicii acestora[72].

Foto 3 – Sfinţii Metodie şi Chiril, încreştinătorii slavilor

La nivelul județului Hunedoara, cele 10 morminte de înhumație de la Orăştie (punctul „Dealul Pemilor-X8"), aparținătoare grupului „Ciumbrud" şi datate fie în a doua jumătate a secolului al IX-lea, fie în secolul următor, prin inventarul lor specific (lipsesc armele, iar între podoabe se numără pandantivii cu cruce) şi poziționarea defuncților (pe spate, orientați vest-est, cu mâinile aşezate pe piept, pe bazin sau

65 Al. Madgearu, *op. cit*., p. 97-99, 103-104; I. M. Ţiplic, *op. cit*., p. 103.
66 N. Zugravu, *op. cit*., p. 486.
67 I. M. Ţiplic, *op. cit*., p. 115.
68 C. H. Opreanu, *op. cit*., p. 52.
69 I. M. Ţiplic, *op. cit*., p. 115.
70 *Istoria României. Transilvania...*, I, p. 301-302; M. Păcurariu, *op. cit*., I, p. 174.
71 P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti. Problemele istoriografiei române*, ed. a II-a, Bucureşti, 2000, p. 186-187.
72 M. Păcurariu, *op. cit*., I, p. 174-175.

ridicate), constituie prima dovadă arheologică a prezenţei unor slavi creştinaţi în această zonă. În schimb, păgâne sunt cele 68 de morminte de înhumaţie (inventar sepulcral tipic unei populaţii războinice) din a doua necropolă de la Orăştie (punctul „Dealul Pemilor-X2"), datate în secolul al X-lea şi în primele decenii ale veacului următor, atribuite atât maghiarilor, cât şi unor elemente pecenege şi slavo-româneşti[73]; la fel, cele de la Deva (punctul „Micro 15")[74]. Abia necropolele de la Deva[75], Simeria Veche (punctul „În vii")[76], Hunedoara (punctul „Dealul Comorilor")[77] şi Streisângeorgiu (punctul „La biserică")[78], aparţinătoare tipologic orizontului local Blandiana B – Alba Iulia al culturii Bijelo-Brdo, iar cronologic secolelor XI-XII (etapa târzie a acestui grup cultural, denumită „Citfalău", se extinde şi în secolul al XIII-lea), sugerează, prin inventarul lor (absenţa ofrandelor alimentare, a obiectelor de harnaşament şi a altor accesorii militare, apariţia monedelor depuse ca ofrandă etc.) şi prin generalizarea orientării vest-est a defuncţilor, omogenizarea culturală a comunităţilor transilvănene şi impunerea definitivă a creştinismului în spaţiul intracarpatic[79].

În ceea ce priveşte organizarea bisericescă a comunităţilor creştine în această perioadă lungă de timp, datele arheologiei nu oferă nicio informaţie. O ipoteză ar fi aceea că singurele forme instituţionalizate ale Bisericii care ar fi putut supravieţui în acele vremuri tulburi, neatestate însă arheologic şi documentar, au fost aşezămintele monahale[80]; situate în locuri retrase, acestea sunt indicate prin toponime de tipul „Remetea", frecvent întâlnite nu doar la nivelul întregii Transilvanii[81], ci şi în judeţul Hunedoara[82]. Pornind însă de la premisa că în absenţa Euharistiei – centrul cultului şi al vieţii ecleziastice – nu există comunitate creştină, trebuie să se răspundă la întrebarea: Cine îi consacra pe aceşti clerici săvârşitori ai Tainelor, dacă nu o ierarhie locală? Instituţia horepiscopilor şi a periodeuţilor dispăruse de mult. Este greu de presupus şi că aceşti candidaţi la preoţie s-ar fi deplasat pentru primirea Hirotoniei până în Dobrogea sau, mai departe, până la Tesalonic sau Constantinopol, drum care presupunea, la acea dată, nenumărate primejdii[83]. Nicio jurisdicţie directă a Episcopiei „Tourkiei" (Ungariei) asupra Hunedoarei după anul 953 nu poate fi susţinută, dacă se admite faptul că primul ei întâi-stătător, Ierotei, a rezidat undeva în câmpia Tisei, iar nu la Bălgrad[84]. Tot din pricina distanţei mari, nici ierarhii de Dibiskos/Tibisco (Timişoara)[85], sufraganii Arhiepiscopiei Ohridei din secolul al XI-lea, nu au putut beneficia de asemenea prerogative administrativ-teritoriale extinse. Se poate discuta aşadar doar de o influenţă bisericească a centrelor ecleziastice respective în spaţiul intracarpatic, în sensul favorizării răspândirii creştinismului între populaţiile alogene conlocuitoare, deci nu de o competenţă canonică efectivă asupra teritoriului hunedorean. Prin urmare, pentru secolele IX-XI poate fi luată în calcul ipoteza plasării actualului judeţ fie în sfera de jurisdicţie a unei străvechi eparhii a Bălgradului (cu titulari

[73] I. M. Ţiplic, *op. cit.*, p. 114-111, 120-125, 240; S. Marţian, *op. cit.*, p. 150-151; Aurel Dragotă, *Aspecte de multiculturalitate spirituală. Rit şi ritual funerar în Transilvania şi în Europa Centrală şi de Sud-Est (sec. IX-XI p. Ch.)*, Alba Iulia, 2006, p. 145.

[74] Radu R. Heitel, *Arheologia etapelor de pătrundere a maghiarilor în Transilvania intracarpatică*, în „Symposia Thracologica. Revistă a Institutului de Tracologie", 5, 1987, p. 77-79; Ana Maria Velter, *Transilvania în secolele V-XII. Interpretări istorico-politice şi economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul carpatic*, Bucureşti, 2002, p. 400; I. M. Ţiplic, *op. cit.*, p. 120, 124-125, 236; A. Dragotă, *op. cit.*, p. 142-143.

[75] A. M. Velter, *op. cit.*, p. 344, 354, 400; I. M. Ţiplic, *op. cit.*, p. 127, 246; A. Dragotă, *op. cit.*, p. 143.

[76] Beniamin Basa, *Şantierul Simeria*, în „Materiale şi Cercetări Arheologice", Oradea, 9, 1970, p. 225-232; A. M. Velter, *op. cit.*, p. 466; I. M. Ţiplic, *op. cit.*, p. 242; A. Dragotă, *op. cit.*, p. 146-147; Roxana Stăncescu, Costin-Daniel Ţuţuianu, *Necropolă medieval-timpurie la Simeria sau Simeria Veche?*, în „Apulum", XLV, 2008, p. 409-419.

[77] R. R. Heitel, *op. cit.*, p. 78; A. M. Velter, *op. cit.*, p. 416; I. M. Ţiplic, *op. cit.*, p. 127, 238; A. Dragotă, *op. cit.*, p. 143-144.

[78] A. M. Velter, *op. cit.*, p. 468; I. M. Ţiplic, *op. cit.*, p. 128, 242.

[79] I. M. Ţiplic, *op. cit.*, p. 127-128.

[80] C. H. Opreanu, *op. cit.*, p. 52.

[81] Termenii „eremita" în latină, „erimitis" în greacă şi „remete" în maghiară, având sensul de „pustnic" sau „singuratic", fac trimitere la străvechi realităţi sihăstreşti (*cf.* Ion Ionescu, *Problema organizării cultului creştin ortodox şi a ierarhiei bisericeşti pe teritoriul României până în secolele IX-X*, în „Studii Teologice", 43, 1991, nr. 3, p. 123-124).

[82] Mircea Valea, Anghel Nistor, Mihail N. Rudeanu, *Toponimie hunedoreană de la daci la români*, Deva, 2002, passim.

[83] M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 176-177.

[84] Alexandru Madgearu, *Misiunea episcopului Hierotheos. Contribuţii la istoria Transilvaniei şi Ungariei în secolul al X-lea*, în „Revista de Istorie", 5, nr. 1-2, 1994, p. 147-153; Ioan Aurel Pop, *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania,* ed. a II-a, Cluj-Napoca, 2003, p. 187.

[85] Nicolae V. Dură, *Relaţiile canonice ale Bisericii româneşti nord-dunărene cu scaunele episcopale din sudul Dunării*, în „Mitropolia Banatului", 36, nr. 2, 1986, p. 42-43.

necunoscuți), înlocuită ulterior prin dieceza de rit latin a Alba Iuliei[86], fie în cea a unei episcopii locale, plasată în Țara Hațegului, de vreme ce partea sudică a actualului județ Hunedoara întrunise încă de timpuriu condițiile ființării unei formațiuni prestatale românești, atestată însă documentar abia în anul 1247. În „proximitatea” acesteia, ierarhia superioară şi-ar fi găsit, potrivit cutumelor bizantine, locul orânduit; cu alte cuvinte, la curtea lui Litovoi şi a înaintaşilor săi, prezența unui episcop ar fi fost un lucru firesc şi absolut necesar[87].

Despre conținutul şi desfăşurarea slujbelor bisericeşti din nou nu se cunosc detalii. De rit bizantin, Sfânta Liturghie se va fi săvârşit inițial în latina vulgară (sec. VII), înlocuită, treptat, cu protoromâna[88]. Din secolul al X-lea, odată cu apariția ritului bizantino-slav, limba slavonă a devenit predominantă, româna păstrându-se doar la predică, Spovedanie etc., adică la acele acte cultice care presupun o pastorație vie, directă. Acest „bilingvism” cultic neoficial s-a păstrat, în Transilvania, până în secolele XVI-XVII[89]. Că a fost vorba de un creştinism organizat o dovedeşte mulțimea de biserici din piatră din secolele XII-XIV (Densuş, Peşteana, Ostrov, Sânpetru, Streisângeorgiu, Strei, Gurasada), biserici care nu au putut apărea în peisajul spiritual medieval brusc, prin forța hazardului; această stare de lucruri presupune existența unei lungi tradiții ctitoriceşti cneziale şi a unor structuri ecleziastice complexe anterioare, care să fi reclamat necesitatea edificării acelor monumente cultice.

ORTODOXIA HUNEDOREANĂ ŞI CATOLICISMUL (SECOLELE XIII-XV). CELE MAI VECHI ŞTIRI PRIVITOARE LA ORGANIZAREA BISERICEASCĂ LOCALĂ

Pe plan european, sfârşitul secolului al IX-lea a corespuns apariției în vasta Câmpie Pannonică a unui nou popor, de origine fino-ugrică, anume ungurii; pentru istoria Transilvaniei, acest moment a constituit o piatră de hotar, de vreme ce secole de-a rândul prevalente au fost, în ceea ce priveşte raporturile dintre noii stăpânitori ai spațiului intracarpatic şi populația locală majoritar românească, episoadele tulburi, atât din punct de vedere național-politic, cât şi religios. De altfel, în ceea ce priveşte ultimul aspect, istoria întregii Europe medievale a fost dominată de nesfârşite confruntări confesionale; refacerea unității bisericeşti, în urma marii schisme din anul 1054, a rămas până astăzi un deziderat neatins. În viziunea Apusului, reunificarea putea fi realizată doar prin reîntoarcerea Bisericii Răsăritene la sânul Romei, la care îşi declaraseră apartenența religioasă, după o scurtă perioadă de orientare spre ritul oriental, şi maghiarii. Spre concretizarea acestui țel, papalitatea a recurs, în secolele XIII-XVI, la o gamă variată de metode, puse în practică prin intermediul „brațului secular”. În cazul Transilvaniei, politica unificatoare a pontifilor romani s-a suprapus perfect peste tendințele expansioniste ale regalității maghiare, numită, datorită „zelului” ei misionar, „apostolică” şi „de drept divin”; Roma, prin asistența armată a statului maghiar, îşi realiza astfel dorința de hegemonie bisericească universală, iar regalitatea ungară, mânată de interese exclusiv politico-economice, îşi extindea şi întărea cu ajutorul Scaunului latin, prin deznaționalizare şi dezmembrare religioasă, frontierele sale[90].

Victima acestei nefaste şi conjuncturale colaborări a fost Ortodoxia românească; parte componentă a Transilvaniei, comitatul Hunedoara a resimțit din plin efectele acestui prozelitism religios. Pentru conturarea unei imagini de ansamblu în acest sens, este suficientă enumerarea prevederilor mai multor decrete emise de cancelariile regilor Ludovic cel Mare (1342-1382) şi Sigismund de Luxemburg (1387-1437). Astfel, în cursul anului 1366, prin câteva măsuri concrete, cel dintâi monarh maghiar, aflat în plin conflict cu „răzvrătiții” români din afara arcului carpatic, a demarat un amplu proces de consolidare a Catolicismului în interiorul Regatului. Aceste măsuri, adoptate în cursul itinerariului său intracarpatic, au fost încorporate în trei documente. Primul, întocmit la 28 iunie 1366, preciza noua organizare judiciară a Transilvaniei; românii de rând, dar şi elita lor cnezială erau fățiş discriminați în raport cu reprezentanții națiunii maghiare conducătoare. Al doilea act, a cărui dată exactă de emitere nu se cunoaşte, statua raportul dintre nobilime, ca „stare”, şi

86 Gheorghe Anghel, *De la vechea Mitropolie Ortodoxă a Transilvaniei la Episcopia de Alba Iulia*, Alba Iulia, 1993, p. 13-14.

87 M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 221.

88 N. Zugravu, *op. cit.*, p. 503.

89 P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 185-187; M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 174-175.

90 Şerban Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, Bucureşti, 1999, p. 222-223.

confesiunea catolică în următorii termeni: „Nici un altul decât cel care e adevărat catolic şi care cultivă cu fidelitate credinţa pe care o ţine şi o mărturiseşte Biserica romană nu poate să păstreze şi să posede stăpâniri cu titlu nobiliar sau cu titlu de cnezat". Complementar, cel de-al treilea decret, emis din Lipova în data de 20 iulie şi păstrat în exemplarul destinat comitatelor Cuvin şi Caraş, poruncea tuturor nobililor şi stăpânilor de pământuri, cetăţilor şi oraşelor regale pe teritoriul cărora se aflau preoţi „slavi sau schismatici" să-i înfăţişeze împreună cu familiile şi bunurile lor comitelui Benedict Himfy sau fratelui său. Acest ordin regal a deschis seria persecuţiilor sistematice şi legalizate împotriva clerului ortodox. Coroborate, cele trei dispoziţii au scos în afara legii confesiunea ortodoxă, îngrădind evoluţia socială a oricărei persoane care nu ar aparţine Bisericii oficiale a Regatului, anume cea catolică[91]. În anul următor, papa Urban V (1362-1370) i-a lăudat zelul misionar, drept care Ludovic s-a străduit şi mai mult în această direcţie; prin anii 1368-1369, beneficiind de sprijinul său, franciscanii au întemeiat câteva mănăstiri în sud-vestul Transilvaniei şi în Banat (Haţeg, Caransebeş, Orşova etc.), supuse jurisdicţiei Vicariatului catolic al Bosniei[92].

Foto 4 – Scenă picturală reprezentând patronii Ungariei catolice din Biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Crişcior

Foto 5 – Scenă picturală reprezentând patronii Ungariei catolice, regii Ştefan şi Emeric, din Biserica „Sf. Ierarh Nicolae" din Ribiţa

În contextul încercărilor de consolidare a Banatului în faţa ofensivei otomane, dar şi la insistenţele călugărilor franciscani, îngrijoraţi de numărul crescând al catolicilor trecuţi la Biserica Ortodoxă „schismatică", succesorul său, regele Sigismund de Luxemburg (1387-1437), a reîntărit şi a dezvoltat dispoziţiile celui de-al doilea act emis în vara anului 1366, prin care se condiţiona deţinerea legală de proprietăţi în Regatul Ungariei de apartenenţa la confesiunea romană. Decretul, purtând data de 5 decembrie 1428, preciza:

- doar catolicii pot deţine posesiuni cu titlu nobiliar sau cnezial;
- nobililor şi cnejilor li se interzice, sub pedeapsa privării de posesiuni, de a ţine preoţi „schismatici" pe moşiile lor;
- interzicerea căsătoriilor dintre catolici şi ortodocşi, a consumului de carne sâmbăta şi a botezării copiilor în rit răsăritean;
- deposedarea de bunuri a „ereticilor" convertiţi la Ortodoxie, indiferent de statutul social al acestora;

[91] Ştefan Lupşa, *Catolicismul din Ardeal şi Ungaria până în anul 1556* (II), în „Candela", 30, nr. 1-2, 1929, p. 86-143; *Documenta Romaniae Historica* C. *Transilvania* (abrev. DRH C), vol. XIII, Bucureşti, 1994, p. 159-165, 226-227; Ioan Aurel Pop, *Naţiunea română medievală*, Bucureşti, 1998, p. 69-84; Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 91-95.

[92] Şt. Lupşa, *op. cit.* (II), p. 109; Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 226, n. 12.

- interdicția săvârşirii Botezului ortodox, coroborată cu urmărirea, reținerea şi confiscarea averii preoților răsăriteni care ar încălca această poruncă. Măsurile urma să fie aplicate în districtul Caransebeşului; doar ultima, ca precauție, viza şi districtele Hațegului şi Mehadiei[93]. Ulterior, regele Sigismund a reconfirmat privilegiile acordate călugărilor franciscani, însărcinându-i, la 30 septembrie 1433, ca în Banatul de Severin şi în Țara Hațegului să înființeze biserici şi mănăstiri şi să stârpească „falsitatea eretică"[94].

Pe acest fundal confesional european intransigent, la Ferrara şi Florența s-a perfectat în anii 1438-1439, după mai multe încercări anterioare nereuşite, unirea celor două Biserici creştine[95]. În secolul al XIX-lea, Timotei Cipariu vorbea cel dintâi despre efectele uniunii florentine în Transilvania, avansând chiar şi o cifră, nerealistă, privitoare la numărul românilor care ar fi îmbrățişat Catolicismul: circa 30.000[96]. Cercetările pe această temă au fost reluate în ultimii ani, contextul şi consecințele acelui act fiind prezentate într-o nouă lumină. Astfel, participarea la marile campanii antiotomane inițiate de Ioan (Iancu) de Hunedoara, guvernator (1446-1453) şi apoi căpitan general (1453-1456) al Ungariei, a deschis cnezialității româneşti posibilitatea accederii la un statut ierarhic social superior, nobiliar; în concordanță cu cutumele vremii, dovedirea pe câmpul de luptă a fidelității față de Regat era urmată de recunoaşterea proprietăților de drept pentru cei în cauză, printr-un privilegiu regal standardizat, proprietăți pe care oricum le dețineseră şi până în acel moment, dar numai în virtutea acelui „jus keneziale" cutumiar. Această accedere era condiționată însă, măcar la nivel formal, de alinierea la conciliatorismul oficial, promotor al unirii dintre Biserica Ortodoxă şi cea Romano-Catolică. Cu alte cuvinte, se perpetuau, sub un alt „veşmânt", măsurile prozelitiste ale anilor 1366 şi 1428[97].

Doar privită din acest unghi trecerea unei părți a elitelor sociale româneşti la confesiunea catolică pare verosimilă. De altfel, dovezi ale acestui tip de compromis religios datează încă din perioada pre-florentină[98], cunoscut fiind cazul frescelor lăcaşurilor de cult ardelene de la Crişcior, Ribița, Remetea, Tileagd, Mălâncrav etc.[99], în care sunt zugrăvite chipurile celor trei sfinți regi maghiari Ştefan, Emeric şi Ladislau. Aceeaşi ambianță unionistă o sugera şi un fragment din textul pisaniei bisericii de la Ribița, astăzi dispărut, în care se preciza dubla jurisdicție ecleziastică sub care s-ar fi găsit teritoriul zărăndean: „S-a construit sub păstorirea papei Grigore şi a lui Anastasie, 1404"[100]. Situația nu trebuie însă generalizată, întrucât doar o parte a cnezialității transilvănene a acceptat acest tip de mutație confesională, mutație însă cu profunde repercusiuni etnice în secolele următoare; acele familii vor constitui, în perioada Principatului, suportul promovării Reformei între români[101].

În tot acest timp, în pofida spiritului conciliator afişat, ofensiva menită să-i convertească pe români la Biserica Romei a continuat. Emblematică în acest sens este acțiunea inchizitorului Ioan de Capistrano, cel care, în anii 1455-1456, a transformat campania papală de promovare a unei noi cruciade creştine antiotomane într-una de catolicizare a ortodocşilor; dacă am da crezare documentelor vremii, numărul celor convertiți de el s-ar cifra la aproximativ 11.000 de suflete, număr evident

93 Zenovie Pâclişanu, *Propaganda catolică între românii din Ardeal şi Ungaria înainte de 1500*, în „Cultura Creştină", 9, nr. 1-2, 1920, p. 26-27; Şt. Lupşa, *op. cit.* (II), p. 114-117; Ioan D. Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timişoara, 1980, p. 85-90; *Izvoare privind Evul Mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV- lea (1402-1473)*, Cluj-Napoca, nr. 59, 1989, p. 78-79.

94 Şt. Lupşa, *op. cit.* (II), p. 117; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 91-92; *Izvoare...*, nr. 68, p. 86.

95 N. Chifăr, *op. cit.*, III, p. 212-233.

96 Timotei Cipariu, *Acte şi fragmente latine romanesci pentru istoria Besericei romane mai alesu unite*, Blaj, 1855, p. XVI.

97 Marius Diaconescu, *Les implications confessionnelles du Concile de Florence en Hongrie*, în „Mediaevalia Transilvanica", 1, nr. 1-2, 1997, p. 29-62.

98 Adrian Andrei Rusu, *Biserica românească de la Ribița (jud. Hunedoara)*, în „Revista Monumentelor Istorice", 60, nr. 1, 1991, p. 7-8.

99 Liana Tugearu, *Biserica Adormirea Maicii Domnului din satul Crişcior (comuna suburbană a oraşului Brad, jud. Hunedoara)*, în vol. „Repertoriul picturilor murale medievale din România (sec. XIV-1450)", V/1, Bucureşti, 1985, p. 78.

100 Silviu Dragomir, *Vechile biserici din Zarand şi ctitorii lor în secolele XIV şi XV*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția Transilvania", 1930, p. 248-249.

101 A. A. Rusu, *Ioan de Hunedoara şi românii din vremea sa. Studii*, Cluj-Napoca, 1999, p. 119.

exagerat[102]. Cel puţin în Hunedoara şi Banat, misiunea acestuia s-a soldat cu un mare eşec. La 6 ianuarie 1456, de la mănăstirea franciscană din Haţeg, inchizitorul lansa o chemare către toţi nobilii ardeleni, îndemnându-i să ardă toate bisericile româneşti ortodoxe de pe domeniile lor (numite „sinagogi ale lui Satan"), iar pe slujitorii acestora, care ar fi refuzat rebotezarea în rit catolic (deşi Conciliul florentin recunoscuse validitatea Botezului răsăritean), să-i alunge[103]. Probabil în jurul aceleiaşi date, îi solicita lui Ioan de Hunedoara ca arhipăstorul românilor ortodocşi ardeleni, mitropolitul Ioan din Caffa (probabil identic[104] cu Ioanichie de Nandru, menţionat la 20 martie 1479[105]), să fie arestat şi adus în faţa sa spre judecată; în acest context, biserica „Sfântul Ierarh Nicolae" din Hunedoara în care slujea şi în care, după toate probabilităţile, a fost ulterior înhumat[106], a căzut pradă flăcărilor[107], „sârbii şi valahii" ortodocşi din Hunedoara primind permisiunea rectitoririi acesteia abia după doi ani[108].

Foto 6 – Inchizitorul Ioan de Capistrano

Foto 7 – Biserica „Sf. Ierarh Nicolae" din Hunedoara, ridicată pe locul celei incendiate

Dorinţa i-a fost îndeplinită; două scrisori, din 17 şi 25 ianuarie 1456, confirmă acest lucru[109]. În plus, la 6 februarie 1456, guvernatorul român poruncea castelanilor din Şoimoş, Hunedoara şi Deva ca toţi preoţii ortodocşi hirotoniţi de acest ierarh să fie expulzaţi. Măsura fusese luată la insistenţele predicatorului Mihai Székely, cel care la 10 februarie 1456 se plângea lui Capistrano că „acei falşi preoţi [...] nu vor fi stârpiţi, nici conversiunea neamului schismatic nu va putea fi înfăptuită, pentru că şi în părţile Hunedoarei şi Devei se zice că poporul ar fi destul de înclinat către convertire, de nu l-ar îndemna altminteri Petru, arhidiaconul [protopopul, n. n.] preoţilor români din Hunedoara cu predicile sale ca fierul înroşit, de care, aşa cum bine am aflat, oamenii se tem şi, decât să se convertească, mai bine ar intra în foc, aşa cum i-a învăţat acela, decât să primească Botezul catolic"[110].

---

102 Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 28-29; M. Diaconescu, *op. cit*., p. 41-46; Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*, Bucureşti, 2000, p. 100-101.

103 Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 29; Şt. Lupşa, *op. cit*. (II), p. 124; M. Diaconescu, *op. cit*., p. 43; I. Drăgan, *op. cit*., p. 101.

104 Iulian Mihai Damian, *Iancu de Hunedoara, Ioan de Capestrano şi Biserica transilvană de rit răsăritean: noi mărturii despre mitropolitul Ioan de „Caffa"*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»", 43-44, 2006-2007, p. 1-14.

105 Nicolae Popea, *Vechea Mitropolie Ortodoxă Română a Transilvaniei, suprimarea şi restaurarea ei*, Sibiu, 1870, p. 22-23.

106 Zeno Karl Pinter, Ioan Marian Ţiplic, *Cercetările arheologice de la biserica Sf. Nicolae din Hunedoara*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", 10, nr. 1-4, 1999, p. 61-62; Florin Dobrei, *Istoria vieţii bisericeşti a românilor hunedoreni*, Reşiţa, 2010, p. 176-177.

107 Eugen Arădeanu, *Din istoria Eparhiei Aradului şi Hunedoarei de la mijlocul secolului al XV-lea*, în „Mitropolia Banatului", 31, nr. 1-3, 1982, p. 88-89.

108 Nicolae Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, vol. I, Bucureşti, 1906, p. 278.

109 Şt. Lupşa, *op. cit*. (II), p. 141-142; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit*., nr. 45-46, p. 93-95.

110 Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 29; Şt. Lupşa, *op. cit*. (II), p. 141; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit*., p. 95-96.

Radicalismul acestor măsuri i-a îndepărtat pe români de Biserica Romei, numărul celor au îmbrățișat Catolicismul fiind cu totul nesemnificativ. Chiar şi în cazul celor 10-15 familii cneziale „latinizate” – este vorba de nobilii din Râu de Mori, Ciula Mare, Sălaşu de Sus, Ostrov, Galați, Cârneşti etc. – mai degrabă se poate vorbi de o convertire pur formală, singura în măsură să explice, de altfel, şi absența unei vieți religioase catolice propriu-zise. Într-adevăr, prezențe stabile de cler latin local nu se întâlnesc; pot fi admişi unii capelani în preajma curiilor nobiliare, dar activitatea acestora nu a depăşit anturajul restrâns al familiilor respective. La fel, nu există nici mărturii arhitecturale concrete, iar pictura lăcaşurilor de cult trecute odată cu familiile ctitore la Catolicism păstrează o notă individualizatoare de factură răsăriteană; exemplele bisericilor din Sântămăria Orlea şi Suseni-Colț sunt elocvente[111].

Foto 8 – Biserica reformată din Sântămăria Orlea (la origine, ortodoxă)

Foto 9 – Biserica mănăstirească din Suseni-Colţ, înaintea renovării

Interesant este şi faptul că, deşi rupți confesional de supuşii lor, toți aceşti nobili nu au încetat nicio clipă să sprijine acte de cultură ortodoxe: ctitoriri şi (re)pictări de biserici (datate prin inscripții slavone)[112], ferecări de cărți (în martie 1448, Lațcu Cândea fereca pentru mănăstirea Neamț, în argint aurit, pe cheltuiala sa, un frumos *Tetraevangheliar*, redactat de Gavriil Uric prin anii 1435-1436[113]) etc. Nici legăturile acestora cu frații de peste munți nu au fost întrerupte, documentele timpului semnalând numeroase încheieri de căsătorii „transalpine”[114] şi refugieri în caz de primejdie[115].

Pe linia aceloraşi relații strânse cu frații de la sudul Carpaților, trebuie amintit şi faptul că prin anii 1404-1405, în Țara Hațegului, s-a retras Sfântul Nicodim de la Tismana, socotit reorganizatorul monahismului românesc; potrivit tradiției, el ar fi ctitorit atunci, cu sprijinul domnului Mircea cel Bătrân al Țării Româneşti (1386-1418) şi al cnejilor locali, mănăstirea Prislop, copiind aici un *Tetraevangheliar* slavon[116]. Apoi, pe timpul regelui Sigismund de Luxemburg şi al voievodului Ioan de Hunedoara, călugării de la Vodița şi Tismana primiseră dreptul de a activa nestingheriți în județul Hunedoara, vânzând şi cumpărând tot ceea ce le trebuieşte[117].

---

111 Adrian Andrei Rusu, *Ctitori şi biserici din Ţara Haţegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, p. 40, 42.

112 Idem, *Ioan de Hunedoara...*, p. 123.

113 *Izvoare*..., nr. 168, p. 166.

114 Adrian Andrei Rusu, Ioan-Aurel Pop, *Familia nobilară românească Arca din Ţara Haţegului (sfârşitul secolului XV-începutul secolului XVI)*, în „Acta Musei Napocensis”, 21, 1984, p. 215-220.

115 Ştefan Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII-XX*, ed. a II-a, Bucureşti, 1977, p. 76, n. 25.

116 M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 276-277.

117 *Documenta Romaniae Historica* D. *Relaţii între ţările române*, vol. I, Bucureşti, 1977, p. 210-212 (nr. 128), 266-268 (nr. 169), 384-387 (nr. 276).

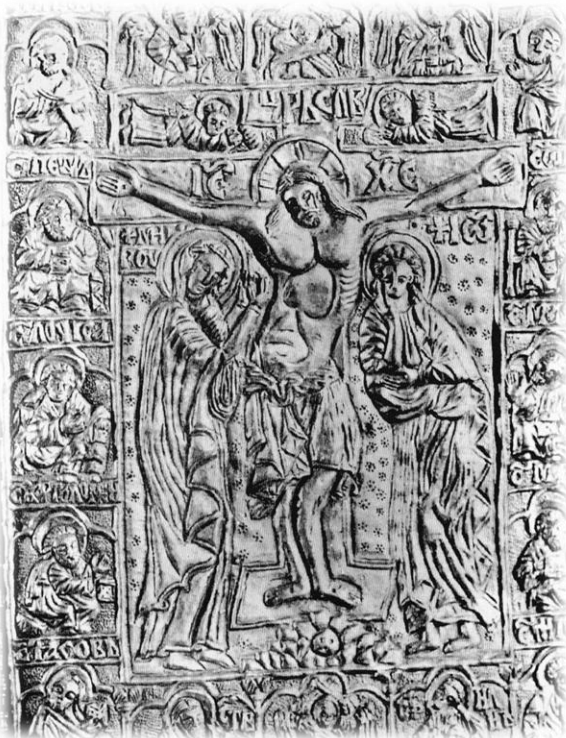

Foto 10 – Ferecătura Tetraevangheliarului Sfântului Nicodim, copiat la Mănăstirea Prislop (1404-1405)

Foto 11 – Sf. Nicodim de la Tismana († 1406)

Foto 12 – Biserica Mănăstirii Prislop

Acelaşi rol de revitalizare a Bisericii româneşti transilvănene[118] l-au avut şi strămutările de populaţie ortodoxă din Ungrovlahia şi din sudul Dunării. La sfârşitul secolului al XV-lea sunt atestate, în satele aparţinătoare scaunului Orăştiei, mai multe familii de români originare din Muntenia[119]. În acelaşi secol, în sudul Transilvaniei s-au stabilit şi mulţi ortodocşi sud-dunăreni, refugiaţi din faţa cotropitorilor otomani[120]; spre exemplu, în cetatea Hunedoarei s-a aşezat, cu acordul lui Ioan Huniade, o comunitate mixtă sârbo-bulgară, grupată, alături de români, în jurul bisericii-catedrale „Sfântul Ierarh Nicolae"[121]. Importante au fost apoi legăturile cultural-bisericeşti; constructorii, zugravii de biserici şi de icoane, sculptorii, orfevrierii, copiştii de manuscrise, miniaturiştii, tipografii sau cărturarii, laici şi clerici deopotrivă, au trecut adesea pasurile Carpaţilor, întărind prin prezenţa şi operele lor unitatea credinţei ortodoxe[122]. Acelaşi rol l-au avut şi posesiunile domnitorilor munteni în Ardeal, prezenţa unui stăpân feudal român de aceeaşi confesiune cu supuşii satelor respective traducându-se printr-o revigorare a vieţii bisericeşti locale. În Hunedoara, un exemplu concludent în acest sens îl constituie domeniul Geoagiului, format din 19 sate (Almaşu de Mijloc, Almaşu Mare-Joseni, Almaşu Mare-Suseni, Almaşu Mic de Munte, Ardeu, Băcâia, Balşa, Bozeş, Cib, Cigmău, Glod, Homorod, Mada, Nădăştia, Poiana, Renghet, „Rusan", Techereu şi Voia) şi o pustă („Török

118 Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 159-160.

119 Anton Romoşan, *Evoluţia Bisericii româneşti din Scaunul Orăştiei până în secolul al XVI-lea*, în „Mitropolia Banatului", 35, nr. 9-10, 1985, p. 659.

120 Ştefan Lupşa, *Biserica Ortodoxă Română din Ardeal şi Ungaria în veacul lui Iancu de Hunedoara (XV)*, în „Mitropolia Ardealului", 1, nr. 3-4, 1956, p. 269.

121 N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 278.

122 Nicolae Mladin, *Biserica Ortodoxă Română una şi aceeaşi în toate timpurile*, Sibiu, 1968, p. 15.

puszta”), dăruit domnului Țării Româneşti, Radu cel Mare (1495-1508), la 2 februarie 1508, de către regele Vladislav II; după anul 1523, domeniul a fost transferat, pe rând, unor boieri munteni (logofătul Harvat, banul Pârvu Craioveanu, paharnicul Cioară, vistiernicii Oancea şi Neagoe), pribegi la acea dată în Transilvania[123], considerați ctitorii bisericilor din Geoagiu-Joseni, Băcâia şi Bozeş[124].

Foto 13 – Biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil” din Băcâia, oraş Geoagiu

Foto 14 – Biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil” din Bozeş, oraş Geoagiu

În ceea ce priveşte organizarea bisericească a românilor hunedoreni în secolele XIII-XVI, sursele documentare furnizează suficiente informații necesare conturării unei imagini de ansamblu. Consemnările de preoți ortodocşi hunedoreni sunt numeroase; din mijlocul lor se alegeau protopopii, semn că avem de a face cu o organizare ecleziastică superioară. În pisania de atestare a primului strat de frescă al bisericii din Streisângeorgiu, apare, în anul 1313/1314, numele preotului Naneş; lăcaşul de cult a fost repictat în anul 1408[125].

Foto 15 – Tabloul votiv din Biserica „Sf. Mare Mucenic Gheorghe” din Streisângeorgiu, oraş Călan

123 Ştefan Meteş, *Moşiile domnilor şi boierilor din ţările române în Ardeal şi Ungaria*, Arad, 1925, p. 48-49; Mircea Păcurariu, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Ţara Românească şi Moldova în secolele XVI-XVIII*, în „Mitropolia Ardealului”, 13, nr. 1-3, 1968, p. 2-3.

124 Gheorghe Petrov, *O veche ctitorie munteană în Ardeal - biserica „Sfântul Nicolae” din Geoagiu (de Jos), jud. Hunedoara*, în „Acta Musei Napocensis”, 39-40, nr. 2, 2002-2003, p. 349-353.

125 M. Păcurariu, *Istoria Bisericii...*, I, p. 259, 291.

Fig. 2 – Desen după tabloul votiv din Biserica „Sf. Mare Mucenic Gheorghe” din Streisângeorgiu, oraş Călan

Între participanţii la „scaunul de judecată” întrunit la Haţeg, în 2 iunie 1360, se aflau şi cinci clerici locali: protopopul Petru din Ostrov şi preoţii Zampa din Clopotiva, Dalc din Densuş, Dragomir din Tuştea şi Balc din Peşteana; la 17 februarie 1411, cu prilejul altui proces, ținut tot la Haţeg, este amintit protopopul Dobrotă din Râu Bărbat[126]. Într-un act din 20 noiembrie 1435 este amintit preotul-cneaz Vâlcul (Voicu) din Ruşor, transfug în Moldova, împreună cu cnejii Costea şi Stanciu[127]. La 10 martie 1444, într-o danie regală, era menționat preotul Toma din Vadu. În scrisoarea predicatorului Székely Mihaly, adresată inchizitorului Ioan de Capistrano la 10 februarie 1456, este atestat protopopul Petru, iar la anul 1458, protopopul Iacob, ambii rezidenți în cetatea Hunedoarei. În anul 1473 decedase preotul Daniil din Densuş; în 1479 este menționat preotul Stoica din Valea Dâljii. Între anii 1479 şi 1508 sunt atestați, la Peşteana, cinci preoți: Mihail, Teodor, Ioan, Nicolae şi Petru. În anul 1496 apar menționate, într-o inscripție slavonă de pe un pahar de argint aurit, şi numele celor mai vechi preotese din județul Hunedoara: Teodora şi Maria[128]. Şi exemplele pot continua.

De asemenea, din secolele XIII-XVI datează şi o sumedenie de biserici din zid, răspândite pe întreg teritoriul hunedorean. În Țara Haţegului, vechi sunt lăcaşurile de închinare de la Densuş (ca reconstrucție, poate data dintr-o perioadă mult mai veche), Ostrov, Peşteana, Sânpetru, Colț, Nucşoara, Râu de Mori, Unciuc, Coroieşti, Băieşti, Pui, Ruşor etc. Timpurii sunt şi ctitoriile româneşti de pe văile anticei Sargeții (Strei, Streisângeorgiu), ale Mureşului (Bârsău, Deva, Leşnic, Gurasada, Roşcani, Bozeş, Băcâia, Geoagiu-Suseni) şi ale Cernei (Hunedoara, Cinciş), precum şi cele din partea zărăndeană a actualului județ (Crişcior, Ribița). Alte edificii ecleziastice sunt cunoscute pe cale documentară sau arheologică (Peştişu Mare, Sarmizegetusa, Nălațvad, Mălăieşti etc.)[129]. Din aceeaşi perioadă datează şi sihăstriile de pe Cheile Cibului (azi în jud. Alba) şi Remetea-Bucova (azi în jud. Caraş-Severin), precum şi mănăstirile Prislop, Plosca, Zeicani, Galați, Băieşti etc.[130]. Indiferent că a fost vorba de construcții masive din zid sau bisericuțe modeste din lemn ori nuiele împletite, lipite cu lut, fiecare comunitate creştină hunedoreană trebuie să fi deținut propriul lăcaş de cult, toate fiind deservite liturgic de o preoțime valid instituită.

---

126 Silviu Dragomir, *Cei mai vechi protopopi români*, în „Revista Teologică”, 5, nr. 19-20, 1911, p. 531-534; Adrian Andrei Rusu, *Preoţi români ortodocşi din districtul Haţegului în secolul al XV-lea*, în „Mitropolia Banatului”, 32, nr. 10-12, 1982, p. 645.

127 Şt. Lupşa, *op. cit.* (II), p. 117; Şt Meteş, *Emigrări româneşti* ..., p. 76, n. 25.

128 A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 648-652; M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 531.

129 A se vedea, pe larg, S. Dragomir, *Vechile biserici* ..., p. 223-264; Virgil Vătăşianu, *Vechile biserici de piatră româneşti din judeţul Hunedoara*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secţia Transilvania”, Cluj, 1930, p. 1-222; Vasile Drăguţ, *Vechi monumente hunedorene*, Bucureşti, 1968; A. A. Rusu, *Ctitori şi biserici*..., p. 94-331; M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 290-293.

130 *Dicţionarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş* (coord. Adrian Andrei Rusu), Cluj-Napoca, 2000, passim.

Această mulțime de preoți și biserici confirmă existența unei organizări ecleziastice bine închegate în secolele XIII-XVI[131]. Forul ecleziastic cel mai înalt la nivel local pare să fi fost protopopiatul. Aleşi dintre preoții cei mai destoinici, protoprezbiterii nu aveau un sediu de rezidență stabil; protopopul era al districtului, nu al localității în care este el atestat documentar[132]. La nivelul secolelor XIV-XV, documentele medievale menționează existența următoarelor districte locale: Hațeg (cunoscut şi sub titulatura medievală de „țară"), Strei, Hunedoara şi Dobra (subordonate cetății Deva); în nordul județului se aflau districtele Ribița și, poate, Crişul Alb[133]. Pe teritoriul acestor unități administrative româneşti, la care se adaugă şi spațiul circumscris scaunului săsesc al Orăştiei, au existat cel puțin şase protopopiate ortodoxe, după cum urmează: Hațeg (cu reşedință atestată la Ostrov, Râu-Bărbat şi Peşteana)[134], poate Strei (în acest caz cu reşedința la Streisângeorgiu)[135], Hunedoara, Ilia (menționat în anul 1643, corespunzător districtului Dobrei), Criş (cu sediul la Brad) şi Orăştie (menționat în anul 1643)[136].

Prezența acestor protoprezbiteriate reclamă, încă de timpuriu, existența unei autorități bisericeşti superioare căreia să i se fi subordonat acestea, şi anume episcopatul. Cărui scaun episcopal i se supunea însă din punct de vedere jurisdicțional-canonic teritoriul Hunedoarei? Opiniile au fost şi sunt împărțite. O părere ar fi aceea că protopopii, preluând atribuțiile horepiscopilor din vechime, ar fi putut exercita o serie de atribuții cvasi-episcopale, cum ar fi sfințirea de biserici şi hirotonirea de preoți. La fel, derogări temporare de natură ierarhică ar fi putut avea şi egumenii de la Prislop sau din alte mănăstiri hunedorene, după modelul exarhilor maramureşeni de la Peri. În ambele cazuri, s-ar subînțelege însă dependența lor canonică de un scaun ierarhic superior mai îndepărtat, adică, în secolele XII-XIV, cele de la Vidin sau Târnovo. După anul 1359, acelaşi rol jurisdicțional l-ar fi putut îndeplini Mitropolia Ungrovlahiei, cunoscută fiind titulatura întâi-stătătorilor bisericeşti de la sud de Carpați, anume aceea de „exarhi a toată Ungaria şi ai Plaiurilor"[137]. Cu mai mare probabilitate, la cumpăna secolelor XIV-XV pare să-şi fi întins jurisdicția asupra teritoriului hunedorean Mitropolia învecinată a Severinului[138], concluzie spre care ar conduce analiza textului pisaniei pierdute de la Ribița, în care se preciza că biserica „s-a construit sub păstorirea papei Grigore şi a lui Anastasie, 1404"[139]; cei menționați, în pofida inadvertențelor de ordin cronologic, ar fi papa Grigorie XII (1406-1415) şi mitropolitul Atanasie al Severinului (1389-c.1403)[140].

Nu trebuie exclusă însă nici existența unui episcopat local, transilvănean sau chiar hunedorean. Țara Hațegului, prin numărul mare de biserici şi de preoți atestați şi prin păstrarea unei autonomii politico-administrative relativ extinse, dată fiind poziția sa geografică frontalieră, ar întruni toate condițiile necesare funcționării unei Epicopii ortodoxe în secolele XIII-XIV. Prezența unui ierarh la curtea voievodului Litovoi, un posibil urmaş al celui din anul 1205 – dacă se acceptă identificarea „moşiilor fiilor cneazului Bâlea" cu vreun cnezat hunedorean –, deşi neatestată, ar trebui neapărat luată în calcul, ştiut fiind faptul că, în Răsărit, structura organizatorică bisericescă se suprapunea peste cea politico-administrativă laică[141]. Documentele vremii nu fac însă nicio mențiune în acest sens. Oricum, ideea episcopală a reprezentat o constantă în spațiul hațegan[142], dovadă fiind alegerile de ierarhi hunedoreni din secolele XVI-XVII fie pe scaunul mitropolitan (Ioan II din Peşteana, Ghenadie I şi Ioan III de la Prislop, Ghenadie II din Brad şi Iosif Budai din Pişchinți), fie pe cel eparhial al Vadului (Spiridon şi Ioan de la Cerna, Teofil de la Prislop). Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, de când încep să fie atestați nominal întâi-stătătorii bisericeşti ai românilor transilvăneni, Hunedoara a intrat, din punct de vedere jurisdicțional, sub ascultarea Mitropoliei Ardealului; unii

131 M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 259.

132 A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 69.

133 Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, ed. a II-a, vol. IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 34-40, 63-64.

134 A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 69.

135 Radu Popa, *La începuturile Evului mediu românesc. Țara Hațegului*, Bucureşti, 1988, p. 247; Şt. Pascu, *op. cit.*, IV, p. 301.

136 Pavel Binder, *Contribuții documentare la geografia bisericească a românilor din Transilvania în secolele XVII-XVIII (1643-1733)*, în „Mitropolia Ardealului", 26, nr. 7-9, 1981, p. 536-538.

137 R. Popa, *op. cit.*, p. 248; Şt. Pascu, *op. cit.*, IV, p. 301; A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 73.

138 Augustin Bunea, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Blaj, 1906, p. 3-4.

139 S. Dragomir, *Vechile biserici...*, p. 248-249.

140 A. A. Rusu, *Biserica românească de la Ribița...*, p. 7-8.

141 M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 197.

142 Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 64; A. A. Rusu, *Ctitori şi biserici...*, p. 72.

ierarhi au rezidat chiar pe teritoriul actualului județ, la Hunedoara (Ioan I de Caffa), respectiv la mănăstirea Prislop (Ioan II din Peşteana)[143].

BISERICA ORTODOXĂ HUNEDOREANĂ ŞI REFORMA (SECOLELE XVI-XVII)

Odată cu recunoaşterea Principatului autonom al Transilvaniei în anul 1541, pentru națiunea română şi Biserica sa ortodoxă, excluse de la orice drepturi politice şi religioase de către sistemul arbitrar al celor trei „națiuni privilegiate" şi a celor patru „religii recepte", se prefigura o nouă criză. În noul context politic, prozelitismul catolic a fost înlocuit cu un altul mult mai subtil, vizând, deopotrivă, impunerea unei linii doctrinare protestante şi subjugarea totală a infrastructurii ecleziale ortodoxe existente[144].

Din punct de vedere cronologic, comitatul Hunedoarei a luat contact cu ideile Reformei religioase apusene cu mult înaintea oficializării acestora în Transilvania. Astfel, în dosul neînțelegerilor ivite între cei doi castelani ai cetății Hunedoara, diacul Andrei (catolic) şi Gheorghe Stolcz (luteran), se vor fi ascuns în realitate şi unele motive de ordin religios. De altfel, din însărcinarea episcopului catolic János II Kövesszarvi Gosztonyi (1524-1527) de la Alba Iulia, o comisie a cercetat plângerile hunedorenilor, supuşi acțiunilor prozelitiste patronate de Stolcz, un protestant trimis din Germania de către Gheorghe de Brandenburg, stăpânul domeniului Hunedoarei şi a pertinențelor sale; raportul, înaintat episcopului la 13 octombrie 1526, proba temeinicia acestor acuzații. În vara anului 1530, castelanul a fost ucis de către cnejii hunedoreni[145]. De timpuriu a pătruns Luteranismul şi în scaunul Orăştiei, registrul bisericii evanghelice din localitate deschizându-se cu copia unui act din 1530. În jurul anului 1533, călugării franciscani au fost alungați, adunarea Universității săseşti din Sibiu enumerând Orăştia, în 1544, între oraşele din sudul Transilvaniei trecute la noua confesiune protestantă[146].

Foto 16 – Vechea biserică a Devei, inițial ortodoxă (azi dispărută)

Şi varianta geneveză a protestantismului s-a impus rapid în comitat; câştigate au fost, de această dată, comunitățile maghiare. Obştea catolică din Deva, în frunte cu arhidiaconul Tordai Sándor, viitor

143 M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 262-264, 434-435, 437-439, 446.
144 *Ibidem*, p. 439.
145 Pavel Binder, *Începuturile Reformei din Transilvania şi românii din Hunedoara*, în „Limba română", 20, nr. 3, 1971, p. 275; I. Pataki, *op. cit.*, p. XXX.
146 A. Romoşan, *op. cit.*, p. 661-662.

episcop reformat al Transilvaniei (1570-1579), a trecut la Calvinism în 1560; vechea biserică a Devei, inițial ortodoxă, a fost supusă unei noi translații confesionale[147].

Anii 1556-1571 au fost definitorii pentru configurarea noii hărți confesionale a Principatului transilvan. Libertatea religioasă promovată de familia princiară, dar şi interdicțiile la adresa Catolicismului, au favorizat impunerea Reformei la nivelul celei mai mari părți a membrilor „națiunilor privilegiate". O dată încheiat acest proces, eforturile misionarismului reformat au început să se concentreze asupra populației majoritare a Transilvaniei, anume românii, excluşi, în continuare, de la orice drepturi politice şi religioase[148].

Despre un prozelitism luteran oficial în rândul populației româneşti de pe „Pământul Crăiesc" nu se poate vorbi. Dacă au existat convertiri izolate, ele nu au fost altceva decât consecința oportunismului şi a dorinței de parvenire socială a persoanelor în cauză. De altfel, nedeținând pârghiile politico-administrative, legislative şi judiciare ale Principatului, saşii nici nu şi-ar fi putut impune cu forța crezul luteran. Apoi, fiind un popor privilegiat, o eventuală trecere în masă a românilor la Biserica Evanghelică, într-o epocă în care confesiunea începe să se confunde din ce în ce mai mult cu națiunea şi viceversa, le-ar fi periclitat acest statut[149]. În schimb, Calvinismul, noua religie „oficială" a Principatului Transilvaniei, a fost o confesiune prozelitistă prin definiție; readucerea creştinilor contaminați de „eresurile" romane şi răsăritene la „creştinismul" pur, primar, a reprezentat țelul declarat al programului său misionar. Succesul părea a fi asigurat, atât timp cât principii şi membrii Dietei transilvane aparțineau acestei confesiuni. În practică însă, acest militantism religios a eşuat[150].

În linii generale, mijloacele şi metodele prin care s-a încercat atragerea românilor la Reformă au rămas aceleaşi ca şi în perioada prozelitismului catolic; tacticile au fost însă mult mai subtile. În ansamblu, prozelitismului calvin îi sunt specifice două etape distincte. Astfel, în secolul al XVI-lea s-a încercat reunirea tuturor românilor într-o eparhie calvină proprie, condusă de superintendenți româno-calvini, supuşi direct Dietei transilvănene; doi dintre aceştia erau originari din Turdaş, anume Pavel Tordásy (1568-1577) şi Mihail Tordásy (1577-cca 1590)[151]. În veacul următor, prioritară a fost transformarea ierarhiei ortodoxe într-o simplă anexă a Episcopiei reformate maghiare[152], „subordonare" întărită şi printr-o serie de măsuri restrictive, codificate în epocă în cunoscutele *Approbatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem anexarium* (cod promulgat de principele Gheorghe Rákóczi II la 15 martie 1653, acesta cuprindea, într-o formă sistematizată, articolele dietale din perioada anilor 1540-1653)[153] şi *Compilatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem anexarium* (o întregire a corpusului anterior cu legi adoptate de Dieta ardeleană între anii 1654 şi 1669, întocmit din inițiativa principelui Mihail Apafi I)[154]. Spre exemplu, atât vizitele canonice ale mitropoliților ortodocşi, cât şi întărirea în funcție a protopopilor şi a preoților se puteau face doar cu aprobarea prealabilă a superintendentului maghiar, cel care deținea şi preşedinția Marelui Sobor anual al Bisericii Ortodoxe[155]; reprezentativ în acest sens este actul de numire temporară a preotului Ioan în funcția de administrator protopopesc al Hunedoarei în locul defunctului Nicolae, act supervizat, la 9 aprilie 1697, de Veszprémi István, autointitulat „Erdélyi Református magyar és oláh Püspök"[156]. La numirea noului vlădică Simion Ştefan s-a mers şi mai departe; între protopopiatele scoase de sub jurisdicția înaltului ierarh se numărau şi cele ale Orăştiei, Hațegului, Hunedoarei şi Iliei[157]; decizia a

---

147 Victor Şuiaga, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române din Deva. Contribuţii monografice* (mss. dact.), 1972, p. 17.

148 *Istoria românilor...*, V, p. 779.

149 Petre Filimon, *Protestantismul şi românii din Ardeal. Combaterea unei teorii uniate*, Arad, 1938, p. 15-17; Ioan Vasile Leb, *Biserică şi implicare. Studii privind istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Cluj-Napoca, 2000, p. 33.

150 M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 439.

151 *Ibidem*, p. 441.

152 P. Filimon, *op. cit.*, p. 48.

153 Gheorghe Bichicean, *Religia românilor din Transilvania în cuprinsul Constituţiilor Aprobate (Dieta din anul 1653)*, în „Sargetia", XXV, 1992-1994, p. 278-281.

154 George Bariţiu, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei. Pre doue sute de ani din urmă*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 135.

155 Ana Dumitran, *Aspecte ale politicii confesionale a Principatului calvin faţă de români: confirmările în funcţiile ecleziastice şi programul de reformare a Bisericii Ortodoxe din Transilvania*, în „Mediaevalia Transilvanica", 5, nr. 1-2, 2001-2002, p. 113-181, p. 122, 146.

156 T. Cipariu, *op. cit.*, p. 254-255; N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 282.

157 A. Dumitran, *op. cit.*, p. 152-155.

rămas însă la nivel pur formal, de vreme ce actul de reconfirmare a preotului Ioan în scaunul protopopial al Hunedoarei, era semnat, la 22 mai 1656, de ierarhul ortodox, iar nu de episcopul calvin[158].

De altfel, tuturor ierarhilor ardeleni din secolul al XVII-lea li s-a impus, la numire, respectarea unui set de „condiţii”, menite să calvinizeze definitiv Biserica Ortodoxă, precum: supunerea ierarhilor, a protopopilor şi a preoţilor faţă de episcopul reformat, sprijinirea celor care doreau să treacă la calvinism, organizarea Bisericii româneşti după model protestant, disciplinarea clerului şi a credincioşilor prin vizite canonice, efectuate doar în prezenţa unui delegat al superintendentului maghiar, introducerea ceremonialului calvin în cultul public ortodox, acordarea divorţului după prescripţiile canonice prevăzute în corpusul legislativ al Bisericii maghiare, renunţarea la cultul sfinţilor, al icoanelor, al crucii, cât şi la o serie de aşa-zise „superstiţii” (în fapt, învăţături şi ritualuri liturgice ortodoxe neconforme noilor dogme calvine), instruirea tineretului în litera Scripturii (prin renunţarea la Sfânta Tradiţie) după *Catehismul calvinesc*, folosirea exclusivă a limbii române la oficierea slujbelor şi a rânduielilor bisericeşti, în şcoli şi în tipografii etc.[159].

La prima vedere, oricine ar fi tentat să vadă în aceste măsuri o iniţiativă lăudabilă de modernizare a unei Biserici Ortodoxe, catalogată adesea în istorie ca anacronică. Analizând însă lucrurile în profunzime, se constată exact contrariul. Nu „dragostea” exagerată faţă de poporul român a determinat forurile calvine să întreprindă aceste demersuri, ci interese imediate de natură politică, subtil ascunse în spatele unei măşti aşa-zis culturalizatoare. Cu alte cuvinte, calvinizarea populaţiei ortodoxe – în fapt, deznaţionalizarea ei – ar fi asigurat unitatea societăţii maghiare şi stabilitatea internă a Principatului, absolut necesare într-o epocă în care imixtiunile continue ale turcilor otomani şi ale Habsburgilor constituiau o realitate cotidiană[160]. Fireşte, dialogul dintre Reforma protestantă şi Ortodoxia transilvăneană a avut şi o serie de consecinţe benefice, care au facilitat integrarea românilor în moda culturală a timpului[161]. Cu alte cuvinte, Reforma s-a aflat în spatele multora dintre iniţiativele de traducere şi tipărire a cărţilor bisericeşti în limba română (cazul cel mai concludent îl reprezintă cunoscuta *Palie* de la Orăştie, cea dintâi încercare de tipărire a Sfintei Scripturi în limba română)[162].

Foto 17 – *Palia* de la Orăştie

158 M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 66.

159 A. Dumitran, *op. cit.*, p. 119-124; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 59, 72-73.

160 Augustin Bunea, *Ierarchia românilor din Ardeal şi Ungaria*, Blaj, 1904, p. 42.

161 Ana Dumitran, *Reforma protestantă şi literatura religioasă în limba română tipărită în Transilvania în secolele XVI-XVII*, în „Studia Universitas Babeş-Bolyai”, seria Theologia Graeco-Catholica Varadiensis, 48, nr. 2, 2003, p. 147.

162 Ion Matei, *Preoţimea românească ardeleană în veacul al XVII-lea* (I), în „Transilvania. Foaia Asociaţiunei transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român”, 42, nr. 1, 1911, p. 18; Ioan Lupaş, *Biserica Ortodoxă Română din Transilvania şi unirea religioasă în cursul veacului al XVIII-lea*, Târgu-Mureş, 2004, p. 27-29.

Nu trebuie să cădem în greşeala de a atribui acesteia totul, negând, din start, acțiunea factorilor interni, o chestiune fundamentală în problematica apariției scrisului în limba română[163]. Astăzi se ştie că primele traduceri ale unor texte scripturistice – prototipurile *Psaltirilor* manuscrise din secolul al XVI-lea – s-au realizat în Ardeal, iar acest fapt se petrecea cu cel puțin jumătate de veac înaintea oficializării confesiunilor protestante din Principatul ardelean; ca spațiu de apariție al celor dintâi tălmăciri în limba română, printre zonele transilvănene propuse se numără şi teritoriul hunedorean[164].

Măsurile antiortodoxe au îmbrăcat o paletă largă de aspecte. Astfel, la Deva, prin anii 1640-1645, pentru a li se permite ridicarea unei biserici de zid proprii, românilor le-au fost impuse câteva condiții umilitoare: să ajute, împreună cu reformații, la întreținerea bisericii şi a parohiei calvine, să nu iasă cu crucea la Bobotează, la înmormântări sau la diferite litanii, să nu bată toaca şi nici să nu tragă clopotele înaintea calvinilor[165].

La 19 septembrie 1662, într-o scrisoarea adresată căpitanului Ioan Udvarhelyi şi dregătorilor domeniului fiscal al Devei, Mihail Apafi I, luând act de plângerea predicatorului local David Szentgyörgyi, dispunea ca „iobagii noştri români din Deva şi ceilalți români locuitori acolo să facă [pastorului n.n.] ori câte două zile de coasă ori să-i siliți, după obiceiul lor de mai înainte, ca de acum încolo să plătească de cap câte 50 de bani”, iar „preoților români să nu le îngăduiți niciun fel de ceremonie superstițioasă, nici să nu-i lăsați să împlinească niciun fel de rit potrivnic cuvântului lui Dumnezeu şi obiceiului creştin”[166]; la 19 iulie 1679, principele întărea aceste dispoziții, impunând pedepse aspre pentru nerespectarea lor[167].

Pe aceeaşi linie, autoritățile reformate au dispus şi transferarea câtorva lăcaşuri de cult către comunitățile româno-calvine; mai cunoscut este cazul bisericii din Turdaş, răpită în anul 1652 şi dată celor 26 de credincioşi calvinizați din localitate[168]. De asemenea, trecerea unor familii nobiliare româneşti la calvinism – anterior, unele dintre acestea se catolicizaseră – s-a sincronizat cu transformarea lăcaşurilor ortodoxe într-unele reformate. Procesul a fost însoțit de un fenomen mult mai distructiv pentru spiritualitatea transilvăneană, ale cărui consecințe nefaste la nivelul artei bisericeşti sunt vizibile până astăzi; este vorba de un „neoiconoclasm” medieval, de factură protestantă[169]. Cel dintâi val s-a abătut asupra bisericilor hunedorene în timpul domniei principelui Gabriel Bethlen, atingând apogeul la mijlocul secolului al XVII-lea.

Refractare oricăror reprezentări de tip iconografic, forurile calvine au dispus tencuirea, văruirea sau distrugerea tuturor ansamblurilor picturale din lăcaşurile de cult transferate în posesia comunităților calvine; fragmentele de frescă ale bisericilor din Densuş, Ostrov, Suseni-Colț şi Crişcior păstrează încă fețele mutilate ale sfinților şi cuvioşilor ortodocşi redați pe pereți. Efectele acestei prigoane iconoclaste au fost atât de devastatoare, încât nici măcar zestrea de icoane nu s-a conservat[170].

Prin grele încercări au trecut şi mănăstirile hunedorene[171]; private de sprijinul financiar al vechilor familii ctitore (unele dintre acestea calvinizate), transferate în posesia altor stăpâni domeniali şi cu datorii crescânde față de vistieria Principatului, cele mai multe s-au ruinat. Spre exemplu, la sfârşitul secolului al XVI-lea, aşezământul monahal de la Suseni-Colț a fost desființat; în veacul următor, aceeaşi soartă a avut-o şi chinovia de la Negoiu (Cerna), dispariția sa fiind pusă de tradiție pe seama prigoanei declanşate de familia reformată Csermenyi, proprietara domeniului[172].

---

163 Ion Gheţie, Alexandru Mareş, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Bucureşti, 1974, p. 31.

164 M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 454.

165 V. Şuiaga, *op. cit.*, p. 25-26; Ana Dumitran, *Religie ortodoxă – religie reformată. Ipostaze ale identităţii confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, Cluj-Napoca, 2004, p. 273.

166 Ioan Lupaş, *Documente istorice transilvane (1599-1699)*, Cluj, 1940, p. 308-309.

167 V. Şuiaga, *op. cit.*, p. 26-27.

168 A. Bunea, *op. cit.*, p. 42-43; Z. Pâclişanu, *Câteva date despre preoţii româno-calvini*, în „Cultura Creştină”, 9, nr. 3, 1911, p. 69; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 60.

169 Vasile V. Muntean, *Ortodoxie şi neoiconoclasm în Banat şi Transilvania (1564-1688)*, în vol. „Exegeze istorice şi teologice”, Timişoara, 2005, p. 64-65.

170 A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 46-47.

171 *Constituţiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*, Cluj-Napoca, 1997, p. 155.

172 *Dicţionarul mănăstirilor...*, p. 182, 246, 250.

Foto 18 – Biserica reformată din Turdaş (la origine ortodoxă)

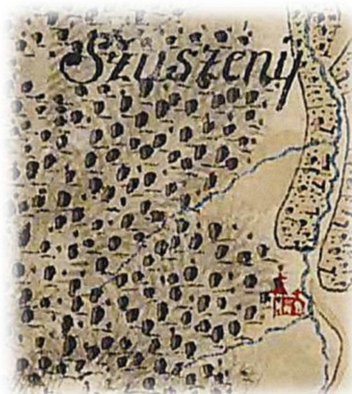

Foto 19 – Biserica vechii Mănăstiri Colţ, reprezentată pe harta josefină

În pofida acestor măsuri, prozelitismul calvin desfăşurat în Hunedoara nu a înregistrat decât convertiri individuale, semnalate în rândul nobilimii româneşti, anterior catolicizate, şi a unei părţi a clerului. Pentru cei dintâi, această opţiune religioasă nu a fost rezultatul unei necesităţi de reformare radicală a propriei Biserici, ci doar alinierea la „moda" confesională a timpului[173], singura în măsură să asigure păstrarea statutului social, a proprietăţilor şi a funcţiilor publice care derivau din aceasta[174]. Sugestivă în acest sens este constatarea Dietei din 1577, anume că „azi au părăsit legea grecească [credinţa ortodoxă, n. n.] mai ales nobilii, pentru darurile şi dregătoriile pe care le-au primit"[175], întregită, peste ani, de cuvintele iluministului transilvănean Samuil Micu: „Făcutu-s-au şi din români unii calvini, mai ales dintră nemeşi, că amintrilea cu totul erau urgisiţi, că atâta să puternicisă şi să sălbăticisă calvinii, cât nici pe ungurii cei de un neam de sine, carii era catholici papistaşi, necum într-altă cinste, ci nici în ţară bucuros nu-i suferea, de nu vor lăpăda catholiciia şi să se facă calvini şi nimic să nu poată moşteni"[176]. Indicative ale acestor mutaţii, cunoscute mai ales în mediul haţegan, sunt onomastica (preponderenţa numelor biblice, specifice mediilor reformate: Baltazar, Gaşpar, David etc.) şi arta bisericească (eliminarea urmelor „idolatre" din lăcaşurile de cult aflate pe proprietăţile familiilor nobiliare calvinizate)[177]. Între cei câştigaţi la Reformă s-au numărat „nemeşii" români din localităţile Sântămăria Orlea, Densuş, Ostrov, Clopotiva, Galaţi, Ciula, Râu Alb, Râu Bărbat, Tuştea, Zăvoi, Ruşor etc.[178]. Din păcate, ceea ce nu s-a reuşit în timpul Voievodatului s-a înfăptuit, în mare parte, în secolele XVI-XVII; procesul protestantizării elitelor sociale româneşti s-a tradus prin maghiarizarea totală a acestora[179]. Pentru Ţara Haţegului, din totalul celor 30 de familii nobiliare existente în anul 1694 – Kendeffy, Keresztessy, Nagy, Nalatzi, Csulai, Szacsali, Maczesdi, Mara, Rusori etc. – prea puţine mai pot fi bănuite ca fiind româneşti, semn că procesul de deznaţionalizare se încheiase[180]. Şi în rândul preoţilor calvinizarea înregistrase unele succese. Pe de o parte ameninţările şi îngrădirile de tot felul proferate la adresa clerului ortodox, pe de altă parte avantajele materiale şi promisiunea păstrării statutului social superior deja deţinut (în cazul preoţilor-nobili) i-au determinat pe mulţi dintre slujitorii altarelor să-şi lepede credinţa strămoşească – iar în timp şi limba şi conştiinţa propriei identităţi etnice – şi să încerce să convertească la Reformă, la rândul lor, şi pe păstoriţii daţi lor spre îngrijire sufletească prin Taina Hirotoniei[181]. Astfel, pastori vor fi fost, anterior ridicării în treapta de „episcopi" româno-calvini ai Transilvaniei, Pavel şi Mihail din Turdaş; la fel,

[173] A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 45.
[174] P. Filimon, *op. cit.*, p. 31-32, 53.
[175] I. Matei, *op. cit.* (I), p. 13-14.
[176] Samuil Micu, *Istoria românilor* (ed. princeps după manuscris de Ioan Chindriş), vol. II, Bucureşti, 1995, p. 216.
[177] A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 44-48.
[178] Sipos, Gábor, *Calvinismul la românii din Ţara Haţegului la începutul secolului al XVIII-lea*, în vol. „Nobilimea românească din Transilvania", Satu Mare, 1997, p. 209; A. Dumitran, *op. cit.*, p. 275, n. 40.
[179] M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 439.
[180] A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 31.
[181] Z. Pâclişanu, *op. cit.* (I), p. 45; I. Matei, *op. cit.* (I), p. 15-16; P. Filimon, *op. cit.*, p. 26-29.

protopopul Achirie al Hunedoarei, Ioan Viski din Sântămăria Orlea etc.[182]. În schimb, cu rare excepții, marea masă a țărănimii româneşti hunedorene a rămas, pe mai departe, ortodoxă[183].

Din punct de vedere documentar, spațiul hunedorean pare să fi avut cei mai numeroşi adepți calvini proveniți dintre români. Acest fapt este posibil să se fi datorat existenței unor conjuncturi favorabile receptării şi dezvoltării cultului reformat, dar poate fi şi numai o falsă impresie, generată de bogata documentație existentă pentru acest colț al Transilvaniei[184]. Oricum, analiza atentă a datelor păstrate sugerează că, în realitate, comunitatea româno-calvină nu se reducea decât la un număr restrâns de persoane, majoritatea provenite din rândul nobilimii mici şi mijlocii – marea nobilime românească, calvinizată încă de la mijlocul secolului al XVI-lea, se maghiarizase – sau dintre locuitorii oraşelor şi ai târgurilor hunedorene[185]. O anumită creştere a numărului acestor aderenți s-a înregistrat abia după mijlocul secolului al XVII-lea, ca urmare a evenimentelor politico-militare din Banatul învecinat; transformarea în paşalâc turcesc a ținuturilor din jurul oraşelor Lugoj şi Caransebeş în anul 1658[186] a determinat, pe de o parte, un recul al calvinismului bănățean, iar pe de altă parte, o repliere a acestuia spre Țara Haţegului şi spre lunca Mureşului[187], fapt confirmat de scrisoarea comunității reformate din Deva, adresată, la 22 mai 1684, principesei Ana Bornemisza, în care i se cerea „să-l trimită paroh pe predicatorul Mihail Eperjesi din Aiud fiindcă, ştiind româneşte, îi poate păstori şi pe românii refugiați din Caransebeş şi Lugoj"[188].

În localitățile hunedorene în care conviețuiau atât credincioşi româno-calvini, cât şi ortodocşi, s-a produs un fenomen aparte, documentat mai ales în mediul haţegan, anume acela al folosirii în comun a lăcaşurilor de cult şi a cimitirelor; o situație similară s-a înregistrat şi în cazul unor comunități mixte româno-maghiare. Un biritualism de acest tip este atestat la Haţeg, Sântămăria Orlea, Densuş, Rapoltu Mare etc.[189]. Aspectele privitoare la modul desfăşurării serviciilor divine în bisericile respective nu au fost însă reglementate cu exactitate. Datele provenite din secolul al XVIII-lea par să sugereze folosirea alternativă a acestor spații liturgice, cu mențiunea că icoanele erau întoarse cu fața la perete în zilele în care lăcaşul deservea comunitatea reformată. Aşadar, măcar aparent, toleranța religioasă funcționa. Au existat însă şi cazuri în care lucrurile au luat o altă întorsătură. La Galați, iconostasul, masa altarului şi frescele au fost înlăturate; vandalizată a fost şi podoaba picturală a bisericilor din Densuş, Ostrov, Suseni-Colț etc.[190].

Foto 20 - Icoană murală vandalizată, Biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Ostrov, com. Râu de Mori

Foto 21 – Icoană murală vandalizată, Biserica „Sf. Ierarh Nicolae" din Densuş

[182] Ioan Lupaş, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, ed. a II-a, Cluj-Napoca, 1995, p. 57.

[183] N. Mladin, *op. cit.*, p. 13.

[184] Ana Dumitran, Gúdor Botond, Nicolae Dănilă, *Relaţii interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI - primele decenii ale secolului XVIII). Román-magyar felekezetközi kapcsolatok Erdélyben (a XVI. század közepe - a XVIII. század első évtizedei között)*, Alba Iulia, 2000, p. 121.

[185] Pavel Binder, *Românii şi Reforma. Scurte contribuţii la istoria culturii româneşti din secolul al XVI-lea*, în „Studii de limbă literară şi filologie", 3, 1974, p. 210-212.

[186] Vasile V. Muntean, *Contribuţii la istoria Banatului*, Timişoara, 1990, p. 109.

[187] Sipos G., *op. cit.*, p. 207.

[188] G. Bariţiu, *op. cit.*, I, p. 716-717.

[189] A. Dumitran, B. Gúdor, N. Dănilă, *op. cit.*, p. 121-122.

[190] A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 45-46.

În marea lor majoritate, lăcaşurile de cult au deservit însă obşti săteşti curat ortodoxe; între edificiile eclezistice ridicate în perioada Principatului transilvănean se numără circa 20 de biserici de piatră (Orăştie, Zăvoi, Râu Bărbat, Paroş, Sălaşu de Sus, Şerel, Deva, Ruda-Ghelari, Lăpuşnic, Boş, Trestia, Hărău, Zlaşti, Peştişu Mare, Totia etc.) şi alte peste 40 de ctitorii de lemn (cele mai vechi lăcaşuri de închinare de acest tip păstrate): Vălari, Căraci, Ciungani, Dumbrăviţa, Bretea Mureşană, Socet, Târnăviţa, Căbeşti, Bacea, Birtin, Cerbia, Pogăneşti, Brădăţel, Târnava, Gialacuta, Furcşoara, Muncelu Mic, Alun, Brâznic, Chergheş, Căzăneşti, Almaşu Mic de Munte, Basarabasa, Abucea, Runcşor, Boiu de Jos, Valea Lungă, Deleni, Gothatea, Zam, Cutin, Câmpuri de Sus, Tătărăşti etc.[191]. La acestea se adaugă şi aşezămintele monahale de la Răchitova şi Vaca (Crişan); altele, atestate documentar, toponimic sau arheologic în secolul al XVIII-lea, par să-şi aibă rădăcinile în aceeaşi perioadă: Câmpuri-Surduc, Bretea Mureşană, Nojag, Hondol, Zlaşti etc.[192].

Foto 22 – Biserica „Pogorârea Sfântului Duh" din Paroş, com. Sălaşu de Sus

Foto 23 – Ruinele fostei Mănăstiri Vaca (azi Crişan), com. Ribiţa

Reforma nu a înregistrat aşadar progrese notabile[193]; la nivel de ansamblu, această realitate a constatat-o atât un cronicar luteran al timpului, anume cărturarul sas Georg Haner[194], cât şi un autor protestant actual, George Hancock-Ştefan[195]. „Vinovate" erau, în mare măsură, chiar stările privilegiate ale Transilvaniei. Pe de o parte, patriciatul săsesc al scaunului Orăştiei, din dorinţa de a-şi menţine statutul elitist, a fost total dezinteresat de atragerea românilor la Luteranism[196]. Pe de altă parte, marea nobilime maghiară asocia convertirea românilor cu tendinţa acestora de emancipare socială, fiind ostilă mai ales ideii existenţei unei preoţimi emancipate, cu drept de liberă strămutare, beneficiară a unor scutiri fiscale, precum plata dijmei[197]. Apoi, slăbită de Contrareformă[198], ofensiva calvină s-a lovit de un conservatorism ortodox documentat de atâtea ori în istorie, de statornicia în credinţă a unei populaţii refractară oricărei inovaţii survenite în sfera religiosului[199]; păstrarea slavonei ca limbă de cult şi perpetuarea tradiţiilor bisericeşti străbune[200] demonstrează, cu prisosinţă, această realitate. Mitropoliţii Transilvaniei (unii proveniţi de pe aceste meleaguri) au vegheat şi ei îndeaproape la menţinerea

191 Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşiţa, 2011, passim.

192 Idem, *Istoria vieţii bisericeşti*..., p. 482-491.

193 Zenovie Pâclişanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, ed. a III-a, Târgu-Lăpuş, 2006, p. 76-79.

194 „Românii, măcar de se făgăduiau ascultători superintendentului calvinesc, tot credinţa şi legea cea părintească n-o părăseau, nici cuprindeau înnoirile calvineşti, ci pururea se scârbeau de acelea" (*cf.* S. Micu, *op. cit.*, II, p. 215-216).

195 „[Calvinismul] nu a avut nicio influenţă teologică durabilă, cât timp, în prezent, nu există o Biserică Reformată românească" (*cf.* George Hancock-Ştefan, *Impactul Reformei asupra românilor între 1517-1645*, Oradea, 2003, p. 173).

196 P. Filimon, *op. cit.*, p. 15-17; I. V. Leb, *op. cit.*, p. 33.

197 G. Bariţiu, *op. cit.*, I, p. 138; *Istoria românilor*..., V, p. 792.

198 *Istoria românilor*..., V, p. 780-781.

199 Ioan Lupaş, *Istoria unirii românilor*, ed. a II-a, Bucureşti, 1993, p. 26.

200 P. Filimon, *op. cit.*, p. 18.

specificului Ortodoxiei româneşti[201]. Nu trebuie neglijat apoi rolul monahismului; în cazul majorității tulburărilor religioase, călugării au constituit vârful de lance al apărării tezaurului ortodox[202]. Din acelaşi mediu monahal (probabil de la mănăstirea Prislop) pare să provină şi autorul manuscrisului intitulat *Supunerea legiei cu răspuns*, datat în jurul anului 1640, o replică ortodoxă la redactarea şi tipărirea cunoscutului *Catehism calvinesc* de la Prisaca[203]. În acelaşi sens, importante s-au dovedit şi legăturile bisericeşti ale ortodocşilor ardeleni cu frații din celelalte două provincii româneşti transcarpatice. Ca şi în perioada precedentă, afluxul de artişti peregrini[204], circulația neîntreruptă a manuscriselor şi a tipăriturilor cu conținut liturgic, dogmatic sau moralizator dinspre Moldova şi Țara Românească[205], prezența preoților şi a monahilor din spațiul extracarpatic[206], căsătoriile transalpine[207], daniile[208] şi moşiile domnilor şi ale boierilor români în Ardeal[209] au dus la consolidarea relațiilor bisericeşti şi, implicit, a Ortodoxiei transilvănene. Acelaşi rol l-au avut legăturile cu Rusia, exemplificate în spațiul hunedorean prin călătoria ieromonahului Teodosie, a ierodiaconului Ghedeon şi a monahului Mardarie de la mănăstirea Prislop la Moscova, în vederea primirii unui sprijin financiar de 1.000 de galbeni, necesar achitării datoriei acumulate de mănăstire în ultimii treizeci de ani către nişte „domni unguri”[210].

DEZBINAREA BISERICEASCĂ A ROMÂNILOR ARDELENI DIN ANII 1697-1701

Respingerea turcilor de sub zidurile Vienei în anul 1683, urmată de victoriile succesive ale Casei de Habsburg împotriva contingentelor militare ale Înaltei Porți, a deschis larg austriecilor drumul spre Transilvania, Principat autonom aflat, din 1541, sub suzeranitate otomană. Perfectată formal prin pacea de la Carloviț, din anul 1699[211], translația pârghiilor puterii către noile autorități a întâmpinat însă mari dificultăți, „stările” transilvănene, majoritar calvine, nefiind dispuse să renunțe atât de uşor la privilegiile anterioare. În aceste circumstanțe, singura soluție pentru schimbarea raportului politic existent rămânea sporirea numărului catolicilor din Ardeal; iar aceasta se putea realiza doar prin unirea cu Roma a populației româneşti majoritare[212]. Pentru Contrareforma apuseană, terenul părea prielnic, de vreme ce, în

201 M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 434-435, 437 şi II, p. 55, 76.

202 P. Filimon, *op. cit.*, p. 23-24.

203 Alexandru Mareş, *Un text polemic românesc din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Limba română”, 20, nr. 6, 1971, p. 589-604; A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 52.

204 N. Mladin, *op. cit.*, p. 15. Spre exemplu, autorul icoanelor „Sfântul Ierarh Nicolae” şi „Maica Domnului cu Pruncul” (Hodighitria) de pe tâmpla bisericii vechi a Hunedoarei (provenite de la mănăstirea Plosca) şi a unor fragmente de frescă de pe pereţii aceluiaşi lăcaş de cult este ieromonahul Gavriil, realizatorul ansamblului pictural de la Bălineşti (jud. Suceava), ctitoria logofătului moldovean Ion Tăutu (*cf.* Marius Porumb, *Zugravii iconostasului bisericii „Sfântul Nicolae” din Hunedoara*, în „Acta Musei Napocensis”, 10, 1973, p. 686-688).

205 M. Păcurariu, *Legăturile Bisericii...*, p. 85-92. Dintre tipăriturile româneşti extracarpatice, pe teritoriul hunedorean cea mai largă circulaţie a avut-o *Cartea românească de învăţătură* (*Cazania*) a mitropolitului Varlaam al Moldovei, tipărită la Iaşi în anul 1643. Un exemplar ajunsese în posesia călugărilor de la mănăstirea Vaca (Crişan); pentru un altul se judecau două sate din jurul Orăştiei în anul 1687. Aceeaşi tipăritură o dăruia domnitorul Gheorghe Ştefan al Moldovei (1653-1658), în anul 1656, bisericii din Măceu (*cf.* Florian Dudaş, *Vechi cărţi româneşti călătoare*, Bucureşti, 1987, p. 145; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii...*, II, p. 19).

206 P. Filimon, *op. cit.*, p. 36-37. Rolul preoţilor şi al călugărilor de peste munţi este indirect subliniat şi de interdicţia privitoare la accesul acestora în Transilvania, formulată de Dieta de la Lécfalva din 25 octombrie 1600 (*cf.* G. Bariţiu, *Studii şi articole...*, p. 73-74).

207 Elena Cherepovici, căsătorită cu domnului Petru cel Tânăr al Ţării Româneşti (1559-1568), a suportat cheltuielile lucrărilor de restaurare a bisericii din Bârsău (*cf.* Nicolae Iorga, *Elena Cherepovici, Doamna lui Petru-Vodă Mircea al Ţerii Româneşti*, în „Revista Istorică Română”, 16, nr. 7-9, 1930, p. 154-157; M. Păcurariu, *op. cit.*, I, p. 292).

208 Daniile acordate mănăstirii Prislop de către domniţa Zamfira, fiica domnului Moise cel Bătrân al Ţării Româneşti, au fost semnificative (*cf.* Mircea Păcurariu, *Istoria mănăstirii Prislop*, ed. a II-a, Arad, 2006, p. 29-30). De asemenea, mănăstirea Cerna (Negoiu) a beneficiat de sprijinul financiar al domnului muntean Mihnea Turcitul (1577-1583; 1585-1591) şi al boierului Radu Buzescu, danii reînnoite şi completate ulterior de domnul Ştefan Surdu (1591-1592). Cf. A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 106.

209 Constantin Brâncoveanu (1688-1714) a stăpânit, ca feude, patru sate hunedorene; cunoscute ne sunt doar localităţile Trestia şi Tămăşasa (*cf.* M. Păcurariu, *Legăturile Bisericii...*, p. 3; Ion Toderaşcu, *Unitatea românească medievală*, Bucureşti, 1988, p. 142-143).

210 M. Păcurariu, *Istoria mănăstirii Prislop....*, p. 46-48, 145-146.

211 *Istoria românilor...*, V, p.358-374.

212 Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, ed. a II-a, vol. I, Cluj-Napoca, 2002, p. 61-63; Dumitru Stăniloae, *Uniatismul din Transilvania, opera unei întreite silnicii*, în „Biserica Ortodoxă

spiritul prevederilor *Approbatae*-lor de la 1653, națiunii române şi Bisericii sale li se aplicau în continuare eticheta de „tolerate". De asemenea, trebuie neapărat luat în calcul statutul economico-social precar al preoțimii româneşti, supusă, mai ales în timpul războiului turco-austriac din anii 1683-1699, unor dări şi robote împovorătoare[213]. De toate aceste nemulțumiri au ştiut să profite călugării iezuiți; promisiunile de perfectare a unei uniuni ecleziastice în spirit florentin, între două Biserici creştine egale, şi de îmbunătățire a situației materiale a clerului răsăritean, au luat aşadar locul prozelitismului agresiv reformat anterior[214]. Prin urmare, Viena şi Roma şi-au dat mâna, reuşind să producă în sânul românității transilvănene o ruptură vizibilă până astăzi.

Istoriografia iezuită (urmată de cea greco-catolică şi de o parte a celei laice actuale) susține că, la nivelul anilor 1697-1698, acțiunea „misionarilor" latini între români a fost încununată de succes. Cu alte cuvinte, încă din februarie 1697, într-un sobor general convocat la Alba Iulia, s-ar fi acceptat unirea cu Biserica Romei, dimpreună cu cele patru dogme „florentine"; la 21 martie într-o altă sesiune sinodală, deciziile anterioare erau reluate, completate şi întărite prin însăşi semnătura întâi-stătătorului ortodox. În sfârşit, la 10 iunie 1697, într-o scrisoare adresată primatului Ungariei, mitropolitul Teofil, alături de 11 protopopi (între aceştia figurează şi Ionaşcu al Orăştiei) şi un preot, ar fi confirmat hotărârile luate anterior. După emiterea rezoluției imperiale, sub preşedinția noului vlădică al Transilvaniei, Atanasie Anghel (1697-1701/1713), s-ar fi întrunit, la 7 octombrie 1698, un alt sobor, în cadrul căruia cei 38 de protopopi prezenți au semnat mult-discutatul „manifest de unire"; pe lista celor subscrişi figurau şi câțiva hunedoreni: Gheorghe din Haţeg, Ioan din Hunedoara, Ilie al Crişului (probabil „tractul" Zarand), Daniil din Ilia şi Adam din Cugir[215]. Deşi admite posibilitatea inițierii unor tratative de acest fel, însă nefinalizate, istoriografia ortodoxă respinge existența sesiunilor sinodale menționate, punând sub semnul întrebării veridicitatea acelor documente[216]; chiar dacă s-ar accepta ca reale, mitropoliții şi protopopii ar fi optat, în acest caz, spre o uniune de principiu, condiționată de păstrarea vechilor rânduieli bisericeşti şi motivată de necesitatea obținerii unor drepturi sociale şi confesionale fundamentale, de care să se împărtăşească ulterior întreaga națiune română[217].

Înştiințată de aceste încercări şi anticipând efectele unei uniuni conjuncturale, Dieta ardeleană a luat poziție, hotărând efectuarea unei anchete în satele româneşti, pentru a se constata impactul rezoluției

Română", 87, nr. 3-4, 1969, p. 357-358; Pompiliu Teodor, *Politica confesională a Habsburgilor în Transilvania (1692-1759). Cazul Românesc*, în „Caietele David Prodan", 1, nr. 2, 1994, p. 17-19; *Istoria Transilvaniei*..., I, p. 649-650; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, ed. a II-a, Bucureşti, 1998, p. 162-163; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*..., II, p. 253-254.

213 G. Bariţiu, *Părţi alese*..., I, p. 126-128, 151-153; Nicolae Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, Bucureşti, 1902, p. 168-172; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 63-65; Leon Pădureanu (Liviu Stan), *Adevărul asupra „unirii" religioase de la 1700*, în „Ortodoxia", 1, nr. 4, 1949, p. 53-59; D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 356-357; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 254-255.

214 Alexandru Pop, *Dezbinarea în Biserica românilor din Ardeal şi Ungaria (1697-1701)*, Bucureşti, 1921, p. 19; D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 361-363; Teodor V. Damşa, *Biserica Greco-Catolică din România în perspectivă istorică*, Timişoara, 1994, p. 17-19; *Istoria românilor*..., V, p. 795.

215 Andreas Freyberger, *Historica relatio unionis Walachicae cum Romana Ecclesia factae a. 1701 eourumque, quae in unionis negotia subseata sunt usque ad novembre anni 1702 di / Relatare istorică despre unirea Bisericii Româneşti cu Biserica Romei făcută în anul 1701 şi despre cele ce au urmat în problema unirii până în noiembrie 1702* (vers. rom. şi stud. introd. de Ioan Chindriş), Cluj-Napoca, 1996, p. 42-45, 54-57; T. Cipariu, *op. cit.*, p. 77-78, 80-83; G. Bariţiu, *op. cit.*, I, p. 165-170; Augustin Bunea, *Cestiuni din dreptul şi istoria Bisericei româneşti unite, studiu apologetic din incidentul invectivelor „Gazetei Transilvaniei" şi a d-lui Nicolae Densuşianu asupra Mitropolitului Vancea şi a Bisericei unite*, vol. II, Blaj, 1893, p. 3-38, George Fireza, *Unirea de la 1700 şi cum s-au învrăjbit iarăşi românii*?, ed. a II-a, Lugoj, 1924, p. 19-23, 30-31; Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 96-99, 104-107; Maria Someşan, Marcel Ştirban, *Din istoria Bisericii Române Unite. Biserică. Şcoală. Naţiune. De la începuturile sale până în 1918*, Satu Mare, 2005, p. 57-58, 60-61; *Istoria Transilvaniei* III. *De la 1711 până la 1918* (coord. Ioan Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András), Cluj-Napoca, 2008, p. 96-98.

216 N. Popea, *op. cit.*, p. 89-90; Ioan Crişan, *Adaus la istoria uniaţiei bisericeşti a românilor din Transilvania sub împăratul Leopold I*, în „Anuarul Institutului Teologic-Pedagogic", 3, 1886-1887, p. 3-24; 4, 1887-1888, p. 3-46; George Popovici, *Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica Romano-Catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 1901, p. 32-41, 49-62; Silviu Dragomir, *Românii din Transilvania şi unirea cu Biserica Romei*, în „Biserica Ortodoxă Română", 80, nr. 9-10, 1962, p. 870-880, 888-904; Ioan Lupaş, *Biserica Ortodoxă Română din Transilvania şi unirea religioasă în cursul veacului al XVIII-lea*, Târgu-Mureş, 2004, p. 363-367; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 225, 257-260. Interesant este faptul că cel dintâi care pune sub semnul îndoielii existenţa sinodului de unire din 7 octombrie 1698 este chiar un cărturar unit, anume istoricul hunedorean Nicolae Densuşianu. Cf. Nicolae Densuşianu, *Independenţa bisericească a Mitropoliei Române de Alba Iulia*, Braşov, 1893 (reed. Alba Iulia, 2002), p. 19-33.

217 Ioan Aurel Pop, *Românii şi România. O scurtă istorie*, Bucereşti, 1998, p. 98; D. Prodan, *op. cit.*, p. 164-166; A. Dumitran, G. Botond, N. Dănilă, *op. cit.*, p. 138-139; *Istoria românilor..*, V, p. 795-796.

imperiale din 14 aprilie 1698[218], în care se stipulase că „aceia dintre preoții români de rit grec care, păstrându-şi ritul, se vor declara catolici, cu recunoaşterea pontificelui roman, se vor bucura de privilegiile preoților catolici”[219]. Astfel, în cursul lunii ianuarie a anului 1699, preoții şi credincioşii transilvăneni au fost convocați să participe la adunări publice, pentru a-şi exprima adeziunea sau rezerva față de unirea cu Roma. Puținele documente păstrate demonstrează, fără echivoc, dorința românilor de-a rămâne în vechea „lege”[220]. Pentru comitatul Hunedoara, cunoscut ne este doar rezultatul întrunirii din Țara Hațegului; convocați tardiv, la 21 ianuarie 1699, în satul Băieşti, păstori şi păstoriți deopotrivă au declarat că „legea noastră românească o ținem în întregime”[221]. Nemulțumit de rezulatele anchetei, împăratul Leopold I a dat, la 28 februarie, o nouă diplomă, prin care unirea era declarată validă şi „efectivă”, preoții ardeleni putând beneficia astfel de toate scutirile şi privilegiile preoților latini. Documentul a provocat vii frământări în rândul nobilimii, speriată de perspectiva scăderii numărului contribuabililor[222]. Confruntat cu emigrări masive peste munți, Guvernul a remis împăratului, la 14 iulie 1699, un rescript în care se sublinia că prin unire „popii români nu au devenit catolici veritabili sau uniți adevărați, nici prieteni sau aderenți ai Catolicismului, ci nişte oameni eliberați de impozite şi de iobăgie”; Leopold I nu a ținut însă seama de proteste şi, în cursul anului 1699, a dat încă două noi edicte de unire[223].

Cu împuternicirea Dietei au fost instituite zece comisii pentru efectuarea unei noi anchete în satele româneşti. Trimişii Guvernului, după ascultarea preoților şi a credincioşilor din 177 de localități din sudul Transilvaniei, raportau, la 20 noiembrie 1699, că niciunul nu vrea să se unească, ci toți doresc să rămână în credință veche[224]. Mai mult, zece preoți hațegani adresau guvernatorului Gheorghe Bánffy, la 8 noiembrie 1699, o scrisoare în care îi solicitau să rămână, pe mai departe, sub jurisdicția superintendentului calvin Veszprémi István[225]; în realitate, sub pretextul păstrării vechii „alianțe” cu Calvinismul, preoții hațegani se pronunțau pentru rămânerea lor în cadrul Ortodoxiei[226]. Acest adevăr îl confirmă însuşi Atanasie, într-o scrisoare trimisă cardinalului Kollonich, la 26 octombrie 1700: „Sunt în comitatul Hunedoara zece preoți cari, substrângându-se din gremiul bisericii, se zic a se fi unit cu calvinii, dar mințesc, pentru că celebrează Liturghia ca mai înainte, se închină la sfinți, țin sărbătorile ca mai înainte, ceea ce nu convin cu doctrinele calvine”[227]. Așadar, pretextându-se o „aderare” la confesiunea reformată, atitudinea preoților hațegani nu era altceva decât o ingenioasă încercare de eludare a actului uniației[228]. În fața protestelor „stărilor” transilvănene şi a incertitudinii legate de sinceritatea adeziunii românilor la Catolicism, s-a decis chemarea ierarhului român la Viena, unde urma să fie forțat să semneze actul unirii. Anticipând adevăratul motiv al acestei călătorii, la 6 ianuarie 1701, Atanasie a convocat un sobor restrâns, format din 29 de protopopi şi 26 de preoți (între participanți s-au numărat şi protopopul Daniel din Ilia şi preoții Oprean din Târnăvița şi Iacob din Mărtineşti), care au hotărât ca „Preasfinția Sa, Mitropolitul nostru Atanasie, să-şi ție scaunul în pace, cu cinste, precum s-au ținut şi alții, venitul vlădicesc precum au fost obiciaiul mai dedemult să-l strângă şi din tralți mireni sau străinii nime să n-aibă a să amesteca în lucrurile vlădiceşti fără ştirea soborului nostru”[229]. Ceea ce a urmat este cunoscut.

218 G. Popovici, *op. cit.*, p. 104.

219 A. Freyberger, *op. cit.*, p. 50-53; Al. Pop, *op. cit.*, p. 34; D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 357; D. Prodan, *op. cit.*, p. 166; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 256.

220 S. Dragomir, *Istoria dezrobirii...*, I, p. 72-76; D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 367-368; Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 109; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 260-261.

221 Ştefan Meteş, *Atitudinea preoţilor români din ţinutul Haţegului faţă de unirea cu Roma (1699-1700)*, în „Renaşterea”, an 25, nr. 21, 1947, p. 2-3; Mircea Păcurariu, *Preoţimea hunedoreană, sprijinătoare a năzuinţelor poporului în cursul veacurilor*, în „Mitropolia Banatului”, 18, nr. 10-12, 1968, p. 623; D. Prodan, *op. cit.*, p. 170.

222 A. Freyberger, *op. cit.*, p. 56-63; N. Popea, *op. cit.*, p. 101-104; M. Someşan, M. Ştirban, *op. cit.*, p. 62-63; D. Prodan, *op. cit.*, p. 169.

223 N. Densuşianu, *op. cit.*, p. 18-19; G. Popovici, *op. cit.*, p. 114-116; Al. Pop, *op. cit.*, p. 47; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 77-78; D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 368-369; Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 111-113; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 261.

224 S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 80; Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 114; Ioan Lupaş, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, vol. I, Cluj, 1928, p. 483-484; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 261.

225 I. Lupaş, *op. cit.*, I, p. 474-477; Şt. Meteş, *op. cit.* (I), p. 3.

226 A. Dumitran, Gudor B., N. Dănilă, *op. cit.*, p. 118.

227 G. Bariţiu, *op. cit.*, I, p. 194; Şt. Meteş, *op. cit.* (II), p. 2.

228 Andrei Medieşanu (Adrian Andrei Rusu), *Aspecte din istoria Protopopiatului Haţeg la sfârşitul secolului XVII*, în „Mitropolia Banatului”, 35, nr. 3-4, 1985, p. 228.

229 A. Freyberger, *op. cit.*, p. 74-75; Al. Pop, *op. cit.*, p. 54-56; S. Dragomir, *Românii din Transilvania...*, p. 926-930; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 263-264.

LUPTA HUNEDORENILOR PENTRU PĂSTRAREA ORTODOXIEI (1701-1761)

Contestatarii unirii nu au întârziat să apară; între opozanţi s-au numărat, încă de la început, românii din „varmeghiia Hinidoarei”, care „cârteau împotriva unirei şi nu voiau a primi unirea”[230]. Aceştia au expediat un protest colectiv, solicitând episcopului unit Atanasie Anghel permisiunea păstrării obiceiurilor „pravilei greceşti şi româneşti cu toate tocmelele Bisericei, neadăugând şi nescăzând nimic”[231]; la 18 iulie 1701, cererile le-au fost aprobate, pretinzându-li-se însă rămânerea sub jurisdicţia formală a Bisericii Unite şi respectarea prevederilor cuprinse în decretele leopoldine[232]. De altfel, „Bisericii Unite i s-au dat două mari lovituri, căci clerul din părţile Hunedoarei declară că nu-i trebuie nici papă, nici superintendent, ci că-i ajung vechile datini româneşti, iar din rândul preoţilor celor mai cărturari şi isteţi se ridică Ion [Iov, n. a.] Circa sau Ţircă din Batiz [astăzi Botez, jud. Mureş, n. a.], care, strângând iscăliturri de preoţi, caută a se face recunoscut ca episcop”[233]; contracandidat al lui Atanasie la scaunul vlădicesc, acesta a devenit, pentru scurt timp, mitropolit ortodox al Transilvaniei, iar apoi episcop în Maramureş[234].

Situaţia s-a menţinut tulbure şi în deceniile următoare, din pricina măsurile antiortodoxe luate de autorităţi. Spre exemplu, în cadrul sinodului convocat în zilele de 15-18 noiembrie 1728 la Mănăştur (Cluj-Napoca), s-a hotărât interzicerea frecventării şcolilor ortodoxe de către copiii uniţi, caterisirea preoţilor şi a ieromonahilor care îndemnau la păstrarea vechilor legiuiri bisericeşti, oprirea hirotonirilor făcute în afara Transilvaniei şi invalidarea celor deja săvârşite, precum şi disciplinarea şi întărirea clericilor subordonaţi noii Dieceze făgărăşene prin vizite şi adunări protopopeşti[235]. Care au fost realităţile bisericeşti concrete nu se poate stabili cu exactitate, întrucât sursele documentare păstrate sunt puţine şi au un caracter general. Potrivit istoriografiei greco-catolice, cu excepţia câtorva parohii româno-calvine haţegane, toate localităţile hunedorene ar fi îmbrăţişat unirea cu Roma[236]. De cealaltă parte, istoricii ortodocşi susţin contrariul, anume că ademenită de posibilitatea obţinerii unor avantaje materiale imediate, doar o parte a preoţimii hunedorene ar fi rămas fidelă unei uniuni principiale cu Biserica Romei, pe când marea masă a păstoriţilor, în frunte cu îndrumătorii lor spirituali, îşi păstra nealterată „legea” strămoşească, departe de frământările confesionale ale timpului; la această stare de fapt ar fi contribuit şi sprijinul permanent acordat de românii de la sud de Carpaţi, materializat în bani, veşminte, obiecte de cult, cărţi liturgice şi teologice etc.[237].

Dincolo de aceste tensiuni, „momentul” Inochentie Micu (1732-1751) a reprezentat o pagină de aur în istoria luptei pentru egalitate a românilor transilvăneni cu celelalte naţiuni conlocuitoare. Conştientizând că naţiunea română îşi poate reclama drepturile ce i se cuvin doar păstrându-şi unitatea, o acţiune de răsunet a marelui ierarh a constituit-o conscrierea generală a clerului şi a credincioşilor ardeleni, cu scopul de a demonstra că românii, în majoritate uniţi, nu doar că populau întreg spaţiul intracarpatic, covârşindu-i numeric pe reprezentanţii celor trei „naţiuni privilegiate”, ci şi aduceau vistieriei statului veniturile cele mai mari; privită din acest unghi, mărirea intenţionată a numărului uniţilor este justificabilă, căci beneficiile de care urma să se bucure poporul aparţineau naţiunii întregii, iar nu unei confesiuni româneşti anume[238]. Datele conscripţiei ecleziastice din anul 1733 sunt, oricum, aproximative şi vizează doar vechiul comitat Hunedoara şi teritoriul fostului scaun săsesc al Orăştiei; satele din nord-vestul judeţului actual, aparţinătoare Episcopiei Aradului, lipsesc. Astfel, în cele 342 de localităţi hunedorene conscrise (se exclud cele 21 de sate din Alba, aparţinătoare protopopiatelor Balomir şi Vinţu de Jos), existau 13.604 de familii de români; la această cifră trebuie adăugate cel puţin alte 450 de familii nerecenzate (număr aproximativ, dedus prin raportare la datele conscripţiei de la 1761-1762) din satele Geoagiu (cca 200), Ilia (cca 100) şi Ţebea (cca 150). În cele 310 biserici

230 S. Micu, *op. cit.*, II, p. 269.

231 S. Dragomir, *Istoria dezrobirii....*, I, p. 100.

232 Şt. Meteş, *op. cit.* (II), p. 3.

233 Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii româneşti*, ed. a II-a, II, Bucureşti, 1930, p. 25.

234 M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 271-272.

235 Ioan Micu-Moldovan, *Acte sinodale ale Bisericei Române de Alba Iulia şi Făgăraş*, t. II, Blaj, 1872, p. 101-107; Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 202-203; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 277.

236 *Dieceza Lugojului. Şematism istoric*, Lugoj, 1903, p. 417-418; Iacob Radu, *Istoria Vicariatului greco-catolic al Haţegului*, Lugoj, 1913, p. 105-106.

237 M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 267.

238 *Ibidem*, p. 315-316.

consemnate slujeau 382 de preoți (339 uniți şi 43 ortodocşi); 55 erau „bigami" (recăsătoriți), iar unul „trigam" (recăsătorit de două ori). În 154 de localități fuseseră conscrişi doar preoți uniți, în alte 16 clerici ortodocşi, iar în 24 păstori sufleteşti de ambele confesiuni; 148 de sate figurau fără preoți. Case parohiale, în număr de 101, se găseau în 91 de localități. De asemenea, proprietățile funciare bisericeşti însumau 503,5 iugăre (cca 290 ha), adică 131 de iugăre de fânețe (cca 75 ha) şi 372,5 iugăre de terenuri arabile (cca 215 ha)[239]. Lupta lui Inochentie Micu s-a încheiat însă brusc în anul 1744. Chemat la Viena, a fost pus, în ziua de 16 noiembrie, în fața a 82 de acuzații false; între „culpe" figurau convocarea, fără acordul forurilor laice şi ecleziastice, a unui sinod la care au participat şi reprezentanții neuniților, permisiunea pătrunderii cărților ortodoxe şi a preoților hirotoniți în afara Transilvaniei etc. După prima anchetă a părăsit Viena în ascuns, sperând că va obține la Roma sprijinul papei Benedict XIV (1740-1758); de acolo a trimis, fără sorți de izbândă, noi şi noi memorii. Constrâns financiar, la 7 mai 1751 a semnat retragerea din scaun, în schimbul unei pensii anuale de 1.200 de florini. A trecut la cele veşnice la 22 septembrie 1768[240].

Foto 24 –
Sf. Cuvios Visarion Sarai,
icoană murală

Pentru Biserica Ortodoxă, mijlocul secolului al XVIII-lea a reprezentat debutul unei noi etape, de reorganizare şi de redobândire a drepturilor strămoşeşti. Cel dintâi episod l-a constituit ampla mişcare de redeşteptare religioasă inițiată de ieromonahul ortodox Visarion Sarai, un eremit român (sau aromân) originar din Bosnia, sosit în Banat în ianuarie 1744, cu un paşaport eliberat de mitropolitul Arsenie IV Ioanovici Şacabent al Carlovițului[241]; în drumul său spre Transilvania, a poposit la Lipova, ridicând o cruce la marginea localității, de unde predica mulțimilor adunate „adevărata credință greco-răsăriteană". La 11 martie 1744 a intrat în Ardeal, însoțit de trei negustori aromâni: Dima Nino, Gheorghe Nicola şi Gavrilă Bistro. În prima localitate ardeleană mai importantă, Dobra, străinului „cu fața suptă de post şi de prevegheri" i s-a făcut o primire triumfală[242]. Mesajul său era simplu:

> „Mi-e milă de voi! Mi-e milă de copiii voştri nevinovați ale căror suflete vor arde în focul de veci, fiindcă au fost botezați de popi uniți! Botezul popilor uniți nu-i Botez, ci blestem, deoarece au părăsit legea celor şapte soboare, unindu-se cu latinii cei fără de lege. De aceea cei botezați de ei nu sunt botezați. Cei cununați nu sunt cununați şi tainele slujite de ei nu sunt Taine. La biserica unită să nu mergeți şi popă unit să nu țineți, căci, dacă veți ține, afurisiți veți fi!"

239 Nicolae Togan, *Statistica românilor din Transilvania în 1733*, în „Transilvania", 29, 1898, p. 198-207; Augustin Bunea, *Episcopul Ioan Inocenţiu Klein*, Blaj, 1900, p. 369-404.

240 M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 320-323.

241 A se vedea, in extenso, George Bogdan-Duică, *Călugărul Visarion Sarai (1744). Studiu istoric din istoria Transilvaniei*, Caransebeş, 1890; Gheorghe Cotoşman, *Eremitul Visarion Valahul*, în „Mitropolia Banatului", 7, nr. 1-3, 1957, p. 99-124; Ion B. Mureşianu, *Contribuţii la istoria bănăţeană în prima jumătate a secolului al XVIII-lea (călugărul Visarion Sarai)*, în „Mitropolia Banatului", 18, nr. 10-12, 1968, p. 639-653.

242 G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 15-19; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 197-203; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 326-327.

Predicile sale au atras o mare mulțime de credincioşi hunedoreni, care l-au însoțit, călare ori pe jos, până la Deva şi apoi dincolo de fruntariile comitatului, la Orăştie, Miercurea Sibiului şi Sălişte[243]. Arestat, Visarion Sarai a fost supus la Sibiu, în 27 aprilie, unui lung interogatoriu, luând apoi drumul cumplitelor temnițe ale vremii, de la Deva, Timişoara, Osijek, Raab şi, în fine, Kufstein, unde i s-a pierdut urma[244].

Din relatări contemporane reiese că, în urma sa, credincioşii „au gonit pe popii uniți din cuprinsul satelor lor, iar acolo unde nu i-au putut goni au refuzat să le primească slujbele”. Cronicarul sas Martin Schmeitzel scria că „popii uniți trag clopotele, chemând credincioşii la biserică, şi nimeni nu merge”[245]. Petrus Bod, un alt cronicar, preciza că „oriunde pătrundea faima călugărului, îmbrăcată, ca de obicei, în multe poveşti, românii se lepădau de unire. Înconjurând bisericile şi pe preoții uniți, ei refuzau a-şi boteza copiii şi a-şi îngropa morții prin mijlocirea preoților. Ba se plângeau şi se tânguiau către toți că în curs de atâția ani, cuprinşi de răul uniților, au înălțat rugăciuni şi au săvârşit milă în zadar. Împinşi de un zel înfocat, s-au apucat, în unele locuri, mai ales în comitatul Hunedoarei, să-şi curețe bisericile, apoi alungând pe preoții uniți, săpau vatra şi scoteau pământul ori, aducând apă multă, spălau padimentul bisericilor şi încă şi alte lucruri de acestea săvârşeau”[246]. Aşadar, în doar câteva săptămâni, pustnicul ortodox dezorganizase întreaga infrastructură unită în sudul Ardealului; situația se reflectă limpede şi în scrisorile protopopilor uniți ai Hațegului şi ai Dobrei, adresate Guberniului Transilvaniei în decembrie 1744, anume că puținii preoții rămaşi sub jurisdicția lor abia dacă mai reuşeau să îşi desfăşoare activitatea în mijlocul credincioşilor, împiedicați fiind să predice, să oficieze serviciile divine şi să administreze Sfintele Taine, greutăți la care se adăugau pregătirea lor insuficientă şi remunerația total necorespunzătoare[247].

La 3 aprilie 1745, în urma consfătuirii avute cu episcopul latin de Alba Iulia şi cu membrii catolici ai Guvernului, contele Ioan Haller a lansat o „patentă” către români, în care sunt prezentate motivele întemeierii Episcopiei Unite şi „binefacerile primite de Biserica română”. În zilele următoare, autoritățile comitatense hunedorene au primit sarcina de a restabili cu orice preț ordinea: „Preoții uniți să fie reintroduşi în bisericile din care au fost izgoniți şi să fie apărați împotriva violențelor, iar privilegiile care le-au fost date prin diplomele împărăteşti să fie respectate în toate satele. Preoții neuniți să fie supuşi sarcinilor publice, iar aceia dintre ei care ar încerca să tulbure liberul exercițiu al cultului unit să fie arestați, ca tulburători ai ordinii publice. Să se împiedice venirea din alte țări a preoților agitatori contra unirii. Preoților şi bisericilor unite să li se restituie pierderile cauzate prin violență”[248]. Prin conținutul ei, proclamația din 3 aprilie s-a dovedit a fi însă un mare eşec; pretutindeni, comisiile trimise să aducă la cunoştința populației conținutul „patentei” au primit acelaşi invariabil răspuns: pe preoții uniți, care, mânați doar de dorința obținerii unor foloase materiale imediate, îşi renegaseră credința, nu-i vor primi şi nici nu vor mai participa vreodată la slujbele săvârşite de aceştia[249]. În aceste condiții, la 15 aprilie 1746, împărăteasa a emis trei decrete, prin care Guvernul Transilvaniei era însărcinat să ia măsuri urgente pentru arestarea clericilor şi a călugărilor „vagabonzi” din țările române, respectiv pentru pedepsirea preoților „greco-răsăriteni” hirotoniți în afară şi a celor care reveniseră la Ortodoxie. Cu acelaşi prilej au fost numiți şi patru „protectori” ai unirii, cărora, la 20 iunie 1746, li s-a întocmit o „instrucție” în 15 puncte, cu dispoziții precise privind pedepsirea clericilor şi a credincioşilor care ar împiedica consolidarea acesteia; baronului Gheorghe Pongrátz i s-a încredințat comitatul Hunedoara, iar lui Petru Dobra, „directorul fiscal al Transilvaniei”, întreg „Fundus Regius”, deci şi scaunul Orăştiei[250]. În urma aplicării acestor dispoziții, la 11 decembrie 1746 Guvernul raporta Curții vieneze că „s-a pus capăt, pretutindeni, mişcării revoluționare a românilor, chiar şi în scaunul Săliştii şi în comitatul Hunedorii”, căci „s-au

243 Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 286.

244 Mihai Săsăujan, *Politica bisericească a Curţii din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Cluj-Napoca, 2002, p. 224; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 327.

245 Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 287.

246 S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 204.

247 *Despre Biserica românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)* (edit. Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran), Cluj-Napoca, 2009, p. 125 (nr. 83-84).

248 A. Bunea, *op. cit.*, p. 188-192; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 212, 368-371 şi II, p. 273; Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 308-310; *Despre Biserica românilor...*, p. 133-135 (nr. 102, 104).

249 Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 309-310; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 327-328.

250 A. Bunea, *op. cit.*, p. 198-201; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 228-232, 245-252, 379-389; Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 312-314; Mihai Săsăujan, *Habsburgii şi Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761). Documente*, Cluj-Napoca, 2003, p. 304-308; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 328; *Despre Biserica românilor...*, p. 141 (nr. 120), 147-148 (nr. 131, 133-134), 150-151 (nr. 138, 140).

restituit bisericile preoților uniți, țăranii mai aprigi au fost arestați, iar ceilalți au fost îndemnați să cerceteze bisericile duminica şi în sărbători, să se împărtăşească cu Sfintele Taine şi să asculte de preoții uniți. De asemenea, au fost prinşi şi opriți de la orice slujbă toți preoții schismatici”[251]. În completarea acestor măsuri, prin rescriptul imperial din 18 iunie 1747, se poruncea întocmirea unei liste cu preoții „schismatici” şi prinderea tuturor „agitatorilor”, dintre care unul era originar din Binținți (azi Aurel Vlaicu), iar altul, catalogat ca „pseudoepiscop”, rezida în mănăstirea hațegană Prislop[252]. La scurt timp, călugării au fost alungați, aşezământul intrând în patrimoniul diecezei unite; chinoviile de la Plosca şi Vaca au devenit, după recuperarea lor din mâinile „schismaticilor”, metocuri ale Prislopului[253].

În urma unei dispoziții guberniale, emisă la 27 septembrie 1747, în toamna acelui an s-a derulat, pe aproape întreg teritoriul actualului județ (lipsesc localitățile din scaunul săsesc al Orăştiei), un amplu recensământ bisericesc, în vederea stabilirii impactului mişcării călugărului Visarion Sarai asupra unirii. La nivelul celor 210 parohii hunedorene recenzate, existau 201 clerici uniți şi 110 neuniți; majoritatea satelor erau mixte din punct de vedere confesional. Ancheta a scos la iveală o lume parohială amestecată, cu preoți şi enoriaşi ezitanți sau, dimpotrivă, înverşunați în a-şi apăra credința, o lume compozită, a stărilor tensionate, dar şi a îngăduinței. Spre exemplu, în Țara Hațegului, prea puțini credincioşi mergeau regulat la biserică, clericii uniți, în posesia cărora se aflau lăcaşurile de cult, nefiind acceptați de obştile majoritar ortodoxe; li se permitea să oficieze doar căsătoriile, în timp ce copiii erau botezați de bătrânele din sat, iar morții rămâneau neprohodiți. Conscriptorii au constatat că pe credincioşi nu îi deranja atât persoana păstorilor sufleteşti, cât faptul că aceştia se declarau uniți, fiind considerați, ca atare, trădători ai legii strămoşeşti[254].

În tot acest timp, în fruntea Bisericii Unite s-a aflat vicarul episcopului Inochentie Micu, Petru Pavel Aron (1745-1752), un moț şcolit în colegiile iezuite apusene, originar din Bistra (jud. Alba). Trecut în tabăra adversarilor ierarhului ardelean, la 25 august 1747 a fost excomunicat şi înlocuit cu Nicolae Pop din Balomir (azi în jud. Alba), protopopul scaunului săsesc al Orăştiei[255]; între Inochentie Micu şi acesta s-a purtat apoi o intensă corespondență[256]. Cum învestirea lui Petru Pavel Aron ca „vicar apostolic” de către papă era însă intens criticată, împărăteasa Maria Tereza a dispus, la 28 martie 1748, convocarea unui sobor general, întrunit la Sibiu, în zilele de 15-17 mai 1748, sub preşedinția episcopului rutean Manuel Olsavszky al Muncaciului. La presiunea autorităților, majoritatea protopopilor (între aceştia şi Ghiura din Ilia) i-a recunoscut lui Aron titulatura „apostolică”; între opozanți s-au numărat protoprezbiterii Zaharia din Hunedoara, Gheorghe Pop din Dobra, Petru din Grădişte (azi Sarmizegetusa) şi Samuel Pop din Bobâlna[257]. Vicarul Nicolae Pop a fost forțat să se retragă; revenit la Ortodoxie, acesta s-a refugiat la sud de Carpați, pornind apoi, în octombrie 1748, într-o lungă călătorie spre Moscova, pentru a înfățişa țarinei Elisabeta Petrovna (1741-1761) doleanțele bisericeşti ale românilor ortodocşi ardeleni. Reîntors în Țara Românească, fostul protopop hunedorean s-a călugărit sub numele de Nichifor, ajungând egumenul mănăstirii Curtea de Argeş (1749-1764). Ca dovadă a prestigiului de care se bucura, în 1763 a fost propus pe lista celor trei candidați la scaunul episcopal al Buzăului[258].

Cum nemulțumirile credincioşilor ortodocşi persistau, mişcările antiunioniste au reizbucnit. Într-un raport al românului renegat Petru Dobra, înaintat Guvernului la 11 ianuarie 1749, se arată că „sătenii răzvrătiți au batjocorit, bătut şi maltratat preoții uniți şi s-au înțeles între ei să pedepsească cu 12 floreni pe acela care va intra în vreo biserică unită; toate lucrurile, vasele şi odăjdiile luate de la uniți le-au spălat

251 S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 237; *Despre Biserica românilor...*, p. 154 (nr. 144).

252 A. Bunea, *op. cit.*, p. 216-218; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 237-238, 389-394; Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 316-317; *Despre Biserica românilor...*, p. 162 (nr. 164-166).

253 A. Bunea, *op. cit.*, p. 321-323; Şt. Meteş, *Mănăstirile...*, p. 110-111.

254 Greta Monica Miron, *Acţiune ortodoxă – acţiune catolică. Efectele mişcării lui Visarion Sarai în Hunedoara, Haţeg, Zarand şi Alba*, în „Studia Universitas Babeş-Bolyai”, seria Historica, 50, nr. 2, 2005, p. 3-28.

255 A. Bunea, *op. cit.*, p. 213 (n. 1), 223; Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 305-306; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 457-458; *Despre Biserica românilor...*, p. 165 (nr. 173).

256 Zenovie Pâclişanu, *Corespondenţa din exil a episcopului Inochentie Micu Klein*, Bucureşti, 1924, p. 96-97; Dumitru Stăniloae, *Lupta şi drama lui Inochentie Micu Clain*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 86, nr. 9-10, 1968, p. 1169-1177; *Despre Biserica românilor...*, p. 164 (nr. 172), 167 (nr. 179).

257 Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 327-328; D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 1178-1180; Ovidiu Ghitta, *Episcopul Manuel Olsavszky şi sinodul de la Sibiu din 15-17 mai 1748*, în vol. „Biserică. Societate. Identitate. In honorem Nicolae Bocşan”, Cluj-Napoca, 2007, p. 51-64; *Despre Biserica românilor...*, p. 179-180 (nr. 213-215), 183-186 (nr. 222, 226, 228-230), p. 193 (nr. 247).

258 Ioan Ionaşcu, *Ieromonahul transilvan Nicodim în Ţara Românească*, în vol. „Omagiu lui Ioan Lupaş la împlinirea vârstei de 60 de ani”, Bucureşti, 1943, p. 366, n. 2; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 259-265; M. Păcurariu, *Preoţimea hunedoreană...*, p. 330.

mai întâi, iar vatra bisericii o săpaseră şi aruncaseră pământul călcat ca şi când acela ar fi fost profanat de picioarele preoţilor uniţi, icoanele dăruite de catolici şi crucile ridicate de ei le-au rupt şi le-au ars; morţii şi-i îngropau fără prohod în afară de cimitire şi dacă, totuşi, un preot unit prohodea un mort de al lor, îl exhumau şi-l îngropau din nou; preoţii neuniţi îşi aduceau oamenii în locuri ascunse unde le făceau slujbe şi-i împărtăşeau cu muguri în loc de Sfintele Daruri; nu recunoşteau nici Botezul, nici Căsătoria săvârşite de uniţi şi de aceea botezau şi cununau din nou chiar şi pe oamenii bătrâni [...]; în unele locuri au aprins casele preoţilor uniţi, în alte locuri le-au dărâmat, vitele preoţilor uniţi nu erau primite în turma satului; misionari erau trimişi în toate părţile ca să îndemne poporul să se lepede de unire." Este redată apoi lista amenzilor aplicate celor care nu doreau să adere la uniaţie şi destinaţia acestor sume, precum şi măsurile luate pentru salvarea unirii; în scaunul Orăştiei, suma se ridica la 520 de florini[259]. Într-o mare adunare românească ţinută la Sălişte Sibiului, credincioşii prezenţi – câte doi din toate satele din Mărginimea Sibiului şi până dincolo de Dobra – au fost îndemnaţi să nu se mai teamă de represalii şi să-şi cheme preoţi „noi" (ortodocşi) în bisericile recuperate[260]. Cum situaţia se menţinea aşadar tulbure, într-o adresă a autorităţilor locale către Guberniul transilvănean din 11 februarie 1749, se cerea pedepsirea „agitatorilor" din comitatul Hunedoara şi din scaunul Orăştie[261].

Alte memorii comune au fost adresate, în cursul anului 1749, Mitropoliei de Carloviţ; în cuprinsul acestora, semnatarii enumerau toate prigonirile la care fuseseră supuşi, solicitând primirea zonelor menţionate sub ascultarea Arhidiecezei Ortodoxe sârbe. Petiţia adresată Congresului Naţional Sârbesc de locuitorii Dobrei, la 24 ianuarie 1749, este elocventă:

> „Noi, care suntem subscrişi pe această hârtie, cădem şi ne rugăm şi plângem cu lacrimi în faţa lui Dumnezeu şi în faţa Măritului Sobor. Acum se împlinesc cinci ani de când suntem fără preoţi şi bisericile ni le-au închis, iar oamenii noştri mor nespovediţi şi necuminecaţi şi se îngroapă, care pe unde se poate, întocmai ca vitele […]. De aceea, ne rugăm şi cerem ajutor de la Măritul Sobor, să vă milostiviţi şi să ne scăpaţi din mreaja în care am fost prinşi, ca să putem fi supuşi sub stăpânirea, mila şi ascultarea Înalt Preasfinţitului Sobor, să putem fi şi noi socotiţi în turma adevărată ortodoxă a lui Hristos"[262].

Ca urmare, mitropolitul Pavel Nenadovici (1749-1768), un statornic sprijinitor al românilor ortodocşi ardeleni, a trimis, în satele din sudul Transilvaniei, un om al său de încredere, rămas anonim, cu misiunea de a strânge informaţii referitoare la situaţia acestora. Cu acel prilej a fost chestionată, în iarna anilor 1749-1750, populaţia din 270 de localităţi ardelene[263]; de pe teritoriul actualului judeţ au fost conscrise satele din părţile Dobrei, ale Devei, ale Hunedoarei, ale Haţegului şi ale Orăştiei. Credincioşii din târgul Dobra au declarat că „nicidecum uniţia nu primesc şi întru toate slujbele şi poruncile Înălţatei Crăiesi ascultăm şi slujim şi pentru Crăiasa şi capul şi sângele vom pune, iar uniaţia legii nu vom primi nicidecum, până la moarte"[264].

În cursul aceloraşi ani, 1749-1750, vicarul Petru Pavel Aron şi călugărul Atanasie Rednic au întreprins o lungă călătorie în majoritatea satelor ai căror credincioşi părăsiseră unirea, predicând reîntoarcerea la Biserica Romei şi arestând pretutindeni protopopi, preoţi, preotese şi ţărani opozanţi; în satele din care preoţii uniţi au fost alungaţi, preluându-se lăcaşurile de cult, a fost trimisă armata, localităţile fiind supuse la amenzi grele[265]; aceste măsurile sunt surprinse şi în cunoscuta *Cronică a Banatului*, întocmită de protopopul Nicolae Stoica al Mehadiei, originar din Haţeg[266]. În plus, la 1 octombrie 1750 s-a finalizat centralizarea datelor unui nou recensământ ecleziastic; rapoartele protopopilor din tracturile Bobâlna, Brad, Dobra, Haţeg, Sebeş şi Vaidei, în care sunt consemnate porţiunile canonice şi abuzurile legate de atribuirea lor, toate întocmite între 21 iunie şi 1 septembrie 1750, întregesc seria acestor

259 Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 332-333; *Despre Biserica românilor...*,p. 194-197 (nr. 251-252).

260 S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 239-244, 400-408, 413-417; M. Săsăujan, *Politica bisericească...*, p. 162-165; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 328-331.

261 *Despre Biserica românilor...*, p. 206 (nr. 266).

262 S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 409.

263 M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 332.

264 S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 272-273.

265 Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 334; Ştefan Meteş, *Contribuţii la istoria Bisericii româneşti transilvane din veacul XVIII*, în „Mitropolia Ardealului", 16, nr. 7-8, 1971, p. 521.

266 Nicolae Stoica de Haţeg, *Cronica Banatului*, ed. a II-a, Timişoara, 1981, p. 188.

informații[267]. Din păcate, datele acestei conscripții au fost intenționat falsificate, pentru a se da autorităților impresia unui progres spectaculos al uniației; la nivelul întregii Transilvanii au fost înregistrați 550.097 de credincioşi uniți şi abia 4.065 de ortodocşi[268]. Localitățile comitatului Hunedoara au fost declarate, de-a valma, unite; preoții răsăriteni lipsesc cu desăvârşire[269]. Vina nu o poartă însă doar conscriptorii, ci şi clerul, amăgit pe mai departe de promisiunea îmbunătățirii situației sale materiale; potrivit memoriului adresat mitropolitului sârb Pavel Nenadovici în cursul aceluiaşi an, „când au venit țărcălaşii prin sate”, deşi dăduseră asigurări credincioşilor că vor păstra legea strămoşească, credincioşii au sesizat faptul că preoții „au zis că au fost ş-or rămâne uniți”, plângându-se că „ne-au pârât şi au mințit că [şi] noi am fost împreună cu dânşii”, or „noi n-am fost, nice vom fi”[270]. Astfel, la nivelul celor 7 protopopiate de pe actualul teritoriu hunedorean – se exclud satele aflate actualmente în județul Alba – existau 366 de parohii, cu un număr total de 47.519 credincioşi „uniți” (cei din „archidiaconatul” Hunedoara, depăşind, cu siguranță, cifra de 20.000, au fost omişi). În cele 327 de biserici conscrise slujeau 235 de preoți, ajutați de 146 de cantori şi de 185 de crâsnici. Împreună, proprietățile bisericeşti însumau în jur de 354 de iugăre (cca 204 ha), anume aproximativ 108 iugăre de fânețe (cca 62 ha) şi aproximativ 246 de iugăre de teren arabil (cca 142 ha); li se adaugă cele 102 suprafețe intravilane destinate caselor parohiale. Clericii ortodocşi lipsesc[271].

Foto 25 – Mitropolitul ortodox sârb Pavel Nenadovici (1749-1768)

Represiunea împotriva ortodocşilor a continuat şi în anii următori; la fel şi memoriile credincioşilor din sudul Transilvaniei adresate Guberniului şi Curții vieneze, încurajați, prin circulare clandestine, de mitropolitul Pavel Nenadovici al Carlovițului[272]. În fața acestei probleme complexe, împărăteasa a recurs la un compromis, hotărând la 14 martie 1752 ca „dacă oarecare schismatici din plebea valahă nu ar vrea să îmbrățişeze şi să ținea unirea amintită, să nu fie supărați pentru aceasta şi cu atât mai puțin să fie constrânşi la ea, dar să-şi țină în pace religia, să se păzească de a seduce pe alții şi să renunțe de a ațâța la tulburări”[273]; prevederile au rămas însă literă moartă. Mai mult, persecuțiile au continuat cu o şi mai mare agresivitate; într-o jalbă contemporană, adresată Carlovițului, se arată: „Ce-a făcut Aron vicarul cu oamenii şi cu popii din Ardeal? El i-a aruncat în arest, pe unii pe câte trei ani, pe alții pe câte doi sau unu

[267] Aurel Răduţiu, *Conscripţia lui Petru Pavel Aron din anul 1750. Date noi*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca”, 28, 1987-1988, p. 478, 483-491.

[268] A. Răduţiu, *op. cit.*, p. 476; Ladislau Gyémant, *Evoluţia situaţiei demografice a Transilvaniei în secolul XVIII*, în „Crisia”, 20, 1990, p. 181.

[269] S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 10; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 457.

[270] A. Răduţiu, *op. cit.*, p. 477.

[271] Augustin Bunea, *Statistica Românilor din Transilvania în anul 1750, făcută de vicariul episcopesc Petru Aron*, în „Transilvania”, 30, nr. 9, 1901, p. 21-25, 50-53.

[272] S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 275-277, 425-437; Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 360-361; *Despre Biserica românilor...*, p. 240 (nr. 329-331), 245-246 (nr. 349-352), 251 (nr. 362-363), 254 (nr. 373), 256 (nr. 376), 258 (nr. 381).

[273] Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron şi Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 66-67; *Despre Biserica românilor...*, p. 260 (nr. 383).

şi jumătate ani şi până ce nu au făgăduit că se vor face uniţi, nu au fost eliberaţi din arest. Cei care au fost sloboziţi au fugit, de aceea le-a prins nevestele şi copiii, de i-a ţinut două luni în temniţă". În aceste condiţii, în anii 1754-1755, preotul Cosma din Deal (jud. Alba) şi credinciosul Constantin Petric din Jina (jud. Sibiu) au cutreierat 42 de sate dintre Sibiu şi Orăştie, redactând pretutindeni „cărţi", în care se relatau suferinţele îndurate de ortodocşi; „cartea scaunului Orăştiei" este elocventă. În aceeaşi perioadă, anume în mai 1756, credincioşii neuniţi din Deva au înaintat o plângere guvernatorului Francisc Venceslav Wallis (1755-1758), în care cereau trimiterea unui episcop ortodox şi eliberarea celor întemniţaţi în cetate pe motive religioase. După un an, românii ortodocşi din „toată mărginimea, din Dobra pănă în Braşov", au înaintat mitropolitului sârb alte trei „rugări" de primire sub oblăduirea sa; clericii uniţi din Cugir, Romos, Romoşel, Şibot, Vaidei şi Vinerea au fost alungaţi şi înlocuiţi cu alţii ortodocşi[274]. Pentru cercetarea situaţiei la faţa locului, în iarna anilor 1758-1759, însuşi episcopul Petru Pavel Aron a întreprins o lungă „vizitaţiune canonică" în satele din sudul Transilvaniei; la Clopotiva, Sălaşu de Sus şi Galaţi, el i-a îndemnat pe enoriaşi să arunce scaunele nemeşilor calvini din bisericile folosite până atunci în comun[275].

De tulburări confesionale nu au fost ferite nici satele din ţinutul Hălmagiului, circumscrise, din punct de vedere administrativ-canonic, protopopiatului arădean omonim; din acest protoprezbiteriat ortodox au făcut parte, până în anul 1950, şi 20 de localităţi hunedorene, aflate astăzi în componenţa comunelor Vaţa de Jos, Tomeşti şi, parţial, Baia de Criş[276]. Cadrul l-a constituit decretul din 31 decembrie 1732 al împăratului Carol VI, prin care comitatul Zarand era împărţit în două structuri teritoriale distincte, ţinutul erarial Hălmagiu fiind alipit, ca atare, la Transilvania[277]; poarta prozelitismului uniat era astfel larg deschisă. Astfel, prin două scrisori adresate în anul 1747 împărătesei Maria Tereza, episcopul Isaia Antonovici al Aradului (1731-1748) se plângea că este împiedicat să-şi desfăşoare cuvenita „vizitaţiune canonică" în nord-estul eparhiei. Constatarea vicarului Petru Pavel, sosit în district în decembrie 1749, anume că locuitorii „sunt dispuşi a îmbrăţişa sfânta unire", a întărit Vienei convingerea necesităţii sprijinirii „misionarismului" blăjean. Ca atare, prin decretul imperial din 4 februarie 1750, viitorului vlădică arădean (scaunul chiriarhal era vacant) i se interzicea efectuarea de vizite canonice în partea zărăndeană a eparhiei, legătura cu credincioşii putând fi menţinută doar prin intermediul unui vicar sau al unui delegat[278]. În toiul acestor dispute, pe scaunul episcopal a fost ales Sinesie Jivanovici (1751-1768), de numele căruia se leagă izbânda definitivă a Ortodoxiei în părţile Hălmagiului. Vicarul blăjean Petru Pavel Aron, însoţit de mai mulţi protopopi şi preoţi uniţi, a sosit în zonă la 25 februarie 1752, anume în prima zi a Postului Mare; de teama represaliilor, păstorii răsăriteni au fugit. Potrivit rapoartelor remise Guvernului ardelean şi Curţii vieneze, nu mai puţin de 38 de sate ar fi acceptat jurisdicţia sa, rămânând ortodoxe doar 7 sate şi 5 cătune[279]; cifrele sunt denaturate. Toţi „contestatarii" au fost arestaţi, silniciile săvârşite de autorităţi fiind zugrăvite în memoriul mitropolitului sârb din 18 februarie 1752, întocmit în numele a 45 de localităţi zărăndene şi a 25 de preoţi[280].

În faţa noianului de petiţii, Maria Tereza a aprobat în cele din urmă vizita canonică a vicarului mitropolitan de la Carloviţ, arhimandritul sârb Vichentie Prodanovici, limitând-o însă, la 10 iunie 1752, doar la satele declarate neunite. La plecare, în trăsură i-au fost aruncate două jalbe, adresate ierarhului arădean şi redactate în numele locuitorilor satelor din ţinutul Hălmagiu; mesajul „Preasfinţite, fie-ţi milă şi, de-ţi stă în putinţă, scapă-ne şi nu ne lăsa sub vicarul din Ardeal, deoarece noi te cerem pe Preasfinţia Ta!" este grăitor. Administraţia civilă a ordonat noi pedepse; din Ocişor, singurul sat hunedorean în care se găsiseră câţiva credincioşi uniţi, au fost întemniţaţi cinci credincioşi[281]. La solicitarea mitropolitului

274 S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 481-483, 498-499 şi II, p. 11, 38-47, 66-71, 305-311; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 331-332.

275 A. Bunea, *op. cit.*, p. 143-144, 153-158, 437-445; Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 366.

276 Pavel Vesa, *Protopopiatele arădene. Istoric şi evoluţie (1701-1918)*, în „Teologia", 7, nr. 1, 2003, p. 145-148, 153-155.

277 M. Săsăujan, *op. cit.*, p. 167-168.

278 A. Bunea, *op. cit.*, p. 68-70; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 286-292, 394-396; Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalităţi (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006, p. 74-75; *Despre Biserica românilor...*, p. 163-164 (nr. 167, 169-171), 166 (nr. 178), 172 (nr. 194), 240-241 (nr. 331), 263 (nr. 388).

279 A. Bunea, *op. cit.*, p. 68, 70-72; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 292-296; P. Vesa, *op. cit.*, p. 77-78; *Despre Biserica românilor...*, p. 241 (nr. 332), 245 (nr. 347-348), 246-248 (nr. 353-354, 356-357), 251 (nr. 364-365), 253 (nr. 369-370), 259 (nr. 382), 263 (nr. 388), 272 (nr. 411).

280 S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 296-297, 447-448; P. Vesa, *op. cit.*, p. 78.

281 A. Bunea, *op. cit.*, p. 72-76; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 297-304, 449-451; P. Vesa, *op. cit.*, p. 78; *Despre Biserica românilor...*, p. 264-265 (nr. 391), 267-268 (nr. 399-400), 270 (nr. 407), 272-273 (nr. 412-414).

Pavel Nenadovici, împărăteasa Maria Tereza a dispus, la 8 noiembrie 1752, efectuarea unei anchete în districtele Hălmagiu şi Brad, pentru a se stabili cine se pronunţă pentru unire şi cine nu; în pofida abuzurilor comise, ancheta a demonstrat situaţia reală. S-au declarat uniţi doar patru iobagi şi trei preoţi, între care şi Petru Popovici din Târnava de Criş; ulterior, clericul hunedorean a fost alungat, iar pe uşa bisericilor din Hălmagiu şi Târnava de Criş s-a pus lacăt. În consecinţă, prin decretele din 24 noiembrie 1752 şi 17 martie 1753, s-a confirmat dreptul la „vizitaţiuni” canonice pentru ierarhul arădean. Sosită pentru a doua oară în ţinut, comisia de anchetă a declarat unite, de-a valma, 35 de sate curat ortodoxe (cu 702 familii), aflate fie pe proprietatea fiscului, fie pe cea a comitelui Hollaki; doar 105 familii au fost recunoscute ca fiind neunite. Opozanţii au fost întemniţaţi la Arad; alţii au luat calea pribegiei[282]. În faţa noului val de proteste, la 22 octombrie 1753 s-a hotărât efectuarea unei alte anchete, în cadrul căreia să fie chestionaţi personal toţi locuitorii districtului; aceasta s-a derulat în mai 1754. Pe rând, au fost străbătute şi satele hunedorene din protopopiatul Hălmagiu: Ocişor (14 mai), Ociu şi Tomeşti (15 mai), Baldovin, Basarabasa, Brotuna, Căzăneşti, Ciungani, Dobroţ, Leauţ, Livada, Obârşa, Prăvăleni, Rişculiţa, Şteia, Târnava de Criş, Tiuleşti, Vaţa de Jos şi Vaţa de Sus (16 mai); Valea Mare de Criş lipseşte. În 18 mai s-au prezentat şi cei ce absentaseră în zilele rânduite de conscriptori, iar la 19 mai 1754 au fost comunicate public rezultatele anchetei: cu excepţia a trei preoţi şi a patru iobagi, toţi locuitorii ţinutului Hălmagiu au fost recunoscuţi ca fiind neuniţi. Prin urmare, la 7 septembrie 1754 a fost emis un decret imperial, de consfinţire a realităţilor constatate; dispoziţiile anterioare, referitoare la interdicţia vizitării districtului, au fost anulate, iar lăcaşurile de cult răpite, cu excepţia celui din Hălmagiu, s-a dispus să fie retrocedate „greco-răsăritenilor”[283].

Intervenţia Rusiei ţariste, aliată a Austriei în „războiul de şapte ani” (1756-1763), a cancelarului Wenzel Anton Kaunitz von Rittberg şi a ministrului pentru problemele sârbeşti, Iosif Bartenstein, numărul mare de petiţii şi, mai ales, teama de noi posibile violenţe[284] au determinat-o pe Maria Tereza să semneze, la 13 octombrie 1758, un act de o importanţă capitală pentru Biserica Ortodoxă ardeleană: „Aprob chestiunea ca să fie numit un episcop exempt [scos de sub jurisdicţia oricărei Mitropolii şi supus direct Guvernului n.n.] pentru Transilvania”. În plus, la 13 iulie 1759, împărăteasa a emis cel dintâi decret de toleranţă religioasă, în care se stipula interdicţia persecutării „greco-răsăritenilor”, preoţi şi mireni deopotrivă; condiţiile impuse, anume oprirea revenirilor la Ortodoxie, interzicerea reocupării lăcaşurilor de închinăciune pierdute şi înapoierea celor recuperate, acceptarea prozelitismului uniat etc., au nemulţumit însă şi mai mult. Ca atare, sunt consemnate numeroase alungări de clerici uniţi, însoţite de deposedarea acestora de porţiile canonice; bisericile au redevenit ortodoxe[285]. În paralel, a fost iniţiată şi o amplă acţiune de reorganizare bisericească, în sensul alegerii de protopopi răsăriteni în zonele preponderent ortodoxe; adunări în acest scop au avut loc şi la Orăştie şi Rapoltu Mare[286]. De altfel, la Orăştie şi Dobra luaseră fiinţă, încă din anii 1744-1745, mici nuclee organizatorice, având în frunte preoţi şi credincioşi, a căror existenţă transpare clar din conţinutul numeroaselor memorii contemporane[287].

Opacitatea Curţii vieneze în ceea ce priveşte soluţionarea revendicărilor ortodoxe a declanşat, în cele din urmă, o amplă mişcare naţional-religioasă, în fruntea căreia s-a aflat un fost preot de mir hunedorean, Stan Popovici din satul Cioara (azi Sălişte, jud. Alba), hirotonit în Ţara Românească, în jurul anului 1730. Rămas văduv, acesta trecuse Carpaţii, călugărindu-se la mănăstirea Cozia, sub numele de Sofronie; în iunie 1756, este menţionat în localitatea natală, ca iobag al baronului Barcsai Péter. Retras în munţi, într-un schit reconstruit de el, îi învăţa „carte” pe copiii sătenilor dimprejur; aceasta, până când „fibirăul” din Vinţu de Jos a hotărât distrugerea modestului aşezământ monahal. După doi ani de pribegie a ajuns, în 1759, la Carloviţ, de unde, cu binecuvântarea înaltului-ierarh sârb, s-a reîntors în Transilvania, iniţiind, mai întâi în „varmeghia” Hunedoarei, ampla mişcare de

282 A. Bunea, *op. cit.*, p. 78-83; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 304-311, 451-452, 455-457; Gheorghe Turcuş, *Un document din anul 1753 privind frământările religioase din ţinutul Hălmagiului*, în „Mitropolia Banatului”, 33, nr. 7-9, 1982, p. 542-550; P. Vesa, *op. cit.*, p. 78-79; *Despre Biserica românilor...*, p. 239 (nr. 328), 269-270 (nr. 405-408), 274-276 (nr. 419-424).

283 A. Bunea, *op. cit.*, p. 86-90; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 313-319, 460-467; P. Vesa, *op. cit.*, p. 79; *Despre Biserica românilor...*, p. 286-287 (nr. 440-441).

284 M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 426.

285 A. Bunea, *op. cit.*, p. 162-164, 167-169; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 529-532 şi II, p. 83-91, 130-135; M. Săsăujan, *op. cit.*, p. 170-211.

286 S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 133-134; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 333.

287 T. V. Damşa, *op. cit.*, p. 68.

redeşteptare ortodoxă amintită[288]. Cum „agitaţiunea" creştea în intensitate, în preajma Crăciunului acelui an, călugărul ortodox a fost prins şi întemniţat timp de opt săptămâni în subsolul conacului din Bobâlna. Planul guvernatorului, de a-l transfera, sub escortă, în cetatea de la Alba Iulia, a eşuat, căci preotul Ioan din Sălişte, sosit la Geoagiu în cursul zilei de 12 februarie 1760, s-a pus în fruntea unei oştiri de 500-600 de ţărani din părţile Bradului, Abrudului, Hunedoarei şi Orăştiei, eliberându-l pe Sofronie în aceeaşi noapte. Retrăgându-se prin satele din depresiunea Geoagiului, Sofronie s-a instalat apoi la în „cetatea de piatră a Munţilor Apuseni", unde, potrivit raportului comitelui Zarandului, „amăgeşte poporul, dar nimeni nu se poate apropia de el, fiindcă românii îl apără în tot chipul". La 21 aprilie 1760, la Zlatna (jud. Alba), după o intrare triumfală, ieromonahul a cerut mulţimii să-şi dea acordul scris în vederea primirii unui episcop răsăritean, trimis de la Carloviţ; biserica unită a fost ocupată, iar slujitorii acesteia alungaţi. Însoţit de cete de români înarmaţi, Sofronie a coborât apoi pe valea Bulbucului până în lunca Mureşului, străbătând satele hunedorene dintre Orăştie şi Deva. De acolo, prin Brad şi Buceş, s-a îndreptat spre Abrud, unde a ţinut, la 12 mai, o cuvântare prin care „a ştiut să-i cucerească pe toţi pentru cauza Bisericii sale"[289].

Foto 26 – Sf. Cuvios Sofronie de la Cioara, azi Mănăstirea Afteia, jud. Alba

Foto 27 – Castelul din Bobâlna, com. Rapoltu Mare, locul întemniţării Sf. Cuvios Sofronie

În cursul lunii mai, o delegaţie ortodoxă a românilor din comitatele Hunedoara, Alba şi Zarand a prezentat nobilimii maghiare, întrunită la Deva în cadrul congregaţiei de primăvară a „varmeghiei", un memoriu redactat de Sofronie însuşi[290]; de precizat că mişcarea îmbrăcase şi o pronunţată tentă naţional-socială. Întrucât Guberniul a ales reprimarea dură a insurecţiei, în locul soluţionării doleanţelor româneşti, la 2 august 1760 s-a organizat o expediţie de prindere a ieromonahului; arestat în biserica din Abrud, a fost însă eliberat la porţile Zlatnei de moţii din împrejurimi, această localitate minieră devenind centrul Ortodoxiei ardelene a acelor ani. Acolo, într-o atmosferă de adevărată sărbătoare, în zilele de 10-11 august 1760 s-a întrunit un sinod naţional-bisericesc, la care au participat, din fiecare parohie, preotul sau cantorul cu câte doi-trei credincioşi, precum fuseseră înştiinţaţi prin „circulare sofroniene", trimise pretutindeni; în „memorandum"-ul întocmit cu acest prilej, spre a fi înaintat Curţii vieneze, au fost prezentate, schiţat, toate solicitări neuniţilor ardeleni. La sfârşitul lunii august, ţăranii răsculaţi au ocupat Blajul, Petru Pavel Aron fiind nevoit să se refugieze la Sibiu; amploarea acestor acţiuni a determinat Curtea să emită, la 20 octombrie 1760, un rescript, prin care Guvernul era înştiinţat de constituirea unei comisii în vederea analizării plângerilor românilor. Conştient de oportunitatea

288 A. Bunea, *op. cit.*, p. 172-173, 451; S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 146-148; Gheorghe Liţiu, *Două sute de ani de la pustiirea schitului lui Sofronie de la Cioara (1756-1956)*, în „Mitropolia Banatului", 8, nr. 1-3, 1958, p. 134-136; Ioan Ranca, *Date noi privind mişcarea lui Sofronie (1759-1761)*, în „Apulum", XVIII, 1980, p. 279-280; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 334.

289 A. Bunea, *op. cit.*, p. 173-174, 179-181; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 537-545 şi II, p. 148-155; I. Ranca, *op. cit.*, p. 280; D. Prodan, *op. cit.*, p. 244; T. V. Damşa, *op. cit.*, p. 75; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 335.

290 S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 150-151; Ioan Lupaş, *Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784*, Cluj, 1934, p. 26.

momentului, călugărul hunedorean a demarat un amplu proces de organizare a Bisericii Ortodoxe ardelene; însoțit de 12 oameni de încredere, el a cutreierat nestingherit ținuturile din afara Apusenilor, convocând pretutindeni soboare şi instituind protopopi[291].

La nivelul întregii Transilvanii, potrivit unei statistici întocmite în anul 1772, se aprecia că până în 1760 „deficiaseră" 145.205 familii, „perseverând în unire" doar 43.126 de familii; 246 de sate rămăseseră unite, 943 erau mixte, iar 1.753 reveniseră la Ortodoxie. Odată cu obştile menționate au trecut la „schismatici" şi terenurile arabile, fânețele şi plantațiile viticole[292]. Şi în comitatul Hunedoara, majoritatea preoților aflați sub oblăduirea canonică a Blajului au revenit la Ortodoxie; li s-au alăturat protopopii Ioan Popovici din Cib (viitorul vicar „greco-răsăritean" al Ardealului) şi Zaharia din Hunedoara, precum şi călugării mănăstirilor Prislop şi Vaca (Crişan)[293]. În această nouă etapă, punctul culminant l-a constituit convocarea altui sinod național-bisericesc, la Alba Iulia, în zilele de 14/25-18/29 februarie 1761[294]; un raport contemporan arată că „dintre valahii veniți la sobor din comitatul Hunedoara pe vas [cu plutele, n. n.], circa 40 de oameni au pierit în Mureş; numai trei au scăpat dintre ei"[295]. După sinod, Sofronie a cutreierat nestingherit întreg ținutul românesc de dincolo de Olt, precum şi scaunul săsesc al Nochrihului[296], de unde a adresat „odorbirăului" Martin Dodrosk din Hațeg, în martie 1761, o epistolă în care, după ce a denunțat măsurile aspre luate anterior de autorități, i-a comunicat hotărârea soborului preoților ortodocşi referitoare la respingerea uniației şi la păstrarea „legii" străbune[297].

În aceste condiții, membrii Conferinței ministeriale vieneze au încredințat „pacificarea românilor", la 12 martie 1761, generalului Niccolaus Adolf von Buccow, preşedintele comisiei pentru cercetarea chestiunilor religioase, numit, cu acel prilej, comandant militar suprem al Transilvaniei; împreună cu regimentele sale urma să-şi facă apariția în Ardeal şi episcopul ortodox al Budei, Dionisie Novacovici, ierarhul „exempt" al nou-înființatei dieceze ardelene „greco-răsăritene". La 1 mai 1761, Sofronie s-a prezentat la Sibiu, declarând că se va supune împărătesei, de la care aşteaptă împlinirea tuturor revendicărilor religioase; la final, a semnat o proclamație în 7 „poncturi", prin care poporul era îndemnat să se prezinte în fața comisiei imperiale ce va cutreiera fiecare localitate, pentru a arăta, în scris, „ceea ce au suferit de la popii uniți sau de la domni pentru lege, prădăciuni, temnițe, persecuții şi alte nedreptăți"[298]. Mişcarea, derulată şi pe teritoriul actualului județ Hunedoara, lua astfel sfârşit. La o dată necunoscută, Sofronie, s-a stabilit la mănăstirea Argeş, locul închinovierii celuilalt mare apărător al tradițiilor bisericeşti răsăritene, Nicolae Pop din Balomir; ulterior, documentele îi atestă prezența în alte aşezăminte monahale muscelene, anume la Robaia (1764-1765) şi Vieroş (1765-1776)[299].

În aprilie-mai 1761, potrivit prevederilor proclamației lui Adolf von Buccow din 9 aprilie, s-a derulat, la nivelul întregii Transilvanii, un amplu „recensământ", în vederea stabilirii numărului exact al preoților şi al credincioşilor (ortodocşi şi uniți, deopotrivă), al lăcaşurilor de cult, al sesiilor (terenuri arabile, fânețe şi vii) şi al caselor parohiale; în acest scop, s-au constituit două delegații, una compusă din funcționari civili, alta din protopopi uniți. Rezultatele au fost comunicate Guberniului ardelean şi Vienei în 1762[300]. În realitate, sub masca pacificării spiritelor, împuterniciții imperiali au avut misiunea

---

291 A. Bunea, *op. cit.*, p. 183, 186-194, 451-453; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 547-572 şi II, p. 151, 162-182; Alexandru Neamţu, *Un raport din anul 1774 privitor la răscoala lui Sofronie (1759-1761)*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj", 4, 1961, p. 253-255; I. Ranca, *op. cit.*, p. 282-284, 287-288; D. Prodan, *op. cit.*, p. 244-245, 254; T. V. Damşa, *op. cit.*, p. 76-79.

292 G. Bariţiu, *op. cit.*, II, p. 740.

293 A. Bunea, *op. cit.*, p. 199, 235, 324-328, 374-375; Şt. Meteş, *Mănăstirile româneşti...*, p. 114-116.

294 S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 572-574 şi II, p. 182-186; Viorica Pop, *Sinodul de la Alba Iulia din 14-18 februarie 1761*, în „Apulum", VII, 1971, p. 120-126; D. Prodan, *op. cit.*, p. 246; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 335-336.

295 I. Ranca, *op. cit.*, p. 286.

296 A. Bunea, *op. cit.*, p. 196-198; S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 187-188; T. V. Damşa, *op. cit.*, p. 80.

297 M. Săsăujan, *Habsburgii...*, p. 310-311.

298 A. Bunea, *op. cit.*, p. 205, 208-211; S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 209-210, 216-221, 350-352; D. Prodan, *op. cit.*, p. 247; T. V. Damşa, *op. cit.*, p. 80-83; M. Săsăujan, *Politica bisericească...*, p. 235; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 336.

299 A. Bunea, *op. cit.*, p. 221-222, 446-451; S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 239-241; I. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 367; Carol Göllner, *Date noi cu privire la călugărul Sofronie*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj", 5, 1962, p. 240-243; Teodor Bodogae, *Câteva ştiri inedite despre legăturile Cuviosului Sofronie cu ardelenii refugiaţi peste munţi*, în „Mitropolia Ardealului", 29, nr. 9-10, 1984, p. 725-727; T. V. Damşa, *op. cit.*, p. 83; D. Prodan, *op. cit.*, p. 249-250; M. Săsăujan, *Habsburgii...*, p. 286-288.

300 M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 336.

de a crea baze durabile Bisericii Unite, adâncind, prin urmare, dezbinarea dintre români[301]. Din relatări contemporane reiese că în majoritatea satelor ardelene nu s-a găsit niciun unit, de aceea „protopopii şi preoţii supuşi Blajului, în înţelegere cu domnii de pământ romano-catolici", i-au „convins" pe mulţi, prin ameninţări, pedepse şi felurite promisiuni, să se lepede de „legea grecească"[302]. Au fost recenzate 350 de localităţi de pe teritoriul actualului judeţ, cuprinse în trei structuri administrative distincte: comitatul Hunedoara, comitatul Zarand şi scaunul săsesc al Orăştiei; populaţia se ridica la 24.527 de familii. Cele 343 de lăcaşuri de închinăciune conscrise, deservite de 353 de preoţi, reprezintă echivalentul a tot atâtea parohii; de asemenea, existau 153 de case parohiale. Proprietăţile funciare ecleziastice însumau 572,75 de iugăre (cca 330 ha), anume 342 de iugăre (cca 197 ha) teren arabil, 163,75 de iugăre (cca 94 ha) de fâneţe şi 67 de iugăre (cca 38,5 ha) de vie. În urma analizei datelor trasmise de conscriptorii austrieci, chiar dacă se face abstracţie de modul samavolnic în care s-a efectuat recenzarea localităţilor hunedorene, Biserica Ortodoxă, cu 270 de lăcaşuri de închinăciune şi 75 de preoţi, la 20.347 de familii, deţine, în mod evident, majoritatea confesională. Diferit, în patrimoniul Bisericii Unite se găseau 74 de edificii ecleziastice şi o mănăstire (Vaca/Crişan din comitatul Zarand), cu 278 de clerici, la doar 4.180 de familii[303].

În partea inferioară a filelor conscripţiei sunt redate o parte din dispoziţiile generalului austriac Buccow cu privire la comitatul Hunedoara; „corectitudinea" dispoziţiilor emise este revoltătoare. Spre exemplu, credincioşilor ortodocşi din mai multe sate li se poruncea să ridice, în timpul cel mai scurt, edificii unite pentru obşti inexistente sau reduse numeric; este vorba de cei din Valea Sângeorgiului (nicio familie unită), Dâncu Mare (nicio familie unită), Valea Nandrului (4 familii), Săcel (4 familii) şi Poiana (7 familii). Se decreta apoi că lăcaşurile de cult din Breazova, Cârneşti, Hobiţa Grădiştei, Ohaba-Sibişel, Ostrovu Mare, Păclişa, Păucineşti, Petros, Reea şi Sarmizegetusa rămân în administrarea Episcopiei Blajului; celor 169 de familii recenzate în dreptul „comunei bisericeşti" Clopotiva li se „indica" să rămână unite, în caz contrar fiind pedepsite pentru „apostazie". Mănăstirea Vaca (azi Crişan) din comitatul Zarand *manet Unitis* („rămâne uniţilor"). La Orăştie, episcopul Dionisie Novacovici, însoţitor al trupelor însărcinate cu aplicarea „dismembrării", s-a alăturat obştii răsăritene în încercarea acesteia de a păstra lăcaşul de cult cu hramul „Adormirea Maicii Domnului". S-au luat şi câteva măsuri aşa-zis „ortodoxe"; spre exemplu, obştilor greco-răsăritene din Hunedoara, Mada şi Vâlcelele Bune li se îngăduia ridicarea de noi edificii ecleziastice, în locul celor înstrăinate. Analizând apoi datele aceleiaşi conscripţii se constată că în unele sate bisericile au fost cedate unui număr infim de credincioşi uniţi, majoritatea ortodoxă rămânând fără lăcaşuri de închinare: Alun (18 familii unite, faţă de alte 30 ortodoxe), Cigmău (13 familii unite, faţă de alte 63 ortodoxe), Hunedoara (28 de familii unite, faţă de alte 156 ortodoxe), Ghelari (36 de familii unite, faţă de alte 123 ortodoxe), Mada (11 familii unite, faţă de alte 106 ortodoxe), Sântămăria de Piatră (16 familii unite, faţă de alte 60 ortodoxe), Silvaşu de Jos (17 familii unite, faţă de alte 123 ortodoxe), Tuştea (7 familii unite, faţă de alte 73 ortodoxe) şi Vâlcelele Bune (29 de familii unite, faţă de alte 103 ortodoxe). În cazul localităţilor Geoagiu, Haţeg, Homorod şi Orăştie, una din cele două biserici ale localităţii a fost dată puţinelor familii unite, restul obştii, majoritar ortodoxă, înghesuindu-se la slujbe în celălalt edificiu. Sunt conscrise apoi o serie de „parohii" unite, cu unul sau mai mulţi preoţi, dar fără niciun credincios: Boşorod (cu 5 preoţi), Brad (cu 4 preoţi), Ilia, Nădăştia de Sus, Orăştie, Sibişel şi Valea Bradului (cu câte 3 preoţi) etc.; acestea corespund, în general, localităţilor lipsite de slujitori „greco-răsăriteni". De asemenea, au fost recenzate mai multe sate al căror număr mare de clerici nu îşi găseşte justificarea în raport cu obştea insignifiantă a enoriaşilor: Balşa (3 preoţi la 4 familii), Bârcea Mare (un preot la o familie), Beriu (2 preoţi la 2 familii), Bozeş (2 preoţi la o familie), Căstău (3 preoţi la o familie), Măceu (4 preoţi la o familie), Poiana (2 preoţi la 7 familii), Pricaz (5 preoţi la 14 familii), Vaidei (6 preoţi la 5 familii), Vica (2 preoţi la o familie) etc. Comparativ, în 239 de parohii ortodoxe, păstorii sufleteşti răsăriteni lipsesc. În plus, satele Breazova, Clopotiva, Ohaba-Sibişel şi Sarmizegetusa au fost intenţionat înregistrate greşit, ca urmare a primirii rezultatelor după finalizarea conscrierii[304]; în

301 Keith Hitchins, Ioan Beju, *Statistica românilor ortodocşi din Transilvania din anul 1766*, în „Mitropolia Ardealului", 22, nr. 7-9, 1977, p. 506.

302 S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 221-222.

303 Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762*, în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", 3, 1926, p. 648-656, 665-668, 700.

304 M. Păcurariu, *Preoţimea hunedoreană…*, p. 627. Însuşi istoricul greco-catolic Zenovie Pâclişanu recunoaşte că „pierderile Bisericii Unite au fost cu mult mai mari decât cum le arată conscripţia lui Buccow din 1761-1762, căci o mulţime de sate s-au declarat neunite, fără ca să se ţină seama însă de aceste declaraţii, din motivul că generalul

mod similar, parohiile zărăndene Birtin, Cărăstău, Lunca Moţilor şi Tătărăştii de Criş au fost declarate supuse Episcopiei Blajului în mod silnic. Apoi, opţiunea a 55 de sate haţegane pentru confesiunea unită ridică mari semne de întrebare, de vreme ce, în anii 1699-1702, locuitorii aceloraşi meleaguri hunedorene s-au dovedit a fi cei mai înverşunaţi adversari ai părăsirii legii strămoşeşti; revenirea în masă la Ortodoxie, în urma decretului de toleranţă religioasă al împăratului Iosif II din 29 octombrie/8 noiembrie 1781, reconfirmă adevărata stare a lucrurilor[305].

La 15 iulie 1761, din dispoziţia generalului Buccow, au fost interzise revenirile la Ortodoxie. Concomitent, în vederea consolidării unirii, un important contingent militar austriac, dotat cu artilerie grea, a străbătut, în drum spre Abrud, aceleaşi sate hunedorene parcurse de Sofronie în marşul său triumfal spre „cetatea de piatră" a Apusenilor; desfăşurarea de forţe s-a vrut a fi un avertisment. Apoi, în toamna aceluiaşi an, Comisia aulică a trimis instrucţiuni precise autorităţilor comitatense şi scăunale pentru menţinerea „statu-quo"-ului buccowian[306]. Şi împotriva aşezămintelor monahale ortodoxe, considerate pepiniere ale „agitatorilor schismatici", s-a dezlănţuit o cruntă prigoană[307]; se poruncea ca „mănăstirile de lemn să fie arse pretutindeni, cele de piatră să se distrugă şi să se facă raport Excelenţei Sale Generalului atât despre restituirea bisericilor, cât şi despre dărâmarea mănăstirilor"[308]. Într-adevăr, furiei devastatoare a generalului austriac, devenit, între timp, guvernator al Transilvaniei (1762-1764), i-au căzut pradă cel puţin două chinovii de pe teritoriul actualului judeţ: Prislop şi Plosca; la 5 iunie 1762, bisericile şi clădirile lor anexe au fost incendiate, iar icoanele, cărţile şi obiectele de cult confiscate şi date ierarhului de la Blaj, cu banii rezultaţi din valorificarea bunurilor mobile ale acestora urmând să se deschidă la Haţeg o şcoală unită. Ieromonahii Efrem de la Prislop şi Teodosie de la Plosca au fost nevoiţi să ia calea pribegiei[309]; cel dintâi a întocmit la Râmnic, prin 1763, cunoscuta *Plângere a sfintei mănăstiri a Silvaşului din eparhiia Haţăgului, din Prislop*[310]. Mănăstirea Vaca (azi Crişan), singura lăsată intactă – comisia aulică dispunea să fie dată uniţilor –, a rămas, decenii de-a rândul, lipsită de călugări[311]. Pe lângă aceste chinovii, considerăm că de ghiulelele şi de torţele soldaţilor austrieci au pierit şi aşezămintele cu viaţă de obşte de la Bretea Mureşană, Câmpuri-Surduc, Nojag etc., atestate fie pe calea tradiţiei, fie prin prisma toponimiei[312].

De „memoria" aceluiaşi general austriac, considerat, pe drept cuvânt, adevăratul întemeietor al Bisericii Unite din Ardeal[313], se leagă încă o măsură antiortodoxă, argumentată prin necesitatea unei mai bune securizări a fruntariilor sudice şi răsăritene ale Transilvaniei. Prin decretul terezian din 15 aprilie 1762 s-a aprobat crearea a patru regimente grănicereşti, două secuieşti şi două româneşti; în componenţa celor din urmă, cu sediile la Orlat şi Năsăud, puteau fi admişi doar români uniţi, consideraţi loiali împărătesei. Promisiunile făcute, anume scutirea de impozite (în afara „dării capului") şi de sarcinile publice, scoaterea locuitorilor de sub ascultarea proprietarilor de pământ (prin acordarea statutului de oameni liberi), interdicţia mobilizării externe (ortodocşii erau trimişi în războaiele Imperiului în prima linie) şi acordarea unei diurne, au constituit o mare tentaţie. În majoritatea cazurilor însă, acolo unde, din pricina acelei clauze confesionale, satele au refuzat grănicerizarea, înregimentarea s-a realizat în mod silnic, prin ameninţări, pedepse corporale, amenzi, desproprieri, dislocări de populaţie şi falsificări de declaraţii[314]; emigrarea a atins cote alarmante[315]. Pentru exemplificarea metodelor folosite la militarizarea

fixase ca termen *postquem non* data de 30 martie 1761 şi, în consecinţă, declaraţiile de părăsire a unirii, făcute după această dată, nu au fost acceptate" (*cf.* Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 371-372).

305 S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 245-246, 258; D. Stăniloae, *Uniatismul...*, p. 382-383.

306 A. Bunea, *op. cit.*, p. 226-228; S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 228-230, 266-267.

307 A se vedea, in extenso, Ion Moldoveanu, *Schituri şi mănăstiri din Transilvania distruse de generalul Nicolae von Buccow*, în „Biserica Ortodoxă Română", 114, nr. 1-6, 1996, p. 247-268; Sebastian Dumitru Cârstea, *Monahismul ardelean în trecut şi astăzi*, Sibiu, 2008, p. 144-219.

308 S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 226-227.

309 A. Bunea, *op. cit.*, p. 326-328; *Dieceza Lugojului...*, p. 472-473; I. Radu, *op. cit.*, p. 85-87, 373-375; Şt. Meteş, *op. cit.*, p. 44-45; M. Păcurariu, *Istoria mănăstirii Prislop...*, p. 56-59.

310 *Plângerea* a văzut lumina tiparului de mai multe ori: I. Radu, *op. cit.*, p. 351-367; Ioan Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, ed a II-a, Craiova, 1941, p. 61-81; Dan Simonescu, *Cronici şi povestiri româneşti versificate (sec. XVII-XVIII)*, Bucureşti, 1967, p. 69-90; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 160-181.

311 A. Bunea, *op. cit.*, p. 328.

312 F. Dobrei, *Istoria vieţii bisericeşti...*, p. 482-491.

313 S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 228.

314 G. Bariţiu, *op. cit.*, I, p. 376; D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 383-384; Carol Göllner, *Regimentele grănicereşti din Transilvania (1764-1851)*, Bucureşti, 1973, p. 29-32, 53-57; D. Prodan, *op. cit.*, p. 264-266.

acestor regiuni, cazul Cugirului (azi în jud. Alba), în care funcționa, la 1766, sediul Companiei IV grănicerești (în componența sa se aflau satele Spini, Hărău și Baștea), este elocvent; din această localitate au fost expulzate 264 de familii ortodoxe, în loc fiind aduse alte 99, unite. Abia în anul 1783, împăratul Iosif II a permis și „greco-răsăritenilor" să facă parte din aceste contingente, fără impunerea vreunei condiționări religioase[316].

Foto 28 – Generalul austriac Adolf Nikolaus von Buccow, guvernatorul Transilvaniei (1762-1764)

Foto 29 – Crucea care marchează locul altarului bisericii fostei Mănăstiri Plosca, com. Ghelari

BISERICA ORTODOXĂ HUNEDOREANĂ ÎN CADRUL EPISCOPIEI ARDEALULUI (1761-1864)

Odată cu recunoașterea Episcopiei greco-răsăritene în anul 1761, cârmuită de ierarhi de neam sârb, rezidenți în Transilvania, Biserica ardeleană a intrat într-un lung proces de reorganizare și consolidare. Între meritele acestui prim ierarh ortodox de după dezbinarea bisericească din anii 1698-1701, anume episcopul Dionisie Novacovici (1761-1769), amintim întocmirea celor dintâi conscripții bisericești răsăritene[317], întrunirea unui mare sinod bisericesc la Sibiu, în data de 12 aprilie 1762 (au participat, din fiecare scaun, district sau ținut, „câte un preot și doi mireni, aleși cu ispravă și mărturie de la titori și de la oameni"[318]), și organizarea eparhiei în 44 de protopopiate[319]. De vreme ce optase pentru orașul Orăștie ca posibil loc de viitoare rezidență[320], se presupune că a cunoscut îndeaproape realitățile spațiului hunedorean; de altfel, în vara anului 1762 a efectuat o vizită canonică prelungită, anunțată cu câteva săptămâni înainte prin scrisori, în scaunul Orăștie, în districtele Deva și Hațeg[321]. În ceea ce privește recensămintele menționate, întocmite în anii 1766-1767, la solicitarea guvernatorului Andrei Hadik (1764-1767) – este vorba de *Conscripția Legii Grecești Neunite în Ardeal la anul 1766* (înfățișează „suma sufletelor", detaliată prin „partea bărbătească" și „partea femeiască"), și *Conscriptio Omnium Sacerdotum non Unitorum fungentium et non fungentium in Magno Principatu Transylvaniae existentium Pro Anno 1767* (cuprinde șematismul preoților ortodocși ardeleni, cu indicarea numelui, a locului nașterii și a parohiilor pentru cei confirmați, respectiv a localităților unde li s-a fixat să trăiască pentru cei neconfirmați) – au fost recenzate șase protoprezbiteriate, patru din comitatul Hunedoara (Deva, Dobra, Chitid și Cib), unul din comitatul Zarand (Trestia) și unul circumscris scaunului Orăștie; la nivelul acestora, existau 74.072 de credincioși ortodocși, anume 38.395 de bărbați și 35.677 de femei, locuitori a 272 de orașe și comune hunedorene propriu-zise. Parohiile erau deservite

315 Șt. Meteș, *Emigrări românești...*, p. 120.
316 M. Păcurariu, *Istoria Bisericii...*, II, p. 338-339.
317 *Ibidem*, p. 428.
318 Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. II, Sibiu, 1897, p. 279-281; A. Bunea, *op. cit.*, p. 242.
319 K. Hitchins, I. Beju, *op. cit.*, p. 511.
320 M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 428.
321 Ștefan Meteș, *Episcopul Dionisie Novacovici (în anii 1761-1767)*, în „Mitropolia Ardealului", 18, nr. 5-6, 1973, p. 557.

liturgic de 150 de preoți; confirmarea o primiseră 130. Dintre aceştia, 131 de clerici se născuseră în satele aparținătoare actualului județ, iar 19 în afara acestuia[322].

Până la numirea unui nou „administrator”, la 7 octombrie 1768, în persoana episcopului Ioan Georgevici al Caransebeşului (1749-1769), bunul mers al Bisericii a căzut în sarcina Consistoriului Ortodox din Răşinari, prezidat de protopopul hunedorean Ioan Popovici din Hondol. Abia la 12 ianuarie 1770 a fost sancționată numirea unui nou ierarh, în persoana lui Sofronie Chirilovici (1769-1774), un alt vlădică de neam sârb. Nu se ştie dacă a întreprins sau nu vreo vizită canonică în protopopiatele actualului județ; legătura cu păstoriții săi hunedoreni a fost menținută însă prin circulare şi pastorale. Cum în anul 1774 a fost numit episcop la Buda, iar apoi la Timişoara, în lunga sedisvacanță care a urmat (1774-1783), conducerea Episcopiei Greco-Răsăritene ardelene a revenit din nou, în calitate de vicar, protopopului Ioan Popovici[323]; dintre inițiativele sale amintim dispoziția din 19 iunie 1780, de întocmire a celor dintâi registre „ale poruncilor împărătesci şi gubernicesci”, şi ordinal de efectuare, în cursul anului 1782, a unei conscripții bisericeşti detaliate, în care „voi, protopopii, în grabă să scrieți toți preoții cu numele şi polecra şi în grabă veți aduce la noi să arătăm Înălțatului Guberniu”; din păcate, rezultatele acesetia nu s-au păstrat, arhiva Consistoriului sibian fiind mistuită de flăcări în timpul Revoluției de la 1848-1849[324].

În tot acest timp, clerul şi credincioşii ardeleni au fost supuşi unui nou asalt prozelitist, promovat de episcopul unit Grigorie Maior (1773-1782), cel care, însoțit de comisari guberniali, a parcurs aproape toate regiunile Transilvaniei, predicând „prin tiera Santa Unire”[325]; dispozițiile imperiale şi guberniale din anii 1771-1779, potrivit cărora mirenii care părăseau unirea urma să fie arestați şi supuşi unei catehizări de trei săptămâni, iar păstorii lor sufleteşti „nesinceri” trimişi sub escortă la Blaj, au constituit un ajutor prețios[326]. Acelaşi rol l-au avut şi călugării de la Blaj, folosiți pe post de misionari; în iarna anilor 1774-1775 au activat în comitatul Hunedoara vicarul Filoteu Laszlo şi călugării Iosafat Devai (originar din Deva) şi Iacob Aron, care ar fi „readus” la unire, potrivit rapoartelor înaintate, peste 20 de sate hațegane[327]. În fața noului asalt uniat, emigrarea populației ortodoxe a atins, pentru autorități, cote alarmante; pentru oprirea transfugilor, Tabla comitatului Hunedoara propunea, în anul 1773, măsuri drastice de întărire a frontierei[328]. La 14 mai 1782, Guberniul ardelean, într-o notă adresată autorităților locale, dispunea „legitimarea” urgentă a preoților „greco-răsăriteni” din Brănişca, Furcşoara, Mintia, Săliştioara, Târnava şi Valea Lungă, hirotoniți în „Valachia”[329].

Ataşamentul noilor „convertiți” la unirea cu Biserica Romei este demonstrat însă de reacția credincioşilor hațegani în urma publicării cunoscutului „edict de toleranță religioasă” al împăratului Iosif II (1780-1790) din 29 octombrie/8 noiembrie 1781, prin care se interzicea asuprirea cetățenilor pe motive de credință. Trecerea de la o confesiune la alta era permisă, îngăduindu-se oricărei obşti, indiferent de confesiune, dacă număra cel puțin 100 de familii şi dispunea de mijloacele financiare necesare, să-şi zidească biserică şi şcoală, asigurând, din surse proprii, întreținerea preotului şi a învățătorului. Necatolicii nu mai erau obligați să ia parte la slujbele catolicilor sau să plătească taxe prelaților latini; aveau acces la demnități publice şi puteau deține proprietăți. Edictul, trimis Guvernului transilvănean la 14 noiembrie, a fost adus la cunoştința autorităților locale la 29 noiembrie 1781[330] şi mult mai târziu vicarului ortodox Ioan Popovici din Hondol, care l-a remis astfel protopopiatelor abia la 24 aprilie 1783.

---

322 Ioan Beju, *Conscripţia clerului ortodox transilvan din 1767*, în „Mitropolia Ardealului”, 29, nr. 7-8, 1984, p. 542, 551-553, 557-558, 568; K. Hitchins, I. Beju, *op. cit.*, p. 510-515, 530-535, 550.

323 M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 429-430, 460.

324 Il. Puşcariu, *op. cit.*, II, p. 295; Matei Voileanu, *Momente din viaţa bisericească a românilor ortodocşi din Transilvania. 1780-1787*, Sibiu, 1902, p. 13-18.

325 Alexandru Grama, *Istoria Bisericei Româneşti unite cu Roma dela începutul creştinismului până în zilele noastre*, Blaj, 1884, p. 147.

326 G. Bariţiu, *op. cit.*, I, p. 736-739; D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 46; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 430.

327 Z. Pâclişanu, *op. cit.*, p. 472, 476.

328 Ioan Matei, *Vacanţele Mitropoliei Ortodoxe din Ardeal în veacul XVIII*, Cluj, 1922, p. 62; Şt. Meteş, *Emigrări româneşti...*, p. 119.

329 V. Şuiaga, *op. cit.*, p. 78.

330 Ioan Lupaş, *Contribuţiuni la istoria românilor ardeleni (1780-1792), cu 84 acte şi documente inedite, culese din arhivele din Viena, Budapesta, Sibiu şi Braşov*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice”, 37, 1915, p. 610-611; Dumitru Stăniloae, *O luptă pentru Ortodoxie în Ţara Haţegului*, în „Anuarul Academiei Teologice Andreiene”, 15, 1939, p. 5-6; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 339; Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, Bucureşti, 2005, p. 46-52.

La 16 ianuarie 1782, dându-şi seama că acest edict ar conduce la lichidarea uniaţiei, împăratul a emis un „rescript", prin care erau reglementate – recte, îngreunate – trecerile la Ortodoxie; mai precis, taxa de un zlot pe zi, fixată celor care doreau să urmeze catehizarea (dura şase săptămâni), a limitat drastic numărul „reconvertiţilor", puţini dintre români putându-şi permite un asemenea efort financiar. La 25 ianuarie 1782, Iosif II a revenit cu o nouă lege, care prevedea că nu pot fi luate în considerare cererile comunităţilor, ci doar cele individuale; instrucţia de şase săptămâni era păstrată, preotul confesiunii părăsite urmând a face catehizarea obligatorie, în calitate de comisar. De teama disoluţiei bruşte a uniaţiei, în sudul comitatului Hunedoara edictul de toleranţă religioasă nu a fost publicat niciodată. Dar, cum satele grănicereşti şi cele civile erau amestecate, frânturi din conţinutul acestuia s-au răspândit încă din prima parte a lunii martie a anului 1782, astfel că parohiile din Ţara Haţegului, trecute forţat la unire în 1761, au început să revină în masă la Ortodoxie[331].

Foto 30 – Împăratul Iosif al II-lea (1780-1790)

Prin „Patenta de unire" din 20 august 1782, o nouă găselniţă a împăratului Iosif al II-lea, se dispunea ca fiecare Biserică să rămână cu credincioşii pe care îi avea la acea dată; prozelitismul de orice natură era interzis. Măsura a vizat însă doar Biserica Ortodoxă, care nu mai putea primi credincioşi uniţi; în schimb, „misionarismul" delegaţilor episcopului Grigorie Maior a continuat. Decretul a fost adus la cunoştinţa satelor haţegane în cursul lunii ianuarie a anului 1783, printr-o comisie. În pofida măsurilor luate de autorităţi, la 27 octombrie 1782 Comandamentul general din Sibiu era avertizat că „focul acesta văpăeşte încă şi acum în spiritele uniaţilor din districtul numit, cari, în mare parte, se împotrivesc acum pe faţă să mai participe la serviciile divine unite, să-şi boteze copiii prin preoţi uniţi şi să-şi îngroape morţi prin aceştia". Pierderile suferite de Biserica Unită au fost imense. Maiorul Karp, însărcinat cu pacificarea zonei, într-o adresă remisă Tablei Continue a comitatului Hunedoara la 16 iulie 1782, semnala faptul că în satele ocupate de armată „preoţii uniţi puteau să oficieze serviciul divin în biserici fără a fi împiedicaţi, dar cea mai mare parte a uniţilor refuzau să frecventeze bisericile"; vinovaţi de aceasta erau şi „călugării din Blaj" care, în locul învăţăturilor convingătoare, recurseseră la brutalităţi, încât nobilii şi chiar preoţii parohi îndemnau la neunire[332]. Tulburări similare au izbucnit şi în alte părţi ale comitatului; mai cunoscut este cazul satului Cigmău[333]. La 28 ianuarie 1790, printr-un *revocatio ordinationum* se revenea la prevederile decretului de tolerenţă religioasă din 1781[334]. Ca atare, doar în anul 1803 şi-au declarat apartenenţa ortodoxă încă 15 sate haţegane[335]. În deceniile următoare însă, printr-o acţiune concertată a autorităţilor laice şi a forurilor ecleziastice unite, o bună parte din obştile „defecţionate" anterior au fost readuse sub ascultarea Episcopiei Blajului; la parohiile „restaurate" s-au adăugat altele noi, precum

331 M. Voileanu, *op. cit.*, p. 21; D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 7-12; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 340.
332 D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 19; D. Dumitran, *op. cit.*, p. 54-57, 65 (n. 126), 200-202.
333 Gabriela Mircea, Ioan Mircea, *Confruntări confesionale la Cigmău (jud. Hunedoara), în toamna anului 1784*, în „Apulum", XXXVIII, 2001, nr. 2, p. 26-30.
334 I. Lupaş, *op. cit.*, p. 619.
335 Ştefan Lupşa, *Ştiri şi documente despre Biserica Ortodoxă Română din Ardeal după 1761, culese din Arhiva Consiliului de Stat şi a Cabinetului Imperial din Viena*, Sibiu, 1945, p. 536.

Zdrapți (1807), Vâlcelele Bune (1823), Romos (1823), Vâlcelele Rele (1827), Meria (1833), Boş (1833), Turdaş (1833), Baia de Criş (1844), Beriu (1860), Petroşani (1871), Mintia (1875) etc.[336].

În ceea ce priveşte arhipăstorirea românilor ortodocşi hunedoreni, abia în 1783 a fost numit un nou ierarh, în persoana arhimandritul sârb Ghedeon Nichitici (1783-1788), vicarul Episcopiei Ortodoxe a Bucovinei, instalat la 1 iulie 1784; la eveniment au participat, din fiecare protopoprezbiteriat, protopopul şi câte un preot[337]. În toamna aceluiaşi an, guvernatorul Samuel Brukenthal (1774-1787) l-a trimis în Munții Apuseni, pentru a ajuta la potolirea amplei răscoale țărăneşti conduse de Horea, Cloşca şi Crişan, la care au luat parte şi numeroşi clerici hunedoreni[338]. În drumul său spre „Cetatea de Piatră" a Apusenilor, episcopul a convocat în localitățile mai importante pe preoții şi fruntaşii satelor hunedorene, îndemnându-i, personal sau prin circulare, „ca niciun român să nu îndrăznească a asculta minciunile lui Horea"; pentru aceasta, dar şi pentru dezastrul suferit de țărani la Mihăileni, contemporanii l-au acuzat de „slugărnicie"[339]. Dincolo de acest aspect, arhipăstorirea sa a reprezentat o perioadă de real progres pentru Biserica Ortodoxă transilvăneană. Astfel, la 7 septembrie 1784, el a dispus ca orice aspirant la Taina Hirotoniei să aibă cunoştințe de scris, citit, cântare şi catehism[340]; în aceeaşi direcție, doi ani mai târziu, a sprijinit deschiderea la Sibiu a celui dintâi curs pedagogic pentru instruirea viitorilor învățători ai „şcoalelor naționale neunite" (în paralel erau pregătiți şi candidații la parohiile ardelene)[341]. La 27 februarie 1785 a ordonat protopopilor efectuarea unui recensământ general al întregii Transilvanii, întrucât „foarte trebuință este nouă a şti numărul familiilor celor neunite şi numele preoților celor neuniți, cu numele şi protopopiatul vostru"; se cunosc doar rezultatele generale, anume 120.552 de familii ortodoxe[342]. Pe baza rezultatelor acestei conscripții, în anul 1786 ierarhul a inițiat şi o rearondare a eparhiei, împărțită acum în 31 de protoprezbiteriate; cinci dintre acestea cuprindeau parohii şi filii de pe teritoriul actualului județ: Dobra, Hondol, Hunedoara, Orăştie şi Trestia[343]. Apoi a întreprins o lungă „vizitațiune" canonică în toate protopopiatele vastei sale dieceze; scaunul Orăştie şi districtele hunedorene propriu-zise au fost cercetate între 27 mai/8 iunie şi 18/29 iunie 1787. Pretutindeni, secretarul său, Dimitrie Cernovici, a consemnat detaliat, în dreptul fiecărei parohii, numele preotului, statutul său canonic, precum şi starea condicilor de socoteli şi a protocoalelor bisericilor, împărțite tuturor clericilor, prin protopopi, cu prilejul convocării soborului bisericesc din 28 aprilie 1785. Acolo unde erau constatate nereguli în legătură cu „matricolele" naşterilor, ale cununiilor şi ale deceselor, preoții erau pedepsiți aspru, „cu canon trupesc" (biciuire publică), închisoare şi chiar oprire „de la patrafir". Au fost conscrise 172 de parohii ortodoxe hunedorene (23 dintre acestea erau vacante), cu 116 filii, deservite de 182 de preoți (178 aveau „singhelie")[344]. În afara celor două itinerarii transilvănene menționate, episcopul s-a aflat în permanentă legătură cu păstoriții săi hunedoreni şi prin circularele şi pastoralele expediate periodic protopopiatelor[345].

După trecerea la cele veşnice a episcopul Ghedeon Nichitici, conducerea provizorie a eparhiei a revenit pentru a treia oară protopopului Ioan Popovici din Hondol[346]. Scurta sedisvacanță a coincis cu potopitoarea incursiune otomană din anul 1788, în care au pierit sau au fost grav avariate peste 20 de biserici din Valea Jiului şi din Țara Haţegului, zone şi aşa măcinate de nesfârşite conflicte confesionale (Câmpu lui Neag, Uricani, Iscroni, Lunca Jiului, Bănița, Crivadia, Petros, Valea Lupului, Pui, Galați, Râu Alb, Râu Mic, Sălaşu de Sus, Breazova etc.)[347]. Abia în anul următor, împăratul Iosif II l-a numit ca

---

336 *Dieceza Lugojului...*, passim.

337 M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 430.

338 Ioan Mihăescu, *Preoţi hunedoreni în revoluţia lui Horea*, în „Mitropolia Banatului", 34, nr. 9-10, 1984, p. 599-605; F. Dobrei, *Istoria vieţii bisericeşti...*, p. 547-553.

339 Nicolae Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horea în Transilvania şi Ungaria (1784-1785), scrisă pe baza documentelor oficiale*, Bucureşti, 1884, p. 176-177, 237-245.

340 M. Voileanu, *op. cit.*, p. 8-10, 34.

341 M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 432.

342 M. Voileanu, *op. cit.*, p. 26-27, 42-44.

343 I. Lupaş, *op. cit.*, p. 667-669, nr. 13, 15.

344 Petru Câta, *„Vizitaţiunea" episcopului Ghedeon Nichitici în ţinutul Hunedoarei (1787)*, în „Mitropolia Banatului", 37, nr. 1, 1987, p. 72-75; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 431-432.

345 M. Voileanu, *op. cit.*, p. 13-29.

346 I. Matei, *op. cit.*, p. 39.

347 I. Radu, *op. cit.*, passim.

titular al Diecezei ardelene pe arhimandritul sârb Gherasim Adamovici (1789-1796), a cărui vlădicie s-a caracterizat printr-o luptă neostenită pentru obţinerea de drepturi politice pe seama păstoriţilor săi transilvăneni; cunoscute ne sunt memoriile înaintate Curţii vieneze în anii 1791-1792, unele personal, altele împreună cu episcopul unit Ioan Bob[348]. Deşi străini de neamul românesc, toţi aceşti ierarhi sârbi au avut meritul de a fi reorganizat, în plan local, mult-încercatele obşti săteşti hunedorene. Cu binecuvântarea lor s-au ridicat, spre exemplu, peste 40 de lăcaşuri de cult (majoritatea din lemn), precum cele din Lăpugiu de Jos, Ghelari, Hondol, Turdaş, Romos, Rovina, Rapoltu Mare, Curechiu, Teiu, Lunca Jiului, Hărţăgani, Băiţa, Poiana, Ilia, Cîrjiţi, Hunedoara, Bobâlna, Techereu, Dealu Mare, Feregi, Ociu, Ocişor, Simeria Veche, Şteia, Tiuleşti etc.; în pofida tulburărilor religioase, alte circa 30 de biserici fuseseră construite în prima jumătate a secolului al XVIII-lea: Boz, Şoimuş, Lunca Moţilor, Cărmăzăneşti, Bretea Română, Glodghileşti, Boholt, Răduleşti, Micăneşti, Covragiu, Ocolişu Mare, Sâncrai, Dănuleşti, Boia Bârzii, Sălciva, Luncşoara, Sârbi, Almaş-Sălişte etc.[349].

Foto 31 – Biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil" din Cîrjiţi

Foto 32 – Biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil" din Luncşoara, com. Vorţa

În noua sedisvacanţă care a urmat (1796-1811), conducerea provizorie a Episcopiei a revenit vicarilor generali ai Diecezei Greco-Răsăritene din Ardeal, protopopii Ioan Popovici din Hondol (1796-1806) şi Nicolae Huţovici din Hunedoara (1806-1811), în fruntea unui Consistoriu eparhial format din şase asesori şi un secretar; hirotonirile erau săvârşite de către episcopul Pavel Avacumovici al Aradului[350]. Un fapt meritoriu la acea dată l-a constituit iniţiativa câtorva cărturari ortodocşi şi uniţi de a reface, în anul 1798, unitatea bisericească a românilor ardeleni, demers însă nefinalizat din pricina opoziţiei împăratului Francisc I (1792-1830); între artizanii proiectului s-au numărat şi vicarul Ioan Popovici din Hondol şi secretarul consistorial Aron Budai din Cigmău (fratele scriitorului Ioan Budai Deleanu, secretarul Consistoriului sibian)[351]. În ansamblu, perioada în discuţie s-a caracterizat prin noi frământări confesionale, prilejuite atât de reluarea prozelitismului uniat, cât şi de menţinerea unui absolutism cvasi-ierarhic al vicarilor ortodocşi, înscrişi pe lista petiţionarilor la ocuparea scaunului vlădicesc vacant al Ardealului[352]. Datele comisiei de recenzare civile Dósa, din anul 1805, coroborate cu cele cuprinse în şematismele unite contemporane, reflectă reducerea sensibilă a numărului ortodocşilor. Astfel, pe teritoriul hunedorean actual se găseau 153 de parohii „greco-răsăritene", cu 162 de filii. Cei aproximativ 126.900 de credincioşi ortodocşi (25.380 de capi de familie) erau deserviţi liturgic de 289 de lăcaşuri de închinăciune, în care slujeau 267 de preoţi. Dintre

348 M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 433-434.

349 F. Dobrei, *Bisericile ortodoxe*..., passim.

350 I. Matei, *op. cit.*, p. 44-58; Eugen Greuceanu, *Pe urmele documentelor bisericeşti hunedorene*, în „Mitropolia Banatului", 36, nr. 5, 1987, p. 74.

351 Ioan Lupaş, *O încercare de „reunire" a Bisericilor române din Ardeal la anul 1798*, Arad, 1913; Ştefan Lupşa, *Contribuţiuni la istoria încercării de reunire a Bisericilor româneşti din Transilvania la 1798*, în vol. „Omagiu lui Ioan Lupaş la împlinirea vârstei de 60 de ani", Bucureşti, 1943, p. 492-509; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 340.

352 E. Greuceanu, *op. cit.*, p. 75; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 434; III, p. 57.

aceştia, 121 primiseră Taina Hirotoniei în Transilvania (la Răşinari), 91 la Arad, 20 în Țara Românească (la Râmnic şi Bucureşti), 17 la Timişoara şi 16 la Buda; în dreptul a 2 clerici s-a omis specificarea locului. Proprietățile ecleziastice însumau 195,25 iugăre (cca 112 ha), adică 109,5 iugăre (cca 63 ha) de teren arabil, 75,75 iugăre (cca 43,5 ha) de fânețe şi 10 iugăre (cca 6 ha) de vie[353]. Dintre lăcaşurile de cult ridicate în această perioadă amintim pe cele din Săcel, Bârcea Mică, Vorța, Luncani-Vale, Poienița Tomii, Stânceşti-Ohaba, Sibişelu Vechi, Chimindia etc.[354]. Abia la 21 decembrie 1810, împăratul Francisc I a dat vot favorabil propunerii Guberniului transilvănean de numire a unui episcop „de neamul şi sângele nostru român, patriot de țara noastră", în persoana capelanului Vasile Moga din Sebeş în fruntea Diecezei Ortodoxe ardelene, clasat, la sinodul electoral întrunit la Turda în 1 octombrie 1810, abia pe locul al doilea, după vicarul în funcție, protopopul-vicar Nicolae Huțovici al Hunedoarei; numirea s-a dovedit a fi una providențială. În vederea menținerii unei legături cât mai strânse cu păstoriții săi, episcopul Vasile Moga (1811-1845) a adresat preoților şi credincioşilor hunedoreni zeci de pastorale şi circulare; dintre care unele urmăreau întărirea credinței (înlăturarea superstițiilor de orice fel), a moralei (combaterea beției, a concubinajului, a furtului, a înjurăturilor şi a altor „fapte nedemne de numele de creştin") şi a disciplinei preoțeşti (impunerea de pedepse pentru cei vinovați de anumite abateri), altele vizau chestiuni liturgice (citirea Evangheliei în mijlocul bisericii, rostirea rugăciunii domneşti a Crezului şi a celor 10 porunci după terminarea Sfintei Liturghii, interzicerea meselor de orice fel în fața lăcaşurilor de cult şi a slujbelor de „afurisanie şi blestem" etc.) şi administrative (ținerea în bună rânduială a „protocoalelor" botezaților, a cununaților şi a decedaților, instituirea de „curatori" şi a unor fonduri parohiale băneşti), iar câteva aveau un pronunțat caracter social (îndemnuri la ajutorarea săracilor, a bolnavilor, a invalizilor, a văduvelor şi a orfanilor). Nu a fost omis nici aspectul cultural, păstrându-se peste 40 de „circulări" în care se rânduia ca în fiecare sat să se deschidă câte o şcoală „poporală", cu preotul pe post de profesor de religie şi inspector, iar cantorul pe acela de învățător; pentru pregătirea viitorilor păstori sufleteşti, la 15 martie 1811 a fost reorganizat cursul de preoție al dascălului Simion Jinariu, prin aducerea la Sibiu a cărturarului Gheorghe Lazăr[355].

Foto 33 – Episcopul ortodox Vasile Moga (1811-1845)

Foto 34 – Biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil" din Geoagiu-Joseni

În afara căii epistolare, legăturile ierarhului ardelean cu supuşii săi s-au manifestat şi în mod direct, prin hirotoniile şi târnosirile de biserici săvârşite. Spre exemplu, în anul 1833 sfințea biserica „Sfinții Arhangheli Mihail şi Gavriil" din Geoagiu-Joseni, ctitoria marelui binefăcător ortodox Mihăilă Gritta din

353 Eugen Gagyi de Etéd, *Regulatio Diocesis Transilvanicae Disunitae anno 1805*, în „Transilvania", 42, nr. 1, 1911, p. 156-169; nr. 2, p. 286-287; Matei Voileanu, *Contribuţiune la istoria bisericească din Ardeal*, Sibiu, 1928, p. 58-79, 116-119.

354 F. Dobrei, *op. cit.*, passim.

355 M. Păcurariu, *op. cit.*, III, p. 57-62.

Roşia Montană[356], iar în 1837 dăruia ctitoriei de lemn din Micăneşti, cu hramul „Buna Vestire”, un frumos antimis[357]; alte biserici ridicate cu binecuvântarea sa (circa 20 la număr) sunt cele din Vaidei, Dobra, Mesteacăn, Haţeg, Silvaşu de Jos, Josani, Gelmar, Turdaş, Lunca, Balşa, Nojag, Crişan etc.[358].

În aceeaşi perioadă, anume în anii 1829-1831, s-a organizat o nouă conscripție, cunoscută sub numele de *Consignatio Statistico Topographica singulorum in Magno Principatu Transylvanicae*; este singurul recensământ prepaşoptist detaliat, în care sunt cuprinse şi date referitoare la tipul unităților de habitat şi la apartenența confesională a edificiilor cultice existente în Transilvania. În cele 402 localități din actualul județ Hunedoara au fost conscrise 140.244 de persoane (etnia nu se specifică) din 402 localități, deservite liturgic de 456 de biserici: 324 ortodoxe, 97 unite, 22 reformate, 12 catolice şi una evanghelic-luterană; cum recenzarea generală a populației se afla încă în etapa sa de pionierat, acuratețea culegerii şi a transmiterii informațiilor cuprinse în aceste tabele este însă discutabilă[359].

REÎNFIINȚAREA MITROPOLIEI ARDEALULUI. BISERICA ORTODOXĂ HUNEDOREANĂ ÎN TIMPUL DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR

Mijlocul secolului al XIX-lea a fost dominat, în mod incontestabil, de figura vrednicului de pomenire ierarh Andrei Şaguna (1848/1864-1873), cea mai mare personalitate a vieții bisericeşti transilvănene din epoca modernă.

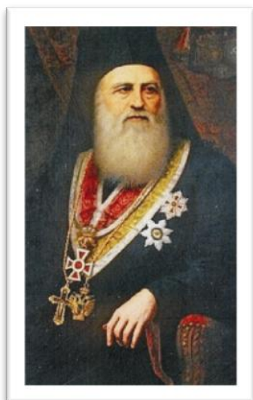

Foto 35 – Andrei Şaguna, mitropolitul ortodox al Ardealului

În calitate de arhipăstor al românilor ardeleni, acesta a desfăşurat o amplă şi fructoasă activitate național-politică (implicarea, pe linie diplomatică, în derularea Revoluției de la 1848-1849, reprezentarea națiunii „valachice” în Senatul imperial de la Viena şi în Dieta Transilvaniei, co-preşedinția conferinței şi a congresului general al românilor ardeleni de la Sibiu din ianuarie 1861 şi din aprilie 1863), administrativ-socială (crearea unei baze materiale solide Diecezei în fruntea căreia se găsea, înființarea de fonduri şi „fundațiuni” pentru ajutorarea studenților, a meseriaşilor săraci şi a tuturor nevoiaşilor, sprijinirea construcției de biserici şi localuri pentru şcolile „poporale”, realizate prin organizarea de colecte ample la nivelul întregii eparhii), pastorală (efectuarea de vizite canonice, întreprinderea unor demersuri concrete pentru întărirea disciplinei şi îmbunătățirea situației materiale a clerului, rânduirea cursurilor de catehizare a credincioşilor prin preoții parohi şi cântăreții bisericeşti, menținerea unei strânse relații cu păstoriții prin pastorale şi circulare) şi culturală (reformarea învățământului confesional,

---

356 Emil Botiş, *Un ctitor al culturii româneşti din Munţii Apuseni: Mihăilă Gritta (1762-1837)*, în „Mitropolia Banatului”, 30, nr. 1-3, 1980, p. 127.

357 Ioana Cristache-Panait, *Arhitectura de lemn din judeţul Hunedoara*, Bucureşti, 2000, p. 233-234.

358 F. Dobrei, *op. cit.*, passim.

359 *Consignatio Statistico Topographica singulorum in Magno Principatu Transylvanicae* (edit. Bogdan Crăciun şi Ioan Bolovan), Cluj-Napoca, 2003, p. 7-102.

tipărirea de manuale şi cărți de cult, inițierea apariției celor dintâi periodice ortodoxe ardelene, aportul său la înființarea ASTREI etc.)[360].

Legăturile arhipăstorului sibian cu ortodocşii hunedoreni pot fi urmărite încă din perioada vicariatului (1846-1848). Astfel, primul contact propriu-zis pare să-l fi avut în primăvara sau vara anului 1847, de vreme ce, la 15 aprilie, solicitase Guvernului permisiunea de a efectua o „vizitațiune canonică" în întreaga eparhie. În anul următor, anume la 24 martie, guvernatorul Iosif Teleki (1842-1848) îl însărcina să participe în mod activ la pacificarea țăranilor români din sud-vestul Transilvaniei. Dând curs rugăminții acestuia, între 5 şi 12 aprilie 1848, vicarul Andrei Şaguna, aflat în drum spre Carloviț, unde urma a fi hirotonit episcop, a vizitat aproape toate localitățile hunedorene dintre Deva şi Zam, ascultând nemulțumirile țăranilor, legate de înăsprirea servituților feudale; la Deva i s-a făcut o primire fastuoasă, de față fiind „toți boierii şi toate căpeteniile dregătoriilor din întreaga varmeghie"[361]. De altfel, Revoluția din anii 1848-1849 a constituit o altă pagină îndoliată pentru Biserica hunedoreană, în focurile sale dispărând peste 20 de lăcaşuri de închinăciune; slujitorii altarelor, participanți activ la derularea acesteia, au îndurat din nou calvarul negru al persecuțiilor[362]. În 1849, întorcându-se de la Ölmutz şi Viena, unde apărase cauza românească, Şaguna a fost întâmpinat pretutindeni de credincioşi; pentru a sublinia solemnitatea momentului, la Gurasada a fost înălțată, pe „Dâmbul libertății", o cruce mare de piatră[363]. De aceeaşi primire călduroasă a avut parte şi în 1851, când, venind de la Viena prin Orşova, a străbătut Țara Hațegului, valea inferioară a Streiului şi „pământul crăiesc" al Orăştiei. În mai 1852, episcopul, însoțit de un delegat gubernial, era prezent din nou în comitat, cu scopul de a dărui obştilor săteşti ale căror lăcaşuri de cult fuseseră avariate sau distruse, o parte din cei 30.000 de florini, oferiți de Guvern ca despăgubire. La Deva, în fața unui număr impresionant de credincioşi, ierarhul a ținut o cuvântare înălțătoare; a străbătut apoi depresiunea Băiței şi o parte din satele de pe valea Crişului Alb[364]. La 20 iulie 1852, Şaguna era prezent din nou în spațiul hunedorean; însoțit de un numeros sobor, ierarhul l-a întâmpinat la Coşevița (jud. Timiş), la hotarul apusean al comitatului, pe împăratul Francisc Iosif I (1848-1916)[365]. Apoi, în lunea din săptămâna a treia a Postului Mare a anului 1853, întâi-stătătorul românilor ortodocşi ardeleni, aflat în drum spre Viena, a poposit iarăşi la Deva, fiind întâmpinat la podul Simeriei de preoții Isaia Deheleanu din Sântandrei şi Nistor Socaciu din Biscaria (autorul unei prețioase cronici versificate). Traseul incluzând localitățile de pe valea Mureşului l-a repetat şi în anii 1854, 1858, 1860, 1865 (întreprinde trei călătorii la Viena şi două la Carloviț), 1867 şi 1868; în anul 1856, călătorind spre Mehadia la tratament, îşi alesese ca rută, diferit, valea Streiului şi depresiunea Hațeg[366].

Colaboratori apropiați, protopopii hunedoreni îi comunicau arhipăstorului sibian toate problemele ivite. Astfel, la 18 iunie 1848, protoprezbiterul Iosif Pipoş al Hondolului îi raporta că „românii noştri jeleri care sunt pe pământ domnesc, alodial, şi nu colonicatură, pentru că nu vreau a face slujbele domnilor săi", erau aspru pedepsiți de proprietarii de pământuri. Protopopul Nicolae Crainic din Dobra îi descria modul în care a fost batjocorit şi maltratat de „solgăbirăul Horváth János" în adunarea de la Deva din 10 iunie 1848, convocată de autoritățile comitatense maghiare pentru alegerea de deputați în Dieta de la Pesta; diferit, la 1 martie 1853, acesta îl înştiința că învățătorul Gheorghe Munteanu din Lăpugiu de Sus a fost luat cu forța în armată, iar Teodor Grecu din Răduleşti fusese alungat de la şcoală de subcomisarul regesc Francisc Szabo. Nicolae Lazăr, conducătorului oficiului protopopesc din Deva, îi raporta, la 5 iunie 1855, că administrația preturii Deva îi obligă pe foştii grăniceri să țină şcolile confesionale sub

---

360 M. Păcurariu, *op. cit.*, III, p. 65, 78-93, 323-326.

361 Lupaş Ioan, *Mitropolitul Andrei Şaguna. Monografie istorică*, Sibiu, 1911, p. 56; Mihai Cerghedean, Ştefan Marinescu, *Contribuţii privind desfăşurarea revoluţiei de la 1848-1849 în comitatele Hunedoara şi Zarand*, în „Sargetia", XIV, 1979, p. 394; *Revoluţia de la 1848-1849 din Transilvania* (coord. Ştefan Pascu şi Victor Cheresteşiu), vol. I, Bucureşti, 1977, p. 72 (nr. 47), 454-457 (nr. 275); Carmen Albert, *O vizită a lui Andrei Şaguna la Deva în 1848*, în „Sargetia", XXVIII-XXXIX/2, 1999-2000, p. 19-25.

362 Ioachim Lazăr, *Tragedia clerului şi distrugerile suferite de bisericile româneşti în timpul revoluţiei din Transilvania de la 1848-1849*, în „Sargetia", XXXII, 2004, p. 43-84.

363 Romul E. Iacob, *Şaguna şi Dâmbul libertăţii din Gurasada de pe Murăş*, în „Telegraful Român", 82, nr. 38, 1935, p. 4.

364 N. Popea, *op. cit*, p. 45; Mircea Păcurariu, *Un preot cronicar la mijlocul secolului trecut: Nistor Socaciu din Biscaria*, în „Mitropolia Banatului", 38, nr. 2, 1988, p. 46; I. Lazăr, *op. cit.*, p. 65-68.

365 Petre Din, *Intrarea împăratului Francisc Iosif I în 1852 în Transilvania. Discurs şi reprezentare*, în „Sargetia", XXXIV, 2006, p. 175-177.

366 N. Popea, *op. cit.*, p. 47-55; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 46.

cârmuirea dascălului unit din Orlat (jud. Sibiu), deşi, potrivit ordinelor guberniale, acestea ar trebui îndrumate de protoprezbiteriatele în subordinea cărora se află ele. Succesorul său, Ioan Papiu, îi comunica, într-o epistolă din 29 mai 1863, lista candidaților români la alegerile de deputați pentru Comitetul comitatens, făcând aprecieri asupra şanselor de reuşită ale acestora în raport cu adversarii maghiari. La 23 aprilie 1864, episcopul Şaguna, într-o epistolă de răspuns, îi trasa protopopului Iosif Başa al Bradului câteva directive în legătură cu proiectul de statut al viitorului Gimnaziu ortodox din Brad[367]. Şi exemplele pot continua.

Între anii 1846 şi 1864 acelaşi ierarh a sfințit şi a binecuvântat lucrările de construcție a peste 40 de lăcaşuri de cult: Crişan, Luncoiu de Jos, Dumbrava de Sus, Grohot, Stejărel, Zdrapți, Buceş, Cristur, Grosuri, Simeria-Biscaria, Cuieş, Galbina, Chişcădaga, Deva, Blăjeni-Plai, Cozia, Sălişte, Dumbrava de Jos, Fintoag, Căstău, Bretea Mureşană, Dăbâca etc.; în anul 1847 era prezent personal la sfințirea bisericii „Pogorârea Sfântului Duh" din Romoşel[368]. În aceeaşi perioadă, pe teritoriul actualului județ s-au înființat câteva zeci de şcoli elementare, cu clădiri proprii şi personal didactic calificat, instruit la Sibiu. Intenția întâi-stătătorului ardelean de a înființa un gimnaziu superior (liceu) cu şase clase la Deva, a unuia inferior cu patru clase la Brad şi a unei şcoli reale (tehnice) la Hațeg s-a concretizat doar parțial; în 1869 şi-a deschis porțile doar gimnaziul din Brad, sub conducerea protopopului Moise Lazăr, cu profesori temeinic pregătiți (dr. Pavel Oprişa, dr. Ioan Radu, dr. Traian Suciu etc.) [369]. În plus, spațiul hunedorean s-a dovedit receptiv şi la alte inițiative culturale ale sale; este suficient să se amintească rolul capital al despărțămintelor „Astrei" din Deva (1873), Baia de Criş (1873) şi Hațeg (1874), iar ulterior ale celor din Brad (1891), Orăştie (1891), Dobra (1899), Hunedoara (1911), Simeria (1911) şi Petroşani (1912), în culturalizarea şi trezirea conştiinței de neam a românilor intracarpatici[370]. Ziarul *Telegraful Român* (apare fără întrerupere din 3 ianuarie 1853) şi *Calendarul Arhiepiscopiei Sibiului* (din 1852) au cunoscut o largă circulație pe aceste meleaguri.

Foto 36 – Catedrala episcopală din Deva, înainte de renovare

Foto 37 – Corpul profesoral al Gimnaziului Ortodox din Brad (1892)

Pentru credincioşii din parohiile celor opt „tracturi protopopeşti" hunedorene (Deva, Dobra, Hațeg, Hondol I, Hondol II, Ilia, Orăştie şi Zarand)[371], el a instituit zeci de clerici „greco-răsăriteni". Numărul arhipăstoriților a cunoscut o permanentă dinamică; potrivit recensămintelor contemporane, au fost înregistrați 157.820 de credincioşi ortodocşi (77,6%) în anul 1850[372], 126.394 (71,1%) în 1857[373] şi

367 Costin Feneşan, *Informaţii noi privind revoluţia din Transilvania în vara anului 1848*, în „Sargetia", XIV, 1979, p. 216, 229; *Pentru libertate şi unitate naţională. Documente hunedorene (1848-1920)*, Bucureşti, 1990, p. 128-129 (nr. 61), 133-134 (nr. 66), 154-157 (nr. 84-85), 161-163 (nr. 87-88).

368 F. Dobrei, *Bisericile ortodoxe*..., passim.

369 Ioachim Lazăr, *Învăţământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883)*, Cluj-Napoca, 2002, p. 63-80, 113-151, 249-285.

370 Idem, *Despărţămintele hunedorene ale Astrei şi înfiinţarea de biblioteci poporale (1873-1918)*, în „Corviniana", 3, 1997, p. 145-148.

371 F. Dobrei, *Istoria vieţii bisericeşti*..., p. 449-451.

372 *Recensământul din 1850. Transilvania* (coord. Traian Rotariu), Cluj-Napoca, 1996, p. 170-211, 322-323.

183.082 (74,9%) în 1869[374]. Între datele acestor izvoare demografice şi statisticile arhidiecezane se constată însă diferențe; spre exemplu, în tabelele catagrafiei bisericeşti generale întocmite în 1858, în cele 325 de localități hunedorene (lipsesc credincioşii din cele 22 de sate din vestul şi din nord-vestul județului, circumscrişi canonic protopopiatelor Lipova şi Hălmagiu din Episcopia Aradului, care însumau, în 1867, 8.897 de „suflete"[375]) au fost recenzați 151.111 credincioşi „greco-răsăriteni" (considerăm că aceasta este valoarea numerică reală, iar nu cea înregistrată în anul precedent), păstoriți de 231 de clerici[376]. În anii următori, la nivel procentual se constată o involuție a membrilor Bisericii Ortodoxe, anume 170.927 de credincioşi (72,6%) în anul 1880[377], 183.060 (72,2%) în 1890, 196.820 (68,3%) în 1900[378] şi 209.521 (64,7%) în 1910[379]; factorii responsabili au fost stabilirea unui număr însemnat de muncitori străini, ca urmare a industrializării rapide a zonei, şi relansarea acțiunilor de factură prozelitistă. Cu toate acestea, exceptând Țara Haţegului, unde confesiunea greco-catolică însuma circa trei sferturi din populație, şi Valea Jiului, unde cele două „religii" erau aproximativ egale, în celelalte părți ale actualului județ Ortodoxia rămăsese majoritară.

Urmaşii marelui ierarh, anume mitropoliții Procopie Ivaşcovici (1873-1874), Miron Romanul (1874-1898), Ioan Mețianu (1898-1916) şi Vasile Mangra (1916-1918), prin vizite canonice, prin pastorale şi prin circulare, s-au aflat şi ei în permanentă legătură cu păstoriții hunedoreni, care au răspuns şi ei, de fiecare dată, solicitărilor Centrului diecezan; în acest sens, amintim colectele inițiate în vederea ridicării viitoarei catedrale mitropolitane şi a localului „Seminarului Andreian". Cu binecuvântarea aceloraşi ierarhi s-au construit circa 50 de biserici; le menționăm pe cele din Țebea, Baia de Criş, Certeju de Sus, Peştişu Mic, Mânerău, Sohodol, Jeledinți, Beriu, Brâznic, Câmpuri-Surduc, Vărmaga, Păuliş, Boşorod, Ormindea, Orăştioara de Jos, Tâmpa, Sântuhalm etc.

Foto 38 – Mitropolitul ortodox Ioan Meţianu (1874-1898)

Foto 39 – Istoricul Silviu Dragomir (1888-1962)

Preoții şi dascălii confesionali, absolvenți ai Institutelor teologico-pedagogice de la Sibiu (aici a predat, în această perioadă, reputatul profesor de istorie bisericească Silviu Dragomir, originar din Gurasada[380]), Arad şi Caransebeş, erau abonați la *Revista Teologică* (1907-1916), *Vatra şcolară*

---

373 *Recensământul din 1857. Transilvania* (coord. Traian Rotariu), Cluj-Napoca, 1996, p. 120-143, 197.

374 *Recensământul din 1869. Transilvania* (coord. Traian Rotariu), Cluj-Napoca, 2008, p. 118-148, 186.

375 Pavel Cherescu, *Episcopia Aradului în anul 1867*, Oradea, 2008, p. 12-13, 67-73, 99.

376 Idem, *Biserica şi Şcoala în Mitropolia Ardealului (sec. XIX). Studii de demografie istorică bisericească*, Oradea, 2008, p. 6-7, 14-18, 32-33, 37-40, 47, 51-53, 76-78, 80-88, 96-99, 102-108, 140-145.

377 *Recensământul din 1880. Transilvania* (coord. Traian Rotariu), Cluj-Napoca, 1997, p. VII-X, 190-221, 360-361.

378 *Recensământul din 1910. Transilvania* (coord. Traian Rotariu), Cluj-Napoca, 1999, p. 338-389, 614-619.

379 *Recensământul din 1910. Transilvania* (coord. Traian Rotariu), Cluj-Napoca, 1999, p. 324-371, 596-601.

380 Silviu Dragomir s-a născut la 13 martie 1888, în satul Gurasada. După studii temeinice – Gimnaziile din Blaj (1897-1903) şi Novi Sad-Serbia (1903-1905), Facultatea de teologie din Cernăuţi (1905-1909), cu doctoratul în 1910, specializări la Universitatea din Viena (1909-1910), la Academia spirituală şi la Universitatea din Moscova (1910-1911), coroborate cu cercetări în arhivele din Carloviţ, Belgrad, Viena şi Moscova – a fost numit profesor suplinitor (1911-1912),

(1907-1914), *Telegraful Român* şi *Calendarul* arhidiecezan din Sibiu; unii colaborau la presa timpului, alții erau implicați în activitățile „Reuniunii învățătorilor români" şi ale despărțămintelor locale ale „Astrei". În domeniul filantropiei creştine un rol deosebit l-a avut „Reuniunea Femeilor Ortodoxe Române", asociație bisericească ortodoxă din care făceau parte numeroase preotese hunedorene[381].

Din punct de vedere administrativ-canonic, județul actual era împărțit în opt protopopiate – Deva, Dobra, Geoagiu I (fost Hondol I, cu reşedința la Hondol), Geoagiu II (fost Hondol II, cu reşedința la Săcărâmb), Hațeg, Ilia, Orăştie şi Zarand (cu reşedința la Brad) –, cu 252 de parohii şi 116 filii, dintre care 2 erau de categoria I, 25 de categoria a II-a, iar 225 de categoria a III-a[382]; trebuie menționat faptul că din protopopiatele hunedorene Geoagiu I şi Orăştie făceau parte şi 15 localități din județul Alba, la acea dată părți componente ale spațiului hunedorean. Această structură s-a păstrat până în anul 1897, când „tractul" Geoagiu II a fost înglobat în Geoagiu I. Deşi s-a păstrat acelaşi număr de protopopiate, în 1901 s-a efectuat o nouă rearondare: „tractul" Geoagiu a fost desființat, parohiile trecând la protopopiatele Deva şi Orăştie; s-a întemeiat, în schimb, protopopiatul Hunedoarei, cu parohii desprinse din „tracturile" Deva şi Hațeg. În anul 1907 s-a recurs la altă împărțire, prin reînființarea protopopiatului Geoagiu, structură păstrată până în perioada interbelică. Trebuie precizat că 14 sate din actualul județ Alba au aparținut, până în 1950, de „tracturile" hunedorene Orăştie şi Geoagiu[383]. Cele 22 de parohii şi filii

provizoriu (1912-1913) şi apoi definitiv (1913-1919) de Istoria bisericească, Limba şi literatura română etc. la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu (în anul universitar 1916/17 a fost detaşat la Institutul teologic-pedagogic din Arad), respectiv profesor suplinitor (1919-1923) şi titular (1923-1947) de Istoria sud-estului Europei la Facultatea de Litere şi Filosofie a Universităţii din Cluj (în anii 1940-1945 refugiată la Sibiu); în paralel, a îndeplinit funcţiile de decan (1925/26) şi prodecan (1926/27), respectiv de director al Seminarului de Studii sud-est europene din Cluj, al „Centrului de Studii şi Cercetări" din Sibiu şi al publicaţiei *Révue de Transylvanie* din Cluj. Ca o recunoaştere a întregii sale activităţi, în 1916 a fost primit, ca membru corespondent, în Academia Română; în 1928 a devenit membru activ al înaltului for cultural, în locul lui Vasile Pârvan Din punct de vedere naţional-politic, merită amintită implicarea sa în demersurile efectuate pentru unirea Transilvaniei cu România, redactând în 1918, împreună cu Nicolae Bălan şi Ioan Broşu, *Gazeta Poporului* din Sibiu, promotoare a realizării acestui vis milenar al românilor ardeleni. Secretar al Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia din 1 Decembrie, ministru secretar de stat (1937-1938) şi ministru al Minorităţilor (1938-1940), în „Consiliul de Coroană" din 30 august 1940 s-a numărat printre cei care s-au împotrivit odiosului „Diktat" de la Viena. Pe plan bisericesc, a fost membru în Adunarea eparhială a Episcopiei Vadului, Feleacului şi Clujului şi în Congresul Naţional Bisericesc. Pentru activitatea sa politică anterioară, în timpul regimului comunist, a fost arestat câţiva ani la Caransebeş (1949-1950) şi apoi la Sighet (1950-1955). A trecut la cele veşnice la 23 februarie 1962, în Bucureşti, fiind înmormântat la Cluj-Napoca. Din vasta sa operă, consemnăm doar lucrările în volum: *Corespondenţa episcopului Gherasim Adamovici şi mişcarea de emancipare a clerului şi poporului român în anul 1791*, Sibiu, 1911, 26 p.; *Contribuţii privitoare la relaţiile Bisericii româneşti cu Rusia în veacul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1912, 183 p.; *Relaţiile bisericeşti ale românilor din Ardeal cu Rusia în veacul XVIII*, Sibiu, 1914, 55 p.; *Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădene*, Sibiu, 1917, 24 p.; *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în sec. XVIII*, vol. I-II, Sibiu, 1920-1930, VIII + 259 + 224 p. şi VII + 440 p. (reed. Cluj-Napoca, 2002, vol. I-II, 580 + 400 p.); *Originea coloniilor române din Istria*, Bucureşti, 1924, 20 p.; *Avram Iancu*, Bucureşti, 1924, 135 p. (ed. revizuite şi completate: 1965, 1968 şi 1998); *Vlahii şi morlacii. Studii din istoria românismului balcanic*, Cluj, 1925, 135 p.; *Vechimea elementului românesc şi colonizările străine în Banat*, Cluj, 1925, 17 p.; *Documente noi privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Sibiul în sec.* XV-XVI, Cluj, 1927, 79 p.; *The etnical minorities in Transylvania*, Génève, 1927, 131 p.; *Ioan Buteanu, prefectul Zarandului în anii 1848-1849*, Bucureşti, 1928, 158 p.; *Nicolae Bălcescu în Ardeal*, Cluj, 1930, 34 p.; *Un precursor al unităţii naţionale: profesorul ardelean Constantin Romanul Vivu*, Bucureşti, 1929, 40 p.; *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques*, Bucarest, 1934, 281 p.; *Les Roumains de Transylvanie à la veille du mouvement de résurrection nationale*, Bucarest, 1938, 44 p.; *La Transylvanie avant et après l'arbitrage de Vienne*, Sibiu, 1943, 50 p. (şi în lb. română: *Transilvania înainte şi după arbitrajul de la Viena*, Sibiu, 1943, 52 p.); *Vingt-cinq ans après la réunion de la Transylvanie à la Roumanie*, Bucarest, 1943, 36 p. (şi în lb. română: *Un sfert de veac de la Unirea Transilvaniei cu România*, Sibiu, 1943, 30 p.); *Le Banat roumain. Esquisse historiques*, Sibiu, 1944, 42 p. (reedit. în lb. română: *Banatul românesc*, Timişoara, 1999); *Studii şi documente privitoare la revoluţia românilor din Transilvania în anii 1848-1849*, Sibiu-Cluj, 1944-1947, vol. I-III şi V; *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul mediu*, Bucureşti, 1959, 227 p. (reed. Iaşi, 2001) etc. Postum au apărut: *Studii privind istoria Revoluţiei române de la 1848*, Cluj-Napoca, 1989, 218 p.; *Românii din Transilvania şi unirea cu Biserica Romei*, Cluj-Napoca, 1990, 99 p.; *Studii de istorie medievală*, Cluj-Napoca, 1998, 248 p. (*cf.* Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, 2002, p. 377-391; Sorin Şipoş, *Silviu Dragomir – istoric al unirii religioase*, Cluj-Napoca, 2002, 440 p.; Emanuil Rus, *Silviu Dragomir – Exeget al „Unirii"*, studiu introd. la vol. „Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII", I, Cluj-Napoca, 2002, p. 13-56).

381 F. Dobrei, *op. cit.*, p. 373-375.

382 Remus Roşca, *Lexiconul comunelor bisericesci din Archidiecesa Greco-Ortodoxă Română a Transilvaniei, întocmit pentru trebuinţele oficiale*, Sibiu, 1894, p. 13-15, 17-22, 27, 40-42, 144.

383 A se vedea *Calendarele Arhiepiscopiei Sibiului*, Sibiu, 1885-1925.

hunedorene aflate în componența protopopiatelor Lipova şi Hălmagiu au rămas pe mai departe sub oblăduirea canonică a Episcopiei Aradului, arhipăstorită, între mijlocul secolului al XIX-lea şi Marea Unire, de Procopie Ivaşcovici (1853-1873), Miron Romanul (1874), Ioan Mețianu (1875-1898), Iosif Goldiş (1899-1902) şi Ioan Papp (1903-1925)[384].

În plan național-politic, după parafarea conjuncturalei uniuni dualiste austro-ungare în anul 1867, Biserica, prin slujitorii ei, s-a implicat activ în lupta pentru păstrarea invidualității etnice şi religioase a românilor ardeleni supuşi, prin legislația şovină a timpului, unei deznaționalizări forțate; amintim legiuirile din 1891 (impunerea limbii maghiare în grădinițe), 1896 (maghiarizarea denumirii localitățiilor), 1907 (obligativitatea asigurării de către obştile săteşti a unui salariu anual pentru dascălii confesionali de minim 1.000 de coroane, mult peste posibilitățile lor reale, şi „dezvoltarea şi întărirea în elevi a spiritului de ataşament şi a conştiinței aparteneței la patria maghiară"), 1908 (predarea religiei în şcolile de stat în limba maghiară), 1909 (excluderea de la salarizare a preoților nucunoscători ai limbii maghiare), 1917 (crearea „zonei culturale", anume etatizarea şcolilor şi expropierea imobilelor acestora din localitățile aflate în proximitatea graniței cu România) etc.[385]. Paleta de măsuri adoptate a fost diversificată, de la acțiuni concrete de susținere a culturii româneşti, de emancipare religioasă şi de propăşire social-economică, până la inițiative politice de mare anvergură, precum implicarea în procesul „Memorandumului" din anii 1894-1896; alți clerici au contribuit la înființarea de bănci româneşti şi de cooperative de credit sau au făcut parte din comitetele de conducere ale acestora. Menționăm, în acest sens, activitatea protopopilor hunedoreni Ioan Papiu din Deva (1833-1907)[386], Vasile Damian din Brad (1855-1919)[387], Ioan Moța din Orăştie (1868-1940)[388] etc.; implicarea în viața național-politică a celui din urmă a continuat şi în perioada interbelică.

---

384 P. Vesa, *Episcopia Aradului...*, p. 194-198.

385 Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, 1986, p. 31-44, 134-178; *Istoria României. Transilvania...*, II, p. 67-86, 101-150.

386 Ioan Papiu s-a născut în anul 1833 la Sâniacob (jud. Alba). După absolvirea cursurilor Gimnaziilor din Târgu-Mureş şi Blaj, a fost admis la Institutul teologic din Sibiu. În anul 1859 ajunge preot şi protopop al Devei (1859-1891) – apoi al Sibiului (1891-1907) –, calitate în care a iniţiat construcţia actualei catedrale „Sf. Ierarh Nicolae" din Deva (1861-1873) şi a desfăşurat o bogată activitate culturală, numărându-se printre întemeietorii „Societăţii de Lectură" din Deva (1868), ai „Societăţii pentru Fond de Teatru Român din Transilvania" (1870) şi ai „Reuniunii Învăţătorilor Români" din cercul Deva (1878); a făcut parte şi din Comitetul Central al „Astrei" de la Sibiu, fiind director al Despărţământului Deva (1873-1876; 1880-1890). În plan naţional-politic, a militat pentru respectarea drepturilor românilor. Astfel, la 10 decembrie 1860, el sesiza administraţia comitatensă în legătură cu indiferenţa juzilor faţă de şcolile confesionale, iar la 26 aprilie 1867 respingea „ordinaţiunea" în limba maghiară trimisă de comitele suprem, până când „acea oficioasă rugare" se va scrie „în limba noastră". În anii 1863 şi 1881 s-a implicat în alegerile de deputaţi; la Deva a organizat, în 28 mai 1881 şi 10 martie 1883, două mari conferinţe româneşti. Pentru meritele sale multiple, la 9 iulie 1882, în cadrul expoziţiei naţionale româneşti de la Sibiu, a primit din partea juriului o „diplomă de cooperaţiune". A trecut la cele veşnice în anul 1907, la Sibiu (*cf. Pentru libertate şi unitate...*, passim; Maria Razba, *Personalităţi hunedorene. Oameni de cultură, artă, ştiinţă, tehnică şi sport (sec. XV-XX). Dicţionar*, ed. a II-a, Deva, 2004, p. 400).

387 Vasile Damian s-a născut la 6 martie 1855, în Zlatna (jud. Alba). A urmat şcoala primară în oraşul natal, Liceul Catolic la Alba-Iulia (1874), iar studiile superioare la Seminarul „Andreian" din Sibiu (1874-1877) şi la Facultatea de Filosofie din Viena (1878-1881); în capitala austriacă, a luat parte la acţiunile Societăţii „România Jună", al cărei preşedinte a ajuns. În 1881, a fost numit profesor, apoi director (1884-1891) la Gimnaziul din Brad, cea dintâi instituţie de învăţământ superior românesc din vestul Transilvaniei. Apreciat de superiorii bisericeşti, în 1884 este ales preot şi protopop al „tractului protoprezbiterial" Zarand (Brad), demnitate deţinută până în 1919. Meritele sale ulterioare sunt incontestabile: preşedinte al „Fondului şcolar" şi al „Reuniunii învăţătorilor din districtul Zarand", membru în reprezentanţa comunală, asesor consistorial, reorganizator al Despărţământului Brad al „Astrei", fondator şi director al Băncii „Crişana" din Brad (1891), respectiv preşedinte al Institutului de Credit „Grăniţerul" din Dobra. A activat în cadrul Partidului Naţional Român, fiind adept al „activismului"; între anii 1905-1918, a fost deputat în Parlamentul de la Budapesta, din partea cercului electoral Baia de Criş, calitate în care s-a opus încercărilor de deznaţionalizare prin şcoală şi limbă. La 8 noiembrie 1918, a fost ales preşedinte al Consiliului Naţional Român din Brad şi delegat la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, fiind ales apoi în Marele Sfat Naţional Român. A trecut la cele veşnice în Brad, la 10 iunie 1919, unde este şi înmormântat (*cf. Pentru libertate şi unitate...*, passim; M. Razba, *op. cit.*, p. 138-139).

388 Ioan Moţa s-a născut la 15 decembrie 1868, în satul Nojag. După absolvirea Gimnaziilor româneşti din Brad (1879-1883) şi Beiuş (1883-1887), a urmat cursurile Institutului teologic-pedagogic din Sibiu (1887-1888 şi 1892-1894). Preot (din 1899) şi apoi protopop al „tractului" Orăştie (1932-1940), a fost ridicat în ultimul an al vieţii (1940) la treapta de iconom stavrofor. Ca păstor sufletesc în Orăştie, a iniţiat şi îndrumat construcţia monumentalei biserici „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil" şi s-a implicat în activitatea „Astrei" şi a altor asociaţii cultural-naţionale şi bisericeşti locale. Priceput gazetar, a fost redactor al cunoscutelor publicaţii contemporane *Foaia Poporului* din Sibiu (1893-1895), *Revista Orăştiei* (1895-1898), *Telegraful Român* (1898-1899) din Sibiu şi *Bunul Econom* din Orăştie (1899-1901), redactor şi apoi director al

Foto 40 – Protopopul Ioan Papiu al Devei (1833-1907)

Foto 41 – Protopopul Vasile Damian al Zarandului (1855-1919)

Foto 42 – Protopopul Ioan Moţa al Orăştiei (1868-1940)

În timpul Primului Război Mondial, Biserica hunedoreană şi-a avut partea ei de pătimire. Astfel, mai multe lăcaşuri de cult au fost grav avariate sau jefuite din dispoziția autorităților austro-ungare, obiecte de o valoare artistică şi istorică inestimabilă pierzându-se astfel pentru totdeauna. De asemenea, îndată după 15/28 august 1916, autoritățile maghiare au arestat, anchetat, torturat şi deportat zeci de păstori sufleteşti şi de dascăli confesionali, învinuiți de colaboraționism şi spionaj în favoarea României; alții au fost înrolați în armata austro-ungară ca preoți militari şi trimişi pe fronturile din Galiția şi Italia. Mărturia preotului hunedorean Sebastian Stanca, martor al evenimentelor, este elocventă: „Din ziua cea dintâi s-a năpustit împănata vigilență a jandarmeriei asupra satelor româneşti de la Braşov şi până la Vârşeț. Cele dintâi jertfe au fost preoții. Pe cei mai mulți i-au ridicat în miez de noapte, i-au legat în lanțuri, i-au luat între baionete, i-au purtat zeci de kilometri pe drum de țară, din sat în sat, pălmuindu-i şi batjocorindu-i; pe alții i-au purtat în ziua mare pe ulițele oraşelor maghiare şi săseşti, în huiduielile şi scuipările publicului”[389]. Din lista lungă a celor arestați sau deportați îi amintim pe preoții Ioan Budoiu din Câmpuri-Surduc, Adam Lula din Simeria, Octavian Piso din Silvaşu de Sus, Mihai Munteanu din Federi, Atanasie Daju din Fizeşti, Silviu Andrica din Sârbi, Constantin Tisu din Peştera, Petru Todoran din Curechiu, Pompiliu Popovici din Chitid, Alexandru Gherman din Pricaz, Petru Lula din Bobâlna, Manasie Iar din Totia, Eftimie Costescu din Boiu, Adrian Ungur din Reea etc.; suferințele îndurate de preoții Avram Stanca din Petroşani (silit să meargă 40 de km pe jos, pe un ger cumplit, care i-a şi cauzat pierderea vederii) şi Teofil Păcurariu din Valea Nandrului (condamnat la 12 ani de temniță grea) sunt elocvente. Mulți alții au luat drumul amar al pribegiei, refugiindu-se fie în interiorul Transilvaniei, fie la sud de Carpați; îi amintim pe Ioan Duma din Petroşani, Sebastian Rusan din Vulcan, Victor Şandru din

gazetei „poporale” săptămânale *Libertatea* din Orăştie (1 ianuarie 1902-ianuarie 1915 şi ianuarie 1919-ianuarie 1941), cu „adaosul ilustrat” intitulat *Foaia Interesantă* (de la 1 decembrie 1905); în anii 1915-1916, ambele foi au apărut la Bucureşti, iar în 1917, timp de două luni, în Statele Unite ale Americii, la Cleveland. Alte două suplimente ulterioare ale publicaţiei hunedorene au fost *Tovărăşia* (1906-1914), „foaie economică” redactată de Vasile Osvadă, şi *Bobârnaci* (1909-1914), „foaie umoristică” redactată de Ermil Borcea; din 1919 a apărut un singur supliment: *Plugarul Luminat*, redactat de S. Ordeanu. Pe lângă ziare, a mai redactat *Calendarul Naţional* (15 volume). Pentru articolele sale naţional-politice din gazetele menţionate, a fost condamnat de Guvernul maghiar la închisoare, în trei procese de „agitaţie”. În timpul Primului Război Mondial, la Bucureşti şi la Cleveland, a militat pentru unirea Transilvaniei cu România; în 1917, alături de Vasile Lucaciu şi Vasile Stoica, a făcut parte din „Misiunea patriotică naţională”, trimisă în America spre a face cunoscute revendicările poporului român; în lunile martie-decembrie ale anului 1918 a lucrat în redacţia ziarului *Cuvânt Moldovenesc* din Chişinău, fiind unul dintre susţinătorii alipirii Basarabiei la România. Şi după Marea Unire s-a implicat în viaţa politică a ţării, mai întâi ca deputat din partea Partidului Naţional Român, iar apoi, în trei rânduri, ca senator. A trecut la cele veşnice la 20 noiembrie 1940, în Bucureşti, fiind înmormântat la Orăştie. În periodicele menţionate, a publicat mii de articole naţional-politice şi bisericeşti, schiţe, versuri, traduceri din limbile maghiară şi germană, cronici etc. În colecţia „Biblioteca poporală” a *Tribunei* sibiene i-au apărut următoarele broşuri: *Baba iadului. Poveste în versuri*, Sibiu, 1881, 22 p.; *Croitorul şi cei trei feciori. Poveste în versuri* după Ferdinand Schmidt, Sibiu, 1887, 46 p.; *Zâna mărgărelelor. Poveste în versuri* după Ferdinand Schmidt, Sibiu, 1887, 35 p. şi *Doi copii. Poveste*, Sibiu, 1887, 46 p. (*cf.* Valentin Orga, *Moţa. Pagini de viaţă, file de istorie*, Cluj-Napoca, 1999, 232 p.; M. Razba, *op. cit.*, p. 352-353; Gabriel Basa, *Presa românească din Orăştie şi rolul ei la realizarea unităţii naţionale*, Deva, 2007, p. 64-118).

389 Sebastian Stanca, *Contribuţia preoţimii din Ardeal la răsboiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, Cluj, 1925, p. 9.

Lupeni, prot. Cornel Popescu din Hațeg, Ioan Cocora din Boholt, Iuliu Josan din Brâznic, prot. Iosif Morariu din Dobra, Dumitru Berariu din Almaşu Mic etc.[390]. Clericii rămaşi acasă au avut un rol esențial în pregătirea Marii Uniri, sărbătoarea sfântă a reîntregirii neamului românesc.

BISERICA ORTODOXĂ HUNEDOREANĂ ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Ziua de 1 Decembrie 1918 a adus în sufletele românilor ardeleni mult-aşteptata bucurie a reîntregirii; la Alba Iulia, între participanții la istorica proclamare a Unirii s-au numărat, în afara delegației oficiale, şi câteva mii de hunedoreni, în frunte cu preoții şi dascălii lor. Înălțătorul moment a fost precedat de ample adunări populare în principalele centre ale județului; în cadrul acestora s-au redactat sute de „credenționale" (memorii prin care se cerea unirea Transilvaniei cu „Țara Mumă", însoțite de lungi liste de adeziuni). În paralel, au fost organizate consilii şi gărzi naționale comunale. Preoții şi învățătorii confesionali s-au aflat în primele rânduri[391].

În perioada interbelică, caracterizată prin schimbări profunde, resimțite la nivelul tuturor palierelor societății româneşti, viața bisericească hunedoreană a înregistrat un progres vizibil. Din punct de vedere administrativ-canonice, cele 10 „tracturi protoprezbiteriale" hunedorene, anume Băița, Deva, Dobra, Geoagiu, Hațeg, Hunedoara, Ilia, Jiu (cu reşedința la Petroşani), Orăştie şi Zarand (cu reşedința la Brad), însumând 252 de parohii şi 123 de filii[392], au rămas sub aceeaşi oblăduire canonică a Arhiepiscopiei sibiene, în fruntea căreia s-a aflat un alt mare ierarh: Nicolae Bălan (1920-1955); diferit, preoții şi credincioşii hunedoreni din parohiile şi filiile protopopiatelor Lipova şi Hălmagiu se aflau sub jurisdicția episcopilor Grigorie Comşa (1925-1935) şi Andrei Magieru (1935-1960) ai Aradului[393].

Arhipăstorul sibian s-a îngrijit de încadrarea preoților şi a cântăreților bisericeşti în „Casa de Pensiuni a Statului" şi a stăruit ca toate parohiile transilvănene să fie înzestrate cu terenuri arabile şi păşuni. Pentru ridicarea nivelului cultural-teologic al clericilor, el a organizat cursuri preoțeşti şi cercuri pastorale, iar în vederea pregătirii viitorilor candidați la Taina Hirotoniei a arătat o atenție deosebită Academiei teologice (din 1921) din Sibiu, înzestrată cu un corp profesoral de excepție şi cu o valoroasă bibliotecă. Tot astfel, pe băncile şcolii de cântăreți bisericeşti s-au format „diecii" satelor ardelene[394]. Între beneficiari s-au numărat, desigur, şi hunedorenii; cu sprijinul mitropolitului s-a format, în marile centre universitare europene ale timpului, reputatul canonist Liviu Stan (1910-1973), originar din satul Socet[395].

390 S. Stanca, *op. cit.*, passim; Grigorie N. Popescu, *Preoţimea română şi întregirea neamului*, vol. II, Bucureşti, 1940, p. 134-142; M. Păcurariu, *Politica statului ungar...*, p. 260-275; Ioachim Lazăr, *Românii din sud-vestul Transilvaniei şi Marea Unire. Ţara Haţegului şi Valea Jiului*, Deva, 2007, p. 20-29, 235-267.

391 Victor Şuiaga, *Hunedorenii la Marea Unire din 1 Decembrie 1918*, Deva, 1993, p. 22-70.

392 A se vedea *Calendarele Arhiepiscopiei Sibiului*, Sibiu, 1925-1948.

393 Pavel Vesa, *Episcopii Aradului – 1706-2006*, Arad, 2007, p. 233-330.

394 Mircea Păcurariu, *Studii de istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Bucureşti, 2005, p. 289.

395 Liviu Stan s-a născut la 11 iulie 1910, în satul Socet, într-o familie preoţească. După studiile liceale, la Deva şi Lugoj (1921-1928), a urmat Facultatea de Teologie din Cernăuţi (1928-1932) – cu licenţă în 1932 şi doctorat în 1936 – şi Facultatea de Drept din aceeaşi localitate (1930-1932, neterminată); a fost trimis de mitropolitul Nicolae Bălan la specializare în Dreptul bisericesc, la Facultăţile de Teologie şi Drept ale Universităţii din Atena (1932-1934), la Facultăţile de Drept, Teologie ortodoxă şi Litere ale Universităţii din Varşovia (1934-1935), la Facultăţile de Drept canonic şi de Teologie ale Universităţii Gregoriene din Roma (1935-1936) şi la Facultăţile de Filosofie şi Drept ale Universităţii din München (1936-1937). Reîntors în ţară, a fost numit profesor suplinitor de Apologetică şi duhovnic la Academia teologică „Andreiană" din Sibiu (1937-1938), apoi profesor suplinitor (1938) şi titular (1941) la catedra de Drept bisericesc; între 1948 şi 1972 a predat la Institutul teologic universitar din Bucureşti, la Catedra de drept canonic şi administraţie bisericească. În anii 1940-1941 a funcţionat în cadrul Ministerului Cultelor, în calitate de consilier. Pe linie bisericească, a fost ales membru în Adunarea eparhială a Arhiepiscopiei Sibiului şi protopop. A reprezentat Biserica Ortodoxă Română, ca delegat, la mai multe întruniri panortodoxe şi ecumenice. De asemenea, a conferenţiat la diferite Facultăţi de Teologie din Grecia şi Germania. A trecut la cele veşnice la 1 aprilie 1973, în Bucureşti, fiind înmormântat la Lugoj. A lăsat în urmă o operă canonică impresionantă; amintim doar lucrările în volum: *Mirenii în Biserică. Studiu canonic-istoric*, Sibiu, 1939, XII + 816 p.; *O novelă necunoscută a împăratului bizantin Andronic II Paleologul cel Bătrân*, Sibiu, 1939, 50 p.; *Înalt Prea Sfinţitul Mitropolit Nicolae al Ardealului şi principiul autonomiei bisericeşti*, Sibiu, 1940, 47 p.; *Rasă şi religiune*, Sibiu, 1942, IV + 152 p.; *Ontologia juris*, Sibiu, 1943, 203 p.; *Dreptul în gândirea românească*, Braşov, 1943, 48 p. şi *Sfinţii români*, Sibiu, 1945, 79 p. La acestea se adaugă alte numeroase studii şi articole (unele traduse în limbile rusă, germană, engleză, greacă) publicate în reviste teologice din ţară şi de peste hotare (*cf.* M. Păcurariu, *Cărturari sibieni...*, p. 601-610; M. Razba, *op. cit.*, p. 517-518).

Sub raport confesional, la recensământul din anul 1930 credincioşii răsăriteni însumau 65,3% din populația județului – greco-catolicii rămăseseră comasați, cu preponderență, în Țara Hațegului (în proporție de două treimi) şi în Valea Jiului (circa o treime) –, numărul acestora ridicându-se la 208.933 de persoane din totalul de 319.929 locuitori[396]. Pentru aceste obşti ortodoxe s-au ridicat peste 80 de biserici noi (Hunedoara, Ghelari, Orăştie, Alun, Strei, Batiz, Teliucu Inferior, Brad, Simeria, Geoagiu-Băi, Târnăvița, Hăşdău, Baia de Criş, Brănişca, Burjuc, Bucureşci, Valea Bradului, Călan, Toplița, Luncoiu de Jos etc.), majoritatea târnosite de mitropolitul Nicolae Bălan (1920-1955) sau de ierarhii săi vicari Vasile Stan (1928-1938) şi Traian Scorobeț (1945-1948); cele existente au fost consolidate şi (re)pictate.

Foto 43 – Nicolae Bălan mitropolitul ortodox al Ardealului (1920-1955)

Foto 44 – Preot Liviu Stan (1910-1973)

Foto 45 – Ctitorul de biserici Constantin Bursan (1888-1962)

Foto 46 – Biserica „Sf. Ierarh Nicolae" din Batiz, oraş Călan, una dintre ctitoriile lui Constantin Bursan

396 *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930* II. *Neam, limba maternă, religie* (coord. Sabin Manuilă), Bucureşti, 1938, passim.

Sprijinul financiar acordat de deputații hunedoreni Mitiță Constantinescu şi Constantin Bursan (cel mai important ctitor contemporan de lăcaşuri de cult ortodoxe) a fost esențial[397]; în partea zărăndeană a județului, un rol important în acest sens l-a avut Societatea auriferă „Mica” din Brad[398].

În plan cultural, cărțile de cult şi de învățătură, precum şi publicațiile bisericeşti *Telegraful Român*, *Calendarul Arhiepiscopiei Ortodoxe a Sibiului*, *Revista Teologică* (reapărută în 1921), *Lumina Satelor* (din 1922) şi *Oastea Domnului* (din 1930), toate apărute în Tipografia arhidiecezană de la Sibiu, au înregistrat o largă circulație în întreg județul. Bibliotecile şi corurile parohiale au devenit o prezență curentă; în aceeaşi direcție trebuie reliefată şi activitatea profesorului de muzică Ion Ignaton de la Liceul „Decebal” din Deva, fost preot în Ormindea (1913-1921), întemeietorul Corului mixt al funcționarilor şi al meseriaşilor din Deva (1921) şi al „Societății de Cântări”. La manifestările organizate de „agenturile” despărțămintelor locale ale „Astrei”, Biserica, prin păstorii ei, şi-a adus propria contribuție. Din colegiile profesorale ale şcolilor primare, gimnaziilor şi liceelor hunedorene au făcut parte şi numeroşi „cateheți” ortodocşi, clerici sau laici, însărcinați cu predarea religiei[399].

Foto 47 – Preot Sebastian Stanca (1878-1947)

Foto 48 – Preot Ilarion V. Felea (1903-1961)

Dintre cărturarii interbelici pe care Biserica Ortodoxă hunedoreană i-a dăruit posterității îi amintim pe Sebastian Stanca (1878-1947), protopop al Sebeşului şi apoi asesor eparhial la Cluj[400], şi pe

---

397 Mircea Păcurariu, *Constantin Bursan – ctitor de biserici hunedorene*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 120, nr. 7-9, 2002, p. 184-193; F. Dobrei, *Bisericile ortodoxe*..., passim.

398 *Societatea „Mica”. Năzuinţe şi înfăpturi sociale. 1920-1939* (reed.), Brad, 2004, p. 46-47.

399 M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*..., III, p. 384, 412-415; F. Dobrei, *Istoria vieţii bisericeşti*..., p. 395-396.

400 Sebastian Stanca s-a născut la 17 octombrie 1878, în Petroşani, într-o veche familie preoţească. A urmat studiile secundare la Gimnaziul evanghelic-luteran din Sebeş (1890-1893) şi la Liceul ortodox „Andrei Şaguna” din Braşov (1893-1898), iar cele superioare la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu (1898-1901) şi la Facultatea de Litere a Universităţii din Budapesta (1901-1905), cu doctoratul în 1910. A fost preşedintele Societăţii literare „Petru Maior” din Budapesta, iar în 1902 s-a numărat printre cei 12 studenţi români care au pus bazele revistei *Luceafărul* din capitala Ungariei; a activat, pe tărâm naţional-politic, ca redactor al ziarelor *Poporul Român* (1901-1906 şi 1907) şi *Lupta* (1907) din Budapesta, respectiv *Telegraful Român* din Sibiu (1906). Preot în Vulcan (1907-1911) şi Sebeş-Alba (1911-1919), a îndeplinit apoi funcţiile de asesor referent şcolar în noul Consistoriu eparhial ortodox român din Cluj (1919-1921) şi în reînfiinţata Episcopie a Vadului, Feleacului şi Clujului (1921-1922), respectiv de consilier al secţiei bisericeşti (1922-1940), calitate în care a redactat foaia eparhială *Renaşterea* şi a organizat muzeul eparhial. A fost hirotesit protopop, apoi iconom stavrofor, fiind membru în Adunarea eparhială din Cluj şi în Congresul Naţional Bisericesc, respectiv în secţia istorică a „Astrei”. A trecut la cele veşnice la 9 noiembrie 1947, în Sibiu. A publicat o serie de lucrări de istorie bisericească locală, nuvele, schiţe, amintiri, traduceri, prelucrări etc.: *Pocăiţii. Studiu pentru combaterea sectei pocăiţilor*, Sibiu, 1913, 272 p.; *Pâinea vieţii. Carte de rugăciuni pentru toţi creştinii*, Cluj, 1931, 232 p.; *Contribuţia preoţimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, Cluj, 1925, 179 p.; *Carmen saeculare. Preoţimea română din Ardeal în slujba idealului naţional*, Cluj, 1927, 20p.; *Biserica ortodoxă din Sebeş*, Cluj, 1928, 35 p.; *Episcopia ortodoxă română a Vadului, Feleacului şi Clujului. 1919-1929*, Cluj, 1930, 165 p.; *Mănăstirea de la Râpa Râmeţului*, Cluj, 1936; *Viaţa şi activitatea lui Vasile Moga. 1774-1845*, Cluj, 1939, 125 p.; *Cipariu Timotheus*, Petroşani, 1910, 74 p.; *Monografia istorico-geografică a localităţii Petroşani* (postum), Petroşani, 1996, 100 p. În domeniul literar s-a remarcat prin următoarele volume: *Pribegii. Comedie din viaţa meseriaşilor*, în două acte, prelucrare după I. Nestroy, Sibiu, 1910, 4 f. + 46 p.; *Bucătăreasa. Comedie într-un act*,

cunoscutul dogmatist Ilarion Felea (1903-1961), profesor de Teologie la Arad, mort în cumplita temniță comunistă de la Aiud[401].

De asemenea, s-au dinamizat activitățile filantropice. În acțiunea de ajutorare a bolnavilor, a bătrânilor, a văduvelor, a orfanilor şi a săracilor au fost cooptate asociațiile bisericeşti „Reuniunea femeilor române", „Societatea Ortodoxă «Sfântul Gheorghe» a Tinerilor", „Societatea «Anastasia Şaguna» a Tinerelor", „Oastea Domnului" şi „Frăția Ortodoxă Română". Asistența socială în penitenciarele, spitalele, azilele şi orfelinatele județului – menționăm capela „Izvorul Tămăduirii" a sanatoriului T.B.C. din Geoagiu (1940), capela „Sfinții Apostoli Petru şi Pavel" a Penitenciarului din Deva (1920) şi capela „Sfântul Vasile cel Mare" a Spitalului Județean din aceeaşi localitate (1938) – a revenit preoților misionari. Pentru miile de familii de români din nord-vestul Transilvaniei, din Basarabia şi Bucovina, refugiate în județul Hunedoara din fața prigoanei horthyste ori a celei sovietice, precum şi pentru cei afectați de marea foamete din Moldova din anul 1946, s-au inițiat în parohii colecte în bani, îmbrăcăminte şi alimente[402].

Păstorii sufleteşti, pregătiți la Academiile teologice din Sibiu, Caransebeş şi Arad, făceau parte din „Asociația «Andrei Şaguna»"; în anul 1937 au fost incluşi în „Casa de Pensiuni a Statului"[403]. Mulți dintre aceştia s-au implicat în viața politică a României reîntregite şi în lupta împotriva iredentismului maghiar[404]; activitatea protopopului Ioan Duma al Văii Jiului[405] este elocventă. De asemenea, cunoscute

prelucrare după T. Abt, Braşov, 1911, 22 p.; *Lazăr diacul. O întâmplare adevărată*, Bucureşti, 1923, 40 p.; *Fiul cantonierului şi alte novele*, Bucureşti, 1925, 24 p.; *Greva şi alte povestiri*, Arad, 1926, 64 p.; *Sergentul. Episod din luptele de lângă Jiu în pasul Surduc la începutul lui septembrie 1916*. *Dramă într-un act*, prelucrare după I. Korner, Arad, 1926, 46 p.; *Lege nouă. Comedie într-un act*, Sibiu, 1933, 52 p.; *Apis şi Este*, trad. după Bruno Brehm, Bucureşti, 1942, 489 p. În manuscris au rămas mai multe piese de teatru şi traduceri din Schiller, Goethe, Uhland, Heine etc. (*cf.* Ioan Bândean, *Prot. stavr. dr. Sebastian Stanca. Contribuţia sa la cunoaşterea istoriei Bisericii transilvane şi la reînfiinţarea Episcopiei Vadului, Feleacului şi Clujului*, în „Mitropolia Ardealului", 31, nr. 5, 1986, p. 59-68; Florin Dobrei, *Protopop Stavrofor Dr. Sebastian Stanca – micromonografie*, în „Revista Teologică", 16, nr. 1, 2006, p. 131-143).

401 Ilarion Felea s-a născut la 21 martie 1903, în satul zărăndean Valea Bradului, într-o familie preoţească din Munţii Apuseni. Studiile secundare, la Liceele „Avram Iancu" din Brad (1914-1918) şi „Moise Nicoară" din Arad (1918-1922), au fost urmate de cele superioare la Academia teologică „Andreiană" din Sibiu (1922-1926) – cu examenul de licenţă (1932) şi doctoratul (1939) la Facultatea de Teologie din Bucureşti – şi la Facultatea de Litere şi Filosofie din Cluj (abs. 1929). Temeinica sa pregătire l-a recomandat ca profesor la Liceul din Brad (1926-1927) şi apoi ca profesor de Dogmatică şi Apologetică la Academia teologică din Cluj (1937-1938) şi la cea din Arad (1938-1948); pe cea din urmă a condus-o în calitate de rector (1947-1948). În paralel, a fost redactor al foilor *Biserica şi Şcoala* (1939-1945) şi *Calea Mântuirii* (1943-1946) din Arad. Pe linie bisericească, a fost preot în Valea Bradului (1927-1930), la Arad-Şega (1930-1939) şi la catedrala din Arad (1939-1958), fiind ridicat la rangul de iconom stavrofor (1947). Pentru opoziţia făcută regimului comunist ateu prin predicile sale, a fost arestat în două rânduri: între 6 ianurie 1949 şi 5 ianuarie 1950, respectiv în septembrie 1958, ultima dată fiind condamnat la 20 de ani de muncă silnică „pentru uneltire contra ordinei sociale". S-a încununat cu aura muceniciei la 18 septembrie 1961, în temuta temniţă de la Aiud. Cele mai importante lucrări ale sale sunt: *Icoane alese din viaţa Ortodoxiei*, Arad, 1933, 114 p.; *Convertirea creştină*, Sibiu, 1935, 104 p.; *Critica ereziei baptiste*, Sibiu, 1937, 94 p.; *Dumnezeu şi sufletul în poezia română contemporană*, Cluj, 1937, 111 p.; *Pocăinţa. Studiu de documentare teologică şi psihologică*, Sibiu, 1939, VIII + 443 p. (teză de doctorat); *Paisie şi paisianismul*, Cluj, 1940, 51 p.; *Catehism creştin ortodox*, Arad, 1940, 111 p. (alte ediţii 1946, 1957 şi 1958); *Duhul adevărului. Predici*, Arad, 1942 (ed. a II-a, 1943, 565 p., premiată de Academia Română); *Religia iubirii*, Arad. 1946, 568 p.; *Sfintele Taine*, Sibiu, 1947, 189 p.; *Mântuirea*, Arad, 1947, 61 p.; *Religia culturii*, Arad, 1994, 367 p.; *Ereticii şi rătăcirile lor doctrinare*, Bucureşti, 1999, 159 p.; alte şase volume au rămas în manuscris. (*cf.* Ioan Tulcan, *Profesorul, teologul şi preotul martir dr. Ilarion Felea*, în „Altarul Banatului", 3 (43), nr. 4-6, 1993, p. 116-121; Pavel Vesa, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Arad, 2008, p. 429-439).

402 Alexandru Moraru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885-2000. Biserică. Naţiune. Cultură*, vol. III/1, Bucureşti, 2006, p. 597-598; F. Dobrei, *Istoria vieţii bisericeşti...*, p. 394-395, 402-403.

403 Dumitru Barna, *Biserică şi societate – contribuţie la cultura din judeţul Hunedoara în perioada interbelică*, în „Sargetia", XXV, 1992-1994, p. 733-767; M. Păcurariu, *Studii de istorie*..., I, p. 289.

404 Ion Frăţilă, *Biserica şi slujitorii ei în apărarea vieţii social-politice a românilor hunedoreni*, în „Sargetia", XXV, 1992-1994, p. 375-382; Liviu Lazăr, *Rolul Bisericii în susţinerea mişcării antirevizioniste din Transilvania în perioada interbelică*, în „Sargetia", XXV, 1992-1994, p. 823-829.

405 Ioan Duma s-a născut la în satul Boian (jud. Sibiu), la 30 martie 1884. După absolvirea Liceului din Blaj, a fost admis la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu, studii continuate la Facultatea de Teologie din Bucureşti (în paralel, a urmat şi Facultatea de Litere şi Filosofie) şi la Universitatea din Budapesta. Preot în Petroşani (1912-1949) şi ulterior protopop al „tractului" Jiu (1926-1949), în timpul Primului Război Mondial a fost nevoit să ia drumul amar al pribegiei, refugiindu-se la sud de Carpaţi. Apărător al drepturilor social-politice ale conaţionalilor, a militat pentru românizarea conducerii Societăţii miniere locale şi pentru organizarea muncitorilor de la exploatările din Valea Jiului într-un sindicat naţional, diferit de cel maghiar, internaţionalist; de asemenea, s-a implicat, în calitate de vicepreşedinte al secţiei Petroşani, în organizarea

în epocă sunt şi simpatiile legionare ale multora dintre clericii (Vasile Floruța din Zdrapți, Ioan Săbău din Folt, Emil Timişan din Sâncrai, Traian Moşic din Petroşani etc.) şi credincioşii hunedoreni, pedepsite, în perioada 1941-1964, cu ani grei de temniță[406]. În timpul celui de-al doilea Război Mondial, câțiva preoți ortodocşi hunedoreni au fost detaşați ca însoțitori ai contingentelor româneşti combatante (Petru Roşu din Alun, Alexie Popa din Ormindea, Sextil Dascălu din Brad, Petru Tănăsoiu din Căstău etc.)[407]; purtând gradul de căpitan, aceştia se aflau sub directa îndrumare a protopopului colonel Ioan Dăncilă, şeful Cancelariei Inspectoratului Clerului Militar, originar din Mânerău[408]. Aceşti clerici au acordat asistență religioasă soldaților şi s-au remarcat în acțiunea de „reîncreştinare" a sudului Uniunii Sovietice, ateizată de regimul opresiv al ultimelor două decenii.

Foto 49 – Protopopul Ioan Duma al Petroşaniului (1884-1957)

Foto 50 – Preotul Traian Moşic din Petroşani (1909-1984)

După desființarea Episcopiei Armatei la 22 august 1948, aceştia au fost trecuți în rezervă, fiind pensionați sau reîncadrați în parohiile din care plecaseră. În anii următori, au avut de înfruntat însă

acţiunilor întreprinse de „Liga Antirevizionistă Română". A fost membru al comitetului de redacţie al *Gazetei Jiului* (1922-1928). Din pricina atitudinii sale anticomuniste, a primit, începând cu anul 1945, mai multe scrisori de ameninţare, culminând cu un atentat cu bombă, din care a scăpat ca prin minune. A fost arestat în anul 1949, după slujba din Duminica Rusaliilor, fiind deţinut în beciurile Securităţii din Petroşani, Deva şi Cluj – fără a i se intenta însă un proces propiu-zis – timp de un an şi jumătate. A slujit apoi, pentru puţin timp, la biserica „Sf. Gheorghe Vechi" din Bucureşti, fiind reîntemniţat între 5 decembrie 1951 şi 23 septembrie 1955; la eliberare i s-a fixat domiciliu forţat la Târgu-Jiu, unde a şi trecut la cele veşnice la 11 iulie 1957 (*cf. Martiri pentru Hristos, din România, în perioada regimului comunist*, Bucureşti, 2007, p. 202-212; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 569-577).

406 Paul Caravia, Virgiliu Constantinescu, Flori Stănescu, *Biserica întemnițată. România 1944-1989*, Bucureşti, 1998, passim; Gabriel Basa, *Preoţi, teologi şi călugări hunedoreni în închisorile comuniste*, în „Altarul Banatului", 16, nr. 4-6, 2005, p. 72-83; Vasile Manea, *Preoţi ortodocşi în închisorile comuniste*, ed. a III-a, Alba Iulia, 2004, passim.

407 Gheorghe Nicolescu, Gheorghe Dobrescu, Andrei Nicolescu, *Preoţi în tranşee. 1941-1945*, Bucureşti, 2000, p. 45, passim; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 580-582.

408 Ioan Dăncilă s-a născut la 14 iunie 1889, în satul Mânerău, într-o familie preoţească. A studiat la Liceul de Stat din Deva (1899-1907), la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu (1907-1910) şi la Facultatea de Drept din Cluj (1911-1916). În anul 1910 a fost hirotonit preot pentru parohia Râpa Râmeţului (azi Valea Mănăstirii) din jud. Alba. Între 1915 şi 1918 a fost mobilizat ca preot militar, cu gradul de căpitan, pe frontul italian; în aceeaşi calitate, în aprilie-august 1919 a însoţit armata română în „Campania de la Tisa", pentru distrugerea bolşevismului maghiar al lui Bela Kun. A rămas apoi definitiv în cadrul armatei, fiind avansat până la gradul de colonel în cadrul Garnizoanei din Sibiu şi la treapta de vicar al Episcopiei Armatei (1937); în paralel, a funcţionat ca profesor de religie la Şcoala de Ofiţeri de Infanterie din Sibiu. Pensionat în 1947, s-a retras în satul Geoagiu de Sus (jud. Alba), trecând la cele veşnice la 20 iunie 1983. Dintre lucrările sale amintim: *Om şi caracter. Schiţe*, Sibiu, 1922, 84 p.; *Clipe măreţe. Discursuri*, Sibiu, 1923. 88 p.; *În slujba neamului prin Evanghelie. Îndrumări morale şi naţionale*, Sibiu, 1925, VIII + 201 p.; *În luptă cu ispita. Îndrumări sufleteşti pentru ostaşul român*, Sibiu, 1929, 127 p.; *Cruce şi spadă. Îndrumări morale şi naţionale pentru ostaşii români*, Sibiu, 1930, 160 p.; *Dumnezeu, patrie şi rege. Îndrumări morale şi naţionale pentru elevii şcolilor militare*, Sibiu, 1933, 175 p.; *Veghează! Cuvinte creştineşti către tineret*, Sibiu, 1936, 207 p. etc. (*cf.* Mircea Păcurariu, *Protopopul colonel Ioan Dăncilă*, în „Revista de Istorie Militară", 52, nr. 5-6, 2000, p. 15-20; Dorin Petresc, Olivian Marius Gotiu, *Mânerău. Evoluţia istorică a unei străvechi vetre de locuire din Ţinutul Hunedoarei. Monografie*, Deva, 2006, p. 295-302).

multiple neajunsuri din partea autorităţilor comuniste, pentru unica „vină” de a fi participat la campania împotriva „Fratelui de la Răsărit”[409].

ORTODOXIA HUNEDOREANĂ
ÎN TIMPUL PRIGOANEI COMUNISTE

În cadrul Congresului Naţional Bisericesc al Mitropoliei Banatului din 11-12 iulie 1948 s-a aprobat hotărârea Adunării eparhiale a Episcopiei Aradului din 3 iulie, prin care se solicita extinderea jurisdicţiei Arhidiecezei timişene şi asupra protopopiatelor, a parohiilor şi a filiilor de la nord de Mureş. Ţinând cont apoi de prevederile „Decretului-Lege pentru reglementarea regimului general al cultelor” (publicat în „Monitorul Oficial” din 4 august 1948), în care se stipula, în acord cu art. 27 din Constituţia noii Republici Populare Române, ca fiecare eparhie să cuprindă, în medie, circa 750.000 de credincioşi[410], la 1 aprilie 1949, Sfântul Sinod din Bucureşti a dispus trecerea judeţului Hunedoara sub jurisdicţia Episcopiei Aradului, parte componentă a Mitropoliei Banatului; la 1 ianuarie 1951 sub aceeaşi oblăduire au intrat şi protopopiatele, parohiile şi filiile din fostul judeţ Alba, incluse, la acea dată, în Regiunea Hunedoara[411]. Rearondarea, adusă la cunoştinţa preoţilor şi credincioşilor la 7 aprilie 1949, prin avizul nr. 2.652 din 31 martie 1949[412], a fost percepută însă de contemporani ca o adevărată ruptură a unor legături trainice şi a unor tradiţii cultural-bisericeşti multiseculare ale românilor ortodocşi hunedoreni, circumscrişi geografic spaţiului transilvănean, cu Mitropolia ardeleană[413].

Contextul istoric în care s-a parafat această translaţie jurisdicţională era însă unul cu totul defavorabil vieţii bisericeşti; lovitura de stat de la 23 august 1944, instaurea celui dintâi Guvern prosovietic la 6 martie 1945 şi abolirea monarhiei la 30 decembrie 1947 au constituit preludiul unor profunde schimbări, impuse de regimul totalitar după 1948[414]. Astfel, prin „Legea pentru regimul general al Cultelor” din 4 august 1948 se prevedea separarea totală a Statului de Biserică, devenită o instituţie „tolerată”, lipsită de atribuţiile sale culturale, caritative şi misionare îndătinate. Interdicţiile şi abuzurile care au urmat sunt multiple: naţionalizarea proprietăţilor şi a unităţilor de învăţământ patronate de Biserică (Liceul ortodox „Avram Iancu” din Brad a fost etatizat), suprimarea circulaţiei presei bisericeşti, interzicerea educaţiei religioase în şcoli, a legăturilor cu diaspora, a asociaţiilor bisericeşti, a misionarismului şi asistenţei sociale în spitale, orfelinate, azile, penitenciare şi unităţi militare etc. „Inspectorii de culte” au devenit o prezenţă permanentă. În anul 1950 au fost desfiinţate „tracturile protopopeşti” Băiţa, Dobra, Geoagiu şi Ilia, iar în 1968 protopopiatele Petroşani, Hunedoara şi Orăştie; cel din urmă şi-a reluat activitatea în anul 1974. În numele idealului „sistematizării” şi industrializării rapide a localităţilor româneşti, cimitirele au fost răscolite, iar edificiile bisericeşti translate, ascunse după blocuri diforme sau dărâmate; sute de troiţe au fost distruse.

În judeţul Hunedoara, această soartă au avut-o bisericile din Plop (în loc s-a ridicat magazinul sătesc şi şcoala), Cinciş, Cerna şi Baia Craiului (acoperite de apele barajului de acumulare de la Cinciş). Materialul de construcţie destinat ridicării unui nou lăcaş de cult în satul Zam a fost folosit la edificarea şcolii din Pogăneşti, a căminului cultural din Gothatea şi a unui arc de triumf în gara Zam, închinat „generalissimului” Stalin (dărâmat în 1953); din cărămida parohiei Peştişu Mare s-au ridicat grajdurile CAP-ului local[415]. Singura mănăstire hunedoreană, Prislop, a fost închisă prin decretul nr. 410/1959; în incinta ei s-a înfiinţat un azil de bătrâni, clădirile intrând, ca atare, într-un proces rapid de degradare. Abia în 1973 s-a permis numirea unui preot slujitor, în persoana clericului celib Ştefan Crişan din Lipova, iar la 1 octombrie 1976, după îndelungate demersuri, chinovia a fost redeschisă[416].

---

409 Gh. Nicolescu, Gh. Dobrescu, A. Nicolescu, *op. cit.*, p. XIII-XIX; Al. Moraru, *op. cit.*, III/1, p. 591-592.

410 Ioan D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977, p. 238-240.

411 *Vizitaţiile canonice arhiereşti*, în „Mitropolia Banatului”, 1, nr. 6, 1951, p. 11-13.

412 *Protocolul de esibite al parohiei Vorţa cu filia Valea Lungă pe anii 1938-1972*, nr. 14/7.04.1949.

413 V. Şuiaga, *op. cit.*, p. 80-81.

414 A se vedea, in extenso, Gheorghe Onişoru, *Instaurarea regimului comunist în România*, Bucureşti, 2002.

415 F. Dobrei, *op. cit.*, p. 422-424.

416 M. Păcurariu, *Istoria mănăstirii Prislop...*, p. 132-139.

Foto 51 – Biserica dispărută din fostul sat Cinciș

Foto 52 – Biserica ruinată „Sf. Apostoli Petru şi Pavel” din fostul sat Baia Craiului

Proprietățile şi bunurile parohiale au fost naționalizate, în schimbul acestora Statul contribuind lunar la salarizarea clerului cu o sumă mică de bani; completarea veniturilor se făcea din „fonduri proprii”, cu sprijinul „Casei de Pensii şi Ajutor Reciproc”. Activitatea preoților s-a limitat strict la cadrul parohial, nedepăşind „granițele” locaşurilor de cult; a fost permisă doar catehizarea credincioşilor „maturi”, iar aceasta numai în cadrul Vecerniei[417]. În scopul deturnării acestora de la misiunea rânduită, autoritățile comuniste au impus preoților implicarea în activitățile specifice noului „regim popular”. Spre exemplu, prin adresa din 5 noiembrie 1949 a Episcopiei Aradului, li se solicita ca după terminarea Sfintei Liturghii din duminica următoare să vorbească poporului despre strânsa prietenie româno-sovietică şi despre însemnătatea zilei de 7 noiembrie[418]. La 8 aprilie 1950, Comitetul provizoriu al plasei Brad înştiința „Sfatul” din Băița să organizeze, după prima slujbă religioasă, conferința „Comitetele de luptă pentru Pace”[419]. În martie 1951 se comunicau parohiilor noile cote de lână şi lapte, insistându-se pe obligativitatea predării cotei agricole[420]. La 13 iulie 1953, protopopii hunedoreni au fost nevoiți să-i „îndrume” pe preoți să sprijine „campania agricolă, o datorie sfântă pentru orice cetățean”[421]. Peste 30 de păstori sufleteşti au îndurat calvarul anchetelor, torturilor, temnițelor şi deportărilor; îi amintim pe Ilarion Felea, Arsenie Boca, Filaret Bojescu, Adrian Botici, Ioan Duma, Nicolae Isac, Crăciun Oprea, Petru Roşu, Ioan Sabău, Gheorghe Tarcea, Cornel Tomescu etc.[422]. Prin mărturisirea creştină dată şi prin patimile îndurate, aceştia au înscris o filă sfântă în istoria neamului românesc.

În pofida acestor interdicții, realizările nu au lipsit. Astfel, la Protopopiatul ortodox din Orăştie s-a organizat o colecție muzeală de artă bisericească veche; alte piese au fost incluse în colecția mănăstirii „Sf. Simion Stâlpnicul” din Arad-Gai. Manuscrisele şi cărțile rare au intrat în fondurile Academiei Române. De asemenea, în perioada 1948-1989 s-au construit circa 30 de biserici: Cigmău, Bălata, Căinelu de Sus, Subcetate, Bucium-Orlea, Tomeşti, Cinciş-Cerna, Câmpu lui Neag etc.; cele existente au fost reparate şi (re)împodobite iconografic.

417 Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române...*, III, p. 426-430.

418 *Protocolul de esibite...*, nr. 32/8.11.1949.

419 Ioachim Lazăr, *Comuna Băiţa. Monografie*, Deva, 2007, p. 199-200.

420 *Predarea produselor agricole vegetale, recolta 1951, de biserici şi mânăstiri*, în „Mitropolia Banatului”, 1, nr. 3, 1951, p. 4-5.

421 I. Lazăr, *op. cit.*, p. 202-203.

422 G. Basa, *op. cit.*, p. 68-85; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 585-592.

Foto 53 – Preot Ioan Sabău din Folt, com. Rapoltu Mare (1914-2009)

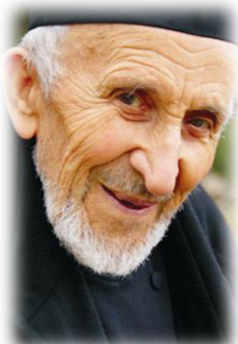

Foto 54 – Preot Crăciun Oprea din Cinciş, com. Teliucu Inferior (1925-2012)

Târnosirile au constituit, de fiecare dată, prilejuri de pastorație pentru ierarhii arădeni Andrei Magieru (1936-1960), Nicolae Corneanu (1961-1962), Teoctist Arăpaşu (1962-1973), Visarion Aştileanu (1973-1984) şi Timotei Seviciu (din 1984), precum şi pentru episcopul-vicar Gherasim Hunedoreanul (1975-1985). De altfel, practica vechilor „vizitațiuni canonice" s-a perpetuat şi în acele vremuri grele. Spre exemplu, în anii 1951-1952, Andrei Magieru a întreprins o amănunțită cercetare în majoritatea parohiilor şi filiilor județului, acțiune continuată în toamna anului 1958, de o comisie formată din vicarul eparhial dr. Gheorghe Lițiu şi consilierul dr. Petru Deheleanu[423]. În mai 1970 şi episcopul Teoctist Arăpaşu a străbătut câteva sate de pe valea Mureşului, afectate de inundațiile catastrofale din primăvara acelui an; mari pagube suferiseră bisericile din Gelmar, Folt, Şăuleşti, Uroi şi Stretea[424]. Satul Crăciuneşti a fost vizitat, în anul 1954, de mitropolitul Sebastian Rusan al Moldovei (1950-1956); obştea, pe care-o păstorise în anii grei ai Dualismului Austro-Ungar (1907-1912), în calitate de preot-paroh, l-a întâmpinat cu multă căldură[425].

Pregătirea păstorilor sufleteşti se făcea, în general, la Seminarul teologic din Caransebeş şi la Institutul teologic de grad universitar din Sibiu (patru ani), unde au predat, în această perioadă, hunedorenii Nicolae Mladin (1914-1986), viitor mitropolit al Ardealului[426], şi istoricul Mircea Păcurariu

423 *Vizitaţii în parohii*, în „Mitropolia Banatului", 8, nr. 10-11,1958, p. 301.

424 *În faţa unei mari primejdii*, în „Mitropolia Banatului", 20, nr. 4-6, 1970, p. 442-443.

425 Petru Iacob, Aurelia Pisoiu-Iacob, *Satul Crăciuneşti (Date monografice)*, Deva, 2009, p. 47.

426 Nicolae Mladin s-a născut la 18 decembrie 1914, în Abrud (jud. Alba), dar a copilărit şi s-a format în primii ani de şcoală în Valea Jiului, socotindu-se ca atare, toată viaţa, hunedorean După absolvirea Liceului de Stat din Petroşani (1925-1932), a urmat cursurile Academiei teologice din Oradea (1934-1936) şi ale Facultăţilor de Teologie din Chişinău (1935-1936) şi Bucureşti (1936-1938), încununate prin obţinerea doctoratului la Bucureşti, în anul 1946, cu teza *Asceza şi mistica paulină*; s-au adăugat ulterior specializări la Facultăţile de Teologie Protestantă şi Catolică din Viena (1941-1943). Profesor suplinitor (1943-1947) şi apoi titular (1947-1967) la catedra de Teologie Morală a Academiei teologice „Andreiane" din Sibiu (transformată în 1948 în Institut teologic de grad universitar), a fost redactor la *Telegraful Român* (1948-1967) şi delegat al Patriarhiei Ortodoxe Române în mai multe delegaţii peste hotare; pentru activitatea sa ecumenică, în anul 1969 i s-a decernat titlul de doctor honoris causa din partea Institutului teologic protestant din Cluj. Diacon celib (1939), ieromonah (1949), protosinghel (1958) şi apoi arhimandrit (1963), la 4 iunie 1967 a fost ales arhiepiscop al Sibiului şi mitropolit al Ardealului, fiind hirotonit la 8 iunie şi înscăunat la 11 iunie 1967. A păstorit efectiv până prin anii 1977-1978, când, din pricina unei boli necruţătoare, s-a retras treptat din activitate, stabilindu-se, cu începere de la 1 august 1981, la mănăstirea Sâmbăta de Sus; aici a trecut la cele veşnice la 1 iunie 1986. A lăsat posterităţii o operă teologică valoroasă, din care spicuim: *„Mie a vieţui este Hristos" (Filipeni, 1,21). Chemare către preoţime*, Sibiu, 1941, 42 p.; *Comunitarism şi comunism*, Sibiu, 1941, 54 p.; *Doctrina despre viaţă a profesorului Nicolae Paulescu*, Sibiu, 1942, IV + 60 p.; *Biserica lui Dumnezeu în lumina Sfintei Scripturi*, Sibiu, 1942, 106 p.; *Bucură-te Mireasă, pururea Fecioară*, Sibiu, 1945, 74 p.; *Lumină din lumină*, Sibiu, 1947, 52 p.; *Prin sbuciumul vremii. Predici*, Sibiu, 1947, 148 p.; *Când fraţii sunt împreună*, Sibiu, 1956, XIV + 316 p. (revăzută şi reeditată sub titlul: *Biserica Ortodoxă Română una şi aceeaşi în toate timpurile*, Sibiu, 1968, 309 p.); *Samuil Micu Clain, teologul*, Sibiu, 1957, 142 p.; *Studii de Teologie Morală*, Sibiu, 1969, 408 p.; *Iisus Hristos, viaţa noastră*, *Cuvântări, tâlcuiri şi îndrumări*, Sibiu,

(n. 1932)[427]. Periodic, la Caransebeş se organizau cursuri de formare preoțească. Dintre revistele bisericeşti o largă circulație în județ au avut-o *Mitropolia Banatului* şi *Mitropolia Ardealului*, respectiv periodicul şagunian *Telegraful Român*.

Foto 55 – Mitropolitul ortodox Nicolae Mladin al Ardealului (1967-1982)

Foto 56 – Preotul acad. Mircea Păcurariu

1973, 491 p.; *Continuitate şi unitate*, Sibiu, 1977, 71 p.; *Teologia Morală Ortodoxă* (coautor, 2 vol., Bucureşti, 1979, 478 + 355 p.; reed. + p.); *Prelegeri de mistică ortodoxă* (ed. prefaţată de Pr. Nicolae Streza), Târgu-Mureş, 1996, 230 p.; *Asceza şi mistica paulină* (ed. prefaţată de Pr. Ioan Ică), Sibiu, 1996, 242 p. La aceste volume se adaugă numeroase studii teologice şi articole de îndrumare a preoţimii (*cf. Înalt Prea Sfinţia Sa Dr. Nicolae Mladin, arhiepiscop de Alba Iulia şi Sibiu şi mitropolit al Ardealului, Crişanei şi Maramureşului*, în „Mitropolia Ardealului", 12, nr. 6-7, 1967, p. 403-479; M. Păcurariu, *Cărturari sibieni*..., p. 640-653; M. Razba, *op. cit.*, p. 342-343).

427 Mircea Păcurariu s-a născut la 30 iulie 1932, în satul Ruşi. A studiat la Liceul „Decebal" din Deva (1943-1951), la Facultatea de Istorie a Universităţii din Cluj (1951-1952) şi la Institutul teologic din Sibiu (1952-1956), pregătire desăvârşită apoi prin urmarea cursurilor de doctorat – specialitatea Istoria Bisericii Române – la Institutul teologic din Bucureşti (1956-1959), cu obţinerea titlului de doctor în teologie în anul 1968. Profesor la Seminarul teologic de la Mănăstirea Neamţ (1959-1961), asistent (1961-1970) pentru Limbile latină şi greacă –, conferenţiar (1970) şi apoi profesor titular (1971-2002) la catedra de Istoria Bisericii Române a Institutului (din 1990 a Facultăţii) teologic universitar din Sibiu, a îndeplinit funcţia de decan între anii 1992 şi 2000; în perioada 1990-1992 a suplinit aceeaşi catedră şi la Facultatea de Teologie a Universităţii din Iaşi. Diacon (1970), apoi preot (1971), a fost ridicat, în 1976, la treapta de iconom stavrofor. Ca o recunoaştere a întregii sale activităţi ştiinţifice, la 24 octombrie 1997 a fost ales membru corespondent al Academiei Române. Din vasta sa operă, menţionăm doar lucrările în volum: *Legăturile Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania cu Ţara Românească şi Modova în secolele XVI-XVIII*, Sibiu, 1968, 204 p.; *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. *Manual pentru Seminariile teologice*, Sibiu, 1972, 388 p. (ed. a V-a, Bucureşti, 2000, 528 p.); *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I-III, Bucureşti, 1980-1981, 644 + 707 + 591 p. (ed. a III-a, Iaşi, 2004-2008, 591 + 599 + 604 p.); *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, Bucureşti, 1980, 152 p.; *Politica statului ungar faţă de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului, 1867-1918*, Sibiu, 1986, 303 p. (cu vers. în lb. engleză, franceză şi maghiară); *Istoria mănăstirii Prislop*, Arad, 1986, 190 p. (ed. a II-a, Arad, 2006, 236 p.); *Două sute de ani de învăţământ teologic la Sibiu, 1786-1986*, Sibiu, 1987, 420 p.; *Pagini de istorie bisericească românească*, Sibiu, 1991, 63 p.; *Istoria Bisericii româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992, 394 p.; *Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Compendiu*, Chişinău, 1993, 496 p. (ed. a II-a, Sibiu, 2007, 518 p.; şi vers. germ. *Geschichte der Rumänischen Orthodoxen Kirche*, Erlangen, 1994, 622 p.); *Basarabia. Aspecte din istoria Bisericii şi a neamului românesc*, Iaşi, 1993, 151 p. (ed. a II-a, Bucureşti, 2012); *Sfinţi daco-romani şi români*, Iaşi, 1994, 200 p. (ed. a III-a, Iaşi, 2007, 294 p.); *Revoluţia românească din Transilvania şi Banat în anii 1848-1849. Contribuţia Bisericii*, Sibiu, 1995, 236 p.; *Dicţionarul teologilor români*, Bucureşti, 1996, 501 p. (ed. a II-a, Bucureşti, 2002, 530 p.); *Predici la duminici şi sărbători, la praznicele împărăteşti şi ale Maicii Domnului, ale Sfinţilor şi la Sfinţii români; predici ocazionale şi la înmormântări*, Bucureşti, 2000, 632 p.; *Scurtă istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, Cluj-Napoca, 2002, 320 p.; *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, 2002, 736 p.; Scurtă istorie a Bisericii Ortodoxe Române, Cluj-Napoca, 2002, 376 p.; *Studii de istorie a Bisericii Ortodoxe româneşti*, vol. I-II, Bucureşti, 2005-2009, 447 + 582 p.; *Catedrala mitropolitană din Sibiu. 1906-2006*, Sibiu, 2006, 147 p.; *Cultura teologică românească. Scurtă prezentare istorică*, Bucureşti, 2011, 311 p. şi *Viaţa şi activitatea Sf. Ierarh Andrei Şaguna, Mitropolitul Ardealului (1808-1873)*, Sibiu, 2012, 364 p. De asemenea, a publicat, în volume ştiinţifice şi în reviste din ţară şi de peste hotare, peste 600 de studii şi articole privind istoria, cultura şi spiritualitatea poporului roman (*cf.* Lucian Giura, *Bibliografia Pr. Prof. univ. dr. Mircea Păcurariu la 65 de ani*, Sibiu, 1997; Alexandru Moraru, *Preot Prof. Univ. Dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române – istoric al Bisericii şi al neamului*, în vol. „Slujitor al bisericii şi neamului, Părintele Prof. Univ. Dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 ani", Cluj-Napoca, 2002, p. 61-76).

În viziunea Bisericii Ortodoxe, cea mai însemnată realizare a acestei perioade a constituit-o refacerea unității confesionale a românilor ardeleni, ca urmare a semnării actului de reîntregire a Bisericii româneşti transilvănene la 21 octombrie 1948, în catedrala din Alba Iulia[428]; în lunile octombrie-noiembrie, câteva zeci de preoți greco-catolici hunedoreni, dimpreună cu obştile lor parohiale, au revenit la Ortodoxie[429].

Foto 57 – Ieromonahul Arsenie Boca (1910-1989)

Foto 58 – Mănăstirea Prislop în anul 1948

După două secole de înstrăinare, sub tutela Arhiepiscopiei Sibiului a revenit şi vechea ctitorie nicodimiană de la Prislop. Pentru reînjghebarea acesteia în spiritul tradițiilor răsăritene a fost adus, la 25 noiembrie 1948, cunoscutul duhovnic Arsenie Boca (1910-1989)[430]; i s-au alăturat, în lunile următoare,

---

428 M. Păcurariu, *Istoria Bisericii...*, III, p. 432.

429 *Cultele religioase în Republica Populară Română*, Bucureşti, 1949, p. 200.

430 Arsenie Boca s-a născut la 29 septembrie 1910, în satul Vaţa de Sus, primind la botez numele de Zian Absolvent al liceului „Avram Iancu” din Brad (1929), a urmat cursurile Academiei teologice din Sibiu (1929-1933) şi pe cele ale Institutului de „Belle-Arte” din Bucureşti (1933-1935); în paralel, a participat la cursurile de anatomie ale profesorului Francisc Rainer şi la prelegerile de mistică ale teologului Nichifor Crainic. Diacon celib (1935), îşi începe ucenicia în monahism la Muntele Athos (1939-1940), îmbrăcând apoi mantia călugăriei la mănăstirea Sâmbăta de Sus (1940), sub numele de Arsenie; din 1942, ieromonah la chinovia făgărăşeană. În anii 1944-1945 a deprins arta picturii bisericeşti şi a poleitului icoanelor la Chişinău. În noiembrie 1948 este mutat, ca stareţ, la mănăstirea haţegană Prislop; în 1950, după transformarea acesteia în aşezământ monahal de maici, episcopul Andrei Magieru al Aradului l-a numit duhovnic al obştii. Supusă unui amplu proces de restaurare, chinovia a devenit în această perioadă un important punct de reper pe harta spiritualităţii româneşti. Aflat în vizorul Serviciului Secret al Jandarmeriei şi apoi al temutei Securităţi vreme de aproape cinci decenii (1943-1989) pentru o presupusă activitate legionară, „Sfântul” – cum era numit de credincioşii ardeleni – a fost arestat, anchetat şi închis în mai multe rânduri: iulie 1945 (Bucureşti), mai-iulie 1948 (Braşov şi Făgăraş), 16 ianuarie 1951-17 martie 1952 (Periprava), 27 septembrie-5 octombrie 1955 (Timişoara) şi 11 noiembrie 1955-7 aprilie 1956 (Jilava, Oradea); există informaţii că ar fi trecut, pentru scurte perioade de timp, şi prin lagărele şi temniţele de exterminare de la Aiud, Baia Sprie şi Ocnele Mari. Exclus din monahism în anul 1959, a fost angajat ca pictor secund la biserica „Sf. Elefterie” din Bucureşti, iar din 1961 la Atelierul de Pictură al Patriarhiei Române de la Schitul „Maicilor”; pensionat în 1968, s-a retras în satul Drăgănescu (jud. Ilfov), zugrăvind biserica parohială a localităţii, numită „Capela Sixtină” a Ortodoxiei româneşti. După 1969 s-a ostenit în atelierul de pictură al aşezământului mănăstiresc de la Sinaia, unde s-a şi stins din viaţă, la 28 noiembrie 1989; a fost înhumat în cimitirul mănăstirii Prislop, la 4 decembrie. Învăţăturile sale duhovniceşti, consemnate încă din timpul vieţii de numeroşii săi ucenici, au fost strânse în mai multe volume: *Cărarea împărăţiei*, Arad, 1995 (reed. Deva, 2005); *Mărgăritare duhovniceşti*, Iaşi, 2002; *Omul, zidire de mare preţ*, Iaşi, 2002; *Despre dragostea lui Dumnezeu faţă de oameni*, Iaşi, 2003; *Fericirea de a cunoaşte*, Iaşi, 2003; *Trepte spre vieţuirea în monahism*, Cluj-Napoca, 2003; Nicolae Streza, *Mărturii din Ţara Făgăraşului despre Pr. Arsenie Boca*, Făgăraş, 2004; *Despre îndumnezeirea omului prin har*, Iaşi, 2004; *Talanţii Împărăţiei*, Iaşi, 2004; *Tinerii, familia şi copiii născuţi în lanţuri*, Iaşi, 2004; *Rostul încercărilor*, Iaşi, 2004; *Se umplu măsurile şi plinesc vremurile*, Iaşi, 2004; *Arsenie Boca. Fotografii şi ziceri*, Cluj-Napoca, 2005; *Cuvinte vii*, Deva, 2006; *Lupta duhovnicească cu lumea, trupul şi diavolul*, Făgăraş, 2009; *Seminţe duhovniceşti. Un caiet al Părintelui Arsenie Boca*, Bucureşti, 2009 etc. La acestea se adaugă: Ioan Gâscă, *Părintele Arsenie Boca – mare îndrumător de suflete din secolul XX. O sinteză a gândirii Părintelui Arsenie în 800 de capete*, Cluj-Napoca, 2002; *Noi mărturii despre*

Nicolae Zaharia, Stelian (Dometie) Manolache şi Leonida (Antonie) Plămădeală, tunşi în monahism la această chinovie[431]. Din păcate, acest deziderat, exprimat de atâtea ori în cursul ultimelor trei secole (inițiative similare sunt semnalate documentar în anii 1711, 1744, 1798, 1848, 1918-1919 şi 1939[432]), a fost umbrit de contextul politic total inoportun în care el s-a parafat; ca atare, acuzele de „pactizare" a Bisericii Ortodoxe cu regimul comunist se reiterează şi în prezent.

REALIZĂRI BISERICEŞTI DUPĂ 1989

Evenimentele din decembrie 1989, în urma cărora regimul totalitar a fost înlăturat, au determinat şi în viața Bisericii Ortodoxe hunedorene, rămasă majoritară – 472.225 credincioşi ortodocşi (86.2 %) din totalul de 547.950 locuitori la recensământul din anul 1992 şi 416.951 ortodocşi (85.6 %) din 487.115 locuitori la cel din 2002[433] –, o serie de schimbări. În lipsa interdicțiilor religioase anterioare, aceasta a revenit, treptat, în viața de zi cu zi a hunedorenilor. În şcoli a fost reintrodusă religia, predată la început de preoții parohi, iar ulterior de cadre didactice specializate. A fost reluată activitatea unor asociații creştine interbelice, precum „Oastea Domnului", „Societatea națională a Femeilor Ortodoxe", „Asociația Studenților Creştini Ortodocşi din România" etc. La posturile de radio şi televiziune locale, în grila de programe au fost incluse emisiuni cu caracter religios, la care participă, ca moderatori şi invitați, preoți şi teologi ortodocşi; în județ se recepționează canalul „Trinitas TV" (Bucureşti) şi radiourile „Trinitas" (Bucureşti), „Renaşterea" (Cluj-Napoca), „Reîntregirea" (Alba Iulia) etc. În principalele oraşe s-au organizat concerte de colinde, pricesne şi muzică pascală, expoziții de pictură şi sculptură bisericească, simpozioane şi conferințe pe teme de spiritualitate ortodoxă; dintre aceste evenimente cultural-religioase amintim proiectul „Serile Logos" din Deva (un ciclu de conferințe săptămânale, cu o tematică diversificată), concursul internațional de artă fotografică creştină şi iconografie bizantină „Eicon" (Petrila, 20 mai 2009) etc. La Petroşani s-a tipărit, începând cu anul 2004, revista ilustrată *Magazin Ortodox*. În incinta mănăstirii Prislop s-a organizat, în anul 1991, Seminarul teologic monahal „Sfânta Ecaterina", cu cinci (din 2004 cu patru) ani de studiu, înzestrat cu o clădire modernă, adaptată cerințelor moderne de învățământ; elevele editează, periodic, revista bisericească *Talita Kumi*. În perioada 1994-2002 a funcționat şi la Deva, în cadrul Liceului Pedagogic „Sabin Drăgoi", o secție cu profil filologic-teologic, cu durata studiilor de patru ani[434].

În spitale, azile, unități militare şi penitenciare au fost rânduiți preoți, construindu-se sau amenajându-se în acest scop capele. La sate (în apropierea vechilor locaşuri de cult) şi în fostele cartiere muncitoreşti ale oraşelor, s-au ridicat circa 30 de biserici noi (Hunedoara, Şoimuş, Chimindia, Boz, Hărțăgani, Zam, Hărău, Sânpetru etc.); alte lăcaşuri de închinare se găsesc în faza de construcție-finisare (Deva, Brad, Orăştie, Uricani, Leşnic etc.). În afara chinoviei de la Prislop, redeschisă încă din perioada comunistă, treptat s-au (re)înjghebat obşti monahale la Crişan, Poiana Muntelui (Vulcan), Stațiunea Straja, Nisipoasa (Munții Retezat), Suseni-Colț, Ghelari, Cucuiş, Băița şi Crişcior. La 22 iunie 1992, a fost trecut în rândul sfinților pustnicul Ioan de la Prislop, viețuitor la cumpăna secolelor XV-XVI, prăznuit în fiecare an la 13 septembrie. Mormântul marelui duhovnic ortodox Arsenie Boca a devenit un alt cunoscut loc de pelerinaj. La nivel jurisdicțional, protopopiatele hunedorene Deva, Brad, Orăştie, Hațeg şi Petroşani (reînființat în anul 1991) au rămas sub arhipăstorirea episcopului Timotei Seviciu al Aradului (din 1984), ajutat, pentru scurt timp, de arhiereul-vicar Emilian Birdaş (1990-1994)[435].

Părintele Arsenie Boca, Făgăraş, 2005; Daniil Stoenescu, *Biserica de la Drăgănescu: „Capelă Sixtină" a Ortodoxiei româneşti*, Deva, 2005; Daniil Stoenescu, *Părintele Arsenie Boca. „Omul îmbrăcat în haină de in" şi „Îngerul cu cădelnița de aur": Iezechiel 9,3; 10,2 şi 6; Apocalipsa 8, 1-6*, Sinaia, 2008; Daniil Stoenescu, *„Arhanghelul" de la Prislop*, Vârşeț, 2009 etc. (*cf.* Adrian Nicolae Petcu, *Părintele Arsenie Boca în documentele Securității*, în vol. „Rezistenţa anticomunistă. Cercetare ştiinţifică şi valorificare muzeală", vol. I, Cluj-Napoca, 2006, p. 187-211; George Enache, Adrian Nicolae Petcu, *Părintele Arsenie Boca în atenţia poliţiei politice din România*, Galaţi, 2009, 128 p.; Iovu Mihuţ, *Copilăria Părintelui Arsenie Boca. Documentar*, Timişoara, 2011, 113 p. A se vedea şi site-ul: www.arsenieboca.ro).

431 M. Păcurariu, *Istoria mănăstirii Prislop...*, p. 130-131.

432 N. Mladin, *op. cit.*, p. 258-269; T. V. Damşa, *op. cit.*, p. 216-240; Cristian Vasile, *Între Vatican şi Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, Bucureşti, 2003, p. 67-74, 123.

433 http://www.recensamant.ro

434 Alexandru Moraru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1990-2000*, în „Studia Universitas Babeş-Bolyai", seria Theologia Orthodoxa, 47, nr. 1-2, 2002, p. 35-47; M. Păcurariu, *Studii de istorie...*, I, p. 292; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 431.

435 P. Vesa, *Episcopii Aradului...*, p. 349-354, 358-360; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 431-432.

Foto 59 – Mănăstirea „Naşterea Maicii Domnului” din Crişan, com. Ribiţa

Foto 60 – Biserica „Sf. Varvara” din Petroşani-Livezeni

EPISCOPIA DEVEI ŞI HUNEDOAREI

După 1989 au fost trimise Patriarhiei Române mai multe memorii, în care clerul şi credincioşii hunedoreni solicitau întemeierea unei eparhii proprii. În şedinţa de lucru a Sinodului Mitropoliei Banatului din 6 martie 2008 s-a dezbătut propunerea înfiinţării Episcopiei Devei şi Hunedoarei, sufragană Mitropoliei Banatului, cu jurisdicţie în judeţul omonim şi reşedinţa în municipiul Deva. Proiectul, înaintat Patriarhiei Române, a fost discutat şi aprobat în şedinţa Sfântului Sinod din 18-19 iunie 2009. Decizia a ţinut cont de trecutul bisericesc bogat al acestor meleaguri, de originea hunedoreană a mai multor teologi de prestigiu, de numărul mare de parohii, locaşuri de cult şi aşezăminte monahale existente, precum şi de necesitatea unei prezenţe ierarhice permanente, din necesităţi de ordin liturgic, pastoral-misionar, cultural-educativ, filantropic şi administrativ-economic. După 159 de ani, dorinţa marelui arhipăstor Andrei Şaguna din 1850, aceea de întemeiere a unei Episcopii româneşti la Deva[436], prindea aşadar contur.

Foto 61 – Stema Episcopiei Devei şi Hunedoarei

Foto 62 – Sf. Ioan de la Prislop, ocrotitorul Episcopiei Devei şi Hunedoarei

În fruntea acestei eparhii a fost ales, la 29 octombrie 2009, Preasfinţitul Gurie Georgiu; înscăunarea s-a făcut în catedrala „Sf. Ierarh Nicolae” din Deva în ziua de 29 noiembrie, în prezenţa unui sobor compus

[436] Nicolae Iorga, *Neamul românesc în Ardeal şi Ţara Ungurească la 1906*, ed. a II-a, Bucureşti, 1939, p. 187.

din 23 de ierarhi, în frunte cu Preafericitul Părinte Patriarh Daniel. Arhipăstorul hunedorean s-a născut la 31 decembrie 1968, în satul Huta-Chiuieşti (jud. Cluj), primind la botez numele de Grigore. După absolvirea Liceului „Traian Vuia" din Cluj-Napoca (1984-1988), a urmat cursurile Seminarului (1988-1992) şi ale Facultății de Teologie (1992-1996) din Craiova, desăvârşindu-şi apoi formarea la Institutul de Teologie Pastoral-Misionară din Padova (Italia), prin studii postuniversitare masterale (1996-1997) şi doctorale (1997-2001); aici a înființat comunitățile ortodoxe române din Padova, Pordenone, Treviso şi Verona. Frate la mănăstirea Lainici (1988-1989) şi apoi secretar al mitropolitului Nestor Vornicescu (1989-1996), a fost tuns în monahism şi hirotonit ierodiacon în anul 1990, iar 1992 ieromonah (în 1996 a primit distincția bisericească de protosinghel, iar în 2001 pe cea de arhimandrit), devenind ecleziarh al catedralei mitropolitane din Craiova (1992-1996) şi apoi vicar administrativ al Arhiepiscopiei Craiovei (2000-2001). În colaborare, a publicat volumele *Meditații duhovniceşti la sfârşit de modernitate* (Craiova, 1999) şi *Despre mântuirea sufletului în era post-industrială* (Craiova, 2001); la acestea se adaugă numeroase studii, articole şi cuvântări în presa religioasă locală din Italia (*Oriente Cristiano*, *Difesa del popolo*, *Il Gazzettino*, *Portavoce* etc.) şi în media românească (*Cetatea Creştină*, *Dacia Creştină* etc.).

La 5 august 2001 a fost hirotonit episcop-vicar al Arhidiecezei craiovene, cu titulatura de „Strehăianul", calitate în care a coordonat activitatea Sectoarelor Administrativ, Economic, Cultural şi Educațional şi s-a îngrijit de construcția Centrului Educațional pentru Dezvoltarea Resurselor Umane şi a Complexului Rezidențial pentru Bătrâni din Craiova; în paralel, a îndeplinit funcția de preşedinte al Fundației „Cuvântul care zideşte". Ca delegat al Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, a participat la mai multe simpozioane, congrese şi întruniri naționale şi internaționale pe teme ecumenice şi culturale (Padova, Aquileia, Verona, San Egidio, Roma etc.). Între anii 2004 şi 2009 a predat disciplina Teologie Pastorală la Facultatea de Teologie din Craiova; din 2010 predă la Facultatea de Teologie din Alba Iulia[437].

Foto 63 – Preasfinţia Sa Gurie, Episcopul Devei şi al Hunedoarei

Odată cu înființarea Episcopiei hunedorene, activitatea tuturor sectoarelor vieții bisericeşti a cunoscut o vizibilă înflorire. Astfel, din punct de vedere administrativ-gospodăresc s-a achiziționat o clădire destinată viitorului centru eparhial, au fost (re)sfințite peste 50 de biserici şi au fost hirotoniți aproximativ 50 de preoți şi diaconi dintre tinerii absolvenți ai Facultăților de Teologie Ortodoxă din țară etc.

Pe linie cultural-educațională, s-au pus bazele unei edituri proprii (Editura Episcopiei Devei şi Hunedoarei), în care au apărut mai multe cărți, pliante şi broşuri teologice, şi a unei reviste eparhiale cu apariție semestrială, cu titlul Dacia Creştină; în parohii se editează alte publicații bisericeşti, precum *Ambrosius* (Orăştie), *Lumină din Lumină* (Vulcan), *Glasul Bisericii* (Peştişu Mare) etc., iar la Orăştie s-a inaugurat, în anul 2011, postul de radio „Hristofonia".

437 *Enciclopedia Ortodoxiei Româneşti* (coord. Mircea Păcurariu), Bucureşti, 2010, p. 294-295.

De asemenea, s-au organizat simpozioane, mese rotunde şi conferinţe pe teme teologice şi istorice. În procesul predării Religiei în şcoli au fost implicaţi, în anul şcolar 2011/2012, 136 de profesori (76 de titulari şi 60 de suplinitori); în ultimii ani s-a reuşit obţinerea mai multor premii la etapele naţionale ale Olimpiadelor de specialitate. Pentru perfecţionarea cadrelor didactice se organizează lunar cercuri metodice; în câteva unităţi de învăţământ au fost amenajate capele.

Din punct de vedere pastoral-misionar, au fost organizate conferinţe preoţeşti şi sinaxe cu stareţii aşezămintelor monahale din eparhie. La nivelul protopopiatelor funcţionează 32 de cercuri pastoral-misionare, având ca scop dinamizarea activităţilor de acest tip, desfăşurare în fiecare parohie. Între proiectele implementate se numără: *Hristos împărtăşit copiilor*; *Alege Şcoala*; *Copiii învaţă iubirea lui Hristos* etc. Sectorul social-filantropic, în parteneriat cu Asociaţia „Filantropia Ortodoxă Deva", cu Fundaţia „Cuvântul care zideşte" – filiala Deva şi cu mai multe Primării din judeţ, derulează mai multe acţiuni cu caracter caritativ (colecte, cantine sociale pentru elevi, o tabară şcolară tehnico-aplicativă pentru copiii defavorizaţi etc.).

Foto 64 – Noua catedrală episcopală din Deva (în construcţie)

Foto 65 – Macheta viitorului Centru Eparhial din Deva

La nivel administrativ, Episcopia Devei şi Hunedoarei – revenită sub jurisdicţia Mitropoliei Ardealului, în urma hotărârii Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române din 17 februarie 2012 – cuprinde în prezent cinci protopopiate (Deva, Brad, Haţeg, Orăştie şi Petroşani), cu 250 de parohii, 230 de filii şi şase unităţi misionare (spitale, penitenciare şi unităţi militare), deservite liturgic de 512 lăcaşuri de închinare (502 biserici parohiale, trei paraclise şi şapte capele), în care slujesc 292 de preoţi şi cinci diaconi. De asemenea, în eparhie funcţionează 14 aşezăminte monahale cu viaţă de obşte (cinci de călugări şi nouă de călugăriţe), anume două mănăstiri (Prislop şi Crişan) şi 12 schituri (Straja, Poiana Muntelui-Vulcan, Jieţ-Petrila, Suseni-Colţ, Retezat, Cucuiş, Valea Rea-Grădiştea de Munte, Măgureni, Ghelari, Alun, Băiţa şi Crişcior), deservite de 14 biserici şi opt paraclise monahale, cu 89 de vieţuitori (10 ieromonahi, patru ierodiaconi, şase monahi şi 41 de monahii, respectiv şase fraţi şi 22 de surori de mănăstire). Până la finalizarea viitoarei catedrale episcopale „Adormirea Maicii Domnului" din centrul municipiului Deva, acest rol îl îndeplineşte vechea biserică „Sf. Ierarh Nicolae"[438].

[438] Bilanţ statistic realizat la 1 martie 2012.

BISERICĂ ŞI COMUNITATE GRECO-CATOLICĂ

Cu o bogată istorie, judeţul Hunedoara nu face excepţie nici din punct de vedere religios, zona fiind un adevărat mozaic confesional, de la ortodocşi şi greco-catolici, la reformaţi, unitarieni şi romano-catolici. Lucrările de specialitate demonstrează cu prisosinţă existenţa unei bogate istorii religioase pe teritoriul supus investigaţiei de faţă. Tocmai de aceea, în paginile ce urmează, ne-am propus să conturăm cadrul de organizare şi funcţionare a domeniului instituţional ecleziastic greco-catolic.

De-a lungul istoriei, Biserica s-a dovedit a fi singura instituţie a românilor ardeleni, element important în definirea identităţii naţionale, apreciere de la care judeţul Hunedoara nu face excepţie. Acest fapt explică demersurile vizavi de emanciparea ei de sub jurisdicţia străină, independent de confesiunea ortodoxă sau greco-catolică, deşi fiecare dintre cele două confesiuni o reclamau pentru sine prin constituirea unei mitropolii româneşti[439]. Pătrunderea curentului naţional în Biserică a transformat treptat restaurarea mitropoliei în parte integrantă a programului naţional prin conceperea ei ca expresie a autonomiei naţionale[440]. Evenimentele desfăşurate cu această ocazie au prezentat interes pentru zona hunedoreană prin consecinţele ce au urmat, influenţând organizarea confesiunii greco-catolice, care trecea de sub administrarea directă a Episcopiei Blajului sub cea a noii dieceze a Lugojului.

În timp, motivele invocate în favoarea unei mitropolii greco-catolice au fost numeroase. S-a pendulat între necesitatea unei mai bune organizări a unui teritoriu mult prea întins pentru a permite o administrare eficientă şi câştigul pe care l-ar fi înregistrat unirea dacă românii ar fi avut un mitropolit al lor[441]. În acelaşi timp cu înfiinţarea mitropoliei greco-catolice de Alba Iulia şi Făgăraş, prin rescriptul imperial din 12 decembrie 1850, care consfinţea naşterea comunităţii catolice româneşti autonome[442], se dădea curs unor proiecte mai vechi, iniţiate încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea de către episcopii Cenadului Falkenstein şi Stanislavich, care vizau constituirea unei episcopii greco-catolice în Banat[443].

Prin bula *Ecclesiam Christi* din 26 noiembrie 1853, papa Pius IX a consacrat instituirea provinciei ecleziastice cu scaunul mitropolitan la Blaj[444], cu trei dieceze sufragane, rezultat al unor tratative laborioase, favorizate în final şi de către guvernul de la Viena. Crearea noii provincii ecleziastice a avut ca efect direct consolidarea[445] poziţiei Bisericii Române Unite cu Roma în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fiind considerată ca o recompensă acordată naţiunii române pentru credinţa şi fidelitatea arătată

---

439 Sorin Mitu, *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni*, Bucureşti, 1977, p. 358-393.

440 Camelia Elena Vulea, *Biserica greco-catolică din vicariatul Haţegului (1850-1918)*, Cluj-Napoca, 2009, p. 38.

441 Alexandru Grama, *Istoria Bisericii Româneşti Unite cu Roma de la începutul creştinismului până în zilele noastre*, Blaj, 1884, p. 157.

442 Raul Esposito, *Leone XII e l'oriente cristiano*, Roma, 1960, p. 97.

443 Luminiţa Wallner Bărbulescu, *Structura Episcopiei Unite a Lugojului în perioada episcopului Mihaly de Apşa*, în „*Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia*", XLIII, 1-2, 1998, p. 73-74; Silvestru A. Prunduş, Clemente Plăianu, *Catolicism şi ortodoxie românească*, Cluj, 1994, p. 115; Demetriu Radu, *Dieceza Lugojului. Şematism istoric*, Lugoj, 1903, vol. I, p. 7-14.

444 Serviciul Judeţean Hunedoara al Arhivelor Naţionale (SJHAN), Fond *Vicariatul greco-catolic Haţeg*, 1/1869 f. 6; R. Esposito, *op. cit.,* p. 98; Ana Victoria Sima, *Interesul Sfântului Scaun faţă de catolicii de rit oriental din Imperiul Austriac la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Arhiva Someşană", seria III, I, 2002, p. 103-104; Idem, *Preparativele Conciliului provincial din 1872,* în „Identitate şi alteritate. Studii de istorie politică şi culturală", III, 2002, p. 105; Idem, *Un emisar printre români. Vizita nunţiului apostolic Antonio De Luca în Transilvania anului 1858. Documente inedite*, în „300 de ani de la unirea bisericii româneşti din Transilvania cu Biserica Romei", Cluj, 2002, p. 230-231; Nicolae Bocşan, *Naţiune şi confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul miropoliei române*, în „Etnie şi confesiune în Transilvania (secolele XIII-XIX)", Oradea, 1994, p. 97; Nicolae Bocşan**,** Ana Victoria Sima, *Înfiinţarea şi organizarea Mitropoliei greco-catolice româneşti,* în „Acta Blasiensia", II, 2003, p. 361-376; Gheorghe Gorun, *Rolul episcopului Vasile Erdeli în demersurile pentru înfiinţarea mitropoliei Româneşti a Transilvaniei,* în „Acta Blasiensia", II, 2003, p. 377-384; Octavian Bârlea**,** *Metropolia Bisericii Române Unite proclamată în 1857 la Blaj*, în „Perspective", an X, nr. 37-38, 1987, p. 293; Ioan Mircea, *Demersurile prelaţilor români greco-catolici pentru statutul mitropolitan*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca", XXXV, 1996, passim.

445 *La chiesa e la societa industriale (1878-1922)*, XXII/1, Milan, 1990, p. 446.

față de împărat[446]. Atunci, cum spunea N. Iorga[447] – „… pentru Banat se făcu noua episcopie a Lugojului”. Episcopia de Lugoj a luat ființă odată cu cea a Gherlei, prin rescriptul imperial din 12 decembrie 1850, confirmată de către Papă prin Bula *Apostolicum ministerium* din 26 noiembrie 1853[448]. În consistoriul din 16 noiembrie 1854, ținut la Vatican, Papa Pius IX anunța numirea[449] lui Alexandru Dobra, fost canonic de Oradea, la conducerea diecezei[450], ulterior întărit prin bula papală *Apostolatus Officiu* din 17 noiembrie 1854[451].

Instalarea oficială a mitropolitului şi a noilor episcopi şi organizarea provinciei greco-catolice de Alba Iulia şi Făgăraş au întârziat, provocând nelinişte în rândurile clerului. Nemulțumit de întârzierile mari, deoarece primejduiau curentul favorabil extinderii unirii în Banat, Alexandru Sterca Şuluțiu a început să facă presiuni la înaltele foruri pentru a urgenta ceremonia de instalare. Astfel, el a propus data de 8/20 septembrie 1855, dar lipsa fondurilor şi întârzierea unui răspuns din partea nunțiaturii l-au determinat să avanseze ideea amânării pentru anul următor. Pentru a grăbi o decizie în acest sens, a încercat să exercite presiuni şi a cerut episcopilor sufragani să meargă la Viena şi să stăruie pe lângă autorități pentru fixarea unei date[452]. Întârzierile s-au datorat şi altor factori, vizând pretenția ridicată de Arhiepiscopul primat al Ungariei, care a revendicat Sfântului Scaun vechiul privilegiu al scaunului primațial față de Biserica greco-catolică românească. În acelaşi timp, nunțiul era ocupat cu încheierea *Concordatului* la care dorea să participe. Un alt factor a fost reprezentat de lipsa reşedințelor episcopale şi a resurselor financiare necesare. Toate acestea au avut ca efect instalarea episcopului Dobra abia la 21 septembrie 1856[453], deşi mitropolitul i-a declarat pe episcopi introduşi în serviciul lor încă din 4 noiembrie 1855[454]. Această carență a fost resimțită ulterior şi de către primii canonici ai eparhiei care s-au văzut nevoiți să îşi caute singuri locuințe şi să suporte, cel puțin pentru început, plata chiriei[455].

Înființarea episcopiei greco-catolice bănățene în perioada neoabsolutismului, în intenția clară de consolidare a catolicismului de către puterea imperială în perioada post-paşoptistă, a însemnat de la început o construcție edificată pe două realități istorice distincte: cele banatice, de sorginte relativ recentă şi cele transilvănene, cu o vechime de peste o sută de ani[456]. Noua episcopie, conform actului papal, a primit 21 de parohii de la dieceza Oradiei şi 91 din cea a Făgăraşului, rămasă fidelă tradiției disciplinare orientale, la care s-au adăugat filiile. De la numirea până la instalarea primului episcop, noua dieceză s-a mai îmbogățit cu 7 parohii şi 6 filiale care au trecut la unire[457]. Astfel, sfera de competență a nou înființatei dieceze cuprindea 6 comitate, dintre care 3 în părțile bănățene[458], unul în Arad şi 2 în Transilvania[459]. Parohiile preluate din dieceza Făgăraşului erau situate în cea mai mare parte în comitatul Hunedoarei. Majoritare sub raportul numărului de credincioşi erau, în acelaşi timp, cele mai sărace din cuprinsul episcopiei bănățene. Nu se auzise de sistematizarea congruei preoțeşti şi a averii ecleziastice, fiind private de instituția patronatului Fondului religionar catolic sau al erariului, care suporta aproape în

[446] Nicolae Bocşan, Camelia Vulea, *La începuturile Episcopiei Lugojului. Studii şi documente*, Cluj-Napoca, 2003, p. 23.

[447] Nicolae Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, ediţia II, vol. II, Bucureşti, 1929 (vol. II, Bucureşti, 1995), p. 277.

[448] Luminiţa Wallner Bărbulescu, *op. cit.,* p. 75.

[449] Procedura de alegere a episcopilor parcurgea mai multe etape prevăzute şi în *Concordat*. Mai întâi, se propunea Ministerului de culte şi instrucţiune publică o listă cu candidaţii votaţi de sinodul electoral, cu recomandarea celui mai potrivit. Lista însoţită de recomandări era expediată de împărat papei dar nu înainte de o consultare a mitropolitului şi a episcopilor sufragani cu privire la persoana desemnată pentru a se vedea dacă existau sau nu obiecţii (Ioan Boroş, *Ierarhia bisericească*, Gherla, 1894, p. 262-263).

[450] Octavian Bârlea**,** *op. cit.,* an X, p. 293.

[451] Nicolae Bocşan, Camelia Vulea, *op. cit.,* p. 19.

[452] *Ibidem*, p. 19-20.

[453] *Ibidem*, p. 20-26.

[454] *Ibidem*; Arhivele Episcopiei Române Unite Lugoj (AERUL), Fond *Episcopia Lugojului*, pachet doc. *Ep. Lugoj 1855 Protocoale*, f.n.

[455] AERUL, pachet doc. *Ep. Lugoj 1857, Ep. Lugoj 1857. Protocoale,* f.n.

[456] Luminița Wallner Bărbulescu, *op. cit.,* p. 77.

[457] Nicolae Bocşan, Camelia Vulea, *op. cit.,* p. 27-28, 103-104.

[458] Caraş-Severin, Timiş, Torontal.

[459] Hunedoara şi Alba Inferioară unde se afla o singură parohie (Luminița Wallner Bărbulescu, *op. cit.,* p. 76).

întregime costurile impuse de susținerea parohiilor, începând de la construcția edificiilor bisericeşti, plata chiriei pentru lăcaşurile de cult şi şcolare şi, cel mai important aspect, salarizarea preotului şi dascălului[460]. Date statistice din perioada imediat următoare constituirii diecezei indică prezența patronatului în 35 din cele 37 parohii existente în Banat şi doar în 6 din cele 92 parohii transilvane[461].

Prezentarea pe scurt a acestor demersuri se justifică pornind de la efectele pe care le-au avut asupra protopopiatelor din zona Hunedoara, care au trecut de sub jurisdicția directă a Episcopiei Blajului sub cea a Lugojului. Din acel moment, protopopiatele au înregistrat o evoluție unitară în anii următori, dovedind o mare stabilitate în ceea ce priveşte numărul parohiilor şi a enoriaşilor. O altă constatare, care se impune de la început, este aceea a diferenței vizibile între vicariat şi restul protopopiatelor în ceea ce priveşte numărul supuşilor greco-catolici. Astfel, dacă în zona Hațegului, greco-catolicii au fost majoritari în aproape toate parohiile, în celelalte protopopiate situația a fost cu totul alta, fiind minoritari în raport cu ortodocşii, iar uneori chiar şi cu alte confesiuni. Merită menționat faptul că, din punct de vedere confesional s-a remarcat, cu deosebire începând din secolul al XIX-lea, o dinamică şi o mobilitate reduse. Încheierea disputelor confesionale prin crearea celor două mitropolii a avut efecte şi în ținuturile hunedorene unde mobilitatea confesională a rămas cu predilecție o armă folosită uneori în discursul colectiv în relația cu forurile ecleziastice superioare. De asemenea, se remarcă rolul deținut de vicariat în raport cu protopopiatele, dar şi în raporturile acestora cu episcopia instituția vicarială fiind recunoscută ca intermediar între cele două nivele instituționale.

De un interes aparte, în cercetările ultimilor ani, s-a bucurat vicariatul greco-catolic al Hațegului, interes justificat nu doar de evoluția sinuoasă a zonei atât din punct de vedere economic, politic, social, cât şi religios, dar mai ales prin perspectiva rolului şi a locului ocupat de instituția menționată în organizarea şi funcționarea Bisericii Române Unite cu Roma. Menționarea acestei instituții nu este una întâmplătoare, iar rațiunile care au generat o astfel de opțiune au fost mai numeroase, de la cele de natură demografică până la cele mult mai relevante, de natură ierarhică.

Compact sub raportul numărului de credincioşi greco-catolici, care însumau la preluare 30.047 suflete în raport cu 8.822 existente în celelalte parohii din Transilvania şi 12.481 în cele din Banat[462], vicariatul a deținut, pentru toată perioada în care a funcționat, o anumită preeminență în fața celorlalte protopopiate, care în multe situații s-au raportat direct la autoritatea vicarială, conferindu-i acesteia valoarea de nivel instituțional intermediar. În ceea ce priveşte rațiunile care au determinat, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, înființarea vicariatelor de către episcopul Bob, literatura de specialitate păstrează tăcerea. O privire comparativă asupra unei părți a acestora, constituite pe teritoriul regimentelor grănicereşti, indică rațiuni de ordin politic, legate de interesele curții vieneze preocupată să contracareze deopotrivă presiunea calvină cât şi cea ortodoxă, în fața pretențiilor mereu crescânde ale sârbilor şi a influențelor venite din spațiul ortodox al Țării Româneşti, în condițiile unei masive reveniri la ortodoxie după Patenta de toleranță promovată de Iosif al II-lea în anul 1781[463]. Nu întâmplător vicariatele Făgăraşului şi Hațegului, întemeiate în anul 1786, s-au format în districtele cu acelaşi nume, comitatul Făgăraşului şi comitatul Hunedoarei, regiuni care înregistrau cel mai mare număr de preoți şi protopopi trecuți la reformă[464].

O cauză de natură obiectivă s-a regăsit în necesitatea unei mai bune administrări a teritoriilor îndepărtate de scaunul episcopal, factor în plus pentru acordarea de către putere a sprijinului în vederea înființării lor. Mobilitatea religioasă a populației din Țara Hațegului, sărăcia zonei, încărcătura istorică au stat mereu în atenția prelaților greco-catolici. În decursul timpului, aceştia au încercat să consolideze unirea în raport cu ofensiva calvină şi cu pericolul de revenire la ortodoxie în special după mişcările lui Sofronie şi Visarion Sarai, accentuat şi de vecinătatea cu Țara Românească şi să emancipeze parohiile din vicariat, neregularizate sub aspectul dotării şi retribuției canonice[465]. În fața acțiunilor clerului sârb, care dorea să-şi extindă jurisdicția asupra Transilvaniei erijându-se în apărător al ortodoxiei şi a frecventelor tulburări religioase, amplificate în perioada 1818-1819 de agitațiile căpitanului sârb al

460 Camelia Elena Vulea, Luminița Wallner Bărbulescu, *Vizitaţiuni canonice în Ţara Haţegului (1852-1885)*, Cluj-Napoca, 2003, p. 31.

461 *Schematismus venerabilis cleri neo-erectae diocesis Lugosiensis*, Lugoj, 1858, p. 21-57.

462 Luminița Wallner Bărbulescu, *op. cit.,* p. 79-88.

463 Mathias Bernath, *Habsburgii şi începuturile formării Naţiunii Române*, Cluj, 1994, p. 252.

464 *Ibidem***,** p. 97.

465 Camelia Elena Vulea, Luminiţa Wallner Bărbulescu, *op. cit.,* p. 23.

miliției din Hațeg, Arsenie Gyurischich[466], episcopii greco-catolici şi-au intensificat vizitele canonice în parohiile din Țara Hațegului pentru liniştirea credincioşilor şi consolidarea unirii. Demersurile anterioare întreprinse în această direcție de episcopii Olsavsky, Petru Pavel Aron şi Ioan Bob nu au rămas fără urmări ducând, în final, la înființarea vicariatului.

Foto 66 – Episcopul unit Inochentie Micu (1730-1751)

Foto 67 – Episcopul unit Petru Pavel Aron (1752-1764)

Foto 68 – Episcopul unit Grigorie Maior (1773-1782)

La originea apariției sale, Iacob Radu[467] punea toate aceste argumente, considerând inițiativa episcopului Ioan Bob, determinată şi de imperativul aşezării în zonele mărginaşe a unor supraveghetori iscusiți, „apărător mai destoinic", înzestrați cu „calități mai alese" şi cu autoritatea necesară păstoririi credincioşilor şi apărării intereselor Bisericii. Prin autoritatea şi pregătirea lor ei trebuiau să contribuie la instruirea clerului şi a poporului, să pună capăt ignoranței ce domnea în mijlocul lor, cauză a părăsirii unirii de către mulți credincioşi. Spre acest scop, în 21 aprilie 1782, episcopul a propus ridicarea protopopiatului de Hațeg la rang de vicariat foraneu, propunere acceptată prin decretul aulic cu nr. 9614-1172 şi gubernial cu numărul 8852 din 1786[468]. Explicația oferită poate părea simplistă la prima vedere, dar conține o oarecare doză de adevăr. Instituția vicarială era necesară pentru stoparea fenomenului de părăsire a unirii, încurajarea prozelitismul printre ortodocşi, fiind impusă şi de rațiuni administrative. Ridicarea culturală a românilor poate constitui un alt imbold al înființării vicariatului într-o perioadă în care acest lucru era urmărit şi de către politica oficială şi nu trebuie trecută cu vederea tendința latinizantă manifestată în timpul episcopului Bob, reflectată şi în crearea altor instituții de inspirație latină şi cu tentă centralizatoare. O posibilă cauză este identificată de către Remus Câmpeanu în reformismul austriac, ce şi-a pus amprenta asupra organizării confesionale „generând modele birocratice fundamentate pe principiile specializării şi competenței"[469].

Acest teritoriu a cunoscut o evoluție complexă, punctată de numeroase schimbări. Zona păstrează privilegiul celei „… mai vechi atestări de protopopi din întreaga Transilvanie"[470] prin documentele din anul 1360, care amintesc de protopopul Petru din Ostrov[471]. Consemnările din perioadele ulterioare lasă să se întrevadă o continuitate a instituției până în secolul al XVII-lea, când în actul de unire cu biserica Romei din anul 1698 apare şi „Pater Georgius de Haczag protopop"[472], pentru ca la anul 1729, cu ocazia instrucțiunii

466 Demetriu Radu, *op. cit.,* p. 421.

467 Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 115.

468 Tot atunci s-au înfiinţat şi vicariatele Făgăraşului şi Năsăudului şi s-a stabilit dotaţiunea vicarilor din fondul religionar la 300 florini. Cu această ocazie s-au reînnoit măsurile în favoarea unirii şi împotriva vagabondajului călugărilor care veneau din Ţara Românească. În 1809 s-a adăugat vicariatul Silvaniei (Iacob Radu, *op. cit.,* p. 115; Alexandru Grama, *Instituţii calvineşti în biserica românească din Ardeal*, Blaj, 1895, p. 239).

469 Remus Câmpeanu, *Perfecţionarea administrativă a bisericilor române din Transilvania*, în „Studia Universitatis Babes-Bolyai, Theologia Graeco-Catholica", XLV, nr. 1, 2000, p. 166.

470 Adrian Andrei Rusu, *Ctitori şi biserici din Ţara Haţegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, p. 68.

471 *Ibidem*.

472 D. Radu, *op. cit.,* p. 419.

desfăşurate de iezuiții din Hațeg, să fie amintit un alt protopop unit, cunoscător al limbii maghiare[473]. Ulterior, la 1733 – conform afirmațiilor lui I. Radu[474] – scaunul protopopesc a fost mutat la Grădişte din cauză că preoții din Hațeg au părăsit unirea. Hațegul a redevenit scaun protopopesc în anul 1747. Inițiala extindere a jurisdicției vicariale peste protopopiatele din comitatele Hunedoara şi Zarand constituie un argument cu privire la considerentele anticalvine avute în vedere la înființare, cunoscut fiind faptul că la Orăştie, încă din secolul al XVI-lea, îşi avea reşedința protopopiatul reformat al Hunedoarei[475], iar evoluția confesională a Zarandului prezenta caracteristici asemănătoare cu zona Hațegului[476].

Ținutul, cu puternice interferențe confesionale – calvine, ortodoxe şi greco-catolice – a înregistrat o serie de conflicte, resimțite şi de episcopul Petru Pavel Aron, care în cursul vizitei din anul 1759, a avut de suferit de pe urma conflictelor cu calvinii din Clopotiva, Galați[477] şi Sălaşu de Sus[478]. Teritoriu de graniță, aflat în vecinătatea Țării Româneşti, Hațegul nu a fost ocolit de agitații religioase şi treceri confesionale, argument principal invocat pentru a justifica înființarea vicariatului. Documentele rețin această instabilitate confesională, ineditul reprezentându-l numărul mare al celor implicați. Comunități întregi translatează de la ortodoxie la greco-catolicism şi invers, determinând episcopia să organizeze, prin satele hațegane, instrucții religioase cu scopul de a păstra numărul credincioşilor uniți. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după înființarea episcopiei greco-catolice bănățene şi a mitropoliei ortodoxe, conflictele religioase s-au estompat. În noua conjunctură politică evenimentele au dobândit o altă semnificație, iar vicariatul Hațegului şi-a pierdut treptat funcționalitatea inițială redusă acum la probleme legate de consolidarea şi impunerea parohiilor în lumea confesională românească[479].

Ulterior creării provinciei mitropolitane greco-catolice româneşti la 1853, lumea greco-catolică românească s-a văzut pusă în fața unei serii de probleme a căror clarificare se aştepta în anii următori. Era vorba de aspecte de ordin disciplinar, canonic, constituțional, de organizare şi administrație[480] total necunoscute Romei. Parte constitutivă a mitropoliei blăjene, noua dieceză bănățeană nu a fost omisă din această evoluție care viza reorganizarea în vederea uniformizării. Dimpotrivă chiar, avea o şi mai mare nevoie de sistematizare fiind alcătuită, ca şi întreaga provincie mitropolitană, din teritorii diverse, cu structuri administrative şi uzanțe disciplinare diferite[481]. Ca atare, un reper important este anul 1856, an în care episcopul Alexandru Dobra – la scurt timp de la numire – a luat decizia reorganizării mai multor parohii din vicariatul Hațegului, dar şi din protopopiatele Hunedoara, Bobâlna şi Cugir. Deşi în această acțiune au fost antrenate toate forțele şi resursele episcopiei, reorganizarea nu a fost posibilă decât spre finele secolului.

În ceea ce priveşte vicariatul Hațegului, informațiile culese din parohii în timpul primelor două vizite canonice l-au îndreptat pe Ştefan Moldovan spre concluzia unei reorganizări în ideea unei mai bune administrări. A fost motivul pentru care în anul 1856 a redactat o informare către Ordinariatul lugojan în care susținea şi argumenta această necesitate. Redactat în urma ordinațiunilor episcopale din 17/29 septembrie şi 10 octombrie 1856[482], în contextul înființării noii episcopii lugojene raportul, alcătuit din argumente şi sugestii, a fost prilejuit de intențiile de reformare în vederea uniformizării organizării diecezane anunțate de către primul episcop al acesteia, Alexandru Dobra[483]. Pentru a da curs cererii episcopale s-a oprit asupra parohiilor care se aflau într-o situație dificilă din punct de vedere economic, expunând problemele generale dar şi cele specifice cu care acestea se confruntau[484]. În anul 1856, pentru

---

473 Iacob Radu, *op. cit.,* p. 106.

474 *Ibidem*.

475 A. A. Rusu, *op. cit.,* p. 45.

476 *Ibidem*, p. 46.

477 D. Radu, *op. cit.,* p. 419.

478 Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron şi Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 154.

479 Camelia Elena Vulea, Luminița Wallner Bărbulescu, *op. cit.,* p. 32.

480 Nicolae Bocşan, Ion Cârja, *Biserica Română Unită la Conciliul ecumenic Vatican*, Cluj-Napoca, 2001, p. 105; Ana Victoria Sima, *op. cit.,* p. 27; Idem, *L'istituzione del capitolo della chiesa romena greco-cattolica nelle discussioni dei fori pontificali e imperiali*, în „Ephemeris Daco-Romana”, XI, 2000, p. 240.

481 Camelia Elena Vulea, *op. cit.,* p. 46.

482 SJHAN, Fond *Vicariatul greco-catolic Hațeg*, dosar 4/1856, f. 4; AERUL, Fond *Episcopia Lugojului*, pachet doc. *Ep. Lugoj 1856 nr. 1-300*, f.n.

483 Vezi Camelia Elena Vulea, Luminița Wallner Bărbulescu, *op. cit.,* pasim; Nicolae Bocşan, Camelia Vulea, *op. cit.,* pasim.

484 SJHAN, Fond *Vicariatul greco-catolic Hațeg*, dosar 4/1856 f. 1-4.

86 de comunități, vicariatul avea 55 de parohii la care se adăugau filiile. Din acestea, vicarul a ales 26 de parohii[485] pe care le-a considerat a fi în dificultate şi care necesitau o grabnică reorganizare dintr-o serie de motive pe care le va expune pe tot cuprinsul documentului. Conform propunerii[486], vicariatul Haţegului urma a fi divizat în patru protopopiate: al Haţegului, cu reşedinţa în Haţeg, având în subordine 16 parohii şi 8 filii; al Grădiştei, cu sediul la Grădişte, format din 14 parohii şi 6 filii; al Puiului, cu 15 parohii şi 5 filii şi protopopiatul Jiului, cu sediul în Barul Mare sau Vulcan, având în componenţă 10 parohii şi 8 filii. Oportunitatea acestui proiect trebuie apreciată în contextul demersurilor ierarhiei ecleziastice din Lugoj şi mai ales a episcopului Dobra de a conferi stabilitate şi unitate noii dieceze prin uniformizarea structurilor alcătuitoare.

Realităţile contradictorii identificate la nivelul comunităţilor ce formau episcopia lugojană au dus la căutarea unor soluţii care să remedieze problemele constatate. Pentru aceasta era necesară, în primul rând, o informare asupra situaţiei concrete pentru a se putea dispune măsurile cele mai adecvate, iar cei cărora le-a revenit această sarcină au fost vicarii. Acest proiect, completat cu statistica parohiilor vacante, precum şi cu conscrierea credincioşilor, a fost expresia preocupării şi a interesului evident al primului episcop al Lugojului faţă de realităţile locale. La iniţiativa sa, au fost declanşate adevărate campanii de identificare a lacunelor existente la nivelul episcopiei, care au stat la baza reorganizării din 1862.

Foto 69 – Biserica „Pogorârea Duhului Sfânt” (fostă unită) din Sântămăria Orlea (1860-1865)

Foto 70 – Biserica „Sfânta Treime” (fostă unită) din Haţeg (1824-1829)

Limitarea impusă la 1862 nu a exclus, din motive obiective, justificate de o situaţie excepţională, delegarea vicarului cu administrarea protopopiatului Orăştiei, Bobâlnei, a Cugirului sau a celor două noi districte, ceea ce echivala cu gestionarea tuturor aspectelor vieţii bisericeşti şi şcolare[487]. Văduvit de administratorul său prin decesul lui Atanasie Filip, protopopiatul Jiului a trecut sub conducerea vicarului Haţegului. Acesta a fost delegat cu exercitarea tuturor atribuţiunilor şi a drepturilor ce reveneau protopopului în rezolvarea problemelor legate de pregătirea, recomandarea şi introducerea parohilor, întocmirea tuturor documentelor bisericeşti şi şcolare[488]. Interimatul s-a prelungit însă pe mai mulţi ani, între 1867 şi 1873, fiind justificat de absenţa unei persoane calificate, în măsură să accepte această

485 Baru Mare, Băieşti, Bouţarul de Jos, Bucova, Cârneşti, Clopotiva, Galaţi, Grădişte, Haţeg, Livadia de Câmp, Lunca Cernii, Merişor, Ostrov, Paroş, Păucineşti, Peşteana, Pui, Răchitova, Râu Alb, Sălaşu de Sus, Silvaşu de Sus, Subcetate, Valea Dâljii, Coroieşteni, Lupeni şi Uricani.

486 SJHAN, *fond cit.*, dosar 4/1856 f. 4; AERUL, Fond *Episcopia Lugojului*, pachet doc. *Ep. Lugoj 1856*, f.n.

487 SJHAN, *fond cit.*, dosar 2/1875 f. 16-17; dosar 2/1876 f. 66-67.

488 *Ibidem*, dosar 2/1868, f. 84-85, 86; dosar 6/1870, f. 80-94; dosar 5/1872, f. 1; Idem, Fond *Protopopiatul greco-catolic Lupeni*, dosar 1/1867, f. 1; dosar 2/1867, f. 6; dosar 2/1871, f. 8; Idem, Fond *Parohia greco-catolică Pui*, dosar 1/1876, f. 20.

responsabilitate. În acelaşi timp, deşi nu era recunoscută scriptic, vicarul a păstrat o oarecare autoritate morală asupra acestor două districte ai căror protopopi au recurs permanent la consilierea şi ajutorul său.

De altfel, pentru o anumită perioadă, vicarul a păstrat dreptul de inspecție asupra celor două noi districte, precum şi pe acela de a acorda anumite dispense de la căsătorie, pentru ca spre finalul secolului al XIX-lea, primul drept să dispară. Acelaşi lucru l-au făcut şi protopopii Hunedoarei, care se adresau Hațegului fie în probleme personale, fie în cele ale tractului pe care îl administrau[489] solicitând sfat şi asistență, deşi erau direct subordonați Lugojului. În mod tacit, în unele momente, era învestit cu rolul de intermediar al relației cu centrul episcopal, cel puțin în purtarea corespondenței şi oferirea unui suport tactic în fața Lugojului. De asemenea, în virtutea unei obişnuințe, dar şi datorită faptului că Atanasie Filip nu a părăsit Hațegul[490], câțiva ani după divizarea vicariatului, Lugojul a continuat să se adreseze vicarului şi nu direct protopopului în probleme legate de numirea şi transferul preoților[491] aşa cum a procedat şi cea mai mare parte a clerului[492]. De altfel, după cum se poate vedea din corespondența vremii, Lugojul nu a renunțat definitiv la referința la vicar în probleme legate de introducerea preoților în cele două protopopiate, nici la începutul secolului XX[493]. În schimb, în problemele şcolare situația a fost diferită, protopopii corespondând direct cu canonicul şcolar, iar mai târziu cu inspectorul şcolar diecezan[494]. Această situație l-a învestit pe vicar cu rolul de centru nu doar pentru preoții din districtul direct administrat de el, ci şi pentru cele două protopopiate.

Foto 71 – Biserica „Duminica Tuturor Sfinților" (fostă unită) din Hățăgel, com. Densuş (1910)

Foto 72 – Biserica „Înălțarea Domnului" (fostă unită) din Cârnești, com. Toteşti (1871-1883)

Ca urmare a întinderii vicariatului, a dispunerii geografice a comunităților în locuri greu accesibile, pentru uşurarea oficiului vicarial, dar şi pentru un mai bun management al afacerilor vicariale, în anul 1862, prin decretul din 29 martie, nr. 423, în virtutea programului de reorganizare în vederea unei mai bune administrări, episcopul Alexandru Dobra a luat decizia divizării vicariatului prin crearea a două noi protopopiate: cel al Jiului, cu scaunul în Pui şi al Ulpiei Traiane cu reşedința în Grădişte. Această reorganizare a lăsat vicariatul Hațegului cu 26 parohii şi 12 filiale, cu un număr de 13.416 enoriaşi[495]. O altă reorganizare s-a desfăşurat în perioada interbelică, când vicariatul a mai pierdut câteva parohii în favoarea protopopiatului Ulpiei Traiane, rămânând cu 21 de parohii[496].

489 Idem, Fond *Vicariatul greco-catolic Hațeg*, dosar 3/1868, f. 22-23, 24-25.

490 Idem, Fond *Protopopiatul greco-catolic Lupeni*, dosar 1/1866, f. 5.

491 *Ibidem*, dosar 1/1863, f. 12.

492 *Ibidem*, dosar 1/1862, f. 1, 4, 6.

493 Idem, Fond *Vicariatul greco-catolic Hațeg*, dosar 3/1905, f. 151.

494 Idem, Fond *Parohia greco-catolică Ostrov*, dosar 1/1891, f. 1.

495 Iacob Radu, *op. cit.,* p. 137.

496 *Șematismul provinciei mitropolitane române unite de Alba Iulia și Făgăraș*, 1938, p. 182-183.

Foto 73 – Biserica „Înălțarea Domnului" (fostă unită) din Răchitova (1888)

Foto 74 – Biserica „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe" (fostă unită) din Sălașu de Jos (1863-1865)

Documentația relativ bogată şi interesul manifestat de-a lungul timpului față de această zonă permite reconstituirea cu exactitate a şirului vicarilor[497] încă de la înființarea acestei structuri: Alexandru Fiscuti 1787-1789, Mihail Timar 1789-1805, Ciril Țopa 1805-1811, Ioan Raduli 1812-1819, Iovian Nobili 1819-1841, Constantin Papfalvi 1841-1852, Ştefan Moldovan 1852-1857, Gavril Pop 1857-1862, Petru Pop 1862-1875, Beniamin Densuşianu 1875-1884, Ioan Ianza 1885-1895, Nicolae Nestor 1895-1902, Iacob Radu 1902-1911, Valeriu Traian Frențiu 1912, Teofil Crişan 1913-1933, Septimiu Ionaş 1933-1940, Romul Stoica 1940-1948.

Pe teritoriul vicariatului a funcționat cea mai cunoscută mănăstire hundeoreană, cea de la Prislop. Mănăstirea Prislop a stârnit interesul a numeroşi cercetători atraşi de vechimea şi evoluția sa istorică ascunsă pentru perioade lungi de timp curiozității cercetătorului. Misterul care planează asupra sa a făcut ca majoritatea istoricilor să se bazeze în asertiunile lor pe o mai veche tradiție care plasează începuturile lăcaşului în a doua jumătate a secolului XIV, atribuind ctitoria Sfântului Nicodim de la Tismana deşi *Plângerea sfintei mănăstiri a Silvaşului* susține că Prislopul este mai vechi. Singurul care consideră ca nefondată tradiția şi apreciază ca adevărat şi unic întemeietor pe domnița Zamfira este Vasile Drăguț[498]. Ştefan Meteş[499] consideră că a fost întemeiată pe la anul 1400 de către Nicodim, cu bani de la Mircea cel Bătrân sau de la un român bogat din aceste părți. A ținut, alternativ, de Tismana şi Vodița, iar domnița Zamfira a fost cea care a restaurat-o şi înzestrat-o cu moşii întinse aflate în hotarul comunelor Silvaşu de Sus, Boița, Vălioara, Tuştea, Lunca Cernii şi Fărcădin. Împărtăşind aceste opinii, Virgil Vătăşianu[500] se ocupă de acest edificiu din punct de vedere arhitectonic, reluând şi textul *Plângerii*. Evoluția mănăstirii este dominată de numeroase necunoscute, unele cuprinzând intervale lungi de timp. Despre întemeierea lui Nicodim nu se ştiu prea multe, iar perioada următoare nu face nici ea excepție. Pentru mai bine de un secol şi jumătate, istoria acestui lăcaş rămâne ascunsă privirilor cercetărilor, instituind parcă un obicei. Refăcută total de Zamfira în a doua jumătate a secolului XVI (între 1560 şi 1580[501]), mănăstirea a fost sediu episcopal. Una dintre explicațiile acestei repetate căderi în uitare se referă la lipsa unor călugări sau preoți care să rezideze permanent în mănăstire. Mănăstirea a stârnit interesul Congregației de Propaganda Fide care, în 1881, solicita Mitropoliei blăjene o informare amănunțită asupra tuturor mănăstirilor. Loc de pelerinaj, Prislopul a fost şi este un loc sfânt, sacru pentru credincioşi, fiind dintotdeauna ținta unor

497 Iacob Radu, *op. cit.,* p. 117-131; *Siematismul veneratului cler al diecezei româneşti greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1877, p. 71; *Schematismus venerabilis cleri neo-erectae diocesis Lugosiensis*, Lugoj, 1858, p. 33; *Schematismus venerabilis cleri diocesis Lugosiensis*, Lugoj, 1868, p. 25.

498 Vasile Drăguţ, *Vechi monumente hunedorene*, Bucureşti, 1968, p. 35-36.

499 Ştefan Meteş, *Mănăstiri româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936, p 103.

500 Virgil Vătăşianu, *Vechile biserici de piatră româneşti din judeţul Hunedoara*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secţia Transilvania", 1929, p. 47-65.

501 Anul exact este considerat 1564 după o inscripţie, azi dispărută, aflată deasupra uşii de intrare în pronaos (Mircea Păcurariu, *Istoria Mănăstirii Prislop*, Arad, 1986, p. 25).

pelerinaje aşa-numite de devoțiune[502], mijloace importante de consolidare a practicilor devoționale. Formă externă a pietății colective, pelerinajul a luat o amploare deosebită la Prislop în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea. Explicația acestui reviriment fără precedent poate fi pusă şi pe seama pregătirii episcopului Mihaly, educat la Roma unde perioada lui Leon XIII[503] a adus o evidentă consolidare a formelor de devoțiune. Mănăstirea s-a bucurat de vizita a numeroşi arhierei printre care Victor Mihaly[504], Demetriu Radu[505] sau Vasile Hossu. Urmare a preocupării oamenilor acelor vremuri, dar şi a perpetuării acestei sărbători, Prislopul îşi păstrează până azi semnificația de loc sacru nu doar pentru Țara Hațegului, ci pentru întreaga Biserică românească.

În ceea ce priveşte personalitățile care s-au aflat la cârma acestor instituții, ne vom opri asupra acelor vicari şi protopopi care, prin activitatea lor, se recomandă ca adevărați slujitori ai națiunii române şi nu doar ai bisericii. Când vorbim despre vicariatul Hațegului, invariabil alegerea se opreşte asupra lui **Ştefan Moldovan**, chiar dacă nu a ajuns să ocupe scaunul episcopal ca alți urmaşi ai săi la cârma vicariatului. Prin întreaga sa viață şi activitate, Ştefan Moldovan a pus mai presus interesele poporului român. Nu s-a limitat la o activitate exclusiv religioasă. În timpul evenimentelor de la 1848 a fost viceprefect al prefecturii Mediaş şi Sighişoara, fiind puternic influențat de profesorii pe care i-a avut la Blaj[506].

Foto 75 – Vicarul Haţegului Ștefan Moldovan (1813-1900)

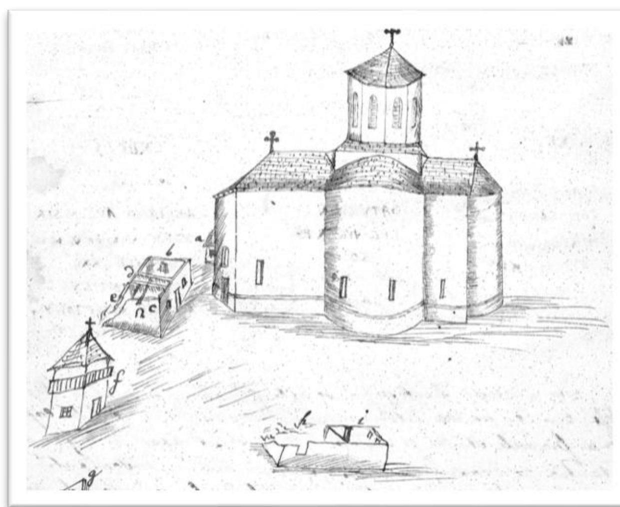

Fig. 3 – Biserica Mănăstirii Prislop, desen realizat de vicarul Ştefan Moldovan

De asemenea, a dovedit o energie şi o preocupare pentru istorie neobişnuite, lăsând numeroase scrieri în care rememorează fapte, locuri şi oameni pe care i-a cunoscut de-a lungul vieții şi care l-au influențat. Autor al unei descrieri a Lugojului, a lăsat în scris şi fragmente din viața sa, dar şi documente inedite referitoare la primul episcop al Lugojului şi la istoricul parohiilor hațegane. A fost martor al unor evenimente deosebite pentru istoria Bisericii greco-catolice româneşti şi hațegane: a organizat ceremonia instalării episcopului Dobra[507], a cărui colaborator apropiat a fost şi a participat la primirea nunțiului

502 Doru Radosav, *Sentimentul religios la români - o perspectivă istorică (secolele XVII-XX)*, Cluj, 1997, p. 226-227.

503 Silvio Tramontin, *Vita di pietà e vita di parrochia*, în „La chiesa e la societa industriale (1878-1922)”, parte II, Milan, 1990, p. 101-102.

504 SJHAN, *fond cit.*, dosar 1/1891, f. 23-25, 26-27, 28-29; dosar 3/1890, f. 75-76.

505 *Ibidem*, dosar 1/1901, f. 5-6, 7-8, 9-10, 11-12; dosar 4/1901, f. 21; Idem, Fond *Parohia greco-catolică Păucineşti*, dosar 1/1901, f. 1.

506 Nicolae Bocşan, Valeriu Leu, *Revoluţia de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Cluj-Napoca, 2000, p. 309-343; Lucian Giura, Mihai Racoviţan, *Fruntaşul revoluţionar de la 1848 Ştefan Moldovan,* în „Sargeţia”, XIV, 1979, p. 411-415; George Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, Braşov, 1994, vol. II, p. 85-86; *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania între 1849-1919. Documente (8 august 1849-31 decembrie 1851)*, Cluj-Napoca - Bucureşti, 1996, vol. I, p. 88, 590-595; Ioan Pervain, Ioan Chindriş, *Corespondenţa lui Alexandru Papiu Ilarian*, vol. I, Cluj, 1972, p. 121-125; Cornelia Bodea, *1848 la români*, Bucureşti, 1982, p. 1000-1005.

507 AERUL, Fond *Episcopia Lugojului*, pachet doc. *EGCL 1856*, f.n.

apostolic Prela. Ca o recunoaştere a întregii sale activităţi şi a meritelor câştigate, în 15 ianuarie 1856 a fost desemnat de împărat membru al capitlului lugojan, ocupând locul de arhidiacon sau canonic lector[508]. Din 1859 a ocupat cea mai înaltă demnitate canonicală, aceea de preposit capitular, fiind şi vicar general între 1871-1884[509], iar din 1871 a fost numit prelat domestic papal. Prin întreaga sa activitate a ştiut să păstreze încrederea Lugojului şi ascultarea credincioşilor săi. Personalitate a timpului său, Ştefan Moldovan[510] s-a implicat activ în toate aspectele vieții publice hațegane, i-a simțit pulsul şi a încercat să racordeze acest ținut mărginaş la cursul firesc al modernizării vizibil pe cuprinsul întregului imperiu prin întemeierea primelor şcoli elementare pentru românii greco-catolici din Țara Hațegului. Anii petrecuți de acest vicar la Haţeg au avut, pentru evoluția ulterioară a vicariatului, valoarea unei pietre de hotar, a unui nou început. Inițiativele sale în domeniul şcolar, în problema înzestrării satelor hațegane cu biserici şi a acestora cu minimul necesar desfăşurării în condiții optime a cultului divin, au fost decisive pentru această zonă săracă şi au trasat definitiv coordonatele evoluției ulterioare. În ciuda strădaniilor şi a eforturilor depuse Ştefan Moldovan a fost nevoit, nu de puține ori, să constate că într-o lume săracă nu se putea vorbi decât de o Biserică săracă. Această realitate răzbate cu putere din rândurile rapoartelor înaintate Episcopiei Lugojului, din textele vizitațiunilor canonice sau din îndemnurile pe care le-a adresat parohilor şi credincioşilor de a manifesta mai mult interes pentru Biserică şi şcoală. Continuatori ai ideilor şi inițiativelor sale, viitorii vicari au avut o misiune mai uşoară datorită proiectelor inițiate şi a realizărilor din aceşti ani. Dar desprinderea de trecut a reprezentat un proces dificil şi de lungă durată, legat de mentalitatea comunitară de tip rural. Începutul pentru vicariatul Hațegului se poate relaționa cu păstorirea canonicului transilvănean Ştefan Moldovan, în timpul căruia instituția vicarială s-a impus cu rol decisiv în reorganizarea parohiilor şi dezvoltarea învățământului din zonă[511].

I-a succedat în scaunul vicarial **Gavril Pop**[512], fost viceprotopop al Becleanului. Misiunea sa la Haţeg nu a fost una uşoară, deoarece venea ca moştenitor al unui ambițios program trasat de predecesorul său. Absolvent al Seminarul din Blaj, înainte de intra în rândurile clerului, a fost profesor de istorie la gimnaziul din Blaj (1843-1854). Din 1854 a fost numit preot în Plosca-Hunedoara, pentru ca, în 1855, să ocupe postul de viceprotopop în Beclean până la numirea sa în scaunul vicarial al Hațegului în anul 1857, scaun pe care l-a ocupat până în 1862. Ulterior a fost denumit canonic la Episcopia Lugojului (1862-1883), iar din 1871 a devenit membru corespondent al Academiei Române, calitate acordată ca o recunoaştere a meritelor sale în domeniul cercetării istoriei românilor ardeleni. A fost denumit administrator al Fondului preoților deficienți, referent la Tribunalul Matrimonial şi asesor consistorial. S-a dovedit a fi un demn urmaş care a continuat atât programul şcolar cât şi pe cel bisericesc. Unul dintre marile sale regrete a fost acela că nu a reuşit să obțină prelungirea cursului preparandial pe încă trei ani. În timpul păstoririi sale numărul şcolilor confesionale a crescut considerabil, au fost dispuşi primii dascăli calificați, iar frecvența a început să înregistreze semnale pozitive astfel încât corespondența cu Cipariu a fost dominată de comenzile crescânde de manuale. Aceeaşi preocupare a manifestat-o față de problemele bisericeşti pe care le-a analizat şi a încercat să le dea o rezolvare în cursul celor două inspecții canonice întreprinse, deşi nu a reuşit să viziteze toate

---

508 *Ibidem*, scrisoarea de mulţumire adresată episcopului de către Ştefan Moldovan în pachet doc. *Ep. Lugoj 1856. Protocoale; Ep. Lugoj 1857 nr. 1-300*, f.n.

509 SJHAN, *fond cit.*, dosar 1/1871 f. 11v.

510 Ştefan Moldovan s-a născut în comuna Cicudul de Câmpie, comitatul Turda. A urmat şcoala normală şi gimnaziul la Cluj, filosofia la liceul şi seminarul din Blaj. A fost între 1836 şi 1838 profesor de matematică la Blaj. În calitate de protopop de Mediaş, a cutreierat satele eparhiei sale interesându-se de problemele şcolii, bisericii, naţiunii şi s-a adresat guvernatorului Wohlgemuth, luând apărarea românilor din satele în care trăiau şi saşi. S-a adresat şi episcopului Şuluţiu descriind situaţia şcolară şi bisericească şi eforturile pe care românii le fac pentru a obţine pământ pe seama bisericilor şi şcolilor româneşti. A corespondat cu George Bariţiu, Timotei Cipariu, Ioan Micu Moldovan, Alexandru Sterca Şuluţiu, Alexandru Papiu Ilarian. Membru fondator al ASTREI, a trimis corespondenţe *Gazetei de Transilvania* şi a salvat numeroase documente – pe care le-a copiat – referitoare la poporul român aflate în arhiva Kemeny. După numirea sa ca vicar de Haţeg, sfera de activitate se lărgeşte. Manifestă preocupare şi pentru relicvele istorice de pe teritoriul vicariatului. Cea mai importantă realizare a sa a fost înfiinţarea preparandiei de la Haţeg. A făcut trei vizite canonice, în care s-a interesat nu doar de starea materială a bisericilor şi şcolilor, dar şi de starea morală a credincioşilor, a preoţilor şi a învăţătorilor. A murit în 1900 ca prepozit la Lugoj. Iacob Radu, *op. cit.,* passim; D. Radu, *op. cit.,* passim; Nicolae Bocşan, Valeriu Leu, *op. cit.,* p. 309-362.

511 Camelia Elena Vulea, Luminița Wallner Bărbulescu, *op. cit.,* p. 32.

512 Iacob Radu, *op. cit.,* p. 126; Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. II, p. 136; *Siematismul veneratului cler al diecezei româneşti greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1877, p. 9.

parohiile. A fost primul vicar care şi-a manifestat intenția de a se implica în problemele naționale cerând concesiune de la Ordinariat pentru a lipsi din parohie în vederea participării la delegația care în 1860 se pregătea să se adreseze împăratului. Răspunsul Lugojului a fost unul negativ pe motiv că „acest obiect politic şi critic” nu ține de activitatea Ordinariatului[513].

După deceniul neoabsolutismului, reconsiderarea poziției Vienei față de naționalitățile conlocuitoare a generat o efervescență politico-națională deosebită. Restaurarea autonomiei provinciilor istorice a fost primită cu entuziasm de elitele româneşti. Lipsa unor instituții reprezentative i-a obligat pe români la un efort de organizare politică fără precedent, menit să ofere instrumente de luptă adecvate spiritului epocii şi momentului favorabil creat. Această evoluție a modificat concepția cercurilor lugojene care nu s-au mai opus participării vicarului Gavril Pop la adunarea națională de la Sibiu din 13 ianuarie 1861 deşi, cu părere de rău, episcopul Dobra declara că nu îl poate ajuta financiar. Se ajunsese la această situație deoarece resursele diecezei pe anul trecut fuseseră epuizate şi nu se cunoştea cât îi va reveni pe anul în curs[514]. Însă nu se împotrivea ideii unei repartiții pe districtele Hațegului, Hunedoarei, Cugirului, Hălmagiului şi al Bobâlnei. Câteva luni mai târziu se adresa episcopului cerându-i ca, împreună cu mitropolitul, să solicite împăratului aprobarea pentru un congres național al românilor la Alba Iulia[515]. A murit la Lugoj în 9 mai 1883

A urmat, din 1862 până în iunie 1875, **Petru Pop**[516] care a fost, fără îndoială, cel mai activ dintre vicarii hațegani pe tărâm politic, dar şi bisericesc. A servit cu acelaşi interes cauza şcolii, lăsând pentru ajutorarea şcolilor şi a învățătorilor o fundație de 1.000 florini. În 1850 şi-a început lunga carieră şcolară şi preoțească ca profesor şi apoi director al gimnaziului din Blaj, până în 1854 când a fost hirotonit ca preot celib şi numit preot în Feneş, lângă Zlatna. Trei ani mai târziu a fost denumit preot în Săcărâmb şi protopop al districtului Bobâlnei, succedându-i lui Liviu Andrei Pop plecat la Lugoj. A ocupat acest post pentru o scurtă perioadă de timp deoarece, din acel moment a început ascensiunea sa constantă spre alte funcții şi titluri onorifice, fiind numit în 1859 secretar episcopesc, notar consistorial, director al cancelariei diecezane lugojene şi profesor de limba română la seminarul lugojan, administrator al Fondului văduvelor şi orfanilor de preoți, referent la Tribunalul Matrimonial. Toate aceste sarcini le-a îndeplinit cu mult zel până în anul 1862, când a ocupat scaunul vicarial de la Hațeg. Prima problemă a cărei rezolvare i-a revenit a fost decizia Ordinariatului de a trece la etapa a doua de restructurare a diecezei. Divizarea vicariatului prin desprinderea protopopiatelor Jiului şi Ulpiei a stabilit aproape definitiv structura administrativă a episcopiei care cuprindea 17 protopopiate (10 în părțile bănățene şi 7 în cele transilvănene)[517]. A trebuit să regândească întreaga organizare, îndatorire îndeplinită cu succes. Momentul 1862 i-a uşurat foarte mult misiunea deoarece numărul parohiilor asupra cărora se întindea jurisdicția sa a scăzut considerabil. Între 1866 şi 1871 a administrat şi districtul protopopesc al Jiului, comunitatea Petroşani datorându-i ridicarea la rang de parohie de sine-stătoare. Interimatul prelungit l-a determinat să avanseze propunerea rearondării parohiilor protopopiatului Jiului prin împărțirea acestora între vicariatul Hațegului şi districtul Ulpiei. Invitați să se pronunțe asupra acestui subiect, canonicii Ştefan Moldovan şi Gavril Pop declarau[518] că „... nu aflăm nici un interes public bisericesc care ne-ar convinge că este de lipsă a se face altă arondare pentru acel district ci că, din contră, e de dorit ca acel district să rămână şi mai departe în marginile sale primitive”, aducând argumente de factură economică, geografică, administrativă şi confesională. Aveau în vedere apropierea de Țara Românească, exploatarea cărbunelui care atrăgea creşterea populației, o mai bună administrare a unui teritoriu mai restrâns, dar şi distanța mare care ar fi separat aceste parohii de centrul vicarial, oraşul Hațeg. Activitatea depusă în cei treisprezece ani ca vicar, precum şi cea anterioară l-au recomandat pentru postul de canonic prebendat (1875), avansând apoi ca şi canonic cancelar, canonic şcolar, canonic custode, vicar general episcopesc (1884), vicar general capitular. În 1899 primea titlul

513 SJHAN, *fond cit.*, dosar 2/1860, f. 24-25; dosar 6/1860, f. 4.

514 *Ibidem*, dosar 3/1861, f. 1, 2-3.

515 *Ibidem*, dosar 6/1861, f. 1-2.

516 *Ibidem*, dosar 1/1875, f. 18-19; Constantin Diaconovici, *Enciclopedia română*, Sibiu, 1900, vol. III, p. 641; Iacob Radu, *op. cit.,* p. 128; *Siematismul veneratului cler al diecezei româneşti greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1877, p. 9; *Siematismul veneratului cler al diecezei româneşti greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1891, p. 9.

517 Luminița Wallner Bărbulescu, *op. cit.,* p. 77-78.

518 SJHAN, *fond cit.*, dosar 4/1873, f. 20-21.

de Prelat domestic papal, iar un an mai târziu ocupa stalul de canonic lector, pentru ca în 1901 să ocupe cea mai înaltă poziție din capitlu, aceea de prepozit capitular[519].

Primul protopopiat, cunoscut mai ales sub denumirea de **protopopiatul Lupeni**, a fost condus[520] inițial de Atanasie Filip, parohul secundar al Hațegului, care a condus districtul fără a părăsi Hațegul. După moartea sa, survenită în 1866, protopopiatul a revenit în administrarea vicarului de Hațeg, Petru Pop[521], până în anul 1873 când a fost introdus Ştefan Radic[522]. În timpul interimatului, Petru Pop a reuşit să obțină ridicarea comunității Petroşani la rang de parohie de sine stătătoare[523]. Interimatul prelungit şi greutățile întâmpinate cu administrarea unui teritoriu atât de întins l-au determinat să avanseze propunerea rearondării parohiilor protopopiatului Jiului prin împărțirea acestora între vicariatul Hațegului şi districtul Ulpiei. Propunerea sa a întâmpinat dezacordul canonicilor Ştefan Moldovan şi Gavril Pop, care invocau argumente de factură economică, geografică, administrativă şi confesională.

Foto 76 – Biserica „Pogorârea Sfântului Duh” (fostă unită) din Petroşani (1885-1888)

Foto 77 – Biserica „Duminica Femeilor Mironosițe” (fostă unită) din Lupeni (1906-1908)

În perioada cât la cârma afacerilor protopopeşti s-a aflat **Ştefan Radic**, reşedința a fost stabilită în Petroşani. În lunga sa activitate de peste 35 de ani, din 1873 până în 1910, Ştefan Radic a fost alegerea potrivită, demonstrând un mare zel în îndeplinirea obligațiilor ce i-au revenit. S-a dovedit a fi un spirit activ, un bun organizator şi un susținător fervent al şcolii româneşti confesionale din district, desfăşurând o bogată activitate pe plan spiritual, cultural, educațional, social. Şi-a intrat imediat în atribuții, manifestând spirit de inițiativă în acord cu atribuțiile ce îi reveneau, dar fără a le depăşi sau a încălca ierarhia. Încă de la numire a început să se ocupe de problemele specifice de la introducerea unor preoți la redactarea conspectelor asupra stării şcolilor din districtul încredințat, efectuarea de vizite canonice, ținerea în bună rânduială a afacerilor ecleziastice şi administrative. A manifestat o preocupare deosebită

519 Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. I, p. 137-138.

520 Iacob Radu, *op. cit.,* p. 137-139; pentru informații despre anumite parohii ale protopopiatului vezi şi Ioachim Lazăr, Ion Pilu Tămaş, *Monografia comunei Baru Mare*, Deva, 2003, p. 73-74; SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Lupeni*, dosar 1/1866, f. 5.

521 SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Lupeni*, dosar 2/1862, f. 5, 7, 9; dosar 3/1862, f. 1, 7; dosar 1/1864, f. 2, 4; dosar 3/1864, f. 5, 30, 31, 38, 46; dosar 1/1865, f. 13, 21; dosar 1/1867, f. 1, 3, 4; dosar 3/1868, f. 20, 22, 27, 43; dosar 1/1872, f. 3, 6, 14; dosar 6/1872, f. 6, 11, 21, 24; *Schematismus venerabilis cleri diocesis Lugosiensis*, Lugoj, 1868, p. 30-32.

522 Numit în 20.02.1873 la propunerea vicarului Petru Pop (SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Lupeni*, dosar 4/1873, f. 22; dosar 2/1877, f. 6, 7; *Siematismul veneratului cler al diecezei româneşti greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1877, p. 57; *Siematismul veneratului cler al diecezei româneşti greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1891, p. 12, 89).

523 Camelia Elena Vulea, *Aspecte ale procesului de organizare a parohiei greco-catolice Petroşani în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Centru şi periferie”, 2004, p. 187-198.

pentru numirea unor teologi calificați, pentru ridicarea sau repararea bisericilor, caselor parohiale şi a şcolilor, toate acțiunile sale fiind realizate din considerare față de binele spiritual al credincioşilor[524].

După numirea sa, Ştefan Radic a continuat să se adreseze vicarului în legătură cu acordarea unor dispense sau în probleme de divorț. Chiar şi după reorganizare, vicarul a deținut rolul de intermediar între protopopiat şi episcopie, informând episcopia asupra aspectelor semnalate de nou-denumitul protopop şi efectuând anchetele dispuse de la ordinariat. În 1910 însă, o boală grea l-a imobilizat la pat, moment din care sediul protopopiatului nu a mai fost stabil, oscilând între Lupeni şi Uricani în funcție de administratorul numit, ceea ce înseamnă că, deşi în teorie, în toate proiectele de reorganizare fusese desemnată scaun protopopesc, comuna Pui nu a îndeplinit niciodată acest rol. Astfel, între 1910 şi 1912, administrator a fost Atanasie Bologa[525], parohul Lupeniului, urmat între 1912 şi 1939 de Nicolae Zugrav[526], preot în Uricani, Ioan Pop 1940-1948, paroh în Lupeni[527].

Foto 78 – Primirea episcopului dr. Vasile Hossu la Coroieşteni, 29 mai 1904

Protopopiatul a cunoscut o dezvoltare deosebită mai ales la început de secol XX când, în strânsă conexiune cu progresul exploatărilor miniere din zonă, populația a fost în continuă creştere ceea ce a impus organizarea de noi parohii. Astfel, dacă la înființare, protopopiatul avea 17 parohii şi 10 filii, cu 15.035 enoriaşi, conform afirmațiilor vicarului Iacob Radu, la 1903 episcopul Demetriu Radu amintea 14 filii[528], pentru ca în *Şematismul Arhidiecezei* din anul 1938 să fie menționate 23 de parohii[529]. Aşezate de-a lungul Streiului şi a Jiului, parohiile au cunoscut o creştere constantă sub raport numeric, neînregistrându-se schimbări majore în privința mobilității confesionale până în 1948.

---

524 SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Lupeni*, dosar 1/1873, f. 6, 22, 31; dosar 2/1873, f. 10, 14, 18; dosar 1/1876, f. 6, 13, 17, 22, 29, 32, 37, 47, 49, 51; dosar 4/1876, f. 3; dosar 5/1877, f. 31, 39; dosar 4/1879, f. 99; dosar 3/1880, f. 4, 7, 9, 50; dosar 2/1886, f. 3, 4, 9, 35; dosar 2/1891, f. 80, 85, 86; dosar 2/1894, f. 4, 7; dosar 2/1901, f. 14, 15, 23, 27, 29; dosar 3/1905, f. 1, 3, 8, 13.

525 Idem, Fond *Protopopiatul greco-catolic Lupeni*, dosar 2/1911, f. 14, 22, 25.

526 Idem, Fond *Parohia greco-catolică Baru Mare*, dosar 1/1922-1940, f. 9, 11, 12, 45; Fond *Protopopiatul greco-catolic Lupeni*, dosar 1/1913, f. 3; dosar 2/1915, f. 25; dosar 3/1917, f. 8, 10; dosar 2/1924, f. 9, 12, 13, 17; dosar 3/1925, f. 6, 7, 8; dosar 1/1949, f. 177-179.

527 Idem, Fond *Protopopiatul greco-catolic Lupeni*, dosar 1/1942, f. 11, 12, 13, 133, 181; dosar 1/1948, f. 13-18, 22-38; dosar 3/1948, f. 27, 30, 31; dosar 1/1949, f. 1, 4, 6, 185.

528 Bărbătenii de Sus; Baru Mare cu Baru Mic; Câmpul lui Neag; Coroiești cu Vaidei-Vulcan și Dealul Babei; Galați cu Fizeș; Iscroni cu Bărbătenii de Jos; Livadia de Câmp cu Livadia de Coastă; Lupeni; Merișor cu Bănița; Paroș cu Mățești; Petros cu Crivadia; Petroșani cu Petrila și Livezeni; Ponor cu Ohaba-Ponor; Pui; Râu Bărbat cu Hobița și Uric; Uricani Hobiceni; Valea Lupului (Demetriu Radu*, op. cit.,* p. 487-509).

529 *Șematismul provinciei mitropolitane române unite de Alba Iulia și Făgăraș*, 1938, p. 183. Parohiile nou-înființate au fost Aninoasa, Câmpul lui Neag, Lonea, Lupeni II, Petrila, Petroșani II, toate aflându-se în zone cu o specific minier.

Foto 79 – Biserica veche,
azi dispărută din Coroieşteni-Vulcan

Foto 80 – Învăţătorul Bucur Voin
şi preotul Nicolae Brânzeu în faţa şcolii
confesionale greco-catolice din Coroieşteni-Vulcan

Protopopiatul Ulpiei-Traiane[530] a avut de la înființare până în 1948 un număr de 14 parohii[531] cu 12 filiale, aşezate pe şesul Haţegului, la poalele Retezatului, iar trei dintre ele[532] dincolo de Poarta de Fier, spre comitatul Caraş-Severin. În anumite perioade, protopopiatul Grădiştei era menționat în documentele vremii cu reşedința în Grădişte, însă vicariatul Haţegului nu apărea. Şi în Clopotiva a fost menționat la 1767 un anume protopop Ioan Pop Munyan[533]. A dovedit aceeaşi stabilitate numerică a parohiilor şi filiilor, singura schimbare fiind, între anumite intervale de timp şi în funcţie de prezenţa unor teologi calificați care să fie numiți ca parohi în parohiile vacante, aceea a pierderii temporare a statutului de parohie de sine stătătoare

[530] Iacob Radu, *op. cit.,* p. 139-140.

[531] Grădişte; Ostrovul Mare cu Ostrovul Mic, Ostrovel cu Gureni; Râu de Mori; Clopotiva; Valea Dâljii; Hobița Grădiștei; Breazova; Zeicani; Păucinești; Peșteana cu Peștenița; Sibișel cu Ohaba Sibișel; Boutarul de Sus cu Boutarul de Jos; Bucova. Ulterior pierd statutul de parohie Sibișel și Breazova, în favoarea Bouțarului de Jos și a Peșteniței, situație menținută până la desființarea lor în 1948 (SJHAN, Fond *Parohia greco-catolică Sarmizegetusa*, dosar 1/1934, f. 35; dosar 1/1940, f. 3, 5, 167).

[532] Bucova și cele două Bouțare.

[533] Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. II, p. 217, 219.

prin afilierea a două comunități sub administrarea aceluiaşi preot. Astfel, dacă în 1863 Breazova apărea ca şi parohie, în 1903 şi 1940[534] este menționată ca filie la Grădişte, iar Şibişel nu mai era consemnată ca parohie, în timp ce Bouțarul de Sus şi Peştenița au devenit filii. De asemenea, apar alte noi patru filii la Bouțarul de Jos[535]. În perioada interbelică, protopopiatul s-a îmbogățit cu 7 parohii transferate de sub autoritatea vicariatului hațegan[536]. La fel de stabil s-a dovedit a fi şi sediul scaunului protopopesc aflat în Grădişte[537], ulterior numită Sarmizegetusa, cu excepția unei scurte perioade de timp când protopopiatul s-a aflat în administrarea interimară a preotului din Bouțarul de Jos, Valer Paveloni[538], după numirea lui Nicolae Muntean ca şi canonic la Lugoj.

Foto 81 – Biserica „Duminica Femeilor Mironosițe" (fostă unită) din Sarmizegetusa (1911)

Protopopiatul s-a dovedit unul dificil de administrat datorită dispunerii geografice a parohiilor, numărului ridicat de enoriaşi dar şi a ridicării la statut de parohie a unor filii, fapt care a impus numirea unui preot secundar în Sarmizegetusa în anul 1940, pentru a fi de ajutor preotului-protopop[539]. Primul protopop numit a fost, pentru o scurtă perioadă, Simion Ulpianu în 1863[540], urmat de Ioan Ianza 1864-1884[541], Avel Pop Bociat 1885-1901[542], Nicolae Munteanu 1902-1922[543], Valer Paveloni administrator 1922[544], Romul Raca 1923-1930[545], Iustin Bora 1930-1947[546], Ioan Bora 1947-1948.

534 SJHAN, Fond *Parohia greco-catolică Sarmizegetusa*, dosar 1/1880, f. 11, 15; dosar 1/1935, f. 35.

535 Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. II, p. 213-529.

536 *Şematismul provinciei mitropolitane române unite de Alba Iulia și Făgăraș*, 1938, p. 183. E vorba despre Cârnești, Densuș, Hățăgel, Lunca Cernei de Jos, Lunca Cernei de Sus, Negoiu, Ștei.

537 SJHAN, Fond *Parohia greco-catolică Sarmizegetusa*, dosar 1/1880, f. 19; dosar 3/1881, f. 1, 13; dosar 3/1889, f. 9, 12, 19, 21, 22; dosar 3/1891, f. 1, 2; dosar 2/1891, f. 4, 8, 10; dosar 1/1894, f. 1, 7, 15, 17, 20, 25, 27, 31, 36, 40, 48, 50, 57, 62, 66, 69, 70, 75, 77, 78, 84, 85, 89, 96; dosar 1/1905, f. 2, 3, 4, 6, 9, 11, 12, 16, 18, 19, 20, 23, 27, 42, 44; dosar 1/1912, f. 9, 20, 24, 34, 38, 46, 47; dosar 1/1918, f. 6, 9, 11, 21, 33, 35, 39; dosar 1/1922, f. 3, 4, 5, 12, 17, 19; dosar 3/1925, f. 2, 3, 4, 9, 16, 21, 25, 26, 28; dosar 1/1935, f. 2, 4, 10, 11, 20, 22, 28, 29; dosar 1/1940, f. 1, 7, 8, 18, 29, 37, 41, 49, 54, 65, 75, 134, 150, 151; dosar 1/1947, f. 1, 2, 4, 5, 9.

538 *Ibidem*, dosar 1/1922, f. 21, 23-29, 32-34, 36, 43, 47-49, 56, 60, 65, 67-68.

539 A fost numit Pompiliu Tămaș, în 14 noiembrie 1940 (*Ibidem*, dosar 1/1940, f. 165).

540 Idem, Fond *Protopopiatul greco-catolic Lupeni*, dosar 1/1962, f. 1; *Siematismul veneratului cler al diecezei românești greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1877, p. 97. A deținut funcția de protopop pentru un interval atât de scurt deoarece a decedat în același an.

541 Idem, Fond *Parohia greco-catolică Sarmizegetusa*, dosar 1/1880, f. 1-10, 11, 16; dosar 3/1881, f. 19, 20; *Siematismul veneratului cler al diecezei românești greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1877, p. 12, 65; *Schematismus venerabilis cleri diocesis Lugosiensis*, Lugoj, 1868, p. 33-35.

542 Idem, Fond *Parohia greco-catolică Sarmizegetusa*, dosar 1/1885, f. 5, 6; dosar 1/1887, f. 4; dosar 1/1888, f. 26; dosar 3/1889, f. 5, 6, 11, 14; dosar 3/1891, f. 3, 4; dosar 2/1891, f. 17-18, 21-22, 23-24; dosar 1/1894, f. 22, 42, 44, 47, 53, 83,

Simion Ulpianu[547] s-a născut în Grădişte, fiind fiul preotului Iosif Pop. A studiat la Blaj unde a primit numele de Ulpianu din cauza numărului mare de elevi cu numele Pop. A fost nevoit să îşi întrerupă studiile din cauza distrugerilor provocate şcolilor de către trupele maghiare. A participat la revoluția din 1848 împărțind proclamațiile lui Simion Bărnuțiu şi Aron Pumnul. După absolvirea teologiei la Blaj a activat ca profesor la Preparandia din Haţeg. În 1859 a fost numit preot la Plosca, fiindu-i încredințată misiunea coordonării cursului înființat aici pentru viitorii teologi. De aici s-a mutat pe postul de preot al Grădiştei pe care l-a deținut între 1862 şi 1863. A fost primul protopop numit al Ulpiei Traiane funcție pe care a exercitat-o pentru scurt timp, decedând în cursul aceluiaşi an.

Având în jurisdicția sa acelaşi număr de parohii ca şi districtul Ulpiei Traiane, **protopopiatul Cugirului** a administrat un teritoriu întins fapt care, de-a lungul timpului, a ridicat numeroase probleme în primul rând de natură geografică, legate de dificultățile comunicării dintre parohii şi centrul districtual. Zona nu a fost ocolită de frământările religioase stârnite în 1744 de Visarion Sarai cu efecte asupra comunităților Căstău, Orăştie, Pricaz şi Şibot. Tulburările l-au convins pe protopopul Nicolae Pop, la insistențele preoților din subordinea sa, să solicite generalului Theobald von Czermin suport militar. Urmarea acestor evenimente s-a tradus prin folosirea a 13 din cele 14 biserici unite de către ortodocşi. În 1759 s-a făcut simțită mişcarea călugărului Sofronie cu ecouri în parohiile Beriu, Căstău, Cugir, Pricaz, Şibot, Turdaş, Vaidei şi Orăştie[548].

Supus jurisdicției Episcopiei de Alba Iulia şi Făgăraş, districtul a trecut în subordinea Episcopiei Lugojului după 1856. Cunoscut şi sub numele de protopopiatul Orăştiei, acesta a fost singurul protopopiat greco-catolic hunedorean care a dovedit o mare instabilitate a sediului, stabilit când la Orăştie când la Cugir. Autorii care au investigat acest subiect pun oscilațiile de nume pe seama originii administratorului său, dar pot fi identificate mai multe motive ale schimbării continue a reşedinței scaunului protopopesc. Acestea au avut în vedere considerente fie de natură geografică, care se refereau la facilitarea comunicării parohiilor cu administrația districtului atunci când se afla la Orăştie, fie demografice legate de proporția covârşitoare a greco-catolicilor atunci când sediul se muta la Cugir. De altfel, George Bercianu[549], numit protopop la 1863, deşi inițial a mutat scaunul protopopesc de la Orăştie la Cugir, a revenit asupra deciziei din cauza poziției izolate a Cugirului, fapt care împieta asupra deplasării credincioşilor la reşedința protopopească. Orăştia, având o poziție mai centrală, favoriza rezolvarea problemelor de natură administrativă specifice afacerilor ecleziastice ale districtului, iar prezența protopopului se impunea pentru că „unirea în Orăştie e de tot ruinată". Analizând propunerea lui Bercianu, din considerare pentru binele spiritual al credincioşilor, episcopul Dobra se pronunța favorabil, numindu-l paroh şi protopop al Orăştiei. Cristian I. Popa identifică doi posibili factori în impunerea titulaturii de district al Cugirului. Primul se originează în primatul deținut la momentul semnării Cărții de mărturie pe seama existenței protopopiatului ortodox al Cugirului. Cel de-al doilea îl identifică în ponderea deținută de comunitatea greco-catolică a Cugirului în cadrul scaunului şi ulterior a protopopiatului, fiind cea mai numeroasă comunitate[550]. Deloc de neglijat ar fi

99; dosar 1/1903, f. 2; dosar 1/1905, f. 21; *Siematismul veneratului cler al diecezei româneşti greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1891, p. 12, 98.

543 *Ibidem*, dosar 1/1903, f. 17-18, 34, 43-46; dosar 1/1904, f. 1-2, 90-91; dosar 1/1905, f. 39-40, 51; dosar 1/1908, f. 1; dosar 1/1912, f. 16; dosar 1/1918, f. 1, 5, 16; dosar 1/1920, f. 1, 3, 27; dosar 1/1921, f. 17-18, 21; dosar 1/1922, f. 7, 10, 21.

544 *Ibidem*, dosar 1/1922, f. 21.

545 *Ibidem*, dosar 1/1923 f. 13, 14; dosar 1/1924, f. 6; dosar 3/1925, f. 12, 13, 17, 18; dosar 1/1926, f. 2; dosar 1/1927, f. 1, 4; dosar 1/1928, f. 3, 57; dosar 1/1929, f. 2, 54; dosar 1/130, f. 12, 16, 23, 24.

546 *Ibidem*, dosar 1/1930, f. 26, 46; dosar 1/1931, f. 7; dosar 1/1932, f. 17; dosar 1/1933, f. 58; dosar 1/1934, f. 8, 13; dosar 1/1935, f. 5, 12, 15, 31; dosar 1/1940, f. 2, 6, 14, 22, 27, 78, 86, 147, 159, 167; dosar 1/1947, f. 10; *Vicariatul greco-catolic Haţeg*, dosar 1/1941, f. 9; *Protopopiatul greco-catolic Orăştie*, dosar 1/1948, f. 13r.

547 Demetriu Radu, *op. cit.*, vol. I, p. 353, 513, 519; Ioachim Lazăr, *Din viața şi activitatea lui Simion Ulpianu (?-1863)*, în „Sargetia", XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 123-156.

548 Marius Bârlianu, *Biserica greco-catolică din scaunul Orăştiei între 1867-1914*, în „Sargetia", XXXV-XXXVI, 2007-2008, p. 453-455.

549 Cristian I. Popa, *Cugir. Schiță monografică*, Alba Iulia, 2005, p. 52; Idem, *O personalitate a timpului său mai puțin cunoscută: George Bercianu – paroh şi protopop greco-catolic al Cugirului*, în „Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 8, 2004, p. 135.

550 Idem, *Protopopul greco-catolic Nicolae Sanciali (†1852) din Cugir – repere biografice*, în „Cultura creştină", VII, nr. 3-4, 2004, p. 245-249.

faptul că Cugirul a fost localitate grănicerească din 1762, aici avându-şi sediul compania a IV-a din Regimentul I românesc de graniță cu sediul în Orlat.

Foto 82 – Biserica „Sf. Ierarh Nicolae” (fostă unită) din Orăştie (1939-1944)

În ceea ce priveşte istoricul şi evoluția acestui district, în momentul semnării actului unirii religioase, existau doi protopopi, conducând spre ideea funcționării a două protopopiate distincte. Unul îşi avea reşedința în Orăştie, iar altul în Cugir, deoarece sunt menționați Adam, protopopul Orăştiei şi Adam, protopopul Cugirului[551]. Ca atare, protopopiatul greco-catolic s-a constituit încă din 1700, cuprinzând localitățile din fostul scaun al Orăştiei, competență păstrată de-a lungul timpului în pofida schimbărilor de titulatură sau reşedință. În 1733 a fost substituit de protopopiatul Balomirului, desființat prin decretul Mariei Tereza, din 18 iunie 1747 şi înlocuit cu cel al Vaideiului ca efect al reorganizării protopopiatelor sub Petru Pavel Aron. În conscripția din 1765 reapare protopopiatul Orăştiei – organizat încă din 1758 ca efect al reorganizării impuse de consecințele grave ale mişcării lui Sofronie – cu 14 parohii: Orăştie, Pricaz, Turdaş, Căstău, Beriu, Sereca, Sibişel, Romoşel, Romos, Vaidei, Cugir, Vinerea, Şibot, Balomir.

În 1782, la alegerea lui Ioan Bob a fost prezent Ioan Papp, protopop al Orăştiei, denumire menținută şi la 1801 deşi protopopiii rezidau în Cugir, dar schimbată în 1842 când apărea sub numele de protopopiatul Cugirului[552]. De asemenea, în toate şematismele diecezei lugojene s-a folosit sintagma de protopopiat al Cugirului. Cele 12 parohii menționate în 1856[553], iar ulterior cele 14 parohii şi 7 filii[554] existente ulterior, erau toate situate în comitatul Hunedoarei şi beneficiau de biserici de piatră, deşi, cu excepția Cugirului, Orăştiei, Romosului şi a satului Spini, comunitățile erau mici, majoritatea având sub 100 de credincioşi. Se disting, apropiindu-se din punct de vedere demografic de marile parohii hațegane, Romos[555] şi Spini cu aproximativ 400 de enoriaşi fiecare, Orăştie cu 859 şi Cugir cu

551 Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. II, p. 380-382. Teoria existenţei a doi protopopi cu acelaşi nume este totuşi puţin probabil.

552 Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. II, p. 380-382; Marius Bârlianu, *Biserica ... Orăştiei între 1867-1914*, p. 451-452; Cristian I. Popa, *Protopopul greco-catolic Nicolae Sanciali ...*, p. 245-249; Idem, *Cugir ...*, p. 50; Idem, *O personalitate ...*, p. 131; Basarab Tiron, Petica Ioan, *Monografia satului Vaidei de Orăştie. Județul Hunedoara*, Deva, 2007, p. 184.

553 Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. 1, p. 80.

554 Balomir; Beriu cu Orăştioara de Sus, Orăştioara de Jos, Sereca; Căstău; Cugir (în județul Alba); Mărtineşti; Orăştie; Pricaz; Romoşel; Romos; Sibişelu Vechi cu Sibişelu Nou, Măgura; Şibot (jud. Alba); Spini cu Simeria Veche, Jeledinți; Turdaş; Vaidei.

555 Aici putem vorbi de o creştere destul de însemnată, deoarece în anul 1877 se înregistrau 256 credincioşi, ceea ce echivalează cu un spor de peste 150 de persoane (Camelia Stanciu, Adrian Stroia, *Din activitatea parohiei greco-catolice Romos (1879-1900)*, în „Sargetia”, XXXV-XXXVI, 2007-2008, p. 492-499).

3031. În 1882 parohiile Cugir, Şibot, Căstău, Spini, Orăştie şi Turdaş au primit vizita canonică a episcopului Victor Mihaly.

Foto 83 – Biserica „Adormirea Maicii Domnului" (fostă unită) din Romoşel, com. Romos (1839)

Foto 84 – Biserica veche din Spini, com. Turdaş, azi dispărută

La debutul Primului Război Mondial, districtul avea în componența sa aceleaşi parohii ca în anul redactării ultimului şematism lugojan[556], pentru ca în anii '30 cifra să se ridice la 15 prin înființarea parohiei Cugir II[557]. Tot în perioada interbelică, jurisdicția protopopiatului s-a extins asupra unor parohii din fostele districte ale Hălmagiului şi Bobâlnei, care îşi încetaseră activitatea. Această reorganizare, desfăşurată în anul 1931, prin rearondarea parohiilor aflate în componența celor două protopopiate a lăsat funcționale cinci structuri administrative ecleziastice, care şi-au continuat activitatea până în 1948: Hunedoara, Hațeg, Lupeni, Ulpia Traiana, Orăştie.

Protopopii[558] cunoscuți au fost: Adam (1700), Ioan Papp Ilieş (1742-1789), Nicolae Sanciali (1801-1852), Ioan Papp Ilieş (1852-1863), George Bercian (1863-1867), Petru Vălean (1867-1876), Iustin Moldovan (1876-1888), Nicolae Nestor (1889-1891), Ştefan Pop (1892-1896), Iuliu Rațiu (1897-1904), Valeriu Traian Frențiu (1904-1912), Romul Crişan – interimar (1912) Iosif Petean administrator (1912-1914), Ioan I. Ienea (1914-1934), Valer Paveloni (1935-1948). Pentru o scurtă perioadă de timp, în 1876, administrator interimar a fost vicarul Hațegului, Beniamin Densuşianu[559].

Gradul de pregătire intelectuală, meritele şi munca depusă în administrarea districtului încredințat i-au recomandat pe unii dintre ei în fața forurilor episcopale din Lugoj, fiind promovați în funcții importante din capitlul lugojan. Astfel, Nicolae Nestor a ocupat scaunul vicarial al Hațegului înainte de a fi numit canonic prebendat, iar Valeriu Traian Frențiu, după o scurtă şedere la Hațeg, a fost ales episcop al Lugojului, apoi al Oradiei, fiind şi administrator apostolic al Mitropoliei Blajului.

---

556 Marius Bârlianu, *Biserica greco-catolică din scaunul Orăştiei în timpul Primului Război Mondial*, în „Sargetia", serie nouă I, 2010, p. 417, 419.

557 SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Orăştie*, dosar 3/1934, f. 2, 3, 25, 26.

558 Pentru seria protopopilor vezi Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. I, 380-382; SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Orăştie*, dosar 1/1918, f. 1-100; dosar 1/1934, f. 1-25; dosar 1/1935, f. 1-14; *Siematismul veneratului cler al diecezei româneşti greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1877, p. 13, 86; *Siematismul veneratului cler al diecezei româneşti greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1891, p. 67; *Schematismus venerabilis cleri neo-erectae diocesis Lugosiensis*, Lugoj, 1858, p. 50-53; *Schematismus venerabilis cleri diocesis Lugosiensis*, Lugoj, 1868, p. 40-43; Viorel Gheorghe Codrea, Maria Basarab, *Parohia română unită cu Roma greco-catolică Cugir. Restitutio*, Deva, 2011, p. 249-250.

559 Ioachim Lazăr, *Beniamin Densuşianu (1829-1915). Din viața şi activitatea sa*, Deva, 2002, p. 134; Gheorghe Naghi, *Revendicările românilor din Orăştie în perioada absolutistă*, în „Sargetia", XV, 1981, p. 242-243.

Foto 85 – Protopopul Orăştiei Valeriu Traian Frenţiu (1904-1912)

Foto 86 – Protopopul Orăştiei Ioan I. Ienea în biblioteca Protopopiatului (1934)

Districtul a fost unul suficient de râvnit pentru ca vacantarea scaunului protopopesc să ducă la o reală competiție. Astfel, la moartea lui Nicolae Sanciali, în 1852, patru candidați şi-au exprimat dorința de a-i succeda la conducerea afacerilor protopopeşti: George Bercianu, Petru Dan, Nicolae Molnar, Ioan Papp Ilieş. Primul avea susținerea celei mai puternice comunități greco-catolice a districtului, aceea a Cugirului, care, într-o adresă expediată episcopului Șuluțiu la 24 mai 1852, îşi argumenta dreptul de a propune protopopul susținând că în timpul revoluției, în calitatea lor de grăniceri, au adus servicii națiunii. În ochii episcopului însă, aveau greutate nu doar meritele obştei din care provenea candidatul, ci şi ale candidatului. Astfel că Șuluțiu a preferat un candidat cu preocupări pastorale, dar şi naționale, pe care le vedea întruchipate în Ioan Papp Ilieş, parohul Orăştiei şi protopop onorar. Dosarul său de candidatură conținea numeroase documente care atestau activitatea depusă în folosul națiunii şi a bisericii româneşti în timpul revoluției de la 1848, dar şi o solidă pregătire intelectuală cu studii juridice, bisericeşti şi politice, cu cunoştințe de limbă latină, germană şi maghiară, obținute în cei 35 de ani de strădanii depuse pe plan pastoral-național[560]. În 1860 George Bercianu a fost numit protopop administrator datorită stării precare de sănătate a protopopului I. P. Ilieş, după moartea acestuia în 1863 fiind învestit protopop deplin[561].

Protopopii Orăştiei (Cugirului) s-au confruntat cu probleme legate de asigurarea unor edificii de cult corespunzătoare, a caselor parohiale şi a localurilor de şcoală în acord cu prevederile legale, cu numirea unor teologi şi învățători calificați. În 1914, după numirea sa, I. Ienea găsea parohiile într-o stare dezolantă. În opinia sa ajunseseră în acea situație şi din cauza conduitei unora din cei 12 preoți, neconformă cu haina pe care o reprezentau, care se făceau vinovați de neglijență în administrarea afacerilor ecleziastice. Acest fapt era de natură să împieteze grav asupra prestigiului clerului, dar şi asupra stării parohiilor, motiv pentru care noul protopop se vedea nevoit să îi cheme la ordine pe preoții certați cu legea bisericească[562]. Pentru remedierea problemelor cu care se confrunta biserica greco-catolică a districtului, mai ales că începuse războiul, protopopul Ienea identifica o singură soluție, în acelaşi timp radicală şi îndrăzneață, dar care nu şi-a aflat finalitatea dorită. Trasând în acest fel una dintre coordonatele programului său, Ienea dorea să obțină convertirea unui cât mai mare număr de ortodocşi. Asemenea treceri s-au înregistrat în anul 1915, dar nesemnificative[563]. În acelaşi timp a dovedit o mare toleranță, fapt care a permis convietuirea paşnică a greco-catolicilor cu ortodocşii. S-a preocupat de

560 Marius Bârlianu, *Biserica ... 1867-1914*, p. 451; Cristian I. Popa, *Protopopul ...*, p. 252; Idem, *O personalitate ...*, p. 134.

561 Cristian I. Popa, *Cugir ...*, p. 52; Idem, *O personalitate ...*, p. 135-138.

562 Marius Bârlianu, *Biserica ... 1914-1916*, p. 418.

563 Au trecut de la cultul ortodox la cel greco-catolic 23 de presoane în Cugir și o persoană în Spini (Marius Bârlianu, *op. cit.,* p. 420).

ridicarea unei noi biserici în Orăştie, de organizarea diferitelor fundații bisericeşti, de sprijinirea unor instituții caritabile[564].

Foto 87 – Participanţi la sărbătorirea numirii lui Ioan Marianescu, canonic la Lugoj (Cugir, 28 iulie 1932)

Pe teritoriul acestui district a funcţionat mănăstirea Vaidei, a cărei temelie a fost pusă de călugărul Ioan Demetriu Barbu în 1769. Pe cheltuiala lui s-a ridicat o chilie, dar mănăstirea nu s-a dezvoltat[565].

Nicolae Sanciali[566], nobil după nume, a studiat la Blaj făcându-se apoi remarcat în lunga sa păstorire de o jumătate de secol (1800-1852). Cu sprijinul său, în Cugir s-a ridicat biserică nouă, construită între 1806 şi 1809 cu contribuția enoriaşilor şi a companiei de grăniceri din localitate. Sub păstorirea sa comunitatea greco-catolică din Cugir a cunoscut o dezvoltare deosebită comparativ cu restul parohiilor, facilitată şi de prezența în localitate a companiei a IV-a grăniceri. S-a făcut remarcat şi în viața laică, fiind un promotor activ la idealurilor naționale la 1848.

Nicolae Nestor[567] a fost unul dintre preoții care a ocupat mai multe posturi, cunoscând o ascensiune continuă. S-a născut la 28 iulie 1857 în comuna Întregalde, Alba. Absolvent al gimnaziului de la Blaj, al seminarului teologic la Budapesta, a fost hirotonit ca preot celib în 1885, an în care a fost dispus administrator parohial în Nevrincea. Un an mai târziu era chemat la cancelaria diecezană pentru a îndeplini oficiul de vice-notar consistorial. În1889 a fost dispus paroh în Orăştie şi administrator protopopesc al Cugirului, oficii ocupate până în 1891, când i s-a încredințat postul de secretar episcopesc, notar şi asesor consistorial. A fost desemnat vicar al Hațegului în 10 noiembrie 1895. Păstorirea sa a stat sub semnul organizării serbărilor mileniului şi a 50 de ani de domnie a împăratului Francisc Iosif I[568]. A fost membru în reprezentanța opidană din Deva şi a participat la instalarea noului comite Bethlen Miklos în 1898[569]. A reprezentat vicariatul Hațeg la cel de-al treilea conciliu provincial de la Blaj din 1900, alături de Beniamin Densuşianu şi Demetriu Radu[570], alăturându-se preoților săi în protestul contra încercărilor de constituire a autonomiei maghiare şi de înglobare a provinciei mitropolitane, proteste reluate mai târziu[571]. S-a preocupat

564 Ioachim Lazăr, *Din viața și activitatea protopopului greco-catolic al Orăștiei, Ioan I. Ienea (1914-1934)*, în „Sargetia", XXVIII-XXIX/2, p. 323-337.

565 Demetriu Radu, *op. cit.,* p. 399-400.

566 Cristian I. Popa, *Protopopul greco-catolic ...*, p. 249; Idem, *Cugir ...*, p. 51.

567 SJHAN, Fond *Vicariatul greco-catolic Hațeg*, dosar 3/1895, f. 38-39, 48-49; Iacob Radu, *op. cit.,* p. 130; Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. I, p. 143-144; *Unirea*, an X, 26 mai 1900, nr. 21, p. 2.

568 Idem, Fond *Vicariatul greco-catolic Hațeg*, dosar 1/1896, f. 30, 31-34, 36, 37, 39-43; dosar 1/1898, f. 38.

569 *Ibidem*, dosar 1/1898, f. 43, 53-54.

570 *Ibidem*, dosar 1/1900, f. 20-21; *Unirea*, an X, 28 iulie 1900, nr. 30, p. 2.

571 *Unirea*, Blaj, an X, 10 februarie 1900, nr. 6, p. 2; SJHAN, Fond *Parohia greco-catolică Băniţa*, dosar 2/1915-1930, f. 95.

de starea edificiilor bisericeşti şi şcolare şi a organizat colecta în urma căreia s-a restaurat biserica şi casa de la Prislop. A părăsit Hațegul în 21 decembrie 1901 pentru a reveni în Lugoj în calitate de canonic prebendat, apoi director al cancelariei diecezane şi casier la Casa centrală diecezană, iar din 1911 canonic şcolar.

Mai vechi în ceea ce priveşte organizarea ca centru protopopesc, protopopiatul Hunedoara s-a aflat, înainte de 1700, sub jurisdicția superintendentului calvin pentru ca ulterior, sub conducerea protopopului Ioan, să adere la unirea religioasă. Inițial, conform conscripției din 1733, a fost unul dintre cele mai extinse având în subordinea sa 113 parohii şi 128 de preoți conduşi de protopopul George. A cunoscut agitațiile religioase din 1744 şi 1759 ceea ce a făcut ca până în 1765 să piardă un număr mare de parohii, păstrând doar 41 de parohii cu 38 de preoți[572], pentru ca la înființarea episcopiei lugojene să fie pomenit doar cu 11 parohii[573]. Ca urmare, la începutul secolului XX, credincioşii ortodocşi erau majoritari pe cuprinsul acestui protopopiat, cei greco-catolici fiind răspândiți în 12 parohii şi 20 filii[574].

Foto 88 – Biserica „Sf. Ioan Botezătorul” (fostă unită) din Mintia, com. Veţel (1934-1936)

În perioada interbelică jurisdicția protopopiatului s-a extins, iar numărul parohiilor a crescut prin trecerea în administrația districtului Hunedoarei, ulterior al Devei, a unor parohii de la fostele districte ale Hălmagiului şi Bobâlnei, ridicând la 23 numărul parohiilor[575]. Ca organizare a dovedit stabilitate în ceea ce priveşte evoluția parohiilor şi reşedința scaunului protopopesc, care a rămas la Hunedoara pentru cea mai mare parte a timpului, protopopii deținând şi rolul de preoți-parohi ai Hunedoarei. Anii ’30 au adus o reorganizare a districtului schimbarea fiind impusă de înființarea în 1924 a celei mai noi parohii, cea a Devei, de faptul că aceasta era reşedință de județ, dar şi de dispunerea geografică care înlesnea comunicarea internă. Astfel, în 1931 documentele probează funcționarea protopopiatului greco-catolic al Devei, cu sediul în Deva, care a înlocuit protopopiatul Hunedoarei păstrând aceeaşi jurisdicție[576].

572 Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. II, p. 340-342.

573 *Ibidem*, vol. 1, p. 81-82.

574 Băcia cu Simeria, Bârcea Mare cu Deva, Săulești; Bos cu Zlaști; Dobra cu Gurasada, Ilia, Lăpușnic; Ghelar cu Bunila, Cerna, Cernișoara, Govăjdia, Plop, Toplița; Hunedoara cu Hășdat, Răcăștie, Teliucu Inferior; Măceu; Mintia cu Chișcădaga; Plosca Baia cu Cerna, Cinciș, Teliuc; Vălcelele Bune cu Bretea; Vălcelele Rele; Vețel cu Bretelin, Caoi.

575 *Șematismul provinciei mitropolitane române unite de Alba Iulia și Făgăraș*, 1938, p. 182-183.

576 Maria Basarab, *Istoricul parohiei române unite cu Roma, greco-catolică, Deva*, Deva, 2006, p. 71.

Protopopii Hunedoarei au răspuns unor solicitări impuse de specificul funcționării instituției pe care o reprezentau, referitoare la venituri preoțești, cantorale şi învățătoreşti, catehizarea elevilor greco-catolici, numiri de preoți, probleme de cult, funcționarea şcolii confesionale locale, statistici şcolare, salariul învățătorului, examene şcolare, transformarea şcolii confesionale în şcoală comunală, frecvența şcolară, burse şcolare, mobilizarea învățătorilor pe front în 1914. La fel ca şi în alte zone, o atenție sporită s-a acordat numirii unor preoți calificați misiunii pe care erau chemați să o îndeplinească, încercându-se reducerea perioadelor de vacanță sau interimat. Cu toate acestea, au fost perioade în care anumite parohii s-au văzut văduvite de prezența îndrumătorilor spirituali ca de exemplu în 1903, când 4 din cele 12 parohii erau fără preot[577].

Documentele de arhivă s-au păstrat în număr suficient pentru a putea fi reconstituită seria protopopilor începând cu protopopul Ioan (1697-1710), George Statie (1710-1733), Moise Crişan, alias Pop Dumul (1733), P. Zacarie (1734-1754), P. Iosif (1762-1778), Nicolae Pop Zserényi (1778-1820), Petru Pop, preot în Ploscabaia şi administrator protopopesc (1820-1824), Nicolae Booşi (1824-1844), Constantin Papfalvi (1844-1851), Ioan Fodor (1852-1883), Constantin Pop, paroh în Bârcea Mare şi administrator protopopesc (1883-1884), Ioan Pop (1884-1930), Augustin Radu (1931-1937), Iuliu Rațiu (1937-1940), Ştefan Bălan (1940-1942), Iosif Nistor (1942-1948)[578].

Pe teritoriul acestui protopopiat a funcționat Mănăstirea Plosca, supusă Mănăstirii Prislop şi care, asemenea Prislopului, are o vechime necunoscută. Studiile de specialitate arată că exista în secolul al XIV-lea, după cum rezultă dintr-o inscripție păstrată pe un Triod trimis mănăstirii de către ieromonahul Simion de la Mănăstirea Neamțului[579]. Fiind filie la Prislop a avut o evoluție asemănătoare, în cea mai mare parte a timpului fiind lipsită de preoți sau călugări. Există bănuiala că numele l-a luat de la familia Ploscaru din Teliuc, care ar fi donat terenul pe care s-au ridicat chiliile călugărilor. Numele mănăstirii apare pe documente de secol XVIII când a fost distrusă, pentru ca în 1775 ieromonahul Nichita şi Popa Lazăr să solicite episcopului Grigore Maior permisiunea de a recupera cărțile ce fuseseră duse pentru păstrare la biserica greco-catolică din Hunedoara. Mănăstirea s-a bucurat de prezența unor preoți de valoare, personalități ale vieții cultural-religioase ca Simion Ulpianu sau Ioan Ianza. Mănăstirea a avut viață cărturărească şi a asigurat pregătirea teologică a unor candidați la preoție prin intermediul şcolii ce a funcționat aici.

Protopopiatul Bobâlnei a fost, ca număr al parohiilor, al şaselea protopopiat greco-catolic de pe cuprinsul județului Hunedoara, având 9 parohii şi 18 filii, dintre care opt situate în comitatul Hunedoara, iar una în Alba Inferioară (Sărăcsău), menționate din 1856 până la dizolvarea acestuia ca structură administrativ-canonică independentă[580]. La 1903 parohiile erau deservite de 8 preoți – Sărăcsău fiind vacantă – ce serveau în cele 7 biserici din piatră şi 2 de lemn.

Parohiile au fost mici în ceea ce priveşte numărul de credincioşi, trei dintre ele având peste 100 de enoriaşi, tot atâtea aveau peste 200, iar în 2 trăiau puțin peste 300, în timp ce cea mai mică parohie abia număra 66 de supuşi greco-catolici[581]. Protopopiatul a cunoscut un parcurs şovăielnic, punctat de numeroase schimbări ale denumirii sub care a funcționat şi ale jurisdicției.

Noua confesiune a fost îmbrățişată de locuitori încă de la 1700 după cum arată semnătura protopopului Demetriu de Băcâia pe actul unirii, alături de semnăturile celor 37 de preoți care l-au însoțit[582]. Asemenea tuturor districtelor greco-catolice şi cel al Bobâlnei a fost afectat de mişcarea lui

577 Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. I, p. 342-357.

578 *Ibidem*; SJHAN, Fond *Parohia greco-catolică Sarmizegetusa*, dosar 1/1894, f. 52; Fond *Parohia greco-catolică Hunedoara*, dosar 1/1941, f. 27, 29; dosar 2/1941, f. 6, 11, 13, 20; dosar 4/1941 f. 7; dosar 1/1942, f. 1, 2; dosar 2/1942, f. 3-4; Felicia Adăscăliței, *Școală și biserică în protopopiatul greco-catolic al Hunedoarei (1853-1867)*, în „Arhiva Someșană”, seria III, IV, 2005, p. 139-152; *Șiematismul veneratului cler al Diecezei românești greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1877, p. 52; *Siematismul veneratului cler al diecezei românești greco-catolice a Lugojului,* Lugoj, 1891, p. 56, 107; *Schematismus venerabilis cleri neo-erectae diocesis Lugosiensis*, Lugoj, 1858, p. 55-57; *Schematismus venerabilis cleri diocesis Lugosiensis*, Lugoj, 1868, p. 36-38; Maria Basarab, *Istoricul parohiei române unite ...*, p. 71-76, 80-81, 134-156.

579 Demetriu Radu, *op. cit.,* p. 452; Maria Basarab, *Mănăstirea Plosca – valențe culturale*, în „Sargetia”, XXVII/1, 1997-1998, p. 813-822.

580 Bobâlna cu Folt, Rapoltu Mare; Cib cu Almașu Mare, Băcâia, Glod; Cigmău cu Boiu; Geoagiul Inferior cu Feredeu, Gelmar; Homorod cu Văleni; Poiana cu Almăgel-Bunești, Techereu, Valea Iepei; Renghet cu Bozeș; Saracsău cu Băcăinți; Săcărâmb cu Hondol, Nojag, Vărmaga și Bârsău - Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. 1, p. 79.

581 Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. II, p. 363-377; Ernest Armeanca, *Săcărâmbul. O monografie a parohiei*, Lugoj, 1932, p. 22.

582 Ernest Armeanca, *op. cit.,* p. 45.

Sofronie, fapt căruia Demetriu Radu îi atribuie evoluția sinuoasă de la începuturile funcționării sale. Astfel, dacă în conscripția din 1733 se numea protopopiatul Vințului, compus din 35 de parohii, în cea din 1765 apare sub denumirea de Bobâlna dar cu un număr restrâns de parohii, doar 22 şi o proporţie scăzută a populației greco-catolice în raport cu cea ortodoxă, proporţie care nu se va mai schimba de-a lungul întregii sale evoluții.

Foto 89 – Biserica „Adormirea Maicii Domnului” (fostă unită) din Cigmău (1843-1844)

Foto 90 – Biserica greco-catolică din Rapoltu Mare (1931)

Consecințele mişcării se traduc prin lipsa oricărei mențiuni a zonei în evidențele greco-catolice din 1765 până în 1796 când a fost restaurată parohia greco-catolică a Săcărâmbului prin preotul fost ortodox Petru Ardelean. Ulterior, până în 1802, a fost supus administrării de la Balomir, fiind menționat cu aceeaşi denumire şi cu scaunul protopopesc în Săcărâmb. În acest interval, Bobâlnei îi sunt alipite parohiile Balomir şi Şibot, încorporate ulterior Cugirului, iar între 1802 şi 1821 a preluat de la protopopiatul Bistrei parohiile Bucureşci şi Hălmaj. Cât timp managementul afacerilor bisericeşti şi protopopeşti a fost asigurat de către Augustin Blasianu, districtul şi-a păstrat denumirea de Bobâlna, sediul fiind în Săcărâmb[583].

Foto 91 – Ruinele Bisericii greco-catolice „Adormirea Maicii Domnului” din Săcărâmb, com. Certeju de Sus (1800-1801)

Foto 92 – Biserica „Sf. Ierarh Nicolae” (fostă unită) din Bobâlna, com. Rapoltu Mare (1828)

[583] SJHAN, Fond *Parohia greco-catolică Geoagiu-Joseni*, dosar 1/1903, f. 2, 9-11; dosar 1/1907, f. 1, 2, 6, 8.

Ulterior plecării sale din Săcărâmb, în octombrie 1907, a survenit cererea unor preoți ca sediul protopopiatului să fie mutat la Geoagiu. Valeriu Traian Frențiu a analizat cererea şi, după o consultare prealabilă şi o informare amănunțită a Ordinariatului, a cerut clerului să se pronunțe asupra unei atari opțiuni[584]. Această propunere nu a fost pusă în practică deoarece între 1917 şi 1912 protopopul V. T. Frențiu se semnează administrator interimar al acestui district, efectuând şi vizită canonică în Geoagiu şi Homorod[585], pentru ca între 1928 şi 1935 administratori să fie preoții din Geoagiu, printre care şi Iosif Stupineanu, iar din 1935 să revină în subordinea protopopului Cugirului[586]. Acest moment a marcat dispariția de facto a acestui district deoarece nu mai apare în niciun document menționat ca structură instituțională de sine stătătoare.

În Şematismul arhidiecezei din anul 1938 parohiile apar redistribuite altor protopopiate. Majoritatea au trecut sub jurisdicția Orăştiei ridicând la 21 numărul parohiilor din protopopiat, iar Săcărâmbul sub cea a Hunedoarei[587]. De altfel, existența comunităților din zonă, nu doar a celor greco-catolice, a fost strâns legată de funcționarea şi progresul minelor de aur al căror principal acționar devenise din 1807 erariul regesc. Decăderea[588] exploatării miniere prin închiderea temporară a unor galerii la începutul secolului XX a atras după sine o scădere dramatică a populației.

Foto 93 – Biserica „Sf. Ierarh Nicolae” (fostă unită) din Geoagiu-Joseni (1936-1940)

Districtul, care nu a fost unul uşor de administrat, îşi datorează reorganizarea şi refacerea lui Beniamin Densuşianu, care în decursul administrării sale de 15 ani, între 1860 şi 1875, a reuşit să asigure venituri suplimentare pentru unele parohii, venituri provenite din dobânda împrumutului de stat şi din dreptul de cârciumărit, să repare casa protopopească, să achiziționeze un teren pe seama parohiei, a obținut separarea casei celor trei biserici locale şi a pus bazele Fondului bisericesc greco-catolic al protopopiatului Bobâlna[589]. La ocuparea scaunului protopopesc, Beniamin Densuşianu a găsit parohia şi districtul într-o stare avansată de decădere, amenințate de pierderea numărului de credincioşi[590], situație la

584 SJHAN, Fond *Parohia greco-catolică. Geoagiu-Joseni*, dosar 1/1907, f. 8.

585 *Ibidem*, dosar 1/1907, f. 9-11.

586 *Ibidem*, dosar 1/1928, f. 2-3, 7-8, 16, 24, 32; dosar 1/1935, f. 2-6; Ernest Armeanca, *op. cit.,* p. 71.

587 *Şematismul provinciei mitropolitane române unite de Alba Iulia şi Făgăraş*, 1938, p. 182-183.

588 Ernest Armeanca, *op. cit.,* p. 5, 15, 22.

589 Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. I, p. 360-362; Ioachim Lazăr, *Beniamin Densuşianu (1829-1915). Din viața şi activitatea sa*, Deva, 2002, p. 114-120; Ernest Armeanca, *op. cit.,* p. 65, 69.

590 Ioachim Lazăr, *Beniamin Densuşianu (1829-1915). Din viața şi activitatea sa*, Deva, 2002, p. 113-114.

care s-a ajuns în parte şi datorită dezinteresului manifestat de predecesorii săi. Încă de la început porneşte în explorarea teritoriului supus administrării sale, efectuând vizite canonice în parohii, ocazie cu care a descoperit o situație dezolantă cu biserici fără nicio sursă de venit. Ca atare, una dintre preocupările de căpătâi a fost aceea a asigurării unor izvoare suplimentare de venituri, obiectiv realizat pe deplin. Pe seama parohiei Săcărâmb a obținut reluarea subvenției erariului din Zlatna, care după 1796 dotase parohia cu un salariu de 150 florini/an destinat susținerii preotului, subvenție sistată în 1851. Plecarea sa a lăsat vacant scaunul protopopesc pentru mai bine de un an, interval în care protopopiatul a fost administrat de Petru Popovici, paroh al Cibului şi de Petru Pop, paroh al Geoagiului[591].

I-a succedat în oficiul parohial şi cel protopopesc Augustin Blasianu, fost administrator în Silvaşul Inferior, numit cu data de 2 septembrie 1876[592]. Noul protopop a fost introdus la 1 octombrie de către proaspăt-numitul vicar al Haţegului Beniamin Densuşianu, însă nu a putut intra în exercițiul funcțiunii decât la 22 octombrie. Acesta a fost motivul pentru care corespondența referitoare la administrarea districtului Bobâlna urma să se îndrepte tot spre Petru Pop, paroh al Geoagiului şi administrator interimar al protopopiatului. Nu doar intrarea lui Augustin Blasianu în deplinătatea drepturilor şi obligațiilor sale s-a amânat, ci şi predarea fondului bisericesc al districtului Bobâlnei, care s-a realizat doar în decembrie 1876 cu ocazia prezenței vicarului Densuşianu la Orăştie în vederea introducerii noului protopop Iustin Moldovan. Au fost prezenți protopopul Augustin Blasianu, fostul administrator Petru Pop şi fostul protopop Beniamin Densuşianu[593]. Blasianu a pus bazele şcolii confesionale elementare din Săcărâmb, care a funcționat doar patru ani şi a reuşit să sporească averea bisericii din aceeaşi localitate[594]. Cu excepția lui Beniamin Densuşianu, protopopiatul s-a mai bucurat de prezența şi a altor nume bine-cunoscute care au administrat districtul pentru scurte perioade de timp, înainte de a ocupa alte funcții care i-au condus spre distincții mai înalte. Astfel, scaunul protopopesc al Bobâlnei s-a dovedit a fi o bună rampă de lansare pentru Ioan Chirilă, canonic mitropolitan, Liviu Andrei Pop devenit canonic la Lugoj şi pentru Petru Pop, numit ulterior vicar al Haţegului, poziție din care a servit cu râvnă atât cauza bisericească cât şi cea şcolară, iar apoi canonic la Lugoj.

Seria protopopilor[595] poate fi refăcută cu începere de la 1700 când este menționat protopopul Demetriu, urmat la 1759 de Anghel Pop de Poiana, Ioan Pop de Balomir (1770-1786), George Pop de Balomir (1786-1801), Vasile Coloşi (1802-1814), Teodor Mețenti (1815-1830), Ioan Chirilă (1830-1847), Iosif Nyulaşi (1847-1855), Liviu Andrei Pop (1855-1857), Petru Pop (1857-1859), Ioan Tomici (1859-1860), Beniamin Densuşianu (1860-1875), Augustin Blasianu (1876-1907), Iosif Stupineanu (1908-1929).

Născut în comuna Bareiu, în 1816, **Andrei Pop Liviu**[596] a fost absolvent al teologiei la Blaj unde a funcționat ca profesor între 1842 şi 1849, dată de la care a profesat la Şimleu şi Sibiu. În 1855 şi-a început cariera preoțească, fiind numit preot în Săcărâmb şi protopop al Bobâlnei, post deținut până în 1857 când, datorită formației sale şi carierei pedagogice de până atunci, a fost denumit canonic şcolar în capitlul lugojan, funcție pe care a îndeplinit-o în paralel cu cea de secretar al episcopului. În 1860 a fost promovat canonic custode, iar opt ani mai târziu prelat pontifical. De asemenea, a fost înaintat cavaler al ordinului Coroana de Fier clasa a III-a. Ascensiunea sa nu s-a încheiat aici deoarece anul 1879 i-a adus numirea pe postul de canonic lector, ocupând oficiul de inspector şcolar diecezan, preşedinte al Reuniunii învățătorilor greco-catolici din ținutul Lugojului, administrator al Fondului Rudolfian, al Fondului bisericii catedrale din Lugoj şi al Fondului şcolar al districtului Haţeg. În paralel a desfăşurat şi o susținută activitate literară, traducând din latină operele lui Cornelius Nepos şi Cicero şi s-a ocupat de tipărirea unui catehism. A fost membru al Asociației pentru literatura română şi cultura poporului român şi a întemeiat o fundație care i-a purtat numele, destinată sprijinirii studenților români greco-catolici din dieceza Lugojului.

591 SJHAN, Fond *Parohia greco-catolică Geoagiu-Joseni*, dosar 1/1876, f. 1.

592 *Ibidem*, dosar 1/1876, f. 16. Inițial fusese denumit și introdus Demetriu Grecu.

593 *Ibidem*, dosar 1/1876, f. 17.

594 Ernest Armeanca, *op. cit.,* p. 70.

595 Constantin Nichitean, Coralia Maria Jianu, *Săcărâmb. Cămara de comori a Transilvaniei. Trecut și viitor*, Deva, 2006, p. 50; *Siematismul veneratului cler al diecezei românești greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1877, p. 82; *Siematismul veneratului cler al diecezei românești greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1891, p. 12, 62; *Schematismus venerabilis cleri neo-erectae diocesis Lugosiensis*, Lugoj, 1858, p. 47-49; *Schematismus venerabilis cleri diocesis Lugosiensis*, Lugoj, 1868, p. 38-40.

596 Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. I, p. 131-134; *Siematismul veneratului cler al diecezei românești greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1877, p. 9; *Siematismul veneratului cler al diecezei românești greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1891, p. 8.

Organizator prin excelență, episcopul Victor Mihaly a avut un colaborator pe măsură în persoana lui **Beniamin Densuşianu**[597]. S-a născut la 24 iulie 1829, în Densuş, fiind absolvent al gimnaziului şi al seminarului teologic de la Blaj. Din 1854 a activat ca profesor la preparandia din Haţeg. În 1857 a fost hirotonit şi a servit ca şi capelan în Lugoj, preot în Liget şi protopop în Săcărâmb, iar din 10 iulie 1875 vicar la Haţeg.

Cu o concepție similară celei profesate de episcop, Beniamin Densuşianu l-a secondat îndeaproape în procesul aşezării administrației eparhiale. Pe această linie, încă din primii ani ai păstoririi sale a pornit în explorarea teritoriului vicarial şi a realizat împreună cu preoții o inventariere exactă a averilor mobile şi imobile a tuturor bisericilor şi şcolilor hațegane. A administrat districtul Bobâlnei între 1860 şi 1875, timp în care a reuşit să pună bazele unui fond bisericesc al districtului şi să sporească veniturile bisericeşti ale unor parohii obținând dobânda împrumutului de stat şi venitul dreptului de cârciumărit[598]. Sarcina sa nu a fost una uşoară dacă luăm în considerare numărul mic al parohiilor şi proporția restrânsă a greco-catolicilor. După mutarea la Haţeg, în lipsa unor teologi calificați şi corespunzători postului, a continuat să administreze districtul Bobâlnei, la care s-a adăugat cel al Cugirului[599], dar pentru o scurtă perioadă de timp.

Foto 94 – Beniamin Densușianu (1829-1915), canonic

Foto 95 – Familia Densușianu, fotografie din anul 1879

În 1880 a fost însărcinat să participe la pregătirea vizitei ministrului cultelor şi instrucțiunii publice Trefort, care a fost prezent în Hunedoara pe 21 august 1880. Vizita acestuia a stârnit o deosebită agitație în rândurile clerului, care a întrevăzut posibilitatea informării ministrului asupra degradării continue a stării preoțimii cauzată prin reducerea subsidiului erarial de la 4000 florini la 3340 florini, dotarea şi starea dezolantă a parohiilor, înapoierea învățământului confesional datorat lipsei resurselor financiare şi a sprijinului din partea autorităților[600]. A fost solicitat să participe la cel de-al doilea conciliu provincial de la Blaj, din 1882[601]. În acelaşi an i-a revenit sarcina pregătirii primei vizite a episcopului Mihaly în zona Țării Haţegului, dar şi pe cea a principelui Rudolf[602]. A avut o ascensiune asemănătoare altor foşti

597 SJHAN, Fond *Vicariatul greco-catolic Hațeg*, dosar 3/1875, f. 50-51; Iacob Radu, *op. cit.,* p. 129; Ioachim Lazăr, *Beniamin Densuşianu ...*, p. 45-158; *Siematismul veneratului cler al diecezei românești greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1891, p. 9.

598 Demetriu Radu, *op. cit.*, p. 362.

599 SJHAN, *fond cit.*, dosar 1/1877, f. 1-2; dosar 3/1876, f. 25-26; dosar 5/1876, f. 3-4.

600 *Ibidem*, dosar 1/1880, f. 38-39, 40-41, 42-43.

601 Informaţiile de care dispunem nu ne permit să precizăm dacă a fost sau nu prezent (*Ibidem*, dosar 6/1881, f. 10-11; dosar 1/1882, f. 22-23, 24).

602 *Ibidem*, dosar 1/1882, f. 36-37, 40, 41-42, 47-48; dosar 2/1882, f. 113-114. Vezi desfăşurarea vizitei şi aspectele investigate la Camelia Elena Vulea, Luminița Wallner Bărbulescu, *op. cit.,* p. 33-78.

protopopi şi vicari hunedoreni ocupând pe rând stalurile de canonic prebendat, canonic cancelar, canonic custode, canonic lector, asesor consistorial, administrator al Fondului văduvelor şi orfanilor de preoți şi funcția de director al Casei centrale diecezane[603].

Protopopiatul Hălmagiului a funcționat între 1857 şi 1931, având în teritoriul de competență parohii din fostul comitat al Zarandului dintre care unele se află astăzi pe teritoriul județului Hunedoara, iar altele în județul Arad. Cu siguranță, parte a programului de reorganizare inițiat de primul episcop al Lugojului, în încercarea de consolidare a confesiunii, micul protopopiat s-a născut abia după constituirea Episcopiei Lugojului, nefiind menționat în actul de înființare a episcopiei lugojene[604]. Protopopiatul Hălmagiului a fost cea mai mică structură ecleziastică în ceea ce priveşte numărul parohiilor, al bisericilor, preoților şi credincoşilor, având în componența sa doar şase parohii şi nouă filii[605].

Potrivit datelor furnizate de recensăminte şi de şematismele redactate de către Episcopia Lugojului, protopopiatul nu a depăşit niciodată 1500 de credincioşi. Aşezat într-o zonă cu populație ortodoxă numeroasă, parohiile protopopiatului au cunoscut o evoluție sinuoasă, cu treceri şi reveniri succesive la ortodoxie sau greco-catolicism, fiind afectat şi de agitațiile călugărului Sofronie[606]. Încă de la crearea districtului, administratorii s-au confruntat cu o serie de probleme legate de translatarea unor comunități de la ortodoxie la greco-catolicism sau invers. Astfel, chiar în primul an de existență, în 1857, 26 de familii din comuna Zdrapți îşi manifestau dorința de a spori rândurile membrilor confesiunii greco-catolice. Acțiunea a determinat intervenția rapidă a forurilor ecleziastice lugojene, care atrăgeau protopopului atenția[607] asupra regulilor ce trebuiau respectate în atari situații.

Foto 96 –
Biserica „Sf. Ierarh Nicolae" (fostă unită)
din Zdrapți, com. Crişcior
(1907)

Foto 97 –
Biserica „Sf. Apostoli Petru și Pavel" (fostă unită)
din Ruda, mun. Brad
(1933)

Fondul arhivistic păstrat abundă în precizări cu privire la necesitatea respectării normelor legale fiind expuse precizările din ordinațiunea guvernului transilvan din 24 februarie 1850 nr. 2336. Se insista[608] asupra împlinirii vârstei majoratului de către cel care dorea să îşi schimbe confesiunea, asupra faptului că copiii minori primesc religia părinților, dar şi asupra etapelor ce trebuiau respectate într-un asemenea proces. În primul rând, în prezența a doi martori aleşi de el, candidatul trebuia să îşi informeze preotul de care aparținuse până atunci, iar patru săptămâni mai târziu, în prezența aceloraşi persoane, să declare dacă îşi menținea sau nu decizia. În baza declarației, preotul era dator a elibera un certificat care să ateste cele două

[603] Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. I, p. 140-141.

[604] *Ibidem*, p. 71-80.

[605] Halmagiu cu Acina și Hălmăgel; Baia de Criș cu Boița și Brad; Bucureşci cu Șesuri; Curechiu; Rudabaia cu Tărățel, Luncoiu de Sus, Băița; Zdrapți cu Crişcior.

[606] Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. II, p. 405-413.

[607] SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Hălmagiu*, dosar 1/1857, f. 9, 31.

[608] *Ibidem*, dosar 1/1857, f. 7, 10, 12, 24, 38.

declarații. În caz de refuz din partea preotului, martorii erau împuterniciți a elibera documentul ce urma a fi predat preotului confesiunii adoptate finalizând în acest fel procesul trecerii de la o confesiune la alta. Ceea ce se poate observa din analiza fugară a corespondenței pe această temă este accentul pus pe exprimarea opțiunii individuale şi nu a celei colective. Ca atare, în cazul trecerii mai multor familii deodată, nu era considerat valid certificatul colectiv eliberat de autoritățile comunale, ci era imperios necesară formularea în scris a opțiunii personale a fiecărei persoane implicate. Startul nou-creatului district era de natură să ofere indicii asupra posibilei sale evoluții ulterioare deoarece încă din primii ani de existență s-au ivit o serie de probleme care au îngreunat funcționarea la parametri normali. Astfel, dacă la înființare, erau menționate 6 parohii, primul şematism lugojan enumera doar 4, iar cel de-al doilea doar 5 parohii[609]. O posibilă explicație rezidă în numărul mic al parohiilor în formare şi al enoriaşilor şi în lipsa unor preoți stabili calificați, capabili să îşi asume sarcina consolidării firavei creații hunedorene.

Această situație de instabilitate religioasă a determinat forurile episcopale lugojene să ia atitudine în 1916. Analizând raportul înaintat de protopopul Constantin Pop privitor la starea districtului pe anul 1915, episcopul Valeriu Traian Frențiu constata că în cele 6 parohii şi 9 filii, cu patru preoți, abia se aflau 631 de enoriaşi. Situația dramatică îl determina să se adreseze protopopului Pop cerându-i luarea de măsuri urgente pentru a evita desființarea districtului. Astfel, la 1 mai 1916 el scria: „Devreme ce astfel de stări nu se mai pot suferi şi de cumva nu vom afla progres nici în viitor, vom fi siliți să desființăm acel district cu toate parohiile sale şi în loc să înființăm o parohie misionară”[610]. „În vederea evitării unei atari măsuri nedorite, episcopul dispunea organizarea unor întruniri lunare a tuturor parohilor din diaconat, care sub preşedinția protopopului trebuiau să identifice şi să dezbată posibile căi şi mijloace menite să conducă la consolidarea parohiilor. Cu ocazia fiecărei întâlniri preoții erau datori a raporta existența sau nu a vreunui progres al situației demografice în ceea ce privea populația greco-catolică, procesele verbale urmând a fi expediate Ordinariatului spre analiză şi concluzii la cel mult trei zile de la încheierea conferinței. Câteva luni mai târziu, Ioan Madincea observa şi el scăderea drastică a numărului de credincioşi, de la 866 câți erau înregistrați în 1914 la 631 în 1915 şi cerea explicații. Constatările sunt extrem de dureroase pentru starea bisericii greco-catolice din district deoarece parohiile Bucureşci, Curechiu şi Hălmagiu existau doar cu numele, pierzându-şi credincioşii[611], motiv pentru care preoții erau îndemnați să depună mai mult zel „neputându-se închipui păstor fără turmă”. Ulterior, cu excepția parohiei Baia de Criş, parohiile nu au mai beneficiat de prezența unui preot[612]. Aceste observații ne conduc înspre ideea unui status-quo în privința progresului numeric în decursul celor câteva luni fapt care e posibil să fi contribuit la aplicarea soluției finale prin desființarea acestei structuri a cărei existență nu se mai legitima. După ce protopopiatul şi-a încetat existența, parohiile au trecut în administrarea districtului Hunedoara, ceea ce echivala cu creşterea numerică a parohiilor hunedorene la 23[613].

Conform conscripțiilor vremii, anterior anului 1857 aceste parohii au făcut parte din protopopiatul Bradului, apoi al Bobâlnei – între 1802 şi 1820 – sau cel al Bistrei după 1821[614]. În ceea ce priveşte reşedința protopopească, aceasta a oscilat între Hălmagiu şi Baia de Criş în funcție de numirea unui protopop definitiv sau doar a unui administrator protopopesc. Astfel, în perioadele 1857-1862 şi 1872-1898 s-a aflat la Hălmagiu[615], iar între 1862-1872 şi 1898-1916 s-a mutat la Baia de Criş[616] ca urmare a numirii parohilor locali ca şi administratori protopopeşti. De altfel, menținerea Hălmagiului ca reşedință a districtului nu îşi mai găsea justificarea, comuna având foarte puțini enoriaşi greco-catolici. Atât în recensăminte cât şi în şematisme, parohia Baia de Criş figura ca având cel mai mare număr de credincioşi

609 Baia de Criş, Bucureşci, Hălmagiu, Zdrapți (*Schematismus venerabilis cleri neo-erectae diocesis Lugosiensis*, Lugoj, 1858, p. 53-54); Baia de Criş, Bucureşci, Hălmagiu, Zdrapți şi Curechiu (*Schematismus venerabilis cleri diocesis Lugosiensis*, Lugoj, 1868, p. 40-43).

610 SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Hălmagiu*, dosar 1/1916, f. 13.

611 *Ibidem*, dosar 1/1916, f. 3-4.

612 Liorean Gheorghe Banciu, *Istoria vieţii bisericeşti a românilor din comunele Baia de Criş şi Vaţa* (lucrare de disertaţie), Sibiu, 1996, p. 36.

613 *Şematismul provinciei mitropolitane române unite de Alba Iulia şi Făgăraş*, 1938, p. 182-183.

614 Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. II, p. 404; SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Hălmagiu*, dosar 1/1857, f. 20; Luminița Wallner Bărbulescu, *op. cit.,* p. 78.

615 SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Hălmagiu*, dosar 2/1886, f. 1-25; dosar 1/1892, f. 11, 12-16; dosar 3/1896, f. 1, 3, 5, 8-12, 15, 20, 23, 27-29, 36; dosar 4/1898, f. 1, 2.

616 *Ibidem*, dosar 1/1916, f. 2, 5; dosar 3/1916, f. 1, 3, 5, 9, 11, 17, 21, 24, 29, 36.

greco-catolici. Dacă la 1869, în Hălmagiu, reşedință a scaunului protopopesc, doar 51 de persoane se declarau de confesiune greco-catolică, în acelaşi an în Baia de Criş trăiau 235 de greco-catolici. Aceeaşi era situația şi în 1903 când în Hălmagiu erau înregistrați 41 față de 405 greco-catolici câți erau în Baia de Criş[617]. Încercarea de a menține aici un nucleu greco-catolic a eşuat dat fiind numărul redus al credincioşilor greco-catolici. Astfel, protopopiatul nu şi-a mai justificat existența fiind desființat la 1 februarie 1931[618] ca urmare a trecerii la ortodoxie a enoriaşilor.

În această zonă regăsim instituția patronatului, în Baia de Criş patron fiind erariul montan, care asigura în întregime salariul preotului, parohia contribuind doar cu venituri în natură sau cu micile sume de bani plătite la naşteri, cununii, înmormântări sau cu ocazia altor servicii religioase asigurate de către preot la cererea enoriaşilor. De asemenea, în Rudabaia, pe teritoriul căreia se aflau minele de aur, exista instituția patronatului reprezentată de Societatea montană „12 Apostoli", care asigura 480 coroane la salariul preotului, edificase casa parohială şi donase capela greco-catolică[619]. În restul parohiilor nu se menționează această instituție, veniturile fiind reduse, iar parohiile nu beneficiau nici măcar de dobânda împrumutului de stat spre deosebire de cele ortodoxe[620]. Veniturile clericale erau asigurate de către parohie sau din venitul bobian şi cel de stat, în timp ce în două parohii preoții nu beneficiau de nicio remunerație în anul 1903[621]. Cinci parohii aveau biserici, din care 3 de piatră şi 2 de lemn, iar casă parohială exista doar în Hălmagiu şi Rudabaia.

Protopopii cunoscuți din documentele vremii au fost: Simion Popovici – menționat în 1769, Artemie Popovici amintit în 1782, Ioan Moga între 1857 şi 1862[622], Ioan Birta 1862-1872[623], care l-a secondat pe Beniamin Densuşianu în asigurarea administrației[624], Petru Birta 1872-1898[625], Constantin Pop 1898-1931?[626].

Evoluția bisericii greco-catolice pe cuprinsul județului Hunedoara prezintă numeroase asemănări în ceea ce priveşte problemele cu care s-au confruntat protopopiatele de la cele legate de salarizare[627], distrugerile suferite în timpul revoluției paşoptiste sau în timpul războaielor mondiale[628], pregătirea şi

---

617 *Ibidem*, p. 405-413; *Recensământul din 1869. Transilvania*, 2008, p. 46-47, 183.

618 L. Gh. Banciu, *op. cit.,* p. 36.

619 Demetriu Radu, *op. cit.,* vol. II, p. 406, 412.

620 Traian Mager, *Ținutul Hălamagiului. Monografie. Cadrul istoric*, Arad, partea III, 1937, p. 35.

621 *Ibidem*, p. 407, 413.

622 A funcționat ca protopop din ianuarie 1857 până în noiembrie 1862 când a decedat (Traian Mager, *op. cit.,* p. 12; vol. I p. 50; SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Hălmagiu*, dosar 1/1857, f. 1, 3, 5, 12, 14, 16, 18, 20, 26, 31, 33-36, 41-42; dosar 2/1857, f. 1, 3, 9-10, 13, 17; dosar 4/1857, f. 1, 3-4, 5, 7; dosar 2/1862, f. 3, 11; *Siematismul veneratului cler al diecezei româneşti greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1877, p. 97; *Schematismus venerabilis cleri neo-erectae diocesis Lugosiensis*, Lugoj, 1858, p. 53-54).

623 A ocupat scaunul protopopesc din decembrie 1862 până în octombrie 1872, decedând în anul următor (SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Hălmagiu*, 2/1862, f. 5-6; 3/1872, f. 1, 3, 5, 7, 9, 10, 14, 16, 17, 19, 23, 27, 85, 87, 91-92, 95, 97, 102; dosar 4/1872, f. 1, 3, 14; Idem, *Protopopiatul greco-catolic Lupeni*, dosar 2/1873, f. 39; *Siematismul veneratului cler al diecezei româneşti greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1877, p. 100; *Schematismus venerabilis cleri diocesis Lugosiensis*, Lugoj, 1868, p. 43-44).

624 Ioachim Lazăr, *Beniamin Densuşianu ...*, p. 120; SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Hălmagiu*, dosar 3/1872, f. 116; dosar 3/1873, f. 96.

625 A administrat districtul Hălmagiului din noiembrie 1872 până în 1898 (SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic. Hălmagiu*, dosar 3/1872, f. 12, 29-30; dosar 3/1872, f. 36-43, 46-48, 53, 55-58; dosar 4/1872, f. 5; dosar 3/1873, f. 28-29, 30-31, 32, 38, 84; dosar 1/1877, f. 1, 30, 44, 35; dosar 3/1876, f. 1, 3, 8, 28, 39, 51, 64; dosar 1/1892, f. 36, 17-20, 28-29, 30-34, 41; dosar 3/1896, f. 13-14, 16; *Siematismul veneratului cler al diecezei româneşti greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1877, p. 92; *Siematismul veneratului cler al diecezei româneşti greco-catolice a Lugojului*, Lugoj, 1891, p. 12, 73).

626 Demetriu Radu, *op. cit.,* p. 404; SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Hălmagiu*, dosar 1/1916, f. 10, 15-16, 21; dosar 3/1916, f. 6-8, 10, 12, 36, 37, 38.

627 SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Lupeni*, 3/1872, f. 4, 6; *Protopopiatul greco-catolic Hălmagiu*, dosar 2/1857, f. 9; dosar 2/1862, f. 3, 5, 7; dosar 3/1872, f. 42-43; Marius Bârlianu, *Biserica ... 1867-1914*, p. 471; Felicia Adăscăliței, *Rolul şi poziția preotului în satul transilvănean – Protopopiatul greco-catolic al Hunedoarei (1853-1867)*, în „Arhiva Someşană", VI, 2007, p. 41-50; „Idem", *Situația materială a bisericilor în protopopiatul greco-catolic al Hunedoarei (1853-1867)*, în „Arhiva Someşană", V, 2006, p. 75-86.

628 SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Hălmagiu*, 3/1916, f. 27; Marius Bârlianu, *Biserica ... Primului Război Mondial*, p. 422-425; Ioachim Lazăr, *Tragedia clerului şi distrugerile suferite de bisericile româneşti în timpul revoluției din Transilvania de la 1848-1849*, în „Sargetia", XXXII, 2004, p. 60-61, 64, 67, 68.

conduita corespunzătoare a preoților[629], edificarea lăcaşurilor de cult[630]. Fără excepție, lumea greco-catolică hunedoreană s-a confruntat în timpul celor două războaie mondiale cu probleme similare, care se regăsesc în corespondența vremii. Astfel, în timpul Primului Război Mondial, fondurile arhivistice abundă în plângeri ale enoriaşilor şi ale comitetelor parohiale față de rechiziționarea clopotelor de către armată. În acest fel biserica şi comunitatea se vedeau văduvite de un simbol religios cu mare semnificație, dovadă a devoțiunii oamenilor. De diferite mărimi, adeseori reprezentau mărturii durabile ale existenței vechilor biserici din lemn, distruse de trecerea anilor, constituind prin notarea anului de fabricație singurul indiciu al prezenței unui alt edificiu de cult, dar şi al perioadei în care acesta a fost construit. De o însemnătate deosebită pentru enoriaşi acestea nu erau distruse odată cu vechea biserică, ci erau transmise celei nou construite[631]. Poate tocmai de aceea confiscarea lor a reprezentat o adevărată traumă resimțită nu doar de lăcaşul de cult, ci şi de comunitatea parohială căreia îi aparținea. Anii războiului au însemnat pentru biserică apariția a noi situații a căror rezolvare s-a încercat a se face tot spre binele spiritual al enoriaşilor.

Un aspect a cărui soluționare a fost aşteptată de la forurile de conducere locale şi centrale a fost cel referitor la recrutarea unor reprezentanți ai clerului. În general, instituțiile ecleziastice lugojene au încercat, în limita prevederilor legale, să obțină scutirea preoților de serviciul militar. Acolo unde a fost posibil aceştia au fost înrolați ca preoți militari, ei urmând a furniza asistența spirituală necesară soldaților din tranşee. Ca atare, Lugojul s-a văzut pus în situația de a asigura serviciile religioase enoriaşilor prin numirea unor administratori interimari sau prin rearondarea temporară a unor parohii. Clerul hunedorean a avut de suferit de pe urma războiului. Preoții, mai ales cei din Valea Jiului şi Țara Hațegului, au fost arestați, iar unii torturați. A fost şi cazul preoților Isidor Saturn din Merişor, Nicolae Gârbea din Baru Mare, Vasile Bora din Coroieşti şi chiar vicarul Teofil Crişan[632]. Aceleaşi probleme au căzut în sarcina forurilor ecleziastice superioare şi în timpul celui de al Doilea Război Mondial când s-au văzut puse în fața lipsei clericilor plecați pe front sau a distrugerilor provocate lăcaşurilor de cult. Devastările bisericilor şi nu numai nu au încetat nici după august 1944 când comunitățile româneşti au avut de-a face cu „binefacerile” aduse de aliații sovietici „prin număr şi dezordine”[633].

Anul 1948 a marcat începutul a noi probleme pentru biserica şi instituțiile greco-catolice prin introducerea sistemului totalitar de model stalinist, care a avut influențe majore asupra Bisericii Unite văzută ca fiind „ostilă regimului şi intereselor poporului”[634]. Măsurile inițiate în numele „ecumenismului ortodox” şi a „luptei pentru pace” [635] au dus în final la desființarea ei, preoții fiind obligați să depună jurământ de credință față de noul regim, iar enoriaşii să treacă la confesiunea ortodoxă. Inițial s-a încercat atragerea unor reprezentanți ai Bisericii Unite în vederea realizării planurilor noului regim. Eşecul primelor tentative de a schimba atitudinea clerului greco-catolic a atras arestări imediate ale unor preoți, arestări justificate de motive de siguranță națională[636]. Schimbarea formei de guvernare de la începutul anului 1948 a generat formularea cererii de depunere a jurământului de fidelitate față de stat, cerere înaintată tuturor ierarhilor şi conducătorilor cultelor recunoscute. Ceremonia depunerii jurământului de către ierarhii Bisericii Române Unite a fost organizată în 31 martie 1948, în prezența prim-ministrului Petru Groza şi a unor reprezentanți ai Ministerului Cultelor.

Acțiunile concrete de desfiinţare a Bisericii Unite prin „reîntregirea” Bisericii Ortodoxe s-au derulat între septembrie-octombrie 1948 când asupra clerului greco-catolic s-au exercitat presiuni fizice şi

---

629 SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Hălmagiu*, dosar 1/1857, f. 9, 31; dosar 1/1916, f. 34; Marius Bârlianu, *Biserica ... 1867-1914*, p. 466-467, 469; Idem, *Biserica ... Primului Război Mondial*, p. 420-421; Camelia Stanciu, Adrian Stroia, *Din activitatea parohiei greco-catolice Romos (1879-1900)*, în „Sargetia”, XXXV-XXXVI, 2007-2008, p. 492-499; Felicia Adăscăliței, *Rolul și poziția preotului în satul transilvănean ...*, p. 41-50.

630 Marius Bârlianu, *Biserica ... 1867-1914*, p. 471-473.

631 Camelia E. Vulea, *op. cit.,* p. 289-292; SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Lupeni*, dosar 2/1892, f. 12; dosar 3/1915, f. 18-15, 23; dosar 7/1917, f. 32-33; dosar 4/1918, f. 59; dosar 1/1916, f. 43; dosar 5/1915, f. 24, 18-19, 21, 27, 28, 32; dosar 1/1917, f. 239.

632 Dumitru Barna*, Biserică și societate – contribuție la actul de cultură*, în „Sargetia”, XXV, 1992-1994, p. 749.

633 Ioan Ploscaru, *Lanțuri și teroare*, Timișoara, p. 9.

634 Ioan Marius Bucur, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918-1953)*, p. 180, 183.

635 *Ibidem*, p. 184, 186; *Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România. Raport final,* București, 2006, p. 463.

636 Ioan Marius Bucur, *op. cit.,* p. 184, 186.

morale pentru a forța acceptarea trecerii la ortodoxie[637]. Într-o primă etapă cultului greco-catolic i-au fost recunoscute doar două eparhii. A urmat retragerea recunoaşterii următorilor episcopi: Alexandru Rusu, Valeriu Traian Frențiu, Ioan Bălan, Alexandru Teodor Cisar, Augustin Pacha şi a calității de administrator apostolic al Arhidiecezei Blajului pentru Ioan Suciu[638]. În paralel s-a trecut la supravegherea îndeaproape a preoților şi comunităților greco-catolice, arestarea lor, întocmirea de tabele nominale cu cei ce refuzau trecerea la ortodoxie. Periodic erau solicitate rapoarte asupra procentajului celor reveniți la ortodoxie în fiecare comună[639]. După depunerea jurământului preoții au fost solicitați să se pronunțe în scris dacă doresc sau nu să rămână în continuare titulari ai parohiei[640].

Un alt pas făcut în octombrie 1948, de natură să descurajeze comunitatea greco-catolică românească, a fost arestarea episcopilor Iuliu Hossu, Vasile Aftenie, Alexandru Rusu, Ioan Bălan, dar şi a unor canonici, profesori de teologie şi protopopi. Luna următoare, autoritățile civile solicitau încheierea gestiunii fostelor parohii greco-catolice. Ca urmare, preoților li s-a cerut întocmirea inventarelor[641] amănunțite ale bunurilor parohiale în vederea trecerii acestora în administrarea Bisericii Ortodoxe Române. La 1 decembrie 1948 a fost emis decretul 358 prin care bunurile organizațiilor şi instituțiilor greco-catolice treceau în proprietatea statului, iar averile parohiilor în proprietatea parohiilor ortodoxe[642]. Practic acest decret legifera dispariția Bisericii Române Unite.

În urma acestui act, s-au înregistrat cazuri de familii care au refuzat trecerea la ortodoxie, preferând să se orienteze spre cultele neoprotestante sau spre Biserica Romano-Catolică[643]. Unii protopopi şi preoți au refuzat acceptarea noilor orientări religioase impuse de normele politice, având de suferit persecuția autorităților politice comuniste. Astfel, este cunoscut cazul vicarului de Haţeg, Romulus Stoica, care a fost arestat în anul 1949. În timp ce se afla în închisoare, sub presiune, a semnat acceptarea trecerii la ortodoxie. Ulterior, după eliberare, prin intermediul unor curieri clandestini l-a informat pe episcopul Ioan Bălan că retractează acceptarea şi că nu va celebra alături de preoții ortodocşi. După cum reieşea dintr-un raport redactat în 29 aprilie 1954 asupra situației unificării din raionul Haţeg, Romul Stoica a refuzat revenirea la ortodoxie şi s-a stabilit la Alba Iulia[644]. Pe aceeaşi linie s-a situat Ioan Bora, protopopul Sarmisegetusei care, în ciuda amenințărilor la adresa familiei sale, nu a semnat. În acelaşi timp unii lideri ecleziastici au acceptat noul curs politic. Este cunoscut cazul protopopului Orăştiei, Valer Paveloni[645] pe care îl găsim ocupând aceeaşi poziție şi în anul 1949 tocmai pentru că semnase adeziunea la ortodoxie. În cazul lui însă, există o particularitate deoarece fiind foarte bolnav, Ioniță Pop a semnat în locul său. Datorită stării precare de sănătate nu a mai avut energia necesară pentru a schimba o declarație care nu exprimase în mod direct opțiunea sa personală. În schimb, Nicolae Nistor din Hunedoara şi Ioniță Pop din Lupeni au semnat, ultimul devenind un adevărat promotor al unificării[646].

Situații similare au fost întâlnite şi în rândul preoților. Din raportul menționat mai sus aflăm cum că preotul Sigismund Blentea din Hăţăgel a avut de suferit de pe urma faptului că a refuzat revenirea, fiind purtat în lanțuri pe străzile comunității pe care a păstorit-o. Contrar aşteptărilor această acțiune nu a avut rezultatul scontat, ci a stârnit solidaritatea oamenilor. Un alt caz a fost reprezentat de preotul Bucovei, Vasile Berinde, care a cedat doar la insistențele familiei. Preotul fusese amenințat că toți

---

637 *Comisia Prezidențială …*, p. 464; Cristian Vasile, *Între Vatican și Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, București, 2004, p. 138-141, 142-145, 160-165.

638 *Ibidem*, p. 186, 187, 202; André Kon, *Unificarea Bisericii Române Unite cu Biserica Ortodoxă Română în 1948*, în *„Studii de istoria bisericii”*, Universitatea București, 2002, coord. Ovidiu Bozgan, p. 90.

639 SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Lupeni*, 3/1948, f. 6-26; *Protopopiatul greco-catolic Orăștie*, dosar 2/1948, f. 2, 3, 4, 5; dosar 1/1948, f. 1 – conform tabelului semnat de protopopul Valer Paveloni, la 30 noiembrie 1948 toți credincioșii greco-catolici din parohiile arondate protopopiatului Orăștiei acceptaseră trecerea la ortodoxie; *Comisia Prezidențială …*, p. 454.

640 SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Lupeni*, dosar 3/1948, f. 4.

641 *Ibidem*, dosar 2/1948, f. 2-4, 5-17, 21-22, 23-24, 26-31, 32-35, 36-37, 38-41, 43-44, 46-55, 56-63, 64-70; dosar 3/1948, f. 33.

642 Ioan Marius Bucur, *op.cit.* p. 219; *Comisia Prezidențială …*, p. 464.

643 Ioachim Lazăr, I. P. Tămaș, *op. cit.,* p. 104-105; *Comisia Prezidențială …*, p. 454.

644 *www.procesulcomunismului.com*; Ovidiu Bozgan, *Biserica Română Unită între rezistență și „unificare religioasă”. Contribuții documentare*, în „Studii de istoria bisericii”, Universitatea București, 2002, coord. Ovidiu Bozgan, p. 131; Sergiu Soica, *Eparhia greco-catolică de Lugoj în anul 1948,* Oradea, 2009, p. 54; Ioan Ploscaru, *op. cit.,* p. 37-38.

645 SJHAN, Fond *Protopopiatul greco-catolic Orăștie*, dosar 1/1949, f. 7, 9; dosar 2/1949, f. 5.

646 Sergiu Soica, *op. cit.,* p. 53-54; Ioan Ploscaru, *op. cit.,* p. 37-38.

copiii săi îşi vor pierde locul de muncă dacă el persista în atitudinea de opoziție, lucru care s-a şi întâmplat. Ioan Olteanu din Bouțaru de Jos a semnat doar în urma a numeroase amenințări la adresa familiei, convins fiind şi de superiorul său ecleziastic direct, protopopul Lupeniului, Ioniță Pop. Ulterior, ca o formă de protest, a părăsit statutul clerical optând pentru o slujbă civilă, soluție adoptată de numeroşi preoți. Un alt caz a fost cel al preotului din Petroşani, Nicolae Teban, arestat de serviciul de securitate şi convins să cedeze[647]. Unii preoți au acceptat aşa-numita revenire la ortodoxie, fiind primiți în structurile administrativ-canonice ale Mitropoliei Ardealului, ulterior ale Episcopiei Aradului[648]. În cazul preoților care au acceptat, trecerea a fost justificată din varii motive: teamă, dorința de a-şi proteja familiile, dorința de parvenire sau speranța, hrănită de anumite zvonuri, cum că orânduirea comunistă va lua sfârşit[649] şi, în cazul unora, convingerea.

Desființarea Bisericii Române Unite cu Roma nu a însemnat dispariția ei. În perioada comunistă, în clandestinitate, asumându-şi riscurile aferente, numeroşi preoți au continuat să oficieze liturghia, adeseori din propria locuință.

La o jumătate de secol de la actul care consacra desființarea Bisericii Române Unite, Decretul-lege nr. 9 din 31 decembrie 1989 a statuat revenirea Bisericii Unite în viața românilor. Astăzi Arhiepiscopia majoră e compusă din Arhiepiscopia de Făgăraş şi Alba Iulia, episcopiile Oradea, Cluj-Gherla, Lugoj şi Maramureş. Reînființarea episcopiei lugojene a inițiat eforturile de reorganizare a vechilor protopopiate. Astfel, au fost reactivate 5 din cele 7 districte greco-catolice.

Funcționează[650] astăzi protopopiatul Hațegului cu sediul în Hațeg, al Hunedoarei cu sediul în Deva, protopopiatul Lupeni cu sediul în Uricani, Orăştie cu sediul în Orăştie şi Sarmizegetusa cu sediul în Bucova. În procesul de reactivare a vechilor structuri ecleziastice greco-catolice au fost întâmpinate dificultăți legate de recuperarea edificiilor religioase, dar şi de refacerea vechilor parohii din cauza numărului mic al celor care au revenit la confesiunea greco-catolică. Ca atare, noile protopopiate au număr mai mic de parohii față de anul 1948. Astfel, protopopiatul Sarmizegetusa (fost Ulpia Traiana), cu sediul în Bucova, are în componența sa doar 6 parohii din care două pe teritoriul hunedorean (Păucineşti, Ştei), restul în Caraş-Severin (Bucova, Băuțaru de Sus, Băuțaru de Jos, Oțelul Roşu).

Foto 98, 99 – Biserica greco-catolică „Immaculata”, 2002, din Deva.
Imagini din exteriorul şi interiorul bisericii

647 Sergiu Soica, *op. cit.,* p. 54-55.; Ioan Ploscaru, *op. cit.,* p. 39-40.

648 Florin Dobrei, *Istoria vieții bisericești a românilor hunedoreni,* Reșița, 2010, p. 407, 420.

649 Ioan Marius Bucur, *op. cit.,* p. 206-210.

650 Pentru informațiile referitoare la reactivarea și organizarea protopopiatelor greco-catolice hunedorene după 1989, mulțumim onoraților parohi-protopopi ai districtelor menționate: Vasiloni Florin Trandafir (Protopopiatul Sarmizegetusa), Preda Doinel (Protopopiatul Hațeg), Miciu Ceciliu Vasile și Sorin Szabo, epitrop (Protopopiatul Deva), Nagy Adrian (Protopopiatul Lupeni), Bîndea Silviu Lucian (Protopopiatul Orăștie).

Au mai fost reactivate protopopiatul Devei, care funcționează cu 9 parohii (Deva, Hunedoara, Simeria, Călan, Ghelari, Băcia, Turdaş, Spini, Brad), cel al Orăştiei cu 8 parohii (Orăştie, Rapolt, Geoagiu, Romos, Mărtineşti, Pricaz, Şibot, Cugir – ultimele două în județul Alba), Lupeni cu 4 parohii (Petroşani, Lupeni, Uricani, Vulcan), Hațeg cu 6 parohii (Haţeg, Silvaşu de Jos, Silvaşu de Sus, Toteşti, Tuştea, Sălaşu de Jos).

Parohiile hunedorene nu au reuşit să intre în posesia lăcaşurilor de cult care găzduiau liturghia greco-catolică anterior anului 1948. Ca urmare, în unele localități s-a ridicat biserică nouă sau liturghia se ține în edificiul de cult romano-catolic.

Istoria bisericii nu presupune cunoaşterea doar a vieții clerului, a lăcaşurilor de cult, ci şi a oamenilor care au făcut posibilă existența şi funcționarea celor dintâi. Ca atare, oamenii au constituit o prezență activă în viața bisericii de la participarea în organele de decizie şi control locale – comitete şi comisii parohiale – până la înființarea unor asociații şi fundații al căror scop era tocmai susținerea activităților pastorale.

În ceea ce priveşte fundațiile particulare, acestea erau destul de numeroase deoarece confereau un prestigiu deosebit donatorului al cărui nume intra în posteritate, fiind consemnat în aşa-numita carte de aur ce se afla în arhiva fiecărei parohii. Întemeiate de către persoane private, credincioşi ai Bisericii, variau ca sume şi erau întotdeauna prevăzute cu statute, care determinau până în cele mai mici detalii destinația lor, modul de capitalizare şi de folosire, precum şi cine era îndreptățit să dispună de aceşti bani. Episcopia s-a dovedit extrem de interesată şi de preocupată de aceste fundații, refuzând categoric orice deturnare a destinației inițiale şi orice derogare de la scopul hotărât de fondator.

Condiții mai mult sau mai puțin stricte, fonduri mai mari sau mai mici, fundații liturgice care constau fie din suprafețe de pământuri, fie din sume de bani nu foarte mari depuse spre capitalizare la bănci sau la Casa centrală diecezană au fost întemeiate de Terezia Ienăşel din Silvaşu de Jos, Ana Ringler din Sălaşu de Sus, Trejia Pui din Mățieşti, Eva Barbescu din Toteşti, învățătorul Ioan Micşa din Ştei, Gh. Vişa din Sântămăria Orlea, Prip Ienăşel din Silvaşu de Jos, Crăciun şi Catuția Onescu din Răchitova, Maxim Pogan din Băieşti[651].

Foto 100 – Fotografie de grup cu membrii organizației locale a AGRU din Ruda Brad, mun. Brad

De asemenea, s-au constituit diferite reuniuni al căror scop era tot susținerea vieții religioase şi culturale a comunității, ca de exemplu Reuniunile femeilor pentru înfrumusețarea bisericilor, AGRU (Asociația Generală a Românilor Uniți), Societatea „Inimii lui Isus”, despărțămintele ASTRA, Reuniunea „Sfânta Maria a femeilor”, Reuniunea „Sfântul Pavel a bărbaților”[652].

---

651 Camelia Elena Vulea, *op. cit.,* p. 193-202.

652 Maria Basarab, *Istoricul ...*, Deva, 2006, p. 68, 70, 109, 113, 122, 135; Florin Dobrei, *op. cit.,* p. 401; Maria Cristina Ploscă, *Repere din activitatea Asociației Generale a Românilor Uniți din vicariatul Hațeg*, în „Sargetia”, XXXIV, 2006, p. 383-386; Dumitru Barna, *op. cit.,* p. 744.

BISERICĂ ŞI COMUNITATE ROMANO–CATOLICĂ

Primele dovezi[653] ale prezenţei pe teritoriul ţării noastre a catolicismului provin din secolul al XI-lea şi se datorează unor misionari (călugări dominicani şi benedictini) angajaţi în răspândirea creştinismului. Pe măsura cuceririi Transilvaniei de către Regatul Maghiar şi stabilirea în această provincie românească a ungurilor catolici, ulterior şi a germanilor, tot catolici, au luat fiinţă, în secolele XI-XII, episcopii catolice la Cenad (judeţul Arad), Oradea şi Alba Iulia. În paralel a început procesul de atragere la catolicism a românilor, populaţia cea mai numeroasă din voievodat. În Transilvania, în secolul al XVI-lea, catolicismul era în regres, ca urmare a înfrângerii Ungariei la Mohacs în 1526 şi mai ales a Reformei religioase, care a determinat trecerea la calvinism a unei mari părţi a populaţiei maghiare şi la luteranism a celei săseşti.

După alungarea turcilor din Ungaria şi ocuparea Transilvaniei de către Imperiul Habsburgic (1699), catolicismul şi-a reluat dezvoltarea. După unirea Transilvaniei cu România şi formarea Statului Naţional Unitar Român (l Decembrie 1918), numărul credincioşilor Bisericii Romano-Catolice a crescut considerabil, iar Biserica romano-catolică şi-a intensificat activitatea. În ţară au apărut noi ordine şi congregaţii călugăreşti (călugării asumpţionişti, surorile oblate asumpţioniste, Congregaţia surorilor Sfânta Maria ş. a.).

La Bucureşti, Sfântul Scaun a instalat o nunţiatură. A crescut numărul şcolilor catolice, raportat la numărul credincioşilor, întrucât în ele învăţau şi mulţi copii de alte confesiuni. Asociaţiile laice, în primul rând „Acţiunea Catolică" (înfiinţată în anul 1927), au desfăşurat o activitate tot mai intensă. Pe baza Concordatului din 1927-1929, a fost semnat între România şi Statul Papal acordul din 1932, prin care bunurile din Transilvania, doar administrate până atunci de *„Statusul romano-catolic"*, erau trecute în proprietatea bisericii. După instaurarea totalitarismului au fost luate măsuri şi împotriva Bisericii Romano-Catolice.

După noua Lege a cultelor din 1948, printr-un decret din septembrie 1948 şi o decizie din mai 1950, au fost aprobate doar două dieceze: una la Alba Iulia, pentru Transilvania, şi alta, la Bucureşti, pentru Moldova, Muntenia şi Dobrogea. Acest fapt, ca şi alte nemulţumiri permanente ale clerului şi credincioşilor romano-catolici, au dus la situaţia ca Biserica Romano-Catolică să nu aibă, după 1948, un statut de organizare şi funcţionare, aşa cum prevedea *Legea cultelor*. Episcopiile considerate „desfiinţate" de către autorităţile române (Iaşi, Timişoara, Satu Mare şi Oradea) au continuat să existe, Vaticanul nerecunoscând desfiinţarea lor şi numind la conducerea lor câte un locţiitor de episcop („ordinar substitut"), care deşi nu erau recunoscuţi formal de Statul român drept conducători de episcopii, în practică erau totuşi trataţi în această calitate.

Reglementările din România de după Al Doilea Război Mondial au modificat substanţial şi situaţia unor ordine şi congregaţii călugăreşti. Pe baza noii legi a învăţământului şi a etatizării instituţiilor sanitare şi a celor de asistenţă socială, 15 din cele 25 de ordine şi congregaţii, centrate pe învăţământ sau acţiuni caritabile, au fost practic desfiinţate. Cele 10 ordine care n-au fost desfiinţate prin lege şi-au restrâns mult activitatea, activând în special în cadrul parohiilor.

După 1948, dar mai ales din 1953, s-a intensificat supravegherea Bisericii Romano-Catolice din partea regimului comunist, cunoscute fiind încercările acesteia de atragere a foştilor credincioşi greco-catolici, în contextul rezistenţei acestora faţă de revenirea la ortodoxie[654]. Toate aceste acţiuni au pus confesiunea romano-catolică într-o situaţie dificilă, fiind considerată cult tolerat[655]. După Revoluţia din decembrie 1989, situaţia Bisericii Romano-Catolice s-a normalizat. Episcopiile Iaşi, Timişoara, Satu Mare şi Oradea au fost din nou recunoscute de statul român. De asemenea, şi-au reluat activitatea ordinele şi congregaţiile călugăreşti.

---

653 http://www.culte.ro/DocumenteHtml.aspx?id=1727 (accesat la data de 24 martie 2012).

654 *Comisia Prezidenţială*, p. 454.

655 *Ibidem*, p. 465.

Biserica Romano-Catolică din România este parte a Bisericii Catolice. Cultul romano-catolic este unul din cele 16 culte recunoscute de autoritățile române. Biserica Romano-Catolică funcționează în prezent după Codul de drept canonic, aprobat prin hotărârea de guvern din 1 octombrie 2008[656]. Codul precizează că în vârful structurii ierarhice se află pontiful roman, urmat de epicopi, preoți şi diaconi, biserica fiind împărțită în mitropolii, acestea în dieceze formate, la rândul lor, din parohii.

Parohia este definită ca o comunitate stabilă de credincioşi, păstorirea ei fiind încredințată unui preot. Înființarea sau desființarea unei parohii poate fi decisă doar de către episcop după consultarea consiliului prezbiterial. Codul precizează principiul teritorialității în organizarea unei parohii, dar aceasta poate fi şi personală, în funcție de ritul, limba şi naționalitatea credincioşilor.

Biserica Romano-Catolică numără în prezent, conform recensământului din 2002, 1.026.429 de credincioşi, dintre care 587.033 sunt maghiari, 345.557 români, 36.040 germani, 11.580 slovaci, iar restul de altă naționalitate. Biserica dispune de 646 parohii şi de circa 1.000 biserici şi capele în care slujesc circa 800 preoți[657]. Organizatoric, Biserica Romano-Catolică din țara noastră este alcătuită din şase dieceze: Arhiepiscopia Romano-Catolică Bucureşti, Arhiepiscopia Romano-Catolică Alba Iulia, Episcopia Romano-Catolică Iaşi, Episcopia Romano-Catolică Timişoara, Episcopia Romano-Catolică Oradea, Episcopia Romano-Catolică Satu Mare. Comunitatea romano-catolică din județ, alături de cea din județul Alba formează protopopiatul de Hunedoara-Alba Iulia, cu sediul la Petroşani, supus jurisdicției Arhiepiscopiei de Alba Iulia.

Din punct de vedere demografic[658], comunitatea romano-catolică a fost una dintre cele mai numeroase în județul Hunedoara, ocupând locul al treilea. Astfel, în 1850 se înregistrau 5.534 romano-catolici, pentru ca peste şapte ani 6.978 persoane să se declare ca aparținând acestei confesiuni. În acest interval comunități mai numeroase se aflau în Deva, Hunedoara, Orăştie, dar şi la Băița şi Certej. Rațiunile care au stat la baza constituirii acestor mari comunități au fost de natură economică, regăsindu-se în construirea termocentralei de la Mintia, a platformei siderurgice de la Hunedoara şi în funcționarea exploatărilor aurifere de la Băița şi Certej.

Foto 101 – Biserica romano-catolică din Săcărâmb, com. Certeju de Sus (1777)

Foto 102 – Imagine din interiorul Bisericii romano-catolice din Săcărâmb, com. Certeju de Sus

Comunitatea hunedoreană a cunoscut o progresie constantă, numărând 9.342 persoane în 1869 şi 11.450 în 1880. Din acest moment, în contextul deschiderii exploatărilor miniere din Valea Jiului, populația a cunoscut o dinamică remarcabilă, cifra dublându-se în 1900 (23.931) şi în 1910 (33.505). Ca

656 Vezi *Codul de drept canonic*, aprobat de Guvernul României la 1 octombrie 2008, publicat în Monitorul Oficial, partea I - Legi, decrete, hotărâri şi alte acte, anul 176 (XX), nr. 798 bis, joi 27 noiembrie 2008 - http://www.culte.ro/DocumenteHtml.aspx?id=1727.

657 http://www.culte.ro/DocumenteHtml.aspx?id=1727.

658 *Recensământul din 1850. Transilvania*, Cluj-Napoca, 2004, ediția a II-a, p. 250-315; *Recensământul din 1857. Transilvania*, ediția a II-a, 1997, p. 264-325; *Recensământul din 1869...*, p. 178-205; *Recensământul din 1880. Transilvania*, 1997, p. 190-221; *Recensământul din 1900 ...*, vol. II, p. 338-389.

atare, sfârşitul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX a consemnat formarea comunității romano-catolice în Aninoasa, Lupeni şi Uricani, precum şi un spor demografic considerabil în Petroşani.

La începutul secolului XX, din motivele menționate mai sus, comunitățile din Deva şi Hunedoara au înregistrat creşteri semnificative. Atraşi în zonă de dezvoltarea economică, maghiarii au fost meseriaşi, comercianți, agricultori, mineri, ingineri. În Deva începuturile comunității sunt legate de vechea biserică a oraşului, ridicată în secolul al XIII-lea, ulterior preluată de reformați şi demolată la începutul secolului XX.

În prezent, pe teritoriul hunedorean al protopopiatului de Hunedoara-Alba Iulia, sunt organizate 14 parohii romano-catolice cu 15 filii, cu aproximativ 12.000 de enoriaşi, conform registrelor parohiale[659].

Foto 103 – Biserica romano-catolică Haţeg (1745)

Foto 104 – Biserica romano-catolică Haţeg (vedere din interior)

Deşi sunt constituite ca parohii, din motive legate de numărul mic al credincioşilor, Simeria, Lonea şi Haţeg sunt administrate de preoții vecini. Cu excepția parohiei Lonea şi a filiei Iscroni, care au doar câte o capelă, în toate celelalte cultul divin se săvârşeşte în lăcaşuri de cult vechi, multe ridicate în secolele XVIII-XIX. Astfel, bisericile aflate în uzul confesiunii romano-catolice au fost ridicate în secolul XVIII (Baia de Criş 1763; Haţeg 1745 – renovată în 1893 de către baronul Ferencz Nopcea şi, ulterior, în 1970-1990, Orăştie, Băița 1780, Săcărâmb 1777), secolul XIX (Petroşani 1886-1887; Simeria 1885-1886; Brad 1882) sau în secolul XX în cazul parohiilor mai nou-înființate din motivele enunțate mai sus (Lupeni 1900; Călan 1902; Vulcan 1906-1911; Aninoasa 1911; Hunedoara 1910-1912; Petrila 1914; Cristur 1914-1916; Streisângiorgiu 1935; Deva - Biserica „Sfântul Anton" 1936-1938, proiectată de arhitectul Neugabaer).

659 Hunedoara (Ghelari, Govăjdia şi Lingina) cu 1755 enoriaşi; Deva are două parohii cu 2358 credincioşi (Sfântul Anton cu Hondol, Săcărâmb şi Mănăstirea franciscană „Maica Domnului" cu Dobra şi Ilia); Brad (Băița, Crişcior) cu 140; Cristur – 720; Simeria – 175 – administrată de preotul din Cristur; în trecut Simeria a avut statut de parohie, fiind şi sediu protopopesc, iar Cristur era filie; Călan (Streisângiorgiu) cu 550; Petroşani 2400 (Aninoasa 230; Iscroni 48); Lonea 310 – administrată de preotul din Petrila; Vulcan 986; Petrila 950; Lupeni 1050 credincioşi în total, constituită ca parohie în 1894 (Uricani, Câmpul lui Neag, Paroşeni); Orăştie 100, administrată de preotul Mănăstirii franciscane Deva; Haţeg 150 (Pui, Râul Mare) – administrată de preotul din Călan. Aceste informații ne-au parvenit prin amabilitatea profesorului Istvan Schreiber, a fr. Albert Léander ofm. şi a părintelui-protopop Varga Reszö. Mulțumim de asemenea şi păstorilor spirituali ai parohiilor romano-catolice din județ pentru colaborare.

Foto 105 – Biserica romano-catolică din Simeria (1885-1886)

Foto 106 – Vedere din interiorul Bisericii romano-catolice din Simeria

În ceea ce privește bisericile și mănăstirile, merită amintită mănăstirea franciscană de la Baia de Criș[660]. Mănăstirea franciscană datează din secolul al XVIII-lea, deși unele păreri, pornind de la planul construcției, o plasează în epoca medievală, dar existența ei medievală nu se confirmă. La începutul secolului al XVIII-lea, sub protecția epicopului Ladislau Nádasdy (1710-1730), franciscanii bulgari au ajuns în localitate și au preluat parohia. Inițial, slujba se desfășura într-o capelă din partea de sud a unei vechi biserici ruinate, din secolele XV-XVI, restaurată apoi treptat. Etapele de construcție nu sunt bine conturate. După cum rezultă din cercetările efectuate s-a menținut traseul zidurilor de la prima biserică. Claustrul a fost ridicat la 1763, iar altarul de secol XVIII a fost înlocuit la 1860 cu altul de factură neogotică. Biserica a fost pictată în 1898. În ceea ce privește posesia, în anul 1852 a fost transferată capistranilor, iar la 1900 minoriților transilvăneni. A funcționat până după Al Doilea Război Mondial, fiind reînființată după 1990 ca filie a mănăstirii din Deva, cu hramul Sfânta Fecioară.

Foto 107 – Biserica Mănăstirii franciscane din Baia de Criș (secolul XVIII)

Foto 108 – Biserica Mănăstirii franciscane din Baia de Criș (interior)

660 *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj Napoca, 2000, coordonator Adrian Andrei Rusu, p. 59.

Mănăstirea franciscană din Deva a aparținut franciscanilor observanți. Ridicarea ei este legată de imigrarea unor comunități de bulgari în Transilvania, în jurul anului 1700 când cu ajutorul generalului Stephan Steinwille s-a stabilit aici un grup de 42 de familii. Mai întâi a fost ridicată o capelă care a funcționat până în anul 1723 când a fost înlocuită cu noua biserică, construcție dedicată Sfintei Fecioare. Biserica a fost finalizată la 1731, apoi, până în 1763 au fost ridicate claustrul, şcoala, sacristia cu oratoriul, întreg ansamblul fiind terminat între 1762 şi 1766. Franciscanii au funcționat aici până pe la mijlocul secolului XX, revenind apoi după 1991. Construită în stil baroc, din piatră şi cărămidă, cu decorațiuni interioare în relief şi statuete aparținând barocului târziu, adăposteşte în prezent Fundația „Sfântul Francisc”.

Foto 109 – Biserica Mănăstirii franciscane din Deva (1700)

Foto 110 – Vedere din interiorul bisericii Mănăstirii franciscane din Deva

Mănăstirea franciscană din Orăştie[661] a aparținut franciscanilor conventuali, fiind ridicată înainte de 1302, fiind avansat anul 1239. În 1334 funcționa, fiind dublată de o mănăstire de călugărițe. Incursiunile turceşti din 1438, 1441 şi 1661 au lăsat urme asupra ei.

Foto 111 – Biserica romano-catolică „Mănăstirea Franciscană” Orăştie

Foto 112 – Vedere din interiorul Bisericii romano-catolice „Mănăstirea Franciscană” Orăştie

661 *Dicționarul mănăstirilor ...*, p. 198-199; Anton Dörner, *Documente şi cronici privind istoria oraşului şi scaunului Orăştie,* vol. I, 1200-1541, Cluj-Napoca, 2003; http://www.hunedoara.djc.ro/ObiectiveDetalii.aspx?ID=2135&lacas=true.

De la începutul secolului al XVI-lea datează informațiile despre executarea anumitor reparații. Călugării au revenit la 1730 şi au reluat o parte a activității. Vechiul convent fiind în ruină au fost nevoiţi să folosească o capelă. A fost reconstruită între 1754 şi 1780, mărită în 1880-1881 şi dotată cu turn. Claustrul se păstrează şi azi. A funcționat până după Al Doilea Război Modial, fiind reînființată în 1990 ca filie a mănăstirii din Deva. Biserica actuală nu este un edificiu unitar, sanctuarul apărând de două ori mai lung decât nava, susținut de contraforturi de mărimi diferite. Cercetările arheologice au dezvăluit folosirea structurilor corului de la vechea biserică, precum şi a unei părți a materialului de construcție. Păstrează şi azi vechiul hram: Sfânta Elisabeta a Ungariei.

Semnificativă pentru istoria comunității romano-catolice hunedorene este biserica din Simeria unde este îngropat Lönhart Ferenc. Născut la Săcărâmb, acesta a fost episcop al Transilvaniei între 1882 şi 1897.

Foto 113 – Capela Bisericii romano-catolice din Simeria

Foto 114 – Episcopul Lönhart Ferenc, al cărui mormânt se află în capela Bisericii din Simeria

Biserica Romano-Catolică desfăşoară o bogată activitate caritabilă, punând un accent deosebit pe educația religioasă a tineretului. Prin intermediul asociațiilor „Caritas”, al altor asociații sau direct prin parohii şi organizații călugăreşti, Biserica a înființat grădinițe pentru copii, cămine de orfani, azile de bătrâni, cantine pentru săraci, cabinete şi centre medicale. În județul Hunedoara funcționează Fundația „Sfântul Francisc”, organizație neguvernamentală cu scopuri caritabile. Având sediul la Mănăstirea franciscană din Deva, fundația oferă servicii sociale copiilor separați de părinți sau cu o situație financiară dificilă. Reprezentanții Bisericii Romano-Catolice din țara noastră au legături strânse cu bisericile romano-catolice din străinătate şi participă la întrunirile teologice organizate de Vatican şi bisericile catolice locale. În acelaşi timp, iau parte la reuniunile teologice inițiate de Consiliul Ecumenic al Bisericilor şi Conferința Bisericilor Europene, în cadrul unor comisii mixte cu principalele biserici creştine din lume.

BISERICĂ ŞI COMUNITATE REFORMATĂ

Întemeietorul acestei confesiuni a fost Jean Calvin (1509-1564), preot catolic francez, care a aderat mai întâi la protestantismul luteran, apoi a dus mai departe ideile lui Luther. Pătrunderea ideilor Reformei în Transilvania s-a realizat în prima jumătate a secolului al XVI-lea, cu adepți printre credincioşii catolici de naționalitate maghiară. Procesul a fost favorizat de înfrângerea Ungariei de către Imperiul Otoman în bătălia de la Mohacs (1526), în urma căreia Transilvania va deveni principat autonom sub suzeranitate otomană, iar catolicismul îşi va păstra protecția oficială a autorităților statului. Un alt factor ce a facilitat răspândirea învățăturii reformate a avut în vedere posibilitatea predicării Evangheliei în limba maternă ceea ce la vremea respectivă Biserica Romano-Catolică nu îngăduia, liturghia fiind în limba latină. Biserica Reformată a fost recunoscută oficial în anul 1564 de principele Transilvaniei Ioan Sigismund, pentru ca în sinoadele din 1564 şi 1567 să se pună bazele organizatorice ale calvinismului din Transilvania. Între 1570 şi 1580 s-a înființat Episcopia Reformată din Ardeal. După Primul Război Mondial şi unirea Transilvaniei cu România parohiile din Banat, Crişana şi Maramureş, care până atunci erau sub jurisdicția unor eparhii din Ungaria, au format o nouă episcopie, cu sediul la Oradea. Dezvoltarea calvinismului a determinat puternice conflicte cu catolicismul maghiar. În 1566 călugării şi preoții catolici au fost alungați din Transilvania, calvinismul beneficiind de sprijinul, inclusiv militar, al principilor calvini.

Deşi informațiile sunt reduse, aflăm despre existența unor comunități reformate de limbă română. Cele mai multe succese ale propagandei reformate în rândul românilor au fost înregistrate în secolul al XVII-lea, mai ales în Țara Hațegului şi Banatul Caransebeşului. În Țara Hațegului repurtarea unui atare succes şi-a găsit motivația în structura socială şi națională a zonei, în care exista o puternică nobilime mică românească ce participa la administrația locală alături de nobilimea maghiară, precum şi începutul unei vieți urbane la care participau şi românii[662]. Astfel, apare menționat un preot reformat de origine română la Hațeg, Popa Iosif Farcas din Băieşti (1704-1714), care a primit vizita canonică a protopopului. Făcând un scurt istoric al vicariatului greco-catolic al Hațegului, Demetriu Radu afirma existența unui preot român calvin în Hațeg încă de la 1632[663]. Ulterior ocupării zonei Caransebeşului de către turci (1658), enoriaşii calvini români s-au refugiat în Hațeg, Deva şi Barabanț întemeind comunități viabile. Cei din Deva, pe la 1684, au cerut principelui transferul pastorului clujean Ştefan Kézdivásárhelyi Matkó, dar nu s-a dat curs cererii. Acesta era dorit deoarece cunoştea foarte bine limba română, anterior anului 1658 fiind predicator prin părțile Caransebeşului. Ca urmare, credincioşii au solicitat acordul principesei Ana Bornemissza ca pastorul din Aiud, Mihai Eperjesi să funcționeze şi la Deva, rațiunile fiind identice cu cele înregistrate la prima cerere[664].

În districtul Hațegului au existat comunități calvine propriu-zise româneşti sau bilingve. În Hațeg, în 1704 Consistoriul Suprem a trimis, lângă pastorul reformat maghiar Francisc Békési, un capelan calvin român în persoana lui Popa Iosif Farcaş, care a funcționat în Hațeg până la anul 1714, dată la care a fost transferat la parohia calvină din Sălaşu de Sus. Plecarea lui lăsa postul de capelan român vacant din motive pecuniare, deşi credincioşii români reformați au continuat să solicite ținerea serviciului divin în limba maternă, dorință satisfăcută de preoții reformați maghiari. Astfel, pastorul hațegan Nicolae Csáki, în fața sinodului parțial al protopopiatului din 1716, demonstra cu martori că în fiecare miercuri, vineri şi duminica, ține serviciul divin atât în limba română cât şi în limba maghiară. În argumentația sa, el arăta că în localitate exista şi o puternică comunitate greco-catolică de care românii ar fi putut fi atraşi. De aceea, atrăgea atenția colegilor săi adunați în sinod că, în lipsa serviciilor divine ținute în limba română, credincioşii români ar putea opta pentru Biserica unită. În

[662] Sipos Gabor, *Calvinismul la românii din Țara Hațegului la începutul secolului al XVIII-lea*, în vol. „Nobilimea românească din Transilvania", Satu Mare, 1997, p. 207.

[663] Demetriu Radu, *op. cit.,* p. 417; despre alte comunități româneşti calvine (Iacob Radu, *op. cit.,* p. 164, 208, 220, 225).

[664] Sipos Gabor, *Unirea religioasă şi antecedentele ei în relațiile calvino-ortodoxe din Transilvania (1660-1710)*, în „Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 9/II, 2005, p. 29; Idem, *Consistoriul reformat suprem şi problema unirii religioase a românilor*, în „Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 6/II, 2002, p. 105.

1719, cu ocazia vizitei canonice efectuate la parohia reformată din Hațeg, protopopul Petru Keresztúri a ascultat plângerea enoriaşilor, potrivit căreia preotul local Samuel Hévízi nu folosea limba română în timpul serviciilor divine. Protopopul i-a atras atenția asupra datoriei de a celebra servicii divine şi în limba română, altminteri riscând o pedeapsă disciplinară[665].

În 1713 exista o parohie reformată română la Râu-Bărbat, administrată de capelanul hațegan Iosif Farcaş, pentru ca şase ani mai târziu să devină parohie independentă, având ca preot pe Ştefan Bányai. În anul 1723, la cererea enoriaşilor români era transferat aici Iosif Farcaş, pe care îl găsim şi la 1727. O asemenea comunitate exista şi la Băieşti, satul natal al familiei preoțeşti Farcaş, deoarece în, 1713, aici s-a desfăşurat un sinod parțial al pastorilor reformați din protopopiatul Hunedoara. Aici, nobilimea locală reformată întreținea un preot calvin împreună cu localitatea vecină, Galați. O problemă interesantă are în vedere subordonarea ecleziastică a parohiilor calvine româneşti. Astfel, la 1699, 11 preoți români hațegani declarau că fuseseră subordonați protopopului reformat din Deva, episcopului reformat ardelean şi episcopului roman, situație a cărei conservare o doreau în continuare. Preoții calvini români nu erau încorporați direct în protopopiatul reformat Hunedoara[666].

Comunitatea reformată deveană a beneficiat de o veche biserică, funcțională pentru mai bine de 600 de ani, înainte de a începe acțiunea de demolare la sfârşitul secolului al XIX-lea. Construită din piatră, cu altar şi ferestre gotice, avea un turn în acelaşi stil, cu ferestre profilate şi contraforturi înalte. Cu o înălțime de 39 de metri, sprijinit împreună cu biserica de 13 contraforturi solide, turnul avea acoperişul realizat din lemn. Localizarea ei a suscitat vii controverse, unele păreri plasând-o la 100 metri de actuala biserică, altele în imediata vecinătate[667]. De o atenție asemănătoare s-a bucurat şi problematica datării edificiului, unii istorici maghiari optând pentru intervalul 1370-1444, considerând-o ctitorie a familiei Hunedoreştilor. În ceea ce priveşte diferențele de construcție, aceştia plasau a doua etapă la 100-150 de ani distanță. O altă opinie susține ca dată a primei etape de construcție acelaşi interval, dar pentru a doua avansează secolul al XVI-lea, aproximativ între anii 1511 şi 1526, bazându-se pe interpretarea blazoanelor din biserică[668]. Preluând datarea, Nicolae Iorga pune biserica pe seama ortodocşilor, plecând de la descoperirea în timpul demolării bisericii a unor fresce despre care susține că sunt de inspirație bizantină. Fără a intra în polemică în privința datării fazelor de construcție, C. Tănăsescu afirmă existența bisericii între 1370 şi 1440, având hramul Sfântul Nicolae şi aflată în folosința romano-catolicilor. Momentul 1560 a marcat trecerea acesteia în proprietatea reformaților odată cu numirea lui András Tordai ca episcop reformat şi primul preot reformat al Devei. Biserica a rămas reformată până la demolarea şi înlocuirea ei cu cea actuală[669]. Victor Şuiaga susține acelaşi interval, 1370-1444, dar ca ani de construcție a celei de-a doua faze, considerând biserica mult mai veche, de pe timpul lui Ladislau Kán, fără însă a documenta această opinie. În spijinul teoriei cum că anii 1370-1444 ar reprezenta cea de-a doua fază de construcție el invocă stemele dinastiei de Anjou, a casei regale Jagello şi cea a lui Iancu de Hunedoara, aflate în biserică. Şi el atribuie biserica românilor, argumentele sale fiind forma, unele picturi, plasarea altarului la est şi a turnului la vest[670]. Tot dinspre istoriografia maghiară vine opinia potrivit căreia biserica datează din epoca romanică, fiind restaurată de Iancu de Hunedoara, dar fără a aduce dovezi în sprijinul acestei afirmații[671].

În prima etapă s-a ridicat nava, iar altarul a reprezentat intenția de mărire a spațiului, necesitate impusă de creşterea numerică a comunității. Ionuț Codrea plasează prima etapă de construcție în anii de după 1250-1260, iar cea de-a două o revendică goticului. Din motive financiare, planul de mărire nu a fost dus la sfârşit, fiind reconstruit doar altarul, în timp ce nava şi turnul au suferit doar mici modificări[672]. În ceea ce priveşte hramul bisericii, documentele vremii menționează două: Sfântul Nicolae şi Sfântul Martin, pentru ca lăcaşul de cult actual să nu mai dețină vreun hram, conform canoanelor bisericii reformate.

Lipsa dovezilor documentare face dificilă reconstituirea istoricului monumentului pentru secolele XIV-XV. Prima mențiune clară a lăcaşului de cult datează din 1332 când apare menționat parohul de Deva, Benedict, arhidiacon de Hunedoara. Biserica a ajuns în uzul reformaților după 1545-1560, după

665 Idem, *Calvinismul ...*, p. 209-210.

666 Pentru detalii vezi Idem, *Consistoriul ...*, p. 108-110; Idem, *Calvinismul ...*, p. 208, 213-214.

667 Ionuț Codrea, *Vechea biserică parohială a Devei*, Deva, 2010, p. 7-13.

668 *Ibidem*, p. 13.

669 Constantin Tănăsescu, *Din trecutul municipiului Deva. De la prima atestare documentară până în secolul al XVI-lea*, în „Sargetia”, XX, 1986-1987, p. 163.

670 Victor I. Şuiaga, *Deva. Contribuții monografice*, Deva, 2010, vol. I, p. 38.

671 Ionuț Codrea, *op. cit.*, p. 14.

672 *Ibidem*, p. 53-57.

Reformă, avându-l ca preot pe Tordai Sándor András, considerat întemeietorul comunității reformate de limbă maghiară din Deva. S-a născut în 1529 la Turda şi a urmat cursurile Universității din Wittenberg, revenind ca preot în localitatea de baştină în anul 1560. A contribuit la răspândirea reformei în Transilvania, fiind unul dintre opozanții celor ce negau Sfânta Treime. Ca urmare, s-a implicat activ în disputele cu David Ferenc. La scurt timp, acesta a ocupat funcția de episcop al comunității reformate din Transilvania, fapt care a coincis cu o perioadă de înflorire a bisericii reformate din Deva. Datorită poziției ocupate de preotul lor, biserica s-a bucurat de privilegiul de a nu răspunde decât în fața episcopului.

Această poziție a avut de suferit la sfârşitul secolului al XVI-lea – începutul secolului următor de pe urma încercărilor de întărire a catolicismului. Astfel, ca urmare a dispoziției generalului G. Basta de interzicere a exercitării altui cult decât cel catolic, preotul din Deva a părăsit parohia, urmarea fiind incendierea şi jefuirea bisericii în anul 1603[673]. Situația s-a modificat din nou, odată cu venirea lui Gabriel Bethlen ca principe al Transilvaniei (1613-1629). Astfel, secolele XVII-XVIII au însemnat o perioadă de mare înflorire pentru comunitatea reformată, coincizând cu importante donații pe seama bisericii, dar şi cu privilegii importante, superintendentul reformat fiind prezent la unele adunări ecleziastice ortodoxe. Biserica calvină ardeleană prezenta, la mijlocul secolului al XVII-lea, multe caracteristici ale religiei de stat, principele de religie reformată fiind considerat curatorul suprem şi principalul patron al bisericii[674]. În această perioadă, între deținătorii oficiului protopopesc hunedorean s-a remarcat Gheorghe P. Körtvélyesi, pastorul din Deva. Cariera acestuia a debutat la Sântămăria Orlea şi Hunedoara în 1678 pentru ca, între 1686 şi 1702, să ocupe scaunul de protopop[675]. În acest secol, biserica reformată a colaborat strâns cu principii în vederea propagării calvinismului printre români.

Secolul al XVIII-lea a adus şi o schimbare organizatorică în sânul bisericii reformate, odată cu apariția consistorium-ului ai cărui membri erau cetățeni cu stare aleşi din rândul comunității reformate, cu drept de alegere a preotului. Organizarea şi structura sa au fost stabilite la 21 aprilie 1709[676]. La sfârşit de secol, consistorium-ul principal avea două părți: din prima făceau parte 21 de persoane, iar în a doua categorie intrau preoți şi profesori, inclusiv preotul devean. Când un magnat de religie calvină devenea membru al Guberniului ori primea o funcție în Dietă, Tabla regească sau în comitate, automat devenea şi membrul Consistoriului. În această perioadă, unele oraşe, printre care şi Deva, au primit dreptul de a nu primi vizitația canonică a protopopului, care avea autoritate religioasă asupra preotului, dar nu şi asupra consistorium-ului[677]. Privilegiul nu a mai adus parohiei devene niciun beneficiu, dat fiind faptul că Deva ajunsese sediul protopopiatului la final de secol XVIII – început de secol XIX. Perioada influenței iezuite a coincis cu o nouă decădere a bisericii devene rămasă fără bunurile sale, dar şi fără o parte a credincioşilor, care au părăsit oraşul sau au trecut la catolicism, secolul al XIX-lea înfățişându-ne o biserică slăbită.

Revenind la biserica propriu-zisă, la sfârşitul secolului al XIX-lea, în ciuda executării unor reparații şi a eforturilor preotului Al. Szöts, vechea biserică a ajuns într-o avansată stare de degradare, care a făcut imposibilă recuperarea ei. Astfel, în 1899 s-a luat decizia demolării turnului şi a navei, devenite periculoase pentru credincioşi, pentru ca în 1904 să cedeze şi bolta altarului. Ca urmare, un an mai târziu conducerea bisericii reformate din Transilvania a decis edificarea unei noi biserici pe un amplasament nou. În 1906 demolarea a fost aprobată de consiliul orăşenesc. În ceea ce privea terenul, acesta a fost donat primăriei, care ceda în schimb un nou teren, pe care în 1908 au debutat lucrările la noul lăcaş finalizat în 1910[678], devenit astăzi monument înscris pe lista obiectivelor de interes național. Anul 1907 este considerat ultimul an de existență a vechii biserici.

---

673 *Ibidem*, p. 30-32.
674 Gabor Sipos, *Unirea religioasă …,* p. 27.
675 *Ibidem*.
676 Gabor Sipos, *Consistoriul ...*, p. 106.
677 Idem, *Unirea religioasă ...,* p. 33-34.
678 Ionuț Codrea, *op. cit.,* p. 59-60; V. Șuiaga, *op. cit.,* p. 108-109.

Foto 115 – Biserica reformată din Deva (1908-1910)

Foto 116 – Biserica reformată din Hunedoara (1644)

În ceea ce priveşte comunitatea din Hunedoara, în 1442 Iancu de Hunedoara a construit o mănăstire destinată călugărilor augustini. Fiul acestuia Matia a donat-o franciscanilor observanţi în 1470, aceştia rămânând aici până în 1553, până la răspândirea reformei religioase. A fost preluată pentru scurt timp de către reformaţi, revenind franciscanilor la începutul secolului al XVIII-lea. Aceştia au refăcut biserica aflată în ruină, dar ea a fost demolată din cauza extinderii uzinei metalurgice. Primele semne ale reformei au apărut în Hunedoara în 1526 când comandantul cetății, Gheorghe Scholz, a îmbrățişat noua confesiune[679]. Primul preot reformat cunoscut a fost Benedek Benedeki în1559, an din care se cunosc numele majorității preoților[680]. Preluarea la 1605 a domeniului Hunedoara de către Gabriel Bethlen a pecetluit soarta reformei în această localitate, fiind intens susținută şi finanțată de către acesta, acțiuni continuate şi de către urmaşi[681]. Biserica reformată a fost refăcută în stilul Renașterii, în anul 1644, sub patronajul lui Petru Bethlen și al soției sale. Intervențiile asupra bisericii au continuat și în secolul al XVIII-lea, apoi între 1895-1898 și, ulterior, în anii 1963-1964, ultima restaurarea desfășurându-se în 1994[682].

De-a lungul istoriei sale, Biserica Reformată din România a purtat diverse denumiri, după cum urmează: „Evangelico Reformată, vulgo Calviniană", „Helvet Hitvallásu Evangéliumi Református Egyház" (Biserica Evanghelică Reformată de Confesiune Helvetică), „Református Egyház" (Biserica Reformată) şi Cultul Reformat Calvin. Conform articolului 2 din Statutul confesiunii, menirea declarată a Bisericii Reformate din România este aceea de a propovădui Cuvântul lui Dumnezeu în concordanță cu Sfânta Scriptură şi confesiunile însuşite, împărtăşirea sacramentelor (botez, cuminecătură), exercitarea disciplinei bisericeşti, a educației creştine, a misiunii şi diaconiei creştine, scopul fiind menținerea unității de credință şi a păcii în rândul credincioşilor bisericii reformate. În realizarea acestor obiective la serviciile divine şi în administrația internă este folosită limba maghiară. Se consideră membri ai acestei biserici – în acord cu articolul 3 al aceluiaşi statut – toți cei care au fost botezați, se recomandă a fi de confesiune reformată în fața autorităților laice şi bisericeşti, sunt membri înregistrați ai unei parohii reformate şi îşi însuşesc legile acestei biserici[683].

În ceea ce priveşte organizarea acestei biserici, ea este constituită din comunități parohiale, cu o delimitare teritorială, scopul fiind asigurarea serviciilor divine şi a altor activități cu caracter religios.

679 Ionuț Codrea, Camelia Elena Codrea, *Biserica reformată din Hunedoara*, în „Perspective istorice", 5, 2012, p. 41.

680 Hunor Magyari, Tünde Szántó, *A hunyadi református egyházmegye templomai*, Odorheiul Secuiesc, 2010, p. 98-99.

681 Ionuț Codrea, Camelia E. Codrea, *op. cit.,* p. 41-43.

682 *Ibidem.*

683 Pentru detalii vezi *Statutul de organizare şi funcţionare al Bisericii Reformate din România*, din 20 februarie 2008, publicat în „Monitorul Oficial", Partea I nr. 171 din 05/03/2008.

Parohiile sunt grupate în protopopiate, protopopiatele în eparhii, care formează Biserica Reformată din România. În înfiinţarea unei parohii, de o mare importanţă este voinţa exprimată a enoriaşilor, având şi aprobarea forurilor bisericeşti superioare, iar desfiinţarea lor se decide atunci când nu îşi mai pot îndeplini scopul pentru care au fost create, cu acordul Adunării generale parohiale şi a autorităţilor ecleziastice superioare. Organele de guvernare şi control ale parohiei sunt Adunarea generală parohială – formată din membrii majori ai parohiei – şi Consiliul parohial – prezbiteri aleşi de Adunarea generală – ambele având conducerea asigurată prin intermediul preotului şi a prim-curatorului. La nivelul protopopiatului există Adunarea generală protopopească – preoţii şi reprezentanţii prezbiteriali ai parohiilor - şi Consiliul protopopesc, având între 6 şi 10 membri aleşi de Adunarea generală. Conducerea eparhiei este asigurată de Adunarea generală eparhială şi Consiliul dirigent, iar organul suprem legislativ şi de reprezentare este sinodul. În componenţa tuturor organelor de conducere ale Bisericii reformate, laicii au un rol important. Funcţiile de bază sunt cele de preot, prezbiter, deacon, de acelaşi rang. Alegerea preoţilor revine Adunării generale parohiale, iar suspendarea activităţii preotului, transferul acestuia sau interzicerea definitivă de a practica această profesie este posibilă doar pe cale disciplinară, în conformitate cu regulamentul disciplinar bisericesc. Prezbiterii şi diaconii sunt aleşi de Adunarea generală parohială din rândul enoriaşilor demni de a deţine aceste funcţii, iar prim-curatorul parohial este ales de Consiliul parohial din rândul prezbiterilor[684].

Foto 117 – Biserica reformată din Mintia, com. Veţel (secolul XVI)

Foto 118 – Biserica reformată din Rapoltu Mare (secolul XIV)

Comunităţile reformate hunedorene s-au format încă din secolul al XVII-lea după cum o dovedesc seriile de preoţi. În majoritatea localităţilor reformaţii nu au edificat biserică, ci au folosit biserica în comun cu ortodocşii, ca de exemplu la Streisângiorgiu, Zeicani, Crişcior, Densuş, Râu Alb, Silvaşu de Sus, Clopotiva, Peşteana sau cu evanghelicii şi unitarienii aşa cum a fost cazul în Ghelari. Ultima comunitate menţionată are o biserică unde se găsesc simbolurile ambelor confesiuni, adică o cruce pe faţadă şi steaua aşezată sus pe turn. Între bisericile construite de către reformaţi, cele mai vechi sunt cele de secol XVI la Turdaş, de secol XVII ridicate la Mintia (construită în 1640 de către familia Gyulai), Hunedoara (1644), de secol XVIII în Băcia (1772), Râu Alb (1783, arsă de turci în 1788, renovată în 1796) şi cea de la Hăşdat construită în 1802. După cum rezultă din lista preoţilor cunoscuţi, cele mai vechi comunităţi reformate s-au constituit în Deva, Sântămăria Orlea, Hunedoara şi Orăştie, unde apar nume de preoţi încă din secolul al XVI-lea, iar la Orăştie exista chiar şi un protopop. Cele mai noi comunităţi sunt cele din Valea Jiului, constituite abia la sfârşitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, când s-au construit şi biserici. Astfel, între 1886 şi 1888 s-a ridicat biserica din Petroşani, în 1913 cea din Lupeni, în 1927 cea din Petrila, iar în Uricani exista doar casă de rugăciune. În

684 Vezi art. 6-8 din statutul menţionat la nota precedentă.

Vulcan, în anul 1923 s-a achiziționat o clădire care a fost transformată pentru a corespunde nevoilor religioase până în anul 1929, pentru ca în 1991-1994 să i se adauge un turn. Şi în Aninoasa există biserică construită de către reformați dar nu se cunosc informații despre istoricul ei. La Călan şi Simeria comunitatea reformată este una tânără, având puțin peste un secol vechime. La Călan serviciul religios se desfăşura într-o casă de rugăciune construită în 1894, iar la Simeria în biserica ridicată în 1890[685].

Foto 119 – Biserica reformată din Lupeni (1912)

Foto 120 – Ruinele Bisericii reformate din Râu Alb, com. Sălaşu de Sus (1783)

Comunitatea reformată hunedoreană a fost, de-a lungul timpului, a patra ca mărime după ortodocşi, greco-catolici şi romano-catolici, numărând aproximativ 5.047 de credincioşi la recensământul din anul 1850 când cele mai numeroase parohii au fost cele din Hunedoara cu 1.346 de enoriaşi, Jeledinți cu 810 de credincioşi, urmate de Orăştie cu 576 de membri, Hărău şi Deva cu peste 300 de membri[686]. Următorul recensământ[687] nu a înregistrat modificări spectaculoase, parohiile mari păstrându-şi preeminența cu o singură modificare în Jeledinți, care a pierdut aproximativ 200 de credincioşi. Acest fapt nu se traduce neapărat printr-o scădere a populației de confesiune reformată, ci printr-o mobilitate a acesteia, numărul total situându-se în jurul cifrei de 5.410, deci în creştere. De exemplu, dacă în Beriu populația a scăzut de la 64 la 14 persoane, în schimb s-au înregistrat creşteri în Densuş şi Crişcior. Astfel, în 8 localități populația a scăzut, dar a crescut în alte 14, în timp ce în aproximativ 20 de localități populația a rămas aproape neschimbată. Parohiile mari şi-au păstrat locul şi în 1857 când populația reformată a atins cifra de 6.140, cu o creştere mai vizibilă în Băcia[688]. O schimbare numerică, dar şi una de natură geografică observăm în 1880[689] când, în strânsă conexiune cu dezvoltarea exploatărilor miniere[690], dar şi a altor activități industriale, constatăm creşteri semnificative ale populației. Astfel, se observă un spor numeric vizibil în Deva, Brad, Geoagiu şi apariția primilor credincioşi reformați în Petroşani, Aninoasa, Călan, Petrila, Uricani, localități miniere sau cu industrie în dezvoltare, ridicând la 6.504 numărul populației reformate, ceea ce indică un spor demografic de aproape 1.500 persoane în 30 de ani. Astfel, dacă până în acel moment, comunități reformate mari s-au regăsit preponderent în centrele urbane mari, după 1880 le întâlnim în număr mare şi în zonele rurale. Comunitățile mari au avut aceeaşi evoluție ca şi în trecut, o creştere mai însemnată înregistrându-se în Deva. În Jeledinți evoluția populației

685 Informațiile referitoare la acest scurt istoric al comunităților reformate au fost preluate din Hunor Magyari, Tünde Szántó, *op. cit.,* passim.

686 *Recensământul din 1850. Transilvania*, Cluj-Napoca, 2004, ediția a II-a, p. 250-315.

687 *Recensământul din 1857. Transilvania*, ediția a II-a, 1997, p. 264-325.

688 *Recensământul din 1869...*, p. 178-205.

689 *Recensământul din 1880. Transilvania*, 1997, p. 190-221.

690 Pentru detalii vis-á-vis de dezvoltarea mineritului și creșterea demografică aferentă, (Ion Lungu, *Aspecte ale începuturilor revoluției industriale în mineritul din Valea Jiului*, în „Sargetia", V, 1968, p. 243-248).

a continuat cursul descendent din anii anteriori. Creşterea numerică a fost spectaculoasă până în 1900 când populaţia reformată aproape s-a dublat, ajungând la peste 11.000[691]. Astfel, sporul numeric a fost apreciabil în Deva, Petroşani, Brad, Simeria şi Lupeni, ritm menţinut şi în 1910 când se înregistrau 16.427 de persoane de confesiune reformată, pentru ca maximul să fie atins în 1992 cu 26.981 de persoane oficial recenzate. Zece ani mai târziu, în 2002, numărul lor revenise la cifrele din 1900[692]. Făcând o clasificare a localităţilor, se poate observa că, în 1910, s-a ajuns ca în aproape toate oraşele şi marile comune hunedorene să trăiască populaţie reformată. Cele mai mari comunităţi au fost Petroşani cu peste 2.000 de locuitori, Deva, Hunedoara, Lupeni, Simeria, Vulcan cu peste 1000, Orăştie cu peste 900, Petrila peste 700, Haţeg şi Jeledinţi cu peste 400, Brad, Băcia, Hărău cu peste 300, Călan, Geoagiu, Ilia, Pui, Rapolt cu peste 200, Ghelari, Sântămăria Orlea şi Turdaş cu peste 100 locuitori de confesiune reformată.

Biserica Reformată din România numără în prezent 701.077 credincioşi, în marea majoritate maghiari, organizaţi în două eparhii, Cluj şi Oradea, cu circa 1.000 lăcaşuri de cult, în care slujesc 750 preoţi. Biserica dispune de 780 parohii şi 140 filii, între care se numără şi cele hunedorene. Acestea sunt integrate Eparhiei Reformate din Ardeal, cu sediul la Cluj-Napoca, care cuprinde credincioşi din judeţele Transilvaniei propriu-zise. Eparhia este împărţită în 16 protopopiate: Aiud, Braşov, Călata (Huedin), Cluj-Exterior, Cluj, Dej, Gurghiu (Reghin), Hunedoara, Mureş, Mureş-Câmpie, Odorheiu Secuiesc, Sfântu Gheorghe, Târnăveni, Târgu-Secuiesc, Turda şi Baraolt, grupând 506 parohii şi 96 filii, deservite de 490 de preoţi. Astăzi, comunitatea religioasă reformată hunedoreană, formată din aproximativ 6.200 enoriaşi – conform registrelor parohiale[693] din 2011 – numără 16 parohii cu 22 de filii, bine organizate, majoritatea fiind administrate de preot propriu. Toate parohiile şi 12 dintre filii au biserică, iar 10 filii posedă doar o casă de rugăciune, supuse jurisdicţiei protopopiatului Hunedoara, cu sediul în Hunedoara, administrat de preotul din Lupeni. Dintre acestea o particularitate o prezintă casa de rugăciuni din Pui construită, se pare, de către familia Puj, având alături un turn, dar şi cea din Mintia, actualmente fără nici un credincios, dar cu biserică. În stare avansată de degradare se află biserica din Crişcior, al cărei acoperiş este stricat. Dintre bisericile reformate, cea mai cunoscută este cea din Sântămăria Orlea (ortodoxă la origine). Din punctul de vedere al proporţiei enoriaşilor, cea mai numeroasă parohie este cea din Deva cu 1.210 credincioşi, incluzându-i şi pe cei din filiile Mintia, Ilia, Şoimuş. Urmează Hunedoara cu 1045 enoriaşi, Petroşani cu 902 şi Lupeni cu 901, împreună cu filia Uricani. Restul parohiilor înregistrează un număr de credincioşi care variază între 49 în Brad şi 462 în Petrila cu Lonea[694]. Parohiile sunt deservite de 14 preoţi, două dintre ele – Jeledinţi şi Hăşdat – neavând paroh propriu, sunt administrate de preoţii din Orăştie, respectiv Hunedoara.

Astăzi, Biserica Reformată are o intensă activitate pastorală şi de educaţie religioasă a credincioşilor prin servicii divine, vizite pastorale, predici, lecturi biblice, catehizare etc., activităţi desfăşurate în limba maghiară. Pregătirea teologică a preoţilor reformaţi este asigurată în cadrul Institutului Teologic Protestant Unic de Grad Universitar din Cluj-Napoca, în limba maghiară. Biserica Reformată este membră a Consiliului Ecumenic al Bisericilor, a Conferinţei Bisericilor Europene, a Alianţei Bisericilor Reformate Maghiare şi a Sinodului Consultativ al Bisericilor Reformate Maghiare din întreaga lume.

691 *Recensământul din 1900 ...*, vol. II, p. 338-389.

692 *http://www.insse.ro/cms/files/rpl2002rezgen1/rg2002.htm* (accesat la data de 20 martie 2012).

693 Această cifră reprezintă doar populaţia activă din punct de vedere religios, prezentă la desfăşurarea serviciului religos şi la alte acţiuni organizate de către biserică, fiind plătitoare a cotizaţiei anuale.

694 *Űtjelzö. Az Erdély református egyházkerület évkönyve*, 2007, p. 120-121; de asemenea aceste informaţii ne-au parvenit prin amabilitatea preotului reformat Ioan Lovász. Conform acestor date, parohiile reformate funcţionale astăzi sunt: Băcia (86) cu Călan (78), în filie existând doar casă de rugăciuni; Brad (49) cu Baia de Criş (1, cu biserică) şi Crişcior (2, cu biserică); Deva (1210) cu Ilia (3, biserică), Mintia (0, biserică) şi Şoimuş (6, casă de rugăciuni); Haţeg (58) cu Sântămăria Orlea (2, biserică), Peşteana (2, biserică), Nălaţi (1), Pui (1, casă rugăciuni) şi Râu Alb (1); Hărău (86) cu Chimindia (9, biserică veche); Hăşdat (114), în prezent administrată de parohul din Hunedoara; Hunedoara (1045); Jeledinţi (111), în prezent administrată de preotul din Orăştie; Lupeni (801) cu Uricani (100, casă de rugăciuni); Orăştie (186) cu Turdaş (17, biserică), Cugir (38, casă de rugăciuni), Geoagiu (9, biserică); Petrila cu Lonea (462); Petroşani (902); Peştişu Mare (172) cu Cristur şi Bârcea (filiile au împreună 108 credincioşi şi biserică proprie); Răcăştie (222) cu Ghelari (3, casă de rugăciuni); Simeria (102) cu Rapoltu Mare (11, biserică); Vulcan (432) cu Aninoasa (63, casă de rugăciuni).

BISERICĂ ŞI COMUNITATE EVANGHELICĂ

Cultul se numeşte Biserica Evanghelică-Luterană de Confesiune Augustană (CA) și provine de la Confessio Augustana – „Credința de la Augsburg”. Luteranismul reprezintă o teologie, elaborată de preotul Martin Luther în 1517, când şi-a fixat cele 95 de teze pe uşa unei biserici din Wittenberg (Germania), declanşând ceea ce a fost cunoscut sub numele de Reforma religioasă. Profesor la Universitatea din Wittenberg, Martin Luther a formulat o interpretare nouă, antiscolastică a textelor biblice, a criticat dogmele şi organizarea ierarhică a Bisericii Catolice, intoleranța acesteia şi vânzarea de indulgențe. El afirma „mântuirea prin credință”, nu prin practicarea ritualurilor bisericeşti şi proclama autoritatea exclusivă a textelor biblice. Dintre ideile de bază ale luteranismului se evidențiază următoarele: unica sursă a credinței este Biblia, care trebuia tradusă în limba vorbită de popor; din Biblie trebuiau eliminate orice adăugiri survenite în timp şi putea fi supusă interpretării libere a oricărui credincios; credința este temeiul existenței Bisericii, iar mântuirea omului nu poate veni decât prin credință; preotul şi biserica nu sunt mijlocitori între creştini şi Dumnezeu; distincția dintre cleric şi laic nu mai există, deoarece preotul este doar un om mai învățat, care explică preceptele religiei şi îi îndrumă pe creştini, preoția dobândind astfel un caracter universal; autoritatea Papei este contestată şi pe plan religios şi pe plan politic; din cele şapte sacramente (taine), luteranismul nu acceptă decât botezul şi împărtăşania (euharistia); cultul Fecioarei Maria şi al sfinților trebuia abolit; slujbele în biserică să fie simplificate, iar preoții se pot căsători. Prin ideile sale el contesta autoritatea şi organizarea Bisericii Catolice şi a papei, fiind excomunicat în anul 1520. Călugăr catolic şi profesor la Universitatea din Wittenberg (Germania), Martin Luther s-a apropiat de ideile umaniştilor Renaşterii şi a dat o nouă interpretare învățăturii creştine. Principii germani, interesați să înlăture autoritatea Bisericii Catolice asupra statelor lor, l-au apărat pe Luther şi au răspândit noile idei. În anul 1526, Dieta de la Speyer a hotărât că fiecare principe este liber să decidă religia supuşilor de pe teritoriul său. Acest protest al principilor a dus la denumirea de protestantism, utilizată pentru a desemna toate confesiunile născute din ideile Reformei. Prin operele sale, în care şi-a definitivat doctrina, dar mai ales prin traducerea Bibliei, Luther este considerat unul dintre primii mari scriitori în limba germană modernă. Ideile sale au fost bine primite într-o bună parte a teritoriului german, iar prin pacea de la Augsburg din anul 1555 prin care s-a pus capăt luptelor dintre principii protestanți şi împărat, Carol Quintul a acceptat existența în Imperiul Romano-German a luteranismului, alături de catolicism. Apariția luteranismului a însemnat ieşirea a numeroşi credincioşi de sub autoritatea Papei de la Roma şi din Biserica Catolică şi apariția unei noi Biserici, cea luterană. Cel care a răspândit luteranismul şi l-a adaptat realităților româneşti a fost Johannes Honterus, învățat umanist sas, reformatorul religios al saşilor din Transilvania.

Istoria Bisericii Evanghelice C. A. (Luterane) pe teritoriul României îşi află începuturile în secolul al XVI-lea, prin umanistul şi reformatorul Johannes Honterus din Braşov. Scrierile lui Martin Luther fuseseră aduse şi răspândite în Transilvania deja în anul 1519, dar adevărata reformă în mijlocul populației catolice germane s-a înfăptuit în 1542/43 prin editarea de către Johannes Honterus în tipografia proprie din Braşov a cărții sale pentru Reformă, cunoscută ca „Reformationsbüchlein”. În anul 1572, odată cu alegerea celui de-al treilea episcop evanghelic-luteran, anume Lukas Unglerus, Sinodul Evanghelic a preluat şi Confesiunea Augustană, care constituie până în prezent, alături de *Micul Catehism* al lui Martin Luther, baza învățăturii bisericii evanghelice. De-a lungul secolelor următoare, biserica a ocupat un loc de importanță centrală, atât în ceea ce priveşte viața socială, cât şi cea religioasă a fiecărei comunități, preotul fiind, alături de primar şi de dascăl, cea mai importantă personalitate. Populația germană din Ardeal a trecut în perioada reformei aproape în totalitate la confesiunea luterană şi nici contrareforma, care a pătruns la sfârşitul secolului al XVII-lea, nu a reuşit să schimbe orientarea religioasă a saşilor. Odată cu cel de-al Doilea Război Mondial, a început şi declinul culturii şi populației germane din Ardeal, continuat apoi de deportările în lagărele de muncă forțată din Uniunea Sovietică. Între 1945 şi 1948, în contextul perioadei de tranziție către un regim totalitar[695] şi, ulterior, al implicării regimului comunist în activitatea cultelor religioase, care a culminat cu decretul 177 din 1948, biserica a

---

695 *Comisia Prezidențială …*, p. 447.

pierdut aproape toată averea. Populația activă a fost deportată pentru munci de reclădire în Rusia, toate organizațiile şi asociațiile au fost desfiinţate. Perioada comunistă a coincis cu păstrarea tendinței de scădere numerică a saşilor, care s-au îndreptat spre Germania. Anul 1989 a adus libertatea de călătorie, dar şi un val de emigrare prin care cea mai mare parte a populației etnice germane din România a părăsit țara, stabilindu-se în Germania. Emigrarea masivă a lovit întregi comunități germane din Transilvania, depopulând practic toate comunitățile evanghelice-luterane. Conform datelor, în perioada 1990-1993, Biserica Evanghelică de Confesiune Augustană din România a pierdut prin emigrare cea mai mare parte din enoriaşi. În majoritatea satelor săseşti, bisericile, multe fortificate, au rămas în părăsire şi un număr mare se află într-o stare avansată de degradare.

Viața comunitară a fost strâns legată de biserică, care s-a implicat activ în construirea şi coordonarea de şcoli. Toți locuitorii unui sat au fost membri într-o vecinătate, în care s-au desfăşurat principalele momente ale vieții, ca naşterea, botezul, nunta, înmormântarea, dar şi diferitele munci sau serbări au fost organizate în acest cadru. Toți membrii trebuiau să fie prezenți duminica şi la serbări în biserică, cu portul specific.

Organizarea Bisericii Evanghelice se face în acord cu Statutul Bisericii Evanghelice-Luterane din România[696], care prevede că limba liturgică este aceea aleasă de către adunarea generală a parohiei în funcție de limba maternă vorbită de majoritatea membrilor parohiei. Ea poate fi româna, germana, maghiara sau slovacă. Organul decizional suprem este sinodul, cu rol de reprezentare şi administrare, legislativ şi electoral, iar prezbiteriul reprezintă organul executiv şi de guvernare. Biserica Evanghelică-Luterană din România are la toate nivelele prezidii alese, formate din funcționari clerici şi laici. La nivelul parohiilor acestea se compun din preot şi curatorul parohial, la nivelul protopopiatelor din protopop şi curatorul protopopesc, la nivelul eparhiei din episcop şi curatorul eparhial, precum şi din suplinitorii legali ai acestora. Enoriaşii sunt organizați în parohii, care formează protopopiatele ce alcătuiesc eparhiile[697], fiind permisă prezența în proporție egală a laicilor în conducerea afacerilor bisericeşti. Parohia este comunitatea religioasă organizatã legal pentru practicarea în comun a religiei de cãtre credincioşii evanghelici-luterani, care locuiesc pe un teritoriu determinat şi care au drepturi şi obligații. Conducãtorul responsabil al oficiului parohial este preotul paroh hirotonit de către episcop, respectiv suplinitorul legal al acestuia.

Prin numărul lor, luteranii au reprezentat, în toată perioada modernă, a patra comunitate religioasă a județului, cunoscând o creştere progresivă, chiar dacă nu spectaculoasă. Astfel, se înregistrau 1.318 persoane în 1850[698], 1.346 în 1857[699], 1.821 în 1869[700], 1.737 în 1880[701], 3.197 în 1900[702], 3.993 în 1910[703], pentru ca, în 1992[704] numărul lor să scadă dramatic la doar 727 persoane, iar în 2002 la 159, consecință a evoluțiilor politice din perioada comunistă şi a libertății de circulație oferite de evenimentele din 1989. Membrii confesiunii au fost răspândiți în număr mic în 45 de localități, centrele mai numeroase fiind altele decât cele aparținând altor confesiuni. După cum se poate observa, numărul cel mai mare a fost înregistrat la început de secol XX, având aceeaşi motivație ca şi în cazul altor culte, legată de considerentele economice ale dezvoltării anumitor ramuri industriale. Comunitățile cele mai mari şi mai vechi au funcționat la Orăştie, unde există o biserică ridicată în 1820, la Romos unde există o biserică veche, datată din secolele XVI-XVIII, deşi unele păreri o plasează încă la începutul secolul XIV. Este o biserică într-o singură navă, la început fără turn, construită din piatră. Stratul gros de moloz din jurul ei atesta faptul că a suportat intervenții dese. Un zid puternic o înconjura pe vremuri, dar astăzi se mai vede doar o porțiune mică. Turnul actual a fost ridicat în 1819, altarul datează din 1740, dar picturile au fost schimbate ultima dată în 1902. Orga a fost construită în 1890 de frații Rieger, care au făcut şi orga de la Orăştie. Băncile au fost executate în 1893 de către un tâmplar

---

696 *Statutul Bisericii Evanghelice-Lutherane din România*, aprobat de Guvernul României la 9 aprilie 2008.

697 Pentru detalii despre organizarea Bisericii Evanghelice din România vezi art. 5-54 din *Statutul Bisericii Evanghelice-Luterane din România.*

698 *Recensământul din 1850 ...*, p. 215-350.

699 *Recensământul din 1857 ...*, p. 264-325.

700 *Recensământul din 1869 ...*, p. 178-205.

701 *Recensământul din 1880 ...*, p. 190-221.

702 *Recensământul din 1900 ...*, p. 338-389.

703 *Recensământul din 1910 ...*, p. 324-371.

704 *Recensământul populației ...*, p. 340.

din Romos. Satele Aurel Vlaicu şi Batiz s-au constituit abia la sfârşitul secolului XIX, cu colonişti svabi vorbitori de germană din Serbia. Erau țărani şi câțiva meseriaşi. Biserica a fost sfințită în decembrie 1897. Era o clădire care adăpostea şi locuința preotului, şcoala şi lăcaşul de cult fiind construite cu sprijinul financiar al episcopiei.

Foto 121 – Biserica evanghelică din Romos (secolele XVI-XVIII)

Foto 122 – Biserica evanghelică din Romos, imagine din interior

O populație numeroasă a avut şi oraşul Petroşani unde comunitatea s-a închegat abia în jurul anului 1880, an din care populația evanghelică a fost în continuă creştere datorită dezvoltării exploatărilor miniere. Toate comunitățile din Valea Jiului s-au constituit odată cu deschiderea minelor, moment după care forța de muncă numeroasă a fost atrasă în această vale. Orga este fabricată de frații Rieger Jägerdorf din Silezia.

Foto 123 – Biserica evanghelică din Petroşani (1896)

Foto 124 – Orga Bisericii evanghelice din Petroşani, realizată de frații Rieger Jägerdorf din Silezia

O şcoală germană a fost înființată în 1870 în Petroşani, iar biserica a fost ridicată în 1896, la fel ca în Lupeni. Comunitățile din Hunedoara, Simeria, Călan, Deva şi altele s-au format în paralel cu dezvoltarea platformelor industriale, întreprinderile din zonă reprezentând o atracție pentru forța de muncă. Ca atare, din

1910 comunități relativ mai numeroase s-au întâlnit la Petrila (385), Deva (248), Lupeni (245), Simeria (235), Vulcan (208), Geoagiu (165), Călan (121). Astăzi, membrii confesiunii sunt răspândiți în Orăştie, Romos, Aurel Vlaicu, Batiz, Deva, Hunedoara, Petroşani, Lupeni, Călan, Simeria. Comunitățile sunt reduse numeric, motiv pentru care funcționează în cadrul unei singure parohii, Orăştie. Restul localităților sunt constituite ca filii, fiind deservite de preotul de la Orăştie. În registrele parohiale sunt înregistrați aproximativ 400 de credincioşi[705].

Parohia şi filiile se supun jurisdicției ecleziastice a protopopiatului Sebeş. Cu excepția Simeriei, Călanului şi Hunedoarei, comunitățile evanghelice prezente îşi desfăşoară serviciul religios în biserici proprii. Astăzi, comunitatea din Orăştie numără 112 membri, se ține slujbă religioasă în fiecare duminică în limba germană.

Reprezentativă pentru comunitatea evanghelică este biserica din Orăştie. Bazele construcției[706] au fost puse la sfârşitul secolului al XIV-lea - începutul secolului al XV-lea când s-a ridicat corul care stă în picioare până azi. În 1496, din trezoreria oraşului şi provinciei Sibiu au fost acordați 20 de guldeni pentru construirea bisericii din Orăştie. Până la ridicarea ei, saşii au ținut slujbele într-o casă de rugăciuni edificată în 1622, pentru ca în 1820 să înceapă construcția actualei biserici, finalizată în anul 1823 pe o fundație nouă, după un plan făcut de preotul Joseph Leonhard (1818-1853). Între anii 1839 şi 1842 s-a ridicat şi turnul. Aproximativ un secol mai târziu, în 1981 s-au efectuat reparații importante la biserică.

Foto 125 – Biserica evanghelică-luterană din Orăştie (1820-1823)

Foto 126 – Biserica evanghelică-luterană din Orăştie, imagine din interior

Pentru pregătirea preoților, Biserica Evanghelică CA dispune, la Sibiu, de o secție în limba germană a Institutului Teologic Protestant Unic de grad universitar din Cluj-Napoca.

Din anul 1961, Biserica Evanghelică CA a devenit membră în Consiliul Ecumenic al Bisericilor, iar în 1963 a intrat în Federația Mondială Lutherană colaborând, ca membră, şi în Conferința Bisericilor Europene.

705 Mulțumim părintelui Wolfgang Arvay, parohul Orăştiei, pentru sprijinul oferit în realizarea acestui scurt istoric al comunității evanghelice.

706 http://www.hunedoara.djc.ro/ObiectiveDetalii.aspx?ID=2134&lacas=true (accesat la data de 20 martie 2012).

BISERICĂ ŞI COMUNITATE UNITARIANĂ

Confesiunea unitariană, ca variantă radicală şi liberală a protestantismului, a apărut în Transilvania la mijlocul secolului al XVI-lea, în timpul Reformei, întemeiată de Ferenc Dávid (1519-1579), adept al antitrinitarianismului. Noul cult a fost recunoscut oficial prin Edictul Dietei de la Turda privind libertatea religioasă din 1568, edict care proclama libertatea conştiinţei şi a toleranţei religioase pentru cetăţenii Transilvaniei. Primul document de acest fel din istoria modernă a Europei a fost promulgat de către Ioan Sigismund Zápolya, principe al Transilvaniei, şi se află astăzi, în original, în păstrarea Muzeului Brukenthal din Sibiu. Cu toate acestea, cultul unitarian a continuat să fie supus unor persecuţii din partea principilor catolici şi chiar din partea celor reformaţi ceea ce a dus la o scădere a numărului adepţilor săi. Astfel, de la 425 parohii câte erau la sfârşitul secolului al XVI-lea s-a ajuns, în anul 1700, la numai 125. Între 6 şi 14 ianuarie 1571 Dieta din Târgu Mureş confirma hotărîrea din 1568 a Dietei din Turda privind declararea libertăţii religiei şi a conştiinţei, moment în care religia unitariană devenea *religio recepta* în Transilvania. În acelaşi an, la 14 martie, murea regele Ioan Sigismund, protectorul reformei unitariene, iar István Báthory, noul principe al Transilvaniei, introducea o politică confesională îndreptată spre restaurarea Bisericii Catolice şi reprimarea unitarianismului. Presiunea şi intoleranţa asupra Bisericii Unitariene s-au prelungit până în anul 1781 când *Edictul de toleranţă* emis de împăratul Iosif al II-lea inaugura o perioadă de mai mare libertate în desfăşurarea activităţilor religioase. S-au construit noi biserici, şcoli elementare şi liceale, case parohiale etc. Biserica Unitariană a pus întotdeauna un accent deosebit pe activitatea de educare şi pe învăţământ, având chiar din anul 1568 şcoală superioară de grad universitar şi susţinând şcoli generale gimnaziale fără întrerupere, până la reforma învăţământului din august 1948, care a trecut şcolile confesionale în administrarea statului.

Teza[707] fundamentală a religiei unitariene, singura născută pe teren transilvan, este credinţa într-un Dumnezeu unic şi indivizibil. Iisus Hristos este considerat om, nu şi Dumnezeu, deci nu este admisă dogma Sfintei Treimi. Denumirea provine de la cuvântul latinesc *unus [est Deus]* – Dumnezeu e unul – care exprimă ideea de bază a unitarianismului, unicitatea referindu-se la Dumnezeu şi, printr-însul, la lume, la om, la legi, la ţelul comun, cu recunoaşterea pluralităţii, cu accent pe convieţuirea paşnică între diferitele culte, religii, confesiuni, pe libertatea de conştiinţă. Confesiunea nu are dogme, ci principii. Principiile de bază au în vedere delimitarea de dogme, toleranţa religioasă, libertatea şi responsabilitatea raţiunii şi a conştiinţei etc. Bisericile sunt austere atât în exterior, cât şi în interior, pereţii sunt albi simbolizând puritatea şi claritatea credinţei unitariene; în biserică nu se află icoane, picturi, statui sau altar şi nu se face semnul crucii.

Organizarea bisericii unitariene se face în conformitate cu Statutul Bisericii Unitariene din Transilvania[708], aprobat în 2010. Organizarea cultului are la bază principiul sinodo-presbiterial, ceea ce înseamnă că laicii au un rol important, conducerea este colectivă, iar unităţile de bază sunt autonome. Organele centrale de conducere sunt Sinodul, Consistoriul Suprem şi Consistoriul Bisericesc. Sinodul este format, din oficiu, din episcop, doi curatori generali, alţi demnitari bisericeşti şi laici, precum şi din delegaţi aleşi de protopopiate şi parohii, în total, 250 de membri. Sinodul se întruneşte o dată la 3 ani, principalele atribuţii fiind alegerea episcopului, sfinţirea preoţilor şi modificarea Constituţiei Bisericii. Consistoriul Suprem este compus din membri aleşi şi din oficiu, preoţi şi laici, se întruneşte anual la Cluj, principala atribuţie fiind guvernarea anuală a Bisericii. Între sesiunile Consistoriului Suprem conducerea operativă este asigurată de Consistoriul Bisericesc, care se întruneşte trimestrial. Preşedinţia Bisericii este reprezentată de episcop, vicar, cei doi curatori generali şi directorul afacerilor publice. La nivel de protopopiat şi parohie organele de conducere sunt: adunarea generală a protopopiatelor, respectiv adunarea generală parohială. Credincioşii unitarieni de pe un teritoriu definit formează o parohie, care

[707] Pentru datele referitoare la principiile confesiunii unitariene și comunitatea deveană, mulțumim doamnei Mate Marta, care ne-a pus la dispoziție aceste informații. De asemenea, mulțumim Asociației Naționale de tineret „Dávid Ferenc”, Cluj-Napoca, pentru suportul infomațional oferit.

[708] *Statutul Bisericii Unitariene din Transilvania*, aprobat de guvernul României în 7 iulie 2010, publicat în „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 595, din 23 august 2010.

poate fi parohie-mamă, coparohie, filie şi diasporă. Cea care angajează un preot este parohia-mamă, iar coparohiile se asociază pentru a susține un preot, în timp ce filiile se ataşează la cea mai apropiată parohie. Înfiinţarea de noi parohii în cadrul Bisericii se face cu aprobarea Consistoriului Suprem, la propunerea parohiei interesate şi cu avizul adunării generale a protopopiatului competent. Preotul este, alături de curator, preşedinte al Adunării parohiale generale, care de obicei se convoacă de două ori pe an.

Întemeietorul confesiunii, Ferenc Dávid, s-a născut la Cluj. Nu se cunoaşte cu precizie anul naşterii sale, acesta fiind situat în intervalul 1515-1520. Tatăl lui a fost sasul David Hertel, iar mama sa a fost o unguroaică din Cluj. După obiceiul umanist al epocii, şi-a latinizat numele în Franciscus Davidis, apoi a preluat numele de familie Dávid. A absolvit şcolile din Cluj, Alba Iulia, Braşov, studiile universitare la universitățile din Wittenberg şi Frankfurt am Oder, unde a dobândit cunoştinţe bogate în teologie şi filozofie, cunoscând ideile Reformei. La întoarcere în ţară devenea director de şcoală la Bistriţa, preot la Petreşti, apoi director de şcoală la Cluj din 1553 (rector al primei şcoli superioare din Transilvania; şi-l alege ca ajutor pe István Basilius). În 1555, prin alegere, ocupa postul de paroh al Clujului, moment din care devenea unul din conducătorii Reformei care se desfăşura în Ardeal. În 1555 a publicat prima lucrare în limba latină întitulată *Dialysis*, iar zece ani mai târziu ţinea prima predică de spirit unitarian pe amvonul bisericii principale din Cluj. La 28 ianuarie 1576, la Dieta din Mediaş se recunoştea, în mod oficial, funcţia de episcop unitarian a lui Ferenc Dávid, întărindu-se astfel dreptul Bisericii Unitariene de a-şi alege episcopul pentru ca, doi ani mai târziu, acesta să convoace sinodul de la Turda, care s-a bucurat de participarea a 322 de preoţi. În 1579 Dieta din Alba Iulia îl acuza pe Ferenc Dávid de încălcarea legii inovării, i s-a interzis să predice şi a fost pus sub pază la domiciliu. Ferenc Dávid, pe atunci grav bolnav, a fost condamnat de dietă pentru inovare şi închis în Cetatea Devei unde a murit după o suferinţă de patru luni şi jumătate, la 7 noiembrie 1579. Împrejurările decesului sale sunt tot atât de necunoscute, ca şi locul unde a fost înmormântat. Alte personalităţi unitariene au fost Gáspár Heltai, Sámuel Brassai, Béla Bartók.

Cultul unitarian[709], cu sediul central la Cluj, cuprinde peste 60.000 de credincioşi de naţionalitate maghiară, marea lor majoritate fiind grupată în judeţele: Cluj, Braşov, Covasna, Harghita şi Mureş unde, de altfel, sunt organizate şi cele 6 protopopiate: Cluj-Turda, Mureş, Târnava, Cristuru Secuiesc, Trei Scaune-Alba de Sus şi Odorheiu Secuiesc. Numărul parohiilor este de 126, iar al filiilor de 32. În parohii şi filii, numărul lăcaşurilor de cult este 143, iar al preoţilor este 115.

Comunitatea unitariană hunedoreană, organizată în două parohii, Lupeni-Vulcan, cu filiile Deva, Hunedoara, Uricani şi Petroşani cu filia Petrila, aparţine protopopiatului Cluj-Turda. Confesiunea este deservită de câte un preot pentru fiecare parohie, beneficiază de trei biserici, case de rugăciune la Deva, în timp ce în Hunedoara, Aninoasa şi Petrila slujbele se desfăşoară în incinta bisericii reformate. Cea mai veche biserică unitariană este cea de la Lupeni construită în 1912, dar din cauza alunecărilor de teren s-a luat decizia demolării. Din 1985 slujbele se ţin într-un lăcaş de cult cumpărat de la Biserica Penticostală din Lupeni. Urmează, ca vechime, biserica din Petroşani ridicată între anii 1924 şi 1928. În judeţul Hunedoara momentan există două case parohiale, una la Lupeni şi una în Petroşani[710]. În oraşele Lupeni şi Petroşani se află concentrată marea parte a credincioşilor unitarieni din judetul Hunedoara, 250 respectiv 200 de credincioşi. Restul credincioşilor unitarieni sunt răspândiţi în celelalte oraşe din judeţ.

În ceea ce priveşte comunitatea din Deva, mult timp aceasta şi-a desfăşurat serviciul religios în biserica reformată din oraş. Problema desprinderii şi a organizării de sine-stătătoare, prin ridicarea unei biserici proprii sau a unei case de rugăciune, s-a ridicat odată cu evenimentele organizate cu ocazia aniversării a 400 de ani de la recunoasterea oficială a cultului unitarian. Acest obiectiv a fost realizat abia în anul 2008, moment din care comunitatea va beneficia de o casă de rugăciune. Acest proiect, aflat în curs de desfăşurare, urmăreşte înfiinţarea unui centru pentru Diaspora Unitariană din Sud-Vestul Transilvaniei. Cuprinde o casă de rugăciune, care a fost inaugurată în anul 2008, respectiv casa parohială şi facilităţi pentru pelerinii unitarieni din întreaga lume. Explicaţia opţiunii pentru o casă de rugăciune în faţa ridicării unei biserici, o identificăm în motive de natură financiară, comunitatea fiind una destul de restrânsă. Orientarea spre Deva a populaţiei de confesiune unitariană s-a datorat tot unor considerente de natură economică, şi anume, lucrările şi ulterior punerea în funcţiune a termocentralei de la Mintia, dar şi dezvoltarea zonei industriale a oraşului.

---

709 http://www.culte.ro/DocumenteHtml.aspx?id=1735 (accesat la data de 22 martie 2012).

710 Pentru informaţiile referitoare la organizarea comunităţii unitariene contemporane, mulţumim preotului parohiei Lupeni-Vulcan, Kopándi-Benczédi Zoltán.

Comunitatea unitariană a fost dintotdeauna redusă numeric, fiind a cincea ca mărime conform recensămintelor. Astfel, la recensământul din 1850[711] doar 13 persoane s-au declarat ca aparținând acestei confesiuni, majoritatea în Orăştie, pentru ca 7 ani mai târziu numărul lor să crească la 53[712] şi să scadă din nou la 42 în 1869[713]. În 1880[714] locuiau în județul Hunedoara 103 unitarieni, particularitatea fiind că niciunul nu era din Orăştie deşi, la recensămintele anterioare, aici se înregistraseră cei mai mulți unitarieni. Aceştia erau răspândiți în număr mic în 27 de localități, toate cu puternice comunități reformate care conduc înspre ideea desprinderii unor persoane din acest cult pentru a adera la unitarianism. În anul 1910 găsim comunități mai numeroase în Petroşani şi Vulcan – de peste 300 persoane – dar şi în Lupeni şi Petrila, totalizând 1.442 de persoane[715], ceea ce echivalează cu o creştere de 821 de persoane față de anul 1900[716] când se înregistrau doar 621 unitarieni.

Foto 127 – Biserica unitariană din Petroşani (1924-1928)

Explicația este una de ordin economic, populația fiind atrasă în zonă de dezvoltarea mineritului. Astfel, sporul numeric a fost determinat de stabilirea în județ a unor persoane venite din alte județe, ca Mureş, Covasna, Harghita şi Alba. Din punct de vedere numeric, la recensămintele din anii 1992[717] şi 2002 s-a înregistrat o reducere a unitarienilor la 1.251, respectiv 820 de persoane. Scăderea a fost determinată de mai mulți factori printre care sporul natural tot mai redus în anii menționați, dar şi reîntoarcerea în ținuturile de baştină. Ajunşi la vârsta pensionării după o viață în industria minieră, dar convinşi şi de retrocedările şi reîmproprietărirea foştilor proprietari în conformitate cu legislația post-decembristă, mulți au decis reîntoarcerea în ținuturile din care plecaseră părinții sau bunicii lor.

Pregătirea preoților se face în cadrul secției unitariene a Institutului Teologic Protestant Unic din Cluj. Cultul are şi două licee confesionale la Cluj-Napoca şi Cristuru Secuiesc.

Biserica Unitariană este membră a Asociației Internaționale pentru Libertate Religioasă (IARF), cu sediul la Frankfurt pe Main (Germania) şi a Consiliului Internațional al Unitarienilor (ICUU).

---

711 *Recensământul din 1850 ...*, p. 215-350.

712 *Recensământul din 1857 ...*, p. 264-325.

713 *Recensământul din 1869 ...*, p. 178-205.

714 *Recensământul din 1880 ...*, p. 190-221.

715 *Recensământul din 1910 ...*, p. 324-371.

716 *Recensământul din 1900 ...*, p. 338-389.

717 *Recensământul populației și al locuințelor din 7 ianuarie 1992*, București, 1995, p. 340.

COMUNITATEA MOZAICĂ

În țara noastră prezența evreilor a fost semnalată încă de la începutul secolului al XVII-lea[718], moment din care au cunoscut un parcurs interesant, influențat în mare măsură de legislația în vigoare în diferite perioade. Din punct de vedere religios, comunitatea este adepta religiei iudaice, care alături de islamism şi creştinism, reprezintă una dintre cele trei principale religii monoteiste ale lumii. Iudaismul a parcurs patru etape în procesul de cristalizare a unei identități proprii: etapa arhaică (biblică), etapa talmudică, etapa rabinică şi etapa modernă în care s-a insistat pe ideea că religia iudaică este singura religie eternă, universal-umană şi că, într-un viitor neprecizat, se va produce apariția unui Mesia[719]. Scrierea sacră a evreilor este Torah, alcătuită din trei secțiuni principale: Pentateuhul, Profeții, Celelalte scrieri, la care se adaugă literatura rabinică. Principala caracteristică a iudaismului o reprezintă monoteismul, Iahve fiind un Dumnezeu veşnic, omniprezent, înțelept, plin de dreptate, milostiv, creatorul lumii.

La început locurile de închinare ale evreilor erau amenajate oriunde se aflau aceştia. După ieşirea din robia egipteană, vor avea Cortul mărturiei, ca loc de păstrare a Chivotului legii, în care erau păstrate Tablele Legii. După aşezarea în Țara Făgăduinței, evreii au ridicat Templul cu cele două încăperi: Sfânta şi Sfânta Sfintelor. Templu a fost distrus de două ori, de către babilonieni şi de către legiunile romane. Dintotdeauna evreii au trăit organizați în comunități. Încă de la începutul lor, comunitățile mozaice româneşti şi-au constituit o sinagogă. Tocmai de aceea, în vorbirea curentă, cuvântul poate desemna o anumită comunitate iudaică. Cuvântul sinagogă, în sens restrâns, comun, are semnificația de casă de rugăciune, dar este utilizat şi pentru casă de adunare şi casă de învățătură. Astăzi, fiecare comunitate ebraică are o casă de rugăciuni, învățământ şi reuniune ce se numeşte sinagogă. Pe lângă acest triplu rol, sinagoga poate fi şi loc de acțiuni judiciare. Aici se află textele sacre şi de trei ori pe zi se desfăşoară cultul public[720]. Sinagoga reprezintă o instituție multifuncțională, centrul social şi centrul vieții religioase a poporului evreu. Spre deosebire de Templu unde cultul putea fi oficiat doar de către preoți, în sinagogă el poate fi condus de oricine cunoaşte textele şi practică serviciului religios. În zilele săptămânii se desfăşoară rugăciunea de dimineața, amurg şi seara, iar în sărbătorile religioase şi de Şabat au loc şi alte rugăciuni specifice. Sinagoga a constituit un factor esențial al vieții publice şi private a evreilor fiind învestită cu o semnificație complexă de centru religios, cultural şi instituțional. Semnificațiile sinagogii sunt complexe şi multiple. Ea are o dimensiune mistică afirmată prin rugăciunile credincioşilor, o dimensiune religioasă ce cuprinde ritualul întregului cult, o dimensiune culturală ce se reflectă în păstrarea limbii ebraice, o dimensiune socială exprimată în ceremoniile ce însoțesc principalele momente ale vieții, o dimensiune morală ce se manifestă în toate ipostazele sinagogii[721].

Templul Mare din Deva nu face excepție de la acestea. Construită la sfârşitul secolului al XIX-lea şi refăcută între 1914 şi 1916, sinagoga prezintă o caracteristică mai rar întâlnită prin dispunerea pe lățime a sălii mari şi amplasarea Chivotului pe peretele estic longitudinal, în apropierea căruia se află Bima, situată central[722]. Astăzi, în sinagoga deveană nu mai răsună vocea rabinului deoarece nu mai este întrunit numărul minim necesar de bărbați prezenți la rugăciune. Rugăciunile sunt publice, desfăşurate în sinagogă şi individuale, practicate obligatoriu de bărbați.

Cele mai importante sărbători sunt Roş Haşana (Anul Nou), Yom Kippur (Sărbătoarea curățeniei), Hanuka (Purificarea templului), Sukkot (Sărbătoarea corturilor), Purim (Sărbătoarea triumfului), Şavuot (Cincizecimea) şi Pesah (Trecerea, Paştele), fără a omite Şabatul[723].

Comunitățile evreieşti cuprind grupuri de persoane de religie mozaică, cetățeni români, care formează Federația Comunităților Evreieşti din România organizată potrivit statutului aprobat în 2008 şi

---

718 Emilian Vasilescu, *Istoria religiilor*, ediția a III-a, Bucureşti, 1998, p. 381.

719 Nicolae Băcilă, *Istoria religiilor*, Bucureşti, 2001, p. 150.

720 *Ibidem*, p. 153; Aristide Streja, Lucian Schwartz, *Sinagogi din România*, Bucureşti, 1996, p. 10-20; *Dicționar enciclopedic de iudaism*, Bucureşti, 2000, p. 729.

721 Aristide Streja, Lucian Schwartz, *op. cit.,* p. 161-162.

722 *Ibidem*, p. 159-160.

723 *Dicționar* **...**, p. 298-299, 362-365, 604-607, 674-648, 675-676, 754-764, 767-768.

actualizat în 2010[724]. Comunitățile se constituie şi funcționează, de regulă, cu cel puțin 10 bărbați evrei. În cazul în care într-o localitate nu există un număr suficient de bărbați evrei pentru a forma o comunitate, se poate constitui o obşte a evreilor, fără personalitate juridică, afiliată la o Comunitate. Scopul Comunității este sprijinirea, reprezentarea, apărarea şi promovarea intereselor populației evreieşti din aria teritorială de activitate a Comunității. Potrivit articolului 60 din Statut, organele de conducere ale Comunității sunt: Adunarea generală, alcătuită din totalitatea membrilor Comunității; Comitetul de conducere şi comisia de cenzori formate din trei membri. Între două adunări generale activitatea Comunității este coordonată de un comitet de conducere, alcătuit din 3-9 membri, în funcție de numărul de membri ai Comunității.

Foto 128 – Sinagoga din Orăștie la începutul secolul XX

Foto 129 – Sinagoga din Orăștie

Din punct de vedere demografic[725], evreii au reprezentat a şaptea comunitate religioasă a județului, particularitatea fiind contopirea identității etnice cu cea religioasă. Astfel, dacă în 1850 se înregistrau 249 evrei, numărul lor s-a dublat şapte ani mai târziu, pentru a se tripla în 1869, încurajați fiind şi de legislația dualistă. Începând din anul 1880, odată cu debutul dezvoltării miniere şi industriale, numărul lor a ajuns la 1975, fiind apoi într-o creştere constantă. Ca urmare, în 1900 se înregistrau 3.974 persoane de religie mozaică, pentru ca punctul culminant să fie înregistrat în 1910 când cifra s-a ridicat la 5.517. În contextul dezvoltării economice mai ales a zonelor cu specific minier, evreii au fost atraşi de potențialul oferit de organizarea unor activități comerciale în localitățile cu populație în continuă creştere. Prin urmare, îi regăsim în oraşe în care până în acel moment nu fusese nici o persoană de această religie, ca de exemplu: Petroşani, Lupeni, Petrila, Vulcan, dar şi în alte zone care ofereau posibilitatea dezvoltării unor activități comerciale, precum Deva, Geoagiu, Haţeg, Brad, Orăştie, Simeria. Deşi exista de la sfârşitul secolului al XIX-lea, comunitatea mozaică din Petroşani s-a constituit în anul 1920, numărând 163 de membri, pentru ca în 2002 în toată Valea Jiului să mai trăiască abia 33 de evrei[726].

Comunitate bine închegată, cu reguli stricte de conviețuire bazate pe respect reciproc, la începutul secolului XX comunitatea mozaică a avut reprezentanți în majoritatea localităților hunedorene. Recensământul din 1930 surprinde începutul procesului de declin numeric al comunității, care înregistra 4659 persoane. Regresul numeric poate fi atribuit şi legislației de după unirea din 1918, în condițiile în care articolul 7 din constituția unificării nu le făcea concesii în privința dobândirii de drepturi. Acest curs s-a intensificat după instaurarea regimului Goga-Cuza în decembrie 1937, ducând

[724] Vezi Statutul Federației Comunităților Evreiești din România - http://www.culte.ro/DocumenteHtml.aspx?id=1744 (accesat la data de 22 martie 2012).

[725] *Recensământul din 1850. Transilvania*, Cluj-Napoca, 2004, ediția a II-a, p. 250-315; *Recensământul din 1857. Transilvania*, ediția a II-a, 1997, p. 264-325; *Recensământul din 1869...*, p. 178-205; *Recensământul din 1880. Transilvania*, 1997, p. 190-221; *Recensământul din 1900 ...*, vol. II, p. 338-389.

[726] *Despre evreii Văii Jiului și mormintele lor*, în „Ziarul Văii Jiului”, 31.11.2011.

la restrângerea treptată a drepturilor prin aşa-numita Lege a sângelui din august 1940, legislaţia mergând ulterior până la jefuirea proprietăţilor evreieşti şi deportarea unora din ei în Transnistria sau în lagărele de concentrare din Europa. Evident că scăderea cea mai dramatică a suferit-o comunitatea mozaică în timpul şi după cel de Al Doilea Război Mondial când, în urma deportărilor dar şi a emigrărilor către Israel, s-a ajuns la cifra înregistrată în urmă cu aproape un secol. Astfel, în 1956 mai trăiau în judeţ doar 1.668 de evrei pentru ca, în timpul regimului comunist, declinul să continue în mod constant şi pronunţat. Ca atare, statisticile din 1966 înregistrau doar 510 reprezentanţi ai confesiunii mozaice, pentru ca în 1977 să mai fie recenzaţi doar 297. Acest curs descendent s-a păstrat în anii următori când, chiar dacă nu s-au mai îndreptat spre Israel, comunitatea a înregistrat scăderea mediei de vârstă şi implicit a proporţiei numerice ajungând în 2002 la doar 104 persoane. Astăzi, numărul lor a scăzut sub 100 de persoane, situându-se în jurul cifrei de 70-80[727]. Comunitatea hunedoreană este membră a Federaţiei Comunităţilor Evreieşti din România.

ALTE CONFESIUNI

Pe teritoriul judeţului Hunedoara, cu precădere din perioada interbelică, pot fi întâlnite şi alte confesiuni, printre care:

- *Baptistă*, care beneficiază de 15 biserici[728] şi 19 case de rugăciune[729];
- *Adventistă* cu două biserici[730] şi 16 case de rugăciune[731];
- *Penticostală* cu 12 biserici[732] şi o casă de rugăciune în Deva;
- *Nou apostolică* având case de rugăciune în Petroşani, Petrila şi Deva;
- *Martorii lui Iehova* având case de rugăciune în Brad şi Deva;
- *Biserica Internaţională a lui Hristos* cu o casă de rugăciune în Deva;
- *Creştină după Evanghelie* cu nouă case de rugăciune[733].

Astăzi, din punct de vedere religios, judeţul Hunedoara reflectă respectarea principiilor constituţionale referitoare la libertatea religioasă, dovadă fiind numeroasele culte întâlnite pe cuprinsul său.

---

727 Informațiile restrânse la care am avut acces nu au permis o restituire mai în amănunt a istoricului comunității mozaice hunedorene.

728 Aninoasa, Peștișu Mare, Tomești, Petroșani, Vulcan, Țebea (Baia de Criș), Târnava de Criș (Vața de Jos), Hunedoara (4), Deva, Băița, Ștei (Densuș), Baia de Criș.

729 Balomir (Sântămăria Orlea), Brad, Cârnești, Certeju de Sus, Clopotiva (Râu de Mori), Gurasada, Hărău, Hăţăgel (Densuș), Mintia (Vețel), Ohaba Sibișel (Rău de Mori), Plopi (Bretea Română), Râu de Mori, Sânpetru (Sântămăria Orlea), Streisângiorgiu (Călan), Unciuc (Râu de Mori), Valea Dâljii (Râu de Mori), Vulcan, Deva (2).

730 Petroșani, Deva.

731 Bărăștii Hațegului (Sântămăria Orlea), Bobâlna (Rapoltu Mare), Brad, Chitid (Boșorod), Ciopeia (Sântămăria Orlea), Folt (Rapoltu Mare), Hațeg, Orăștie, Petrila, Ponor (Pui), Pui, Simeria Veche, Simeria, Deva, Hunedoara, Brad.

732 Lupeni, Aurel Vlaicu (Geoagiu), Petroșani, Hunedoara, Petrila, Călan, biserica maghiară din Hunedoara, Iscroni (Aninoasa), Hațeg, Simeria, Sânpetru (Sântămăria Orlea), Deva.

733 Banpotoc, Petrila, Petroșani, Simeria, Uricani, Vulcan, Hunedoara, Geoagiu, Deva. Cea mai veche comunitate este cea din Vulcan, organizată în 1935.

DESPĂRȚĂMINTELE HUNEDORENE ALE ASTREI

Impulsurile date vieții politice româneşti transilvănene după revoluția din 1848-1849 de înlăturarea neoabsolutismului şi adoptarea liberalismului (1860) au creat o ambianță dintre cele mai favorabile afirmării culturale, literare şi științifice a poporului român. În această ambianță s-au înființat numeroase societăți şi asociații culturale, care, urmărind ridicarea prin cultură a poporului, au chemat la o largă activitate spirituală diversele categorii de intelectuali de pe întreg teritoriul românesc.

Merită amintit simbolicul gest al lui Avram Iancu şi al prefecților săi, Simion Balint şi Axente Sever, care au „dăruit în anul 1852, suma de 2.500 florini în vederea înființării unei societăți literare româneşti al cărei scop să fie cultura şi dezvoltarea limbii şi publicarea de cărți folositoare”[734].

În complexul de împrejurări social-politice şi culturale generate de evenimentele ce au urmat revoluției din 1848 apare „Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român” (ASTRA), ce a constituit un centru de unire al românilor în vederea realizării prin cultură a ceea ce nu s-a putut câştiga prin lupta armată şi politică[735]. În primăvara anului 1860, când în politica Vienei au apărut primele semne de primenire, în Transilvania s-au reluat demersurile pentru înființarea unei societăți culturale. În 20 martie 1860, Ioan Puşcariu publica un articol („Din Țara Oltului”) în *Telegraful Român*, în care stăruie asupra necesității organizării unor instituții culturale care să promoveze limba şi cultura națională[736]. Articolul constituie un adevărat apel lansat către românii transilvăneni, marcând începutul unei etape decisive pe drumul constituirii asociațiilor culturale regionale.

Un grup de fruntaşi ai națiunii române înaintau o petiție către guvernatorul Transilvaniei, la 10 mai 1860, prin care solicitau aprobarea unei adunări „consultatoare” în vederea înființării unei „reuniuni a cărei chemare să fie lățirea culturii poporale şi înaintarea literaturii cu puteri unite”[737]. Din conținutul petiției reies o serie de idei înaintate ale intelectualilor români transilvăneni care-şi dădeau seama că „semnalul timpului este progresul” şi făceau cunoscut în mod public că „s-au trezit şi românii… de a fi părtaşi luminării şi culturii moderne… a contribui spre înaintarea culturii poporale, spre promovarea industriei şi agriculturii”[738]. „Staturi, națiuni, rivalizează laolaltă în năzuința după progres, adică spre înaintarea fericirii universale, prin dezvoltarea puterilor lor spirituale şi materiale, prin înflorirea agriculturii şi a industriei şi nu suferă nici o îndoială că fundamentul întâi al înfloririi fiecărui stat este cultivarea morală şi luminarea poporului şi bunăstarea lui prin astea condiționată”[739].

După refuzuri repetate din partea autorităților, la 31 ianuarie 1861, Viena şi-a dat acordul pentru desfăşurarea unei adunări consultative în vederea înființării unei asociații culturale naționale. Adunarea, desfăşurată în 9 martie 1861, la Sibiu, a ținut trei şedințe plenare în cadrul cărora s-au dezbătut proiectele de statut ale asociației, redactate de către George Barițiu, Ioan Puşcariu şi Timotei Cipariu[740]. După definitivarea statutelor şi aprobarea acestora prin rezoluția imperială din 6 septembrie 1861, a devenit posibilă convocarea adunării constituante a Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român (ASTRA), pentru data de 23 octombrie/4 noiembrie 1861, la Sibiu. Adunarea a fost deschisă de către Andrei Şaguna printr-o înflăcărată cuvântare în care sublinia că problema Asociațiunii este nobilă, frumoasă, unică în felul său pentru întreaga națiune română, serioasă şi grea „pentru că cere o perseverență de fier şi un sacrificiu din inimă”[741].

---

734 Pamfil Matei, *Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA) și rolul ei în cultura națională (1861-1950)*, Cluj-Napoca, 1986, p. 18-19.

735 *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, București, 1961, p. 400.

736 Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András, *Istoria Transilvaniei*, vol. III, p. 407.

737 V. Curticăpeanu, *Întemeierea Societății ASTRA și rolul ei în cultura poporului român (1861)*, în „Studii”, nr. 6, 1961, p. 1443.

738 *Ibidem*.

739 *Actele privitoare la urzirea și înființarea Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, Sibiu, 1862, p. 3-4.

740 Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András, *op. cit.,* p. 407.

741 Referitor la înființarea ASTREI vezi lucrările: V. Curticăpeanu, *Întemeierea Societății ASTRA și rolul ei în cultura poporului român (1861)*, în „Studii”, nr. 6, 1961, p. 1439-1466; Ion Holhoș, Nicolae Nistor, *Contribuția ASTREI la realizarea unității naționale*, în „Revista Arhivelor”, nr. 2, 1968, p. 91-103; Maria Itu, *Forme instituționalizate de educație populară în*

Foto 130 – Andrei Şaguna (1809-1873), primul preşedinte al ASTREI

Cu ocazia primei adunări generale a ASTREI a fost ales un comitet compus din 12 persoane; preşedinte era Andrei Şaguna, vicepreşedinte Timotei Cipariu, iar secretar George Bariț[742]. În paragraful 2 al Statutului era înscris scopul Asociațiunii: „înaintarea culturii poporului român prin elaborarea şi edarea de opuri, prin premii şi stipendii pentru diferitele specialități de știință, arte şi alte asemenea”[743].

Născută pe pământul românesc al Transilvaniei, ASTRA a înscris în istoria culturii din România o pagină originală prin zestrea specific națională pe care a avut-o. Întemeierea ASTREI s-a realizat prin crearea unor noi forme instituționale de cultură, originală, adecvată nevoilor proprii şi a fost opera unor minți luminate care, sesizând necesitățile obiective ale perioadei respective, au răspuns adecvat cerințelor izvorâte din ele. ASTRA a constituit o adevărată şcoală națională pentru poporul de rând, căruia altfel, cultura îi era numai în parte accesibilă. În cadrul ei activitatea de educație şi instruire populară a fost realizată, în primul rând, de către intelectualitate.

Caracterul militant, cultural şi național al ASTREI este cât se poate de vizibil încă de la înființarea ei. Revoluționarul paşoptist Axente Sever a propus şi susținut ca în numele Asociațiunii să se precizeze că e pentru cultura „tuturor românilor”[744]. Cuvântul rostit de către Timotei Cipariu, vicepreşedintele ASTREI, cu prilejul celei de a doua adunări, ținute la Braşov (1862), are valoarea unui manifest-program, arătând că precum românii sunt de un sânge şi de o limbă „tot numai una să fim, o națiune, o limbă, o literatură”[745]. Unitatea activă dintre intelectualii români de pe ambele versante al Carpaților va fi relevată prin Asociațiunea de la Sibiu, încă din momentul constituirii când au fost aleşi membri de onoare nu numai fruntaşii transilvăneni stabiliți în România şi Bucovina – Aaron Florian, Simion Bărnuțiu, Damaschin Bojincă, Ioan Maiorescu, Al. Papiu Ilarian, Aron Pumnul – ci şi pe C. Hurmuzaki, Petrache Poenaru, C. A. Rosetti, Alexandru Odobescu, Nicolae Ionescu, George Sion, Grigore Manu, precum şi pe Mihail Kogălniceanu, elogiat de către Timotei Cipariu cu epitetul de „Demostene al românilor”[746].

România, București, 1981, p. 42-49; Pamfil Matei, *Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA) și rolul ei în cultura națională (1861-1950),* Cluj-Napoca, 1986, p. 17-24; Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român, 1918*, vol. I, București, 1983, p. 164-165; *ASTRA 1861-1950, 125 de ani de la înființare*, Sibiu, 1987.

742 Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András*, op. cit.,* p. 407.

743 Maria Itu, *op. cit.*, p. 45.

744 Ştefan Pascu, *op. cit*., p. 164.

745 *Ibidem*.

746 Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, București, 1979, p. 72-73.

În primul deceniu de activitate, ASTRA a pătruns mai greu în rândul populației de la orașe și sate, iar unele manifestări au făcut exces de ținută academică, îmbrăcând aspectul greoi al prelegerilor şi vizând persoane cu preocupări științifice. Această perioadă a reprezentat o etapă deosebit de importantă, pentru că acum s-au stabilit direcțiile principale de acțiune şi principalele mijloace de înfăptuire a operei de culturalizare a poporului. Adunarea generală de constituire a ASTREI a aprobat statutul şi au fost stabiliți membrii fondatori, onorari şi ordinari, în funcție de achitarea taxelor respective. Chiar de la începutul existenței sale ASTRA a beneficiat de un important sprijin material din partea unor colaboratori şi institute: țărani, meseriaşi, comercianți, învățători, preoți, bănci, institute de credit etc[747].

Pentru popularizarea scopului ASTREI în zonele locuite de români ale Transilvaniei şi strângerea taxelor de membri, în şedința comitetului din 10 decembrie 1861 au fost stabiliți membrii colectori. Lista membrilor colectori ai ASTREI din județul Hunedoara cuprinde numele unor cunoscute personalități. Au fost denumiți de către comitet următorii membrii colectori: Ioan Papiu, protopop (Deva), Nicolae Crainic, protopop (Dobra), Vasile Pipoş, protopop (Hondol), Ioan Rațiu, protopop (Hațeg), Ioan Orbanaş, protopop (Ilia), Ioan Balomiri, senator (Orăştie), Nicolae Barbu, secretar magistrat (Orăştie), Sabin Piso, protopop (Săcărâmb), precum şi vicecomiții comitatului Zarand, dr. Iosif Hodoş şi Ioan Frâncu[748].

Numărul membrilor colectori este completat în urma şedinței comitetului ASTREI, din 6 septembrie 1864, când sunt cooptați vicarul greco-catolic al Hațegului, Petru Pop, şi protopopii George Barcianu (Cugir) şi Nicolae Popovici (Orăştie)[749]. În şedința Comitetului ASTREI din 17 septembrie 1867, preşedintele Ladislau Vasile Pop a cerut o informare asupra activității desfăşurate de către membrii colectori. El preciza, cu ocazia analizei, că „spre a da impuls la dezvoltarea unei activități mai energice şi mai lățite în interesul prosperării materiale şi morale a Asociațiunii, află cu cale a propune înmulțirea, respectiv denumirea unor noi membri colectori prin unele părți”[750].

Cu această ocazie au fost numiți: vicecomitele George Ciaclan pentru Deva, preotul Avram Păcuraru pentru Hunedoara şi protopopul Beniamin Densuşianu pentru Săcărâmb[751]. La rândul său, vicepreşedintele Ioan Hania propunea ca membrii colectori să raporteze în fiecare an „despre activitatea desfăşurată în interesul Asociațiunii”[752]. Membrii colectori din județul Hunedoara acționează cu un deosebit zel pentru strângerea de ajutoare şi popularizarea în rândul românilor a ideilor şi spiritului ASTREI. Astfel, la puțin timp după numirea sa în calitate de membru colector, protopopul Vasile Pipoş din Hondol reuşea să strângă şi să trimită ASTREI suma de 57 de florini.

La 25 aprilie 1862, Vasile Pipoş mulțumea Comitetului ASTREI pentru onoarea de a fi numit colector al banilor necesari constituirii fondului ASTREI, fond prin care „socoteşte că îşi poate aduce contribuția la acest măreț edificiu al națiunii noastre”[753]. În scrisoarea sa către Comitetul ASTREI, protopopul Vasile Pipoş îşi exprima mulțumirea de a putea contribui cu micul său ajutor „la acest măreț edificiu al națiunii noastre, cu umilință aştern aici una sumă de 57 florin valută austriacă, dimpreună cu una consemnare a contribuenților”[754]. Banii au fost strânşi de la persoane particulare şi unele comune din protopopiatul pe care-l administra. Printre comunele care au donat bani sunt consemnate: Rapoltu Mare, Dealu Mare, Măgura, Vălişoara, Şoimuş, Bârsău, Chişcădaga, Căinelul de Jos, Fizeş, Fornădie şi altele[755].

Preotul Avram Păcurariu din Hunedoara scria, la 20 septembrie 1867, Comitetului ASTREI, mulțumind pentru numirea sa în funcția de membru colector al cotizațiilor membrilor Asociațiunii: „Cu multă bucurie a trebuit să primesc mult prețuita hârtie adresată către subscrisul din partea onoratului comitet al Asociațiunii Române Transilvane, din 10 septembrie, a. c. prin care ați binevoit a mă alege şi denumi de colector. Cu bucurie am primit-o pentru că, deşi, acum puțini, totuşi în speranța că se va mai înmulți numărul membrilor contribuitori şi în părțile noastre, odinioară (pe timpul Corvineştilor) destul de vestit, aşa apoi, iar sperând că devenind în stare îşi va întinde Asociațiune binefacerile sale din când

747 Pamfil Matei, *op. cit*., p. 38.
748 „Transilvania”, II, nr. 11, 1 iunie 1869, p. 131-132.
749 *Ibidem*.
750 „Transilvania”, I, nr. 9, 15 aprilie 1868, p. 194.
751 „Transilvania”, II, nr. 11, 1 iunie 1869, p. 131-132.
752 „Transilvania”I, nr. 9, 15 aprilie 1868, p. 195.
753 Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale (în continuare SJSAN), Fond *ASTRA*, doc. 85/1862, f. 1.
754 *Ibidem*.
755 *Ibidem*, f. 3-4.

în când şi asupra noastră, pe aicea, că de este undeva lipsă de cultură în popor, aicea e negreşit, pe la noi şi în comitatul Hunedoara, în genere”[756].

Prin activitatea membrilor colectori ai ASTREI din județul Hunedoara un număr important de hunedoreni devin membri fondatori, onorari sau ordinari. Printre cele mai cunoscute personalități care s-au înscris în Asociațiune amintim pe: Amos Frâncu, Dominic Iordan, Ioan Moldovan, Iosif Moldovan, George Nicorescu, Petru Drăghici, Lazăr Petco, Iosif Rainai (toți din Deva), baronul Nopcea Francisc, George Nandra (Dobra), Mihail Dobo de Rusca, Iacob Oros, Nicolae Zaharia şi Ioan Tulbaşiu din Orăştie[757]. Un număr important de membri provin din oraşe sau târguri, printre care amintim: Hunedoara, Haţeg, Hondol, Hălmagiu, Dobra etc.

Ca un rezultat al activității depuse de către membrii colectori, o serie de intelectuali din lumea satelor devin membri ai ASTREI. Printre aceştia amintim preoții: Ioan Draia (Tomnatic), Ioan Suciu (Galați), Ştefan Sora (Râu Bărbat), Ioan Popovici (Vaidei), Samuil Trifon (Beriu)[758]. Lor li se adaugă notarii comunali: Dumitru Stoica (Vaidei), Andrei Dănilă (Căstău) şi Iosif Dumitru (Beriu)[759].

Ca o recunoaştere a aprecierii de care se bucură activitatea membrilor colectori din județul Hunedoara din partea conducerii ASTREI este şi faptul că la numai trei ani de la înființare se va desfăşura Adunarea generală de la Haţeg. Stabilirea oraşului Haţeg ca loc al adunării generale a mobilizat întreaga elită românească a județului Hunedoara. Haţegul, alături de Hunedoara, era printre puținele oraşe din Transilvania, cu o conducere românească, care trecând peste instrucțiunile formulate, nu numai că declară limba română ca singura sa limbă oficială, în treburile interne ale opidului, ca şi în corespondența cu oficialitățile superioare, dar trece la exercitarea efectivă a acestui drept, adresându-se acestora în această limbă[760].

Adunarea generală de la Haţeg şi-a desfăşurat lucrările în august 1864, sub preşedinția lui Timotei Cipariu, reunind un număr de 60 participanți[761]. Trebuie menționat faptul că adunările generale ale ASTREI de la Blaj, Haţeg şi Abrud, desfăşurate în anii 1863-1865, au fost prezidate de vicepreşedintele Timotei Cipariu. Preşedintele Andrei Şaguna şi-a orientat activitatea spre Dieta de la Sibiu şi ridicarea Episcopiei Ortodoxe Române la rangul de mitropolie prin scoaterea ei de sub tutela Mitropoliei sârbeşti de la Karlowitz[762].

Cu prilejul adunării de la Haţeg s-a constatat că din cauza antrenării unui mare număr de intelectuali în viața politică a Transilvaniei, în conjunctura anilor 1863-1864, activitatea culturală a ASTREI a fost neglijată. S-a hotărât ca pe viitor comitetul de conducere să fie completat cu 6 membri supleanți, care să poată înlocui pe cei ce vor fi indisponibili din motive politice. Profesorul Ioan V. Rusu a conferențiat „Despre românii din Dacia Aureliană până la subjugarea lor prin turci”. Vicepreşedintele ASTREI, Timotei Cipariu, s-a referit, în cuvântul său „la urmele arheologice şi la inscripțiile de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa”[763].

Adunarea generală desfăşurată la Haţeg a dezbătut şi aprobat propunerea din anul 1862 de a se înființa în cadrul ASTREI secții de ştiințe ale naturii, istorie şi filologie[764]. Ioan Popasu a propus, iar adunarea a aprobat constituirea, sediile şi conducătorii celor trei secțiuni. Secțiunea filologică îşi stabilea sediul la Blaj, iar preşedinte al ei era ales Timotei Cipariu[765]. Sediul secției de ştiințe naturale a fost stabilit la Sibiu, având ca preşedinte pe mitropolitul Andrei Şaguna, iar sediul secțiunii istorice la Braşov, preşedinte al ei fiind ales profesorul Gavril Munteanu.

---

756 *Ibidem*, doc. 159/1867, f. 1.

757 „Transilvania”, I, nr. 1, p. 13-15; nr. 4, p. 62; nr. 7, p. 158; nr. 12, p. 288; nr. 17, p. 415-416; nr. 19, p. 462-464 și nr. 23, p. 576.

758 *Ibidem.*

759 *Ibidem.*

760 Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1979, p. 140.

761 Rodica Andruș, *Câteva date privitoare la activitatea despărțămintelor hunedorene ale ASTREI,* în „Sargetia”, XVIII-XIX*,* 1984-1985, p. 398.

762 Liviu Botezan, *Contribuția lui Timotei Cipariu la fondarea și consolidarea ASTREI,* în „ASTRA 1861-1950*”*, Sibiu, 1987, p. 127.

763 *Ibidem*, p. 126.

764 *Ibidem*, p. 127.

765 *Ibidem*.

Foto 131 – Timotei Cipariu, vicepreşedintele ASTREI, participant la Adunarea de la Haţeg (1864)

Ioan Popasu a cerut membrilor societății să nu se preocupe doar de probleme financiare, ci să desfăşoare activitate literară şi culturală de interes general[766]. Cu ocazia adunării s-au primit noi membri, atât din Transilvania, cât şi din România. Odată cu primirea ca membru a lui Ioan Maiorescu, a fost înscris în societate şi fiul său, Titu, care, în anul 1864, avea să fie ales membru de onoare de către adunarea de la Haţeg[767]. Un număr de 7 locuitori din Haţeg achitau taxa pentru diplomă devenind membri ai ASTREI şi anume: Iosif Mircea, Mihail Munteanu, Marcu Teodosie sen., Marcu Teodosie jun., Marcu Ciuciu, Avram Ciuciu şi Teodor Popescu[768].

În cimitirul oraşului Haţeg a fost ridicată o cruce masivă din piatră cu o inscripție adecvată, ce constituie un adevărat legământ de unire a românilor, indiferent de confesiunea lor (ortodoxă sau greco-catolică), ştiut fiind că încercarea de atragere a unei părţi a românilor la catolicism a fost una dintre metodele folosite pentru dezbinarea şi dominarea lor. La sfârşitul lucrărilor adunării generale, participanții au organizat o excursie la ruinele romane de la Ulpia Traiană[769].

Ioan Pipoş, controlor la băile de fier de la Govăjdia, decidea, la 3 septembrie 1867, să lase prin testament în favoarea ASTREI bunurile sale în valoare de 700 florini[770]. Cu îndeplinirea formalităților de trecere în posesiunea ASTREI era împuternicit avocatul devean Lazăr Petco. Acțiunea decurge anevoios şi la 6 decembrie 1870, Comitetul Asociațiunii se plângea de amânarea execuției testamentului lui Ioan Pipoş[771]. Abia la 4 martie 1873, Lazăr Petco informa comitetul ASTREI că „procesul urzit în cauza lăsământului lui Ioan Pipoş este deja finit şi actele respective s-au subşternut Tribunalului regal din Deva spre aducerea sentinței finale"[772].

766 Pamfil Matei, *op. cit*., p. 154.
767 Vasile Netea, *op. cit*., p. 73.
768 „Transilvania", II, nr. 8, 15 aprilie 1869, p. 95.
769 Rodica Andruș, *op. cit*., p. 398.
770 „Transilvania", IV, nr. 1, 1 ianuarie 1871, p. 10.
771 *Ibidem*.
772 *Ibidem*.

ÎNFIINȚAREA PRIMELOR DESPĂRȚĂMINTE HUNEDORENE ALE ASTREI ŞI ACTIVITATEA LOR PÂNĂ LA REORGANIZAREA DIN 1890

Actul de la 1867 a dus la restaurarea Ungariei Mari, cu peste 13 milioane de locuitori, din care aproape şapte milioane erau nemaghiari. Compromisul din 1867 a ignorat diversitatea etnică a imperiului, în care coexistau 11 națiuni, a blocat spiritul autonomist, chiar şi posibilitatea organizării lui în afara federalismului[773]. Legea maghiară a naționalităților din anul 1868 recunoştea existența unei singure națiuni – cea maghiară – şi a unei singure limbi oficiale – maghiara. Excluderea şi marginalizarea românilor i-au condus la orientarea lor spre un obiectiv prioritar firesc, unirea cu România.

Actul politic de la 1867 a fost considerat de români ca nelegitim, iar programele şi acțiunile elitei româneşti au vizat restabilirea libertăților principatului şi democratizarea lui. În noile condiții politice conducătorii ASTREI îşi orientează activitatea pentru apropierea de popor prin înființarea unor „reuniuni ținutale şi agenturi comunale pentru dezvoltarea activității Asociațiunii"[774]. Propunerea a fost făcută de către Iacob Bologa la Adunarea generală a ASTREI şi a fost urmată de o serie de dezbateri în cadrul comitetului şi apoi proiectul a fost prezentat spre aprobare în cadrul Adunării generale de la Şomcuta Mare, desfăşurată în 10-11 august 1869. Adunarea a hotărât organizarea „reuniunilor ținutale" numite despărțăminte şi a „agenturilor comunale", denumite mai târziu cercuri culturale.

De asemenea, în cadrul adunării de la Şomcuta Mare a fost aprobat şi un regulament referitor la organizarea şi funcționarea despărțămintelor şi a cercurilor culturale. Pe baza acestui regulament despărțămintele au funcționat până la reorganizarea din anii 1895-1897 când s-a adoptat şi un nou statut al ASTREI. În conformitate cu paragraful 36 din Regulament, membrii Asociațiunii aflați în diverse ținuturi ale țării se grupează în despărțăminte, iar în fruntea comunelor aparținătoare acestora se creează câte o agentură.

Rostul noilor organisme create era de „a conlucra la ajungerea scopului Asociațiunii, intrând în mai de aproape atingere cu poporul şi răspândind la acesta învățătura în toate direcțiile:

- prin colecțiuni de producte literare folositoare;
- prin străduința ca pe lângă şcolile poporale să se înființeze şi susțină şcoli de pomărit şi vierit, de grădini şi alte economii de model etc;
- prin disertațiuni poporale şi învățături despre economie, industrie şi comerț;
- prin îngrijirea ca să se îndemne poporul a îmbrățişa deosebitele ramuri de industrie şi comerț;
- prin îndrumarea poporului la înființarea de însoțiri folositoare pentru membrii lor"[775].

În şedința Comitetului ASTREI, din 5 octombrie 1869, sunt prezentate concluziile Adunării generale de la Şomcuta Mare referitoare la proiectul privind înființarea despărțămintelor cercuale şi a agenturilor comunale[776]. Comitetul numeşte o comisie formată din Iacob Bologa, Rusu şi Nemeş, care are sarcina să elaboreze un plan pentru punerea în aplicare a regulamentului privind arondarea şi constituirea despărțămintelor[777]. De asemenea s-a hotărât tipărirea regulamentului într-un tiraj de 2.000 de exemplare pentru a fi trimis membrilor colectori ai ASTREI.

La 7 decembrie 1869, comisia înainta comitetului ASTREI spre aprobare proiectul privind arondarea teritoriului Transilvaniei şi constituirii a 22 de despărțăminte. Pe teritoriul hunedorean urmau a se înființa trei despărțăminte cu sediile la Deva, Hațeg şi Baia de Criş[778]. Despărțământul Deva cuprindea comunele din jurul Devei, Hunedoarei şi Dobrei, cel al Hațegului cuprindea toate comunitățile din Țara Hațegului inclusiv Valea Jiului, iar despărțământului Baia de Criş îi erau arondate cele 92 de comune din Țara Zarandului[779]. Comunele aparținând scaunului Orăştiei erau arondate despărțământului Sebeş al

773 Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András, *op. cit.,* p. 422.
774 „Transilvania", I, nr. 21, 15 octombrie 1868, p. 503.
775 Maria Itu, *op. cit.*, p. 48.
776 „Transilvania", II, nr. 22, 15 noiembrie 1869, p. 266.
777 *Ibidem*.
778 „Transilvania", III, nr. 1, 1 ianuarie 1870, p. 14.
779 *Ibidem*.

ASTREI[780]. Secretarul II al comitetului ASTREI este însărcinat să expedieze regulamentul însoțit de o circulară către membrii colectori sau alți bărbați de încredere pentru a constitui comitetul cercual, care apoi se va îngriji de înființarea agenturilor comunale. Până la 1 august 1871 erau constituite 13 despărțăminte: Braşov (despărțământul I), Făgăraş (II), Sibiu (III), Sebeş (IV), Abrud (VII), Alba Iulia (VIII), Cluj (XVI), Şimleul Silvaniei (XI), Dej (XII), Gherla (XIII), Turda (XVIII), Blaj (XX) şi Sighişoara (XXI)[781].

Deosebit de activ s-au manifestat un mare număr de locuitori din zona Orăştiei care activau în cadrul Despărțământului IV Sebeş al ASTREI. Înființarea Despărțământului Sebeş a avut loc în cadrul adunării generale cercuale din 16 februarie 1870[782]. Comitetul Central al ASTREI exprima „cea mai intimă şi mai călduroasă recunoştință tuturor acelor bărbați zeloşi care nu numai în timpul nefavoritoriu de iarnă, n-au pregetat din diverse părți ale respectivului despărțământ a se aduna spre scopul realizării unui pas atât de însemnat pentru latura activității morale şi spirituale a Asociațiunii, ci tot deodată s-au folosit şi de acea ocaziune spre a veni în ajutorul îmbunătățirii stării materiale a acestui aşezământ național, prin contribuiri de taxe de membrii ordinari şi ajutători, cum şi prin venitul unei petreceri aranjate în favoarea Asociațiunii”[783].

În şedința din 8 martie 1870, secretariatul ASTREI făcea cunoscut membrilor comitetului că din „partea direcțiunii despărțământului cercual din Sebeş s-au trimis 103 florini valută austriacă”[784]. La adunarea cercuală generală, din 14 iunie 1870, maestrul de cordovan Ilie Pop din Orăştie „depuse pe altarul culturii poporului român considerabila sumă de 101 florini valută austriacă”[785]. Setea de cultură a orăştienilor este reflectată şi prin faptul că din 32 de membri ordinari, 18 erau din zona Orăştiei, iar din 43 de membri ajutători, de asemenea, 18 aparțineau comunităților din jurul Orăştiei[786].

Un rol important pentru cunoaşterea mai profundă a scopului ASTREI în părțile Hunedoarei l-a avut adunarea generală de la Sebeş din 5-6 august 1872. Printre participanți se număra dr. Iosif Hodoş de la Baia de Criş, George Ciaclan de la Deva, Nicolae Popovici din Orăştie şi Vasile Basarab din Romos[787]. Cu această ocazie, George Ciaclan depunea taxa de membru fondator al ASTREI în valoare de 200 florini, constând din 5 acțiuni ale Băncii Transilvania, a câte 40 florini[788].

Primele demersuri pentru înființarea despărțămintelor hunedorene ale ASTREI au loc începând din primăvara anului 1871. La 23 aprilie 1871, George Bardoşi, negustor din Băița, expedia conducerii ASTREI taxele de membru pentru anii 1865-1871 şi cerea comitetului să emită „dispozițiuni către domnii colectori respectivi pentru organizarea despărțământului cercual al Zarandului”[789]. Comitetul ASTREI decide „a se pofti dl. vicecomite Ioan Francu, ca în calitatea sa de colectoriu să ia măsurile de lipsă pentru înființarea subcomitetului, cum şi a agenturilor comunale”[790].

Din Dobra, căpitanul pensionar Alexandru de Crainic cerea a i se trimite regulamentul şi statutele asociației, ca astfel să poată face dispozițiunile de lipsă pentru alegerea subcomitetului în ținutul Dobrei”[791]. Inițiativa lui Alexandru Crainic încălca dispozițiile Adunării generale de la Şomcuta Mare care nu prevedea, în această etapă, înființarea unui despărțământ la Dobra. În consecință, Comitetul ASTREI decidea, la 8 februarie 1872, să-i trimită actele cerute, precum şi câteva exemplare din provocarea şi instrucțiunea comitetului, referitoare la înființarea şi arondarea despărțămintelor cercuale şi-l sfătuieşte „ca în privința înființării subcomitetului cestiunat să se pună în coînțelegere cu domnii colectori, respectiv cu d-l protopop Ioan Papiu, cum şi cu alți membri ai Asociațiunii şi bărbați inteligenți din acele părți”[792].

---

780 *Ibidem*.
781 „Transilvania”, IV, nr. 18, 15 septembrie 1871, p. 212.
782 „Transilvania”, III, nr. 6, 15 martie 1870, p. 76.
783 *Ibidem*, nr. 7, 1 aprilie 1870, p. 85.
784 *Ibidem*, nr. 6, 15 martie 1870, p. 76.
785 *Ibidem*, nr. 16, 15 august 1870, p. 199.
786 *Ibidem*, nr. 17, 1 septembrie 1870, p. 212.
787 „Transilvania”, V, nr. 20, 15 octombrie 1872, p. 239.
788 *Ibidem*.
789 „Transilvania”, IV, nr. 10, 15 mai 1871, p. 122.
790 *Ibidem.*
791 „Transilvania”, V, nr. 4, 15 februarie 1872, p. 46.
792 *Ibidem*.

DESPĂRȚĂMÂNTUL DEVA AL ASTREI

Înființarea despărțămintelor hunedorene ale ASTREI se amână până în anul 1873. La 8 aprilie 1873, Direcțiunea despărțământului cercual al Devei (VI) trimitea Comitetului ASTREI „protocolul adunării cercuale constituante, ținută la Deva, în 24 februarie, a.c."[793]. În protocolul adunării se menționează că „s-au înscris mai mulți membri ordinari noi; s-a ales subcomitetul despărțământului şi s-a ținut cu această ocazie o disertațiune întitulată «Despre mijloacele progresării poporului român», compusă de Teodor Petrişor, profesor preparandial substitut şi citită în adunare de către preparandul Vasilie Onegaşiu"[794].

Foto 132 — Biserica ortodoxă din Deva

Din primul subcomitet al Despărțământului Deva al ASTREI făceau parte: Ioan Papiu, protopop (director) şi Alexiu Olariu, Ioan Candrea, Georgie Nicoară, Avram Păcurariu, George Nandra şi Iuliu Bardoşi, membri[795]. Comitetul ASTREI din Sibiu comunica direcțiunii despărțământului din Deva că ia cu plăcere spre ştiință toate acestea şi cerea conducerii despărțământului din Deva să îndeplinească următoarele:

- „Diplomele pentru noii membri ordinari se vor expedia îndată ce conform paragrafului 6 din statute se vor administra taxele prescrise.
- Membrii subcomitetului se aprobă.
- Domnul autor al disertațiunii sus menționate să se poftească a trimite operatul său cel interesant spre publicare în foaia asociațiunii"[796].

După adunarea de constituire directorul Ioan Papiu inițiază o serie de acțiuni pentru înființarea agenturilor. La 27 mai 1873, membrii subcomitetului s-au ocupat cu „luarea dispozițiilor pentru înființarea agenturilor comunale"[797]. În aceeaşi şedință s-a luat inițiativa pentru „crearea unui Fond pentru ajutorarea tinerilor români meseriaşi din despărțământ"[798]. În această problemă membrii subcomitetului depăşesc prevederile statutelor ASTREI. În şedința subcomitetului Despărțământului VI al ASTREI, desfăşurată la Deva, la 20 ianuarie 1874, este adoptat Regulamentul privitor la îndrumarea tinerimii române spre îmbrățişarea meseriei şi a comerțului"[799].

793 „Transilvania", VI, nr. 9, 1 mai 1873, p. 105.
794 *Ibidem*.
795 *Ibidem*.
796 *Ibidem*, p. 105.
797 „Transilvania", VI, nr. 15, 1 august 1873, p. 179.
798 *Ibidem*.
799 SJSAN, Fond *Astra*, doc. 697/1898, f. 7.

Scopul Reuniunii, conform paragrafului 2 al Statutelor generale ale Asociațiunii, este „înaintarea comerțului şi a industriei prin conferiri de stipendii sistematizate şi alte ajutoare pentru tinerii români din teritoriul despărțământului”[800]. Afacerile administrative şi financiare erau de competența subcomitetului. Se mai preciza că „numărul stipendiilor, mărimea lor şi specialitatea meseriei şi a comerțului, pentru care se împart, se stabilesc din an în an de către adunarea generală a despărțământului”[801].

Comitetul ASTREI, în şedința sa din 17 aprilie 1874, ia cunoştință de problemele dezbătute şi aprobate în cadrul şedinței subcomitetului din 20 ianuarie 1874. Subcomitetul despărțământului mai informa Comitetul Central al ASTREI şi despre emiterea unor dispoziții în problema agenturilor comunale, despre trimiterea taxelor pe anul 1873 şi aprobarea regulamentului în tot cuprinsul său[802]. Un nou protocol al şedinței despărțământului, din 24 iulie 1874, este trimis comitetului ASTREI. Acum se informa despre faptul că adunarea de la Hunedoara nu s-a putut desfăşura din cauza epidemiei, despre măsurile luate pentru încasarea taxelor şi convocarea inteligenței din comunele rurale ale despărțământului în chestiunea formării agenturilor comunale[803].

ADUNAREA GENERALĂ A ASTREI DE LA DEVA (10-11 AUGUST 1874)

Adunările generale ale ASTREI au constituit una dintre cele mai elevate forme de educație națională. Ele au căpătat un caracter permanent, desfăşurându-se o dată pe an, conform prevederilor statutare. Beneficiarul direct al manifestărilor organizate erau românii, care aşteptau cu un vădit interes adunările ASTREI, prilej de afirmare a spiritului românesc şi a culturii noastre naționale. Oficialitățile statului austro-ungar erau într-o permanentă stare de alertă căutând diverse vicii de formă care să le dea posibilitatea de a împiedica ținerea adunărilor. Cu toate greutățile întâmpinate, adunările generale s-au ținut în fiecare an în altă localitate, atât în mediul urban, cât şi în cel rural.

Adunarea de la Deva a fost programată pentru anul 1873, dar din cauza epidemiei a fost amânată pentru anul 1874. Alegerea oraşului Deva pentru desfăşurarea lucrărilor Adunării generale a ASTREI – sublinia revista *Transilvania* – se va constitui ca un „omagiu spiritelor atâtor mari bărbați români care au ieşit din comitatul Hunedoara, […] în fine vor aduce o oarecare consolațiune şi (va) inspira speranța la acea parte a populației româneşti transilvănene, care, […] a fost până acilea cea mai rău tratată şi tirănită, deținută în servitute, în neştiință şi întunecime neagră şi spăimântătoare, insultată, denunțată şi împilată”[804]. Au mai contribuit la alegerea Devei şi alte realizări din domeniul cultural, între care amintim: existența aici din anul 1862 a Societății artiştilor amatori, înființarea Societății de lectură (1868), devenită mai târziu Casina Română şi desfăşurarea Şedinței de constituire a Societății pentru Fond de Teatru Român (1870)[805].

Comitetul ASTREI publica în revista *Transilvania* următorul anunț: „Comitetul ales în Deva cu însărcinarea patriotică de a îngriji pentru primirea membrilor Asociațiunii Transilvane să fie invitat, ca cel mult până la finea lui mai să-şi dea opiniunea asupra timpului şi termenului, pe care ar crede că ar fi mai oportun şi mai corespunzător pentru ținerea adunării generale”[806]. De asemenea se cerea comitetului organizator ca „adunarea să se țină în decursul lunii august, ca şi în alți ani”[807].

Preşedintele comitetului organizator din Deva, Antoniu Schiau, răspundea scrisorii comitetului ASTREI că „cel mai oportun termen pentru ținerea adunării generale ar fi a doua luni din luna august a.c. adică pe 10 august, stil nou, în opidul Deva”[808]. Comitetul ASTREI hotărăşte să înştiințeze comitetul organizator din Deva printr-un anunț în presă, care a apărut în revista *Transilvania* din 1 iulie 1874[809]. În

[800] Ioachim Lazăr, *Despărțământul Deva al ASTREI și înființarea Reuniunii pentru ajutorarea meseriașilor,* în „Sargetia”, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 807-816.
[801] *Ibidem*, p. 814, § V.
[802] „Transilvania”, VII, nr. 10, 15 mai 1874, p. 124.
[803] *Ibidem*, VII, nr. 19, 1 octombrie 1874, p. 229.
[804] „Transilvania”, VI, nr. 13, 1 iulie 1873.
[805] Rodica Andruș, *op. cit.,* p. 399.
[806] „Transilvania”, VII, nr. 9, 1 mai 1874, p. 112.
[807] *Ibidem.*
[808] *Ibidem*, VII, nr. 11, 1 iunie 1874, p. 134.
[809] *Ibidem,* VII, nr. 13, 1 iulie 1874, p. 159.

numărul următor al revistei este publicată ordinea de zi a lucrărilor adunării generale de la Deva[810]. Începând din 9 august 1874, înalții oaspeți au început să sosească la Deva, fiind cazați la principalele hoteluri din oraş. A doua zi dimineața de la orele 9 au început lucrările adunării generale.

Preşedintele ASTREI, Ladislau Vasile Pop, a deschis adunarea cu o cuvântare patetică, în care arăta „măreţul scop cultural către care trebuie să tindem cu toții fără deosebire, politică sau culturală"[811]. În cuvântul său, preşedintele Ladislau Vasile Pop arăta că „adunându-se acum membrii Asociațiunii şi cu ei o mulțime de interesați pentru promovarea scopului Asociațiunii, din an în an, pe rând şi în toate părțile locuite mai numeros de români, se deşteaptă prin aceasta, se nutreşte şi se conservă simțul național între locuitorii acelor ținuturi [...] În această credință sper ca precum la toate adunările generale de până acum, aşa şi la aceasta vor decurge dezbaterile în cea mai bună armonie şi ordine, şi concluzele ce le va aduce adunarea generală vor fi cele mai salutate pentru binele public, precum şi cele mai mulțumitoare pentru toți românii care într-adevăr doresc înaintarea noastră în cultură"[812].

Foto 133 – Ladislau Vasile Pop, preşedintele ASTREI, participant la Adunarea de la Deva, 1874

Din partea despărțământului Deva îi răspunde directorul Ioan Papiu, care a salutat, în numele său şi al românilor din Deva şi ținut, întreaga adunare exprimându-şi bucuria inimii pentru ținerea Adunării generale a Asociațiunii în acest opid, eveniment „ce românilor deveni li se dete plăcuta ocaziune de a-şi manifesta şi cu această cale sincera lor aderență la toți paşii şi la toate năzuințele culturale ce le face Asociațiunea noastră şi cu dânsa națiunea noastră"[813].

Înainte de a se trece la desfăşurarea lucrărilor propriu-zise ale adunării generale, preşedintele Ladislau Vasile Pop a evocat prin cuvinte emoționante memoria marilor bărbați, foşti membri ai Asociațiunii dispăruți în intervalul cuprins între Adunarea generală de la Sebeş, din august 1872 şi până la adunarea de la Deva. Printre marii dispăruți sunt amintiți: mitropolitul Andrei Şaguna, Eudoxiu Hurmuzaki, Avram Iancu, Iosif Pop-Selegeanu, George Bardosi şi alții. Este evocată în mod deosebit personalitatea lui Andrei Şaguna, primul preşedinte al ASTREI.

Programul adunării de la Deva cuprindea, în prima sa parte, cuvântări şi dizertații, urmate de dezbateri şi apoi în partea a doua de spectacole şi serbări. Adunarea generală a ASTREI de la Deva şi-a desfăşurat lucrările, în zilele de 10-11 august 1874, într-o atmosferă de fierbinte entuziasm național. După alegerea celor trei notari ai adunării, între care hunedorenii Mihail Bontescu şi Alexiu Olariu, se păstrează un moment de pioasă aducere aminte în memoria celor care au decedat în perioada 1872-1874. Apoi preşedintele propune alegerea comisiilor pentru „examinarea cheltuielilor", „preliminarea bugetului", „înscrierea membrilor noi şi încasarea taxelor" şi „moțiuni şi propuneri"[814]. Din comisiile aprobate făceau

810 *Ibidem*, VII, nr. 14, 15 iulie 1874, p. 161.
811 *Ibidem*, VII, nr. 17-18, 15 septembrie 1874, p. 197.
812 *Ibidem*, VII, nr. 19, 1 octombrie 1874, p. 221.
813 *Ibidem*, VII, nr. 17-18, 15 septembrie 1874, p. 197.
814 *Ibidem*, p. 198.

parte, pe lângă luptătorii paşoptişti, Simion Balint şi Axente Sever, şi hunedorenii Nicolae Mihălțianu, Lazăr Petco şi Beniamin Densuşianu[815].

Sunt prezentate rapoartele privind activitatea ASTREI pe anii 1872-1873 şi 1873-1874 (raportor Ioan V. Rusu), despre situația financiară (Constantin Stezariu) şi despre starea şi creşterea bibliotecii (Ioan Crețu). Apoi sunt prezentate şi citite cele 5 telegrame de salut trimise de românii din Cluj, Năsăud, Vâlcele (Braşov), Sibiu şi de la Ioan Drăgescu din Craiova. Prin telegrame se transmiteau felicitări participanților şi succes deplin lucrărilor Adunării de la Deva şi îşi exprimau convingerea că „Asociațiunea noastră şi cu ea națiunea română să înflorească şi adunării generale să-i succeadă a face încă un pas înainte către ținta culturală”[816]. Prezidiul adunării aproba ținerea celor 6 disertații: „Cauzele mizeriei poporului român, urmările ei şi încercări de a o delătura” (Axente Sever), „Arderea cadavrelor” (Simion Vuia), „Cultura poporului, în specie la români” (Alexandru Lapedatu), „Însemnătatea literaturii române tradiționale” (Grigore Silaşi), „Casa română” (Zaharia Boiu) şi „Viața şi operele lui Samuil Micu Clain de Saadu” (Ioan V. Rusu)”[817]. Primele patru disertații au fost prezentate în cadrul lucrărilor adunării din 10 august fiind ascultate cu un deosebit interes de către auditoriu. Acelaşi succes l-au avut şi ultimele două lucrări prezentate în 11 august.

Un loc important pe ordinea de zi l-a avut prezentarea raportului privind activitatea Asociațiunii în perioada cuprinsă între adunarea de la Sebeş (5 august 1872) şi cea de la Deva. Conducerea ASTREI îşi exprima mulțumirea pentru faptul că între anii 1872 şi 1874 s-au înființat noi despărțăminte printre care se numără cele de la Deva, Baia de Criş şi Hațeg, Asociațiunea având înființate 16 despărțăminte din cele 22 câte erau stabilite a se înființa. Raportul mai sublinia gestul de adânc patriotism al defuncților Ioan Pipoş şi Ioan Iancu din Vidra de Sus, care au lăsat prin testament toată averea Asociațiunii[818].

Activitatea Despărțământului Deva al ASTREI era apreciată în mod deosebit de către conducerea centrală de la Sibiu pentru „punerea temeiului la înființarea unui fond pentru ajutorarea elevilor de meseria”[819]. În cadrul adunării, preşedintele comisiei pentru înscrierea membrilor noi şi încasarea taxelor „face cunoscut gestul de înalt patriotism al hunedorenilor Ioan Iuaniciu Olariu, Lazăr Petco, Ioan Papiu şi Nicolae Petroviciu, care au depus suma de 100 florini, pentru a deveni membri ai Asociațiunii pe viață”[820]. De asemenea, un număr de 42 hunedoreni, profesori, avocați, învățători, primari, preoți, economi, au achitat taxa de înscriere în Asociațiune în valoare de 5 florini şi 1 florin pentru diplomă. S-au înscris cu ocazia adunării de la Deva: Ioan Ianza (Ulpia Traiană), Ioan Sabo (Deva), Romul Crainic (Dobra), Ioan Morar (Roşcani), Coloman Bordi (Tătărăşti), Dem. Lăcătuşiu (Gura Dobrei), Petru Popovici (Săcămaş), Iosif Şuiaga (Lăpuşnic), Aron Ilie (Tei), Constantin Costin (Brad), Ambrosiu Bârsan (Hațeg), George Herbei (Dobra), George Părău (Brad), Petru Făgăraş (Zam), Artemiu Feneşan (Brad), Basiliu Florian (Hațeg), Alexiu Olariu (Deva), Simion Popovici (Hunedoara), Petru Zara (Deva), Ioan Ghilia (Deva), Simeon Horvath (Deva), Avram Păcurariu (Hunedoara), Francisc Hossu-Longin (Deva), Augustin Nicoară (Deva), George Baciu (Orăştie), Simeon Curiacu (Bampotoc), George Dănilă (Hunedoara), Teodor Petrişor (Deva), Mihail Bontescu (Deva), Ioan Şerban (Sântuhalm), Ioan Iacob (Brădățel), Beniamin Densuşianu (Săcărâmb) şi alții.

Participanții la adunarea ASTREI de la Deva salutau cu „însuflețite manifestări de bucurie pe prea lăudații membri care în zelul lor românesc pe viață ai Asociațiunii şi întâmpină cu repetate vivate şi pe ceilalți membri contribuenți şi cu unanimitate prochiamă de membri ordinari noi ai Asociațiunii”[821]. Pentru întâmpinarea cum se cuvine a împlinirii a 100 de ani de la Răscoala țăranilor români de sub conducerea lui Horea, Cloşca şi Crişan, conducerea ASTREI aproba un premiu corespunzător pentru elaborarea celei mai bune Istorii despre evenimentele din 1784 şi un premiu de 300 florini, pentru elaborarea celei mai bune gramatici germano-române[822].

Adunarea de la Deva a constituit şi o reuşită din punct de vedere financiar, încasându-se suma de 786,26 florini. De la concertul organizat s-au încasat 321,30 florini, iar de la bal, 175 florini. Diferența

815 *Ibidem.*
816 *Ibidem.*
817 *Ibidem.*
818 *Ibidem*
819 *Ibidem.*
820 *Ibidem.*
821 *Ibidem.*
822 *Ibidem.*

sumei provenea din contribuții benevole sau colecte efectuate în diferite localități hunedorene. Prin colecta de la Dobra, s-au adunat prin Gheorghe Nandra 27,70 florini, iar din Hunedoara, prin George Dănilă 17 florini. Din Geoagiu s-au strâns 10 florini, iar din Zam 5,25 florini. Trebuie subliniată contribuția intelectualilor din Deva, dintre care cei mai generoşi s-au dovedit a fi: Ioan Papiu (15 florini), Lazăr Petco (25 florini), Georgiu Csaklany (25 florini), Antoniu Schiau (20 florini), Mihail Bontescu (15 florini) la care s-a adăugat şi senatorul din Orăştie, Ioan Balomiri, cu o donație de 15 florini[823]. Adunarea ASTREI de la Deva a impulsionat activitatea despărțămintelor hunedorene în anii care au urmat.

O atenție deosebită a fost acordată de către conducerea despărțământului din Deva răspândirii meseriilor şi comerțului în rândul tinerilor. În baza paragrafului 2 al Statutelor generale ale Asociațiunii, se întocmeşte un regulament pe baza căruia urma să-şi desfăşoare activitatea „Reuniunea pentru încurajarea tinerimii române de pe teritoriul despărțământului Deva la îmbrățişarea meseriilor şi a comerțului"[824]. După aprobarea proiectului regulamentului, în cadrul adunării cercuale de la Dobra, este înaintat conducerii centrale de la Sibiu care îl pune în discuție în şedința comitetului din 17 aprilie 1874 unde primeşte votul unanim al membrilor[825].

Problema ajutorării tinerilor ocupă un loc important în activitatea despărțământului din Deva până la Unirea din 1918. Revista *Transilvania,* din 15 iunie 1876, publica anunțul direcțiunii Despărțământului Deva, privind convocarea adunării generale a Despărțământului Deva pentru data de 29 iunie 1876[826]. Adunarea s-a desfăşurat în oraşul Hunedoara, la ea fiind invitați să participe toți membrii subcomitetului, deoarece urma să dezbată problemele stabilite în adunarea de la Deva din 21 mai 1876. Adunarea de la Hunedoara s-a desfăşurat la împlinirea termenului de 3 ani, perioadă pentru care era ales subcomitetul, având pe ordinea de zi şi alte probleme importante de dezbătut. Din parcurgerea protocolului adunării de la Hunedoara rezultă că aceasta a avut şase puncte în dezbatere. La unul dintre punctele dezbătute s-a hotărât a se insista pe lângă autoritățile competente pentru „înființarea de şcoli de adulți, a unei şcoli de agricultură şi cu deosebire pentru înființarea unei grădini şcolare de pomărit şi legumărit"[827].

Cu ocazia adunării era anunțată „împărțirea de ajutoare pentru tinerii români meseriaşi născuți pe teritoriul acestui despărțământ şi anumit 4 ajutoare de câte 5 florini valută austriacă, pentru tinerii aplicați la vreo meserie pe teritoriul despărțământului şi 2 de câte 10 florini pentru aceia care sunt aplicați afară de teritoriul despărțământului"[828]. Pentru primirea acestor ajutoare nu s-a prezentat nici un concurent.

În această situație, adunarea generală cercuală de la Hunedoara hotărăşte a nu se mai crea „alte ajutoare până nu se vor distribui cele hotărâte la adunarea de la Deva şi care din lipsă de concurenți nu s-au putut distribui"[829]. Cu prilejul adunării s-a ținut o prelegere de către Alexiu Olariu despre „Economia națională şi politică"[830].

Directorul despărțământului din perioada 1873-1876, Ioan Papiu, şi-a prezentat demisia, în locul său fiind ales avocatul Lazăr Petco. În subcomitetul despărțământului Deva, condus de Lazăr Petco, au mai fost aleşi ca membri George Nicoară, Ioan Balomiri şi Simion Piso din Deva, Ioan Fodor, Avram Păcurariu şi Mihail Bontescu din Hunedoara[831]. Adunarea alege ca membri supleanți în subcomitet pe Isaia Moldovan şi Nicolae Oprea din Deva, George Nandra din Dobra, Basiliu Popovici din Hondol şi Petru Fagaraşi din Zam[832]. Locul viitoarei adunări se stabileşte pentru opidul Hondol.

Comitetul ASTREI din Sibiu aprobă toate hotărârile adunării de la Hunedoara cu excepția celei privind alegerea subcomitetului. În această situație, protopopul Ioan Papiu se adresează comitetului Asociațiunii arătând că a demisionat din postul onorific de director al despărțământului Deva şi solicită luarea unor dispoziții pentru predarea actelor noului director ales din partea adunării generale din 29 iunie 1876[833]. Comitetul ASTREI hotăra, cu ocazia şedinței din 27 decembrie 1876, că în conformitate

823 *Ibidem*.
824 „Transilvania", VII, nr. 10, 15 mai 1874, p. 124.
825 *Ibidem.*
826 „Transilvania", IX, nr. 12, 15 iunie 1876, p. 142.
827 „Transilvania", IX, nr. 16, 15 august 1876, p. 190.
828 *Ibidem.*
829 *Ibidem*.
830 *Ibidem*.
831 *Ibidem*.
832 *Ibidem*.
833 „Transilvania", X, nr. 2, 15 ianuarie 1877, p. 22.

cu cele hotărâte în şedința din 25 iulie, a. c. să ceară noului director ales a primi actele de la demisionatul director[834].

În activitatea despărțământului din Deva a intervenit o perioadă de stagnare după demisia protopopului Ioan Papiu din funcția de director. Alegerea avocatului Lazăr Petco s-a dovedit neinspirată, având în vedere problemele ridicate de îndelungatul proces urbarial dintre locuitorii din Sântămăria de Piatră şi baronul Bornemisza, în care avocatul devean era rugat de către săteni să le apere interesele[835]. Implicat în acest proces, avocatul Lazăr Petco neglijează activitatea despărțământului care suferă o stagnare serioasă, ce va dura până la sfârşitul anului 1880. Raportul ASTREI pentru perioada 1875-1876 menționa că partea preponderentă a despărțămintelor „ori n-au dat de loc, sau numai puține semne despre activitatea lor, între acestea situându-se şi despărțământul Devei”[836]. N-au dat semne de activitate față cu Asociațiunea în decursul anului ce expiră (1876), subcomitetele despărțămintelor Deva, Abrud, Gherla şi Sighişoara”[837].

Între cele mai active despărțăminte, raportul Comitetului ASTREI situa pe cele din Braşov, Sibiu, Cluj, Reghin, Făgăraş, Abrud şi Sebeş[838]. Ioan V. Rusu raporta, la 30 iulie 1877, că s-au emis 1.315 provocări pentru încasarea taxelor, primindu-se răspuns numai la 267 provocări[839]. Hunedorenii răspund mai mult individual la aceste provocări decât prin intermediul conducerii despărțămintelor. Sava Borha, avocat din Hațeg, achita, în răstimpul de la 17 iulie-8 septembrie 1877, taxa de membru pe anii 1874-1875 şi 1875-1876 în valoare de 10 florini[840]. Tot individual îşi plăteau taxele şi membrii despărțământului Deva. Astfel, Ioan Moțiu, jude regesc în Deva, expedia direct comitetului din Sibiu taxa de 5 florini pentru anul 1876-1877[841].

Tot mai des este solicitată şi publicația ASTREI, revista *Transilvania*. Zaharia Pop, învățător în Râu Alb, solicita comitetului câte un exemplar din foaia Asociațiunii pe anii 1868-1875, obligându-se a plăti pentru exemplarele care i se vor trimite, suma de 5 florini, ce vor fi achitați în două rate[842]. La rândul său, învățătorul Ioan Pop din Vâlcelele Rele solicita foaia Asociațiunii de pe anii trecuți, pentru care va plăti 5 florini în două rate[843]. În primul trimestru al anului 1878, preotul Avram Păcurariu din Hunedoara plătea pentru revista *Transilvania*, de pe anul 1876, suma de 2 florini[844]. Sunt şi cazuri când se solicita revista în mod gratuit. Învățătorul Nicolae Bârsan din Orăştie, arătându-şi cu documente meritele câştigate pe terenul încurajării şi îmbrățişării meseriilor, solicita primirea sa ca membru fără a mai plăti taxa şi a i se oferi în mod gratuit foaia Asociațiunii[845]. Comitetul ASTREI îi răspunde că denumirea de membru se poate acorda numai când se satisface paragraful 6 din statute[846]. În ceea ce priveşte bărbații distinşi pe tărâmul culturii poporului şi a promovării meseriilor între români se pot recompensa prin acordarea de diplome[847].

Atitudinea românilor hunedoreni față de regimul dualist austro-ungar capătă noi valențe în timpul Războiului pentru independența de stat a României. Se înființează comitete de ajutorare a răniților cum sunt cele de la Deva, Orăştie, Brad, Hațeg, Densuş, Baia de Criş. Strângerea de ajutoare şi colecte pentru sprijinirea Războiului de independență a României a prilejuit înscrierea în primele rânduri a membrilor hunedoreni ai ASTREI. Cu prilejul adunării de la Blaj, din 5/17 august 1877, raportul prezentat aprecia că „printre cei mai zeloşi colectanți şi donatori trebuie să-i amintim pe Sigismund Borlea şi Dezideriu

834 *Ibidem.*

835 Ioachim Lazăr, *Procesul urbarial pentru pământ dintre locuitorii din Sântămăria de Piatră și baronul Bornemisza (1852-1877),* în „Al X-lea Simpozion Național de Istorie și Retrologie Agrară a României”, Baia Mare, 15-18 iunie 1988, p. 76.

836 „Transilvania”, IX, nr. 21, 1 noiembrie 1876, p. 240.

837 „Transilvania”, X, nr. 19, 1 octombrie 1877, p. 220.

838 „Transilvania”, X, nr. 16, 15 august 1877, p. 190.

839 „Transilvania”, X, nr. 19, 1 octombrie 1877, p. 227.

840 *Ibidem*.

841 *Ibidem*.

842 „Transilvania”, VIII, nr. 2, 15 ianuarie 1875, p. 21.

843 „Transilvania”, VIII, nr. 11, 15 iunie 1875, p. 136.

844 „Transilvania”, XI, nr. 21, 1 noiembrie 1876, p. 240.

845 „Transilvania”, VIII, nr. 7, 1 aprilie 1875, p. 71.

846 *Ibidem*.

847 *Ibidem*.

Borbola de la Baia de Criş"[848]. Lista colectantului din Deva, Francisc Hossu-Longin, cuprinde numele unor donatori importanți între care amintim pe dr. Lazăr Petco (50 lei), Ioan Papiu (8 florini), George Nicoară (10 florini), Isaia Moldovan (5 florini), Ioan Balomiri (2 florini) şi mulți alții[849]. În acelaşi timp, George Nicoară, Nicolae Oprea şi Ioan Simionaşiu se abonează la câte un exemplar din lucrarea „Istoria resbelului din Orient sau Luptele românilor"[850].

Activitatea despărțământului Deva al ASTREI sub conducerea avocatului Lazăr Petco a fost slabă. Protocolul adunării cercuale a despărțământului, din 4/16 decembrie 1880, menționa că fostul director Lazăr Petco, din diverse cauze, nu a mai convocat „vreo adunare generală după cea din urmă ținută la Hunedoara, în 29 iunie 1876"[851]. Raportul Comitetului Central al Asociațiunii, pe anul 1878-1879, remarca că cele mai active despărțăminte sunt cele din Braşov, Făgăraş, Sebeş, Abrud, Alba Iulia, Blaj şi Sighişoara. Celelalte despărțăminte abia mai dau semn de viață[852]. Raportul protopopului Ioan Papiu, reales director în aceeaşi şedință, menționa că nici subcomitetul nu s-a putut întruni, prin urmare nici nu s-a lucrat nimic, actele se află în dezordine, iar acum adunarea aceasta s-a convocat fără nici o programă[853]. Considerăm prea aspre criticile lui Ioan Papiu, deoarece la 28 februarie 1880, Comitetul ASTREI considera că printre cele mai ponderoase puncte de la ordinea de zi erau „procesele verbale luate în adunările generale ale despărțămintelor: XI al Silvaniei, XX al Blajului, VI al Devei şi VII al Abrudului"[854].

Alegerea noului comitet şi a directorului este confirmată de către conducerea ASTREI. Comitetul ASTREI îşi exprima convingerea că „numărul considerabil al bărbaților români de cultură superioară domiciliați în comitatul Hunedoara va şti să-şi concentreze puterile sale şi pentru înaintarea scopurilor Asociațiunii"[855]. Noul subcomitet ales, în frunte cu protopopul Ioan Papiu, aprobă ca banii dați în favoarea despărțământului să fie administrați de subcomitet şi să se constituie ajutoare de câte „5 florini, pentru a fi distribuite la meseriaşi conform regulamentului din 1874"[856]. Adunarea generală cercuală desfăşurată la Deva, în 19 decembrie 1881, decidea ca „suma încasată de la membri ajutători (17 florini) împreună cu un rest de 23 florini, din casă, să constituie 8 ajutoare de câte 5 florini, pentru învățăceii de meserii"[857]. În cadrul şedinței subcomitetului Deva, din 29 decembrie 1881, George Nicoară prezenta un raport în care se preciza că: „Subcomitetul de la ultima adunare generală (4-16 decembrie 1880) şi precum se poate vedea şi din acte a ținut 4 şedințe. În aceste şedințe s-au făcut unele dispozițiuni pentru a se aduce o ordine în afacerile despărțământului"[858].

Din acte s-a aflat că pe teritoriul despărțământului Deva au fost 48 de membri ordinari ai Asociațiunii, 30 sunt şi astăzi pe teritoriul acestui despărțământ, 7 au răposat, o parte sunt necunoscuți, iar o parte s-au mutat de pe teritoriul despărțământului[859]. În perioada 1869-1881, cea mai mare parte a elitei intelectuale a românilor din Transilvania era preocupată de organizarea partidului politic. Un moment important l-a reprezentat Conferința de la Sibiu, din 12-14 mai 1881, a cercurilor electorale ale românilor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş care a hotărât unificarea Partidului Național Român din Banat şi Ungaria cu Partidul Național Român din Transilvania, într-un singur partid – Partidul Național Român[860].

În anul 1881, subcomitetul despărțământului Deva al ASTREI a ținut şedințe în 9 aprilie, 8 iulie, 12 noiembrie şi 17 decembrie[861]. Prin protocolul întocmit la 12 noiembrie 1881 subcomitetul despărțământului Deva informa conducerea din Sibiu că Adunarea generală convocată pentru ziua de 6

848 Alexandru Matei, *Războiul de independență - moment de manifestare a unității și solidarității românești*, în „Sargetia", XIII, 1900, p. 84.
849 *Ibidem,* p. 95.
850 *Ibidem*.
851 „Transilvania", XII, nr. 9-10, 1-15 aprilie 1881, p. 76.
852 „Analele ASTRA pe 1880", fasc. 1, p. 68.
853 „Transilvania", XII, nr. 9-10, 1-15 aprilie 1881, p. 76.
854 „Transilvania", XII, nr. 7-8, 1-15 aprilie 1881, p. 62.
855 „Transilvania", XII, nr. 9-10, 1-15 aprilie 1881, p. 76.
856 *Ibidem*, p. 77.
857 *Ibidem.*
858 SJHAN, Fond *Francisc Hossu-Longin*, doc. 27/1881.
859 *Ibidem.*
860 *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, București, 1963, p. 253.
861 „Transilvania", XIII, nr. 9-10, 1-15 mai 1882, p. 27.

august la Dobra „nu s-a putut ține din lipsă de participare şi s-a făcut o nouă convocare pentru 19 decembrie, la Deva”[862].

Raportul comitetului ASTREI pentru anul 1881-1882 aprecia, în mod deosebit, activitatea despărțământului Deva „pentru încurajarea la îmbrățişarea de meserii şi încasarea de taxe”[863]. Adunarea cercuală desfăşurată la Hondol, în 10 august 1890, are ca punct important de pe ordinea de zi „împărțirea fondurilor pentru ajutorarea meseriaşilor”[864]. Din cele două fonduri ale despărțământului (Fondul pentru ajutorarea meseriaşilor din Despărțământul VI Deva şi Fondul Despărțământului VI Deva) trebuiau împărțite ajutoare în sumă totală de 60 florini.

Comitetul ASTREI nu aprobă această hotărâre, precizând că în conformitate cu § 27 al regulamentului din 1869, despărțămintele nu pot „nici întemeia, nici alimenta fonduri deosebite de fondul Asociațiunii şi ca urmare sumele care trec peste cele reclamate de trebuințele despărțământului, făcând parte din fondul Asociațiunii, trebuie administrate la acest fond”[865]. Cu prilejul adunării cercuale a Despărțământului Deva, din 3 august 1895, casierul confirma existența unui „fond depus la Banca Hunedoara, de 174,55 florini, cu destinația de a împărți premii învățăceilor meseriaşi”[866].

Comitetul cercual al despărțământului hotărăşte a se interveni din nou la conducerea ASTREI pentru „a se lăsa acest fond şi mai departe în administrarea despărțământului”[867]. În aşteptarea răspunsului Comitetului central, subcomitetul despărțământului Deva stabileşte ca până la rezolvarea chestiunii cu statutul despărțămintelor „să se țină cauza în suspans fiind banii şi aşa alocați spre fructificare”[868].

În perioada 31 iulie-15 decembrie 1882 sunt primiți un număr de 15 membri noi care şi-au depus taxele. Între noii membri amintim pe: Alexiu Olariu din Gurasada, Alexandru Tulea din Câmpuri, Zaharia Stoica din Zam, Ioan Pop din Dobra, Iosif Şuiaga din Lăpuşnic, Ioan Moldovan din Gura Dobrei, Iosif Cristea din Dobra, Demetriu Lăcătuş din Zam, Iosif Petrovici din Dobra, Teofil Tulea din Gurasada, Ioan Morariu din Roşcani, Iacob German din Dobra şi Ioan Lăzăriciu din Deva[869]. Preotul Petru Popovici din Săcămaş a plătit taxa de 101 florini, devenind membru al ASTREI pe viață[870]. Noii membri s-au înscris în Asociațiune cu ocazia Adunării generale cercuale desfăşurată la Dobra în 17 septembrie 1882[871].

În cadrul adunării de la Dobra, Ioan Simionaşiu a prezentat o disertație „Despre însemnătatea reuniunilor şi folosul asocierilor”[872]. Adunarea de la Dobra a hotărât să lanseze un apel către locuitorii comitatului pentru colectarea şi conservarea antichităților pentru înmulțirea colecțiunilor şi a averii Asociațiunii[873]. În urma acestei acțiuni se şi trimit Comitetului ASTREI, un calendar din 1830 şi 16 monede diferite donate Asociațiunii de către Alexandru Hossu-Longin[874]. Mulțumind pentru obiectele donate, Comitetul ASTREI mai recomanda direcțiunii despărțământului să facă un preliminariu de buget, iar în ceea ce priveşte ajutoarele pentru învățăcei, să se creeze mai puține dar ceva mai mari[875].

Activitatea Despărțământului Deva al ASTREI se intensifică după stabilirea la Deva a lui Francisc Hossu-Longin, cunoscut luptător pentru drepturile naționale ale românilor. La 11 februarie 1888 are loc Adunarea generală a despărțământului. În fața unui număr considerabil de membri, directorul Ioan Papiu vorbeşte despre scopul Asociațiunii în general şi al Despărțământului Deva, în special. „Asociațiunea Transilvană pentru Literatura şi Cultura Poporului Român de la întemeierea ei şi până astăzi a învins atâtea greutăți şi a obținut cu toate acestea atâtea rezultate îmbucurătoare şi salutarii încât tot românul cu mândrie poate să alerge ca să devină membrul ei”[876].

862 *Ibidem,* p. 77.
863 „Transilvania”, XIII, nr. 19-20, 1-15 octombrie 1882, p. 156.
864 „Transilvania”, XXI, nr. 10, 15 octombrie 1890, p. 384.
865 *Ibidem,* p. 385.
866 „Transilvania”, XXVI, nr. 10, 15 octombrie 1895, p. 349.
867 *Ibidem*.
868 SJSAN, Fond *ASTRA*, doc. 241/1896, f. 3-4.
869 „Transilvania”, XIII, nr. 23-24, 1-15 decembrie 1882, p. 202.
870 *Ibidem*.
871 „Transilvania”, XIV, nr. 3-4, 1-15 februarie 1883, p. 24.
872 *Ibidem*, p. 25.
873 *Ibidem*.
874 *Ibidem*.
875 *Ibidem*.
876 SJHAN, Fond *Francisc Hossu-Longin*, doc. 254/3.

„Salutările şi binefacerile rezultate, obţinute de Asociaţiune în parte se pot atribui şi despărţămintelor, canalele ei prin care a devenit în nemijlocită atingere cu poporul pentru a cărui înaintare s-a înfiinţat”[877]. „Despărţământul nostru – spunea Ioan Papiu – a dat în mai multe rânduri probe învederate că membrii Asociaţiunii din această parte de ţară pricep şi poartă la inimă scopul ce-l urmăreşte Asociaţiunea”[878].

În protocolul încheiat în urma adunării, pe care direcţiunea despărţământului îl trimitea Comitetului ASTREI, la 18 martie, direcţiunea despărţământului Deva răspunzând la scrisoarea Comitetului ASTREI, din 3 decembrie 1887, prin care se atrăgea atenţia privind inactivitatea despărţământului, se arăta că „de la anul 1882 şi până în anul curent nu s-au putut întruni adunări generale şi taxele de la membrii ordinari nu s-au putut încasa din cauze neatârnătoare de subcomitet”[879]. Subcomitetul despărţământului îşi exprima convingerea că dacă Comitetul ASTREI va aproba concluziile „luate în adunarea generală, din anul curent, lucrurile se vor îndrepta”[880].

Problemele dezbătute în adunarea generală din 11 februarie 1888 se refereau la:

- „Lărgirea despărţământului prin anexarea comunelor care au aparţinut fostului scaun al Orăştiei.
- Reconstruirea subcomitetului, ce ar fi trebuit să se înfăptuiască în această adunare, s-a amânat până va urma hotărârea Comitetului central în ce priveşte lărgirea despărţământului, având, până atunci, a provedea afacerile fostul subcomitet.
- Cu această ocaziune nu s-au putut încasa taxe nici de la membrii ordinari, nici de la membrii ajutători.
- Dr. Alexandru Hossu-Longin a citit o disertaţie a profesorului Ioan Lăzăriciu întitulată „Folosul culturii”, hotărându-se a fi publicată în *Transilvania*[881].

„Adunarea ascultă cu multă plăcere frumosul şi instructivul tratat şi decide a-l trimite Comitetului Central pentru a fi publicat în foaia Asociaţiunii, iar autorului să i se exprime prin birou, verbal, mulţumirea”[882].

Comitetul ASTREI comunica conducerii Despărţământului Deva necesitatea revizuirii sistemului de arondare al despărţămintelor dar recomanda conducerii despărţământului din Deva „să caute a dezvolta activitatea recerută, fiind despărţământul în chestiune, chiar şi după arondarea de azi, teren de activitate destul de mare”[883]. În ce priveşte disertaţia profesorului Ioan Lăzăriciu „aflându-se potrivită scopului urmărit de foaia Asociaţiunii, se va publica”[884]. În aceeaşi scrisoare, Comitetul ASTREI mulţumeşte pentru cele „două autografe ale fericitului Avram Iancu donate de I. Pop din Dobra şi o bancnotă donată de Gh. Şuiaga”[885].

Raportul Comitetului Asociaţiunii privind activitatea desfăşurată pe anul 1887, prezentat în Adunarea generală de la Abrud din 8 august 1888, situa despărţămintele hunedorene ale ASTREI printre cele cu o slabă activitate. Cu toate solicitările făcute – se sublinia în raport – „comitetul a primit numai în parte ştiri, despre o activitate mai mănoasă, astfel de la despărţămintele Dej şi Deva, pe când la solicitările adresate celorlalte despărţăminte: Haţeg, Baia de Criş, Şomcuta Mare, Năsăud, Bistriţa, Oşorhei, Sighişoara şi Mediaş nici până azi n-a urmat nici un răspuns”[886]. Raportul considera că la baza acestei stagnări, după cum au informat direcţiunile despărţămintelor Deva, Turda şi Dej, sunt împrejurările critice materiale ale poporului român, iar pe de altă parte şi arondarea puţin corespunzătoare, care li s-a dat la întemeierea despărţămintelor[887]. Conducerea ASTREI informa Adunarea generală despre iniţierea unui proiect pentru o nouă arondare a despărţămintelor.

---

877 *Ibidem*.
878 *Ibidem*.
879 „Transilvania”, XIX, nr. 9-10, 1-15 mai 1888, p. 83.
880 *Ibidem*.
881 *Ibidem*.
882 SJSAN, Fond *Francisc Hossu-Longin*, doc. 254/3.
883 „Transilvania”, XIX, nr. 9-10, 1-15 mai 1888, p. 84.
884 *Ibidem*.
885 *Ibidem*, p. 83.
886 „Transilvania”, XIX, nr. 16-16, 1-15 august 1888, p. 122.
887 *Ibidem*.

Subcomitetul Despărțământului Deva al ASTREI va depune eforturi lăudabile pentru îmbunătățirea activității. Cu prilejul Adunării generale de la Hunedoara, desfăşurată în 18 august 1889, se alege o nouă conducere a despărțământului. În funcția de director este reales protopopul Devei, Ioan Papiu, iar în funcția de secretar, Alexandru Hossu-Longin. Membri ordinari în comitet sunt aleşi: I. Pop, Romul de Crainic, Avram Păcurariu, Theofil Fulea, Nicolae Sinca, iar ca membru supleant, Francisc Hossu-Longin[888]. Cu prilejul adunării de la Hunedoara s-au încasat taxe în valoare de 40 florini, iar I. Moțiu din Deva a depus 100 florini, devenind membru pe viață al Asociațiunii[889]. În cadrul adunării, învățătorul George Munteanu din Vețel a prezentat disertația întitulată „Ponderositatea căsătoriei pentru indivizi şi stat", iar Francisc Hossu-Longin a oferit 2 taleri ca premiu pentru cel mai brav învățător din despărțământ, premiu pe care urma să-l distribuie subcomitetul[890].

În centrul preocupărilor conducerii despărțământului Deva rămâne şi pentru perioada următoare problema noii arondări. Comitetul ASTREI a analizat, în şedința din 7 iulie 1890, propunerile Direcțiunii despărțământului Deva, din 22 decembrie 1889, referitoare la noua arondare. Subcomitetul despărțământului Deva este de părere ca cele 6 despărțăminte, propuse de conducerea ASTREI, să se restrângă la două sau trei şi anume:

- „Despărțământul Deva cuprinzând comunele cercului Iliei, Devei, Băii de Criş, ale Bradului, Orăştiei şi Geoagiului de Jos.
- Despărțământul Hațeg cu comunele cercurilor Petroşani şi Pui"[891].

Se mai propunea şi o variantă cu trei despărțăminte şi anume:

- „Despărțământul Deva cuprinzând comunele cercului Iliei, Băii de Criş, Bradului şi opidului Hunedoara.
- Despărțământul Orăştiei alcătuit din comunele cercului Orăştiei şi ale Geoagiului de Jos.
- Despărțământul Hațeg cuprinzând comunele cercului Petroşani şi Pui"[892].

Comitetul ASTREI va adopta o altă variantă de arondare luând în considerare dificultățile întâmpinate de despărțămintele hunedorene. Propunerile Despărțământului Deva nu corespundeau cu cele înaintate de conducerile despărțămintelor Brad (Baia de Criş) şi Hațeg.

Astfel, propunerea despărțământului IX Baia de Criş, din 15 aprilie 1890, prevedea, pentru fostul comitat Zarand, un singur despărțământ cu centrul la Baia de Criş, dacă va cuprinde şi comunele din cercul Hălmagiului, dacă nu, cu centrul la Brad[893].

Proiectul propus de Comitetul ASTREI a fost aprobat în cadrul Adunării generale de la Reghin, cu mici modificări. În ceea ce priveşte despărțămintele hunedorene ale ASTREI, sunt prevăzute prin noua arondare un număr de patru şi anume: al Hațegului, Devei, Orăştiei şi Bradului[894].

Despărțământul Deva, cu centrul în Deva, se compunea din:

- „Comunele cercului administrativ al Devei.
- Comunele cercului administrativ al Hunedoarei, afară de comunele Nădăştia Inferioară, Nădăştia Superioară şi Ocolişu Mare.
- Comunele din cercul administrativ al Iliei Mureşene"[895].

În ceea ce priveşte componența celorlalte despărțăminte hunedorene s-au respectat propunerile făcute de către direcțiunile respective[896]. Pentru demarcarea teritoriilor se împuternicesc dr. Ioan Mihu, în despărțământul Orăştiei şi protopopul Vasile Damian pentru despărțământul Bradului.

Spre satisfacția conducerii despărțămintelor hunedorene, în cursul anilor 1889-1890, activitatea lor a cunoscut o sensibilă îmbunătățire, fapt remarcat şi de către conducerea centrală de la Sibiu. „Cu privire la despărțămintele Asociațiunii însemnăm cu plăcere – aprecia raportul Comitetului ASTREI din 12 august 1890 – că afară de cel din Gherla, din Şomcuta Mare, din Bistrița, Sighişoara şi Mediaş,

888 „Transilvania", XX, nr. 21-22, 1-15 noiembrie 1889, p. 178.
889 *Ibidem.*
890 *Ibidem.*
891 „Transilvania", XXI, nr. 8, 1 septembrie 1890, p. 251.
892 *Ibidem.*
893 *Ibidem,* p. 252.
894 *Ibidem,* p. 327-328.
895 *Ibidem.*
896 *Ibidem.*

în toate s-a dezvoltat o activitate îmbucurătoare întru promovarea scopurilor Asociaţiunii, care sunt literatura şi cultura naţională”[897].

O telegramă de felicitare este trimisă participanţilor la Adunarea generală a ASTREI de la Reghin (27-28 august 1890) de către conducerea despărţământului Deva, prin care inteligenţa din acest oraş ruga conducerea ASTREI să aprobe desfăşurarea viitoarei adunări generale în oraşul Deva[898]. În anul 1890 un număr de 41 locuitori din diferite localităţi hunedorene contribuiau cu sume cuprinse între 20 creiţari, până la 1 florin, pentru ridicarea unui monument marelui poet naţional Mihai Eminescu.

Între anii 1891 şi 1895 Despărţământul Deva al ASTREI nu şi-a mai putut organiza nicio adunare generală. În anul 1895, autorităţile interzic activitatea a 11 despărţăminte dintre cele mai active, printre care şi cel al Devei[899]. La reducerea activităţii despărţământului Deva a contat şi plecarea protopopului Ioan Papiu la Sibiu, în urma decesului soţiei sale. În darea de seamă a Comisiei pentru examinarea raportului general, prezentată Adunării generale de la Năsăud, se menţiona „completa nelucrare a despărţămintelor Cluj, Gherla şi Deva”[900]. La 1 noiembrie 1894, Comitetul ASTREI, în cadrul unei şedinţe, menţiona că „a făcut paşii necesari pentru a spori numărul membrilor şi să înfiinţeze (reînfiinţeze, n. n.) despărţăminte în Gherla, Turda şi Deva”[901]. Pentru cele trei despărţăminte se decidea convocarea direcţiunilor respective pentru „a raporta despre cele înfăptuite în privinţa constituirii acelor despărţăminte, eventual să recomande ce ar fi să se facă încă în acel scop”[902].

La sfârşitul anului 1894 în situaţia despărţămintelor hunedorene ale ASTREI se precizau următoarele: „Despărţământul Deva, 4 membri pe viaţă, 9 membri ordinari”[903].

Conform situaţiei prezentate, despărţământul Deva exista, dar numărul membrilor săi era foarte restrâns. Se impunea alegerea în funcţia de director a unei personalităţi capabile să mobilizeze energiile tuturor membrilor, să aibă o poziţie fermă faţă de amestecul autorităţilor în treburile interne ale despărţământului. Această personalitate era Francisc Hossu-Longin, neînduplecat luptător pentru drepturile naţionale ale românilor din Transilvania.

Alegerea lui Francisc Hossu-Longin în funcţia de director al Despărţământului Deva al ASTREI, în adunarea din 3 august 1895[904], va da un nou impuls activităţii despărţământului. Adunarea generală a despărţământului a ales noul subcomitet compus din: Francisc Hossu-Longin, director, Avram Păcurariu, protopop Ilia, Alexandru Moldovan, director de bancă în Deva, Ioan Pop, protopop în Hunedoara, Alexandru Hossu-Longin, avocat în Deva şi Dionisie Ardelean din Deva, având funcţia de membri[905].

Noul subcomitet trece la adoptarea unor măsuri pentru reactivarea activităţii despărţământului. În primul rând, Francisc Hossu-Longin cere lămuriri cu privire la rescriptul ministrului de interne de la Budapesta, din 3 octombrie 1895, prin care se declara ilegală activitatea despărţămintelor Asociaţiunii, întrucât ele nu aveau statute separate[906]. În şedinţa desfăşurată la 26 februarie 1896, Francisc Hossu-Longin explica motivele pentru care nu s-au ţinut şedinţele subcomitetului şi prezintă o serie de corespondenţe primite, printre care şi o adresă de la Primăria Devei, în care se comunica ordinul ministrului de interne referitor la activitatea despărţămintelor Asociaţiunii[907]. Francisc Hossu-Longin este mandatat de către subcomitet să întocmească un conspect al comunelor ce aparţin despărţământului şi al membrilor Asociaţiunii de pe teritoriul despărţământului.

Raportul general despre activitatea ASTREI pe anul 1895 menţiona Despărţământul Deva printre cele a „căror activitate pe teren cultural şi economic în sânul poporului nostru produce rezultate îmbucurătoare şi face onoare instituţiei noastre culturale”[908]. La 20 mai 1896, direcţiunea

897 „Transilvania”, XXI, nr. 9, 15 septembrie 1890, p. 304.
898 *Ibidem*, p. 304.
899 Victor V. Grecu, *ASTRA și idealul unității naționale,* în vol. „ASTRA 1861-1950”, Sibiu, 1987, p. 62.
900 „Transilvania”, XXV, nr. 2, 15 februarie 1894, p. 43.
901 „Transilvania”, XXV, nr. 12, 15 decembrie 1894, p. 402.
902 *Ibidem.*
903 „Transilvania”, XXVI, nr. 2, 15 februarie 1895, p. 37.
904 „Transilvania”, XXVI, nr. 10, 15 octombrie 1895, p. 350.
905 *Ibidem*, p. 349.
906 *Ibidem*.
907 *Ibidem*.
908 „Transilvania”, 1896, partea oficială, p. LIX.

despărțământului din Deva trimitea comitetului ASTREI protocolul şedinței din 26 aprilie şi cere consemnarea membrilor Asociațiunii din despărțământ cu indicarea eventualelor taxe restanță[909].

În cadrul Adunării generale a ASTREI, desfăşurate la Lugoj, în 27-28 august 1896, delegatul despărțământului Deva, Francisc Hossu-Longin cerea, în numele fruntaşilor români din Deva şi localitățile din jur, ca adunarea din anul 1897 să se desfăşoare la Deva[910]. Adunarea generală a despărțământului Deva din anul 1898 s-a desfăşurat sub puternica impresie creată de împlinirea unui sfert de secol de la înființarea sa. Cu această ocazie, Francisc Hossu-Longin spunea: „Actele din arhivele noastre sunt tot atâtea dovezi că membrii despărțământului nostru în decurs de un pătrar de secol, după împrejurări grele prin care am trecut, şi-a împlinit datoria, stăruind fiecare a înainta mărețul scop al Asociațiunii noastre”[911].

„Dovada vie este – spunea directorul Francisc Hossu-Longin – că deşi pe teritoriul întregului comitat mai sunt alte trei despărțăminte, pe micul teritoriu al despărțământului nostru avem un membru fondator, 6 membri pe viață, 40 de membri ordinari şi 10 membri ajutători”[912].

În şedința subcomitetului despărțământului, desfăşurată la 26 iunie 1898, directorul Francisc Hossu-Longin informa că la 26 august 1897 a trimis comitetului ASTREI suma de 182,50 florini, protocolul adunării de la Dobra, pentru care a întocmit şi un raport special[913]. Directorul mai informa membrii comitetului că a făcut cunoscut inteligenței din Deva şi jur „cererea comitetului central pentru biografia lui Avram Iancu”[914]. De asemenea, sunt prezentate şi noile statute ale despărțămintelor, în text românesc şi unele îndrumări ale comitetului central în această privință[915]. Francisc Hossu-Longin cerea membrilor biroului să facă propuneri pentru adunarea de la Certej şi pentru întocmirea unui proiect referitor la Reuniunea pentru ajutorarea meseriaşilor[916].

La 16 octombrie 1897 este convocată Adunarea generală de la Certej. Adunarea se desfăşoară în 23 octombrie cu o mulțime de participanți din localitate la care se adaugă conducerea despărțământului şi o serie de oaspeți din Deva şi localitățile din jur. După prezentarea raportului de către casier se trece la stabilirea comisiilor de lucru ale adunării. Cu unanimitate de voturi, Petru Gabor, Pompiliu Piso, Olimpiu Oprea şi Alexandru Hossu sunt aleşi în comisia pentru înscrierea membrilor şi încasarea taxelor restante[917].

Unul dintre cele mai importante puncte de pe ordinea de zi îl constituie alegerea comitetului cercual pentru următorii trei ani. Adunarea îl alege în unanimitate, în funcția de director, pe Francisc Hossu-Longin, casier pe Alexandru L. Hossu, controlor şi notar pe Dionisie Ardelean, iar ca membri pe Beniamin Pop, George Romanul, Alexandru Moldovan sen. şi Nicolae Munteanu[918]. Potrivit raportului preşedintelui comisiei de înscrierea membrilor şi încasarea taxelor, Alimpiu Oprea, au fost primiți 10 membri noi, 6 membri ajutători, iar de la 2 membri au fost încasate taxele restante. Cei 10 membri ordinari noi, care au achitat taxa de 5 florini, sunt: Alimpiu Oprea, preot ortodox în Săcărâmb, George Romanul, protopopul ortodox din Deva, Petru A. Mihuțiu, preot ortodox în Săcărâmb, Nicolae Câmpean, miner din Hondol, Ana Irimie, proprietăreasă în Hondol, Simion Filimon, preot ortodox în Vărmaga, Iosif Iancu, proprietar în Săcărâmb, Beniamin Pop, oficial comitatens în Deva, Nicolae Munteanu, preot greco-catolic în Dobra şi „Hondoleana” însoțire de anticipațiune şi credit din Hondol[919].

Despărțământul Deva s-a întărit prin atragerea a 6 membri ajutători: Nicolae Demian, preot ortodox în Balşa, Sabin Piso, proprietar în Săcărâmb, Petru Gabor, preot ortodox în Certej, Constantin Dăncilă, preot ortodox în Mânerău, Ştefan Farcaş, învățător în Săcărâmb şi Ioan Pleter Dumitru din Certej[920].

Cu prilejul adunării de la Certej s-a menționat, prin cuvântul directorului Francisc Hossu-Longin, împlinirea unui sfert de secol de la înființarea despărțământului Deva al ASTREI.

---

909 *Ibidem*, p. LXXX.
910 *Ibidem*, p. CVIII.
911 SJHAN, Fond *Francisc Hossu-Longin*, doc. 254/3.
912 *Ibidem.*
913 SJSAN, Fond *ASTRA*, doc. 697/1898, f. 2-3.
914 *Ibidem*.
915 *Ibidem*.
916 *Ibidem*.
917 *Ibidem*, f. 4-5.
918 *Ibidem.*
919 *Ibidem*.
920 *Ibidem*.

„Adunările generale – a continuat Francisc Hossu-Longin – de la Hunedoara, Dobra, Săcărâmb, Hondol şi Deva au fost tot atâtea sărbători culturale ale poporului nostru. Toate acestea ne îndreptățesc a spera că despărțământul nostru şi în viitor va putea fâlfâi cu mândrie stindardul culturii noastre naționale şi fiecare român şi-a ține de onoare a intra în societatea noastră, ca împreună cu noi să promoveze măreţul scop ce şi-a pus de țintă Asociațiunea noastră"[921].

A DOUA ADUNARE GENERALĂ A ASTREI DESFĂŞURATĂ LA DEVA (27-28 AUGUST 1899)

La 20 martie 1899, Francisc Hossu-Longin înainta Comitetului ASTREI procesul verbal al Conferinței pe care elita intelectuală din Deva a ținut-o în 15 martie. Conferința intelectualilor din Deva a încredințat pe Francisc Hossu-Longin ca să roage Comitetul Central al Asociațiunii ca adunarea generală proximă să o desfăşoare în oraşul Deva[922]. Comitetul Central al ASTREI ia act de cererea inteligenței române din Deva şi decide, în şedința din 13 aprilie, ca adunarea generală din 1899 să se desfăşoare în opidul Deva, în zilele de 27-28 august[923].

Pentru organizarea ei ireproşabilă s-au luat măsuri deosebite. În data de 31 mai 1899 are loc conferința intelectualilor români din Deva, convocată în vederea organizării festivităților prilejuite de adunarea generală. Reuniunea Femeilor Române din Deva lansa un apel prin care fiecare sat era chemat să trimită câteva perechi îmbrăcate în port național, arătând că se votase un fond în valoare de 100 florini, destinat premierii celor mai frumoase şi originale costume în cadrul festivităților care vor avea loc la Deva[924].

În pofida eforturilor depuse, organizatorii adunării au trebuit să lupte până în ultimul moment cu numeroase piedici, între care şi refuzul autorităților de a permite desfăşurarea şedinței inaugurale în clădirea festivă a comitatului: „singurul argument invocat de autorități fiind «nem lehet» (nu se poate!), lucrările desfăşurându-se în biserica românească, al cărei edificiu, deşi spațios n-a putut să cuprindă mulțimea prezentă"[925]. S-au stabilit sarcinile pentru comisiile formate:

„Pentru primirea cu cuvenita demnitate a Asociațiunii propun să se aleagă un comitet compus din trei secții:

- Secția I-a pentru primirea şi încartiruirea oaspeților primiți. Din această secție făceau parte George Romanul, dr. Alexandru L. Hossu, Dionisie Ardelean, Alexandru Moldovan jun., Toma Roşiu, Alexandru St. Şuluțiu, Nicolae Stanciu şi Romulus Popa.
- Secția a II-a pentru aranjarea de conveniri, banchet, concert, bal şi eventuale excursiuni. Din această secție făceau parte Francisc Hossu-Longin, dr. Alexandru Schuster, Ulpiu Almăşan, Justinian Moldovan, Toma Roşiu şi dr. George Wilt.
- Secția a III-a pentru aranjarea festivităților poporale compusă din George Romanul, George Nicoară, George Ghilea şi Toma Roşiu"[926].

Conform programului întocmit, în 26 august avea loc primirea membrilor Comitetului Central şi Seară de cunoştință în grădina poporală. În programul primei zile erau înscrise următoarele puncte: serviciul divin, şedința I-a, prelegerile pentru popor, banchet, participare la rugă şi concert. În 28 august, adunarea continua cu şedința a II-a şi balul organizat seara[927].

Cheltuielile cu organizarea adunării generale se estimau la 500 florini, care urmau a se acoperi din contribuțiile elitei intelectuale din Deva, şi din veniturile realizate la concertul şi balul organizat.

Directorul despărțământului Deva al ASTREI deschide manifestările din prima zi a adunării generale prin adresarea unui cuvânt de salut din partea celor prezenți la adunare. Cuvântul din partea conducerii ASTREI este rostit de către vicepreşedintele Ilarion Puşcariu care a spus: „Literatura şi cultura ca opere ale păcii, ale iubirii şi ale frățietății între oameni sunt condițiuni mai mult ca orice la dezvoltarea

[921] *Ibidem*, f. 8.
[922] „Transilvania", XXX, nr. IV-V 1899, p. 25.
[923] *Ibidem*.
[924] „Gazeta Transilvaniei"", nr. 166, 17/29 iulie 1899, p. 3.
[925] „Gazeta Transilvaniei", nr. 180, 17/29 august, 1899, p. 1.
[926] SJSAN, Fond *Astra*, doc. 738/1899, p. 5-6.
[927] *Ibidem.*

şi prosperitatea societății omeneşti peste tot. În literatura sa, adică în limba sa trăieşte şi viază fiecare popor. Limba este ce impregnează caracterul unui popor după originea lui şi îl păstrează în mod durabil şi nepieritor. În limbă se oglindesc viața şi modul de cugetare al lui”[928].

Foto 134 — Artişti participanţi la concertul din Deva

Apoi, directorul despărțământului Deva al ASTREI, Francisc Hossu-Longin, care face un apel la fiii şi fiicele poporului român să se înroleze în armata culturii[929], spunând: „Oşteni ai unei mândre armate ce are menirea să cucerească numai cu arma culturii, am venit să desfăşurăm stindardul nostru şi pe aceste plaiuri frumoase, locuite tot de frați de-ai noştri. Ce dulce, ce însuflețitor este momentul când fiii şi fiicele aceluiaşi neam, încălziți de aceeaşi ardere, cuprinşi de aceleaşi gânduri, se întrunesc cu dor şi dragoste, ca să deie mărturie de setea ce o au pentru înaintarea în cultura lor proprie. Unde poate fi o serbare mai înălțătoare decât când frați cu frați se întrec a se înrola sub mândrul steag al culturii lor naționale”[930].

„Un popor deştept şi viguros de la natură – spunea Francisc Hossu-Longin – aşezat de mii de ani într-o țară atât de frumoasă, precum este scumpa noastră țară, are drept să înseteşeze de cultură. Drept aceea, fiecare oricât de muncit şi de ar da de cele mai mari piedici, fiecare român are dreptul şi datoria să alerge cu însuflețire acolo unde s-a ridicat stindardul înaintării, stindardul luminării. Adunarea noastră nu e nici înfiorătoare, nici nimicitoare de vieți şi averi, ci ea ținteşte a dezarma cu lumină, a rivaliza cu producte spirituale şi a cuceri cu conştiința puterii sale intelectuale. Oştirea noastră nu râvneşte la comoara nimănui şi ştie să prețuiască agoniseala oricărui neam. Oştirea noastră cinsteşte pe toți care luptă pe asemenea teren cu ea şi se bucură de orice progres ce se face pe vreun câmp al culturii. Oştirea noastră nu invidiază, nu duşmăneşte oştirile străine, dar adoră şi apără cu bărbăție comorile ce le avem şi le vom mai aduna în viitor”[931].

Deosebit de reuşit a fost concertul la care a participat un public numeros. Artişti de renume, ca Ioan Damian, solist al operei din Berlin, Valeria Pop de la Conservatorul din Budapesta, violonista Adelina Piso, pianistul şi compozitorul Gilelm Şorban au interpretat cu succes piese din repertoriul românesc şi universal[932]. Adunarea generală a ASTREI, desfăşurată la Deva, în zilele de 27-28 august 1899, a înregistrat un succes deplin, dând un nou impuls activității desfăşurate de către Despărțământul Deva în anii imediat următori.

928 Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 192.

929 SJSAN, Fond *Astra*, doc. 738/1899, p. 5-6.

930 *Ibidem*.

931 *Ibidem*.

932 Măriuca Radu, *Adunarea generală a Astrei de la Deva (1899) – în mărturii brașovene*, în „Sargetia”, XXVII/2, 1997-1998, p. 251-259.

ACTIVITATEA DESPĂRȚĂMÂNTULUI DEVA AL ASTREI ÎN PERIOADA 1900-1918

Despărțământul Deva primeşte o grea lovitură prin demisia unuia dintre cei mai destoinici conducători ai săi. La 18 noiembrie 1900, Francisc Hossu-Longin convoacă o şedință a comitetului cercual al despărțământului, la care participă alături de el, dr. Alexandru L. Hossu, Dionisie Ardelean şi Nicolae Munteanu ca membri în comitetul cercual şi Ioan Moțiu, ca membru fondator[933]. În cadrul şedinței Francisc Hossu-Longin prezintă hârtiile trimise Comitetului ASTREI în care exprima motivele abdicării sale şi roagă membrii comitetului cercual prezenți să ia cunoştință de abdicarea domniei sale şi să procedeze conform §-lui 43 din statute şi §-lui 40 din Regulament şi „să aleagă un vicepreşedinte care va avea să conducă afacerile despărțământului până la adunarea generală proximă. Se alege apoi în unanimitate ca viceprezident George Romanul"[934]. Vicepreşedintele ales, protopopul ortodox al Devei, George Romanul, va conduce despărțământul până în anul 1901. Raportul Comitetului Central al ASTREI, pe anul 1900, situa Despărțământul Deva între despărțămintele care nu au funcționat, alături de cele din Lugoj, Alba Iulia şi Zărneşti[935].

Una dintre cele mai importante adunări cercuale s-a desfăşurat la Batiz, la 10 august 1901. Procesul verbal al adunării ne dezvăluie problemele deosebit de importante dezbătute aici. Pe lângă prezentarea raportului despre activitatea comitetului de la ultima adunare cercuală, pe ordinea de zi au figurat probleme importante pentru organizarea activității despărțământului, între care „înființarea de agenturi în Hunedoara, Hondol şi Deva"[936]. Cu ocazia adunării cercuale de la Batiz, Nicolae Macrea a prezentat o disertație „Despre asociere şi foloasele ei"[937]. Adunarea a constituit un succes şi din punct de vedere financiar şi organizatoric. S-a încasat suma de 270 coroane şi au fost primiți opt membri ordinari.

La 8 septembrie 1901 are loc adunarea cercuală a despărțământului Deva la Hondol. Adunarea a aprobat raportul despre afacerile despărțământului „de la adunarea cercuală din 1899 încoace şi ratiociniul casei"[938]. Sunt primiți noi membri ordinari între care amintim numele lui Simion Curiac (preot), Sabin Piso (proprietar), Petru Gabor (preot), Vasile Pipoş (protopop), Iosif Bucureştean (hutman) şi George Măcelariu (candidat de avocat)[939].

Punctul cel mai important de pe ordinea de zi a adunării de la Hondol l-a constituit alegerea noului comitet cercual. În funcția de director este ales Alexandru Hossu-Longin iar ca membri George Romanul, George Oprea, Alexandru Moldovan sen., Petru Mihuțiu. Casier este ales Alexandru Moldovan sen., notar Dionisie Ardelean şi controlor, Alexandru Moldovan junior[940]. Activitatea despărțământului reintră în normal. Raportul Comitetului Central al ASTREI pentru anul 1901 situează despărțământul Devei printre cele care au funcționat[941].

Procesul verbal al adunării este înaintat Comitetului Central al ASTREI la 15 septembrie 1901. Conducerea ASTREI aprobă comitetul cercual ales, iar membrii înscrişi se declară membri ordinari ai ASTREI[942].

Potrivit situației din anul 1901, publicată în revista *Transilvania, partea oficială*, despărțământul Deva al ASTREI avea un membru fondator, 5 membri pe viață şi 24 membri ordinari[943]. Despărțământul avea următoarea componență: Dima Nicolae, proprietar din Hunedoara, membru fondator. Cei 5 membri pe viață erau: Moțiu Ioan, jude de tablă în Deva, Olariu Ioanichie Ioan, funcționar în Deva, Popovici George, paroh în Leşnic, Popovici Nicolau, paroh în Josani şi Stoichiță Nicolae, proprietar în Hunedoara[944].

Membrii ordinari ai despărțământului Deva erau: Ardelean Dionisiu, absolvent de tehnică (Deva), „Corvineana", institut de credit (Hunedoara), Dănilă George, primar (Hunedoara), Dima Alexandru a

933 SJSAN, Fond *Astra*, doc. 252/2.
934 *Ibidem*.
935 „Transilvania", XXXII, iulie-august 1901, p. 58.
936 „Analele Asociațiunii", 1902, nr. V, septembrie-octombrie, p. 181.
937 *Ibidem.*
938 „Transilvania", XXXII, nr. 9, noiembrie 1901, p. 192.
939 *Ibidem*.
940 *Ibidem.*
941 „Analele Asociațiunii", 1902, nr. 1, ianuarie-februarie, p. 6.
942 „Transilvania", XXXII, nr. 9, noiembrie 1901, p. 192.
943 „Transilvania", XXXII, nr. 647, iulie-august 1901, Partea oficială, p. 77-78.
944 *Ibidem.*

Evuții, proprietar (Hunedoara), Fulea Teofil, notar (Hunedoara), „Hondoleana", institut de credit (Hondol), Horvat Simeon, procuror (Deva), Hossu Aurelia n. Petco, soție de avocat (Deva), Hossu Elena n. Pop, soție de avocat (Deva), dr. Alexandru Hossu-Longin, avocat (Deva), Francisc Hossu-Longin, avocat (Deva), „Hunedoara", însoțire (Deva), Ioan Lăzăriciu, profesor (Deva), Mihuțiu A. Petru, preot (Hondol), Moisin Petru, ospătar (Hunedoara), Moldovan Alexandru jun., secretar de bancă (Deva), Moldovan Alexandru sen., director de bancă (Deva), Oprea George, preot (Hunedoara), Petco Valeriu, secretar de finanțe (Deva), Pop Beniamin, controlor comitatens (Deva), Romanul George, protopop (Deva), Simionaş Ioan, preşedinte la scaunul orfanal (Deva), Şinca Petru, preot (Batiz) şi dr. Aurel Vlad, avocat (Deva)[945].

Raportul Comitetului ASTREI pentru anul 1902 situa despărțământul Devei între cele cu o activitate bună[946]. Adunarea cercuală din anul 1903 s-a desfăşurat la Deva, în 4 octombrie, încasându-se suma de 168 coroane şi s-a primit ca membru învățătorul Ioan Antal[947]. Urmează o perioadă mai slabă de activitate, sesizată şi de către conducerea ASTREI. Activitatea despărțământului Deva pentru anul 1909 este descrisă în felul următor: „Nu desfăşoară aproape nici o activitate de mai mulți ani. Directorul despărțământului e dr. Virgil Olariu, avocat"[948].

Raportul Comitetului Central de la Sibiu către Adunarea generală a ASTREI, convocată la Dej, în zilele de 18-19 septembrie 1910, situa despărțământul Deva între cele cu o activitate slabă. Raportul încadra despărțămintele hunedorene ale Devei, Hațegului şi Orăştiei între cele care au un număr prea mare de comune[949]. La 17 iulie 1911 s-a desfăşurat adunarea despărțământului Devei în oraşul Hunedoara. Cu această ocazie s-a constituit un nou despărțământ, cel al Hunedoarei[950]. Momentul este descris de către delegatul ASTREI, Oct. C. Tăzlăuanu. „Adunarea a fost convocată din încredințarea Comitetului Central şi la dorința fruntaşilor din acest oraş. Rezultatul a fost splendid, s-au încasat de la membrii noi, două mii de coroane. Cu ocazia adunării cercuale ținute la Hunedoara s-a ales ca director al despărțământului (Devei, n.n.), dr. Ioan Dobre şi patru membri în comitet"[951].

În anul 1911 se împlinea o jumătate de secol de la înființarea ASTREI. Serbările jubiliare ale ASTREI, desfăşurate la Blaj, între 28 şi 30 august 1911, au ridicat pe o treaptă superioară nu numai activitatea ASTREI, ci au dat un puternic impuls întregii mişcări naționale a poporului român[952]. Cu o forță nețărmurită a evocat poetul Octavian Goga contribuția luptătorilor anonimi, a poporului contra asupririi şi oprimării străine. „S-a vorbit de cei mari – spunea Octavian Goga – dar mai vârtos trebuie să ne aducem aminte, pentru învățătorii şi preoții din sate, pentru țăranii care duc greul luptei"[953].

Revelația manifestărilor de la Blaj a reprezentat-o zborul marelui aviator din Binținți, Aurel Vlaicu, de pe Câmpia Libertății, în admirația, entuziasmul şi bucuria nespusă a celor peste 25.000 de români[954]. La serbările de la Blaj au participat delegați ai tuturor despărțămintelor ASTREI. Despărțămintele Brad, Deva, Dobra, Hațeg, Hunedoara şi Orăştie şi-au trimis delegați la Blaj. Scrisori şi telegrame de felicitare s-au trimis şi de către românii din Deva şi împrejurimi[955].

Alegerea în iulie 1911 a unui comitet cercual condus de protopopul Ioan Dobre a dat un nou impuls activității despărțământului Deva. La ridicarea calității activității a contribuit şi reducerea numărului de comune la 56[956]. Acum despărțământul Deva avea arondate comunele: Deva, Bejan, Fornădia, Câinelul de Jos, Sulighete, Băcia, Petreni, Simeria – colonie, Tâmpa, Totia Mare, Banpotoc, Hărău, Chimindia, Vărmaga, Certejul de Sus, Hondol, Măgura, Săcărâmb, Nojag, Toplița, Bârsău, Boholt, Şoimuşul Mureşan, Biscaria, Şăuleşti, Peştişul de Jos, Archia, Cerna Cristur, Bârcea Mare, Bârcea Mică, Popeşti, Barbura, Buruene, Fizeş, Chişcădaga, Nevoieş, Bretelin, Ghergheş, Cîrjiți, Cozia, Dealul Mare, Gruelaci,

945 *Ibidem*.
946 „Analele Asociațiunii" …, 1903, nr. 4, iulie, p. 62.
947 „Analele Asociațiunii" …, 1903, nr. 6, noiembrie-decembrie, p. 188.
948 „Transilvania", XLI, nr. 4, iulie-august 1910, p. 253.
949 *Ibidem*, p. 202.
950 „Transilvania", 1911, nr. 5-6, p. 782.
951 *Ibidem,* p. 772.
952 *Unirea Transilvaniei cu România, 1918*, București, 1978, p. 338.
953 *Ibidem*, p. 339.
954 *Ibidem,* p. 341.
955 „Transilvania", XLII, nr. V-VI, septembrie-decembrie 1911, p. 758.
956 SJSAN, Fond *ASTRA*, 1.048/1912, f. 1-4.

Almaşul Sec, Seliştioara, Stoineasa, Vălişoara, Boia Bârzii, Leşnic, Merişor, Herepea, Căoi, Mintia, Veţel, Vulcez, Sântuhalm şi Sântandreş[957].

La 8 iulie 1912, directorul Ioan Dobre lansa un apel către inteligenţa română din Deva pentru a dona cărţi româneşti pentru despărţământul Deva. Apelul protopopului Ioan Dobre ruga intelectualii români să doneze „câte o cărticică românească potrivită cu menirea de a se distribui gratuit poporului nostru cu ocaziunea ţinerii adunării generale a despărţământului la Nevoieş, la 14 iulie a.c."[958]

Potrivit unui raport publicat în revista *Transilvania* privind activitatea despărţămintelor ASTREI în anul 1912, despărţământul Deva este menţionat cu o activitate slabă. Până la sfârşitul anului 1912, nu reuşise să înfiinţeze nicio agentură şi nicio bibliotecă[959]. În şedinţa comitetului din 7 iulie 1913 a fost amânată şi „înfiinţarea băncilor poporale pentru timpuri mai prielnice"[960]. În ceea ce priveşte reuniunile, ele au sporit la opt: „Reuniunea femeilor din comitatul Hunedoarei", „Hondoleana" institut de credit şi economii din Hondol, „Reuniunea de înmormântare din Deva", „Corul bisericesc gr. ort. rom. din Deva", „Corul bisericesc gr. ort. rom. din Săcărâmb", „Corul bisericesc gr. ort. rom. din Hondol", „Corul bisericii gr. ort. rom. din Buruiene" şi „Casina română din Deva", înfiinţată la 1867[961].

Şedinţa comitetului despărţământului Deva, din 21 ianuarie 1913, analizează decizia Comitetului ASTREI pentru susţinerea unor conferinţe economice pe teritoriul despărţământului în perioada 8-13 februarie 1913[962]. Comitetul despărţământului Deva aprecia bunele intenţii şi scopul nobil, dar în urma calamităţilor şi a inundaţiilor grave „se cere amânarea sosirii conferenţiarului în despărţământul Deva până la altă ocazie mai potrivită"[963]. Adunarea generală anuală a despărţământului pe anul 1913 are loc în satul Tâmpa, în data de 7 septembrie. Cu prilejul adunării cercuale, femeile române din Tâmpa au aranjat o frumoasă expoziţie de ţesături şi cusături şi o expoziţie de pâine. Celor mai reuşite exponate li s-au acordat premii în valoare de 20 coroane[964]. Expoziţiile au fost organizate în şcoală, iar membrii comitetului şi ceilalţi participanţi au apreciat zelul şi atragerea femeilor, cum şi a întregii populaţii faţă de lucruri româneşti[965].

Membrii comitetului au considerat că este necesară premierea celor mai reuşite exponate. Pentru fondul de premiere au contribuit: Despărţământul Deva (20 coroane), Reuniunea femeilor române din Deva (20 coroane), dr. Francisc Hossu-Longin (10 coroane), dr. Ioan Dobre (2 coroane) şi Alexandru Hossu (2 coroane)[966]. Din acest fond s-au acordat 17 premii de câte 2 coroane autoarelor celor mai reuşite exponate de ţesături şi cusături: Galea Ludovica, Groza Zefa, Muntean Vuţa, Lăzăresc Domnica, Măgurean Juja, Galea Ana, Bassa Sofia, Spinean Maria, Barcean Vuţa, Ocolişan Sinefta, Bassa Vilma, Sârb Carolina, Muntean Juja, Petruţesc Anca, Popoviciu Anica, Muntean Zefa l. George şi Galea Maria l. Iuon[967]. Premiul cel mare, în valoare de 5 coroane, a fost acordat Sineftei Muntean[968]. Pentru expoziţia de pâine au fost premiate cu suma de câte 2 coroane: Muntean Fiuţa, Galea Ana, Spinean Maria, Muntean Juja, Lăzăresc Anica şi Ocolişan Sinefta[969].

Comitetul despărţământului Deva aprecia reuşita deplină a adunării de la Tâmpa scriind: „Poporul a primit comitetul despărţământului cu vădită bucurie şi însufleţire, iar poveţele date de directorul despărţământului şi de conferenţiari au fost ascultate cu viu interes"[970]. La 26 decembrie 1913, Biroul despărţământului Deva comunica rezultatele obţinute la adunarea generală cercuală ţinută în satul Tâmpa şi cerea aprobare pentru acţiunile luate: acordarea de premii, înscrierea a 8 noi membri etc.

---

957 *Ibidem*.
958 SJHAN, Fond *Francisc Hossu-Longin*, doc. 261/7.
959 „Transilvania", XLIV, nr. 4-5/ iulie-octombrie 1913, p. 302.
960 *Ibidem,* p. 394.
961 *Ibidem*, p. 302.
962 SJSAN, Fond *ASTRA*, doc. 182/1913, f. 3-4.
963 *Ibidem*.
964 *Ibidem*, doc. 3/1913, f. 3-4.
965 *Ibidem.*
966 *Ibidem*.
967 *Ibidem.*
968 *Ibidem*.
969 *Ibidem*.
970 *Ibidem.*

La 10 aprilie 1914, Institutul de credit şi economii „Decebal” din Deva depunea rata a II-a de 100 coroane constituind taxa de membru fondator al Asociațiunii[971]. Adunarea generală a Institutului „Decebal”, din 26 februarie 1913, hotărâse să devină „membru fondator al Asociațiunii, cu taxa de 400 coroane, angajându-se a o plăti în patru rate anuale egale”[972].

Activitatea Despărțământului Deva al ASTREI a cunoscut momente de regres după izbucnirea războiului, din cauza situației excepționale cauzată de starea de asediu, suspendarea întrunirilor, cenzura presei etc. Numărul membrilor se reduce, bărbații de până la patruzeci de ani sunt mobilizați şi trimişi pe front. Potrivit unei statistici, realizate la 1 noiembrie 1916, în cadrul despărțământului Deva mai existau 2 membri fundatori (Decebal, institut de credit şi dr. Pop Iustin, avocat), 4 membri pe viață (Avocații dr. Nicolae Moțiu, dr. Virgil Olariu, dr. Eugen Tătar şi preotul din Leşnic, George Popovici) şi 18 membri ordinari[973]. Cei 18 membri ordinari sunt: Ioan Antal, învățător, Deva, Elena Ardelean n. Papiu, Deva, Dionisie Ardelean, inginer şi proprietar, Deva, Asinefta Bobei, preoteasă, Petreni, Dionisie Bobei, preot, Petreni, Simion Curiac, preot, Banpotoc, dr. Ioan Dobre, protopresbiter, Deva, directorul despărțământului, Nicolae Duma, preot, Vărmaga, Maria Groza, proprietar, Petreni, Aurelia Hossu-Longin n. Petco, soție de avocat, Deva, dr. Alexandru Hossu-Longin, avocat, Deva, Francisc Hossu-Longin, avocat, Deva, Nicolae Igna, învățător, Deva, Adam Lula, preot, Biscaria, dr. Aurora Olariu n. Popovici, Deva, Alexandru Petreu, preot, Tâmpa şi George Popovici, preot Sântandrei[974].

Izbucnirea Primului Război Mondial va crea noi dificultăți în activitatea despărțămintelor hunedorene ale ASTREI. Până la Marea Unire din 1918, despărțământul Deva, la fel şi celelalte despărțăminte hunedorene, va desfăşura mai mult o activitate de strângere a taxelor. În anul 1915, Simion Curiac achita suma de 10 coroane reprezentând taxa de membru ordinar al Asociațiunii pentru anul respectiv[975]. Alexandru Hossu-Longin achita, în anul 1917, 20 coroane taxa pe anul 1916, pentru „D-sa şi soția născută Aurelia Petco”[976]. Foarte mulți membri ai comitetelor despărțămintelor au fost mobilizați, ceea ce a determinat o stagnare a activității.

Criza este resimțită şi la nivelul conducerii centrale a Asociațiunii. Comitetul Central hotăra, la 5 decembrie 1914: sistarea tipăririi *Bibliotecii poporale*, suprimarea posturilor de secretar literar, conferențiar agronomic, custode al muzeului şi administrator al Bibliotecii poporale, reducerea sumelor pentru bibliotecă, muzeu, revista *Transilvania* şi pentru retribuțiile corpului didactic de la Şcoala civilă de fete[977].

Despărțământul Baia de Criş (Brad) al ASTREI. Înființat în acelaşi an (1873) cu Despărțământul Deva, sfera de activitate a acestui despărțământ a cuprins comunele din fostul comitat Zarand. În rândurile Despărțământului din Zarand au activat o serie de profesori de la Gimnaziul ortodox din Brad, între care amintim pe George Părău, Petru Rimbaş, Vasile Boneu, Ioan Radu şi alții.

La reorganizarea din anul 1890, conducerea despărțământului Baia de Criş propunea, la 15 aprilie 1890, ca din fostul comitat Zarand să se constituie un singur despărțământ, cu centrul la Baia de Criş, dacă va cuprinde şi comunele din cercul Hălmagiului, dacă nu, cu centrul la Brad[978]. Întrucât comunele din cercul Hălmagiului vor constitui un despărțământ aparte, centrul despărțământului s-a stabilit la Brad.

În cadrul adunării cercuale a Despărțământului Brad, desfăşurate la Crişcior, în 18 august 1896, s-au aprobat ajutoare pentru învățăceii de cizmari şi 100 florini ca ajutoare pentru organizarea de grădini cu pomi pe lângă şcolile din Zarand şi pentru procurarea de unelte agricole[979]. Potrivit procesului verbal înaintat de către comitetul cercual al despărțământului Brad către conducerea ASTREI, la 17 august 1899, Adunarea generală a acestui despărțământ s-a desfăşurat în satul Rişca, în data de 13 august[980]. În cadrul adunării a fost prezentat raportul general al comitetului cercual şi rațiociniul casei pe anii 1898-1899[981]. În

971 Ibidem, doc. 896/1914, f. 1.
972 Ibidem.
973 „Transilvania”, XLVII, nr. 7-12, 1 decembrie v. 1916, p. 145-146.
974 *Ibidem.*
975 SJSAN, Fond *ASTRA*, doc. 766/1915, f. 1.
976 *Ibidem*, doc. 460/1917, f. 1.
977 Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 46.
978 „Transilvania”, XXI, nr. 8, 1 septembrie 1890, p. 252.
979 Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 265.
980 „Transilvania”, XXX, 1899, p. 126.
981 *Ibidem.*

cadrul adunării generale cercuale a conferenţiat părintele Nicole Florea din Rişca despre „Asociaţiunea pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român". Nicolae Florea, Nerva Oncu şi Alexandru Florea au achitat taxa de înscriere devenind membri noi ai ASTREI[982].

Cu acest prilej au fost încasate taxele restante de la 16 membri ordinari, în sumă de 80 florini şi 12 florini de la 11 membri ajutători[983]. Bugetul pentru anul 1899-1900 a fost stabilit la 192 florini, atât la venituri, cât şi la cheltuieli. În cadrul adunării de la Rişca au fost desemnaţi ca delegaţi pentru Adunarea generală a ASTREI de la Deva, din 1899, protopopul Vasile Damian şi profesorul George Părău, iar ca supleanţi, Petru Rimbaş şi Vasile Boneu[984]. La adunare despărţământul Brad al ASTREI a fost reprezentat prin George Părău şi Petru Rimbaş[985].

La 28 iulie 1901 Adunarea generală anuală s-a desfăşurat în oraşul Brad. Pe ordinea de zi au figurat mai multe puncte între care amintim: raportul comitetului cercual de la adunarea din 1899, raportul despre încasarea taxelor de membri, aprobarea bugetului pe anul 1902, alegerea noului comitet şi a delegaţilor la Adunarea generală a Asociaţiunii[986]. Cu ocazia adunării de la Brad au devenit membri ai ASTREI Ştefan Albu, Nicolae Florea, Nicolae Bedea, Dimitrie Moldovan şi Georgiu Ometa[987].

Bugetul s-a stabilit şi aprobat la 98 coroane, la cheltuieli fiind prevăzute 3 ajutoare de câte 10 coroane pentru ucenicii de meserie şi două pentru cei ce se vor distinge în cultivarea grădinăritului[988]. În comitetul cercual al despărţământului pentru următorii trei ani au fost aleşi: protopopul Vasile Damian (director) şi dr. Pavel Oprişa, George Părău, Petru Rimbaş şi Ioan German (membri)[989]. Delegaţi ai despărţământului Brad la Adunarea generală a ASTREI au fost desemnaţi Gerasim Candrea şi Petru Rimbaş, iar ca supleanţi, Silviu Damian şi Alexandru Draia[990].

Foto 135 – Echipa Căminului cultural din Ţebea, condusă de învăţătorul Petru Rusu, membru al Despărţământului Brad al ASTREI (1938)

Medicul din Brad, Ioan Rusu, prin testamentul întocmit la 29 iulie 1900, a lăsat Asociaţiunii, în scopul înfiinţării unei fundaţiuni sub denumirea „Fundaţiunea Ioan Rusu, medic, şi soţia sa Catalina" următoarele: „Toţi banii depuşi pe numele său spre fructificare, toate efectele, o pretensiune a sa faţă cu

[982] *Ibidem*.
[983] *Ibidem.*
[984] *Ibidem*.
[985] „Transilvania", XXX, 1899, p. 106.
[986] „Transilvania", XXXII, nr. 6-7, iulie-august 1901, p. 158-159.
[987] *Ibidem*.
[988] *Ibidem.*
[989] *Ibidem.*
[990] *Ibidem*.

fondul protopresbiteral din Brad, suma asigurată şi realitatea indusă în cartea funduară a comunei Brad, sub nr. 890 cu toate supra-edificatele”[991].

Prin testament se stabilea ca 30% se vor capitaliza, restul se va distribui, la început „ca stipendii mai mici la studenții de gimnaziu sau şcoli reale şi comerciale”, iar mai târziu când veniturile vor permite şi „stipendii până la 800 coroane pentru studenții universitari sau de la alte institute superioare”[992]. Se punea condiția că stipendii se vor putea „conferi numai studenților de naționalitate română, gr. or. şi gr. cat. având, sub anumite condiții, preferință cei înrudiți cu fondatorul”[993]. Dacă Asociațiunea îşi înceta existența sau ar refuza administrarea Fundațiunii „aceasta are să treacă în administrarea capitlului greco-catolic român din Blaj”[994]. Copia testamentului medicului Ioan Rusu din Brad a fost trimisă Asociațiunii de către directorul Gimnaziului, George Părău, în calitate de executor testamentar. Din partea Asociațiunii este împuternicit să o reprezinte dr. Ioan Papp, avocat în Brad[995].

La 6 august 1903, avocatul Ioan Papp trimitea o scrisoare Comitetului Central al Asociațiunii prin care informa că „toți cei interesați au acceptat testamentul”[996]. Comitetul Central „ia act de testamentul fericitului Ioan Rusu, fost medic în Brad, şi declara că primeşte să administreze fundațiunea”[997]. Apoi exprimă mulțumiri avocatului Ioan Papp şi-l roagă să intre în „pertractări cu văduva şi executorul testamentar pentru a stabili modalitatea administrării averii testate pe timpul cât durează uzufructul văduvei”[998]. Din Fundația medicului Ioan Rusu, în anul 1915, s-a acordat suma de peste 40.000 coroane pentru ajutorarea învățăceilor de meserii[999].

În cadrul adunărilor generale ale ASTREI din anii 1912 (Sibiu) şi 1913 (Orăştie) s-au discutat diverse aspecte ale propagandei economice şi cooperatiste, consemnându-se înființarea de noi însoțiri, printre care şi Banca populară „Fraga” din satul Vaca (azi Crişan)[1000].

În anul 1901, Despărțământul Brad al ASTREI avea 3 membri pe viață şi 17 membri ordinari. Cei trei membri pe viață sunt: Simeon Băcilă, preot în Ormindea, Cosma Elia Iuliu, preot în Crăciuneşti şi Silviu Damian, proprietar din Brad[1001]. Membrii ordinari ai despărțământului Brad au fost: Balasiu Artemiu, comerciant (Băița), Coțioiu Romul, comerciant (Baia de Criş), Vasile Damian, protopop (Brad), Draia Alexandru, învățător (Crişcior), Gherman Ioan, profesor (Brad), Grozea Ioan, protopop (Hălmagiu), dr. Moldovan Corneliu, medic (Băița), Moldovan George, notar (Băița), dr. Pavel Oprişa, profesor (Brad), Părău George, profesor (Brad), Perian Lazăr, proprietar (Băița), Perian Petru, preot (Trestia), Pop Constantin, preot (Baia de Criş), Pop Nicolau, capelan (Ormindea), Rusu Ioan, medic (Brad) şi Stanciu Ioan, arendator (Brad)[1002].

Despărțământul Brad al ASTREI, deşi activitatea sa a fost mai puțin popularizată, s-a înscris printre cele mai active. Aceasta ne este dovedită şi prin raportul publicat în revista *Transilvania*. Iată situația prezentată:

- Numărul agenturilor – 5, în comunele Crişcior, Vaca, Țebea, Curechiu şi Juncu.
- Numărul bibliotecilor, 26. În comunele: Brad cu 136 volume, Crişcior (42 vol.), Țebea (214 vol.), Curechiu (60 vol.), Vaca (411 vol.), Junc (55 vol.), Mihăileni (47 vol.), Cărăstău (40 vol.), Blăjeni-Criş (50 vol.), Blăjeni-Plai (42 vol.), Baia de Criş (50 vol.), Băița (24 vol.), Crăciuneşti (24 vol.), Luncoiul de Jos (23 vol.), Mesteacăn (41 vol.), Rovina (27 vol.), Ribicioara (28 vol.), Ormindea (50 vol.), Ribița (50 vol.), Valea Brad (50 vol.), Bulzeşti (127 vol.), Căraciu (27 vol.), Peştera (27 vol.), Sălişte (48 vol.), Trestia (23 vol.) şi Rişca (24 vol.), toate sunt unite cu bibliotecile parohiale[1003].

---

991 „Analele Asociațiunii”, V, octombrie, 1903, p. 167-168.
992 *Ibidem.*
993 *Ibidem.*
994 *Ibidem.*
995 *Ibidem.*
996 *Ibidem.*
997 *Ibidem.*
998 *Ibidem.*
999 „Transilvania”, nr. 1-2, 1919, p. 14.
1000 Pamfil Matei*, op. cit.,* p. 270.
1001 „Transilvania”, XXXII, nr. 6-7, iulie-august 1901, p. 73-74.
1002 *Ibidem.*
1003 „Transilvania”, XLIV, nr. IV-V, iulie-octombrie 1913, p. 299.

- Numărul reuniunilor se ridică la 8: „Crişana” institut de credit şi economii Brad, „Zărândeana”, institut de credit şi economii Băiţa, Reuniunea de înmormântare Brad, Reuniunea de înmormântare Băiţa, Reuniunea pentru asigurarea vitelor Brad, „Industria” însoţire economico-financiară în Brad, „Matca” institut financiar la Ţebea şi „Libra” însoţire de credit în Crişcior[1004].

Printre despărţămintele care au fost remarcate pentru buna organizare a bibliotecilor se afla şi despărţământul Brad. În anul 1920 despărţământul dispunea de 1.616 volume aflate în cele 27 de biblioteci, iar în anul 1932, numai în cadrul bibliotecii din Brad se aflau 350 volume[1005]. În anul 1916, doar despărţămintele Brad şi Făgăraş şi-au ţinut adunările cercuale. În cadrul adunării de la Brad s-a distribuit *Calendarul Asociaţiunii* şi diverse cărţi, iar pentru soldaţi s-au oferit gratuit 8.304 volume.

Faţă de situaţia constatată în anul 1901, despărţământul Brad înregistrează, în intervalul 1901-1916, o creştere a numărului membrilor pe viaţă de la 3 la 9 şi a membrilor fondatori de la 0 la 3. În acelaşi interval (1901-1916), numărul membrilor ordinari s-a redus de la 17 la 8[1006]. La 1 noiembrie 1916, despărţământul Brad al ASTREI înregistra 3 membri fondatori („Crişana”, institut de credit, Brad, dr. Ioan Papp, avocat, Brad şi Veturia Papp n. Bontescu, soţie de avocat, Brad), 9 membri pe viaţă (Ştefan Albu, director gimnaziu, Brad, Vasile Boneu, profesor, Brad, Emanuil Comşa, directorul institutului „Crişana”, Brad, Vasile Damian, protopop, deputat dietal, Brad, dr. Ioan Keri, profesor, Brad, dr. Pavel Oprişa, profesor, Brad, dr. Ioan Radu, profesor, Brad, directorul despărţământului, Mihail Stoia, preot, Brad şi dr. Traian Suciu, profesor, Brad) şi 8 membri ordinari, (Ioan Cutean, comerciant, Brad, dr. Corneliu Moldovan, medic, Băiţa, Petru Perian, preot Trestia, Constantin Pop, protopop, Baia de Criş, Petru Rimbaş, paroh şi contabil, Brad, dr. Nicolae Robu, medic, Baia de Criş, Aron Roman, preot Luncoiul de Sus şi dr. Tiberiu Tisu, avocat Brad)[1007].

Despărţământul Haţeg al ASTREI. Între primele trei despărţăminte înfiinţate în comitatul Hunedoara se număra şi cel al Haţegului. Încă de la înfiinţare, Despărţământul Haţeg cuprindea toate localităţile din zonele Haţegului, Puiului şi Văii Jiului. Înfiinţarea unui despărţământ pentru această zonă a fost stabilită de Adunarea generală a ASTREI, desfăşurată la Şomcuta Mare în anul 1869.

Primarul oraşului Haţeg, Petru Petroviciu, prin scrisoarea sa adresată Comitetului ASTREI, la 25 februarie 1872, îi aducea la cunoştinţă că „voieşte a face paşii de lipsă pentru înfiinţarea şi constituirea despărţământului cercual al Asociaţiunii în Haţeg şi, totodată cere a i se trimite spre acel scop câteva exemplare din Regulamentul şi Statutele Asociaţiunii”[1008]. Încunoştinţarea primarului din Haţeg era luată „cu plăcere spre ştiinţă şi totodată se decide a i se trimite recerutele exemplare din statute şi regulamentul Asociaţiunii”[1009]. După înfiinţarea despărţământului Haţeg se depune o activitate intensă pentru răspândirea ideilor ASTREI în Ţara Haţegului şi Valea Jiului, teritoriu care era arondat acestui despărţământ.

Primul director al despărţământului Haţeg al ASTREI a fost ales protopopul ortodox Ioan Raţiu. Protopopul Ioan Raţiu a desfăşurat o activitate intensă pentru înscrierea de membri şi adunarea taxelor, imediat după denumirea sa în funcţia de membru colector, în şedinţa Comitetului ASTREI din 10 decembrie 1861. Între membrii ASTREI din Haţeg amintim pe Alesandru Băiaş (1864), negustorul Bucur Popovici (1862-1863), Petru Pop (1865-1872), Ioan Raţiu protopop (1864-1868), Mihail Munteanu (1864-1865), preotul Ioan Suciu din Galaţi (1868-1869), preotul Ştefan Sora din Râu Bărbat (1868-1870), preotul Petru Burlec din Iscroni 1868-1870), Sava Borţia (1873-1874) şi Iosif Mircea, cancelist din Haţeg (1868-1869). În acelaşi an 1868, achitau taxa pentru diploma de membru al ASTREI, în valoare de 1 florin, proprietarii din Haţeg: Michail Munteanu, Marcu Teodosie sen., Marcu Teodosie jun., Marcu Ciuciu, Avram Ciuciu şi Teodor Popescu.

În noua arondare din anul 1890, teritoriul despărţământului Haţeg suferă uşoare modificări conform propunerilor făcute de către subcomitet. Propunerea conducerii despărţământului Haţeg prevedea

[1004] *Ibidem.*
[1005] Rodica Andruş, *Din activitatea bibliotecilor înfiinţate de ASTRA în judeţul Hunedoara*, în „Sargetia”, XX, 1986-1987, p. 393.
[1006] „Transilvania”, XLVII, nr. 7-12, 1 decembrie v. 1916, p. 141-142.
[1007] *Ibidem*.
[1008] „Transilvania”, nr. 6, 15 martie 1872, p. 69.
[1009] *Ibidem*.

cuprinderea comunelor din cercurile Haţegului, Puiului şi Petroşanilor şi din comunele Nădăştia Inferioară, Nădăştia Superioară şi Ocolişu Mare din cercul Hunedoarei[1010].

Adunarea generală a ASTREI, din anul 1890, se desfăşoară în oraşul Reghin în zilele de 27-28 august. Cu acest prilej, protopopul ortodox Ioan Rațiu, Mihail Bontescu şi Ioan Ivan trimit o telegramă de felicitare în numele despărțământului Hațeg şi propunerea ca viitoarea adunare generală să se desfăşoare în oraşul Hațeg[1011]. Conducerea ASTREI acceptă propunerea hațeganilor şi adunarea din anul 1891 se va desfăşura aici. La adunare participă din partea Comitetului Central al ASTREI, George Barițiu, care a rostit cuvântul de deschidere. Acesta face nu numai aprecieri generale vizavi de activitatea ASTREI, ci prezintă în fața adunării cifre concludente, menționând câteva din eforturile financiare pentru perioada 1861-1880. Foarte importantă este atitudinea lui George Barițiu, față de problemele istoriei poporului român, subliniind vandalismul față de vestigiile istorice, care lasă impresia că se fac premeditat „cu scopul precugetat că dacă s-ar putea, să se şteargă şi cea mai mică urmă a domniei romane în aceste țări”[1012].

Critica este îndreptată în primul rând împotriva arheologilor, în special a membrilor Societății de istorie şi arheologie din Deva „care dovedesc mult zel şi largi cunoştințe de specialitate, dar care se manifestă, uneori, în mod demonstrativ şi în ton provocator, față cu poporul român, mai ales când ei discută în nenumărate variațiuni vechimea noastră în țările acestea”[1013]. Deoarece, sublinia George Barițiu „istoria nu se scrie cu dacă, cu poate, cu mi se pare, nici pe placul fantastic, ci cu date pozitive, pentru că atunci când cineva pleacă din câte o ipoteză, din vreo urmă istorică întunecată, cu tendința învederată de a ascunde ori a altera originea poporului român sau a-i întregi trecutul ca şi când alt popor mai decăzut, nu s-ar mai afla pe fața pământului, atunci tendința scriitorului este învederată, el a lunecat şi s-a rătăcit în labirintul politicii militante, ceea ce nu este permis ca să facă nici un om care zice că cultivă ştiința pentru ştiință, iar nu pentru scopuri politice”[1014].

Foto 136 – George Bariţiu, delegatul ASTREI la Adunarea de la Haţeg, 1891

Cu ocazia adunării generale a ASTREI desfăşurată la Hațeg, în anul 1891, a fost organizată o expoziție etnografică care a fost apreciată în mod deosebit. Se sublinia atunci că: „În viitor să se caute a se ține expozițiuni locale industriale şi agricole peste tot unde se va ține o adunare generală şi să se facă posibilă cercetarea expozițiunilor şi pentru masa poporului”[1015].

1010 „Transilvania”, XXI, nr. 8, 1 septembrie 1890, p. 252,

1011 „Transilvania”, XXI, nr. 9, 15 septembrie 1890, p. 317.

1012 Rodica Andruș, *Lucrările adunărilor generale ale ASTREI ținute în județul Hunedoara*, în „Sargetia”, XXI-XXIX, 1988-1991, p. 437-459.

1013 „Transilvania”, XXII, nr. 10, p. 293-295.

1014 *Ibidem*.

1015 Rodica Andruș, *Câteva date privitoare la activitatea despărțămintelor hunedorene ale ASTREI*, în „Sargetia”, XVIII-XIX, 1984-1985, p. 397-402.

În anul 1894 despărțământul Hațeg al ASTREI avea 2 membri aleşi pe viață şi 11 membri ordinari[1016]. Din Hațeg se raporta în anul 1899 despre înființarea unei biblioteci poporale locale cu 70 volume, în valoare de 63 coroane şi 40 fileri[1017]. Biblioteca din Hațeg înregistrează o creştere constantă a numărului de volume, dovadă a unui interes pentru citit al hațeganilor (de la 70 în 1899 la 361 în 1907)[1018]. Conducerea despărțământului Hațeg face un apel către Comitetul Central al ASTREI cerând să-i trimită noi publicații pe seama bibliotecii. Mai mult, conducerea Despărțământului Hațeg manifestă o preocupare continuă pentru înființare de biblioteci în comunele aparținătoare. Cu prilejul adunării cercuale a despărțământului, desfăşurată la Merişor, în 11 august 1901, se stabilea că o jumătate din „competența bugetară" a despărțământului se acordă şcolii din Merişor pentru înființarea unei biblioteci poporale[1019].

Despărțământul sub conducerea directorului dr. Gavril Suciu înregistrează realizări notabile. La sfârşitul anului 1912 erau înființate 4 agenturi, 14 biblioteci, 10 reuniuni şi o avere compusă din: Biblioteca centrală din Hațeg (1.150 coroane), Bibliotecile poporale (100 coroane), Schiopticonul (389,48 coroane), diapozitive, pânză, ladă, recuzite (200 coroane), dulapuri pentru cărți (40 coroane), fondul despărțământului pentru biblioteci şi prelegeri (706 coroane). Semnează dr. Gavril Suciu, directorul despărțământului[1020]. Agenturile erau înființate în comunele Barul Mare, Boşorod, Grădişte şi Pui, iar cele 14 biblioteci funcționau în Hațeg (667 vol.), Grădişte (77 vol.), Boşorod (77 vol.), Toteşti (15 vol.), Barul Mare (78 vol.), Silvaşul Inferior (8 vol.), Silvaşul Superior (9 vol.), Densuş (12 vol.), Sânpetru (7 vol.), Bărăşti (10 vol.), Ciopea (11 vol.), Bouțarul Inferior (14 vol.), Merişor (7 vol.) şi Pui (14 vol.)[1021].

Situația Despărțământului Hațeg al ASTREI, la 1 noiembrie 1916, se prezenta în felul următor: 3 membri pe viață (dr. Toma Ienciu, avocat, Pui, dr. Augustin Străițar, avocat, Hațeg şi dr. Teodor Vasinca, avocat, Pui) şi 16 membri ordinari (Simion Câmpean, învățător, Bouțari, Petru Chețian, preot, Densuş, Petru Ciachi, preot, Ostrov, Petru Clecan, comerciant, Pui, Teofil Crişan, vicar, Hațeg, Leo Man, monah la mănăstirea Prislop, Aron Mihăescu, paroh, Lunca Cernii, Nicolae Muntean, protopop, Grădişte, Paul Olteanu, învățător în pensie, Hațeg, Ioan Opriş, învățător, Baru Mare, Maria Penciu, privatieră, Hațeg, dr. Cornel Popescu, protopop, Hațeg, vicedirectorul despărțământului, Marcu Popescu, măcelar, Hațeg, Romul Raca, preot, Bouțari şi dr. Eugen Şelariu, medic, Hațeg)[1022].

Despărțământul Orăştie al ASTREI. Până la reorganizarea din anul 1890, comunele din zona Orăştiei au fost arondate despărțământului Sebeş al ASTREI. Încă din şedința Comitetului ASTREI din 10 decembrie 1861 au fost desemnați în funcția de membri colectori ai ASTREI pentru ținutul Orăştiei senatorul Ioan Balomiri şi secretarul magistratului Nicolae Barbu. Luând în considerare importanța culturală a Orăştiei, în anul 1867, au mai fost cooptați în rândul membrilor colectori protopopul greco-catolic George Bercianu şi protopopul ortodox Nicolae Popovici.

În urma activității desfăşurate de către cei patru membri colectori un număr important de orăştieni au devenit membri ai ASTREI. În perioada 1863-1873, din oraşul Orăştie şi comunele din jur au devenit membri ai ASTREI: Ioan Balomiri (senator), Nicolae Barbu (secretar), Michail Dobo de Rusca (secretar), Oros Iacob (notar), Nicolae Popovici (protopop), Tatartzi Spiridon (negustor), George Popovici (paroh), Zaharia Nicolau (econom), Alecsandru Claudiu Vlad (cancelist magistrat), Nicolae Bersan (paroh), Vlad Adam (econom), Vasile Ordeanu (paroh Romos), Petru Todor (econom Turdaş), Dumitru Stoica (notar comunal, Vaidei), Andrei Dănilă (notar comunal, Căstău), Ioan Popovici (paroh, Vaidei), Pamfilie Mihail (primar, Romoşel), Petru Văleanu (protopop, Orăştie), Petru Boeriu (maestru de cordovan, Orăştie), Iosif Dumitru (notar comunal, Beriu), David Costescu (primar, Sereca), Samuil Trifon (paroh, Beriu), Ioan Tulbaşiu (Orăştie). Trebuie amintit faptul că maestrul de cordovan, Ilie Pop, a depus taxa de 101 florini devenind membru pe viață al ASTREI.

Unul dintre cele mai importante evenimente din viața oraşului Orăştie l-a constituit organizarea adunării generale a ASTREI din anul 1884. Pentru reuşita adunării şi-a concentrat forțele întreaga elită intelectuală şi economică a Orăştiei. Evenimentul din anul 1884 a fost de bun augur la Orăştie.

1016 „Transilvania", XXVI, nr. 2, 15 februarie 1895, p. 37.
1017 Rodica Andruş, *Din activitatea bibliotecilor*, p. 389-396.
1018 *Ibidem*, p. 391.
1019 „Transilvania", 1901, nr. 8, p. 162-163.
1020 „Transilvania", XLIV, nr. IV-V, iulie-octombrie 1913, p. 304.
1021 Rodica Andruş, *Din activitatea bibliotecilor*, p. 392-393.
1022 „Transilvania", XLVII, nr. 7-12, 1 decembrie v. 1916, p. 147.

Îmbărbătarea orăştienilor au realizat-o Iacob Bologa, vicepreşedintele ASTREI, George Bariţiu, Ioan Slavici, Eugen Brote, Daniil Barcianu, P. Cosma, prezenţi la Orăştie. La îndrumările acestora „a urmat apropierea şi reculegerea sufletească şi a mărit încrederea în forţele proprii ale intelectualilor din localitate în aşa măsură, încât s-a crezut că e timpul sosit pentru o nouă viaţă românească”[1023].

Foto 137 – Iacob Bologa, vicepreşedintele ASTREI, delegat la Adunarea de la Orăştie, 1884

Primirea oaspeţilor a fost făcută de dr. A. Tincu, dr. I. Mihu şi dr. Şt. Erdelyi. La adunarea ASTREI de la Orăştie a participat toată elita intelectuală a comitatului Hunedoara şi un numeros public. Au sosit la Orăştie delegaţi din Deva, Haţeg, Alba Iulia, Sibiu, Gherla, Câmpeni, Bucureşti, Seghedin şi Turda[1024]. Elita intelectuală din Orăştie a pregătit un program cultural deosebit pentru delectarea oaspeţilor prezentând coruri de femei, piese instrumentale, solişti vocali, cor mixt, piese de teatru. În finalul lucrărilor a fost organizată o excursie în oraşul Hunedoara unde s-a vizitat „castelul şi topitoria”[1025]. În urma adunării din 1884 un număr important de persoane din Orăştie şi comunele din jur au devenit membri ai ASTREI.

În anul 1884 achitau taxele de membri: Laurian Berceanu, notar în Romos, comuna Pricaz, Nicolae Andrei, paroh în Căstău, Samuil Pop, avocat în Orăştie, comuna Romoşel, Ioan Lăzăroiu senior, econom în Orăştie, Nicolae Trifu, econom în Orăştie, George Vinţianu, industriaş în Orăştie, comuna Turdaş, Petru Todor, notar în Turdaş, Ioan Mihescu, econom în Orăştie, Simion Corvin, proprietar în Orăştie, George Braşoveanu, casier în Orăştie, I. Boteanu, paroh în Binţinţi (azi Aurel Vlaicu), Ilia Popovici, paroh în Sibişel, George Puican, econom în Orăştie, Ionuţiu Ştefănescu, econom în Orăştie, Precup Herlea, notar în Cugir, Iosif Dumitru, notar în Beriu, Iacob Oros, senator în Orăştie, Ioan Mariuţiu l. Avram, econom în Cugir, David Avrămescu, paroh în Orăştioara, Nicolae Suciu, paroh în Balomir, Chirilă Teacoi, paroh în Dâncu Mare, Iosif Tăbăcariu, econom în Orăştie, Ioan Marian, econom în Orăştie, Avram Mihăilă, paroh în Romoşel, Ioan Andreescu, industriaş în Orăştie, Adam Cristea, croitor în Orăştie, Nicolae Dubleş, notar în Vaidei, Irimie Boca, econom în Orăştie[1026]. Trebuie amintit gestul de înalt patriotism al dr. Ioan Mihu, care a achitat taxa de 200 florini, devenind membru fondator al ASTREI[1027]. La rândul lor, Traian Mihai, proprietar în Orăştie şi Demian Silviu, proprietar în Balşa, au achitat taxa de câte 100 florini, devenind membri pe viaţă ai ASTREI[1028].

În anul 1890 s-a înfiinţat Despărţământul Orăştie al ASTREI cuprinzând comunele din cercurile Orăştiei şi Geoagiului. Conducerea Comitetului Despărţământului Orăştie continuă tradiţia celorlalte despărţăminte organizând adunarea anuală în localităţile mai importante: Cugir, Romos, Geoagiu,

[1023] *Orăștie 750 de ani*, Deva, 1974, p. 143.
[1024] *Ibidem.*
[1025] *Ibidem.*
[1026] „Transilvania”, XVI, nr. 17-18, 1-15 septembrie 1885, p. 150-151.
[1027] *Ibidem*.
[1028] *Ibidem*.

Bobâlna, Romoşel şi oraşul Orăştie. În anul 1896, adunarea anuală are loc la Cugir unde, în afara programului obişnuit, se prezintă şi un spectacol cu piesa „O noapte furtunoasă”[1029].

La 15 octombrie 1899 s-a desfăşurat adunarea anuală în oraşul Orăştie. Cu această ocazie a fost ales un nou comitet cercual pentru următorii trei ani (1899-1902). În funcția de director al despărțământului a fost ales protopopul Vasile Domşa, dr. Romul Dobo de Rusca (casier), Laurian Berceanu (secretar), Petru Belei (controlor), Aurel P. Barcianu, membri[1030]. Din comitetul despărțământului mai făceau parte şi cei 6 membri fondatori şi 6 membri pe viață[1031].

Conform procesului verbal înaintat conducerii ASTREI, la 8 noiembrie 1900, a avut loc adunarea cercuală a Despărțământului Orăştie, desfăşurată la Romoşel. În cadrul adunării s-a prezentat raportul anual al comitetului şi bilanțul financiar al despărțământului. Învățătorul Adam Basarabă a prezentat o disertație despre „Credințele deşarte şi urmările lor stricăcioase”[1032]. Participanților la adunare li s-au împărțit cărți cu un conținut instructiv. S-au înscris 9 membri ordinari: Avram Dubleş, Nicolae Roman, Petru Truca, Avram Nasta, Avram Dubleş senior, Petru Crăciunescu, Petru Ştefănescu, Adam Basarabă şi Nicolae Mihăilă, achitând fiecare taxa de 10 coroane[1033]. Comuna Romoşel a devenit membră pe viață, reprezentanții ei achitând taxa de 200 coroane[1034]. S-a aprobat înființarea a două premii, unul pentru lucruri de mână femeieşti şi al doilea pentru pomologie. Delegați la Adunarea generală a ASTREI din anul 1901 au fost aleşi Vasile Domşa şi Laurian Bercian[1035].

Raportul activității pe anul 1901 consemna ținerea a 3 şedințe de către comitet, rezolvarea problemelor curente, precum şi acordarea a 2 stipendii pentru învățăceii de meserii. La adunarea din 8 noiembrie 1900, comitetul a invitat toate agenturile din despărțământ să-şi trimită câte 2 delegați la adunare şi le-a trimis liste de colectare[1036].

Făcând un bilanț al colectelor efectuate de la data înființării (1890) şi până în anul 1900, a rezultat o sumă de 4.131 coroane, 82 fileri din care s-au depus la casa centrală a ASTREI suma de 3.085 coroane[1037]. Suma de 1.040 coroane s-a acordat ca stipendii învățăceilor de meserii şi premii pentru promovarea pomăritului, legumăritului şi a industriei de casă[1038]. Pentru viitorii ani, comitetul şi-a propus să acționeze pentru înființarea bibliotecilor poporale ambulante[1039]. Raportul comitetului pentru anul 1900 menționa faptul că rezultatele nu sunt cele aşteptate din cauza „persoanelor din fruntea agenturilor comunale, din care cele mai multe au dovedit o nepăsare vrednică de condamnat”[1040].

În anul 1901, despărțământul ASTRA al Orăştiei număra 6 membri fondatori, 6 membri pe viață şi 23 membri ordinari[1041]. Membrii fondatori ai despărțământului sunt: „Ardeleana” institut de credit, Erdélyi Victoria n. Bardoşi, soție de medic (Orăştie), Ioan Mihai, proprietar (Orăştie), dr. Ioan Mihu, avocat (Orăştie), dr. Aurel Muntean şi Samuil Popovici, protopop onorific (Beriu)[1042].

Calitatea de membri pe viață ai despărțământului o aveau următorii: Simeon Corvin, comerciant (Orăştie), dr. Enea Draia, avocat (Orăştie), Iosif Indrieş, proprietar (Băcăinți), dr. Silviu Moldovan, avocat (Orăştie) şi comunele Romos şi Romoşel[1043]. Membri ordinari ai despărțământului erau: Aurel P. Barcianu, proprietar (Orăştie), Adam Basarabă, capelan (Romos), Laurian Bercian, notar (Orăştie), George Bogdănescu, proprietar (Orăştie), Petru Crăciunescu, proprietar (Romoşel), dr. Romul Dobo de Rusca, medic (Orăştie), Vasile Domşa, protopop (Orăştie), Avram Dubleş senior, proprietar (Romoşel), Avram Dubleş, învățător (Romoşel), Nicolau Dubleş, notar (Romos), Friedman Liviu, notar (Şibot),

1029 *Orăştie, 750 de ani*, p. 144.
1030 „Transilvania”, XXXII, nr. 5, iunie 901, p. 188.
1031 *Ibidem.*
1032 *Ibidem,* p. 183.
1033 *Ibidem.*
1034 *Ibidem.*
1035 *Ibidem.*
1036 *Ibidem*, p. 188.
1037 *Ibidem.*
1038 *Ibidem.*
1039 *Ibidem*.
1040 *Ibidem.*
1041 „Transilvania”, XXXII, nr. 6-7, iulie-august 1901, p. 87-88.
1042 *Ibidem.*
1043 *Ibidem*.

Nicolau Mihăilă, proprietar (Vinerea), Avram Nasta, proprietar (Romoşel), Iosif de Orbanaş, pretor (Orăştie), Ilie Popovici, preot (Sibişel), Ioan Popovici, preot (Gelmar), Nicolau Roman, preot, (Romoşel), Petru Ştefănescu, proprietar (Romoşel), Zaharia Tilicea, preot (Vaidei), Petru Truca, notar (Romoşel), Vaidei, comuna bisericească greco-ortodoxă, comuna Vaidei şi Ioan Vulc, comerciant (Orăştie)[1044].

Despărțământul Orăştie al ASTREI se situa printre cele mai active din întreaga Transilvanie. În perioada 1901-1916 numărul membrilor fondatori creşte de la 6 la 10, iar al membrilor pe viață de la 6 la 29[1045]. În ce priveşte numărul membrilor ordinari, se reduce de la 23 la 16, cauza principală fiind mobilizarea membrilor apți pentru luptă.

O importanță deosebită pentru activitatea despărțămintelor hunedorene a constituit-o Adunarea generală a ASTREI, desfăşurată la Orăştie în anul 1913. Aici a fost dezbătută pe larg problema secțiilor ştiințifice, reorganizarea secției şcolare, sau înființarea secțiilor de drept, ştiințe sociale şi igienă. Din raportul prezentat se poate desprinde activitatea unor membri hunedoreni ai diferitelor secții. La acea dată erau membri ai secțiilor ştiințifice-literare dr. Ioan Radu (directorul gimnaziului din Brad), dr. Silviu Dragomir, Vasile Osvadă (director de bancă din Hunedoara) şi Victor Onițiu din Deva[1046].

Cu ocazia adunării de la Orăştie a fost ales membru al secției istorice dr. Victor Bontescu din Hațeg, iar ca membri corespondenți ai secției şcolare profesorii Ştefan Albu, Vasile Boneu, dr. Pavel Oprişa, dr. Ioan Radu, Ioan Keri, şi dr. Traian Suciu de la Gimnaziul din Brad, învățătorul Ioan Gherman şi Reuniunea învățătorilor din acea localitate[1047].

Despărțământul Orăştie al ASTREI număra, la 1 noiembrie 1916, 10 membri fondatori („Ardeleana", institut de credit, Orăştie, Casina română, Orăştie, Victoria Erdélyi n. Bárdoşi, soție de medic, Orăştie, dr. Ioan Margita, avocat, Geoagiu, Aurelia Margita, soție de avocat, Geoagiu, dr. Ioan Mihu, avocat, Vinerea, dr. Aurel Munteanu, avocat, Orăştie, dr. Ioan Pop, medic, Orăştie, dr. Aurel Vlad, avocat, Orăştie şi Anuța Vlad, soție de avocat, Orăştie)[1048].

Numărul membrilor pe viață ai despărțământului se ridica la 29 (Constantin Baicu, învățător director, Orăştie, L. Bistrițeanu, farmacist, Binținți, dr. Romul Boca, avocat, Orăştie, Atanasiu Bologa, preot, Sibişel, Simeon Corvin senior, comerciant, Orăştie, „Cugireana" institut de credit, Cugir, dr. Cornel David, medic, Orăştie, dr. Augustin Deac, avocat, Orăştie, Cornel Demeter, farmacist, Orăştie, dr. Romul Dobo de Rusca, avocat, Orăştie, „Geogeana", institut de credit, Geoagiu, Iosif Indrieş, proprietar, Băcăinți, Petru Lula, preot, Bobâlna, Ioan Lucăcel, învățător Balşa, dr. Silviu Moldovan, avocat, Orăştie, Constantin Olariu, antreprenor, Cugir, dr. Sever Orbonaş, avocat, Orăştie, dr. Enea Papiu, avocat, Orăştie, Iosif Petean, protopop greco-catolic, Orăştie, dr. Maria Pop n. Rozor, Geoagiu, Elie Popovici, preot, Sibişel, Reuniunea de înmormântare, Orăştie, Reuniunea economică, Orăştie, comuna Romos, comuna Romoşel, dr. Octavian Zglimbea, director de bancă, Orăştie, Iosif Stupinean, protopop, Geoagiu, Nicolae Todea, preot, Balşa şi Ioan I. Vulcu, proprietar, Orăştie)[1049].

Membrilor fondatori şi pe viață li se mai adaugă un număr de 16 membri ordinari („Balomireana", institut de credit, Balomir, Petru Belei, casier, Orăştie, Ioan Botean, preot, Binținți (azi, Aurel Vlaicu), Octavian Bude, preot, Pişchinți, George Cuşuta, casier, Orăştie, George Danil, învățător, Căstău, Vasile Domşa, protopop, Orăştie, Clara Florea, soție de funcționar de bancă, Orăştie, Simion Filimonescu, preot, Rengheț, Samuil Manulescu, proprietar, Orăştioara, Nicolae Mihail, proprietar, Vinerea, Valeriu Orbonaş, funcționar, Orăştie, Ioan Popoviciu, protopop, Geoagiu, Adam Teodor, preot, Turdaş, Ioan Vărmăgean, pantofar, Orăştie şi Grigorie Vulcu, comerciant, Orăştie)[1050].

Despărțământul Dobra al ASTREI. S-a înființat în cursul anului 1901 şi a cuprins comunele cercului Ilia Mureşană. Adunarea de constituire a despărțământului Dobra al ASTREI s-a desfăşurat în 16 aprilie 1901. Adunarea de constituire a despărțământului s-a convocat în baza hotărârii nr. 279 din 7 decembrie 1899 a comitetului ASTREI. Delegat din partea Comitetului central al ASTREI este împuternicit protopopul Iosif Morariu din Dobra[1051].

1044 *Ibidem.*
1045 „Transilvania", XLVII, nr. 7-12, 1 decembrie v. 1916, p. 153-154.
1046 Rodica Andruş, *Adunările generale ale ASTREI*, p. 445.
1047 *Ibidem*, p. 447.
1048 „Transilvania", XLVII, nr. 7-12, 1 decembrie v. 1916, p. 153-154.
1049 *Ibidem.*
1050 *Ibidem.*
1051 „Transilvania", XXXII, nr. 4, mai 1901, p. 35.

Protopopul Iosif Morariu a deschis adunarea prin rostirea unei cuvântări ocazionale în care a vorbit „despre însemnătatea asociațiunilor în general şi a Asociațiunii noastre în special şi a îndemnat pe cei prezenți a se grupa în jurul Asociațiunii”[1052]. După aceea a numit notar al şedinței pe Lazăr Vraciu, casier pe Iosif Petrovici şi a dat „citire §-ilor din statute referitori la membrii Asociațiunii invitând pe cei ce voiesc a se înscrie, spre care scop a suspendat şedința pe zece minute”. După redeschidere s-a constatat că s-au înscris 16 membri ordinari noi: „Iosif Criste, Iosif Sârb, Ioan Petrovici, Sofronie Olariu, Emanuil Şuiaga, Nicolae Gostae, Simion Dragomir, Lazăr Vraciu, Longin Popa, Petru Hadan, Serafim Hadan, Alexandru Rain, Vichente Crişovan, Ioan Rain, Aurel Stănilă, Avram Barbu şi 19 membri ajutători”[1053].

Trecându-se la „alegerea comitetului cercual, a fost ales director cercual Iosif Morariu, protopop, iar membri în comitet domnii Avram Păcurariu, protopop, Adam Leşnican, director de bancă, Ioan Sârb, preot şi Nicolae Gostae, primar”[1054]. Pentru a reprezenta despărțământul Dobra la proxima adunare generală a ASTREI au fost aleşi doi delegați, Nicolae Gostae şi Iosif Petrovici, iar ca supleanți Nicolae Muntean şi Adam Leşnican[1055].

În perioada 1901-1916 din comunele arondate despărțământului erau înscrişi doi membri pe viață (Ioan Budoiu, preot, Câmpuri-Surduc şi „Grănițerul”, institut de credit, Dobra) şi 6 membri ordinari (Nicolae Goştae, proprietar, Lăpuşnic, Adam Leşnican, director de bancă, Dobra, Iosif Morariu, protopop, Dobra, directorul despărțământului, „Orientul”, institut de credit, Dobra, Iosif Petrovits, comerciant, Dobra şi Emanuil Şuiagă, preot, Lăpuşnic)[1056].

Despărțământul Hunedoara al ASTREI. Acest despărțământ a fost înființat în anul 1911, Comitetul Central al ASTREI îşi exprimase convingerea că Despărțămintele Devei, Hațegului şi Orăştiei erau prea întinse. Primul director al Despărțământului Hunedoara a fost ales directorul băncii „Hunedoreana”, Vasile C. Osvadă. În cei 15 ani trecuți de la înființare, Despărțământul Hunedoara al ASTREI a reuşit să adune un număr important de membri.

La 1 noiembrie 1916, despărțământul număra 3 membri fondatori („Agricola”, institut de credit, Hunedoara, „Corvineana”, institut de credit, Hunedoara şi dr. George Dubleş, avocat, Hunedoara), 8 membri pe viață (Valer Beşan, director de bancă, Hunedoara, secretarul despărțământului, Virgil Comşa, contabil, Hunedoara, Simeon Chirca, proprietar, Hunedoara, dr. Dezideriu Fülepp, avocat, Hunedoara, Nicolae Macrea, director de bancă, Hunedoara, Petru Nicoară, preot, Hunedoara, George Rain, preot, Nădăştia Inferioară şi Nicolae Rimbaş, comerciant, Hunedoara) şi 10 membri ordinari (Constantin Bozdoc, contabil, Hunedoara, Constantin Dăncilă, proprietar, Lelese, dr. George Dănilă, avocat, Hunedoara, Constantin Dima, casier, Hunedoara, Dan Mihuț, proprietar, Lelese, Ioan Pop, protopop, Hunedoara, dr. I. Popovici, avocat, Hunedoara, Nicolae Țintea, comerciant, Hunedoara, Teofil Tulea, notar, Hunedoara şi Ungur Leontin, preot, Zlaşti)[1057]. Despărțământul Hunedoara al ASTREI era condus, în anul 1916, de către secretarul Valer Beşan.

Despărțământul Jiu al ASTREI s-a situat printre ultimele despărțăminte hunedorene înființate în timpul regimului dualist austro-ungar. Datorită activității intense desfăşurate de membrii comitetului, în frunte cu protopopul Nicolae Zugravu, despărțământul Jiu a atras un număr important de membri.

La 1 noiembrie 1916, despărțământul Jiu număra 2 membri pe viață (Victor Blăşian, inginer superior, Lupeni, şi dr. Nicolae Olariu, avocat, Petroşani) şi 9 membri ordinari (dr. Nicolae Brânzeu, preot, Vulcan, Ioan Duma, preot, Petroşani, Nicolae Gârbea, preot, Baru Mare, Vasile Janza, prim-pretor, Petroşani, dr. Romul Mioc, preot, Petroşani, Pavel Nemeş, preot, Petroşani, Alexandru Papp, preot, Vulcan, I. Suciu, preot, Petrila, şi Nicolae Zugravu, protopop, Lupeni, directorul despărțământului)[1058].

1052 *Ibidem*.
1053 *Ibidem.*
1054 *Ibidem*.
1055 *Ibidem.*
1056 „Transilvania”, XLVII, nr. 7-12, 1 decembrie v. 1916, p. 146.
1057 *Ibidem*.
1058 „Transilvania”, XLVII, nr. 7-12, 1 decembrie v. 1916, p. 149.

ACTIVITATEA DESPĂRȚĂMINTELOR HUNEDORENE, DE LA UNIREA DIN 1918 PÂNĂ LA CONTOPIREA DIN ANUL 1948

Realizarea Marii Uniri a fost salutată cu deosebită satisfacție de către Asociațiune printr-un articol redacțional publicat în revista *Transilvania* prin care afirma: „Prin hotărârea epocală adusă la Alba Iulia de a ne împreuna pentru toate timpurile cu frații noştri de peste munți, s-a înfăptuit visul de veacuri al neamului nostru, s-a dat cea mai firească soluție năzuințelor noastre politice”[1059].

Asociațiunea se angaja ca alături „de celelalte surori ale ei, ea va contribui de aici înainte, în măsură cu mult mai mare ca până acum, la ridicarea materială, morală şi intelectuală a neamului nostru şi, mai presus de toate, la înfrățirea sufletelor, care va forma pentru vecie, pe lângă unitatea politică, legătura cea mai puternică a tuturor celor de o limbă şi de un sânge”[1060]. În şedința sa din 30 decembrie 1918, Comitetul Central a decis întocmirea unui istoric al Asociațiunii şi a unui program de acțiune pentru viitor, ce urmau să fie prezentate autorităților româneşti.

O primă realizare, în noul context politic, a constituit-o aprobarea de către Consiliul Dirigent, în ianuarie 1919, a cererii Asociațiunii de a cumpăra „muzeul” etnografic, arheologic şi de ştiințe naturale al lui Buda Adam din localitatea Rea, de lângă Hațeg, oferind 25.000 coroane pentru achitarea jumătății cerute în numerar. Colecțiile rămâneau în grija şi folosința Asociațiunii, dar proprietar de drept era Consiliul Dirigent[1061]. La intervenția Comitetului Central al ASTREI, Ministerul Instrucțiunii a aprobat cererea despărțământului Hunedoara de a se înființa un muzeu regional în Castelul Huniazilor[1062].

Activitatea ASTREI din anul 1924 a cuprins una dintre cele mai mari manifestări cultural-ştiințifice desfăşurate şi pe teritoriul județului Hunedoara: sărbătorirea centenarului naşterii lui Avram Iancu serbări organizate la Țebea, Baia de Criş, Câmpeni şi Cluj. La 28 iulie 1924, preşedintele ASTREI, Vasile Goldiş, informa Comitetul Central despre măsurile organizatorice luate personal la Abrud, Câmpeni, Brad, Vidra, Baia de Criş şi Țebea, unde a constituit comitete locale conduse de oameni de încredere şi stabilind lucrările ce trebuiau executate pentru buna desfăşurare a serbărilor şi primirea înalților oaspeți.

Serbările au început în ziua de 28 august, când în toate bisericile ortodoxe din întreaga Românie s-a oficiat un parastas pentru Avram Iancu. În ziua de 30 august, membrii Comitetului Central au sosit la Baia de Criş şi au întreprins un pelerinaj la mormântul lui Avram Iancu din Țebea. Aici a vorbit profesorul Ioan Lupaş, din partea Academiei Române şi a Asociațiunii, evocând cu căldură „treimea cea nedespărțită a luptelor noastre de izbăvire națională”: Andrei Şaguna („cârmuitorul cu crucea”), Simion Bărnuțiu („conducătorul cu condeiul”) şi Avram Iancu („luptătorul cu spada vitejiei străbune”)[1063]. În aceeaşi seară, în sala hotelului din Baia de Criş, profesorul clujean Sabin Oprean, originar din satul Şesuri, a conferențiat despre evenimentele din anii 1848-1849.

Duminică, 31 august 1924, ora 8, s-au dezvelit bustul lui Avram Iancu, realizat de Romulus Ladea, şi o placă comemorativă la casa unde a murit Avram Iancu, acțiuni la care au vorbit preşedintele Vasile Goldiş şi ministrul Artelor, Alexandru Lapedatu. După sosirea trenului regal, a urmat un nou pelerinaj la mormântul de la Țebea, unde s-a săvârşit un serviciu divin cu 12 preoți şi a avut loc reînhumarea osemintelor lui Ioan Buteanu şi Simion Groza, camarazii de luptă ai lui Avram Iancu. După cuvântările lui Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului, Alexandru Lapedatu şi a reprezentantului tinerimii universitare, regele Ferdinand I a conferit ordinul „Coroana României” lui George Simion din comuna După Piatră, lăncier al lui Avram Iancu, în vârstă de 98 de ani[1064].

În cadrul mesei oficiale ce a urmat, au vorbit Ionel Brătianu, preşedintele Consiliului de Miniştri şi regele Ferdinand I. Participanții la manifestări au primit din partea Asociațiunii câte o „icoană a lui Avram Iancu”, biografia eroului, scrisă de istoricul Silviu Dragomir, o ulcică cu vin şi un colăcel[1065]. Familia regală, membrii guvernului şi ceilalți oaspeți au plecat spre Câmpeni, făcând popasuri la Brad şi Abrud.

1059 Pamfil Matei, *op. cit.,* p. 47.
1060 *Ibidem*, p. 48.
1061 *Ibidem*, p. 48-49.
1062 *Ibidem,* p. 51.
1063 „Transilvania”, LV, nr. 8-9/august-septembrie 1924, p. 281-183.
1064 *Ibidem*.
1065 *Ibidem*.

După reorganizarea din anii 1927-1928 în județul Hunedoara activau despărțămintele: Brad (30 comune), Dobra (33 comune), Hațeg (42 comune), Hunedoara cu centrul la Deva (31 comune), Ilia (46 comune), Jiu (11 comune), Orăştie (35 comune), Baia de Criş (34 comune), Geoagiu (22 comune), Ghelar (11 comune), Pui (30 comune), Sarmizegetusa (27 comune) şi Simeria (25 comune)[1066].

În perioada interbelică în județul Hunedoara s-a mai desfăşurat o singură Adunare generală a ASTREI, la Deva, în anul 1932. Aici a vorbit despre activitatea ASTREI basarabene Leon Boga care informa că s-au înființat 129 cămine muncitoreşti, 190 biblioteci, s-au organizat 102 festivaluri, 510 spectacole de teatru, s-au ținut 2.086 conferințe, iar ziarul *Cuvântul moldovenesc* a fost difuzat în peste 2 milioane exemplare[1067]. La 12 mai 1932, Vasile Goldiş se retrage de la conducerea Asociațiunii, preşedinția fiind preluată de către Iuliu Moldovan, în urma adunării de la Deva din 2-3 octombrie 1932[1068].

Foto 138 — Fanfara din Orăştie,
la Serbările ASTREI de la Deva (1932)

După instaurarea Guvernului condus de Petru Groza au început să se pună piedici în activitatea despărțămintelor. Fostul preşedinte al ASTREI, Iuliu Moldovan, menționa, în cadrul plenarei Comitetului Central, din 15 iunie 1946, „că se pun piedici colaboratorilor Asociațiunii, aceştia fiind suspectați de forurile locale şi opriți din activitatea lor, în diferite despărțăminte, iar demersurile la guvern au urmărit limpezirea situației, nu solicitarea aprobării activității sale”[1069].

Activitatea din despărțăminte continua să rămână săracă şi sporadică, fapt constatat de Gheorghe Preda şi Silviu Țeposu, delegații ASTREI cu prilejul unor vizite efectuate la Hațeg, Hunedoara şi Orăştie. Între motivele acestei stări de lucruri, Gheorghe Preda includea dificultățile financiare, lipsa mijloacelor de transport, dar şi „teama de noile organizațiuni politice care caută să politicianizeze cultura”[1070].

De asemenea, a constatat că la Hunedoara „organizațiile muncitoreşti sunt mai puternice şi-şi îndreaptă privirile mai mult spre noile organizații culturale, în special spre ARLUS (Asociația Română pentru Legăturile cu Uniunea Sovietică), iar conducerile întreprinderilor nu mai manifestă acelaşi interes ca în trecut față de Asociațiune”[1071]. Prin circulara nr. 1.502 din 6 august 1946 se cerea despărțămintelor: organizarea de cursuri şi şcoli țărăneşti, cursuri pentru muncitori şi meseriaşi, pentru neştiutorii de carte, înființarea de biblioteci la sate şi oraşe, răspândirea publicațiilor Asociațiunii,

1066 „Transilvania”, nr. 10-11, 1927, p. 412.
1067 Pamfil Matei, *op. cit*., p. 86.
1068 *Ibidem*, p. 102.
1069 *Ibidem*, p. 123.
1070 *Ibidem*, p. 125.
1071 *Ibidem*.

acțiuni pentru ridicarea nivelului economic şi biologic al românilor din Ardeal şi Banat, conferințe şi serbări, coruri, fanfare etc[1072].

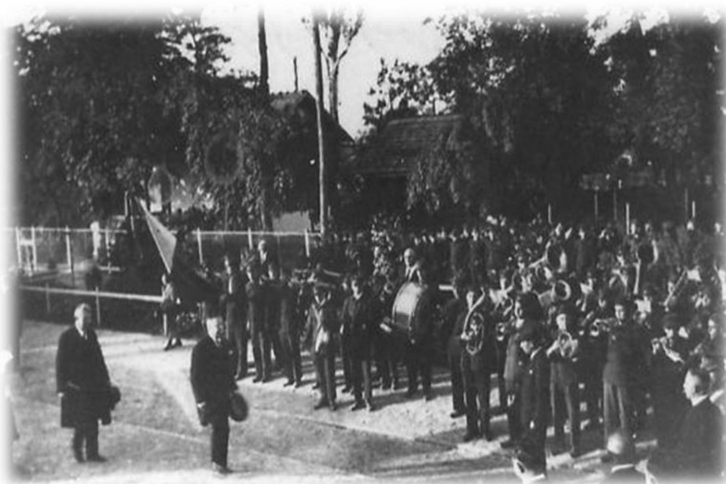

Foto 139 – Primirea participanţilor la Congresul ASTRA de la Deva (1932)

La 16 septembrie 1946 a avut loc la Sibiu o consfătuire a conducerii Asociațiunii cu preşedinții despărțămintelor centrale județene Alba, Braşov, Ciuc, Deva, Făgăraş, Sf. Gheorghe, Târnava Mare şi Sibiu, în care s-a discutat înțelegerea intervenită între Asociațiune şi guvern, precum şi programul minimal ce urma a fi realizat. A fost subliniată datoria Asociațiunii de a-şi adapta activitatea la cerințele vremurilor noi, de a se ajuta, prin activitatea sa, țara şi neamul, fără a face însă „o politică sentimentală de partid”, de a-şi demonstra bunele intenții şi loialitatea, dar pretinzând, în acelaşi timp, a fi respectată, nu umilită şi a-i fi asigurată „atitudinea de independență spirituală”[1073].

Adunarea generală a Asociațiunii din anul 1947, a 83-a, care va fi şi ultima, a beneficiat de prezența primului ministru dr. Petru Groza, Constantin Daicoviciu, mitropolitului Nicolae Bălan, Nicolae Petroviciu, episcopul de Oradea şi alți demnitari. Adunarea generală a ales un nou preşedinte (Nicolae Popoviciu) şi un Comitet Central compus din 35 de membri. Noul preşedinte s-a angajat să asigure continuarea activității Asociațiunii „pe făgaşul firesc al cerințelor maselor populare”. Preşedintele remarca că unele acuzații cu privire la neglijarea „maselor de muncitori din uzine” şi afirmația că „cei aflați în fruntea ei încercau să o ducă pe un drum potrivnic suflului înnoitor ce străbate astăzi țara noastră ca şi întreaga Europă”[1074] erau exagerate.

Nicolae Popoviciu, cel de-al 12-lea şi ultimul preşedinte al Asociațiunii, la închiderea şedinței plenare a Comitetului Central din 20 decembrie 1947, preciza: „Va trebui să clădim mai departe pe temelia înaintaşilor noştri, căci istoria nu începe cu noi, iar programul de muncă trebuie să fie coordonat cu alți factori şi răspunzând unor nevoi în orice sector, ierarhizându-l după cerințele fiecărei regiuni”[1075]. După abdicarea regelui Mihai I şi proclamarea Republicii Populare Române, existența ASTREI va fi tot mai mult pusă sub semnul incertitudinii. De aceea, în anul 1948 se vor depune eforturi de activizare a despărțămintelor şi cercurilor culturale, de revitalizare a secțiilor ştiințifice-literare, a bibliotecii centrale şi a muzeului, a activității editoriale.

În acest scop, la 12 ianuarie 1948, a fost trimisă o nouă circulară către despărțămintele centrale județene, prin care se recomanda convocarea de adunări generale pentru organizarea activității şi alegerea noilor organe de conducere[1076]. Conducerea Asociațiunii intenționa să organizeze sărbătorirea

[1072] *Ibidem*.
[1073] *Ibidem*, p. 127.
[1074] *Ibidem*, p. 134.
[1075] *Ibidem*, p. 135.
[1076] *Ibidem*, p. 136.

centenarului Revoluției din 1848 dar a fost informată oficial că un comitet a întocmit deja un program al comemorării acestui eveniment, condus de către Ministerul Informațiilor, iar „alte manifestări vor ține seama de recomandările publicate în numărul din iunie 1948 al Îndrumătorului cultural”[1077]. În conducerea despărțămintelor toți cei aleşi erau persoane „demne de toată încrederea şi verificate de autoritățile locale”[1078].

Prin adresa despărțământului central județean din Deva (nr. 12/24 aprilie 1948) care însoțea Procesul verbal al adunării generale din 18 aprilie 1948, se menționa că alegerea comitetului de conducere s-a făcut conform instrucțiunilor primite, după prealabila consultare a partidelor componente ale Frontului Democrației Populare, menționându-se apartenența lor politică[1079]. Cu prilejul adunării, Gheorghe Lupan, consilierul cultural al județului Hunedoara, a vorbit despre noua orientare a activității culturale, pe care o aşteaptă regimul democrat-popular, coordonată de acum înainte de stat, prin Aşezămintele pentru cultura poporului, organ special constituit[1080].

Conducerea despărțământului central județean Deva a hotărât, în şedința din 17 iunie 1948, afilierea cercurilor culturale ale Asociațiunii, la căminele culturale, pornind tocmai de la înțelegerea situației create prin existența paralelă a unor instituții care aveau scopuri identice, funcționau prin munca aceloraşi persoane, dar aparțineau unor societăți culturale diferite[1081]. În şedința plenară a Comitetului Central al Asociațiunii din 30 octombrie 1948, vicepreşedintele administrativ, Spiridon Cândea, remarca faptul că ASTRA „a pierdut legătura cu masele populare, deci nu mai are nici un rost ca să rămână izolată, în afară de organizația oficială a Republicii Populare Române”[1082].

Prin decizia nr. 60/1948, „Comitetul Central al Asociațiunii pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român - ASTRA, întrunit în şedința a 5-a plenară, în ziua de 30 octombrie 1948, analizând situația ASTREI, creată în urma inactivității acesteia şi a pierderii legăturilor cu masele largi populare a hotărât:

- „Asociațiunea pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român - ASTRA se contopeşte – centrala, despărțămintele de la oraşe şi cercurile culturale de pe întreg cuprinsul țării, cu întregul ei patrimoniu cultural şi material – cu Sfaturile județene ale căminelor culturale şi Sfaturile căminelor culturale de la sate.
- De la această dată, centrala, despărțămintele şi cercurile ASTRA vor fi înglobate cu întreg patrimoniul cultural şi material în Sfaturile județene şi săteşti ale căminelor culturale”[1083].

Autodizolvarea ASTREI hotărâtă de Comitetul Central a fost aprobată de către Ministerul Artelor şi Informațiilor la 31 decembrie 1948. Contopirea despărțămintelor centrale județene şi a cercurilor culturale ale ASTREI din 1948 a fost urmată de desființarea oficială a ASTREI, prin Hotărârea Consiliului de Miniştri, nr. 399 din 14 aprilie 1950.

În fruntea Despărțământului Deva (1873-1948) au fost alese unele dintre cele mai cunoscute personalități ale oraşului din vremea respectivă: protopopi, avocați, medici, profesori etc.

Ioan Papiu[1084] (1873-1876 şi 1880-1890) a fost primul director al despărțământului Deva al ASTREI. Sub conducerea sa subcomitetul despărțământului a depus eforturi deosebite pentru organizarea primei adunări generale a ASTREI desfăşurată la Deva (10-11 august 1874). Ioan Papiu s-a născut în localitatea Sâniacob, comitatul Alba, în anul 1833. Studiile le-a făcut la Târgu-Mureş şi Blaj şi apoi a urmat Teologia la Sibiu, pe care a absolvit-o în anul 1858.

În anul 1859 a fost hirotonit şi dispus de episcopul Andrei Şaguna în funcția de preot şi protopop la Deva. S-a căsătorit cu Elena Piso (1840-1880), fiica protopopului Sabin Piso, şi au avut 11 copii. În timpul cât a funcționat la Deva s-a preocupat de construcția bisericii catedrale între anii 1861 şi 1873.

A desfăşurat o bogată activitate culturală, în timpul cât a funcționat la Deva s-au înființat mai multe societăți culturale: Societatea de lectură română (1868), Despărțământul Deva al ASTREI şi a „Reuniunii pentru ajutorarea meseriaşilor” (24 februarie 1873), Reuniunea învățătorilor români din cercul Deva

---

1077 *Ibidem*, p. 136-137.
1078 *Ibidem*, p. 137.
1079 *Ibidem*.
1080 *Ibidem*, p. 138.
1081 *Ibidem*, p. 139-140.
1082 *Ibidem*, p. 140.
1083 *Ibidem*, p. 141.
1084 Victor Şuiaga, *Albumul Astra din Deva 1873-1948*, lucrare în manuscris, p. 11.

(1879). În anul 1870 a depus eforturi pentru organizarea, la Deva, a primei adunări a Societății pentru Fond de Teatru Român.

În anul 1891 este numit protopop al Sibiului unde a servit până la moartea sa, în anul 1907. A fost adus şi înmormântat alături de soția sa în cimitirul vechi din Deva.

Foto 140 – Ioan Papiu, director al Despărţământului Deva al ASTREI, 1873-1876 şi 1880-1890

Foto 141 – Lazăr Petco, director al Despărţământului Deva al ASTREI, 1876-1880

Dr. **Lazăr Petco**[1085] (1876-1880) a fost al doilea director al subcomitetului cercual al despărțământului Deva. S-a născut la Băița, în anul 1833, dintr-o veche familie ce se ocupa cu exploatarea minieră. A urmat liceul şi Academia de drept din oraşul Sibiu şi la Universitatea din Pesta. După terminarea studiilor este numit protonotar al comitatului Zarand, dar după susținerea examenului de avocat s-a stabilit la Deva, devenind una dintre personalitățile de frunte ale comitatului Hunedoara.

A fost ales deputat, din partea comitatului Hunedoara la Dieta din Cluj (1865) şi Pesta (1865-1868) şi delegat la Conferința Națională de la Alba Iulia (1872). A fost unul dintre membrii marcanți ai congregației comitatului Hunedoara activând cu mult curaj pentru apărarea drepturilor românilor. În anul 1880 el înainta un memoriu conducerii comitatului Hunedoara, cerând înființarea unei secții române în cadrul Liceului Real din Deva.

Pe teren economic a înființat Banca „Hunedoara", devenită apoi „Decebal", cu scopul de a acorda credite ieftine în favoarea românilor. În anul 1887 se stabileşte la Arad unde-şi continuă profesia de avocat, şi activează cu succes în domeniile economic şi cultural. A fost căsătorit cu Ana Sandor (1844-1916), fiica cunoscutului medic şi profesor Athanasie Sandor din Arad, având 10 copii. A decedat în Arad, în anul 1895, unde este şi înmormântat.

Ioan Simionaşiu[1086] (1890-1895) a ocupat funcția de director al Despărțământului Deva al ASTREI, în anul 1890, după mandatul protopopului Ioan Papiu. S-a născut în localitatea Gireşul Român din fostul comitat Turda. După absolvirea liceului a urmat Universitatea din Pesta. Devine translator şi apoi asesor la sedria orfanală şi protonotar al comitatului Zarand. În casa sa a fost aşezat trupul neînsuflețit al Craiului Munților, Avram Iancu, decedat în Baia de Criş (septembrie 1872).

După desființarea comitatului Zarand s-a stabilit la Deva, ocupând funcțiile de asesor şi apoi preşedinte al sedriei orfanale. Ca membru în congregația comitatului Hunedoara a militat pentru introducerea limbii române, ca studiu obligatoriu, în cadrul Liceului Real din Deva. A fost căsătorit cu Elena Sterca Şuluțiu (1847-1915). A decedat în anul 1905 fiind înmormântat în cimitirul vechi din Deva. Pe crucea de la mormântul său se mai păstra un fragment de inscripție: „Locul de vecinică odihnă a familiei Simionaşu…" Restul textului a fost înlăturat şi a fost înscris un alt text: „Botean I. şi Botean Florica dec[edată] în 1948".

[1085] *Ibidem*, f. 13.

[1086] *Ibidem,* f. 15.

Foto 142 –
Ioan Simionaşiu,
director al
Despărţământului
Deva al ASTREI,
1890-1895

Foto 143 –
Francisc Hossu-Longin,
director al
Despărţământului
Deva al ASTREI,
1895-1900

Francisc Hossu-Longin (1895-1900) s-a născut în anul 1847, în localitatea Zam, ca fiu de funcționar. A urmat şcoala primară la Deva, liceul la Beiuş şi apoi Facultatea de drept din cadrul Universității din Pesta. În anul 1877 se stabileşte la Deva, unde îşi deschide un cabinet de avocatură. A devenit una dintre cele mai importante personalități politice, culturale şi juridice din Transilvania. Printre primele sale acțiuni a fost strângerea de ajutoare pentru soldații români răniți în Războiul pentru independența de stat a României.

A fost un dârz apărător în procesul Memorandului (1894), al învățătorilor din Dobra (1895) şi mai ales în renumitul Proces ale celor trei studenți din Cluj pentru cununa depusă pe mormântul lui Avram Iancu din Țebea (1900-1902).

A fost unul dintre cei mai entuziaşti şi importanți directori ai despărțământului din Deva al ASTREI, organizând în mod ireproşabil adunarea generală a ASTREI din 1899. În revoluția din toamna anului 1918 a fost ales membru în Consiliul Național Român din Deva şi delegat din partea cercului Deva la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. A fost căsătorit cu Elena Pop (1862-1940) fiica cunoscutului luptător pentru drepturile naționale ale românilor din Transilvania, Gheorghe Pop de Băseşti. După moartea socrului său (1919) s-a stabilit la Băseşti, unde a şi decedat în anul 1935.

George Romanul (18 noiembrie 1900-8 septembrie 1901) conducere interimară. După demisia din funcția de director a lui Francisc Hossu-Longin a fost ales protopopul ortodox al Devei.

Dr. **Alexandru Hossu-Longin**[1087] (1901-1908). S-a născut la Deva, în anul 1856, fiind frate cu Francisc. A urmat şcoala primară în oraşul Deva, studiile liceale la Sibiu şi apoi Facultatea de drept din cadrul Universității din Pesta. S-a stabilit la Deva unde şi-a deschis cabinet de avocatură. A fost ales apărător în cadrul procesului Memorandului (1894). A activat în cadrul Despărțământului Deva al ASTREI fiind timp de mai mulți ani în funcția de secretar. În anul 1901 este ales director al despărțământului pe care l-a condus până în 1908. A fost căsătorit cu Aurelia Petco (1873-1928) având trei copii: Eugen (1892-1965) medic, Alexandru (1894-1968), inginer şi Lucia (1897-1917). A decedat în anul 1928, fiind înmormântat în cimitirul vechi din Deva.

Dr**. Virgil Olariu**[1088] (1909-1911) s-a născut la Deva, în anul 1879, fiind fiul unui cancelist de tribunal. A urmat şcoala primară, gimnaziul şi liceul la Deva, după care s-a înscris la Facultatea de drept din cadrul Universității din Pesta. Şi-a deschis un cabinet de avocatură la Deva, în anul 1905. Desfăşoară o bogată activitate în cadrul societăților culturale din oraşul Deva.

În anul 1909 este ales director al despărțământului Deva al ASTREI. A participat ca locotenent la Primul Război Mondial, iar în toamna anului 1918 a fost ales membru în cadrul Consiliului Național Român, participând şi la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918.

[1087] *Ibidem*, p. 20.
[1088] *Ibidem,* p. 22.

A fost cel dintâi primar român al Devei. Ca eminent jurist, a fost numit preşedinte al Tribunalului, funcție pe care a îndeplinit-o până la pensionarea sa în anul 1938. A fost căsătorit cu Aurora Popoviciu (1888-1955), fiica protopopului ortodox din Lugoj, având patru copii. A decedat în anul 1948, fiind înmormântat în cimitirul vechi din Deva.

Foto 144 – Alexandru Hossu-Longin, director al Despărţământului Deva al ASTREI, 1901-1908

Foto 145 – Virgil Olariu, director al Despărţământului Deva al ASTREI, 1909-1911

Dr. **Ioan Dobre**[1089] (1911-1922) s-a născut la Zărneşti în anul 1875. A urmat liceul la Braşov şi apoi Institutul Teologic din Sibiu pe care l-a absolvit în anul 1897. Îşi continuă studiile teologice la Facultatea din Cernăuți, obținând diploma de doctor în Teologie. Activează în cadrul Consistoriului ortodox din Sibiu şi profesor de religie la şcolile ortodoxe din oraş.

În anul 1908 este numit paroh în Deva şi protopop, precum şi profesor de religie la şcolile din oraş. În data de 7 noiembrie 1918, la constituirea Consiliului Național Român din Deva, este ales în funcția de preşedinte, precum şi delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Fiind bolnav, în locul său a participat preotul Dionisie Bobei din Tâmpa.

A condus despărțământul Deva al ASTREI între anii 1911 şi 1922. În timpul său a fost restaurată biserica ortodoxă (1927-1928). A fost căsătorit cu Olivia Oprea (1889-1977), fiica protopopului din Ilia, având doi copii. A decedat în anul 1928, fiind înmormântat în cimitirul vechi din Deva, fiind apoi deshumat şi dus în cimitirul localității natale, Zărneşti.

Foto 146 – Ioan Dobre, director al Despărţământului Deva al ASTREI, 1911-1922

Foto 147 – Simion Câmpean, director al Despărţământului Deva al ASTREI, 1922-1924

1089 *Ibidem*, p. 24.

Dr. **Simion Câmpean**[1090] (1922-1924) s-a născut în satul Rovina, din județul Hunedoara, în anul 1886. A urmat clasele primare în satul natal, gimnaziul la Brad şi studiile liceale la Alba Iulia. După absolvirea liceului s-a înscris la Facultatea de drept din cadrul Universității din Budapesta. În anul 1913 îşi deschide cabinet de avocatură în oraşul Brad, activând în cadrul despărțământului Brad al ASTREI. Este mobilizat şi trimis pe frontul din Galiția, unde cade prizonier la ruşi. În anul 1917 ia parte la înființarea şi organizarea Corpului voluntarilor români, cu gradul de locotenent şi luptă alături de armata română din Moldova.

După Unire este numit prim-pretor al plasei Deva, participând, la 9 ianuarie 1919, la preluarea şi apoi organizarea administrației române. Ocupă şi funcțiile de subprefect şi apoi prefect al județului Hunedoara. A redactat *Gazeta voluntarilor* care apărea la Deva în anii 1928-1930. În anul 1928 a tradus şi publicat la Deva *Codul civil austriac – obligațiile*.

A fost ales membru în Adunarea eparhială din Sibiu şi în Congresul Național Bisericesc al Transilvaniei. A fost căsătorit cu Veturia Keri din Brad (1894-1968) şi au avut trei copii. A decedat în anul 1962, fiind înmormântat în cimitirul vechi din Deva.

Iuliu Josan[1091] (1924 - 1928) s-a născut în anul 1888 în satul Brâznic, comuna Ilia, din județul Hunedoara. A urmat şcoala din Dobra şi Liceul Real din Deva, înscriindu-se apoi la Politehnica din Budapesta. Având un fizic mai plăpând, a trecut la Facultatea de teologie din Sibiu pe care o absolvă în anul 1912. Este numit preot în satul natal unde activează între anii 1913 şi 1919.

În timpul revoluției din toamna anului 1918 este ales preşedinte al Consiliului Național Român şi participă cu un grup de credincioşi la Marea Adunare Națională din 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia.

După Unire este numit profesor în cadrul Liceului „Decebal" din Deva, continuându-şi studiile în cadrul Universității din Cluj, obținând diploma la română şi istorie şi trecând examenul de calificare la religie. Desfăşoară şi o bogată activitate în cadrul Casinei din Deva şi a Despărțământului central județean al ASTREI.

Împreună cu Ernest Armeanca şi P. Dobrotă a înființat ziarul *Gazeta Hunedoarei* apărut în anul 1921 şi al cărui redactor a fost până în anul 1928. În anul 1929 este numit protopop în Ilia.

După pensionarea sa (1967) s-a stabilit la Deva. A fost căsătorit cu Berta Kutlich (1886-1975) şi au avut 2 fete, Olimpia căsătorită Negrea şi Virginia căsătorită Bozdog. Iuliu Josan a decedat în anul 1975, la Deva, fiind înmormântat în cimitirul nou ortodox.

Foto 148 – Iuliu Josan, director al Despărţământului Deva al ASTREI, 1924-1928

Foto 149 – Constantin Sporea, director al Despărţământului Deva al ASTREI, 1929-1932

Constantin Sporea[1092] (1929-1932). Profesorul Constantin Sporea s-a născut în anul 1876 în localitatea Vama Buzăului, din județul Braşov. Şcoala primară a urmat-o în comuna natală şi în localitatea

[1090] *Ibidem,* p. 26.
[1091] *Ibidem*, p. 28.
[1092] *Ibidem*, p. 31.

Prejmer, iar studiile liceale la Braşov. A frecventat cursurile universităților din Bucureşti şi Berlin, obținând diploma de profesor pentru limba română, germană şi pedagogie. Între anii 1900 şi 1919 a fost profesor la Seminarul Pedagogic din Iaşi. După Unire a fost numit director la Şcoala Normală din Deva pe care o conduce până la pensionarea sa, la 31 august 1939. Desfăşoară o bogată activitate pe linie pedagogică şi culturală. Publică manualele şcolare „Geografia României", „Metoda de predare a limbii germane", „Geografia județului Hunedoara". Ca preşedinte al Despărțământului central județean Deva a organizat Adunarea generală a ASTREI, desfăşurată la Deva în anul 1932. A fost căsătorit cu Elena Vasilescu (1883-1947) din Slon – Prahova şi au avut 5 copii. A decedat în anul 1954, fiind înmormântat în cimitirul din Deva.

Dr. **Petru Groza**[1093] (1932-1933) a îndeplinit mai mult funcția în mod onorific, despărțământul fiind condus de secretarul comitetului. Comitetul Central al ASTREI n-a validat alegerea sa, ceea ce probabil a contat foarte mult în 1950, la desființarea ASTREI din Sibiu.

Foto 150 – Emil Caba, preşedinte al Despărțământului Deva al ASTREI, 1933-1942

Foto 151 – Victor Şuiaga, preşedinte al Despărțământului Deva al ASTREI, 1942-1947

Foto 152 – Virgil Ciocan, preşedinte al Despărțământului Deva al ASTREI, 1947-1948

Dr. **Emil Caba**[1094] (1933-1942) s-a născut la 27 aprilie 1898, în localitatea Curtea, din județul Timiş, fiind fiul învățătorului Ioan I. Caba (1870-1942). A urmat cursurile liceale la Lugoj şi Braşov după care devine student la Facultatea de medicină din Cluj, pe care a absolvit-o în anul 1924. A lucrat, până în anul 1930, în cadrul Clinicii din Cluj, când a fost numit medic primar la Spitalul județean din Deva. Desfăşoară o bogată activitate culturală în calitatea de preşedinte al Despărțământului central județean Deva al ASTREI. În Raportul prezentat, în aprilie 1939, în fața adunării anuale a despărțământului menționa: înființarea a 2 şcoli țărăneşti, 9 cămine culturale, 32 conferințe şi 9 reprezentații artistice.

Medicul Emil Caba a fost căsătorit cu Letiția Turcu şi au avut un băiat, medic în Timişoara. Emil Caba a decedat la Deva în data de 14 septembrie 1961, fiind dus şi înhumat la Săvârşin, în județul Arad.

Dr. **Victor Şuiaga** (1942-1947) a fost penultimul preşedinte al Despărțământului central județean Deva, a îndeplinit această funcție în cea mai grea perioadă de activitate, comparabilă cu dificultățile din timpul dualismului austro-ungar. S-a născut la 25 octombrie 1899, în satul Teiu, din comuna Lăpugiu, fiind al doilea copil din cei 8 ai preotului Ioan Şuiaga (1864-1934) şi a soției sale, Minerva, născută Olariu (1880-1967). A urmat şcoala din Dobra, studiile gimnaziale la Beiuş şi Brad, iar cele liceale la Blaj, absolvind în anul 1918-1919, cu „promoția unirii". A participat la acțiunile din toamna anului 1918 de pe valea Lăpugiului, la paza căii ferate şi a şoselei până la granița Banatului.

Împreună cu alți consăteni a participat la Adunarea de la Alba Iulia. După Unire şi-a continuat studiile în cadrul Facultății de drept a Universității din Cluj, luându-şi diploma de avocat.

În anul 1928 s-a stabilit la Deva, unde pe lângă activitatea profesională, desfăşoară şi o bogată activitate culturală. A fost redactor al ziarului *Voința*, şi *ASTRA hunedoreană*. În colaborare cu

[1093] *Ibidem,* p. 33.
[1094] *Ibidem*, p. 35.

Octavian Floca a publicat *Ghidul județului Hunedoara* (1936). A fost căsătorit cu Lucia Dobre, fiica protopopului Ioan Dobre. Victor Şuiaga a încetat din viață în anul 1997, fiind înmormântat în cimitirul din Deva.

Dr. **Virgil Ciocan** (1947-1948). A fost ultimul preşedinte al Despărțământului central județean Deva al ASTREI, lui revenindu-i misiunea ingrată de predare a averii despărțământului Sfatului județean al căminului cultural, instituție creată de regimul comunist. Dr. Virgil Ciocan s-a născut la 2 septembrie 1908, în satul Valea Sângeorgiului de lângă Călan. Clasele primare şi liceale le-a urmat în Valea Jiului, unde părinții săi se stabiliseră. După absolvirea liceului urmează Facultatea de drept din Cluj. În anul 1936 se stabileşte la Deva unde profesează ca avocat şi ia parte la activitățile culturale ale oraşului. În anul 1950 s-a stabilit la Baia Mare, unde a şi decedat la 8 octombrie 1978.

În cei 75 de ani de activitate a principalelor despărțăminte hunedorene ale ASTREI (Deva, Baia de Criş – Brad şi Hațeg), membrii lor au depus eforturi deosebite pentru promovarea ideilor ASTREI, înscrise în statutul de înființare din 1861. În perioada dualismului austro-ungar, în ideea adâncirii legăturii Asociațiunii cu păturile largi ale populației de la oraşe şi sate, au fost înființate alte patru despărțăminte: Orăştie (1890), Dobra (1901), Hunedoara (1911) şi Jiu.

Despărțămintele ASTREI, în general, şi cele hunedorene în special, au acționat pentru înființarea de biblioteci poporale, ținerea de prelegeri pentru popor în domeniul agriculturii, industriei şi comerțului, îndemnând poporul să îmbrățişeze aceste meserii. De asemenea, prin despărțăminte s-a acționat pentru înființarea de asociații economice şi culturale, dar şi pentru lichidarea analfabetismului, combaterea alcoolismului, înființarea cursurilor pentru adulți, răspândirea cunoştințelor igienice şi a altor cunoştințe folositoare.

Cele 7 adunări generale ale ASTREI desfăşurate în oraşele Hațeg (1864, 1891), Deva (1874, 1899 şi 1932) şi Orăştie (1888 şi 1913) au constituit momente de sărbătoare, românii hunedoreni având posibilitatea de a-şi cunoaşte marile personalități politice şi culturale, luptători pentru emanciparea națiunii lor: Andrei Şaguna, Ladislau Vasile Pop, Timotei Cipariu, George Barițiu, Ilarion Puşcariu, Andrei Bârseanu şi alții. Dar şi adunările anuale ale despărțămintelor ofereau posibilitatea transmiterii ideilor ASTREI către populația din satele şi oraşele hunedorene. De asemenea, locuitorii satelor şi oraşelor hunedorene în care s-au desfăşurat adunările anuale cercuale au avut prilejul să cunoască elita politică şi intelectuală din județul Hunedoara: avocați, preoți, profesori, învățători etc. ASTRA, prin despărțămintele înființate, a fost o instituție care a ajutat la păstrarea specificului românesc şi la întărirea solidarității naționale.

După Marea Unire din 1918, misiunea ASTREI a suferit serioase schimbări. Beneficiind de subvențiile statului român, ASTRA va milita pentru răspândirea ştiinței şi culturii în toate teritoriile locuite de români. În perioada interbelică s-a acționat pentru sporirea numărului despărțămintelor şi a cercurilor culturale, perfecționarea organizării acestora, asigurarea unui program minimal prin care să contribuie la împlinirea scopurilor sale statutare.

După ani de căutări, odată cu instaurarea regimului comunist, noua misiune a ASTREI se poate desprinde din cuvântul primului ministru, dr. Petru Groza, în anul 1947: „Scopul primordial pe care trebuie să-l urmărească «ASTRA» este ca să se îngrijească de bunăstarea țăranilor şi pe urmă de cultură. Până acum «ASTRA» îşi îndrepta activitatea înspre țărani şi intelectuali, ignorând cu totul preocupările maselor de muncitori din uzine. Trebuie să intrăm în epoca nouă care determină o orientare spre masele populare, care în trecut au fost exploatate de moşieri şi bancheri”[1095].

Noua orientare indicată de primul ministru viza contopirea despărțămintelor cu tot patrimoniul lor cu Sfaturile județene ale căminelor culturale şi Sfaturile căminelor culturale de la sate. A urmat apoi pierderea dreptului de depozit al Bibliotecii Asociațiunii prin Decretul nr. 17, publicat în Monitorul Oficial nr. 11 din 14 ianuarie 1949, urmată la 14 aprilie 1950 de dizolvarea Asociațiunii din Sibiu, bunurile sale fiind predate Comitetului provizoriu şi trecute în proprietatea „Sfatului popular al comunei urbane Sibiu”. În acest mod mârşav era dispusă încetarea activității Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român, după nouă decenii de eforturi, sacrificii şi luptă neîntreruptă pentru emanciparea economică, socială şi culturală a poporului român, pentru înfăptuirea Marii Uniri din 1918.

[1095] Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 15.

SOCIETATEA PENTRU FOND DE TEATRU ROMÂN ŞI VIAŢA TEATRALĂ HUNEDOREANĂ

Păstrarea fiinţei naţionale, afirmarea culturală prin înfiinţarea unui teatru românesc reprezentau idealurile transilvănenilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în special după anul 1867. Este perioada în care lupta românilor ardeleni pentru emancipare culturală şi spirituală dobândeşte noi valenţe care întregesc lupta pentru drepturile politice şi sociale în această parte de ţară. Pe lângă rolul deosebit de important jucat de Societatea ASTRA, teatrul în limba română, cu un repertoriu din dramaturgia naţională, a avut o influenţă covârşitoare asupra conştiinţei naţionale a românilor transilvăneni.

În acest context, naţiunea română din Transilvania avea acum nevoie de „ceva nou ca să-i ademenească voia bună, ceva puternic care să-l mişte, ceva adevărat şi viu şi aproape de inima lui în care râsul şi plânsul deopotrivă să stăpânească. (...) Îi trebuia Teatrul[1096]. Este vorba de teatru ca stare de spirit, ca tribună de răspândire a culturii româneşti, a istoriei acestui popor, ca mijloc de educaţie etică a unei naţiuni aflate într-un moment crucial al existenţei sale. Unul dintre cei mai ardenţi animatori ai vieţii teatrale transilvănene a fost Iosif Vulcan, redactor şi editor al revistei *Familia* (apărută iniţial, în 1865, la Pesta, iar din 1880, la Oradea). Acesta a inclus teatrul, alături de biserică şi şcoală, printre factorii determinanţi ai educării şi cultivării unui popor, „trinitate sfântă", cum o numea. Spre deosebire de şcoală unde se educă generaţiile cele mai tinere, teatrul are o adresabilitate către toate segmentele de vârstă şi către toate categoriile sociale. În plus, în opinia lui Iosif Vulcan, teatru1 se poate face numai „prin concursul naţiunii întregi"[1097], iar fondurile băneşti necesare unei astfel de iniţiative se pot constitui „din contribuiri generale, întreprinse cu seriozitate în toate unghiurile; din contribuiri, la cari să ia parte întreaga naţiune română"[1098].

Deputaţii români din parlamentul de la Pesta şi reprezentanţi ai intelectualităţii române transilvănene s-au reunit de patru ori, în decembrie 1869 şi februarie 1870, pentru a hotărî ce este de făcut, concret, pentru crearea unui teatru românesc în Transilvania. A fost redactat un program ce s-a distribuit, pe foi volante, românilor, a fost conceput şi redactat un apel către români prin care aceştia erau îndemnaţi să contribuie la crearea unui fond pentru viitorul teatru şi a fost redactat statutul Societăţii. S-a stabilit ca adunarea de constituire a „Societăţii pentru fond de teatru român" să se desfăşoare la Deva, în localul Casinei ungureşti, în zilele de 4 şi 5 octombrie 1870. Oraşul Deva, „fiind centrul unei imense şi compacte mase de români"[1099], a fost ales ca loc de desfăşurare a primei adunări generale. Participarea a fost numeroasă şi entuziastă, zeci de români din Ardeal, Banat, Maramureş şi „părţile ungurene" au fost de faţă şi au dovedit interesul viu faţă de crearea unui teatru românesc în Ardeal. Cu acest prilej, cei prezenţi „au ascultat două disertaţii – *Despre teatru în ţările române* de Iosif Hodoş şi *De ce voim s-avem un teatru naţional?* de Iosif Vulcan"[1100].

Societatea a fost condusă de un comitet, a cărui menire era să conceapă şi să coordoneze acţiunile necesare, în vederea înfiinţării acestei societăţi. Comitetul avea următoarea componenţă: Iosif Hodoş, preşedinte; Alexandru Mocioni, vicepreşedinte; Iosif Vulcan, secretar; Vicenţiu Babeş, casier; Alexandru Roman, Petru Mihaly şi Iosif Gal, membri[1101]. Comisia care făcea înscrieri de membri era compusă din trei deveni: Isailă Moldovan, Ioane Papiu şi Petru Drăghici. Fondurile băneşti se obţineau din cotizaţiile membrilor care se împărţeau în „fondatori, pe viaţă, ordinari şi ajutători"[1102].

1096 Dimitrie C. Olănescu, *Teatru la români, Partea II, Teatrul în Ţara Românească, 1798-1898*, în „Analele Academiei Române", Seria II, Tomul XX, Mem. Sect. Literare, p. 28, apud *Centenarul Societăţii pentru crearea unui fond de teatru român*, Oradea, 1972.

1097 Iosif Vulcan, *Să fondăm teatru naţional!*, în „Familia", nr. 29, domineca 20 iuliu/1 august 1869, anul V, *apud Din presa literară românească*, 1967, p. 187.

1098 *Ibidem*, p. 188

1099 *Ibidem*, p. 385-386.

1100 *Centenarul Societăţii pentru crearea unui fond de teatru român*, Oradea, 1972, p. 235.

1101 *Ibidem*.

1102 *Ibidem*, p. 237.

În timpul lucrărilor, Iosif Vulcan a făcut oferta generoasă ca revista *Familia* să devină pe viitor organul oficial de presă al nou-înființatei Societăți, cu subtitlul *Totodată organul publicațiunilor Societății pentru crearea unui fond de teatru român în Ardeal*. Se aduce în discuție cu multă acuitate necesitatea înființării teatrului în Ardeal, iar revista *Familia* condusă de Iosif Vulcan este pusă la dispoziția Societății.

Trezirea conştiinţei naționale în rândul românilor ardeleni a fost axul principal în jurul căruia au gravitat trei obiective ale Societății: cunoaşterea tezaurului istoric al neamului şi folosirea trecutului glorios drept pildă pentru redeşteptarea națională; stabilirea unor legături culturale puternice între românii de dincolo şi de dincoace de Carpați; păstrarea şi promovarea specificului național în cultură. Toată această veritabilă triadă programatică putea fi întruchipată cu ajutorul unei puternice mişcări teatrale. Unul dintre animatorii Societății, Ion Lăpedat, spunea în 1869:

> *„A sosit timpul ca să scoatem trecutul nostru din paginile istoriei şi să-l întrupăm pe scenă. Obiceiurile noastre româneşti şi dulcea noastră limbă națională prin scenă vor deveni mai mult proprietatea noastră."*[1103]

Important era nu stabilirea unui sediu fizic, a unei clădiri pentru teatru, ci s-a avut în vedere în primul rând teatrul ca instituție, cu actori bine pregătiți şi un repertoriu adecvat scopului propus. Se avea în vedere un teatru itinerant care să ajungă în toate aşezările din Transilvania locuite de români, astfel încât, aşa cum spunea Iosif Vulcan, dacă nu toată lumea poate să meargă la teatru „ne vom îngriji, ca teatrul nostru să meargă la ei pretutindenea"[1104].

Urmează consfătuiri ale „Societății pentru fond de teatru" la Orăştie (1897) unde, alături de Iosif Vulcan, se aflau Vasile Goldiş, prof. Givulescu, Sextil Puşcariu, M. Popovici, M. Ungureanu, apoi la Hațeg, la Brad în zilele de 28-29 august 1904, unde societatea se bucură de cel mai mare succes. Este adus un omagiu memoriei primului preşedinte al Societății, Iosif Hodoş, care „a fost unul din cei mai buni fii ai neamului românesc şi îndeosebi în Țara Zarandului a fost sufletul acelor mişcări, care au avut drept țintă progresul cultural al românilor din această țeară"[1105]. Comitatul Hunedoara, prin toate aceste acțiuni, a jucat un rol deosebit de important în istoria culturii naționale.

Alte societăți culturale hunedorene care merită să fie amintite sunt: Reuniunea docenților greco-catolici din ținutul Hațegului, Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoara (Victoria Erdélyi pune în funcțiune primul război de țesut), Reuniunea de cântări din Orăştie, Reuniunea Casinelor române din Deva şi Orăştie (societăți de lectură), Corul catedralei „Sf. Nicolae" din Deva. Toate aceste reuniuni au avut în componența lor oameni dornici să promoveze cultura, noile talente care aveau nevoie de un teren propice afirmării. La Orăştie, Ioan Branga a alcătuit un veritabil repertoriu de piese laice. Tot aici, Casina devenise un loc de întâlnire pentru un public eterogen care se ocupa cu citirea ziarelor, a revistelor, un loc unde se dezbăteau probleme legate de muzică, se organizau manifestări culturale şi acțiuni jubiliare, se acorda atenție specială valorificării şi conservării patrimoniului folcloric, se organizau expoziții diverse şi se promova intens viața teatrală.

Despre trecutul teatral al Devei avem referințe prețioase lăsate de avocatul Victor Şuiaga în *Monografia Devei*. În această lucrare se face referire la primele reprezentații teatrale din Deva, iar în mica monografie a Casinei Naționale din Deva, Laszlo Sigismund vorbeşte despre existența, încă înainte de 1848, a unei societăți de „artişti amatori care dispuneau chiar de o mică scenă, puține decoruri şi câteva cărți", reprezentațiile teatrale fiind ținute „în casele doctorului Fodor, iar din 1853, în localul Casinei Naționale, construit în 1847"[1106]. În anul 1862 se formează la Deva o societate teatrală cu scop caritativ intitulată Societatea Artiştilor Amatori din Deva, a cărei activitate este oglindită în presa locală din anii 1879-1887. În anul 1866 se construieşte un restaurant cu sală de spectacole, numit Redut, clădire demolată în anul 1910. Pe locul fostului local Redut s-a ridicat clădirea care adăposteşte astăzi Teatrul de Artă din Deva.

1103 I. Hodoşiu, *Relaţiune*, în „Familia", nr. 41, 1870, p. 81, apud *Centenarul Societăţii pentru crearea unui fond de teatru român*, p. 11.

1104 *Centenarul Societăţii pentru crearea unui fond de teatru român*, p. 237.

1105 D. Susan, *Înfiinţarea „Societăţii pentru crearea unui fond de teatru român" în Ardeal — în cadrul adunării de la Deva din 4-5 octombrie 1870*, în „Sargetia", X, 1973, p. 383.

1106 Victor Şuiaga, *Deva. Contribuţii monografice*, vol. II, Deva, 2011, p. 138.

Clădirea actualului teatru este monument istoric şi de arhitectură, a fost cumpărată cu suma de 17.000 de lei, iar în 1911 a fost dată în folosinţă ca teatru orăşenesc, numindu-se iniţial „Ansamblul de Cântice şi Dansuri Populare”. Edificată în stilul *Secession vienez*, clădirea teatrului devean este un obiectiv cultural, care a suferit în secolul al XX-lea numeroase intervenţii deoarece timpul şi-a pus amprenta asupra clădirii, fiind necesare de-a lungul vremii mai multe lucrări de reparaţii şi modernizare. În 1942 i s-a făcut o reparaţie generală care a cuprins modificarea intrării, schimbarea tapiţeriei şi înlocuirea oglinzilor, lucrări ce au costat 1.918.000 lei, s-a dat atunci localului numele de George Dima, în onoarea renumitului compozitor ardelean. Intervenţia din anii ‘60 a fost pentru modificarea faţadei originale, iar în 1987 au început lucrările de amenajare a Teatrului de Revistă şi de restaurare a faţadei principale reconstituită după imagini de epocă. Din anul 1953, s-a numit Fanfara de Stat Deva, prima reprezentaţie având loc, la 16 octombrie 1954, la Şibot şi s-a numit „O seară de operetă şi muzică uşoară”.

Foto 153 – Afişul spectacolului susţinut de trupa teatrală Emerik Kovacs Imre la Deva, în anul 1923

TEATRUL DE STAT DE ESTRADĂ DEVA

În anul 1958, un grup de artişti entuziaşti (Liviu Oros, Aurel Doroga, Ion Preda, Margareta Ileş, Lucică Radulian, Ştefan Răduţ ş. a.) a luat parte la înfiinţarea Teatrului de Stat de Estradă Deva, denumire sub care a funcţionat mai mulţi ani. Au urmat şi alte denumiri, în diferite etape: Teatrul Orăşenesc, Teatrul de Estradă, Teatrul Arta, Teatrul de Stat de Estradă, Teatrul de Revistă, Teatrul de Artă Dramatică, Teatrul Municipal Deva, Teatrul Judeţean Hunedoara şi în prezent Teatrul de Artă Deva.

Noua sală a teatrului a fost inaugurată la 1 aprilie 1963 cu reprezentaţia „Şarjele revistei” prezentată de către Teatrul de Stat de Estradă din Deva şi din octombrie 1963 i s-a dat numirea de „Teatrul Arta”.

Ca instituţie de profil, teatrul devean a primit adevărata recunoaştere abia în 1960 când directorul de atunci, Ion Preda, un fost pilot, a reorganizat teatrul, care fusese închis timp de un an. În urma unui examen riguros, sunt angajate peste o sută de persoane (artişti, tehnicieni de scenă, personal administrativ) şi se obţin performanţe notabile pe multe scene ale ţării unde artiştii deveni mergeau în turneu. Directorul Preda, un om exigent şi bun organizator, concepea afişele de spectacol, le ducea la tipografie, organiza spectacole, se interesa de mijloacele de transport, de oraşele şi sălile în care se juca, aducea şi alte spectacole la Deva. La fel a fost şi directorul care i-a urmat, Ioan Costea.

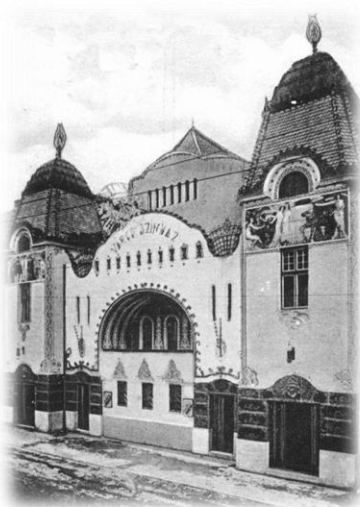

Foto 154 – Teatrul Orăşenesc din Deva, 1911

Foto 155 – Sala de spectacole a noului Teatru de Artă Deva, 2012

Foto 156 – Teatrul de Artă Deva, 2012

Printre participanții la concursul organizat în data de 25 august 1960 s-a prezentat şi o tânără de 20 de ani, care absolvise în 1958 Şcoala Populară de Artă din Craiova, se numea Doina Badea. Marea cântăreață, atât de tragic dispărută, a debutat la Deva, iar cei care au văzut-o în seara debutului şi-o amintesc, îmbrăcată într-o rochie albastră, stând pe o bancă, cântând melodia „Nu ştiu dacă am iubit". Una dintre vocile de aur ale României, spre mândria noastră, a fost angajata Teatrului de Stat de Estradă din Deva între anii 1960 şi 1963 şi a apărut în spectacole precum „Şarjele revistei", „Pe treptele revistei", „Vacanța muzicală", „Strada mare", „Cabana Melodiilor".

Foto 157 – Afiş de la începutul anilor 1960. Printre artişti o regăsim pe Doina Badea sub numele de scenă Retta Marga

Foto 158 – Solista de muzică uşoară Doina Badea

A debutat sub numele de Retta Marga, nume cu care a apărut pe afişele primelor două stagiuni cât a stat la Deva. Foştii ei colegi şi-o amintesc că era o fată simplă, retrasă şi tăcută, dar hărăzită de Dumnezeu cu o voce deosebită, gravă, inconfundabilă. Deşi conştientă de valoarea ei, a fost întotdeauna modestă. Compozitorul hunedorean Adalbert Winkler a compus pentru Doina Badea melodia „Se întorc vapoarele", pe versurile poetului Ion Minulescu. M. Maximilian şi Vasile Veselovschi, care au colaborat în anii '60 cu

Teatrul din Deva pentru care au scris şi regizat multe spectacole, au insistat ca Doina Badea să plece la Bucureşti, unde în scurt timp a cunoscut consacrarea. Dacă artista ar fi rămas în Deva, poate ar fi trăit şi astăzi... Alegând un alt drum, a gustat gloria şi a plecat să se odihnească pe aripile unui înger. Doina Badea a fost un fenomen al muzicii noastre, o voce unică, inimitabilă, profundă, emoționantă, în care se furişa o notă de dramatism. Fiind Teatru de Revistă, personalul artistic era format din cântăreți, actori de comedie/cupletişti, balerini, la care se adăugau membrii orchestrei, regizori, scenografi, personal tehnic.

De-a lungul anilor, printre soliştii de muzică uşoară care țineau afişele spectacolelor s-au numărat: Alla Baianova, Dorina Drăghici, Nic Rafael, Sorina Dan, Felician Fărcaşu, Trio Caban, Margareta Grădinaru, Florella Tică, Irina Pojoni, Nana Radulian, Maria Cocan, Cornel Negrescu, Puiu Faur, Laura Nicorovici, Mariana Milea, Elena Costea, Irina Soroiu (prezență remarcabilă dublată de un talent înnăscut), Ovidiu Komornyk (solist vocal, compozitor, textier, producător, un artist complet şi carismatic), Florin Mureşan (fratele acestuia, care îl secondează cu succes), Adrian Muntean, Antoaneta Mardar, Mariana Blănaru, Roxana Olsanschi, Coco Dimitriu, Liliana Stroe, Daniela Pătrău, Adriana Trif, Robert Ariciuc. Mulți dintre aceşti artişti au fost şi solişti şi actori, la fel de talentați în ambele ipostaze.

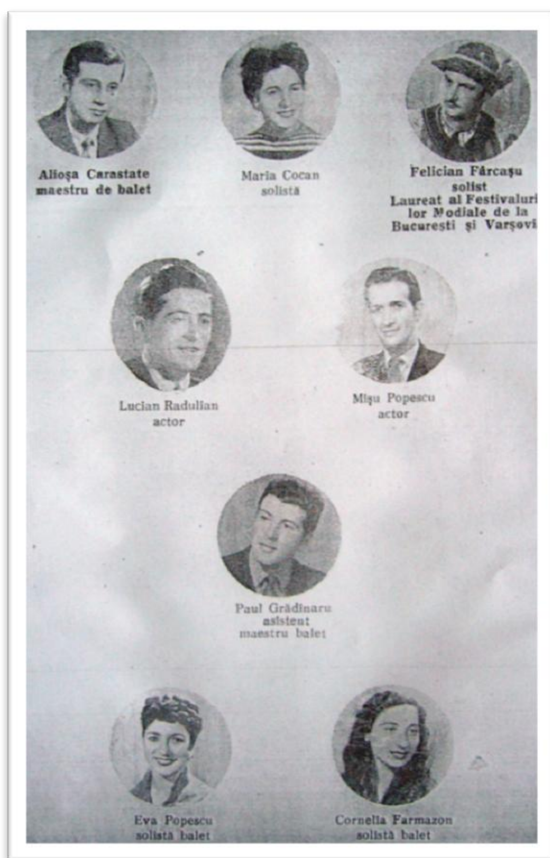

Foto 159 – Imagine
din caietul-program al unui spectacol
susţinut la teatrul devean

Foto 160 – Afişul spectacolului
„O parte din sufletul meu”
cu Irina Soroiu,
Ovidiu Komornyk & OK Band
şi Isabela Haşa

Foto 161 – Solistul
de muzică uşoară
Florin Mureşan

Prezenţa unor artişti consacrați pe scena Teatrului din Deva sporea succesul spectacolelor. Realizatorii veniți din altă parte au avut numai cuvinte de laudă despre orchestra Teatrului, afirmând că „sună” foarte bine.

De-a lungul timpului, au făcut parte din această orchestră: Ştefan Răduț, Kilzer Iosif - dirijori, Csampai Ştefan - concert maestru. Instrumentişti: Ladislau Sebestein, Nicula Gheorghe, Doana Bella, Pojony David, Otvos Carol, Tănase Pitcă, Ludovic Palko, Holasz Ştefan, Gheorghe Eftici, Dric Ioan, Arcadie Zsok, Florin Vlad, Eugen Birtok, Betea Voicu, Guga Cornel, Cristian Coman, Vasile Stănăşel, Gabriel Kasler, Ştefan Moțățăianu Jr., Nicolae Hada, Bela Szots, Emil Ess, Zoli Toth.

S-au remarcat prin personalitatea lor artistică polivalentă Gheorghe David (dirijor, compozitor, director), Alexandru Dobondi (instrumentist, compozitor), Traian Ichim (unul dintre cei mai tineri dirijori din România), Ştefan Moțățăianu (instrumentist, dirijor, compozitor). Toți au fost răsplătiți cu diverse premii şi au slujit o viață teatrul devean cu dăruire şi pasiune.

Foto 162 – Orchestra Teatrului din Deva

Foto 163 – Solişti ai Teatrului din Deva

Foto 164 – Lucian Radulian, poză de pe afişul unui spectacol

Foto 165 – Lucian Radulian şi Ileana Zanche în piesa „Cezar şi Cleopatra”

Dintre actori, s-au remarcat: Lucian Radulian (unul dintre cei mai mari actori de revistă din România, apreciat de Mihai Maximilian), Ileana Zanche (plăcută prezență scenică, bună cupletistă), Isabela Maria Haşa (artistă sensibilă, cu un vast registru repertorial, autoarea cărții „Teatrul devean la moment aniversar”, membră a UNITER), Margareta Ileş, Ionel Bordan, Yvonne Carastate, Ana Zlat, Elena

Solica, Marian Hoidan, Marcel Mirea, Paul Antoniu, Mihail Ioan, Victor Chețe, Aurel Rusu, Elena Trăilă, Maria Mateescu, Ana Dobrotă, Ştefan Guță, Ludmila Eftici, Valer Georgescu, Muşat Cristian, Elena Coriciuc, George Casan, Mişu Popescu, Francisca Chorobea, Ileana Duca Portase, Andrei Portase, Claudiu Târnoveanu, Nae Crişu, Adrian Nicolau,Cristina Lazăr, Puiu Mircea Lăscuş, Coco Dimitriu, Radu Pavel, Carmen Păcurar, Andreea Raica, Lilia şi Boris Melinti. Actorii: Magda Catone, Valer Dellakeza, Camelia şi Dan Constantin, Nicodim Ungureanu, Ionuț Ionescu au fost angajați ai Teatrului din Deva şi au jucat, o vreme, alături de artiştii deveni.

Foto 166 – „Mortul viu de milioane”. Text şi regia Alexandru Darian, cu actorii: Mircea Lăscuş, Isabela Haşa, Cristina Lazăr, Păstorel Vulcu, Puiu Faur, Ileana Zanche

Foto 167 – Actrița Isabela Haşa

Dintre „monştrii sacri” ai teatrului şi revistei româneşti, au fost prezenți cu spectacole la Deva Grigore Vasiliu-Birlic, Vasile Tomazian, Mircea Crişan, Maria Tănase, Stela Popescu, Alexandru Arşinel, Jean Constantin, Puiu Călinescu, Ioana Radu, Ion Dichiseanu, Horia Şerbănescu ş.a.

Foto 168 – Afiş de la un spectacol susținut, printre alții, de Grigore Vasiliu-Birlic

În anii comunismului, textierii foloseau un limbaj codificat, literatura cu „cheie”. Erau strategii de supraviețuire şi de opoziție simbolică la toate lipsurile vremurilor şi erau puse în lumină metehnele regimului totalitar prin „şopârle” care făceau deliciul spectatorilor. La revistă satira, ironia fină, şarja dură

în nuanțe comice-amare, caricaturizarea unor personaje politice ale vremii, sunt împărtăşite publicului prin situații scenice create sau printr-un dialog direct, totul fiind presărat cu muzică şi dans.

Artiştii deveni au încântat mulți ani publicul cu genul revuistic, un gen de spectacol care a preluat fastul music-hall-ului francez, al cabaretului politic german, îmbinând într-un mod original muzica, baletul, satira politică, umorul.

Foto 169 – Eli şi Tică Hanea

Foto 170 – Corpul de balet al Teatrului de Revistă Deva

Corpul de balet al Teatrului a fost unul profesionist, care a făcut față cu succes exigențelor unui public avizat. S-a remarcat cuplul de balerini Ely şi Tică Hanea. Maestrul de balet Tică Hanea a fost angajat al teatrului devean ca solist balerin în 1965, iar ulterior ca maestru de balet până în anul 2000 când s-a pensionat. A colaborat şi cu alți maeştri coregrafi ca: Sandu Fayer, Adriana Dumitrescu, Oleg Danovski, Eugen Pinter, Doina Andronache, Amatto Checiulescu ş.a.

Prim-solişti ai teatrului devean, Ely şi Tică Hanea au reprezentat teatrul la „Festivalul Internațional al Teatrelor de Estradă" de la Poznan (Polonia), 1979. Tică Hanea a fost răsplătit cu medalia „Meritul Cultural" clasa I. În 1985, a fost invitat în Maroc alături de marii realizatori Hero Lupescu, Teodora Dinulescu, Paul Urmuzescu, Paul Enigărescu, unde au montat spectacolul inaugural al jocurilor panarabe, iar în 1989 a participat la ediția I a Jocurilor francofone de la Casablanca. Dintre balerini, s-au remarcat: Georgeta Ene - solist balerină, Mihai Rațiu - solist balerin, Angela Zsok - solist balerină, Coca Ignat-Tuş - maestră de balet, Alioşa Caratase - maestru balet, Paul Grădinaru - asist. maestru balet, Titus Burducea - maestru balet, Eva Popescu, Maria Popa, Anca Mainov, Maria Teodoru, Silvia Cătană, Şerban Sabin, Cornelia Farmazon, Liviu Revnic, Claudia Ghiorghiescu, Mona Faur, Andrei Daruka, Margareta Vlad, Corina Crudu, Carmen Petrea, Malvina Vug, Grațiela Buftea, Anghel Ionescu, Gabriela Ionescu, Mihai Feier, Liliana Contraş, Elena Guga, Anamaria Puşkaş, Irina Grosz – maestru studii balet, Tuța Bondor, Diana Zoica, Lidia Tulbure, Melinda Muradin, Marinela Bilavu, Ioana Ungureanu, Ramona Băloiu, Adriana Bodi.

De la Doina Badea şi Trio Caban la Ovidiu Komornyk, de la Lucian Radulian la Mara Opriş, de la râs la lacrimă, de la Mihai Maximilian la Molière, Dario Fo, Bertold Brecht, Wedekind, de la Alexandru Bocăneț la regizorii actuali, această veche şi reputată instituție de spectacol nu s-a păstrat doar prin trecutul său glorios, ci a ştiut să se despartă de tot ce părea perimat şi să devină o oglindă a timpului său. Teatrul devean a abordat de-a lungul anilor genuri diferite de spectacol. O mână de oameni inimoşi, profesionişti incontestabili ai acestui gen dificil – teatrul muzical – au jucat cu uşurință şi dramă, şi comedie, şi cabaret politic. Mulți ani teatrul devean a fost cotat ca fiind cel mai bun sau unul dintre cele mai bune teatre de revistă din țară, ai cărui artişti jucau peste tot cu sălile arhipline. Nume mari ale scenei româneşti au debutat sau au colaborat cu teatrul din Deva, care a fost o rampă de lansare pentru o parte dintre marii actori, regizori şi scenarişti ai României. Chiar dacă după 1988 nu a mai avut o sală proprie,

artiştii acestei instituții s-au încăpățânat să reziste montând câte două, trei premiere pe an, jucate în Deva la Casa de Cultură şi apoi, în turnee prin țară.

Din anul 1960, la conducerea Teatrului din Deva s-au aflat directorii: Ioan Preda, Ion Costea, Petru Țârău, Vasile Molodeț, Octavian Bogdan, David Gheorghe, Petru Mărilă, Eugen Aron, Adrian Comşa, Niculae Panaitescu, Mihai Panaitescu, Turi Zoltan, Nicodim Ungureanu, Isabela M. Haşa, Nelu Ardelean. Scriitori şi oameni de televiziune, regizori, scenarişti au lucrat câteva decenii cu teatrul devean şi cu cele mai importante nume ale vieții artistice româneşti.

Regizorii care au semnat spectacole vreme de 50 de ani au fost: Nicolae Frunzetti, Nicolae Dinescu, Mihai Maximilian, Bogdan Căuş, Alexandru Bocăneț, Eugen Aron, George Mihalache, Alexandru Darian, iar după anii '90: Bogdan Ulmu, Alina Hiristea, Daniel Vulcu, Boris Melinti, Liviu Schapira, Radu Olăreanu, Felicia Dalu, Gelu Badea, Marius Oltean.

Teatrul din Deva a lucrat mulți ani cu scenografi valoroşi: Mircea Râbinschi, Zamfir Pasula, Iosif Balint, I. Surugiu, Paul Salzberzer, Petru Koller, Ion Bozeşan, Ovidiu Pascal, Radu Alexandru, Ana Bănică, Ildiko Laszlo, Torino Bocăniciu, Mc. Ranin.

De la 1 ianuarie 2009, clădirea şi personalul teatrului au trecut din subordinea Consiliului local în subordinea Consiliului Județean Hunedoara, care a alocat bani pentru finalizarea reparațiilor capitale a sălii de spectacol şi a scenei. De la 1 iunie 2009, conform Hotărârii nr. 20/2009 a Consiliului Județean Hunedoara, Teatrul Municipal Deva a fost reorganizat, din instituție publică de spectacole de repertoriu în Teatrul Județean Hunedoara, instituție publică de spectacole de proiecte.

Foto 171 – Afiş al spectacolului „Nu plătim, nu plătim!" de Dario Fo, susţinut pe scena Teatrului de Artă Dramatică Deva

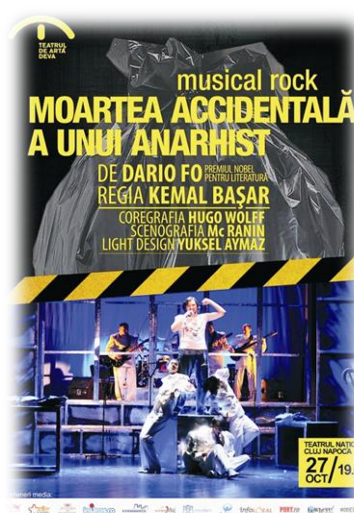

Foto 172 – Afiş al spectacolului „Moartea accidentală a unui anarhist" de Dario Fo, susţinut pe scena Teatrului de Artă Deva

În data de 17 decembrie 2010, după 22 de ani, Teatrul devean şi-a redeschis porţile sărbătoreşte şi a fost redenumit Teatrul de Artă Deva. Au fost mai actuale ca oricând versurile programatice ale lui Ienăchiță Văcărescu:

V-am dat teatru, vi-l păziți ca pe-un lăcaş de muze. Prin el curând veți fi vestiți prin veşti departe duse. Prin el năravuri îndreptați, dați ascuțiri la minte, Podoabă limbii noastre dați prin româneşti cuvinte!

De atunci, pe scena teatrului se joacă spectacole de înaltă ținută artistică. Nume mari ale scenei româneşti au fost invitate la Deva: Mircea Diaconu, Ofelia Popii, Dan Puric, Ilie Gheorghe, Laura Vasiliu, Tudor Gheorghe. Una dintre cele mai importante premiere incluse pe agenda stagiunii anului 2011 a

Teatrului de Artă din Deva este „Frida. Impresii” un spectacol de Mc. Ranin, coregrafia Hugo Wolff, teatru-dans, caracterizat prin rafinament plastic, muzică şi culoare.

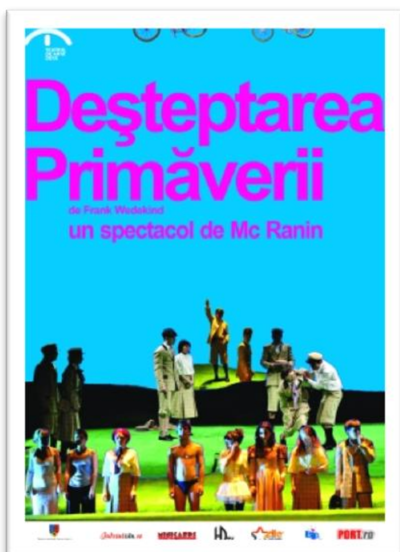

Foto 173, 174 – Afişe ale unor spectacole susţinute pe scena Teatrului de Artă Deva

Mihai Constantin Ranin, Florin Gabriel Ionescu, Mihai Panaitescu, Horaţiu Mihaiu, Laurian Oniga, Mihai Măniuţiu, Kemal Basar au semnat regia celor mai recente premiere. În 2012, „Frida. Impresii” în regia şi scenografia lui Mc. Ranin, a fost prezentat în cadrul „Festivalului Internaţional de Teatru” din Antalya, Turcia, iar „Inventatorul iubirii” în regia şi scenografia lui Horaţiu Mihaiu a participat la „Festivalul European de Teatru” desfăşurat la Timişoara. Spectacolul concert „Deliruri” texte de Ion Mureşan, în regia lui Mihai Măniuţiu, a participat la Festivalul de Teatru Scurt de la Oradea. Teatrul de Artă Deva a reuşit să aducă în faţa publicului peste 40 de spectacole diverse, prefaţate cu expoziţii de pictură şi lansări de carte, dar şi transmisii a unor spectacole în direct, prin satelit, devenind astfel un loc monden, un spaţiu al înnoirilor, al creaţiei şi al educaţiei.

TEATRUL DRAMATIC „ION D. SÎRBU” PETROŞANI

În anul 1886 se inaugurează la Petroşani „Cazinoul Muncitoresc” transformat ulterior în teatru, pe a cărui scenă, în perioada interbelică, au jucat mai multe trupe din ţară, iar cu timpul a devenit sală de conferinţe a Ligii Sindicatelor Miniere.

Foto 175 – Cazinoul Muncitoresc din Petroşani

În Valea Jiului, între anii 1904 şi 1905 se înființează diverse asociații culturale, iar după Marea Unire de la 1 decembrie 1918, apare Filiala locală a ASTREI care organizează activități sociale, culturale, se întocmesc liste de contribuții pentru fondul teatral, iar de aici nu a fost decât un pas, până la primele manifestări teatrale. În 1905 se construieşte la Petroşani Casa de oaspeți „Gheorghe Apostol", transformată între anii 1923 şi 1925 de către Societatea Anonimă Română în Cazinoul Funcționarilor Superiori. Clădirea avea o suprafață de 1.250 mp şi cuprindea o sală de festivități cu o capacitate de 400 de locuri, precum şi o scenă pe care au evoluat diferite trupe de teatru din toată țara.

Foto 176 – Teatrul „I. D. Sîrbu" din Petroşani, noaptea

Foto 177 – Sala de spectacole a Teatrului „I. D. Sîrbu" din Petroşani

Gazeta Jiului, din 28 mai 1922, anunță înființarea unei trupe stabile de teatru la Petroşani, mişcare teatrală care a condus, la inițiativa Comisiei culturale a sindicatelor, la înființarea teatrului în 1947, în localul Cazinoului. Aici va funcționa în urma Deciziei de înființare nr. 2555 din 23 iunie 1948 a Ministerului Artelor şi Informațiilor, Teatrul Poporului, filiala Valea Jiului. Primul spectacol, prezentat la 8 octombrie 1948, a fost piesa lui I. L. Caragiale „O scrisoare pierdută", în regia lui Val Mugur. Scenografia era semnată Th. Kiriacoff-Surucianu, iar actorii care au întruchipat personajele au fost: R. Colberti (Tipătescu), P. Aslan (Dandanache), N. N. Matei (Trahanache), Romulus Neacşu (Farfuridi), Jean Mărgăritescu (Brânzovenescu), Ilie Cernea (Cațavencu), Sandu Sticlaru (Pristanda), Lică Rădulescu (Cetățeanul turmentat) şi Lilly Urseanu (Zoe).

Din 1948, Teatrul din Petroşani funcționează în clădirea Cazinoului muncitoresc, str. Grivița roşie, nr. 6, până în 31 mai 1983, când directorul Nicolae Gherghe hotărăşte trecerea teatrului în clădirea centrală a Casei de oaspeți „Gheorghe Apostol" (fostă Cazinoul funcționarilor), str. Mihai Viteazul, nr. 2, care între anii 1981 şi 1983 îşi adaugă o parte nouă formată din sală, scenă şi foaier.

Un an mai târziu, în 1949, titulatura oficială a instituției se schimbă în Teatrul de stat „Valea Jiului" Petroşani. Sub această denumire îşi desfăşoară activitatea vreme de 42 de ani. A început cu un personal artistic format din 28 de actori, doi regizori artistici, un scenograf, plus personal tehnic, administrativ, în număr total de 80 de persoane. În perioada 1981-1983 clădirii i s-a adăugat o scenă mare, culise, foaier. La 31 mai 1983 se inaugurează această nouă anexă, prezentând tot „O scrisoare pierdută" de I. L. Caragiale, în regia lui Ion Simionescu şi scenografia lui Aurel Florea. În 1991 Teatrul de stat „Valea Jiului" îşi schimbă titulatura în Teatrul Dramatic „Ion D. Sîrbu" purtând numele cunoscutului eseist, romancier, dramaturg şi filozof. Dintre actorii cunoscuți ai Teatrului petroşenean, trebuie amintiți:

Ana Colda (1920-1972) artistă emerită, nume de rezonanță în istoria teatrului românesc, născută în Petrila-Lonea, se înscrie în 1943 în anul I la cursurile Secțiunii de artă dramatică a Conservatorului Regal, iar în anul 1945 joacă în primul film sonor românesc, „Visul unei nopți de iarnă" de Tudor Muşatescu în regia lui Jean Georgescu. Frumoasă, plină de har şi grație, de o expresivitate aparte, Ana Colda a dat viață unor personaje veritabile, subtile, şlefuite cu măiestrie. A lucrat cu cei mai importanți regizori ai vremii. Dintre cele 67 de roluri jucate de-a lungul a 20 de ani de carieră, 48 au fost realizate pe scena Teatrului din Petroşani. De la Maria Panait, Grozdanca, la Andromaca, Anca, Mona, Diana, Maşa, Sybile, Nora, calitatea prestației sale actoriceşti a cucerit atât publicul, cât şi pe criticii de teatru.

Foto 178 –
Actriţa Ana Colda

Foto 179 – Actorii Ana Colda
şi Gheorghe Iordănescu
în piesa „Năpasta"
de I. L. Caragiale - 1962

Elena Antonescu (1899-1995). Artistă emerită din anul 1953, născută în Bucureşti, absolventă a Conservatorului de Muzică şi Artă, promoția 1922, face parte dintre primii actori angajați ai acestei instituții. În perioada 1948-1958 întrupează cu dăruire 40 de personaje din literatura română şi universală. O actriță care impunea prin aplomb, prin ținuta demnă, care reuşea prin elemente simple să devină convingătoare.

Foto 180 –
Elena Antonescu.
Artistă emerită

Foto 181 – „Andromaca"
de Jean Racine.
Stagiunea 1966-1967.
Actori: Ana Colda,
Mihai Clita, Carmen Tăutu

Mihai Clita (1942-2001), actor de marcă al teatrului românesc, a slujit din 1965 scena din Petroşani până în ultimele clipe ale vieții. A fost şi director al teatrului în anii 1983-1986 şi 1990-1991. Mihai Clita, în 36 de ani de carieră, a creat 90 de personaje, majoritatea fiind roluri principale, de creație, toate jucate cu remarcabil profesionalism şi trăire. În momentul în care rostea cuvintele, ca dangătul de clopot, parcă răsunau coruri celeste. El i-a dat lui Lăpuşneanu, „statura necesară, acel tăiş de sabie în faptă, cuvânt şi gând..." (*Zori Noi*, 16 ianuarie 1993).

Costel Rădulescu, absolvent de Conservator, se află între cei 28 de actori care în 28 august 1948 venise să întemeieze Teatrul din Valea Jiului. Creează pe scena din Petroşani 22 de personaje veridice, ultimul fiind în anul 1954, Krupicka din *Om în loc*, de V. Jelinek, regia Val Mugur. A fost răsplătit cu Premiul de Stat.

Din 1948 şi până la pensionare, actorul **Ilie Ştefan** rămâne credincios instituției şi joacă cu pasiune o mulțime de personaje.

Maria Iordache Dumitrescu a făcut parte dintre actorii care au pus piatra de temelie a Teatrului în Valea Jiului, ca instituție profesionistă de spectacole. La un an după înființarea Conservatorului Muncitoresc de Muzică, Artă Dramatică şi Dansuri de către V. I. Popa, se înscrie, în 1943, şi urmează cursurile, avându-i ca profesori de actorie şi regie de teatru pe Marin Iorda.

Francisca Chorobea (1948-2011). Din 1979 se angajează la Teatrul din Valea Jiului, interpretând roluri diverse, de comedie, de satiră pigmentată cu umor, cât şi roluri în piese pentru copii.

Zizi Ilieş, o actriță erudită cu o paletă diversificată de interpretare, s-a născut la 25 martie 1928 la Oradea. Absolventă a Institutului de teatru „Szentgyorgyi Istvan" din Cluj, 1952, secția de actorie. A făcut şi trei ani de regie, unde pentru scurt timp l-a avut ca profesor de estetică şi istoria artelor pe I. D. Sîrbu. A creat pe scena din Petroşani 18 personaje lucrate la filigran.

Elisabeta Dumitrescu (devenită Belba prin căsătorie) s-a născut în 1924. Urmează IATC „I. L. Caragiale" Bucureşti, iar după absolvire se angajează la Teatrul de stat „Valea Jiului" Petroşani, integrându-se cu succes în talentatul grup de actori conduşi de prestigiosul regizor Val Mugur. Absolvă şi cursul profesional „Stanislavski". A întrupat cu talent şi imaginație multe personaje din dramaturgia română şi universală.

Rosmarin Delica şi-a pus din anul 1975 talentul şi energia în beneficul artei, căpătând o experiență demnă de invidiat obținând în anul 2001 Premiul „Ion D. Sîrbu" de interpretare masculină pentru „Noe" din „Arca Bunei Speranțe" de I. D. Sîrbu, acordat de Fundația Culturală „Ion D. Sîrbu".

Actorii: Sandu Sticlaru, Justin Z. Handoca, Alexandru Jeles, Jean Tomescu, Valer Donca, Gheorghe Iordănescu, Dana Pantazopol, Mircea Zabalon, Alexandru Zecu, Florin Plaur, Nicolae Gherghe, Mircea Pîinişoară, Corvin Alexe, Alexandru Anghelescu, George Negraru, Ioan Velica, Ana Mirena, Atanasiu Justin (Tinel), Berbiuc Violeta, Botoşescu Eugenia, Botoşescu Dorel, Brădescu Silvia, Brădescu Teodor, Buchholtzer Lérida, Burtea Simona, Buzdugan Valentina, Codreanu Alexandru, Codreanu Paulina, Columbeanu Dem, Columbeanu Elena, Copăceanu Iolanda, Dicu Constantin, Docea Gheorghe, Donca Ştefania, Donca Valer, Drăcea Dumitru, Maria Munteanu, Dumitrescu Atanasie, plini de farmec, oscilând între sensibilitate şi rigoarea convenției, şi-au pus pasiunea în tot ce au creat, fiind artiştii ale căror nume au rămas gravate în cartea de aur a teatrului din Petroşani.

Perioada 1976-1986 s-a dovedit a fi foarte prolifică pentru teatrul petroşenean, devenind o adevărată pepinieră pentru tinerii: Dragoş Pâslaru, Mírela Cioabă, Virgil Flonda, Avram Birău, Miruna Ghețu, Şerban Ionescu, Dinu Apetrei, Florin Fătulescu şi Mihai Lungeanu (regizori), Violeta Țurcanu, Felix Anton Rizea, Adrian Zavloschi, Florin Chirpac, Theodor Marinescu, Doru Zamfirescu, Claudiu Bleonț, Magda Catone, Patricia Grigoriu, Gabriela Bellu, Emilia Popescu, Adrian Tatu (scenograf), Radu Băieşu (regizor) a căror profesionalism şi dăruire au fost răsplătite cu premii şi spectacole apreciate de public şi critică.

În perioada 1989-1990, colectivul teatrului se diminuează, tinerii actori au plecat spre Bucureşti şi alte oraşe, actorii vârstnici s-au pensionat (Paulina Codreanu, Al. Codreanu, Florin Plaur, Nicolae Gherghe, Marcel Şoma - regizor) şi abia în 14 septembrie s-au angajat câțiva tineri (corp-ansamblu): Gabriela Micoiu, Tudor Pestriții, Elena Zamora, Luminița Sorop.

Regizorul **Marcel Şoma** absolvent al Institutului de teatru din Bucureşti, secția Regie de teatru, clasa prof. I. A. Maican, şi-a dedicat 33 de ani Teatrului de stat „Valea Jiului" Petroşani punându-şi amprenta creatoare pe multe spectacole din care răzbătea profesionalismul şi rigoarea primite la una dintre cele mai importante şcoli de teatru din lume, cea stanislavskiană, la care a studiat ca bursier al statului român.

Scriitorul Dumitru Velea, director al Teatrului, impune calificarea cu studii superioare a celor angajați şi reuşeşte să atragă absolvenți de la UAT Târgu-Mureş, actori de dincolo de Prut, actori de la Teatrul Național Craiova. Astfel, în anul 2003 personalul a atins cifra de 61.

Tinerii actori care au devenit un adevărat câştig pentru teatru sunt: Nicoleta Bolcă, Nicolae Vicol, Valeriu Trosan, Dan Tudor, Mihai Sandu, George Negraru, Simona Burtea, Gigi Stoica, Boris Melinti, Valentina Buzdugan, Valeriu Dogaru, Dorin Ceagoreanu, Oana Liciu-Gogu, Nicoleta Niculescu, Izabela Badovics, Edith Mag, Radu Jurj. Lor li se adaugă Mihai Sima, Dragoş Spahiu, Ciprian Almăşan, Diana

Nichiteanu, Irina Bodea-Radu, Diana Bathory, Daniel Cergă. Regizorii şi scenografii care au montat aici au introdus ideea de echipă.

Marea regizoare şi om de teatru **Marietta Sadova** a format mari actori şi a creat spectacole memorabile pe scenele ţării, inclusiv la Petroşani.

Actrița **Mariana Cercel** şi-a început activitatea pe scena Teatrului de stat „Valea Jiului" din Petroşani, având marea şansă să lucreze aici sub bagheta de aur a maestrei Marietta Sadova în roluri precum: Isabela din piesa lui Shakespeare „Măsură pentru măsură", un rol secundar din „Noaptea regilor", de acelaşi autor, Marina din piesa „Se face ziuă" de Zaharia Bârsan, Geta din piesa „Sfântul Mitică Blajinul" de Aurel Baranga.

Claudiu Bleonț, actor al teatrului din Petroşani în perioada 1983-1990, a jucat în „Un bărbat şi mai multe femei" de Leonid Zorin, spectacol a cărei regie a semnat-o. A fost distins cu Premiul pentru cel mai bun actor, pentru rolurile din piesele „Anonimul Venețian" de Giuseppe Berto, în regia lui Cătălin Naum şi „Într-un parc, pe o bancă" de Alexander Ghelman, în regia lui Cătălin Naum.

Mirela Cioabă, în perioada 1979-1982 cât a fost angajata Teatrului de stat din Petroşani, a creat rolurile Ifigenia din „Ifigenia în Taurida" de Goethe, regia Aureliu Manea; Femeia din „Pluta meduzei" de Marin Sorescu, regia Florin Fătulescu, rol pentru care i s-a decernat Premiul pentru debut la Gala teatrului contemporan de la Braşov.

Foto 182 – Actriţa Mirela Cioabă în spectacolul „Ifigenia în Taurida" de J. W. Goethe (stagiunea 1981-1982)

Foto 183 – „Steaua fără nume" de Mihail Sebastian, 1956. Distributia: Ana Colda, Ilie Ştefan, Nicolae Gherghe, Mircea Pîinişoară

Directorii Teatrului din Petroşani au fost: Franz Auerbach, 1948-1951, Arthur Bergman, director adjunct, 1949-1953, Ion Petrovici, 1951-1962, Tinel Atanasiu, director adjunct, 1953-1954, Iosif Peleş, director adjunct, 1954-1960, Vladimir Pop, director adjunct, 1960-1966, Petra Stoican, 1962-1971, Petru Marcu, director adjunct, 1966-1968, Sebastian Brujan, director adjunct, 1969-1971, Ironim Munteanu, 1971-1975, Nicolae Gherghe, 1975-1983, Constantin Guran, director adjunct, 1975-1978, Vasile Chirculescu, director adjunct, 1978-1986 şi 1996-2004, Mihai Clita, 1983-1987 şi 1989-1991, Cornelia Stănescu, 1987-1989, Dumitru Velea, 1991-2005, Nicoleta Bolcă.

Dumitru Velea, născut în 1948, este licențiat al Facultății de Filologie Craiova. Dramaturg, autorul pieselor de teatru: „Arca Bunei Speranțe", „Femeia cu sacoşele", „Metronomul de apă", a publicat de asemenea poezie, eseuri, în mai toate revistele din țară. Este membru al UNITER şi al USR (Secția de Dramaturgie), fost director al Teatrului din 1995 şi până în 2005. Din inițiativa lui, la 26 iunie 1991, această instituție de cultură îşi schimbă numele în Teatru Dramatic „Ion D. Sîrbu" Petroşani. Autor al volumelor: „Forme Vii" şi „Teatrul Dramatic «Ion D. Sîrbu» Petroşani sau teatrul în Valea Jiului" alături de C. Pascu, T. Angelescu şi M. Munteanu, cărțile reprezintă o însemnată pagină din istoria dramaturgiei româneşti.

Nicoleta-Lucreția Bolcă, director din anul 2005, a inițiat şi realizat un festival al marilor regizori români, în cadrul căruia pe scena din Petroşani au montat Mihai Măniuțiu, Alexander Hausvater, Sorin Militaru, fiind invitați şi Silviu Purcărete, Alexandru Dabija şi Radu Afrim. Nicoleta Bolcă este şi actrița care joacă, adesea, cu casa închisă, dă personalitate spectacolelor în care apare, în eroine ale pieselor semnate Ion Luca Caragiale, Alexandru Kirițescu, Victor Eftimiu, Radu Stanca, George Astalos, Dumitru Velea, William Shakespeare, Carlo Goldoni, August Strindberg, Anthony Swerling, Henrik Ibsen, Tennesse Williams, Jacques Bricaire, Maurice Lasaygues, N. V. Gogol, Eugene O'Neill, Paul Foster, Federico Garcia Lorca, fiind răsplătită cu numeroase premii.

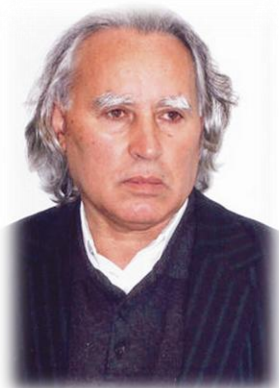

Foto 184 – Dumitru Velea

Foto 185 – Nicoleta Bolcă

Trupa teatrului din Petroşani este tânără, reuşind să ofere publicului câte 8-9 premiere pe an, atât pentru copii, cât şi pentru adulți. Acest teatru, cu un personal întinerit, găzduieşte şi oferă publicului din Petroşani un continuu dialog artistic şi o permanentă bucurie a spiritului.

De-a lungul anilor, piesele de teatru au fost puse în scenă de regizori, colaboratori sau angajați, precum: Matei Varodi, Zoe Anghel Stanca, Nicolae Gherghe, Florin Fătulescu, Marcel Şoma, Ion Simionescu, Radu Băieşu, Marius Oltean, Horațiu Ioan Apan,Vlad Mugur, Sică Alexandrescu, George Rafael, Olga Filip, Victor Bumbeşti, Horia Popescu, Constantin Dinischiotu, Petre Sava, Jean Băleanu, Stopler Zoe, Anghel Stanca, Ion Olteanu, Miron Niculescu, Mihail Zirra, Marietta Sadova, Călin Florian, George Teaşcă, Adrian Lupu, Letiția Popa, George Motoi, Marius Popescu, Mircea Cornişteanu, Valentina Balogh, Florin Fătulescu, Radu Dinulescu, Aureliu Manea, Al. Miclescu, Zoltan Schapira (Suedia), Mirela Costachi, George Negraru, Nicolae Gherghe, Dumitru Drăcea, Cătălin Naum, Otilia Dediu, Ama Vizauer, Constantin Dicu, Aurel Florea, Rodica Băițan, Iviarius Oltean, Boris Melinti, Liviu Schapira (Suedia), Alexandru Boureanu, Valer Dellakeza, Dumitru Căta, Radu Băieşu, Bogdan Cioabă, Valeriu Dogaru, Radu Botar, Bogdan Ulmu, Ion Vântu, Gelu Badea, Andrei Mihalache, Adrian Găzdaru, Mihai Măniuțiu, Cristian Ioan.

Foto 186, 187, 188, 189 – Actori ai Teatrului „I. D. Sîrbu”.
De la stânga la dreapta: Nicolae Vicol, Nicoleta Niculescu, Dorin Ceagoreanu, Oana Liciu-Gogu

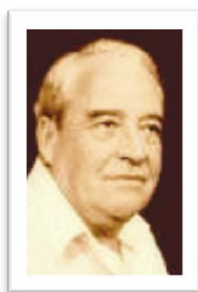

Foto 190, 191, 192, 193 – Actori ai Teatrului „I. D. Sîrbu".
De la stânga la dreapta: Mihai Sima, Izabela Badovics, Constantin Delica, Irina Bodea

Foto 194, 195, 196, 197 – Actori ai Teatrului „I. D. Sîrbu".
De la stânga la dreapta: Dragoş Spahiu, Oana Gherbaluţă, Gheorghe Stoica, Eliza Tuturman

Foto 198, 199, 200, 201, 202 – Actori ai Teatrului „I. D. Sîrbu".
De la stânga la dreapta: Radu Lupu, Adrian Nicolae, Daniel Cergă, Horaţiu Ioan Apan (regizor), Cosmin Rădescu

Dintre scenografi, merită menționați: Th. Kiriacoff Surucianu, W. Siegfried, Marga Ene, M. Rubinger, Adina Reich, A. Caramanlău, I. Anestin, Şt. Georgescu, Radu Cunescu, N. Bragalia, Mihai Tofan, Radu Arsene, Paul şi Maria Bortnovschi, L. Prahase, Horia Popescu, Olga Lupu Scoițeanu, Teodor Constantinescu, Petre Sava Băleanu, Sergiu Singer, Th. Ciupe, Constantin Rusu, Mircea Marosin, Virgil Miloia, Traian Nițescu, Liviu Ciulei, Doina Levinta, Teodora Dinulescu, Vasile Roman, Elena Pătrăşcanu-Veakis, George Doroşenco, Vasile Buz, Dan Jitianu, Dimitrie Zbiera, Olimpia Damian, Radu Corciova, Florin Harasim, Aurel Horea, Emil Moise, Nicolae Gherghe, Radu Băieşu, George Negraru, Rodica Băițan, Nicu Ursu, Laura Fusu, Mihai Vălu, Delia Dogaru, Cristina Ciucu, Radu Botar, Alexandru Radu, Ioana Popescu, Vioara Bara.

Impresionanta carte de vizită a teatrului cuprinde spectacole cu piese semnate de dramaturgi români (Camil Petrescu, Paul B. Marian, T. Şoimaru, M. Eminescu, I. L. Caragiale, I. D. Sîrbu, H. Lovinescu, I. Băieşu, Marin Sorescu, A. Baranga, Al. Mirodan, V. I. Popa, R. Stanca, V. Alecsandri, P. Everac, L. Demetrius, M. Davidoglu, V. Eftimiu, T. Muşatescu, Mircea Vaida, L. Fulga, Gligor Haşa, M. R. Paraschivescu, Dumitru Velea, Al. Kirițescu, Alecu Popovici, V. Butulescu, G. M. Zarmfirescu, G. Ciprian, Liviu Rebreanu, George Astaloş, T. Mazilu, Al. Davila) şi străini (Racine, V. Hugo, Eugene

O'Neill, Luigi Pirandello, Molière, Goldoni, Slavomir Mrožek, N. V. Gogol, M. Gorki, Lope de Vega, H. Ibsen, Calderón de la Barca, W. Gibson, August Strindberg, Bertold Brecht, A. N. Ostrovski, Foster, Goethe, Fr. Schiller, Alexandr Arbuzov, Marivaux, Shakespeare, Machiavelli, Tennessee Williams, Ch. Perrault, J. Cocteau, G. B. Shaw, Neil Simon, M. Twain, Jean-Paul Sartre) şi lista nu este completă.

Teatrul din Petroşani a întreprins două turnee internaționale în Suedia, Danemarca şi Ungaria: în 2002, cu „O noapte furtunoasă”, de I. L. Caragiale, în cadrul Anului „I. L. Caragiale” şi în 2003, cu „Domnişoara Julia”, de Strindberg şi „Nunta de argint”, de Anthony Swerling.

În 19 noiembrie 2005, cu ocazia împlinirii a 100 de ani de la construirea clădirii, s-a organizat manifestarea „Viețile clădirii Teatrului Dramatic „Ion D. Sîrbu” Petroşani”. S-a jucat atunci spectacolul „Nora”, de Henrik Ibsen, din partea Consiliului Județean Hunedoara oferindu-se diplome şi plachete actorilor şi regizorilor acestui teatru.

Teatrul Dramatic „Ion D. Sîrbu” din Petroşani a participat cu piesa „Sinucigaşul” de Nikolai Erdman, în regia lui Andrei Mihalache, decorul şi costumele de Alexandru Radu, la Festivalul Cultural Internațional „Fără Bariere”, Satu Mare, 25 mai 2007.

În 2008 teatrul a aniversat 60 de ani de existență. Actorilor care au jucat cândva pe această scenă şi celor care joacă în prezent li s-au oferit premii, diplome, trofee şi flori.

În perioada 26 septembrie-2 octombrie 2011, Teatrul Dramatic „I. D. Sîrbu” Petroşani a participat la două festivaluri de teatru, la Oradea şi Brăila. La Oradea, la Festivalul de Teatru Scurt, a reuşit să câştige două dintre cele şase premii: Premiul pentru cea mai bună regie, acordat regizorului Sorin Militaru, pentru spectacolul „Casa Bernardei Alba” (de F. G. Lorca) şi Premiul pentru cea mai bună scenografie, obținut de Vioara Bara.

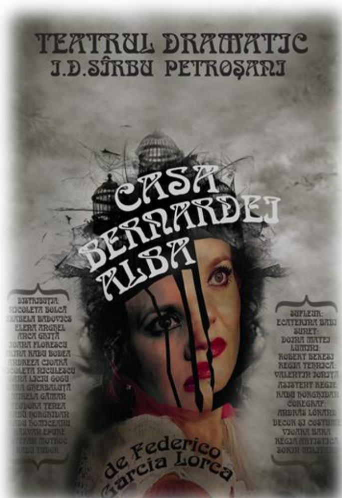

Foto 203 – Afişul spectacolului „Casa Bernardei Alba”

Foto 204 – Scenă din spectacolul „Casa Bernardei Alba” de Federico García Lorca. Regia: Sorin Militaru. Cu: Nicoleta Bolcă, Izabela Badovics, Elena Anghel, Anca Ghiță, Ioana Florescu, Irina Radu Bodea, Andreea Cioară, Radu Horghidan, Radu Homiceanu, Răzvan Epure

Anul 2012 este cel de-al 64-lea din viața Teatrului Dramatic „I. D. Sîrbu” Petroşani. S-a montat: „Nunta lui Figaro” de Beumarchais, scenografia Ioana Pashca, muzica Ada Milea, regia Alexandru Dabija; „D'ale carnavalului” de Ion Luca Caragiale, scenografia Vioara Bara, muzica Vlaicu Golcea, regia Sorin Militaru; „Insula femeilor” de Valeriu Butulescu, regia Cristian Ioan.

Stagiunea 2012-2013 a fost deschisă cu spectacolul „Foşnetul frunzelor” de Franz Xaver Kroetz în regia lui Alexander Hausvater. Toate acestea nu ar fi fost posibile fără un efort conjugat al întregului colectiv, fără viziune artistică, fantezie, forță, bucurie în interpretare şi dăruire.

SOCIETATEA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE A COMITATULUI HUNEDOARA

Societatea de Istorie şi Arheologie a Comitatului Hunedoara a reuşit să desfăşoare o activitate intensă vreme de trei decenii, începând cu 13 mai 1880, pe baza cercetării ştiinţifice şi a colaborărilor culturale cu diverse societăți şi instituții[1107]. Comitatul Hunedoara era în componența Transilvaniei, la rândul ei inclusă în Ungaria, parte a Imperiului Austro-Ungar. Atmosfera culturală, căreia i se circumscrie activitatea societății, se derula în conformitate cu acordul dualist[1108]. Locul de reşedinţă a fost desemnat la Deva. În statut se menționa că scopul societății îl reprezintă valorificarea trecutului şi prezentului comitatului Hunedoara. Aceasta presupune o cercetare intensă într-o serie de domenii: ştiinţă, literatură, artă, şi viaţă publică. În atenția membrilor trebuia să fie toate monumentele istorice şi ale naturii, portul popular în evoluția sa, orice fel de antichități, mărturii istorice, documente, opere în manuscris, tipărituri, blazoane şi ştampile. Tot ceea ce rezulta din săpături arheologice trebuia achiziționat, iar dacă nu era posibil atunci să se realizeze fotografii şi còpii. Descoperirile erau destinate muzeului societății ce urma să fie înființat la Deva. Monumentele istorice trebuie supravegheate şi restaurate pentru a fi ferite de distrugere. Societatea trebuie să militeze ca cercetările tuturor membrilor săi să fie valorificate ştiinţific şi popularizate[1109]. Statutul a fost modificat pentru că autoritățile nu au acceptat anumite prevederi. Ministerul de Interne de la Budapesta nu a fost de acord cu alegerea membrilor de onoare din afara hotarelor țării fără avizul său explicit[1110]. Inițiatorii au modificat statutul în conformitate cu cerințele expuse mai sus[1111]. În luna ianuarie 1881 a sosit răspunsul autorităților centrale care, astfel, aprobă funcționarea societății[1112]. Scopul şi modalitățile de funcționare ale societății sunt reafirmate de secretarul acesteia, profesorul Robert Kun:

> *Távol van töllünk nemzetiségi politikát üzni; a politikaügy mint a nemzetiségi kérdések feszegetése a társulat müködési korán kivul esik. Mi csak történeti igázságokat kutatunk, azokat hirdetjük, tekintet arra, tetszenek-e valakinek vagy nem; nekünk kedveznek-e vagy másoknak!*[1113].

În traducere:

> *Este departe de noi gândul să promovăm o politică națională; politica şi problema națională ies din sfera preocupării societății. Noi nu căutăm decât adevărul istoric, pe acela îl facem cunoscut fără a ține seama dacă place sau nu cuiva, dacă ne este nouă favorabil sau altora.*

Să observăm că această profesiune de credință se circumscrie coordonatelor pozitivismului ca metodă de cercetare istorică. Acesta punea accent pe descoperirea, prezentarea şi interpretarea directă a surselor istorice. O eventuală monografie a societății, bazată pe cercetarea completă a arhivelor sale va permite o evaluare istorică deplină[1114]. Au existat şi opinii care nu socoteau valide scopurile afirmate

---

1107 Ion Frățilă, Nicolae Wardegger, *Societatea de istorie și Arheologie a comitatului Hunedoara,* în „Revista Arhivelor", XXII, 2, 1970; Gheorghe Firczak, Rodica Andruș, *Bibliografia Anuarului Societății de Istorie și Arheologie a Comitatului Hunedoara,* în „Sargetia", XXV, 1992-1994, p. 911-939.

1108 *Istoria Românilor,* vol. VII, tom II, București, 2003, p. 301-313.

1109 Gheorghe Firczak, *Societatea de Istorie și Arheologie a Comitatului Hunedoara. Primii ani de activitate,* în „Sargetia", XXI-XXIV, 1988-1991, p. 824.

1110 „Hunyad", IV, nr. 4, 6 noiembrie 1880, p. 1-2.

1111 Robert Kun, *A társulat megalakulásának rövid története s a társulati évben kifejtett müködésének vázlata* / *Scurt istoric al înființării societății și rezumatul activității anuale,* în „A hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve" / „Anuarul Societății de Istorie și Arheologie a Comitatului Hunedoara" (în continuare „HTRTÉ"), Budapesta, I, 1882, p. 149; „Hunyad", IV, nr. 51, 18 decembrie 1880, p. 3.

1112 Robert Kun, *op. cit.,* p. 150; „Hunyad", V, nr. 2, 8 ianuarie 1881, p. 1.

1113 Robert Kun, *op. cit.,* p. 158.

1114 Gheorghe Firczak, *Societatea de Istorie și Arheologie a Comitatului Hunedoara. Primii ani de activitate (1880-1881),* în „Sargetia", XXVI/2, 1995-1996, p. 155-182.

ale societății. Francisc Hossu-Longin, într-o scrisoare, datată 2 februarie 1885, îi relata lui Nicolae Densuşianu că difuzarea *Revoluțiunii lui Horea* va stârni agitație printre membrii societății care, în opinia sa nu face altceva decât să denatureze istoria prin falsificarea documentelor şi datelor istorice[1115]. Atitudinea sa față de societate este una firească dacă privim cu atenție activitatea sa, observând intransigența care-l caracteriza[1116].

Organizarea societății era foarte exactă şi riguroasă, fapt demonstrat de tipăriturile realizate. Ea avea, în mai 1880, la scurt timp după constituire, 37 membri fondatori, 162 membri activi şi 318 membri susținători, pentru ca în următorul an de funcționare să aibă 42 membri fondatori, 175 membri activi şi 321 membri susținători[1117]. Diferențierea între aceste categorii de membri este determinată de cotizația pe care o plăteau[1118]. În lista inițială a membrilor de onoare, în număr de 21, descoperim câteva nume semnificative în epocă: Barițiu George, Sibiu, 1812-1893, istoric şi om politic, preşedintele Secției istorice a Academiei Române, preşedintele Academiei Române; Fináy Henrik, Cluj, 1825-1898, filolog, arheolog, profesor universitar, directorul Muzeului Transilvaniei din Cluj; Ipolyi Arnold, Banska-Bystrica, 1823-1886, istoric, episcop romano-catolic, Salamon Ferencz, Budapesta, 1825-1892, născut la Deva, ziarist, estet, istoric, membru al Academiei Maghiare; Szabó Károly, Cluj, 1824-1890, istoric şi bibliograf, bibliotecar al Muzeului Transilvaniei din Cluj, membru al Academiei Maghiare; Teutsch Daniel, Sibiu, 1817-1893, episcop evanghelic, istoric, membru al Academiei Germaniei, Torma Károly, Budapesta, 1829-1897, arheolog, profesor universitar, membru al Academiei Române[1119]. Trebuie să precizăm că, de la început, Barițiu întâmpină inițiativa constituirii societății cu o atitudine demnă de un istoric, un adevărat cercetător al trecutului. El considera comitatul Hunedoara ca un adevărat tărâm al făgăduinței pentru cercetătorii istoriei, comparându-l cu regiuni ale Greciei şi Italiei. Spune istoricul sibian că societatea „... invită pe toți patrioții la conlucrare. Acesta fiind un teren din acelea, unde nu încap nici rivalități naționali şi nici confesionali, nici urgii de natură politică..."[1120]. Ulterior îi regăsim printre membrii de onoare pe dr. Zimmermann Franz de la Arhiva Săsească din Sibiu, dr. Csánki Dezső de la Arhiva Națională din Budapesta, dr. Jung Iuliu şi dr. Keller Otto de la Universitatea din Praga[1121].

Descoperim că, inițial, societatea a avut 544 membri fondatori, activi şi susținători. Majoritatea covârşitoare a lor erau din comitatul Hunedoara, dar şi din afara sa: Alba-Iulia, Cluj, Budapesta, Târgu-Mureş, Şibot, Sebeş, Vințu de Jos, Târgu-Secuiesc, Cristuru Secuiesc, Odorheiu Secuiesc, Zau de Câmpie, Aiud, Baia-Mare. Cei mai mulți erau maghiari, dar şi români, chiar în număr semnificativ: Anghel Ion, învățător ortodox, Brad; Balomir Ioan, judecător pensionar, Deva; Barbu Nicolae, secretar autoritatea tutelară, pensionar, Orăştie; Bobariu Simion, notar şef, Țebea; Bontescu Mihai, avocat pledant, Hunedoara; Borza Gavrilă, comerciant, Haţeg; Bria Damian, învățător, Cugir; Ciucă Matei şi Ciucă Paulin, proprietari, Hărău; Ciumaş Samuilă, proprietar, Beriu; Dănilă Gheorghe, primar Hunedoara; Demianu Nicolae, preot ortodox, Balşa; Dumitru Iosif, notar, Beriu; Dima Ion, notar şef, Lupeni; Drăguțel Teodor, proprietar, Vinerea; Druhora Gavrilă, învățător, Streisângeorgiu; Fulea Ioachim, avocat, Sebeş; Gherasim Iacob, proprietar, Deva; Jula Gheorghe, învățător, Cîrjiți; Herlea Procopiu, notar şef, Balomir; Ioachim Ilie, preot ortodox, Plosca-Teliuc; König Pál, profesor, Deva; Crainic Romulus, proprietar Dobra; Lăzăriciu Ion, profesor, Deva; Mihălțan Nicolae, protopop ortodox, Brad; Mihu Ioan, Mihu Ioan jr. şi Mihu Mihai, proprietari, Vinerea; Moldovan Dumitru şi soția sa, consilier regal, Trestia; Munteanu Alexandru, preot ortodox, Vețel; Nicoară Gheorghe preot ortodox, Deva; Olariu Ioanichie, funcționar plasă, Deva; Pop Petru, preot ortodox, Poiana; dr. Petcu Lazăr, avocat, Deva; Suba Iosif, învățător, Boşorod; Téglás Gabor, profesor, Deva; Trifan Ioan, jude de cerc, Geoagiu[1122]. Deşi statutul nu prevede, societatea are şi membri colectivi: *Hunyadi Első Takarékpénztár* din Haţeg[1123], *Rudai 12*

1115 Iachim Lazăr, *Atitudini și acțiuni politice hunedorene între anii 1875-1900*, în „Restituiri", II, Deva, 1994, p. 187.

1116 Victor Şuiaga, *Deva-Contribuţii monografice Studii, Articole şi Scrisori,* vol. II, Deva, 2011, p. 167-172.

1117 Robert Kun, *op. cit.,*p. 159.

1118 Gheorghe Firczak, *op. cit.,* p. 824.

1119 *A hunyadmegyei tört. és rég. társulat tagjai- tisztikara-választmányának névsora / Tabelul nominal cu membrii, funcţionarii şi membrii Comitetului Director ai Societăţii de Istorie şi Arheologie a Comitatului Hunedoara,* în „HTRTÉ", I, p. 173; Mircea Dan Lazăr, *Din activitatea ştiinţifică a Societăţii de Istorie şi Arheologie din Deva în anii 1880-1902,* în „Sargetia", XVI-XVII, 1982-1983, p. 45.

1120 *„Observatorul",* III, nr. 17, 10-27 martie 1880, p. 65.

1121 Ernest Ballum, *Adatok a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat huszonötéves történeténetéhez / Date privind istoria Societăţii de Istorie şi Arheologie a Comitatului Hunedoara,* Deva, 1910, p. 30.

1122 *A hunyadmegyei tört. és rég. társulat tagjai- tisztikara-választmányának névsora,* în „HTRTÉ", I, p. 175-188.

1123 *Ibidem,* p. 179, poziţia 227: Prima Casă de Economii Hunedoreana, Haţeg.

Apostoli Bányatársulat[1124], *Szaszvárosi Takarékpénztár*[1125], *Fehérvizi ev. ref. Egyház*[1126]. Organul suprem al societății era Adunarea Generală, formată din totalitatea membrilor săi, care se întrunea anual[1127]. În intervalul de timp dintre adunările generale activitatea era condusă de Comitetul Director şi de funcționarii societății: preşedintele, vicepreşedintele, secretarul, bibliotecarul, casierul, juristul şi directorul muzeului[1128]. Comitetul Director avea 32 de membri printre care îi descoperim pe Apáthy László, primar, Deva; Barcsay Kálmán, vicecomite, Deva; Buda Adam, comisar cadastral, Rea; Maderspach Janos, proprietar, Hățăgel; Maderspach Janos, proprietar, Petroşani; Moldovan Dumitru, consilier regal, Trestia; Papiu Ioan, protopop ortodox, Deva; Pogány György, comitele suprem al comitatului Hunedoara; Réthi Lajos, inspector şcolar, Deva şi Torma Zsofia, Orăştie[1129].

Peste două decenii, 1880-1905, preşedinte al societății a fost Géza Kuun, fiind locuitor al comitatului, având reşedința la Mintia. S-a născut la Sibiu, la 28 decembrie 1837 şi a decedat la 9 aprilie 1905 la Budapesta. Între anii 1856-1858 a predat la Universitatea din Budapesta arheologie şi limbi clasice. S-a specializat la Göttingen în istoria semiților. A publicat mai multe lucrări despre limba şi istoria moabiților, apoi a studiat şi limba turcă. A fost *doctor honoris causa* al Universităților din Leiden, Olanda şi Cluj[1130]. Francisc Hossu-Longin îl caracteriza ca pe un om de ştiință de nivel european[1131].

Vicepreşedintele societății, dr. Ferencz Solyom-Fekete, locuitor al Devei, preşedintele Tribunalului Regal al Comitatului Hunedoara[1132]. El a fost cel care în anul 1879 a organizat şi condus comitetul de inițiativă pentru înființarea societății şi a lansat în acest sens un apel în presă[1133]. S-a născut la Voivozi, județul Bihor, la 1 octombrie 1839 şi a trecut la cele veşnice în 2 august 1906, la Deva. A fost succesiv avocat, consilier regal, iar din anul 1875 preşedinte la tribunal. La Oradea prin grija sa a apărut cotidianul *Bihor*[1134]. Spre deosebire de preşedintele Géza Kuun, el nu s-a bucurat de nici o apreciere în cercurile româneşti. Un anume György Szatmáry a emis o teorie potrivit căreia românii hunedoreni nu ar fi de fapt români şi ar trebui remaghiarizați. Conform unor mărturii din epocă Ferencz Solyom-Fekete a considerat ipoteza ca fiind reală[1135], secondat de Lajos Réthi, membru al Comitetului Director, inspector şcolar, locuitor al Devei[1136].

Rolul cel mai important în funcționarea societății l-a avut secretarul acesteia. Avea misiunea de a convoca adunările generale şi şedințele comitetului director la solicitarea preşedintelui, să întocmească procesele verbale, să le valideze la următoarea şedință, să se îngrijească de apariția anuarului societății fiind redactorul ei[1137]. Cel mai important în acest rol a fost Robert Kun, profesor la Liceul Real, actualul Colegiu Național „Decebal" Deva[1138]. S-a născut la 21 februarie 1842 la Budapesta, Insula Margareta şi a decedat la 12 aprilie 1897. Cariera de cadru didactic şi-a început-o la Deva în anul 1878. Ca cercetător al istoriei a publicat documentele militare din arhivele sibiene despre Răscoala lui Horea fiind şi editor, începând cu anul 1877, al săptămânalului *Hunyad*[1139].

Societatea şi-a format o bibliotecă cu mii de volume. Dezvoltarea acesteia s-a realizat prin donații şi achiziții de cărți, schimburi de publicații cu alte societăți. Donații de cărți şi publicații a făcut şi George Barițiu şi Astra. De asemenea s-au realizat schimburi şi cu Academia Română[1140]. Bibliotecarul societății a fost Pál König, profesor, începând cu anul 1877, la acelaşi liceu devean mai sus amintit[1141]. S-a născut la Révkomárom, Ungaria, la 30 iunie 1853. A publicat o serie de manuale de istorie dar şi importante

---

[1124] *Ibidem*, p. 185, poziția 443: Societatea Minieră 12 Apostoli, Ruda.
[1125] *Ibidem,* p. 187, poziția 485: Casa de Economii Orăştie.
[1126] *Ibidem,* p. 178, poziția 178: Parohia Reformată Râu Alb.
[1127] Gheorghe Firczak, *op. cit.,*p. 824-825.
[1128] *Ibidem,* p. 825.
[1129] *A hunyadmegyei tört. és rég. társulat tagjai- tisztikara-választmányának névsora*, în „HTRTÉ", I, p. 189.
[1130] *Révai Nagy Lexikona,* Budapesta, XII, 1915, p. 374-375.
[1131] Francisc Hossu-Longin, *Amintiri din viața mea,* Cluj-Napoca, 1977, p. 207.
[1132] *A hunyadmegyei tört. és rég. társulat tagjai- tisztikara-választmányának névsora,* în „HTRTÉ", I, p. 189 şi p. 186, poziția 459.
[1133] SJHAN, Fond *Societatea de Istorie şi Arheologie a Comitatului Hunedoara,* dosar 1/1879.
[1134] *Révai Nagy Lexikona,* XVIII, 1925, p. 17.
[1135] Francisc Hossu-Longin, *op. cit.,* p. 113.
[1136] *A hunyadmegyei tört. és rég. társulat tagjai- tisztikara-választmányának névsora,* în „HTRTÉ", I, p. 189 şi p. 185, poziția 432.
[1137] Gheorghe Firczak, *op. cit.,* în „Sargetia", XXI-XXIV, 1988-1991, p. 825.
[1138] *A hunyadmegyei tört. és rég. társulat tagjai- tisztikara-választmányának névsora,* în „HTRTÉ", I, p. 189 şi p. 182, poziția 303.
[1139] *Révai Nagy Lexikona,* XII, 1915, p. 387.
[1140] *Bukaresti tudósok Hunyadmegyében / Oameni de ştiință bucureşteni în comitatul Hunedoara,* în „HTRTÉ", XII, 1902, p. 56-67.
[1141] *A hunyadmegyei tört. és rég. társulat tagjai- tisztikara-választmányának névsora,* în „HTRTÉ", I, p. 189 şi p. 181, poziția 290.

volume istorice: *Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa Metropolis, Dacia fővárosa*[1142], la Budapesta în anul 1891şi *Dacia provincia Augusti,* 2 volume la Nagybecskerék, în anul 1893[1143]. Casierul societății a fost Gergely Lengyel, farmacist din Deva[1144]. Juristul societății a fost dr. Lázár Petco, după cum apare în documentele societății, de fapt dr. Lazăr Petcu, avocat din Deva[1145]. Personalitate importantă a intelectualității hunedorene este amintit în memoriile sale de Francisc Hossu-Longin, prezentându-l ca pe un bun avocat care l-a ajutat ca fratele său, Alessandru, să fie reprimit la Colegiul Terezian[1146]. O prezentare mult mai generoasă îi face Victor Şuiaga. S-a născut la Băița, în comitatul Zarand, dintr-o veche familie de mineri. A urmat liceul latin la Sibiu, apoi Academia de drept din acelaşi oraş. După absolvire a devenit protonotar al comitatului Zarand la Baia de Criş. Se stabileşte la Deva, înainte de anul 1876 şi începe cariera de avocat activând şi pe tărâm economic, politic şi cultural. A fost deputat în Dieta de la Cluj în anul 1865, apoi în cea de la Pesta, în perioada 1865-1868. A fost director al Despărțământului Deva al ASTREI în perioada 1876-1880. În anul 1887 s-a mutat la Arad unde a trecut la cele veşnice în anul 1895[1147].

Primul director al muzeului, cu statut interimar inițial, a fost Téglas Gábor,[1148]. S-a născut la 30 martie 1848 la Braşov şi a trecut la cele veşnice la 4 februarie 1916, la Budapesta. După absolvirea facultății se stabileşte la Deva unde este profesor la amintitul Liceu Real, director al acestei instituții între anii 1883-1904. A cercetat geologia şi istoria naturală a comitatului Hunedoara dar pasiunea sa a fost arheologia, antichitatea daco-romană, realizând multe periegheze şi cercetări împreună cu Pál König, inițiindu-le pe cele de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa[1149]. Francisc Hossu-Longin îl aminteşte ca „...vestit maghiaron arhiolog”[1150]. Din anul 1888 a devenit membru corespondent al Academiei Maghiare de Ştiință[1151]. Rezultatele muncii ştiințifice desfăşurate de membrii societății pe tărâmul istoriei, arhivisticii, bibliografiei, etnografiei şi ştiințelor naturii s-au publicat în „*A hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve*” / „*Anuarul Societății de Istorie şi Arheologie a Comitatului Hunedoara*”, care apare de la înființarea ei până în preajma Primului Război Mondial. Schimburile de publicații au dus la primirea mai multor titluri de la societăți şi muzee: Muzeul Brukenthal din Sibiu, Societatea Săsească de Geografie din Transilvania, Universitatea din Cluj, Comisia Centrală a Monumentelor Istorice din Ungaria, Societatea Maghiară de Istorie, Societatea de Numismatică din Budapesta[1152].

Să amintim că în intervalul 20-25 iunie 1902 societatea a avut ca oaspeți un grup de 30 de cercetători şi studenți din România, membri ai Societății Istorice Române în frunte cu preşedintele acesteia acad. Gheorghe I. Lahovary, şi vicepreşedintele acesteia, acad. Grigore Tocilescu, director al Muzeului Național de Istorie. Au vizitat Deva, Mintia, Hunedoara, Hațeg, Sarmizegetusa, Petroşani şi Peştera Bolii. La Mintia au fost oaspeții preşedintelui Géza Kuun. S-au interesat, în primul rând, de antichitățile daco-romane[1153]. Autorul relatării vizitei menționează: „A descrie tot ce am văzut cu de-amănuntul, este absolut cu neputință, mai ales rămăşițele atât de scumpe nouă românilor, depozitate în muzeul de antichități, căci pentru acest sfârşit ar trebui un studiu aprofundat de mai multe zile dacă nu săptămâni”[1154].

Societatea de Istorie şi Arheologie a Comitatului Hunedoara a avut, în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, primul deceniu şi primii ani ai celui de-al doilea deceniu al secolului XX, un rol semnificativ în cercetarea trecutului istoric al meleagurilor noastre arheologic, documentar şi din perspectiva ştiințelor naturii. Ea şi-a încetat activitatea cu puțin timp înainte de izbucnirea Primului Război Mondial.

1142 *Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa Metropolis, Capitala Daciei.*

1143 *Révai Nagy Lexikona,* XII, 1914, p. 648-649. Acolo apare menţionat cu numele de Király Pál.

1144 *A hunyadmegyei tört. és rég. társulat tagjai- tisztikara-választmányának névsora,* în „HTRTÉ”, I, p. 189 şi p. 182, poziţia 321.

1145 *Ibidem,* p. 189 şi p. 184, poziţia 406.

1146 Francisc Hossu-Longin, *op. cit.,* p. 211.

1147 Gheorghe Firczak, *op. cit.,* în „Sargetia”, XXVI/2, 1995-1996, p. 158.

1148 *A hunyadmegyei tört. és rég. társulat tagjai- tisztikara-választmányának névsora,* în „HTRTÉ”, I, p. 189 şi p. 187, poziţia 502; Nicolae Wardegger, *Premisele înfiinţării şi activităţii muzeului devean în cadrul Societăţii de Istorie şi Arheologie a comitatului Hunedoara,* în „Sargetia”, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 393-410.

1149 *Révai Nagy Lexikona,* XVIII, 1925, p. 46; *Enciclopedia istorigrafiei româneşti,* Bucureşti, 1978, p. 321-322.

1150 Francisc Hossu-Longin, *op. cit.,* p. 207.

1151 Maria Razba, *op. cit.,*p. 491-492.

1152 SJHAN, Fond *Societatea de Istorie şi Arheologie a Comitatului Hunedoara,* dosar 6/1882, 15/1897, 9/1886-1890, 24/1907.

1153 Ştefan D. Grecianu, *De la Bucureşti la Sarmizegetusa. O excursiune istorică în Ardeal,* în „Buletin. Societatea Geografică Română”, XXIII, semestrul I, 1902, p. 141-151.

1154 *Ibidem,* p. 143.

MUZEE, SECȚII ŞI COLECȚII MUZEALE DIN JUDEȚUL HUNEDOARA (1882–2012)

MUZEUL JUDEȚULUI HUNEDOARA

Între muzeele din județul Hunedoara, locul de frunte este ocupat de Muzeul din Deva, care a devenit, de-a lungul celor 130 de ani de existență, una dintre cele mai cunoscute instituții științifice din Transilvania. Muzeul a fost înființat din inițiativa Societății de Istorie şi Arheologie a comitatului Hunedoara, fondată în anul 1880, sub egida căreia şi-a desfăşurat activitatea până la desființarea acesteia, la sfârşitul Primului Război Mondial[1155]. Până la deschiderea muzeului, obiectele adunate au fost depozitate prin diverse locuri, în condiții destul de improprii. În anii premergători înființării Muzeului din Deva s-au făcut primele observații şi investigații asupra urmelor materiale ale omului paleolitic din peşterile de la Ohaba Ponor, Cioclovina, Nandru, Crăciuneşti şi altele, de către Téglás Gábor[1156], primul director al Muzeului din Deva[1157].

Foto 205 – Clădirea Prefecturii unde au fost expuse colecţiile muzeului în perioada 1890-1914

Problema înființării unei societăți de istorie şi arheologie a fost ridicată pentru prima dată de către medicul Fodor András în cadrul lucrărilor sesiunii științifice a medicilor şi naturaliştilor, desfăşurată la Cluj în zilele de 3-5 septembrie 1854[1158]. Societatea de Istorie şi Arheologie a comitatului Hunedoara s-a înființat la 13 mai 1880. Statutul său a fost înaintat Ministerului de Interne pentru aprobare, care a fost obținută, după îndeplinirea unor cerințe, abia la sfârşitul lunii noiembrie 1880.

Problema principală a conducerii societății a fost găsirea unui spațiu de depozitare a obiectelor de muzeu, care au devenit tot mai numeroase. Chiar în şedința din 11 iunie 1880, profesorul Téglás Gábor a ridicat în fața conducerii societății problema găsirii unui local potrivit pentru depozitare[1159]. S-au luat în discuție mai multe locații, printre care Magna Curia şi Castelul din Hunedoara. În cele din urmă,

[1155] Oct. Floca, V. Şuiaga, *Ghidul judeţului Hunedoara*, Deva, 1936, p. 64.

[1156] Téglás Gábor s-a născut la 30 martie 1848 la Braşov. Urmează studiile universitare la Budapesta, după absolvire stabilindu-se la Deva, unde îndeplineşte cariera de profesor (1871-1904) şi director (1883-1904) în cadrul Liceului Real de Stat. A fost primul director al muzeului din Deva pe care l-a condus timp de 23 ani. A început săpăturile arheologice la Ulpia Traiană unde a descoperit amfiteatrul roman. S-a stins din viață în anul 1916. (Cf. Maria Razba, *op. cit.*, p. 550-551).

[1157] Nicolae Wardegger, *Premisele înfiinţării şi activităţii Muzeului devean în cadrul Societăţii de Istorie şi Arheologie a comitatului Hunedoara*, în „Sargetia”, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 393-436.

[1158] *Ibidem*, p. 399.

[1159] *Ibidem*, p. 402.

comitetul de conducere al societății, în ședința din 20 iulie 1881, cu unanimitate de voturi a aprobat ca localul muzeului să fie stabilit în casa particulară a lui Pogány Ádám din Deva, strada Hunedoarei – în care scop jurisconsultul dr. Lazăr Petco a încheiat contractul de închiriere cu 180 florini chirie anuală[1160].

Până la înființarea muzeului, obiecte de patrimoniu descoperite întâmplător sau prin acțiunea căutătorilor de comori au intrat în diverse colecții particulare sau au fost înstrăinate pentru totdeauna. **Primele secții ale muzeului au fost cele de arheologie și de etnografie, înființate în anul 1882**[1161]. De altfel, chiar Téglás Gábor scria: „Din săpăturile arheologice ale lui Király Pál și Téglás Gábor de la Grădiște (Ulpia Traiana), din 1882-1892, a luat ființă un muzeu separat, deocamdată în clădirea anexă a Școlii reale, în timp ce lapidariul poate fi văzut în casa scărilor de la imobilul județului"[1162]. Încă de la înființare, muzeul s-a dezvoltat cu precădere, atât în ceea ce privește fondul de obiecte, cât și prin preocupările personalului științific care l-a deservit, în direcția arheologică. În anul 1890, într-un „Scurt ghid al muzeului", Téglás Gábor menționa că: „Muzeul în forma prezentă conține cu prioritate antichități romane"[1163]. În anul 1882, cele două colecții care s-au deschis erau departe de a-i mulțumi pe inițiatorii acțiunii. Pentru completarea colecțiilor conducerea societății trimite o circulară, în anul 1882, către conducerile primăriilor din comitat prin care solicită ajutorul pentru adunarea de noi obiecte, arheologice, documentare sau etnografice, pentru muzeul societății. Circulara era redactată în limbile română, germană și maghiară și avea următorul conținut:

> „Din inițiativa unor bărbați zeloși s-a înființat, precum în mai multe ținuturi ale patriei, și în comitatul Hunedoarei o societate istorică și arheologică. Scopul acestei societăți este de a descoperi trecutul comitatului Hunedoara și de a păstra prezentele pentru venitoriu. Ca societatea să-și ajungă scopul contează în prima linie la munificentia membrilor săi dar apoi și la sprijinul atât moral cât și material al publicului întreg din comitatul nostru.
>
> Întru aceasta Te invită pe P. T. Domnia Ta, ca:
>
> - Să binevoiești a conscrie în comuna sau ținutul Domniei Tale pietrele și columnele prevăzute cu epitafe romane, monumentele romane sau alte vechi și obiecte de altă specie, precum instrumente (scule) din era de bronz sau de piatră, ce se află în proprietatea singuraticilor, și acest conspect să-l trimiți sau la oficiul de vicecomite al comitatului Hunedoara sau la prezidiul societății istorice și arheologice în Deva. Vei face P. T. Mare serviciu numitei societăți, dacă folosindu-te de influința si posetiunea socială a Domniei Tale, vei năzui a îndupleca pe proprietarii obiectelor respective, ca să predee societății arheologice tesaurii lor de artă, sau gratuit sau pe lângă un pretiu moderat, purtând societatea spesele de transport.
>
>   Obiectele arheologice culese în modul acesta se vor așeza în muzeul din Deva al societății și se vor administra ca avere comună a comitatului; acest muzeu se poate cerceta liber și gratuit de oricine.
> - Scriptele sau documentele vechi ce se vor fi aflând pe la singuraticii din comună sau ținutul Domniei Tale să le culegi și să le trimiți la prezidiul societății. Dacă proprietarii nu ar voi să extrădee definitiv documentele respective, societatea în cazul acesta le va decopia și originalele le va restitui nevătămate. Numai din colecțiunea atâtor documente și scripte vechi se poate scrie cu fidelitate istoria comitatului căci petece de hârtie îngălbenită, ce sunt uitate și zac pe fundul unei lade sau prin poduri, conțin adeseori acte istorice momentoase.
> - Să nu pregetezi a culege în comuna și ținutul Domniei Tale bucăți de îmbrăcăminte poporale caracteristice, sau de acele ce nu se află prin

1160 *Ibidem*, p. 403.

1161 Oct. Floca, V. Șuiaga, *op. cit.*, p. 64.

1162 Oct. Floca, *La centenarul Muzeului județului Hunedoara*, Deva, 1982, text manuscris.

1163 *Ibidem*.

> alte ţinuturi, asemenea mobile de casă şi alte instrumente – precum şi articli de industrie cei mai însemnaţi ai acelui ţinut, şi unele din produsele lui şi toate acestea să le trimiţi la adresa muzeului din comitatul Hunedoarei.
>
> Zelul cu care P. T. Domnia Ta ai îmbrăţişat şi [s]prijinit binele şi interesul comitatului ne permite a spera, că nici de la această însărcinare, împreunată cu puţină osteneală, nu te vei retrage ci vei proceda într-însa după cea mai bună cunoştinţă!"[1164].

În primii ani, atât în ceea ce priveşte organizarea Societăţii, cât şi a Muzeului, s-au depus eforturi pentru aducerea celor două instituţii la cerinţele legislaţiei statului maghiar. Statutele Societăţii sunt discutate, din nou, în şedinţa din 30 mai 1883, şi înaintate Ministerului de Interne şi aprobate de acesta, la 25 noiembrie 1883[1165]. În urma acţiunilor întreprinse, un număr mare de obiecte au fost trimise către directorul muzeului, ajungându-se la o criză a spaţiilor de depozitare şi mai ales de expunere. Se mai adăuga chiria mare (ridicată la 300 florini anual) pentru spaţiul închiriat de la Pogány Ádám care afecta serios situaţia financiară a Societăţii care se baza pe donaţii şi cotizaţiile membrilor. În această situaţie conducerea societăţii a solicitat sprijinul comitelui suprem al Hunedoarei.

La 27 august 1889, conducerea Societăţii de Istorie şi Arheologie se adresa Comitelui suprem al comitatului Hunedoara solicitând un spaţiu pentru muzeu în noua clădire a prefecturii care se afla în construcţie. În adresa înaintată se preciza că societatea „s-a străduit să strângă în muzeul său din Deva toate relicvele arheologice aflate pe teritoriul comitatului. Că activitatea noastră a fost încoronată de succes o dovedeşte şi faptul că avem o colecţie de renume europeană şi că avem atâtea obiecte, încât spaţiul închiriat momentan, cu toate că suma anuală de 300 fr. pentru chirie solicită enorm de mult capacitatea de plată a societăţii noastre, nu se dovedeşte suficient pentru adăpostirea lor"[1166].

Preşedintele societăţii, Kun Géza, şi secretarul Kun Robert se adresau comitelui suprem cerându-i „ca în calitatea sa de preşedinte al comisiei pentru construirea clădirii prefecturii să asigure „un spaţiu în clădirea noii prefecturi şi pentru Muzeul de Istorie şi Arheologie al comitatului Hunedoara, fiindcă la urma urmelor muzeul aparţine comitatului"[1167]. „Prin aceasta comitetul ar scăpa de datoria plăţii pentru chirie şi suma aceasta ar putea s-o folosească pentru săpăturile arheologice şi pentru achiziţii noi, iar muzeul ar fi adăpostit în condiţii mai bune în clădirea reşedinţei comitatului"[1168].

Între anii 1882 şi 1914, Societatea de Istorie şi Arheologie a realizat o serie de lucrări istorice, arheologice şi etnografice privitoare la spaţiul hunedorean pe care le-a publicat în revista *A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve*, vol. I-XXII. În anul 1898, Muzeul comitatului Hunedoara a intrat în cadrul muzeelor dependente de Inspectoratul General al Muzeelor din Ungaria.

După retragerea din funcţia de director al muzeului a profesorului Téglás Gábor, sarcinile administrării muzeului au fost preluate de către Iosif Mallász[1169], începând din anul 1913[1170]. După

1164 SJHAN, Fond *Primăria Orăştie*, dosar 5/1932, nenumerotat. Despre un muzeu organizat după cele mai elementare reguli se poate vorbi abia din anul 1890, când devine personalitate juridică prevăzut cu ştampilă pe care era înscris următorul text: „Muzeul judeţului Hunedoara, Deva, 1890". De altfel sunt unele neclarităţi şi asupra aprobărilor statutelor Societăţii de Istorie şi Arheologie a comitatului Hunedoara existând o variantă tradusă în româneşte conform căreia ele au fost discutate în adunarea societăţii din 30 mai 1883 şi apoi văzute şi aprobate de Ministerul de interne maghiar la 25 noiembrie 1883. (Cf. SJHAN, Fond *Prefectura judeţului Hunedoara*, dosar 35/1936, f. 12-22 şi 24-28).

1165 Idem, Fond *Prefectura judeţului Hunedoara*, dosar 35/1936, p. 12-22, originalul în limba maghiară şi 24-28 traducerea în limba română.

1166 Copie tradusă este în posesia noastră.

1167 *Ibidem.*

1168 Traducerea adresei din 27 august 1889.

1169 Iosif Mallász s-a născut, la 18 iulie 1875, în oraşul Orăştie unde a urmat cursurile şcolii primare, iar pe cele liceale la Deva. După ce a urmat cursurile Şcolii de Contabilitate din Sibiu s-a înscris la Facultatea de Ştiinţe a Universităţii din Budapesta, fiind obligat să abandoneze studiile din cauza greutăţilor materiale. A fost un pasionat naturalist, punând bazele unor colecţii. În 1913 i s-a încredinţat funcţia de director al muzeului, fiind numit oficial în această funcţie de către statul român în 1921. A întreprins o serie de cercetări în peşteri din judeţele Hunedoara, Mehedinţi şi Gorj. Renumiţi entomologi ai vremii au dat unor specii noi descoperite numele naturalistului hunedorean: *Trechus mallaszi* (Jeannel, 1929); *Sophrochaeta reeiteri mallaszi* (Bokor, 1928). A încetat din viaţă în anul 1933. (Cf. Maria Razba, *op. cit.*, p. 318-320).

1170 Maria Razba, *op. cit*., p. 318-320.

Marea Unire, Consiliul Dirigent i-a încredințat lui Iosif Mallász, în anul 1919, conducerea Muzeului județului Hunedoara[1171].

După Unirea Transilvaniei cu România locul Societății de Istorie şi Arheologie a comitatului Hunedoara este luat de Societatea Istorică, Arheologică şi de Ştiințe Naturale a județului Hunedoara[1172]. Muzeul din Deva intră în patrimoniul județului, continuându-şi activitatea pe baza unui nou regulament de funcționare, întocmit pe baza Legii XXI din 1886 şi a Decretului nr. II al Consiliului Dirigent.

În anul 1923, directorul muzeului, Iosif Mallász, deschidea un proces cu moştenitorii lui Buda Adam pentru îndeplinirea prevederilor testamentare[1173]. La 24 februarie 1923, Iosif Mallász convoca pentru data de 4 martie, în sala de muzică a Liceului „Decebal" din Deva, „adunarea generală a Societatei Istorică, Arheologică şi de Ştiințe Naturale a județului Hunedoara". În programul adunării se aflau înscrise mai multe puncte între care amintim: Prezentarea statutelor Muzeului județean; aprobarea statutelor noi ale Societății; alegerea membrilor Comitetului societății şi funcționarilor; alegerea a 4 membri în Comisia centrală a Muzeului județean". Regulamentul pentru organizarea şi funcționarea muzeului cuprindea cinci capitole şi 38 de articole. Conform regulamentului aprobat, denumirea instituției muzeale era „Muzeul județului Hunedoara" (art. 2). Sigiliul muzeului avea inscripția „Muzeul județului Hunedoara" având în mijloc stema județului „Corbul cu inelul în cioc" (art. 3). Scopul muzeului urmărea „a dezvolta ştiința şi a propaga cultura generală" (art. 4).

În perioada 1919-10 martie 1933, Muzeul județului Hunedoara a fost condus de către directorul Iosif Mallász[1174]. În perioada 1 septembrie 1930 (data pensionării), şi până la moartea sa (10 martie 1933), Iosif Mallász a condus muzeul pe bază de delegație. În cele două decenii cât s-a aflat la conducerea Muzeului județului Hunedoara, Iosif Mallász s-a confruntat cu aceeaşi gravă problemă: obținerea unui spațiu adecvat unui muzeu pentru expunerea valoroaselor colecții şi strângerea la un loc de păstrare a obiectelor răspândite prin diferite locații.

În urma insistențelor directorului Iosif Mallász, Consiliul județean Hunedoara, în şedința sa din 12 decembrie 1929, a decis mutarea Muzeului județului Hunedoara „în edificiul său propriu aşa numita «Casa săracilor» foarte potrivit scopurilor muzeului"[1175]. Cantitatea mare şi greutatea unor obiecte de muzeu depăşea posibilitățile județului în strângerea la un loc şi mai ales amenajarea noului spațiu. La 7 aprilie 1930, Iosif Mallász înainta câte o adresă către miniştrii Instrucțiunii Publice şi celui al Muncii şi Sănătății, pentru un sprijin financiar de 150.000 lei. Adresa era semnată şi de către prefectul județului Hunedoara, fiind expediată celor doi miniştri la 11 aprilie 1930[1176]. Directorul Iosif Mallász îşi motiva demersul scriind că județul nu dispune de „starea materială de a aduce şi jertfe pentru transportarea acelor monumente romane (statui, altare, inscripții romane etc.) care fac averea şi proprietatea noastră, sunt însă – din pricina unor împrejurări vitrege de până acum – aşezate în diferite părți, în pivnița şi parcul Prefecturii, în edificarea aşa numită Magna Curia, apoi în parcul contel[ui] Horvath-Toldi din Mintia"[1177].

> „Toate aceste monumente sunt cele mai eclatante documente [ale] trecutului glorios a[le] neamului nostru, care dacă vor fi aşezate corespunzător şi sistematic în Muzeul nostru, care este o clădire cu două etaje, va glorifica cultura neamului daco-român"[1178].

Dacă monumentele din Deva vor fi adunate la noua locație, cele de la Mintia vor rămâne încă mulți ani în parcul castelului din Mintia. În noul spațiu al „Casei săracilor" muzeul a fost organizat în şase săli: „Sala arhiva muzeului, sala preistorică, sala romană, sala inscripțiuni romane, sala cu cărămizi şi sala etnografică şi ornitologică"[1179]. Un deosebit efort îl va depune directorul Iosif Mallász pentru apărarea patrimoniului județului împotriva distrugerilor de tot felul. Monumentele romane din marmură de la Sarmizegetusa erau adeseori folosite la prepararea varului, acțiune care a cunoscut o

---

1171 Ioachim Lazăr, *Centenarul Muzeului județean Hunedoara-Deva*, în „Sargetia", XVI-XVII, 1982-1983, p. 24.
1172 *Copia regulamentului* din 1919.
1173 SJHAN, *Prefectura județului Hunedoara*, dosar 121/1923.
1174 *Ibidem*, dosar 109/1934, f. 59.
1175 *Ibidem*, dosar 64/1930, f. 11.
1176 *Ibidem.*
1177 *Ibidem*.
1178 *Ibidem.*
1179 *Ibidem,* dosar 109 /1934, f. 59.

deosebită amploare încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Atunci când nu erau supravegheaţi sau controlaţi cu stricteţe, proprietarii de cuptoare ardeau şi „monumente romane de marmură” de importantă valoare ştiinţifică.

Deşi astfel de acţiuni au fost interzise prin ordinul prefectului şi al Ministerului Cultelor şi Artelor, ordinul continua să fie încălcat de către proprietarii cuptoarelor de ars varul de pe teritoriul Sarmizegetusei. Pentru stoparea distrugerilor monumentelor, directorul Iosif Mallász se adresa cu un referat, la 24 februarie 1925, subprefectului judeţului Hunedoara prin care cerea să se ordone autorităţilor locale următoarele:

> „Având în vedere că prin arderea varului în teritoriul Sarmizegethusa devin mare pierdere ştiinţifică, căci ţăranii în decursul clădirii cuptoarelor de var bagă ascuns şi ori care monumente romane de marmură în ele”[1180].

Informându-l asupra amplorii acestor delicte, directorul Iosif Mallász cerea sprijinul subprefectului ca îngrijitorul Alexa Tornya să poată „controla cuptoarele de var. Vă fac cunoscut, că în interesul acesta foarte important, în viitor permit numai trei cuptori (cuptoare, n. n.) pentru arderea de var pe teritoriul Sarmizegethusa şi anume: unu afară de castru şi doi în teritoriul «Grohotei» care vor sta totdeauna sub strictul control al îngrijitorului amintit”[1181].

Ordinul subprefectului urma să fie trimis autorităţilor locale din judeţ şi în primul rând Postului de jandarmi Grădişte şi îngrijitorului Alexa Tornya care era responsabil direct de îndeplinirea lui.

O serie de pagube constând din tăierea copacilor şi a vegetaţiei se produc şi pe teritoriul aparţinând cetăţii Deva. La 5 decembrie 1925, directorul Iosif Mallász cerea subprefectului să se ia măsuri împotriva unor „indivizi răutăcioşi care locuind în apropierea cetăţii devastează promenadele acestui teritoriu extraordinar de frumos al naturii”[1182]. În primul rând cerea tragerea la răspundere a maestrului *sinteriilor* „deoarece membri ai săi devastează în cel mai barbar părţile cetăţii spre vest şi vest-nord”[1183]. Un alt cartier din care locuitorii distrug vegetaţia cetăţii este în partea oraşului numită „Schvab”. Din acest cartier au fost prinşi locuitorii „Kulcsar Petru şi Berar Anton, locuitori în strada Gheorghe Lazăr, nr. 37, în a căror curte se aflã şi azi arbori tăiaţi de la promenada cetăţii”[1184].

Pentru a da posibilitate îngrijitorului cetăţii să exercite un control mai sever asupra acţiunilor locuitorilor din Schvab, directorul muzeului cerea să se ordone poliţiei „închiderea acelor uşi şi porţi, care se găsesc spre drumul de sud al cetăţii, căci tocmai ele servesc mijloacelor cu ajutorul cărora locuitorii de sub cetate ajung la promenadele fără posibilitatea de a controla circulaţiunea lor”[1185].

Directorul muzeului se implică direct în salvarea unor monumente romane apărute în dărâmăturile bisericii reformate din Geoagiu. La 25 mai 1930, în urma solicitării lui Constantin Daicoviciu, Iosif Mallász s-a deplasat la Geoagiu pentru a constata urmările prăbuşirii acestei biserici. După forma turnului care a rămas în picioare, directorul muzeului din Deva constata că „turnul este primitiv gotic, zidirea lui nu trece, probabil, de secolul al XVI-lea, ceea ce nu exclude presupunerea că avem totuşi de a face cu o biserică, care a fost odinioară biserică zidită în stil bizanţ (bizantin, n. n.)”[1186].

Referindu-se la materialul din care a fost construită biserica, directorul presupunea că este roman şi provine din „aşezarea romană de la Germisara (Cigmău), respectiv din zidurile castrului”[1187]. Din dărâmăturile bisericii au fost recuperate o serie de monumente romane: „8 lei, dintre care unii foarte frumos lucraţi, arătând un oarecare gust deosebit şi o concepţie artistică, sunt de origine romană, apoi multe fragmente de altare romane, dintre care însă numai o singură bucată este prevăzută cu inscripţie vizibilă şi descifrabilă”[1188].

Pe baza constatărilor directorului Iosif Mallász s-a întocmit un raport, semnat şi de către prefectul judeţului, înaintat preşedintelui Comisiunii Monumentelor Istorice din Cluj, cerând sprijin pentru

---

1180 *Ibidem*, dosar 167/1925, f. 1.
1181 *Ibidem*.
1182 *Ibidem,* dosar 43/1925, f. 1.
1183 *Ibidem.*
1184 *Ibidem*.
1185 *Ibidem*.
1186 *Ibidem*, dosar 64/1930, f. 13.
1187 *Ibidem*.
1188 *Ibidem.*

cercetarea arheologică a fundației bisericii. Se atrăgea atenția asupra pericolului de a fi distruse şi alte vestigii arheologice din fundația bisericii: „Parohia reformată din Geoagiu a dărâmat numai partea superioară a bisericii, iar fundamentul zace şi azi în pământ şi deoarece parohia amintită n-are de gând să scoată la iveală partea aceasta ci este hotărâtă de a edifica iarăşi pe teritoriul vechi biserica nouă, într-o altă formă, ceea ce va provoca distrugerea fundamentului, în care desigur vom putea găsi şi alte monumente romane de valoare ştiinţifică"[1189].

Pentru prevenirea unei asemenea acțiuni, se cerea din partea prefecturii şi a muzeului din Deva „să se facă săpături sistematice spre ridicarea fundamentului, căci suntem convinşi că în cursul acestor săpături, vom căpăta, probabil, deslușiri şi asupra construcției bisericii originale"[1190]. În urma acțiunilor întreprinse au fost recuperate majoritatea monumentelor extrase din dărâmături „fiind inventariate, desenate şi în parte fotografiate, până în prezent (2.VI.1930), de către directorul muzeului, 26 obiecte şi monumente romane"[1191].

Iosif Mallász a pus bazele unei reviste proprii a muzeului intitulată „Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara" din care au apărut volumele I (1925), II (1926) şi III-IV (1928). Dacă primul volum conține un singur articol al lui Iosif Mallász intitulat „Ceva despre trecutul pământului nostru", în al doilea volum întâlnim articole semnate de Alexandru Borza, Iosif Lepşi şi Gavril Todica[1192]. Cel mai valoros din punct de vedere al contribuțiilor ştiințifice este volumul III-IV, în care se regăsesc articole ale cunoscuților oameni de cultură, Marton Roska şi Mircea Eliade[1193]. În acelaşi volum, Iosif Mallász publică un raport privind activitatea Muzeului din Deva pe anul 1927.

Între realizările prezentate se înscriu: inventarierea colecției numismatice (3.384 monede de argint şi aur), catalogarea bibliotecii (2.834 volume), aranjarea arhivei, inițierea şi realizarea primului schimb internațional de publicații, precum şi îmbogățirea substanțială a colecțiilor de ştiințele naturii[1194]. În ultimii ani ai vieții, din motive de sănătate, directorul Iosif Mallász este împiedecat să se ocupe de problemele muzeului. Consiliul județului Hunedoara l-a numit în funcția de director pe Valer Paveloni[1195].

La 10 ianuarie 1931, preşedintele Consiliului județean Hunedoara comunica ministerului că „a fost publicat concurs pentru completarea postului de director de muzeu şi Consiliul județean a şi făcut numirea unui nou director de muzeu, însă alegerea de director, în urma apelurilor înaintate, stă sub rezolvarea Comitetului Central de Revizuire Bucureşti"[1196].

Această numire este contestată de către Institutul de Studii Clasice din Cluj. În 31 octombrie 1930 a fost expediată o telegramă către Prefectura județului Hunedoara cu următorul conținut:

> „Vă atragem atențiunea că postul de director al muzeului din Deva, conform regulamentului, nu poate fi ocupat decât de un candidat cu o calificație specială, printre concurenți este şi domnul Octavian Floca licențiat în istorie, […] arheologie şi funcționar ştiințific la institutul nostru. Îl recomandăm ca pe cel mai indicat. Semnează directorul Institutului de Studii Clasice, Emil Panaitescu"[1197].

Urmează câțiva ani de incertitudini perioadă în care muzeul a rămas fără o conducere stabilă. Cu prilejul predării gestiunii muzeului către noul director, comisia însărcinată cu această operațiune constata că în perioada 1 ianuarie-24 iulie 1932 şi 29 martie 1933-1 iunie 1934 „muzeul n-a fost condus[1198]. Octavian Floca a fost numit în funcția de director al Muzeului județului Hunedoara prin Decizia Comisiunii interimare a județului Hunedoara cu nr. 7-3/934 din 9 mai 1934[1199].

1189 *Ibidem*.

1190 *Ibidem.* Nu se cunoaște rezultatul acestor demersuri, cert este că la ruinele acestei biserici s-au efectuat cercetări arheologice abia în ultimii ani.

1191 *Ibidem.*

1192 Adriana Rusu-Pescaru, *Pro Memoria*, în „Sargetia", XXVI/1, 1996-1996, p. 11-16.

1193 *Ibidem*.

1194 *Ibidem*.

1195 SJHAN, Fond *Prefectura județului Hunedoara*, dosar 64/1930, f. 14. Majoritatea membrilor aparțineau Partidului Național Țărănesc al cărui membru era și Valer Paveloni.

1196 *Ibidem*, f. 4.

1197 *Ibidem*, f. 14.

1198 *Ibidem*, dosar 109/1934, f. 59.

1199 *Ibidem*. Octavian Floca s-a născut la 23 martie 1904 în satul Zlagna, comuna Bârghiș, din județul Sibiu. A urmat liceul la Dumbrăveni și apoi Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din Cluj. După absolvire este încadrat la Institutul de

La trecerea gestiunii noului director Octavian Floca s-au predat pe bază de proces-verbal numai o parte dintre colecțiile muzeului: arhiva de corespondență, biblioteca şi colecția numismatică. Inventarul bibliotecii conținea 3.560 bucăți, cărți şi documente. Se constata că un număr de 30 volume lipseau, precum şi un număr de 585 documente care au fost ridicate de către Zaharie Karacsonyi pe bază de adeverință[1200]. Registrul colecției de numismatică număra 672 poziții de inventar cu 4.804 bucăți piese[1201]. Întrucât comisia a constatat că nu se poate stabili numărul precis al celorlalte obiecte de muzeu, deoarece „registrele au fost conduse cu multă neglijență” se decide ca „până la întocmirea unui inventar exact, toate cheile de la sertarele diferitelor secții să fie păstrate în biroul direcțiunii, sub dublă cheie, una fiind încredințată directorului şi una laborantului muzeului”[1202].

După instalare, tânărul Octavian Floca desfăşoară o muncă asiduă pentru rezolvarea problemelor constatate de către comisia de predare parțială a inventarului. În raportul privind activitatea muzeului pe anul 1934, înaintat Prefecturii, se preciza că „activitatea muzeului în cursul anului 1934, cu toată stagnarea la care a fost condamnat de câțiva ani încoace, din cauza vitregiei timpurilor, se poate lăuda cu o activitate intensă, multilaterală, dând rezultatele cele mai frumoase şi stârnind interesul multor vizitatori şi învățați străini sau localnici”[1203].

Foto 206 – Sediul muzeului în perioada interbelică până în anul 1937

Activitatea muzeului – raporta Octavian Floca – se desfăşura pe două direcții: „una internă care are în vedere conducerea şi administrarea internă a muzeului cu toate secțiile lui, iar a doua de ordin mai mult extern şi are în vedere cercetările pe teren, controlul şi supravegherea a tot ce există pe teritoriul județului Hunedoara, de interes ştiințific, artistic şi mai ales istorico-arheologic”[1204]. „Activitatea internă a fost una din îndatoririle cele mai grele şi anevoioase datorită organizării cercetării serioase şi ştiințifice a întregului material care formează muzeul județean, cu scopul de a ridica această instituție la locul care i se cuvine”[1205]. În acelaşi timp strânge obiecte prin donații, achiziții şi cercetări de teren pentru îmbogățirea colecțiilor. La 5 octombrie 1935 era achiziționat cu 50 lei un topor din piatră descoperit în satul Cerna, în locul numit „Groapa”[1206]. La 8 ianuarie 1936 solicita aprobare din partea prefecturii pentru suma de 1.035 lei „pentru cumpărarea unui altar roman aflat la Micia şi a 7 bucăți monede”[1207].

Studii Clasice din Cluj. În perioada 1930-1932 urmează o specializare la Roma. Între anii 1934 şi 1963 conduce Muzeul județului Hunedoara în calitate de director. Activitatea sa este recompensată prin acordarea a două premii: Premiul de Stat, clasa a II-a (1951) şi Ordinul Muncii clasa a III-a (1957). A încetat din viață la 3 august 1979, la Deva (Cf. Maria Razba, op. cit., p. 202-203).

1200 *Ibidem*.

1201 *Ibidem*.

1202 *Ibidem*.

1203 *Ibidem*, dosar 21/1935, f. 6.

1204 *Ibidem*.

1205 *Ibidem*.

1206 *Ibidem*, f. 107.

1207 *Ibidem*, dosar 35/1936, f. 118.

Descoperirea unei conducte romane în satul Căbeşti, în locul numit „La apa rece” îl determină să solicite prefecturii, la 15 martie 1936, aprobarea sumei de 3.000 lei pentru săpături[1208]. În 5 octombrie 1937 sunt achiziționate alte două piese de la Micia (un monument funerar din piatră şi un lanț din bronz) cu suma de 930 lei. Alte două achiziții de valoare deosebită sunt tezaurele de la Sălaş şi Geoagiu Băi, acesta din urmă fiind achiziționat pentru suma de 5.000 lei[1209].

Octavian Floca este delegat de către prefect să se deplaseze la Primăria oraşului de reşedință Alba Iulia pentru a prelua drapelul istoric de la încoronare care a fost dăruit gratuit Muzeului Județean din Deva[1210]. Una dintre cele mai importante activități a constituit-o acțiunea de punere în aplicare a prevederilor testamentului văduvei lui Kunn Geza care a donat monumentele romane din parcul castelului din Mintia muzeului din Deva. Cu toate încercările fostului director Iosif Mallász de a le transporta la muzeu, din cauza dificultăților unui asemenea transport, acțiunea a rămas restantă pentru anii următori. Octavian Floca, dispunând şi de sprijinul Prefecturii, intervine la proprietarul castelului cerând permisiunea să le ridice. La 12 iunie 1936, directorul Octavian Floca îi scria prefectului județului Hunedoara că: „Subsemnatul m-am adresat de 2 ori în scris proprietarului pentru a ridica monumentele, însă el nici nu ne-a răspuns”[1211]. În lipsa unui răspuns al proprietarului ungur, Octavian Floca apelează la prefectul județului Hunedoara cerând ca proprietarul de la Mintia să fie somat să predea monumentele romane şi dacă „după această somație va refuza, să fie dat în judecată”[1212]. Încăpățânarea proprietarului ungur de a permite îndeplinirea prevederilor testamentului l-a determinat pe Octavian Floca să pregătească documentația pentru deschiderea procesului de către prefectură. Până la urmă, conştient că va pierde procesul, proprietarul Horvath Töldi Ştefan acceptă ridicarea monumentelor.

La 17 noiembrie 1936, directorul Octavian Floca şi Winkler V. s-au deplasat la Mintia pentru a prelua cele 26 de monumente romane lăsate prin testament de către doamna contesă Horvath Töldy, care au şi fost transportate la muzeu[1213]. Două zile mai târziu, Octavian Floca îi raporta prefectului următoarele: „În urma intervenției Parchetului Deva toate monumentele aflătoare în parcul Castelului din Mintia ne-au fost predate şi transportate la Muzeul județean”[1214].

O atenție deosebită a fost acordată de către Octavian Floca îmbogățirii Bibliotecii muzeului. În anul 1936 obține acordul conducerii Prefecturii județului Hunedoara de a selecta pentru muzeu cărți din vechea bibliotecă a prefecturii. Au fost alese şi înregistrate în inventarul muzeului un număr de 229 volume. Între cărțile obținute amintim: *Corpus Juris Hungarici*, *Bukovina*, *Karinthia és Krajna*, *Morva és Szilezia*, *Magyarország vármegyei és városai* etc[1215].

Dar Octavian Floca nu se mulțumeşte numai cu strângerea unor obiecte de muzeu prin donații sau achiziții. El va efectua cercetări arheologice, singur sau în colaborare cu alți specialişti, la Zlatna-Corabia, Caşolț, Hobița, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Micia, Cinciş, Piatra Roşie, Bănița, Sarmizegetusa Regia, contribuind decisiv la îmbogățirea patrimoniului arheologic al Muzeului din Deva[1216].

În timpul directoratului său au început şi s-au desfăşurat cele mai ample lucrări de cercetare arheologică la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. La 31 iulie 1934, prefectul județului Hunedoara, R. Miocu, intervenea la ministru scriindu-i următoarele: „În cei 16 ani de stăpânire românească, colecția muzeului a fost îmbogățită mult, totuşi nu suntem decât la începutul unei realizări în acest domeniu. Din cauza crizei săpăturile au fost sistate şi vă rugăm a aproba o subvenție de 500.000 lei pentru muzeul județului nostru”[1217]. Apelul prefectului n-a rămas fără ecou şi în luna august vor începe marile lucrări de cercetare de la Sarmizegetusa, în care se vor implica cele mai însemnate personalități politice ale țării în frunte cu regele Carol al II-lea şi primul-ministru Gheorghe Tătărescu.

1208 *Ibidem*, f. 104.

1209 *Ibidem*, dosar 158/1942. Tezaurul constă din 157 piese, din care una de aur de la Maria Tereza, 147 din argint și 9 de cupru. Tezaurul a fost descoperit de către locuitorul Augustin Cocoș la locul numit „Hotară”.

1210 *Ibidem,* dosar 35/1936, f. 31. Din păcate acestui steag i s-a pierdut urma după instaurarea regimului comunist.

1211 *Ibidem*, f. 49.

1212 *Ibidem*.

1213 *Ibidem*, f. 45.

1214 *Ibidem*, f. 44.

1215 *Ibidem*, f. 36-43.

1216 Ion I. Drăgoescu, *Octavian Floca (1904-1983) corespondență inedită*, în „Sargetia”, XXVI/1, 1994-1996, p. 33-38.

1217 SJHAN, Fond *Prefectura județului Hunedoara*, dosar 21/1935, f. 12.

Foto 207 – Reluarea săpăturilor arheologice la Ulpia Traiana, 1934

Foto 208 – Vizita la Sarmizegetusa a Regelui Carol al II-lea, 1934

„După marile serbări de inaugurare a începerii săpăturilor, ținute în ziua de 9 septembrie, în prezența Majestății Sale Regele, a început marea operă de dezgropare a vechiului Amfiteatru roman"[1218]. În raportul întocmit la 20 ianuarie 1937, Octavian Floca scria: „Ideea măreţelor lucrări de la Sarmizegetusa, începute în 1934, cu prilejul inaugurării de către Majestatea Sa Regele Carol II a săpăturilor de dezgropare şi de reconstruire a vechii aşezări romane, a fost dată de d-l Gh. Tătărescu, preşedinte al Consiliului de Miniştri, dr. R. Miocu, prefectul judeţului Hunedoara, C. Bursan, deputat şi M. Constantinescu guvernatorul Băncii Naționale. Conducerea lucrărilor a avut-o d-l Constantin Daicoviciu, conferențiar la Cluj, în colaborare cu Octavian Floca, directorul Muzeului Deva"[1219].

Foto 209 – Castelul *Magna Curia*, sediul Muzeului Civilizaţiei Dacice şi Romane Deva

„În vara anilor 1934-1936, săpăturile arheologice au fost executate neîntrerupt, cu mari echipe şi cu şi mai mari rezultate. Prima descoperire grandioasă a fost cea a amfiteatrului roman, care în urma unor lucrări de mari proporţii a fost complet săpat. Acesta este singurul amfiteatru săpat în Dacia şi cel mai grandios monument arhitectonic roman din nordul Dunării"[1220]. Entuziasmul tânărului director poate fi remarcat prin fragmentul următor din raport: „Nici unde contemplarea ruinelor înaintaşilor şi măreția unei civilizații nu poate fi mai simțită ca pe ruinele acestui monument. Dezgroparea amfiteatrului roman de la Sarmizegetusa este o însemnată operă națională"[1221].

[1218] *Ibidem*, f. 14-17.
[1219] *Ibidem,* dosar 78/1937, f. 1-4.
[1220] *Ibidem*.
[1221] *Ibidem*.

Tot cu ocazia impresionantelor cercetări arheologice, din anii 1934-1936, a fost descoperit *Mausoleul* lui A. Tertius, locuitor fruntaş al Sarmizegetusei. O senzație a stârnit mormântul intact, aflat în interiorul acestui mausoleu, mormânt care a fost ridicat şi reconstruit în muzeul local. Atât săpătura executată la amfiteatru, cât şi cea de la mausoleu, pe lângă zidăria propriu-zisă, au dat la iveală o mulțime de obiecte mărunte, de însemnătate arheologică, artistică, istorică şi numismatică, care toate au contribuit la îmbogățirea Muzeului filial din Sarmizegetusa"[1222].

Cu ocazia cercetărilor arheologice de la Sarmizegetusa a fost modernizată clădirea muzeului. În acelaşi raport, Octavian Floca scria: „Clădirea muzeului a fost transformată radical. În această formă există azi în centrul comunei un imobil constatator din clădirea muzeului, cu săli de expoziție, birouri, locuință, baie pentru echipele de muncă, sufragerie, ce poate fi folosită şi ca sală de şedințe"[1223]. Valoarea lucrărilor pentru reabilitarea clădirii muzeului (construită în anul 1885) s-a ridicat la suma de 683.882 lei[1224]. Directorul muzeului, Octavian Floca, este preocupat şi de continuarea cercetărilor de la Micia şi mai ales de protejarea monumentelor dezvelite în urma cercetărilor arheologice[1225].

Datorită bogatei sale activități ştiințifice, în anul 1940, obține doctoratul în litere şi filozofie cu teza „Sisteme de înmormântare în Dacia Superioară romană"[1226]. Valoroasa activitate ştiințifică desfăşurată pe tărâmul cercetării istoriei naționale i-a fost răsplătită prin obținerea unor titluri şi distincții. În anul 1938 a obținut premiul „Vasile Pârvan" al Academiei Române, iar în anul 1961 i-a fost decernat titlul de doctor docent[1227].

Directorul Octavian Floca este fondatorul revistei muzeului intitulată *Acta Musei Regionalis Devensis – Sargetia*, primul număr apărând în anul 1937[1228]. Primele două volume au publicat în special studii şi articole din domeniul istoriei vechi şi arheologiei. După volumul al II-lea urmează o perioadă de întrerupere de peste un deceniu şi jumătate (1941-1956). La 30 decembrie 1944, directorul Octavian Floca raporta Ministerului Propagandei că „apariția publicațiunii periodice a Muzeului Regional al jud. Hunedoara din Deva «*Sargetia*» a fost sistată din lipsă de fonduri"[1229].

În anul 1956, pentru a relua editarea revistei muzeului, Octavian Floca era obligat de cenzura comunistă să schimbe titlul revistei *Sargetia* în *Contribuții la cunoaşterea regiunii Hunedoara*, dar de la volumul IV (1967) se revine la numele dat de fondator. Pe parcursul celor 75 de ani de existență, revista *Sargetia* a apărut sub îngrijirea unor colegii redacționale, componența lor suferind numeroase modificări de-a lungul anilor. În primii ani, redactorul responsabil al revistei a fost directorul muzeului[1230]. În cei 75 de ani de existență, în paginile revistei au publicat personalități de renume din ştiința istorică românească: arheologii Ioan Nistor, Mihail Macrea, Constantin şi Hadrian Daicoviciu, Ion I. Russu, Ioan Horațiu Crişan, Radu Vulpe, Lucia Marinescu, Ioan Glodariu, Radu Popa, Adrian Andrei Rusu; etnografii Nicolae Dunăre, Lucia Apolzan, Elena Secoşan, Valeriu Butură; istoricii David Prodan, Dan Berindei, Maria Dogaru, Nicolae Lascu, Gelu Neamțu, Simion Retegan, Ioan Aurel Pop, Liviu Botezan, Ion Frățilă, Vasile Ionaş şi mulți alții.

După pensionarea directorului Octavian Floca a urmat la conducerea Muzeului județean Hunedoara - Deva, Mircea Valea[1231], specialist în istoria contemporană. În timpul cât a fost director, a

1222 *Ibidem*, dosar 21/1935, f. 14-17 și dosar 78/1937, f. 1-4.

1223 *Ibidem*, dosar 78/1937, f. 1-4.

1224 *Ibidem*.

1225 *Ibidem*, dosar 21/1935. La Micia a fost ridicată o clădire alcătuită din 2 săli, pentru paznic și cercetători și trei șoproane acoperite (unul de 9 x 5 m și două de câte 10 x 4 m) pentru protejarea monumentelor romane. Din păcate astăzi monumentele sunt protejate doar de bolta cerului.

1226 Ion I. Drăgoescu, *op. cit*., p. 33.

1227 *Ibidem*.

1228 Adriana Rusu-Pescaru, *op. cit*., p. 12.

1229 Ion I. Drăgoescu, *op. cit*., p. 35.

1230 În anii 1970 şi 1979, revista a fost condusă de dr. Octavian Floca (fondatorul revistei), dr. Mircea Valea (redactor responsabil) și Ioan Andrițoiu (secretar de redacție). Între 1978 și 1987, redactor responsabil a fost Ioachim Lazăr (director), iar secretar de redacție Ioan Andrițoiu (până în 1981) și Rodica Irimescu Andruș (1991). Din 1991 funcția de redactor responsabil a fost preluată de Ioachim Lazăr (1991-2009, volumele XIV- XXXVI), iar Adela Herban, secretar de redacție.

1231 Mircea Valea s-a născut, la 27 august 1931, în localitatea Sântuhalm ca fiu de ceferist. A urmat cursurile Liceului „Decebal" din Deva și apoi ale Facultății de Istorie și Filozofie ale Universității din Cluj. Între anii 1963 și 1978 a îndeplinit funcția de director al Muzeului din Deva. În 1975 a obținut titlul de doctor în istorie cu o teză despre Organizația Frontului Plugarilor.

fost înființată Secția de Științele naturii (1967), prin concepția şi mai ales munca specialiştilor acestei secții, Agnişa Nuțu şi Cornelia Gheorghiță, dispunând de cele mai reuşite şi valoroase diorame din țară (desființate în anii 2006-2007). În anii 1968-1970, Muzeul din Deva a trecut printr-o nouă reorganizare, expoziția permanentă fiind profilată pe arheologie. Noua expoziție de arheologie era rezultatul muncii a doi tineri arheologi, Liviu Mărghitan şi Ioan Andrițoiu.

Mircea Valea a participat, alături de Octavian Floca, la cercetările arheologice din cetatea dacică de la Bănița şi la necropola de la Cinciş. Apoi, alături de profesorul Anghel Nistor, a cercetat aşezările dacice de la Cozia şi Câmpuri Surduc. Istoricul Mircea Valea a fost autor şi coautor la câteva volume apărute înainte de 1989, dintre care amintim: Pagini din trecutul de luptă al muncitorimii hunedorene (1914-1944), Deva, 1966; Meşteşuguri şi meşteşugari din sud-vestul Transilvaniei, Bucureşti, 1970; Doctor Petru Groza. Articole. Cuvântări. Interviuri. Texte alese, Bucureşti, 1973.

Propaganda comunistă dorea să sărbătorească cu mare pompă 2050 de ani de la constituirea statului dac sub Burebista (1980) şi 60 de ani de la înființarea Partidului Comunist Român (1981), acțiuni care presupuneau un serios efort.

Lui Mircea Valea i s-a sugerat să se interneze pentru o scurtă perioadă de timp şi apoi să-şi înainteze demisia pe motive medicale. În funcția de director a fost transferat, începând cu 1 iunie 1978, muzeograful coordonator de la Castelul din Hunedoara[1232]. În perioada 1978-1987 au fost înființate noi secții ale muzeului județean, la Crişan, Țebea, şi au fost refăcute expozițiile de bază ale muzeelor din Aurel Vlaicu, Sarmizegetusa şi Deva. De-a lungul activității a organizat câteva manifestări ştiințifice de mare anvergură: *Centenarul Muzeului județean Hunedoara-Deva* (1982), *Centenarul naşterii lui Aurel Vlaicu* (1982), *Centenarul naşterii dr. Petru Groza* (1984), *Bicentenarul răscoalei conduse de Horea, Cloşca şi Crişan* (1984), *110 ani de la construirea primului furnal de la Hunedoara* (1994), *100 de ani de la Congresul Naționalităților* (1995), *150 de ani de la naşterea istoricului Nicolae Densuşianu* (1996), *750 de ani de la prima atestare documentară a Țării Hațegului* (1997), *775 de ani de la atestarea oraşului Orăştie* (1999), *600 de ani de la prima atestare documentară a localității Vălişoara* (2006) şi altele.

Cele mai multe dintre acțiunile ştiințifice au avut ca rezultat publicarea unor culegeri de studii şi articole[1233]. A continuat, în calitate de redactor responsabil, deşi cu mari eforturi publicarea revistei *Sargetia*, (vol. XIV – 1979, XV – 1981, XVI-XVII – 1982-1983, XVIII-XIX – 1984-1985 şi XX – 1986-1987), după care a urmat o perioadă de întrerupere de patru ani. În anul 1991 funcția de redactor responsabil al revistei a fost încredințată lui Ioachim Lazăr. Împreună cu un important colegiu de redacție, alcătuit din specialişti ai muzeului, a contribuit la apariția volumelor XXI-XXXVI[1234].

În anul 1987 în funcția de director a fost numită Adriana Rusu-Pescaru[1235]. La preluarea funcției, rețeaua muzeelor din județul Hunedoara era alcătuită din: Muzeul arheologic Sarmizegetusa (1934), Muzeul de Etnografie şi Artă Populară Orăştie (1952), Muzeul Mineritului Petroşani (1967), Muzeul Castelul Corvineştilor Hunedoara (1974), Casa Memorială Crişan (1979), Muzeul Memorial Aurel Vlaicu (1982), Punctul muzeistic Țebea (1984), Muzeul de Istorie Locală şi Etnografie Brad (1987)[1236].

În timpul cât a fost director a renunțat foarte ușor la trei dintre cele mai importante colecții: Arhiva Societății de Istorie și Arheologie, Colecția de sigilii sătești și Biblioteca „Silviu Dragomir" (donată muzeului), transferate la Arhivele din Deva.

1232 Ioachim Lazăr s-a născut la 15 mai 1942 în orașul Lupeni. A urma școala generală în satele Crișan și Valea Bradului, cursurile Liceului seral din Gurabarza după care s-a înscris la Facultatea de Istorie - Filozofie a Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj. A funcționat ca profesor la Baru Mare, director la Castelul din Hunedoara de unde a fost transferat în funcția de director la Muzeul județean Hunedoara-Deva începând cu data de 1 iunie 1978. După schimbarea din funcția de director (15 februarie 1987) a funcționat în aceeași instituție ca muzeograf principal și șeful secției istorie (Cf. Maria Razba, *op. cit*., p. 299-301). S-a pensionat cu data de 15 martie 2009.

1233 Vezi culegerile de studii: *Restituiri,* vol. III și IV; *Hațeg 750*; *Din începuturile metalurgiei fierului*.

1234 În intervalul 1991-2008 au apărut volumele: XXI-XXIV (1987-1991), XXV (1992-1994), XXVI/1 (1995-1996), XXVI/2 (1995-1996), XXVII/2 (1997-1998), XXVIII-XXIX/1 (1999-2000), XXVIII-XXIX/2 (1999-2000), XXX (2001-2002), XXXI (2003), XXXII (2004), XXXIII (2005), XXXIV (2006), XXXV-XXXVI (2007-2008).

1235 Adriana Rusu-Pescaru s-a născut la Orăștie, în anul 1949. A urmat cursurile Liceului „Aurel Vlaicu" din Orăștie și Facultatea de Istorie - Filozofie a Universității „Babeș-Bolyai" pe care a absolvit-o în anul 1972. După un scurt stagiu la Muzeul din Negrești-Oaș, este transferată, în decembrie 1972, la Muzeul din Deva, unde lucrează ca muzeograf până la 15 februarie 1987, când este promovată în funcția de director, pe care a îndeplinit-o până în anul 2006. (Cf. Maria Razba, *op. cit*., p. 488-490).

1236 Vezi culegerile de studii: *Restituiri,* vol. III și IV; *Hațeg 750*; *Din începuturile metalurgiei fierului*.

1236 Adriana Rusu-Pescaru, *op. cit*., p. 11.

Pe lângă sediul din Deva au mai funcționat: Secția de științele naturii (1967) şi Secția de artă (1987)[1237]. Din punct de vedere organizatoric a concentrat toate muzeele din judeţ, cu excepția celor din Petroşani şi Hunedoara, într-un complex muzeal, pentru ca în anul 1994 să schimbe numele instituției în Muzeul Civilizației Dacice şi Romane Deva[1238].

Adriana Rusu-Pescaru a fost membră în colectivele de cercetare de la cetățile dacice din Munții Orăştiei şi Ulpia Traiana Sarmizegetusa. A colaborat la realizarea unor materiale de popularizare a monumentelor din județul Hunedoara, între care amintim: „Cetăți şi aşezări dacice în Munții Orăştiei”, Bucureşti, 1988; „Valori ale patrimoniului hunedorean”, Deva, 2000; „Templele romane din Dacia”, Cluj-Napoca, 2000 şi altele. Pentru meritele din domeniul științific şi muzeal, în anul 2004, i-a fost acordat Ordinul „Meritul Cultural”, în grad de cavaler, de către Preşedinția României, la propunerea Ministerului Culturii şi Cultelor[1239].

SECȚIA DE ŞTIINȚELE NATURII A MUZEULUI CIVILIZAȚIEI DACICE ŞI ROMANE DEVA

Înființarea Secției de ştiințele naturii, în anul 1967, s-a datorat inițiativei profesoarei de biologie Nuțu Agnişa. Expoziția acestei secții a funcționat până în anul 2006, în imobilul alăturat castelului Magna Curia. Într-o primă etapă au fost amenajate la parterul clădirii şapte diorame, cu o tematică axată pe protecția mediului înconjurător şi conservarea naturii[1240]. Expoziția, folosind sistemul dioramelor, a prezentat aspecte din rezervațiile Parcul Național Retezat, Pădurea Bejan şi Arboretumul Simeria.

În anul 1986, a fost organizată şi la etaj o expoziție în care au fost expuse cele mai valoroase piese din colecția secției, între care amintim cei trei zimbri din Rezervația Pădurea Slivuț (Hațeg). Pe lângă expoziția de bază, Secția de ştiințele naturii mai dispunea de un laborator de taxidermie, depozite pentru colecțiile de minerale, păsări şi mamifere şi o sală de bibliotecă.

În anul 2012, la împlinirea a 130 de ani de la înființarea Muzeului din Deva, cu sprijinul Consiliului Județean Hunedoara, s-a organizat o valoroasă expoziție de ştiințele naturii, „Trecut şi prezent în natura hunedoreană”[1241]. În cadrul celor şase săli, au fost etalate un număr de peste 300 de exponate de mare valoare.

Sala I este rezervată zimbrilor. Încă de la intrare te întâmpină cei trei zimbri (Podarek şi Polonka, prima pereche adusă din Polonia, şi Roman, primul născut în Rezervația Slivuț).

Sala a II-a este alocată domeniului Paleontologie-Mezozoic. Exponatele privind existența viețuitoarelor în aceste ținuturi provin din erele Mezozoică şi Neozoică. Din era Mezozoică provin multe dintre fosilele (plante şi animale) descoperite pe teritoriul județului Hunedoara. În apele marine trăiau diferite specii de amoniți (strămoşii cefalopodelor de astăzi). În aceeaşi perioadă uscatul era dominat de către dinozauri. În insula Hațeg cu o suprafață de circa 800 kmp s-au dezvoltat „dinozaurii pitici”. Unul dintre pionierii paleontologiei europene, baronul Franz Nopcsa, a identificat 10 specii endemice de dinozauri. Urme ale dinozaurilor s-au identificat la Sânpetru, Ciula Mare şi Vălioara. Cercetările ulterioare au dus la identificarea a peste 60 specii, incluzând pterozauri, crocodilieni, mici şopârle şi mamifere.

[1237] *Ibidem*. După 1990 au dispărut: Expoziția muzeului din Deva, Secția de științele naturii, Punctul muzeistic Țebea, Secția de artă, Muzeul de Istorie Locală și Etnografie Brad, înființându-se un singur obiectiv muzeal: Casa Muzeu „Avram Iancu” din Baia de Criș, în anul 2003.

[1238] Schimbarea numelui a întâlnit opoziția mai multor specialiști din celelalte secții ale muzeului, considerându-se a fi „o pălărie prea mare pentru această instituție” avându-se în vedere patrimoniul destul de subțire pe care-l deține în comparație cu alte muzee din Transilvania. Cele mai importante descoperiri din epoca dacică și romană se află în muzeele din Cluj-Napoca și Sarmizegetusa. În ideea de a construi o nouă clădire pentru Secția de arheologie, îndată s-a trecut la desființarea expoziției de bază, Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva fiind singurul din țară care nu dispune de o astfel de expoziție până în prezent.

[1239] Maria Razba, *op. cit.*, p. 488-490.

[1240] Aristide Ștefănescu, *Ghidul Muzeelor*, București, 1984, p. 279.

[1241] Expoziția a fost concepută din punct de vedere științific și realizată de către specialistul acestei secții, cercetătorul științific Marcela Balazs.

Foto 210 – Podarek şi Polonka (naturalizaţi), primii zimbri aduşi din Polonia în Rezervaţia Naturală, Pădurea Slivuţ

Foto 211 – Roman (naturalizat), primul zimbru născut în Rezervaţia Naturală, Pădurea Slivuţ

Foto 212 – Broască ţestoasă fosilă găsită în Mina Uricani

Sala a III-a este destinată erei Cenozoice cu cele două mari perioade, Terțiar şi Cuaternar. Condițiile climatice ale acestei perioade au influențat compoziția florei şi a faunei. Cele mai multe dintre siturile fosilifere de pe teritoriul hunedorean aparțin diferitelor perioade ale erei Cenozoice. Sunt amintite siturile cu trunchiuri silificiate de la Prăvăleni şi Basarabasa. Urme ale plantelor din trecut s-au păstrat şi sub forma impresiunilor foliare pe gresiile şi argilele descoperite la Tâmpa (Simeria). Cel mai important depozit de paleofloră din județul Hunedoara este cel din Valea Jiului. Vegetația fosilă din acest bazin datează din Oligocen-Miocen. Paleoasociația de aici este formată din ferigi, arbori de tip tropical (*Taxodium, Magnolia, Lauroplyllum*).

Pleistocenul este ultima perioadă a timpului geologic situată înaintea naşterii civilizației. Această eră acoperă şi apariția şi evoluția omului. Sfârşitul perioadei marchează şi începutul Paleoliticului, din care datează primele urme ale civilizației umane. Depozitele de terasă ale râurilor Cerna şi Mureş, precum şi carierele de travertin de la Banpotoc păstrează resturile fosile de mamuți, rinoceri, bizoni, cai sălbatici, elani etc. Între exponatele din cele două săli rezervate paleontologiei amintim: impresiuni foliare în cărbune din Valea Jiului şi în marne de la Tâmpa (Simeria Veche); impresiuni cu specii de nerinee şi acteonele de la Fizeşti; piese osteologice de dinozaurieni de la Sânpetru; fragmente de trunchiuri silicifiate de la Prăvăleni; fragment de trunchi carbonizat de la Lupeni; amoniți fosili de la Chergheş; impresiune foliară de palmier fosil; dinte de *Anthracotherium illyricum*; broască țestoasă fosilizată;

exemplare de specii de moluşte fosile de la Lăpugiu de Sus şi Buituri; eşantioane de lemn silicifiat aparținând speciilor de plante fosile de la Prăvăleni, Basarabasa şi Valea Sângeorgiului; molari de mamut şi un fragment de colț de mamut; fosile de urs de peşteră de la Cioclovina; molari şi canini de *Rhinoceros tichorhinus*; coarne de elan; resturi fosile de ecvide; coarne de bour.

Punctele în care au fost descoperite au fost marcate pe o hartă a județului Hunedoara.

Sala a IV-a este destinată insectelor şi fluturilor. Insectele pot fi găsite în majoritatea mediilor, deşi numărul speciilor care s-au adaptat la viața în apă, unde predomină crustaceele, este destul de mic. Fluturii au o gamă largă de culori. Au fost expuse exemplare de fluturi din țara noastră, dar cele mai numeroase şi atrăgătoare prin culori şi dimensiuni sunt fluturii exotici.

Foto 213, 214 – Fluturi din expoziţia Secţiei de ştiinţele naturii

Sălile a V-a şi **a VI-a** sunt rezervate prezentării păsărilor şi mamiferelor. Expunerea pieselor din aceste săli s-a făcut sub formă de diorame, creându-se mediul ambiant în care trăiesc. În diorama prezentând o „**Baltă permanentă din lunca Mureşului**” au fost expuse exemplare din floră (tufe, papură, rogoz, stânjenei galbeni, roşățea) şi faună (şarpe de apă, rațe, stârc roşu, corcodel, lişițe, cârstei de baltă, bâtlănaş, buhai de baltă, şoricar de baltă).

Diorama reprezentând „**Zăvoiul din lunca Mureşului**” este ilustrată prin expunerea, în diferite ipostaze a unui număr de păsări şi animale, între care amintim: codalb, nagâț, codobatură, graur, grangure, prigorie, barză, gaiță, vidră, vulpe, nevăstuică.

Diorama redând „**Pădurile de stejar - gorunete Pădurea Bejan**” prezintă diferite specii de copaci, arbuşti şi ierburi (gorun, fag, alun, porumbar, măceş) precum şi diferite animale (căprioară, iepure, lup) şi păsări (țiclean, sitar, bufniță), etalate într-un mod cât mai atrăgător pentru public.

Foto 215, 216 – Mamifere, erbivore şi carnivore, din expoziţie

Pădurea de fag (făgetul) este diorama care prezintă flora şi fauna caracteristică acestui etaj ce reprezintă limita dintre gorun şi molid. Sunt expuse exemplare de fag şi carpen, precum şi o serie de ierburi şi tufişuri care formează desişul pădurii. Printre acestea, în diferite poziții, sunt prezentate exemplare de cerb, viezure, mistreț, pisică sălbatică etc.

Pădurea de conifere. Diorama este realizată în aşa mod încât să prezinte o ambianță cât mai aproape de realitate, combinând speciile de conifere cu tufişuri şi ierburi specifice acestui etaj. Între animalele şi păsările expuse se întâlneşte ursul, râsul, jderul, veverița, lupul, pisica sălbatică, nevăstuica, cocoşul de munte etc.

Golul alpin este reprezentat printr-o altă dioramă. Etajul este ilustrat prin prezentarea unui lac glaciar, prin mult grohotiş, tufe de jneapăn şi alte plante caracteristice golurilor alpine. Zona este dominată de capra neagră, prezentă prin două exemplare, mascul şi femelă.

O altă dioramă se intitulează „**Păsări rare în Parcul Național Retezat**”. Ambianța din parc este redată prin stâncărie cu vegetația caracteristică, iar păsările rare sunt reprezentate de vulturul pleşuv brun, vulturul pleşuv sur, corbul.

Expoziția „**Trecut şi prezent în natura hunedoreană**” înfățişând natura, începând din zonele joase ale Mureşului şi sfârşind cu cele înalte, alpine şi lacurile glaciare din Retezat, impresionează vizitatorul care parcurge cele şase săli.

MUZEUL ARHEOLOGIC SARMIZEGETUSA

Anul 1924 marchează reluarea cercetărilor ştiințifice ale metropolei romane, prin sprijinul acordat de către Al. Lapedatu, preşedintele „Comisiunii” şi „Institutul de Arheologie al Universității din Cluj” reprezentat de către C. Daicoviciu şi de colaboratori precum J. Mallász la început, O. Floca, M. Macrea sau M. Moga mai târziu. Pentru a se valorifica piesele descoperite se vor pune bazele unui muzeu.

Un moment important în progresul săpăturilor arheologice de la Sarmizegetusa îl constituie vizita regelui Carol al II-lea din anul 1934, însoțit de fiul său, Mihai. Cu acest prilej cei doi se vor semna în cartea de oaspeți a muzeului. De altfel, regele Mihai va reveni în anul următor însoțit de colegii de şcoală, iar ultima sa vizită o va întreprinde în anul 1997, însoțit de regina Ana.

Foto 217 – Sediul actual al Muzeului arheologic Sarmizegetusa

De-a lungul timpului au trecut pragul muzeului numeroase personalități din lumea culturală, ştiințifică sau politică: dr. Petru Groza, care începând din anul 1932 va veni de mai multe ori; Lucian Blaga şi Caius Brediceanu în anul 1936; Constantin Brâncuşi în anul 1937; Nicolae Iorga în anul 1939.

Întrucât comuna Sarmizegetusa nu avea un spațiu disponibil, adecvat pentru un muzeu, s-a trecut la realizarea unei construcții noi. Construcția a fost terminată în anul 1934, suma cheltuită pentru ridicarea ei s-a ridicat la 1.200.000 lei şi a fost asigurată din fondurile Societății Sarmizegetusa[1242]. Edificiul construit se compunea din două săli cu obiectele istorice, o sală birou, două săli pentru locuință, o sală pentru baie prevăzută cu duşuri, o sală de spectacole, două săli de bucătărie, iar în exterior mai erau amenajate trei săli pentru bucătăria de vară[1243]. Clădirea a fost construită din material solid (piatră, cărămidă, lemn) şi a fost acoperită cu țiglă. În acest spațiu au fost adăpostite colecțiile şi a desfăşurat activitatea colectivul muzeului din Sarmizegetusa până în anul 1982 când a fost obținută clădirea actuală. În anul 1982, folosindu-se mobilierul şi vitrinele muzeului din Deva, s-a organizat în condiții optime expoziția muzeală care a dăinuit până în anul 2011.

Noua expoziție de bază se doreşte o îmbinare între vechi şi nou, între trecut şi prezent. Pe lângă piesele originale descoperite în timpul cercetărilor s-a încercat, prin intermediul arheologiei experimentale, să se ofere vizitatorului o imagine a cum trebuie să fi arătat acestea în urmă cu aproape 2.000 de ani.

În prima sală sunt prezentate începuturile Sarmizegetusei. Primii care au început să construiască aici au fost soldații din Legiunea IIII Flavia Felix. Într-o vitrină sunt expuse piese de echipament militar roman originale, iar în jur sunt reconstituiri ale diferitelor tipuri de soldați, cum ar fi: ofițerul, centurionul, cornicenul, legionarul de rând şi un soldat din trupele auxiliare. Mai sunt prezente şi diferite unelte (*dolabra*) sau obiecte casnice folosite pe timp de campanie.

Tot de la începuturile oraşului datează şi amfiteatrul, întrucât romanii aveau nevoie şi de relaxare. Sunt prezentate câteva tipuri de gladiatori, deoarece aceştia nu erau echipați la fel şi aveau tipuri diferite de a lupta. Printr-o machetă la scară s-a realizat o propunere de reconstituire a amfiteatrului de la Sarmizegetusa, practic astăzi acesta se mai păstrează doar până la nivelul cel mai de jos al zidurilor; cele două porți principale în mare măsură au fost distruse, porțile pentru spectatori sau spațiile destinate spectatorilor (delimitate pe criterii sociale) nu mai există.

În cea de-a doua sală sunt prezentate câteva fragmente de statui imperiale, din bronz aurit, care împodobeau forul oraşului. Statuetele mici de bronz se puteau găsi în case, temple etc.

În lumea romană educației i se acorda un rol important, deoarece reprezenta unul dintre elementele care au dat unitate unui imperiu întins pe trei continente. Aici se află tăblițele cerate pe care se putea scrie cu un *styllus* din fier sau bronz.

În sala destinată tehnologiei romane sunt expuse instalații care au uşurat sau chiar au înfrumusețat viața romanilor.

Foto 218 – Sala dedicată începuturilor Sarmizegetusei, echipamentul militar roman

Foto 219 – Ceramică romană uzuală şi de lux descoperită la Sarmizegetusa

1242 SJHAN, Fond *Prefectura județului Hunedoara*, dosar 14/1940, f. 32.

1243 *Ibidem.*

În camera din centrul arenei amfiteatrului, situată sub nivelul acesteia, se găsea *pegma*. Este vorba despre o maşinărie pentru realizarea de efecte speciale în timpul spectacolelor. La Sarmizegetusa este atestată printr-o inscripție care îl menționează pe C. Valerius Maximus, unul dintre cei care au lucrat cu această instalație.

Aprovizionarea cu apă a oricărei aşezări romane era foarte importantă şi i se acorda maximum de interes. Țevile de plumb prezente în această sală nu fac decât să probeze afirmația de mai sus. Fistulele de plumb serveau pentru a distribui apa spre cei trei mari consumatori dintr-un oraş: termele, fântânile publice şi particularii. Intrarea în forul oraşului era flancată de două fântâni publice, una dintre acestea, cea din partea de est, fiind reconstituită în această sală.

Sistemul de încălzire centralizat dintr-o casă romană – *hypocaustum* – se baza pe circulația aerului încălzit (într-un *praefurnium*) prin podeaua şi prin pereții clădirii.

Foto 220 – Macheta amfiteatrului

Foto 221 – Sala dedicată tehnologiei

O altă sală este dedicată ceramicii, care cuprinde unele dintre cele mai numeroase descoperiri arheologice, foarte diverse ca funcționalitate a obiectelor. Aici se află opaițe, un fel de lămpi portabile, care funcționau pe principiul lanternelor din ziua de astăzi, numai că sursa de energie era dată de uleiul vegetal sau de grăsimea animală. Se mai găsesc aici amfore din Dacia, de obicei de import, cu care se aducea vinul grecesc, uleiul de măsline şi chiar un sos de peşte – *garum* etc.

Ultima sală este dedicată agriculturii, comerțului şi jocurilor practicate în capitala Daciei romane şi în împrejurimile acesteia.

În viitor, urmează ca piesele grele de marmură din partea de la parter a muzeului să constituie obiectul unui lapidarium în aer liber, iar spațiul astfel eliberat să fie reorganizat pe aceleaşi criterii tematice.

MUZEUL DE ETNOGRAFIE ŞI ARTĂ POPULARĂ ORĂŞTIE

Instituția muzeală din municipiul Orăştie a fost înființată în vara anului 1952 de către un grup de entuziaşti locali, avându-i catalizatori pe fostul magistrat Ioan Valeriu Todea, av. Gelu Emil şi prof. Ioan Rodeanu.

Prin donații însumând 18 colecții particulare, cuprinzând variate domenii, Muzeul Raional Orăştie era o instituție culturală reprezentativă pentru Orăştie şi împrejurimi. Patrimoniul inițial cuprindea circa 800 de exponate, vizând aspecte ale ştiințelor naturii, mineralogie, piese arheologice şi istorice, etnografice şi ilustrative, precum şi creații contemporane. Un sprijin ştiințific şi material privind corpurile expoziționale a fost primit din partea dr. docent Octavian Floca, directorul Muzeului Regional Deva şi a prof. Nicolae Gostar, de la Universitatea din Cluj.

Acțiunea de constituire a muzeului a fost apreciată de către acad. C. Daicoviciu şi consemnată ca atare în cartea de impresii a instituției. Aflat într-o permanentă legătură cu şcoala, muzeul orăştian a organizat numeroase expoziții tematice bine primite şi apreciate.

Din anul 1958, forma de organizare structurată pe voluntariat capătă o formă instituționalizată, în fruntea muzeului fiind angajată prof. Oltea Zembrovski. Profilul muzeului se orientează către arta populară, începând cu anul 1964, odată cu venirea în fruntea instituției a sculptorului Nicolae Adam. În anul 1967 a fost organizată expoziția de artă populară, refăcută în 1974. Aspectele istorice, în special vestigiile istorice de la Turdaş, Balşa sau vestigiile de epocă dacică şi romană din Munții Orăştiei, au fost promovate în anii '70 sub forma unui punct special amenajat în clădirea anexă, având ca element principal o machetă a Munților Orăştiei. După 1990, muzeul orăştian intră în subordinea Muzeului Județean Deva, pentru ca, din anul 1999, expoziția de bază să fie redeschisă, structurată tematic pe domeniile ocupaționale tradiționale, cele şase săli cuprinzând aspecte privind agricultura şi creşterea animalelor, pescuitul şi vânătoarea, prelucrarea lemnului, meşteşugul ceramicii, industria casnică a textilelor şi pielăriei, dar şi aspectele de viață spirituală, ciclul vieții, arta costumelor populare, sărbători laice şi religioase şi prezentarea unei valoroase colecții de icoane de lemn şi sticlă.

Foto 222 – Machetă reprezentând cetăţile şi aşezările dacice din Munţii Orăştiei

În ultima perioadă, în cadrul muzeului orăştian au fost organizate simpozioane ştiințifice şi un număr semnificativ de expoziții temporare în ideea de a prezenta bogatele şi diversele elemente istorice, arheologice şi documentare aparținând muzeului sau altor instituții colaboratoare. Pot fi amintite expozițiile: „Orăştie – 775 de ani", „Tradiții meşteşugăreşti – Ceramica", „Orăştia în lumina descoperirilor arheologice", „Aurel Vlaicu", „Civilizația dacilor din Munții Orăştiei", „Orăştie - Sebeş, punte peste veac", „Stăpânii focului", „Nicolae Văideanu – aventura spațială", „Măgureni – un sat părăsit", „Păstoritul tradițional în Munții Şureanu", „Iluministul Ion Budai-Deleanu (1760-1820)", „Context, text şi subtext", „Ținutul Orăştiei", „Cetățile dacilor", „Savantul fotograf Nopcsa", „Strai de sărbătoare, textură şi culoare".

Foto 223, 224 – Aspecte din expoziţia dedicată civilizaţiei dacice din Munţii Orăştiei

Instituția muzeală, prin angajații săi, desfăşoară o susținută activitate de cercetare în domeniile arheologiei, istoriei şi etnografiei, valorificate pe calea publicării de studii şi lucrări științifice, contribuie la păstrarea unui important şi valoros patrimoniu pe care îl prezintă prin expozițiile sale. În prezent Muzeul din Orăştie prezintă vizitatorilor două expoziții valoroase. Prima expoziție este organizată în trei săli ale muzeului şi prezintă aspecte ale civilizației dacice din zona Orăştiei, bazându-se pe un număr mare de exponate deosebit de valoroase. Expoziția care întâmpină vizitatorul încă de la intrarea în muzeu este dedicată etnografiei şi artei populare din zona Orăştiei. Aici sunt expuse vechi costume populare din zona Orăştiei, precum şi o serie de obiecte de uz gospodăresc.

MUZEUL MEMORIAL „AUREL VLAICU”

În galeria marilor personalități ale ştiinței şi tehnicii româneşti care au contribuit la progresul ştiinței universale, un loc de frunte îl ocupă marele inventator şi aviator Aurel Vlaicu. S-a născut în satul Binținți (azi Aurel Vlaicu) la 19 noiembrie 1882. Era fiul lui Dumitru şi al Anei Vlaicu, o familie cu o bună stare materială care le-a permis să-şi susțină, desigur cu mari sacrificii, fiul la diferite şcoli. După terminarea şcolii primare din satul natal, Aurel Vlaicu se înscrie la Liceul din Orăştie şi, după primii doi ani, se transferă la liceul german din Sibiu unde urmează clasele a VII-a şi a VIII-a, la finalul studiilor liceale obținând diploma de bacalaureat. Încă de pe băncile liceului demonstrează înclinații deosebite spre tehnică, ceea ce-l determină să se orienteze spre o facultate cu acest profil. În toamna anului 1902 se înscrie la Politehnica din Budapesta, dar, nemulțumit de gradul modest de predare, s-a retras. Se orientează spre Şcoala Politehnică din München unde figurează că a frecventat cursurile începând din 1903 şi până în 1908. Multitudinea preocupărilor sale în domeniul tehnicii l-a făcut cunoscut între studenții şi profesorii înaltei şcoli müncheneze.

Foto 225 – Clăirea Muzeului Memorial „Aurel Vlaicu“

Foto 226 – Casa în care s-a născut Aurel Vlaicu şi bustul marelui inventator

Ajuns inginer, se dedică cu pasiune studierii problemelor zborului. Primul succes, după o intensă muncă, l-a constituit ridicarea de la sol, pe izlazul satului natal, în anul 1909, cu ajutorul planorului proiectat şi construit după planurile proprii.

Convins că la Bucureşti va găsi alte posibilități de realizare a proiectelor sale, Aurel Vlaicu trece Carpații şi, susținut de o serie de personalități, reuşeşte să construiască un aparat de zbor, „Vlaicu I”, o realizare remarcabilă prin simplitatea ei. Cu acest avion Aurel Vlaicu a reuşit, în 17 iunie 1910, să decoleze, pe câmpul Cotrocenilor, de la prima încercare. Al doilea aparat construit, „Vlaicu II”, a fost gata în anul 1911 şi se deosebea de „Vlaicu I” prin schimbarea unor dimensiuni şi printr-o serie de ameliorări aerodinamice. Cu acest aparat, ce dezvolta o viteză de 90 km/oră şi se ridica până la 1.000 m înălțime, Aurel Vlaicu a zburat la Blaj, Sibiu, Braşov, Iaşi şi alte oraşe din țară

În anul 1912 în cadrul concursului aviatic internațional de la Aspern-Viena, Vlaicu a fost premiat pentru precizia aruncării la țintă a unui proiectil de la 300 m înălțime într-un cerc de 40 m şi pentru aterizarea la punct fix. Visul lui Aurel Vlaicu era de a trece Carpații în zbor la frații săi din Transilvania. La 13 septembrie 1913 se ridică în văzduh pentru a trece munții la serbările ASTREI, dar se prăbuşeşte lângă Câmpina, îndoliind întreaga națiune românească. În anul 1923, la împlinirea a 10 ani de la moartea sa, pe casa în care s-a născut Aurel Vlaicu, din inițiativa ASTREI a fost aşezată o placă comemorativă.

Foto 227, 228 – Machetele avioanelor „Vlaicu I" şi „Vlaicu II"

La împlinirea a 60 de ani de la naşterea sa, în 1952, în modesta casă părintească s-au strâns o parte din obiectele care i-au aparținut, punându-se baza muzeului memorial. La aniversarea a 100 de ani de la naşterea lui Aurel Vlaicu, în 1982, a fost construit noul spațiu care adăposteşte o bogăție de materiale, piese, instalații, machete ale aparatelor de zburat, documente, care rememorează viața şi personalitatea sa.

Foto 229, 230 – Bicicleta şi motocicleta construite de Aurel Vlaicu

În prezent Muzeul memorial reorganizat după o idee ingenioasă, alături de casa în care s-a născut eroul din Binținți, precum şi bustul marelui pilot şi inventator, operă a sculptorului Constantin Dimitriu Bârlad, constituie un complex memorial care evocă personalitatea excepțională a lui Aurel Vlaicu.

SECȚIA DE ETNOGRAFIE ŞI ARTĂ POPULARĂ ZĂRĂNDEANĂ BRAD

Colecția de etnografie şi artă populară din Zarand a avut ca punct de plecare achiziționarea în urmă cu aproape patru decenii a pieselor din colecția Safian. Până la obținerea actualului spațiu piesele achiziționate au fost expuse într-o sală a Casei de Cultură din Brad. În anul 1987, la parterul şi etajul acestei clădiri a fost organizat un adevărat muzeu de istorie, etnografie şi artă populară a Țării Zarandului.

Prezente în expoziție, interiorul locuinței şi olăritul ilustrează două aspecte prin care Țara Zarandului se individualizează în peisajul satului românesc. Relația directă cu natura se confirmă aici prin

cele două elemente, argila şi lemnul, din calitățile cărora – prin muncă – omul a extras forme admirabile. Utilitatea şi valoarea artistică sunt atribute pe care le evidențiem în expoziție.

Foto 231 – Clădirea Muzeului de Etnografie şi Artă Populară Brad

Foto 232 – Casă tradiţională de miner, din Ţebea, refăcută în curtea muzeului

Spațiul restrâns al locuinței zărăndene vechi presupune o valorizare superioară, prin dotarea interiorului cu elemente de mobilier strict necesare, lucrate de tâmplarii satelor, în forme care conservă foarte bine materialitatea lemnului de brad.

Foto 233 – Maşină de spălat

Foto 234 – Mecanismul de funcţionare (detaliu)

Foto 235 – Storcător de rufe

Foto 236 – Obiecte lucrate în lemn şi lut

Foto 237 – Interior de locuinţă specifică Ţării Zarandului

Ceramica din Zarand evidenţiază o strânsă corelare formă – întrebuinţare – rafinament. Decorul vaselor, geometric sau vegetal, se integrează mediului natural, susţinând preocuparea pentru simplitatea esenţializată. Rigoarea, echilibrul şi simplitatea sunt atribute care presupun o înţelegere profundă a esenţei vieţii.

CASA-MUZEU „AVRAM IANCU" BAIA DE CRIŞ

În anul 2003 a fost inaugurată, într-un spaţiu construit în apropierea locului unde se afla casa brutarului Stupină, pe prispa căreia a decedat, în noaptea de 10 spre 11 septembrie 1872, Avram Iancu, o expoziţie dedicată conducătorului Revoluţiei române din 1848-1849. Expoziţia este organizată în două săli. Prima sală este dedicată personalităţii şi faptelor de arme ale Craiului Munţilor, Avram Iancu.

Foto 238 – Casa-muzeu „Avram Iancu" Baia de Criş

Pe panouri şi în vitrine sunt expuse copii după documente, publicații şi acte referitoare la marele erou şi revoluția din 1848. O atenție deosebită este acordată evenimentelor petrecute în Zarand, între care şi bătăliei de la Târnava de Criş. Sunt expuse copii ale listelor românilor ucişi în bătălia din 8 noiembrie 1848 şi în timpul campaniilor de represiune întreprinse de către ofițerii unguri, Gál, Beke, Csutak, Hatvani şi Kemeni, întocmite de către preoții comunelor şi înaintate subcomisarilor cercului Zarand.

Foto 239, 240 – Aspecte din expoziţia Muzeului din Baia de Criş

A două sală este destinată unei expoziții de etnografie şi artă populată, care încearcă să reprezinte un interior de casă din Țara Moților. Sunt expuse piese de mobilier (pat, masă, dulăpior), țesături lucrate în gospodăria țărănească (cergă, tindee, ştergare, covoare, fețe de pernă etc.), precum şi obiecte de uz gospodăresc (căuce, linguri de lemn, obiecte lucrate de către olarii din Obârşa). Casa-muzeu din Baia de Criş se bucură de o apreciere favorabilă, atât din partea specialiştilor, cât şi a grupurilor de turişti.

MUZEUL SATULUI CRISTUR

Satul Cristur este aşezat la jumătatea drumului dintre oraşele Deva şi Hunedoara. Ca aşezare numele lui apare în documentele istorice regale maghiare încă din secolul al XIV-lea, dar înfățişarea actuală a primit-o la începutul secolului trecut, atunci când în anul 1910 au fost repatriați secuii din Bucovina pe diferite meleaguri ale Transilvaniei.

Foto 241 – Muzeul Satului Cristur

Dar cum a ajuns această etnie din ținutul Ciucului pe meleagul îndepărtat al Bucovinei? Ca să ne dăm seama, este necesară o scurtă relatare istorică în această direcție.

În cursul istoriei secuii au fost scutiți de serviciul militar obligatoriu, deoarece ei au asigurat apărarea graniței estice a imperiului. În 1763 împărăteasa Maria Tereza îl deleagă pe generalul Buccow cu scopul de a recruta soldați şi de a da o formă aşa-zisă organizată a apărării granițelor.

Foto 242, 243 – Imagini din interiorul muzeului din Cristur

Secuii fiind liberi şi organizându-şi viața şi activitate lor proprie fără „indicații" străine se opun cerințelor imperiale. Urmarea acestei nesupuneri a fost pedepsirea lor. În noaptea de Bobotează a anului 1764, la porunca lui Buccow, armata austriacă a bombardat satele din jurul oraşului Miercurea-Ciuc surprinzându-i în somn. Acest moment tragic este cunoscut în istoria poporului maghiar sub denumirea SICVLICIDIVM. Cei care au scăpat cu viața s-au ascuns în pădurile din jur, iar după aceea s-au refugiat peste Munții Carpați în Moldova. Prin intermediul şi cu sprijinul grofului Hadik András au fost aşezați în Bucovina, alcătuind astfel cinci aşezări, care există şi în zilele noastre. De-a lungul timpului, populația a crescut, iar dorința de a reveni în țara natală a stimulat autoritățile să organizeze reaşezarea lor în Transilvania.

Prima colonizare s-a efectuat în anul 1887 în oraşul Deva, iar în 1910 la Streisângeorgiu (lângă Călan), oraşul Hunedoara şi satul Cristur. Urmaşii celor din Cristur sunt locuitorii actuali ai străzii Bucovina. Dacă în cursul secolului trecut ocupația sătenilor a fost agricultura, odată cu schimbările sociale s-au orientat către alte ocupații, bărbații comunității angajându-se la marile unități industriale din zonă.

Foto 244, 245 – Lăzi de haine expuse în muzeu

Influența timpurilor moderne a ajuns şi în satul Cristur, însă membrii comunității maghiare de aici au rămas fideli tradițiilor secuieşti-bucovinene. Astfel, în 1994 a luat ființă „Uniunea pentru Păstrarea Tradițiilor" şi tot în acelaşi an, cu sprijinul Fundației „Illyés" din Ungaria a cumpărat o căsuță originară din timpul repatrierii, care era într-o stare deplorabilă. Membrii Uniunii au dat dovadă de colaborare exemplară şi au renovat-o redând astfel forma inițială de acum o sută de ani, cu denumirea Muzeul Satului (Tájház). Interiorul Casei este amenajat cu obiectele originare din Bucovina, obiecte colectate şi aranjate tradițional de membrii Uniunii, bogăția portului popular expus la Muzeul Satului şi spectacolele Formației sunt aspecte atrăgătoare ale ținutului hunedorean.

MUZEUL
CASTELUL CORVINILOR HUNEDOARA

Despre un muzeu organizat după criterii ştiințifice nu se poate discuta până în anul 1974. Pregătindu-se vizita lui Nicolae Ceauşescu la Hunedoara, s-a primit sarcina realizării de urgență a unei expoziții permanente în castel. Expoziția deschisă în anul 1974 s-a realizat respectând trei teme principale: „Iancu de Hunedoara şi luptele cu turcii" (organizată în Camera de Aur), „Genealogia familiei Corvinilor" (Camera Domnițelor) şi „Istoria castelului şi a domeniului Hunedoara" (Aripa sudică a castelului). Expoziția a dăinuit în această formă până prin anii 1995-1996.

Foto 246 – Castelul Corvinilor din Hunedoara, balcoanele Galeriei gotice (detaliu)

În prezent în sălile castelului sunt organizate câteva expoziții pe teme diferite. Circuitul vizitării castelului începe cu expoziția de arheologie deschisă în pivnița de sub Aripa Matei.

Foto 247, 248 – Table de breaslă şi ceramică medievală expuse în Camera de Aur

Foto 249 – Mobilier de epocă expus în Camera de Aur

Foto 250 – Mobilier din Sala Dietei

Piesele expuse au fost descoperite cu prilejul campaniilor de cercetare arheologică efectuate pe parcursul mai multor ani, pe Dealul Sânpetru ce domină castelul dinspre sud şi în grădina castelului. Sunt expuse vârfuri de săgeată şi de lance, pinteni, inele de buclă, zăbale, monede, cahle de sobe. Expoziția se încheie prin prezentare de cărți din secolele XV-XIX.

În Camera de Aur sunt prezentate vizitatorilor unele dintre cele mai valoroase piese aflate în patrimoniul Muzeului Castelul Corvinilor din Hunedoara. Piesele de rezistență din expoziția aflată în Camera de Aur sunt reprezentate de lăzile şi tablele breslelor româneşti din oraşul Hunedoara. Trebuie să menționăm rolul principilor Gabriel Bethlen şi Gheorghe Rakoczi I care au acordat privilegii breslelor pielarilor (1619), ale cizmarilor şi cojocarilor (1635). Tot aici, sunt expuse lăzi de tip „Casone”, casete, ceramică săsească, diverse platouri, sfeşnice, pahare etc.

În cele două săli ale Palatului – Sala Cavalerilor şi a Dietei – sunt expuse copii după armament şi mobilier medieval. În Sala Cavalerilor se află expus şi bustul lui Iancu de Hunedoara realizat de către sculptorul Iustin Năstase în anul 1967.

MUZEUL MINERITULUI CERTEJ

Muzeul Mineritului din Certej a fost înființat în preajma jubileului de 225 de ani, care a fost sărbătorit cu mare fast în anul 1971. Bazele colecției au fost puse de către Nelega Miron, un om al locului, bun cunoscător al istoricului mineritului din Transilvania şi mai ales al celui din zona Certej-Săcărâmb.

Foto 251 – Clădirea Muzeului Mineritului Certej

Documente care erau supuse degradării au fost strânse şi ele constituie astăzi un valoros izvor de documentație pentru cunoaşterea etapelor dezvoltării mineritului. Pe lângă documente au fost procurate, pe diferite căi, publicațiile mai vechi sau mai noi referitoare la minerit (monografii, reviste, chiar unele manuscrise etc.). Trebuie menționat că până în anul 1971 au fost elaborate circa 90 de lucrări, din care peste 50% au fost elaborate şi tipărite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Unul dintre cele mai importante documente îl reprezintă „Cartea de aur", păstrată în arhiva exploatării în care sunt consemnate vizitele unor specialişti din Franța, Anglia, Japonia, Statele Unite ale Americii, Germania, Austria, Olanda, Suedia care au vizitat Complexul minier Certej-Săcărâmb, în perioada 1852 şi 1944[1244]. Muzeul din Săcărâmb păstrează un număr important de hărți din secolul al XVIII-lea care prezintă numeroasele galerii săpate în acea perioadă, printre care se numără şi mina Dreifaltigheit (Sfânta Treime) deschisă în anul 1744[1245]. O colecție valoroasă o reprezintă uneltele de lucru folosite de mineri, începând cu acele simple ciocane şi până la perforatoarele moderne.

Foto 252 – Ventilator folosit la aerajul minier

Foto 253 – Ustensile utilizate la iluminatul în galerii

Alături sunt prezentate ustensilele pentru puşcatul în mină constând din ace de alamă, preslugi din trestie îmbibate cu pulbere, cleşti speciali, măsuri pentru pulbere sau bidonaşe pentru păstrat pulberea.

Foto 254 – Vagonet pentru transportul minereului

Foto 255 – Piuă pentru sfărâmat minereul

[1244] *Din istoria regiunii miniere Certej-Săcărâmb*, Deva, 1971, p. 12-13.
[1245] *Ibidem*, p. 22.

Obiectele folosite pentru iluminat pe timpul lucrului, în galerii, constituie valoroase exponate din muzeu. Ele urmăresc evoluția sistemului de iluminat, începând cu opaițele romane, ștearțul cu seu şi apoi cu ulei de rapiță, până la cunoscutele lămpi care folosesc carbidul şi apoi la sistemele de iluminat electric, fix sau portativ.

În expoziție se află o copie a cunoscutului vagonet din lemn, cu şine din lemn şi schimbător de cale, cu ac şi inimă. O fotografie reprezintă cunoscutul şteamp inventat în anul 1797 de meşterul lemnar Urs Muntean din Săcărâmb. O interesantă piesă de muzeu o reprezintă şteampul manual, realizat după aceleaşi principii. Câteva exponate ilustrează zdrobirea primitivă a minereului, în acele mojare şi piue. Ustensila (șaitrocul) folosit la alegerea bobițelor de aur din nisipul pâraielor este prezentată în expoziție prin câteva exemplare de diferite forme şi mărimi.

Foarte numeroase sunt albumele cu fotografii care redau diferite aspecte ale muncii din mină şi aspecte din viața de zi cu zi a minerului şi a familiei sale. Aici a existat o renumită fanfară care era prezentă atât la evenimentele triste (înmormântări), cât şi cu ocazia unor zile festive, executând melodiile cerute de împrejurări.

MUZEUL AURULUI BRAD

Existența unei colecții de minerale, roci şi unelte vechi, inclusiv eşantioane cu aur nativ, a fost menționată în multe lucrări ale unor cercetători ai zonei Bradului, cunoscută pentru bogăția sa în aur. Această colecție putea fi văzută şi de persoane din afara Societății miniere „Ruda – 12 Apostoli”, aşa cum reiese dintr-un registru cu evidența vizitatorilor, începând cu data de 4 iulie 1912, continuând cu alte registre, până la data închiderii sale în anul 2008, pentru reabilitarea clădirii.

De-a lungul timpului, prin grija personalului tehnic al minelor, colecția a fost completată în permanență cu noi exponate cu aur din zăcămintele din zona Bradului şi din alte zăcăminte din Patrulaterul aurifer al Munților Metaliferi şi cu numeroase eşantioane de minerale din România şi din alte țări, obținute prin schimburi sau donații.

În anul 2012, la 100 de ani de la consemnarea sa oficială în documente, colecția se amenajează în condiții îmbunătățite, urmând a fi redeschisă vizitatorilor. Zestrea expozițională a muzeului constă în eşantioane recoltate de geologii şi minerii care au lucrat la diferite mine din Munții Metaliferi, circa 80% fiind din zona Bradului-Musariu, Valea Morii şi Brădişor, marea lor majoritate reprezentând aurul nativ şi alte minerale aurifere (telururi). Valoarea exponatelor din colecția Muzeului Aurului Brad constă în faptul că nu s-a intervenit asupra lor, ele păstrând aspectul inițial, aşa cum au fost colectate din subteran.

Foto 256 – „Şopârla de aur”

În sălile cu exponate cu aur se găsesc eşantioane unice cum ar fi cele cu cristale mari de aur (circa 1 cm), agregate fin granulare şi lamelare, filamente. Acestor forme spectaculoase din aur nativ, create în mod natural, le-au fost asociate denumiri de animale, flori sau alte nume inspirate de aspectul lor: „Harta României Mari”, „Ursul Fram”, „Tunul lui Avram Iancu”, „Pana lui Eminescu”, „Şarpele (Şopârla)”, „Cățeluşul”, „Libelula”, „Balerina”, „Mireasa” etc. O piesă de o raritate deosebită este „Dodecaedrul de

aur", pe care se observă cu uşurinţă forma cu 12 feţe ale cristalului plasat la partea terminală a unor cristale alungite, dispuse paralel.

Multe specimene ilustrează variatele asociaţii ale aurului nativ cu calcitul, cuarţul, baritina, arsenul nativ etc. Sunt numeroase eşantioanele cu telururi de aur, argint şi plumb din zăcămintele Săcărâmb, Stănija, Zlatna, Roşia Montană, Boteş, toate făcând parte din cunoscutul patrulater aurifer.

Foto 257 – „Harta României Mari"

Foto 259 – „Balerina"

Foto 258 – „Tunul lui Avram Iancu"

De asemenea, pe lângă sălile cu eşantioane cu aur, mai sunt şi patru camere destinate prezentării celor mai răspândite minerale. Sunt prezentate în mod sistematic clasele de minerale, inclusiv proprietăţile lor, cu specimene din diferite zone ale României, dar şi din multe alte ţări. O vitrină specială conţine specii minerale şi varietăţi descoperite prima oară în Munţii Metaliferi sau în România: nagyagit, silvanit, rodocrozit, alabandina, fülopit, fizelyit etc.

Foto 260, 261 – Minerale care pot fi văzute în expoziţie

Muzeul Aurului Brad a servit atât ca mijloc de popularizare a cunoştinţelor despre una din cele mai importante bogăţii ale subsolului românesc – aurul din Munţii Metaliferi, cât şi ca „depozitar" al unor valori mineralogice de patrimoniu. Multe dintre ele constituie unicate, fiind descrise pentru prima oară în lume în Munţii Metaliferi: *nagyagit* - în anul 1769 la Săcărâmb; *silvanit* – în 1835 la Baia de Arieş; *telur nativ* - în 1783-1785 la Faţa Băii, lângă Zlatna; *krennerit* – în 1877 la Săcărâmb; *pseudobrookitul* - în 1848 în dealul Uroi lângă Simeria; *museumit* - în anul 2004 într-un eşantion de la Săcărâmb.

Muzeul Aurului din Brad a fost inclus ca punct de vizitare în cadrul tuturor manifestărilor ştiinţifice interne şi internaţionale care au avut în tematica lor Munţii Apuseni, aurul sau alte bogăţii ale subsolului din spaţiul nord-vestic al României. De asemenea, el este un reper turistic pentru vizitatorii municipiului Brad – români şi străini, fiind un element de referinţă în ceea ce priveşte patrimoniul turistic al Apusenilor. Pe lângă acestea, muzeul menţine trează în memoria vizitatorilor o îndeletnicire milenară a locuitorilor acestor meleaguri – mineritul, prin numeroase obiecte, utilaje şi imagini provenind din zona Brad, datând din epoca romană, evul mediu şi până la sistarea mineritului în zona Zarandului.

CASELE MEMORIALE „CRIŞAN" ŞI „VLAICU BÂRNA" CRIŞAN - RIBIŢA

În depresiunea Bradului din Ţara Zarandului, pe malul drept al Crişului Alb, se află satul Crişan, cu o bogată istorie, sat ce poartă numele lui Gheorghe Crişan, conducător al Răscoalei din 1784, alături de Horea şi Cloşca[1246]. Localitatea a fost amintită pentru prima dată, în documentele medievale, în anul 1439[1247], sub numele Vaca. În anul 1525 satul făcea parte din marele domeniu al cetăţii Şiria[1248], de care aparţine până la desfiinţarea domeniului în anul 1613. La această dată se afla în posesia soţiei nobilului Ştefan Petnehazy[1249]. În secolul al XVII-lea satul era aservit mai multor nobili din familiile Gyulai, Farkas, Imre, Nalatzi, Bethlen şi Horvath[1250]. Aici s-a născut, în anul 1732, Gheorghe Crişan, cel de-al treilea căpitan al răscoalei ţăranilor din 1784, conduşi de Horea, Cloşca şi Crişan[1251].

Deşi s-a stabilit, în urma căsătoriei, în satul Cărpiniş, de lângă Abrud, Gheorghe Crişan va acţiona, în timpul răscoalei, în Zarand, unde convoacă adunarea de la Mesteacăn din 31 octombrie 1784. El îndeamnă ţăranii, în urma incidentului din satul Curechiu, să stârpească toţi nobilii şi, după izbucnirea răscoalei conduce atacul răsculaţilor asupra curţilor nobiliare din Crişcior, Brad, Ribiţa şi Mihăileni[1252]. Alături de el au participat la răscoală numeroşi locuitori din satul natal, între care amintim numele lui Toma Bârna, Toma Buzdugan, Onu Lupei, Gabor Lupei, Truţ Marta, Ilie Ianoş, Nicolae Manea, Gheorghe Lupei şi Ioan Tulea[1253].

După înfrângerea răscoalei, Gheorghe Crişan a pribegit îmbrăcat în haine de cerşetor, încă o lună de zile după prinderea lui Horea şi Cloşca. A fost arestat, la 29 ianuarie 1785, şi dus la Alba Iulia împreună cu soţia şi fiul său. Din cauza tratamentului inuman aplicat în închisoare şi pentru a scăpa de groaznica pedeapsă ce-i aştepta pe conducători, Crişan s-a sinucis în 13 februarie 1785. A doua zi asupra corpului său neînsufleţit a fost pronunţată sentinţa frângerii cu roata, fiind dus la locul de supliciu unde călăul l-a decapitat şi l-a despicat în patru părţi. Capul i-a fost pus în ţeapă la domiciliul său din Cărpiniş, iar celelalte patru bucăţi au fost puse pe roată, pentru înspăimântarea poporului, în localităţile Abrud, Bucium, Brad şi Mihăileni[1254]. În semn de cinstire pentru memoria sa şi a luptătorilor ţărani căzuţi în luptă în timpul răscoalei de la 1784, în anul 1930, la solicitarea locuitorilor de aici, satul Vaca a primit numele de Crişan. La intrarea în sat, pe partea stângă a drumului comunal ce duce spre Dumbrava, la locul numit „Mănăstire", se află ruinele vechiului aşezământ monahal Vaca. Mănăstirea Vaca a fost construită de

1246 Satul a primit numele lui Crişan în anul 1930.
1247 Coriolan Suciu, *Dicţionarul istoric al localităţilor din Transilvania*, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 176.
1248 David Prodan, *Domeniul cetăţii Şiria la 1525*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj", III, 1960, p. 73-74.
1249 Adrian Andrei Rusu, *Mănăstirea Vaca*, în „Steaua", nr. 2, 1993, p. 21-23.
1250 Ioachim Lazăr, Eugen Pescaru, *Crişan, un sat istoric din Zarand*. Pliant. Deva, 2004.
1251 David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, Bucureşti, 1984, p. 447.
1252 Ştefan Pascu, *Revoluţia populară de sub conducerea lui Horea*, Bucureşti, 1984, p. 230-246.
1253 Ioachim Lazăr, Eugen Pescaru, *Crişan, un sat istoric din Zarand*. Pliant.
1254 Ştefan Pascu, *op. cit.*, p. 379.

către credincioşii ortodocşi din satele Ribița şi Vaca, după ce nobilii din Ribița au trecut la Reformă împreună cu biserica ctitorită la începutul secolului al XV-lea de către cnezii Vladislav şi Miclăuş[1255]. Mănăstirea a servit ca loc de închinare tuturor locuitorilor ortodocşi din cele două sate până la Unirea unei părți a românilor din Transilvania cu Biserica Romei. După trecerea călugărilor de la mănăstire la Unirea cu Biserica Romei, credincioşii şi-au construit o biserică din lemn, a cărei fundație se observă la intrarea în cimitirul satului.

La mijlocul secolului al XVIII-lea mănăstirea se afla într-o stare jalnică. Cu ocazia vizitei canonice întreprinse în Zarand, în anul 1759, de către episcopul de la Blaj, Petru Pavel Aron, înaltul prelat greco-catolic, a însemnat: „Fiindcă şi noi înşine cu prilejul acestei canoniceşti vizitații cercetând mai sus numita mănăstire o am găsit aşa de grozăvită şi negrijită cât fără lacrimi nimica am putut de acolo avea de bucurie, care lucru de jale vrednic arătându-l poporanilor din Vaca şi Ribița şi îndemnându-i în domnul spre întemeierea acelui bine de obşte, cu o inimă şi o voie, cu toții s-au făgăduit că or sta în ajutor cu lucrători şi cu ce or putea”[1256]. La îndemnul său s-a încheiat un contract de reparație, la 19 februarie 1759, cu meşterul zidar Ioan din Zlatna, prin care s-a reparat mănăstirea şi s-au construit şi două săli pentru şcoală[1257]. În urma cercetărilor arheologice întreprinse la ruinele mănăstirii, în anii 1990 şi 1991, Episcopia Aradului şi Hunedoarei a decis reactivarea mănăstirii, sfințirea pietrei de fundație a noului aşezământ monahal având loc la 29 iunie 1992.

CASA MEMORIALĂ CRIŞAN. Din inițiativa Muzeului Județean Deva şi cu sprijinul Unității Militare de Vânători de Munte din Brad, în anul 1979 s-a reconstituit casa în care s-a născut căpitanul răscoalei din 1784. Pentru reconstituire s-a folosit imaginea casei publicată în volumul *Răscoala țăranilor din Transilvania la anul 1784*, de către prof. Ioan Lupaş[1258].

Casa este compusă din două odăi, o anexă (cămară), prin fața cărora trece un coridor. În sala de dimensiuni mai mici a fost amenajat un interior de casă moțesc, iar în a doua, o expoziție foto-documentară privind istoricul satului şi al faptelor eroului Crişan în Răscoala țăranilor de la 1784. În anul 2004, cu ocazia împlinirii a 565 de ani de la prima atestare documentară a satului, a 245 de ani de la restaurarea Mănăstirii Vaca şi a 25 de ani de la înființarea Casei memoriale Crişan, expoziția a fost refăcută într-o concepție modernă.

Foto 262 – Casa Memorială
şi bustul eroului Gheorghe Crişan

Prima cameră prezintă un interior de casă moțesc, mult îmbogățit față de expoziția inițială, cu noi piese achiziționate în anii din urmă. Se disting în mod deosebit tindeele cu motive geometrice, lucrate din cânepă, precum şi mobilierul. O icoană ferecată în argint, descoperită în podul bisericii din sat, este adăpostită în noua expoziție. Sunt prezentate aici şi diverse obiecte de uz gospodăresc: blide, căncee,

1255 Silviu Dragomir, *Vechile biserici din Zarand şi ctitorii lor în sec. XIV şi XV*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice din Transilvania”, Cluj, 1930, p. 246-264.

1256 Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Haţegului,* Lugoj, 1913, p. 369-371; Demetriu Radu, *Diecesa Lugojului. Sematism istoric*, Lugoj, 1903, p. 471.

1257 *Ibidem*.

1258 I. Lupaş, *Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784*, Cluj, 1934, p. 84.

donițe, cauce, linguri de lemn, o sărăriță, un lingurar, un dulap de colț, o ladă de zestre bogat ornamentată cu motive geometrice.

Foto 263, 264 – Casa Memorială Crişan, interior în stilul moţilor crişeni

Concepția expoziției din a două cameră a plecat de la ideea prezentării satului sub genericul „**Crişan, un sat istoric din Zarand**”.

Panoul I prezintă principalele obiective pe care turiştii ajunşi aici au ocazia să le viziteze. Câteva date despre istoricul satului apoi prezentarea obiectivelor: Mănăstirea actuală şi ruinele conservate ale vechii mănăstiri, Şcoala primară ridicată în anul 1899 (azi demolată), Casa memorială „Vlaicu Bârna”, Casa „Brana”, Căminul cultural „Viorel Brana”, Şcoala primară „Vlaicu Bârna”, Biserica ortodoxă şi cimitirul.

Panoul II se referă la viața bisericească din satul Crişan şi vecinătatea sa. La loc de frunte sunt redate aspecte privind activitatea vechii mănăstiri, ca loc de închinare şi linişte sufletească, de promovare a cărții bisericeşti în satele din Zarand, dar mai ales ca loc de şcoală pentru copiii dornici de învățătură. Este menționat numele acelui călugăr Pahomie care a lăsat pe o carte bisericească (Noul Testament de la Bălgrad, 1648) următoarea însemnare: „Scris-am eu Monah Pahomie, în Mănăstirea Vacii, văleat 1701. Mesiața noiembrie 21 zile”[1259]. Pe acelaşi panou este expus un mulaj după cahla descoperită cu ocazia săpăturilor arheologice întreprinse la mănăstire în anii 1990-1991[1260]. Cahla cuprinde următorul text: „VALEAT 1676 PISAL OLAR IOAN MESTER MESȚA MARTIE DENI 16”, atestând puternicele legături dintre românii din Transilvania şi cei din Țara Românească.

După trecerea călugărilor de la Mănăstirea Vaca la Unirea cu Biserica Romei, cea mai mare parte a credincioşilor ortodocşi din sat şi-a ridicat o biserică din lemn, distrusă în timpul Revoluției din 1848[1261]. Între anii 1846 şi 1852[1262] comunitatea a ridicat o biserică impunătoare care şi în prezent domină aşezarea. Un valoros prapur tricolor a fost donat bisericii din sat, în anul 1921, de către un grup de locuitori stabiliți în America. Pentru păstrarea acestui valoros cadou, credincioşii Mihail Magdalina, Ioan Golda, Lazăr Gheorghe, Iezan Nicolae, Niaga Lazăr, Indrei Dionisie, Avram Ioan Benz(inaru) şi Niția Ioan au restaurat, în anul 1980, prapurul primit, el păstrându-se şi astăzi în bună stare în biserica parohială. Pentru cinstirea eroilor moților, a lui Horea, Cloşca, Crişan şi Avram Iancu, un locuitor din sat cu numele Tănase Bârna a lucrat un steag pe care a pictat numele lor, a înscris cuvintele „Eroii neamului românesc” şi l-a donat bisericii.

Panoul III cuprinde date referitoare la învățământul din sat de la înființarea primei şcoli ce funcționa pe lângă Mănăstirea Vaca şi până la reforma învățământului din 1948. Pentru ilustrarea acestei teme s-au executat còpii color după documente păstrate în arhiva parohială sau în fondul Protopopiatului

[1259] Adrian Andrei Rusu, Ioachim Lazăr, Gheorghe Petrov , *Mănăstirea Vaca*, în „Ars Transsilvaniae”, II, 1992, p. 145-167.

[1260] *Ibidem*.

[1261] În anul 1760-1762, în sat existau 2 preoţi uniţi şi 115 familii ortodoxe (Cf. Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762*, Cluj, 1926, p. 54).

[1262] SJHAN, Fond *Protopopiatul ortodox Brad*, dosar 1/1855, f. 74. Preotul Ioan Manea cerea, în vara anului 1852, protopopului Iosif Başa să intervină la episcopul Andrei Şaguna pentru a permite sfinţirea noului lăcaş.

ortodox Brad, din cadrul arhivelor din Deva. Menționăm documentul referitor la Contractul privind repararea Mănăstirii Vaca, încheiat în anul 1759, care prevedea ridicarea şi a două odăi pentru şcoală[1263]. Un alt document de mare valoare îl reprezintă înțelegerea preoțimii din Zarand pentru ridicarea Gimnaziului din Brad, unde apare şi semnătura preotului Ioan Manea, care contribuia, în numele comunității Vaca, cu suma de 50 florini[1264]. Cu prilejul inaugurării Gimnaziului din Brad, din anul 1869, reprezentanţii de frunte ai comunității Crişan participă cu un falnic tricolor pe care era înscris textul „Trăiască Dr. J. Hodoşiu, 1869".

Panoul IV este dedicat secolului al XVIII-lea, Secolul Luminilor, cum este cunoscut în literatura de specialitate. Este secolul în care monarhi luminați ai Europei iau o serie de măsuri pentru adoptarea unui reformism moderat[1265]. În Imperiul Habsburgic primele reforme s-au adoptat încă sub domnia împărătesei Maria Tereza, fiind continuate de fiul său, Iosif al II-lea. Printre măsurile adoptate amintim reglementarea raporturilor dintre iobagi şi nobili, „Certa Puncta" (1769), „Edictul de toleranță" (1781) şi „Patenta de desființare a iobăgiei" (1785). O atenție deosebită s-a acordat personalității lui Inochentie Micu şi acțiunilor sale de susținere a revendicărilor românilor în fața reprezentanților Dietei ardelene[1266]. Pe acelaşi panou este redată evoluția demografică a satului Crişan, folosindu-se datele cuprinse în conscripțiile din 1733[1267], 1760-1762[1268], 1766[1269] şi 1784-1787[1270].

Panourile V, **VI** şi **VII** au ca temă principală marea răscoală din 1784. În plan central sunt prezentate figurile celor trei conducători, în copii lucrate în ulei după tablourile pictorului Johann Martin Stock (1746-1800). Seria documentelor şi a imaginilor foto se deschide cu prezentarea planului vechii biserici din Mesteacăn, cercetată de către profesorul Nicolae Edroiu[1271]. Sunt prezentate apoi imaginile bisericilor din Curechiu, Crişcior, Ribița şi Mihăileni, localități în care s-au desfăşurat principalele acțiuni ale țăranilor din Zarand.

Foto 265, 266 – Casa Memorială Crişan, aspect din expoziţia foto-documentară privind istoricul satului şi Răscoala de la 1784

Un loc central îl ocupă textul *Ultimatumului* lui Horea înaintat nobilimii refugiate în cetatea Devei, însoțit de o traducere în limba română[1272]. Sunt expuse de asemenea textele reproducând

1263 Iacob Radu, *op. cit*., p. 369-371.

1264 SJHAN, Fond *Protopopiatul ortodox Brad*, dosar 1/1855, f. 191.

1265 David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1984, p. 151-187.

1266 *Ibidem.*

1267 Augustin Bunea, *Episcopul Ioan Inocenţiu Klein, 1728-1751*, Blaj, 1900, p. 360.

1268 Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762*, Cluj, 1926, p. 54.

1269 *Statistica românilor ortodocşi din Transilvania din 1766*, în „Mitropolia Banatului", nr. 7-9, an XXII, iulie-septembrie, p. 535.

1270 Dani Dezsö, David Zoltán, *Az elsö magyarországi nepszámlálás*, 1784-1787, Budapest, 1960.

1271 Adunarea ţărănească de la Mesteacăn - Brad (31 octombrie 1784), în *Răscoala lui Horea (1784)*. *Studii şi interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1984, p. 124-140.

1272 După originalul păstrat la SJHAN, Fond *Societatea de istorie şi arheologie a comitatului Hunedoara*. Textul în limba română s-a transcris după David Prodan, *Ultimatumul ţăranilor adresat nobilimii* în *Răscoala lui Horea. Studii şi interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1984, p. 141-154.

porunca lui Crişan pentru reînceperea răscoalei, după expirarea armistițiului încheiat la Valea Bradului cu medicul Ioan Molnar-Piuariu şi scrisorii locuitorilor din satul Vaca pentru a fi înaintată guvernului. În partea finală sunt expuse scenele prinderii lui Horea şi Cloşca, întemnițarea lor la Alba Iulia şi a supliciului din 28 februarie 1785.

Panoul VIII se intitulează „Memoria răscoalei lui Horea în conştiința posterității". În primul rând sunt expuse portretele lui Avram Iancu, Nicolae Bălcescu, Nicolae Densuşianu şi ale regelui Ferdinand I. Avram Iancu invoca fapta lui Horea ca soluție la problema țărănească, marcând saltul de la gândirea politică reformistă la ideea de revoluție, prin celebra frază rostită la Cluj în anul 1847: „Nu cu argumente filozofice şi umanitare se pot convinge tiranii, ci doar cu lancea lui Horea"[1273].

La rândul său, Nicolae Bălcescu considera răscoala lui Horea o importantă acțiune pentru emanciparea românilor, spunând: „Horia luă securea în mână şi scrise cu dânsa drepturile nației române şi programa politică şi socială a revoluțiilor ei viitoare"[1274]. La împlinirea a 100 de ani de la marele eveniment, Nicolae Densuşianu a publicat una dintre cele mai valoroase monografii ale răscoalei[1275].

În anul 1924, cu prilejul aniversării centenarului naşterii lui Avram Iancu, regele Ferdinand I făcea referire, în cuvântul său rostit la Țebea, la numele lui Horea, spunând: „Cu înaltă însuflețire am venit împreună cu familia mea spre a ne închina împrejurul legendarului gorun al lui Horea, la mormântul lui Avram Iancu, marele luptător pentru drepturile naționale"[1276]. În continuare au fost expuse fotografiile troițelor ridicate la Mesteacăn, Curechiu, Crişcior, Ribița şi Mihăileni, la împlinirea a 150 de ani de la răscoală, însoțite de textul înscris pe ele. Alte imagini prezintă aniversarea modestă a bicentenarului răscoalei din anul 1984. Pe cele trei podiumuri sunt etalate ustensile şi unelte meşteşugăreşti şi de uz casnic. Noua expoziție memorială din cadrul Casei „Crişan", a valorificat într-un mod superior patrimoniul cultural existent şi corespunde atât exigențelor specialiştilor, cât şi ale publicului vizitator.

CASA MEMORIALĂ „VLAICU BÂRNA". Satul Crişan este şi locul de naştere a două personalități remarcabile din domeniul culturii şi ştiinței româneşti, poetul şi scriitorul Vlaicu Bârna (1913-1999)[1277] şi geologul Viorel Brana (1907-1998)[1278].

Foto 267 – Casa Memorială „Vlaicu Bârna"

Foto 268 – Scriitorul Vlaicu Bârna (1913-1999)

Vlaicu Bârna s-a născut, în satul Crişan, la 4 decembrie 1913. Numele său de botez era Virgil-Victor[1279]. Şcoala primară o frecventează în satele Crişan şi Valea Bradului[1280]. Apoi urmează cursurile

[1273] Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, Bucureşti, 1968, p. 36.
[1274] David Prodan, *Supllex Libellus Valachorum*, p. 271.
[1275] Nicolae Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria, 1784-1785*. Scrisă pe baza documentelor oficiale, Bucureşti, 1884.
[1276] „Transilvania", an 55, nr. 8-9, august-septembrie 1924, p. 299.
[1277] Ioachim Lazăr, Vlaicu Bârna (1913-1999), *Necrolog*, în „Sargetia", XXVII/2, 1997-1998, p. 755-757.
[1278] Idem, *In Memoriam Dimitrian-Laurenţiu-Viorel Brana (1907-1998)*, în „Sargetia", XXVII/2, p. 743-745.
[1279] SJHAN, *Protocolul botezaţilor satului Vaca (Crişan) pe anii 1889-1931*, p. 63.
[1280] Ioachim Lazăr, *Vlaicu Bârna*, p. 755.

Liceului „Avram Iancu” din Brad şi ale Facultății de Litere din Bucureşti[1281]. Vlaicu Bârna debutează, în anul 1934, publicând o serie de poezii în revistele *Azi*, *Viața literară*, *Familia*, *Litere* etc. În anul 1935, primeşte premiul: „Ionel Pavelescu” al Societății Scriitorilor Români. Debutează editorial în anul 1936, publicând volumul de poezii „Cabane albe”[1282].

În îndelungata sa activitate scriitoricească a publicat 21 de volume de poezie şi proză[1283]. A condus o serie de reviste între care amintim *Astra* (1941), *Astra nouă* (1942-1943), *Câmpia libertății* (1944), *Viața nouă* (1942-1943). La 24 iunie 1998, i se acordă, de către „Academia Carpatica” din Bucureşti, Medalia „Academia Carpatica”, pentru merite culturale excepționale, împreună cu premiul „Cultura Militans”. Încetează din viață la 11 martie 1999, fiind înhumat, conform dorinței, în cimitirul satului natal, alături de părinții săi[1284].

Părinții poetului şi scriitorului Vlaicu Bârna au fost printre puținii locuitori mai înstăriți ai satului Crişan, mărturie fiind şi casa construită la începutul secolului al XX-lea de către tatăl scriitorului, Ioan Bârna. La 1910, ea făcea parte din cele două case construite din piatră şi acoperite cu țiglă[1285], situată într-un peisaj mirific, pe o colină aflată la mai puțin de 50 m de Pârâul Banesc.

În această casă a văzut lumina zilei şi a copilărit viitorul scriitor Vlaicu Bârna. După moartea sa, în anul 1999, familia şi rudele apropiate (fratele Ioan Bârna şi sora Marioara Bota) au decis amenajarea casei părinteşti în casă memorială. Evenimentul a fost precedat de atribuirea, în octombrie 2001, la inițiativa Muzeului Civilizației Dacice şi Romane din Deva, a numelui său şcolii din sat care se numeşte acum Şcoala primară „Vlaicu Bârna”. La puțin timp după acest eveniment, s-a inaugurat şi casa memorială în prezența familiei scriitorului, a rudelor şi a prietenilor apropiați. La această decizie a contribuit şi faptul că scriitorul, la dorința sa, a fost înhumat în cimitirul satului natal, lângă părinții săi dragi.

Foto 269 – Casa Memorială „Vlaicu Bârna”, biroul scriitorului

Foto 270 – Coridorul casei amenajat cu piese populare

1281 Maria Razba, *op. cit.*, p. 51-54.

1282 *Ibidem*.

1283 Dintre volumele publicate amintim: „Brume” – poeme, Sighişoara, 1940; Idem, „Turnuri”, Bucureşti, 1945; Idem, „Minerii din satul lui Crişan”, Bucureşti, 1949; Idem, „Tulnice în munţi”, Bucureşti 1950; Idem, „Cerbul roşu”, Bucureşti, 1956; Idem, „Romanul Caterinei Varga”, Bucureşti, 1960; Idem, „Arcul Aurorii”, Bucureşti, 1962; Idem, „Când era Horia împărat”, Bucureşti, 1962; Idem, „Ceas de umbră”, Bucureşti, 1966; Idem, „Cupa de aur”, Bucureşti, 1970; Idem, „Corabia de fum”, Bucureşti, 1971; Idem, „Auster”, Bucureşti, 1973; Idem, „Grăuntele timpului”, Bucureşti, 1976; Idem, „Patria mea, plai al Mioriţei”, Bucureşti, 1977; Idem, „Sandala lui Empedocle”, Bucureşti, 1980; Idem, „Poligonul de tir”, Bucureşti, 1984; Idem, „Monotonia metronomului”, Bucureşti, 1985; Idem, „Cântec despre ţară”, Cluj-Napoca, 1987; Idem, „Între Capşa şi Corso”, Bucureşti, 1998.

1284 Maria Razba, *op. cit*., p. 51-54.

1285 *Recensământul din 1910*. Transilvania, 1999, p. 356-359.

Casa a fost reparată şi pregătită prin grija familiei. Pe lângă mobilierul păstrat aici, datând încă de pe vremea copilăriei scriitorului, au fost aduse alte câteva piese din biroul său de lucru. Casa dispune de două încăperi spațioase precedate de un coridor închis. În prima cameră sunt expuse fotografii de familie, icoane pe sticlă, piese din mobilierul tradițional, câteva vitrine în care sunt expuse manuscrise, corespondență şi fotografii ale scriitorului cu diverse personalități ale culturii româneşti. Atrage atenția, în mod deosebit, impunătoarea lampă cu petrol ce domină încăperea.

În cea de-a doua cameră a fost adus şi expus biroul scriitorului, la care şi-a petrecut o mare parte din viață. Tot aici se mai păstrează şi un scaun multifuncțional ce se poate transforma şi în măsuță pentru copii, scaun adus de către tatăl său de la Viena.

În coridor, o fotografie a scriitorului domină spațiul expozițional, unde sunt expuse piese textile lucrate în casă, precum şi un număr important de fotografii de familie.

În spiritul cinstirii memoriei poetului şi scriitorului Vlaicu Bârna, începând din anul 1994, are loc, la Brad, festivalul de poezie care-i poartă numele. Casa memorială „Vlaicu Bârna" a devenit un atractiv punct turistic spre care se îndreaptă, an de an, vizitatori din toate regiunile țării.

MUZEUL DE ETNOGRAFIE ŞI FOLCLOR „LADA DE ZESTRE" RIBIȚA

Pentru a recupera o parte din tezaurul popular şi din trecutul satului zărăndean, din valorile sale materiale şi spirituale, Primăria Comunei Ribița a cumpărat o veche gospodărie din satul Ribița în care a fost amenajat un punct muzeistic cu titlul „Lada de zestre".

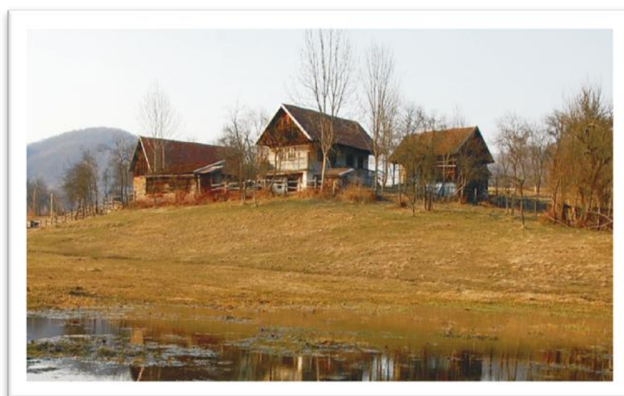

Foto 271 – Ansamblul muzeistic „Lada de zestre"

Casa respectivă a fost construită în anul 1929 după cum reiese din inscripția aflată pe una din grinzi. Gospodăria este compusă din şură cu două grajduri pentru animale, cocină pentru porci, bucătărie şi cămară, şopru pentru păstrarea carului, a buților pentru prune şi a altor unelte agricole, cotețe pentru păsări şi casa cu prispă pe două laturi. Casa are două camere mari şi pivniță.

Toate acestea sunt aşezate într-o curte mare, pe un teren uşor în pantă, presărat cu pomi fructiferi. La intrarea în curte călătorul este întâmpinat de fântâna cu bubură de lemn şi vălău cioplit în piatră. De asemenea, o troiță de la începutul secolului XX, pe care apare trecut printre alte nume şi Francisc Ribiczey, unul din urmaşii familiei nobiliare de la Ribița, veghează la poartă.

Corpul de clădire bucătărie-cămară adăposteşte cuptorul pentru pâine, clotanul (o vatră zidită unde se instala cazanul pentru țuică), oale şi castroane din pământ, unele mai vechi de un secol, toate utilizate în bucătărie, urcioare, prese manuale pentru fructe şi legume etc. În cămară găsim diverse unelte şi obiecte utilizate în gospodărie: diferite tipuri de piepteni pentru prelucrarea cânepii şi a lânii, meliță, vârtelniță, răşchitor, site, ciururi, butoaie, damigene, coşuri de nuiele, custură, ferez, unelte utilizate în

fierărie, pentru rotărit, unelte pentru confecționarea fluierelor, diverse curse pentru şoareci, desagi şi straițe din lână şi cânepă etc.

Foto 272, 273 – Imagini din Muzeul din Ribiţa

Cele două camere ale casei sunt amenajate în stilul specific satului zărândean. Există camera de oaspeți sau camera „bună” şi camera de zi. În fiecare din aceste camere există câte un pat cu perne şi covoare, precum şi păretare deasupra lor. Masa este aşezată în colț, între geamuri, în ambele camere şi este mărginită pe două laturi, pe lângă pereți, de lavițe (bănci cu ladă şi spătar). Pe pereți se înşiruie blidele din ceramică, ştergarele țesute, icoanele pe sticlă şi fotografiile vechi cu portul popular din sat. Tot aici sunt expuse instrumente muzicale, țesături, dantele, oale, donițe, valuri de pânză din cânepă, fuior de cânepă, gheme de lână, vârtelnițe, sucale, furci ornamentate cu modele vechi: sori, stele, dinte de lup, figuri geometrice.

Piese valoroase din costumul tradițional al zonei sunt expuse în ambele camere. Se găsesc aici costume de bărbați din pânză de cânepă, dar şi costume complete de femei. Numeroase alte ii sunt expuse în prima cameră, ii valoroase care demonstrează măiestria şi ingeniozitatea țărăncilor care le-au cusut dar şi extraordinara varietate de modele. Sunt ii cusute cu negru, dar şi într-o combinație măiastră de culori: mov, albastru, roşu, galben, portocaliu. Se evidențiază de asemenea modul diferit de coasere al acestora: peste fire, în cruci, în brânele etc.

Foto 274, 275 – Costume populare tradiţionale din Zarand expuse în muzeu

Deşi mai este mult de lucru la această gospodărie-muzeu, în special reabilitări şi amenajări exterioare, ea îşi poate primi deja vizitatorii, pe toți cei care sunt interesați de spiritualitatea, ingeniozitatea şi hărnicia țăranului român. Toate calitățile enumerate anterior se oglindesc în creațiile sale, de la

instalaţiile tehnice la uneltele de lucru, la obiectele de îmbrăcăminte, mobilier, podoabe, instrumente muzicale, într-un cuvânt tot ceea ce a creat şi utilizat ţăranul român, în viaţa sa trudită de fiecare zi.

COLECŢIA „MIRCEA FAUR” CRIŞCIOR

Unul dintre cei mai pasionaţi colecţionari din judeţul Hunedoara este inginerul Mircea Faur din comuna Crişcior. Colecţia sa a luat fiinţă din pasiunea pentru istorie şi literatură, în special pentru cartea veche religioasă. Deşi a absolvit un Institut de învăţământ cu profil tehnic, preferinţele dintotdeauna ale inginerului Mircea Faur sunt din domeniul umanistic. Pasiunea sa pentru istorie şi literatură, dar şi pentru obiectele vechi care ilustrează istoria şi frumuseţea locurilor natale, a început încă din liceu.

Foto 276 – Colecţia de farfurii

Foto 277 – Colecţia de farfurii (detaliu)

Foto 278 – Colecţia de icoane pe sticlă

Foto 279 – Săculeţ tricolor în care s-a trimis pământ hunedorean pentru Mausoleul de la Mărăşeşti

Colecţia este una eclectică, fiind constituită din valori din diverse domenii ale patrimoniului cultural-naţional. Sunt prezente cărţi vechi din literatura universală şi română, carte bisericească, ortodoxă şi greco-catolică, enciclopedii, ziare şi reviste rare, fotografii, litografii şi stampe, icoane pe lemn şi sticlă,

tablouri, obiecte cu specific mineresc, farfurii din ceramică şi porţelan, maşini de scris, patefon, gramofon, fiare de călcat, ceasuri, corespondenţă etc.

Colecţia inginerului Mircea Faur din Crişcior a devenit un punct de atracţie pentru diverşi specialişti, care în vizitează şi mai ales îi solicită sprijinul în redactarea unor lucrări sau studii de specialitate în domeniul exploatării şi prelucrării metalelor preţioase.

MUZEUL DE ETNOGRAFIE ŞI ARTĂ POPULARĂ „ŢĂRĂNCUŢA” MIHĂILENI - BUCEŞ

Într-o casă veche din satul Mihăileni care păstrează stilul arhitecturii zărândene specifică secolului al XIX-lea a fost amenajată o expoziţie de etnografie şi artă populară. Casa a fost ridicată în centrul satului în apropierea vechiului cimitir şi bisericii de lemn care a mobilat centrul satului până în preajma celui de Al Doilea Război Mondial. Planul arhaic al casei era compus din două camere, fiecare având o intrare separată. Casa cu două camere cuprindea „casa de locuit” şi „casa frumoasă”, cea din urmă fiind înzestrată cu cele mai frumoase piese de mobilier, ţesături, ceramică şi icoane pictate de sticlă. Fiind construită în pantă, la demisol casa dispune de o pivniţă în care se păstrau alimentele.

Foto 280 – Casă veche din Mihăileni, com. Buceş, în care este amenajat Muzeul de Etnografie şi Artă Populară „Ţărăncuţa”

Pentru a ilustra arta populară şi etnografia specifică acestei zone, conducerea Consiliului Local Buceş a iniţiat o serioasă campanie pentru depistarea unor obiecte vechi, poate ultimele care s-au mai păstrat, şi apoi strângerea lor în vederea expunerii în muzeu. Au fost colectate de pe teritoriul comunei Buceş obiecte de artă populară şi etnografie, constând din costume populare pentru femei şi bărbaţi (cojoace, laibăre, cămăşi cusute cu motive florale etc.). Două piese reţin atenţia vizitatorului, dar mai ales a specialistului, un lăibăruţ lucrat din pânză albă de in şi izmenele, Lăibăruţul are o fină broderie la umeri, guler şi piept şi se încheie cu două şnururi terminat cu ciucuri. Izmenele la rândul lor au o broderie în partea de jos, identică cu cea a lăibăruţului.

O altă serie de obiecte sunt cele pentru împodobitul camerei, patului, mesei, leagănului pentru copiii nou-născuţi. Aici sunt remarcate câteva piese de valoare, între care se detaşează o veche pricoiţă din lână, tindee de perete (două din pânză de cânepă, ţesute în război şi decorate cu motive geometrice), o faţă de masă, feţe de pernă etc. În expoziţie se mai află ceramică (oale de diferite tipuri şi mărimi), blide. Alături sunt expuse alte piese constând din: doniţă din lemn, vârtelniţă, sucală, fiare de călcat. Piesa cea mai valoroasă este o furcă din lemn, împodobită cu o ornamentaţie cu motive geometrice.

Foto 281, 282 – Muzeul de Etnografie
şi Artă Populară „Ţărăncuţa”, imagini din expoziţie

Muzeul din Mihăileni reuşeşte să redea o parte din viaţa cotidiană a locuitorilor din această comună. Se impun noi colectări de piese în special unelte agricole pentru a întregi această imagine, precum şi extinderea expoziției şi în cea de-a doua cameră şi în pivniță.

MUZEUL DE ETNOGRAFIE
ŞI ARTĂ POPULARĂ BLĂJENI-REȚI

Acest muzeu este amenajat în cadrul fostei şcoli primare din satul Reți, un spațiu generos format din patru încăperi, între care două săli de clasă, cancelaria şi coridorul. După desființarea acestei şcoli, din lipsă de elevi, Consiliul Local Blăjeni a aprobat înființarea aici a unui muzeu al comunei. S-a început o serioasă campanie de strângere a obiectelor de etnografie şi artă populară. Pe lângă cadrele didactice din comună şi lucrători ai comunei, au fost prezenți şi specialişti de la nivelul județului, fapt care s-a materializat în valoarea şi mai ales raritatea obiectelor strânse.

Foto 283, 284 – Muzeul de Etnografie şi Artă Populară
din Blăjeni-Reţi, aspecte din expoziţia în curs de amenajare

Obiecte colectate sunt expuse, deocamdată, într-o singură sală. Piesele cele mai valoroase sunt cele aparţinând meşteşugului prelucrării cânepii şi a lânii. Este prezent în expoziție războiul de țesut, pregătit pentru a fi folosit în orice moment. O piesă foarte rară este melița, aceste obiecte dispărând cu

totul după ce s-a renunțat la cultivarea cânepii. O altă piesă de mare valoare o reprezintă urzoiul, lângă care este expusă vârtelnița, răşchitorul, furcile de tors, diferiți piepteni pentru pregătirea fuiorului.

Foto 285, 286 – Muzeul de Etnografie
şi Artă Populară din Blăjeni-Reţi, detalii din expoziţie

Obiectele de uz gospodăresc îmbogățesc această valoroasă colecție. Se păstrează aici un plug din lemn cu brăzdar din fier, un scaun pentru prelucrarea şindrilei (şindrilitul a dispărut ca meşteşug din întregul ținut al Zarandului), diferite unelte de dulgherit, tesle, mezdreaua şi alte unelte specifice prelucrării lemnului. Un număr important de piese reprezintă meşteşugul împletitului şi constau de diferite corfe, coşuri de nuiele. Lângă acestea sunt expuse şi alte produse din lemn: butoaie de diferite capacități, donițe, recipient pentru baterea laptelui şi obținerea untului, blide din lemn, lingurare, sărărițe etc. Un loc aparte îl ocupă țesăturile din pânză şi lână: fețe de masă, covoare pentru pat țesute în război decorate cu motive geometrice şi florale, cergi şi alte piese.

Prin organizarea muzeistică a pieselor colectate, împărțirea lor pe ocupații şi extinderea expoziției în întreg spațiul disponibil ar crea unul dintre cele mai valoroase muzee etnografice din Țara Zarandului.

COLECȚIA DE ARTĂ RELIGIOASĂ DUMBRAVA DE JOS

În casa parohială din satul Dumbrava de Jos se află o valoroasă colecție de artă religioasă (icoane pe lemn, sfeşnice, prapori, crucifixe, potire, cărți etc.) datând din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. Obiectele au aparținut vechilor biserici din lemn din satele Dumbrava de Jos şi de Sus, demolate după a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Pentru asigurarea unei siguranțe sporite obiectele au fost aduse şi expuse într-un mod expozițional în Casa parohială. Majoritatea dintre obiecte erau scoase din ceremonialul religios al celor două biserici, construite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care le-au înlocuit cu altele „moderne".

Pe primul loc, ca număr şi valoare se află icoanele pe lemn. Din biserica din Dumbrava de Jos provin următoarele exponate: Sf. Nicolae (1789), Sfânta Fecioară (Împărătească) cu pruncul Iisus (1848), Intrarea Maicii Domnului în biserică (1858), Înălțarea Crucii (începutul secolului al XIX-lea), Sfântul Nicolae (începutul secolului al XIX-lea), Înălțarea la cer a Domnului Iisus Hristos (începutul secolului al XIX-lea), Naşterea Domnului Iisus Hristos (începutul secolului al XIX-lea), Tăierea împrejur a Domnului sau Întâmpinarea Domnului, Buna Vestire (începutul secolului al XIX-lea), Botezul Domnului (începutul secolului al XIX-lea), Sfinții Apostoli Petru şi Pavel (începutul secolului al XIX-lea), Pogorârea Sfântului Duh (secolul al XIX-lea), Intrarea Mântuitorului Iisus Hristos în

Ierusalim (începutul secolului al XIX-lea), Schimbarea la Față (Secolul al XIX-lea), Sfânta Fecioară Maria cu pruncul Iisus (începutul secolului al XIX-lea), Sfântul Arhanghel Mihail (1844), Învierea lui Hristos (1858), Mucenicul Georgie (începutul secolului al XIX-lea), Mântuitorul Iisus Hristos (începutul secolului al XIX-lea), Sfântul Nicolae (1789).

Foto 287 – Expoziţia de obiecte aparţinând bisericilor din Dumbrava de Jos şi Dumbrava de Sus, reunite în expoziţie

De la aceeaşi biserică, din Dumbrava de Jos, mai provin două sfeşnice, din secolul al XVIII-lea, un crucifix din lemn pictat în anul 1870.

Obiectele provenind de la biserica din Dumbrava de Sus sunt mai puțin numeroase. De la această biserică provin trei icoane pe lemn: Mântuitorul Iisus Hristos, mare arhiereu (1848), Sfânta Fecioară cu pruncul Iisus (1862) şi Mântuitorul Hristos, Pantocratorul (1862).

Foto 288 – Înălţarea la cer a Domnului Iisus Hristos (începutul secolului al XIX-lea)

Foto 289 – Sf. Apostoli Petru şi Pavel (secolul al XIX-lea)

Celelalte obiecte expuse provin tot din cele două biserici, dar nu se consemnează satul şi biserica de care au aparținut. Între aceste obiecte amintim: sfeşnice de lemn şi metal, cutie de lemn pentru ținerea

tămâiei, crucifix cu scena Răstignirii Domnului Nostru Iisus Hristos, crucifix cu scena Botezului Domnului Nostru Iisus Hristos, Iosif şi Maria şi alte scene biblice.

Foto 290 – Sf. Fecioară cu pruncul Iisus, Dumbrava de Sus, 1862

Foto 291 – Mântuitorul Iisus Hristos, mare arhiereu, Dumbrava de Sus, 1848

Una dintre cele mai valoroase piese este praporul confecționat şi pictat în anul 1867. Pe una dintre fețe este pictată scena Învierii lui Hristos, de o parte şi de cealaltă fiind străjuit de proorocii Solomon, Zaharia, Iuna, Samoil, Avalon şi Mageru. Pe cealaltă față este pictată scena cu Înălțarea lui Hristos, flancat, în cartuşe separate, de proorocii: Irimie, Ilie, David, Samson, Simion şi Daniil. Tot aici s-a înscris textul: „Acesta prapore s-au zugrăvitu în Nicula prin Todor Tecariu".

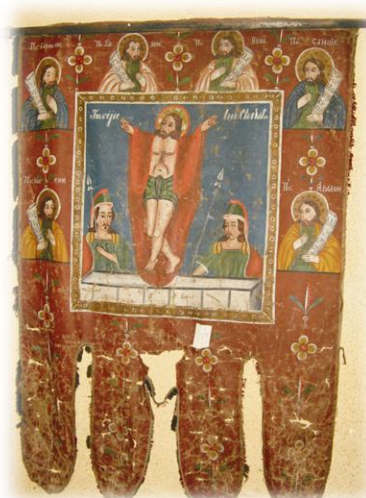

Foto 292 – Prapor pictat în Mănăstirea Nicula, la anul 1867, Naşterea (faţă), Învierea (spate)

Colecția de artă bisericească de la Dumbrava de Jos este unică şi posibil singura din Zarand şi se cuvine a fi expusă într-un muzeu ce va fi organizat pe lângă Mănăstirea Crişan, comuna Ribița.

COLECȚIA
MUZEALĂ CRIŞCIOR

Începuturile colecției etnografice au fost puse de către soții Letiția (învățătoare) şi Tovie Pleşa (inginer) din Crişcior prin anul 1974. Colecția a fost expusă într-o veche casă țărănească cu târnaț (strada Zarandului, nr. 1) şi a funcționat acolo până în anul 1984.

În urma decesului proprietarului, urmaşii acestuia au vândut casa şi terenul, iar obiectele au fost strânse şi depozitate prin magaziile şcolii şi ale primăriei. Cu mari eforturi materiale, Letiția Pleşa a cumpărat o altă casă (strada Moților, nr. 1), în care a expus valoroasa colecție, adunată în zeci de ani de trudă. În anul 2000 în prezența oficialităților comunei şi a unui mare număr de localnici, muzeul a fost deschis pentru public[1286].

Colecția este organizată într-o casă tradițională din comună, având trei săli. În fața are un târnaț deschis şi filigorie. Stâlpii de susținere sunt încrustați cu figuri rombice. Camera din mijloc este amenajată în stilul unui interior de casă țărănească moțească unde vatra, cuptorul sau camnița specifice secolului al XVIII-lea sunt prezente. Alături sunt expuse aproape toate genurile de artă populară din zonă.

Foto 293 – Clădirea Muzeului Etnografic Crişcior

A doua sală de expoziție este rezervată micii industrii casnice, ilustrată prin războiul de țesut la care se adaugă celelalte obiecte specifice acestei îndeletniciri: furca de tors, sucala, suveica, răschitorul, vârtelnița. Tot în această sală sunt expuse obiecte folosite în mineritul de aur şi în muncile agricole, ocupații tradiționale ale locuitorilor zărăndeni, practicate pentru a-şi procura cele necesare traiului de zi cu zi.

O pictură realizată de Gheorghe Zidaru din Bucureşti redă Clădirea şteampurilor de la Gurabarza. O colecție importantă o reprezintă evoluția obiectelor de iluminat folosite în mină, de la anticul opaiț, lămpaş, lămpi de carbid, încheind cu lampa electrică de miner.

Sunt prezente şi uneltele folosite de mineri: dălți, sape, ciocane, troc, târnăcop, mojar etc., la care se adaugă bodânca din lemn în care păstrau apa de băut şi nelipsita traistă de potlog. Obiectele şi uneltele folosite în agricultură sunt reprezentate prin plugul şi grapa de lemn, la care se adaugă îmblăciul, grebla, vânturătoarea, ciurul, râşnița din piatră şi țestul.

În cea de-a treia sală sunt expuse diferite obiecte de importanță muzeistică, între care şi un topor din piatră din epoca neolitică. Altă grupă de obiecte expuse aici o formează crucile din lemn, artistic încrustate, icoane pictate pe sticlă şi cărțile bisericeşti.

[1286] Letiția Pleșa, *Un popas pe malul Crișului Alb, la Crișcior*, 2004.

Foto 294 – Obiecte
de ceramică şi de uz casnic

Foto 295 – Obiecte
şi unelte de minerit

Cele câteva exemplare de icoane pe sticlă pictate de meşteri iconari din Nicula sunt încadrate de tindee lucrate cu motive geometrice sau florale. În cele trei săli ale expoziției sunt prezente numeroase fotografii vechi, care întregesc tabloul vieții de zi cu zi al locuitorilor din Zarand.

În târnaț şi filigorie sunt expuse câteva obiecte de mai mari dimensiuni, între care o laviță veche provenind din satul Şesuri, o maşină de tors, două melițe, două coşnițe pentru stupii primitivi, urzoiul şi pârlăul. În curtea dinaintea casei este o fântână cu cumpănă, vălăul din piatră pentru adăpatul vitelor şi două pietre de moară. Colecția muzeală din Crişcior impresionează publicul vizitator prin vechimea şi valoarea obiectelor expuse.

MUZEUL ȚĂRII HAȚEGULUI

Una dintre cele mai interesante şi valoroase colecții de obiecte etnografice şi de artă populară din Țara Hațegului se află expusă în clădirea fostei Case de cultură a oraşului Hațeg. Colecția cuprinde trei săli expoziționale, fiind alcătuită în mod eclectic fără o tematică supusă anumitor reguli prestabilite. Expoziția s-a deschis la 1 noiembrie 2004.

Foto 296 – Muzeul Ţării Haţegului

Colecția s-a realizat pe parcursul a peste trei decenii, inițiatorul ei fiind Simu Grec, un pasionat colecționar şi un bun cunoscător din acest domeniu[1287]. Exponatele din domeniul etnografiei cuprind o arie largă, începând cu obiecte folosite în agricultură şi continuând cu altele legate de păstorit, sau cele destinate practicării unor meşteşuguri, în special a olăritului, dar şi creații legate de producerea materialelor pentru îmbrăcăminte, tors, țesut etc.

Foto 297, 298 – Imagini generale din interiorul Muzeului Ţării Haţegului

Printre cele mai valoroase obiecte se numără furcile de tors şi bâtele ciobăneşti, de o valoare deosebită, având în vedere frumusețea lor artistică, impusă prin motivele arhaice folosite la decorarea lor. Se adaugă, de asemenea, căucele, valoroase prin lucrătura lor artistică. O altă piesă, interesantă prin modul în care a conceput-o meşterul, este sucala, al cărei corp a fost lucrat dintr-o singură bucată de lemn. Alte piese cu o decorație deosebită sunt țінătoarele de praf de puşcă, jugurile pentru tras carul sau plugul, pieptenii pentru lână şi cânepă etc.

Două piese rețin în mod deosebit atenția vizitatorului: cântarul ce provine din comuna Baru, datând de la începutul secolului al XIX-lea şi roata olarului, din aceeaşi perioadă. După cum se știe, Țara Hațegului a avut două centre importante ale olăritului, Baru Mare şi Hațegul. Un număr important de vase ceramice (oale, străchini, farfurii, căni etc.) din Țara Hațegului, dar şi din alte centre, sunt prezentate în expoziție.

Foto 299 – Roata olarului aparţinând vechii breslei a olarilor

Foto 300 – Râşniţă din satul Bucium, com. Sântămăria Orlea, 1800

1287 Simu Grec a lucrat la Cooperativa Meșteșugărească de Artă Populară și Meșteșuguri Artistice „Hațegana” ca șef de secție la sculptură lemn.

Roata olarului provine de la Breasla olarilor din Haţeg şi a aparţinut ultimului meşter olar, Pop Alexandru (1921-1977). Alte piese din expoziţie sunt cele două râşniţe, una de zdrobit grăunţele şi cealaltă pentru mărunţit sarea. Alte piese rare sunt: meliţa pentru cânepă, piua din lemn cu zdrobitor din piatră şi tocila pentru ascuţit uneltele.

Foto 301, 302 – Cântar tradiţional
şi ţinător de praf de puşcă

Foto 303, 304 – Muzeul Ţării Haţegului,
expoziţia cu lucrări de pictură
ale unor artişti haţegani contemporani

Obiectele de mare valoare artistică le reprezintă costumele populare pentru femei şi bărbaţi. Câteva seturi complete de costume populare femeieşti constituie piesele de rezistenţă ale expoziţiei, lor adăugându-li-se şi alte piese textile realizate în gospodăria haţegană, între care covoarele, ştergarele, feţele de masă, toate având o valoroasă lucrătură artistică.

Reorganizată într-un spaţiu adecvat şi respectând cu stricteţe regulile muzeistice, expoziţia din oraşul Haţeg ar putea deveni un adevărat Muzeu etnografic şi de artă populară a Ţării Haţegului.

MUZEUL
ETNOGRAFIC PEŞTEANA

Într-un cadru natural de o frumusețe deosebită, în centrul satului Peşteana (comuna Densuş), s-a mai păstrat una dintre cele mai vechi case de tip hațegan. Casa este alcătuită din două camere şi o cămară, destul de mari, ceea ce înseamnă că a aparținut unei familii bine situate din punct de vedere material.

Foto 305 – Casa care adăposteşte colecţia etnografică din Peşteana

În acest edificiu se află organizat Muzeul din Peşteana (după cum l-a intitulat pasionatul colecționar Anton Socaci), constituit din numeroase piese de etnografie şi artă populară colecționate din partea de vest a Țării Hațegului. Încă din curte vizitatorul intră în contact cu o serie de piese de mari dimensiuni, între care cea mai valoroasă o constituie „sarcofagul roman”. Imaginea este completată de „fântâna cu cumpănă” care parcă ne informează asupra caracterului etnografic al muzeului. În cele două camere şi cămară obiectele sunt expuse fără a ține seama de o tematică anume.

Foto 306 – Sarcofag roman

Foto 307 – Obiecte de uz gospodăresc

Prima sală sugerează un interior de casă din zona Haţegului care cuprinde patul, masa, lada pentru haine, şporul pentru încălzit şi pregătirea hranei. Tot aici este montat şi un război de țesut de tip vertical şi o serie de țesături lucrate în război. Pereții sunt împodobiți cu tindee şi farfurii ornamentale, iar în zona şporului atârnă un dulăpior pentru vase de mici dimensiuni, lingurarul, sărărița. Tot în această cameră mai sunt expuse clopote de diferite dimensiuni pentru animale, sucala, oale din lut ars, unelte pentru tâmplărie, fiare de călcat, mojare din lemn şi metal, diferiți recipienți pentru prelucrarea sau păstrarea produselor lactate, cărți etc.

Foto 308 – Piese diverse din colecţie

Foto 309 – Interior ţărănesc din zona de vest a Ţării Haţegului

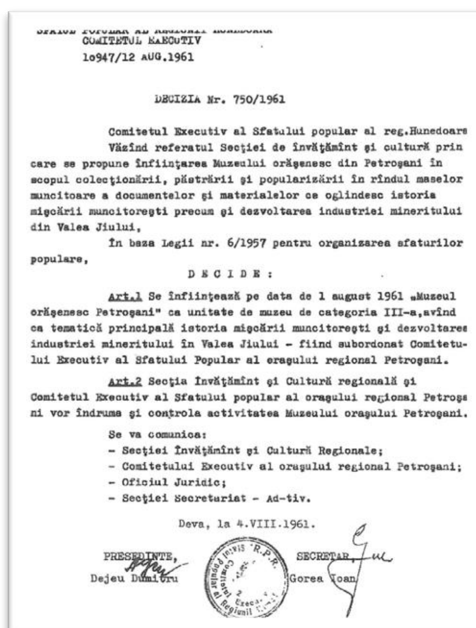
În a doua sală se află o serie de obiecte, între care o maşină manuală de firmă pentru măcinat boabele de porumb. În târnaț (coridor) şi cămară sunt expuse diferite piese de uz gospodăresc, precum furci de fier, diferite tipuri de cleşti, botnițe pentru animalele de tracțiune (boi, vaci, bivoli), butuci pentru roți de car etc.

Muzeul din Peşteana este vizitat de numeroşi turişti din țară şi străinătate. „Am avut fel de fel de oameni care au trecut pragul muzeului, măcar o dată. Au venit turişti din Bucureşti, din străinătate, Israel, Franța, Italia, Anglia şi din toate părțile țării”, declara colecționarul Anton Socaci redactorului ziarului *Glasul Hunedoarei* din 18 iulie 2012.

MUZEUL MINERITULUI PETROŞANI

Valea Jiului, spațiul geografic de la izvoarele Jiului situat în Carpații Meridionali, s-a născut economic şi social, şi intră în istorie, cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în clipa în care cărbunele i-a incitat pe oameni să îl scoată la lumină, lucru izvorât din curiozitate, dar mai ales din necesitatea de a da o nouă speranță de viață. „Piatra care arde” a dat un nou sens acestui spațiu ancestral, i-a influențat decisiv nu numai naşterea istorică, dar şi evoluția şi totul a stat până acum aici sub zodia acesteia. Valea Jiului este rezultatul cărbunelui, fiind cunoscută astăzi ca un spațiu dedicat aproape exclusiv mineritului industrial început acum peste 150 de ani.

De aceea nu poate surprinde existența la Petroşani a unui Muzeu al Mineritului. La 1 august 1961, prin Decizia nr. 750/4 august 1961 a Comitetului Executiv al Sfatului Popular al regiunii Hunedoara, se înființează „Muzeul Orăşenesc Petroşani”, „ca unitate de muzeu de categoria a III-a, având ca tematică principală istoria mişcării muncitoreşti şi dezvoltarea industriei mineritului în Valea Jiului”, Muzeul „fiind subordonat Comitetului Executiv al Sfatului popular al oraşului regional Petroşani”. Decizia mai stabilea că activitatea de îndrumare şi control va fi exercitată de către Secția de Învățământ şi Cultură a regiunii Hunedoara şi Comitetul executiv al Sfatului popular al oraşului regional Petroşani.

COMITETUL EXECUTIV
10947/12 AUG.1961

DECIZIA Nr. 750/1961

Comitetul Executiv al Sfatului popular al reg.Hunedoara
Văzînd referatul Secţiei de învăţămînt şi cultură prin care se propune înfiinţarea Muzeului orăşenesc din Petroşani în scopul colecţionării, păstrării şi popularizării în rîndul maselor muncitoare a documentelor şi materialelor ce oglindesc istoria mişcării muncitoreşti precum şi dezvoltarea industriei mineritului din Valea Jiului,
În baza Legii nr. 6/1957 pentru organizarea sfaturilor populare,

DECIDE:

Art.1 Se înfiinţează pe data de 1 august 1961 „Muzeul orăşenesc Petroşani" ca unitate de muzeu de categoria III-a,avînd ca tematică principală istoria mişcării muncitoreşti şi dezvoltarea industriei mineritului în Valea Jiului – fiind subordonat Comitetului Executiv al Sfatului Popular al oraşului regional Petroşani.

Art.2 Secţia Învăţămînt şi Cultură regională şi Comitetul Executiv al Sfatului popular al oraşului regional Petroşani vor îndruma şi controla activitatea Muzeului oraşului Petroşani.

Se va comunica:
- Secţiei Învăţămînt şi Cultură Regionale;
- Comitetului Executiv al oraşului regional Petroşani;
- Oficiul Juridic;
- Secţiei Secretariat – Ad-tiv.

Deva, la 4.VIII.1961.

PRESEDINTE, Dejeu Dumitru
SECRETAR, Gorea Ioan

Foto 310 – Actul de înfiinţare a Muzeului Orăşenesc Petroşani

De altfel, în toată existența sa, Muzeul Orăşenesc Petroşani, redenumit, din august 1967, Muzeul Mineritului, va fi o instituție publică de cultură subordonată financiar Comitetului Executiv/Consiliului Local al oraşului regional/municipiului Petroşani. Din punct de vedere științific, Muzeul a fost, până în anul 1990, coordonat de către organismul regional/județean care se ocupa de activitatea culturală în județ şi de către Muzeul Județean Deva, dublă coordonare care dispare, mai apoi, prin refuzul custodelui Muzeului Mineritului din 1990 de a aduce Muzeul în structura Muzeului Județean Deva[1288].

Înființarea unei asemenea instituții de cultură era necesară pentru că Valea Jiului devenise un centru industrial puternic, fiind cel mai important bazin carbonifer al țării şi care, la 100 de ani de minerit industrial, avea deja o istorie. Se dorea crearea unei instituții de cultură necesară într-un mediu industrial şi muncitoresc, dar şi cu scopul bine definit de a scoate în evidență, dincolo de procesul de formare şi dezvoltare a complexului industrial, prezența acestei avangărzi a proletariatului industrial care erau minerii, folosiți ca un model propagandistic în încercarea de a crea „omul nou" al societății comuniste. Dar, dincolo de scopurile propagandistice urmărite, instituția care va fi Muzeul Mineritului din Petroşani şi care, un timp, va fi singurul muzeu cu tematică minieră din România, va avea un rol important în spațiul cultural al Văii Jiului, în familiarizarea celor care i-au trecut pragul cu istoria acestui spațiu, a cărui esență şi devenire au fost sintetizate de Geo Bogza în cartea *Oameni şi cărbuni în Valea Jiului*: „Măreț acest ținut cu munți de la o zare la alta... în ale căror măruntaie sunt urme mult mai vechi care îi duc trecutul până la depărtări de milioane de ani. Atunci la picioarele Parângului, păduri întregi au fost înghițite pentru ca astăzi sa fie scoase iarăşi la lumina zilei, sub forma concentrată şi cu număr infinit mai mare de calorii, a cărbunelui"[1289].

Primul sediu al Muzeului a fost într-o clădire care astăzi nu mai există, de pe strada Ion Creangă, nr. 1, aflată pe suprafața actualului Parc „Carol Schreter".

Gestația expoziției de bază şi, deci, a creării actualului Muzeu al Mineritului a durat câțiva ani. Deşi înființat în anul 1961, Muzeul s-a deschis, practic, la 4 august 1967. Primul custode (director) al Muzeului, prof. Nicolae Cerchez[1290], spune că în perioada mandatului său (1962-1963), în clădirea de pe strada Ion

[1288] Informaţie primită de la doamna dr. Adriana Pescaru.

[1289] Geo Bogza, *Trei călătorii în inima ţării*, Bucureşti, 1951, p. 168.

[1290] Nicolae Cerchez s-a născut la data de 5 februarie 1939 la Hasan-Batâr, judeţul Ismail, în Basarabia. Este absolvent al Universităţii „C. I. Parhon" din Bucureşti, Facultatea de Istorie, promoţia 1960. Va fi profesor de istorie la Şcoala generală nr. 1 din Lupeni (1960-1961), Şcoala generală Paroşeni (1961-1962), Liceul de cultură generală Petroşani (1963-1977),

Creangă nu s-a organizat nicio expoziție, iar Clement Negruț, secretar al Comitetului orăşenesc Petroşani al PCR. şi participant la inaugurarea Muzeului în anul 1967, a afirmat că doar după ce s-a mutat instituția Muzeului în actualul sediu, în anul 1966, a început realizarea practică a expoziției de bază cu care se va deschide Muzeul Mineritului.

Există în arhiva Muzeului Mineritului o „Carte de impresii", începută la 24 august 1964, cu ocazia deschiderii expoziției „Douăzeci de ani – realizări în regiunea Hunedoara", organizată de Muzeul Văii Jiului din Petroşani. Aflăm din ceea ce au scris vizitatorii că era vorba despre o expoziție conținând fotografii şi grafice care ilustrau realizările din regiunea Hunedoara în cei 20 de ani ai regimului „democrat-popular", şi care era găzduită în două săli ale clădirii de pe strada Ion Creangă. Dincolo de laudele legate de realizarea expoziției şi de realizările perioadei, este formulată părerea că este necesară şi o „secție muzeu" sau un Muzeu al Văii Jiului care să prezinte trecutul istoric al acestui spațiu.

În septembrie 1963, la conducerea Muzeului este numit prof. Ion Poporogu[1291], care va reuşi să ducă la capăt misiunea de a deschide muzeul oraşului Petroşani, gândit ca un muzeu care să prezinte, prin expoziția de bază, istoria spațiului aflat la izvoarele celor două Jiuri, spațiu social-economic şi cultural dominat de cărbune şi de minerit. Clement Negruț spune că ideea de a da denumirea de „Muzeul Mineritului" instituției care urma să prindă viață în anul 1967 venea din convingerea că, dincolo de „lupta de clasă", Valea Jiului se definea şi se particulariza de alte regiuni ale țării prin specificul minier. De altfel, în articolul care prezintă festivitatea de deschidere a Muzeului Mineritului, se afirmă că „Valea Jiului – o mică depresiune intramontană, pitorească, cu caractere proprii, cu un peisaj natural de o rară frumusețe, cu cea mai mare densitate a populației, cu cel mai ridicat procent de urbanizare, un adevărat complex de oraşe apropiate unul de altul, cu multiple funcțiuni industriale şi strânse legături de producție, cea mai de seamă bază carboniferă a țării – a impus organizarea muzeului cu conținut şi profil minier"[1292].

„Precedată de câțiva ani de cercetare, de colectare a exponatelor, de fructuoase căutări ale unor mijloace muzeografice"[1293], cu sprijinul autorităților locale, a specialiştilor de la alte muzee din țară, în execuția Cooperativei „Decorativa" din Bucureşti, expoziția este pregătită şi, vineri, 4 august 1967, la orele 18^{00}, a avut loc deschiderea festivă a Muzeului Mineritului, în clădirea mult mai generoasă ca

Liceul industrial Petroşani (1977-1993) şi Liceul Teoretic Petroşani (1993-2001), iar între 1 septembrie 1962 şi 1 septembrie 1963, va fi primul custode (director) al Muzeului Orăşenesc Petroşani.

1291 Ion Poporogu s-a născut la data de 13 ianuarie 1928 în comuna Slăveşti, judeţul Teleorman. Absolvent al Universităţii „C. I. Parhon" din Bucureşti, Facultatea de Istorie, promoţia 1957 şi profesor de istorie la Şcoala generală Telega (1957-1959) şi la Liceul de cultură generală Petroşani (1959-1963). Va deţine funcţia de custode al Muzeului de la Petroşani între anii 1963 şi 1977, fiind cel mai important dintre conducătorii acestei instituţii, atât prin aportul avut în aşezarea Muzeului în actualul sediu, în definirea lui ca Muzeu al Mineritului, în organizarea expoziţie de bază inaugurată la 4 august 1967, cu o tematică specifică zonei în care funcţiona, în popularizarea acestuia (Ion Poporogu, Mircea Munteanu, *Muzeul Mineritului din Petroşani*, în „Revista Muzeelor", anul V, nr. 2, 1968, p. 137-139), cât şi prin contribuţiile ştiinţifice importante, bazate pe valorificarea arhivelor miniere, pentru înţelegerea, mai ales ale începuturilor epocii moderne din istoria Văii Jiului (Ion Poporogu, *Contribuţii la cunoaşterea grevei minerilor de la Lupeni din august 1929*, în „Sargetia", V, 1968, p. 393-399; Idem, *Din istoricul exploatării miniere şi începuturile luptei revoluţionare a minerilor din Lupeni*, în „Sargetia", V, 1968, p. 285-295; Idem, *Pe urmele căutătorilor de aur din Valea Jiului*, în „Steagul Roşu", XXVIII, nr. 6633, 28 februarie 1971, p. 2; Idem, *Exploatarea aluvionară a aurului în bazinul Petroşani*, în „Sargetia", IX, 1972, p. 225-229; Idem, *Nicolae Iorga despre masacrul de la Lupeni din august 1929*, în „Apulum", XII, 1974, p. 649-652; Idem, *1 Mai 1928 în Valea Jiului*, în „Sargetia", XIV, 1979, p. 727-729; Idem, *Pătrunderea capitalului străin în industria minieră a Văii Jiului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Sargetia", XV, 1981, p. 249-260; Idem, *Petroşani, Septembrie 1935. Marea adunare antirevizionistă*, în „Apulum", XX, 1982, p. 317-319; Poporogu, Traian Blaj, D*in activitatea Sfatului Naţional Român din Petroşani în preajma Unirii Transilvaniei cu România*, în „Sargetia", VII, 1970, p. 175-179; Clement Negruţ, Ion Poporogu, *Începuturile cocsificării cărbunelui în Valea Jiului*, în „Sargetia", VII, 1970, p. 163-168; Ion Lungu, Vasile Radu, Mircea Valea, Ion Poporogu, *Valea Jiului - file de istorie, Petroşani*, 1968; Clement Negruţ, Pavel Munteanu, Ion Poporogu, *Cărbune şi istorie în Valea Jiului. 1868-1968*, Petroşani, 1968; Gh. Lazin, Clement Negruţ, Ion Poporogu, *Descoperiri monetare antice în Valea Jiului*, Petroşani, 1972).

De la 9 februarie 1977, în calitate de lector universitar, va intra în învăţământul superior şi va preda la Institutul de Mine, până la moartea sa, survenită la 26 noiembrie 1983, nou introdusa disciplină, obligatorie la toate specializările din învăţământul superior, „Probleme fundamentale ale istoriei patriei şi Partidului Comunist Român", titulatură schimbată, mai apoi, în „Probleme fundamentale ale istoriei României".

Despre Ion Poporogu, vezi şi, necrologul scris de arheologul Vasile Boroneanţ, în „Revista Muzeelor şi Monumentelor. Seria Muzee", nr. 4, 1984, p. 94.

1292 *A fost deschisă prima filă a muzeului*, Steagul Roşu, XIX (XXIV), 6 august 1967, nr. 5533, p. 1.

1293 *Ibidem*, p. 3.

spaţiu din strada Nicolae Bălcescu, nr. 2, unde se găseşte şi astăzi, şi care a fost pusă la dispoziţie Muzeului din anul 1966.

Foto 311 – Afişul deschiderii Muzeului Mineritului

Poate nu este o coincidenţă faptul că deschiderea Muzeului Mineritului se face în preajma Zilei Minerului, care se serba în fiecare an, începând cu 12 august 1951, în prima duminică după data de 6 august, dată aleasă, în gândirea politică a perioadei, pentru a comemora sfârşitul sângeros al grevei minerilor de la Lupeni din august 1929[1294]; iar Ziua Minerului în anul 1967 cădea exact duminică în 6 august. Trebuie amintit, de asemenea, faptul că anul 1968 a fost ales pentru a aniversa 100 de ani de minerit industrial în Valea Jiului[1295], prilej cu care se va organiza la Bucureşti, în 28-30 noiembrie 1968, Conferinţa Naţională de Tehnică Minieră[1296], se vor publica articole şi cărţi legate de istoria şi prezentul exploatării cărbunelui în această regiune[1297], iar în acest cadru, Muzeul Mineritului va avea un rol bine definit.

Cronica deschiderii Muzeului Mineritului ne arată că „singurul muzeu la ora actuală din ţară cu profil minier… oglindeşte evoluţia tehnicii miniere din Valea Jiului, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea până astăzi, precum şi momente din lupta revoluţionară a maselor de muncitori minieri împotriva asupririi sociale şi naţionale.

Muzeul cuprinde cca 700 de documente în original, fotocopii şi microfilme privind lupta revoluţionară a maselor muncitoare din Valea Jiului, documente depistate în arhivele din Petroşani, Cluj, Sibiu, Deva şi Bucureşti, sau documente de arhivă aparţinând diferitelor persoane din Valea Jiului şi din alte regiuni ale ţării. Alături de acestea, de-a lungul celor şapte săli ale muzeului sunt expuse o serie de eşantioane şi unelte de muncă, începând de la ţiu[1298], fiştău[1299], bodâncă pentru cărat apa potabilă în mină, trocul pentru transportul cărbunelui, şi până la modernele unelte şi maşini miniere, care atestă gradul înalt de tehnicitate de azi, din minele Văii Jiului. Găsim, de asemenea, expuse în muzeu, diferite hărţi, planşe,

1294 Mircea Baron, *De când o Zi a minerului?,* în „Lucrările ştiinţifice ale simpozionului internaţional multidisciplinar „UNIVERSITARIA SIMPRO 2008". 60 de ani de învăţământ superior la Petroşani 1948-2008, Secţiunea Ştiinţe Socio-Umane", Petroşani, 2008, p. 14-19.

1295 Cercetarea istorică a scos în evidenţă faptul că, activitatea de prospectare geologică, explorare şi deschidere de lucrări miniere ample, realizate de către Statul maghiar şi Societatea Braşoveană de Mine şi Cuptoare încep la sfârşitul anilor '50-începutul anilor '60 ai secolului al XIX-lea (Mircea Baron, *Cărbune şi societate în Valea Jiului. Perioada interbelică*, Petroşani, 1998, p. 67-83), dar prima producţie cunoscută, 853 to cărbune, se va obţine în anul 1868 (*Societatea „Petroşani", Monografie*, Bucureşti, 1925, p. 142-143).

1296 *Conferinţa Naţională de Tehnică Minieră*, Bucureşti, 28-30 noiembrie 1968, Oficiul de Documentare şi Publicaţii Tehnice, Bucureşti, 1969.

1297 Vezi, selectiv: Giuglea Gh., Mihuţ Gh., Paki Ernest, Roman Petru, *Centenarul exploatării industriale a cărbunelui în bazinul carbonifer Valea Jiului*, Bucureşti, 1968; N. Todericiu, P. Munteanu, *Din eforturile pentru organizarea muncitorilor băieşi, „Uniunea Muncitorilor din Industria Minieră din România"*, în „Sargetia", V, 1968, p. 401-419 .

1298 Ţiu - târnăcop de oţel, de forma unei bare cu secţiune a pătrată, ascuţită la capete şi puţin arcuită, folosit de mineri.

1299 Fiştău - ciocan mare cu care se sparg bolovanii de piatră.

grafice şi machete, care pun faţă în faţă tehnica minieră de ieri şi de azi, condiţiile de muncă şi de viaţă ale minerilor”[1300].

Muzeul va fi găzduit într-o clădire, clasificată astăzi ca monument istoric şi care, aşa cum se poate observa din cartea poştală tipărită în anul 1904 de doi fotografi din Petroşani, a fost mai extinsă în construcţia iniţială. Tot din această carte poştală ştim că ea a fost utilizată, cel puţin la începutul secolului al XX-lea, ca locuinţă a directorului minelor, probabil ale Societăţii „Salgótarján” din Valea Jiului.

Cum a fost gândită expoziţia de bază şi care a fost configuraţia ei, configuraţie care, din păcate, nu s-a schimbat fundamental în cei 50 de ani de existenţă ai Muzeului[1301], ştim din articolul publicat de către prof. Ion Poporogu, împreună cu prof. Mircea Munteanu, în *Revista Muzeelor*.

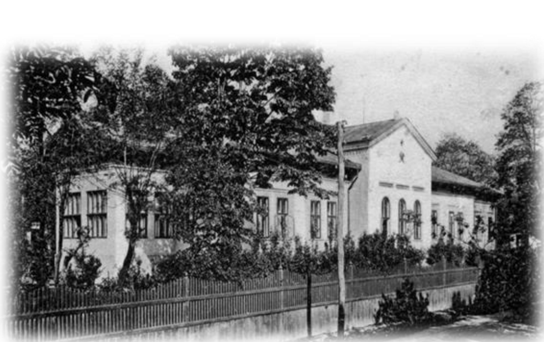

Foto 312, 313 – Clădirea Muzeului Mineritului în anul 1904, respectiv 2012

Despre bazinul carbonifer al Văii Jiului cu frumuseţile şi bogăţiile sale, cu istoricul, cu oamenii şi munca lor, vorbesc materialele celor şapte săli, elegante, cu o linie modernă, ale Muzeului mineritului deschis de curând la Petroşani.

În prima sală, încadrată de fotografii ce reprezintă pitoreşti peisaje, veşnic puncte de atracţie pentru iubitorii frumuseţilor naturale, se află harta Văii Jiului cu perimetrele miniere, mine în exploatare la 11 iunie 1948, mine puse în exploatare după naţionalizare, în construcţie, în perspectivă, termocentrale, industrii forestiere, industria textilă, staţii de ameliorare şi brichetare a cărbunelui – imagine a trecutului, prezentului şi viitorului ramurilor industriale din întreg bazinul Văii Jiului.

Sala a doua este rezervată tehnicii miniere din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, până în anul 1918. Vitrinele cu un bogat material referitor la formarea cărbunelui în Valea Jiului oferă

1300 *A fost deschisă prima filă a muzeului*, p. 3.

1301 După Ion Poporogu, la conducerea Muzeului Mineritului s-au succedat:

- Cornel Platon s-a născut la data de 12 aprilie 1944 la Topliţa (jud. Harghita) şi a absolvit cursurile Facultăţii de Istorie-Filozofie, Secţia Istorie, a Universităţii „Babeş-Bolyai” Cluj în anul 1967. Profesor de istorie la Liceul de cultură generală Lupeni şi la Liceul de Matematică-Fizică/Liceul de Informatică din Petroşani, de unde a ieşit la pensie în anul 2007. A fost, între 1 aprilie 1977 şi 1 septembrie 1978, custode al Muzeului Mineritului (Platon Cornel, *Un muzeu pentru nevoia adolescenţilor unei comunităţi*, în, Puşcaşu Dumitru, Muşa Erica (coordonatori), *Muzeul Mineritului. 1961-2011*, Petroşani, 2011, p. 12).
- Dumitru Peligrad a fost director al Muzeului Mineritului între anii 1978 şi 1993. A publicat studii dedicate Văii Jiului: Peligrad Dumitru, *Valea Jiului (1848-1914). Principalele probleme social economice oglindite în revista Montanistică şi Metalurgi”*, în „Banatica”, IX, 1987, p. 415-419; Idem, *Iosif Ciser (1884-1922) şi minerii din Valea Jiului*, în „Banatica”, X, 1990, p. 347-360; Idem, *File din activitatea „Asociaţiei conductorilor tehnici minieri şi metalurgi din România (1908-1927”),* în „Buletin de informare tehnică”, IV, 1986, nr. 11, p. 71-74; Peligrad Dumitru, Rusu Teodor, *Noul contract colectiv din Valea Jiului (decembrie 1929) şi semnificaţia lui,* în „Sargetia”, XVI-XVII, 1982-1983, p. 473-477;
- Gheorghe Ponciş s-a născut la data de 4 martie 1963 la Petroşani şi a absolvit cursurile Facultăţii de Electromecanică Minieră a Institutului de Mine din Petroşani în anul 1990. Va fi din anul 1993 şi până la decesul său, în 13 februarie 2010, custode al Muzeului Mineritului. În perioada anilor 1996-1998 ai mandatului său s-au făcut reparaţii capitale la clădire.

vizitatorilor, în mod sugestiv, posibilitatea de a vedea succesiunea stratelor (culcuş, productiv, acoperiş), prin eşantioane. Această bogăție a pământului Văii Jiului a fost cunoscută şi folosită încă din veacurile trecute, cărbunele fiind întrebuințat la început de meşteşugarii băştinaşi. Prezența cărbunelui a fost semnalată în deceniul al IX-lea al secolului al XVIII-lea, când oştile otomane au fost oprite la Vulcan de către generalul austriac Laudon, sfătuit de localnici să aprindă o masă mare de cărbuni. Pentru punerea în valoare a acestei bogății era necesară forță de muncă. Având în față o hartă ştiințific şi sugestiv executată, vizitatorul poate să-şi dea seama de creşterea forței de muncă în Valea Jiului, de etapele populării acestei depresiuni până în 1850.

Foto 314 – Harta reprezentând „roirea” populaţiei din Ţara Haţegului şi întemeierea localităţilor Văii Jiului

Frumusețile, bogățiile solului şi subsolului, dările numeroase şi mari la care erau supuşi locuitorii satelor apropiate, sau ceva mai îndepărtate de Valea Jiului, de către dominația străină, au făcut ca o masă de oameni să le părăsească şi să se stabilească în această depresiune încă de la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, astfel ajungându-se la o relativă creştere a numărului locuitorilor. Popularea se va accelera o dată cu exploatarea primitivă a cărbunelui şi, astfel, Valea Jiului începe, în prima jumătate a secolului trecut (secolul XIX, n. n.), o nouă etapă în istoria ei. Începând cu anul 1840 frații Hoffmann, Carol Maderspach etc. deschid primele mine (Petrila, Dâlja).

Cu Societatea braşoveană de mine şi cuptoare (Societatea de Mine şi Cuptoare de la Braşov, n. n.), dar şi datorită cererii sporite de cărbune, se trece de la exploatarea la suprafață a minelor la deschiderea lor, săparea puțurilor şi a galeriilor fiind ilustrate prin fotografii, machete ş. a.

Datorită existenței forței de muncă oferită de populația autohtonă, deşi se foloseau maşini cu abur în Valea Jiului, în deceniul al VII-lea al secolului al XIX-lea, exploatarea cărbunelui s-a bazat aproape în exclusivitate pe unelte de muncă manuală. Acestea se află expuse în câteva vitrine din această sală (țiu, fiştău, sfredele de diferite tipuri şi mărimi, ventilator manual pentru aerajul parțial, aparat de protecție în zonele viciate, bodâncă pentru cărat apa potabilă în mină, fierăstrău cu arc, secure, stufar[1302], secure pentru lucrări de susținere etc.), de asemenea, pentru ilustrarea transportului cărbunelui, vizitatorul poate vedea un troc, iar în schiță şi fotografie primul funicular din Valea Jiului.

Fondul muzeal expus în sala a treia prezintă tehnica minieră între anii 1918 şi 1944. Dominația monopolurilor autohtone şi străine în Valea Jiului după 1918 a avut urmări asupra dezvoltării industriei extractive care, cu tot saltul făcut față de perioada de la sfârşitul secolului al XIX-lea, a fost menținută într-o insuficientă dezvoltare tehnică şi economică. Graficele din această sală arată numărul mare de ore pe care le prestau muncitorii mineri, nenumăratele accidente de muncă, multe dintre ele mortale, din cauza goanei mari după câştiguri a capitaliştilor.

[1302] Instrument de fier, cu vârf ascuţit, folosit de mineri pentru marcarea stâlpilor sau grinzilor montate, într-un schimb, în abataj.

Sunt expuse câteva fotografii care prezintă incinta unor vechi mine din Lupeni („Victoria” şi „Ileana”), schițe prin care se redau metodele de exploatare minieră, unelte şi maşini miniere folosite la tăiat, perforat, transport, aeraj, salvare etc., o colecție de țiuri, perforatoare, sondeză manuală, avansor manual, haveze, fierăstrău Flottmann, compresoare, ventilatoare, diferite tipuri de lămpi miniere şi altele de depistat metanul etc.

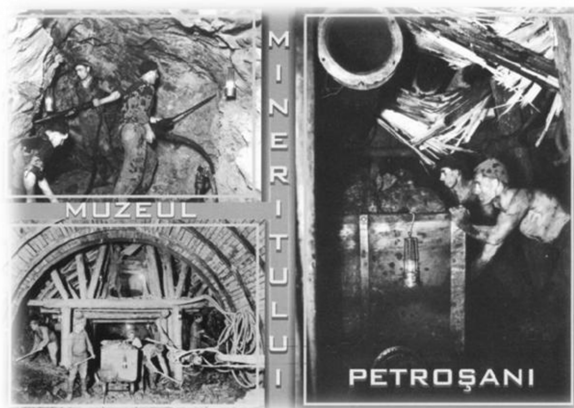

Foto 315 – Carte poştală
din colecţia Muzeului Mineritului

Următoarele trei săli cuprind mărturii (fotocopii, facsimile, note, telegrame, majoritatea inedite) despre principalele momente din lupta maselor muncitoare din Valea Jiului împotriva asupririi sociale şi naționale. Viața grea pe care o duceau minerii din cauza cruntei exploatări capitaliste i-a determinat să pornească la luptă încă din 1874, când a avut loc prima grevă cunoscută a minerilor din Valea Jiului, căreia i-au urmat apoi numeroase altele, printre care de o deosebită importanță au fost grevele din 1906, 1916 şi 1918, ilustrate de muzeu.

Alte materiale vorbesc despre lupta muncitorilor mineri din Valea Jiului pentru desăvârşirea unității naționale (1 decembrie 1918), despre solidarizarea muncitorilor mineri din Valea Jiului cu greva generală din octombrie 1920. De asemenea, vizitatorul face cunoştință cu documentele care oglindesc activitatea PCR în Valea Jiului în perioada iulie-septembrie 1921 şi perioadele următoare, cu materiale din perioada anilor 1922-1928, 1929-1933, referitoare la condițiile grele de muncă şi viață şi lupta împotriva asupririi capitaliste.

O întreagă sală cuprinde materiale legate de greva minerilor de la Lupeni din august 1929. Sunt imagini vii, fotografiate, scrise, care vorbesc despre cauzele izbucnirii grevei, desfăşurarea ei şi deznodământul tragic. Este expus un extras din ziarul „Adevărul” din 9 august 1929, care relatează înmormântarea victimelor de la Lupeni printre baionete, un tablou al locuitorilor decedați la 6 august 1929, raportul postului de jandarmi care atestă masacrul din curtea uzinei electrice şi o fotografie a coşului din curtea uzinei electrice, pe care se văd şi astăzi urmele gloanțelor care au ciuruit trupurile minerilor.

Într-o vitrină sunt expuse documente prin care scriitorul Panait Istrati demască masacrul de la Lupeni, alături de o fotografie din timpul vizitei sale la Lupeni. Puternicul ecou internațional pe care 1-a avut greva din august 1929 este marcat prin câteva facsimile din ziarele vremii („Berliner-Tageblatt”, „Manchester Guardian” etc.). Panourile următoare cuprind fotocopii care înfățişează sărbătoarea zilei de 1 Mai în Valea Jiului, comemorarea lui Karl Marx la Aninoasa, solidaritatea minerilor cu eroicele lupte ale ceferiştilor şi petroliştilor din 15-16 februarie 1933, generalizarea în Valea Jiului a grevei din 1941 izbucnită la Petrila.

Ultima sală prezintă dezvoltarea tehnicii miniere în anii puterii populare, în Valea Jiului, ca expresie a politicii PCR privind industrializarea socialistă a țării. În sală se găsesc grafice (investiții în industria carboniferă între anii 1949 şi 1970, producția de cărbune din Valea Jiului, începând cu anul 1949), schemele diferitelor instalații şi motoare, ventilatoare etc., harta exploatărilor miniere

modernizate la zi, fotografii (termocentrala de la Paroşeni, preparațiile de la Petrila şi Coroieşti, laboratorul SCSM ş. a.), frumoase machete (câmpul minier Livezeni, incinta viitoarei mine Livezeni, turn de extracție cu maşină multicablu în construcție la Uricani etc.), metode de exploatare din care unele inițiate în Valea Jiului ş. a.

Organizarea ştiințifică a muzeului îl ajută pe vizitator să cunoască întreaga evoluție a tehnicii miniere din Valea Jiului, precum şi viața socială a muncitorilor mineri" [1303].

În ultimii 4-5 ani, prin efortul celor care lucrează la Muzeu, colecția de bază a fost îmbogățită cu noi exponate obținute prin donații sau aflate în custodia instituției.

În **Sala 1** a fost amenajat un colț dedicat Sfintei Mare Mucenițe Varvara, protectoarea minerilor.

Sub harta care reprezintă perimetrele miniere, a fost expusă, în trei vitrine, o colecție de minerale, pe lângă care se mai află mai multe machete, dintre care macheta unei maşini de extracție de tip SKIP şi cea a unei colivii cu un etaj, dotată cu un vagonet, constituie cele mai recente achiziții. În fața colecției de minerale este expus un dispozitiv de legare a cablurilor pentru colivii (DLC-1) în mărime naturală.

Sala 2 a fost îmbogățită cu o colecție de fosile şi roci cu urme de plante. În urma unor demersuri s-a reuşit salvarea de la distrugere a unei plăci din beton, pe care, sub simbolul mineritului, este trecut anul în care a fost realizat primul drum pavat în oraşul Petroşani.

Având legătură cu exploatarea aurului aluvionar din Valea Jiului, tot în această sală este expusă o machetă a unui şteamp cu şase săgeți. Fiindcă, pe lângă căruciorul pentru transportul apei ce exista în muzeu, s-a reuşit recuperarea unei bucăți din şina de cale ferată ce a fost montată la Mina Deak/Petrila, au fost expuse şi două mijloace de avertizare acustică, unul manual şi unul acționat electric.

Sala 3 a fost îmbogățită prin expunerea a doi stâlpi hidraulici de susținere în mărime naturală. De asemenea, au fost expuse două centrale electrice manuale recuperate de la Mina Aninoasa, închisă în anul 2004, la care a fost alăturată o altă centrală telefonică recondiționată, aflată în depozitul Muzeului. Tot aici, pentru a ilustra evoluția acestor mijloace de comunicare, au fost expuse două tipuri moderne de telefoane pentru subteran.

Foto 316 – Imagine din sala 3
a Muzeului Mineritului

Alături de lămpile speciale folosite la măsurarea gazului metan existente a fost expus şi ultimul tip de lampă pe benzină folosit pentru măsurarea gazului: lampă de tip Sadu III, pentru a putea realiza trecerea spre mijloacele moderne de măsurare a gazelor din subteran, reprezentate aici, prin două tipuri de interferometre, două tipuri de metanometre pentru muncitori şi două tipuri de metanometre pentru personalul tehnic şi măsurătorii de gaze; a fost expusă şi o lampă pentru mineri prevăzută cu un sistem de avertizare în cazul apariției concentrațiilor mai mari de 2% CH_4.

Din depozitul Muzeului a fost expus, după recondiționare, un ventilator pentru aeraj parțial care era acționat doar cu aer comprimat şi a cărui debit se reglează printr-o uşiță.

[1303] Ion Poporogu, Mircea Munteanu, *Muzeul Mineritului din Petroşani*, în „Revista Muzeelor", V, nr. 2, 1968, p. 137-139.

Sala 4 a fost reamenajată, lăsându-se fotocopiile expuse, dar organizându-se o expoziție cu aparate de salvare, aflate în colecția Muzeului sau primite în custodie. Colecția aparatelor specifice activității de salvare a fost completată cu câteva tipuri de măşti individuale de salvare, dar şi cu o salopetă specială pentru salvatorii minieri.

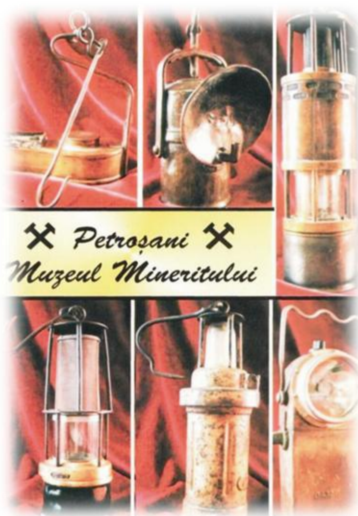

Foto 317 – De la ştearţ la lampa cu acumulatori

Foto 318 – Susţinere cu stâlpi de lemn

În **Sala 5** pe lângă exponatele existente s-a aşezat un rastel cu mai multe perforatoare aflate în dotarea Muzeului.

În **Sala 6,** exponatelor deja existente li s-a alăturat o machetă ce reprezintă mai multe variante de susținere în beton a lucrărilor miniere. De asemenea, s-a realizat o expoziție cu uniforme minereşti: o uniformă de miner de la sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea; uniforme pentru mineri din perioada de după Al Doilea Război Mondial; uniformă purtată de studenții Institutului de Mine din Petroşani.

Pentru a reprezenta codul culorilor cu ajutorul căruia sunt recunoscute categoriile profesionale în subteran, s-a realizat un panou pe care este prezentată o evoluție a căştilor de protecție pentru mineri şi acest cod.

În **Sala 7,** pentru a marca, în anul 2008, Ziua Minerului s-a organizat, împreună cu Stația Centrală de Salvare Minieră din Petroşani o expoziție de aparate de salvare. Pentru a face vernisajul mai deosebit s-a organizat şi un exercițiu de salvare, care s-a desfăşurat în spațiul de trecere dintre Sălile 6 şi 7, spațiu care a fost transformat într-o porțiune de galerie armată în lemn. După terminarea expoziției galeria nu a fost dărâmată şi a fost completată cu alte dotări.

Sala 7 s-a completat cu: Unitatea centrală de telemonitorizare a metanului din subteran, recuperată de la Mina Dâlja, şi care are montată ultima diagramă de măsurare înregistrată înaintea închiderii minei în 27 octombrie 1963; tipuri de traductoare ce fac parte din ansamblul instalației de măsurare a gazelor din subteran; cameră de luat vederi pentru subteran; interfon pentru subteran; cititor de cartele pentru pontaj, echipament ce face parte din sistemul de dispecerizare de la o mină; o machetă care prezintă susținerea mecanizată într-un abataj frontal şi o machetă a unui vagon de tip KUSF folosit pentru transportul cărbunelui pe calea ferată. Acolo unde s-a considerat necesar, au fost inserate fotografii care prezintă diferite aspecte ale activității din subteran atât cea din trecut, cât şi cea din prezent.

La intrarea în muzeu este expusă o lucrare ce aparține artistului plastic Eugen Herbei, care a fost recuperată, reprezentând un cap de miner. Lucrarea este montată la Stația Centrală de Salvare Minieră din Petroşani, de către personalul Muzeului în colaborare cu Secția Numismatică Petroşani.

Curtea muzeului a fost reamenajată în totalitate, exponatelor existente alăturându-li-se: un vagonet pentru transportul cărbunelui; un vagonet de tip Monoray; o maşină de torcretat; un compresor de tip Flotmman din anul 1935.

Muzeul Mineritului rămâne până astăzi principala instituţie muzeală din Valea Jiului, Cartea de impresii, deschisă la 4 august 1967, fiind o dovadă a impactului avut asupra vizitatorilor, de descoperirea, prin intermediul obiectelor din Muzeu, a drumului parcurs de bazinul carbonifer al Văii Jiului, de la mijlocul secolului al XIX-lea şi până astăzi.

LABORATOARELE DE GEOLOGIE ALE UNIVERSITĂŢII PETROŞANI

Laboratoarele de Geologie ale Universităţii din Petroşani sunt destinate în special studiului şi cercetării, adresându-se astfel îndeosebi studenţilor şi cadrelor didactice. Chiar şi aşa, ele sunt disponibile şi publicului larg, vizitatorii găsind aici unele dintre cele mai spectaculoase „bijuterii ale Pământului”. Acestea cuprind în cele trei colecţii distincte, eşantioane unice de minerale, roci, minereuri şi fosile, provenite atât din subsolul ţării noastre, cât şi din străinătate.

Foto 319 – Laboratorul de Mineralogie şi Petrologie

Rigurozitatea ştiinţifică în modul de expunere, pe de o parte şi, frumuseţea inegalabilă a florilor de mină, pe de altă parte, fac din aceste laboratoare cel mai vizitat dintre obiectivele universităţii petroşenene. De la copiii de grădiniţă la ambasadori sau chiar şefi de stat, oricine trece pragul Universităţii din Petroşani va poposi pentru câteva clipe şi în laboratoarele de geologie ale prestigioasei instituţii de învăţământ, pentru a-şi bucura ochiul, mintea şi sufletul cu aceste comori ale Terrei.

Foto 320 – Laboratorul de Paleontologie şi Stratigrafie

Foto 321 – Laboratorul de Geologie Economică

Exponatele provin atât din România, cât şi din străinătate, colecția fiind opera mai multor cadre didactice, cercetători, donatori sau studenți, între care un aport deosebit au avut: Maria Fildan, Ion Berindei, Mihai Pătraşcu, Emil Pop, Valeria Popa, Nicolae Ungureanu, Mircea Ionescu, Ana Dobrescu, Elena Poporogu şi Ştefan Haralambie. Proveniența eşantioanelor mai este legată atât de unele expediții ştiințifice, cât şi de schimburi cu instituții omoloage sau alți colecționari.

În funcție de natura exponatelor acestea sunt grupate în trei săli distincte, conturându-se astfel tot atâtea laboratoare-muzeu, după cum urmează: Laboratorul de Mineralogie şi Petrologie, Laboratorul de Geologie Economică şi Laboratorul de Paleontologie şi Stratigrafie.

LABORATORUL DE MINERALOGIE ŞI PETROLOGIE

Laboratorul de Mineralogie şi Petrologie a fost creat în special pentru aplicațiile practice ale studenților, în cadrul acestui laborator-muzeu fiind expuse în vitrine peste 1.200 de eşantioane de minerale şi roci, studenții beneficiind şi de alte peste 2.300 de eşantioane pentru studiu. Frumusețea şi unicitatea acestor exponate poate fi admirată însă de toți cei care îndrăgesc minunile celui mai desăvârşit arhitect – natura – în acest scop accesul grupurilor de vizitatori fiind permis atât în cadrul unor întâlniri de tipul „Ziua porților deschise", „Şcoala altfel" etc., dar şi individual, astfel încât programul de studiu al studenților să nu fie perturbat.

Foto 322 – Marcasită şi pirotină

Ocurența (localizarea geologică) acestora este una foarte variată existând eşantioane de pe întreg cuprinsul țării, iar în ceea ce le priveşte pe cele din străinătate – sunt reprezentate continentele european (Germania, Italia, Grecia, Slovacia, Bulgaria), african (Deşertul Sahara), american (Chile) şi asiatic.

Foto 323 – Ghips, varietatea „Trandafirul deşertului"

Colecția de minerale reunește peste 50% dintre exponate, acestea fiind organizate după clasificarea sistematică, în vreme ce rocile sunt expuse după tipul genetic: magmatic, metamorfic și sedimentar. De asemenea, există și o foarte bogată colecție de secțiuni prin toate tipurile de minerale și roci, ceea ce permite studierea lor microscopică.

Colecția se încheie cu o cuprinzătoare expoziție de combustibili fosili solizi, respectiv cărbuni humici (turbă, lignit, cărbune brun, huilă și antracit) și șisturi bituminoase ce provin din cele mai reprezentative zăcăminte românești și mai ales din Bazinul minier al Văii Jiului. O completare a acestei expoziții vom regăsi apoi și în Laboratorul de Geologie Economică.

Foto 324 – Pirită

Foto 325 – Sferule de marcasită

Foto 326 – Huilă
de Valea Jiului

Foto 327 – Opal

LABORATORUL
DE GEOLOGIE ECONOMICĂ

Cele 12 vitrine ale acestui laborator găzduiesc peste 600 de eșantioane aparținând diferitelor tipuri de zăcăminte de substanțe minerale utile solide din România și din întreaga lume (Sudan, Namibia, Brazilia, Cehia, Slovacia, Africa de Sud, Mexic, Grecia, Serbia, Slovenia, Bulgaria ș. a.).

Colecția mai cuprinde cca 600 de eșantioane ca material didactic, dar și numeroase șlifuri (secțiuni lustruite) destinate studiului și cercetării științifice.

Peste 1.200 de eșantioane acoperă prin caracteristicile lor cele mai importante trăsături structurale, texturale, mineralogice și genetice ale tuturor provinciilor metalo-genetice din România.

Foto 328 – Minereu de fier,
Vadul Dobrii

Exponatele sunt clasificate, după tipul lor, pe grupe de zăcăminte metalifere (feroase şi neferoase) şi zăcăminte nemetalifere; de asemenea după geneză, dar şi în funcție de proveniența lor, fiind destinate atât studiului macroscopic, cât şi microscopic.

Colecția de combustibili fosili solizi este completată de eşantioane de cărbuni ce provin din Bazinul minier al Văii Jiului şi Țebea, întregind astfel sfera exponatelor ce curprind zestrea de substanțe minerale utile a județului Hunedoara. Aparținătoare ale aceluiaşi tezaur de excepție sunt şi eşantioanele de minereuri auro-argentifere, cuprifere, plumbo-zincifere, feroase etc., colectate din localități hunedorene precum Deva, Brad, Săcărâmb, Coranda-Hondol, Certej, Ghelari-Teliuc etc.

Foto 329 – Cupru nativ,
Băiţa Bihor, jud. Bihor

Un loc aparte în colecție îl dețin minereurile cu conținut în telur (metal ce a fost descoperit în România în 1782 de către cercetătorul austriac Franz-Joseph Müller von Reichenstein), aşa-numitele telururi auro-argintifere de tipul *nagyagit*-ului (cunoscut şi sub denumirea de *săcărâmbit* după localitatea hunedoreană Săcărâmb, unde a fost evidențiat pentru prima dată) şi *silvanit*-ului.

Foto 330 – Minereu de aur şi argint, Săcărâmb, com. Certeju de Sus

Remarcabile sunt şi eşantioanele de roci ornamentale şi decorative din România şi îndeosebi cele de pe cuprinsul județului Hunedoara, precum varietățile de andezite, travertine, calcare cristaline-marmure, roci silicifiate de tipul agatelor, calcedoniilor şi jaspurilor etc.

Foto 331, 332, 333 – Andezit, travertin, marmură

**LABORATORUL
DE PALEONTOLOGIE ŞI STRATIGRAFIE**

Creat pentru aplicațiile practice de paleontologie/micropaleontologie şi stratigrafie ale studenților, acest laborator-muzeu cuprinde peste 700 de eşantioane expuse în 17 vitrine. Alte 100 de eşantioane sunt destinate exclusiv studiului, constituind un bogat material didactic, alături de numeroase secțiuni şi preparate micropaleontologice. Toate surprind diferite stadii evolutive ale vieții pe Pământ, sugerând totodată şi modificările paleoclimatice suferite de-a lungul timpului de Terra, publicul larg regăsind şi în acest loc bucuria întâlnirii cu natura în toată splendoarea ei.

Exponatele cuprind faună şi floră fosilă marină şi continentală, dar şi eşantioane de rocă în care au rămas întipărite mărturii ale transformărilor diverse suferite de scoarța terestră, precum cutări, falieri, urme de valuri etc.

Foto 334 – Amonit de tip *Lytoceras*

Foto 335 – Ou fosil de dinozaur

Vedeta expoziției paleontologice este indiscutabil un cuib cu ouă de dinozauri. Aceste fosile, precum şi alte resturi osteologice, sunt relicve ale unui extraordinar ecosistem ce în urmă cu peste 65 de milioane de ani domina o suprafață echivalentă cu o treime din suprafața actuală a României şi se dezvolta sub forma unei insule din Marea Tetys chiar în zona Depresiunii Haţeg de astăzi.

Foto 336 – Carapace de *Trionix*

Foto 337 – Molar de mastodont

Foto 338 – Trunchi silicifiat

Foto 339 – Secţiune prin *Nautilus*

Botezată de cercetători *Insula Hațeg* din motive lesne de înțeles, aceasta reprezenta alături de împrejurimile ei un habitat excelent atât pentru *dinozaurii pitici* (aşa cum au fost numiți dinozaurii din această regiune a globului pentru faptul că aveau o talie micşorată față de rudele lor directe de pe alte continente), cât şi pentru crocodili, broaşte țestoase, multituberculate (strămoşii mamiferelor), moluşte terestre şi marine etc.

Mai pot fi admirate în această colecție resturi fosile (impresiuni de frunze, rădăcini, trunchiuri etc., care au stat la baza formării zăcămintelor de cărbuni din Bazinul Minier Petroşani) ale unor plante ce compuneau în trecutul geologic flora unui spațiu ce din punct de vedere geografic corespundea Văii Jiului de astăzi. Din acelaşi spațiu şi timp provin şi fosile ale unor specii, precum *Antracotherium* (un strămoş al porcului) şi *Trionix* (broască țestoasă).

MUZEUL ŞCOLAR DE ETNOGRAFIE ŞI ISTORIE LOCALĂ „MESAJUL STRĂBUNILOR” URICANI

Localitatea Uricani este aşezată în partea de sud-vest a Depresiunii Petroşani, pe malurile Jiului de Vest, fiind cea mai sudică aşezare a județului Hunedoara. Denumirea ei provine de la locuitorii care au venit în secolul al XVIII-lea din Țara Hațegului, mai precis din Uric, sat atestat documentar din anul 1473. Uricani-Hobiceni (cum s-a numit până la 1918) era un sat risipit, ca mai toate aşezările de munte, cu gospodării construite de locuitori, fiecare pe proprietatea lui. Ca o dovadă a simțului de proprietate, mormintele şi le săpau tot pe pământul pe care îl foloseau, acestea reprezentând o marcă, o pecete că sunt stăpânii locului din moşi strămoşi.

La noi în țară, muzeul şcolar are o veche tradiție. Începând cu secolul al XV-lea, unele şcoli au beneficiat de colecții muzeale, în care se aflau elemente de ştiințele naturii sau de istorie. În județul Hunedoara, în 1872, ia ființă muzeul şcolar de la gimnaziul din Brad.

Dorința de a înființa un muzeu şcolar de etnografie şi istorie locală a apărut cu mulți ani în urmă, când programa şcolară atrăgea atenția dascălilor spre acest sector al cunoaşterii, ca un prim capitol în studierea „Istoriei Românilor”. Imboldul a avut un impact pozitiv în activitatea didactică, deoarece este mult mai uşor să începi studiul istoriei din zona natală, „din pragul casei părinteşti” pe care copilul o percepe ca pe o realitate concretă, fără de care n-ar fi fost posibilă existența lui.

Ținând cont de toate condițiile ştiințifice pe care trebuie să le îndeplinească un muzeu şcolar, împreună cu elevii, s-a început achiziționarea, recondiționarea, clasificarea, înregistrarea şi expunerea elementelor de etnografie şi istorie locală din zona localității Uricani. Muzeul a funcționat, începând cu anul 1978, în sediul Casei de Copii Şcolari Uricani. Din februarie 2002, a fost transferat în incinta Şcolii Generale nr. 2 Uricani, sub denumirea de **Muzeul şcolar de etnografie şi istorie locală „Mesajul Străbunilor”**. Pe parcursul anilor, colecția a fost îmbogățită, astfel că astăzi se poate considera un adevărat patrimoniu al istoriei locale. Toate obiectele sunt autentice, au aparținut locuitorilor din Uricani, mai puțin vatra şi căloniul, care au fost reconstituite împreună cu elevii, în primăvara anului 2002.

Trecând în linişte pragul muzeului, se poate descifra „mesajul străbunilor”, parcurgând cele şaisprezece sectoare în care este structurat muzeul.

Costume naționale. Portul popular al momârlanilor, populație cu ocupație predominant pastorală în trecut, prezintă asemănări cu costumul mărginenilor, dar şi cu cel al hațeganilor. Costumul femeiesc este compus din îmbrăcămintea capului, cămaşă, opreg, şurț, brăcire şi încălțăminte, iar costumul bărbătesc fiind alcătuit din căciulă sau pălărie, cămaşă, cioareci, brâu şi încălțăminte.

Foto 340 – Costum popular femeiesc şi bărbătesc

Nunta – moment important în viața omului. În viața omului şi implicit în a comunității din care face parte, există trei momente importante: botezul, nunta şi înmormântarea. Nunta (uspățul) este reprezentată în muzeu prin următoarele elemente: lada de zestre (săcrini), plosca şi tablouri cu reproduceri de fotografii care surprind atmosfera nunților de altădată.

Păstoritul – ocupație tradițională. Obiectele din muzeu vorbesc despre viața la stână, relațiile interumane, activitățile specifice păstoritului: cuțitul din lemn pentru tăiat mămăliga, mestecălăul de mămăligă, mestecătorul de urdă (ştircă), foarfecele de tuns oile, clopote şi badice, răbojuri, bâta şi fluierul ciobanului.

Industria casnică textilă. La Uricani, industria casnică textilă era pusă în evidență prin prelucrarea cânepii şi a lânei. În vederea prelucrării cânepii, se foloseau o seamă de unelte precum: melița de lemn, piepteni de lemn cu dinți de fier (darac), peria de păr (chefea) pentru pieptănat fuioarele, troaca pentru ales sămânța, fuse, furci de tors, răşchitorul, vârtelnița, pârlăul (butucul de salcie scobit) pentru albit jirebiile (sculuri de ață pentru urzitul pânzei). Prelucrarea lânii impunea folosirea foarfecelor de tuns, troaca, coşul de nuiele, precum şi furca de tors, fusul, sucitoarea, răşchitorul, sucala cu țevi, vârtelnița şi războiul de țesut.

Foto 341 – Încăpere de locuit (reconstituire)

Vatra, masa, lavița, patul – încăpere de locuit (secolul al XIX-lea). Muzeul încearcă să reconstituie o parte din spațiul locativ familial din Uricani, la sfârşitul secolului al XIX-lea. Casa era clădită din lemn de brad, tăiat din pădure toamna târziu sau iarna, cioplit sub formă de bârne şi clădit cu îmbinare la colțuri, în coadă de rândunică sau în „burete" (bârnele se prelungesc în exterior). Fundația era din piatră de râu, înălțată la suprafața pământului cel puțin 50 de centimetri, astfel că urcai două trepte până la nivelul târnațului. Casele nu erau podite, podeaua din scândură de brad fiind utilizată după începutul secolului al XX-lea. Este interesantă uşa casei, care se deschidea întotdeauna spre interior, mult mai mică decât un stat de om. Ca să intri în încăpere trebuia să apleci capul şi să păşeşti cu atenție peste pragul înalt de aproximativ 30 de centimetri.

Foto 342, 343 – Unelte utilizate
în gospodăria tradiţională din Valea Jiului prezente în muzeu

Acoperişul era din prăştilă (şindrilă), în două sau patru ape, fără horn. Focul pentru pregătirea hranei, pentru încălzit şi adesea pentru iluminat, era făcut pe vatră, zidită din pietre de râu, lipite cu lut. Pe vatra reconstituită din muzeu se găsesc vasele de lut de diferite mărimi, țestul din tuci pentru făcut mălai, ciuhaiul de mămăligă, suspendat cu un lanț, care era legat de un lemn transversal prins la nivelul pereților numit „cocău". Lângă vatră se află masa scundă, rotundă, gândită astfel încât să cuprindă în jurul ei pe toți ai casei, de la mic la mare. Tot lângă vatră, la nivelul căloniului, era prins pe perete în cune (cuie de lemn) blidarul (suportul pe care erau aşezate blidele din lemn de mesteacăn sau de lut). Deasupra lui se aflau frumos aranjate linguri de diferite mărimi, funduri pentru mămăligă, cuțitul din lemn şi mestecălăul. Lângă peretele opus vetrei se afla patul simplu, în care se aşeza fân drept saltea, iar în secolul al XX-lea fofeze de cucuruz (pănuşi), peste care se punea un țol. Pentru acoperit se folosea pricoița, un fel de pătură mai groasă țesută din lână şi apoi bătută în piuă. Lângă pat peretarul, un covor special țesut pentru decorarea peretelui, iar deasupra capului, icoana cu fecioara şi pruncul.

Unelte pentru transport: târsul, năglabul, țolul, parii pentru fân, roaba, mâțele, sania de mână, sania trasă de cal şi căruța.

Unelte pentru prelucrarea lemnului. La pădure erau nelipsite firezul (ferestrăul, joagărul) şi securea pentru tăierea copacilor (brazi şi fagi), lemnul rezultat fiind folosit în construcții sau încălzirea locuințelor. Pentru decojit şi cioplit lemnul era folosită barda**,** ascuțită aproape zilnic cu ajutorul tocilei**.** La găurit se foloseau sfredere (burghie) de diferite mărimi, iar la fasonarea scândurilor se apela la rindele sau jilău. Menghina era suplinită de scaunul pentru tras**,** unde se puteau finisa prăştilă, doage pentru ciubere şi donițe etc. Nelipsite din atelier erau dălțile, ciocanul din lemn sau din fier, gărdinarul pentru fixat fundul ciuberelor, compasul, rigla din lemn, raşpălul ş. a.

Vase folosite la stână. În general, vasele folosite la stână serveau preparării brânzei sau altor derivate din lapte (urdă, smântână, unt etc.). Aceste vase erau preponderent din lemn (bote şi botițe, ciubere, bădâne, donițe, şiştare şi strungărețe) sau fontă (ciuhae, laboşe, căldări).

Foto 344 – Vase din lemn folosite la stână

Foto 345 – Ceramică din diferite zone ale ţării

Ceramica. Primele vase de lut au fost aduse din Țara Haţegului, de la Baru Mare, Livadia de Coastă şi Livadia de Câmp. Legăturile economice cu nordul Olteniei au favorizat aducerea pieselor de ceramică din zona Gorj (Arcani, Dobrița, Runc etc.). Oalele erau aduse de către oltence, târgul realizându-se sub formă de troc, adică schimbate pe brânză, dar mai ales pe lână (cantitatea de lână cuprinsă în interiorul unei oale reprezenta prețul vasului respectiv).

Alături de vasele din aceste zone, mai sunt semnalate, în mai mică măsură, vase din alte zone cum ar fi Țara Zarandului sau din Secuime, iar mai aproape de zilele noastre, chiar din Moldova. Ceramica de Bar şi Livadia este reprezentată prin mai multe tipuri de vase, caracterizate prin pereți subțiri, de aceea unele dintre ele erau protejate din împletituri din sârmă, realizate de cei ce le utilizau.

Şcoala. În muzeu, sunt expuse manuale (din perioada interbelică, până la 1989 şi după), un certificat de atestare profesională obținut de un localnic la şcoala din Folt (Orăştie), în 1942, carnet de elev, certificate de absolvire, diplomă de merit, penar, fotografii.

Foto 346 – Icoane pictate pe lemn, pe sticlă sau imprimate pe hârtie

Biserica. Este reprezentată prin icoane pictate pe lemn, pe sticlă sau imprimate pe hârtie, pistolnice, o biblie din 1910, cărți cu caracter religios etc. Toate ne vorbesc despre oamenii localității noastre ca fiind creştini din moşi-strămoşi, chiar dacă uneori au trebuit să suporte anumite constrângeri din partea autorităților care s-au perindat la conducerea țării.

Armata. Până în anul 1918, tinerii din Uricani au fost obligaţi să slujească sub arme mai întâi în armata imperială habsburgică, apoi, după 1867, în cea austro-ungară. Muzeul prezintă fotografii în acest sens, o copie după un livret militar, cartuşieră plus tuburi de cartuşe şi o baionetă cu teacă. După Unirea cu România din 1918, tinerii din localitate sunt prezenţi în armata română şi participă la războiul din 1941-1945. Şi această perioadă este marcată prin exponatele din muzeu: copie de livret militar, fotografii etc.

Foto 347 – Cartuşieră, tuburi de cartuşe şi baionetă cu teacă

Participanţi la Marea Unire. Delegaţia de parlamentari ai Văii Jiului care a participat la Alba Iulia, votând Unirea cu România, era compusă din deputaţi de drept: preotul Nicolae Zugravu din Lupeni-protopop greco-catolic; dr. Dominic Stanca, reprezentantul Reuniunii femeilor greco-orientale din Petroşani; Ioan Cioară din Lupeni şi reprezentantul Reuniunii învăţătorilor greco-catolici din ţinutul Haţegului.

Foto 348 – Colecţie de tablouri prezentată în muzeu

Deputaţi aleşi de Cercul electoral Haţeg: Trifu Maxer, din satul Uricani-Hobiceni; Petru Daj, din comuna urbană Petroşani. Dintre aceştia, trei sunt prezenţi în muzeul nostru: Nicolae Zugravu (1871-1940), Trifu Maxer (1896-1964), Dominic Stanca (1892-1972).

Colecția numismatică. Reprezintă o dovadă a scurgerii timpului istoric pe un anumit teritoriu, gradul de civilizație şi cultură al poporului respectiv. Muzeul şcolar „Mesajul Străbunilor" are în colecția numismatică monede şi bancnote din perioada regală (Carol I şi Carol al II-lea), perioada socialistă (1947-1989) şi perioada postdecembristă (din România şi Europa).

Mineritul la Uricani. Mina Uricani a fost deschisă, prin „lovituri de târnăcop", în data de 17 februarie 1947. Asemeni pionierilor în istoria mineritului, şi aici primele mijloace de muncă au fost ciocanul mineresc, picamerul, perforatorul şi lopata, transportul pe galerie realizându-se cu rânza de lemn şi roaba până la gura rostogolului. În anul 1949, Mina Uricani a devenit unitate de sine stătătoare. Pe raza administrativă a oraşului Uricani au mai funcționat EM Câmpul lui Neag şi EM Valea de Brazi. Mineritul este reprezentat în muzeu prin: unelte (cramp, vârf pentru picamer, lămpi, bidon pentru apă), fotografii.

Foto 349 – Lămpaşe utilizate de mineri

Muzeul „Mesajul Străbunilor" este primul muzeu şcolar de etnografie şi istorie locală din Valea Jiului, un muzeu şcolar bine structurat, care permite folosirea izvoarelor de istorie locală în bune condiții, conducând la trezirea, în rândul elevilor, a pasiunii pentru studiu şi cercetare.

COMPLEXUL ETNOGRAFIC „SF. VARVARA" PETROŞANI

De peste patru decenii, preotul Octavian-Nicolae Pătraşcu depune eforturi pentru construirea şi amenajarea unui muzeu al Văii Jiului, pe terenul parohiei, lângă cimitirul parohial „Poieni", sau pe platoul din fața bisericii parohiale „Sfinții Împărați", în care să fie incluse: biserica veche „a Sinonilor" – cea mai veche şi autentică biserică din Valea Jiului, o casă veche „dacică" – supranumită „cula cu ocol închis", o moară veche, piua cu văioagă – pentru finisarea țesăturilor din lână, gater, toate din lemn şi acționate cu apă, o stână veche pentru oi, afumătoare pentru fructe etc.

Nerenunțând nici la proiectul mai vechi privind înființarea unui muzeu etnografic, s-a descoperit ultima casă veche cu „meşter grindă", în Sălătruc, cătunul Baraieci, sus pe deal, în fața gării Livezeni, veche de peste două veacuri, după mărturisirile foştilor proprietari Iacob şi Ioana Natanga. Urmaşii lor, văduva Lucreția lui Petru Natanga Dragomir şi nepoții Ioana şi Petru Luca, construindu-şi o casă nouă, au oferit vechea casă, strămutată în partea nordică a curții Bisericii parohiale „Sf. Varvara", ulterior restaurată de meşterul local Aurel Vreja.

Foto 350, 351 – Casă tradiţională momârlănească (transformată în muzeu) şi biserica de lemn din cadrul Complexului Etnografic „Sf. Varvara" Petroşani

Casa este construită din bârne de brad cioplite – încheiate în coada de rândunică aşezate pe temelie de piatră de Jiu, având o lungime de 8 m şi lățimea de 5 m. Accesul se face printr-o tindă (târnaț) lungă de 8 m şi lată de 1 m. Casa are două încăperi cu tavan din lemn şi grinzi transversale la vedere. Tavanul este susținut în mijloc de grinda longitudinală – meşter grinda – care măreşte rezistența tavanului la greutățile depozitate în pod de către proprietari. Încăperile sunt prevăzute cu uşi masive şi cinci ferestre cu un singur rând de geamuri şi despărțituri în formă de cruce. Acoperişul este din şindrilă de brad având o înclinare mare pentru scurgerea rapidă a apelor de ploaie şi a zăpezii.

Foto 352, 353 – Imagini din interiorul muzeului

După terminarea lucrărilor pregătitoare am amenajat muzeul, fiind ajutați de muzeografii din Slătioara, Leana şi Petru Gălatan. În târnaț sunt agățate pe un cuier din lemn, cojoace şi şube, unelte meşteşugăreşti. În curtea exterioară sunt expuse două căruțe vechi, recondiționate. În prima încăpere s-a amenajat vatra cu țestul pentru copt mălaiul sau pâinea, căldăruşa pentru mămăligă, fript cârnații şi slănina, oala de pământ pentru fiert sarmalele. Tot aici s-a amenajat patul simplu cu strujac din cânepă şi umplut cu foi de porumb, acoperit cu „pricoițe din lână". Lângă pat se află leagănul pentru copii. Pentru

iluminat s-a expus un lămpaş cu petrol. Tot aici au mai fost expuse şi alte obiecte: fier de călcat, covată pentru frământat pâinea, blide şi linguri din lemn. Pe „meşter grindă” sunt atârnate ulcele şi ulcioare, pe pereți sunt agățate blide şi, deasupra lor, ştergare țesute în război.

În camera a doua se află expus un război de țesut şi obiecte tradiționale: furci şi fuse, sucale pentru înfăşurarea firului pe țevi, răşchitoare, vârtelniță, spata de țesut etc. Tot aici se mai află expuse şi alte obiecte: ladă de zestre, laviță, masă şi scaune mici din crengi de brad, ceas, cântar cu greutăți, lămpi cu gaz, obiecte de îmbrăcăminte pentru femei şi bărbați, opinci şi cizme, fotografii vechi, prapuri vechi bisericeşti, steaguri de pițărăi etc.

Foto 354 – Prapur vechi bisericesc

Foto 355 – Steaguri de pițărăi folosite la colindatul de Crăciun

Concomitent s-a construit, sub conducerea meşterului Vasile Patcas, în partea de sud a Sf. Biserici, o stână, copie fidelă a vechilor stâne cu țarc şi strungă pentru oi, construită din bile de brad rotund, pe temelie de piatră de Jiu. În tindă este o laviță pentru odihnit şi un cuier pentru cojoace. Stâna este prevăzută cu toate ustensilele folosite: laviță, polițe, blide, donițe, ciubere, căldare, vatră de foc. Stâna nu are tavan. Este acoperită cu şindrilă de brad pentru ca fumul să se ridice şi să se împrăştie spre a întări grinzile şi şindrila. Atât pe stână, cât şi pe casa muzeu sunt fixate cruci din lemn după obiceiul creştinesc şi strămoşesc.

Foto 356 – Stână caracteristică zonei momârlanilor

Foto 357 – Spaţiul din stână unde se prelucrează laptele

Acest complex etnografic este mereu vizitat şi admirat de credincioşi şi numeroşi turişti din țară şi de peste hotare, vizitatorii admirând vechimea şi originalitatea clădirilor şi obiectelor expuse.

MUZEUL „MOMÂRLANULUI” DIN SLĂTIOARA – PETROŞANI

La circa 1,5 km după ieşirea din Petroşani, pe traseul spre Cabana Rusu, în satul numit Slătioara, a fost amenajat un muzeu al „momârlanului”, situat într-una din vechile case care se mai păstrează în această zonă etnofolclorică a Văii Jiului. Casa este situată pe un platou şi reprezintă „o casă autentică din bârne de lemn pe o fundație din piatră”. Casa are o vechime de peste 170 de ani şi a aparținut Mariei Litroane şi este compusă din două odăi. În prima sunt expuse obiecte constând din vase din ceramică (blide, ulcioare, căni, oale şi alte obiecte din bucătăria țărănească).

Foto 358 – Casă tradiţională momârlănească care adăposteşte Muzeul etnografic

În această cameră mai sunt expuse un număr mare de costume populare, un război de țesut echipat cu toate ustensilele necesare, precum şi o vârtelniță. În cea de-a doua cameră este ilustrat un aspect de nuntă momârlănească. Locul nuntaşilor este luat de o serie de păpuşi îmbrăcate în costume populare. Tot aici mai sunt expuse şi costume populare, de bărbați şi femei, bituşti, cojoace, iar de tavan atârnă un impresionant steag al pițărăilor din Slătioara. În cele două săli sunt „prezente” circa 1.000 de obiecte. De pereții exteriori ai casei atârnă un număr mare de obiecte constând din piese de uz gospodăresc, roți de car, sanie, greble, furci pentru fân etc.

Foto 359, 360 – Muzeul „Momârlanului” Slătioara. Aspecte din expoziţia etnografică

Obiectele au fost strânse prin grija lui Petru Gălăţan şi a Lucreţiei Elena Mălinesc şi ele provin din satele Slătioara, Livezeni, Coasta, Dâlja şi Maleia. În apropierea sa au fost ridicate câteva căbănuţe cu dotările necesare pentru a fi cazaţi vizitatorii care doresc să petreacă câteva zile în zona feerică a Parângului.

La Jieţ a fost amenajat un interior de casă momârlănească, unde sunt expuse o serie de obiecte păstrate de la Ioan şi Maria Gălăţan Nemeş. Sunt prezente aici şi alte piese deosebit de valoroase: un blid de lemn din anul 1913, un fluier lucrat de vestitul Răduca, bădâniul pentru făcut unt, un ţest pentru copt pâinea, un plug din lemn, de prin anii 1870, un steag al piţărăilor din Jieţ şi altul din satul Cimpa.

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ „OVID DENSUSIANU” HUNEDOARA-DEVA

Instituție publică de cultură cu caracter enciclopedic, parte integrantă din sistemul informațional şi care se adresează tuturor categoriilor sociale pentru informare, documentare, studiu şi lectură, Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu” Hunedoara-Deva a primit statutul de bibliotecă a fostei regiuni Hunedoara în anul 1951, ca urmare a măsurilor luate de guvernul existent la acea dată de reorganizare a bibliotecilor publice din țară.

Foto 361 – Biblioteca Judeţeană „Ovid Densusianu” Hunedoara-Deva

Desigur, Biblioteca Județeană nu a apărut din senin. Trebuie amintit faptul că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, într-o perioadă de puternică afirmare a culturii în toate ținuturile româneşti, în cele mai mari localități ale comitatului Hunedoara au început să se înființeze societăți de lectură, nucleul viitoarelor biblioteci publice din acele localități.

La Orăştie, important centru cultural din ținutul Hunedoarei, există menționată în anul 1864 activitatea unei *Societăți de lectură a elevilor români* de la liceul din localitate. Aceasta avea preocupări legate de lectură, limba română, cartea şi cunoştințele din domeniul culturii şi literaturii române[1304]. Mai târziu, în anul 1883, Casina română de la Orăştie se constituie în *Societatea de lectură a inteligenței române din Orăştie şi jur*[1305].

În localitatea Simeria, în ziua de 15 ianuarie 1882, la scurtă vreme de la inaugurarea clădirii gării, funcționa în incinta acesteia un cerc de lectură al funcționarilor feroviari, spațiul din clădire fiind atribuit gratuit de către conducerea EEV (Prima Societate de Cale Ferată din Transilvania).

Peste un deceniu, se menționează faptul că în noiembrie 1892 a început să funcționeze Cercul de lectură al cetățenilor din oraş[1306].

În oraşul Deva, în anul 1868 exista *Societatea de Lectură Română*, societate culturală ce avea drept obiectiv principal răspândirea informațiilor despre cărți, citirea presei, organizarea lecturilor publice şi chiar organizarea unor forme incipiente de serviciu de împrumut de carte, nucleu al viitoarei biblioteci

[1304] Ion Iliescu, Tiberiu Istrate, *Orăştie 750 de ani*, Deva, 1974, p. 140.
[1305] *Ibidem*, p. 141.
[1306] *Piskitelep történeti adatai 1886-1911-ig. A község szellemi és anyagi egyéb fejlődését illetőleg, III-IK füzet*, Déva, 1911, p. 28.

publice. În 1879, societatea condusă de protopopul Papiu – preşedinte, şi de avocatul Francisc Hossu-Longin – secretar, avea o bibliotecă importantă pe care o punea la dispoziția celor interesați de lectură[1307].

În 1923, societatea şi-a schimbat numele în *Casina Română*. Dintr-un raport al bibliotecarului pe anul 1938 se poate afla că biblioteca dispunea de un număr de 2.197 de titluri de cărți româneşti. Din cauza condițiilor istorice de atunci imobilul a fost ocupat în anul 1939 de armată, şi a rămas în conservare până în anul 1964.

În anul 1949, în acest sediu se organizează Ateneul Popular „Ilie Pintilie" care avea în administrare şi o bibliotecă destul de bogată care, în anul 1951, a primit statutul de bibliotecă a regiunii Hunedoara. Dintr-un proces-verbal, întocmit la 25 septembrie a aceluiaşi an cu prilejul unui control realizat, aflăm că biblioteca avea înregistrate 6.702 de volume. În perioada 1951-1968 a funcționat sub denumirea de *Biblioteca Centrală Regională*, în perioada 1968-1974 sub denumirea de *Biblioteca Municipală*, din 1974-1993 de *Biblioteca Județeană Hunedoara-Deva*, iar din 1993 prin Decizia 97 a Consiliului Județean i s-a atribuit numele de *Ovid Densusianu*, personalitate culturală aparținând ilustrei familii a Densuşienilor.

La sfârşitul anului 2011, Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu" Hunedoara-Deva deținea un fond de carte de peste 300.000 de unități de bibliotecă. Serviciile oferite de Biblioteca Județeană acoperă o paletă foarte bogată, în continuă adaptare la cerințele unei societăți moderne, bazate pe informație. Fondul de carte al Bibliotecii are un caracter enciclopedic, specific oricărei biblioteci publice, din toate domeniile cunoaşterii umane, care se adresează tuturor categoriilor de utilizatori. Oferta de carte şi de unități de bibliotecă în sens generic a sporit de la an la an.

Pe lângă împrumutul de carte şi împrumutul interbibliotecar, activitate tradițională a oricărei biblioteci publice, Biblioteca Județeană a devenit un veritabil centru cultural pentru comunitatea locală în mijlocul căreia funcționează. Activitățile culturale organizate de Bibliotecă au devenit tradiționale şi sunt aşteptate de segmentul de utilizatori cărora li se adresează: *Trofeul micului cititor*, concursul de creație pentru copii *Dacă aş fi scriitor…*, *Salonul editurilor hunedorene*, lansări de carte organizate în fiecare lună, concursuri organizate cu prilejul diferitelor evenimente interne sau internaționale (1 Decembrie, 24 ianuarie etc.) sub genericul „Universul cunoaşterii", în parteneriat cu diferite instituții de învățământ din municipiul Deva, organizarea lunară a unui stand dedicat unei edituri cunoscute, realizarea revistei bibliotecii intitulate foarte sugestiv *Vox libri* etc. Biblioteca Județeană mai elaborează materiale informativ-educative cum sunt: Catalogul Noutăților din Bibliotecă, Calendarul lunar al evenimentelor şi personalităților, Calendarul „Evenimente şi manifestări culturale" (anual), Calendarul personalităților hunedorene (anual), biobibliografii ale personalităților hunedorene din toate domeniile (literatură, artă, ştiință, religie etc.). Începând cu anul 2011, în luna octombrie a fiecărui an se organizează o amplă manifestare culturală sub genericul „Noaptea bibliotecilor", manifestare ce se bucură de foarte mare succes în rândul publicului.

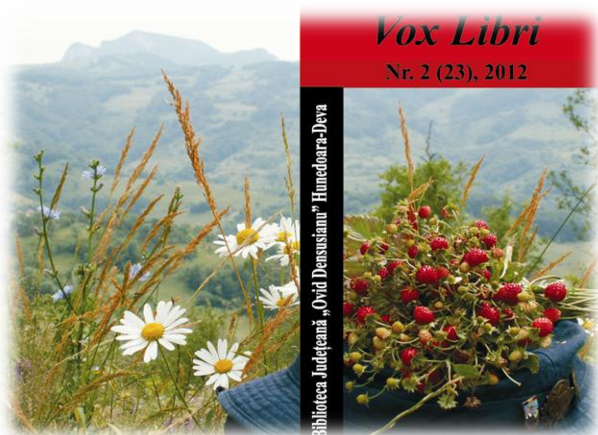

Foto 362 – Coperta numărului 2 din 2012 a revistei *Vox Libri*

Foto 363 – Afişul manifestării „Noaptea bibliotecilor", 2012

[1307] Valeria Stoian, *Biblioteca Judeţeană „Ovid Densusianu" Hunedoara-Deva*, în „InfoBiblio", nr. 2, 2001, p. 2.

Trebuie menționate în mod deosebit ciclurile de activități culturale desfăşurate de Bibliotecă sub genericul *Să ne cunoaştem scriitorii* şi *Lectura pentru toți*. Viața literară a județului Hunedoara, legăturile permanente cu scriitorii hunedoreni reprezintă una dintre coordonatele importante ale activității Bibliotecii. Creația literară a acestor scriitori este prezentată publicului cititor care are ocazia să se întâlnească periodic cu cei mai importanți scriitori din județ: prozatorii Radu Ciobanu, Constantin Stancu, Radu Igna, Gligor Haşa, Dumitru Hurubă, Ladislau Daradics, Silvia Beldiman, Ovidiu Vasilescu, Dumitru Velea, Irimie Străuț, Valeriu Butulescu, Ion Drăgoi, Daria Dalin şi poeții Paulina Popa, Mariana Pândaru, Eugen Evu, Ioan Evu, Miron Țic, Nicolae Crepcia, Elisabeta Bogățan, Nicolae Szekely, Marian Boboc, Gheorghe Truță, Ioan Barb, Aurelian Sârbu, Raisa Boiangiu, Sânziana Batişte, Elena Daniela Sgondea.

Biblioteca Județeană oferă servicii specifice unor segmente de populație cu nevoi deosebite, care au nevoie de o atenție specială: copiii internați în Spitalul Județean Deva, Secția Pediatrie, prin Sala Pinocchio, deschisă în incinta spitalului şi persoanele internate în Centrul de Asistență Medico-Socială Baia de Criş, Centrul de Îngrijire şi Asistență Brănişca şi Centrul de Îngrijire şi Asistență nr. 1 - 2 - 3 Păclişa.

Biblioteca Județeană are şi rolul de depozitar al celor mai importante informații din toate domeniile legate de județul Hunedoara. În acest sens, una dintre lucrările de referință elaborate în cadrul Bibliotecii este *Personalități hunedorene: oameni de cultură, artă, ştiință, tehnică şi sport (sec. XV-XX): Dicționar,* (edițiile din 2000 şi 2004), care trece în revistă viața şi activitatea celor mai importante figuri ale vieții culturale, spirituale, politice, ştiințifice, sportive care fie s-au născut în județ, fie au contribuit la afirmarea județului în domeniul în care au activat[1308].

Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu" Hunedoara-Deva se afirmă tot mai mult ca o importantă instituție de propagare a culturii. În fiecare an se achiziționează în medie 10.000 de volume, iar Biblioteca este frecventată de 5.000 de utilizatori, frecvența fiind de cca 67.000 de vizite.

Secția *Împrumut carte pentru adulți* deține aproximativ 135.000 de documente din cele mai diverse domenii: filozofie, ştiințe sociale, ştiințe exacte, literatură, lingvistică, istorie, geografie etc. Aici se organizează permanent activități de valorificare a colecțiilor sub forma expozițiilor aniversare şi comemorative.

Sala de lectură a Bibliotecii dispune de un impresionant fond de referință: enciclopedii, dicționare bilingve, ghiduri de conversație, dicționare explicative, lexicoane din toate domeniile, majoritatea lor editate într-o ținută grafică excelentă. Printre cele mai valoroase lucrări aflate în patrimoniul Bibliotecii Județene şi care pot fi consultate la Sala de lectură se numără *Encyclopedia Britannica*, *Encyclopedia Americana*, *The World Book Encyclopedia*, *Encyclopedia Universalis*, *Grand Larousse Encyclopédique*, enciclopedii vechi precum *Meyers Kleines Konversations Lexikon* (Leippzig, 1908), *Révai Nagy Lexikona* (Budapesta, 1911).

Foto 364 – Sală acces liber la raft a Secţiei de împrumut a Bibliotecii

Foto 365 – Sala de lectură a Bibliotecii

[1308] **Prezenta monografie nu cuprinde biografiile personalităţilor hunedorene, tocmai pentru că autoarea Dicţionarului a făcut o trecere exhaustivă în revistă a galeriei de mari oameni pe care i-a dat judeţul Hunedoara.**

De asemenea, în patrimoniul Bibliotecii se găsesc câteva exemplare valoroase de carte veche din secolele XVII-XIX. Fără a fi numeroase, cărțile vechi fac parte din fondul documentar aflat în custodia Sălii de lectură, fiind exemplare tipărite în oraşe transilvănene, la Buda şi în centre tipografice din Țara Românească. Majoritatea acestor cărți sunt destinate liturghiei ortodoxe şi de aceea sunt tipărite cu alfabet chirilic. Ele au o valoare deosebită prin informațiile pe care le oferă cu privire la circulația cărții în spațiul hunedorean cu câteva secole în urmă, informații ce pot fi obținute din bogatele însemnări de pe marginea filelor acestor cărți. Cel mai vechi exemplar este datat 1652 şi este o carte de *Îndreptarea legii*, tipărită la Târgovişte, legat în piele brună, cu urme de încuietori. Tot din secolul XVII (1699) provine şi un *Chiriacodromion* sau *Evanghelie învățătoare*, tipărit la Bălgrad (Alba Iulia), legat în piele brună, cu încuietori metalice. O serie de cărți vechi provin din tiparnițele de la Blaj, renumit centru de cultură românească din Transilvania: *Evanghelie*, 1765; *Minologhion*, 1781; *Evanghelion adică Molitvenic*; *Octoih şi slujbele sfinților*, 1792; *Teologia moralicească sau Bogoslovia*, 1796; *Dumnezeieştile liturghii*, 1807 şi la Bucureşti *Antologhion adică Floarea cuvintelor*, 1766[1309].

Foto 366 – *Antologhion adică Floarea cuvintelor*, 1766 (pagină interioară)

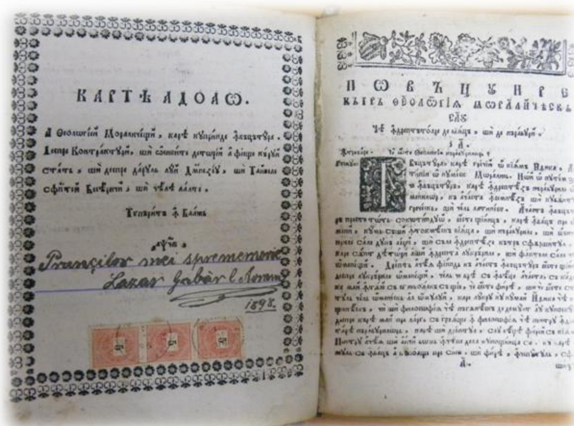

Foto 367 – *Teologia moralicească sau Bogoslovia*, 1796 (pagini interioare)

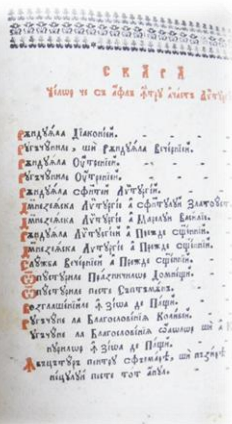

Foto 368 – *Dumnezeieştile liturghii*, 1807 (pagini interioare)

Foto 369 – *Chiriacodromion sau Evanghelie învăţătoare* (pagină interioară)

1309 Mihaela Lazăr, *Carte veche în patrimoniul Bibliotecii Judeţene „Ovid Densusianu" Deva,* în „Vox Libri", an 2 (5-6), Toamna-iarna 2006, p. 30.

Secția *Împrumut carte pentru copii* deține aproximativ 29.000 de documente: cărți, reviste, cât şi casete audio, casete video, CD-uri audio şi DVD-uri. Fondul pus la dispoziția utilizatorilor cuprinde enciclopedii, dicționare, culegeri de matematică, fizică, chimie, exerciții de gramatică, texte comentate privind operele literare studiate în şcoală, lucrări de istorie, geografie, cărți în limbile: engleză, franceză, germană şi revista de cultură generală „Arborele lumii”. Tot aici copiii şi nu numai ei găsesc cele mai îndrăgite poveşti din literatura română şi universală apărute la edituri de prestigiu, tipărite în condiții grafice deosebite. În ultima perioadă, colecția secției s-a îmbogățit cu cărți cu jocuri şi puzzle.

Una dintre secțiile cu un profil aparte din cadrul Bibliotecii Județene „Ovid Densusianu” Hunedoara-Deva este Secția de artă şi carte franceză. Situată la parterul clădirii în care funcționează Biblioteca Județeană, această secție deține peste 24.000 unități biblioteconomice, documentele fiind oferite celor interesați pe diferite suporturi, de la tradiționalele documente pe hârtie până la cele audio şi electronice sau la documentele audio-video.

Pe lângă cărțile de specialitate din domeniul artei (urbanism, arhitectură, sculptură, desen, artă populară şi decorativă, pictură, grafică, fotografie, filatelie, muzică, cinematografie, film, teatru, sport), secția mai deține şi documente în limba franceză începând de la cărți pentru copii, cărți pentru învățarea limbii franceze, dicționare, enciclopedii, ghiduri de conversație până la literatură universală, istorie, geografie, medicină, drept etc.

Secția de artă şi carte franceză este un punct de atracție pentru orice iubitor de artă care îi trece pragul. Aici pot fi consultate şi admirate foarte multe albume de artă, enciclopedii, cărți valoroase editate în condiții grafice excepționale. Remarcabilă în acest sens este colecția de artă universală, în 39 de volume apărute la editura Citadelles&Mazenod din Paris, care tratează domeniul începând de la arta greacă şi romană, arta egipteană, arta medievală, bizantină, trecând prin arta renascentistă, gotică, barocă, până la arta Asiei, Indiei, cea a Statelor Unite ale Americii, arta africană, celtică, musulmană, evreiască, arta Rusiei, cea a Chinei, arta Țărilor de Jos sau arta secolului XX. Informațiile deosebit de prețioase şi complete sunt însoțite şi susținute de imagini color de excepție.

Domeniul picturii murale şi al mozaicului poate fi studiat în enciclopediile: Joachim Poesche – *Fresques italiennes du temps de Giotto 1280-1400,* Steffi Roettgen – *Fresques italiennes de la Renaissance 1400 – 1470*, Julian Kliemann - *Fresques italiennes du XVI-e siècle*, Steffi Toettgen – *Fresques italiennes du baroque aux lumières 1600-1797*, Donatella Mazzoleni, Umberto Pappalardo – *Fresques des villas romaines,* Stephan Steingräber – *Les fresques étrusques,* Francesco Tiradritti – *Peintures murales egyptiennes*, Umberto Pappalardo, Rosaria Ciardiello – *Mosaïques greques et romaines.*

Deosebite sunt şi volumele dedicate unor coloşi ai picturii universale cum sunt Leonardo Da Vinci, Raphael, Delacroix, Bosch, Mantegna, Velasquez, Turner, Rembrandt, Goya, Ingres, Renoir, Courbet, Van Gogh, Cézanne, Monet, Modigliani, Klimt, Kandinsky, Salvador Dali sau unor renumite monumente arhitecturale ale lumii: Claude Gauvard, Joël Laiter – *Notre-Dame de Paris cathédrale médiévale*, Rolf Toman, Barbara Borngässer, Achim Bednorz – *Églises et Cathédrales*, Pedro Navascués Palacio, Domi Mora – *Monastères espagnoles* şi *Saint-Pierre de Rome* sous la direction de Daniele Casalino sau *La basilique Saint-Marc de Venise*.

Doritorii pot face o adevărată vizită în marile muzee ale lumii răsfoind lucrări precum: Claude Pétry – *Le Musée des Beaux-Arts de Nancy, Napoléon et Le Louvre* sous la direction de Sylvain Laveissière, *Les chefs-d’oeuvre du Musée du Louvre, Les chefs-d’oeuvre du Musée d’Orsay* sau *Muzeul Muzeelor*. De asemenea, palatele, castelele, vilele, piețele, grădinile lumii reprezintă subiecte tratate exhaustiv în enciclopedii precum: Roberto Bosi, Gianpaolo Cavallero – *Vers les plus beaux Châteaux des Alpes*, Elizabeth Helman Minchilli, Simon McBride – *Villas sur les lacs italiens*, Alvise Zorzi, Paolo Marton – *Les palais vénitiens*, Alessandro Naldi – *Les Places de Toscane*, Francesco Monicelli, Cesare Gerolimetto – *Les villas vénitiennes. Venise en Terre Ferme*, Frederick Cope – *Fontaines de Rome*, Gérard Gefen – *Jardins des plaisirs*, Fang Xiaofeng – *Jardins chinois* sau Yves-Marie Allain şi Janine Christiany – *L’art des jardins en Europe*. Una dintre cele mai valoroase enciclopedii, prețioasă ca şi conținut şi impunătoare prin dimensiunile ei, este dedicată palatului *Versailles*, apărută în două volume sub îndrumarea lui Pierre Arizzoli – Clémentel, cu fotografii de excepție realizate de Marc Walter.

Muzica este domeniul care individualizează Secția de artă şi carte franceză, prin existența unei bogate colecții de înregistrări pe o gamă largă de suporturi audio, existând şi posibilitatea împrumutului la domiciliu. Se evidențiază o bogată colecție de muzică clasică, pe CD-uri sau DVD-uri: Johann Sebastian Bach, Wolfgang Amadeus Mozart, Frédéric Chopin, Ludwig van Beethoven, Franz Schubert, Georg

Friedrich Händel, Piotr Ilici Ceaikovski, Joseph Haydn, Johannes Brahms, Gioacchino Rossini, Johann Strauss, Antonio Vivaldi, Georges Bizet, Maurice Ravel, Maria Callas, sau mai nou, André Rieu.

Iubitorii altor genuri muzicale sunt şi ei răsfățați, tot aici găsindu-se şi muzică pop-rock, jazz, muzică ambientală, muzică românească uşoară sau populară, dar şi un număr considerabil de colinde etc.

Vasta colecție de cărți, discuri de vinil, casete audio, CD-uri, DVD-uri satisface dorințele publicului interesat, de la iubitorii de muzică care doresc să-şi lărgească orizontul cultural şi până la specialiştii care pot efectua aici serioase documentări. De asemenea, cei pentru care muzica înseamnă mult mai mult, este sau va deveni o profesie, pot găsi aici peste 1.300 de partituri.

Pentru cei interesați de limba franceză, Secția de artă şi carte franceză pune la dispoziție un număr destul de mare de documente, atât cărți, cât şi casete audio sau CD-uri. Exemplară în acest sens este colecția de 101 opere ale marilor clasici francezi. *L'Encyclopédie de l'enfant et de la famille*, *Encyclopédie Bordas*, *Mémoire du XX-e siècle* sunt alte câteva titluri care fac cinste secției noastre.

Totodată sunt oferite doritorilor, în regim de sală de lectură, publicații seriale în limba franceză, amintind aici: *Art & Décoration*, *Beaux Arts*, *Connaissance des Arts*, *Femme Actuelle*, *La Recherche*, *Le Figaro Magazine*, *Paris Match*, *Les Cahiers du Cinema*.

În ultimul timp Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu” Hunedoara-Deva a acordat o atenție mult mai mare documentelor audio-video şi a dotat Secția de artă şi carte franceză cu un număr remarcabil de DVD-uri conținând filme reprezentative din toate genurile, de la comedii, filme de acțiune, aventuri, filme istorice, thrillere, drame, până la marile capodopere ale cinematografiei româneşti cum sunt *Ciuleandra*, *Mihai Viteazu*, *Ştefan cel Mare*, *Vlad Țepeş*, *Oglinda*, *Ultima noapte de dragoste*, dar şi momente de aur cu marii maeştrii ai comediei, colecția Elisabeta Bostan, precum şi o serie de filme documentare.

Foto 370 – Imagine din Secţia de artă şi carte franceză a Bibliotecii

Foto 371 – Sala de lectură a Secţiei de copii a Bibliotecii

Biblioteca Județeană asigură servicii tradiționale şi moderne pentru comunitate şi prin cele patru filiale ale sale, filiale care au fost modernizate în ultimii ani. Filiala Nr. 1, Filiala Nr. 2 şi Filiala Nr. 4 dețin un fond de documente de bibliotecă predominant în limba română, iar Filiala Nr. 3 deține un fond de documente exclusiv în limba maghiară, ea având ca utilizatori țintă populația maghiară din județ.

Din anul 2008, Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu” Hunedoara-Deva este angrenată în Programul Biblionet din România, care face parte din Programul mondial „Global Libraries” finanțat de Fundația Bill&Melinda Gates (B&MGF sau Gates Foundation) şi implementat în țara noastră de către IREX România, divizie a International Research&Exchanges Board (Consiliul pentru Cercetări şi Schimburi Internaționale – IREX – organizație internațională non-profit care oferă programe menite a îmbunătăți calitatea educației, consolidarea presei independente, precum şi stimularea dezvoltării unei societăți civile pluraliste).

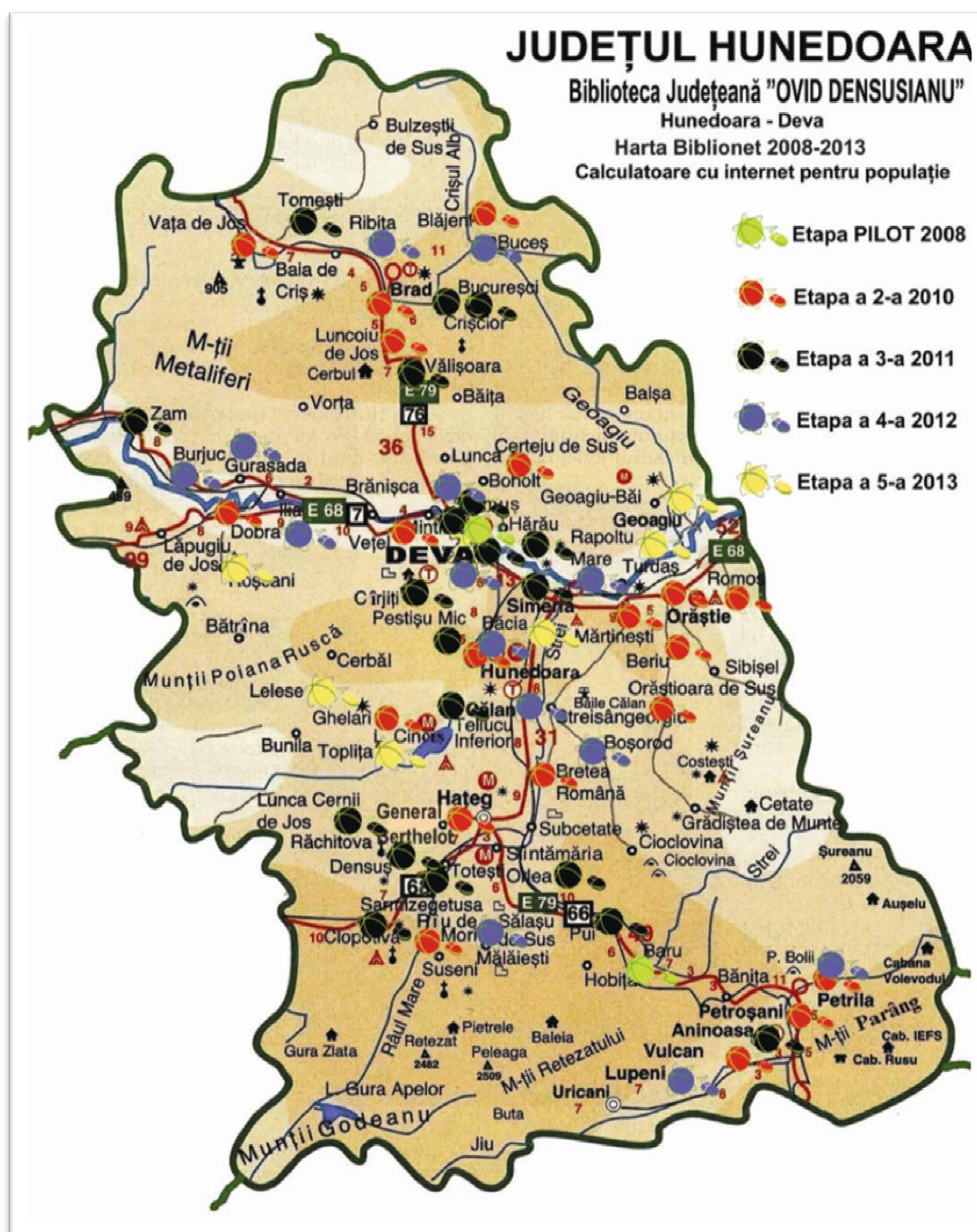

Fig. 4 – Harta bibliotecilor publice din județ

„Biblionet este un program de cinci ani care le va facilita românilor accesul gratuit la informație prin dezvoltarea unui sistem de biblioteci publice moderne în România. Prin cursurile de formare şi tehnologia furnizată, Biblionet va ajuta bibliotecile să asigure servicii în comunitățile locale sub forma unui parteneriat între IREX, Asociația Națională a Bibliotecarilor şi Bibliotecilor Publice din România (ANBPR), autoritățile locale şi naționale şi bibliotecile din țară. Pentru a-şi atinge acest obiectiv, Biblionet se va concentra pe principalele componente ale programului:

- Facilitarea accesului public la informație;
- Înființarea unei rețele de biblioteci cu calculatoare cu acces public (CAP);
- Pregătirea bibliotecarilor din bibliotecile publice;
- Furnizarea de servicii de formare pentru bibliotecari;
- Cursuri de formare în utilizarea calculatorului pentru bibliotecarii români;

- Promovarea valorii bibliotecilor pentru comunități;
- Asistență oferită bibliotecarilor în beneficiul tuturor utilizatorilor bibliotecii;
- Implicarea administrației în vederea adaptării politicilor publice”[1310].

Județul Hunedoara s-a aflat între primele şase din țară care au beneficiat de acest program, în data de 19 iunie 2008 fiind inaugurate primele două centre-pilot din județ în cadrul Bibliotecii Județene „Ovid Densusianu” Hunedoara-Deva şi Bibliotecii Comunale din Baru Mare.

În anul 2010 (cea de-a doua etapă a programului) au fost echipate cu logistică de ultimă generație (calculatoare, softuri, căşti, camere web, imprimante, scanere, videoproiectoare şi ecrane de proiecție) 20 de biblioteci din județ: bibliotecile municipale Brad, Hunedoara, Orăştie, Petroşani, Vulcan, bibliotecile orăşeneşti Hațeg, Petrila şi bibliotecile comunale Beriu, Blăjeni, Bretea Română, Certejul de Jos, Dobra, Ghelari, Luncoiu de Jos, Mărtineşti, Orăştioara de Sus, Râu de Mori, Romos, Vața de Jos, Vețel.

Foto 372 – Aspect din Sala Biblionet a Bibliotecii Orăşeneşti Haţeg

Foto 373 – Inaugurarea Sălii Biblionet a Bibliotecii Comunale Densuş, în prezenţa domnilor (de la stânga la dreapta): Ioan Sebastian Bara, Sorin Ştefoni şi Paul Baran

În această etapă au fost formați prin Programul Biblionet doi traineri bibliotecari din Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu” Hunedoara-Deva, care au livrat cursuri de „Tehnologia informației şi administrarea calculatoarelor cu Internet pentru public” şi „Bazele serviciilor noi de bibliotecă” pentru 30 de bibliotecari din județ. De asemenea, ca un beneficiu pentru cultura hunedoreană, Biblioteca Centrului „Şansa” din Vulcan a fost transformată în Bibliotecă publică a municipiului Vulcan, iar Biblioteca Comunală Bretea Română a fost reabilitată, beneficiind de un local renovat şi de înființarea unui post de bibliotecar cu normă întreagă.

Cea de-a treia etapă (derulată în anul 2011) a inclus în program Filialele Nr. 1, Nr. 3 şi Nr. 4 ale Bibliotecii Județene şi încă 17 biblioteci publice din județ: bibliotecile orăşeneşti Aninoasa, Simeria şi bibliotecile comunale Bucureşci, Cîrjiți, Crişcior, Densuş, Hărău, Peştişu Mic, Pui, Răchitova, Sarmizegetusa, Sântămăria Orlea, Teliucu Inferior, Tomeşti, Toteşti, Vălişoara, Zam.

În cea de-a patra etapă, derulată în 2012, au beneficiat de programul Biblionet încă 14 biblioteci publice: Filiala Nr. 2 a Bibliotecii Județene „Ovid Densusianu” Hunedoara-Deva, Filiala „Dacia” a Bibliotecii Municipale Hunedoara, noua filială a Bibliotecii Orăşeneşti Petrila, precum şi bibliotecile caselor de cultură din Lupeni şi Călan, bibliotecile comunale Buceş, Boşorod, Burjuc, Gurasada, Ilia, Rapoltu Mare, Ribița, Sălaşu de Sus, Şoimuş. În această etapă au fost cuprinşi în programul de pregătire profesională din cadrul proiectului încă 16 bibliotecari.

Pentru ultima etapă a programului care se va desfăşura în anul 2013 sunt propuse bibliotecile publice din oraşul Geoagiu şi din comunele Băcia, Lăpugiu de Jos, Lelese, Toplița, Turdaş.

[1310] http://www.biblionet.ro/show/index/k/30 (accesat la data de 1.10.2012).

Până în anul 2012, procentul de cuprindere în acest proiect care a propulsat bibliotecile în primele rânduri ale procesului de dezvoltare durabilă este de 77% pentru județul Hunedoara, urmând ca la finalul anului 2013 acesta să ajungă la 85%.

Foto 374 – Sala Biblionet a Filialei Nr. 1 din cadrul Bibliotecii Judeţene „Ovid Densusianu" Hunedoara-Deva

Foto 375 – Sala Biblionet a Bibliotecii Orăşeneşti Petrila

Prin participarea la Programul Biblionet, Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu" Hunedoara-Deva devine o bibliotecă modernă, capabilă să facă față provocărilor secolului XXI, o bibliotecă implicată în viața comunității în mijlocul căreia funcționează.

FOLCLOR ŞI TRADIȚII HUNEDORENE

Județul Hunedoara este caracterizat printr-o varietate etnofolclorică impresionantă care se întâlneşte în toate comunitățile umane, din Munții Apuseni până aproape de crestele Retezatului, de pe Valea Mureşului până pe înălțimile din Ținutul Pădurenilor, din Munții Orăştiei şi Platoul Luncanilor până în Țara Zarandului. Costumele populare de o frumusețe şi o eleganță aparte, ceramica şi cusăturile, obiectele din lemn sculptat, tradițiile şi obiceiurile ce vin din negura istoriei, toate reprezintă un inestimabil tezaur spiritual cu care se mândreşte fiecare locuitor al acestui județ. Din considerente de sistematizare, în prezenta monografie vor fi detaliate aspecte etnofolclorice din şase zone bine delimitate.

Fig. 5 — Harta judeţului Hunedoara, zonele etnofoclorice, 2011

ȚARA HAȚEGULUI

În sud-vestul Transilvaniei, unde Carpații sprijină uriaşul arc de granit şi şisturi cristaline, se află micul, dar minunatul bazin al Țării Hațegului, cu cele trei unități geografice: bazinul de la Hațeg, care formează sâmburele acestei zone; bazinul de la Pui, care se limitează la sud cu depresiunea Văii Jiului; apoi la nord începând de la Subcetate la Călan, pe Valea Streiului, străjuit spre est de frumusețea Munților Şureanu, iar la vest de marea întindere a Pădurenilor, se înşiruie satele aşezate pe lunca Streiului şi micile aşezări risipite sus la înălțimea muntelui, pe Platforma Luncanilor, care formează „Mărginimea Hațegului".

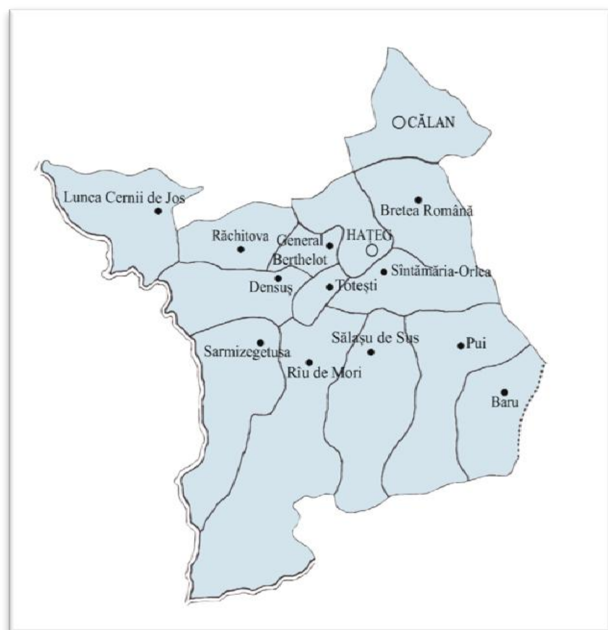

Fig. 6 – Ţara Haţegului

Foto 376 – Tineri
în costum popular haţegan

Este semnificativ şi nu se poate trece cu vederea faptul că Țara Hațegului a adăpostit de-a lungul vremii două capitale ale pământului românesc: la Grădiştea Muncelului a fost capitala Daciei lui Decebal, iar la marginea de apus, Ulpia Traiana, capitala Daciei Romane.

O altă mărturie a acestui ținut istoric o formează „Ohabele", foste stăpâniri feudale care se bucurau de imunitate fiscală, administrativă, judiciară şi militară. În Țara Hațegului au fost amintite opt ohabe: Ohaba, Ohaba de sub Piatră, Ohaba Stănceşti, Ohaba Streiului, Ohaba Ponorului şi altele.

Țara Hațegului este menționată în cele mai vechi documente cu privire la formarea primelor voievodate româneşti. Într-un act de danie de la 1247 al regelui Bela al IV-lea al Ungariei către Cavalerii Ospitalieri, Țara Hațegului este menționată ca dependentă de voievodatul lui Litovoi, de peste munți. Acest document prezintă importanță pentru faptul că păstrează, încă dintr-o epocă atât de îndepărtată, numirea populară de azi, *appodul* (târgul) Hațeg, întemeiat pe ruinele unei aşezări de origine romană[1311].

[1311] Romulus Vuia*, Portul popular din Ţara Haţegului,* Bucureşti, 1962, p. 9.

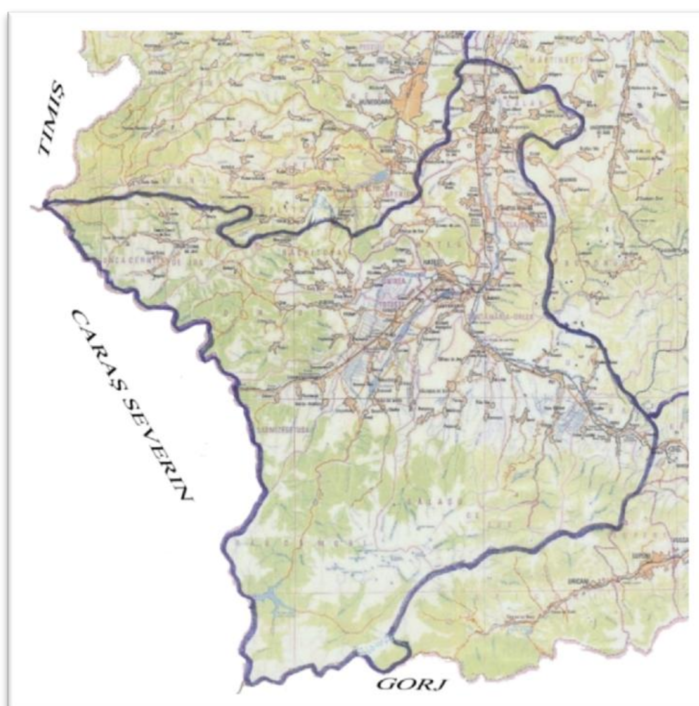

Fig. 7 – Ţara Haţegului (harta fizică)

În fruntea satelor se aflau cnejii şi juzii, care formau o clasă privilegiată, atestați des în documentele vremii. Treptat, şi mai ales în cursul secolului al XV-lea, organizația cnezială îşi pierde importanța de odinioară, fiind înlocuită de organizația comitatensă a Regatului Ungar, iar cnejii s-au contopit cu nobilimea maghiară, ori s-au pierdut în populația de rând, care şi ea s-a transformat treptat, din țărănime liberă în iobăgime exploatată.

Foto 377 – Ţara Haţegului văzută de pe Dealul Mesteacănului

În locul cnejilor şi alături de nobilimea maghiară, s-a ridicat o nouă pătură nobiliară de origine română, o a doua pătură de nobilime de rând, care şi-a păstrat originea românească, iar urmaşii lor au fost nemeşii şi nobilii Țării Hațegului, care formau o clasă distinctă, deosebiți de foştii iobagi, numiți şi ei rumâni.

În condițiile specifice fostei monarhii austro-ungare, urme puternice ale relațiilor feudale au continuat să dăinuie până după sfârşitul Primului Război Mondial[1312].

Analizând îndepărtatele izvoare ale istoriei vechi, constatăm că obârşia portului popular din această Țară a Hațegului are vechi rădăcini în istoria neamului. Obârşia portului popular vine de la iliri, traci, geți şi daci, aşa după cum putem desluşi din studierea unor basoreliefuri aflate pe Columna lui Traian sau pe monumentul de la Adamclisi.

Costumul popular din Țara Hațegului păstrează sub aspectul său „arhaic" vechi elemente ale zonelor limitrofe: Banatul, Ținutul Pădurenilor sau Mărginimea Sibiului, care au contribuit la diferențierea portului de la un grup de sate la altul, elemente care conferă portului popular hațegan o mare varietate, remarcată îndeosebi prin simplitate şi caracterul arhaic. Înclinarea uneori spre exuberanță, culorile tari ale bănățenilor, bogăția cusăturilor din portul pădurenilor sau finețea şi sobrietatea cromatică din portul mărginenilor dinspre răsărit au influențat diversitatea portului hațegan, mai puțin a zonei de mărginime, unde oamenii de la munte, deprinşi cu o viață mai grea, au purtat dintotdeauna costume mai simple, mai practice, specifice muncii şi vieții lor.

O caracteristică aparte a portului acestui ținut o constituie faptul că el nu este unitar. Astfel, portul pădurenilor prezintă o mare varietate locală. Uneori un număr restrâns de sate formează o unitate de port distinctă care se deosebeşte în multe privințe de portul satelor vecine. Alteori se întâlnesc cazuri când nici portul aceluiaşi sat nu este unitar, ci diferă după clasele dominante, cum se deosebeşte de pildă portul nemeşesc de cel al foştilor iobagi din aceeaşi localitate, remarcat mai cu seamă în portul femeiesc, în primul rând la găteala capului (cu coarne), care are o notă distinctă ce o deosebeşte de alte porturi zonale. În schimb, ca pretutindeni, şi aici portul popular bărbătesc este mai puțin diferențiat.

De la Subcetate spre nord, pe valea inferioară a râului Strei, se întâlnesc trei zone distincte ale portului popular: zona de la sud-vest (Ocolişul Mare, Ruşi, Măceu); de est (Vâlcele, Boşorod); la nord (Strei Sângeorz, Strei-Săcel, Ohaba Strei). Urmează aşezările întinse spre est, cu case risipite pe Platforma Luncanilor unde costumul popular al locuitorilor de aici prezintă influențe din mărginimea Sebeşului.

Documentele literare şi istorice sunt de o mare importanță culturală alături de colecțiile de gravuri, picturi, desene, acuarele şi fotografii care păstrează încă vie mulțimea reprezentărilor portului popular din Mărginimea Hațegului, dar şi din celelalte zone etnografice din Țara Hațegului. Acestea rivalizează cu costumele de pe Valea Sebeşului sau Mărginimea Sibiului.

Materialele de bază folosite la confecționarea pieselor de îmbrăcăminte sunt de multe veacuri cânepa, inul, materiale despre care marele istoric grec Herodot arăta: „în țara asta, creşte cânepa care seamănă foarte mult cu inul, e însă mult mai groasă şi mai mare ca el. Creşte şi singură, şi semănată şi dintr-însa îşi fac haine tracii, foarte asemănătoare cu cele făcute din in, aşa că cine nu cunoaşte cânepa cu de-amănuntul nici nu poate deosebi dacă sunt de cânepă sau de in". Lâna oilor, blănurile şi pieile erau folosite din ce în ce mai mult. Geograful grec Strabon preciza că: „spre deosebire de sciții nomazi, la care alături de bou, calul este animalul principal, geto-dacii aveau, alături de bou, oaia; turmele sunt marea lor bogăție. Păstorul este alături de agricultor principalul reprezentant al vieții rurale, cojocul îmblănit de oaie este haina națională pe vremuri de iarnă".

În aşezările răsfirate ca un mare evantai pe platforma de înălțime a Luncanilor, dar şi în satele aşezate jos la poala muntelui pe cursul apei Luncani cât şi al râului Strei, materialele cerute de nevoile vieții cotidiene au putut fi uşor şi dintotdeauna procurate în toate anotimpurile anului.

Cânepa, de vară sau de toamnă, a fost una dintre principalele plante textile din care locuitorii îşi confecționau veşminte şi obiecte de uz casnic. După ce culturile de cânepă ajung la maturitate sunt recoltate separat, fiecare la timpul lor, vara sau toamna. Prelucrarea materiei prime, a cânepii, este cu mici excepții asemănătoare. După recoltare, plantele sunt bătute de sămânță, aşezate în mici căpițe, acoperite cu iarbă şi lăsate pentru „mucezit". După desfacerea căpițelor, cânepa mucezită se aşază într-o apă stătătoare, de regulă special amenajată, numită „topilă", unde se lasă, în funcție de căldură şi grosimea tulpinelor, o perioadă între 3 şi 15 zile.

Scoasă din topilă, cânepa este spălată în apa curată a râului, apoi se întinde pe lângă garduri pentru a se usca la soare. După uscare, cânepa este trecută la meliță, apoi prin dinții daracului şi ai pieptenilor, pentru a se obține fuioare care, toarse în fire subțiri, se fac jurebi. Aceştia, pentru a fi folosiți, sunt din nou

[1312] *Ibidem,* p. 11.

muiați în apă, bătuți cu lopata de lemn ca să se înmoaie, apoi sunt așezați în „pârlău”, un trunchi de copac scobit în interior, formând un vas cilindric în care se așază cânepa muiată, peste care se pune o găleată de cenușă de lemn, apoi se toarnă cinci găleți de apă clocotită și se lasă până a doua zi, când această operație este reluată și continuată și a treia zi. A patra zi firele sunt gata, se scot din pârlău, se usucă și se fac ghem, apoi sunt urzite sau se deapănă pe vârtelniță, de unde firul obținut este trecut cu sucala pe țevi, pentru a putea fi folosit în suveici ca bătătură la războiul de țesut.

Țesăturile obținute din în sau cânepă se înmoaie de mai multe ori în apă curată, curgătoare, apoi se întind pe iarbă curată pentru a se înălbi și usca.

Lâna de oaie este tunsă primăvara, spălată, uscată la soare, scărmănată la darac și la pieptene după care se toarce cu răsuca (fusul), se pune pe rășchitor și se formează gheme cu greutatea de 250 grame sau mai mari.

Foto 378 – Văiagă din satul Șerel, com. Pui, unde se spală țesăturile și lâna

Gama cromatică a portului hațegan a fost multă vreme alcătuită din culorile naturale, îmbogățită de-a lungul veacurilor prin culori extrase din plante, arbori, fructe etc, folosindu-se diferite rețete în funcție de culoarea dorită. De exemplu, din coajă de anin fiartă cu alaican, sau tină fiartă cu șovârf, se obținea culoarea neagră; din boabe de fasole neagră – roșu, din muguri de răchită – galben, din coajă de mere pădurețe sau frunze de gutui – galben portocaliu, din coajă de ceapă – albastru închis, din rădăcină de urzică – maro, din scoarță de ulm – gri cenușiu etc.

În general materialele colorate erau fierte în apă, apoi lăsate la răcit, după care se strecurau, iar în zeama obținută erau fierte firele puse la colorat. După colorare, firele erau spălate în apă curată, apoi culoarea era fixată prin muierea firelor colorate în zeamă de varză, apă sărată sau piatră acră (alaun).

Prelucrarea pieilor și a blănurilor. Pieile de miel, oaie, capră, vițel, bou sau porc, precum și pieile de vânat, înainte de a fi folosite erau trecute prin diferite faze de prelucrare: tăbăcire sau argăsire.

După sacrificarea animalelor, blana de miel sau de oaie din care se făceau căciulile, pieptarele, cojoacele și șubele, era bine presărată cu sare pe partea proaspăt jupuită, apoi se aduna, carne la carne, în cocoloașe și se ținea două-trei zile lângă o sursă de căldură, după care se usca afară la soare, se curăța și pielea era gata pentru a fi prelucrată.

Pentru argăseală, blănurile tăbăcite erau introduse într-un hârdău plin cu o soluție preparată dintr-un amestec de apă sau zăr, tărâțe de secară și sare. Pieile astfel preparate se țineau aproape de o sursă de căldură o perioadă cuprinsă între trei zile și două săptămâni, timp în care se învârtesc de două-trei ori pe zi, până când pielea de deasupra, de pe părțile lipsite de lână, se ia cu unghia.

Pieile de porc sau de vită, folosite pentru opinci, pentru curele şi chimire sau talpă erau prelucrate astfel: în făină de porumb fiartă ca un terci diluat şi răcit se introduceau pieile tunse de păr şi se țineau în butoi circa 20 de zile, după care pieile erau scoase afară, curățate de păr cu ajutorul sapei, apoi pielea obținută era bună de folosit, după ce în prealabil era bine spălată, curățată şi uscată.

Aşezările şi arhitectura caselor. În ceea ce priveşte studiul tipurilor de locuințe permanente, cercetările întreprinse asupra arhitecturii habitatului rural haţegan au scos în evidență existența unei mari varietăți de locuințe. Astfel, tipurile vechi de case, ce formau majoritatea construcțiilor din satele haţegane, au evoluat pornind de la casa originară, cu o singură încăpere, la casa cu tindă, şi apoi la cea cu tindă şi cămară.

În unele lucrări etnografice este amintită şi casa cu şură, întâlnită sporadic în sate mai retrase, ca Ponor şi Valea Lupului, caracterizată prin faptul că aceasta reuneşte, sub acelaşi acoperiş, atât casa cu cămară cât şi şura şi grajdul. Aşezată pe o temelie joasă, formată din bolovani, casa tradițională din Țara Haţegului avea pereții construiți din bârne îmbinate la capete şi care se întindeau de obicei pe toată lungimea peretelui fiind aşezate orizontal. Casa rămânea netencuită pe dinafară, rolul izolator al peretelui fiind astfel diminuat. Majoritatea caselor aveau acoperişul de paie, dar întâlnim şi şindrila, mai ales în mediul urban şi la familiile înstărite din mediul rural.

Foto 379 – Casă ridicată în satul Mesteacăn, com. Răchitova, la mijlocul secolului al XX-lea

Mai întâlnim şi locuințe din piatră şi cărămidă, dar acestea aparțineau păturii înstărite a comunităților[1313].

Ocupațiile tradiționale. Date fiind suprafețele extinse de păşuni şi fânețe din Țara Haţegului, creşterea animalelor reprezintă principala ocupație a locuitorilor. Creşterea ovinelor reprezintă principala ramură a zootehniei, peste 60% din totalul animalelor reprezentând-o oile (luncanii fiind oieri cunoscuți).

În perioada 1-8 iunie oile pleacă la stânele aflate în munții din apropiere (Şureanu şi Retezat). Acolo merg oamenii să măsoare laptele, în Platforma Luncanilor fiind încă prezent obiceiul „măsuratului oilor" prin care fiecare proprietar primeşte brânză în raport cu numărul de oi pe care le are şi de cantitatea de lapte măsurată.

[1313] Nicolae Popa, *Tipuri de aşezări din Ţara Haţegului*, Timişoara, 2000, p. 194.

Foto 380 – Măsuratul oilor

Pe terenurile gospodăriei lucratul fânului (cositul, adunatul şi clăditul) constituie activitatea principală. Cultura plantelor, în principal porumb şi cartof, deşi dispune de suprafeţe reduse, are un loc bine stabilit, ca latură complementară creşterii vitelor şi asigurarării furajărilor.

Foto 381 – Moară pentru cereale, satul Şerel, com. Pui

Materialul arheologic găsit pe platformă (coase, seceri, sape şi alte unelte agricole) constituie dovezi sigure ale milenarei coexistenţe în această zonă a celor două ramuri principale ale agriculturii[1314].

În Platforma Luncanilor se practică şi astăzi aratul tradiţional cu plugul tras de animale, iar coasa manuală a început să fie înlocuită cu coasa mecanică. Legat de aceste ocupaţii tradiţionale au apărut şi unele obiceiuri ca, de exemplu, claca – obicei de întrajutorare în muncile câmpului (la cositul şi adunatul fânului).

Exploatarea lemnului este şi ea o ocupaţie foarte veche, dată fiind bogăţia de păduri din zonă[1315].

[1314] Lucia Apolzan, *Carpaţii tezaur de istorie – perenitatea aşezărilor risipite pe înălţimi*, Bucureşti, 1987.

Meşteşugurile populare săteşti şi arta populară au un anumit specific în Țara Hațegului. Astfel, mobilierul (lăzile de zestre, scaunele, mesele etc.) este confecționat din lemn de fag. Remarcabilă rămâne furca de tors de Clopotiva, furca de tors confecționându-se şi la Baru şi Râu Bărbat. De asemenea, căucele şi bâtele ciobăneşti sunt specifice zonei. Meşteşugul țesutului şi al confecțiilor textile este prezent în gospodăriile săteşti, femeile fiind cele care creează țesături de casă precum covoare, tindeie, păretare şi pricoițe. De asemenea, olăritul este bine reprezentat în centrele ceramice de la Baru Mare, Baru Mic, Crivadia şi Hațeg, care alimentau Țara Hațegului, Valea Jiului şi Valea Streiului.

Portul popular din Țara Hațegului. Prezenta descriere a portului hațegan se referă doar la subzona marginală, formată în jumătatea nord-estică a bazinului etnografic Hațeg, dominată de satele Bretea Strei, Boşorod şi Luncani cu aşezări risipite pe podişul Munților Sebeşului (Şureanu) şi satele înşirate de-a lungul râului Strei, care toate la un loc formează cunoscuta şi istorica subzonă a Mărginimii Hațegului.

Costumul popular din această subzonă etnografică păstrează încă în parte străvechi elemente tradiționale, moştenire locală, dar şi similitudini cu elemente tradiționale împrumutate de la vecinii sibieni şi din Ținutul Pădurenilor, mai puțin din zona Banatului.

Costumul femeiesc se compune din: îmbrăcămintea capului, cămaşa, două cătrânțe, brâu, bete (brăciră) şi încălțăminte, toate componentele vestimentare fiind opera migăloasă şi răbdătoare a fetelor şi tinerelor neveste[1316].

Foto 382 – Costum de mireasă din Ţara Haţegului

Găteala capului dă o notă distinctă şi originală străvechii pieptănături cu „coarne", caracteristică şi răspândită aproape în întregul bazin hațegan, dar şi la popoare de origine slavă. Coarnele şi găteala capului erau aşezate, la început, în secolele XVIII-XIX, pe creştet, în poziție verticală. Apoi, din verticale au devenit orizontale şi, totodată, s-au îndreptat spre ceafă.

[1315] Ana Popa, *Platoul Luncanilor – Ţinut al Ţării Haţegului, depozitar al datinilor şi obiceiurilor hunedorene*, în „Mioriţa", nr. 14-15, 2003, p. 18.

[1316] Elena Secoşan, Paul Petrescu, *Portul popular de sărbătoare din România*, Bucureşti, 1984, p. 155.

Fetele îşi purtau părul, precum în cele mai multe locuri din Transilvania, împletit în două cozi, „tice”, una din părul de pe creştetul capului, petrecută şi aici, sub urechea dreaptă şi legată cu capătul ei de a doua tică, din părul de pe ceafă care atârna pe spate[1317]. Ca găteală, se puneau pe cap „lăţitare” înnodate din mărgele.

Femeia purta „ciapsa cu coarne” care se aşeza pe capul pieptănat într-un mod ciudat: începând de la cărarea din mijlocul creştetului, părul se răsuceşte în circa 15 şuviţe – „suciturі” – care, aşezate în rând la tâmplă, sunt duse prin faţa urechii spre ceafă, unde se împletesc în două „chici”. Deasupra cefei se aşează „conciul” din sârmă în forma unor coarne, pe care se învăluie chicile de păr şi se coase cu o andrea. Peste conciul format se pune „ciapsa cu coarne”, o mică bonetă cu două proeminenţe laterale ascuţite având la bază o bordură cusută cu lână policromă, în motive geometrice. Pe timp friguros, iarna, femeia poartă peste ceapsă „podoaba” ţesută din pânză albită, cu care se îmbrobodeşte în diferite forme.

Cămaşa femeiască – inia – era lungă până la gleznă şi avea două părţi cusute laolaltă: partea de sus, până la brâu numită „ciupag” şi partea de jos numită „poale”. Cămaşa este încreţită în jurul gâtului, cu mânecile terminate în „fodori”. Sub guler se întinde „brăţara”, o cusătură peste creţuri. La gura cămăşii, despicată în adânc, se înşiră cusătura verticală a „florilor”, care formează singurul decor de pe pieptul cămăşii. Mâneca prezintă diverse sisteme de ornamentaţie: cu „rând peste umeri”, „şire în jos”, „cu pui peste cot” şi „cu tablă”, alături de care mai apare şi sistemul cu „rânduri pe mânecă”, ce se întinde de la umăr până jos. Cămeşile erau mai demult ornamentate cu modele din cusătură cu lână, apoi cu arnici, în colorit de negru, alb şi puţin roşu. De remarcat este susţinerea volanului prin „pumnăşel”.

Cătrânţa, numită şi „cătrânţoi”, se poartă încutată, având lungime mare, peste poale, înainte şi înapoi, fără să fie pereche. Cătrânţa este făcută din urzeluţă neagră cu arnici, la care se mai adaugă rugiţă. Este colorată sobru, cu ornamentaţie liniară, fie pe verticală, fie pe orizontală, fie în cadriluri. Urzăluţa este bumbacul răsucit care se foloseşte la război ca urzeală. Arniciul sau bumbacul nerăsucit a fost folosit ca băcială (băteală), iar rugiţa este un bumbac sucit, de diferite culori. Cătrânţa de vară este făcută din arnici, iar cătrânţa de iarnă, dar mai ales cătrânţoiul cum se numeşte cătrânţa dindărăt, se făcea pe de-a-ntregul din lână de culoare închisă, toarsă acasă. La anumite intervale se ţeseau în băteală rugiţă de culoare roşie, albă, şi neagră, pentru a da cătrânţei un colorit mai variat. În zilele mai friguroase de iarnă, se purta şi în faţă, în locul cătrânţei, tot cătrânţoi.

La mijloc femeile se încingeau cu „brâul” în „bâte”, confecţionat într-un sistem arhaic, şi „brăciră” care se pune peste brâu şi peste cătrânţoi, cel din faţă prinzându-se de brâu şi de brăcіră[1318].

Pe picior se trăgeau cioareci albi de lână şi peste ei colţuni pistriţi şi se încălţau opinci cu curele confecţionate în gospodărie, cu păpuci, adică pantofi sau cizme.

Costumul bărbătesc din Ţara Haţegului este unitar, dar cu unele variante locale. Este îmbrăcămintea unei populaţii de foşti iobagi, cu o viaţă grea, istovitoare, cu puţine răgazuri. Este un costum simplu, practic, a cărui armonie se datora în bună măsură materialelor folosite: pânza ţesută la război şi şuba de lână, la care se adaugă puţinele găitane aplicate la margine.

Costumul popular bărbătesc se compune din: căciulă sau pălărie, cămaşă, cioareci (izmene), curea (mai rar brâu) şi încălţăminte.

Sus pe platoul montan şi în văile izolate, pieptănătura bărbaţilor era cu „chici”, păstrată încă din vremea feudalismului. Cei tineri se tundeau lăsându-şi păr pe frunte, iar cei de la 30 de ani în sus erau tunşi pe creştet, lăsând o cunună de jur împrejur. Cei vârstnici, de peste 50 de ani, purtau părul lung, până pe umeri.

Înainte de Primul Război Mondial, bărbaţii purtau pălării cu boruri foarte late, care apoi au devenit mai potrivite. Tinerii purtau pălării cu boruri înguste. Iarna, pentru acoperământul capului, se purta „căiţa lae”, o căciulă neagră cu fund lat din blană de miel. La începutul secolului al XX-lea pălăria cu boruri extrem de largi domina ansamblul portului prin mărimea ei exagerată. De asemenea, culoarea ei închisă sublinia contrastul dintre ea şi fondul deschis al îmbrăcămintei de pânză albă şi de pănură de lână sură. Aceste pălării au fost un simbol al bărbăţiei, dar şi un drept al claselor dominante în anumite epoci, un drept exclusiv al stăpânirii privilegiate.

1317 Romulus Vuia, *op. cit.*, p. 19.

1318 Elena Secoşan, Paul Petrescu, *op. cit.*, Bucureşti, 1984, p. 155.

Cămaşa veche, lungă până la genunchi era croită cu „barburi”. În faţă, la mijlocul ei, cămaşa are un „M” cusut cu aţă neagră, iar în spate, tot la mijlocul ei, de asemenea un „M”, dar cusut cu aţă albă, căreia i se zice clin. M-ul de pe faţă şi de pe spatele cămăşii nu este altceva decât aşa-numitul „barburi”. În unele sate s-a renunţat la „barburii din faţă”, unde decorul este plasat la gura cămeşii. Gulerul mic şi „pumnarii” mânecii sunt cusuţi totdeauna cu negru, ca şi baza barburilor, unde apare un motiv în formă de „M”.

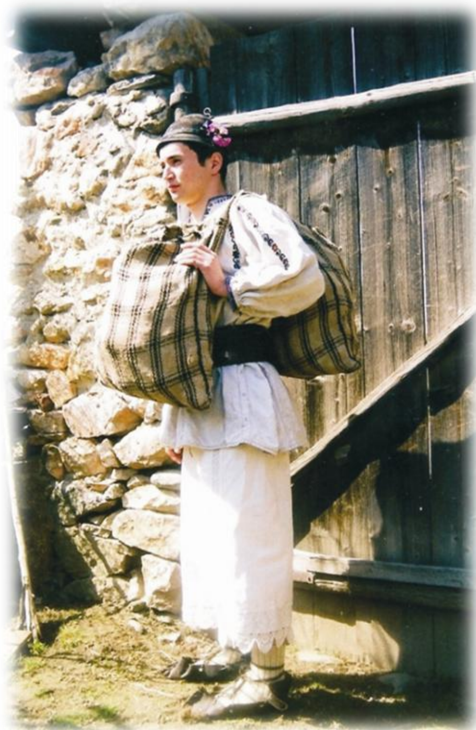

Foto 383 – Fecior
în costum popular

Vara, partea inferioară a corpului era acoperită cu „izmană largă” şi iarna sau în vreme friguroasă, cu „cioareci” strâmţi confecţionaţi din pănură. La cei tineri, la marginea de jos, izmenele aveau o „cipcă” (dantelă), iar deasupra de gleznă erau legate cu curele numite „trăgători” (cură, curea, cataramă etc.). La talie se poartă „cureaua”, chimirul cu două limbi late. Tinerii se încing de mai multe ori peste cureaua lată şi cu „cureaua cu limbi” îngustă[1319].

Picioarele şi le încălţau cu obiele şi peste ele cu toloboni din pănură de lână. Primăvara şi pe ploaie se purta obială din piele de oaie – numită şi „plotoj” – folosită cu păr cu tot. În picioare se purtau „colţuni” şi „opinci cu gurgui”. Colţunii se făceau din lână şi urzeluţă. În unele locuri, numai feciorii purtau de sărbători colţuni în opinci.

Portul popular din nord-estul Ţării Haţegului mai cuprinde o piesă tipică acestui ţinut: „gluga”, numită şi „căşula”, purtată deopotrivă de femei şi bărbaţi, care avea o dublă întrebuinţare: fie ca straiţă pentru merinde la drum, fie glugă în caz de ploaie. „Căşula” este nelipsită drumeţilor din această parte istorică a Mărginimii Haţegului.

Cojoacele, sub formă de „pieptar cu gură” sau „pieptar crăpat” la bărbaţi, şi la femei „pieptar înfundat”, sunt foarte migălos cusute şi ornamentate cu motive populare. Şuba a fost şi ea o piesă importantă în costumul popular haţegan. Bătrânii mai purtau şi cojocul din blană de oaie fără pui. Această şubă era sau îmbăierită când se purta numai pe umeri, fie îmbrăcată pe mâneci. Şuba era confecţionată din pănură albă, ornamentată cu găetane[1320].

[1319] Romulus Vuia, *op. cit.*, p. 21.
[1320] Elena Secoşan, Paul Petrescu, *op. cit.*

Laibărul, o altă piesă nelipsită din portul haţegan purtată deopotrivă de femei şi bărbaţi, este o haină scurtă, albă, cu mâneci. Bărbații poartă şuba albă, cu clini, ornamentată cu bârnaş negru sau colorată, chindisită, după vârsta purtătorului[1321].

Dacă observăm cu atenție evoluția îmbrăcăminții, ca port popular, putem constata că aceasta a ajuns de-a lungul vremii la un grad ridicat al dezvoltării sale artistice, în forme specifice, în funcție de condițiile materiale, ornamentică şi întrebuințare. Băgăm de seamă că în port au existat diferenţieri în funcție de sexe, anotimp, vârstă, ocaziile în care se poartă – la muncă, la sărbătoare, la horă, la nuntă, la înmormântare – precum şi după starea materială şi categoria socială a celor care îl poartă.

Procesul de izolare şi lichidare a sistemului feudal, dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste, evoluția socio-culturală, dezvoltarea intensă a industriei textile, care punea din ce în ce mai mult la dispoziția populației o gamă diversificată de produse textile la preţuri accesibile, au avut o influență nefastă, modificând şi transformând vechiul port popular arhaic din bazinul etnografic al Țării Hațegului.

Foto 384 – Trei generaţii din satul Şerel, com. Pui

Astăzi, dacă străbați satele din Țara Hațegului, dar şi celelalte zone, cu greu, sau poate deloc, mai poți întâlni un țăran îmbrăcat în tradiționalul port popular, specific acestei zone. Costumele păstrate, conservate în muzeele etnografice, cât şi fotografiile păstrate, din care sunt reproduse câteva considerate adevărate rarități, rămân mărturii istorice autentice ale unui port arhaic, azi modificat şi adaptat noilor condiții sociale, culturale şi materiale în care trăiesc şi îşi desfăşoară activitatea oamenii de la țară.

Obiceiuri populare. **Şezătoarea**. Reprezenta un aspect al întrajutorării între gospodăriile ţărăneşti. Aceasta se organiza în serile de iarnă când participanții lucrau şi petreceau, spunând povești, glume, ghicitori, ştiri despre viața de zi cu zi din comunitatea rurală. Ea a fost, în satul de altădată, unul din cele mai apreciate obiceiuri.

La şezători se practicau şi unele munci de interior, specifice anotimpului de iarnă. Bărbații smicurau porumb sau împleteau ştreanguri şi bice, femeile țeseau pânză în război, torceau lână şi fuior, iar fetele coseau diferite „figuri” pentru împodobirea iilor cu care se îmbrăcau duminica şi în sărbători. Şezătorile începeau în pragul iernii, după prinderea postului de Crăciun şi țineau până primăvara, cu o întrerupere pe timpul sărbătorilor de iarnă. Nu se făceau duminica şi în sărbătorile nelucrătoare de peste săptămână. Nu se țineau în locuri publice, ci în casele gospodarilor, pe mai multe uliți. Gazde erau, în permanență sau prin rotație, familiile care aveau mai mult de lucru, spațiu mai mare în casă şi condiții pentru lucru şi joc până aproape de miezul nopții. Participarea la şezători se făcea pe vecinătăți sau pe prietenii. Pe lângă femei, participau fetele de măritat şi feciorii, care nu mergeau la şezători cu lucrul, ci să-şi joace drăguțele şi să le „fure” fusul cu care torceau sau cusătura. Femeile şi fetele duceau la şezătoare plăcinte, iar gazda servea un

1321 *Ibidem*, p. 155.

pahar de băutură, de regulă vin din producția proprie. După prinderea postului de Crăciun, la şezători se întâlneau şi cetele de colindători, care învățau colindele şi „Craii”. Dacă în casa gazdei veneau fete care nu erau „băgate în joc”, feciorii repetau cu ele jocurile specifice locului. Mai participau şi cântăreți care acompaniau momentele artistice: un fluieraş, un ceteraş sau un clarinetist.

Foto 385 – Clacă la fân

Desigur, înainte de toate, şezătoarea oferea femeilor posibilitatea de a avansa semnificativ în unele dintre muncile casnice care presupuneau multă răbdare, mai ales în torsul cânepii, inului sau lânii, cu atât mai mult cu cât tradiția spunea că torsul trebuia încheiat în timp util, pentru ca până la Paşti pânza să fie țesută, croită şi hainele de sărbătoare cusute şi terminate, astfel încât fiecare creştin să poată întâmpina Sfintele Paşti în haine noi.

Foto 386 – Icoană pe sticlă
realizată de artista populară Sabina Pavel

Şezătorile se subordonau, la fel ca multe alte activități din zona ruralului, unui ancestral calendar de zile faste şi nefaste. În acest context, şezătoarea se organiza, de regulă, în zilele de luni, miercuri şi joi; nu

se lucra marțea, de teama Marțolei şi nici vinerea, pe considerente religioase, cu atât mai mult cu cât vinerea era ziua în care se făcea, în multe sate, *prescura* (mai ales în Postul Crăciunului).

Vârsta pentru intrarea în şezătoare era influențată de mentalitatea tradițională, reflectată mai ales în comportamentul cotidian al familiei şi în poziția părinților față de copii, dar şi de presiunile exercitate de cele două instituții care guvernau în mare măsură viața în satul tradițional, biserica şi şcoala. Fetele mergeau în habă imediat după ce împlineau 13-14 ani, iar această vârstă coincidea cu momentul la care fetele mici erau *băgate în danț*, altfel spus, cu momentul în care fetele începeau o viață socială activă. Totul era bine reglementat de convenții sociale limpezi, aşa cum reiese şi din analiza repertoriului de cântece, strigături şi jocuri de şezătoare, care blamează şi iau în derâdere şi intrarea pripită a fetelor în astfel de manifestări ale tinerilor, dar şi prezența fetelor cu o vârstă trecută.

Claca. În dimineața zilei de clacă oamenii se adunau la casa gospodarului, de unde plecau după ce se omeneau cu un pahar de țuică. Gospodarul le arăta la holdă de unde până unde să secere grâul, le asigura unul sau două „fedeleşuri" cu apă pe care le punea la umbră şi... „Doamne-ajută!" Fetele şi femeile secerau, iar bărbații legau snopii şi îi clădeau în clăi. La amiază se făcea pauza de masă. De regulă, se oferea lucrătorilor o hrană frugală, din care nelipsită era slănina de porc afumată şi ceapa roşie. Unii gospodari mai făloşi duceau secerătorilor o ciorbă de fasole sau o „zupă" pe carne de găină. Seara, la terminatul secerişului, lucrătorii lăsau la capătul holdei câteva spice, să rămână pentru păsările cerului, iar din cele mai bogate şi mai frumoase spice făceau o „peană" de grâu pe care o duceau acasă la gospodar s-o pună la icoană, unde rămânea până la anul viitor. Când se apropia vremea semănatului, grăunțele din spicele din „peană" erau scuturate şi amestecate în grâul de sământă, având misiunea de a asigura răsărirea şi creşterea recoltei.

Foto 387 – Bătutul snopilor de secară,
satul Răchitova, sistem arhaic de treierat cerealele

O formă de clacă al cărei rol era întrajutorarea oamenilor era şi treieratul (îmblătitul grâului). Înainte de colectivizarea agriculturii, tot țăranul îşi ducea grâul acasă, îl clădea în şură şi avea grijă să nu-l plouă sau să nu-l mănânce animalele. Treieratul şi-l făcea fiecare şi era ajutat de vecini şi de rudele mai apropiate. Ca să se efectueze munca mai repede, umblau prin sat două-trei batoze care luau la rând, dintr-un capăt al uliței, fiecare gospodărie şi într-o săptămână grâul era treierat în tot satul. La treierat participau mai mulți oameni – până la zece, care erau împărțiți la diferite munci. Un bărbat mai voinic ridica cu furca snopii pe maşină şi o femeie tăia cu secera legăturile snopilor, iar „băgătorul" îi introducea pe coş. În fața orificiului pe care curgea grâul erau doi-trei membri ai familiei sau neamuri mai de încredere, care aveau grijă să urmărească sacii plini şi să pună în locul lor saci goi, pe care iarăşi îi urmăreau să se umple. De sub batoză, pleava şi gozurile erau trase de o femeie care avea grijă să nu se amestece cu grâul bun şi să fie ordine în jur. La gura maşinii, pe unde ieşeau paiele, erau doi-trei bărbați

care le împingeau unde se făcea şira. La şiră lucrau alți doi-trei bărbați, „meşteri” să clădească paiele, astfel încât să nu se răstoarne grămada la cea mai mică adiere. Treieratul începea dimineața devreme şi în funcție de „avere” şi timpul în care se instala batoza, se socotea din timp cine oferea o gustare în pauza de o jumătate de oră. Treieratul continua până seara. La sfârşit, la fiecare gospodar se oferea o masă mai bogată, din supă, carne friptă, unsă cu câteva pahare de băutură, scoasă din butoiul care era destinat acestui eveniment. Petrecerea se întindea şi se lăsa cu cântec şi voie bună până când unii lucrători, obosiți, se odihneau cu capul pe masă. A doua zi dimineața, treieratul se relua de unde s-a întrerupt, după aceeaşi rânduială şi continua tot aşa până la terminarea lucrării. Dar țăranii nu intrau în... concediu, pentru că apăreau alte urgențe, până în preajma sărbătorii Crăciunului.

Foto 388 – Şură acoperită cu paie de secară, începutul secolului al XX-lea, satul Mesteacăn, com. Răchitova

Colindatul. Unul dintre cele mai importante obiceiuri de iarnă din Țara Hațegului este reprezentat de obiceiul Cerbului. Având o vechime apreciabilă, colindatul cu Cerbul este cel mai bine reprezentat în Țara Hațegului în satele comunelor Sălaşu de Sus, Răchitova, Râu de Mori, Densuş şi Baru, unde an de an obiceiul este transmis din generație în generație, de la vârstnici la copii.

Poate nicăieri în vatra largă hunedoreană Cerbul nu se prezintă mai spectaculos şi mai impunător ca în satul Coroieşti din Sălaşu de Sus. Aşezat în latura de sud a depresiunii Țării Hațegului, Coroieştiul, localitate străveche, este depozitarul acestui obicei, cel mai bine conservat. Ritualul său autentic se mai păstrează, cu toate că şi-a pierdut substratul de procesiune păgână de altădată, cu trecerea timpului, ajungând din spațiul magic în manifestare pur dramatică în care Cerbul, personaj principal, este o variantă țărănească a ipostazei solare a Anului Vechi care moare anunțând începerea Anului Nou. În cortegiul colindătorilor din Coroieşti se întâlnesc personaje pitoreşti precum blajul (bleajul în alte zone), jupânii, popa, doctorul – mascați într-un mod inedit, comediant, fiecare având un rol bine definit, dar şi cele proprii obiectivului de colindat cum sunt vătaful şi iapa (cel care strânge darurile, n. n.) care nu evoluează travestiți.

Bleajul este înfățişat printr-un mod hâtru care se manifestă prin mimică şi pantomimă cu efecte de tragicomedie reprezentând, în ultimă instanță, bărbăția şi vigoarea masculină prin rolul de a apăra Cerbul de mulțime şi de duhurile rele ce planează asupra comunității în noaptea de Crăciun.

Colindatul începe pe ulițele satului în sunetele „marşului de plecare” când colindătorii şi fluieraşii merg la casele gospodarilor pe strigături. Ajungând la casa gospodarului, vătaful cetei care conduce întregul alai cere permisiunea de a colinda cu Cerbul.

În ocolul casei se prezintă cele două jocuri inițiatice ale Cerbului – *Ardeleana* şi *Suci-te, răsuci-te*, vechi jocuri păstoreşti specifice zonei folclorice hațegane. Apoi se colindă o străveche melodie, ajunsă

aproape generic, *Colinda oilor*. Aşezaţi în cerc în jurul Cerbului, colindătorii se mişcă precum soarele pe bolta cerească în cadrul strigăturilor specifice.

Sunt situaţii în care gazda le mai cere să colinde, în cinstea rudelor apropiate, a fetii, a pruncului, a plugarului, a ciobanului etc.

Gazda fiind mulţumită oferă colindătorilor un colac, un picior de porc (mai rar cârnaţi), vin sau vinars, mere, nuci şi chiar grâu ca simbol al belşugului în viitorul an, apoi sunt serviţi cu plăcinte şi băutură.

Vătaful face urările darurilor, pe măsură ce le primeşte şi le dă Iepei să le strângă în straiţă. Cu aceste daruri se pregăteşte ospăţul Cerbului ca o ultimă dorinţă pentru că la Anul Nou el va fi puşcat şi apoi bocit de întreaga comunitate. Etapa ritualică finală a spectacolului prezentat de colindătorii cu Cerbul este aceea a împuşcării lui, gest care simbolizează moartea anului în curs, un scenariu dramatic al morţii şi învierii naturii în reînnoirea ciclică a regnului animal şi vegetal.

Foto 389 – Obiceiul de iarnă „Cerbul”, satul Râu Alb, com. Sălaşu de Sus

Asistăm la ceremonialul înmormântării Cerbului plecat cu alaiul în munţii cei înalţi. Personajele dramatice, Popa, Bleajul, Vătaful şi Vânătorul joacă cu mult talent secvenţa jelirii şi aducerii la groapă a Cerbului la care se asociază întregul alai.

Împuşcarea Cerbului se face la marginea pădurii, aproape de munţi în mod simbolic pentru că ceata de colindători realizează acest ultim act în livada gospodarului care a primit ultimul cu colindatul. În unele sate de la poalele Retezatului, Cerbul va reînvia în urma rugăciunilor celor care îl conduc la groapă, adică va apărea Anul Nou ca urmare a dispariţiei celui vechi. La Coroieşti, Cerbul este împuşcat şi moare, fiind condus la groapă de Popă şi Bleaj şi îngropat simbolic sub crengi de cetină de brad sau din cele tăiate din livada gospodarului. Bătrânii satului spun că mai demult în prima zi de Anul Nou, ceata de colindători revenea pentru rugăciunea nouă şi Cerbul (Anul Nou) reînvia.

Folclorul muzical şi coregrafic este reprezentat de „haţegane”, „line”, la care se adaugă şi alte obiceiuri cum ar fi: „Strigarea peste sat”, ca obicei de primăvară sau „Încununarea boului”, ca obicei de vară.

Fiecare sat din Ţara Haţegului are câte o **nedeie** proprie legată în cele mai multe cazuri de hramul bisericii din localitate. Referitor la aceste nedei, Ion Pop Reteganul, fost dascăl la Vâlcelele Rele, arăta că nedeia era mai luată în seamă decât Anul Nou. Nedeile din vremurile îndepărtate aveau un caracter festiv – pastoral, aici se întâlneau ciobanii şi băciţele de la stâni, muntele chema locuitorii satelor de toate vârstele, tineri şi bătrâni. Vechile nedei erau sărbătoarea înălţimilor satelor de pe platforma Luncanilor, dar nu numai, la nedei veneau şi locuitorii satelor învecinate, fiind un prilej de revedere între rude şi prieteni, dar şi ocazii ca tinerii să se cunoască între ei în vederea căsătoriei. Nedeile ca sărbători ale munţilor au luat formă de târg sau de bâlci, care de regulă ţinea două sau trei zile. Aici, meşteşugarii, negustorii de tot felul,

comercianții veneau să-şi desfacă produsele muncii lor şi mărfurile, aici se făceau schimburi de produse între păstori. În alte zone mai greu accesibile, nedeile aveau numai caracter pur pastoral, iar târgul de bunuri era organizat jos în vatra satelor.

Foto 390 – Căluşerii din Clopotiva, com. Râu de Mori

Termenele la care aveau loc vechile nedei corespund ritmului naturii fizice şi biologice, fiind în strânsă legătură cu desfăşurarea unor activități din anul agricol cu mare însemnătate în viața colectivităților din Țara Hațegului, la care, de regulă, după vechile rituri, anul începea odată cu primăvara, marcată prin „serbări rituale” legate de începutul anului agricol, de echinocțiul de primăvară.

Foto 391 – Târg la Haţeg, 1934

Nedeile ținute pe înălțimea munților au supraviețuit multă vreme, până în contemporaneitate, fiind susținute de obiective materiale, existența stânelor şi necesitatea organizării marilor târguri de munte, însoțite de elemente folclorice festive: jocuri, cântece, port popular etc.

ȚINUTUL MOMÂRLANILOR

Valea Jiului constituie o unitate geografică bine individualizată fiind aşezată într-o zonă depresionară pe cele două brațe ale Jiului superior, de la care a şi primit numele: **Jiul de Vest** sau **Jiul Românesc**, cum se mai numea, şi **Jiul de Est** sau **Jiul Transilvănean**. Depresiunea formată de Jiul de Vest desparte muntele Retezat de Vulcan, iar cea formată de Jiul de Est desparte Munții Parângului de Munții Sebeşului.

Fig. 8 – Ţinutul Momârlanilor

Foto 392 – Pereche de momârlani în costum tradiţional

Văile celor două Jiuri sunt înguste şi înconjurate de munţi înalţi: la miazănoapte **Retezatul**, iar la miazăzi **Vulcanul şi Parângul**. Singurele deschideri naturale, care permit legături pe direcția nord-sud, sunt defileul de la **Surduc** spre Oltenia şi de la nord pasul de la **Bănița-Merişor** care face legătura cu Țara Hațegului.

Locuitorii acestei depresiuni, din localitățile situate de o parte şi de alta a celor două Jiuri, inclusiv satele Bănița, Merişor şi Dealul Babii, se numesc **jieni**.

O serie de aşezări din Valea Jiului au luat naştere cu multe secole în urmă. Toponimia localităților indică în mod neîndoielnic formarea prin roirea populației din Ţara Haţegului (vezi harta alăturată): Petros-Petroşani, Livadia-Livezeni, Coroieşti-Coroieşti Jii, Paroş-Paroşeni, Valea Lupului-Lupeni, Râu Bărbat-Bărbăteni, Uric-Uricani, Hobița-Hobiceni, Mâțeşti-Mâțeşteni, Valea Dâljii-Dâlja Mare etc. Multe localități de pe valea Jiului de Est au fost populate cu oameni veniți din Mărginimea Sibiului (Petrila,

Lonea, Cimpa, Jieț)[1322]. Între locuitorii zonelor înconjurătoare şi jieni au existat permanent relații economice, culturale şi sociale, fie cu ocazia târgurilor de țară, a nedeilor dar mai ales a relațiilor de căsătorie care au întreținut permanent procesul de interferență cu zonele etnografice învecinate. Cu toate influențele venite din Țara Hațegului, Mărginimea Sibiului, Oltenia sau Banat, Valea Jiului formează o zonă etnografică proprie cu multe elemente specifice care o deosebesc de aceste zone înconjurătoare.

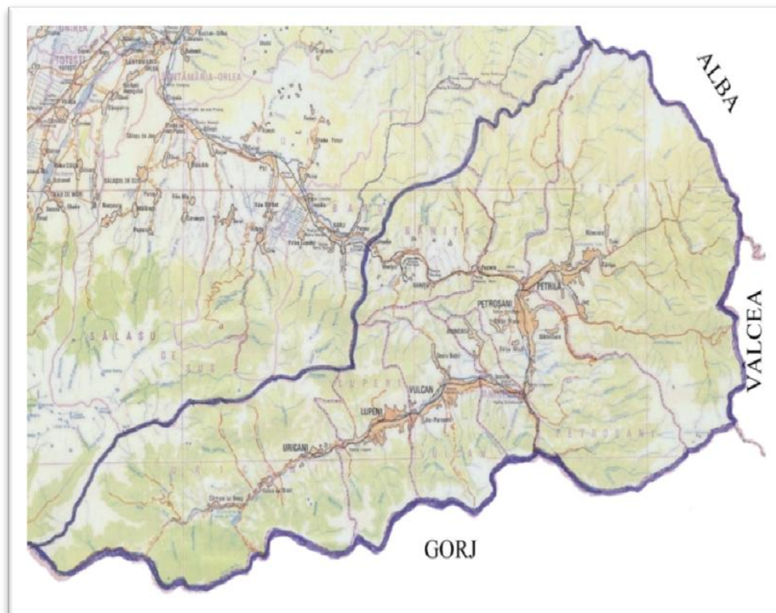

Fig. 9 – Ţinutul Momârlanilor (harta fizică)

Ocupațiile tradiționale. Judecând după stadiul lor actual, ocupațiile pot fi împărțite în trei mari grupe: ocupații care la un moment dat au fost sau au devenit specifice în Valea Jiului cum au fost păstoritul şi mineritul; ocupații cu caracter general, care au o însemnătate mai redusă (agricultura şi lucrul la pădure); meşteşuguri țărăneşti, culesul din natură şi pescuitul.

Foto 393 – Stână de oi la munte

Foto 394 – Ciobani
cu oile în Munţii Parâng

1322 N. Dunăre şi colectiv, *Arta populară din Valea Jiului*, Bucureşti, 1963, p. 40; I. Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Haţegului*, Haţeg, 1913, p. 167, 168, 243, 245, 280, 285-287; *Monografia geografică a R.P.R.,* I, p. 90 şi harta de la p. 91; R. Vuia, *Ţara Haţegului şi regiunea Pădurenilor*, p. 30-32, 43-46.

Păstoritul şi creşterea vitelor au constituit o ocupație străveche a jienilor, ca şi a strămoşilor acestora din Țara Hațegului. Din acest punct de vedere, Valea Jiului se integrează în marele ținut pastoral al Carpaților Meridionali, şi anume Banat şi Olt. În afară de oi şi vaci, satele din Valea Jiului ca şi cele vecine din Țara Hațegului, Pădureni, Hunedoara, Marginenii Hațegului etc., au stave de câte 20-40 cai. Tot la stâne se cresc porci, pe alocuri şi păsări. Zonele în funcţie de care, la anumite anotimpuri, avea loc cunoscuta mişcare a populației pastorale, se delimitează. În afară de mişcarea pendulatorie între sat şi zonele pastorale vecine, ciopoarele de oi regrupate după vărat şi după iernat trebuiau să plece şi pe la „țară”, în Oltenia, mai rar în Muntenia, foarte des în Banat sau în părțile Devei, pe Valea Mureşului. Păstorii de aici spuneau că „se duc ... pe țări, unde găsesc iarbă pe urma bucatelor”.

Ocupații cu caracter general. **Agricultura**. În Valea Jiului, ca şi în alte ținuturi, agricultura a însoțit necontenit oieritul şi creşterea vitelor. O serie de mențiuni istorice relevă vechimea acestei ocupații la românii din Valea Jiului. Rolul secundar jucat de agricultură se constată şi în numărul mic al uneltelor agricole ce existau în trecut într-o gospodărie şi din înfățişarea rudimentară a celor mai reprezentative, fapt care scoate în relief, pe lângă rolul economic redus, şi posibilitățile limitate ale modului de viață agrar de a influența manifestările de artă populară din Valea Jiului. Produsele agricole şi le achiziționau prin schimbul cu produsele pastorale (oi, vite, porci, lână, piei, brânză, lapte) în centrele miniere sau cu ocazia târgurilor de țară (de la Pui, Hațeg, Deva etc.).

Foto 395 – Aratul cu plugul tras de boi

Lucrul la pădure. Pe înălțimile zonei predomină coniferele. Pădurile însă, pe măsura dezvoltării economice şi demografice a ținutului, au fost tăiate atât pentru construcții, cât şi ca lemn de mină şi lemn de foc pentru vânzare. Lucrul la pădure se practică de locuitorii de pe ambele Jiuri în forme similare. În subzona Jiului Românesc exploatarea lemnului are loc la Câmpu lui Neag – în Buta şi Râul Negru; la Uricani – în Toplița, Bilugu şi pe Arsa; la Lupeni – în Tunsu, Valea Vacii, Straja etc.

Industria forestieră din Valea Jiului a constituit la rândul ei un puternic stimulent pentru transformarea modului de viață al populației rurale de aici, prin atragerea unui număr de localnici în această ramură de producție şi ca urmare prin creşterea mijloacelor băneşti şi înmulțirea produselor de fabrică achiziționate de familiile jieneşti. În unele părți, lucrul la pădure a îmbrăcat mai multe forme speciale, ca lemnăritul şi bocşeritul. La Câmpu lui Neag, până în anul 1950 s-a practicat numai lucrul la pădure pentru lemn de construcție. De la această dată se pregătesc lemne pentru scânduri, pentru foc şi pentru cărbuni.

Foto 396 – Trasul lemnelor din pădure cu ajutorul cailor

Ocupații secundare. Pe lângă ocupațiile amintite, jienii practică şi alte îndeletniciri de o mai mică importanță economică şi, de obicei, îmbrățişate de un număr redus de oameni. La sate ca şi la oraşe, unii jieni practică diferite meşteşuguri, legate de trebuințele gospodăreşti. Indicații cu privire la unele din acestea, şi în primul rând asupra celor legate de domeniul uneltelor, construcțiilor, ceramicii, textilelor (industria casnică) şi portului (curelărit, cojocărit, croitorit, sumănărit) se observă unde satele sunt răsfirate.

Culesul din natură. Ca şi albinăritul, vânătoarea şi pescuitul, în trecutul îndepărtat au cunoscut aici o dezvoltare înfloritoare. În vremea din urmă, în Valea Jiului culesul din natură se reduce la adunarea diferitelor plante alimentare, medicinale şi colorante. Pentru legătura lor directă cu arta populară, le menționăm numai pe cele din urmă. Dintre coloranții vegetali – utilizați până în secolul trecut, în foarte mare măsură la textile, la port, iar până în vremea din urmă şi pentru vopsitul ouălor încondeiate – jienii arătau interes pentru coaja de arin, pentru scoarța şi frunza de nuc, scoarța de gorun, coaja de ceapă, pentru şofran şi pentru roibă, o buruiană adunată de pe arătură.

Bărcuitul şi albinăritul. Pe alocuri se mai practica „bărcuitul" – în Câmpu lui Neag, Hobiceni, Uricani – care consta în căutarea roiurilor aflate sau refugiate în scorburile copacilor din pădure. Până nu demult s-a utilizat în acest scop un corn de vită, lucrat cu multă ingeniozitate.

Vânătoarea şi pescuitul. În Valea Jiului, ca şi în toată regiunea Hunedoara, vânătoarea a fost o îndeletnicire străveche. Prezența animalelor sălbatice care puteau face obiectul acestei îndeletniciri este atestată de unele toponimice, ca pâraiele Ursasca, Căprioara, Şerpoaia etc. Vânătoarea s-a practicat aici, de la început pentru carne şi pentru blănuri, ori în vederea stârpirii animalelor dăunătoare.

După cum arată şi toponimice ca Valea de Peşti, Dealul Tăului, pescuitul a fost o ocupație importantă a locuitorilor din zonă, el practicându-se în apele repezi de munte ale Țării Hațegului.

Meşteşuguri populare săteşti (meşteşuguri artistice). Bâtele făcute din lemn de corn, cu predilecție erau obiectul asupra căruia se exercita, cel mai pregnant, nevoia de creație artistică a păstorului. Ornamentarea lor era obligatorie. Erau crestate cu relief plat ori sculptate cu reliefuri ornamentale geometrice (hexagoane, romburi, cerculețe, spirale) sau redate liber într-o tematică vegetală. Deseori motivele vegetale se combină armonios cu motive geometrice abstracte.

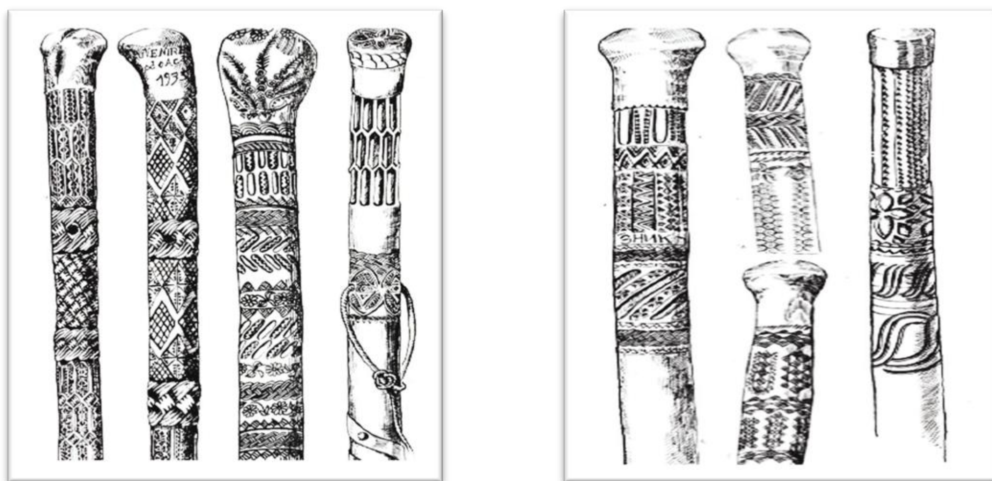

Fig. 10, 11 – Ornamente pe bâte

Lingurile şi cioiurile (pentru măsurat laptele) erau confecționate din lemn de paltin, frasin şi fag. Cioiurile, linguri de dimensiuni mari, au forma rotundă, cu fund semisferic sau plat, cu coada lungă (30-40 cm) cu cârlig la căpat pentru atârnat. Pe partea superioară a lingurilor este un ornament, de obicei format din linii simple, despre care specialiştii afirmă că este foarte vechi[1323]. Unele linii orizontale delimitează altele în cruciş, aproape identice cu semnele de răboj. Sensul primar al acestor ornamente s-a pierdut între timp, afirmă P. N. Panaitescu[1324].

Fig. 12, 13 – Linguri folosite la stână

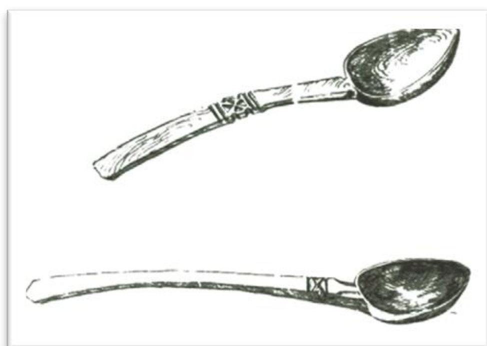

Fig. 14, 15 – Linguri cu crestături pe coadă

1323 N. Dunăre şi colectiv, *op. cit.,* p. 107.

1324 P. N. Panaitescu, *Răbojul. Studiu de istorie economică şi socială la români*, Bucureşti, 1946, p. 68.

Căucele, denumite aici **căpcică**, din lemn de paltin şi mai rar din fag, au fost foarte răspândite în Valea Jiului, fiind caracteristice regiunilor pastorale[1325]. Motivele predominante în ornamentica acestora sunt însemnele solare, zoomorfe (cerbul şi căprioara), fitomorfe (frunza).

Fig. 16, 17 – Căuce (căpcele) lucrate în lemn de paltin

Fig. 18, 19 – Căuce (căpcele lucrate în lemn de paltin

Din lemn se confecționau o multitudine de vase, fie scobite dintr-o singură bucată de lemn (**trocuțe**, **troace**), fie alcătuite din mai multe bucăți legate între ele cu cercuri de alun, şneapăn ori fier (**şuştare** pentru muls vaci, **găleata** sau **strungărețul** pentru muls oile, **ciubere**, **donițe** cu capac sau fără, **bădâi** pentru unt). În inventarul stânelor întâlnim mestecătorul de urdă numit **spătează**, la Cimpa şi **stircă** la Câmpu lui Neag şi **țancul** (răboj) făcut dintr-un lemn de brad, cu patru fețe pe care se crestează anumite semne ce constituie sistemul de măsurare şi socotire a drepturilor de lapte a celor asociați cu oile la aceeaşi stână (unitatea cea mai mică, însemnată pe țanc cu o linie subțire este cioiul, şapte cioiuri fac o găleată, însemnată cu o crestătură pe colț, şapte găleți fac o veadră ce se însemna cu două crestături mai adânci, în cruce, încrestate pe partea laterală, şapte vedre fac o cupă)[1326].

Altă categorie de vase sunt cele din metal, cum ar fi căldările de băcie din aramă sau cele mici, de mămăligă, din tuci. Ele se atârnă deasupra focului pe **o rudă** sau cu **ciocăul**. Pentru a le ridica sau lăsa mai jos, ciocăul este prevăzut cu mai mulți dinți sau perforații. La unele dispozitive se foloseşte un sistem de cârlige şi ciocaie care se manevrează cu **cosoroaia cu bât şi peană**.

[1325] Fl. B. Florescu, *Ornamentica populară în lemn*, în „Studii şi cercetări de istoria artei", III, nr. 1, 1956, p. 13-27.
[1326] N. Dunăre şi colectiv, *op. cit.,* p. 114.

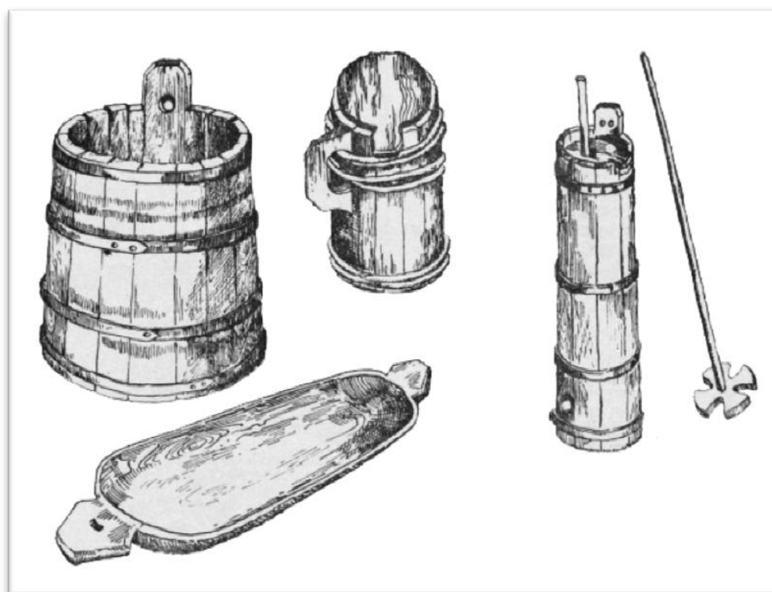

Fig. 20 – Vase şi ustensile casnice

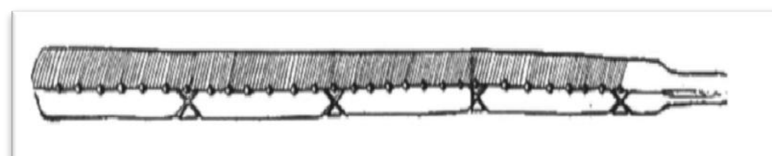

Fig. 21 – Ţancul pentru măsurat laptele

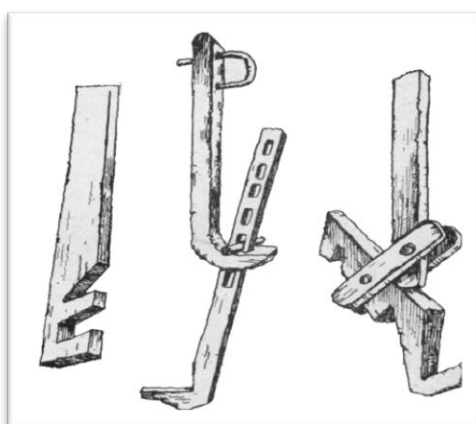

Fig. 22, 23 – Cârlige şi ciocaie

Unelte şi obiecte de uz legate de agricultură. **Plugul de lemn** cu brăzdar de fier (astăzi numai piesă de muzeu) avea roţile, zise aici cătigari, inegale: în dreapta mai mare, care mergea pe brazdă, în stânga mai mică, deoarece mergea pe ogor. **Grapa cu târşii** era făcută din crengi cu ramuri bogate, care târâtă pe arătură nivela terenul.

Coasele aveau o diversitate de forme, apărute în urma unei îndelungate experienţe. În zonele cu relief mai accidentat acestea aveau două picioare, astfel putând fi mânuite mai uşor. La Cimpa piciorul

dinainte era orientat în direcția coasei de metal, pe când cel din spate invers. La Uricani, Jieț şi Livezeni ambele picioare erau orientate invers coasei metalice. **Tiocurile** de purtat gresia erau confecționate din lemn de esență moale, cu forma dreptunghiulară sau tronconică, ornamentate floral sau geometric (un trifoi stilizat, linii drepte şi curbe, triunghiuri, din care unele amintesc o scriere criptogramică[1327]).

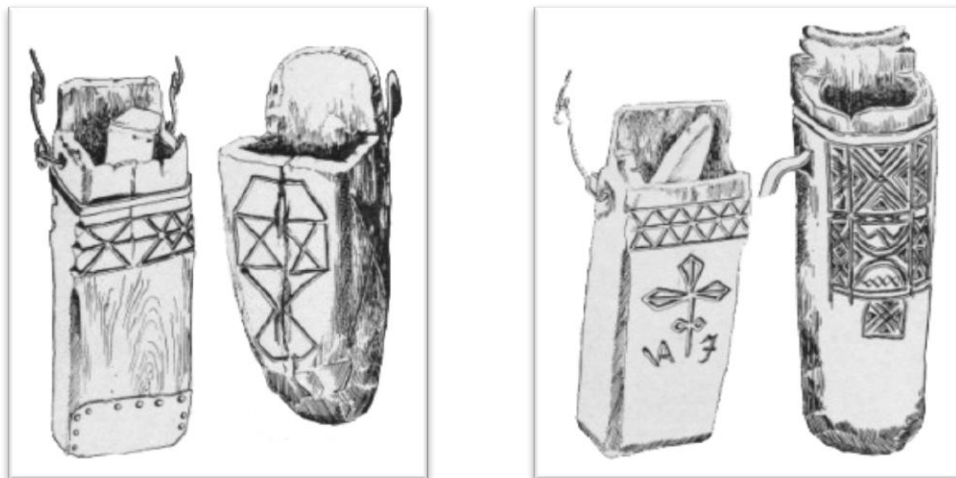

Fig. 24, 25 – Tiocuri cu ornament

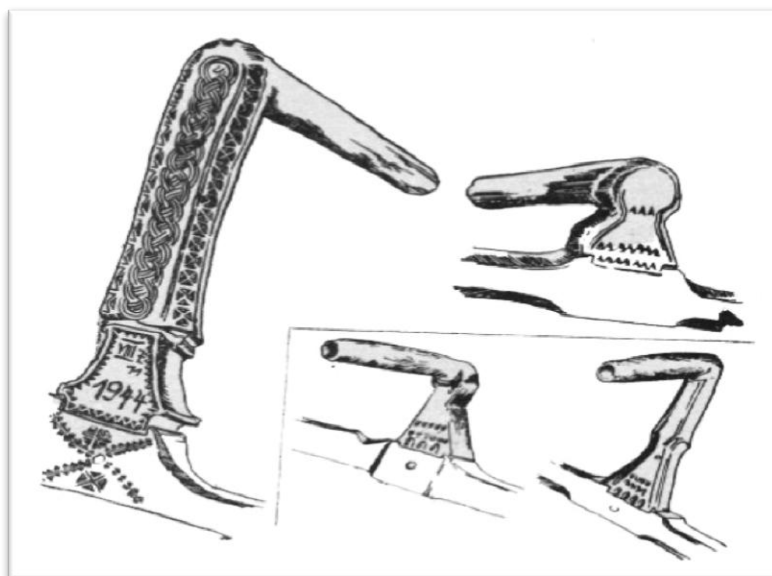
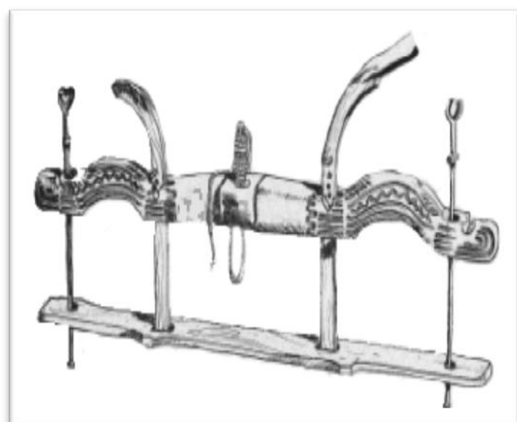

Fig. 26 – Picioare
de coasă ornamentate

Nicovalele şi ciocanele de bătut coasa au forme caracteristice acestei zone. Făcute complet din fier nicovalele au până la şase **urechi** răsucite, care nu le lăsau să intre în pământ, şi care în sine constituie un ornament interesant. Pe ciocane, de obicei, este făcut un semn de meşter distinctiv, care de asemenea constituie un ornament.

[1327] *Ibidem*, p. 97.

Jugurile aveau aproape întotdeauna **grindeiul** ornamentat cu motive crestate ce urmează linia curbă din dreptul grumazului vitelor. Ornamentul este format din linii curbe, zigzaguri, curbe sinusoidale şi triunghiuri ce se îmbină într-un tot unitar.

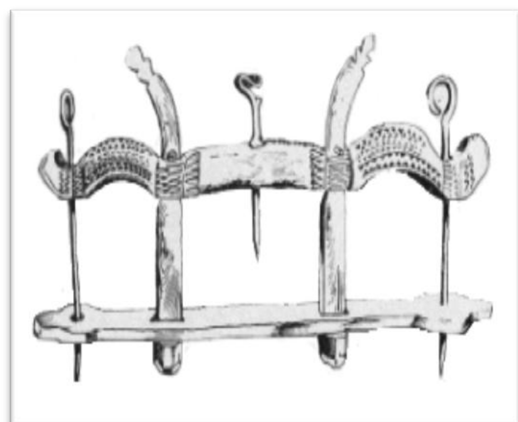

Fig. 27, 28 – Juguri cu ornamente

Mai întâlnim **seceri**, **îmblăcii** (nu se mai folosesc), **greble**, **furci**, **sape şi lopeți**. Pentru măsurat cereale se folosea **cupa**, un vas din lemn de mesteacăn ornamentat cu modelul dintelui de lup, crestat pe partea exterioară de la gura vasului.

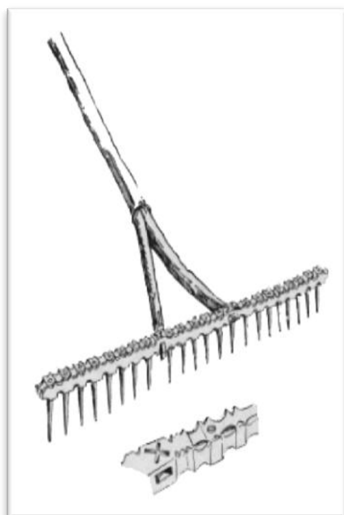

Fig. 29 – Greblă cu ornament

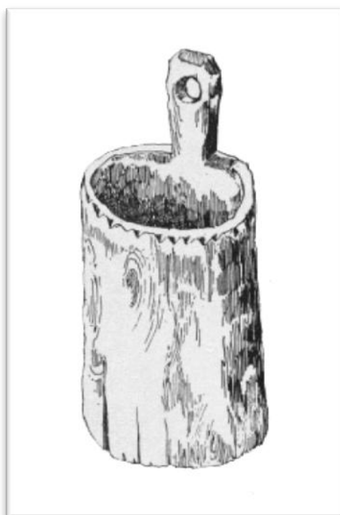

Fig. 30 – Cupă pentru cereale

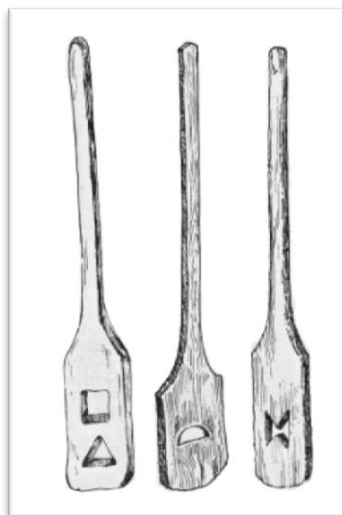

Fig. 31 – Spăteze

Între obiectele de industrie casnică textilă se detaşază **furcile şi fusele**. Deşi nu există un tip de furcă specific numai Văii Jiului, întâlnim aici cea cu coarne de influență sibiană sau hațegană, cea cu flori sau încrețită de tip hunedorean sau simplă, cu gâtul alungit (la Livezeni) de tip gorjan. **Fusele** de aici au corpul mult mai lung, decât în alte regiuni, au în general patru fețe, crestate în ornamente mărunte, asemănându-se cu stâlpii de casă, în care alternanța motivului face ca aceste fuse să pară o coloană în miniatură.

Fig. 32 – Furci ornamentate

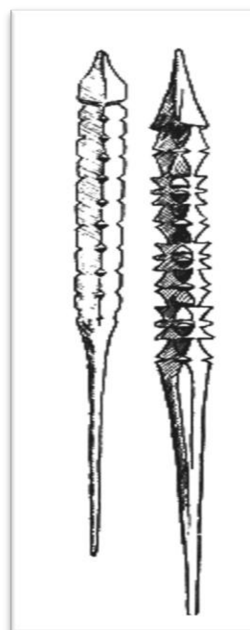

Fig. 33 – Fuse

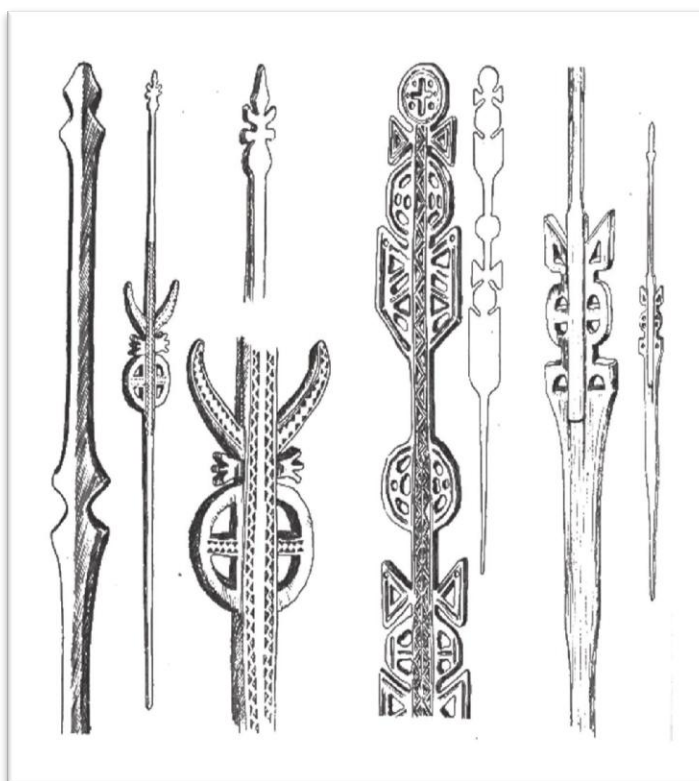

Fig. 34 – Furci cu coarne

Războiul de țesut specific zonei este lung şi jos, compus din nişte **tălpi** lungi de doi metri, **picioare**, **babe** şi **primble**, ce susțin lemnul, zis **boată**, de care se atârnă **ițele**; apoi **brâglele** cu **spată**, prin care trec **firele urzelii**, **sulul** din față, **sulul** dinapoi, **găurariul** sau **găurițele**, **slobozitorul**, **tălpigele cu caței (iepele)** şi **scaunul**.

Alte unelte sunt: **răşchitorul**, **ursoiul**, **sucala**, **vârtelnița** şi **răsucitoarea**.

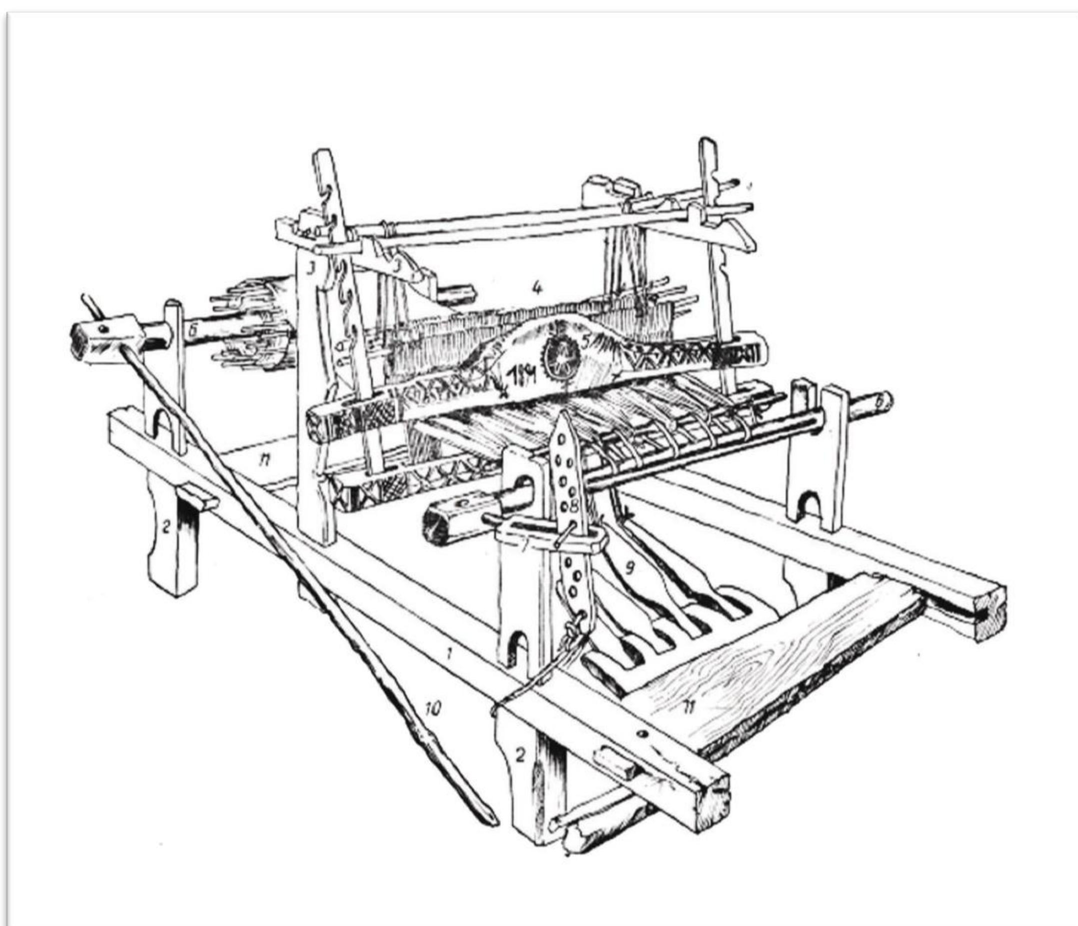

Fig. 35 – Război de ţesut

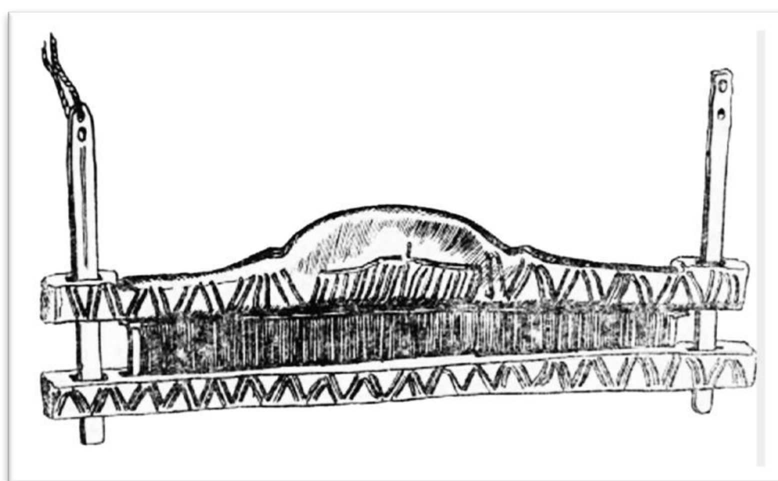

Fig. 36 – Bârgle cu spată

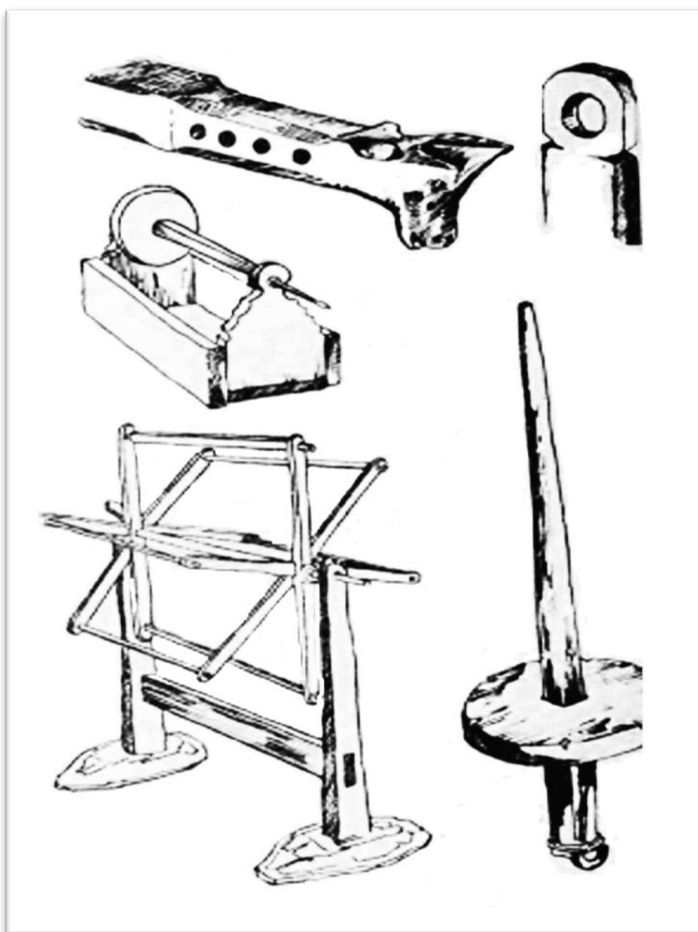

Fig. 37 – Ustensile pentru pregătirea firului de ţesut

Şeile cailor, confecţionate din lemn, au suprafeţele bogat ornamentate cu figuri geometrice triunghiulare şi linii şerpuitoare.

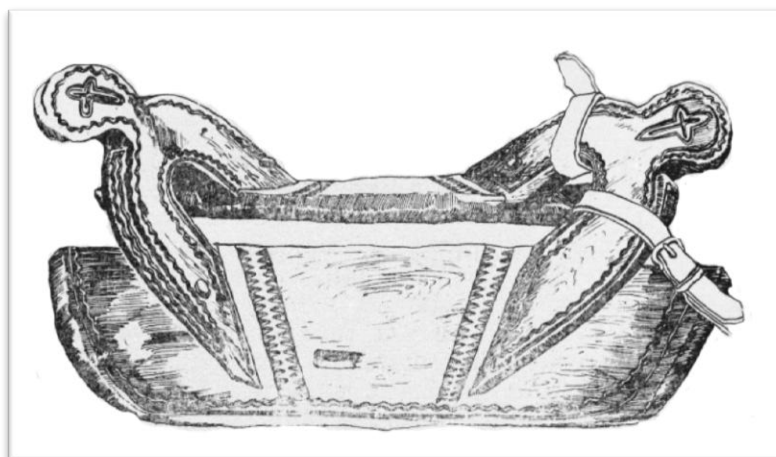

Fig. 38 – Şa de lemn

Mobilierul vechi este aproape eliminat din interiorul țărănesc, odată cu transformarea arhitecturii şi înlocuit cu mobilier modern. Una din piesele tipice de mobilier din Valea Jiului era **sicrinul** sau **săcrinul**, o ladă din lemn de fag, folosită la păstrat **bucate** ori **țoale**. Cele mai **împuiate** erau lăzile pentru zestrea miresei. Ele aveau, pe capac şi fețele laterale, compoziții ornamentale din linii adânc crestate, şerpuite, triunghiuri, brăduşul, puncte, linii încrucişate. Tot bogat ornamentat era **făgaşul** sau cuierul de lemn. Era format din două părți principale legate între ele prin nişte pene prinse cu cuie de lemn. Aveau toată suprafața ornamentată cu linii şi motive geometrice, iar marginile de jos şi sus erau crestate adânc cu elemente care dau un motiv armonic, prin alternanță, motive care sugerează ritmul de deal şi de vale repetat la infinit. Celelalte piese de mobilier (**patul**, **lavița**, **masa**) erau confecționate din lemn de brad cu rare elemente artistice. **Scaunele** uneori aveau spătarul conturat după formele fapturii umane.

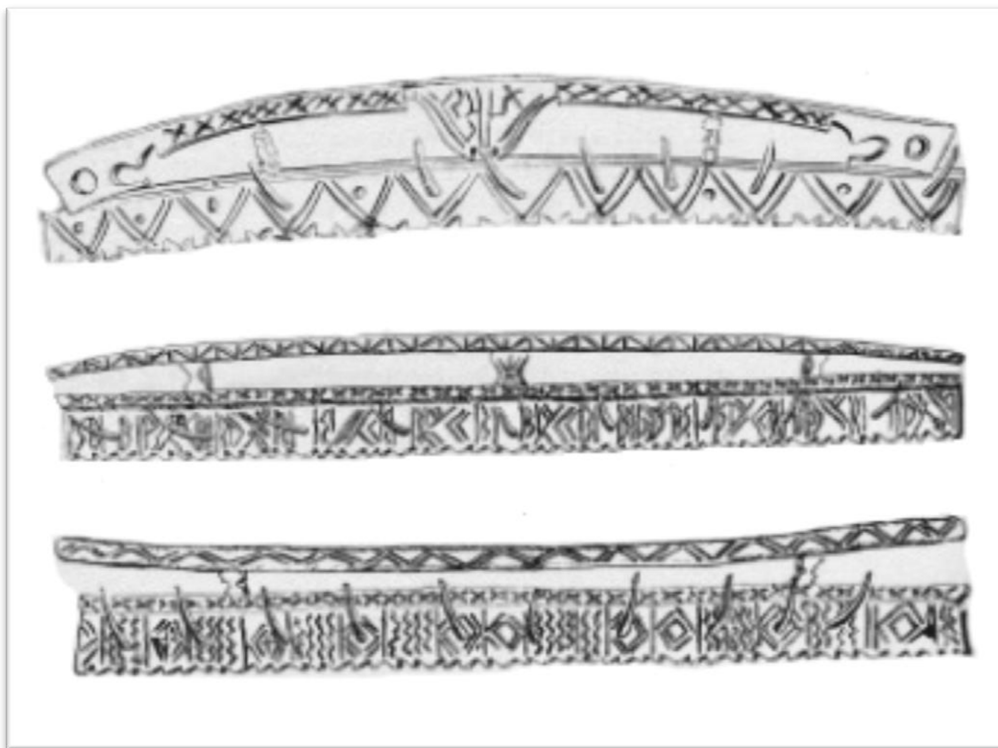

Fig. 39 – Fogaşe (cuiere)

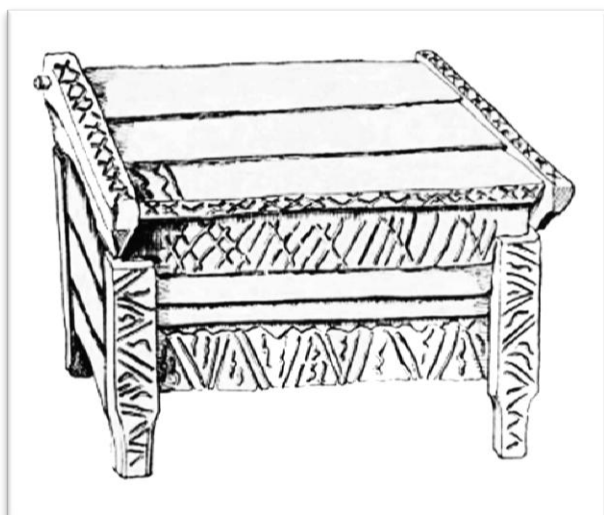

Fig. 40 – Scrin (ladă de zestre)

Fig. 41 – Scaun ornamentat

Instalațiile de industrie țaranească erau de aceeaşi factură ca cele de pe Valea Sebeşului sau Mărginimea Sibiului, la care se prelucrau aceleaşi tipuri de strae, fară păr scos[1328]. Ultimele instalații de acest fel s-au aflat la Uricani: **piua** de bătut țesăturile de lână, **văioaga** sau **vâltoarea**, care îngroaşă straiele şi **moara cu ciutură**, acționate de apa râului Valomir.

Gospodăria tradițională din Valea Jiului. Casele vechi țărăneşti au fost înlocuite aproape în totalitate de case noi, unele cu un singur cat, amintind de casele vechi, şi altele cu două caturi. Casele cu un cat cuprind două sau trei încăperi, prevăzute cu **prispă închisă cu balustradă**. Temelia este din piatră, legată cu mortar de ciment, cu pereți înalți şi acoperişul mai scund decât la casele vechi, cu raportul dintre perete şi acoperiş de 1/1 (cele vechi aveau raportul de 1/2). Studiul locuințelor cu două caturi face să împărțim zona în două părți: estul şi vestul.

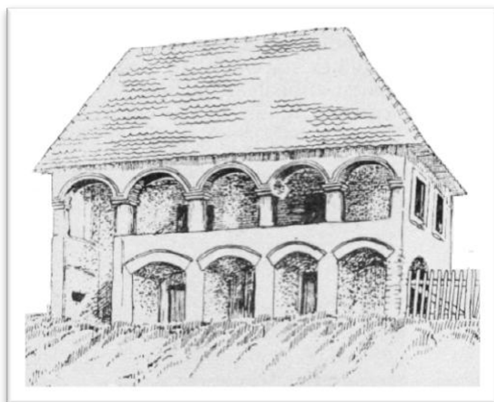

Fig. 42 – Casă cu două caturi

Foto 397 – Casă cu foişor

La est de Lupeni domină casele influențate în arhitectura lor de zona Hațegului, care au prispa atât la etaj cât şi la parter şi sunt prevăzute **cu arcade**. Parterul este construit în general din piatră, iar etajul din cărămidă. Raportul dintre pereți şi acoperiş este de 1,5/1. Casele cu două caturi, de influență arhitecturală oltenească, pot fi cu foişor sau fără foişor. Ele au fost ridicate, după mărturia oamenilor, de meşteri gorjeni. Parterul este construit din piatră sau cărămidă, iar etajul din lemn. Balustradele prispei etajului şi a foişorului au un decor care se limitează la traforurile practicate în locurile de îmbinare a scândurilor care formează prin alăturare cruci, romburi, inimi etc.

Fig. 43, 44 – Case vechi tradiţionale

1328 C. Irimie, *Pivele şi vâltorile din Mărginimea Sibiului şi de pe Valea Sebeşului*, Sibiu, 1956, p. 132 şi urm.

Casele vechi, astăzi aproape dispărute, fac parte din tipul de case caracteristice, mai ales pentru Transilvania, cu o temelie din câteva pietre, cu pereții din bârne rotunde încheiate la capete prin **cheutori**.

Ultimul rând de bârne este urmat de **cunună**, pe care se sprijină acoperişul. De obicei, prin mijlocul întregii case, la nivelul tavanului, trece o bârnă lungă, puternică, care susține grinzile tavanului. Acoperişul, susținut de căpriori, este învelit **cu şiță**. Prispa este îngustă şi se întinde de obicei pe toată lungimea casei.

Dintre construcțiile pastorale, cele mai reprezentative sunt gospodăriile cu **ocol întărit**, construite din lemn. Cel mai adesea au forma pentagonală ori hexagonală şi sunt dispuse cu casa de locuit, grajd, cămară, colnă, coteţe. Toate sunt cu fața spre interior.

Peretele exterior este construit din bârne masive, încheiate la capete prin scobituri. Acoperişul ocolului are aceeaşi înălțime peste tot, fiind depăşit, în înălțime, numai de acoperişul casei. El este învelit cu şindrilă (patru rânduri la ocol, cinci la casă). Întreaga construcție se sprijină pe bolovani. Pe peretele opus casei se afla o intrare mare, cu poarta dublă, iar altă uşă îngustă şi joasă, pe latura din spate, lângă casă. Curtea este pavată cu pietre masive, adânc îngropate în pământ. În ansamblu gospodăria aminteşte de imaginea unei cetăți.

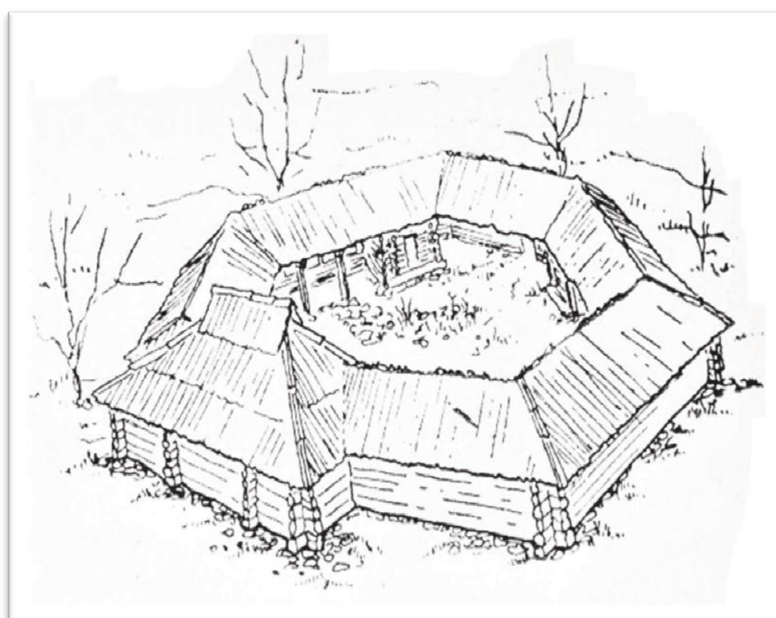

Fig. 45 – Casă cu ocol întărit

Alimentația tradițională (tăiatul porcului). În gospodăria țărănească, era un lucru firesc să se afle tot timpul câțiva porci de diferite vârste: unii mici pentru anul următor, alții mai mari pentru tăiat în anul respectiv. Cu 2-3 zile înainte de Crăciun, porcii mai mari, „nominalizați” pentru tăiat se separau de ceilalți, punându-se la îngrăşat, administrându-li-se mese mai dese, de la care nu lipseau boabele de porumb, pentru „a pune pe ei”. Sosirea frigului trebuia să-i găsească suficient de graşi, deoarece țăranii spun că în perioada gerului mare, porcii iau mai puțin în greutate, oricâtă hrană ar primi. Ziua predilectă pentru tăierea porcului este 20 decembrie, de Ignatul porcilor.

Țăranii din estul Văii Jiului au argumentele lor pentru tăiatul porcului în această zi: în primul rând, de la porcul tăiat în această zi, hărăzită în acest scop, carnea se păstrează mai bine, nu se strică, iar grăsimea nu râncezeşte.

Apoi mai sunt puține zile până la sosirea Crăciunului şi ispita dedulcirii cu carne de porc şi alte preparate în timpul postului este mai scurtă. Aceste puține zile care au mai rămas până la Crăciun permit femeilor să facă necesara curățenie după mizeria ce se face cu tăierea porcului şi poate cel mai important lucru este faptul că de Crăciun, alături de cozonac şi țuică fiartă, sunt proaspete toate bunătățile rezultate din tăierea porcului: cârnați, carne pentru sarmale, carne pentru răcituri.

După ce porcul a fost pârlit pe toate fețele, se aşază pe un pod din scânduri, la o înălțime convenabilă de lucru. Cu o cană este turnată apă caldă pentru a spăla şoriciul de eventualele impurități rămase de la pârlit. Începe apoi tranşatul porcului. Acestuia i se taie întâi picioarele de la genunchi, apoi urechile şi coada de la rădăcină. După tradiție se face semnul crucii în creştetul capului apoi se seveşte un pahar de țuică, iar măcelarul nu uită să ureze: „Să-l mâncați sănătoşi!”

Foto 398 – Tăiatul porcului

Carnea de pe toate oasele se îndepărtează în mare, fiind folosită la cârnați, oasele urmând a fi sărate pentru afumat. Carnea macră fără os este denumită „pecină”. Slănina se taie în două jumătăți mari, se aşază pe o masă cu şoricul în jos, pe partea de deasupra urmând a se pune sare din belşug, peste ea se aşază oasele pe care a mai rămas carne, se sărează şi se aşază tot aici şi cele două pecini lungi, şira spinării şi în general tot ce trebuie afumat. Se acoperă cu un cearceaf şi se păstrează cu sare cam o săptămână, apoi bucățile sunt urcate pentru afumat în podul casei.

Şi cu ocazia tăierii porcului țăranii urmăreau anumite semne care indicau mersul vremii, mai ales după aspectul splinei porcului. Astfel, după grosimea splinei, se aprecia greutatea iernii. Când splina era uniformă, atunci iarna va fi la fel de la început până la sfârşit. Dacă la capătul dinainte era groasă, iarna e mai grea la început, dacă era mai groasă la capătul dinapoi, iarna era mai grea la sfârşit. De obicei tăiatul porcului se încheie cu „pomana porcului”, masă la care participă întreaga familie, vecinii şi persoanele care au ajutat la tăiatul şi pregătitul porcului. Într-un vas de fontă se frigeau bucățele de carne în grăsimea proprie, se făcea mămăligă, cu care se muia în grăsimea din vas, luând cu mămăligă şi câte o bucată de carne. Masa se deschidea cu câte un pahar de țuică fiartă şi îndulcită, iar la sfârşit grăsimea era „topită” cu câte un pahar cu vin.

Portul popular din Valea Jiului. **Portul popular femeiesc**. Cămaşa este lungă din pânză de cânepă pentru zilele de lucru şi din bumbac pentru sărbători, împodobită cu arnici negru şi roşu la guler, la piept, peste umeri şi la fodori.

La costumul femeiesc se remarcă brățara cusută pe muchiile cutelor, mult mai lată sub guler şi mai îngustă între mânecă şi fodor, după cum se mai pot observa şi cunoscutele motive stilizate geometric care se numesc cârligul sau zăluța, calea rătăcită, coarnele berbecilor, ciutura, prescura, caii, capra, steaua, furca. În spate se purta opreg din lână, cu dungi orizontale în mai multe culori. Catrânța din față era lată, din trei foi, cu negru culoare predominantă, la femeile mai în vârstă aceasta nu avea nici o alesătură, iar la celelalte doar cu câteva rânduri de alesături la poale. Peste cămaşă femeile purtau pieptare înfundate din blană de miel. Încălțămintea consta din cioareci de pănură albă, lungi până peste

genunchi care erau înfăşuraţi pe picior cu fir de păr de capră răsucit şi opinci de piele de porc sau piele de vită. Peste pieptar, în special vara, femeile mai purtau laibăr de pănură albă, numai până la brâu, dar acesta avea mâneca lungă. În anotimpurile friguroase se purta şuba înfundată care era din acelaşi material ca şi laibărul. Această şubă cât şi laibărul prezenta o decoraţie din şnur împletit din lână colorată (în special în roşu şi negru sau albastru şi roşu). Peste şubă, femeile se încingeau cu un brâu lung şi lat de aproximativ 15-20 cm care era dat în două. Mănuşile care erau confecţionate doar din pănură albă şi se purtau în timpul marilor geruri.

Foto 399 – Femei îmbrăcate în port vechi momârlănesc, satul Jieţ, Petrila

Fetele umblau numai cu capul descoperit, cu părul împletit într-o singură chică, împodobită cu flori şi panglici (care se mai numesc şi „primure”), dată peste umărul drept. Doar atunci când ploua sau ningea şi intrau în biserică se acopereau cu propoadă. Fetele şi nevestele purtau lăţiţar la gât şi mai multe rânduri de mărgele şi de bani pe piept. Doar de pe la sfârşitul primului război, fetele şi nevestele tinere poartă şube albe desfăcute în faţă.

Odată cu trecerea timpului, portul femeiesc din Valea Jiului capătă mai multe înnoiri de la o generaţie la alta. Astfel, cămăşile încep să fie ii, desprinse de poale, ceea ce permite ca acele părţi ale costumului, în special poalele, să fie schimbate mai des. Deschizătura verticală a acestor ii se mută de la mijlocul gurii într-o parte ceea ce le ajută pe tinerele mame să alăpteze mult mai uşor, chiar din mers. În ultimii ani, în portul popular din Valea Jiului pătrund iile sibieneşti, cu brâne negre în lungul mânecilor şi pieptului. Aceste brâne mai pot fi uneori negre, roşii sau doar negre. Opregele care sunt mai înguste decât cătrânţele se decorează în întregime cu alesături. Şorţurile, care sunt formate doar din două foi, se disting de cele mai vechi printr-o mare bogăţie ornamentală, adică cu mai multe rânduri de flori brodate. Locul pieptarelor înfundate care erau încheiate într-o parte a fost luat de pieptare desfundate, încheiate în faţă care erau mult mai uşor de îmbrăcat. Locul şubelor albe este luat de cele negre datorită înmulţirii oilor negre şi a noilor necesităţi de muncă (minerit în special). Pe vreme de ploaie, zăpadă, peste şube se poartă chepeneagul. În locul opincilor şi ciorapilor lungi de pănură, femeile poartă bocanci, ghete sau pantofi precum şi ciorapi de lână împletiţi în casă.

Portul bărbătesc. Portul bărbaţilor din Vale Jiului prezintă multe asemănări cu cel femeiesc, fapt datorat practicării împreună a păstoritului ce necesita prezenţa multor piese identice ambelor sexe: şuba, chepeneagul, pieptarul.

Pânza – material comun – era utilizată la confecţionarea albiturilor. Dar portul bărbătesc se caracterizează aşa cum este şi firesc printr-o coloristică mai austeră şi mai săracă. Cămaşa, care era lungă până la genunchi şi uneori trecea peste aceştia, era confecţionată din pânză învărgată doar orizontal şi care multă vreme era ţesută din cânepă, doar cămaşa de sărbători se făcea din pânză de bumbac. O trăsătură

caracteristică a cămeşii bărbăteşti este croiul particular cu clinii în față, la spate şi pe şolduri şi cu broderii specifice care se alcătuiesc într-un câmp ornamental în forma literei „M" sau de cruce pe piept şi pe spate. Pentru zilele însorite, din aceeaşi pânză se confecționează izmenele care sunt strâmte pe picior şi erau croite ca şi cioarecii. Iarna bărbații poartă cioareci albi de pănură strâmți pe picior. Cămaşa, îmbrăcată peste cioareci, era încinsă cu un chimir de piele lat de aproximativ 22-25 cm. În picioare se purtau obiele de lână împodobite foarte discret cu dungi negre din urzeală, peste care se încălțau opinci de piele de porc sau de vită. Peste cămaşă se îmbrăca pieptarul înfundat, din blană de miel, de regulă fără nici o ornamentație pentru bătrâni, iar pentru tineri avea o floare brodată pe piept.

Foto 400 – Bărbaţi în costum tradiţional momârlănesc, satul Jieţ, Petrila

Textile populare. De-a lungul vremii, în Valea Jiului, textilele populare au cunoscut o largă dezvoltare, favorizată de doi factori principali: **păstoritul** şi **cultura cânepii**. Aceste materii prime, **lâna** şi **cânepa**, au înlesnit dezvoltarea **împletitului**, **cusutului**, **torsului** şi **țesutului**, tehnici prin care s-a obținut o vastă categorie de produse.

Din cânepă se împleteau **funii** pentru vite şi legat carul, **bice** sau se țeseau **saci**. Din lână se făceau pături de pus sub şeaua calului (numita **ebâncă** la Câmpu lui Neag, Hobiceni şi Uricani, ca la Sibiu, sau **plocadă** la Livezeni şi Petroşani ca în Țara Hațegului ori Munții Apuseni), **pături**, **țoale (țăpragul** cu care călarețul îşi ferea spatele pe timp de ploaie), **desagii**, **straița**, **tindee** de diferite tipuri şi mărimi, **lipidee de culme**, **oprege** şi **şorțuri**, **ştergare** de mărimi, forme şi aspecte decorative diferite, **pricoițe**, **covoare**, **pânză pentru albituri** (de cânepă, bumbac, joljuri), pănură pentru **cioareci** sau **obiele**, **brâie** şi **brăcire**, **tindee de cap**, **cârpe de brâu** pentru bărbați.

Foto 401 – Pricoiţă pentru pat (Câmpul lui Neag)

Foto 402 – Pricoiţă pentru pat (Uricani)

Foto 403 – Şorţ decorat cu alesături colorate (Câmpul lui Neag)

Foto 404 – Şorţ vechi de lână decorat (Uricani)

Elementele decorative ale acestor produse textile constituie, în ansamblul lor, un document etnografic deosebit. Motivele ce împodobesc țesăturile, alesăturile, cusăturile şi împletiturile jieneşti, din punct de vedere tematic, pot fi **abstracte**, a căror origine nu se mai ştie (**punctul**, denumit **pup** sau **ochi**, **linia**, sub formă de dungi învărgate) şi **concrete**, care înseamnă ceva (motive **cosmice**, cu **steaua**, **soarele**, **vârtelnița**; motive vegetale cu formă de flori, frunze şi uneori fructe, cum ar fi **peana** cu patru ori şase petale, **frunza de brad** şi **de stejar**, frunza **viței-de-vie**, **ghinda**, **mărul** şi **strugurele**; motive care reprezintă regnul animal, ca **botul calului**, **cai**, **coarnele berbecului**, **capra**, **uliul şi rândunica**, **melci şi fluturi**; motive antropomorfe **ca ochi**, **ochi cu sprâncene**, **inima**; motive inspirate din viața

social-economică, **ca zigzagul**, **călița ocolită**, **calea rătăcită**, **călița ocolită cu frunze**, **şerpulete**, **cârligul şi zăluța**, **furca şi ciutura**, **sfăditele**, **toiegele**, **paharele**, **roata**; motive simbolice precum **crucea**, **crucița**, **prescura**, **sfeşnicul**.

Cromatica pieselor textile de uz caznic şi de port scoate în evidență folosirea fie a culorilor naturale a firelor, fie vopsirea lor policrom. Din graiul zonal al momârlanilor a rămas terminologia unor culori: **modur**-violet, **piersic**-roz aprins, **vişina**-roşu închis, **mohorat**-albastru violet roşiatic, **bal**-alb, **tigan**-albastru închis, **cafioana**-maro, **farba vinului**-galben verzui etc. Țesătura pentru cămăşi era decorată cu dungi negre, pentru bătrâni şi roşii pentru tineri. Negrul, ca peste tot în sudul Transilvaniei, în secolul al XIX-lea, continua să fie, de un secol şi jumătate, culoarea dominantă în cusăturile cămăşilor femeieşti. Vechile **tindee de cap** femeieşti erau de obicei monocrome, negru sau roşu, după vârsta persoanei. **Traistele de lucru**, **pricoițele**, **desagii** se limitează la decorarea cu dungi negre.

Găteala capului. În trecut, pieptănătura la femei avea forma unei **chici**, alcătuită din două cosițe împletite, purtate pe dreapta. Chica era împodobită cu flori şi panglici (**primure**), date pe umărul drept. Pe vreme rea şi în biserică capul se acoperea cu **propoada**, denumită şi **tindeu de cap**, de culoare albă, cu alesături roşii pentru tinere şi negre pentru bătrâne.

Bărbații purtau vara **pălărie** neagră rotundă, cu boruri late şi cu baieră sau cureluşă pentru fixat sub bărbie. Iarna, cei bătrâni purtau **căciulă albă**, iar tinerii **căciulă de blană neagră**. Ele erau croite jieneşte, cu fundul mai lat, la fel ca în Mărginimea Sibiului.

Îmbrăcămintea. Cămaşa femeiască se întâlneşte în trei tipuri principale: **cămaşa lungă**, cu **ciupagul** prins de poale, denumită şi **cămaşa într-una** (cea mai veche), **ciupagul** sau **inia sibienească** şi **ciupagul** sau **inia oltenească**.

Cămaşa într-una era confecționată din cânepă țesută în casă, decorată din **bateală** cu vergi negre, pentru bătrâne, roşii cu negru sau numai roşii pentru tinere şi albă pentru fetițe. Cele mai vechi sunt ornamentate cu **râuri** sau **şiruri** de cusături negre sau roşii, apoi mai târziu policrome.

Foto 405 – Familie din satul Jieţ, Petrila

Al doilea tip de cămaşă, **ciupagul sibienesc**, este scurtă, până ceva mai jos de talie. Confecționată din jolj de fabrică, este ornamentată cu trei **brâuri** sau **rânduri** de cusături negre pe mânecă şi pe piept **(brânie)**, iar mai târziu se ajunge la cinci rânduri de cusături. La cămăşile mai noi, sub influențe orăşeneşti, apar **pene** galbene, presărate pe ici, pe colo şi alte elemente florale.

Ciupagul oltenesc, apărut sub influențe gorjeneşti, avea mâneca slobodă, fără **fodor**, cu decorație în **table dreptunghiulare** pe mâneci şi pe umeri, la început cusute cu arnici negru sau auriu, apoi şi cu alte culori, mai ales albastru deschis.

Cămaşa bărbătească este de două tipuri: **cămaşa lungă**, **cu barburi**, din pânză dungată de cânepă cu un decor pe piept asemenea unei combinații dintre o cruce şi litera M, iar al doilea tip este **cămaşa cu**

barburi scurtă, cu poale largi, încrețite pe talie, cu acelaşi decor ornamental. Amândouă se purtau peste **cioareci**, încinse cu un **chimir** de piele, numit local **brâu**.

De la brâu în jos, peste poale, jiencele îmbracă în față **catrințe** ori **şurțe**, iar dindărăt, **oprege**.

Pentru vreme friguroasă se purta peste cămăşi îmbrăcăminte groasă, confecționată din **pănură**. Acestea erau **şuba** sau **sumanul**, **chepeneagul** sau **pelerina** păstorească, **gluga**, **căputul** sau **haina scurtă**, **cioarecii**. Din blană erau confecționate **bituşa** sau **bunda**, făcută din şapte piei de oaie, cu lâna în afară, **cojocul cu mâneci lungi** şi **pieptarele înfundate** şi **desfundate sau deschise**, prevăzute cu broderii.

Cele mai vechi obiecte de încălțăminte au fost **opincile** din piele de vită, apoi **bocancii** şi **cizmele**, iar mai nou, **cizmele de cauciuc**, **ghetele** şi **pantofii**.

Foto 406, 407 – Port popular din Valea Jiului
(bărbătesc şi femeiesc)

Arta populară din Valea Jiului este legată de nevoile practice ale omului, cu resursele materiale locale şi cu tendința conştientă de a realiza frumosul în forme desăvârşite, proporționate, pentru a corespunde cât mai bine locului şi funcției practice dar şi estetice.

Între locuitorii zonelor înconjurătoare şi jieni au existat permanent relații economice, culturale şi sociale, fie cu ocazia târgurilor de țară, a nedeilor dar mai ales a relațiilor de căsătorie care au întreținut permanent **procesul de interferență** cu zonele etnografice învecinate.

Cu toate influențele venite din Țara Hațegului, Mărginimea Sibiului, Oltenia sau Banat, Valea Jiului formează **o zonă etnografică proprie cu multe elemente specifice** care o deosebesc de aceste zone înconjurătoare[1329].

Obiceiuri Populare. **Naşterea şi botezul**. Apariția primului copil în gospodăria țărănească era prilej de mare bucurie, mai ales dacă era băiat. Nu degeaba una dintre urările adresate socrilor la nuntă de către persoanele cărora le plăcea hazul era: „sănătate şi fericire tinerilor, iar la anul să botezăm

1329 N. Dunăre şi colectiv, *op. cit*., p. 32.

cârlanul”[1330], prin aceasta înțelegându-se băiatul. Cum gospodăria este întreținută prin muncă multă şi grea, depusă mai ales de capul familiei, momentul apariției în familie a unui băiețaş care va duce mai departe şi numele de familie moştenit din moşi strămoşi era sărbătorit cum se cuvine.

Scăldatul se făcea într-o albie de lemn (troacă), pe fundul căreia se aşezau scutece, cârpe. În apa de baie călduță, se adăuga de fiecare dată „apă de moaşă”. De asemenea, cu aceasta se clătea pe mâini şi moaşa după terminatul băiței. Apa de moaşă este adusă de aceasta de la biserică, fiind sfințită de preot, cu o slujbă specială. Mama nu are voie să intre în biserică până la şase săptămâni, când i se face molifta de curățire.

La țară există credința că femeia gravidă, fiind pofticioasă, dacă nu gustă măcar puțin din mâncarea pe care o vede şi o pofteşte, poate pierde sarcina. De aceea, femeii însărcinate i se permite să guste chiar şi în zilele de post sau chiar şi în timpul posturilor mari din orice mâncare pe care o pofteşte, chiar dacă aceasta este de dulce.

Botezul se face de obicei după şase săptămâni, pentru a putea participa şi mama copilului. În perioada dinaintea botezului, toți vizitatorii care vin să vadă copilul vor lăsa la plecare sub perinița copilului ceva bani, sau în lipsa acestora, o scamă de la propriile haine pentru a nu-i „fura somnul” copilului. Copiii nou-născuți, până la vârsta de un an, erau ținuți în leagăn. Acesta era făcut din scânduri jeluite, având forma unei lădițe dreptunghiulare, cu fund la partea de jos, destul de adâncă pentru a nu cădea copilul. Această lădiță era fixată la capete cu patru suporți verticali pe câte o talpă elipsoidală, astfel încât lădița să se afle cam la o jumătate de metru de podea. Prin intermediul acestor tălpițe care se basculau pe podea, leagănului îi era imprimată o mişcare de du-te-vino, legănând copilul pentru a-l linişti sau a-l adormi.

Cât priveşte culoarea hăinuțelor, şi la țară s-a păstrat o diferență între cele ale fetițelor şi cele pentru băieței. La băieți predomina culoarea albastră, iar la fetițe roşu şi roz.

Botezul este absolut obligatoriu, forma de efectuare fiind cea prin cufundare în apă de trei ori, aşa cum s-a făcut şi în primele veacuri, potrivit cu Învățătura Sfintei Scripturi. Copilul este dus la biserică îmbrăcat cu hainele luate de moaşa lui, iar după botez este îmbrăcat cu hainele luate de către naşi.

Respectând de această dată tradiția creştin-ortodoxă, țăranii puneau de obicei un singur nume copilului, în general un nume cu corespondent în calendarul creştin-ortodox. Aceasta poate şi pentru ca viitorul adult să poată avea o bucurie în plus, aceea de a i se sărbători numele. După ce naşa aduce copilul de la biserică, la casa părinților se pune o masă bogată, se bea şi se petrece. Rudele şi prietenii îi oferă micuțului hăinuțe şi bani. Toți cei prezenți participă la bucuria gazdei de a i se fi mărit familia cu încă o persoană.

Nunta. Înaintea nunții, care a fost stabilită din timp, la o anumită dată, cu o zi sau două înainte de aceasta chemătorii la nuntă numiți ploscaşi, îmbrăcați în straie de sărbătoare, cu eşarfa tricoloră pe piept, având fiecare în mână câte o ploscă de lemn, plină cu țuică, invită oamenii la nuntă. Fiecare ploscă este frumos împodobită cu baticuri multicolore, batiste cusute cu diverse motive populare şi cu şiraguri de mărgele şi salbe de bani. Ploscaşii merg călare pe cai cu şeile acoperite cu covoare şi frâiele acoperite cu flori şi panglici. Aceştia merg la casele celor ce trebuie invitați la nuntă, cărora le dau plosca destupată spunându-le:

„*Bună ziua, gazdă mare / aducem o veste mare / vrea să se însoare / şi să facă veselie / cu mâncare şi răchie / la oameni de omenie / şi vă roagă să poftiți / nu cumva să-i ocoliți*”.

Gazda ridică plosca în sus şi le urează tinerilor sănătate, zile multe şi noroc, apoi gustă din ploscă. Dacă aceasta refuză să bea este echivalent cu refuzul de a veni la nuntă, iar ploscaşul nu trebuie să insiste pentru a nu pune gazda în încurcătură. Cuscrii se strâng la casa mirelui împreună cu naşii în jurul amiezei şi după ce sunt ospătați, în cântec joc şi voie bună, pleacă după mireasă. Mirele trebuie să treacă prin trei probe pentru a putea obține mireasa: proba de îndemânare, proba de putere şi proba de istețime. De la casa miresei se pleacă direct la biserică, iar după oficierea slujbei religioase se merge la casa mirelui.

Ajunşi la casa mirelui, înainte de a se aşeza la masă, nuntaşii trebuie să treacă prin fața miresei, aceasta având în mână o cană cu apă şi un fir de busuioc cu care stropeşte mâna fiecărui nuntaş, iar acesta pune în cană o monedă. La casa mirelui, în curte este aşezată o masă pe care se pune o oală cu apa şi un mănunchi de busuioc. Mireasa se urcă pe masă, înconjoară de trei ori oala cu apă, apoi cu mănunchiul de busuioc înmuiat în apă stropeşte nuntaşii în semnul crucii. Soacra miresei se apropie de masă, își ia nora

[1330] Dumitru Gălăţan Jieţ, *Tradiţii şi obiceiuri în satele din Estul Văii Jiului*, Petroşani, 2005.

în brațe şi se învârteşte de trei ori cu ea, după care o lasă. Mireasa la rândul ei îi rupe soacrei şnurul cu care se leagă cămaşa la gât, apoi ia oala cu apă şi stropeşte toți nuntaşii. După aceasta mireasa este dusă de naşă împreună cu alte femei în cămară, unde o învelesc nevastă, adică îi iau cununa şi voalul şi îi împletesc părul cu pleteri şi o împodobesc cu propoada. Către sfârşitul mesei încep darurile în bani sau în natura. Primul se ridică naşul care ține o scurtă cuvântare după care dăruieşte tinerilor miri o sumă de bani care este numărată pe loc. Apoi naşii şi mirii trec prin fața fiecărui mesean, care se ridică în picioare şi arată calitatea în care a venit la nuntă, după care cinsteşte mirii cu o sumă de bani. Imediat se aduc la masă „spenele”, care sunt coşuri de răchită cu toartă, frumos ornamentate cu flori şi planglici colorate, iar de o parte şi de alta a toartei sunt legați doi pomişori făcuți din crengi de prun împodobiți ca bradul de Crăciun. Aceste spene sunt dăruite de vecinii şi rudele mirelui şi miresei. Înainte de plecare mireasa îşi ia rămas bun de la rude, neamuri şi vecini. Un nuntaş mai în vârstă rosteşte zicăturile de rămas bun, iar nuntaşii fac diferite urări. Părinții binecuvântează mirii, apoi ii sărută iar mireasa emoționată îşi ia rămas bun de la părinți.

Foto 408 – Nuntă la momârlani

Înmormântarea. În fiecare noapte cât stă defunctul neîngropat (de regulă două nopți) se face priveghiul. Fiecare ins ce vine la priveghi, când intră în camera în care este aşezat mortul, se descoperă şi spune: „Dumnezeu să-l ierte”, apoi aprinde o lumânare de la flacăra lumânării care arde permanent la capul mortului şi o dă unei rude apropiate peste sicriu. Acesta o ia şi o stinge, după care o aşază între celelalte lumânări primite, răspunzând: „Să-l ierte Dumnezeu”. Nou venitul se aşază lângă cei de vârsta lui, iar flăcăii stau mai mult pe afară, punând la cale mai multe jocuri. Jocul cu care începe de fapt priveghiul este „bâza”, jucată de flăcăi până se mai strânge lumea la priveghi. Cel mai practicat joc de priveghi a fost „fântâna”, care era început cu băieți şi cu fete şi se sfârşea cu aproape toți participanții la priveghi, excepție făcând familia îndoliată. La momârlani exista superstiția că sufletul decedatului, timp de şase săptămâni mai dă târcoale locurilor pe unde a umblat în viață şi numai după aceea pleacă definitiv în lumea cealaltă. Timp de şase săptămâni un copil de şapte ani sau o femeie „iertată” merge la mormânt cu un vătrai cu jar peste care se presară tămâie şi cu această fumigație se înconjoară mormântul de trei ori după care jarul este golit lângă cruce. Un element indispensabil vieții pentru oameni şi animale este apa, care în ceremonialul postfunebru se bucură de o mare atenție. Pentru ca mortul să aibă apă din belşug pe lumea cealaltă, o persoană numită de rude dă zilnic nouă găleți de apă de pomană. În ultima zi a săptămânii se dă drumul la „izvor”, persoana care a dus apa de pomană merge la locuința familiei decedatului şi aduce o bucată de lemn pe care sunt crestate numărul de găleți de apă duse zilnic. Apoi, aceasta, însoțită de un membru al familiei, se duce la cea mai apropiată apă curgătoare şi leagă pe o

scândurică răbojul de care sunt lipite trei lumânări aprinse, apoi scândurica este dată pe firul apei şi curentul o duce la vale. Credința spune că dacă scândurica pluteşte mult timp cu lumânările aprinse pomana apei este bine primită. Cel care a dus izvorul primeşte o găleată şi o cană. Găleata fiind plină cu apă, el trebuie să golească toată apa din găleată, scoțând 42 de căni numărate invers, adică de la 42 la 1. Nu contează cantitatea de apă din cană, ci numai numărul 42.

În ziua înmormântării, după ceremonia prohodului care are loc în casă, mortul este scos şi aşezat în curte, preotul spune bolciugul, adică cuvântul de rămas bun care constă dintr-o scurtă prezentare a biografiei decedatului după care, prin vocea preotului, decedatul îşi cere iertare de la membrii familiei, apoi de la naşi şi de la rude, începând cu cele mai apropiate şi terminând cu cele mai îndepărtate. După terminarea bolciugului, un membru al familiei dă de pomană peste sicriu, alături de o lumânare aprinsă şi un colăcel, cămăşi, baticuri, prosoape pentru cei care au scăldat mortul şi pentru gropari. Ordinea de plecare este următoarea: crucea, fanfara, preotul, cantorii şi cei care duc praporii, urmează familia apoi ceilalți care au venit să conducă mortul pe ultimul drum. Dacă distanța până la groapă este mare, la răspântii preoții se opresc şi rostesc rugăciuni. După ce mortul este înhumat, dacă a fost o persoană tânără, la capul mortului se pune un brad care a fost încrustat cu motive ornamentale până aproape de vârf, unde se lasă câteva ramuri de care se leagă o batistă, un clopoțel şi smocuri de ață sau lână viu colorată.

Obiceiuri calendaristice. **Pițărăii**. În ajunul Crăciunului, în satele Văii Jiului: Cimpa, Jieț, Maleia, Slătinioara, Surduc, Dâlja, Livezeni se desfăşoară un obicei numit „Pițărăii”. Acesta este numit de Lazăr Şăineanu ,,obiceiul de a umbla cu colindul’’, iar de Ioan Lascu ,,colindul în colectiv”. Pițărăii se adună într-un loc anume din sat (de regulă la intrarea în sat). Ei sunt îmbrăcați în costume populare şi au ,,steaguri”, care nu sunt altceva decât nişte ,,boate” împodobite cu panglici şi ciucuri viu colorați, baticuri şi clopoței.

Foto 409 – Piţărăi cu steagul

„Steagurile” sunt purtate în față de regulă de feciori necăsătoriți, cu vârste cuprinse între 16 şi 19 ani. Numărul steagurilor poate varia între două şi cinci. Feciorii purtau aceste steaguri timp de doi sau trei ani până la încorporare. Acum acest obicei este în schimbare, datorită faptului că încorporarea feciorilor

nu mai este obligatorie. Piţărăii pleacă în procesiune imediat după răsăritul soarelui. Când ajung la casele oamenilor aceştia le dau nuci, mere, bomboane şi colăcei, numiţi ,,ţipăi”. Piţărăilor li se alătură şi alţi locuitori ai satului, copiii fiind cei care intră primii în ograda gazdei şi caută într-un colţ al ogrăzii un coş cu bunătăţi. Cel care găseşte cele mai multe coşuri este considerat cel mai ager copil. La casele unde sunt fete de măritat piţărăii le joacă şi apoi le iau cu ei în alai.

În timp ce joacă o învârtită jienească, în acompaniament de fluiere, piţărăii din satul Jieţ spun o strigătură:

Cât îi soarele de sus / Piţărăi ca-n Jieţ nu-s! / Cu feciori înalţi, frumoşi /
Şi la minte sănătoşi / Cât îi soarele de mare / La Jieţ întâi răsare.

Piţărăii colindă prin tot satul până ajung în capătul acestuia. De obicei, când se întâmplă acest lucru, se şi înserează, iar tinerii se întorc la casele lor, aşteptând colindătorii cu steaua.

Potrivit credinţei populare, piţărăii pot umbla liberi prin casele şi curţile gospodarilor, pentru că ei sunt purtători de noroc şi fericire.

Referitor la originea piţărăilor şi a steagurilor, părerile sunt împărţite. Un lucru este foarte clar: acest obicei datează de pe vremea daco-romanilor. Preotul Jura Marcu susţinea următoarele: ,,Conform unei legende, piţărăii ar semnifica primirea de către strămoşii noştri daci a legiunilor romane care au trecut prin aceste locuri prin Pasul Vulcan şi au staţionat pe locul numit Băni, unde au fondat un castru roman, o aşezare romană.” Aceeaşi părere o împărtăşesc şi scriitorii Ioan Lascu şi Ioan Dan Bălan.

În romanul ,,Nedeia din Poiana Miresei”, Nicolae Deleanu amintea că în jurul anilor 1800, când Petrila era doar un sat mare, ,,un sat bătrânesc”, ceata feciorilor era organizată şi condusă de vornicul lor, acesta având un rol important în rezolvarea problemelor civice. Vornicul avea în ceată zece feciori, datoria lor fiind păstrarea bunei rânduieli în sat. Cetaşii aveau un steag făcut din piele de oaie lucrată în chip de glugă (ce semăna cu un cap de lup). Când cetaşii se deplasau pe drum sau erau în ogradă, dacă bătea un vântuleţ, gluga se umfla şi „dintr-un meşteşug aşezat în vârful ei, aceasta scotea nişte sunete păgâne, când ca buhaiul, când ca cimpoiul – ziceau oamenii că aşa ar fi fost steagurile strămoşilor daci”. Ceata de feciori, în frunte cu vornicul şi steagul, mergea la colindat la sfârşitul anului. În Ajunul Crăciunului, începeau ,,Zăuritu”, care însemna mai întâi un colind la fruntaşii satului, preot, cneaz, jude, căpătând mere, nuci, vin, apoi se continua colindatul la alţi gospodari din sat.

Măsuratul oilor. Este unul dintre cele mai importante momente din viaţa oierilor, încununând munca de un an a acestora în îngrijirea oilor şi este pregătit cu fast şi minuţiozitate. Îl practică toţi oierii care au vara oile la munte, pentru a stabili cantitatea de brânză care-i revine peste vară fiecărui oier. Ca regulă generală, oile nu se scot la munte şi nici nu se măsoară în zilele de sărbătoare cu cruce roşie în calendar şi nici în zilele de post ale săptămânii. Cel mai adesea oile se urcă la munte sâmbăta şi se măsoară a treia zi, adică lunea.

Foto 410 – Măsuratul oilor

În perioada celor trei zile pregătitoare, se definitivează lucrările restante la strungă, la scorțar şi la amenajarea stânii. Scorțarul este un scut împotriva ploii, făcut deasupra „scaunelor” unde şed ciobanii care mulg oile la strungă. În ziua măsuratului, urcă la munte oierul fiecărei familii, soția, copiii şi în general toată suflarea aptă pentru deplasare. În seara dinaintea măsuratului, oile se mulg mai devreme decât de obicei, pe la ora 18-19, pentru a rămâne timp mai mult pentru ziua următoare, pentru a aduna cât mai mult lapte. Nici unul dintre ciobani, de această dată, nu-şi mulge propriile oi. În situația când unui oier îi vine la muls o oaie proprie, o pasează vecinului de scaun spre a o mulge. Oile sunt mulse de fiecare oier în propria găleată, confecționată din lemn (având o capacitate de 6-8 litri), pe care, la începutul mulsului, o întoarce cu gura în jos, arătând tuturor că este goală.

Unitățile de măsură pentru măsuratul laptelui sunt: **cioiul**, **găleata (cepcelul)**, **veadra** şi **cupa**. Ca mărime, trebuie subliniat faptul că veadra are un litru, cupa şapte litri, găleata a şaptea parte dintr-un litru. Găleata din lemn în care se mulg oile este cu totul altceva decât găleata ca unitate de măsură. Laptele odată muls, se măsoară pentru fiecare oier cu unitățile de măsură amintite. În funcție de cantitatea laptelui se începe cu unitatea cea mai mare, cupa, apoi cu laptele ce rămâne în veadră şi aşa mai departe până la final.

Laptele odată muls, în găleți de lemn, se toarnă de către fiecare oier, când îi vine rândul, în ciubărul aşezat cu fundul într-o poziție perfect orizontală. La partea superioară, înainte de a se turna laptele, se aplică o strecurătoare din pânză pentru a opri impuritățile din lapte.

După terminarea ritualului caracteristic măsuratului, oierii şi membrii de familie care au venit pentru acest eveniment îmbrăcați în straie momârlăneşti de sărbătoare întind pe iarba verde din vecinătatea stânii pătureici țesute din lână. Peste acestea aşază pânzături sau meselnițe (fețe de masă), scot apoi din disăguți sticlele cu țuică de prună şi mâncarea pregătită de acasă, constând în ouă fierte, caş proaspăt, friptură de miel, cozonac, luând o masă bogată la iarbă verde, stropită din belşug cu țuică, vin şi eventual bere răcită în izvorul din apropierea stânii. Baciul în exercițiu poate oferi uneori rudelor şi cunoscuților şi un delicios balmoş. Când voia bună începe să-şi intre în mână, încep a zice din fluiere cei ce se pricep. Se încing jocuri caracteristice momârlanilor: „învârtita”, „jieneasca” etc.

Colindatul de Crăciun. Participanții sunt îmbrăcați în straie momârlăneşti „de ținere”; la acest eveniment participă începând de la copii la persoane de vârstă mai înaintată. Fiecare poartă o „straiță” în care îşi va aduna darurile primite în urma colindatului. Atracția piţărăilor este steagul. Numărul acestora diferă de la an la an, de la unu până la cinci, şase sau chiar mai multe. Steagul este alcătuit dintr-o prăjină de alun subțire de aproximativ 3-4 m lungine şi 3-4 cm în diametru. La una dintre extremități pe o distanță de aproximativ un metru se împodobeşte de jur împrejur cu flori din hârtie creponată colorată. Se aşează în lung pe trei rânduri florale numite cununi, iar la capătul steagului o altă cunună de jur împrejur, formând capul acestuia, dându-i un aspect leonin. La fiecare casă gazda omeneşte persoanele majore cu câte un păhărel de țuică fiartă şi îndulcită cu zahăr, la care se adaugă chimen şi boabe de piper, băutura obişnuită în timpul iernii în lupta cu gerul. La piţărăi, ca şi la nedeile de Paşti, se bea direct din sticlă, aceasta circulând din mână în mână, fără pahare, obicei păstrat de la strămoşii noştri.

Colindatul cu steaua. „Mersul cu steaua” la Crăciun, cum este denumit în satele din Valea Jiului, este un vechi obicei la îndemâna copiilor, obicei parcă anume creat pentru vârsta lor, iar colindele sunt pe măsura vocii lor. Odată cu lăsarea postului copiii încep a umbla pentru a-şi găsi tovarăşi de ceată pentru umblatul cu steaua. Pe toată durata postului se învață colinde şi se fac repetiții, pregătindu-şi şi recuzita necesară colindului. Lucrul cel mai greu de confecționat este steaua, la care trebuie să dea o mână de ajutor şi părinții. În satul tradițional steaua era confecționată din lemn cioplit şi era vopsită cu culori din extracte vegetale.

Colindatul cu steaua începe în seara de Ajun a Crăciunului, de obicei după ce piţărăii se risipesc. Seara se colindau casele mai apropiate, urmând ca restul să fie colindate a doua zi, în ziua de Crăciun. Strădania copiilor era răsplătită cu mere, cozonaci şi chiar cu sume de bani, spre bucuria lor. Fiind vorba de evocarea Naşterii Mântuitorului, în colindele de Crăciun nu putea lipsi Troparul Naşterii, colindă de început a copiilor, cunoscută sub numele de „Naşterea”[1331].

Pe lângă bucuria colindatului, în noaptea Ajunului de Crăciun, copiii mai aveau o bucurie: aşteptarea lui Moş Crăciun. La țară, „pomul”, cum i se spune bradului, era adus de Moş Crăciun. În pom, care de obicei nu depăşea 1-1,5 metri, se puneau bomboanne, figurine de zahăr, nuci vopsite cu bronz şi atârnate cu ață subțire, biscuiți, turtă dulce şi, în loc de zăpadă, vată. Acest pom era făcut de părinți

[1331] *Ibidem.*

noaptea când copiii dormeau. Dimineața, la trezire, copiii găseau pomul împodobit, iar părinții le transmiteau instrucțiunile date copiilor de către Moş Crăciun. Era totuşi o supărare că nu erau treziți pentru a-l vedea pe Moş Crăciun, să stea de vorbă cu el. Obiceiul era ca pomul să fie păstrat până în ajunul Bobotezei, când venea „popa cu crucea” pe la fiecare casă.

Foto 411 – Ceată de Irozi

Înverjelatul. În Valea Jiului există datini legate de sărbătorirea Anului Nou. Astfel mai multe familii, rude şi prieteni, îşi alegeau o gazdă la care mergeau seara în Ajun de Anul Nou. Aceştia erau omeniți de gazdă cu țuică caldă şi uneori cu plăcinte cu scrob făcute din cartofi răzăliți care se aşezau pe un blid. Când acestea trebuiau să fie servite, erau invitați feciorii să le taie cu cuțite rău ascuțite, aşa încât împrăştiau plăcintele în timp ce se chinuiau să le taie. La miezul nopții, gazda invită musafirii în odaia alăturată, iar în acest timp gazda ascunde pe masă, sub blide, diverse obiecte: cărbune, inel, pieptene, tămâie, oglindă, sare, zahăr. Prima dată erau invitate fetele la întorsul blidelor şi în funcție de ce găseau sub blide aşa urma să le fie sortitul. Unele fete dornice de măritiş ieşeau afară la miezul nopții şi se îndreptau spre gardul care înconjoară curtea casei, fiecare având în mână un fir de lână de culori diferite iar când ajungeau în dreptul unui lemn din gard care era nimerit la întâmplare, îl lega la vârf cu ața respectivă. Dacă nu era destul de întuneric afară, fetele erau legate la ochi de mame şi conduse până la gard. Dimineața fata vedea lemnul din gard legat de ea şi ştia cum îi va fi alesul: dacă lemnul era înalt, avea un bărbat înalt; dacă acesta era lat şi scurt, avea un bărbat mic şi gras; dacă nu era drept avea un bărbat cocoşat sau strâmb.

Pe la casele gospodarilor se taie o ceapă în două jumătăți după care se aleg 12 foi de ceapă egale ca dimensiune şi se pune un vârf de sare în fiecare, se înşiruie pe o poliță, după ce fiecare a primit numele unei luni. Dimineața Anului Nou se observa starea de umiditate a fiecărei foi, dacă foaia este umedă înseamnă că luna respectivă va fi bogată în precipitații.

Cununa oilor. În ziua de 23 iunie, fetele şi nevestele tinere care au oi în strungă se întâlnesc la munte, unde aduna flori de câmp cu care împletesc o cunună de lungimea marginilor exterioare ale corlatului unde se mulg oile. Seara, înainte de mulsul oilor, cununa este prinsă pe marginea exterioară a corlatului de către fete. După mulsul oilor, ciobanii pleacă cu oile la păşune, iar grupul de băieți preiau paza cununei pe care trebuie să o păstreze până dimineața, ca să nu fie furată pe parcursul nopții de către fete. Băieții se apără de fete cu apa din găleți. Dacă o fată ar încerca sa ia cununa, pe ea este aruncată apa din găleți până când ea abandonează furtul cununei. Pe parcursul nopții fetele recurg la diferite tertipuri: speriatul oilor la oboare, gălăgie mare pentru speriatul animalelor sălbatice, atragerea băieților în stână de către băciță pentru a-i cinsti cu un pahar de țuică, ca aceştia să părăsească strunga, uşurând astfel furtul cununii. Cununa se pune în apa care este considerată pură (sfințită) în noaptea dinaintea Sânzienelor, ea purificând totul, alungând necazurile ce s-ar putea abate asupra oamenilor şi oilor din stâna respectivă. Tot atunci, una, două, sau un grup restrâns de fete împletesc din flori o cunună mică în care se introduce capul primei oi ce iese din strună la muls, şi se lasă peste noapte la gâtul acesteia. Dacă această cununiță este

păstrată până a doua zi, înseamnă că fetele vor avea noroc în acel an, poate se vor şi mărita, iar dacă cununa este pierdută de oaie sau distrusă, înseamnă mai puțin noroc pentru fete în acel an.

Claca. Este specifică întregii zone a Văii Jiului. Aceasta se organizează cu scopul de a termina în timp util anumite activități gospodăreşti: torsul lânii, cositul fânului, transportul fânului, prăşitul porumbului, lucrul la pădure, cusutul cămăşilor. Gazda care are de lucru invită cu câteva zile înainte familiile care vor participa la clacă. La torsul lânii sau fuiorului, gazda împarte cantitatea de lână sau fuior pe la casele femeilor ce vor toarce de obicei în zilele de miercuri sau joi. Lâna se va toarce până sâmbăta seara când se va duce gazdei. La celelalte activități, cei chemați la clacă vin dimineața cu noaptea-n cap şi muncesc până ce îşi termină lucrul. Sfârşitul clăcii organizate indiferent în ce scop este marcat de o petrecere cu mâncare, băutură şi joc.

Şezătoarea. La acestea se invitau familii de către gazdă la începutul săptămânii, deoarece claca se ținea în seara de sâmbătă spre duminică. Astfel, femeilor care veneau la şezătoare li se împărțeau anumite cantități de lână pe care acestea trebuiau să le toarcă. Munca era împărțită astfel: unele femei torceau, bărbații depănau fusele făcând gheme, iar alte femei „dădeau pe răşchitor”, făcând jirebii de lână. La unele şezători, femeile aduceau lucrul lor început acasă (împletitul ciorapilor, pulovere de lână, mănuşi, răsucit de lână, cusutul cămăşilor). Târziu în noapte, când munca se termina, oaspeții care fuseseră serviți de către gazda cu țuică fiartă, plăcintă cu scrob, începeau petrecerea până dimineața. Şezătoarea era un prilej pentru tineri de a se cunoaşte mai bine, de a se observa reciproc şi chiar de a crea legături de dragoste. Pe parcursul şezătorii, ca să evite plictiseala, monotonia, femeile cântau, spuneau glume, ghicitori, iar bărbații stimulați de veselia creată răspundeau prin alte ghicitori, zicători, glume şi proverbe.

Muzica populară. Folclorul muzical din zona Văii Jiului este foarte bogat, cântecele fiind interpretate atât vocal, cât şi cu instrumente muzicale, folclorice. Cel mai important este fluierul, un instrument vechi, a cărui origine coboară cu milenii în urmă. Este alcătuit dintr-un tub subțire cu mai multe găuri, fiind de fapt un tub de rezonanță a cărui lungime variază între 40 şi 70 de centimetri. Se pare că totuşi cele mai performante sunt cele de dimensiuni mai mici. Marii cântăreți din fluier folosesc fluiere între 45 şi 50 de centimetri. Diametrul este în general de 1,5-2 centimetri, fluierul fiind confecționat din lemn de prun de cea mai bună calitate, care poate oferi o rezonanță plăcută. Grosimea maximă este la capătul de sus, la care se cântă, descrescând treptat spre capătul inferior. La cele două capete, pentru a i se asigura rezistență, fluierul are câte o verigă de alamă, foarte fin îmbinată, lăsând impresia unor adevărate inele. Aceste verigi se mai pot întâlni şi pe restul lungimii fluierului, în special în jumătatea inferioară, fiind ornate după imaginația constructorului cu puncte, cercuri, triunghiuri.

Momârlanii îi spun fluierului „floieră”, iar cântatului din fluier, „a zice din floieră”. De obicei, din floieră se cântă melodii de joc, învârtita (jieneasca), bătuta feciorească. Pe lângă învârtite şi alte melodii de joc, fluierul însoțea momârlanii şi în alte situații. Era o „zicală” (aşa spun momârlanii oricăror melodii) ce însoțea recruții când plecau în cătănie. O altă melodie arhicunoscută, inconfundabilă, era „a cuscrilor”, care se cânta când alaiul de nuntă, cu mirele şi naşii în frunte, mergea după mireasă. Melodiile cântate la fluier sunt vioaie, pline de viață, aşa încât, însoțite de cuvinte, pot deveni oricând cele mai frumoase cântece populare.

Marii fluieraşi ştiu zicăturile atribuite fiecărui renumit fluieraş din sat. Cei mai pricepuți ştiu zicalele marilor fluieraşi din satele vecine şi chiar din întreaga Vale a Jiului. „Fluierul specific zonei nu se deosebeşte aproape deloc de cele din alte părți, el fiind folosit şi în celelalte comunități pastorale relativ apropiate, precum Mărginimea Sibiului, Valea Sebeşului, Novaci, Vaideeni”[1332]. În satul Jieț, localnicii nu folosesc alte instrumente muzicale, preferând fluierul tradițional. La nunți, însă, acum şi în satele de momârlani nu mai întâlneşti doar fluierul, ci adevărate orchestre ca la oraş, cel mai adesea chiar solişti vocali cunoscuți. Fluierul a început să se folosească mai puțin la nunți.

Jocurile populare. Momârlanul duce o viață aspră, la el lucrul nu se termină niciodată, fiecare anotimp avându-şi muncile lui. Asprimea şi bătăturile palmelor imprimă chiar şi trăsăturile aspre, trăsături ale omului muncit. Poate iarna mai intervine o oarecare uşurare şi, nu întâmplător, atunci sunt şi cele mai multe sărbători în care țăranul se poate relaxa puțin şi poate petrece; începând cu Crăciunul şi continuând cu Anul Nou, Boboteaza şi cu Sântion. În cursul anului, luat cu grija aratului, semănatului, săpatului şi mai ales a cositului fânului, nu mai există moment de răgaz, chiar şi mâncarea este făcută în grabă, cu ochii după nori, să nu vină ploaia. Un codru de pâine sau de mămăligă, cu brânză, ceapă şi o bucată de

1332 *Ibidem.*

slănină revigorează puterile şi munca merge mai departe. De aceea ţăranii abia aşteaptă venirea Duminicii sau altor sărbători, pentru a mai pune munca „în cui”, spre a se odihni puţin.

Se joacă la multe ocazii: la botez, la nuntă, la nedei, la tircuri (petreceri ocazionale), uneori la clacă, la măsuratul oilor, la lăsarea posturilor mari etc. Cel mai cunoscut joc este învârtita (jieneasca). Învârtita se joacă în acompaniamentul fluierelor, fluieraşii având un repertoriu bogat de învârtite. Fiecare ştie zicalele celor mai cunoscuţi fluieraşi din zonă. Ei trebuie să zică din fluier după gustul jucătorilor. Uneori trebuie să schimbe mai multe „partituri” până astâmpără toanele unui jucător mai pretenţios: „Zi-mi pe a lui Ionică Sălişteanu; Zi-mi pe a lui Petru Mitulesc”, se aud comenzile jucătorilor. Sunt melodiile preferate cu care jucătorul respectiv este obişnuit şi se simte în largul lui. Un joc poate dura între 10 şi 30 de minute. Învârtita este un joc solicitant. Iniţiativa la joc o fac doar bărbaţii, niciodată o femeie nu va invita la joc un bărbat, dar are dreptul de a-l refuza atunci când nu-i convine compania, justificându-şi refuzul cu argumente plauzibile. De multe ori, poate să şi reproşeze altuia din sat că nu a fost jucată niciodată. Invitaţia se face simplu: „Hai, Mărie să jucăm!”, iar între apropiaţi prin înclinarea capului, sau printr-o plesnitură din degete. Doar în cazul femeilor măritate se cere voie de la soţ.

Pentru o fată, a nu fi jucată la o petrecere este lucru de mare ruşine. Feciorii, din pricini uneori numai de ei ştiute, mai boicotează la jocuri câte o fată. De obicei soţii nu prea joacă între ei, probabil fiind sătui de „jocul” de acasă. Jocul se porneşte de către doi-trei flăcăi care îşi tocmesc fluieraşul, pe care îl scot în faţă, iar ei îl urmează ţinându-se cu mâinile de umeri, între timp chemându-şi la joc şi partenerele preferate. Pe măsură ce jucătorii au partenere încep să se învârtească, doi câte doi, spre partea dreaptă, până începe să se învârtească pământul cu ei, se opresc, bărbatul îşi învârteşte partenera pe sub mână de trei-patru ori şi începe apoi învârtitul în doi, pe partea stângă. Acest lucru se repetă până aproape de epuizare. Pentru a evita aşa ceva, în jurul celor care se învârtesc se face „purtatul cu strigături”, formându-se un cerc de jucători urmaţi de partenere, ţinându-se toţi cu mâinile de umeri sau de mijloc pe la spate.

Uneori mai mulţi feciori se prind de umeri într-un cerc mai mic, cu fluieraşul în centru şi, în ritmul fluierului bat cizmele la podea (tropăie), făcând „tropotita feciorească”. Cizmele cu blacheuri fac să răsune podelele până la capătul satului, dând de ştire că aici se joacă. Sunt oieri care an de an şi vară de vară s-au întâlnit la nedeile din Munţii Parângului şi Sebeşului, vorbind aceeaşi limbă, „limba învârtitei”. Într-o perioadă mai veche, în multe sate de momârlani s-a încercat şi jocul numit „Şchioapa”, împrumutat de la poienari. Era un fel de învârtită sacadată, în unele faze jucându-se de-andărătelea, jocul acesta nu a prins însă. De remarcat că şi chiuiturile la joc sunt făcute numai de către bărbaţi. Un lucru important de evidenţiat este că femeile nu joacă niciodată între ele, ci numai cu un bărbat. Singura dată când este permis să joace femei cu femei, este la nuntă, în timpul jocului miresei.

Cu timpul, aceste jocuri au fost aproape date uitării, nu însă şi Periniţa, cu care se încheie orice petrecere, melodia fiind interpretată de fluieraşi cu multă pricepere.

VALEA MUREŞULUI

Zonă etnofolclorică de mare interes istoric, geografic, economic, social şi cultural, Valea Mureşului a atras din cele mai vechi timpuri atenţia specialiştilor în domeniu, dar şi a celor care au călătorit pe aceste meleaguri.

Satele se înşiră de-a lungul Mureşului, între Simeria şi Zam, până la graniţa judeţelor Arad şi Timiş. În judeţul nostru se delimitează convenţional cu alte zone etnografice cum sunt: Ţinutul Pădurenilor, Ţara Zarandului, Ţinutul Orăştiei şi Banatul.

Fiind aşezate de-a lungul unor drumuri şi şosele de importanţă naţională, satele din această zonă s-au dezvoltat armonios încă din perioada medievală având statutul de „căile comerciale”, multe dintre acestea putând fi numite „târguri”, ca Ilia, Dobra şi Zam, având un număr mare de locuitori şi cu o dezvoltare economico-culturală apreciabilă prin posibilităţile mai mari de valorificare a cadrului natural[1333]. Toate acestea se observă foarte clar astăzi când timpul şi-a pus amprenta pe transformările din comunităţile săteşti, începând cu obştile tradiţionale convocate în momentele esenţiale ale vieţii şi când

[1333] Ioan Sicoe, *Judeţul Hunedoara, panoramă etnofolclorică*, Deva, 1999, p. 23.

modernizarea a pătruns masiv în satele județului, aducând facilitățile urbanismului. În satele mai depărtate „de râu”, organizarea gospodăriilor, amenajarea locuințelor păstrează stilul şi tipul specific satelor hunedorene tradiționale de deal şi de munte. În mare putem spune că s-au păstrat **textura**, **ordinea interioară** şi **structura**, **gradul de densitate** al gospodăriilor ca tipuri morfologice de esență socială.

Fig. 46 – Valea Mureşului

Foto 412 – Bărbat şi femeie în costum popular

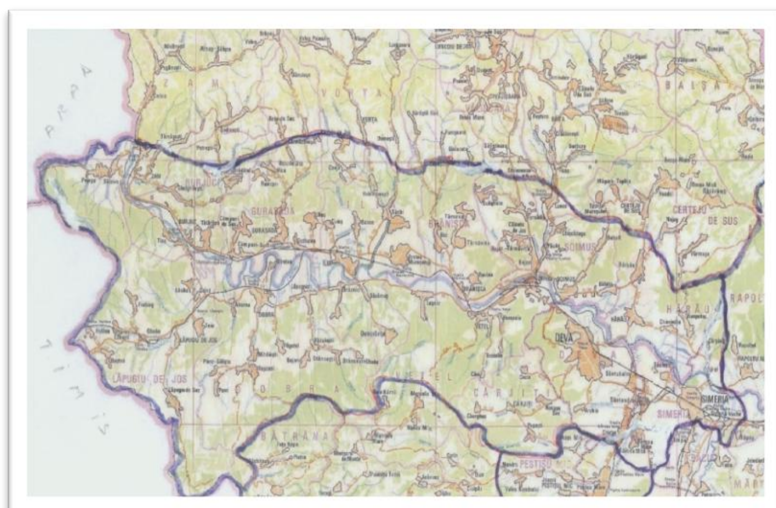

Fig. 47 – Valea Mureşului (harta fizică)

Ocupațiile tradiționale ale locuitorilor din satele Văii Mureşului sunt **agricultura** şi **creşterea animalelor**, ce s-au dezvoltat în strânsă interdependență ca să poată asigura cultivarea unor mari suprafețe de teren deoarece era nevoie de un număr important de animale de muncă şi de o cantitate

considerabilă de îngrăşăminte naturale. Astfel, prin profilul mixt al ocupaţiilor, se asigură un sistem economic de subzistenţă practic şi armonios în cadrul gospodăriei ce producea toate cele necesare traiului şi valorificării la maximum a resurselor din mediul natural[1334].

În funcţie de configuraţia reliefului şi calitatea solului, terenul satelor este împărţit în **teren arabil**, **păşuni**, **fâneţe**, **livezi de pomi fructiferi**, fiecare proprietar având suprafeţe depărtate unele de altele. Comasarea, în special a pământului arabil, a constituit în regimul comunist baza gospodăriilor agricole în satele din comunele Ilia, Dobra, Lăpugiu de Jos, Gurasada, Burjuc şi Zam iar în josul Mureşului la Brănişca, Şoimuş şi Hărău.

Este vorba mai ales de terenuri din Lunca Mureşului, mai roditoare, unde se cultiva grâu, orez, ovăz, secară şi porumb alături de plante industriale ca floarea-soarelui, sfeclă şi mai rar soia şi rapiţă. În trecut nu exista sat unde să nu se cultive cânepa şi inul, importante pentru industria casnică a ţesut-cusutului. Odată cu trecerea la o agricultură intensivă, a început cultivarea legumelor pe suprafeţe extinse (ex: în satul Lăpuşnic) şi în cadrul fostelor sere de la Sântandrei. În satele mureşene se cultiva viţa-de-vie în zone prielnice „cu soarele în faţă" cum spun ţăranii (ex: în satul Şoimuş) precum pomi fructiferi pe dealurile de la Sântandrei şi Sântuhalm.

În urmă cu peste o jumătate de veac, uneltele folosite pentru cultivarea pământului erau **plugul de lemn cu rotile**, **grapa**, **sapa**, **rariţa**, **maşina nemţească de semănat**, **coasa**, **îmblăciul**, **furca de lemn**, **grebla** şi frecvent **batoza de treierat**. Agricultura nu a fost o sursă importantă de excedent pentru schimburile economice, fiind obţinute în toate satele doar produse agricole de strictă necesitate. Doar fructele constituiau surse de venit datorită condiţiilor climatice favorabile extinderii livezilor cu pomi fructiferi. Se cultivă meri şi pruni în special, iar nucii creşteau spontan pe văile dintre dealuri. Şi astăzi localităţi cum sunt Fintoag, Dobra, Lăpugiu sunt cunoscute ca centre importante ale producerii ţuicii de prune.

Foto 413 – Făcutul vinarsului în satul Lăpugiul de Sus , com. Lăpugiul de Jos

Creşterea animalelor este o ocupaţie importantă în cadrul economiei satelor din zona etnografică a Văii Mureşului. Condiţionată de lucrul fânului şi cultura unor plante furajere (trifoi, în special) în fiecare gospodărie se creşteau vaci, boi, cai, oi şi capre. Astăzi, efectivele de animale au scăzut drastic, doar păstoritul făcut în hotarele satului se mai practică. Până aproape de zilele noastre se mai practica obiceiul pastoral **Măsuratul oilor**, la începutul ciclului de vegetaţie şi **Răscolitul oilor**, când alegeau mieii ce rămâneau acasă la gospodari. Din cauza scăderii numărului de animale, acest obicei se mai practică astăzi sporadic la Lăpugiu de Sus, Roşcani, Boiu de Sus şi în unele sate din comunele Burjuc şi Zam.

[1334] *Roşcani, un sat pentru mileniul III*, Deva, 2000, p. 44.

Ocupații secundare. Se practică şi **stupăritul** în mai toate satele zonei datorită prezenței masive a arborilor de salcâm şi tei, precum şi a păşunilor bogate în plante erbacee poliflore. Fiind o zonă „a drumurilor", în trecut, pe Mureş, locuitorii se ocupau cu **plutăritul** şi **podăritul** care facilitau schimburile economice cu alte județe, în special Aradul şi Timişul. Aceasta a condus la dezvoltarea timpurie a unor activități industriale de tip meşteşugăresc în câteva localități ce au devenit adevărate târguri (Ilia, Dobra, Zam) unde s-au constituit chiar **bresle de meşteşugari** păstrate până după cel de Al Doilea Război Mondial (la Dobra şi Ilia).

Foto 414 – „Moara iobagilor", sat Fornădie, com. Şoimuş

Meşteşuguri populare săteşti. Pe lângă meseriile tradiționale, s-au dezvoltat meşteşugurile de **croitorie**, **cizmărie**, **brutărie**, **frângherie**, dar şi **pădurăritul (bocşeritul)** şi **şindrilăritul**. La Roşcani a existat chiar şi o moară de hârtie până în secolul XVIII, fiind una importantă în Transilvania, iar în morile de apă se prelucrau importante cantități de cereale (Fornădie, Vorța, Visca, Lăpugiu, Brădățel, Glodghileşti, Roşcani, Almaş-Sălişte).

Foto 415 – Vase din doage de lemn -
sat Lăpugiul de Sus , com. Lăpugiul de Jos

Cele mai importante schimburi economice se făceau în cadrul **târgurilor** şi **iarmaroacelor** care se ţineau periodic, peste an, cu ocazia unor sărbători religioase ca Sângeorz, Sf. Dumitru, la Dobra, Ilia, Şoimuş, Sântuhalm, Simeria etc.

Gospodăria tradițională. Din punct de vedere arhitectural constatăm în satele din zona etnofolclorică a Văii Mureşului o îmbinare de epoci: **locuințe tradiționale** (unele arhaice) dar şi cele **moderne** construite începând cu anii 70, majoritatea rânduite la drum, dispuse la o oarecare distanță una de alta. În cadrul acestei evoluții arhitectonice, vom găsi destule aspecte de viață materială şi spirituală specifice culturii tradiționale.

Foto 416 – Gospodărie ţărănească de pe Valea Mureşului

Casa tradițională era lucrată de meşteri populari care transmiteau meseria de la o generație la alta, creând astfel prin **tehnologii specifice** valențe proprii funcționale şi artistice, adevărata ştiință a materialelor de construcție, a planului şi elevației planului de locuit. Casele erau construite inițial exclusiv din lemn, apoi a început să se folosească şi cărămida. În ceea ce priveşte structura casei, se păstrează şi astăzi construcția cu una, cu două încăperi şi **târnaț** la fațadă, având rolul de cameră de locuit şi alta de încăpere pentru alimente (cămară) şi păstrarea hainelor.

În interiorul curții sunt ridicate anexele: bucătăria de vară sau conia, apoi şura, grajdul şi cotețele pentru animalele mici. Alte case vor avea, mai târziu, a treia cameră neîncălzită care păstra hainele şi mobilele, numită şi **de oaspeți**. Mai toate casele aveau **târnațul cu săgeți**, adică cu stâlpi frumos ornamentați. O mențiune specială a arhitecturii țărăneşti de pe Valea Mureşului merită **şura**, o construcție de dimensiuni mult mai mari decât ale casei de locuit.

Foto 417 – Şură din satul Roşcani, com. Dobra

Şura era un simbol al prosperității economice a țăranului, într-o agricultură de subzistență, construcție care adăpostea animalele şi uneltele de muncă. După 1960, când industrializarea în județul Hunedoara s-a intensificat, casa de locuit se modernizează prin folosirea unor noi materiale de construcție, dar mai ales prin stilul arhitectonic **copiat de la oraş**. Cu toate acestea, în majoritatea satelor **casa tradițională** a rămas alături de **cea nouă**, în care locuia familia tânără. Caracteristica întregii arhitecturi țărăneşti de pe Valea Mureşului este **masivitatea construcției** şi aparenta uniformitate. Pretutindeni se observă prezența unei armonii de planuri şi volume de formă şi culoare care dovedesc imaginația şi simțul estetic al gospodarilor.

Prin toate acestea, casa, curtea şi pământul erau totul pentru familie, un **spațiu esențial** care asigura pe deplin cele necesare traiului în comunitatea satului. **Locuința tradițională**, alături de cea **contemporană**, reprezintă în satele mureşene imaginea unității dintre util şi frumos, o îngemănare între om şi peisaj unde se regăseşte plenar sufletul țăranului român.

Alimentația tradițională. În gospodăria țărănească, bucătăria tradițională (înțeleasă în sensul larg ca alimentație) mai păstrează unele trăsături specifice în satele mureşene. În funcție de **evenimente**, gospodinele din satele Văii Mureşului preparau **mâncăruri de zi** având la bază legume şi cereale (cartofi, ceapă, varză, morcov, mălai şi făină albă). Ospitalitatea specifică zonei oferă şi astăzi mâncăruri tradiționale cu denumiri neobişnuite: **crumpi fălii** (mâncare de cartofi), **zamă de laşcă** (supă cu tăiței), **balmoşul de cartofi** (lapte fiert împreună cu cartofi), **curechi călit** (varză cu carne de porc), **cocârtăul** (mâncare de post – mămăligă cu magiun), **paşce** (tăiței cu sămânță de dovleac preparată la cuptor), **plăcintă cârpită** etc.

Fiind o zonă cu multe livezi, fructele acestora erau preparate şi conservate pentru întreg anul. În fiecare gospodărie femeile preparau cunoscuta **salviță**, magiun din prune care se fierbea în **căldare** şi amestecat cu **drâglul** (un linguroi) ca să nu se prindă. Merele, perele şi poamele (cireşe, vişine, prune) se uscau la umbră fiind apoi folosite la compoturi şi umplutură de plăcinte. Adăugând la toate acestea **pâinea** de diferite sortimente, de la **pita de zi** la **pâinea ofrandă** de la masa ursitoarelor, colacul de nuntă, colăceii de sărbători (brăduți şi pupeze), colacii funerari, înțelegem măiestria culinară a celor ce făceau mâncăruri țărăneşti, ca moştenire transmisă de la mamă la fiică, în cadrul gospodăriilor țărăneşti.

Foto 418 – Colacul tradiţional de Crăciun „al Dubaşilor”, satul Lăpugiul de Sus

Foto 419 – Pregătirea colacilor pentru Paşti, satul Lăpugiul de Sus

Portul popular. Emblemă a bunului gust şi a frumosului, portul popular de pe Valea Mureşului cuprinde un ansamblu de piese de îmbrăcăminte cu adevărat remarcabile care conferă unitate şi identitate vestimentară. Portul tradițional se deosebeşte de cel al pădurenilor.

Foto 420 – Mirele şi mireasa,
la nuntă în satul Lăpugiul de Sus (1954)

Frumusețea costumului popular şi bogăția cusăturilor de pe cămăşi dau robustețe îmbrăcămintii tinerilor şi sobrietate celei bătrâneşti confecționate în trecut din țesături de cânepă, în şi bumbac[1335]. Motivele ornamentale, în special de pe mâneci, ilustrează adesea vechile credințe şi mituri, iar mulțimea motivelor florale ne trimite la o lume vegetală mirifică în care trăiau creatorii de artă populară.

Foto 421 – Grup de dansatori
din satul Lăpugiul de Sus (1964)

1335 *Ibidem*, p. 119.

Costumul popular al femeilor se compune din **cămaşă**, **poale şi cătrânță** (şorț înflorat cu dantelă pe margine), **lăibăruț** şi **oprege** (negre) cusute cu „fir de aur” (la cel de sărbători). Persoanele avute purtau **salbă de bani la gât** şi, mai rar, în zonele interferente cu Ținutul Pădurenilor, **un brâu cu bani de argint** (Lăpugiu de Sus, Dumbrăvița, Stânceşti-Ohaba, Bretelin, Căoi, Herepeea). Pe cap se purta un batic numit **chişchineu**, la început dintr-o singură culoare predominantă (alb – negru – roşu), iar mai apoi cu flori viu colorate. În timpul iernii purtau haine groase din pănură: **căput de şubă**, **cojoace** şi **sfetăre**.

Costumul popular bărbătesc era simplu la croială şi ornamentat sobru. Bărbații purtau **izmene largi** (vara) şi **cămaşă albă din cânepă** cu **ciptă** (broderii la mâneci şi poale), **haină din şubă** sau din **stofă** (la cei avuți), **cioareci** (iarna) nişte **pantaloni din şubă**, apoi **căput din şubă** şi nelipsitul **căput** din piele de oaie. O piesă valoroasă de port popular este **gluga** purtată aproape tot timpul anului la vreme rea: ploi, ninsori, vânturi şi înghețuri.

Arta populară de pe Valea Mureşului mai păstrează remarcabile țesături textile de interior: **covoare**, **cergi**, **desagi**, **măsăi** (fețe de masă), **capeți de pernă**, **tindee** (prosoape). Acestea erau țesute de femei în şezători şi serveau drept zestre tinerelor fete când se măritau.

Arta lemnului era în trecut bine reprezentată prin frumoase piese de **mobilier țărănesc**, obiecte necesare la țestut-cusut, **războaie**, **furci**, **fuse**, **vârtelnițe**, dar şi obiecte împletite din nuiele, **covile** (coşuri) pentru gospodărie, realizate astăzi numai în **rudăria** satului Roşcani. În mai toate satele zonei există **tâmplari**, **dulgheri**, **fierari**, **rotari**, **cioplitori în piatră** şi **marmură** (Simeria, Ilia, Brănişca) care se axează în meseriile lor mai mult pe cerințele moderne ale oamenilor.

Tradițiile, datinile şi credințele din satele mureşene se petreceau sub **timpul sărbătorii** adică ale zilelor consemnate în calendarul ortodox având cruce roşie sau cruce neagră, alături de o sumedenie de „zile mânioase”, oprite „la muncă”, conform credințelor arhaice din calendarul tradițional nescris al țăranului român.

Obiceiurile populare, riturile de trecere, rămân fundamentale în satele Văii Mureşului, ca evenimente de seamă în viața familiilor. **Naşterea**, **botezul**, **căsătoria** şi **nunta**, **înmormântarea** sunt constituite într-un ciclu uman care a traversat întreaga civilizație țărănească, de la începuturi şi până în prezent, ca repere esențiale de existență în ceremoniile şi ritualurilor complexe, specifice spiritualității locuitorilor din acest areal etnofolcloric.

Din multitudinea faptelor existente odată în satele mureşene constatăm că, de-a lungul timpului, cele mai multe aspecte ale ciclului riturilor de trecere s-au erodat ajungându-se la desacralizarea obiceiurilor şi chiar la dispariția unor ample secvențe ritual-ceremoniale ce individualizau în trecut fiecare familie a comunității săteşti. Cauzele sunt multiple: puternica influență urbană asupra satului tradițional, în special în comunitățile mari – Ilia, Dobra, Zam –, dar şi în unele mai mici apropiate de oraşe, din comunele Cîrjiți, Şoimuş, Hărău; exodul aproape în întregime al populației medii de astăzi la oraş; navetismul, munca sezonieră, pătrunderea agresivă a tehnicii şi tehnologiei informaționale la sate etc. Aceste aspecte au estompat, în mare măsură, vechile tradiții încât astăzi şi-au pierdut în satele Văii Mureşului prestigiul spiritual de altădată, iar azi găsim puține fapte vii, autentice, atât în repertoriul poetico-muzical, cât şi în manifestările ritualice. Astfel, a dispărut aproape cu totul ritul naşterii ca eveniment ceremonial complex aproape totul petrecându-se în cadrul permanent al spitalului sub atenția cadrelor medicale specializate.

A dispărut aproape cu totul din comunitățile mureşene „instituția moaşei”, la nivel de sat care avea grijă ca naşterea să se desfăşoare „după obicei” păstrat din moşi-strămoşi. Totuşi în unele sate izolate cu un număr mic de locuitori se mai păstrează şi astăzi unele obiceiuri străvechi ale complexului ritualic, exceptând naşterea propriu-zisă care se petrece, fără excepție, la spital. Cele mai multe sunt ritualurile dinaintea naşterii, care au caracter apotropaic, de apărare a fătului, viitorul copil: femeile însărcinate nu aveau voie să culeagă flori sau să poarte flori (satele Boia Bârzii, Bretelin – comuna Vețel, Fornădia, Păuliş, Sulighete – comuna Şoimuş), ca să nu iasă copii cu pete pe piele; nu aveau voie să mănânce „fructe gemene” (2 prune, 2 mere, 2 pere etc.) să nu facă gemeni (în satele comunei Zam), să culeagă sau să mănânce ciuperci, alune, ca să nu aibă copiii pistrui pe față (în satele comunei Gurasada) să nu croşeteze cu fir de lână roşu petrecut peste cap ca să nu fie cordonul ombilical al copilul în jurul gâtului (în satele comunei Hărău şi Burjuc), să nu poarte în poală aşchii de lemn, altfel copilul va avea toată viața mătreață în păr (în satele comunei Certeju de Sus şi Vorța).

Obiceiurile de **botez** rămân cele mai importante etape ale complexului naşterii. În comunitățile săteşti **taina botezului ortodox** este fundamentală pentru viața copilului. Contactul cu apa sfințită şi cuvântul sfânt îi fac copilului intrarea în societatea satului ca individ cu drepturi depline, creştin al bisericii.

În satul tradițional obiceiurile la naştere erau multe şi diversificate de la sat la sat. Astăzi ele sunt mult simplificate, altele uitate, puține păstrate în memoria unor oameni bătrâni, în special femei participante la ritualurile evenimentului.

Căsătoria şi nunta reprezintă în toate satele Văii Mureşului un eveniment esențial în ciclul vieții manifestat spectaculos prin interferența folclorică a muzicii, dansului, poeziei, artei populare etc. Nunta tradițională de pe Valea Mureşului păstrează, acum, puține ritualuri în cele trei zile cât ținea petrecerea. În coordonatele sale arhaice, nici un eveniment de acest fel nu se mai petrece. Dacă înainte, de regulă, căsătoriile se făceau în cadrul aceleiaşi comunități păstrându-se **endogamia**, până aproape de zilele noastre, astăzi asistăm la alte criterii matrimoniale, a unor noi raporturi şi ierarhii sociale.

Nunta tradițională în satele mureşene în general poate fi structurată într-o **triadă de trecere**: **despărțirea – trecerea – integrarea** în care **mirele** se desparte de statutul social de **adolescent**, de casa în care s-a născut, de prieteni, de ceata feciorilor prin trecerea la maturitate şi integrarea într-un nou statut social, cel de bărbat căsătorit. Ceremonialul popular al nunții cuprindea etape respectate cu sfințenie de protagonişti: **pețitul** – **logodna** – **zestrea** – **chemarea la nuntă** – **sâmbăta nunții** – **alaiul de nuntă** – **masa mare** – **obiceiuri după nuntă**. Până aproape de mijlocul secolului al XX-lea în zona etnofolclorică mureşană acest ceremonial se mai practică cu întregul alai folcloric specific nunții.

Începând cu deceniul al cincilea din secolul trecut, ritualul nunții țărăneşti începe să-şi piardă consistența devenind o simplă petrecere matrimonială, de fapt o copie a nunții de la oraş, eveniment ce se petrecea de regulă la căminele culturale sau la restaurantele din satele mai mari ca Ilia, Dobra, Zam. Astfel dispar etape importante de ceremonial cum sunt costumele populare, steagul mirelui, vătaful, socăcița (bucătăreasa) precum şi secvența împodobitului miresei, stabilirea şi conținutul zestrei (lada de zestre) etc.

Astăzi, nunta tradițională nu se mai petrece în nicio localitate de pe Valea Mureşului. Ieşirea din cadrele arhaice a accelerat renunțarea la tradiția şi identitatea locală, iar pătrunderea modernității în spațiul rural a schimbat cu totul arhetipul ceremonialului, devenind „domnească” ca la oraş, cum spun astăzi bătrânii satelor.

Foto 422 – Mireasă
din satul Lăpugiul de Sus (1965)

Foto 423 – Jocul „Steagului”
la o nuntă din satul Lăpugiul de Sus

Obiceiurile de înmormântare constituiau în viața satului tradițional un fascinant excurs „în lumea de dincolo”, un complex ritualic funebru şi postfunebru de o mare importanță pentru comunitate. Pentru fiecare țăran ceremonialul de înmormântare constituia sentimentul de înțelegere a desprinderii de lumea

reală, pământeană şi a trecerii definitive „dincolo”, în lumea morților. Această trecere se face, în concepția țăranului, prin credințe specifice „iertării” sale în lumea întunericului.

Ceremonialul de înmormântare în satele din Valea Mureşului se încadrează, în parte, într-una dintre zonele etnografice mai largi de circulație a **cântecului ritual** de înmormântare – partea inferioară a Mureşului, Banatului şi aproape întreaga regiune a Hunedoarei[1336].

Prezentat sub genericul **Zori** nu se înregistrează ca variante complexe, deoarece interpretele (femei în vârstă înaintată) care ştiau cântecul de înmormântare au dispărut treptat, încât în satele de astăzi cântecul nu se mai petrece la înmormântare decât sporadic (Lăpugiu de Sus, Muncelul Mare, Runcu Mic, Stănceşti-Ohaba şi Tisa). Pe lângă **bocetul femeilor**, aşa cum este acum, un alt obicei „la mort” este **bradul funerar**, cu mai mare extindere în Valea Mureşului, care se punea la „capul mortului”, indiferent dacă acesta era căsătorit sau necăsătorit, la cei tineri ca un substitut al mirelui/miresei, soțului/soției celui decedat[1337].

Obiceiul îl putem întâlni la familiile conservatoare, în satele izolate ale comunelor Vețel, Şoimuş, Dobra, Lăpugiu, mai rar în zona Zam, Gurasada şi Vorța. Un alt obicei funerar prezent în satele mureşene este şi acela al **jocurilor de priveghi**, prezente constant la toate înmormântările sub denumirea largă de **priveghi**, de regulă timp de două „nopți de priveghere”.

La țară priveghiul era animat de cete de feciori dar şi de bărbați maturi care desfăşurau un adevărat „spectacol” de bună dispoziție când aveau loc **jocuri de priveghi**, variate şi antrenante.

Numărul acestor jocuri ajungea la peste 20, având un repertoriu foarte divers şi având denumiri pitoreşti: **Bâzul**, **Secărea**, **Datul cu genunchiul în grindă**, **Răsucitul pe sub bâtă**, **Trasul scaunului**, **Moara**, **Moşul şi baba**, **Calul**, **Țapul** etc[1338]. Puține dintre aceste manifestări tradiționale s-au mai păstrat astăzi. La „priveghiul sătesc” acum, se joacă cărți şi invitații primesc băutură şi plăcinte. Adevăratele jocuri de priveghi le-am mai întâlnit în câteva sate răzlețe din zona Văii Mureşului: la Muncelul Mare, Runcu Mic-Vețel, Sulighete, Şoimuş, Furcşoara-Brănişca, Stănceşti şi Mihăieşti-Dobra, Ulieş şi Vica-Gurasada, Tătărăşti-Burjuc şi Lăpugiu de Sus.

Priveghiul avea rolul de a asigura, în primul rând, trecerea şi acomodarea mortului în/cu „lumea cealaltă” dar şi protecția membrilor familiei rămaşi în viață, care erau obligați în cadrul cutumei să facă toate preparativele pentru „marea trecere” în altă lume a celor decedați.

Obiceiuri calendaristice. Viața spirituală a comunităților săteşti era circumscrisă în **triada** naştere – căsătorie – moarte, între **sacru** şi **profan**, la care întreaga comunitate participa. Obiceiurile folclorice care s-au păstrat ca **fapte vii** în aceste comunități sunt cele ale Crăciunului, sărbători sacralizate prin manifestări specifice: **Colindatul cu duba**, **Viflaemul** (Teatru religios folcloric), **Stelaşii**, **Jocul cu cerbul** şi cele ale Paştelui cum sunt: **Steagul de Paşte** de la Certej şi Hondol[1339], **Păzitul toacei** din satele comunei Burjuc, la Brădățel şi Glodghileşti.

Colindatul este cel mai important ciclu sărbătoresc tradițional, mai bogat din punct de vedere artistic şi mai colorat ritualic. În satele de pe Valea Mureşului el reprezintă un străvechi patrimoniu imaterial cu origini în eposul arhaic geto-dacic, cu preluări ulterioare în complexul obiceiurilor romane. Datina colindatului s-a extins armonios în spațiul sărbătorilor Crăciunului, a Naşterii Mântuitorului nostru Iisus Hristos, devenind astfel de-a lungul istoriei **dicționare vii ale satului**[1340].

Colindatul în spațiul etnofolcloric hunedorean aduce în planul realității momente fundamentale ale existenței țăranului nostru: naşterea, copilăria, adolescența, intrarea feciorilor şi fetelor în hora duminicală, nunta şi în final moartea. Datinile legate de viața familială apar pretutindeni în colindele Crăciunului reflectate în evenimentele cosmice, în solstiții şi echinocțiuri în care soarele dătător de viață stă la baza muncii țăranului român: **arat**, **semănat**, **coacerea recoltelor**, **culesul** cu sărbătorile adecvate acestora. Colindatul, acest pitoresc şi profund obicei folcloric, se revarsă cu mai multă lumină, pace şi împăcare în una dintre cele mai mari sărbători religioase creştine: Naşterea Domnului nostru Iisus Hristos, Sfântul Crăciun, când colindele răsună în casele gospodarilor, în cântecele de laudă, preamărire, închinate pruncului Hristos, prilej de urări de sănătate, fericire şi prosperitate. Obiceiul de a colinda înseamnă în

[1336] Mihai Pop, Pavel Ruxăndroiu, *Folclor literar*, Bucureşti, p. 204.
[1337] Işfănoni Rusalin, *Pădurenii Hunedoarei,* Bucureşti, 2004, p. 295-296.
[1338] *Ibidem*, p. 282-286.
[1339] Marcel Lapteş, *Eseuri de etnografie şi folclor*, Deva, 2004, p. 82.
[1340] Mihai Pop, *Sărbătorile populare de peste an.*

primul rând mersul din casă în casă pentru a le ura familiilor în **Marea Trecere**, în anul nou, realizări dintre cele mai benefice, în bună rânduială a conviețuirii şi solidarității colective din sat.

Astfel „nicăieri nu apare nădejdea mai exuberantă, încrederea în viitor mai fermă, nicăieri optimismul nu înfloreşte mai abundent şi mai puternic ca în colinde” spune Petru Caraman, ca în sărbătorile de iarnă când satele hunedorene răsună de cântecele cetelor de colindători într-o atmosferă de bucurie în noaptea plină de vrajă şi taină[1341].

Colindătorii de pe Valea Mureşului sunt numiți **dubaşi**[1342] deoarece îşi însoțesc melodiile cu **dubele**, instrumente populare membranofone, special construite de meşteri populari odinioară numeroşi în aceste sate. Dubele erau realizate din lemn de paltin fiert (marginea dubei) ce-i dădea calități sonore deosebite şi fețele erau din piele de câine (în timpuri mai vechi) şi de oaie, capră şi chiar vițel. Colindatul cu duba este specific satelor Văii Mureşului, cel mai bine reprezentat era în satele Almaş-Sălişte, Pogăneşti, Micăneşti, Pojoga (com. Zam), Răduleşti, Stânceşti-Ohaba, Lăpuşnic, Roşcani (com. Dobra), Boiu de Sus, Boiu de Jos, Cărmăzăneşti, Visca, Ulieş (com. Gurasada), Brădățel, Glodghileşti, Petreşti, Tătărăşti, Tisa (com. Burjuc), Bacea, Bretea Mureşană, Brâznic, Sîrbi, Valea Lungă (com. Ilia), Lăpugiu de Sus, Ohaba, Lăsău, Fintoag, (com. Lăpugiu de Jos).

Foto 424 – Dubaşii
din satul Răduleşti, com. Dobra

Multe dintre cete se mai păstrează şi astăzi în viața satelor transmițând obiceiul folcloric din generație în generație. Scenariul ceremonialului de colindat constă într-o succesiune de ritualuri prezentate în mod obligatoriu la fiecare casă: **marşul dubei** pe ulița satului, luarea de **contact cu gazda** pentru **primirea colindătorilor**, colinda la uşă sau la fereastră, **colinda cea mare** în casă adresată gazdei, colindele adresate persoanelor din familie de regulă băiat – fată, eventual o **colindă profesională** (vânător, păstor, agricultor, primar, preot etc.) **oferirea (strigarea) darurilor** şi „mulțămirilor” pentru ele, apoi **colinda de plecare** la altă casă. Fiecare ceată de dubaşi era condusă de un **vătaf** ales cu un an înainte, după terminarea ritualului de colindat, de obicei la **sărbătoarea dubaşilor** (numită **uspăț**). Cu această ocazie se stabileau funcțiile în ceată: **călăuza** (omul ce ține legătura între ceată şi gospodar), **iapa** (care contabilizează darurile primite), **puricele** (cel mai mic fecior din ceată), **lăutarii** (1-3 instrumentişti, la cimpoi şi fluier în perioada veche, astăzi la vioară, acordeon şi taragot), împreună cu 2-3 colindători ce băteau duba.

1341 Petru Caraman, *Studii de folclor*, vol. II, Galaţi, 2000, p. 13.
1342 Marcel Lapteş, *Timpul şi sărbătorile ţăranului român*, Deva, 2009, p. 65.

Foto 425 – Ceata de colindători
din satul Lăpuşnic, com. Dobra

Odată cu **Lăsatul Secului**, prinderea Postului de Crăciun la 15 noiembrie, începeau repetițiile la o gazdă anume aleasă, în anii din urmă la căminul cultural din sat. Repertoriul colindelor era vast, de zeci de melodii, ce se repeta în zilele de miercuri, vineri şi duminica (considerate zile faste) până când întreg grupul se **făcea una**, adică se rodau artistic învățându-se toate colindele vechi şi noi fără să se **smintească nemica**. În seara de Ajunul Crăciunului, dubaşii îmbrăcați în costume populare de sărbătoare şi cu dubele împodobite cu **tindeie** (ştergare frumos ornamentate cu elemente de artă populară) învelite pe exterior cu frunze verzi de iederă, iar bețele la un capăt cu ciucuri **bogați ca şi cozile cailor**, se duc la biserică la slujba de binecuvântare făcută de preot. Apoi cetele pornesc pe ulițele satului cu **Marşul dubei** strigând:

„*Leagă, nană, cânele / C-am venit cu dubele*" etc.

Ajungând la prima casă, dubaşii cer gazdei permisiunea de a colinda, apoi intră spunând:

„*Sculați fii şi ficelere / Să măturați curțilere*" etc.

Începe apoi spectacolul folcloric al colindatului care cuprinde un repertoriu larg, relaționat la persoanele din familie: gazda, vânătorul, păcurarul, apoi primarul, dascălul, preotul, doctorul, şeful de post etc. După terminarea colindelor, în unele sate cetele făceau la casele gospodarilor şi **jocului dubelor**, jocuri bărbăteşti cu **ponturi** (mişcări) specifice, cântat vocal în prima parte a melodiei instrumentale:

„*Căpetenie de județ, os domnesc / Lasă-mă să odihnesc, / Lasă-mă odată rupt /
Mândra să o mai sărut, / Că mândra mi-e frumoasă / Dintr-un milion aleasă*".

Urmează strigarea darurilor pe care ceata de dubaşi le primeşte de la gazdă. Ele sunt variate şi deosebite de la sat la sat: se dau **colaci**, **cârnați**, **carne de porc**, **brânză**, **țuică**, mai nou **bani** – toate fiind însoțite de orații, unele sobre, altele umoristice:

„*Gazda ne cinsteşte / Şi nu glumeşte! / Gazda ne cinsteşte / Cu o sticlă crăiasă /
La mulți ani trăiască! / Pe mine mă cheamă (Ion, Traian) / Şi de n-oi gusta /
Oi crăpa! / Decât oi crăpa / Mai bine-oi gusta! / Să trăiască la mulți ani!*".

După cinstirea darurilor sunt jucate fetele şi femeile, iar cel mai tânăr dubaş este obligat, la ieşirea din casă, să facă ocolul camerei de trei ori şi să-şi aleagă iubita, pentru o posibilă viitoare căsătorie. Apoi se pleacă de la gazdă pe marşul dubei urmând ca alte gospodării să fie colindate. La sfârşitul colindatului prin sat, de regulă până a doua zi pe la prânz, va avea loc **ospățul dubaşilor** care se petrecea în ultima zi a sărbătorilor de iarnă.

Foto 426 – „Strigarea peste sat”,
satul Lăpugiul de Sus, com. Lăpugiul de Jos

Colindatul este un obicei care animă întreaga comunitate a satului, fiind apreciat ca sărbătoarea folclorică cea mai importantă de peste an. Deşi în viața satului contemporan s-au produs mutații serioase vizând cultura tradițională, colindele noastre sunt încă fapte vii, adevărate monumente de spiritualitate ce rezistă cu tărie în fața prefacerilor moderne. Alături de colindatul în cadrul sărbătorilor folclorice de iarnă, până aproape de zilele noastre, în satele Văii Mureşului, tinerii **merg cu cerbul** sau **țurca** (Brădățel, Glodghileşti), copii de 7-12 ani îmbrăcați în costumele populare din zonă colindau **cu pițărăii** în cete în dimineața Ajunului de Crăciun (Tisa, Almaş-Sălişte, Pogăneşti, Micăneşti – com. Zam; Gurasada, Bacea, Bretea Mureşană – com. Ilia; Fornădia, Sulighete – com. Şoimuş; Bîrsău, Chimindia – com. Hărău) ca să amintim cetele care şi astăzi mai colindă din casă în casă, urând belşug şi sănătate gospodarilor.

Foto 427 – Obiceiul „Toaca de Paşti”
în satul Hondol, com. Certeju de Sus

O notă deosebită în cadrul obiceiului de colindat o aduce ceata de dubaşi din Almaş-Sălişte înființată în 1940 când a fost remarcată de istoricul Nicolae Iorga cu ocazia reprezentației pe care au susținut-o la Sala Radio din Bucureşti. Repertoriul şi interpretarea cetei au impresionat pe

etnomuzicologii Sabin Drăgoi, Nicolae Oancea şi Ioan Pop care au publicat ample articole laudative despre dubaşi. An de an dubaşii din Almaş-Sălişte au participat la prestigioase spectacole de datini şi obiceiuri pe scenele țării, culminând cu festivalul organizat în anul 2006 în capitala Europei unite – Strasbourg, intitulat **Marche de Noël** sub egida Institutului Cultural Român[1343].

În cadrul manifestărilor folclorice din satele Văii Mureşului semnalăm existența mai multor sărbători arhaice interferate cu cele religioase, creştine, într-un calendar popular păstrat din generație în generație în strânsă legătură cu viața de toate zilele a țăranului: **Zilele babei** (1-9 martie), **Sâmții** (9 martie), **Blagoveştenia** (25 martie), **Sântoaderul** (prima săptămână a Postului Mare al Paştelor), **Sărbătorile Pascale** (Paştele), **Sângiorzul** (23 aprilie), **Armindenul** (1 mai), **Ghermanu'** (12 mai), **Vartolomeu'** (11 iunie), **Sânzienele** (24 iunie), **Pricopul** (8 iulie), **Sânt Ilie** (20 iulie), **Foca** (23 iulie), **Pantilimonu'** (27 iulie), **Ziua Ursului** (1 august), **Sântămăria Mare** (15 august), **Sântămăria Mică** (8 septembrie), **Ziua Crucii** (14 septembrie), **Sâmedru'** (26 octombrie), **Sântoaderu'** (30 octombrie), **Arhanghelu'** (8 noiembrie), **Sântandrei** (30 noiembrie), **Crăciunul** (25 decembrie), **Sânmicori-Anul Nou** (1 ianuarie)[1344].

Manifestări folclorice contemporane. Astăzi, în lumea satului tradițional, din multitudinea aspectelor spirituale etnofolclorice s-au păstrat puține manifestări vii, proprii comunităților săteşti. Timpul tradițional al țăranului, cu marile lui sărbători, este pus acum în opoziție cu modernitatea în care tradițiile sunt treptat agresate de efecte ciudate ce afectează serios întregul epos popular. Nici locuitorii din satele Văii Mureşului nu au scăpat de pericolul pierderii identității folclorice. Până aproape de timpurile noastre nu exista sat unde să nu se petreacă o sărbătoare „mică" sau „mare" la care participa întreaga comunitate. Peste manifestările etnofolclorice tradiționale ca **şezătoarea**, **claca**, **hora satului**, **nunta**, **industria casnică textilă**, **arta populară a lemnului**, **osului** şi a **metalului** se aşterne treptat uitarea.

Au rezistat sărbătorile tradiționale de iarnă, precum şi cele pascale care au la bază o puternică încărcătură magico-religioasă. Cu toate acestea, asistăm în ultimul timp la o resurecție în cadrul eposului popular în sensul revigorării tradițiilor şi datinilor trecute. În toate comunele au loc tradiționalele nedei, adevărat, altfel structurate, ca sărbători plenare ale satului hunedorean.

Se fac încercări de a readuce în conştiința oamenilor de la sate vechile şi frumoasele tradiții, datini şi obiceiuri pentru ca tânăra generație să cunoască importanța şi semnificația acestora pentru păstrarea identității noastre culturale. În multe sate de pe Valea Mureşului au existat formații folclorice de mare valoare spirituală care au dus faima lor în țară şi peste hotare.

Corul țărănesc din Dobra are o vechime de peste 150 de ani, fiind înființat în 1860. A funcționat de-a lungul vremii sub diferite titulaturi: **Corul meseriaşilor şi al plugarilor din Dobra** (1887), **Reuniunea de cântători din Dobra** (1925), iar în 1935 corul era afiliat la „Reuniunea ASTRA". La inițiativa lui I. C. Stoica, învățător în sat şi mare animator cultural, Primăria din Dobra hotărăşte înființarea Căminului Cultural prin constituirea unui local propriu. Corul avea un repertoriu bogat şi valoros format din compozițiile lui Gheorghe Dima, Ion Vidu şi Ciprian Porumbescu, dar şi multe prelucrări corale din folclorul muzical hunedorean. De-a lungul timpului, corul dobrean a fost condus de mari personalități culturale: Iosif Morariu, Adam Letuicon, Nicolae Herbai Bublea, Toma Roşu, Vasile Şerban, Vasile Popa jr., Ladislau Mârza, Traian Tulea, Vasile Munteanu, Leonid Bancov şi Petru Chiselv, profesor de muzică, renumit dirijor al cărui merit deosebit constă în faptul că nu a abdicat de la repertoriul coral țărănesc valoros într-o perioadă grea de cultură dirijată comunistă a „Cântării României"[1345].

Astăzi corul țărănesc de la Dobra nu mai are activitate artistică dar un grup inimos de oameni, cei mai mulți intelectuali, militează pentru refacerea lui şi continuarea tradiției înaintaşilor.

Obiceiul de nuntă din satul Lăpugiu de Sus a ținut vreme îndelungată „agenda culturală" a satului. Primele manifestări scenice au avut loc prin anii 1955-1960 când s-a cristalizat colectivul artistic sub conducerea inimosului învățător Dionisie Urs, perioadă în care formația începe să fie cunoscută pe plan local şi național dar şi peste hotare cu prilejul unor festivaluri folclorice. Ca şi la Dobra, „Nunta de la Lăpugiu" şi-a încetat activitatea, dar profesorul Romulus Urs, fiul animatorului cultural, împreună cu vechi actanți folclorici din sat au pornit o campanie de revigorare a obiceiului. Ca fapte vii, în vatra satului, se păstrează în satele comunei Vețel, Dobra şi Lăpugiu obiceiul „Strigării peste sat", în preajma

[1343] Aurora Şarpe, *Scurtă monografie a comunei Zam*, 2011, p. 2.
[1344] Marcel Lapteş, *Anotimpuri magico-religioase*, Deva, 2011.
[1345] Victor Şuiagă, Ioan C. Stoica, *Corul de la Dobra, județul Hunedoara*, Deva, 1977 (manuscris).

primăverii. În satul Vețel acest obicei are o mare amploare, fiind organizat de primăria locală împreună cu instituțiile culturale din sat.

Trebuie să remarcăm constituirea, imediat după revoluție, a unor ansambluri folclorice de cântece şi dansuri cum sunt „Mureşul” din Ilia, „Mureşana” din Brănişca, Certeju de Sus, precum şi reorganizarea numeroaselor cete de colindători din Bretea Mureşeană, Bacea, Săcămaş, Valea Lungă, Sârbi, Brâznic (Ilia), Zam, Burjuc, Gurasada, Lăpugiu de Sus, Şoimuş şi Vețel. O manifestare care odinioară cuprindea toată comuna Vorța împreună cu localitățile limitrofe era **Primăvara Vorțană**, revigorată astăzi de oficialitățile locale în cadrul nedeilor tradiționale.

La Ilia se desfăşoară de mai mulți ani manifestarea complexă de pe Valea Mureşului intitulată **Mureş pe marginea ta**, serbare culturală care animă şi satele din jurul comunei.

Menționăm că în preajma sărbătorilor de Crăciun are loc la Ilia un amplu festival al dubaşilor, colindători de pe Valea Mureşului, iar la Dobra, sub egida primăriei, la fel, un festival local al colindătorilor, dar şi cu participare din alte județe, în special cele din Banat.

ȚINUTUL ORĂŞTIEI

În componența acestei zone intră satele aparținătoare comunelor: Mărtineşti, Turdaş, Beriu, Orăştioara, Romos, Balşa, dar şi cele care sunt în administrația oraşului Geoagiu şi municipiul Orăştie. Din punct de vedere geografic Ținutul Orăştiei se situează în Culoarul Orăştiei, o depresiune de formă alungită, asimetrică, ce se deschide la nord spre Valea Mureşului, fiind mărginită de Munții Metaliferi şi spre sud de Munții Şureanu[1346]. Din punct de vedere al reliefului, culoarul Orăştiei este alcătuit din lunca largă a Mureşului şi un câmp de terase care se continuă spre sud prin dealuri piemontane.

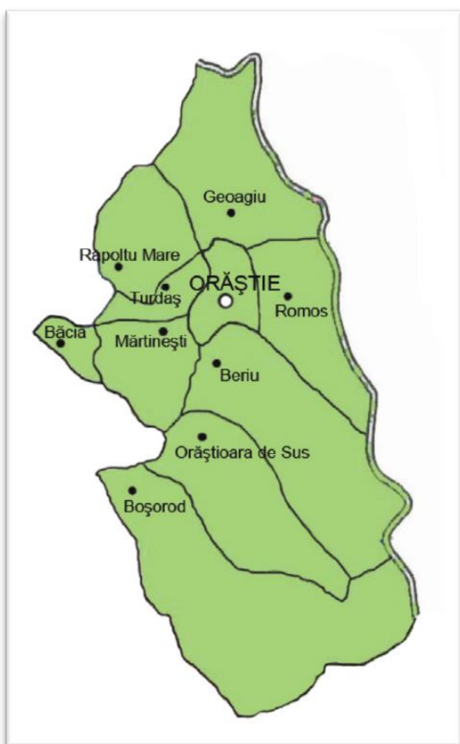

Fig. 48 – Ţinutul Orăştiei

Foto 428 – Vechi costum popular femeiesc

[1346] *Orăştie - 775 de ani*, Deva, 1999, p. 9.

Acest ținut încărcat de istorie şi civilizație care, alături de obiectivele istorice, culturale şi turistice este şi o zonă etnografică autentică ce nu trebuie ignorată, are o mulțime de obiceiuri şi tradiții strămoşeşti transmise din generație în generație până în zilele noastre. Tradițiile sunt caracteristice satelor, fiindu-ne transmise prin viu grai şi îmbogățite de la o generație la alta, dar păstrând tot ceea ce era mai important în trecut.

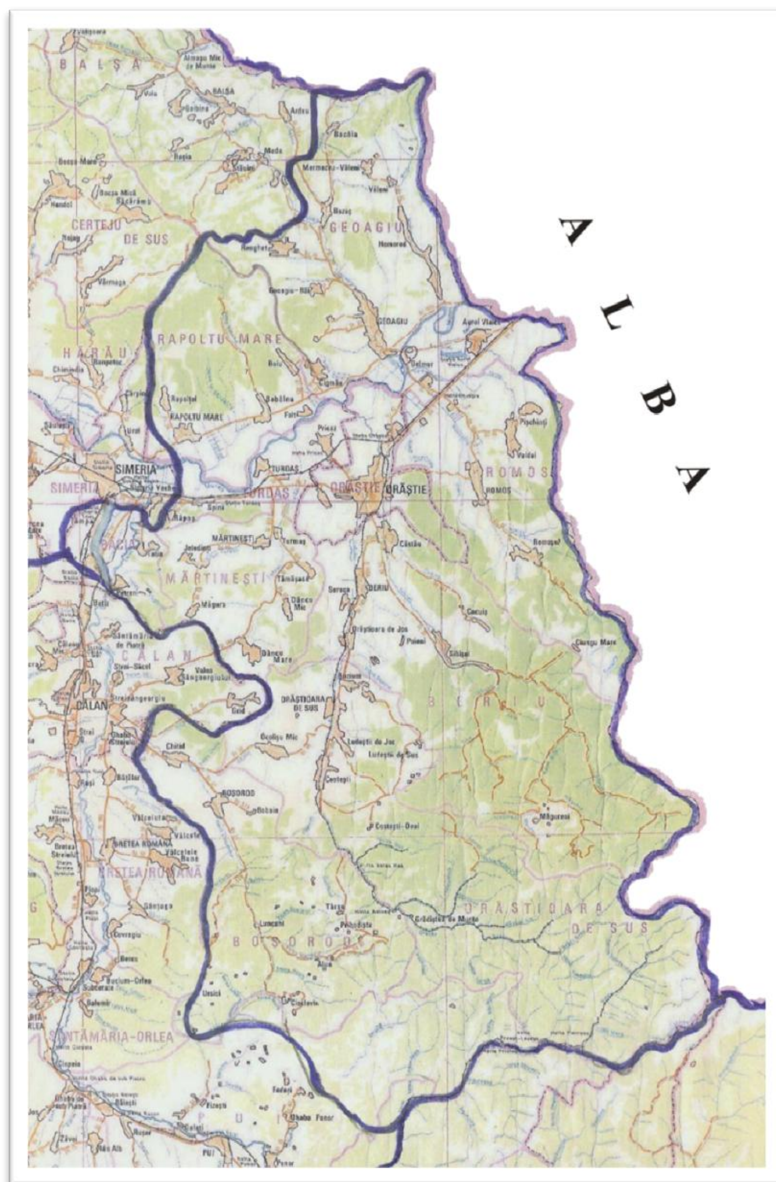

Fig. 49 – Ţinutul Orăştiei (harta fizică)

Aşezările. În ceea ce priveşte aşezarea satelor, s-a urmărit ca acestea să ofere condiții cât mai bune pentru desfăşurarea ocupațiilor, ele fiind aşezate pe terenuri uşor accesibile ce permit ca agricultura să se poată desfăşura în bune condiții. Satele sunt lângă văi unde era asigurată apa necesară omului pentru el şi pentru animalele pe care le creşte. Din punct de vedere al arhitecturii populare, această zonă cuprinde sate ce sunt în general adunate cu structură regulată, gospodăriile având curți mai deschise şi grădini mici în completare, fiind aşezate în lungul văilor, având ulițe bine ordonate. În funcție de activitatea economică predominantă, construcțiile din gospodăria țărănească s-au diferențiat prin situația financiară a familiei şi s-au dezvoltat potrivit cerințelor ocupațiilor, astfel urmărindu-se o bună protejare a animalelor, a uneltelor, produselor agricole recoltate, dar şi în funcție de practicarea unor meşteşuguri.

Ocupații tradiționale. Caracterul depresionar al acestei zone, străbătută de numeroase pâraie care se varsă în râul Mureş, a făcut ca terenul să fie prielnic cultivării pământului. Agricultura era principala preocupare a locuitorilor români din această zonă, ea înregistrând progrese constante, chiar şi documentele din secolul al XV-lea, referitoare la Orăştie, menționează evoluția ei prin defrişări (*terrae extirpatitiae*, *prata extirpata*), îngrăşarea pământului (*terrae fimatae*, *loci fimati*) sau repartiția plantelor în hotarul aşezării, asolamentul bienal, iar apoi trienal[1347]. Odată cu trecerea timpului practicarea agriculturii în zonă s-a intensificat, plantele care se cultivau permanent erau grâul, porumbul, orzul, ovăzul, orzoaica, legumele şi zarzavaturile.

Pomii fructiferi au avut în zonă condiții bune de dezvoltare astfel încât există numeroase livezi de nuci, meri, peri, pruni, cireşi. Vița-de-vie este şi ea cultivată în aproape fiecare gospodărie, existând suprafețe destul de mari destinate acesteia.

Creşterea animalelor a fost una dintre cele mai importante ocupații tradiționale din această regiune, vitele, porcii, păsările şi oile fiind cele care le asigurau hrana locuitorilor. Păstoritul s-a practicat în zonă, cel mai frecvent fiind păstoritul sedentar, crescându-se un număr mic de animale doar pentru necesitățile gospodăreşti alimentare şi vestimentare, dar şi pentru nevoile legate de culturile agricole (gunoire, tractare), producția ce se obținea era consumată în cadrul familiei respective. Animalele erau duse pe păşunile de lângă sat sau lăsate în gospodărie, iar produsele lactate se făceau în casă. În unele părți ale ținutului Orăştiei s-a practicat şi dubla pendulație (vara la munte şi iarna în sat) a animalelor ce erau date la un cioban, produsele primite putând fi comercializate. Păstoritul se mai practică şi astăzi în satele Ciungu Mare şi Frăsinei (comuna Romos), satele comunei Mărtineşti şi în zonele înalte ale comunei Orăştioara.

Numeroasele păduri din această zonă au permis dezvoltarea vânătorii, îndeletnicire păstrată până în zilele noastre. Din fauna pădurilor nu lipsea mistrețul, vulpile, căprioarele, în timp ce în zona de câmpie se găsesc iepuri.

Arta populară (meşteşugurile). În ceea ce priveşte meşteşugurile populare, Orăştia a fost întotdeauna renumită pentru meşterii cojocari, iar piesele realizate de aceştia cu multă măiestrie în centrele de cojocărit de aici au fost cunoscute şi apreciate în întreaga țară. În zilele noastre cojocăritul se mai face în mici ateliere, însă piesele de costum popular din piele de oaie – pieptare înfundate şi cojoace – nu se mai fac. Sunt renumite de asemenea țesăturile de casă din cânepă şi bumbac lucrate la Beriu, Orăştioara, Geoagiu. În satul Căstău (comuna Beriu) au fost numeroşi meşteri care au prelucrat lemnul, meşteşug care a fost transmis până în zilele noastre.

Foto 429 – Ştergar

Foto 430 – Faţă de masă

[1347] *Ibidem*, p. 21.

În zona Orăştiei se găsea un număr mare de instalații (acționate de forța naturală a apei), de industrie țărănească, în special cele folosite în scop alimentar – mori, teascuri de ulei, instalații pentru prelucrarea textilelor (pive, darace, vâltori).

În ceea ce priveşte morile (folosite la zdrobirea cerealelor), cele mai răspândite în această zonă au fost morile hidraulice cu roată verticală cu transmisie indirectă, ele apărând odată cu începutul feudalismului. Numărul în creştere al unor astfel de mori din zona Orăştiei este strâns legat de dezvoltarea agriculturii. Forța imprimată de apă este mare, fiind amplificată de dimensiunile roții folosite, captarea forței se face în roată cu aripi la care apa vine pe dedesubt sau în roți cu cupe la care apa vine de sus. Cele mai multe mori se găseau pe cursurile de apă de pe Valea Costeştiului (Apa Grădiştei) şi a Văii Geoagiului.

Astăzi, în satul Ludeşti, comuna Orăştioara de Sus, mai funcționează o moară cu ciutură ce are 200 de ani vechime, meseria fiind transmisă din generație în generație. Moara are două dispozitive de măcinare, unul pentru porumb şi celălalt pentru grâu.

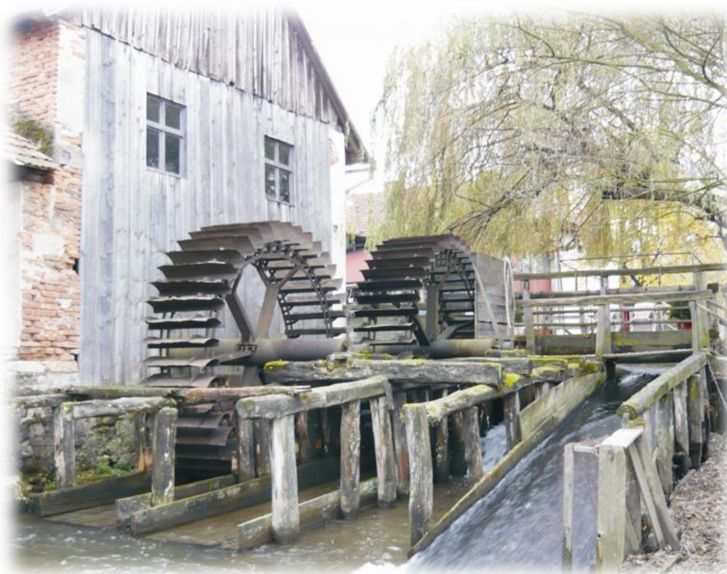

Foto 431 – Moară de apă din satul Ludeştii de Jos, com. Orăştioara de Sus

Teascurile de ulei sau uleinițele sunt instalații pentru obținerea uleiului din semințe de floarea-soarelui, dovleac, nuci, care au cea mai mare diversitate de mecanisme.

Cel mai interesant teasc de ulei întâlnit în această zonă este cel care funcționează prin apropierea unor pârghii paralele cu ajutorul unui şurub tirant. El este aşezat orizontal, fiind format din două grinzi lungi de câte 3 metri aşezate cu un capăt într-un jug realizat din două grinzi scurte aşezate una peste cealăltă şi prinse în buloane. Grinzile lungi ale teascului având capătul prins în căpătâi formează două pârghii masive care cu ajutorul unui şurub dublu sunt apropiate. Răsucirea şurubului se face cu ajutorul unei roți, al cărei butuc se află în mijlocul şurubului. Un dispozitiv metalic pe care se aşază găleata (cu rol de oală) se găseşte la o treime distanță de locul de fixare al grinzilor. Instalația de stors este completată de pistonul piesei, un butuc cilindric din lemn, acest tip de teasc uşurează̂nd mult munca celui care stoarce semințele.

Alte tipuri de teascuri întâlnite în această zonă sunt cele folosite la stoarcerea strugurilor, a merelor şi a altor fructe. Ele erau construite din lemn rezistent, de obicei stejar, fiind cioplite cu barda, dimensiunile variind de la o formă de teasc la alta.

Foto 432 – Teasc de ulei

Ocupații secundare şi instalațiile populare. În zona Orăştiei se găsea un număr mare de instalații de industrie țărănească în special cele folosite în scop alimentar: mori, teascuri de ulei, dar şi instalații pentru prelucrarea textilelor: pive, darace, vâltori.

Munca femeilor a fost uşurată prin construirea, în general, din lemn a unor instalații folosite la prelucrarea fibrelor textile. Astfel lâna folosită de către țesătoare pentru a fi mai rezistentă era îndesată, sub formă de postav în instalații numite pive. Postavul obținut era folosit la realizarea unor piese vestimentare foarte rezistente în timp. Pentru realizarea unor țoluri, covoare de dimensiuni mai mari lâna folosită la țesut era îngroşată şi scose firele sub formă de mițe în dârste şi vâltori. Aceste instalații se găseau numai în anumite localități care s-au specializat în acest domeniu, situate în apropierea apelor.

Foto 433 – Vâltoare
din satul Ludeştii de Sus,
com. Orăştioara de Sus

Foto 434 – Scaun de curelar

Pivele cele mai întâlnite în ținutul Orăştiei sunt cele cu maie sau chisălogi, adică ciocane fără coadă şi cu dinți, acestea fiind ridicate pe rând şi cazând în oalele pivei bătând țesătura ținută încontinuu la umezeală.

Dârsta era o instalație complexă folosită la îngroşarea țesăturii şi scoaterea firelor, fiind formată din două coşuri: coşul de îngroşat şi coşul de tras părul. Cele două coşuri sunt de fapt doi cilindrii construiți din lemn de stejar şi nuiele împletite, primul având cuie mari din lemn, unde țesătura era ridicătă şi se izbită de coşul ce se afla într-o încăpere cu mult abur; în al doilea coş țesătura este trecută deasupra unor cuie care trag firele.

Vâltoarea se găseşte de obicei în aceleaşi locuri unde erau construite dârstele şi a pive, ea folosind direct jetul de apă. Apa cade într-o pâlnie conică cu vârful în jos construită din scânduri de lemn legate între ele şi aşezate pe un fund de lemn. Puterea apei răsuceşte țesătura respectivă, operațiune ce dura poate şi două zile obținându-se o întărire a firelor. Astăzi doar la Ludeştii de Jos, com. Orăştioara de Sus mai există o vâltoare folosită pentru spălarea țolurilor.

Daracul în schimb este o instalație mecanică pentru tors lâna, scărmănat, filat apărută la sfârşitul secolului XIX-lea, a fost foarte răspândită în zonă. Acestea sunt cele mai importante instalații țărăneşti folosite la prelucrarea fibrelor textile, din păcate în zilele noastre foarte puține astfel de instalații mai sunt funcționale.

Foto 435 – Darac, sat Ludeştii de Jos, com. Orăştioara de Sus

Foto 436 – Război de țesut

Gospodăria tradițională. Cele mai vechi tipuri de locuință ridicate în zonă erau construite în întregime din piatră, dar cea mai mare parte a caselor erau din lemn acoperite cu şindrilă ori paie. Fundația caselor construite din lemn şi mai târziu din cărămidă era mai înaltă făcută din piatră de râu, iar majoritatea caselor erau compuse din două camere (casă bicelulară) cu târnaț pe latura lungă, accesul fiind făcut prin târnaț în tindă.

Deasupra fundației se aşeza o talpă groasă din lemn (talpa casei) peste care se ridicau pereții confecționați din bârne de lemn cioplite în patru muchii puse una peste alta, pentru a proteja de curenții de aer, care pentru mărirea rezistenței pereților şi a acoperişului în partea de sus erau prelungite în afară. În cazul în care terenul pe care era amplasată casa nu era drept, rămânea un spațiu sub târnaț şi sub casă în pantă unde erau amenajate cotețe pentru păsări, iar în cazul în care panta era mai accentuată se putea crea un spațiu mai mare cu destinație de pivniță.

Dintre cele două camere ale casei, una era camera curată sau casa dinainte şi camera de locuit, iar tinda era folosită ca încăpere de trecere, ea fiind un spațiu utilizat pentru depozitarea obiectelor de uz gospodăresc, a unor provizii, dar uneori se folosea şi pentru locuit. Încălzirea camerelor se făcea cu o sobă aşezată în colțul de lângă peretele despărțitor al casei dinainte de tindă, ce se numeşte **ploatăn**, folosit atât la încălzit locuința, cât şi la preparat hrana, fumul fiind evacuat printr-un horn de tablă care se termina în pod, lipsind un horn care să direcționeze fumul deasupra casei. Înălțimea camerelor nu era mare, iar deschiderile pentru uşi şi ferestre erau şi ele mici.

Intrarea dintr-o cameră în alta se face printr-o uşă de interior aflată pe zidul comun al casei dinainte şi a tindei, existând cazuri mai rare când accesul se face pe uşi separate pentru fiecare cameră. Interiorul casei scoate în evidență traiul şi cuprinde piese obişnuite: masă, scaune, pat, lavițe, cuiere şi polițe fixate

pe pereți. Țesăturile folosite la decorare mai înviorau spațiul de locuit, casa dinainte era mai atent aranjată şi mai bogat ornamentată. Târnațul era realizat cu ajutorul unor stâlpi fasonați, ciopliți cu măiestrie de care era montat un parapet din scândură pe care era prins un pervaz, care prezenta şi el modele decorative. Pe fruntarul caselor se contura crucea, data la care a fost construită casa şi inițialele proprietarului.

Foto 437 – Casă cu târnaţ din satul Rengheţ, Geoagiu

În multe gospodării, pe lângă casa mare, mai era construită o bucătărie, o casă mică (comne) unde se gătea, se spăla şi nu era folosită pentru dormit. Pe jos în casă era pământ (vatră), pe care era pus un amestec din nisip şi pământ galben, refăcut săptămânal de către femei care o nivelau cu nisip, dar existau şi case care erau podite cu scânduri. Metoda pentru aplicarea muruielii pe ziduri consta în prinderea în cuie a unei rețele de nuiele dispuse oblic pe perete şi aplicarea peste acestea a unui amestec din nisip, pământ galben (argilă), elemente vegetale, şi deasupra se aplica culoarea. Fațadele tuturor caselor erau spoite uniform în albastru uneori foarte strident. Curțile caselor erau mari, bătute cu piatră, împărțite în două, partea din spate fiind folosită pentru păsări. Casele erau împrejmuite cu garduri din lemn, porțile de la intrare erau realizate tot din lemn şi aveau o înălțime mică, dar erau gospodării cu porți înalte din lemn de brad specifice comunității săseşti din comuna Romos, cu boltă ce nu permitea vizibilitatea în gospodărie.

În ceea ce priveşte anexele gospodăreşti, acestea erau construite din piatră sau lemn fiind acoperite cu paie şi mai târziu cu țiglă, în timp ce la exterior zidurile erau date cu un amestec din argilă, nisip şi balegă. Anexa cea mai folosită în această zonă era cea bicelulară, la care un compartiment era folosit ca grajd, iar cel de-al doilea folosit ca şură.

Deasupra era construit un pod unde se depozita fânul, dar erau cazuri în care deasupra şurii, peste porți, se crea un spațiu destul de mare folosit tot pentru depozitarea fânului, loc ce se numea aria şurii. De obicei porțile de la şură, pe unde se intra cu carul şi unde era acesta ținut erau foarte mari şi frumos ornamentate. Această anexă diferă de celelalte din cadrul gospodăriei prin apariția unor elemente noi legate de funcționalitatea construcției, aceasta având deschizături folosite la aşezarea hranei în iesle şi pentru scoaterea gunoiului din grajd. Tot în această construcție se mai găsea un spațiu de depozitare unde erau ținute şi uneltele agricole. În cadrul gospodăriei în funcție de animalele crescute pot apărea şi anexe în care erau ținute oile sau porcii. Mărimea şi numărul anexelor erau date de tipul de agricultură practicat şi de numărul de animale ce erau crescute de către familia respectivă.

Foto 438 – Şură cu două grajduri din satul Ardeu, com. Balşa

Alimentația tradițională. Gastronomia populară a acestor meleaguri a fost una diversă. Mâncarea de bază din timpul săptămânii era *zama* - o fiertură de legume (ce conține morcovi, pătrunjel, păstârnac, cartofi, fasole) - care în zilele în care nu era post conținea şi carne. Al doilea fel de mâncare era o *tocană* făcută fie din legume, fie din carne cu sos (papă de făină) la care făceau găluşte de făină. Pâinea se cocea în cuptor o dată pe săptămână, de obicei atunci se făceau şi plăcinte cu brânză, cu fructe şi legume de sezon. În zilele de sărbătoare religioasă şi sâmbăta, masa era mult mai bogată. Sâmbăta se tăia un pui sau o găină, se făcea *supă de tăiței* ori de găluşte, iar la felul doi se prepara carnea rămasă din pui, dar şi cea folosită în supă. Fiind foarte credincioşi, oamenii respectau cu strictețe posturile de peste an, zile în care alimentația nu conținea carne, ouă, produse lactate, iar vasele în care s-a preparat mâncarea de dulce erau opărite cu leşie şi se puneau bine, folosindu-se altele noi. Înainte de Paşti se tăia miel din care se făcea o ciorbă cu zarzavat, o friptură şi din măruntaie se prepara o guşiță în cuptor. De obicei în fiecare an în jurul Ignatului (20 decembrie), aproape fiecare familie tăia un porc, mai mic sau mai mare, în funcție de posibilitățile materiale, din care se preparau cârnați, maioşi (din ficat şi alte organe ale porcului), sângereți (se punea sânge luat de la porc când era înjunghiat) şi tobă (carne, organe interne, slănină, şoric). Acestea, împreună cu slănina şi o parte din carne, erau puse la afumat în pod. Cealaltă parte a cărnii era prăjită şi pusă în borcane cu unsoare pentru a rezista cât mai mult. Produsele acestea se mâncau de Crăciun când se făceau şi sarmale din carne de porc, iar de dulce coceau în cuptor cozonaci. La nunți, se puneau pe masă aperitive – produse din carne obținute prin prepararea cărnii de porc, supă de tăiței, friptură de porc, sarmale şi turtată (tort).

Portul popular. Portul popular specific zonei Orăştie reprezintă unul dintre cele mai originale tipuri zonale de costum, având în componență atât piese de port cu caracter arhaic, cât şi altele de un rafinament artistic deosebit. Cu cât satele s-au aflat mai aproape de oraşe, cu atât portul popular a fost influențat de îmbrăcămintea modernă şi şi-a pierdut treptat originalitatea. Dacă costumul bărbătesc s-a menținut pe linia tradițională, costumul femeiesc după Primul Război Mondial a fost înlocuit treptat de costumul sibienesc. Costumul femeiesc tradițional era format dintr-o cămaşă lungă, având un şorț în față şi în spate catrințe ce se încingeau pe talie cu o brăciră. În zilele de sărbătoare sau când era mai răcoare, se purtau pieptare scurte bogat ornamentate, iar iarna se purtau cojoace mari, dar şi laibăre din pănură albă.

Găteala capului a fost elementul cel mai original al costumului prin pieptănătura cu corni sau cormi, peste care se punea o pânză albă – proboada. Chiar dacă costumul popular a suferit transformări această pieptănătură s-a menținut neschimbată un timp mai îndelungat, fiind realizată prin împletitul în trei a două cozi groase, folosindu-se şi lână, astfel că se obțineau doi corni voluminoşi aşezați de o parte şi de alta a capului, deasupra urechilor, prinsă cu ace de păr accentuând şi mai mult mărimea capului.

Foto 439 – Vechi port popular, 1905, din Costeşti, com. Orăştioara de Sus

Cămaşa era piesa de port cea mai simplă fiind țesută în casă din cânepă şi mai târziu din cânepă şi bumbac, apoi doar din bumbac. Avea mânecile lungi şi largi, încrețite, cu fodori în partea de jos. Ea este ornamentată cu o broderie discretă peste umăr, pe mânecă în jos, la guler, pe marginea gurii şi a fodorilor, culoarea folosită de obicei fiind negrul, dar la cămăşile ce se purtau în zilele de sărbătore cusăturile sunt multicolore. La portul de sărbătoare şi la cel de iarnă se puneau în fața catrințoi confecționat din lână de oaie cu vergi orizontale înguste având pe poale două rânduri de ciucuri, unul pe poale şi celălalt cam la treimea superioară a catrinței. Culorile folosite sunt adaptate de regulă vârstei persoanei purtătoare, folosindu-se atât albul, roşul, dar şi cenuşiul şi negrul. Catrința specifică portului popular al femeilor din zona Orăştiei, care s-a purtat până la începutul secolului al XX-lea, era de culoare roşie, având pereche catrința din spate, tot roşie. În zilele de lucru în față se purta o catrință mai simplă țesută din cânepă, învărgată tot orizontal, în timp ce în spate se punea atât la portul de sărbătoare, cât şi la cel de toată ziua o catrință mai îngustă decât cea din față confecționată din acelaşi material ca aceasta. La mijloc se încingeau cu o brăcie țesută din lână viu colorată. Încălțămintea era formată din opinci legate cu curele de picioare ce erau protejate de ciorapi de lână.

După Primul Război Mondial, portul popular femeiesc a fost influențat de costumul sibienesc astfel că a fost înlocuită cămaşa cu un ciupag țesut în casă din cânepă sau bumbac, pe care erau cusute motive florale pe guler, piept şi mâneci în culoare neagră. În partea de jos se purtau poale albe ce puteau prezenta cusături în partea lor inferioară, realizate tot din cânepă sau bumbac peste care se puneau catrințe dintr-un material subțire (catifea) pe timp de vară având culoarea neagră, în timp ce iarna catrințele erau din lână neagră. Catrința din față prezintă ciucuri în partea de jos, în timp ce catrința din spate era mai îngustă şi se termină în partea de jos cu o cipță. Pieptănătura s-a schimbat şi ea, fetele purtau părul împletit în două cozi (chici) fără batic pe cap, în timp ce femeile măritate aveau părul împletit şi prins într-un coc (conci) peste care se aşeza un batic negru cu ciucuri mari care putea să aibă cusute flori pe margine. În picioare femeile purtau vara pantofi numiți jumătăți şi iarna ghetuțe.

Costumul popular bărbătesc era format dint-o pereche de cioareci strâmți din lână pe timp de iarnă, iar vara erau dintr-o țesătură mai subțire (nădragi) şi o cămaşă destul de largă ce se purta deasupra pantalonilor, fiind strânsă în talie cu o curea lată făcută din piele. Înainte de Primul Război Mondial a apărut cureaua cu cosoaie de culoare verde, toată fiind împodobită cu motive ornamentale. Cămaşa era

țesută în casă din cânepă având motive cusute cu negru în jurul gâtului, pe piept şi în partea de jos a mânecilor. Deasupra se purta iarna un laibăr din pănură albă, o haină scurtă având mânecile lungi, dar şi un pieptar înfundat din piele de oaie şi mai rar cojoace cu mâneci. Pieptarul a fost piesa cea mai importantă şi mai frumoasă a costumului popular bărbătesc, prezentând o broderie delicată şi deasă realizată în tonuri închise. Chiar şi astăzi, în zilele de sărbătoare, acest pieptar mai este folosit.

Pe cap bărbații purtau o pălărie rotundă mică, în timp ce iarna se purta o căciulă din blană de miel. Dacă mai demult încălțămintea tradițională era formată din obiele şi opinci, treptat acestea au fost înlocuite cu pantofi moderni.

Portul popular din satul Spini prezenta diferențe față de cel din alte părți ale ținutului Orăştiei. Cămăşile bărbăteşti erau lungi până aproape la genunchi fără cusături, la gât închise cu guler îngust cu mânecile strânse într-un pumnaş lat. În partea de jos aveau cioareci sau izmene cu ciptă lată, prinse la glezne cu nişte cureluşe înguste sau cu şireturi. Portul popular femeiesc era format dintr-o rochie largă şi lungă încinsă la brâu, peste care se punea un şort larg dar mai scurt decât rochia. Sub aceste rochii se purtau poale largi cu ciptă, peste rochie se purta o bluză cu mâneci lungi sau cămăşi cusute şi împodobite cu ciptă.

Foto 440 – Tineri în costum popular din zona Orăştiei

Astăzi doar în satele de munte în zilele de sărbătoare, bătrânii mai poartă, cu mândrie, costumul popular specific zonei.

Obiceiuri populare

Naşterea şi botezul reprezintă momente importante din viața unei familii. Tânăra femeie însărcinată, care are acasă o femeie mai bătrână, trebuie să respecte în perioada prenatală şi în cea de lăuzie o serie de interdicții pentru ca micuțul să fie sănătos şi ferit de rele. Chiar dacă astăzi naşterea se face în spitale, copilul are o naşă dar şi o moaşă care este cea care are un rol important în primele săptămâni de viață ale micuțului. Botezul în concepția ortodoxă reprezintă lepădarea nou-născutului de păcatul originar şi se face la biserică, la 6 săptămâni de la naştere. De acasă până la biserică copilul este dus de către moaşă pentru care pruncul a devenit nepot, în timp ce mama rămâne acasă şi face diverse

lucruri pe care voia să le moştenească copilul. Naşa este cea care duce copilul în fața altarului şi tot ea îl aduce, botezat, acasă. În timpul slujbei se sfințeşte apă cu care se miruie copilul, i se face semnul crucii pe creştet prin tăierea părului cu foarfeca.

Nunta sau ospățul este un moment important din viața omului, când se întemeiază o nouă familie. Ca şi în trecut, nunțile se organizează doar în afara posturilor de peste an. Vârsta la care se căsătoresc tinerii este tot mai înaintată.

Se mai păstrează obiceiul ca fata să fie pețită de la părinți, de către fecior împreună cu familia acestuia, ei trebuind să meargă la casa fetei *pe vedere* şi să discute cu părinții ei, stabilindu-se toate detaliile legate de nuntă. Majoritatea nunților se fac la oraş sau dacă se țin în sat, la căminul cultural, sâmbăta seara. Cu o seară înainte, la casa mirelui se strâng fete şi băieți din sat, fac un steag format dintr-o ramură cu fanfiu, în vârful căreia se pune un batic cu ciucuri, un clopoțel şi o batistă, tinerii joacă şi sunt omeniți cu băutură. În ziua nunții, mirele merge după naşi care fac trei colaci, cumpără o găleată de 3 litri pe care o împodobesc cu flori şi în care pun vin sau apă şi bagă nuci, iar dimineața, după cinste, mireasa bagă mâna în găleată şi câte nuci va scoate atâția copii are să facă. Alaiul format din mire, naşi şi nuntaşi merge la casa miresei unde mirelui îi este adusă o altă mireasă, o fetiță de 5-7 ani, pe care el o refuză, şi trebuie să o plătească şi astfel să îşi găsească aleasa. În noaptea nunții, în toiul petrecerii, mireasa se fură şi dacă acest lucru se întâmplă înainte de miezul nopții, plăteşte naşul pentru fină, iar dacă este trecut de miezul nopții, plăteşte mirele. Dimineața, dacă la nuntă au participat persoane care s-au îmbătat şi au plecat mai repede acasă, băieții iau o scară şi pleacă după aceştia acasă şi îi aduc pe scară, aşa cum îi găsesc îmbrăcați, acasă. După-amiaza se mai organizează, la casa unuia dintre miri, o masă la care participă alături de naşi, familiile lor şi cei care au ajutat la organizarea nunții.

Foto 441 – Miri
din Ţinutul Orăştiei

Înmormântarea este un moment primit cu tristețe de către membrii familiei dar socotit implacabil, legat de voia lui Dumnezeu. În momentul stingerii din viață, cei din jur aprind o lumânare care se consideră că îi va lumina viața de dincolo, după care cel decedat este spălat şi îmbrăcat cu haine pregătite cu mai mult timp înainte. În cazul în care cel decedat era fată sau băiat necăsătorit se îmbracă în miri, iar

lângă cruce se pune un brad împodobit pentru a-i fi soț. După terminarea slujbei religioase, cei prezenți sunt chemați la o pomană la care participă şi preotul care dezleagă masa pregătită de post în cazul în care decesul survenea în timpul unui post, sau era cu mâncăruri de dulce în restul anului.

Obiceiuri calendaristice

Românii au fost întotdeauna păstrători ai credințelor creştine, motiv pentru care s-au menținut multe obiceiuri legate de sărbătorile religioase din timpul anului. Data de 1 ianuarie marca începutul anului nou când este serbat Sfântul Vasile (**Sânvăsâiul**), zi în care tinerii necăsătoriți din sat se strângeau la casa unuia dintre ei, mâncau, glumeau şi urmau un ritual prin care îşi ghiceau viitorul soț. Într-o cameră se acoperă geamurile, pe masă se aşază farfurii cu gura în jos sub care se pun diferite obiecte (cuțit, oglindă, pâine, pahar etc.), apoi fetele şi băieții îşi aleg câte o farfurie şi, în funcție de ce găseau sub aceasta, aşa avea să le fie viitorul soț: dacă nimerea oglinda, alesul era frumos, cuțitul – bătăuş, pâine – bogăție, pahar – bețiv. Astăzi acest obicei se mai practică foarte puțin.

Pe data de 6 ianuarie se sărbătoreşte **Boboteaza**, care începe cu o slujbă mare împărătească ce se ține la biserică, apoi se iesă cu icoane şi prapori la o apă curgătoare sau la o fântână dacă nu era un râu prin apropiere. La slujbă ia parte tot satul, cu excepția copiilor ce sunt feriți de frigul de afară numit „gerul Bobotezei". În satele de pe Valea Grădiştei, în această sărbătoare fiecare familie merge cu o găleată de apă frumos împodobită cu busuioc şi cu flori, preotul ține o rugăciune specială la care participă şi vânători cu puştile, iar când se bagă ciucurii de la prapori în râu preotul le face semn şi vânătorii încep să tragă cu puştile pentru a alunga duhurile rele. După încheierea slujbei se ia apă în găleată şi se duce acasă folosindu-se la băut de către membrii familiei, dar se dădea şi la animale pentru a fi ferite de boli şi protejate de divinitate. Această apă se păstra un timp mai îndelungat şi se folosea în cazul unor îmbolnăviri sau al altor necazuri.

În perioada cuprinsă între Anul Nou şi Bobotează, preotul, însoțit de un cantor şi de crâsnic, merge din casă în casă cu Iordanul. Fiecare familie are casa curată şi frumos aranjată pentru a primi oaspeți de seamă, preotul cântă Iordanul şi stropeşte cu apă sfințită casa, iar acolo unde sunt fete de măritat şi feciori lasă câte un firicel de busuioc din mătăuz, care este pus de tineri sub pernă în noaptea aceea urmând să viseze pe cel cu care se vor căsători. Pentru ca să-l viseze cât mai clar pe cel care le era sortit, tinerii trebuie să țină post negru toată ziua, până seara, când apăreau primele stele, iar atunci puteau să mănânce dar tot mâncare de post.

Sărbătoarea de **Sfântul Ioan** din data de 7 ianuarie este considerată cea care încheie sărbătorile de iarnă, fiind celebrată la biserică cu o slujbă.

Pe data de 2 februarie este sărbătorită **Întâmpinarea Domnului** sau **Stretenia** când se pune zăpadă la coada vacilor pentru ca vara să fie răcorite şi să nu străchieze. În această zi, se spune că dacă îşi strică ursul bârlogul, cu toate că afară e frig, primăvara este aproape; dacă el iese afară în această zi, însă intră din nou în bârlog, cu toate că afară este frumos, va fi încă iarnă. Ursul în această zi iese din bârlogul lui şi joacă jur-împrejur şi, dacă este soare şi-şi vede umbra, atunci se bagă în bârlog şi nu iese, ci mai doarme încă şase săptămâni, căci chiar atât mai ține iarna; iar dacă nu-şi vede umbra, atunci rămâne afară şi iarna se apropie de final.

Sântoaderul este o sărbătoare dedicată pomenirii Sfântului mucenic Teodor Tiron (17 februarie) şi este ținută în special de către femei, care nu fac nici o muncă casnică în această zi. Există în zonă o legendă potrivit căreia fetele aflate într-o şezătoare în această seară au fost vizitate de către nouă feciori cu capul de om şi picioarele de cal care le-au jucat toată noaptea până acestea au murit. Măruntaiele lor au fost înşirate de către caii lui Sântoader pe cuiele din pereții casei unde erau atârnate blidele. De atunci fetele se feresc să lucreze în această zi şi nici nu ies din casă seara. În această zi se prepară o mâncare mai specială din grâu fiert, care se mănâncă cu lapte. Pe satele de pe valea Geoagiului fetele tinere, nemăritate dar şi cele măritate, merg dimineața nemâncate la pădure unde adunau diverse flori şi rădăcini pe care le fierbeau şi cu apa obținută se spală pe cap sperând astfel că părul le va creşte lung şi frumos. În prima săptămână a postului Paştelui numită şi săptămâna lui Sântoader femeile se feresc de muncile casnice după apusul soarelui.

Capul Primăverii (24 februarie) este o sărbătoare ce semnifică sfârşitul iernii şi începutul primăverii, începutul unui nou an agrar. Este o sărbătoare însemnată cu cruce neagră în calendarul bisericesc ortodox. Ea semnifică întâia şi a doua aflare a capului Sfântului Ioan Botezătorul. În această zi se dau grăunțe la păsări pentru ca acestea să nu intre în holdă când se va coace noua recoltă şi să o distrugă. Mai nou, în această zi se serbează Dragobetele, o zi a iubirii, dar care nu este cunoscută în lumea satului.

Duminica, înainte de a se prinde postul de Paşti, familia se reuneşte, chiar şi cei plecați din sat revin, masa fiind foarte bogată, cu mai multe feluri de mâncare făcute de dulce cu carne, ouă, brânză, iar pentru oamenii mai în vârstă este ultima masă de dulce până în ziua de Paşte.

Perioada din **1** până în **9 martie** este numită Zilele babelor prilej cu care sunt caracterizate nouă dintre cele mai bătrâne femei din sat. Fiecare babă avea o zi şi, în funcție de vremea din acea zi, era caracterizată fizic baba: frumoasă, urâtă, schimbătoare la fel ca vremea. După aceasta urmau zilele moşilor când vremea începea treptat să se îndrepte şi să devină frumoasă.

În data de 9 martie este sărbătoarea celor **40 de mucenici**, când este obiceiul să se facă 40 de pancove (plăcinte făcute din aluat dospit) care se duceau la biserică şi se sfințeau. Un alt obicei ce se mai păstrează legat de această sărbătoare poartă numele de bobotaie. Dimineața când se lumina de ziuă se aprindeau în grădini gunoaiele şi resturile vegetale adunate în timpul iernii sau aprindeau de către tineri grămezi de paie pregătite din ziua precedentă. Copii şi tineri trebuie să sară bobotaia (să sară peste foc) până ce focul se oprea, pentru a fi feriți de muşcătura diferitelor insecte (în special pureci). Obiceiul are semnificația de a alunga frigul iernii, dar şi de apărare a casei de stricăciuni, de insecte dăunătoare sau de rele. Cu această ocazie sunt afumate grajdul, şura dar şi curtea.

Un alt obicei care se practică la începutul lunii martie, în prima joi de la lăsarea postului de Paşti, este **popelnicul**. În această zi tinerii, atât fete cât şi băieți, merg pe dealuri şi în pădurile de lângă sate şi caută să culeagă popelnicul, o plantă medicinală cu flori violacee de la care se ia doar frunza, după care merg acasă la o familie care îi găzduieşte şi fetele fierb popelnicul în apă cu care se spală pe cap pentru a le creşte părul până la pământ, cât coada la iapă. Fetele se împart în două grupuri şi glumesc, spun „minciuni”, critică lenea, invidia, urâțenia fizică. În trecut, în această zi se prindeau fetele ca surori şi verişoare ele nefiind rude de sânge şi nu îşi mai spuneau pe nume, astfel că există şi astăzi femei în vârstă care îşi spun soră şi verişoară de la acest obicei. La gazdă se fierbea porumb şi era pregătită țuică cu care erau omeniți toți cei prezenți. Astăzi în casele unde nu mai sunt tineri în această zi se fierbe doar porumb care se consumă de către membrii familiei.

Un obicei care se practică în a doua jumătate a lunii martie în sâmbăta dinaintea lăsării postului de Paşti, păstrat în comuna Romos, este **alimoli** sau **strigarea peste sat**. În urmă cu 10-20 de ani, alimoli era o bucată de lemn dintr-un pom cu două ramuri sau un băț crăpat în două unde se puneau paie, tulei de porumb, nuiele legate în formă de icoană cărora li se dădea foc. Se mai foloseau şi roți de car învelite în paie. Astăzi toate acestea au fost înlocuite cu cauciucuri. Seara tinerii din sat se adună pe un deal unde dau drumul la vale la cauciucuri umplute cu paie cărora le dau foc. Acestea, odată ajunse în vale, sunt puse unul peste altul, iar tinerii încep diferite strigături, constând în satirizarea unor defecte ale unei persoane sau ale comunității.

Buna Vestire sau **Blagoveştenia** este o sărbătoare cu dată fixă, 25 martie, prăznuind vestirea de către Arhanghelul Gavril a Sfintei Fecioarei Maria că va naşte pe Isus, dar se sărbătoreşte şi venirea cu adevărat a primăverii. Este o zi în care postul permite consumul de peşte, dar şi o zi în care se dezleagă limba păsărilor care se întorc în preajma acestei date la cuiburile lor de anul trecut. În preajma acestei date se aşteaptă ca şi cucul să înceapă să cânte. Se spune că este bine să ai bani în buzunar când se aude prima dată cucul ,ca să-ți meargă bine tot anul. Cei mai bătrâni din sat numără de câte ori se aude cucul cântând, acest număr reprezentând anii cât mai au de trăit.

Floriile sunt sărbătorite în ultima duminică dinainte de Paşti, nu au o dată fixă şi semnifică intrarea lui Isus Hristos în Ierusalim, unde a fost întâmpinat cu ramuri verzi de finic. Sâmbăta, ce se mai numeşte şi *sâmbăta morților*, oamenii merg la cimitir cu ramuri de salcie care o parte se pun pe morminte, în timp ce altele sunt duse în biserică, iar a doua zi în timpul slujbei religioase ele sunt sfințite şi se iau acasă de către credincioşi şi se pun la icoane păzind şi sfințind casa respectivă. Ramurile de salcie sfințite se mai pun şi în grajduri pentru a proteja şi animalele de rele. Când era vreme grea de ploaie se aruncă în curte, crezându-se că salcia opreşte fulgerul.

Paştile reprezintă una dintre cele mai importante sărbători creştine, simbolizând Învierea Domnului Isus. Sărbătoarea este precedată de o Săptămână Mare în care se fac toate pregătirile. Astăzi în unele sate nu există preot care să slujească în fiecare duminică, slujba la biserică ținându-se o dată la două-trei săptămâni, motiv pentru care slujba de Înviere nu se mai ține în fiecare sat. Astfel că în Miercurea sau în Joia Mare se bagă paştile în biserică, adică cele şapte pâini pregătite de către cei care dau paştile în acel an, dar şi vinul, toate sunt sfințite şi păstrate în biserică. La casa celui ce dă paştile se organizează o masă de post pentru cei ce participau la acest eveniment în frunte cu preotul. În această săptămână, creştinii se

spovedesc, iar femeile mai în vârstă țin post negru în Vinerea Mare când se vopsesc ouă, în special roşii, ornate cu diverse frunze, dar şi ouă vopsite în coji de ceapă. Dacă în sat se ține slujba de Înviere, sătenii participă la ea, ducând lumină la morminte şi luând paşti într-un pahar din care iau când merg acasă, după care mănâncă ouă roşii şi *guşiță*. A doua zi de Paşti se merge cu udatul sau stropitul la fete prin sat, care îi răplătesc pe tineri cu ouă roşii, cozonac, țuică.

Armindenul este o sărbătoare populară ce coincide cu prăznuirea Sfântului Prooroc Ieremia, pe data de 1 mai. În această zi se pune la poartă o ramură lungă şi dreaptă de copac (fag, carpen, salcie) adusă din pădure şi curățată de coajă, lăsându-se în vârf un smoc de crenguțe, ramură care se fixa în curte lângă stâlpul de la poartă. Acest arminden putea să fie păstrat la poartă până în toamnă (sau chiar până în anul următor), iar ramura veche înlocuită era folosită la focul care se făcea în cuptorul unde se cocea pâine obținută din recolta de grâu din anul respectiv. Astăzi puține familii mai coc în cuptor, astfel că armindenul nu mai este folosit la foc. Aşezarea la poartă a acestui arminden are o dublă semnificație marcând atât începutul primăverii, dar şi o conotație religioasă legată de uciderea pruncilor mai mici de trei ani din porunca lui Irod în speranța că şi Isus va fi printre ei. Acesta poruncise ca la casele unde erau copii mici să se pună o ramură urmând ca noaptea soldații să ucidă pruncii, dar, ca să-i deruteze pe soldați, toți locuitorii din Betleem au pus acest semn la casele lor.

Ghermanul este o sărbătoare din data de 12 mai trecută în calendarul ortodox cu cruce neagră, zi în care nu se lucrează în grădină pentru că legumele o să facă viermi.

Înălțarea Domnului la cer sau **Ispasul** este o sărbătoare fără dată fixă care are loc la 40 de zile de la înviere, fiind în ziua de joi. Este o zi în care se merge la biserică şi la morminte, sunt pomeniți morții şi se dau pomeni.

Rusaliile sau sărbătoarea pogorârii Sfântului Duh nu are o dată fixă în calendar dar este la zece zile de la Ispas, când în lumea satului este sărbătoare mare timp de trei zile şi nu se lucrează. În ziua de Rusalii preotul face o slujbă de sfințire a apei, după care iese la câmp şi ține o slujbă de sfințire a holdelor, dar şi a pomilor pentru ca aceştia să rodească şi să fie feriți de secetă şi alte calamități.

În data de 24 iunie când are loc prăznuirea naşterii Sfântului Ioan Botezătorul se țin şi **Sânzâienele**. În această zi este obiceiul ca femeile şi copiii să meargă pe păşuni la cules de sânzâiene (flori galbene şi albe frumos mirositoare) din care împleteau cununi ce se puneau pe coarnele vitelor când acestea se întorceau de la păscut crezând că astfel vor avea lapte mult şi de calitate. Aceste cununi erau apoi puse la colțul casei pentru ca aceasta să fie apărată de rele de către Sfântul Ioan. Fetele nemăritate aruncă pe casă astfel de cununi, iar dacă cununa cade în fața casei, fata se va mărita în casă şi dacă cununa rămâne agățată sau cade după casă, fetele vor merge nurori în alte case sau în alt loc.

O altă sărbătoare religioasă respectată cu strictețe este **Schimbarea la Față** sau **Pobrejenia** (6 august) care coincide şi cu schimbarea anotimpului, vara fiind pe sfârşite şi toamna fiind foarte aproape. Celor care lucrează în această zi la câmp le vor ieşi semne pe față drept pedeapsă. În această zi nu este permisă culegerea fructelor sau a legumelor din grădini pentru că recolta se va usca şi fructele îşi vor schimba culoarea.

Gădinețul încheie un ciclu de acte rituale din perioada numită „Săptămâna Gadinilor", ce durează două săptămâni calendaristice de la începutul Postului Crăciunului (14 noiembrie), până în Noaptea Sfântului Andrei, perioadă în care locuitorii satelor se abțin de la fapte impure, încep prima zi a perioadei cu post negru, apoi leagă şi închid în cămări şi magazii sau beciuri obiectele şi uneltele cu dinți şi gură (furcă, greble, cuțite, secere, coase, topoare, securi, sape etc.), nu lucrează cu fire de lână sau textile, toate acestea pentru a determina magic încleştarea gurii „gadinilor" (lupilor), pentru ca acestea să nu poată ataca animalele din gospodărie.

Sărbătoarea de Sfântul Andrei (30 noiembrie) este considerată începutul iernii, mai numindu-se şi **cap de iarnă**.

Luna decembrie este foarte importantă pentru lumea satului, fiind sfârşitul anului vechi. Oamenii îşi pregăteau gospodăriile pentru anotimpul rece şi pentru a întâmpina cum se cuvine noul an. Există multe sărbători religioase trecute cu roşu în calendar ce sunt respectate şi astăzi de către țărani. Pe 6 decembrie (dată fixă în calendar) este prăznuit **Sfântul Ierarh Nicolae**, protectorul copiilor, al sărmanilor, al văduvelor. Acum se pun cadouri şi o *joardă* celor mici în încălțările dinainte pregătite. Moş Nicolae nu este niciodată văzut de cei mici, el doar lasă cadourile când aceştia dorm.

Una dintre cele mai importante sărbători religioase de peste an este **Crăciunul** sau **Naşterea Domnului**, o sărbătoare cu dată fixă (25 decembrie) când, pe lângă Naşterea lui Isus, se serbează şi renaşterea naturii, primăvara ca o trezire la viață. În aceste momentele de sărbătoare s-au păstrat foarte bine tradițiile, bucuria acestei sărbători reieşind şi din faptul că întreaga lume a satului era implicată în practicarea obiceiurilor. Unul dintre obiceiurile de iarnă practicate în această perioadă era **căluşarul** sau **căluşerul**, întâlnit în majoritatea satelor zonei Orăştiei, cei mai renumiți fiind căluşarii din Romos, pentru păstrarea nealterată a acestui obicei.

Primele documente istorice privitoare la căluşarii din Romos datează din secolul al XVI-lea. Căluşerii au participat şi la sărbătoarea prilejuită de intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia, în anul 1599. Mai târziu ei apar menționați cu participări ale cetei la Adunarea Generală a „Societății pentru fond de teatru român în Transilvania", care a avut loc la Orăştie în anul 1896. În anul 1913 prezența căluşerilor din Romos la un spectacol a fost menționată în revista *Cosânzeana*. În anii 1969-1970 a luat ființă festivalul „Căluşerul Hunedorean" unde prezența cetei de la Romos era foarte importantă alături de participări ale tuturor cetelor de căluşeri din zona Orăştiei. În anul 1970, datorită participării şi altor formații de căluşeri din alte județe, denumirea se schimbă în „Căluşarul transilvănean". La acest festival, pe lângă ceata de căluşeri de la Romos, participau şi căluşeri din satele comunei Mărtineşti, din satele de pe Valea Grădiştei, din Geoagiu, Turdaş şi Balşa.

Participarea cetelor de căluşeri din zona Orăştiei la mai multe festivaluri şi concursuri unde au câştigat premii importante a făcut ca acest dans să fie cunoscut şi peste hotare. Căluşerul este un joc feciorесc practicat pe parcursul a trei zile începând cu Ajunul Crăciunului în toate satele, excepție făcând Romosul unde ține până pe data de 2 ianuarie când se împuşcă țurca. Pregătirile pentru joc se făceau încă de la intrarea în post când feciorii se întâlneau la unul dintre ei pentru a stabili ceata de căluşari şi vătaful şi hotărau ce lăutari să aducă de Crăciun şi care apoi trebuiau să găsească o familie de gospodari care să-i găzduiască pe toată durata desfăşurării obiceiului. Prima dată se mergea la vechea gazdă şi întrebau dacă poate să îi mai primească şi anul acela, iar dacă nu să-şi dea consimțământul să-şi caute alta, însă de obicei vechea gazdă nu respingea cererea, deoarece găzduirea căluşarilor era o adevărată onoare. De regulă, gazda era căutată printre familiile cele mai de vază în sat, care îndeplineau anumite calități. Feciorii se întâlneau apoi pe rând la câte unul din ei pentru a repeta figurile din joc. În perioada interbelică erau şi câte două cete de căluşari (Josenii şi Susenii).

Foto 442 – Căluşeri din Romos

Ceata era formată doar din băieți necăsătoriți şi rolul cel mai important îl avea vătaful, care avea autoritate asupra cetei, el fiind şi cel mai mare la ani, trebuia să fie spontan şi un bun orator, iar pentru a se deosebi de ceilalți căluşari poartă două panglici, una tricoloră şi una roşie sau două brâie încrucişate. Mai era ales şi un al doilea vătaf care în cazul în care primul lipsea se ocupa de pregătirea

tinerilor nou- veniți în ceată, deoarece când se căsătoreau, bărbații nu mai erau primiți, locul lor fiind luat de alți feciori tineri. Ceata de călușari era formată dintr-un număr fără soț de băieți (7, 9, 11). Pe lângă călușarii care joacă mai participă şi alți tineri care au diferite funcții cum ar fi „ceparul", adică responsabilul cu cheile de la pivnița sau de la cămara unde erau depozitate mâncarea, băutura dar şi alte bunuri ale călușarilor. Ceparul însoțeşte ceata de călușari prin sat, alături de gazdă, el având misiunea de a servi cu băutură acolo unde ceata de călușari joacă, după care erau invitați în casă.

Alte două personaje care merg alături de călușari sunt **țurcaşii**, aceştia fiind doi tineri voinici care poartă țurca prin sat, care are înfățişarea unei capre frumos împodobite cu panglici tricolore, iar coarnele le are ornate cu ciucuri şi blană de capră sau de iepure. Alături de călușari mai mergeau şi **jupânii** care se inițiau în jocul călușerilor, ei umblă mascați şi îmbrăcați bizar având în mână un măturoi cu care lovesc pe oricine se apropie de ceata de călușari. În timp ce călușarii nu joacă pe la casele oamenilor, ei umblă din gospodărie în gospodărie adunând ouă pe care le duc la gazda călușarilor. În celelalte sate unde există cete de călușari denumirea celor care au diferite funcții variază de la sat la sat şi doar denumirea de vătaf era comună.

Călușerii se îmbracă în costume populare cu pieptare, peste care este pus brâul național în diagonală de la stânga la dreapta, iar pe umăr se prinde cârpa, cusută acasă de femei pe care se aplică panglici şi paiete. Zdrâncanele se pun la picioare legându-se sub genunchi şi sunt confecționate din lână de diferite culori, bâta călușarului este lucrată artistic având prinse sub măciucă panglici multicolore. Pe cap se poartă căciula neagră la care se prinde o pană de fazan sau o floare. În ceea ce priveşte încălțămintea, aceasta diferă astfel că dacă în unele sate se mai folosesc opinci, în altele călușarii poartă bocanci negri.

Obiceiul propriu-zis începe în seara de Ajun a Crăciunului, când ceata colindă gazda, urmând apoi ca în dimineața de Crăciun să meargă la biserică unde preotul ține o slujbă de sfințire a zdrâncanelor. Din a doua zi de Crăciun călușarii joacă prin sat pe la casele oamenilor, iar acolo unde sunt fete şi feciori necăsătoriți cântă colinzi specifice zonei (pentru fete şi pentru băieți). În data de 2 ianuarie are loc un spectacol în mijlocul satului unde se sacrifică țurca, după care toată populația satului, cu tineri şi bătrâni, se îndreaptă spre gazda călușarilor unde sunt serviți cu țuică şi cozonac.

În satele unde călușarul ține numai trei, zile începând cu dimineața de Crăciun ceata merge la biserică şi colindă, apoi porneşte prin sat din casă în casă, intrând în curte în pas de dans formând apoi un cerc unde se joacă călușarul după reguli consacrate. După terminarea jocului colindă în funcție de persoanele ce se aflau în casă (copii, tineri, bătrâni), diverse colinde specifice vârstei persoanelor, funcțiilor acestora (primar, preot). Călușarii au în repertoriu în jur de 30 de colinde cu texte şi melodii diferite, dansând călușarul şi luând la joc – la învârtită –, dacă spațiul le permite, pe femeile din gospodărie, după care primeau, pe lângă bani, mâncare şi băutură. A doua zi de Crăciun ceata pornea din nou prin sat până ajungea la fiecare casă, iar în cea de-a treia zi mâncarea, băutura şi banii primiți se folosesc la organizarea unei mese a călușarilor la gazdă, unde este organizată o masă comună unde participau toți tinerii din ceată precum şi tot satul.

Dacă în ceata de călușari intră tinerii, băieții mai mici mergeau cu **steaua**, **pițărăii** şi cu **irodul**. În satele de pe Valea Grădiştei copiii de la 2 la 7, 8 ani merg cu pițărăii, unii dintre ei fiind îmbrăcați în costume populare, iar restul au haine de oraş, dar toți au străicuțe ştrincănite (croşetate) în care pun ceea ce primesc. În dimineața de Ajun de Crăciun, dimineața la ora 7 copiii merg la biserică (în satele în care preotul stă în permanență), unde preotul ține o rugăciune, apoi pornesc prin sat din casă în casă strigând „Diro, diro" sau în alte sate „Rodii, rodii", care înseamnă acelaşi lucru: o urătură – „să rodească" – cu referire la pământ căruia i se urează ca şi în anul următor să aibă recolte bogate. Ei primesc de la gazde colaci, mere, nuci şi mai nou bomboane, ciocolată. În unele gospodării se mai păstrează obiceiul ca pițărăii să fie întâmpinați cu un blid se grâu care se împrăştie asupra urătorilor şi se mai pune un dovleac pe care copiii îl sparg cu bâtele.

Băieții mai mari de 8 ani mergeau cu **steaua** care este un simbol al naşterii Domnului. Ea este pregătită de către părinți în săptămâna Crăciunului, dintr-un cadru de sită, împodobit cu hârtie colorată, steluțe şi o imagine a naşterii lui Isus, pe marginea cadrului erau realizate colțurile stelei tot din hârtie colorată, cu capetele franjurate. În interiorul stelei se punea un clopoțel, iar în partea de jos se punea un mâner de care se ținea steaua care era scuturată în timpul colindei. De obicei, copiii sunt îmbrăcați în costume populare şi străbat tot satul colindând vreme de trei zile, cât ține sărbătoarea Crăciunului.

O altă ceată de băieți ce umbla prin sat în timpul acestei sărbători erau **irozii** care, după lăsatul postului, se adunau pe rând la câte unul dintre cei 7 copii care formau grupul pentru a repeta sceneta legată de naşterea Domnului Isus. Irozii au o costumație specială, pe cap purtând căciuli din carton împodobite cu panglici colorate, având o cruce în vârf, în timp ce la personajul Irod coiful are un cocoş. Toți membrii grupului poartă săbii şi părăluiesc, ei umblă dintr-un capăt în altul al satului prezentând în fiecare casă sceneta pregătită.

Foto 443 – Ceată de colindat cu Irozii

Bărbații însurați se adună în grupuri în funcție de prieteni şi de legături de sânge şi pornesc în seara de Ajun pe la casele rudelor şi prietenilor pe care îi colindă, fiind invitați în case dacă nu era foarte târziu şi serviți cu băutură şi cozonaci de către gazde. Şi astăzi, în satele unde se ține slujba de către preot, în ziua de Crăciun se strâng bărbații căsătoriți, dar şi căluşarii, şi interpretează colinde.

În Dâncu Mare (comuna Mărtineşti) în seara de Ajun se merge cu **cerbul** sau cu capra, reprezentând trecerea către noul an agrar care se doreşte cât mai bogat. Cerbul este personajul principal al jocului în gura căruia trebuie băgați bani de către cei la care este primit.

În seara zilei de 31 decembrie spre 1 ianuarie se face şi acum un **calendar de ceapă** care se foloseşte pentru a prezice starea vremii pentru anul care urmează, dorindu-se să se afle care luni vor fi ploioase şi care secetoase. Acest calendar se realizează din două-trei cepe mari care se taie în două alegându-se 12 foi aproximativ egale între ele la grosime şi mărime, se aşază pe o farfurie şi se pune câte puțină sare pe fiecare dintre ele, se pun în ordine după cum sunt lunile anului, se lasă peste noapte şi dimineața în unele foi se adună mai multă, în altele mai puțină apă şi se spune că foile de ceapă cu mai multă apă reprezintă luni ploiose în anul ce a început.

Pe lângă aceste sărbători religioase mari, mai sunt zile însemnate cu negru în calendarul ordodox sau care nu sunt însemnate şi care se respectă astăzi în special de către cei mai bătrâni care nu lucrează în aceste zile. Astfel, în toate zilele de vineri din post nu se coace, nu se spală şi nu se coase; tot în post marțea nu se iasă din casă după ce sfinte soarele.

Între obiceiurile legate de munca oamenilor se numără şi **clăcile** care în ultimii ani reprezintă munca benevolă a oamenilor care o fac pentru a se ajuta unii pe alții, în special cei mai înstăriți (care au pământ mai mult). Clăcile se organizează în zilele în care sunt sărbători mai mici, când nu este considerat un păcat să lucrezi în clacă, când se ajuta la sapă, strânsul recoltelor, iar seara clăcaşii sunt serviți cu mâncare de cei la care lucrează.

Foto 444 – Ţesutul la război

Nedeile reprezintă petreceri comune organizate în aproape fiecare sat având date calendaristice fixe. Se organizează la căminele culturale din sat şi participă toți tinerii din sat dar şi cei veniți din alte părți.

Măsuratul oilor este o sărbătoare pastorală ce se desfăşoară la începutul lunii mai, după ce dădea iarba, pentru ca oile ce erau date la cioban să aibă ce mânca. Toți proprietarii de oi dintr-un sat se adună la un loc cu toate oile, fiecare oaie purtând un însemn făcut de către proprietarul ei cu vopsea pentru a putea fi recunoscută dintre celelalte. Se numără câte oi are fiecare, mieii sunt luați de lângă mame, rămânând oile cu lapte de o parte, cele sterpe, mieii şi berbecii, de altă parte. Oile ce dau lapte se mulg la fiecare om şi apoi se dau la turmă, fiind băgate în staul unde stau până a doua zi, când are loc măsuratul lor. Fiecare proprietar îşi mulge oile şi ciobanul vine de măsoară laptele strâns. Cine a avut cel mai mult lapte rămâne primul la stână ca să-şi ia brânza, apoi se anunță rândul proprietarilor de oi care o să vină să-şi ridice brânza.

Folclorul muzical. În ținutul Orăştiei, dragostea pentru portul popular, cântec şi joc românesc, tradiție şi datină strămoşească a fost, este şi va rămâne carte de căpătâi pentru locuitorii de aici. Aceste precizări nu sunt făcute întâmplător, ele având o temelie puternică, formată din talent, dăruire, respect pentru ceea ce este al nostru din străbuni. Toate acestea caracterizează orăştienii de diferite vârste, dar mai cu seamă tinerii care doresc să ducă mai departe moştenirea primită. Îndrumați, coordonați, instruiți de oameni cu suflet mare, talentați, care au menirea să descopere şi să promoveze noi talente, toți cei interesați se întâlnesc în cadrul repetițiilor organizate la Casa de Cultură „Alexandru Grozuță" din Orăştie. Alături de alte activități desfăşurate aici, o importanță deosebită o are activitatea Ansamblului folcloric de câtece şi dansuri populare „Doina Mureşului" (denumită în trecut „Lele de la Orăştie") în cei peste 40 de ani câți au trecut de când s-a înființat. Solişti, dansatori şi instrumentişti au reuşit de-a lungul timpului, cu prilejul diferitelor spectacole locale, naționale şi internaționale, să fie răsplătiți cu aplauze, premii şi diplome la diferite concursuri la care au participat (Făgăraş, Teliuc, Orăştie).

Grupul vocal-folcloric „Cosânzeana", înființat în anul 2004, este compus din tineri talentați. La început au fost corişti cu vârste cuprinse între 6 şi 18 ani, în prezent au vârste între 12 şi 20 de ani, având în total un număr de 15 membri. Pe parcursul acestor ani, grupul a reuşit să aibă un repertoriu ce conține: cântece populare, culegeri, pricesne, culegeri, colinde, creații proprii, şi participând la diferite evenimente au obținut numeroase premii.

Pe lângă aceşti tineri talentați există şi solişti vocali care prin cântecele culese din zona Orăştiei au reuşit să facă cunoscut chiar pe plan internațional acest ținut. Dintre aceştia amintim Fluieraşii de pe Valea Grădiştei, tarafele de muzică populară ale căminelor culturale din Căstău, ale caselor de cultură din Orăştie şi Geoagiu, formații de dansuri populare tradiționale a căminelor culturale din Orăştioara, Romos, Mărtineşti, Balşa. O activitate culturală bogată are şi Casa de Cultură „I. Budai-Deleanu" din oraşul

Geoagiu care organizează împreună cu căminele culturale din Aurel Vlaicu, Gelmar, Renghet, Bozeş, Homorod, Băcâia diverse manifestări artistice.

Obiceiurile populare s-au păstrat în satele din ținutul Orăştiei neschimbate timp de secole până aproape în zilele noastre, şi o parte dintre ele treptat s-au uitat, în timp ce altele au fost înlocuite cu unele noi. Cele ce s-au păstrat la fel ca acum sute de ani au fost transmise din generație în generație, unele fiind legate de momentele importante din viața oamenilor, altele legate de sărbătorile importante din timpul anului, dar şi altele legate de munca oamenilor. În zona Orăştiei astăzi se mai păstrează câteva sărbători: la Costeşti se desfăşoară în luna august *Serbările tineretului*, în septembrie *DacFest*, în octombrie *Expoziția şi bursa de ovine*; la Geoagiu în august, *Serbările de Sfânta Maria*; la Orăştie, în decembrie, Festivalul concurs *Căluşerul transilvan*, Festivalul concurs de muzică sacră *Cu noi este Dumnezeu*.

Din cauza apropierii satelor de oraş şi a depopulării satelor, o parte dintre obiceiuri s-au pierdut sau au suferit modificări de-a lungul timpului împrumutând obiceiuri noi, astfel că obiceiurile legate de cele mai importante momente din viața omului nuntă, naştere, botez, înmormântare aproape că s-au pierdut.

ȚINUTUL PĂDURENILOR

Dincolo de impunătorul Castel al Corvinilor din Hunedoara, la nici 20 km vest de această renumită reşedință a Huniazilor, se află una dintre cele mai originale, mai unitare şi mai conservatoare zone etnofolclorice din România, cunoscută sub numele de Ținutul Pădurenilor.

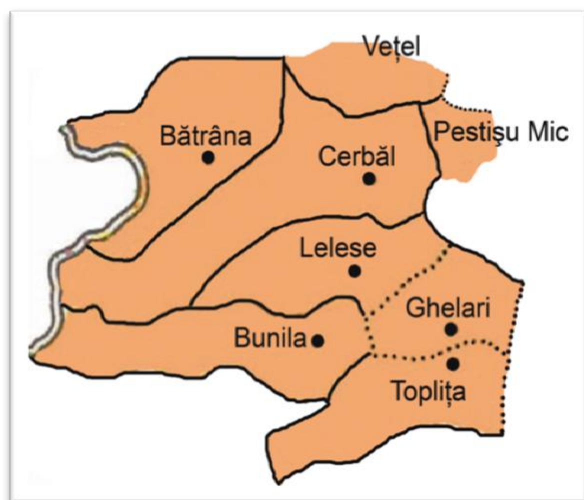

Fig. 50 – Ţinutului Pădurenilor

Foto 445 – Fată şi fecior din Ţinutul Pădurenilor

Renumitul etnograf Romulus Vuia considera acest ținut „o minune etnografică, deoarece aici totul este diferențiat, totul este specific”[1348], iar cercetătoarea portului popular românesc, Elena

[1348] Teodor Onişor, *Romulus Vuia,* în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei” 1962-1964, Cluj, 1966, p. 270.

Secoşan, spunea că „pădurenii Hunedoarei sunt o comoară etnografică unică, o arhivă de documente vii, cu un trecut pe care nu am reuşit să îl dibuim în întregime”[1349].

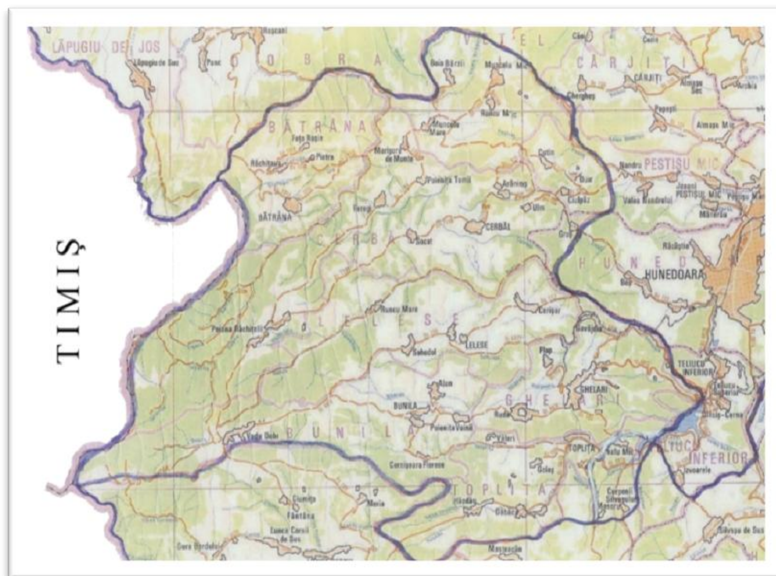

Fig. 51 – Ţinutul Pădurenilor (hartă fizică)

Ținutul Pădurenilor se întinde pe versantul estic al Munților Poiana Ruscă, între Valea Cernei şi Valea Mureşului, cuprinde 40 de sate şi cătune, dintre care 33 sunt aşezate pe culmile dealurilor netede şi despădurite, între altitudinea de 600 m şi 1.100 m, iar celelalte șapte, pe văile unor râuri: Cerna, Vălărița, Florese, Runcu şi Zlaşti. Locuitorii au fost numiți „pădureni” de vecinii lor din Țara Hațegului şi din celelalte zone limitrofe pentru faptul că întreg ținutul este înconjurat de păduri, nu poți ajunge aici, din orice parte ai veni, fără să traversezi o pădure.

Deşi primul sat pădurenesc apare menționat într-un document în anul 1297, este vorba de satul Ruda, comuna Ghelari, sunt destule alte dovezi materiale care susțin că pe aceste meleaguri a existat o viață şi o activitate omenească cu mult timp înainte, încă din perioada preistorică.

Foto 446 – Peştera de la Cerişor, com. Lelese, unde au fost descoperite fragmente de ceramică din neolitic

[1349] Elena Secoşan, *Pădurenii Hunedoarei*, în „Sargetia”, XVI-XVIII, 1982-1983, p. 66.

Menționăm în acest sens cele trei peşteri care se află pe teritoriul comunei Lelese: Peştera Cerişor, Peştera de la Căuce (satul Cerişor) şi Peştera de la Runcul Mare, în fiecare fiind găsite materiale arheologice (ceramică) care atestă existența unor locuiri, începând din epoca neolitică, continuând cu era bronzului, a fierului, inclusiv cu perioada medievală[1350].

Dovezile existenței activității omeneşti în Ţinutul Pădurenilor se înmulțesc şi se diversifică pentru perioadele istorice următoare, cele mai reprezentative fiind: tezaurul dacic de argint din vremea lui Burebista, găsit în hotarul satului Cerbăl[1351] (perioadă dacică), inscripția descoperită la Ghelari, scrisă în limba latină, *NATUS IBI, UBI FERUM NASCITUM*[1352] (născut acolo unde se naşte fierul – perioadă romană) şi cele patru cuptoare de topit minereu descoperite la Valea Caselor, Ghelari[1353] (Evul Mediu).

Forma de organizare a satelor pădureneşti ca şi a celorlalte aşezări rurale româneşti este, în Evul Mediu, obştea sătească.

După cucerirea Transilvaniei de către regii unguri şi întărirea puterii centrale a statului feudal maghiar, la începutul mileniului II, satele existente, inclusiv cele pădureneşti, sunt aservite treptat. Astfel, sătenii vor deveni iobagi şi vor da feudalilor renta în muncă, în produse, în bani, dar, mai ales, rentă în formă combinată. Din punct de vedere administrativ, de la sfârşitul secolului al XIII-lea, până la Revoluția din 1848, când se desființează iobăgia, satele pădureneşti vor aparține timp îndelungat, mai mult de jumătate de mileniu, de Cetatea, respectiv Domeniul Hunedoarei, indiferent de stăpânii acestora.

Aşezările pădureneşti. O primă particularitate a satelor pădureneşti de pe culme este aceea că au o formă adunată, tipică satelor de la câmpie. Dacă te afli pe una din cele cinci culmi care străbat ținutul de la vest la est, ca degetele răsfirate ale unei mâini, vei vedea un peisaj deosebit, unic în țară:

- sus de tot, pe culme, eventual pe şaua dealului dinspre versantul sudic, se află satul – în general satele sunt micuțe, 40-70 de gospodării – înconjurat de ogrăzi cu pomi fructiferi şi grădini cu legume;
- puțin mai jos se desfăşoară „brâul holdelor de cereale”, dispuse în terase, asemănătoare unor trepte uriaşe;
- sub aceste holde se află un alt „brâu”, cel al fânețelor, apoi cel al păşunilor şi, în sfârşit, jos, la piciorul dealului, pădurea.

Înregistrăm în acest ținut o inversiune a zonelor de vegetație[1354].

Foto 447 – Satul Poienița Tomii, com. Cerbăl

[1350] S. A. Luca, C. Roman, M. Baicoană, *Materiale arheologice din peşteri ale judeţului Hunedoara,* în „Corviniana”, III, 1997, p. 18-19.
[1351] Florin Medeleţ, *În legătură cu o mare spirală dacică de argint aflată la Muzeul Naţional de la Belgrad*, în „Analele Banatului III”, serie nouă, Arheologie, Istorie, Timişoara, 1994, p. 192-213.
[1352] Laurenţiu Viscki, Ioan Jianu, *Poiana Ruscăi-220 (1754-1974)*, Deva, 1974, p. 15-16.
[1353] *Ibidem*, p. 21-22.
[1354] Romulus Vuia, *Studii de etnografie şi folclor*, Vol. II, Bucureşti, 1980, p. 445.

O altă particularitate a satelor de culme din ținut o constituie „vranița” – o poartă lată cât drumul – care se află la intrarea în sat, dinspre țarină. Cine vrea să intre sau să iasă din sat, pe jos, cu carul, eventual cu automobilul, se opreşte lângă această „vraniță”, o deschide, intră sau iese, apoi o închide la loc. Astfel, animalele din sat, lăsate să păşuneze libere pe islaz, nu mai pot să treacă în țarină, să facă stricăciuni culturilor, iar porcii, care se plimbă nestingheriți pe ulițele satului, nu pot ieşi în aceeaşi țarină.

Spre deosebire de satele de pe culme, care sunt adunate, chiar îngrămădite (cu două excepții: Vadul Dobrii şi Poiana Răchițelii, apărute mai târziu), satele de pe văile râurilor sunt răsfirate şi structurate pe grupuri de familii; cel mai răsfirat este Runcu Mare care, cu cele 70 de gospodării ale sale, se întinde de-a lungul văii cu acelaşi nume, pe o lungime de 8 km.

Foto 448 – Vraniţă la intrarea în satul Cerbăl

Ocupațiile tradiționale. Ocupațiile tradiționale principale ale locuitorilor au fost agricultura, creşterea animalelor şi, cu intermitențe, fierăritul (metalurgia), adică extragerea minereului din mină, topirea lui în cuptoare speciale şi obținerea fierului.

Agricultura şi creşterea animalelor. Practicarea acestor ocupații are suficiente particularități în Ținutul Pădurenilor. Datorită faptului că forma de relief predominantă o constituie dealul, agricultura se practică aici în terase care s-au format treptat, fiind rezultatul arăturilor realizate secole de-a rândul, „de-a curmezişul” dealului, cu un anumit tip de plug: cel cu corman schimbător.

Foto 449 – Aratul unei holde, în ţarina satului Feregi, com. Cerbăl, cu plugul de fier tras de cai, pentru semănatul cartofilor

Foto 450 – Arătură de primăvară cu plugul tras de boi, în ţarina satului Cerişor, com. Lelese

Cu un astfel de plug, adaptat terenului în pantă, brazda de pământ este întoarsă întotdeauna în josul dealului, nepermițând apei provenite din ploi sau zăpezi să erodeze terenul, ci, din contră, să o rețină, cât mai mult, pe holdă, adică pe terasă.

Cerealele cultivate în zonă sunt: grâul de primăvară, grâul de toamnă, secara, ovăzul, orzul şi, mai puțin, porumbul în satele de vale. Până la sfârşitul secolului al XIX-lea se cultiva aici şi meiul.

Dintre legume un loc principal îl ocupă cartoful, fasolea şi varza, iar dintre zarzavaturi, usturoiul, ceapa, morcovul şi salata. În holdele cultivate cu cartofi se intercalează şi alte două plante: fasolea, care creşte pe araci, şi dovlecii furajeri (curcubăta) folosiți pentru hrana porcilor şi a vacilor. Din semințele dovlecilor se obținea, până nu demult, uleiul folosit în alimentație în zilele de post.

Foto 451 – Agricultura în terase, specifică acestui ţinut

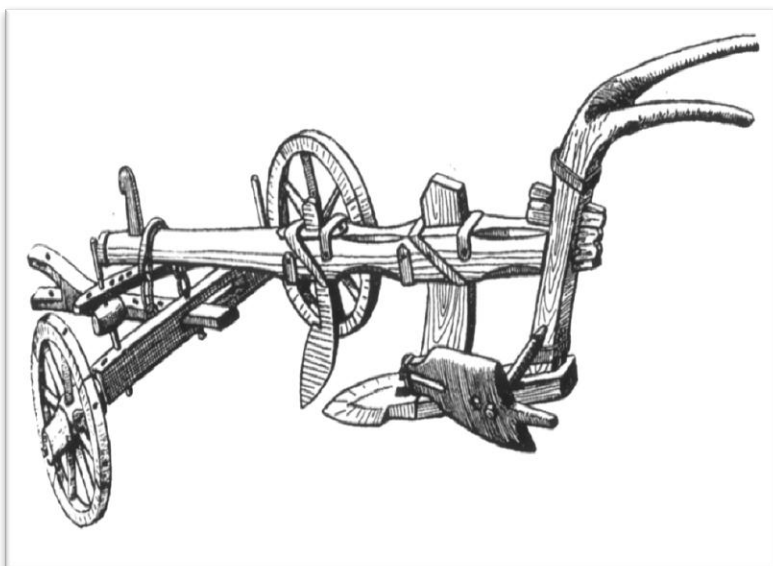

Fig. 52 – Plug de lemn cu corman schimbător, specific pentru arăturile în terase, din satul Alun, com. Bunila

O altă particularitate, determinată de calitatea slabă a solului, este împărțirea suprafeței cultivabile a satului în două părți egale: una folosită un an (eventual doi ani, la rând) ca „arător”,

devenind țarină cu holde cultivate, iar cealaltă parte fiind lăsată să se odihnească, folosită ca păşune – islaz. După un an, iar în alte sate, după doi ani, destinația pământului se schimbă: holda care a fost cultivată devine păşune (islaz) şi se odihneşte, se reface, se „târleşte” / gunoieşte cu oile, iar fosta păşune (islazul) se cultivă cu cereale.

Deşi sunt proprietari de pământ arabil, pădurenii nu dispun, nici în prezent, de pământul lor aşa cum vor; asolamentul anual sau bianual se respectă încă, ei pot cultiva doar acele suprafețe care fac parte din țarina anului respectiv. Procedeul a impus ca fiecare gospodar să posede pământ în ambele părți ale terenului cultivabil pentru a putea participa la alternanța țarină – islaz. Şi mai interesant este fapul că această rotație, survenită din doi în doi ani, după cum s-a moştenit, se face şi astăzi, numai cu acordul şi în concomitență cu hotărârea comunității satului sau satelor vecine. Procedeul este perpetuat din perioada obştilor săteşti, respectiv a uniunilor de obşti, şi a străbătut, fără să poată fi înlăturat, toate perioadele istorice ulterioare: feudalism (Evul Mediu), capitalism, socialism şi în societatea actuală.

Tot ca urmare a calității slabe a solului, interdependența între agricultură şi creşterea animalelor este mai pregnantă aici, la pădureni, decât oriunde în țară. Cine creşte animale mai multe şi mai bune poate lucra la timp pământul şi poate obține totodată mai mult gunoi, îngrăşământ natural pe care îl împrăştie pe loturile cultivate. Îngrăşarea pământului s-a făcut, se face şi astăzi, în satele unde se mai cultivă cereale, prin două procedee: cu gunoiul de grajd, obținut de la vite, dus cu carul sau cu sania (pe timp de iarnă) şi împrăştiat pe holdă înainte de a fi arată; gunoirea cu oile (târlire).

Foto 452 – Casă de lemn acoperită
cu ţiglă, construită la mijlocul secolul al XX-lea,
sat Poieniţa Tomii, com. Cerbăl

Pădurenii nu au dus niciodată oile la munte pentru vărat pe păşunile alpine, ca vecinii lor din Țara Hațegului. Ei au amenajat stânile de oi, patru-cinci, câte avea fiecare sat, pe islaz, pe locul rămas necultivat în anul respectiv. De menționat că o stână are în medie aproximativ 300 de oi. Staulul (mreaja) în care dormeau oile se muta, tot la trei zile, de-a lungul holdei, pentru a se putea târli (îngrăşa) o suprafață de pământ cât mai mare, dar şi pentru asigurarea unei anumite igiene oilor: adică evitarea infectării acestor animale între unghii, de la propriul lor gunoi.

Gospodarii pădureni se străduiau să țină oi cât mai multe şi mai bune pentru a putea deveni „păcurar” şi a se putea asocia, pe timpul verii, la o stână, cu alți păcurari, deoarece numai păcurarii aveau dreptul să îşi gunoiască pământul cu oile de la stână, câte 15 zile fiecare, pe parcursul verii. Cei care nu erau păcurari îngrăşau pământul doar cu gunoiul de grajd. Cu toate aceste eforturi, recolta obținută pe terenurile cultivate în ținut era modestă, maximum 1.000 kg cereale la hectar.

Foto 453 – Pădurence din satul Runcu Mare, com. Lelese, la secerat de grâu

Foto 454 – La secerat în holda din ţarina satului Socet, com. Cerbăl

Meşteşugul extragerii şi topirii minereului de fier. Această a treia ocupație – mineritul şi metalurgia fierului – are o vechime milenară la pădureni, care, în Evul Mediu, aveau între sarcinile iobăgeşti şi activități specifice mineritului şi fierăritului: lucrări de întreținere a instalațiilor şi construcțiilor care le adăposteau, transportul materialelor (lemn, minereu, mangal), strângerea furajelor pentru caii folosiți la transport, asigurarea pânzei de cânepă pentru acoperirea coşurilor cu mangal etc.

Foto 455 – Echipă de mineri pădureni la Mina de fier de la Ghelari, anul 1954

Urmele gropilor şi ale galeriilor de unde a fost extras minereul, din preajma satelor Ghelari, Alun, Cerbăl, uneltele şi diverse instalații păstrate confirmă vechimea şi intensitatea acestei ocupații. Istoricii sunt de părere că fierul care se prelucra în atelierele meşteşugăreşti din capitala dacică Sarmizegetusa Regia, situată în Munții Orăştiei, pentru producerea uneltelor de muncă şi a armelor de luptă, provenea din Munții Poiana Ruscă[1355].

Macheta unuia dintre cele patru cuptoare de topit minereu, considerate de specialişti că au funcționat în secolele IX şi X p. Chr., descoperite în locul numit Valea Caselor din perimetrul satului

[1355] H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 168.

Ghelari, se află la Muzeul Tehnicii din Londra, încă de la începutul secolului al XX-lea[1356], ilustrând tehnica pe care o foloseau cei care obțineau fierul în aceste locuri.

Foto 456 – Galerie de la Mina de talc, Cerişor, com. Lelese

Mărturii ale unei activități metalurgice moderne, desfăşurate în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea pe aceste meleaguri sunt: zidurile furnalului de la Toplița, pe Valea Cernei, care a funcționat între anii 1781 şi 1830[1357], furnalul de la Govăjdia, aflat şi în prezent la confluența râurilor Govăjdie cu Runcu, pus în funcțiune în anul 1813, fiind considerat atunci cel mai mare din sud-estul Europei. Astăzi el poate fi văzut şi admirat ca un veritabil monument de arheologie industrială.

Foto 457 – Furnalul de la Govâjdia,
aşa cum arăta în anul 1900,
a funcţionat între anii 1813 şi 1919;
azi monument de arheologie industrială

1356 Laurenţiu Viscki, Ioan Jianu, *op. cit.*, p. 15-16.

1357 Nicolae Chindler, Ioachim Lazăr, *Aspecte ale începutului metalurgiei moderne a fierului pe Valea Cernei*, în „Sargetia”, XII, p. 341-354.

Minorități naționale aduse în Ținutul Pădurenilor pentru obținerea fierului. Alături de localnici, pentru extracția minereului, dar, mai ales pentru extragerea fierului din minereu, au fost aduşi în ținut de către autoritățile habsburgice şi maghiare, stăpâne aici secole de-a rândul, muncitori străini, specializați în centre industriale din Austria, Germania, Slovacia, Italia. Aceştia s-au stabilit în localitățile de la marginea ținutului: Govăjdia, Ghelari, Toplița şi Baia lui Crai. Unii dintre ei s-au întors ulterior în localitățile de unde au plecat, alții au rămas, fiind asimilați, încet şi paşnic, de către localnici, renunțând treptat la limba maternă, la obiceiuri. Ei şi-au păstrat doar numele de familie şi, eventual, religia / confesiunea. Astfel, întâlnim în aceste sate persoane cu nume de familie de origine străină: germană – Schlamăr, Thentzel, Tausch, italiană – Dibernando, austriacă – Forthe, Puwak, maghiară – Covaci, Mezei, Pall etc. Descendenții acestor familii sunt în prezent tot locuitori ai satelor menționate mai sus.

Față de aceşti „străini” pădurenii au manifestat întotdeauna un anumit respect şi o anumită prudență. Cu tot conservatorismul care îi caracterizează, unele influențe ale culturii etniilor enumerate se regăsesc în cultura şi civilizația pădurenilor: în vocabular, în arhitectura caselor, în port, în gastronomie, în special în prepararea produselor din carne de porc.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, după ce metalurgia fierului de pe Valea Cernei a decăzut, țiganii aduşi aici şi ei, din Transilvania, pentru confecționarea uneltelor şi potcovitul cailor folosiți la transportul minereului, al mangalului şi al fierului, au rămas fără obiectul muncii. Neavând o anumită localitate unde să se întoarcă, câte o familie s-a aşezat în acest ținut, prin satele mai mari, practicând în continuare meşteşugul fierăritului pentru nevoile sătenilor.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea se stabilesc în ținut şi câțiva evrei, tot câte o familie în fiecare sat mai mare. Aceştia s-au ocupat cu distilarea rachiului de prune[1358] şi cu cârciumăritul. Singura casă-birt evreiască, ridicată la începutul secolului al XX-lea, se mai află în prezent, în stare avansată de degradare, în satul Hăşdău, pe Valea Cernei.

Foto 458 – Bocşă pentru obţinerea cărbunelui de lemn (mangal) – Valea Runcului

Menționăm că la mijlocul secolului al XVIII-lea au fost aduse în Ținutul Pădurenilor mai multe familii de români din Muntenia pentru a se ocupa cu lucrul la pădure, inclusiv cu „bocşeritul” – obținerea mangalului. Până la sfârşitul secolului al XIX-lea, mangalul (cărbunele de lemn) era principalul combustibil utilizat pentru obținerea fierului şi prelucrarea acestuia. O parte dintre aceşti munteni, aşezați în vestul ținutului, au format două sate noi: Vadul Dobrii şi Poiana Răchițelii, ulterior fiind asimilați de pădureni.

1358 Rusalin Işfănoni, *op. cit.*, p. 161.

Ocupații secundare. Între ocupațiile secundare practicate în Ținutul Pădurenilor se remarcă vânatul, culesul din natură, apicultura, iar ca ocupații sezoniere, lucrul la pădure (la stânjeni), la care plecau bărbații iarna, în Postul Crăciunului. În luna iulie pe loturile gospodarilor de la şes, ale ţăranilor din satele situate în preajma oraşelor Hunedoara, Simeria şi Călan, pădurencele mergeau la secerişul grâului. Ele spuneau că „merg în pâine”. Se formau echipe de câte 6-7 femei care secerau şi câte un bărbat care lega snopii şi îi punea pe claie. Drept plată, femeile primeau cam a zecea parte din recolta adunată: din zece clăi, conținând fiecare 32 de snopi, pădurenilor le revenea o claie.

Foto 459 – Meliţatul cânepii în satul Dăbâca, com. Topliţa

Foto 460 – Femeie din satul Runcu Mare, com. Lelese, ţesând *brâu în bâte* - tehnica cea mai veche de ţesut

Vânătoarea s-a practicat în Ținutul Pădurenilor, în forma ei primitivă: cu ajutorul curselor se prindeau mistreți, căprioare, vulpi, lupi, jderi etc., deci fără armă, dar şi fără permis – în baza legii pământului. Oamenii spuneau că „vânatul este lăsat de Dumnezeu”[1359].

Meşteşugurile populare săteşti. În Ținutul Pădurenilor s-au perpetuat până azi meşteşugurile care au avut o mare importanță în viața economică a satului: dulgheritul, rotăritul şi fierăritul. În fiecare sat erau doi-trei dulgheri, constructori de case din lemn, care executau şi zidăria de la soclul construcției, unu sau doi rotari, care realizau toate piesele din componența carului, inclusiv roțile, de unde şi denumirea meşteşugului, precum şi câte un fierar, care avea atribuții multiple: „fereca” principalele piese ale carului cu platbandă din fier, „făurea” şi repara uneltele de muncă şi potcovea boii, caii, chiar şi vacile dacă erau folosite la muncile agricole.

În satele din vestul ținutului, Vadu Dobrii şi Poiana Răchițelii, s-a mai practicat şi un alt meşteşug: şindrilitul. Șindrila, confecționată din brad sau molid, s-a folosit pentru învelitoarea caselor, pentru anexe, dar mai ales pentru biserici.

[1359] Romulus Vuia, *op. cit.*, p. 365.

Foto 461 – Rotăritul, un meşteşug
pe cale de dispariţie, sat Feregi, com. Cerbăl

Meşteşugurile artistice. Pădurenii sunt recunoscuți, în primul rând, pentru meşteşugurile artistice. Este vorba de prelucrarea artistică a metalelor neferoase: bronz, alamă şi cositor. Obiectele de artă făurite de aceşti meşteri au fost podoabele femeieşti, purtate în jurul taliei: „balții”, „cheile pe chici”, lănțişoare cu chei şi inele, „zalele”. Tiparele, din piatră sau pământ, în care se turna metalul topit pentru a primi forma dorită erau realizate de către cei mai iscusiți meşteri.

Foto 462 – Chei pe *chici* (şold),
podoabă purtată de pădurence

Foto 463 – Bici cu *codorie*
ferecată în cositor,
sat Vadul Dobrii, com. Bunila

Pădurenii sunt renumiți şi pentru prelucrarea artistică a lemnului, creând obiecte utilitare sau ceremoniale, multe dintre ele comportând decorațiuni în metal prin tehnica încrustării sau, cum spun ei, a „legării în cositor”. În crestăturile realizate pe suprafața lemnului se toarnă metalul topit. Astfel de obiecte erau întâlnite odinioară în gospodăria fiecărui pădurean: codorii de bici (mânere de lemn), mosoare de ținut arnici, mânere şi teaci pentru cuțitele purtate de bărbați la chimir, piesele de lemn din componența cimpoiului şi căucele de băut apă. Toate acestea sunt piese utilitare pe care meşterii pădureni le-au înnobilat, decorându-le cu cositor.

Foto 464 – Ţesături din lână pentru straiţe şi desagi, satul Cerişor, com. Lelese

Dintre obiectele ceremoniale menționăm cicanul de nuntă (un fel de baltag) purtat de bărbații cu roluri importante în cadrul nunții – mire, vornic, naş – precum şi „bâtul de naşă” şi „bâtul de moaşă”.

Între piesele mari de lemn, lucrate artistic, se remarcă troițele (rugile) ridicate în curtea multor gospodării, în amintirea celor dispăruți în condiții neobişnuite (pe front, în accidente la mină, loviți de trăsnet etc.) sau pentru persoanele cu prestigiu în neam şi comunitate.

Instalații populare. Pădurenii au folosit, pentru prelucrarea unor produse vegetale şi animaliere, aceleaşi tipuri de instalații hidraulice, cunoscute şi în alte zone din țară. Rețeaua deasă de ape curgătoare care străbat ținutul a favorizat construirea şi funcționarea unui număr apreciabil de instalații acționate de apă. O statistică a acestora, de la mijlocul secolului al XX- lea, se prezintă astfel: 43 de mori de cereale, cu roată verticală, unele cu palete pe râurile mai mari şi altele cu cupe pe râurile mici; 8 pive de haine cu câte două perechi de ciocane fiecare; 14 vâltori pentru finisat cergile; 7 pive pentru zdrobit semințele oleaginoase, însoțite de tot atâtea teascuri pentru stors uleiul din făina lor: semințe de dovleac, de cânepă, sâmburi de nucă şi jir (fructul fagului); 2 darace pentru scărmănat lână; un joagăr pentru despicat buşteni în scânduri (în satul Hăşdău)[1360].

Morile aveau o importanță socială deosebită: cât timp se stătea la rând aici, oamenii aflau toate veştile importante ale momentului. Din păcate, în prezent nu mai există nici o astfel de instalație în funcțiune şi nici integral păstrată; se mai găsesc doar fragmente din structura lor. Paralel cu morile şi pivele acționate de apă, pădurenii din satele de pe culme au păstrat până la mijlocul secolului al XX-lea şi unele instalații cu vechime multimilenară, precum râşnița de mână şi piua de zdrobit semințe, acționată cu mâna sau piciorul.

[1360] Rusalin Işfănoni, *op. cit.*, p. 92.

Foto 465 – Moară pentru cereale acţionată de apă, satul Dăbâca, com. Topliţa

Gospodăria. Gospodăria pădurenească tradițională avea în alcătuirea ei: casa, şura, care cuprindea şi grajdul, cocina pentru porci şi cotețul pentru păsări care se afla, de cele mai multe ori sub acelaşi acoperiş, deasupra sau alături de cocină. În general, gospodăria era împrejmuită cu gard de nuiele, adesea acoperit cu paie de unde şi denumirea de „gard înstreşinat". După anii 1950, gardurile de nuiele au fost înlocuite cu cele din şipci de lemn, apoi, spre sfârşitul secolului al XX-lea, unii gospodari au ridicat la fațadă gard de beton sau chiar din metal.

Foto 466 – Casă din satul Lelese, acoperită cu paie; are o singură încăpere de locuit şi o cămară, secolul al XIX-lea

Până la jumătatea secolului al XIX-lea casa era aşezată în fundul curții, dar totdeauna cu fața la drum, iar şura era pusă pe o latură a curții, creând posibilitatea proprietarului să vadă totul până în drum, inclusiv animalele din curte. Bătrânii satelor spuneau că aşezarea casei în fundul curții şi nu la drum s-a moştenit de pe vremea când se luau feciorii în armată cu forța, fiind prinşi şi legați cu „ştreangul"[1361].

[1361] Marina Traian, Merişorul de Munte, născut 1907 (inf. Cul. 1980).

Arhitectura casei vechi pădureneşti, materialele şi tehnicile de construcție se înscriu într-o arie mai largă a civilizației lemnului ce cuprinde şi alte două zone etnografice aflate în vecinătate: Țara Hațegului şi Munții Apuseni.

Casa cu o singură încăpere sau cu două încăperi (casă şi cămară), ridicată din cununi de lemn suprapuse, încheiate la colțuri în cheotori rotunde sau drepte, cu acoperişul mai înalt decât pereții, având învelitoarea din paie fixate prin călcare s-a păstrat până la mijlocul secolului al XX-lea. La fațadă, avea o prispă cel mai adesea deschisă. Această singură încăpere avea funcții multiple: cameră de zi (de lucru), bucătărie, dormitor şi cameră de oaspeți.

Foto 467 – Casă din satul Cernișoara-Florese, com. Bunila, acoperită cu sindrilă; are două camere şi pivniţă la subsol (începutul secolului XX-lea). În apropriere, staulul oilor realizat din gard de nuiele înstreşinat

După Primul Război Mondial, mai precis după unirea Transilvaniei cu România (1918), în ținut apare un nou tip de casă, mai spațioasă, construită tot din lemn.

Foto 468 – Interior de casă tradiţională, satul Goleş, com. Topliţa

Bârnele pereților erau încheiate la colțuri în tehnica numită „coadă de rândunică”, construcția fiind ridicată pe un soclu de piatră care adăpostea şi beciul. Acoperişul avea învelitoarea din țiglă. Prispa acestei case se întindea, de cele mai multe ori, pe toată fațada. Acest tip de casă are două încăperi mari, una având rol triplu: cameră de lucru, bucătărie şi dormitor pentru membrii familiei, iar cealaltă, „casa faină”, împodobită cu țesături de casă, ştergare fixate pe pereți, în jurul unor „tănere” – blide de pământ sau farfurii de porțelan, care formau un registru decorativ deasupra ferestrelor.

În această încăpere erau două paturi, loc de dormit pentru oaspeți, acoperite cu „pricoițe” (cuverturi de lână) sau, foarte rar, cu covoare, o masă şi trei lavițe cu spătar; uneori mai apărea şi câte un dulap de haine cumpărat de la târg. Această încăpere, păstrată tot timpul curată, era destinată oaspeților, fiind folosită doar cu ocazia marilor evenimente din familie – botez, nuntă, înmormântare – şi la nedeie sau praznice.

După 1950 şi acest tip de casă începe să fie înlocuit cu un model orăşenesc care are diverse planuri; bineînțeles prispa este înlocuită cu un antreu închis. Arhitectura actuală din satele pădureneşti nu mai are un caracter unitar, precum cea de odinioară, iar materialele de construcție tradiționale au fost înlocuite cu cărămidă, bolțari şi tablă pentru învelitoare.

Foto 469 – Casă nouă, cu rugă (troiță)
în ocol, sat Sohodol, com. Lelese

Alimentația tradițională. Hrana de bază a pădurenilor au constituit-o vreme îndelungată produsele lactate: laptele de vacă, dulce sau acru, şi brânza de oaie, care se consumau de cele mai multe ori cu mămăligă. Până pe la jumătatea secolului al XIX-lea, mămăliga se făcea din mei şi abia ulterior, după generalizarea culturii porumbului, aceasta se prepara din făină de porumb, făină care se cumpăra de cele mai multe ori de la târg. O pondere importantă în hrana zilnică o dețineau legumele: cartofii, fasolea, varza, ceapa şi usturoiul. Pâinea se consuma mai rar, la sărbători şi cu ocazia evenimentelor din viața familiei, sub formă de colaci, ca pâine rituală.

Deşi erau crescători de vite, pădurenii au folosit destul de puțin carnea în alimentație. Dintr-un singur porc pe care îl tăia o familie formată din 6-7 persoane înainte de Crăciun, preparatele trebuiau să ajungă cât mai mult timp: slănina şi untura, un an întreg, iar carnea circa 20-30 kg, toată iarna. La nedei, sărbătoarea principală a verii, se mai tăia un miel şi o găină, iar în duminicile de la sfârşitul verii, pui de găină. Câte o oaie se tăia doar toamna. În medie, consumul de carne anual al pădurenilor nu depăşea 10 kg pe locuitor. La Paşti nu se tăia miel, acest obicei se practică după anii 1950. În alimentația tradițională, Postul Crăciunului şi Postul Paştilor, miercurea şi vinerea, erau respectate cu strictețe: fără lactate, fără ouă sau produse din carne.

Pentru prepararea hranei pădurenii foloseau: „căloniul”, cuptorul şi țestul. „Căloniul” era o vatră deschisă, ridicată la înălțimea de 40-50 cm, deasupra căreia se afla un coş piramidal din nuiele împletite şi lipite cu pământ, care capta fumul, dirijându-l spre un alt coş semicilindric, dispus longitudinal în pod,

lucrat tot din nuiele lipite cu pământ, care reținea scânteile provenite de la foc, lăsând să iasă în pod doar fumul, realizând astfel o modalitate simplă şi eficientă de protecţie a învelitorii. Nefolosindu-se încă plita, oala în care se fierbea mâncarea, „zama", se aşeza direct pe vatră, iar focul o bătea lateral; gospodina avea grijă să o răsucească periodic pentru a asigura o fierbere uniformă.

Foto 470 – Arderea ţestului, pregătirea pentru copt, sat Feregi, com. Cerbăl

Foto 471 – Scoaterea mălaiului de sub ţest, sat Feregi, com. Cerbăl

Cuptorul, folosit pentru coptul pâinii şi al colacilor, dar şi pentru uscatul prunelor, care se consumau în zilele de post sub formă de fiertură gen compot, are forma unei calote, fiind realizat din piatră şi pământ, iar mai târziu, din secolul al XX-lea, din cărămidă. El era amenajat într-o construcţie anexă, numită chiar „cuptori", folosită şi ca bucătărie de vară.

Țestul, un cuptor mobil, de mici dimensiuni, era făcut la pădureni din piatră, fiind de formă tronconică; se folosea, de obicei, când gospodina nu pregătea o cantitate mare de pâine. Sub țest se cocea numai câte o pâine. Adesea, țestul era folosit şi pentru coacerea mălaiului – un aliment obținut din făină de porumb amestecată cu apă şi sare. Mălaiul se preta ca hrană de drum, alături de ceapă şi brânză, eventual slănină, deoarece se putea păstra 2-3 zile, mai mult decât mămăliga.

Hrana pădurenilor era simplă, frustă şi săracă în calorii. Principala mâncare, folosită aproape zilnic de pădureni, era „zama" – o fiertură de legume, cel mai adesea din cartofi sau fasole, „direasă" (îmbunătățită) cu rântaş: un pumn de făină prăjtă în untură sau ulei, în care se adaugă ceapă. Uneori, se mai adăugau la „zamă" şi câteva bucăți de carne: iarna, din carnea pusă la saramură, iar vara, oase afumate. La masă se servea un singur fel de mâncare, de obicei această zamă. Când în gospodărie se aflau oameni la lucru, din afară, se preparau aluaturi specifice: plăcinte, păriciori, pancove şi scoverzi.

La sărbătorile mari se pregăteau şi sarmale care aveau în compoziția lor circa 20% carne şi 80% păsat – porumb măcinat mare –, care a fost înlocuit cu orez, după 1950.

După Al Doilea Război Mondial, când industria mineritului şi metalurgia din zona Hunedoarei au luat amploare, toți bărbații fiind angajați în aceste activități industriale, hrana pădurenilor a devenit mai consistentă şi mai diversificată.

În prezent, o masă pregătită în zile de sărbătoare, când sunt prezenți şi musafiri, are următorul meniu: gustări – salată de boeuf, brânză, salam; felul întâi – supă de găină cu tăieței de casă (leveş); felul doi – sarmale; felul trei – friptură şi şnițele cu garnitură de cartofi; desert – prăjituri diverse, inclusiv tort.

Când gazda vrea să răsfețe musafirii mai pregăteşte, ca desert, şi plăcinte tradiționale care, servite calde, sunt foarte gustoase. Aluatul se obține dintr-un amestec de făină de grâu, lapte, smântână, sare şi drojdie. Umplutura, numită „scrob", este dintr-un amestec de brânză dulce de vacă („zămătişă"), ouă, smântână şi puțină făină de porumb, pentru a asigura legarea umpluturii. Din aluat se împart mici porțiuni care se întind rotund şi se umplu, la mijloc, cu „scrob". Apoi, colțurile foii se adună la mijloc. Se coc pe

ambele fețe, într-o tigaie de fontă, în untură sau ulei, încinsă. Pe măsură ce se coc, se iau din tigaie cu o paletă specială de lemn şi se aşează, una peste alta, pe o farfurie, ca să rămână calde cât mai mult timp. Alături de „scrob”, nota specifică a plăcintei pădureneşti este dată şi de forma ei hexagonală.

Conform tradiției, toate pădurencele se străduiesc să prepare plăcinte cel puțin o dată pe săptămână, mai ales sâmbătă seara, dar şi în alte zile când la masă se află oaspeți. În alimentația locală, prestigiul gastronomic al plăcintelor pădureneşti nu a fost amenințat până acum de nici un alt preparat local sau împrumutat.

Foto 472 – Aşa este datina: sâmbătă seara fiecare pădureancă prepară plăcintă cu scrob (brânză, smântână, ouă), sat Cerişor, com. Lelese

Foto 473 – Tineri din Poienița Voinii, com. Bunila cu coşuri ducând bucate pentru parastas, în ziua Nedeii

Biserica şi viața religioasă. Dovadă că pădurenii au avut o viață religioasă intensă o constituie existența în micuțele lor sate a bisericilor datate din secolele XVII şi XVIII. Merită să menționăm în acest sens pe cele din următoarele localități: Cutin, cu 66 de locuitori, are biserică din lemn, din secolul al XVIII-lea, Ciulpăz, cu 84 locuitori, are biserică ridicată în secolul al XVIII-lea, Runcu Mic, cu 45 locuitori (10 gospodării), are biserică datată în 1733; satul Vălar, cu circa 90 de locuitori, deține cea mai veche biserică din Ținutul Pădurenilor, considerată a fi ridicată în secolul XVII[1362]. Dimensiunile ei reduse (nava de 6,20 m x 3,25 m) îi conferă o alură de bijuterie arhitecturală. Această biserică, spun bătrânii, ar fi fost cumpărată de săteni cu vreo 300 de ani în urmă, din alt sat pădurenesc, Poienița Tomii, al cărui număr de locuitori crescuse şi biserica devenise neîncăpătoare.

Foto 474 – Biserica din Vălari, com. Toplița

[1362] Ioana Cristache-Panait, *Arhitectura de lemn din Judeţul Hunedoara,* Bucureşti, 2000, p. 216.

La polul opus al acestei biserici se află noua şi impunătoarea biserică de la Ghelari a cărei construcție, începută în 1936, a fost definitivată în anul 1980, în plină epocă socialistă, prin contribuția în bani şi muncă a localnicilor care se mândresc cu ea, numind-o „catedrală”. Coordonatorul direct al lucrărilor a fost preotul bisericii vechi, Nerva Florea.

Foto 475 – Mândria pădurenilor, Biserica din Ghelari

Foto 476 – Preotul Vinca merge pe jos cinci ore, din satul Cerişor până la biserica din Poiana Răchițelii, pentru slujba duminicală

O particularitate a vieții religioase din ținut a constituit-o lipsa unui preot în fiecare localitate. Datorită faptului că satele aveau un număr mic de locuitori, un preot nu putea să își asigure venitul necesar traiului dintr-un asemenea sat şi nici măcar din două sau trei, aşa că un singur preot trebuia să slujească, eşalonat, la şase-şapte biserici diferite, din tot atâtea sate. Bisericuței dintr-un sat îi venea rândul la slujba duminicală doar la şase-şapte săptămâni. Din această cauză, nici cununiile religioase nu se puteau oficia în ziua căsătoriei civile, ci mult mai târziu, după câteva săptămâni sau luni de zile. O altă dovadă a manifestării credinței creştin-ortodoxe la pădureni o constituie numărul mare de troițe (rugi) din lemn, mai rar din piatră, aşezate la intrarea în sat, în mijlocul câmpului cu semănături şi chiar în gospodărie.

Portul popular. Cartea de identitate a pădurenilor a fost portul lor inconfundabil. Când apăreau în târguri, în oraşe sau oriunde îi purtau nevoile vieții, la muncile sezoniere efectuate în afara ținutului, ei se distingeau cu uşurință.

Portul bărbătesc pădurenesc are trăsături comune cu portul din zonele învecinate şi chiar cu cele mai îndepărtate, piesele de bază fiind cămaşa şi izmenele. Cămăşile erau lungi, asemenea celor din Țara Hațegului şi Banat, ajungând până la genunchi. Până la începutul secolului al XX-lea, acestea erau făcute din pânză de cânepă, ulterior din pânză de cânepă cu bumbac, iar din a doua jumătate a secolului al XX-lea, numai din pânză de bumbac, dar pânza nu a mai fost țesută în casă, ci cumpărată de la magazin. Ceea ce particularizează portul bărbătesc este „laibărul” (vestă) din pănură albă, tolobonii (un fel de ciorapi din pănură albă) şi opincile cu gurgui înalt, confecționate din piele groasă de vită. După 1950, opincile au fost înlocuite cu bocancii, la bărbați şi cu ghete sau pantofi, la femei. Pe cap bărbații purtau pălărie, vara, şi căciulă din blană de miel, iarna.

Portul femeiesc era diferențiat după statutul civil: vara, fetele umblau cu capul descoperit, părul fiind împletit în două cozi, dar iarna purtau batic colorat din caşmir („chişchineu”) de preferință de culoare roşie, cumpărat din prăvălii. Femeile măritate purtau întodeauna batic alb din bumbac („cârpă albă”). La costumul de sărbătoare nevestele purtau ceapsă (bonetă neagră, brodată cu fir de lână) de care era prinsă, în dreptul conciului, prin intermediul unor ace cu gămălie mare, „cârpa lungă”, care, petrecută la spate pe sub pieptar, ajungea până spre genunchi. Însemn al statutului civil al femeilor, învelitoarea capului se făcea în timpul

nunții, într-un ceremonial special, organizat afară, lângă un pom roditor, simbol al fertilității şi belşugului. De asemenea, culoarea broderiei cămăşilor diferențiază purtătoarele după vârstă: fetele şi nevestele tinere au cămaşă decorată pe mâneci, pe piept şi guler, cu arnici roşu (bumbac), iar femeile trecute de prima tinerețe poartă cămăşi decorate cu arnici negru, eventual negru amestecat cu albastru închis.

Foto 477 – Pădureni încălţaţi cu toloboni şi opinci, sat Socet, com. Cerbăl

Foto 478, 479 – Tineri în costume populare pădureneşti, satul Socet, com. Cerbăl

Talia pădurencelor este marcată şi protejată, ca să poată ridica greutăți, cu deosebire găleata cu apă, pe care femeia o aducea singură pe cap, de la izvor, câteva sute de metri, până acasă. Ea se încingea peste cămaşă, mai întâi, cu un brâu lat, de lână, țesut „în bâte", un procedeu arhaic, prin care se obținea o țesătură elastică, cu aspect de tricot. Peste acest brâu se încingea cu o „brecire" țesută tot din lână, îngustă şi mai lungă, ca să cuprindă mijlocul de două-trei ori. Încălțămintea femeilor, ca şi la bărbați, era compusă din toloboni şi opinci cu gurgui înalt. Pe timp friguros, pădurencele purtau cojoc înfundat din blană de miel şi şubă din pănură albă, iar la costumul de sărbătoare purtau pieptar / „cojoc" desfăcut şi acoperit cu o remarcabilă broderie, pe toată suprafața exterioară.

Foto 480, 481 – Decor pe pieptare femeieşti pădureneşti

Diversitatea şi marea bogăție a costumului tradițional al pădurenilor au făcut ca mare parte din timpul lor femeile să-l dedice confecționării pieselor componente ale acestuia. La Paşti, fiecare fată trebuia să meargă la biserică în cămaşă nouă, iar când era mireasă, expunea în curte, în fața tuturor nuntaşilor toată zestrea de cămăşi; uneori numărul acestora ajungea până la 30 sau chiar mai multe. Numărul cămăşilor şi al celorlalte piese expuse pe „culmea miresei" exprimau puterea economică a familiei şi hărnicia femeilor din neam.

Podoabele pădurencelor. Ceea ce atrage atenția la ținuta de sărbătoare a pădurencei sunt podoabele, atât prin multitudinea lor, cât şi prin metalul alb (cositor) şi galben (alamă şi bronz) din care sunt confecționate, dar şi prin modul în care le poartă. Cel mai impresionant „sistem de împodobire" este concentrat în jurul taliei. Peste mijlocul încins cu brăcire, pădureanca pune „balții"- un cordon din piele de capră neargăsită, acoperit cu vreo 700 de ținte de cositor. Puțin mai jos de balți, se încinge cu un lănțişor din sârmă de alamă, în zalele căruia sunt prinse vreo 30-40 de inele de bronz sau alamă decorate prin incizie cu străvechi motive solare şi vegetale. Sub lanțul cu inele, femeia pune un alt lănțişor de care atârnă vreo 30-40 de cheițe galbene, decorate şi acestea prin asocieri de cercuri, puncte şi linii incizate, iar mai jos de rândul cheițelor, peste opregul din spate, sunt alte trei lănțişoare simple, numite în grai local „zale". Toate aceste lănțişoare sunt confecționate din alamă, fiecare împletit în alt model: „şerpeşte", „în scăriță", „în lacăte".

Pe şoldul drept femeia tânără prinde încă o podoabă, aproape stranie, numită „streicuță de chei" sau „chei pe chici" (şold). Făcându-se o numărătoare a pieselor ce compun aceste podoabe s-a constatat că numărul lor trece de 1.000, iar greutatea depăşeşte un kilogram[1363].

[1363] Rusalin Işfănoni, *op. cit.*, p. 111.

Această compoziție originală, nemaiîntâlnită în alte spații etnografice, fiind creație a meşterilor locali pădureni, a contribuit la sporirea misterului feminin, la creşterea puterii de atracție printr-o ținută cu totul aparte. Este posibil ca, într-o primă etapă, rostul acestor podoabe să fi fost legat de proprietățile magice ale metalului care trebuia să protejeze pântecele femeii, acolo unde se plămădeşte o nouă ființă, iar ulterior, concomitent cu pierderea treptată a motivației magice, a crescut funcția estetică, chiar şi cea muzicală. Femeile care au purtat astfel de podoabe în tinerețea lor îşi amintesc că, în timpul dansului, atunci când muzica era asigurată de fluier sau cimpoi, sunetul acestor podoabe, „zăngănitul" lor, contribuia la ținerea ritmului creând o plăcere deosebită dansatorilor. Cert este că, atât realizarea acestor podoabe, nemaiîntâlnite în alte arii culturale, cât şi felul cum sunt purtate ele în jurul taliei, reprezintă o contribuție adusă de pădurenii Hunedoarei la îmbogățirea patrimoniului cultural național şi, de ce nu, al celui universal.

Începând cu anii 1960-1970, pădurenii cuprinşi în procesul de industrializare şi culturalizare, specific „industrializării socialiste", renunță treptat la portul lor, iar în prezent îl poartă doar cu prilejul unor evenimente deosebite: la nedei, nunți sau diverse evenimente culturale.

Foto 482 – Pădurence purtând podoabe de metal în jurul taliei, satul Ciulpăz, com. Pestişu Mic

Foto 483 – Ceată de colindători din satul Feregi, com. Cerbăl

Obiceiuri populare. Marele mister al Ținutului Pădurenilor constă în faptul că, deşi în arealul său s-a desfăşurat o activitate industrială milenară, unde alături de localnici au convieţuit şi oameni proveniţi din alte arii culturale, de altă naţionalitate şi de altă religie sau confesiune, pădurenii au păstrat până în contemporaneitate una dintre cele mai originale şi arhaice culturi populare care se reflectă în diverse domenii ale vieţii, în mod deosebit în obiceiuri.

După contextul în care se manifestă, avem obiceiurile de familie – naşterea, nunta, înmormântarea – şi obiceiurile de peste an. Toate aceste forme străvechi de manifestare a spiritualităţii locuitorilor s-au păstrat aici până în pragul mileniului 3, cu multitudinea lor de semnificaţii. Dintre acestea, menţionăm pe cele mai reprezentative.

Naşterea: Masa Ursitoarelor. Masa Ursitoarelor este un obicei legat de naştere, căruia pădurenii i-au acordat o importanţă deosebită. În credinţa lor, Ursitoarele sunt fiinţe cu puteri supraomeneşti care sosesc la casa noului născut a treia noapte după naştere, pentru a hotărî soarta (destinul) acestuia: cât să trăiască – mult sau puţin – şi cum să trăiască – bine sau rău. Ele sunt imaginate ca nişte femei urâte, fioroase, care umblă cu părul despletit, grupate câte trei sau câte şapte. Nu le-a văzut nimeni, niciodată, pentru că locuiesc în păduri întunecoase, necălcate de picior de om şi netăiate de secure. De auzit le-au mai auzit oamenii, uneori chiar părinţii copilului în cauză.

Ca să hotărască o soartă bună copilului, Ursitoarele trebuie „omenite” (tratate) bine, de aceea când vin la casa copilului li se pregăteşte o masă specială. Masa Ursitoarelor se pune seara, pentru că ele sosesc să mănânce de cină la miezul nopţii[1364]. Bucatele pentru această masă le pregăteşte moaşa copilului, în gospodăria ei, apoi le aduce la casa acestuia într-un coş mare pe care îl poartă pe cap, în văzul consătenilor, pentru că este o mândrie a oricărei femei să fie moaşă. Nu trebuie să lipsească de pe această masă câteva alimente-simbol: „pogacea” (pâine nedospită), grâul (fiert şi îndulcit cu miere) şi sarea. Odată cu creşterea posibilităţilor economice a satelor s-a îmbogăţit şi meniul de masa Ursitoarelor. Iată ce a pregătit pentru o astfel de masă Paveloni Salvina[1365] din satul Feregi, când a fost ea moaşă şi a moşit o fetiţă în anul 1981: o pogace, supă de găină cu morcovi, carne fiartă de găină, perişoare (sarmale), poame (compot făcut din prune uscate), grâu fiert (îndulcit cu miere), diferite feluri de prăjituri, un tort, un litru de vinars (rachiu de prune) şi unul de vin. Cantităţi din fiecare fel de bucate a pus pe masa Ursitoarelor, aşezată, conform datinei, chiar în camera unde dormeau mama şi fetiţa ei. La mijlocul mesei a pus un blid cu apă, deasupra căruia a proptit şapte linguri de lemn cu găvanul (scobitura) în jos. Deasupra blidului, peste linguri a pus pogacea. Între linguri a pus farfurioare mici cu câte puţin din cele şapte feluri de bucate, precum şi pahare cu cele două feluri de băuturi. A înconjurat apoi toate aceste bucate cu o „brecire de-a mamei” fetiţei, după care a urat: „să crească, să trăiacă, să fie sănătoasă şi frumoasă, să fie deşteaptă şi să aibă noroc fetiţa”. Cealaltă parte din bucate le-a pus pe o altă masă, unde a fost invitată mama fetiţei şi toţi membrii familiei sale. În dimineaţa zilei următoare, tot ea, ca moaşă, a strâns masa Ursitoarelor. Apa de pe masa ursitoarelor a pus-o la păstrat, fiind folosită în scalda copilului, până la botez, iar pogacea i-a oferit-o mamei fetiţei ca să mănânce din ea şapte zile. Pregătind această masă îmbelşugată pentru Ursitoare, moaşa, mama fetiţei şi toţi membrii familiei erau convinşi că micuţul om va avea o soartă bună în viaţă pentru că le-au omenit bine pe Ursitoare.

Nunta. Cel mai spectaculos obicei de famile practicat de pădureni este nunta. Întâlnim în structura acestui obicei: muzică, dans, poezie, teatru şi un impresionant număr de acte rituale şi obiecte de recuzită, toate cu rosturi bine ştiute cândva. Am putea spune că nunta tradiţională pădurenească era o suită de ritualuri care se desfăşurau trei zile la rând, începând duminica şi terminând miercuri dimineaţa. În mentalitatea pădurenilor, nunta, căreia ei îi spun „uspăţ”, era cea care consacra căsătoria celor doi tineri în faţa comunităţii, dându-i-se o importanţă mai mare decât actelor oficiate în faţa instanţelor civilă şi religioasă, la primărie şi la biserică.

Menţionăm faptul că pădurenii, cu mici excepţii, se căsătoreau numai în interiorul ţinutului lor format din circa 40 de localităţi. Endogamia aceasta, păstrată până la mijlocul secolului al XX-lea, se datora unei mentalităţi bazate pe similitudinea factorilor etnofolclorici: port, obiceiuri, cântece, dansuri etc. Odată cu abandonarea portului pădurenesc, după anii 1970, înregistrăm şi disoluţia unor obiceiuri tradiţionale referitoare la familie, la nuntă în mod deosebit. Dispar „reglementările” privind endogamia. Astăzi au loc căsătorii între pădureni şi parteneri din diverse zone ale ţării, şi chiar cu persoane provenite

[1364] Paeveloni Salvina, Feregi, născută 1949, 9 clase (inf. Cul. 1942).
[1365] Idem.

din rândul altor etnii conlocuitoare, de altă confesiune. După anul 2000 se consemnează căsătorii între pădureni şi cetăţeni din alte ţări: un băiat din satul Dăbâca s-a căsătorit cu o fată din Irlanda, după ce a lucrat mai mulți ani în acea țară; o fată din Poienița Voinii şi-a găsit mire un olandez din Amsterdam, unde se afla ea la lucru, iar alta din satul Hăşdău s-a căsătorit cu un cetățean din Pakistan şi locuiesc împreună la Bucureşti.

Foto 484 – Alai de nuntă tradiţională din satul Hăşdău, com. Topliţa

Dacă, în linii mari, nunta pădurenească tradițională se desfăşura după un scenariu asemănător nunții transilvănene, care la rândul ei se integrează în scenariul nunții româneşti, ea avea totuşi câteva particularități care o deosebeau până şi de nunțile din zonele etnografice vecine: Țara Hațegului, Zona Orăştiei, Valea Mureşului. Enumerăm câteva dintre aceste particularități:

- însemnul principal de nuntă la pădureni era „Pomul cu mere”, un cadru în formă de cerc împodobit cu mere roşii, care mai demult era o creangă de măr cu trei ramuri pe care erau introduse mai multe mere, în celelalte zone etnografice româneşti, însemnul general de nuntă îl constitue fie bradul, fie steagul;
- masa principală a nunții care se desfăşura, atât la casa miresei în prima zi a nunții, cât şi la casa mirelui, a doua zi, consta în hrană rece, bucatele fiind aduse de nuntaşi în coşuri purtate pe cap de către femei, drept cadou pentru mireasă şi mire, deşi le mâncau împreună cu toți nuntaşii. Deoarece nunțile se desfăşurau iarna, bucatele – răcituri de porc, sarmale, brânză, ouă fierte şi înroşite, plăcinte, colaci care țineau loc de pâine – nu se degradau în cele trei zile şi nopți cât dura nunta, cu pauzele de rigoare. Fiecare sortiment din aceste bucate avea o orație specifică pe care o spuneau vornicii nunții, al miresei şi al mirelui. Părinții mirelui aveau datoria să asigure la această masă doar băutura, vinarsul (țuica de prune) care trebuia să fie din belşug. Fiecare din cele şapte pahare cu băutură oferite nuntaşilor la masă era precedat de o orație. O astfel de masă ceremonială, rezultată din contribuția tuturor nuntaşilor, era o formă de adaptare a nunții la condițiile şi situația economică modestă a pădurenilor. La o astfel de nuntă tradițională se acorda mai multă importanță componentei spirituale – orații, cântece, dansuri, strigături, ritualuri, dialogul între vornici, glume etc. – şi mai puțin celei materiale – mâncare, bani, cadouri.

Înmormântarea: jocurile de priveghi, **cântecul bradului**. O particularitate a obiceiului de înmormântare la pădureni o constituie „jocurile de priveghi”, care se desfăşurau în cele două nopți de priveghere la casa mortului, aceasta devenind o adevărată „scenă” a bunei dispoziții pentru toți participanții. Familia îndoliată pregătea pentru priveghi încăperea cea mai mare a locuinței. Aceasta se

lăsa liberă ca să încapă cât mai multă lume: se scoteau afară paturile, masa, „podişorul” cu vase şi se lăsau înăuntru doar lavițele şi scaunele. Pe lavița din dreptul ferestrei se aşeza mortul.

Pe înserat, începeau să sosească la priveghi oamenii din sat, mai întâi cei în vârstă, de regulă femeile, care aduceau şi flori sau, după anotimp, ierburi mirositoare cultivate în propria grădină: busuioc, „jăle”, „lemnul Domnului”, „călăpar”. După ce se înnopta bine, soseau tinerii, fete şi feciori; copiii nu participau la priveghi. Până se aduna tineretul, oamenii în vârstă evocau diverse momente din viața celui dispărut, subliniindu-se, în special, calitățile acestuia. Când începeau „jocurile de priveghi”, toată asistența se concentra asupra lor, numărul jocurilor fiind mare, peste 20[1366], iar repertoriul era foarte divers. Menționăm câteva dintre acestea, în ordinea desfăşurării lor: „Bâzul”, „Secărea”, „Datul cu genunchiul în grindă”, „Răsucitul pe sub bâtă”, „Trasul scaunului”, „Moara”, „Moşul şi baba”, „Calul”, „Țapul”, „Căleala”. La unele dintre jocuri actanții erau numai feciori, la altele şi feciori şi fete şi doar la unul singur, „Purecul”, era implicată toată asistența, mai puțin membrii familiei. Câteva dintre jocuri aveau şi interpreți mascați.

În concluzie, se poate spune că Priveghiul din Ținutul Pădurenilor, dominat de aceste jocuri, avea mai multe funcții: de asigurare a integrării defunctului în lumea „de dincolo”, a morților; de protecție a integrității celor rămaşi în viață: familie, rude, consăteni; de inițiere a tinerilor în viața erotică şi sexuală deoarece cei mai mulți dintre tineri aici sărutau prima dată un partener de sex opus, erau obligați să o facă, „aşa impunea jocul, Purecul şi Fântâna” şi aici vedeau „mimarea” actului sexual, în cadrul jocurilor „Moara” şi „Țapul”; de stabilire a echilibrului demografic, la nivelul obştei, dar şi a unui echilibru moral între disperare şi încredere în viață a membrilor familiei şi a comunității.

Astfel de jocuri s-au practicat până prin anii 1960-1970, când în satele pădureneşti existența se desfăşura conform tradiției. Transformările survenite în domeniul economic, social şi cultural, în demografia acestuia, ca urmare a procesului de părăsire a satelor de către tineri, a îmbătrânirii populației, au determinat apariția unor mutații profunde în practicarea obiceiurilor de familie. Jocurile de priveghi au dispărut, deoarece nu mai are cine le interpreta.

Un alt ritual important păstrat în obiceiul de înmormântare din Ținutul Pădurenilor, care a rezistat până în zilele noastre, îl constituie **Cântecul bradului**.

Acesta se cântă de un grup de femei în număr de 5, 7 sau 9, când defunctul este un om tânăr. Indiferent dacă acesta este căsătorit sau necăsătorit, trebuie să „i se pună brad” la mormânt. Bradul este considerat un substitut al mirelui / miresei, soțului / soției celui decedat.

Foto 485 – Aducerea bradului din pădure pentru punerea lui la mormântul unui tânăr, satul Feregi, com. Cerbăl

[1366] Rusalin Işfănoni, *op. cit.*, p. 282.

Tăierea bradului din pădure se face în ziua înmormântării de către doi feciori care îl aleg din pădure, îl retează şi îl scot la marginea acesteia (satele pădureneşti sunt înconjurate de păduri) unde sunt aşteptați de grupul femeilor. De la marginea pădurii până la casa mortului, bradul, curățat de „cetină” / crengi până spre vârf, este purtat pe umeri de către feciorii care l-au tăiat, însoțiți de femeile îmbrăcate în haine „cernite” / cămăşi cu broderie neagră. Acestea cântă pe tot parcursul drumului – unu, doi kilometri – secvențele specifice drumului, din *Cântecul Bradului*.

Foto 486 – Grup de femei pe uliţa satului Feregi, com. Cerbăl, interpretând „Cântecul bradului”

Ajunşi la casa defunctului, femeile împodobesc acest brad cu ciucuri de lână, panglici şi „chişchineu”, cântând secvențele proprii împodobitului. După ce preotul oficiază slujba religioasă, afară, în ocol/curte, cortegiul funerar porneşte către cimitir. Pe tot drumul, iarăşi femeile cântă „Cântecul bradului”. Rolul acestora se încheie după înmormântare, când bradul s-a îngropat la căpătâiul mortului.

În cadrul ritualului funerar interpretarea şi ascultarea „Cântecului bradului” reprezintă cele mai dramatice şi tulburătoare momente.

Obiceiuri calendaristice: Nedeia. Ca manifestare tradițională, Nedeia este unul dintre cele mai importante prilejuri sărbătoreşti de reunire, într-un anume sat, a spițelor de neam şi a tuturor celor născuți în acel loc. Ca formă de manifestare, Nedeia pădurenilor are similitudini cu Nedeia din Țara Haţegului şi cu Ruga bănățenilor, dar are particularități care o individualizează în contextul obiceiului Nedeii la români, ținută odinioară pe plai de munte, în afara satelor. Până prin anii 1980 „se ținea Nedeie” în fiecare sat pădurenesc, la date diferite, de-a lungul verii. Prima, se ținea la Sohodol, în duminica Ispasului, iar cea de pe urmă, la Runcu Mare, în duminica din preajama sărbătorii Schimbarea la Față a Domnului (6 august).

Pe măsură ce unele sate s-au depopulat, ca urmare a îmbătrânirii populației, s-a renunțat şi la organizarea acestei sărbători care presupunea un mare efort economic din partea fiecărui gospodar: o familie primea până la 20 de oaspeți la o Nedeie.

Nedeia începea întotdeauna cu slujba de la biserică, după care toți participanții, localnici şi străini, din alte sate pădureneşti, mergeau grupați „în țarină”, purtând „odoarele bisericeşti” şi interpretând „Cântecul Crucii”, specific acestei zile. Alaiul se oprea la „crucea din țarină” unde preotul oficia slujba de sfințire a apei. Apoi se juca „Brâul” – un dans ritual – şi se făcea „orația colacilor” aduşi de localnici, pentru a-i cinsti pe oaspeți. Tot acum, femeile făceau cununi din spice de grâu şi flori de fân, pentru prapurii bisericeşti şi crucea din țarină. La final, două fete luau o găleată cu apă sfințită şi, urmate de ceilalți săteni, străbăteau „drumul țarinii”, stropind holdele cultivate. În credința pădurenilor acest ritual avea menirea să protejeze semănăturile date în pârg de eventualele stihii dezlănțuite ale naturii: grindină, vijelii, ploi torențiale, cât şi de atacul insectelor ori al animalelor sălbatice. După săvârşirea acestor acte rituale, oamenii se întorceau în

sat, pe la casele lor, punând masa pentru oaspeți. Spre seară, gazdele şi oaspeții mergeau spre locul de joc: în trecut la răspântiile dintre ulițe, la birturi şi, mai nou, la căminul cultural.

Foto 487 – La Nedeie în satul Socet, com. Cerbăl

Manifestări etnofolclorice contemporane. Transformările care au avut loc în viața satului românesc contemporan, inclusiv al celui pădurenesc, au determinat schimbări profunde, atât în plan socio-economic, cât şi în cel spiritual. Datorită acestor fenomene dispar unele forme de viață culturală tradițională, precum şezătoarea, claca de la seceriş sau de la ridicatul caselor, hora satului, industria casnică textilă, meşteşugul prelucrării artistice a lemnului şi a metalului etc.

Foto 488 – Tineri din Ghelari la Festivalul Pădurenilor „Drăgan Muntean", Poienița Voinii, com. Bunila

Pentru ca tânăra generație să cunoască frumusețea şi semnificația acestor obiceiuri străvechi, intelectualii satelor, împreună cu autoritățile culturale din județ, au decis reconstituirea câtorva dintre acestea, sub forma unor manifestări etno-folclorice specifice, organizate pe plan local sau național. Dintre

cele mai apreciate obiceiuri, transpuse scenic, menționăm: *Nunta pădurenească*, prezentată de locuitorii satului Hăşdău, comuna Toplița, *Pomana lui Sântoader*, prezentată de tinerii din comuna Lelese, *Măsuratul oilor* şi *Colindatul*, realizate de gospodarii din satul Feregi, comuna Cerbăl. Aceste prezentări se bucură de un real succes, publicul apreciind repertoriul, dar şi efortul depus de localnici pentru păstrarea autenticității folclorului literar, muzical, coregrafic, cât şi frumusețea inegalabilă a costumelor pădureneşti. Este o cale de salvare şi promovare a valorilor proprii patrimoniului cultural imaterial românesc şi, implicit, de conservare a identității culturale a pădurenilor. Presa scrisă şi audiovizuală au promovat aceste manifestări, făcându-le cunoscute iubitorilor de folclor românesc.

Drept recunoaştere a valorii culturale pe care o promovează aceste ansambluri pădureneşti sunt şi invitațiile adresate lor de a participa la festivaluri internaționale de profil, din Europa: Zakopane (Polonia), Zagreb (Croația), Debrețin (Ungaria).

Cea mai importantă manifestare etno-folclorică a ținutului este *Festivalul pădurenilor*, organizat anual la Poienița Voinii. După moartea cunoscutului interpret de muzică populară Drăgan Muntean, festivalului i s-a conferit numele său, întrucât Poienița Voinii este satul natal al artistului.

Foto 489 – Spectacol de obiceiuri populare la Festivalul Pădurenilor „Drăgan Muntean”, Poieniţa Voinii, com. Bunila

După anul 2000, se constată în Ținutul Pădurenilor, alături de activitatea formațiilor folclorice țărăneşti, apariția altor forme de salvare şi promovare a culturii specifice locului. Este de apreciat inițiativa unor intelectuali şi reprezentanți ai autorității administrative locale care contribuie la refacerea prestigiului unor manifestări culturale cu caracter sărbătoresc, precum Nedeia, Colindatul sau gastronomia tradițională. La Feregi, comuna Cerbăl, Cerişor şi Lelese, comuna Lelese, Nedeia şi-a recăpătat identitatea de odinioară, devenind un prilej de etalare a măiestriei gastronomice, a cântecului, dansului şi a portului pădurenesc.

Oricine ajunge în Ținutul Pădurenilor este impresionat de:

- Forma alungită a satelor cu case răsfirate, aşezate de-o parte şi de alta a văilor cu ape repezi şi limpezi;
- Agricultura în terase; astăzi terasele par a fi nişte trepte uriaşe, în jurul satelor mici, de formă adunată, aflate pe culmile dealurilor, între 600 şi 1.000 metri altitudine;
- Portul pădurenilor, care se mai îmbracă doar la anumite sărbători şi evenimente;
- Nedeiile – sărbători săteşti – ținute eşalonat, în duminicile lunilor de vară, după un calendar local;

- Festivalul cântecului şi dansului pădurenesc „Drăgan Muntean”, organizat anual, în prima săptămână a lunii august;
- Gastronomia tradițională în care un loc deosebit îl ocupă „plăcintele pădureneşti”.

Foto 490 – Plăcintele pădureneşti sunt foarte apreciate de oaspeţii sosiţi în ţinut

Oricine poposeşte în Tinutul Pădurenilor ia contact cu străvechi forme de cultură şi civilizație, reflectate în modul de lucru al pământului, în structura satelor şi a gospodăriilor, în portul popular de sărbătoare, în cântecele şi dansurile specifice şi, nu în ultimul rând, în ospitalitatea oamenilor

ȚARA ZARANDULUI

Țara Zarandului este un tărâm aproape la fel de mare cât Maramureşul. Întinsă pe versantul vestic al Munților Apuseni, de o parte şi de alta a Crişului Alb, Țara Zarandului este una din cele mai bogate rezervații de tradiții arhaice din România. Actualmente, se întinde pe teritoriul județelor Arad, Alba şi Hunedoara.

Mai demult însă (secolele XIV-XV), avea o întindere mult mai mare: de la **Stânca Vulcanului** în hotarul Abrudului, până în județul Bechiş (Bekes, astăzi Ungaria), cuprinzând oraşele Csaba şi Gyula, de-a lungul văilor Crişului Alb şi Negru, iar spre sud-vest până la cetatea Şiria şi chiar până în Banat, la Lugoj. Capitala Țării Zarandului este satul Țebea, parte a comunei Baia de Criş. Din punct de vedere etnografic, Țara Zarandului este situată pe Crişul Alb.

Vechimea Țării Zarandului – a comitatului, cum i se spunea – se pierde în negura istoriei. Se presupune că aceste meleaguri au fost locuite încă din vremea romanilor, deşi nu există informații sigure care să susțină această ipoteză. Cert este că primele atestări documentare ale acestor locuri au avut loc în secolul al X-lea. În anul 1195, la Baia de Criş, Ladislau Iulius Nicolaus a fost numit primul prefect al Județului Zarand. Cele mai vechi documente descriu că organizarea şi administrarea comitatului Zarand există din veacul al XIII-lea, odată cu începuturile de organizare feudală a Transilvaniei, dar se ştie că încă din secolul XI existau organizații prestatale.

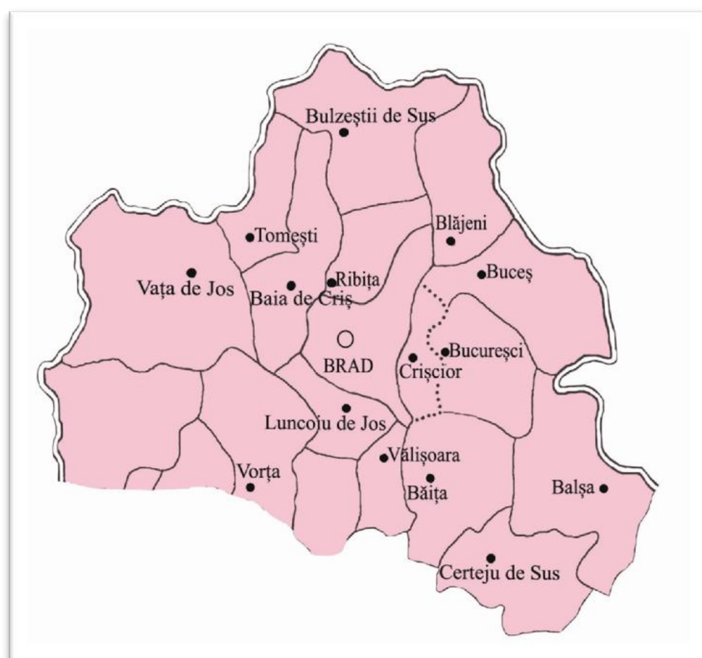

Fig. 53 – Ţara Zarandului

Foto 491 – Port popular din Ţara Zarandului (Hărţăgani)

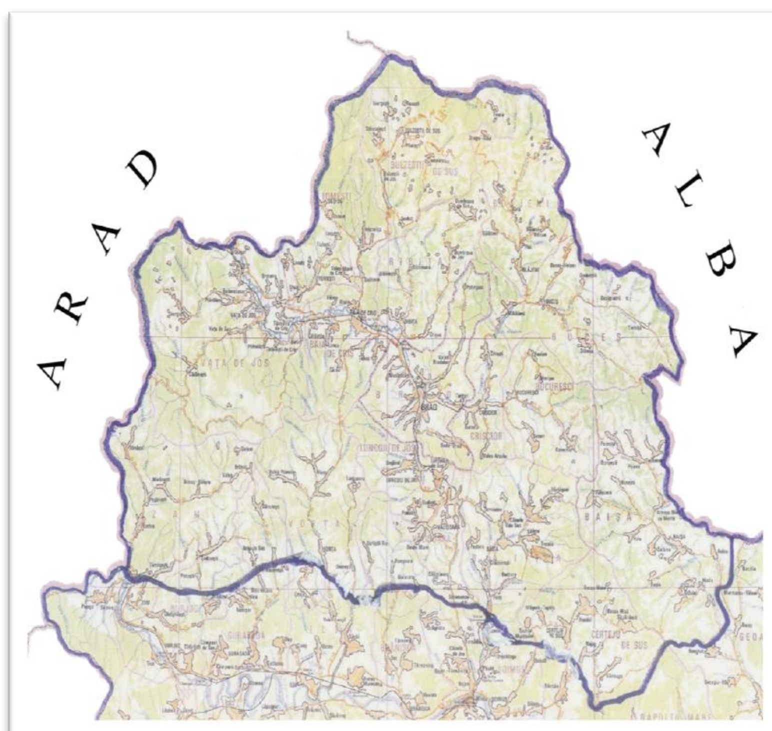

Fig. 54 – Ţara Zarandului (harta fizică)

În Munții Apuseni erau voievodate românești libere, în cadrul cărora au apărut, în secolul al XIII-lea, obști românești separate de cele ungare. Românii transilvăneni au participat la luptele împotriva bulgarilor. Ei sunt amintiți, de asemenea, și în luptele de la Kreussenbrun, în anul 1260, împotriva lui Otocar al II-lea, regele Boemiei. În partea vestică a Transilvaniei, obștile românești, cnezatele și voievodatele s-au bucurat de autonomie până în secolele XIV-XV.

Foto 492 – Peisaj zărăndean

Așezările. Satele din această zonă sunt așezări de tipul risipit în cătune și crânguri având construcții de locuit, colibe și șuri, cele mai multe răspândite pe înălțimi, precum și răsfirate de-a lungul drumurilor ce merg paralel cu văile și râurile. Pe cursul râurilor și pâraielor, pe Crișul Alb și afluenții săi, în fundul văilor, urmând firul apelor și apoi încet-încet sub cutele colinelor și mai sus până pe platouri în vârfurile munților, apar din loc în loc grupuri de case mai mari, satele sau cătunele mai mici, crângurile, precum și locuințe cu totul izolate, cu acoperișuri țuguiate, de obicei pe coama muntelui, ca o înaltă căpiță de paie. Configurația terenului și natura ocupațiilor au determinat structura cu totul specifică a așezărilor. Se remarcă o oarecare concentrare în satele așezate în jos, în lungul râurilor, o dispersare în crânguri sau cuiburi adăpostite pe coaste, sub unduirile colinelor și o împrăștiere extremă în mici grupuri de case sau gospodării izolate, așezate la mari distanțe unele de altele.

Foto 493 – Femei la secerat de grâu

Ocupațiile tradiționale. Ocupațiile principale ale locuitorilor din Țara Zarandului au fost şi, în cea mai mare parte, au rămas: agricultura, creşterea animalelor, pomicultura, mineritul şi meşteşugurile țărăneşti, prelucrarea lemnului, cele industriale de tipul prelucrării pietrei, precum şi cărbunăritul şi vărăritul.

Prelucrarea lemnului s-a diversificat în meserii care le-au adus renume moților crişeni, transformându-i în vestiți bărdaşi, dulgheri, tâmplari, vărari, spătari, rotari etc. Aceasta a dus la o intensă activitate economică de negustorie a produselor în sistem de troc, moții crişeni fiind cărăuşi ştiuți de tot Ardealul pentru produsele lor.

Foto 494 – Scaun de făcut şindrilă

Agricultura şi creşterea animalelor. Datorită faptului că forma de relief predominant o constituie dealul, arăturile se făceau cu **plugul cu corman schimbător**. Cu un astfel de plug, brazda de pământ este întoarsă în josul dealului. Cerealele cultivate în zonă sunt: grâul de toamnă, ovăzul, porumbul. Dintre legume un loc important îl ocupă cartoful, fasolea, varza, iar dintre zarzavaturi usturoiul, ceapa, morcovul şi salata. Culturile se rotesc în fiecare an, destinația pământului se schimbă, holda care a fost arată şi cultivată, anul viitor va deveni păşune, iar fosta păşune va deveni cultivată. Oamenii din această zonă se ocupă cu creşterea vacilor şi a oilor, care pot obține mult gunoi, necesar pentru a fi îngrăşământ pe terenurile cultivate.

Foto 495 – La munca câmpului

Mineritul. Mineritul este una dintre ocupațiile de bază ale locuitorilor, din cele mai vechi timpuri. Aurul din Apuseni a fost descoperit la mii de kilometri depărtare, în piramidele faraonilor sau în bijuterii şi alte piese tocmai în Țările Scandinave.

Foto 496 – Aurari din Zarand

Foto 497 – Galeria Crăciuneşti

Foto 498 – Galeria Băiţa

Bărdăşitul se făcea prin cioplirea şi fasonarea lemnului cu ajutorul unei securi speciale. Era practicat de locuitorii din Stănija. Aceştia ridicau mori de apă, poduri de lemn peste râuri, case de locuit şi biserici. Meşteşugul acesta a atins culmi deosebite, mărturie stând vechile biserici de lemn de pe Valea Crişului Alb (partea superioară a acestuia). Asemenea biserici se întâlnesc la Bulzeşti, Tomnatec, Hărțăgani, Curechiu, Birtin, Ioneşti şi Brusturi.

Foto 499 – Biserica din Hărţăgani, monument istoric

Exploatarea pietrei. Piatra de mai multe dimensiuni era scoasă cu ajutorul răngilor, baroaselor şi icurilor de fier din stâncile de la Cheia, la hotar cu Dupăpiatră, şi transportată până la Stănija cu ajutorul carelor trase de boi. Unii meşteri executau comenzile primite prelucrând piatra chiar în marginea carierei, pe malul văii satului. Sătenii din Stănija, cei mai renumiți pietrari, executau trepte, cruci, ghizduri pentru fântâni, pietre de moară. O altă ocupație, în trecut foarte importantă, a locuitorilor din Țara Zarandului este producerea varului sau **vărăritul** cum o numeu sătenii.

Foto 500 – Pregătirea pietrei (spargerea) pentru ars în cuptor

Foto 501 – Cuptor de var

În întreg arealul zărăndean se întâlnesc roci calcaroase, mai ales **piatra de var** în localități ca Vulcan, Dupăpiatră, Rişculița unde, începând cu secolul al XVIII-lea, a luat ființă meşteşugul vărăritului pentru obținerea varului necesar construcțiilor civile şi industriale. Varul devine astfel un produs de primă necesitate pe care moții îl vindeau la târgurile de la Brad, Abrud, Câmpeni ori mai departe în Banat. Vânzarea se face la schimb cu produse alimentare, în special cereale.

Lemnul, fiind o bogăție abundentă în Munții Apuseni, a dus la dezvoltarea unei game largi de meşteşuguri legate de valorificarea masei lemnoase. Şi astăzi sunt cunoscuți dulgherii constructori de case din satele Bulzeştii de Sus, Tomnatec, Stănija, Dumbrava, Curechiu, Mihăileni şi Mesteacăn. Obiectele de mobilier confecționate de meşterii din Bulzeşti şi Blăjeni erau căutate în întreaga Țară a Zarandului. Cele mai frumoase **juguri de boi** erau făcute de meşterii din Bulzeştii de Sus, Şesuri şi Curechiu, juguri care erau crestate şi pirogravate cu mare artă.

Meşteşuguri populare săteşti. Au rămas în spațiul etnografic hunedorean şi alte remarcabile meşteşuguri populare. Astfel **spătăritul**, meşteşugul de confecționare a spetelor pentru războaiele de țesut, a constituit o specializare de veacuri în satul Rişculița. „În satul Rişculița se practica meşteşugul spătăritului ... cu excepția preotului, a dascălului şi a cârciumarului, întreaga populație a satului se ocupa cu spătăritul, de la copii până la cei în vârstă. Dacă la începutul secolului al XX-lea producția anuală de spate se ridica la 20.000 de bucăți care erau vândute până în Peninsula Balcanică şi Valea Timocului, astăzi acest străvechi meşteşug mai este cunoscut doar în 4-5 familii”[1367].

În satul Leaoț se practică până aproape de zilele noastre **rotăritul**, meşterii fiind vestiți pentru frumoasele care şi căruțe pe care le construiau, iar în Dobroț se practică şi astăzi **dogăritul**, remarcabil prin butoaiele şi ciuberele realizate aici, iar în satul Junc (astăzi Dumbrava de Jos şi Dumbrava de Sus) se confecționau fluiere. În zilele noastre, din foarte mulți meşteri populari au rămas doar trei meşteri.

[1367] Ioan Sicoe, Nicu Jianu, *Judeţul Hunedoara. Zonele etnofolclorice*, Deva, 2008, p. 116.

Foto 502 – Meşter spătar din satul Rişculiţa, com. Baia de Criş

Foto 503 – Meşterul dogar din satul Leauţ, com. Tomeşti

Fiind o zonă dezvoltată, în cadrul creşterii animalelor, mai mult a ovinelor, s-a dezvoltat şi **meşteşugul cojocăritului**, probabil sub influența cojocăritului din zona Orăştiei. Astfel, Baia de Criş era cunoscută în întreaga Țară a Zarandului ca un important centru de cojocărie până aproape de zilele noastre.

Olăritul a rămas din cele mai vechi timpuri un meşteşug practicat de aproape toți sătenii din Obârşa dar şi din localitățile limitrofe: Târnăvița şi Hălmăgel din județul Arad. Olarii din aceste sate sunt prezenți la cele mai importante târguri meşteşugăreşti de la Brad, Deva, Abrud, Câmpeni, Hălmagiu, Arad, Hațeg, Caransebeş, Sibiu şi Reşița, la Târgul de pe Muntele Găina.

Foto 504 – Olărit la Obârşa, com. Tomeşti

Spre deosebire de alte meşteşuguri populare care se practică acum izolat, olăritul implică gruparea meşterilor în anumite centre a căror aşezare este determinată în primul rând de existența lutului. **Ceramica din Obârşa** a fost generată de condițiile de trai şi de necesitățile cotidiene ale unei populații

sedentare. Olarii obârşeni îşi procură lutul din coastele dealurilor din locurile numite: Mataş, Domnescu, Valea Mică. Printre formele lucrate predomină: oale, ulcioare, căni, tănere etc.

Pământul, înainte de a fi întrebuințat, este curățat, spălat, pregătit prin frământări succesive, apoi lutul este lăsat la dospit. După ce pământul este luat de la dospit, olarul face din el bulgări în formă de sferă. Odată vasul terminat, se dezlipeşte de pe roată cu o ață sau un cuțit de lemn. Oala crudă se pune la uscat, după care vasele sunt înmuiate într-o zeamă albă (caolin) care este extras din locul numit Baia lui Adam, decorația este făcută cu ajutorul culorilor verde, galben, roşu-cărămiziu.

Arderea oalelor se realizează în două etape: vasele sunt aranjate cu grijă într-un cuptor special în formă tronconică, arderea durează cam 4-6 ore, după ce sunt scoase afară din cuptor şi vopsite, smălțuite. Urmează a doua ardere, după ce se usucă smalțul de pe oale, acestea sunt puse din nou în cuptor. Ceramica de la Obârşa are un caracter propriu bine definit, izvorât din tradiția locală, cu un anumit tip de vase bine cristalizat, încât pot fi recunoscute uşor după tehnică, formă şi decor.

Locuitorii satelor zărândene erau iscusiți creatori de tehnică a **instalațiilor populare**. Ingeniozitatea acestora stă mărturie în cadrul unor muzee etnografice unde se pot vedea instalații populare şi ateliere țărăneşti de mare valoare aflate în patrimoniul acestora la Sibiu, Bucureşti, Cluj-Napoca, Timişoara, Galați, Slobozia etc. În anul 1957, conform unei statistici în această zonă erau următoarele instalații tehnice populare:

- pe Crişul Alb – Blăjeni - 4 mori, Criş - 6 mori, Grosuri - 3 mori şi 1 joagăr;
- pe Valea Bulzeştilor - 1 moară şi 2 joagăre, Bulzeştii de Jos - 2 mori şi 3 piue, Grohot - 4 mori, Bulzeştii de Sus - 6 mori, 1 piuă şi un darac;
- pe Valea Juncului – Juncu - 9 mori;
- pe pârâul Plaiului (Blăjeni) – Vulcan - 10 mori;
- pe apa Dupăpiatră - 7 mori, 2 joagăre;
- pe Valea Stănija – Stănija - 6 mori şi 1 darac;
- pe Valea Ponorului – Vața de Sus - 4 mori, Căzăneşti - 6 mori ;
- pe Valea Ciunganilor – Prăvăleni - 5 mori, Ciungani - 5 mori[1368].

Foto 505 – Moară din satul Merişor, com. Bucureşci

Gospodăria tradițională. Gospodăriile moţeşti mai păstrează mai multe elemente din arhitectura veche a Munților Apuseni, materialul fiind lemnul. Casele tradiționale erau construite din bârne cioplite

[1368] *Ibidem,* p. 118.

şi încheiate la capete prin îmbinări în cheoturi, aşezate pe fundaţii de piatră. O notă specifică a arhitecturii lemnului era tencuiala şi vopsirea bârnelor. Acoperişul era înalt, iniţial din paie, iar apoi din şindrilă, construit foarte înalt, cam de trei ori cât era înălţimea pereţilor. Mai târziu, spre sfârşitul secolului al XX-lea, lemnul va fi înlocuit cu cărămidă, iar paiele şi şindrila vor dispărea treptat predominând ţigla pentru acoperişuri. Gospodăria tradiţională cuprindea casa de locuit, la început moleculară iar apoi mai complexă, alcătuită din tindă, două camere de locuit cu pridvor la faţadă având sistemul de încălzire **soba oarbă** cu vatră în tindă. Urma apoi **bucătăria de vară**, **şopru**, **cămară**, **colnă** pentru căzile de borhot (fructe fermentate), **şură cu grajd** având dimensiuni impresionante, cam de două ori cât mărimea casei de locuit, cămara pentru unelte, coteţele de porci, cuptoare de pâine şi uscat fructe. Întreaga gospodărie avea la faţa drumului o poartă înaltă şi un grajd solid, iar în interior nelipsita fântână cu roată sau cumpănă. Astăzi construcţiile din gospodărie au adoptat arhitectura modernă a caselor cu etaj, cu mai multe camere, iar materialele de construcţie sunt cărămida şi produsele prefabricate cu acoperiş din ţiglă şi tablă. O caracteristică a caselor moţeşti este că în pofida modernizărilor de astăzi, mai toate au la faţadă târnaţ închis de multe ori cu balustradă precum şi **filigorie**, un fel de foişor cu acoperişul în două ape[1369].

Foto 506 – Gospodărie construită în stil tradiţional
(Casa Memorială Crişan), sat Crişan, com. Ribiţa

Locuitorii Ţării Zarandului şi-au asigurat sursele alimentare pentru ei şi familiile lor, prin două ocupaţii de bază: cultivarea pământului şi creşterea animalelor[1370].

Sătenii cultivau cartofi, ceapă usturoi, fasole, varză, castraveţi etc. Holdele cât şi grădinile erau îngrăşate cu gunoi de grajd, deci produsele obţinute erau naturale. Crescând multe animale, se obţineau mari cantităţi de lapte care se folosea ca atare, fiert sau covăsit (lăsat la prins), brânză dulce, smântână, unt. Ponderea proteinelor consumate este de origine animală şi ele proveneau din sacrificarea în primul rând a porcilor crescuţi în gospodăria fiecărei familii.

Prin sacrificarea lor, se obţineau grăsimile necesare pentru gătit şi o parte din carnea de porc, iar organele erau folosite la prepararea de cârnaţi, tobă, caltaboş, maioş şi sângerete. Părţile din porc cu oase mari se conservau prin afumare, iar restul de carne, rămasă după prepararea mezelurilor, se păstra până la consum, în ciubere de brad, la saramură, iar carnea fără os, jumări, se punea la păstrare în borcane, turnându-se peste ea untură topită. Vara, în toiul muncilor agricole, la clăci, ori alte ocazii, se goleau borcanele după necesităţi.

1369 Ioan Sicoe, *Judeţul Hunedoara, Panoramă etnofolclorică*, Deva, 1999, p. 3.
1370 Ioan Pârva, în „Revista Mioriţa”, 12-13, 2005.

Foto 507 – Prepararea plăcintei zărăndene

Fructele de diferite soiuri şi specii, în special mere şi pere, erau valorificate şi prelucrate prin diverse modalități. Prunele cele roşii, galbene şi broşteşti erau folosite la producerea țuicii. Țuica se fabrică în două sortimente: normală, cu o tărie de la 25 de grade până la 45 de grade, şi țuica de prună întoarsă, adică fiartă de două ori, cu o tărie de până la 90 de grade. Prunele grase şi cele măriene se foloseau la obținerea magiunului, care se prepara prin fierberea lor în căldări de tuci, în curte.

Numeroase sunt soiurile de bureți care se culegeau, de la gălbiori şi iuți, vevericioşi, ciuciuleți de fagi bătrâni, ciuperci de câmp şi pădure, până la pitoance sau ghebe. Aceştia se preparau în stare proaspătă, pentru consumul curent, sub formă de tocăniță cu ceapă sau conservată, pentru consumul din timpul iernii.

Portul popular. Portul popular din Țara Zarandului, deşi este specific Văii Crişurilor, are unele influențe din zonele limitrofe: pantaloni largi, decorați cu broderii albe din portul bărbătesc din Câmpia Aradului, catrânțele de pe Valea Mureşului. Costumul popular este sobru şi destul de simplu, cu broderii nesofisticate cu flori, cruciulițe şi benzi de culoare neagră. Astfel, costumul bărbătesc avea următoarea componență: bărbații purtau pe cap pălărie (clop), iar iarna căciulă neagră din piele de miel. Cămaşa era din pânză albă de cânepă sau bumbac, țesută în război, lungă până peste brâu. Croiul începea de la umăr şi se termina la mână cu **pumnar**, mânecă încrețită şi decorată cu motive florale sau geometrice. La partea de jos, cămaşa se termina cu o **ciptă**, un fel de dantelă croşetată cu mare artă. La mijloc bărbații se încingeau cu o curea lată de piele. Peste cămaşă se purta un **laibăr**, un pieptar, din postav sau din lână care se purta iarna. Cioarecii, pantalonii țărăneşti, erau din pânză de cânepă sau de bumbac (vara) şi din lână (iarna). În picioare țăranul tradițional purta **opinci încrețite cu gurgui** din piele de porc sau de vită.

Costumul popular femeiesc era mai bogat ornamentat. Pe cap femeile purtau un batic sau basma, numit **cişcăneu**, de culoare roşie cu flori cele tinere şi de culoare neagră cele bătrâne. Cămaşa era scurtă până la brâu, din pânză albă de cânepă țesută la război, mai târziu din bumbac cumpărat de la magazinul satului. Mâneca pleca de la gât, dar şi de la umăr, cămaşa fiind încrețită într-un model numit **bureți** şi se încheia în spate, altele în față cu **cheotoare**. Cămaşa este ornamentată cu motive geometrice şi florale la guler, pe piept, pe umeri şi pe mâneci. Mânecile erau lungi şi largi iar încheietura mâinii se strângea cu **pumnare**, o panglică roşie sau roz, iar pe margini era **cipta** din fir de cânepă sau bumbac. Poalele se

confecționau din aceeaşi pânză albă de cânepă sau bumbac ornamentate cu diferite modele de culoare neagră. Peste cămaşă se purta un pieptar, laibăr de culoare vânătă din postav iar la mijloc femeile se încingeau cu un brâu țesut la război şi o panglică lată cu tricolorul românesc. În față şi în spate se purta două **cătrânțe**, cea din spate era mai îngustă, țesută la război, cu dungi orizontale, iar cea din față numită şi **cârpă** era mai lată, la fel țesută la război, cu **alesături**. Fetele şi femeile purtau culori deschise unde predomina roşu, iar bătrânele „cârpe" de culoare neagră. În picioare purtau opinci cu ciorapi din cânepă în timpul cald şi din lână în cel rece de iarnă.

Foto 508 – Tinere
în costum popular din satul Ribița

Arta populară din Țara Zarandului este bine reprezentată în contextul spiritualității artistice a oamenilor locului. Renumite sunt piesele confecționate din lemn cum sunt **furcile de tors**, **piue**, **căuce**, **tocuri de coasă**, **codorişti de bici**, **linguri**, **cupe**, precum şi o varietate impresionantă de vase de lemn: **donițe**, **ciubere**, **butoaie**, **căzi pentru fructe** etc., plăcut ornamentate prin **pirogravură**. Arta ceramicii populare este păstrată şi astăzi în tipologia sa arhaică, cele mai multe cu funcționalitate în gospodărie: **ulcioare**, **oluri pentru lapte**, **cratițe cu capac**, **oale de sarmale**, **farfurii**, **cănițe pentru băutură**, **sărărițe**, **fripturice** etc., realizate în atelierele olarilor de la Obârşa şi Târnăvița[1371].

Obiceiuri şi datini populare. În satul Zărăndean s-au cristalizat de-a lungul timpului numeroase tradiții şi obiceiuri legate de ciclul vieții, ocupații, anotimpuri (în cadrul calendarului oral), credințe religioase etc., care s-au transmis din generație în generație. Aceste tradiții erau însoțite de producții folclorice muzicale şi coregrafice dintre cele mai inedite cum sunt cunoscutele **țarini**, „modelul cel mai rafinat al jocului de perechi" cum spunea Ovidiu Bârlea. Renumit în zonă dar şi în țară este taraful de la Vața de Jos, condus de vestitul taragotist Pera Bulz. Valoroase prin păstrarea unei străvechi tradiții sunt şi tulnicăresele din Blăjenii de Sus şi Buceş.

Din ciclul obiceiurilor populare de peste an, cele mai spectaculoase sunt cele de iarnă ce păstrează nealterate colindele de Crăciun împreună cu alaiul altor manifestări ceremoniale cum sunt: **Viflaemul**

1371 *Ceramica populară la sfârşit de mileniu*, Bucureşti, 1998, p. 81-82.

(Irozii), **Steaua**, **Lumea**, **Sorcova** şi **Ţurca**, atât de bine reprezentate în satele comunei Băiţa (la Hărţăgani, Câinelul de Sus şi Ormindea), Blăjeni, Ribiţa, Buceş (la Mihăileni şi Stănija), Vaţa de Jos (la Ciungani, Prăvăleni, Căzăneşti şi Ociu). Deşi timpul şi-a aşternut uitarea pe unele datini, obiceiuri şi credinţe legate de naştere, botez, nuntă şi înmormântare se mai păstrează în satele izolate de la munte elemente folclorice legate de acestea. Astfel, la unele înmormântări vom întâlni obiceiul bradului (Crişan, com. Ribiţa, Rişca şi Rişculiţa, com. Baia de Criş, Curechiu, com. Bucureşci). La fel se mai păstrează obiceiuri legate muncă. La Hărţăgani are loc în fiecare vară cu prilejul secerişului grâului un obicei magnific, **Cununa grâului**, la care participă aproape întreg satul. În cadrul cultivării cerealelor, **grâul** a constituit întotdeauna elementul de bază în alimentaţia comunităţilor rurale din spaţiul carpato-danubian.

Foto 509 – Obiceiul de muncă „Cununa grâului", sat Hărţăgani, com. Băiţa

Etnologia românească consemnează un întreg epos în care grâul avea funcţii magice, ritualice, concretizate într-o largă varietate de obiceiuri şi tradiţii populare. Grâul a însoţit şi însoţeşte omul de-a lungul întregii sale existenţe, afirmându-şi calităţile vitaliste dătătoare de belşug şi bunăstare. De la naştere şi până la înmormântare, grâul reprezintă un reper al existenţei umane. Aşa de pildă, în ritualul creştin, cuminecătura şi paştele aveau darul de a-l purifica pe om, prin iertarea păcatelor şi împăcarea cu Dumnezeu, la Crăciun colindătorilor li se dăruiesc colaci, iar în cadrul obiceiurilor de nuntă se cinsteşte colacul. Nu întâmplător ţăranul consideră pâinea de grâu ca fiind sfântă şi nu se aruncă niciodată, pentru că ar fi păcat.

Claca, formă de organizare feudală a muncii, putea să fie o muncă neplătită, obligatoriu prestată domnului, boierului sau mănăstirii pe a cărui moşie munceau, de către ţăranul şerb sau iobag. Claca prestată de ţăranul liber se făcea pe bază de schimb de serviciu, hrană, împrumut de bani sau alimente. Cea mai frecventă clacă se organiza între neamuri şi vecini. Existenţa obiceiului se întemeiază pe credinţa că prin această ceremonie se asigură rodnicia pământului.

În ziua programată pentru seceriş, gazda se apucă dis-de-dimineaţă de pregătirea bucatelor pentru clacă, colaci, vărzare şi plăcinte în cuptor. La câmp, fetele şi femeile secerau grâu şi bărbaţii legau snopi şi băteau parii pentru ca snopii de grâu să fie făcuţi pe pari. Este foarte important de precizat că parii de

grâu se făceau în formă de cruce cu spicele spre interior. Pe toată perioada seceratului se cântau cântece şi se strigau strigături de către fete şi feciori. Pe când clăcaşii aveau de secerat aproape jumătate din holdă, gazda trimitea fetele la holdă cu apă în doniță, vărzare şi vinars. Sfârşitul secerişului este marcat de strigături şi femeile cele mai pricepute fac cununa din cele mai frumoase spice de grâu în formă de cruce. Clăcaşii lăsau la capătul holdei spice de grâu să rămână pentru hrana păsărilor cerului. Cununa era dusă de un băiat de la holdă la casa gazdei. Drumul cununii de la holdă şi până la gazdă este presărat de strigături, chiuituri şi se cântă cântecul cununii, iar ceilalți săteni care nu au fost invitați la clacă ies pe ulițele satului ca să ude cununa şi băiatul care o duce, pentru ca anul viitor, grâul să fie mai bogat.

Dintre obiceiurile de odinioară mai pot fi menționate în satele zărândene clăcile la **despicatul cucuruzului**, la **fiertul magiunului de prune**, la **scărmănat pene** şi **lână**, la **fiertul vinarsului**, la o serie de şezători tradiționale. În satele colinare şi de munte a existat aproape de zilele noastre **claca la fân**[1372].

Manifestări etnofolclorice contemporane. Cea mai importantă sărbătoare tradițională în aer liber, considerată cea mai mare de acest gen din România, este vestitul **Târg de fete** de pe Muntele Găina, care are loc în fiecare an, în cea mai apropiată duminică de Sf. Ilie (20 iulie). Pe acest munte care se află la altitudinea de 1486 metri, se adună zeci de mii de oameni, la hotarul a 4 județe (Hunedoara, Alba, Arad şi Bihor), din țară şi din străinătate. Pe acest munte veneau oamenii din 80 de sate la târg unde aduceau spre vânzare **vase din lemn**, **fluiere**, **tulnice**, **donițe**, **ciubere**, **butoaie**, **greble**, **furci**, **spete**, **vase de lut**, **sumane**, **cojoace**, **miere** şi **vestita țuică de cireşe** de la Blăjeni şi Bulzeşti.

An de an în Țara Zarandului, se desfăşoară importante manifestări artistice: Festivalul concurs „Comori folclorice” pentru tarafuri şi grupuri instrumentale (Brad), **Târgul meşterilor populari** la Obârşa, com. Tomeşti, Festivalul concurs pentru tineri solişti de muzică populară **Felician Fărcaşiu**, **Serbările Naționale de la Țebea**, **Istoria neamului** (Dupăpiatră, com. Buceş), **Omagiu lui Crişan** (Crişan, com. Ribița), **Pe urmele lui Horia**, **Cloşca şi Crişan** (Curechiu, com. Bucureşci) precum şi o mulțime de serbări țărăneşti, tradiționalele nedei şi aniversările **Fiilor satului** în mai toate comunele Țării Zarandului.

SUBZONA HUNEDOARA

Subzona etnografică Hunedoara cuprinde câteva localități rurale aşezate la poalele Munților Poiana Ruscă, respectiv în bazinul inferior al Văii Cernei, toate gravitând în jurul Municipiului Hunedoara, centru economic foarte important.

Distingem în această subzonă:

- sate subordonate administrativ municipiului Hunedoara, unele dintre ele devenind chiar cartiere – Zlaşti, Buituri – altele fiind aparținătoare – Boş, Hăşdat şi Peştişu Mare – unul singur, Răcăştia, fiind considerat localitate componentă a municipiului;
- comuna suburbană Teliucu Inferior cu satele componente: Teliucu Inferior, Cinciş-Cerna, Izvoarele şi Teliucu Superior;
- comuna învecinată, Peştişu Mic, cu satele componente: Peştişu Mic, Almaşu Mic, Josani, Mânerău, Nandru şi Valea Nandrului.

La sfârşitul secolului al XIX-lea, geograful Silvestru Moldovan referindu-se la unele dintre aceste localități le numea „satele din preajma Hunedoarei”, deosebindu-le de aşezările pădurenilor şi preciza, printre altele, că portul bărbătesc se aseamănă cu al pădurenilor, în schimb „portul femeilor e în parte străin”[1373].

Etnograful Valer Butură, autorul *Etnografiei poporului român*, face referire la această subzonă în capitolul *Zonele şi subzonele etnografice din Transilvania*[1374], precizând că ea cuprinde cursul inferior al Văii Cernei şi cursul inferior al Văii Streiului.

[1372] Nestor Lupei, Romulus Neag, Circo Stelian, Pascu Gavrilă, *Monografia Colegiului Naţional „Avram Iancu” din Brad*, Brad, 2009.

[1373] Silvestru Moldovan, *Ţara noastră*, Sibiu, 1894, p. 55-62.

[1374] Valer Butură, *Etnografia poporului român,* Cluj-Napoca, 1978, p. 43.

Fig. 55 – Subzona Hunedoara

Foto 510 – Port popular din satul Mânerău, com. Pestișu Mic

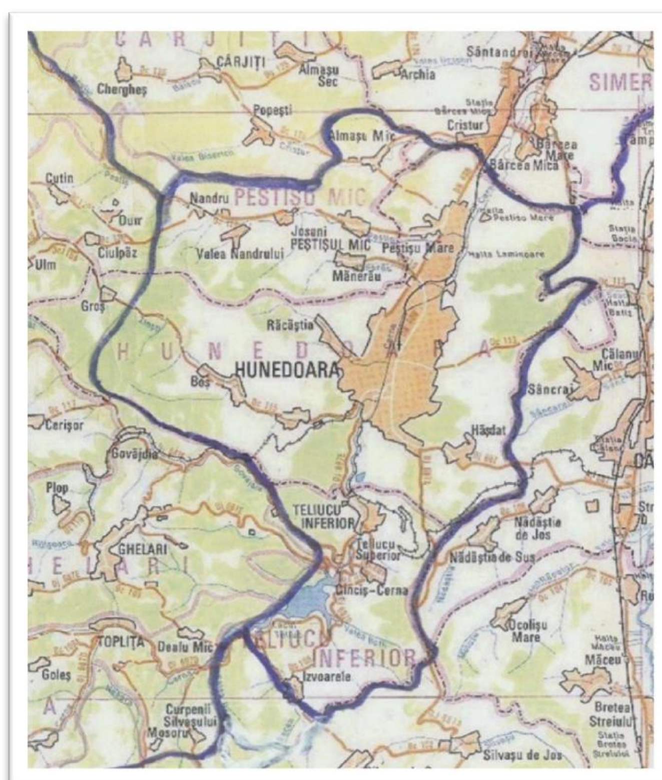

Fig. 56 – Subzona Hunedoara (harta fizică)

În concepția noastră, locuitorii aşezărilor de pe cursul inferior al Văii Streiului au mai multe similitudini (port, obiceiuri, folclor muzical) cu locuitorii Țării Hațegului, respectiv cu cei ai satelor aflate în preajma Călanului, parte a zonei Țara Hațegului.

Foto 511 – Vedere din satul Pestişu Mic

Subzona Hunedoarei a fost locuită din cele mai vechi timpuri, încă din preistorie. Avem în vedere localitățile Valea Nandrului, cu cele două puncte, Dealul Peşterilor (Peştera Curată şi Peştera Spurcată) şi La Dos, apoi Josani, Nandru, Mânerău, Răcăştie, Zlaşti, Hăşdat. Materialele arheologice descoperite în aceste situri provin din mai multe perioade istorice: paleolitic, neolitic, perioada de tranziție la epoca bronzului şi perioada medievală. La Hunedoara s-au găsit, în mai multe puncte, urme de locuire dacică, iar la Cinciş s-au descoperit piese de ceramică dacică, o *villa rusica* şi o necropolă daco-romană. Epocii romane îi aparțin şi descoperirile de la Peştişu Mare, Peştişu Mic, Valea Bicăului, Almaşu Mic, sub coasta Buciumului, punctul Râpă şi Mânerău, în partea de hotar numită „Cărămizi” (*villa rustica)*[1375].

În Evul Mediu, aşezările menționate au aparținut de cetatea şi de domeniul Hunedoarei. După intrarea Transilvaniei sub stăpânirea maghiară, locuitorii acestora au devenit iobagi, totuşi unii dintre ei şi-au păstrat sau au primit un statut superior: cneji, nobili, dregători, țărani liberi (*libertini*), fiecare având sarcini bine stabilite față de stăpânul domeniului (nobilul) sau față de fiscul statului, în funcție de proprietar.

În secolul al XVII-lea, în preajma Hunedoarei au fost aduse de stăpânirea maghiară şi câteva familii de etnici maghiari ca să practice agricultura. Acestea s-au constituit în adevărate *enclave* în satele Hăşdat, Răcăştie şi Peştişu Mare.

Între momentele importante din istoria subzonei menționăm, pentru perioada 1765-1851, că unele dintre aceste sate au fost cuprinse în rândul localităților grănicereşt: Răcăştia, Hăşdat, Mânerău, Peştişu Mic, Almaşu Mic. Ele au făcut parte din Compania I grăniceri care aparținea Batalionului grăniceresc de la Hațeg, component al Regimentului I Românesc de la Orlat, care avea în responsabilitate granița Imperiului habsburgic, de la Hațeg până la cetatea Bran[1376].

Țăranii, deveniți grăniceri, au fost scoşi din starea de iobăgie, fiind scutiți de multe sarcini în schimbul obligațiilor militare. Grănicerii erau considerați supuşi liberi împărăteşti, îşi organizau viața economico-socială conform recomandărilor cuprinse în statutul grănicerilor. Ei s-au achitat cu cinste de aceste sarcini militare, fapt dovedit în luptele de apărare a hotarelor Imperiului, cu ocazia Războiului

1375 *Cercetări cu privire la preistoria zonei Hunedoara,* în „Corviniana”, IV, 1998, p. 23-29.

1376 Dorin Petresc, Olivian Goţiu, *Mânerău, evoluţia istorică a unei străvechi vetre de locuire din Ţinutul Hunedoarei,* Deva, 2006, p. 172-173.

austro-turc din anul 1788 când unități de cavalerie turcești au pătruns în Depresiunea Hațegului, arzând sate şi luând în captivitate femei şi copii. De asemenea, la începutul veacului al XIX-lea, grănicerii hunedoreni au participat la războaiele antinapoleoniene, luând parte la celebra bătălie de la Austerlitz, la 2 decembrie 1805[1377].

Între avantajele țăranilor grăniceri, menționăm şi pe acela de a-şi putea şcolariza copiii la şcolile constituite special pentru odraslele grănicerilor (cu limba de predare germană) ceea ce a contribuit la emanciparea acestora.

La răscoala din 1784 condusă de Horia, Cloşca şi Crişan, iau parte şi locuitori din câteva sate aflate în preajma Hunedoarei: Peştişu Mic, Peştişu Mare şi Buituri[1378].

După destrămarea Imperiului Austro-Ungar şi Unirea Transilvaniei cu România (1918) satele hunedorene parcurg o perioadă de prosperitate, curmată însă de cel de Al Doilea Război Mondial. O perioadă şi mai dificilă în viața lor o reprezintă *colectivizarea agriculturii*. Fiind harnici şi buni lucrători ai pământului, oamenii au acceptat cu durere înscrierea în CAP.

Aşezările. În subzona Hunedoara distingem două tipuri de aşezări: *sate adunate*, tip specific localităților agricole şi *sate răsfirate de-a lungul văilor*. De menționat că patru dintre localitățile aşezate pe Valea Cernei, în amonte de Hunedoara – Cinciş, Cerna, Moara Ungurului şi Baia lui Crai – şi-au schimbat vatra ca urmare a amenajării lacului de acumulare Cinciş, în deceniul şapte al secolului al XX-lea, lacul devenind sursa de alimentare cu apă a Combinatului Siderurgic Hunedoara. S-a constituit astfel un singur sat, Cinciş-Cerna, pe dealul Cinciş, sistematizat şi dotat cu o infrastructură corespunzătoare (rețea de apă curentă şi canalizare, gaz metan, electricitate, drumuri modernizate).

Foto 512 – Lacul Cinciş pentru amenajarea căruia au fost dislocate patru sate:
Cinciş, Cerna, Moara Ungurului şi Baia lui Crai

Ocupațiile tradiționale. Condițiile de mediu – pământul productiv de pe lunca Cernei şi păşunile întinse din apropierea pădurilor – au favorizat practicarea celor două ocupații principale: agricultura şi creşterea animalelor, încă de la înființarea satelor. Oameni destoinici, crescuți de părinți în spiritul bunelor tradiții, a cultului muncii, gospodarii din satele hunedorene obțineau recolte pe măsură, fiind adesea invidiați, dar şi apreciați, de pădureni, locuitorii din satele din Munții Poiana Ruscă. Aceştia, anual, coborau în perioada secerişului, pentru lucru *în pâine*,în satele subzonei Hunedoara, *de la țară*, adică de la şes; plata reprezenta un procent din recolta strânsă. Gospodarii acestor sate au fost printre primii care au folosit

[1377] *Ibidem*, p. 176-177.
[1378] Neculai Chirica, Viorel Răceanu, *Sub cerul purpuriu al Hunedoarei,* Hunedoara, 1976, p. 51.

mijloace mecanizate de muncă în agricultură: în perioada interbelică treieratul se făcea cu batoza acționată de motorul unui tractor care o şi tracta de la o gospodărie la alta sau dintr-un sat în altul.

O grijă la fel de mare ca aceea privitoare la lucrul pământului au acordat locuitorii acestei subzone şi creşterii animalelor, cu deosebire a vitelor mari, boi şi vaci. Unii dintre ei mai practicau şi negustoria de vite. Apropierea de oraş i-a determinat pe țărani să se ocupe şi de grădinărit, de cultura zarzavaturilor pe care le valorificau în piața agro-alimentară din Hunedoara, alături de alte produse obținute în gospodăria lor: lapte, brânză, ouă, păsări, miere etc.

Meşteşugurile țărăneşti. Două dintre meşteşuguri, *rotăritul şi fierăritul*, erau nelipsite în fiecare sat. Meşterul rotar făcea toate piesele carului, nu doar roțile. El era capabil să facă şi alte unelte agricole şi chiar să ridice o casă de lemn.

La rândul lui, fierarul era cel care „lega carul", îl „fereca" cu platbandă de fier (roțile, dricurile, osiile, leucile, loitrele), făcându-l rezistent şi durabil. El repara toate uneltele de metal folosite în gospodărie: topoare, seceri, sape, precum şi piesele din metal care intrau în componența plugului. O mare parte din activitate fierarul o dedica potcovitului animalelor folosite la muncă (*trăgători)*: boi, cai, vaci.

Foto 513 – Potcovitul animelelor

Zidăria este un meşteşug care se afirmă în satele din preajma oraşului încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, atunci când țăranii încep să-şi ridice case cu pereții din piatră sau cărămidă; cel mai adesea soclul este din piatră şi pereții din cărămidă. Până atunci predominau casele cu pereții din lemn sau din nuiele împletite, acoperite cu paie sau şindrilă, lucrate de dulgherii satelor.

Meşteşugurile casnice, țesutul şi cusutul au fost practicate de gospodinele din aceste localități până spre mijlocul secolului al XX-lea, femeile fiind cele care se ocupau şi de cultivarea inului şi a cânepii, de prelucrarea fibrelor obținute din aceste plante. Lâna se prelucra tot în gospodărie. Firele de in, cânepă şi lână se foloseau pentru țesutul pânzei din care se confecționau veşmintele şi celelalte piese destinate amenajării interiorului casei: ştergare de perete, covoare, fețe de masă, aşternuturi, cuverturi etc.

Instalații populare. Dintre instalațiile populare – mori, pive, vâltori, teascuri – folosite odinioară în aceste sate, mai dăinuie în prezent una singură: moara hidraulică de cereale din satul Valea Nandrului.

Gospodăria rurală. Gospodăria din satele subzonei Hunedoara prezintă asemănări cu gospodăriile țărăneşti de la şes, din județ, care se înscriu în tipul de gospodărie transilvăneană, având însă şi unele particularități determinate de faptul că majoritatea locuitorilor au lucrat, din perioada interbelică până la începutul secolului al XXI-lea, fie într-o unitate economică, fie într-o instituție din oraşul Hunedoara cei mai mulți ca angajați la Combinatul Siderurgic Hunedoara. Influențele urbane asupra gospodăriilor din satele subzonei Hunedoara se exprimă printr-o oarecare modernizare a locuințelor. Se adoptă noi

materiale de construcție (cărămidă, BCA, țiglă, tablă, tâmplărie termopan), o planimetrie dezvoltată şi finisaje exterioare bazate pe vopsele de ulei.

Mobilierul țărănesc specific secolului al XIX-lea a fost înlocuit, după Primul Război Mondial, cu mobilierul realizat de tâmplari, cumpărat din târg, iar după Al Doilea Război Mondial şi acesta a fost înlocuit, în cele mai multe case, cu mobilierul standardizat, tip bucătărie, dormitor, sufragerie. La fel, țesăturile tradiționale pentru amenajarea interiorului sunt înlocuite cu produse similare ca funcționalitate, dar realizate industrial. Foarte puține familii şi-au păstrat totuşi câte o încăpere din casa nouă, în stil tradițional.

Mulți dintre locuitorii acestor sate dețin, pe lângă gospodăria rurală, şi o locuință – casă sau apartament – la oraş. În calitate de gospodari în sat ei continuă activitatea specific țărănească: cultivă pământul, cresc animale, păsări, iar unii dintre ei s-au specializat în cultivarea zarzavaturilor.

În prezent, aceşti locuitori ai satelor din preajma Hunedoarei au un dublu statut: de săteni-orăşeni sau de orăşeni-săteni, depinde unde îşi petrec cel mai mult timp din an, la sat sau la oraş. Dacă familia este formată din două generații, perechea tânără, împreună cu copiii, locuieşte la oraş, unde unul sau ambii părinți au loc de muncă, cei tineri obişnuiesc ca în timpul liber să se întoarcă în sat, unde ajută perechea bătrână la muncile agricole.

Alimentația tradițională. Influența oraşului Hunedoara s-a răsfrânt şi asupra alimentației din satele vecine, în special asupra calității preparatelor. Fiind, în acelaşi timp, agricultori, crescători de vite şi lucrători în industria fierului, oamenii au avut posibilitatea să-şi asigure o hrană consistentă, bazată pe lactate, legume, carne, ouă, fructe, obținute în propria gospodărie.

O altă influență asupra gastronomiei locale provine de la populația maghiară stabilită în zonă. *Leveşul* (supa de găină cu tăiței de casă), *gulaşul* (mâncare de carne cu găluşte de făină sau cartofi, ceapă, ardei dulce şi iute), *popricaşul* (tocăniță de pui), *ratodul* (omletă din ouă amestecate cu făină de grâu şi lapte), *pancovele* (gogoşi), *doboşul* (prăjitură cu foi şi nuci) sunt rețete preluate de gospodinele românce de la cele maghiare.

Portul popular. Costumul tradițional al locuitorilor satelor hunedorene avea, în general, caracteristicile portului transilvănean.

Foto 514 – Femeie din satul Pestişu Mic în port popular local

Bărbații purtau cămaşă albă din pânză de in, cânepă sau bumbac, lungă până deasupra genunchilor, izmene largi, legate la pulpa piciorului cu cureluşe. Mijlocul şi-l încingeau cu chimir lat de piele, cei mai vârstnici, şi cu o curea, mai îngustă, cei tineri. Peste cămaşă purtau o vestă neagră. Se încălțau cu bocanci, eventual cizme. Opincile au fost abandonate mai devreme decât în zonele învecinate. Pe cap purtau, vara, pălărie de fetru, model urban şi iarna căciulă din blană de miel. Ca îmbrăcăminte de iarnă bărbații purtau *nădragi* (pantaloni din postav gros) şi suman scurt.

Portul femeilor era compus din cămaşă lungă, formată din *ciupag* (ie) *şi poale*. Mânecile şi pieptul cămăşii erau decorate discret cu motive geometrice cusute cu arnici colorat.

Costumul femeilor a fost influențat, mai mult decât al bărbaților, de portul etnicilor maghiari, care au locuit şi locuiesc încă în satele subzonei Hunedoara. S-au preluat fusta largă, şorțul şi laibăr din catifea. Sub influența celor două oraşe din apropiere, Deva şi Hunedoara, aceşti locuitori au fost printre primii din județ care şi-au abandonat portul tradițional, adoptându-l pe cel orăşenesc, mai întâi bărbații şi apoi femeile. Acest fenomen a avut loc pe la jumătatea secolului al XX-lea.

Foto 515 – Tineri maghiari din satul Răcăştie, Hunedoara, îmbrăcaţi în portul lor tradiţional

Obiceiurile. Interesant este că obiceiurile, atât cele calendaristice, cât şi cele din cicul vieții de familie, s-au păstrat mai bine decât celelalte forme de cultură tradițională, unele, într-o formă simplificată, dăinuind şi astăzi. Menirea obiceiurilor era de a ordona viața comunităților pe baza experienței dobândite de generațiile anterioare, experiență transmisă pe cale orală. Edificator pentru complexitatea acestor forme de cultură populară, pentru credințele şi mentalitatea celor care le practicau, încă în prima jumătate a secolului al XX-lea, este capitolul *Obiceiuri* din monografia comunei Mânerău, scrisă de preotul ortodox al satului Constantin Dăncilă, în anul 1922, monografie păstrată în manuscris la parohia satului Mânerău[1379].

Obiceiuri din ciclul vieții de familie

Naşterea. „La Botez: moaşa îngrijeşte de nepoată cu mâncare şi îi face lucrurile absolut necesare în economia casnică, 2, 3 ori 5 zile. Se face Molitva (preotul, n. n.) şi cu apa sfințită stropeşte casa şi căsenii, induce în scaldă (a copilului, n. n.) până la 40 de zile câtă puțină. Înainte de botez duce feciorul pe la grajdul vitelor, pe la plug, car şi unelte de economie, ca să fie harnic şi priceput. Pe fată o duce la război, la cusături, la culină, să fie harnică şi bună econoamă. Lumina de la botez o aprinde la scăldat până la 40 zile. Pun la noul născut semn pentru deochiu. La 3 zile, seara, pune blid nou pe masă cu apă şi 9 linguri noi, pentru ursitori, cinstindu-le şi cu câte un ban de argint pe fundul blidului, cu care apoi cinstesc pe

1379 Dorin Petresc, Olivian-Marius Goţiu, *op. cit.*, p. 405-406.

Moaşa. Nănaşa face scutec şi toate celelalte hăinuțe finului, cu care care îl îmbracă la botez. La botez aprind 2 lumânări să fie cu soț în lume”[1380].

Nunta. „La cununie ştiu multe, au un tipic întreg din care nu lasă nimic. Nu se cunună decât dumineca şi joia, ca zile cu noroc. La biserică merg cu alai, cu care cu câte 4 boi şi nu se întorc niciodată pe calea pe care au mers. Țin mult la orațiile prin care se cere mireasa, iar când vin de la cununie, mirele şi mireasa stropesc cu grâu pe oaspeții din casă şi din curte. Merg apoi amândoi – mirele şi mireasa – ducând un ciubăraş cu apă, şi înconjoară de trei ori o ultoaie tânără de măr ori păr şi după ce stropesc pe toți nuntaşii, o varsă la rădăcina pomului. După cină, depunând mireasa cununa, muierile o *înconcenează* şi joacă *bertița*, la care joc, toți plătesc. Neamurile şi cei chemați toți aduc cinste în mâncări şi băuturi şi miresei năframe frumoase”[1381].

Înmormântarea. „Pe mort îl spală, crezând că la a doua venire, când vor învia, cel nespălat va rămâne urât şi murdar şi sufletul nu îl va primi bucuros. Pun lumânări ca să fie luminat sufletul şi la lumină să meargă. Aprind tămâie, cu miros sfânt, sufletul să meargă la Dumnezeu şi cel necurat să fugă de tămâie. Pun rug în copârşeu în aducerea aminte de cununa de spini a Domnului. Induc în gura mortului pietricele albe, ca în caz de a se strica să mănânce pe acelea şi pe rug, să nu-i mânânce pe ei. Sunt de credință că dacă pielea mortului e spartă, nu se poate strica şi umfla. De aceea îl împung cu o secere rea ori cu un piron şi aşa îl îngroapă. Are acest obicei partea bună că se constată adevărata moarte”[1382].

Obiceiurile calendaristice

În ceea ce priveşte *obiceiurile calendaristice* întâlnim aceleaşi interferențe între religie, magie şi cunoştințe empirice.

La Sântoader fetele se spălau pe cap cu fiertură de *iederă* şi *fonfiu* în credința că şi părul lor va creşte lung ca iedera (magie prin contagiune)[1383].

Fiind sate agricole, locuitorii practicau ritualuri agrare când începeau aratul (*prima zi de plug)*, când holdele dădeau în pârg şi când se strângea recolta, la seceriş. Cel mai îndrăgit obicei la care luau parte alături de săteni, rudele, prietenii şi tineretul din satele vecine era ***Nedeia***. Acest obicei se desfăşura, ca şi la Pădureni sau în Țara Haţegului, ori la Ruga din Banat, conform unui calendar local. Fiecare sat avea o zi fixată pentru această sărbătoare:

- Peştişu Mic – luni după Paşti;
- Josani şi Cinciş – dumineca Rusaliilor;
- Mânerău – lunea Rusaliilor;
- Peştişu Mare – Sânpetru (29 iunie);
- Răcăştie – Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul (29 august).

Nedeia se desfăşura după acelaşi scenariu: ziua respectivă începea cu slujba de la biserică, urmată de ieşirea credincioşilor cu odoarele bisericeşti în câmpul cultivat, unde preotul sfințea apa cu care erau stropite apoi holdele şi casele gospodarilor, în credința că astfel vor fi apărate de calamitățile naturale. Prapurii bisericii erau împodobiți cu cununi din spice de grâu şi albăstrele, împletite de femei. Urmau apoi mesele festive pregătite în fiecare familie, la care erau invitați oaspeți. Cine avea cei mai mulți musafiri se considera a fi cel mai de vază gospodar. După masă toți – gazde şi musafiri – se deplasau la *jocul Nedeii*, organizat în curtea unei case, apoi la birtul sătesc şi, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, la căminul cultural. Muzicanții erau din sat sau aduşi din împrejurimi. Instrumentul de bază a fost o perioadă îndelungată, vioara. Ca jocuri erau cele care se dansau duminica: *Lina*, *Învârtita*, *Bătuta*[1384]. Existau în cadrul Nedeilor particularități specifice fiecărui sat. De exemplu la Mânerău în dimineața Nedeii se scăldau vitele în apa din păşunea de jos, proprietarii animalelor împleteau coronițe din flori de

---

1380 *Ibidem*, p. 405.

1381 *Ibidem*, p. 405-406.

1382 *Ibidem*, p. 406.

1383 Zenovia Demeter, *Peştişu Mare, Monografie,* Deva, 2002, p. 65.

1384 La iniţiativa unui fiu al satului Mânerău, inginer Olivian Goţiu, aceste melodii de joc, alături de altele care se cântau în localităţi mai apropiate, aflate acum în repertoriul tarafului *Românaşul* al Liceului de Muzică şi Arte Plastice „Sigismund Toduţă” din Deva, dirijor Ovidiu Demea, au fost stocate pe suport electronic, realizându-se astfel o monografie muzical-folclorică a Văii inferioare a Cernei: *De la Mânerău la Sântandrei.* CD-ul rezultat, imprimat la studioul Bell-Sound, din Deva, 2005, conţine 17 melodii reunite sub titlul *Nedeea din bătrâni.*

sânziene, floarea grâului, margarete şi le puneau la coarnele vitelor, „... pentru că în această zi de Nedeie, totul trebuie să fie curat: omul, gospodăria, vitele”[1385].

Unele obiceiuri au fost împrumutate de români de la etnicii maghiari, de exemplu balurile, în special *Balul strugurilor* care se organiza toamna în fiecare sat.

La Peştişu Mare, unde jumătate din populație era de origine maghiară, românii participau, alături de maghiari şi la *Maialuri*, petreceri mari, cu muzică, dans, întreceri sportive etc. organizate în anumite duminici, din perioada mai-octombrie[1386].

Obiceiul **C*olindatului la Crăciun***, cel care aduce bucurie în casele gospodarilor, practicat odinioară în fiecare localitate, s-a păstrat în satele Josani, Nandru, Valea Nandrului până în zilele noastre. Important este faptul că în cetele de colindători, formate din câte 15-20 de membri, majoritatea o constituie tinerii cu vârsta cuprinsă între 15 şi 30 de ani. Conform tradiției, aceştia au învățat colindele de la generația în vârstă, asigurând astfel continuitatea obiceiului şi autenticitatea repertoriului.

Având acest patrimoniu cultural la îndemână, Primăria comunei Peştişu Mic a inițiat în anul 2010 o manifestare etno-folclorică de amploare, cunoscută sub denumirea „Datini de Crăciun”, care este organizată, prin rotație, în fiecare sat al comunei, în duminica precedentă Crăciunului. Participă cetele de colindători, rapsozii şi dansatorii din satele aparținătoare comunei, inclusiv taraful. Este o încercare reuşită de valorificare a tradițiilor strămoşeşti de iarnă, oferind posibilitatea generației tinere să le cunoască şi să le aprecieze cum se cuvine.

1385 Informator Soica Gheorghe a lui Hoandea, din Mânerău, 64 de ani (2006), apud Dorin Petresc, Olivian-Marius Goţiu, *op. cit.*, Deva, 2006, p. 325.

1386 Zenovia Demeter, *op. cit.*, p. 68.

ASPECTE PRIVIND PRESA HUNEDOREANĂ ÎN PERIOADA 1876-2011

Deşi nu a avut anvergura şi vigoarea presei din alte județe transilvane, precum Braşov, Sibiu, Cluj, Arad, chiar de la apariția ei presa hunedoreană a reuşit să oglindească atât realitățile județului, cât şi principalele evenimente din afara spațiului hunedorean. În a doua jumătate a secolului XIX se înregistrează o adevărată efervescență în ceea ce priveşte tipărirea de ziare, reviste, almanahuri în principalele oraşe din județ, în mod deosebit la Orăştie, care a fost un adevărat focar de propagare a presei româneşti într-o perioadă extrem de importantă pentru mişcarea națională a românilor transilvăneni.

Nu este deloc întâmplător faptul că Orăştia a îndeplinit rolul de cel mai important centru al presei hunedorene, de vreme ce aici a apărut *Palia*, în anul 1582, în Tipografia diacului Şerban Coresi, „rod al colaborării a cinci cărturari români ardeleni (Mihai Tordaş, Ştefan Herce, Efrem Zecan, Moise Pestişe şi Achirie)"[1387].

Palia de la Orăştie este prima traducere românească a Vechiului Testament. Cuprinde primele două cărți ale *Vechiului Testament*: *Bitia* (*Geneza*) şi *Ishod* (*Exodul*). În predoslovie apare pentru prima dată cuvântul român, şi nu rumân, ca până atunci. „În urma intensei propagande calvine, precum şi a mişcării generale de românizare a cultului, caracteristic secolului al XVI-lea, un grup de clerici cărturari a tradus *Pentateucul maghiar* al lui Heltai Gaspar (1551), folosind şi versiunile latine şi slavone ale *Bibliei*"[1388]. Aceste traduceri au fost realizate de Mihail Tordaşi, episcop al Ardealului, Ştefan Herce, „propovăduitorul Evangheliei" în Sebeş, Efrem Zacan, dascăl în Sebeş, Moise Peştişel, „propovăduitorul Evangheliei" din Lugoj şi Archirie, protopopul Hunedoarei.

Foto 516 – Monumentul Paliei din centrul municipiului Orăştie, cioplit în marmură albă de Ruşchița de sculptorul Nicolae Adam

Palia de la Orăştie a adus o importantă contribuție la formarea limbii române literare, o limbă care să fie înțeleasă de românii din toate ținuturile. Este important de amintit faptul că în Predoslovia

[1387] Rodica Andruş, *Periodice hunedorene din colecţiile Muzeului Judeţean Deva (1876-1948)*, în „Sargetia", XVIII-XIX, 1984-985, p. 404.

[1388] *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, Bucureşti, 1979, p. 655.

Paliei este menționat pentru prima dată cuvântul „român” şi nu „rumân”, ca până atunci, ceea ce dovedeşte dorința traducătorilor şi a celor doi tipografi de a sublinia originea romană a poporului român: „ceste cărți (...) le-am scris voo, frați români. Şi le cetiți, că veți afla intru eale mărgăritariu scumpu şi vistieriu nesfârşit (...)”[1389].

Cu astfel de premise, a fost firesc ca Orăştia să devină un important centru al presei transilvănene. Tipografiile au jucat un rol deosebit în promovarea unei intense activități publicistice. La Orăştie, după prima tipografie a diacului Şerban Coresi (1582), abia după trei sute de ani, în 1850, începe să funcționeze a doua tipografie din oraş, proprietatea germanului August Nagel, preluată în 1865 de Fuhrmann Karoly[1390].

În anul 1888, la Orăştie se înființează Tipografia românească „Minerva”, de sub ale cărei teascuri au apărut cele mai importante ziare româneşti din oraş şi din județ. Este interesant de amintit că în ultimul deceniu al secolului XIX, unul dintre tipografi era P. P. Barițiu, nepotul patriotului şi cărturarului George Barițiu. În anul 1902, tipografia se transferă la Hunedoara.

Foto 517 – Pagină de publicitate în presa vremii

A doua tipografie românească din Orăştie a fost Tipografia „Nouă”, devenită Tipografia „Libertatea”, după numele importantului ziar omonim pe care îl tipărea. A fost „una dintre cele mai bine organizate dintre tipografiile româneşti din Transilvania acelei epoci”[1391] care avea în dotare o maşină ce tipărea în două culori deodată. Un rol important l-a avut şi Tipografia „Solia Dreptății”, proprietatea Băncii „Ardeleana”. În perioada interbelică, la Orăştie a funcționat Tipografia „Lumina” (1936-1939). Este demn de menționat faptul că în anul 1911 apăreau la Orăştie 6 periodice româneşti, fapt cu atât mai important cu cât în acelaşi an, la Sibiu, puternic centru cultural transilvănean, apăreau 7 publicații, la Budapesta, 5, la Arad şi Blaj, 4, la Braşov şi Caransebeş, 2 publicații[1392]. Efervescența vieții publicistice din Orăştie la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX a avut un impact deosebit asupra populației județului Hunedoara, ziarele şi revistele orăştiene fiind citite cu mare interes. **La Orăştie a apărut, la 1/13 ianuarie 1895, primul ziar românesc din comitat, *Revista Orăştiei*,** având ca subtitlu „Foaie culturală, socială, economică şi literară”.

În celelalte oraşe din județul Hunedoara au apărut ziare şi reviste, dar publicațiile tipărite nu au avut importanța, anvergura şi impactul presei din Orăştie. Au existat, de asemenea, tipografii în fiecare oraş hunedorean. Astfel, la Deva, la sfârşitul secolului XIX întâlnim tipografiile Hirsch Adolf, Kroll

1389 *Pagini de limbă şi literatură română veche*, Bucureşti, 1964, p. 53.
1390 Iliescu Ion, Istrate Tiberiu, *Orăştie 750 de ani*, Deva, 1974, p. 158.
1391 *Ibidem*, p. 159.
1392 *Orăştie 775*, Deva, 1999, p. 154.

Gyula, Laufer Vilmos; la Hunedoara funcţiona Tipografia „Iosif Wachter”; la Petroşani, tipografiile Figuli Antal, Steiner Roza; la Haţeg, Tipografia „Mester Janos”, iar la Brad Tipografia „Francisc Roth”.

În comitatul Hunedoara, în anul 1876 s-a tipărit primul ziar *Hunyad. Vegyes tartalmú megyei hetiközlöny* (Hunedoara. Magazin săptămânal de ştiri), care a apărut la Deva, în limba maghiară.

În perioada interbelică, realităţile hunedorene încep să fie reflectate în paginile ziarelor centrale din Bucureşti şi prin intermediul unui număr destul de mare de corespondenţi locali. Astfel, în anul 1936, existau următorii corespondenţi locali la presa bucureşteană: Dobre Ioan, funcţionar la Prefectura Judeţului Hunedoara, la *Universul* şi *Curentul*; Ilea I. Teodor, ziarist, la *Dimineaţa* şi *Adevărul*; Jula Sabin, director al Şcolii din Simeria, la *Universul*; Morţun Ioan, învăţător din Simeria, la *Curentul*; Köler Koloman, fără ocupaţie, la *Dimineaţa*; Florea Nerva, preot ortodox din Hunedoara şi profesor la Gimnaziul de băieţi, la *Curentul*; Baciu Ioan, directorul Şcolii primare din Răcăştie, la *Universul* şi *Dimineaţa*; Munteanu Eugen, pensionar din Orăştie, la *Universul*, *Curentul* şi *Dimineaţa*; Moţa Ioan, protopop ortodox, la *Universul* şi *Libertatea*; Bora Valer, profesor de liceu din Orăştie, la *Sfarmă piatră*; Taloescu Vasile, directorul Băncii Populare din Petroşani, la *Universul*, *Curentul*, *Credinţa*; Braica Petru, măcelar în Petroşani, corespondent la *Dimineaţa*, *Adevărul*, *Zorile* şi David Ioan, profesor din Haţeg, corespondent la *Universul*.

Publicaţiile din comitat / judeţ, apărute în perioada 1876-1989, sunt grupate tipologic după tematica dominantă, dar nu se poate face, totuşi, o delimitare foarte strictă între publicaţii politice, economice, sociale, literare etc. O prezentare cronologică, sintetică a presei hunedorene – românească şi maghiară – oferă informaţii preţioase despre viaţa politică, economică, socială şi culturală a zonei de care ne ocupăm.

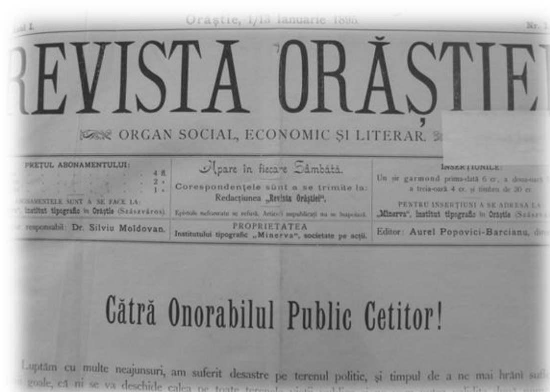
CRONOLOGIA PRESEI HUNEDORENE

PRESA ROMÂNEASCĂ

PUBLICAŢII CU ORIENTARE POLITICĂ

Anul 1895

Ianuarie, 1/13. Orăştie: apare *Revista Orăştiei*. Foaie culturală, socială, economică şi literară, **primul ziar în limba română apărut în judeţul Hunedoara**. În editorialul primului număr, „Către onorabilul public cetitor”, se arată că acest ziar apare „cu scopul de a apăra interesele economice şi culturale ale poporului român, desvoltînd în popor gustul de cetire şi ţinîndu-l astfel în curent cu afacerile ce-l privesc”. A avut o apariţie săptămânală (în fiecare sâmbătă).

Orăştie, 1/13 Ianuarie 1895.

REVISTA ORĂŞTIEI

ORGAN SOCIAL, ECONOMIC ŞI LITERAR.

PREŢUL ABONAMENTULUI:

Apare în fiecare Sâmbătă.

Corespondenţele sûnt a se trimite la: Redacţiunea „Revista Orăştiei”.

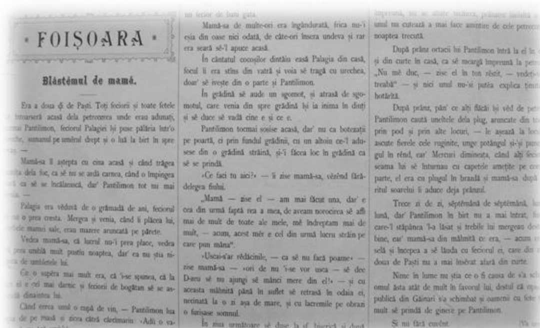
PROPRIETATEA Institutului tipografic „Minerva”, societate pe acţii.

Responsabil: Dr. Silviu Moldovan.

Editor: Aurel Popovici-Barcianu

Către Onorabilul Public Cetitor!

Luptăm cu multe neajunsuri, am suferit desastre pe terenul politic, şi timpul de a ne mai hrăni ...

FOIŞOARA

Blăstămul de mamă.

Foto 518, 519 – Primul număr şi suplimentul *Foişoara* ale *Revistei Orăştiei*

A apărut până la 25 decembrie 1899 / 5 ianuarie 1900. Apariţia acestei publicaţii a fost „salutată cu bucurie de *Gazeta Transilvaniei* şi *Familia*[1393]. Editor şi director a fost Aurel Popovici-Barcianu, proprietarul Tipografiei Minerva din Orăştie; redactori-responsabili: dr. Silviu Moldovanu, avocat,

[1393] Iliescu Ion, Istrate Tiberiu, *op. cit*, p. 160.

(1895), urmat de Ioan M. Corvin (1896), Ioachim Munteanu (1897), Petru P. Barițiu (1897). Ziarul avea deviza „Libertate, egalitate, frățietate”. Proprietar: Institutul Tipografic „Minerva” Orăştie, „societate pe acții”. Administrația: str. Berăriei nr. 8; Format: 31,5 x 47 cm. Prețul unui abonament pe un an, 4 florini, 2 florini pe o jumătate de an şi un florin pe un trimestru. De la numărul 45 din 4 noiembrie 1895, revista va apărea cu cauțiune şi se va angaja deschis în dezbateri de natură politică, plasându-se pe linia Partidului Național Român. Din al doilea an de apariție, devine „foaie politică comitatensă”, **prima foaie politică din comitatul Hunedoara**, şi intră în polemică cu *Tribuna* de la Sibiu „pentru a sprijini punctul de vedere al lui E. Brote şi V. Lucaciu, mai radicali în politica activistă”[1394]. Revista publica articole menite să sprijine lupta românilor ardeleni pentru identitate națională, emancipare socială, politică şi culturală.

Avea o rubrică literară intitulată „Foişoara”, după modelul francez, „Feuillette”, unde se publicau poezii semnate de: Ileana de sub Codru, Elena din Ardeal, Ion Gorun, A. Stavri, Radu D. Rosetti, Cornelia din Moldova, G. Murnu, D. Nenu, N. Rădulescu-Niger, Petre Liciu, Sebastian Stanca, Ioan Scurtu. Proză semnează: N. Mihăiescu-Nigrim, Georgiu Stoica, G. Cătană, Em. Grigoriță. Erau preluate din alte reviste poezii semnate de George Coşbuc, Veronica Micle, Iulia Haşdeu, Traian Demetrescu, Şt. O. Iosif, Al. Vlahuță, scriitori de dincolo de Carpați care erau astfel cunoscuți în această parte a Transilvaniei. S-au publicat şi numeroase traduceri din literatura universală, din creația unor scriitori ca Heine, Guy de Maupassant, Mérimée (nuvela „Mateo Falcone”), Tolstoi, Anatole France, Zola. Au mai semnat în coloanele revistei: Fr. Hossu-Longin, Ilarie Chendi, C. Bogdan-Duică, Sofia Nădejde. *Revista Orăştiei* a rezervat spații ample folclorului şi tradițiilor româneşti din zonă, a militat pentru emanciparea şcolii şi a învățământului românesc în perioada premergătoare Unirii. A tipărit colecția „Foițe alese”, în două numere, aprilie şi respectiv august 1897, care cuprindea culegeri de texte literare de diverse specii, menite să cultive gustul pentru lectură în rândul populației româneşti. A apărut doar cinci ani, pînă în 1899.

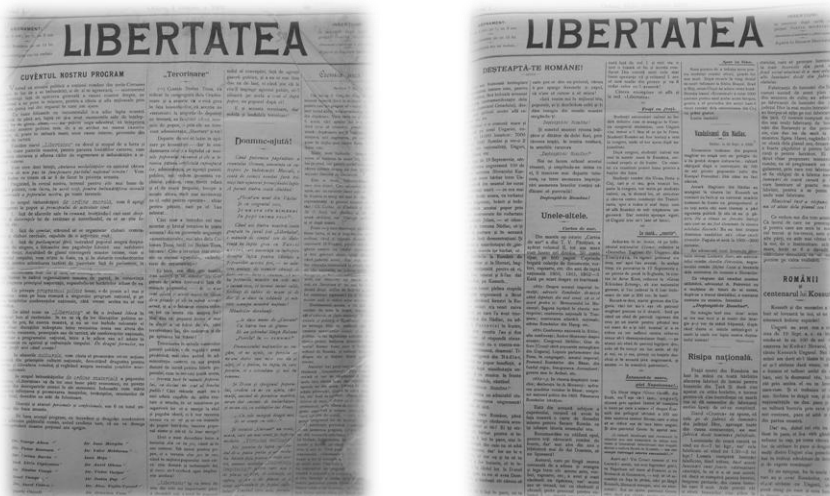
După 1989, au fost reluate două serii: *Revista Orăştiei II* (februarie 1990), sub redacția lui Gabriel Petric şi Florin Drăghiciu, redactor-şef, adjunct şi redactorii: Petre Baciu, Viorel Cugerean, Mihaela Roşca, Valentin Lădar, cu numeroase traduceri din scriitori francezi contemporani şi *Revista Orăştiei III* (februarie 1997), publicație culturală a Despărțământului ASTRA - Orăştie, avându-i în comitetul de redacție pe Florin Drăghiciu, Nicolae Adam, Mădălina Kadar, Miron Simedrea, Alexandru Surda, Aurel Ursu, cu articole axate pe viața culturală a Orăştiei la sfârşitul mileniului II.

Anul 1901

Decembrie, 19 / 1902, ianuarie, 1, Orăştie: apare *Libertatea*, „foaie națională politică”, ziar social-informativ cu apariție săptămânală (în fiecare sâmbătă). „În scopul declanşării stării de spirit pentru activitatea parlamentară a românilor din Ardeal, un grup de 32 de intelectuali români întrunindu-se la Orăştie au hotărât întemeierea unei gazete în care au publicat un manifest având ca obiectiv scopul mai sus amintit”[1395].

Printre intelectualii care au fondat *Libertatea* s-au numărat: Ilarie Chendi, Ioan Moța, dr. Iustin Pop, Alexandru Vaida-Voievod, Aurel Vlad. Redactor şi editor: Ioan Moța, apoi Ioachim Munteanu, Iulius V. Ioanovici, N. Oprişoiu, Şt. Popp, Savu Roman, I. Adam, C. Şandru, Pompiliu Albu etc. Tipografia „Minerva” (Libertatea) Orăştie. Abonamentul pe an, 6 coroane (în primul număr), pentru România, 15 lei. A dorit să fie o tribună liberă şi să militeze „pentru schimbarea tacticei de pasivitate față de parlament, în activitate”. Ca orientare politică, a susținut linia Partidului Național Român. **A fost ziarul cu cea mai îndelungată perioadă de apariție, până în 1941, deci 40 de ani**. Avea rubrica literară intitulată „Foița”, unde se publicau texte semnate de: G. Coşbuc, Al. Cazaban, Ilarie Chendi, G. Bogdan-Duică, Al. Vlahuță, Şt. O. Iosif, Victor Vlad-Delamarina, Zaharia Bârsan, I. L. Caragiale, G. Panu, Elena din Ardeal. A avut şi numeroşi colaboratori din Orăştie şi din județul Hunedoara: Victor Bontescu, Gavril Todica, Sebastian Bornemisa, Ioan Mihu, Vasile Osvadă. Între 11/29 octombrie 1915 şi 4/17 august 1916 în timpul Primului Război Mondial, a apărut la Bucureşti, cu titlul *Libertatea din Ardeal*, *foaie națională poporală*.

[1394] *Ibidem*, p. 161.
[1395] *Ibidem*, p. 162.

LIBERTATEA

CUVÊNTUL NOSTRU PROGRAM

„Terorisare"

Doamne-ajută!

LIBERTATEA

DEȘTEAPTĂ-TE ROMÂNE!

Unele-altele.

Risipa națională.

ROMÂNII și centenarul lui Kossuth

Foto 520, 521 – Primul număr
şi numărul 40 ale ziarului *Libertatea*

Între 3 august şi 6 septembrie 1917, apare la Cleveland, Ohio, SUA, cu titlul *The Liberty*.

După o mică întrerupere produsă în anii 1916 şi 1917, revine la Orăştie începând cu 13/26 decembrie 1918. Directori au fost: Iulian V. Ivanovici, Nicolae Oprişiu. Comitetul de redacție era format din: C. Baicu, I. Branga, S. Fleşeriu, I. Ienea, Octavian Sglimbea, dr. Aurel Vlad, Gavril Todica, din 1938, Ioan Moța.

TOVĂRAȘIA

Apare tot a doua Duminecă.

...LE, RAZIMUL ECONOMIEI!

Asigurarea economilor contra paguberlor în vite!

Orăștie, la 15 Iunie n. 1922.

Anul XIII. (Seria II).

Plugarul luminat

Director: Ioan S. Ordeanu

Inceputul împărții de pământ.

Povețe.

Foto 522, 523 – Suplimentele *Tovărăşia*
şi *Plugarul luminat* ale ziarului *Libertatea* din Orăştie

„*Libertatea* a luptat pentru dreptul românilor, ducând această luptă în împrejurări grele. (…) A avut un viu răsunet lupta sa pentru sprijinirea deputaților români în Dieta de la Budapesta, în alegerile de la Dobra şi Orăştie, în problemele economice ale Transilvaniei etc.”[1396].

A editat o serie de suplimente pe diverse teme (literatură, economie, divertisment) scrise într-un limbaj accesibil tuturor categoriilor de cititori: *Tovărăşia, Foaia interesantă, Bobârnaci, Spicuiri economice, Plugarul luminat.*

1396 *Ibidem*, p. 163.

Libertatea a fost o publicație care a avut un rol important în înfăptuirea Unirii de la 1918, în consolidarea tânărului stat unitar român, în trezirea conştiinței naționale a românilor transilvăneni. A avut abonați şi în alte țări: Austria, Ungaria, Bosnia, America, Rusia, Germania, chiar Africa de Sud[1397].

Anul 1906

Februarie, 15. Petroşani: apare *Adevérul* (Glasul poporului), gazetă a Partidului Social Democrat Român din Ungaria cu apariție săptămânală. Pe frontispiciu se menționează: „foaie pentru poporul muncitor român din Ungaria". În numărul din 15 februarie 1906, se publică un apel de organizare „către robii Munților din Petroşani-Lupeni". Numărul din 1 august 1913 a publicat manifestul intitulat „Către muncitorii băieşi din Ungaria", cu foarte mare ecou printre minerii din întregul Ardeal cărora li s-a difuzat clandestin acest număr. Minerii români primeau ziarul sub formă de abonament, prețul lui fiind plătit drept cotizație sindicală.

Anul 1918

Noiembrie. Hațeg: apare *Țara Hațegului* (1919-1920) Organ al Sfatului Național Român, sub îngrijirea părintelui Silvaş Leon J. Manu. Apare până în 1920, tipărit la Tipografia „Bardi" Hațeg.

După Unirea de la 1 Decembrie 1918, presa românească din Transilvania, deci şi din județul Hunedoara, cunoaşte o puternică înflorire, în perioada interbelică fiind publicate „numai la Deva, 50 de periodice, dintre care 8 în limba maghiară şi 42 în limba română, cu o durată mai mică sau mai mare de apariție"[1398].

Anul 1919

Iunie, 29. Deva: apare *Curierul Hunedoarei*, organ național săptămânal şi monitor oficial județean. A apărut până în 21 septembrie 1919. Redactor-responsabil: dr. Iustin Pop. Proprietar-editor: Iuliu Kroll. Tipărit la Tipografia „Iuliu Kroll", Deva. Anul 20 cor., nr. 40 fil.

Octombrie, 5. Deva: apare *România liberă*, „ziar național". Se editează sub conducerea unui comitet. Apare miercuri şi duminică. În perioada 9-30 mai 1920, apare de trei ori pe săptămână, de la 1 august 1920, o dată pe săptămână. De la 23 iunie 1920, apare cu subtitlul „Ziar național politic"; de la 25 septembrie, 1921, cu titlul *România* (vezi) şi cu acelaşi subtitlu. Redactor: dr. Petru Groza (de la 6 noiembrie 1919 la 1 ianuarie 1920; director-proprietar, de la 7 ianuarie la 9 mai 1920). Redactor şi director: prof. Dante Gherman. Redactori-responsabili: A. Mănciulescu (17 octombrie 1920-24 iulie 1921) şi Laurențiu Curea (7 august 1921; redactor, de la 21 august acelaşi an). Colaboratori: I. Modreanu, N. Ghinea, D. Mariş, N. Haneş, I. Mihu (la 20 noiembrie 1919). Au apărut şi texte semnate de Nicolae Iorga. Tipografia şi legătoria „Adolf Hirsch", Deva. Abonamentul pe un an costa 60 de coroane, iar prețul unui număr era 40 de fileri. La 5 februarie 1922, se anunță că va apărea la Cluj, ca organ al Partidului Poporului.

Anul 1921

Iunie, 16. Orăştie: apare *Solia dreptății*, organ național independent, apoi oficios al Partidului Național Țărănesc. Avea apariție săptămânală (în fiecare joi). Proprietar: dr. Aurel Vlad (din 1922); Director: dr. Aurel Vlad (în 1936, dr. Ioan V. Todea); redactor-responsabil: Aurel Munteanu. Editor şi redactor: dr. S. Câmpan. Colaboratori: Ioan Solomon, dr. Eugen Munteanu, prof. Pitaru Ioan, Bura Ioan, Coriolan Bărbat, Sofia Nădejde. S-a tipărit la tipografiile „Libertatea" şi „Solia Dreptății" din Orăştie. Format 29 x 41,5 cm. Prețul unui abonament pe un an era de 50 lei, prețul unui număr era de 1 leu. Administrația: Orăştie, str. Ghe. Barițiu, „casele dr. Aurel Vlad, jos în colț"; în 1922: str. Apei, nr. 7. Între 4 aprilie 1923 şi 25 iunie 1924, fuzionează cu *Gazeta Hunedoarei*; cu numerotare continuă. De la 17 iulie 1924 se scindează şi fiecare ziar revine la titlul inițial. Avea rubrici de poezie intitulate *Grădina Soliei* şi *Foița Soliei*, prin care erau stimulate „cele mai frumoase poezii scrise de țărani". A apărut până în anul 1940, când a devenit organ al Frontului Renaşterii Naționale (până în septembrie). Director-responsabil: Cornel Mihăilă.

Septembrie, 25. Deva: apare *România*, „ziar național politic". Apare săptămânal („în fiecare duminecă") până în 5 februarie 1922.

Anul 1922

Februarie, 14-18. Deva: apare *Dreptatea*, organ al Partidului Național Liberal din județul Hunedoara. Apare de două ori pe săptămână; din 19 iunie 1922, apare săptămânal. Director politic: D.

[1397] *Ibidem*, p. 164.

[1398] Ion Ardeleanu, *Bibliografia oraşului Deva. Periodice apărute în perioada interbelică*, în „Sargetia", XI-XII, 1974-1975, p. 419-421.

Marinescu. Apare sub îngrijirea unui comitet. Din 1926, are un supliment economic. S-a tipărit la Tipografia „Libertatea" din Orăştie; între 19 iunie 1922 şi 17 iunie 1923, la Tipografia „Gutenberg" SA din Bucureşti; din 24 iunie 1923, la Imprimeria „Fundaţiei Culturale Principele Carol", Bucureşti. La 21 iunie 1925, apare din nou la Deva, la Tipografia „V. Laufer". Redacţia şi administraţia: Clubul liberal, Deva, str. Regina Maria, nr. 19. Costul unui abonament anual era 50 de lei. Articolele erau semnate cu iniţiale, pseudonime sau fără semnătură. În 1945, reapare sub conducerea unui comitet prezidat de Iuliu Nasta, director fiind Mircea Oprea şi redactor-responsabil, dr. Viorel Ciocan.

Anul 1923

Aprilie, 4. Deva: apare *Solia dreptăţii şi Gazeta Hunedoarei*, organ al Partidului Naţional Român, format prin fuziunea dintre *Solia dreptăţii* şi *Gazeta Hunedoarei*. Director politic: dr. Aurel Vlad; Editor şi redactor: dr. Simion Câmpan. Tipografia „V. Laufer", Deva. Săptămânal. Colaboratori: Ion Agârbiceanu, Ion Pillat, Liviu Rebreanu, Ion Minulescu, Al. Cazaban, Victor Eftimiu, Volbură Poiană. A reflectat în paginile ei evenimente culturale mai importante organizate de Despărţământul ASTRA Orăştie. A apărut cu această denumire până în 25 iunie 1924.

Anul 1926

Deva: apare *Ţărănimea*, organul Partidului Ţărănesc din judeţul Hunedoara. Redactor-responsabil: Ion Sînzian. Tipografia „V. Laufer". A avut periodicitate săptămânală. A apărut până în 1929.

Orăştie: apare *Frăţia*, „organ politic" al Partidului Naţional Român. Director: Silviu Dragomir. Redactor: Valeriu Bora. Tipografia „Libertatea" din Orăştie; de la numărul 23/1926, Tipografia Deva. În ciuda orientării politice declarate, publică cu precădere texte literare semnate de mari scriitori precum Mihail Sadoveanu, Ion Agârbiceanu, Ion Creangă şi studii despre aşezările româneşti din zonă.

Orăştie: apare *Frăţia*, organ politic naţional. Director: profesorul Silviu Dragomir. Redactor: Valeriu Bora. Tipografia „Libertatea" din Orăştie; de la numărul 23/1926, Tipografia Deva. Printre semnatarii de texte îi întâlnim şi pe Mihail Sadoveanu („Poveste veche", în numărul 29/1926), Ion Agârbiceanu („Un pas greşit", în numerele 33-34/1926).

Anul 1927

Septembrie, 15. Deva: apare *Gazeta voluntarilor*, „organ oficial al Asociaţiunii foştilor voluntari din judeţul Hunedoara". Apare de două ori pe lună, iar de la numărul 18, o dată pe lună. Nu are casetă redacţională. Redactor, între 1928 şi 1930: Simion Cîmpan. Apare până în 1930. Are formatul unei foi cu două pagini.

Anul 1930

Deva: apare *Voinţa*, organ săptămânal al Partidului Poporului din judeţul Hunedoara. Fondator: dr. Petru Groza. Redactor: Victor Şuiaga. Tipografia „Decebal", Deva.

Anul 1931

Deva: apare *Mizeria*, ziar editat la Deva, în ilegalitate, de către Comitetul de acţiune al PCR. A fost editat în paralel cu ediţia omonimă în limba maghiară, *Nyomor*. A apărut până în 1943.

Deva: apare *Unirea naţională hunedoreană,* „organ pentru propagandă electorală". Periodicitate săptămânală. Redactorul nu este menţionat. Tipografia Judeţeană Deva.

Mai, 20. Orăştie: apare *Garda de fier*, număr special, „ziar pentru alegeri al organizaţiei care candidează cu numirea Gruparea Corneliu Z. Codreanu". Editor responsabil: Ion I. Moţa. Două pagini, format mare. Se trimite gratuit. Redacţia şi administraţia: Orăştie, fără altă indicaţie.

Anul 1932

Iunie, 25. Deva: apare *Horia*, „ziar politic-economic", din 1943, „organ oficial al Frontului Plugarilor din România, regionala Ardeal şi Banat". Director: av. Aurel Filimon. Redactor-şef şi administrator: Mihail Mihail; redactor: Drăgan Ioan; colaboratori: Romulus Zăroni, Ioan Moga-Fileru. De la numărul 4, se declară organ oficial al Frontului Plugarilor din România pentru Ardeal şi Banat. Se adresează unui public larg: ţărani, orăşeni, intelectuali, comercianţi, funcţionari, membri ai diferitelor asociaţii. Are rubrici permanente: cultural-agricolă, luptă şi organizare. Redacţia: Deva, str. M. Eminescu, nr. 2. Tipărit la Tipografia „Decebal" şi „Astra" din Deva. Format 30 x 43. Apare săptămânal. Începând din anul 1933, numărul 1 (14 ianuarie) ziarul se declară „organ de luptă al ţărănimii". Seria a doua a apărut între 1943 şi 1947, „sub conducerea unui comitet de plugari". Avea drept motto cuvintele: „Mai bine piară o ceată de mişei, decît ţara întreagă". A militat pentru reforma agrară, a reflectat prin texte encomiastice instalarea Guvernului Groza. Articolele erau semnate mai mult de Ioan Moga-Fileru, vicepreşedinte al Frontului Plugarilor şi de „plugari", cu elogierea sistematică a activităţii lui Petru Groza.

Octombrie, 9. Orăştie: apare *Noutatea*, având scris pe frontispiciu „veşti din lume, noutăți de pe globul pământesc". „Aduce cele mai senzaționale ştiri, bune şi rele, din Țară şi din străinătate". Editor, proprietar şi redactor-responsabil: Const. Budoiu. Periodicitate săptămânală, în fiecare duminică. Redacția şi administrația: str. George Lazăr, nr. 1, Orăştie. Tiparul Tipografiei „Solia Dreptății" din Orăştie. Articolele nu sunt semnate. Avea o rubrică permanentă intitulată „Bostan şi Pepene", cu caracter satiric. Prețul unui exemplar, un leu. Articolele, nesemnate, furnizau informații de senzație imediată.

Anul 1933

Noiembrie, 1. Deva: apare *Înainte*. „Organ săptămânal independent". La 18 mai 1935, devine „organ de luptă naționalistă a tineretului". Apare sub conducerea unui comitet. Redactori: N. Susan (în 1935, director girant), I. Dobre, Gh. Mioc. Abonamentul: 140 lei / an; 70 lei / 6 luni; 30 lei / 3 luni. Exemplarul, 2 lei. Pentru instituții publice, bănci şi societăți, 500 lei / an. Apare în fiecare miercuri. Redacția şi administrația: Deva, str. V. Alecsandri, nr. 1, devenită în 1935, str. Regele Carol, nr. 1. Tipografia „Adolf Hirsch", Deva şi Tipografia Institutul de Arte Grafice „Corvin" Deva. Cuprindea ştiri locale, rubricile: *Să ne cunoaştem județul*, *Vitrina librăriilor devene*, *Oglinda săptămânii*, *Cronici muzicale*, *literare*, informații diverse.

Anul 1934

Orăştie: apare *Solia ilustrată*, supliment ilustrat al gazetei *Solia dreptății* din Orăştie. Apariție bilunară. A acordat o mare atenție ținutei grafice.

Anul 1935

Deva; 1939 Brad: apare *Lancea*, organ politic, social şi de informații. Din 1939, apare la Brad ca „foaia moților de pe Criş şi din Munții Apuseni" şi îşi va propune să devină un veritabil „opaiț într-o pustietate de întuneric". Articolele militează pentu emanciparea moților şi a zonei în care aceştia îşi duc viața. Director: Cornel T. Russu. Redactori: N. Susan, Nicu Delabăseşti; secretar de redacție şi girant: N. Braica, din 1938; redactor şi girant responsabil: Gh. Cocheci Valeriu. Periodicitate săptămânală. S-a tipărit la Tipografia „Corvin" din Deva şi Tipografia „Moților" din Brad.

Orăştie: apare *Solia*, organ al Partidului Național Țărănist din Orăştie. Redactor: Alexandru Herlea. Pe frontispiciu avea deviza „Noi rămânem la matcă şi nu ne părăsim partidul". Avea periodicitate săptămânală (duminica). A publicat materiale cu puternic conținut politic, chiar polemice, în special la adresa lui Aurel Vlad şi a publicației acestuia, *Solia dreptății*, precum şi materiale critice despre situația economică sau a învățământului. A apărut până în 1937, la Tipografia „Adolf Hirsch", din Deva.

Anul 1939

Aprilie, 9. Deva: apare *Credință şi avânt*. Curier cultural şi informativ. Organ al Frontului Renaşterii Naționale. Director şi redactor-responsabil: Nicolae Corbuțiu. Redacția şi administrația: str. Regina Maria. Tipografia „Românească" / „Ardealul". Deva. Săptămânal; prețul: 2 lei / exemplar; Orientare politică pro Carol al II-lea, apoi pro legionară; articolele apar nesemnate. Din rubricile culturale se poate afla programul turneelor teatrale din Deva (ex. Marietta Sadova, în „Patima Roşie").

Anul 1941

Deva: apare *Desrobirea*, „organ de afirmare şi luptă românească". Are orientare de dreapta. Director: I. Teodor.

Septembrie. Deva: apare *Gazeta Hunedoarei,* Serie nouă (1941-1943) Avea periodicitate săptămânală. Subtitlul era „Organ de înfrățire românească", iar după numărul 2, „Organ independent de unire, acțiune şi înfrățire românească". Fondator: colonel C. Dumitrescu, prefectul județului Hunedoara. Director: prof. N. Lupşor; Redactor-responsabil: prof. Ioan Mihu; colaboratori: Ştefan Lupu, Victor Şuiaga, C. Popescu, dr. Caba Emil, prof. Liviu Sirca, N. Lupşor; De la numărul 39, director este av. Victor Şuiaga. Din martie 1943, redactor-responsabil este col. I. Paflov. Din 1943, titlul se schimbă în *Astra hunedoreană,* organ al Asociației Culturale ASTRA din județul Hunedoara, „Ziar săptămânal de informații şi îndrumare românească". Apare săptămânal, în fiecare sâmbătă. Abordează probleme de cultură şi de ordin religios, în mod deosebit ale ortodoxismului. A apărut în perioada 1943-1944. Director: Victor Şuiaga. Redactori: prof. Ştefan Lupu, prof. N. Lupşor. Colaboratori: Silviu Dragomir, N. Lupşor, Şt. Lupu, V. Oprişa. Se tipăreşte la Tipografia „Astra" din Deva. Administrația: Deva, str. Regina Maria, nr. 12. După 26 de numere, la 8 iulie 1944, îşi încetează apariția.

Anul 1944

Noiembrie-decembrie. Deva: apare *Hunedoara*, organ săptămânal al Partidului Național Țărănesc care se doreşte a fi „tribuna unde interesele acestui județ românesc vor găsi dreapta prețuire şi vom lupta

pentru promovarea lor”. Fondator: dr. Ilie Lazăr; redactor-responsabil: dr. Cornel Bănăţeanu. Din 1945, redactor-responsabil, Florian Văsuţiu. Tipografia „Arta”, Deva.

Decembrie, 3. Deva: apare *Zori noi*, „ziarul comitetului Regional Alba-Hunedoara al P.C.R.”. Prima publicaţie comunistă din judeţul Hunedoara. În 1949, se mută la Petroşani, din raţiuni de partid şi va apărea sub numele *Steagul roşu*, la Deva înfiinţându-se ziarul *Drumul socialismului*, în noiembrie 1949. Redactor-responsabil: Teodor Vancea. Tipografia Judeţeană, Deva; din 1949, Tipografia „Jiul Cultural”, Petroşani. Săptămânal, apoi cotidian.

Anul I. No. 3. 10 Lei

ZORI NOI

ORGANUL REGIONALEI PARTIDULUI COMUNIST ALBA-HUNEDOARA

Dr. Almăşan, prefectul poporului, despre situaţia economică a judeţului

...rea producţiei trebue realizată. Am luat măsuri să primească zahăr şi sare. Am comunicat aceasta comercianţilor de coloniale din Bucureşti dela „Federale”, am dat delegaţie să cumpere la faţa locului, şi i-am făcut responsabili de livrare şi executare acestei delegaţii.

— Ce măsuri aţi luat, pentru aprovizionarea populaţiei din Deva, cu sare, petrol, grăsimi, etc.

Cerealele au fost măcinate numai la 2 mori, unde s'a extras făină reglementară. Nu s'a putut măcina de ajuns. Am luat măsuri ca alte 3 mori să fie autorizate a măcina grâul în condiţiuni legale.

Populaţia nu va mai suferi din cauza aceasta.

— Ce părere aveţi despre Comitetele Cetăţeneşti de Control?

— Este cel mai sănătos control...

Dece protestează...

ZORI NOI

ORGANUL REGIONALEI PARTIDULUI COMUNIST ALBA-HUNEDOARA

Reforma agrară se va face pe baza platformei F. N. D.

Declaraţiile prietenului ministru Zăroni la Timişoara

Lupta pentru echilibru între preţuri

Ţăranii şi lupta organizată

Reforma agrară

Făţărnicia duşmanilor poporului

ZORI NOI

ORGANUL REGIONALEI PARTIDULUI COMUNIST ALBA-HUNEDOARA

Moşierii îşi apără moşiile cu pumnii

Prietenul Dr. PETRU GROZA victima unei agresiuni

Cine sunt agresorii

Ce a stabilit ancheta

Foto 524, 525, 526 – Exemplare semnificative ale ziarului *Zori noi*

Anul 1945

Orăştie, apare: *Calendarul de la Orăştie*, tipărit la Tipografia „Solia Dreptăţii” din Orăştie. Organ al Partidului Naţional Ţărănesc. Publică un serial intitulat „Cum a ieşit România din războiul german”, semnat de V. Copilul Chiatră, în care se prezintă în detaliu evenimentele de la 23 August 1944. A publicat articole cu orientare de stânga, cu accent pe rolul ce-l vor juca în viitor „muncitorii şi meşteşugarii”.

Anul 1949

August, 6. Petroşani: apare cotidianul *Steagul roşu*, organul de presă al Comitetului Judeţean de Partid din Valea Jiului. Este continuatorul ziarului *Zori noi*. A avut difuzare pe raza întregului judeţ până în 1949 când se înfiinţează la Deva ziarul *Drumul socialismului*. În primii ani, ziarul nu are casetă redacţională. Redactori: Constantin Magdalin, Ioan Mârza, Petru Ţârău, Cornel Armeanu, Ştefania Băltăreţu, Ion Branea, Dumitru Crişan, Mihai Ştefan, Irimie Străuţ, Florica Man, Pop Simion etc. A fost un ziar care, dincolo de discursul oficial, impus de Partidul Comunist, s-a adresat cu precădere minerilor şi a făcut cunoscute problemele acestora care întodeauna au fost foarte grele, indiferent de regimul politic. Redacţia şi administraţia: Petroşani, str. Nicolae Bălcescu, nr. 2, Tipografia Petroşani.

Noiembrie, 7. Deva: apare cotidianul *Drumul socialismului*, „Organ al Comitetului Judeţean Hunedoara al P.C.R şi al Consiliului Popular Judeţean”. Redactor-şef: Tiberiu Istrate; redactor-şef adjunct: Gheorghe Pavel. De-a lungul timpului, au contribuit la realizarea ziarului: Nicolae Andronache, C-tin Magdalin, Ioan Sârbu, Gheorghe Pavel, Carol Drozd, Ion Cioclei, Dumitru Gheonea, Lucia Liciu, Sabin Cerbu, Viorica Cerbu, Minel Bodea, Laurenţiu Viski, Viorica Roman, Estera Sîna, Cornel Poenar, Cornel Armeanu, Nicolae Târcob, Adrian Sălăgean, Traian Bondor, Nicolae Stanciu, Lucian Stanciu, Ilie Cojocaru, Valentin Neagu, Dan Câmpean etc. În ciuda liniei politice impuse de regimul din acea perioadă, a fost un cotidian care a prezentat, în limita posibilităţilor, aspecte din viaţa socială, politică, culturală, sportivă a judeţului. Dincolo de materialele impuse, cititorii au putut afla informaţii diverse din domeniul economic, social, învăţământ, al culturii, sportiv, fapt divers. În 1966 se editează suplimentul literar *Ritmuri*, devenit în 1968, *Ritmuri hunedorene*, unde au publicat numeroşi scriitori hunedoreni. Redacţia şi administraţia: Deva, str. dr. Petru Groza, nr. 35. Tipografia Deva. Din 22 decembrie 1989, devine *Cuvântul liber*.

PUBLICAŢII CU PROFIL MIXT

Anul 1901

Ianuarie, 5. Orăştie: apare *Activitatea*, „foaie politică, economică, socială şi literară”. Săptămânal (apare în fiecare joi). Redactor-şef şi proprietar: dr. Aurel Munteanu; redactor-responsabil: Laurian Barcian. De la 17 aprilie 1902, subtitlul este suprimat. Avea un program politic activist, susţinând programul Partidului Naţional Român. Avea rubricile: *Revista internă*, *Revista externă*, *Noutăţi*, *Poşta*

redacției, *Anecdote*. Se publică preponderent articole pe teme istorice şi materiale ce pun în valoare folclorul românesc.

Anul I. Orăştie, 5 Ianuarie n. 1901. Nr. 1.

Redacția: Strada Beriului Nr. 2.

ACTIVITATEA

Foaie politică, economică, socială şi literară.

Administrația: Strada Beriului Nr. 2

Prețul de abonament: pe an 8 cor., pe ½ de an 4 cor., pe trei luni 2 cor. Pentru România şi străinătate: Pe an 20 franci.

Numărul costă 16 bani.

Editor şi proprietar: Dr. Aurel Munteanu

Apare în fiecare Joi.

Redactor responsabil: Laurian Bercian

Onor. Cetitori!

Nu oare-care rancoare de a face pe ziaristul, ne-a determinat la edarea foii noastre, fără greutățile şi primejdiile, care ne încunjură pe noi Românii în vechea şi strămoşeasca noastră moşie ne-au silit şi ne-au impus-o, de unde urmează, că scopul principal ce-l urmărim este şi va fi, a face totul pentru justele pretensiuni ale poporului român în comună, comitat şi țară.

multor fonduri de avere; lipsa de sprijinirea intereselor economice şi financiare a poporului nostru din partea statului; ignorarea dreptului de întruniri; şi mai cu seamă: *demoralisarea politică a poporului nostru*, sunt acele urme, cari vestesc, că o lungă letargie a zăpăcit spiritele noastre....

Foto 527 – Frontispiciul primului număr al revistei *Activitatea*

Articolele şi textele literare se publică la subsolul paginii a doua, la rubrica „Foişoara". Colaboratorii provin din toate provinciile istorice româneşti: Şt. O. Iosif, G. Coşbuc, Petre Dulfu, Iosif Vulcan, O. Carp, Dim. Onciul, Ion Kalinderu, Eleonora Slavici, N. Rădulescu-Niger, Carmen Sylva, G. Rotică, Th. D. Speranția, Corneliu Moldovanu, T. V. Păcățianu etc. În numărul 31 din 1903, se publică poezia inedită a lui Eminescu *Ea mergea acum în codru*. Se publică traduceri din creația scriitorilor Balzac, Maupassant şi din literatura olandeză semnate Stelian din Braşov. Îşi încetează apariția la 5 ianuarie 1905. Tipărită la Tipografia „Minerva" din Orăştie în format 33 x 40 cm. Prețul unui număr era de 16 bani, abonamentul pe un an costa 8 coroane, pentru străinătate, 20 de franci pe an, în 1901. Redacția: str. Beriului, nr. 2, Orăştie.

Anul 1908

Ianuarie, 15 Deva: apare *Arena* „Organ central de anunțuri. Országos központi hirdetési lap. Central Landes Annoncenblatt" (în limbile maghiară şi germană). Editat de Banca Industriei din Deva. Redactor: Károly Grosz.

Anul 1911

Iunie. Orăştie: apare *Națiunea*, revistă politică şi culturală. Numerele 1, 2, 3 şi 4 din 1911 au apărut la Budapesta, începând cu numărul 5 din 1911, apare la Orăştie. Redactor: Ludovic Csató. Publicație lunară. Pe lângă prezentarea principalelor evenimente politice şi culturale din țară şi străinătate, a reflectat şi aspecte legate de activitatea comunității locale din Orăştie.

Anul 1919

Iulie, 15. apare *Minerul*, publicație lunară destinată să oglindească activitatea, viața, condițiile de muncă, lupta sindicală şi problemele minerilor din Valea Jiului. A avut redacția la Cluj şi Bucureşti. În perioada 1920-1922, a reflectat pe larg acțiunile revendicative ale minerilor şi activitatea sindicatului acestora în vederea îmbunătățirii condițiilor de muncă şi de viață.

Anul 1920

Decembrie, 12-15 aprilie 1922. Deva: apare *Sarmisegetuza*. Revista jurnal a Hunedoarei. Apare la 1 şi 15 ale fiecărei luni. Director-proprietar: prof. Alex. Mănciulescu. Tipografia „Adolf Hirsch", Deva. Costul abonamentului pe un an era de 24 lei, costul unui număr, un leu.

Anul 1921

Mai, 1. Petroşani: apare *Graiul muncitorimei*, cu subtitlul „Foaia centrului Sindicatelor Naționale din Transilvania şi Banat", ulterior adăugându-se Crişana şi Maramureş. A avut ca principală preocupare viața muncitorilor, condițiile lor de muncă, activitatea sindicală din zonă, dar şi problemele muncitorimii pe plan internațional. Avea pagini literare cu texte din creația lui Eminescu, Creangă, Emil Isac, Sadoveanu, O. Goga etc. Periodicitate săptămânală (în fiecare duminică). Redactor-şef:

Ioachim Zamora. Tipografia „Samuil Hirsch”, Petroşani. Redacţia: Piaţa Primăriei. Administraţia: str. Regele Ferdinand, nr. 61.

GRAIUL MUNCITORIMEI

APARE SUB DIRECŢIA UNUI COMITET.

HRISTOS A ÎNVIAT!

FOIŢA „GRAIUL MUNCITORIMEI”.

LA PAŞTI

Foto 528 – Primul număr
al ziarului *Graiul muncitorimei*

Anul 1922

Iulie, 30. Petroşani: apare: *Curierul Valei Jiului* (*Zsilvölgyi Futár*), „foaie săptămânală, socială, critică şi riportă”, „társadalmi, kritikai, sport és riport hetilap”, cu texte paralele şi în limba maghiară. De la 6 august 1922, titlul devine *Curierul Văii Jiului*, la 24 decembrie are subtitlul „Foaie satirică şi de riport. Szatirikus riportlap”. Săptămânal (în fiecare vineri). Redactor-responsabil: Teodor Salca; prim-redactor: Adalbert Kőváry. Redacţia şi editura: Urania, Petroşani. A militat pentru armonia interetnică. A apărut până la 31 decembrie 1922. Apărea în ediţie bilingvă, 20 de pagini. Tipografia „Antoniu Hollós” şi Tipografia „Globus” din Petroşani. Costul unui abonament pe un an era 180 lei, preţul unui exemplar era de 4 lei.

Octombrie, 4. Deva: apare *Gazeta Inidoarei* (se va numi în continuare *Gazeta Hunedoarei*), organ independent cultural, social şi de informaţii. Se declară „independent de frământările politice”.

Anul XIII. Deva, 30 Iunie 1934

GAZETA HUNEDOAREI

ORGAN SĂPTĂMÂNAL INDEPENDENT, CULTURAL, SOCIAL ŞI DE INFORMAŢII

ABONAMENTUL:

Apare sub îngrijirea unui comitet.
Director: I. MIHU
Redactor: I. DEMEA

REDACŢIA şi ADMINISTRAŢIA
DEVA
STRADA REGINA MARIA

Foto 529 – Frontispiciul din anul 1934
al ziarului *Gazeta Hunedoarei*

Cuprinde ştiri din judeţ, reclame şi anunţuri de mica publicitate. Director: Ioan Mihu; redactor-şef: Gheorghe Ghina. Redactori: Gheorghe Ghina, I. Demea, I. Dobre. Redacţia şi administraţia: Deva, str. Regina Maria, nr. 12. Tipografia „Vilmos Laufer”, Deva. Apare săptămânal, sub conducerea unui comitet de redacţie. Colaboratori: I. Stanca, Ştefan Meteş, Volbură Poiană, Ion Sîntimbreanu, Liviu Rebreanu, Alex Mănciulesc, Coriolan Bărbat. În perioada 4 aprilie 1923-25 iunie 1924, fuzionează cu *Solia Dreptăţii* şi apare cu titlul *Solia Dreptăţii şi Gazeta Hunedoarei*, ca organ al Partidului Naţional Român. Din 1924, fiecare gazetă îşi continuă apariţia separat.

Anul 1923

August, 25. Deva: apare *Renaşterea*, săptămânal „social-educativ”. Director şi redactor-responsabil: Al. Mănciulescu. Tiparul Tipografia „Românească”. Costul unui abonament anual era de 100 lei, un număr costa 2 lei. Au fost publicate şi texte de I. Slavici.

Anul 1930

Octombrie, 16. Petroşani: apare *Valea Jiului*, „organ săptămânal, politic, de cultură şi informațiuni”. Redactor-responsabil: V. Merza. Se adresează muncitorilor mineri cu o largă paletă de materiale din domeniile legate de viața şi activitatea lor. Tipografia Institutul de Arte Grafice. Târgu-Mureş.

Anul 1932

Deva: apare *Poporul*, „organ săptămânal politic, social şi economic din județul Hunedoara”. Director: dr. Simion Câmpean; redactor-responsabil: Titu Liviu Avram, în 1933, Iosif Roman jr. Tipografia „Patria”, Deva. Redacția: Deva, str. A. Vlaicu, nr. 12; administrația: Piața Unirii, nr. 12. Apare în 4 pagini format mare. Nu este declarat politic, articolele au o puternică orientare anti-Groza. Predomină ştirile locale. Prețul unui exemplar, 2 lei; abonamentul pe un an, 100 lei. A apărut până în 1933.

Anul 1933

Brad: apare *Zarandul*, „ziar independent, cultural, economic şi de informații din Valea Crişului Alb”. În 1936, „organ independent național din Valea Crişului Alb”. În 1940 devine „Gazetă de cultură şi informații pentru popor”, cu altă numerotare. Proprietar: Virgil Perian. Redactor-şef: G. Camber (căzut pe frontul de răsărit); redactor-responsabil: Cornel D. Rusu. Comitetul de redacție: C. Sporea, directorul Şcolii Normale din Deva, I. Indrei, protopopul Zarandului, V. Petrescu-Livadea, inginer minier din Brad, I. Sântimbreanu, învățător, fost revizor şcolar. Redacția: Brad, str. Gării, nr. 25. 1940: Tipografia „Moților”, Brad. Patru pagini. Format 23 x 34 cm.

Anul V Nr. 38

Brad, la 26 Septemvrie 1937

4 Pagini 1 Leu

ZARANDUL

Organ independent, naţional din Valea Crişului Alb.

REDACTOR RESPONSABIL CORNEL D. RUSU

REDACŢIA ŞI ADMINISTRAŢIA: BRAD.

Apare in fiecare săptămână

Acum 65 de ani: Moartea lui Avram Iancu

Intrunirea foştilor elevi ai gimnaziului din Brad, acum cincizeci de ani

In timpul cel mai frământat al luptelor noastre naţionale, din a doua jumătate a secolului al XIX, până în preajma răsboiului de întregire naţională, când duşmanii neamului nostru întrebuinţau în mod sistematic toate mijloacele pentru a ne desnaţionaliza, oprind orice manifes-

In rândul şcoalelor ce au îndeplinit acest rol pe lângă Braşov, Beiuş, Blaj şi Năsăud se numără şi gimnaziul din Brad, ca un frate mai mic faţă de cei mai mari şi mai instăriţi.

Pătruns de acelaş ideal, cu puteri mai modeste şi cu sacrificii mai mari a reuşit să reali-

Foto 530 – Exemplar al ziarului *Zarandul*

Avea orientare politică de dreapta, cu simpatii pro legionare şi articole antisemite. A publicat culegeri de folclor, poezii etc. Săptămânal (la 1 şi 15 ale lunii). Costul unui abonament anual era de 50 lei; pentru „instituțiuni şi bănci”, 150 lei. Prețul unui exemplar, 3 lei. Patru pagini. A apărut până în 1941. În 1993, apare seria nouă, cu periodicitate lunară, intitulat „periodic de informare locală al oraşului Brad”.

Anul 1937

Deva: apare *Hunedoreanul*, „organ săptămânal independent”, de la numărul 3, „organ de cultură şi informațiuni”. Director şi redactor-responsabil: Ion Popescu-Costeşti. Tipografia „Adolf Hirsch”, Deva. Format 28 x 42 cm. Săptămânal.

Anul 1942

Deva: apare săptămânalul *Curierul*, publicație care şi-a propus să prezinte „toate problemele județului”. Director şi proprietar: Octav Buzgău; redactorul nu este menționat, Tipografia „Românească”, Deva.

Anul 1945

Deva: apare *Curierul Federației Cooperativelor Şcolare din Județul Hunedoara*. Publicație lunară destinată şcolilor din județ, având drept scop crearea unei federații județene a cooperativelor şcolare. Comitetul de inițiativă format din: I. C. Stoica, directorul Şcolii Normale din Deva, I. Găzdău, directorul Băncii Naționale, C. Ghițescu, inspector şcolar județean, I. Aron, directorul Federalei „Deva”, I. Dragomir, profesor la Şcoala Normală, C. Pungulescu, profesor la Şcoala Normală, C. Ivaşcu,

preşedintele Băncii Învăţătorilor, N. Rău, inspector şcolar, A. Dula, vicepreşedintele Asociaţiei Învăţătorilor, N. Teodorescu, preşedintele Băncii „Stăruinţa”, Deva, A. Băltăreţu, profesor de cooperaţie şi contabilitate la Şcoala Normală din Deva. Format A5. A apărut sporadic.

PUBLICAŢII CU PROFIL ECONOMIC ŞI SOCIAL

Anul 1899

Decembrie, 25 / 1900, 6, ianuarie. Orăştie: apare *Bunul econom*, „revistă pentru agricultură, industrie şi comerciu”. Organul / proprietatea „Reuniunii economice în Orăştie”, de la numărul 1 / 1902, şi al „Reuniunii române de agricultură din Comitatul Sibiului”. Proprietar editor Ioan Mihai, apoi Vasile Domşa. Editor şi redactor-responsabil: Ioan Moţa; comitetul de redacţie: dr. I. Mihu şi membrii dr. Şt. Erdély, Ioan Mihaiu, Daniil David şi C. Baicu. Redactor-responsabil: Ioan Fleşeriu (1903), Vasile Damşa (1905) şi Adrian Cristea (1906). Colaboratori: Aurel Popovici Barcianu, C. P. Barcianu, Const. Fleşeriu, G. Suciu, V. Domşa, Adrian Cristea şi Aug. A. Nicoară. Au mai semnat articole: Ilarie Chendi, V. C. Osvadă, I. Moţa, Romul Simu. Avea rubrici permanente: *De la Reuniune*, *Agricultură*, *Pomărit*, *Legumărit*, *Stupărit*, *Viierit*, *Însoţiri-întovărăşiri*, *Economia vitelor*, *Preţul bucatelor*, *Felurite poveţe*, *Întrebări şi răspunsuri* etc.

BUNUL ECONOM
REVISTĂ PENTRU AGRICULTURĂ, INDUSTRIE ŞI COMERCIU
ORGAN AL: „Reuniunii Economice din Orăştie” şi „Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiului”.
APARE: În fiecare Dumineca.

FAMILIA MOCSONYI

Nu se găseşte român, care să nu fi auzit de ilustra familie a Mocsonyeştilor. Aceasta fruntaşe între fruntaşele familii româneşti, în totdeauna ne-a făcut fală prin aleşii sei membrii, şi bucurie şi bine ne-a făcut prin inima largă românească, prin viul interes şi neîntreruptele oboale băneşti, pe care le-au pus pe altarul culturii, bisericii şi şcoalei româneşti.

... saţilor înaintaşi ai ilustrei lor familii. Se găseşte oare o faptă mai creştinească, mai românească, decât să dai bisericii o avere atât de mare şi să încredinţezi tot aceleiaşi biserici, ce ai mai scump: păstrarea amintirii iubiţilor părinţi.

Asemenea sentiment de înaltă munificenţă a dovedit familia Mocsonyi, când a oferit cel mai nou dar: *24 mii coroane pe sama „Asociaţiunii pentru ... românu”*.

Inainte cu doi ani, fruntaşii români ...

... ce a dăruit familia Mocsonyi ... şi literaturii româneşti, numai în ... din urmă doi ani.

Darurile ce le dă această familie pe altarul şcolii mai bine ... spune zecile şi sutele de tineri ... au primit şi primesc ajutoare ... pendii dela familia Mocsonyi.

Şi apoi abia este bancă ... pe care familia Mocsonyi să ... încrederea lor preţioasă.

Cele spuse până aici ... mai unele liniamente din ...

Foto 531 – Exemplar din anul 1903 al revistei *Bunul econom*

Editorialul primului număr precizează: „*Bunul econom* va da, însă, pe lîngă ştirile economice de tot felul, de aproape şi de departe, şi ştiri despre toate întîmplările de altă natură, bisericeşti, şcolare, culturale şi de ori-ce-soiu, ce vor veni înainte în sînul poporului nostru, înşirîndu-le pe scurt, şi va avea şi o foiţă literară, de desfătare”. Rubrica literară poartă denumirea de „Foiţă” şi publică texte semnate de: M. Eminescu, V. Alecsandri, G. Coşbuc, A. Vlahuţă, Şt. O. Iosif, Natalia Negru, Petru Dulfu, Sextil Puşcariu, I. Pop Reteganul, Matilda Cugler Poni, D. Nanu, Constanţa Hodoş, Tr. Demetrescu, Maria Cioban etc. Au fost publicate şi traduceri din literatura franceză, germană şi rusă. Iniţial a apărut săptămânal (în fiecare sâmbătă), până în 1902, apoi în fiecare duminică. Se tipăreşte la Tipografia „Minerva”, Orăştie. Din 18 decembrie 1907, apare la Deva, cu subtitlul: *Revistă pentru progres economic, social şi cultural*. 12 pagini. Tipografia „Sf. Ioan” din Deva. Aici are ca proprietar şi editor Banca „Industria”, iar de la 1 ianuarie 1908, redactor-responsabil: August A. Nicoară. A avut la Orăştie suplimentul *Spicuiri literare* (1 ianuarie 1901-7 iulie 1901) şi, la Deva, suplimentul umoristic *Cucu din Ardeal* (1/14 ianuarie-1 februarie 1908). Abonamentul pe un an: 2 florini (4 coroane), pentru România, 15 franci. Îşi încetează apariţia în anul 1909, după 28 de numere.

Anul 1912

Noiembrie, 1. Orăştie: apare *Spicuiri economice*. Adaos la *Libertatea*. Apare până în iunie 1914. Fondator: Gavril Todica; colaboratori: Vasile Osvadă, C. I. Moga, V. Tordăşanu. A dorit să contribuie la pregătirea economică a cititorilor. Periodicitate lunară. Tiparul la Tipografia „Nouă”, Orăştie. 16 pagini, avea un tiraj de 12.000 de exemplare.

Anul 1919

Februarie, 1/14. Orăştie: apare *Plugarul luminat*, „adaos” la ziarul *Libertatea*. A apărut în două serii: I, 1919-1927 şi II, 1923-1927. Director: Ioan Sever Ordeanu. Colaboratori: I. S. Maxim, I. Pop Câmpeanu, I. Simionescu. Se adresa cu precădere locuitorilor de la sate care găseau în paginile ziarului articole cu tematică agricolă, informații, sfaturi practice pentru gospodari, ştiri din lumea largă legate de problema agrară. Se publicau şi versurile unor poeți populari precum şi texte ale unor scriitori români (M. Sadoveanu).

Revista era redactată aproape în întregime de Ioan Sever Ordeanu, dată fiind înalta specializare a acestuia în problematica agrară. Se tipărea la Tipografia „Libertatea” din Orăştie. Periodicitate lunară, apoi bilunară (în 1922). Abonamentul pe un an costa 12 lei (în 1922), 6 coroane. Cei care aveau abonament la *Libertatea* şi *Foaia interesantă* primeau gratuit şi *Plugarul luminat*.

Anul 1922

Iulie, 30. Petroşani: apare *Valea Jiului*. Foaie săptămânală, socială, critică şi riportă. *Zsilvölgyi Futár*. Társadalmi, kritikai sport és riport hetilap. Cu text paralel în limbile română şi maghiară. Redactor-responsabil: Teodor Salca. Prim-redactor: Adalbert Kőváry. Editura „Urania”. De la 6 august, titlul este *Curierul Văii Jiului*, de la 24 decembrie are subtitlul *Foaie satirică şi de riport. Szatirikus riportlap*. Imprimat la Tipografia „Antoniu Hollós” apoi la Tipografia „Globus”.

Noiembrie. Petroşani: apare *Munca*, „organ oficios al cooperativelor muncitoreşti din Valea Jiului. Zsilvölgyi munkásszövetkezetek hivatalos közlönye”. Ziar bilingv, în română şi maghiară. Periodicitate lunară. Redactor-responsabil: Iosif Receanu. Texte de Alexandru Molnar, Pavel Buciumanu etc. Editată de Cooperativa „Munca”. Tipografia „Jiul Cultural” SA.

Anul 1923

Vaidei, plasa Orăştie: apare *Stupăritul*, „revistă de propagandă pentru apicultură rațională”. Redactor: Nicolae Voina. Era tipărită la Alba Iulia. S-a adresat crescătorilor de albine cu articole scrise de specialişti, articole din care apicultorii aflau sfaturi şi noutăți din domeniul lor. Apărea săptămânal. A apărut doar până în 1925, din cauza dificultăților financiare.

Anul 1926

Ianuarie. Deva: apare *Stuparul român*, „revistă lunară pentru răspândirea şi propagarea cunoştințelor albinăritului rațional”. Este continuatoarea revistei *Stupăritul*. Redactor: Nicolae Voina, „propagandist apicol al Ministerului Instrucțiunii”.

STUPARUL ROMÂN

REVISTĂ LUNARĂ PENTRU RĂSPÂNDIREA ŞI PROPAGAREA CUNOŞTINŢELOR ALBINĂRITULUI RAŢIONAL

REDACŢIA: NICOLAE VOINA, Vaidei p. Orăştie, jud. Hunedoara, propagandist apicol al Min. Instr.

ADMINISTRAŢIA: „STUPARUL ROMÂN“ DEVA „Librăria Românească“.

Articolele şi intrebările din branşa stupăritului să trimit la Redacţie, bani, abonamente şi reclamaţii la Administraţie.

PREŢUL ABONAMENTULUI: Pe un an, in România, 150 Lei. — Un număr 16 Lei.

Căutăm!

Ceară. Ceară. Ceară.

Adresaţivă către Redacţia „Stuparul Român“, Vaidei p. Orăştie cu probă şi indicaţia preţului.

Numai ceară curată şi numai dela stupari cumpărăm.

Imprimatele cele mai frumoase şi mai eftine se execută repede în „Tipografia Judeţeană“ Deva, str. Avram Iancu, 2 Telefon No. 61.

Foto 532, 533 – Primul număr al revistei *Stuparul român* şi o pagină publicitară

Comitetul de redacție: pr. Nicolae Martinovici, „vicepreşedinte de onoare a Societății Centrale de Apicultură din România”; dr. Florin Bengescu, medic veterinar; Popovici Cerchez, profesor, directorul

Şcoalei de Stupărit din Chişinău; Al. Popa, profesor de apicultură („fratele mult apreciatului Popa Liseanu din Ministerul Instrucţiunii"). Administraţia: Deva, Librăria Românească. Tipografia Judeţeană. Format *in octavo*, 30 pagini. Preţul unui abonament pe un an, 150 lei, un număr, 16 lei.

În 1927, devine organ al Societăţii Progresul Apicol a stuparilor din Ardeal. Banat, Maramureş şi Crişana. Colaboratori: Vasile Corodan, Alex. Vlad, Gavril Todica („cunoscutul scriitor şi marele cercetător al naturii"), Teodor Glodeanu (din Geoagiu de Jos), Sever Păcurar (din Gelmar), Ion Vicoveanu (Bucovina), C. Hanganu (Iaşi). Textele erau legate de organizarea albinăritului, foloasele apiculturii, activitatea „camerilor agricole" şi albinăritul, îngrijirea albinelor, istoricul albinăritului la noi în ţară, calendarul stuparului, sfaturi, scrisori de la cititori, diverse.

Deva: apare *Buletinul Camerei de Comerţ şi Industrie Deva*. Redactor-responsabil: E. Rusiecki. Tipografia: „Dreptatea", Institutul de Arte Grafice, Deva; apare lunar; toate articolele sunt semnate numai cu iniţiale.

Noiembrie, 1. Deva: apare *Ogorul*. „Supliment economic al ziarului *Dreptatea*". Director: Mitiţă Constantinescu, „fost secretar general al Comitetului Agrar". Redactor: Theodor Oroveanu, inspector agronom. „Apare la prima a fiecărei luni". 4 pagini. Preţul unui număr, 2 lei. Tipografia „Dreptatea", Institutul de Arte Grafice, Deva. Cuprinde: calendar economic, portul românesc şi industria casnică, zicători plugăreşti, preţurile produselor agricole, creşterea vitelor şi exportul lor, poezii populare din Hunedoara, sfaturi juridice pentru ţărani etc. Numărul din 1 iunie 1927 dedică un amplu portret Generalului Berthelot, mare prieten al României.

Anul 1928

Petroşani: apare *Conductor tehnic*, „Buletinul Uniunei Generale pentru Asigurări Sociale". Director: Arpad Schreiber, conductor principal la Societatea „Petroşani"; redactor-responsabil: Ştefan Tomuţa. Articolele apar, cu acelaşi conţinut, şi în limba maghiară. Tipărit la Tipografia „Jiul Cultural". Abordează probleme specifice asigurărilor sociale: condiţiile pentru pensie suplimentară, activitatea Uniunii, procesele-verbale ale adunărilor generale, deciziile adoptate, bilanţurile anuale, raporturile cu Casa Centrală de Asigurări Sociale etc. A apărut până în 1936. Au fost editate 34 de numere (5 simple, 10 duble, unul triplu, două cvadruple).

Anul 1932

Deva: apare *Comerţul şi industria*, „revista organizaţiilor comerciale, industriale şi de meserii din judeţul Hunedoara". Erau popularizate şi explicate legile ce reglementau activitatea industrială, comercială şi financiară din epocă; se prezentau diferite evenimente legate de viaţa economică a judeţului. Publicaţia era bilingvă, materialele fiind prezentate şi în limba maghiară. Periodicitate neprecizată.

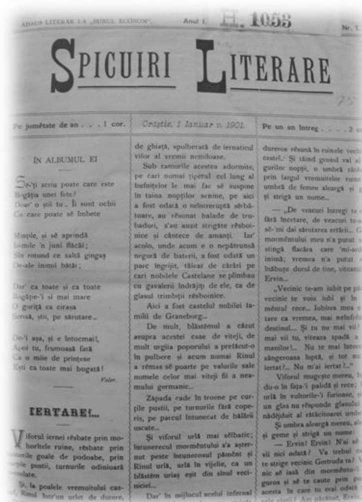
Anul 1937

Deva: apare *Agricultura hunedoreană*, organ de publicitate şi îndrumare a Camerei de agricultură a judeţului Hunedoara. Redactor responsabil: L. Ghiman. Redacţia şi administraţia: Camera de Agricultură a judeţului Hunedoara. Tipografia „Decebal" Deva. Apariţie sezonieră, câte un număr în fiecare anotimp. Nu are orientare politică. Colaboratori: R. Herlea, preşedintele Camerei de Comerţ, ing. P. Turcu, ing. Gh. Dima, ing. N. Naşcu. Cuprinde articole de specialitate, sfaturi pentru agricultori, relatări despre evenimente specifice (expoziţia agricolă de la Orăştie). Se distribuia gratuit celor interesaţi.

PUBLICAŢII CU PROFIL CULTURAL, LITERAR, SPIRITUAL-RELIGIOS

Anul 1901

Ianuarie, 1. Orăştie: apare *Spicuiri literare, „*adaus literar la *Bunul econom"* din Orăştie, **prima publicaţie literară din judeţul Hunedoara**. Redactor şi editor: Ion Moţa. Tipografia „Minerva". Editată de Reuniunea economică din Orăştie şi Reuniunea română de agricultură din comitatul Sibiu. A publicat texte literare semnate de scriitori locali, scriitori consacraţi (Vasile Alecsandri, George Coşbuc, Şt. O. Iosif, Ion Minulescu, Cincinat Pavelescu, I. Al. Brătescu-Voineşti, B. Şt. Delavrancea, Carmen Sylva, Artur Gorovei, Traian Demetrescu, T. Speranţă) şi traduceri din Heine, Musset, Andersen, Sully Prudhomme, primul laureat al Premiului Nobel pentru literatură (1901). Au fost publicate şi culegeri de folclor semnate de Enea Hodoş, G. Dem Teodorescu, G. T. Kirileanu. Abonamentul pe un an, 2 coroane; pe jumătate de an, 1 coroană. Avea 4 pagini. De la numărul 28, revista nu mai apare „din lipsă de sprijin".

ADAUS LITERAR LA „BUNUL ECONOM". Anul I. Nr. 1.

SPICUIRI LITERARE

Pe jumĕtate de an . . . . 1 cor. | Orăștie, 1 Ianuar n. 1901. | Pe un an întreg . . . . 2 cor.

ÎN ALBUMUL EI

Se-ți scriu poate care este
Bogăția unei fete?
Doar' o știi tu... Îi sunt ochii
Cu care poate sĕ îmbete

Minții, și sĕ aprindă
Inimile 'n juni flăcăi;
Sîn rotund ce saltă gingaș
De-ale inimii bătăi;

Dar' ca toate și ca toate
Bogăție-'i și mai mare
O guriță ca cirașa
Scrisă, știi, pe sărutare...

De-'i așa, și e întocmai,
Apoi tu, frumoasă fată
Ca o mie de prințese
Ești ca toate mai bogată!

Valer.

IERTARE!...

Viforul iernei rĕsbate prin mohoritele ruine, rĕsbate prin ...

de ghiață, spulberată de iernaticul vifor al vremii nemiloase.

Sub ramurile acestea adormite, pe cari numai țipetul cel lung al bufnițelor le mai fac sĕ suspine în taina nopților senine, pe aici a fost odată o neîntreruptă sĕrbătoare, au rĕsunat balade de trubaduri, s'au auzit strigăte rĕsboinice și cântece de amanți. Iar' acolo, unde acum e o nepătrunsă negură de bateri, a fost odată un parc îngrijit, tăiat de cărări pe cari nobilele Castelane se plimbau cu gavalerii îndrăgiți de ele, ca de glasul trimbiții rĕsboinice.

Aici a fost castelul nobilei familii de Graneberg...

De mult, blăstĕmul a căzut asupra acestei case de viteji, de mult urgiia poporului a prefăcut-o în pulbere și acum numai Rinul a rĕmas sĕ poarte pe valurile sale numele celor mai viteji fii a neamului germanic...

Zăpada cade în troene pe curțile pustii, pe turnurile fără coperiș, pe parcul întunecat de bălării uscate...

Și viforul urlă mai sĕlbatic; întunerecul mormĕntului s'a așternut peste întunecosul pămĕnt și Rinul urlă, urlă în vijelie, ca un blăstĕm uriaș eșit din sînul veciniciei...

Foto 534 – Primul număr
al revistei *Spicuiri literare*

Anul 1896

Orăştie: apare *Foițe alese,* sub egida *Revistei Orăştiei*. Publică nuvele, schițe, poezii, anecdote. Avea formatul unei cărți de buzunar cu antetul „Premiul la *Revista Orăştiei*”.

Anul 1905

Noiembrie, 18. Orăştie: apare *Foaia interesantă. Pentru petrecere şi învățătură. Adaos ilustrat la „Libertatea”* (1901-1938). „Magazin de cunoştințe pentru petreceri şi învățătură”.

Foto 535, 536, 537 – Exemplare din revista
Foia interesantă, unele cu subtitlul „Lada cu comorile”

Apare săptămânal, la Bucureşti (8 octombrie 1915-11 august 1916), Cleveland, Ohio-SUA (2 august-6 septembrie 1917), apoi din nou la Bucureşti (1 februarie 1919-11 noiembrie 1933). Redactor: Sebastian Bornemisa (1915-1916). În 1927: redactor, d-na Maria Moța; de la 15 decembrie 1907, suprimă subtitlul; în 1917, apare cu subtitlul „Adaosul literar al ziarului Libertatea”. Din 1922 până în mai 1927, foaia apare cu subtitlul „Lada cu comorile”.

Umăreşte „cultivarea gustului pentru lectură prin biografii ale unor bărbați care s-au făcut vrednici de cinstea neamului nostru”. Publică versuri, proză, culegeri de literatură populară. În primii ani, colaborează cu versuri: Natalia Negru, Cincinat Pavelescu, G. Coşbuc, Maria Cunțan, Şt. O. Iosif, N. A. Bogdan, Zaharia Bârsan, Ion Minulescu, Alice Călugăru, N. Rădulescu-Niger, Ecaterina Pitiş, C. Nutzescu, Liviu Rebreanu, Panait Cerna, Mihail Sorbul, Petre Dulfu; iar cu proză, Elena Sevastos, M. Lungianu, Şt. Bassarabeanu, Sofia Nădejde, I. Adam, V. Demetrius, I. A. Bassarabescu, I. Dragoslav, I. Chiru-Nanoiembrie S-au publicat traduceri din Andersen, Maurice Maeterlinck, Tolstoi, Camille

Flammarion, Fenelon, Bjornson, Sully Prudhomme. Deosebit de apreciate au fost biografiile unor mari şi îndrăgite personalităţi istorice româneşti: Avram Iancu, Horea, Tudor Vladimirescu, Cloşca. Rubrica de ştiinţă este îngrijită de Livius Titus Blaga. Literatură populară semnează: Simion Florea Marian, St. Tuțescu şi T. Pamfile. Majoritatea textelor literare erau republicări din revistele: *Convorbiri literare*, *Ramuri*, *Datina*. Paginile de literatură şi folclor literar erau realizate de Ioan şi Maria Moța. Tipărită la Tipografia „Nouă" I. Moța din Orăştie, până în 1930 (tiraj de 15 000 exemplare) apoi la Tipografia „Românească". Între 1931 şi 1933, în format 25 x 33 cm. Reapare în 1919, format 41 x 27 cm. Anul 1 cor. (1907-1916), 10 cor. (1919-1924), unele numere nu menționează costul.

Anul 1909

Septembrie, 19/20. Orăştie: apare *Thalia Română la Alba Iulia*, foaie ocazională, editată din prilegiul adunării generale a „Societății pentru fond de teatru român". Număr unic. Prețul unui număr 50 fileri. Se vinde în folosul fondului. Redactată de Aurel P. Bănuț, directorul artistic al Societății. Tiparul „Tipografiei Nouă" a foii *Libertatea* din Orăştie.

Anul 1911

Octombrie, 15. Orăştie: apare *Cosînzeana*, „revistă literară ilustrată". În perioada 15 octombrie 1911-7 februarie 1915, apare bilunar, la Orăştie. Între 1 ianuarie 1922 şi 31 decembrie 1926, va apărea la Cluj, bilunar şi lunar (28 februarie 1927-12 februarie 1928). Proprietar şi redactor: Sebastian Bornemisa; Redactor: D. I. Cucu (1926). Tipărită la Tipografia „Nouă" (I. Moța), din Orăştie. Din 7/14 ianuarie 1912, adaugă la sfârşitul subtitlului (în interior) şi cuvântul „săptămânală", adăugire care apare şi pe copertă, de la 5 ianuarie 1913. De la 1 iulie 1913, schimbă subtitlul în „Revistă ilustrată săptămânală". Din 6 septembrie 1914, suprimă subtitlul. Apare săptămînal de la 6 ianuarie 1912. De la 6 septembrie 1919, Sebastian Bornemisa rămâne numai proprietar, iar redactor şi editor apare Nicolae Damian.

Foto 538, 539, 540 – Primul număr al revistei *Cosînzeana* şi numere din anii următori

„Spre deosebire de celelalte publicații ale Orăştiei, în care literatura a fost adiacentă şi o bună parte din materiale erau reproduse din alte reviste literare, *Cosînzeana* este o publicație literar-ilustrativă care are o contribuție reală în mişcarea noastră scriitoricească, într-un anumit fel, continuînd *Familia* sau acționând în consonanță cu *Luceafărul*"[1399]. În primul număr, distribuit gratuit, au publicat: I. U. Soricu, Mihai Gaşpar, Victor Eftimiu, Ecaterina Pittiş, Viora din Bihor, V. C. Osvadă, Al. Ciura, Sebastian Bornemisa, Gavril Todica, E. Borcia. În acelaşi număr, se prezintă programul revistei: „Ținta *Cosînzenei* noastre va fi vecinicul frumos, scos din sufletul scînteilor înrudite cu Dumnezeu şi o năzuință spre a înrudi aceste suflete cu mulțimea cea mare." Se face un apel călduros către cititori: [Cosînzeana] „a izvorît din însuflețire curată, cu bine şi cu dragoste vă rugăm să o primiți". De la 1/14 ianuarie, publică şi lista colaboratorilor: Ion Agârbiceanu, Al. Ciura, Zaharia Bârsan, Titu Liviu Blaga, Ion Borcia, (până la 17 martie 1912), Ilarie Chendi, D. N. Ciotori, Aron Cotruş, Ion Dragoslav, Victor Eftimiu, SC Făgețel,

[1399] Ion Iliescu, Tiberiu Istrate, *op. cit.*, p. 165.

Mihai Gaşpar, N. Hârsu, C. V. Osvadă, Ecaterina Pitiş, Aurelia Pop, Liviu Rebreanu, I. U. Soricu, Vasile Stoica, T. Tomescu, Gavril Todica (cu texte de popularizare a ştiinței). De la 4 februarie 1912, la numărul colaboratorilor se adaugă Liviu Marion; de la 11 februarie 1912, Petre Dulfu; de la 15 februarie 1912, Viora din Bihor; de la 28 februarie-3 noiembrie 1912, Emil Borcia; de la 29 decembrie 1912, Adrian Corbul (pe numele real Rudi Bernhaut, cu corespondențe de la Paris şi traduceri din literatura universală), Elena Farago, Ion Al. George, Volbură Poiană şi Vasile Stoica; de la 5 ianuarie 1913, Chiru Nanov şi Henri Stahl; la 2 februarie 1913: Mihai Săulescu, iar de la 27 aprilie 1913, Octav Minar. Format 33 x 24 cm. Un exemplar 20 bani, în România 30 bani. Paginile sunt numerotate în continuare, începând cu numărul 1 al fiecărui an (cca 30 pag. / număr). În 1914, multe numere publică pe copertă fotografiile unor români ardeleni căzuți în război.

De la 5 ianuarie 1913, apare la Editura Librăriei Naționale a lui Sebastian Bornemisa. În numărul 51/1914, se publică un *Adaus* la „Cosînzeana", reprezentând un catalog de cărți scos de Librăria „S. Bornemisa" din Orăştie.

Revista avea următoarele rubrici permanente: *Viața internă şi internațională*, *Rânduri mărunte*, *Cronica ştiințifică*, *Cronică femenină*, *Pagini literare*, *Flori de o zi* („rubrică pentru frânturi de gânduri, impresii scurte, notițe în pripă, lămuriri necesare, noutăți interesante şi alte fărâme literare"), *Spicuiri literare*, *Răvaş de duminică*, *Clipe vesele*. Mai colaborează cu versuri: Nichifor Crainic, Iustin Ieşiu, G. Tutoveanu, Dem. Gîlman, G. Voevidca, Gr. Veja, N. G. Bogescu, Teofil Bugnariu, Ada Negri etc., iar cu proză: M. Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Ion Agârbiceanu, Jean Bart, Onisifor Ghibu, G. M. Zamfirescu, Claudia Millian, Al. Hodoş etc. S-au publicat şi scurte piese de teatru semnate de Victor Eftimiu, Zaharia Bârsan, Liviu Rebreanu, Ion Agârbiceanu. Apar traduceri din: Goethe, Jack London, Selma Lagerlöff, M. Gorki, Gabrielle D'Annunzio, Octave Mirbeau, Rabindranath Tagore, Mark Twain, Andersen, Anatole France, Alphonse Daudet, Maupassant, Emile Zola, Catule Mendes, Maurice Maeterlinch (proaspăt laureat Nobel în 1911), Petöfi, Antonio Fogazzaro, A. Kuprin etc. Printre traducători, îi aflăm pe Sebastian Bornemisa, E. Pitiş, Sofia Nădejde, A. Corbul, Al. Ciura. Se puteau citi cronici literare semnate de: G. Bogdan-Duică, Teofil Bugnariu, I. Breazu, Olimpiu Boitoş, Al. Hodoş, Radu S. Dragnea, H. Stahl.

În paginile revistei au fost publicate studii de istoria literaturii române dedicate unor personalități ca A. D. Xenopol, Pompiliu Eliade, Simion Bărnuțiu, B. P. Haşdeu, George Barițiu etc. Este demn de menționat faptul că se acordă atenție problemelor cultivării limbii române, ortografiei şi îmbogățirii limbii, fapt extrem de important în lupta pentru păstrarea ființei naționale a românilor transilvăneni. În acelaşi context se înscriu şi articolele cu tematică istorică dedicate unor evenimente cruciale din trecutul poporului român: Revoluția de la 1848, Unirea Principatelor, Războiul de independență[1400].

Editorii revistei s-au preocupat şi de tipărirea de opere din literatura română şi universală în seria numită „Colecțiile Cosînzenei". Au văzut lumina tiparului titluri semnate M. Sorbul, I. Agârbiceanu, N. Iorga, O. Goga. L. Rebreanu, Al. Vlahuță, G. Coşbuc, M. Sadoveanu, V. Eftimiu, I. Slavici, Carmen Sylva, Vasile Conta etc.

„*Cosînzeana* a scos câteva numere tematice, cum a fost cel alcătuit pentru omagierea memoriei lui Eminescu, cel consacrat Orăştiei, în 1913, cel pentru Vlaicu etc."[1401].

În ceea ce priveşte aspectul grafic al revistei, inițialele înflorate au fost realizate de „dl. Florian Mureşan, profesor de desemn la gimnaziul din Nagyszombat" cara a lucrat întregul alfabet de inițiale cu motive româneşti, originale, cu influențe *Sezession*. Primele numere aveau pe copertă imaginea unei femei în costum popular românesc, de la numărul 5 / 1912, coperta prezintă o imagine. În 1913, tirajul era de 1.500 exemplare.

Anul 1913

Ianuarie, 1. Haţeg: apare *Cuvântul adevărului*. Revistă bisericească. Apariție lunară (între 1 ianuarie 1914 şi noiembrie 1916). Proprietar-editor: Mănăstirea Prislopului (comitatul Hunedoarei). Redactor: P. Leon, I. Manu. Tipografia „Carmen", Petru P. Barițiu din Cluj.

Anul 1916

Ianuarie, 1. Vulcan: apare *Calea Vieții,* cu subtitlul „Învățături creştineşti pentru poporul românesc". Este prima publicație cu tematică religioasă din Valea Jiului. Periodicitate lunară. Apare sub îndrumarea preotului dr. Nicolae Brânzeu de la Coroeşti. Editor: Mănăstirea Prislopului. La Vulcan au apărut doar opt numere, până în august 1916 sub formă de broşuri lunare, după care va apărea la Battonya

1400 *Ibidem*, p. 166.
1401 *Ibidem*, p. 167.

Csanad şi la Arad. S-a bucurat de sprijinul Băncii *Economul* din Cluj. Primele patru numere au fost tipărite la Tipografia „Carmen", Petru P. Barițiu, din Cluj, restul de patru numere, la Tipografia „Modernă" din Orăştie. În continuare, s-a editat şi tipărit la Arad, Tipografia „Concordia".

Anul 1922

Petroşani: apare *Gazeta Jiului*, „organ de propagandă culturală şi de informații". Apare în fiecare duminică, sub conducerea unui comitet. Pe frontispiciu este înscris numele lui Gh. Tătărescu, „fondator". Redactor: Teodor Munteanu. De la numărul 30/1923: Organ de informații şi cultură. A publicat texte aparținând lui V. Alecsandri, P. Ispirescu, Petre Dulfu, I. L. Caragiale, Jean Bart, Ion Agârbiceanu. Colaboratori: Ion Breazu, Ion Clopoțel, Ion Lupaş, Dominic Stanca, Nicolae Iorga, O. Goga, Otilia Cazimir etc. Se publică traduceri în special din literatura italiană. Problemele sociale şi cele legate de munca în mină sunt amplu abordate în ziar, ca şi cele ce îşi propun popularizarea frumuseților zonei. A avut un supliment intitulat „Jiul cultural". Se tipărea la Tipografia „Jiul Cultural" din Petroşani.

Anul 1926

Deva: apare *Povestitorul,* „foaie pentru cultura poporului". Articolele sunt grupate în rubrici: *Din istoria neamului, Drepturile şi datoririle noastre, Către iubiții noştri săteni, Ce este şcoala*. Avea şi pagini de divertisment (*Gruia, Vorbe cu tâlc*), precum şi o bogată ilustrație

Aprilie, 26. Petroşani: apare *Avântul,* „organ independent de cultură şi informațiuni din Valea Jiului, pus „în slujba culturii, adevărului şi dreptății". Director-proprietar: Vasile B. Taloescu. Tipografia „Nicu Miloşescu", Târgu-Jiu. Colaborator: I. D. Bălan. A apărut până în 20 noiembrie 1947. Periodicitate săptămânală („în fiecare duminică"). În anul 1934 era bilunar. Este cel mai longeviv ziar din Valea Jiului.

Avântul

Organ de cultură și informațiuni din Valea-Jiului

VASILE B. TALOESCU

TEREA LUI HRISTOS

APARAREA PATRIOTICA DIN PETROŞANI

Foto 541 – Frontispiciul din anul 1945
al publicaţiei *Avântul* din Petroşani

Anul 1929

Iulie, 15. Hunedoara: apare *Voința dragostei*. Foae de înfăpturi creştine. Redactor ing. Em. Popescu. Redacția şi administrația: Hunedoara, str. Regele Ferdinand, 10. Tipografia Iosif Wachter. Articolele nu sunt semnate.

Anul 1933

Mai, 11 / iunie 22. Brad: apare *abecedar***,** revistă literară săptămânală. Fondată de poeții Emil Giurgiuca şi George Boldea, profesori la Brad. Între 29 iunie 1933 şi 25 martie 1934, apare la Turda. Împrumută formatul „liliputan" (10 x 35 cm) şi grafica revistei argheziene *Bilete de papagal*. Primul număr al revistei se deschide cu editorialul semnat de poetul Emil Giurgiuca şi gândurile lui la început de drum: „În cadrele strâmte ale acestui *abecedar*, o să vă aduc, domnule cetitor, săptămânal, o icoană, un vers, o idee." Menirea revistei a fost reafirmată şi de poetul Septimiu Popa în numărul 13-14 din 1933, când revista nu mai apărea la Brad: „Sunt multe trebuințele neamului nostru, dar mai presus de toate acest neam falnic are nevoie de un bun... Abecedar".

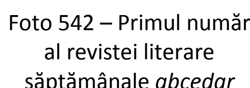

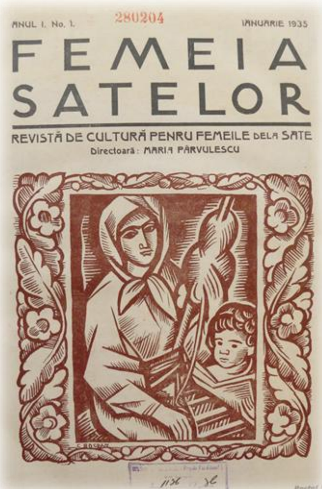
Foto 542 – Primul număr al revistei literare săptămânale *abcedar*

Revista îşi propune să se bucure de prestigiul marilor reviste literare. În total, au apărut 52 de numere (**primele şapte, tipărite la Brad**). Au semnat în paginile revistei poeții: Lucian Blaga, Emil Isac, Aron Cotruş, Simion Stolnicu, Eugen Jebeleanu (amintit ca „mezinul braşovean"), Ion Th. Ilea, George Popa, Grigore Popa, Radu Brateş, Ştefan Baciu, Yvonne Rossignon, Radu Gyr, Dan Botta, Olga Caba, Teodor Murăşanu; prozatorii G. M. Zamfirescu, Ionel Teodoreanu, Damian Stănoiu, Victor Papilian, G. M. Zamfirescu, Pavel Dan, Octav Şuluțiu, G. Boldea; articole de estetică şi teorie literară semnate de Gr. Popa şi Mihai Beniuc; texte filosofice de D. D. Roşca, Emil Cioran şi Tr. Herseni. Prețul unui exemplar, 2 lei; abonamentul pe un an, 120 lei; pentru instituțiuni, 500 lei. Tipografia „Zarand", Brad. Aflăm că revista „abecedar" e „răspândită de Librăria Domnului Virgil Montaureanu, «Cultura Poporului», din b-dul Academiei, la toate celelalte librări mari din Capitală". Avea rubrica pemanentă intitulată „Carnet" în care erau consemnate evenimente literare din România şi de peste hotare (decernarea premiilor Nobel pentru literatură, în 1933 fiind anunțat laureatul Ivan Bunin, primirea lui Adrian Maniu la Academie, a lui François Mauriac la Academia Franceză etc).

După şapte numere, revista se mută la Turda: „*abecedarul* s-a mutat, melc cu coaja de trup în spinare, hoinar. A pornit singur pe o rază ce sfredelea munții spre Cluj. (...) Am părăsit văile Iancului şi Crişul cu apa căruntă, de cât spală ceața de pe aur..." – scria Emil Giurgiuca în rubrica „Carnet" a numărului 8.

Anul 1935

Ianuarie. Deva: apare *Femeia satelor*, „revistă de cultură pentru femeile de la sate". Directoare: Maria Pârvulescu. Publicație lunară. Editorialul primului număr este semnat de Grigorie Comşa, episcopul Aradului, care afirmă că noua revistă are menirea „de a sprijini căminele creştine (…) dăruite cu prunci temători de Dumnezeu şi iubitori de tron şi țară". Cuprinde articole pe diverse teme de interes pentru femeile de la țară şi în general pentru femei, structurate pe rubrici: probleme actuale, medicină şi igienă, creşterea copiilor, regiunile țării, scrisorile mătuşii Chiva (cuprinzând sfaturi practice pentru femei), recenzii, gospodărie, bucătărie, poveşti, schițe, poezii, piese de teatru țărăneşti, povețe, rubrica Sandei Vâlsan intitulată *Ce să cetim*.

ANUL I. No. 1. 280204 IANUARIE 1935

FEMEIA SATELOR

REVISTĂ DE CULTURĂ PENRU FEMEILE DELA SATE

Directoară: MARIA PÂRVULESCU

Anul I. — No. 1 Ianuarie 1935

FEMEIA SATELOR

REVISTA DE CULTURA PENTRU FEMEILE DELA SATE

Redacţia şi Administraţia: Deva Strada Regele Carol No. 29. | Directoare: Maria Pârvulescu | Abonamente numai anuale: Pentru particulari ..... 50 Lei Pentru instituţii ...... 300 „

Calea femeilor dela sate

de P. Sf. Sa Dr. Grigorie Comşa, Episcopul Aradului.

Precum în timpul zilelor călduroase de vară se întâmplă că pe diferite locuri ale bolţii cereşti se ivesc nori de furtună, cari între tunete îngrozitoare răspândesc fulgere primejdioase, auzim noi că pe orizontul sufletesc al satelor noastre se ivesc norii necredinţei şi între tunetele nepăsării faţă de trecut, se ivesc fulgerele cari lovesc în bunele deprinderi ale satului românesc.

Aceste bune deprinderi erau strâns legate de numele Mântuitorului Isus Hristos, dar numele Domnului începe să fie strein. Mai înainte nu prea auzeai de căsătorii fără binecuvântarea bisericii, azi mulţi întemeiază familii fără Hristos. Azi mulţi se mulţumesc în căsătorie ...

Foto 543, 544 – Primul număr al revistei *Femeia satelor* şi editorialul semnat de episcopul Grigorie Comşa al Aradului

Texte semnate de I. C. Vissarion, Radu D. Rosetti, Ion Th. Ilea, Maria Pârvulescu, Simion Duma, Mihai Lungianu, Volbură Poiană Năsturaş. Sunt publicate creaţii literare ale marilor noştri scriitori Ion Creangă (*Soacra cu trei nurori*), I. L. Caragiale (*O făclie de Paşte*), Anton Pann, Ion Agîrbiceanu. Se tipăreşte la Tipografia Judeţeană Deva. Abonamentele erau numai anuale: 50 lei pentru particulari, 300 lei pentru instituţii. Preţul, 5 lei pe exemplar, 16 pagini. Coperta are grafică de inspiraţie populară românească, cu litere în stil Art Deco. Redacţia şi administraţia: Deva, str. Regele Carol, nr. 29.

Anul 1936

Deva: apare *Eu şi Europa*. Se declară „tribună de slavă şi gând românesc" (de la numărul 3).

Anul I. No. 1. Deva, 1 Sept. 1936.

EU ŞI EUROPA

pamflet – satiră – critică

REDACŢIA ŞI ADMINISTRAŢIA TIPOGRAFIA „CORVIN" DEVA

APARE LA 1 ŞI 15 ALE FIECĂREI LUNI

EXEMPLARUL 5 LEI

MESAJ...

de Romulus Dianu

Solemnitatea este demnitatea prostului. Dacă aşi crede că pot să dau şi o sugestie, pe lângă aceste câteva rânduri, poetului Ilea care simte atât de bogat, – i-aşi spune: Dragă Ilea, caută ca revista «Eu şi Europa» să nu devină solemnă. Fiţi tineri. Este frumuseţe chiar şi în eroare. Consider că acest spirit de maimuţoiu de a ne remorca numai decât tradiţiei, fără un examen prealabil al posibilităţilor, de cari dispunem nu este nici sensul unei discipline spirituale, nici acela al unei adânci convingeri: Cine o face, o face din lene.

Solemnitatea este inainte de orice, lene intelectuală.

Acum Ardealul tânăr este arat de o ideie in legătură cu fiinţa colectivă a gândirii româneşti. Este nevoie de a se cunoaşte plugarii intre ei.

O revistă este un loc de rendez-vous. Să facem acest loc

TRESAR STRĂMOŞII

Dorm strămoşii somn de viaţă,
păziţi de paloşe din stele,
armele-s ascunse'n ceaţă,
luna surâde'n zăbrele.

Flăcări zorile arată,
munţii se leagă prin punţi.
şi peste ţara apăsată
trec munţii după munţi.

Viteaz cu cremene'n cuvânt,
schintee anii'n vâltoare,
tresar strămoşii din pământ
în timp ce noaptea moare.

Ion Th. Ilea

Anul I. Nr. 4. Deva, Decemvrie 1936

Inventar semnat de:

Septimiu Bucur
Al. Gregorian
Grigore Bugarin
Vintilă Horia
Ion Moldoveanu
Horia Niţulescu
Vladimir Dogaru
Ion Th. Ilea
Valeriu Bora
N. Braica
A. Olteanu
Niculae Rusu
M. Ar. Dan
C. Miu-Lerca
Mihai Beloiu
Ulpiu Traian Gomboşiu
Elefterie Beoca
G. Micu-Delabăceşti

Drăguţescu

EU ŞI EUROPA

Foto 545, 546 – Primul şi al patrulea număr ale revistei *Eu şi Europa*

Militează pentru integrarea culturii române în cultura europeană. În 1939, de la numărul 2, apare fără subtitlu. Directori: Ion Th. Ilea şi Nicolae Rusu. Redactor-responsabil: Augustin Olteanu; redactori: Niculae Rusu, Ion Corbuţiu şi Ilie Fulea. Colaboratori: Nicolae Albu, C. S. Anderco, N. Ladmiss-Andreescu, Ştefan Baciu, Gh. Freamăt, S. Bucur, G. Bugarin, Virgil Carianopol, V. Copilu-Cheatră, Aron

Cotruş, Vintilă Horia. Unele articole trădează o orientare de dreapta. Publicație bilunară, apare la 1 şi 15 ale lunii; din 1939, apariție lunară. Format 15,5 x 23 cm. Tipografia Institutul de Arte Grafice „Corvin”.

Deva: apare *Moldova*, organ al Fundației Culturale Regale „Regele Mihai”, în colaborare cu ASTRA Hunedoreană. Se menționează: „apare în refugiu sub patronajul dl. C. Dumitrescu, prefectul județului Hunedoara”. Director: Constantin Sturzu. Redactor: Simion Vărzaru. Săptămânal. Imprimeria Județeană, Deva. A apărut până în 1944.

Anul 1938

Simeria: apare *Invazia ritmică*, revistă de cultură destinată tineretului de toate categoriile. Articolele erau axate pe problemele specifice acestei vârste şi prezentau activitățile culturale organizate de tineri. Proprietar şi director: Florea Simion. Tipografia „Ardealul”, Deva. Apare de două ori pe lună, în zilele de 5 şi 20.

PUBLICAȚII CU PROFIL ŞTIINȚIFIC

Anul 1906

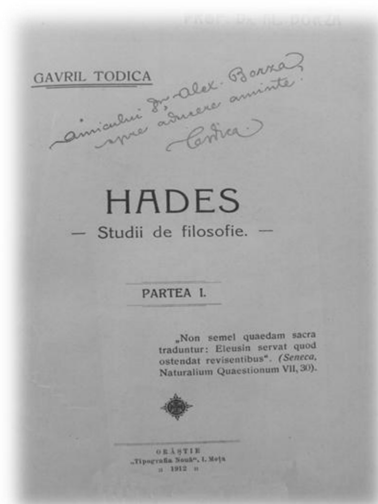
Orăştie: apare *Palavre*, publicație cu profil ştiințific. Redactor: Gavril Todica. A publicat articole de popularizare a ştiinței, precum şi informații de interes general. Tipărită la Tipografia „Nouă”, Orăştie.

Anul 1910

Orăştie: apare *Studii ştiințifice*, revistă cu profil ştiințific. Fondator şi redactor-responsabil: Gavril Todica, „cunoscut ca unul din puținii noştri cultivatori zeloşi ai ştiințelor, cu deosebire a matematicilor şi astronomiei şi totodată un scriitor priceput pentru răspândirea cunoştințelor ştiințifice în cercuri mai largi ale poporului”. Tipărit la Tipografia „Nouă” a lui I. Moța din Orăştie. Format 12,5 x 20 cm. Apariție trimestrială în numere tematice: *Pagini răslețe*, *Economia*, *Filosofia* şi *Astronomia*. A fost redactată aproape în întregime de Gavril Todica şi a contribuit mult la răspândirea cunoştințelor ştiințifice printre cititori. După Primul Război Mondial, din 22 martie 1917, a fost continuată de revista *Convorbiri ştiințifice*, condusă de acelaşi Gavril Todica.

Anul 1912

Orăştie: apare *Hades*, „studii de filosofie”. Inițiator şi redactor: Gavril Todica. Tipărit la Tipografia „Nouă”, I. Moța, din Orăştie. Format: 12 x 19 cm. Nu i s-a putut stabili periodicitatea. În *Cosînzeana* numărul 25 / 22 iunie 1913, la rubrica „Flori de-o zi”, este anunțată apariția acestei publicații ca fiind „o nouă carte a dlui Gavril Todica”.

GAVRIL TODICA

HADES

— Studii de filosofie. —

PARTEA I.

„Non semel quaedam sacra traduntur: Eleusin servat quod ostendat revisentibus”. (*Seneca*, Naturalium Quaestionum VII, 30).

ORĂŞTIE
„Tipografia Nouă”, I. Moța
1912

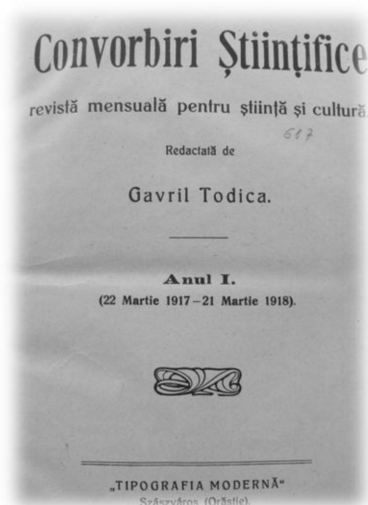
Foto 547 – Primul număr al revistei *Hades*, cu dedicaţia lui Gavril Todica pentru prof. Alexandru Borza

Anul 1914

Orăştie: apare *Paradoxe*, broşură cu tematică diversă, de regulă ştiinţifică, politică, istorică şi de actualitate. Iniţator: Gavril Todica. Apare până în 1916. Avea acelaşi format cu al revistei *Convorbiri ştiinţifice* editată tot de Gavril Todica. Fiecare număr avea o tematică unitară: *Aurel Vlaicu*, *România în Primul Război Mondial*. Numerotarea paginilor se face în continuare, începând cu primul număr. Tiparul la Tipografia „Nouă" din Orăştie.

Anul 1917

Martie, 22. Orăştie: apare *Convorbiri ştiinţifice***.** Revistă mensuală „pentru ştiinţă şi cultură". Continuatoare a revistei *Studii ştiinţifice*. Redactor-responsabil: Gavril Todica (Geoagiu de Jos); colaboratori Al. Borza, P. Suciu şi F. Pop. Colaboratori: dr. Alexandru Borza, P. Suciu, Constanţa Dunca-Şchiau, Petre Sergescu etc. Editori: Aurel şi Carolina Papiu.

Convorbiri Ştiinţifice
revistă mensuală pentru ştiinţă şi cultură
Redactată de
Gavril Todica.
Anul I.
(22 Martie 1917–21 Martie 1918).
„TIPOGRAFIA MODERNĂ"
Szászváros (Orăştie).

CUPRINSUL

Foto 548, 549 – Prima pagină şi pagina cu sumarul din primul număr al revistei *Convorbiri Ştiinţifice*

A fost o publicaţie unică de profil ştiinţific din Transilvania acelor timpuri. A apărut sub deviza: „Ne trebuie cultură ştiinţifică", pledând pentru ideea de a se manifesta entuziasm şi faţă de ştiinţă, domeniu ce contribuie la progresul general. Revista avea rubricile permanente: *Actualitatea ştiinţifică*, *Minunile industriei*, *Zori de univers*, *Filosofia ştiinţifică în faţa naturii*. În anul 1917, graţie popularităţii sale, Comitetul Astrei a dispus folosirea publicaţiei şi a celorlalte periodice scoase de Gavril Todica la Orăştie ca material didactic în şcolile secundare româneşti din Transilvania. Revista era, după caracterizarea lui Gavril Todica, „modestă în haină, bogată în cuprins, variată în idei, constructivă de la primul articol până la ultima ştire". Tipărită la Tipografia „Modernă", iar din 1919, la Tipografia „Libertatea", ambele din Orăştie. A apărut până în anul 1923.

Anul 1922

Iunie. Petroşani: apare *Montanistică şi Metalurgie* (*Bányászat és Kohászat*) „revistă oficială a Asociaţiunei funcţionarilor tehnici, mineri şi metalurgici din Ardeal şi Banat ", „revistă technică minieră / bányatechnikai folyóirat". Redactor responsabil: Ştefan Tomuţa. Editor: Arpad Schreiber. Tiparul la Inst. de Arte Grafice „Jiul Cultural", Petroşani. Aparea lunar. Publica preponderent articole despre realităţile Văii Jiului, diferite implicaţii economice ale mineritului, aspecte ale exploatării cărbunelui, obţinerea şi prelucrarea minereurilor, revista nefiind destinată doar mineritului carbonier. Mai puteau fi citite informaţii culturale, oferte de serviciu, reclame, ştiri din viaţa de zi cu zi a minerilor.

Anul 1924

Deva: apare *Publicaţiile Muzeului Judeţului Hunedoara*. Apare periodic, după necesitate. Sub direcţiunea lui Iosif Mallász. Colaboratori: Iosif Mallász, Martin Roska, I. Lepşi, Mircea Eliade, Const. Daicoviciu, Alex. Ferenczi, Ion Nestor, Mihail Macrea. Tiparul la Tipografia Judeţeană. Format 24 x 16

cm şi 18 x 24,5 cm. Prețul unui abonament anual, 200 lei în țară, în străinătate, 250 lei. Din 1937, apare noua serie a anuarului sub numele de *Sargetia*, fondată de Octavian Floca.

Anul 1927

Septembrie, 1. Deva: apare *Revista învățătorilor şi învățătoarelor din județul Hunedoara* (1927-1929). Publicație săptămînală, enciclopedică. Organ oficial al Revizoratului Şcolar Deva. A dorit să dea „un avânt învățământului primar" şi să informeze corpul didactic din acest ciclu cu tot ce este nou în domeniul didactic, pedagogic. Articolele sunt semnate de cadre didactice din județul Hunedoara şi abordează subiecte precum: modernizarea învățământului, combaterea analfabetismului, importanța bibliotecilor şcolare, rolul căminelor culturale, importanța grădinilor şcolare, a muzeelor şcolare. Un accent deosebit a fost pus pe culegerea şi valorificarea folclorului hunedorean, bogat şi insuficient cunoscut. Director: V. Anastasiu. Redactori: Pompeiu Hossu-Longin, Ioan Brîncoveanu, Ioan D. Morțun, Petru Cimponeriu, P. Popescu-Delacerna, Vasile Militaru. Colaboratori: membri ai corpului didactic. Apare sub îngrijirea unui comitet. Administrația şi redacția: Revizoratul şcolar Deva. Tipografia Județeană, Deva. Abonamentul anual, 400 lei. Format A5. A apărut până în 1929.

Anul 1929

Deva: apare *Învățătorul de mâine*, publicație editată de Şcoala Normală de Băieți, Deva. Director şi redactor responsabil: prof. dr. N. Apostolescu; Redactor: Ghinea Gheorghe; colaboratori: elevii cursului superior ai Şcolii Normale din Deva, cuprinşi într-un comitet de 7 elevi. Apărea de trei ori pe an. Din iunie 1939, îşi încetează apariția.

Anul 1930

Simeria: apare *Plaiuri hunedorene*, Revista Asociației Corpului Didactic Primar din județul Hunedoara. Organ de cultură profesională şi generală. Articolele puneau accentul pe „necesitatea asigurării unui înalt grad de cultură a învățătorilor pentru a putea, la rândul lor, să asigure culturalizarea poporului"[1402]. Se mai abordau teme legate de perfecționarea sistemului de învățământ, legătura dintre şcoală şi familie, salarizarea învățătorilor. Pentru preocuparea manifestată față de activitatea de culegere a folclorului autentic, colaboratorul revistei, Pompei Hossu-Longin a obținut premiul III din partea Arhivelor de folclor de pe lângă Academia Română (1930)[1403]. Redacția şi administrația: Şcoala Primară Simeria, Hunedoara. Apare lunar. În iulie şi august nu apare. Comitetul de redacție din anul 1930: Sabin Jula – Simeria, Preşedintele Asociației Învățătorilor; A. Constantinescu – Hunedoara, vicepreşedinte al Asociației Învățătorilor; Niculae Crețu – Orăştie, membru în Comitetul Asociației Învățătorilor; Ioan Morțun – Simeria, secretar al Asociației; Alexandru David – Petroşani, institutor. Director: Alexe David; redactor principal: Alexe David şi M. Bogza. Redactor-responsabil: prof. Nicolae Rău. Colaboratori: Cornel Sîntimbreanu, Cornel Sporea (directorul Şcolii Normale din Deva), Pompei Hossu-Longin, Iosif Stanca, Marin Biciulescu, Iosif Demea, Adam Dulă etc. În 1931 a apărut la Petroşani, iar în 1938, la Deva (redactor-responsabil, Ioan Damşa). Tipografia „Românească". Din 1943, nu mai apare.

Anul 1935

Mai, 1 iunie, 15. Deva: apare *Buletinul pedagogic al Inspectoratului şcolar primar județean Alba şi Hunedoara*. Redactor şi administrator: Mihai Butoiu, învățător la Şcoala de Aplicație de pe lângă Şcoala Normală din Deva. Se publicau materiale cu tematică pedagogică, didactică, destinate corpului profesoral din județul Hunedoara. Au apărut doar patru numere.

Anul 1937

Deva: apare *Sargetia – Acta Musei Regionalis Devensis*. Publicație apărută sub egida Muzeului Județean Hunedoara. Apare cu o întrerupere în perioada 1941-1956, la Deva, sub îndrumarea unui comitet de redacție condus de Petre Țîrău şi Octavian Floca.

Anul 1974

Deva: apare *Sargetia. Series Scientia Naturae*: Acta Musei Devensis / Muzeul Civilizației Dacice şi Romane, 1974. Publicație anuală. Rezumat şi sumar în limbile engleză, franceză, germană.

[1402] Andruş, Rodica. *op. cit.*, p. 414.
[1403] *Ibidem*.

CALENDARE

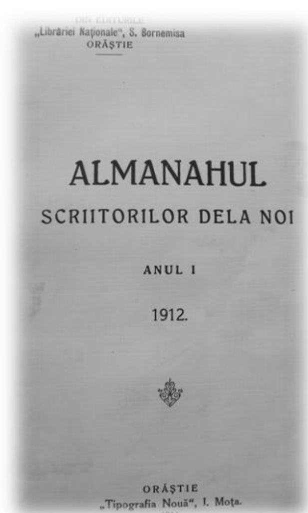
Anul 1907

Orăştie: apare *Calendarul Bunul Econom*. Are structura specifică almanahurilor: calendar cu zodii, aniversările şi comemorările anului, lista domnitorilor europeni şi din America, Asia, Africa, organizarea (şematismul) bisericilor, informații poştale, calendarul târgurilor din Ungaria, Transilvania şi Banat, lista şcolilor române din Ardeal, sfaturi pentru gospodari, informații medicale, portrete de oameni iluştri, informații utile, reclame. Sunt publicate poezii de G. Coşbuc („Crăişorul în tabără"), V. Alecsandri („Hora de la Plevna"). Tipărit la Tipografia „Minerva" din Orăştie cu elemente de grafică *Sezession* de bun gust, ceea ce a conferit calendarului o ținută estetică ridicată. Au apărut doar exemplare pentru anii 1907 şi 1908.

Orăştie: apare *Calendarul Național al Foii Interesante*, supliment anual al ziarului *Foaia interesantă*, apărută în 1905. Inițiatorul şi redactorul nu sunt menționați. Cuprindea date astronomice şi calendaristice, calendarul târgurilor de peste an, informații poştale, ştiri, reportaje, interviuri despre activitatea culturală a românilor din Ardeal, materiale de prezentare a folclorului local, a unor meşteşuguri populare (ex. articol despre țesătoria națională de la Orăştie înființată de Elena Hossu-Longin, născută Pop de Băseşti), istoria scrisului, istoria civilizațiilor etc.). Paginile literare erau susținute de Victor Eftimiu, Şt. O. Iosif, Andrei Bârseanu, George Coşbuc, O. Goga, Petre Dulfu, George Ranetti, Zaharia Bârsan, Liviu Rebreanu, Nicolae Petra-Petrescu, Alexandru Ciura sau de scriitori care semnau cu pseudonim (Călin, Elena din Ardeal, Gheorghe din Moldova, Cornelia din Moldova, Filuț, Leandru). A apărut până în anul 1915. Iconografia era axată pe aspecte etnografice specifice româneşti: Româncuță pădureancă din Tulgheş, Băiețel în costum național, Fetişcane în port național din jurul Orăştiei, Grup de țesătoare din Atelierul de țesătorie din Orăştie, Grup de „juni" din Dîrste. Port național de pe Valea Argeşului etc. Tipărit la Tipografia „Nouă", Orăştie. Va apărea şi la Bucureşti şi la Cleveland, Ohio, SUA. prin strădaniile lui Ioan Moța, odată cu *Foaia interesantă*.

Anul 1911 / 1912

Orăştie: apare *Almanahul scriitorilor de la noi*. Publicația dorea să prezinte cititorilor „mănunchiul scriitorilor români în viață din Transilvania, Ungaria şi Banat sau cel puțin originari de aici". A publicat şi studii de filosofie, economie, lingvistică, pedagogie, istorie. Apare la Editura „Librăriei Naționale" din Orăştie. Proprietar şi redactor: Sebastian Bornemisa. Tipărit la Tipografia „Nouă", Orăştie. Partea I, secțiunea de literatură, este susținută de colaboratori precum: A. Bârseanu, O. Goga, G. Coşbuc („Moartea lui Gelu"), Aron Cotruş, Ion Agîrbiceanu, Al. Ciura, Şt. O. Iosif, Liviu Rebreanu („Proştii"), I. C. Panțu, I. I. Lapedatu, Viora din Bihor. Critica literară este reprezentată de Ilarie Chendi, Sextil Puşcariu, Iosif Popovici, I. Scurtu, O. C. Tăslăoanu, G. Todica, V. Onițiu, Horia Petra-Petrescu.

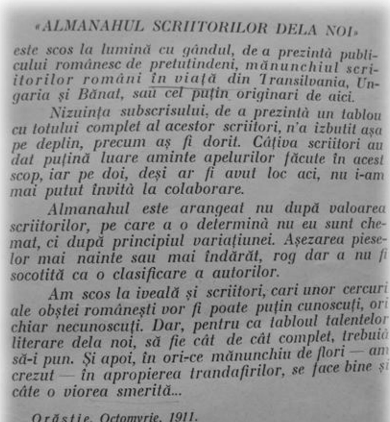
„Librăriei Naționale", S. Bornemisa
ORĂŞTIE

ALMANAHUL
SCRIITORILOR DELA NOI

ANUL I

1912.

ORĂŞTIE
„Tipografia Nouă", I. Moța.

«ALMANAHUL SCRIITORILOR DELA NOI»

este scos la lumină cu gândul, de a prezintà publicului românesc de pretutindeni, mănunchiul scriitorilor români în viață din Transilvania, Ungaria și Bănat, saŭ cel puțin originari de aici.

Nizuința subscrisului, de a prezintà un tablou cu totului complet al acestor scriitori, n'a izbutit așa pe deplin, precum aș fi dorit. Câțiva scriitori au dat puțină luare aminte apelurilor făcute în acest scop, iar pe doi, deși ar fi avut loc aci, nu i-am mai putut invità la colaborare.

Almanahul este arangeat nu după valoarea scriitorilor, pe care a o determinà nu eu sunt chemat, ci după principiul variațiunei. Așezarea pieselor mai nainte sau mai îndărăt, rog dar a nu fi socotită ca o clasificare a autorilor.

Am scos la iveală și scriitori, cari unor cercuri ale obștei românești vor fi poate puțin cunoscuți, ori chiar necunoscuți. Dar, pentru ca tabloul talentelor literare dela noi, să fie cât de cât complet, trebuià să-i pun. Și apoi, în ori-ce mănunchiu de flori — am crezut — în apropierea trandafirilor, se face bine și câte o viorea smerită...

Orăștie, Octomvrie, 1911.

Sebastian Bornemisa,
stud. în filosofie.

GEORGE COŞBUC.

Născut în 8 Sept. 1866 în comuna Hordou (lângă Năsăud) din familie de preot. A studiat în Năsăud şi Cluj. Trăeşte în Bucureşti. A scris la „Tribuna" din Sibiiu dela 1884—1890, şi la „Convorbiri Literare", şi la alte foi şi reviste. La 1890 a trecut în România, unde să află şi azi.

A publicat:
„Balade şi Idile", Bucureşti.
„Fire de tort", Bucureşti.
„Ziarul unui Perde-vară", Buc.
„Cântece de vitejie", Buc.
„Versuri şi Proză", Caransebeş.
„Povestea unei Coroane de oțel".
„Războiul nostru pentru neatârnare".

Traduceri:
„Aeneida" de P. Vergilius Maro.
„Valuri alinate" de Carmen Sylva.
„Sacontala", dramă de Calidasa.
„Antologie sanscrită", din dif. aut.
„Mazepa", de Lord Byron.
„Parmeno", comedie în 5 acte de P. Terentius Africanul.

In colaborare cu Al. Vlăhuță:
„Carte de cetire", piese alese din autorii cei mai buni.

MOARTEA LUI GELU

Răsleț din oştirea bătută,
Fugind pe câmpia tăcută,
Căzù de pe cal, de durere,
Pe marginea apei. Şi piere.
Din rană şi-ar smulge săgeata
Şi n'are putere.

Foto 550, 551, 552 – Primul număr al *Alamanahului scriitorilor de la noi*, editorialul lui Sebastian Bornemisa şi o pagină din interior

Sunt publicaţi scriitori foarte cunoscuţi, alături de nume necunoscute, întrucât „în apropierea trandafirilor, se face bine şi câte o viorea smerită”, cum scrie Sebastian Bornemisa în editorialul primului număr. Partea a II-a, Presa, inventariază „toate foile mici şi mari” care apăreau, precedate de un „mic istoric al vieţii şi al rostului lor în viaţa noastră de obşte, şi de cine sînt ele scrise”. Alţi colaboratori: Ecaterina Pitiş, Petre Dulfu, N. Bălan, I. Lupaş, I. U. Soricu, V. Suciu, Zaharia Bârsan, M. Gaşpar, Maria Cunţan, Onisifor Ghibu, I. Al. Lapedatu. Materialul iconografic cuprindea multe portrete ale scriitorilor semnatari de materiale, cu autografele lor. A avut o bună receptare în epocă, fiind menţionat laudativ în *Mercure de France*.

Anul 1912

Orăştie: apare *Calendarul Naţional al Foii Interesante*, concomitent cu primul calendar cu acelaşi nume. Imprimat la Tipografia „Libertatea”, între 1923 şi 1930. Are aceeaşi structură cu primul calendar. Publică ştiri, informaţii şi reportaje despre viaţa şi activitatea culturală a românilor din Ardeal, studii şi documente istorice, informaţii ştiinţifice, sfaturi practice şi etice, literatură şi folclor, etnografie, portrete de personalităţi hunedorene (ex. Ioan Ciontea, directorul Tipografiei Libertatea din Orăştie începând cu 1904), ştiri din lumea largă, evenimente care au zguduit opinia publică în epocă (uciderea lui Traian Grozăvescu, prăbuşirea lui Aurel Vlaicu), România şi economia mondială, politica Europei în deceniul premergător războiului etc. Secţiunea literară era asigurată de semnături precum Gh. V. Suşnea, D. N. Ciotori, I. Dragoslav, Sandu Teleajen, P. Chirica (proză) şi Maria Meşter, Aurelia Pop, V. Voiculescu, Al. Stamatiadi, D. Anghel, V. Militaru, Ion Bătrâna şi Zaharia Stancu (poezie).

Anul 1913

Orăştie: apare *Calendarul interesant*. Publică ştiri şi reportaje de război, articole pe teme istorice, ştiri din viaţa românilor, îndrumări practice, informaţii ştiinţifice, comentarii culturale. Redactor-responsabil şi iniţiator: Gavril Todica. Acesta semnează majoritatea articolelor cu o tematică foarte vastă, de la medicină, astronomie, ştiinţele naturii, până la articole vizionare despre globalizare, cum le-am numi astăzi. Concluzia la care ajunge este că „omenirea nu va mai fi fericită dacă nu va înmulţi pâinea, mijloacele de trai, cultivarea inimii şi iubirea aproapelui”. Textele literare erau semnate de George Ranetti, Victor Bilciurescu, Nicolae Curea, Grigore Coatu, Elena Sevastos, Dimitrie Speranţă. Iconografia este formată din multe imagini din război (general Mackensen, general Pétain, Carmen Sylva între orbi, general Brusilov etc). A prezentat multe articole legate de Primul Război Mondial şi participarea României la conflagraţie. Se adresa cu predilecţie sătenilor cărora dorea să le cultive gustul pentru lectură. În 1937 a purtat denumirea de „Ilustrat al Foii Interesante”.

Anul 1919

Orăştie: apare *Biblioteca interesantă pentru popor*, un tip de calendar ce prezintă „păţaniile” scrise în versuri ale unui recrut alături de „prefaceri minunate ce le-a adus războiul”. A fost tipărit la Tipografia „Modernă” din Orăştie în format 12,3 x 19 cm.

Anul 1922

Deva: apare *Calendarul ţăranului român*; Proprietar şi editori: I. Hereş, V. Laufer; Tipografia „V. Laufer” şi „Astra”, Deva. Institutul de Arte Grafice, Deva, Publicaţie anuală. Au colaborat: Ioan Lupaş, Vlaicu Bârna, O. Goga, George Lesnea, Cincinat Pavelescu, Th. Sperantia, Elena din Ardeal.

Anul 1923

Orăştie: apare *Calendarul Haiducul*, publicaţie ilustrată a foii *Libertatea*, apare în perioada 1923-1930 şi în anul 1938.

Anul 1934

Brad: apare *Calendarul satelor*. Se adresează în primul rând minerilor. Rubrica literară cuprinde texte de Octavian Goga, Adam Bolcu, Lascarov Moldovanu.

Anul 1937

Brad: apare *Calendarul Zarandului* (1937-1948) Brad-Deva. Redactor: G. Micu-Delabăseşti; Tipografia „Astra”, Deva. Nu are orientare politică. Prezintă aspecte din viaţa culturală şi socială a Ţării Zarandului. Colaborează Ioan Lupaş, Vlaicu Bârna, Octavian Goga, George Lesnea, Cincinat Pavelescu, Lascarov Moldovanu, G. Coşbuc, Th. Speranţa, Elena din Ardeal (identificată ca fiind Elena Simtion).

Anul 1939

Deva: apare *Calendar patriotic*, publicaţie editată de Inspectoratul Pregătirii Premilitare din Deva. Profilul publicaţiei este istoric, materialele fiind elaborate de cadrele militare, dar şi de corespondenţi şi colaboratori civili. A apărut până în 1940.

Anul 1943

Deva: apare *Almanahul Gazetei Curierul*, având drept scop „să pună în lumină interesele publice județene”. Apare în perioada războiului.

Anul 1946

Deva: apare *Almanahul poporului hunedorean.* Publică articole, reportaje, interviuri legate de realitățile acelei perioade de mari schimbări în viața politică a țării.

PUBLICAȚII UMORISTICE, DE DIVERTISMENT

Anul 1908

Ianuarie, 14. Deva: apare *Cucu din Ardeal*, „foaie umoristică şi de literatură poporală cu ilustrații”. A apărut, mutat de la Arad, ca „suplement” umoristic al revistei *Bunul econom*. Apare lunar. Redactor-responsabil: Nicu Stejărel [N. Ştefu], pentru Arad şi Ioan Fleşeriu, pentru Orăştie. Comitetul de redacție: I. Maniu, dr. Şt. Erdely, C. Baicu, D. David, C. P. Barcianu. Proprietar şi editor: „Banca Industrială” din Deva. Tipografia „Sfântul Ioan” din Deva.

Anul 1910

Decembrie, 8. Orăştie: apare *Bobârnaci*, „adaos umoristic la *Libertatea* din Orăştie”. Apariție bilunară („tot la două săptămâni”). Redactor: Haralamb Călămar (pseudonimul poetului Ermil Borcea). Tipărit la Tipografia „Nouă” din Orăştie, a lui Ioan Moța, în fomat 40 x 25 cm, 4 pagini, 8.000 exemplare. Are o rubrică permanentă intitulată „Bostan şi Pepene” în care, în limbaj satiric şi cu mijloace umoristice, se contrapun pozițiile țăranului şi ale „domnilor”. Apar pseudonime hazlii şi un mare număr de caricaturi realizate de prof. Florian Mureşan. Alte rubrici: *Scântei din pipa înțelepciunii*, *Baba Cloanța*. Autorii semnau cu pseudonime hazlii: dr. Crastavete, Toma Necredinciosu, Iancu Opăritu, Stan Fricosu etc. Printre colaboratori se numără Victor Bilciurescu, Radu Rosetti, E. Milescu. A fost una dintre publicațiile umoristice din primele două decenii ale secolului XX bine receptate de cititori. Ultimul număr apare la data de 26 iunie / 9 iulie 1914.

BOBÂRNACI

Adaus umoristic la «LIBERTATEA». | Apare tot la două săptămâni, Joia. | Îngrijită de HARALAMB CĂLĂMAR

De Paşti

Iubiților nostri cetitori!

Noi ouă n'avem să Vă dăm,
Şi n'avem nici colaci,
Tot ce vă dăm, dragi cetitori,
De Paşti, sunt – „Bobîrnaci.“

Noi tot ce azi încondeiăm
E-al neamului năcaz

Agricultura şi politica.

Cîtă vreme noi stăm în jugul național, şi pe ogorul politic vom avea nevoie de mulți boi, cari să tragă la brazdă.

Dacă Românul şi-ar putea munci pămîntul, cum pe Român une-ori îl munceşte gîndul, — n'ar fi rod mai bogat pe lumea asta ca pe ogoarele

O făgăduință.

In fine iat-o 'ntorsătură
In groaznica harababură,
Ce s'a făcut de cînd să 'njură
Cu respectabilă bravură
Redacțiile de jurnale
Făcîndu-se de trei parale.

„Tribuna“ însaşi face-un gest
Ce sună ca un manifest

Foto 553 – Numărul 10
al revistei umoristice *Bobârnaci*

Orăştie: apare *Cucuveica*, „gazetă umanistică”. A sprijinit publicarea gazetei *Sînceaua*.

Anul 1911

Orăştie: apare *Sînceaua,* organ al „keskenyezăilor neorganizați” (Număr unic).

Se pare că a fost publicată din veniturile foii *Cucuveica* din Orăştie. Redactor nemenționat. Tipografia nemenționată.

Anul 1913

Orăştie: apare *Păcălici. Calendar glumeț*. Apare sub egida ziarului *Libertatea*, redactat de un ziarist ce semna cu pseudonimul Toader Gurăspartă. Mai este menționat şi Iancu Blegu. Publicație umoristico-satirică, îşi propune să arate unele adevăruri prin intermediul unor „chipuri necioplite”, prin „minciuni

răsucite, cu prostii cornorate, dar prea adevărate”. Cuprinde date calendaristice şi astronomice, lista domnitorilor europeni, proză satirică, anecdote, epigrame, caricaturi, calambururi, glume, tarife de poştă şi telegraf, calendarul târgurilor de peste an etc. Articolele au titluri precum: *Cum se întineresc femeile bătrâne*, *Necuratul la pețit*, *Doina holteiului*, *Pentru blegi nu sînt legi* etc. Apărea în format 19 x 13 cm, 76 pag., ilustrate cu imagini de oameni şi locuri din Orăştie.

Anul 1921

Orăştie: apare *Hai să râdem*, „gazetă umoristică”. Are apariție neregulată, „apare când o tae capul”, organ al „netezirii tuturor zbârciturilor sufleteşti”. Redactori: „Nici noi nu-i cunoaştem”. Apare sub îngrijirea unui comitet. Tipografia „Libertatea”, Orăştie. Nu i s-a putut stabili periodicitatea. Articolele, pamfletele, glumele, fabulele, snoavele, epigramele şi versurile umoristice erau nesemnate. Redacția şi administrația: Orăştie, Piața Regina Maria, nr. 5.

HAI SĂ RÂDEM

REDACȚIA și ADMINISTRAȚIA: Orăștie, Piața Regina Maria nr. 5. | GAZETĂ UMORISTICĂ Sub îngrijirea unui Comitet.

Un mic articol,

fie de fond, sau nu, să cere, pentru ca să deschidem coloanele acestei mititele gazete. Cu toată dragostea sufletelor noastre tinere o dăm în vileag. Noi nu calomniăm, nu ocărâm pe nime. Glumele noastre sunt glumele sincere ale vieței noastre.

Și dacă nu putem avea onoarea să salutăm printre colaboratorii nostrii pe dl Pamfil Șeicariu, sau pe Titus Enacovici — nu renunțăm la preten-

rele mecenate al liceului din Orăștie.

Și atunci nu rămâne Onoratului Public cetitor altceva, decât, să cumpere această gazetă, — să treacă cu plăcere peste povestirile ei, să binecuvinteze redacția și pe dracu să-l dea la o parte.

Orăștie, 1927 Aug. 28.

Comitetul.

Lot de casă.

CHARLESTON

Foto 554 – Număr din anul 1927 al revistei umoristice *Hai să râdem*

Anul 1925

Petroşani: apare *Calendarul Graiul muncitorimii*. Tipografia „Centrului Sindicatelor naționale”. Inițiator: Alexiu David.

Anul 1926

Mai. Orăştie: apare *Friptura*, ziar umoristic. Redacția era în satul Cucuiş, lângă Orăştie. Redactorul avea pseudonimul umoristic dr. Dăcubarda. Textele aveau caracter satiric, moralizator. Este publicat dialogul Bostan şi Pepene, ca în revista *Bobîrnaci*.

Orăştie: apare *Şobolanii*, foaie satirică ce apărea cu prilejul alegerilor de deputați. Era redactată pe un ton satiric. Redacția era, potrivit manşetei, la „Valeaiepii”, iar redactor-şef, era „Dăcubardaînlună”. Cuprindea rubrica de dialog satiric „Bostan şi Pepene”. Nu a avut o periodicitate bine precizată.

Anul 1930

Ianuarie, 1. Orăştie: apare *Bumbuşca*, „foaie de glume cu duh şi păcăliciuri moraliceşti”. Supliment la *Libertatea*. A fost editată de Societatea academică a studenților hunedoreni. Primul număr, şapirografiat, a apărut cu ocazia Revelionului 1930. Apare neregulat, „când o taie capul”. Cuprindea texte umoristice pe seama unor personalități locale (preotul Moța, dr. Solomon, dr. Lepşi, Gh. Voişan), poezii satirice, glume, „cugetări” pe tema „ce-i imposibil la Orăştie” sau „ câte feluri de oameni sunt la Orăştie”, rubrica „ultima oră” ce face anunțuri în aceeaşi manieră ludică precum şi „ştiri culese din bătaia dobei”. Articolele sunt semnate cu pseudonime precum Cucuvae sau Nenea Victor.

Anul 1934

Orăştie: apare *Orăştia în balon*, tipărită cu ocazia unor sărbători locale.

REVISTE ŞCOLARE

Anul 1921

Petrila-Lonea: apare *Şcoala Noastră*, revista şcolii primare de stat din Petrila (astăzi, Şcoala Generală „Ana Colda”). Fondator: înv. Gheorghe Ittu. Au fost editate doar 5 numere, în manuscris. În 1928 îşi încetează apariţia.

Anul 1933

Petroşani: apare *Găluşca noastră*, revistă şcolară a Liceului de Stat din Petroşani, cu conţinut satiric. Scrisă de mână. Redactor-responsabil: Mircea Dumitrescu; redactor: Barbu Rovenţa.

Anul 1936

Aprilie, 1. Brad: apare *Gând străjeresc*. Revistă lunară şcolară străjerească pentru tineret, revistă lunară a Liceului „Avram Iancu” din Brad. Direcţia şi redacţia: Tiberiu P. Slătineanu. Apare sub îngrijirea unui grup de elevi şi străjeri de la Liceul „Avram Iancu” din Brad. Profesor conducător: Pompiliu Nişca. Cuprinde texte literare, informaţii ştiinţifice şi culturale, poezii, glume, enigmistică. Administraţia: Editura „Pantheon”, Brad. Redactată de un grup de elevi. Abordează probleme specifice străjerilor, teme culturale şi educative în rubrici precum *Oameni de seamă*, *Şcoala, familia şi societatea*. Apare până în 1940. Preţul unui exemplar, 5 lei.

Foto 555, 556 – Primul număr al revistei
Gând străjeresc şi o pagină din interior

Anul 1937

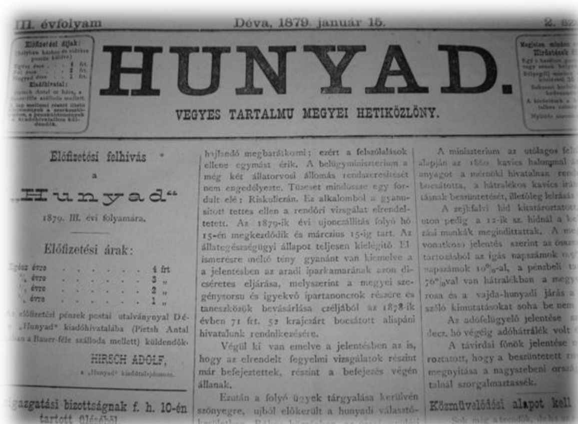
Ianuarie, 1. Deva: apare *Ştiu*, revista elevilor de la Liceul „Decebal” din Deva.

Foto 557, 558, 559 – Coperta şi sumarul primului număr al revistei *Ştiu*,
alături de o prelucrare pentru cor a prof. Ion Ignaton apărută în acelaşi număr

PUBLICAȚII ÎN LIMBA MAGHIARĂ ŞI GERMANĂ

Anul 1876

Deva: apare *Hunyad*. *Vegyes tartalmú megyei hetiközlöny* (Hunedoara. Magazin săptămânal de ştiri), în limba maghiară. **Este primul ziar tipărit pe teritoriul județului Hunedoara**. Apare săptămânal, în fiecare miercuri. Redactor-responsabil: Kun Róbert (1887), Hollaky Imre, Kolumbán Samu (1898), Szöts Adolf (1899); redactor colaborator principal: László Zsigmond; editor şi proprietar: Réthy Lajos (1887), Hirsch Adolf (1898). Redacția: „casa nouă a lui Pietsch Antal, de lângă hotelul Bauer" din Deva. Tipografia „Adolf Hirsch", Deva. Format 31 x 44 cm, în patru pagini. Publica ştiri de tot felul, din județ, din țară şi de peste graniță. Abonamentul pe un an, 4 forinți. A apărut până în 1901.

III. évfolyam Déva, 1879. január 15.

HUNYAD.

VEGYES TARTALMU MEGYEI HETIKÖZLÖNY.

Előfizetési felhivás a „Hunyad" 1879. III. évi folyamára.

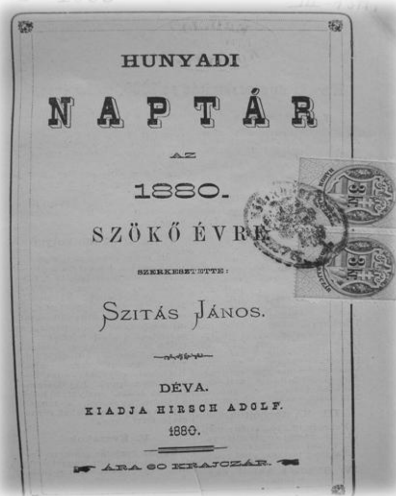
Előfizetési árak:

HIRSCH ADOLF,

Foto 560 – Exemplar din 1879
al primului ziar tipărit
în comitatul Hunedoara

Anul 1880

Deva: apare *Hunyadi naptár (Calendarul Hunedoarei),* în limba maghiară. Redactor-şef, Szitás János. Tipografia Hirsch Adolf. Preț 60 creițari.

HUNYADI
NAPTÁR
AZ
1880.
SZÖKŐ ÉVRE
SZERKESZTETTE:
SZITÁS JÁNOS.
DÉVA.
KIADJA HIRSCH ADOLF.
1880.
ÁRA 60 KRAJCZÁR.

Foto 561 – *Hunyadi Naptár*
(*Calendarul Hunedoarei)*
prima pagină

Anul 1884

Deva: apare *Alispáni jelentés Hunyadmegye közigazgatási állapotárol* (Buletinul Oficial al Prefecturii județului Hunedoara despre starea economică a județului). Proprietar: Prefectura județului Hunedoara, Tipografia „Adolf Hirsch”, Deva. Periodicitatea nu s-a putut stabili.

Anul 1886

Deva: apare *Magyar Tanitóképző. Nevelés-oktatásügyi közlöny* (Revista pedagogică maghiară. Îndrumar instructiv-educativ), publicația oficială pe țară a profesorilor din şcolile normale. Din 1890, va apărea la Budapesta. Redactor: Hetyey Gábor; Redactor asociat: Szilás János; redactori: Farkas Sándor, Dékány Mihály. Editată de Asociația de stat a învățătorilor Deva; Tipografia „Adolf Hirsch”, Deva. Apare până în 1942.

Anul 1886 (-1887)

Zam, județul Hunedoara: apare *Elsö erdélyi kertészeti naptár* (Primul calendar ardelenesc de grădinărit), în limba maghiară.

Anul 1888

Aprilie, 2. Deva: apare *Emléklap*. Editor: „Erdélyrészi közmüvelödési egylet hunyadm[egyei] közp[onti] választmánya” saját tőkéje gyarapitására. Foaie omagială editată de Asociația culturală hunedoreană. Redactor: Mailand Oszkár. Număr unic.

Anul 1887

Ianuarie, 16. Petroşani: apare *Zsilvölgy. Vegyes tartalmu de különösen közmüvelödési röplap* (Valea Jiului. Foaie volantă cu conținut variat, în special de cultură generală). Nu i se cunoaşte periodicitatea. Era susținută financiar de marii investitori din zonă. A publicat materiale axate pe răspândirea cunoştințelor, pe popularizarea istoriei locale, a locurilor pitoreşti din zonă, pe potențialul de zăcăminte minerale din munți, fără a se neglija informațiile cu caracter cultural şi monden. S-a adresat în special comunității de limbă maghiară din Colonia Deak, Petroşani. S-a tipărit la Arad. După 40 de ani de întrerupere, va reapărea în 1923, sub numele de *Zsilvölgyi Napló*.

Anul 1893

Ianuarie, 22. Deva: apare *Déva és Vidéke. Társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi hetilap* (Deva şi împrejurimile. Săptămânal social, economic şi literar). Apare în fiecare joi. Din 1903, este „politikai és vegyestartalmu hetilap” (săptămânal politic şi cu conținut divers). Redactori-responsabili: Illés László, Szentirmay Alajos, Kardos Árpád (până la 22 februarie 1919), Székely Lajos (de la 1 martie 1919), Leitner Mihály, Sándor Vidor, Réthy Ghyula, Tassy B. László, Kovács Károly (de la 14 ianuarie 1922). Proprietari: Kroll şi asociații; din 1909, Laufer Vilmos. Colaborator principal pe teme de literatură: Pártos Szilárd. Tipografia, librăria şi legătoria Laufer Vilmos. Unele reclame sunt în limba română. Apare în fiecare duminică, de la 1 februarie 1894, în fiecare joi. Între 1910 şi 1917, nu a apărut. Apare până în 30 iunie1931, când va fi continuat de *Dévai ujság*. Publica articole de informare, de popularizare a ştiinței, divertisment, noutăți din județ, mică publicitate. Patru pagini, format mare.

évfolyam. Déva, 1893. január hó 22-én 1-ső sz

DÉVA ÉS VIDÉKE

Társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi heti lap.

MEGJELENIK MINDEN VASÁRNAP.

Előfizetési felhivás.

„DÉVA ÉS VIDÉKE" czimü társadalmi, szépirodalmi és gazdasági heti lap meginditásánál kettős czél lebegett szemünk előtt: Dévát megismertetni a vidékkel, a vidéket Dévával; másodszor oly lapot akarunk Déva közönségének rendelkezésére bocsátani, mely ne csak olvasóinak igényét elégitse ki, hanem a kellemes szórakozás mellett tárgyát szolgáltasson az agynak, mely a nyert anyag feldolgozása mellett okulást szerezzen, egybevetve a multat a jelennel, ... teremtsen a jövőbe; mert hisz ez a ... feladata.

Lapunknak nem czélja Déva város társadalmi rendjének felforgatása, még kevésbbé egyesek érdekeinek megsértése — szelleme ...

magát azon a niveaun, melyen állnia kell: áldás minden társadalmi érdekre.

A sajtó, Toqueville szerint, oly kétélü valami, mely egyik élével ha vágja is a sebet, a másik élével képes azt rögtön beheggeszteni.

A sajtó magasztosságát és jogosultságát 1793. évben proclamálta a nagy demagog, Robespierre — és méltán! Mert nincs hatalom a föld kerekségén, mely a sajtóval sikra szállva kudarczot ne vallana.

A sajtó hatalmi főlényét nem kiterjedtségében, hanem tárgyilagosságában leli; alaperejét nem egyesek, osztályok és pártkörök, hanem a közvélemény kölcsönzi. Mert miként minden társadalmi félszegség és kóros kinövés, mely a fennálló közvéleménynyel ellenkezésbe jő, annak pusztulnia, vagy legvégső esetben assimilalódnia kell: ugy a sajtó is, ha oly ...

ugy válassza meg a középutat, mely a ... lemény és egyesek érdekköre között ... nehézség és társadalmi surlódás ... nélkül hozza létre a társadalmi egyensuly... sajtó hivatása egyébként az előre ... tanitással egybekötött békéltetés, a ... meg nem ingatható talaján.

Megindítandó lapunk e szellemben ... Déva és vidéke olvasó közönségét szolgálni.

Van még egy más lap is ... mely bármily jól legyen szerkesztve, ... lenül bizonyos irányt vesz fel, a melyben ... ellentétes eszmék kevésbé érvényesülhet... s azért ki sem elégitheti a minden irányb... sőt ellentétes óhajtásokat.

Lapunknak czélja épen az, hogy a ... féle vélemények és a helyi érdekek ... egyike megtalálja a maga jogosultságát, ... miként a társadalomban eltérő nézetek ...

Foto 562 – Frontispiciul primului număr al ziarului
Déva és vidéke (*Deva şi împrejurimile)*

Anul 1896

Deva: apare *Hunyadvármegye történelmi és régészeti társulat évkönyve* (*Anuarul Societății de istorie şi arheologie a Comitatului Hunedoara*). Primul număr apare în 1882, la Budapesta. Inițiator: Societatea de istorie şi arheologie a comitatului. Redactori: Veress Endre (1896-1902), Kolumbán Samu (1903), Ballun Ernö (1904-1905), Barhos Indár (1906-1909), Tarján Kristof (1910-1914). Se reia în 1924, sub numele *Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara* sub direcția lui Iosif de Mallász. Colaboratori permanenți: arheologul Téglás Gábor, Oscar Mailland, Kún Robert, Solyom-Fekete Ferencz, Koncz J., Kun Robert, Veress Endre. Cuprindea studii de istorie veche, medie şi modernă a comitatului, probleme de etnografie românească şi maghiară. Tipografia „Gombos Ferencz" (Cluj) şi „Adolf Hirsch" (Deva).

Orăştie: apare *Szászváros* (*Orăştie*), unul dintre primele ziare maghiare din ținutul Hunedoarei. A oferit informații diverse, de interes local, dar şi materiale cu tematică social-culturală, în special din anul 1911 când devine săptămânal social-economic-cultural. A apărut până în anul 1912.

Mutatványszám. Szászváros, 1896. december 20. Mutatványszám.

SZÁSZVÁROS.

Társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi hetilap.

ELŐFIZETÉSI DIJAK: helyben házhoz és vidékre postán küldve: Egész évre 4 frt. Fél évre 2 frt. Negyed évre 1 frt. — A lap szellemi részét illető közlemények a szerkesztőséghez, a pénzküldemények a kiadóhivatalhoz küldendők. — Kéziratok nem adatnak vissza.

Megjelenik minden szombaton.

Kiadóhivatal: Schuller testvérek és társa könyvnyomdája főtér 19-ik szám.

EGYES SZÁM ÁRA 8 kr.

HIRDETÉSEK DIJA: Egy 3-szor hasábozott garmondsor vagy annak térmértéke [illegible] 5 kr. — Többszöri hirdetésnél árkedvezmény. Bélyegdij minden egyszeri hirdetésnél 30 kr. Nyilttér soronként 15 kr. Hirdetések a kiadóhivatalhoz cimzendők. — Hirdetési és nyilttéri dijak előre fizetendők.

Programmunk.

Közönségesen ismeretesek az okok, melyek a szerényebb keretben mozgó vidéki lapoknak létrejövetelét szükségessé teszik.

Azon általános, magasabb érdekeken kivül ugyanis, melyek egy egész ország közvéleményének irányt adnak, megvannak minden vidéknek, sőt minden községnek a maga jogos külön érdekei is, a melyek nemcsak hogy [illegible]

mielőtt még elkallódnának, azokat a nyilvánosság számára megmenteni: lend lapunknak legfőbb hivatása.

De nemcsak a történetiró, hanem a történelem előtti korszak iránt érdeklődő is megtalálja városunk vidékén a maga érdeklődésének tárgyát. A praehistoricus leletek, a melyeket Torma Zsófia, nagytudományu régészünk, a Maros partján fekvő tordosi telepről napfényre hozott, különösen a Schliemann-féle trójai leletek- [illegible]

ezen vezéreszméket és fölfedezések [illegible] hódító körutjaikban kisérni és inter[illegible] pretálni hivatva van, megbecsülhete[illegible] len szolgálatot tesz legelső sor[illegible] magának a nagy közönségnek. S k[illegible] lönösen nagybecsü szolgálatot te[illegible] e tekintetben, ha hivatását helye[illegible] fogja föl, az időszaki sajtónak utol[illegible] láncszeme: a helyi érdekű sajtó, mennyiben tisztán a gyakorlati al[illegible] mazhatóságnak, a helyi érdekek[illegible] szempontjából mutatja be ama [illegible]

Foto 563 – Frontispiciul ziarului *Szászváros* (Orăştie)

Anul 1897

Orăştie (Szászváros): apare *Directorium officii divini pro anno Domini MDCCCXCVIII commun in usum FRATRUM MINORUM*. Publicație religioasă, romano-catolică.

August, 15. Petroşani: apare *Petrozsény és vidéke. Társadalmi Közgazdasági és vegyes tartalmú hetilap* (Petroşaniul şi împrejurimile. Săptămânal social, economic şi cu conținut divers). Redactori: Zador Károly şi Figuli Antal. A reflectat cu precădere realitățile vieții mineresti din Valea Jiului, dar a rezervat şi importante spații tematicii culturale şi creației literare a unor scriitori, în special poeți (cel mai cunoscut a fost Szabolcsa Mihály). A publicat şi traduceri din scriitori români (Ada Negri).

Anul 1902

Ianuarie, 1. Deva: apare *Hunyadvármegye. Politikai, közgazdasági és vegyes tartalmú hirlap* (Comitatul Hunedoara. Ziar politic, economic cu conținut variat). De la 12 octombrie 1919, are subtitlul *Politikai, társadalmi és vegyes tartalmú hetilap*. (Săptămânal politic, social şi cu conținut variat). Bisăptămânal, apoi săptămânal. Redactori responsabili: Zádory Károly (1902), Szabó István (1903), Tolnay Lajos (1912-1916), Hollos Andor (2 februarie-6 iulie 1919), Regenhold Oszkar (13 iulie-5 octombrie 1919), Leitner Mihály (1916-1926), dr. Issekutz Gergely, redactor-şef, (1926), Gyarmati Ferenc, redactor-responsabil (1926). Proprietar, editor şi tipograf: Adolf Hirsch. De la 5 august 1922, editor proprietar, Hollós Antal. Apare până în 1931. A publicat texte de Barbu Şt. Delavrancea şi traduceri din Tolstoi.

Deva: apare *Hunyadvármegye hivatalos lapja. Tárgymutatója (Județul Hunedoara, Bibliografia foii oficiale)*. Redactorul nu este menționat. Tipografia „Laufer Vilmos". Săptămânal (în fiecare joi). Nu are orientare politică. Prețul, 9 coroane pe an.

Anul 1903

Brad: apare *Zaránd. Társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági hetilap* (Zarand. Săptămânal social, literar şi economic, în limba maghiară). Apare în fiecare sâmbătă. Redactor-responsabil: Brády Albert; Colaborator principal: dr. Török Arthur. În 1909, colaboratori principali: Auer Imre, Benkö András.

Tipărit la Tipografia „Roth Ferencz”, din Brad. Abonamentul pe an, 8 coroane; preţul unui număr, 20 fileri. Prezintă informaţii diverse, ştiri din zonă. Ultima pagină cuprinde anunţuri de mică publicitate. Grafica este în manieră *Sezession*, specifică epocii. Articole semnate cu pseudonime: Nimrod, Ligeti, Olga etc. Redacţia: în sediul Tipografiei Roth Ferenc, „în casele Zádory”. Apare până în 1918.

Anul 1903

Haţeg: apare *Közérdek* (Interes obştesc), în limba maghiară. Prima serie apare până în 1910. De la numărul 39/1910 îşi schimbă denumirea în *Hátszeg és vidéke* (Haţegul şi împrejurimile). Între anii 1917 şi 1934, apare seria a doua.

Anul 1905

Simeria: apare *Piskii napló* (Jurnal de Piski / denumirea maghiară a localităţii Simeria). Săptămânal literar, social şi de horticultură. Apare în fiecare duminică. Redactor-şef: Serestély Béla; redactor-responsabil şi editor-proprietar: Papp Samu. Tipografia „Kroll Gyula”, Deva.

Anul 1906

August, 16. Valea Jiului: apare *Bányamunkás* (Muncitorul miner), publicaţie „muncitorească” ce prezenta problemele specifice minerilor, activitatea sindicală, relaţia cu patronatul, aspecte ale petrecerii timpului liber, trasee turistice în munţii din împrejurimi. A contribuit în mare măsură la organizarea minerilor din bazinul Văii Jiului, din Munţii Apuseni şi minele din Maramureş. Se distribuia împreună cu ziarul *Adeverul*, preţul abonamentului reprezentând achitarea cotizaţiei sindicale.

Valea Jiului: apare *Bergarbeiter* (Minerul), ziar în limba germană, cu tematică similară ziarelor de limbă română şi maghiară din Valea Jiului. Prezintă şi aspecte specifice etniei germane.

Anul 1907

Ilia: apare *Marosillye. Társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági hetilap*. (Ilia. Săptămânal social, literar şi economic). Din 1908, devine *Marosillye és vidéke*, cu acelaşi profil anunţat în subtitlu. Redactor-responsabil: dr. Balázs József, apoi Káselyi József; Editor şi proprietar: Nagy Bálint. Apare săptămânal, în fiecare duminică. Redacţia: la cabinetul de avocatură a lui Balázs József . Tipografia „Pannonia” a lui Nagy Bálint, Ilia. Materialele publicitare erau elaborate cu grafică şi imagini *Sezession*.

Anul 1909

Deva: apare *Vajdahunyadi hirlap* (Foaia de ştiri a Hunedoarei), „săptămânal politic, social şi economic”. Apare în fiecare joi. Redactor-responsabil: Kroll Gyula.

Anul 1910

Deva: apare *Almanahul judeţului Hunedoara* (în limba maghiară). Redactor C. Dénes.

Deva: apare *Marosvidéki közgazdasági lapok* (Foile de economie ale ţinutului Mureşului). Foaie de specialitate de agricultură, finanţe şi comerţ. Redactor-responsabil: Pártos Szilárd; redactori: Hajduczki József, Bors Emil. Tipografia „Laufer Vilmos”, Deva. Format 32 x 25.

Anul 1911

Aprilie, 1. Deva: apare *Hétszilvafa* (Şapte pruni), publicaţie de divertisment în limba maghiară. Toate materialele sunt redactate într-o notă umoristică, inclusiv anunţurile de mică publicitate. Grafica şi ilustraţiile sunt în stil *Sezession*. Tipografia „Szent János (Sf. Ioan)”, Deva. Opt pagini. Preţul unui exemplar, 10 fileri.

Deva: *Hunyadvármegyei Almanach* (Almanahul Judeţului Hunedoara). Cuprinde informaţii utile din judeţ, lista cu parohiile, şcolile, firmele şi principalii oameni de afaceri din localităţi, circumscripţii electorale etc. Redactor: Dénes Károly (inspector şcolar judeţean de învăţământ). Tipografia „Laufer Vilmos”, Deva.

Anul 1911

Petroşani: apare *Zsilvölgyi iskola* (Şcoala din Valea Jiului), revistă şcolară ce aborda probleme de strictă specialitate din domeniul didacticii şi pedagogiei, publicând şi creaţii literare ale elevilor.

Anul 1912

Orăştie: apare *Szászváros és vidéke* (*Orăştia şi împrejurimile*), „săptămânal politic, social, literar şi economic”. A apărut până în 1928. Proprietar şi redactor-responsabil: Szántó Károly. Redacţia: „Szászváros Könyvnyomda”, societate pe acţiuni. Tipografia: Societatea Tipografică Orăştie. Săptămânal (în fiecare duminică). Abonamentul pe un an, 60 lei; la chioşcuri, 5 lei / buc.

Anul 1913

Simeria: apare *Piski* (Simeria). Săptămânal social, literar şi economic. Apare duminica. Redactori: Kosztolánszky István, Maurer Lajos, H. Halmy István; Redactor-şef: Serestély Béla. Tipografia „Nagy Bálint”, Ilia.

Aprilie, 6. Ilia: apare *Marosillyei ujság. Társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági hetilap* (*Ziarul de Ilia*. Săptămînal social, literar şi economic). Redactor-responsabil: Kovács Lajos; redactor asociat: dr. Gerasim Victor. Preţul unui exemplar, 30 ft. Patru pagini, format mare. Redacția: Ilia, Templom utca 2 (str. Bisericii). Anunțurile şi manuscrisele se predau la Deva, str. Kossuth L. Nr. 12. Tipografia „electrică” „Laufer Vilmos”, Deva.

Anul 1914

Petroşani: apare *Szinpad* (*Scena*), publicație cu profil teatral în limba maghiară. Prezenta spectacolele de teatru ce aveau loc în oraşele din Valea Jiului, pe scenele cluburilor şi cazinourilor.

Anul 1917

Deva: *Hunyadvármegye. Politikai, társadalmi és vegyes tartalmu hetilap*. (Comitatul Hunedoara. Săptămânal politic, social şi cu conținut variat). Redactor-responsabil: Gyarmati Ferenc; Editor şi proprietar: Hollós Antal, menționat şi Hirsch Adolf. Redactor şef: dr. Leitner Mihály. Tipografia „Adolf Hirsch”, Deva. Redacția: str. Kossuth Lajos, nr. 5. Apare până în 1918, în fiecare duminică.

Haţeg: apare *Hátszeg és vidéke* (*Haţegul şi împrejurimile*). Ziar social-cultural şi de informații. A popularizat nu numai viața locală, ci a prezentat şi „ştiri şi varietăți de pretutindeni”. Este fostul *Közérdek* (Interesul general) apărut între 1903 şi 1910.

Anul 1918

Noiembrie, 16. Petroşani: apare *Zsilvölgyi szocialista köztársaság* (Republica Socialistă din Valea Jiului), în limba maghiară. Editor: preotul unitarian Veress Béla, membru al Partidului Comunist. Ziarul apare sub influența mişcărilor comuniste din Ungaria.

Anul 1919

Octombrie, 15. Petroşani: apare *Zsilvölgyi Kath.[olikus] Tudósitó. Hitbuzgalmi és társadalmi lap*. (Curierul Catolic de Valea Jiului. Foaie religioasă şi socială). Apare de două ori pe lună. Între 16 octombrie 1921 şi 9 iulie 1922, apare la Lonea. Redactor-responsabil: Péterfi József Rezső. Redactor: Fülöp Kálmán. Membrii redacției: Buday János, Bács Albert, Bencze István, Fekete János, Karda Ferenc, Kekel József, Liszka József, Roska Jenö, Schmied Lajos, Vittkó Kornél. Proprietar: „A Zsilvölgyi Sajtóbizotság” (Comitetul de presă din Valea Jiului). Tipografia „Hirsch Samu”, Petroşani şi Hollos Antal, Petroşani. Editor şi redactor: Romániai Katholikus Plébánia, din 1919.

Anul 1921

Petroşani: apare *Szinházi ujság* (*Ziarul teatrelor*), publicație cu profil teatral ce a cuprins programul pieselor de teatru prezentate pe scenele Văii Jiului, de trupe locale sau venite în turneu din alte localități, prezentarea unor figuri de actori, textele pieselor de teatru jucate.

Anul 1922

Deva: apare *Szinház. Kovács Imre szintársulata lapja* (Teatru. Foaia trupei de teatru a lui Kovács Imre). Redactori: Biró Elek şi Faludy Béla. Tipografia „V. Laufer”, Deva.

Petroşani: apare *Zsilvölgyi futár* (Curierul Valei Jiului). A fost descris la titlul în limba română.

Octombrie, 21. Petroşani: apare *Zsilvölgyi hirlap* (Foaia de ştiri a Văii Jiului). Săptămânal (apare în fiecare sâmbătă). Redactor responsabil: Gál Ferenc. Editori proprietari: Spitzer&Löwy. Tipografia „Globus”. Format 43 x 30 cm. Redactori: Gábor Mihály, Szögyéni Kiss Endre, Kőváry Béla, Spitzer Ignác. Redactor pentru provincie: Károly Lajos (Vulcan). Au fost publicate traduceri din I. Al. Brătescu-Voineşti, Octavian Goga.

Petroşani: apare *Zsilvölgyi naptár* (Calendarul Văii Jiului), almanah în limba maghiară cu conținut divers, specific publicațiilor de acest gen.

Anul 1923

Simeria: apare *Kertészeti közlöny* (Revista de horticultură), foaie specializată în răspândirea cunoştințelor de grădinărit.

Iunie, 23. Deva: apare *Komédia* (Röpirat). Ziar de informație mondenă şi umor. Cuprindea anunțuri culturale, texte umoristice, ştiri prezentate pe un ton glumeț, poezii. Revista avea o grafică elegantă, în stil *Sezession*. Redactori: Biró Elek şi Faludi Béla.Tipografia „Adolf Hirsch”, Deva.

Anul 1924

Petroşani: apare *Zsilvölgy* (*Valea Jiului*), în limba maghiară. Săptămânal social-cultural, beletristic. A făcut cunoscute problemele sociale specifice ale Văii Jiului. A apărut până în 1942.

Martie, 30. Petroşani: apare *Zsilvölgyi napló. Társadalmi és szépirodalmi hetilap* (Jurnalul de Valea Jiului. Săptămânal social şi literar), în limba maghiară. Apare în fiecare sâmbătă. Redactor responsabil: Eisler (Evien) Eugen; redactor pentru Lupeni: Réthy Gyula; redactor: Molnár Sándor. Editat de Intreprinderea „Zsilvölgyi Napló". Unele articole sunt în limba română. Au fost publicate texte ale poetului Ady Endre. Tipografia „Isidor Berger", Haţeg şi „Jiul Cultural" SA.

Anul 1925

Aninoasa: apare *Bicserdismus társadalmi lap* (Foaie socială), în limba maghiară, cu tematică preponderent culturală. Apare până în 1926.

Anul 1926

Valea Jiului, localitate nespecificată: apare *Zsilvölgyi magyarság* (Maghiarimea din Valea Jiului). Ziar al comunității maghiare din Valea Jiului. Cuprinde articole şi ştiri legate de viața economică, socială, culturală, sportivă din zonă, aspecte ale vieții cotidiene din comunitățile minereşti. Apare până în 1927.

Anul 1928

Deva: apare *Dongó* (Viespea), supliment ocazional în limba maghiară pentru *Déva és vidéke*. Articolele au tentă satirică dar publicația „nu vrea să înțepe sau să muşte cu satira, ci mai degrabă să mângâie".

Deva: apare *Ferences nemzedék. Az Erdélyi Ferences Ifjuság évnegyedes folyóirata* (Comunitatea franciscană. Publicația trimestrială a tineretului franciscan din Ardeal). Redactori: studenții Şcolii superioare franciscane din Hunedoara. Tipografia „Adolf Hirsch" din Deva. Texte religioase în limba latină, calendar, figuri de sfinți catolici, texte de doctrină romano-catolică.

Anul 1931

Deva: apare *Az éjfél* (Miezul nopții), în limba maghiară, apare cu prilejul carnavalurilor de iarnă.

Iulie, 4. Deva: apare *Dévai újság. Politikai és társadalmi hetilap* (Ziarul Devei. Săptămânal politic şi social). Redactor-responsabil şi editor-proprietar: Kovács Károly. Tipografia „Patria", Deva. Redacţia: str. A. Vlaicu 31, în 1938, str. Regele Carol II, nr. 1; administrația: Piața Unirii 16 (Palatul Băncii „Decebal"), Deva. Apare în fiecare sâmbătă. Abonamentul pe un an, 100 lei, preţul unui număr, 2 lei. În 1938, 3 lei exemplarul. Primul număr, un leu. Două pagini. Cuprinde informaţii diverse din zonă. De la 12 iunie 1938, va apărea din două în două săptămâni, cu o nouă numerotare. Înlocuieşte ziarele *Déva és vidéke* şi *Hunyadvármegye*, încetarea apariției cărora este anunţată în nota către cititori din 3/18 iulie 1931, semnată de Kovács Károly.

Deva: apare *Erdélyi napló. Politikai napilap* (Jurnal ardelenesc. Cotidian politic). Ziar politic şi de informare. Director: Kovács Károly. De la numărul 7 la numărul 12 se numeşte *Transilvania Napló,* cu subtitlul *Jurnal Transilvanian* şi este săptămânal. În 1940 se numeşte *Jurnal Transilvanian,* apare la două săptămâni. Redacţia: Piaţa Unirii sau Piaţa Decebal, nr. 4. Tipografia „Patria", Deva. Abonamentul pe un an: 600 lei; preţul unui exemplar, 2 lei. Patru pagini. Informaţii diverse din zonă. A apărut până în 1940.

Anul 1932

Deva: apare *Hunyadmegyei hirek* (Ştiri din judeţul Hunedoara); Ziar politic şi social, în limba maghiară, cu „informaţiuni de tot felul". Proprietar şi redactor: Ács Béla. Tipografia „Corvin", Deva.

Anul 1933

Deva: apare *A mi megyénk* (Judeţul nostru), în limba maghiară. Proprietar şi redactor: Vámos Leo; Tipografia „Ardealul", Deva. Apare până în 1936.

Deva: apare *Fortuna*, „revistă periodică de vânzare a lozurilor loteriei de stat", în limba maghiară. Editor: Agentura V. Laufer. 24 x 16 cm.

Petroşani: apare *Petrozsényi újság* (Ziarul de Petroşani). Săptămânal. Articolele aveau o tematică diversă, accesibilă publicului larg: viaţa minerilor, viaţa social-politică, ştiri culturale, sfaturi medicale, reţete şi sfaturi practice etc. Proprietar şi director: Vámos Leo; Tipografia „Patria" din Deva. De la 1 noiembrie 1936, apare la Deva, cu titlul *A mi megyénk* (Judeţul nostru). Tipografia „Adolf Hirsch", Deva. A apărut până în 1940.

Anul 1934

Deva: apare *Humor*, săptămânal umoristic şi satiric în limba maghiară. Şi-a propus să fie un „medicament" pentru înveselirea cititorilor. Proprietar şi redactor-responsabil: Kovács Károly.

Aninoasa: apare *Egyház és misszio* (Biserică şi misiune). Publicație religioasă ce apare de 10 ori pe an. Proprietar şi director: preot Horvat Eugen; Tipografia „Nagy Bálint" din Hațeg. Apare până în 1938.

Apare *Wolkendorfer Gemeingeblatt*, ziar adresat comunității germane din Valea Jiului. A apărut până în 1938.

Iunie, 24. Deva: apare *Hunyadmegyei élet. Politikai és társadalmi hetilap* (Viața județului Hunedoara. Săptămânal politic şi social). A apărut în fiecare duminică. A avut o foarte scurtă durată, doar până în 1935. Redactor-responsabil: Szörényi M. Redacția: str. Regele Carol, nr. 7. Abonamentul pe un an: 120 lei; pe lună: 10 lei; prețul unui exemplar: 2 lei. 4 pagini.

Anul 1940

Deva: apare: *A mi megyénk* (Județul nostru), organ de informații social-culturale.

După decembrie 1989, şi în județul Hunedoara se produce o adevărată explozie a presei, fenomen firesc după decenii de presă aservită, dominată de cenzură şi de comandă politică.

Anul 1989

Decembrie, 23. Deva: apare *Cuvântul liber*, cotidian transformat din fostul *Drumul socialismului,* pus acum în slujba „libertății şi adevărului". Din 23 octombrie1997 numărul 2.000, ziarul are un nou format, pe frontispiciu apare subtitlul: cotidian independent. Apare până în 2007 când se transformă în *Hunedoara Expres*, cumpărat de trustul multinațional Inform Media.

Anul 1990

Ianuarie. Petroşani: apare *Blitz*. Publicație independentă pentru tineret. „Apare brusc". Director onorific Ion Mircea, redactor-şef, Florin Mircea Corcoz, zis „dictatorul şi clica lui", potrivit casetei redacționale. Redactor-şef adjunct, Valeriu Stăniloiu, „semidictator". Redacția: Petroşani, str. 1 Decembrie 1918, nr. 93, camera 7. Ziarul a fost redactat şi scris de studenți, pentru studenți. A apărut numai în 1990.

Ianuarie. Petroşani: apare *Gaudeamus*. Foaie a studenților din Institutul de Mine Petroşani. Redactor coordonator: Florin Mircea Corcoz. Redactor-şef, Horațiu Hulea, redactor-şef adjunct, Bogdan Hoțoleanu. Redactori: Dan Mihăescu, Aurelian Oancea, Geanina Hollinger, Ovidiu Modorcea, Aurel Buruiană, Dorel Fariseu, Matei Schmidt, Romulus Bârlea, Ovidiu Stoicuța. Săptămânal. Abordează teme specifice perioadei de euforie postdecembristă.

Februarie, 1. Deva: apare *Călăuza*, „jurnal independent de opinie şi informație". Redactor-şef, Valeriu Bârgău. Coordonarea şi conducerea ziarului, Mariana Pândaru. Săptămânal. Apărea cu suplimentele *Călăuza naturistă* şi *Arte marțiale*. Din anul 2003, îşi schimbă numele în *Călăuza noastră,* „săptămânal independent aflat în slujba tuturor oamenilor". Publică articole din actualitatea politică, economică, socială, culturală a județului, interviuri, fapte diverse, informații medicale, noutăți din domeniul legislației, probleme gospodăreşti, reportaje sportive, poşta cititorilor. Dintre colaboratori: Constantin Grecu, Ioan Vlad, Gligor Haşa, Alexandru Mironov, Miron Țic, Ioan Pârva, Ana Valeria etc.

Februarie, 1. Deva: apare *Demnitatea*, „publicația oamenilor de bine". Militează pentru „instaurarea în România a acelui climat de normalitate ce să permită convietuirea civilizată, pe fondul bunăstării materiale şi spirituale şi într-o deplină libertate de egalitate a tuturor cetățenilor". Redactor-şef, George Bocşa. Redactori: Nicu Rădos, Liviu Petreu, Octavian Oană, Viorel Căileanu, Miron Mateş. Semnează articole Victor Isac, Anca Oegar, Petru Liviu. Tiparul executat la Tipografia Hunedoara - Deva. 4 pagini, 3 lei/exemplar. A apărut până în vara anului 1990.

Februarie, 1. Deva: apare *Rîsu' lumii*. Bilunar umoristic şi nu numai. Colegiul de redacție: Mircea Bâtcă, Sorin Cornea şi Horia Crişan. Redactori: Constantin Gavrilă, Alimpie Sevastian, Dumitru Hurubă. Revista a încercat să destindă puțin atmosfera şi să mai atenueze încleştările politice care cuprinseseră întregul spectru social, de la vârf până în viața de familie. Articolele erau scrise într-un stil ludic, nonconformist. Se publicau şi romane în foileton, în maniera ziarelor interbelice. Au semnat texte: Constantin Gavrilă-Gafco, Dumitru Hurubă, T. Bernart. Patru pagini, „doar 2 lei" sau „numai 2 lei". Redacția: Deva, Piața Victoriei, nr. 1. Tipografia Deva, str. 23 August, nr. 257. A apărut până la sfârşitul anului 1990.

Februarie, 1. Petroşani: apare *Semnal*. Publicație a Frontului Salvării Naționale din municipiul Petroşani. Cuprinde materiale favorabile noii puteri politice şi liniei urmate de F.S.N. Redactor-coordonator: Valeriu Butulescu. Redactori: Mihai Barbu, Nicolae Lazăr, Constantin Magdalin, Robert

Hummel, Ion Barbu, Ioan Dacian Bălan, Marian Boboc, Dumitru Velea. După 20 de numere, îşi încetează apariţia la 15 iunie 1990.

Februarie, 12. Petroşani: apare *Valea Jiului*, primul ziar liber din Valea Jiului editat după 1989. Redactori: Nicu Trăistaru, Al. Leşe, Ghe. Câşlariu, Emil Demian, Lascu Stoica, Traian Boţa. Colaboratori: Dumitru Velea, Valeriu Butulescu, Genu Tuţu. Săptămânal editat de Asociaţia Publicistică a Văii Jiului. A apărut până în vara anului 1990.

Februarie, 17. Haţeg: apare *Columna*, „bilunar de informaţie şi cultură”. Cuprinde informaţii din zona Văii Jiului şi a Ţării Haţegului. Iniţiator, editor şi director, Gheorghe Popescu. Redactor-şef, Cornel Armeanu. Redacţia şi administraţia: Haţeg, str. Sarmizegetusa, nr. 16 şi Deva, str. Magnoliei, bl. B, ap. 4. Tipărit la Tipografia Deva. Titlul ziarului era dispus pe verticală, pentru a sugera o columnă.

Februarie, 17. Hunedoara: apare *Renaşterea Hunedoarei*. Jurnal de provincie, social şi cultural. Redactor-şef, Eugen Evu. Colegiul redacţional: dr. Ştefan Fisher, prof. Petre Mihai, Petre Dragomir. Articole preponderent culturale, semnate de personalităţi hunedorene precum Neculai Chirică, Ioan Evu, Călin Hera, Ştefan Fischer. Tipărit în patru pagini, format A3. Redacţia: Hunedoara, str. Avram Iancu, nr. 14, ap. 7. Editat până în 10 sept. 1990.

Februarie, 27. Deva: apare *Ecoul*. Bilunar de opinie şi informaţie. Redactor-şef, V. Ardeleanu, Redactor-şef adjunct Al. Bălgrădean. Redactori: I. Cîmpeanu, N. Mănescu şi I. Voicu. Ziarul se declară apolitic. Conţine informaţii din domenii diverse, „de la comentariul politic la rubrica de sport”, precum şi poezii. A apărut numai în 1990. Tipografia Deva.

Februarie, 8. Deva: apare *Expres*, „gazetă particulară de interes cetăţenesc”. Primul periodic particular din judeţul Hunedoara. Săptămânal realizat de SC Destin. Director, Sorin Comşa. Redactor-şef, Dan Câmpean. Tipografia SC Polidava SA Deva. Din anul 1996, are ca subtitlu: „Bisăptămînal cu capital integral privat”, director, Dan Câmpean. Redactor-şef, Lucian Stanciu.

Februarie, 8. Petroşani: apare *Solstiţiu*. Publicaţie de cultură. Redactor principal Dumitru Velea, directorul Teatrului Dramatic „I. D. Sîrbu” din Petroşani. Redactori: Dumitru Peligrad, Emilian Budac, Dumitru Munteanu, Doru Roman, Mihai Barbu. Revista a apărut cu motto-ul: „Cultura e puterea” şi a dorit să fie o tribună de promovare a unor texte de ţinută estetică. Au colaborat: Dumitru Velea, Valeriu Butulescu, Dorel Pogan, Letiţia Coza. Şi-a încetat apariţia după 16 numere.

Februarie, 9. Deva: apare *Alfa*. Publicaţie independentă social-culturală. În primul număr se anunţă intenţia de a se iniţia o rubrică permanentă cu titlul generic „Religie”, dar în ziar vor predomina articole politice sau cu subiecte de senzaţie.

Februarie, 9. Deva: apare *Hunyadmegyei hirlap* / Foaie de ştiri a judeţului Hunedoara, în limba maghiară. Săptămânal al Uniunii Democrate a Maghiarilor din România. Redactor-şef, Varga Károly; redactor-şef adjunct Gáspár Ildikó. Redactori: Szathmáry Rózsa, Kún Kriza Ilona, Dóboly Beatrix, Mátyás József, Huszár Zoltán, Wotsch András, Balogh Csaba. S-au publicat şi creaţii literare, recenzii de cărţi maghiare, portrete de personalităţi culturale maghiare din judeţul Hunedoara, fragmente din romane celebre, publicate în foileton. Revista apărea în opt pagini, în două culori. 42 cm.

Februarie. Petroşani: apare *Arena*. Săptămânal sportiv. Redactor responsabil: Genu Tuţu. Predomină ştirile din domeniul fotbalului.

Februarie. Petroşani: apare *Cameleonul*, prima gazetă umoristică din Valea Jiului. Editori: Mihai Barbu şi Ion Barbu, cu motto-ul: Fericită ţara unde satira face parte din libertate. Caricaturistul Ion Barbu a publicat aici primele sale desene. Scrisorile de la cititori erau grupate sub genericul „Ţara lui Caragiale”. După şapte numere, revista îşi încetează apariţia, Ion Barbu va pleca la *România liberă* şi la *Academia Caţavencu*, Mihai Barbu va lucra în presa locală. Editată până în 1991.

Martie, 1. Orăştie: apare *Palia*. Ziar independent al oraşului Orăştie. Îşi propune, ca politică editorială, să fie „o adevărată tribună de idei şi opinii”. A publicat articole, informaţii, interviuri cu temă culturală, a găzduit debutul literar al unor tineri. Iniţial a apărut lunar, iar în 1996 îşi schimbă denumirea în *Palia expres*, publicaţie bilunară. Redactor-şef, Călin Cordea, redactor-şef adjunct, Mihai Murg, secretar literar prof. Petru Baciu, secretar de redacţie Gabriela Hodorog.

Martie, 11. Petroşani: apare *Universul familiei*. Publicaţie particulară săptămânală cu genericul „Nicăieri nu poate fi omul mai fericit ca în sânul familiei”. Director, Valeriu Coandrăş, redactor-şef, Dumitru Dem Ionaşcu. Redactori: Lucia Stan, Dorel Neamţu, Ioan Almăşan, C-tin Mateescu, Tiberiu Svoboda. Redacţia: Petroşani, str. Crângului nr. 4/5. Tipografia Tg. Jiu. A apărut până la sfârşitul anului 1991.

Martie, 15. Hațeg: apare *Arena*, publicație independentă de opinie, cultură, turism şi divertisment. Director, Ioan Timiş, Redactor-şef, Romulus Constantinescu. Sediul: Hațeg, Piața Unirii, nr. 3. Se tipăreşte la Tipografia Deva.

Martie, 17. Hunedoara: apare *Renaşterea*. Săptămânal independent de opinie şi cultură. Inițiator şi redactor-şef, Eugen Evu. Colegiul redacțional: Ioan Evu, dr. Ştefan Fischer, Eugenia Evu-Popa, Petre Mihai. Are drept motto adagiul apostolului Pavel, „Dacă dragoste nu e, nimic nu e!”. Cuprinde articole cu tematică spirituală şi culturală, realizate de scriitori şi intelectuali hunedoreni. Apare în paralel cu *Renaşterea Hunedoarei*. Redacția: Hunedoara, str. Avram Iancu, nr. 14, ap. 7. Tipografia Deva şi Valea Jiului.

Martie, 24. Deva: apare *Liberalul hunedorean*. Hebdomadar social-politic şi cultural, oficios al Partidului Național Liberal, filiala Hunedoara. Director responsabil Mircea Grațian Rădulescu, redactor-şef, Ioan Henț, redactor-şef adjunct, Horațiu Borca, secretar de redacție Nicolae Aron.

Martie, 24. Petroşani: apare *S.O.S – Realitatea*, „gazetă de dezbatere ecologică”, pusă sub deviza „Un om curat, într-o țară curată, într-o lume curată”. Editor Filiala Valea Jiului a Mişcării Ecologiste din România. Coordonator Romulus Vențel. Redactori: Radu Ioan Crişan, Alexandru Marian Szuszer, Toma Țâțârcă.

Martie, 28. Deva: apare *Biruința*. Ziar editat de Consiliul Județean Hunedoara al Frontului Salvării Naționale. Director, Emilian George Igna, redactor-şef, Ioan Sârbu, secretar Octavian Munteanu. Redacția: Deva, str. Avram Iancu, bl. H1. Tipografia Hunedoara-Deva.

Martie, 31. Deva: apare *Realitatea*, „ziar independent”, bilunar social-politic şi de opinie. Redactor-şef, Nicolae Panaitescu. Redactori V. Onoiu şi I. Safta. Colaboratori: Gheorghe Grün, Sigismund Duma. Grafica: Mircea Bâtcă. A cuprins ştiri, reportaje, interviuri, articole. Format A3, 4 pagini alb-negru.

Martie. Deva: apare *Explozia T*. Ziarul tineretului din județul Hunedoara. Cuprinde informații din actualitatea politică, socială, culturală, sportivă a județului. Nu are casetă redacțională. Semnează articole Daniela Teodoru, V. A. Moraru, Delia Brylynsky, Irina Banc, Nicu Moraru, Constanța Corpade. Tiparul la SC Polidava SA Deva. Format A3, 4 pagini alb negru. Au apărut doar câteva numere.

Martie. Deva: apare *Viața. Viitor*, „gazetă de cultură ecologică”. Ziarul îşi propune să militeze pentru formarea unei atitudini active de apărare a naturii şi a mediului ambiant, pentru formarea unei educații ecologiste a populației. Redactor-şef, Sigismund Duma, redactor-şef adjunct, Marcu Ghemeş. Colegiul de redacțional: Valeriu Almăşan, Silvia Burnaz, Cornel Dumitru, Otto Hebel, Guido Toniutti, Natalia Vasiu.

Martie. Petroşani: apare *Credința strămoşească*. Foaie religioasă ortodoxă română. Editor preot Mihai Muntean. Tipografia „Matinal”, Petroşani. Format A3, 4 pagini alb-negru. La primul număr, colaborează Bartolomeu Anania.

Martie. Vulcan: apare *Glasul adâncului,* bilunar particular pentru minerii din Valea Jiului. Redactor-şef, Pompiliu Comşa. După câteva numere îşi încetează apariția.

Mai, 9. Petroşani: apare *Realitatea românească*. Cotidian independent de larg interes cetățenesc. Coordonator: Ştefan Nemecsek. Colaboratori: Violeta Napa, Nelu Beşliu, Gheorghe Zavelea, Vasile Sufletu, Ana Marius, Cristian Ştefan, Elena Puşcaş. A fost unul dintre cele mai longevive ziare din Valea Jiului, continuîndu-şi apariția sub denumirea de *Curierul Văii Jiului.*

Mai. Petroşani: apare *Gazeta romilor*. Săptămânal independent în sprijinul Uniunii Democratice a Rromilor din Valea Jiului. Coordonator: Dorin Gheța. Prezintă aspecte specifice minorității rrome. Îşi încetează apariția după câteva numere.

Iunie. Deva: apare *Curierul ortodox român*. Bilunar ortodox al românilor de pretutindeni. Director, Preot iconom stavrofor Puiu Ciolan Badețeanu. Primul număr cuprinde articolul-program „Început de cale”, semnat de Timotei Seviciu, Episcop al Aradului şi Hunedoarei. Articolele sunt semnate în principal de preoți şi de călugărițe. Se consemnează sărbătorile religioase mai importante.

Iunie, 12. Petroşani: apare *Timpul de Valea Jiului*. Hebdomadar de opinie, informație, ştiință şi cultură. Director, fondator: Constantin Iovănescu. Titlul este inspirat din ziarul *Timpul* la care a fost redactor Eminescu, considerat de Directorul hebdomadarului „cel mai mare jurnalist al tuturor timpurilor”. A avut un supliment estival omonim, editat în 1994.

Iunie. Petroşani: apare *Blitz*. Ziar de actualități şi reportaje, editat paralel cu precedentul *Blitz*. Săptămânal independent. Preşedinte Octavian Mitu; director, Adrian Todorescu. Redactor-şef, Florin

Mircea Corcoz, redactor-şef adjunct, Traian Berbeceanu, secretar de redacţie, Virgil Lăzărescu. Tematica diversă, de la activitatea minerilor la viaţa politică agitată şi tulbure din acea perioadă postrevoluţionară. Apare până în 1991.

August. Hunedoara: apare *Bufniţa*, supliment satiric-umoristic al revistei *Renaşterea Hunedoarei*. Redactor-şef Eugen Evu. Redactori: Ovidiu Băjan, Ioan Evu, Petre Dragomir, dr. Ştefan Fischer. Redacţia: Hunedoara, str. Avram Iancu, nr. 14, ap. 7. Au apărut doar două numere succesive.

Octombrie, 1. Petrila: apare *Datina*, „sub egida Primăriei oraşului Petrila", ca „supliment cultural-artistic al Curierului Sindicatelor Miniere Libere din Valea Jiului". Director, Ioan Dan Bălan. Tiparul la Tipografia Petroşani. După patru numere apărute lunar, îşi încetează apariţia în 1991.

Octombrie, 20. Petroşani: apare *Relache*, supliment al ziarului local *Zori noi*. Redactori: Mircea Bujorescu, Gheorghe Chirvasă, Mihai Barbu, Sorin Oprea. A avut tiraj dublu faţă de ziarul „mamă".

Deva: apare *Actualitatea*. Publicaţie de opinie şi informaţie. Săptămânal. Redactor-şef, Gligor Haşa, Nicolae Panaitescu. Cuvintele de ordine cuprinse în articolul-program din primul număr erau „Să iubim, să iertăm, dar să nu uităm!".

Deva: apare *La noi*. Revistă lunară de cultură şi informaţie corectă a românilor. Publicaţie oficială a Uniunii Vatra Românească. Director, Gligor Haşa.

Deva: apare *Revista minelor*, sub egida Direcţiei Generale de Strategie a Industriei Miniere din Ministerul Industriilor şi Comerţului. Serie nouă. Lunar. Înlocuieşte din 1990 publicaţia *Mine, petrol şi gaze*, a cărei numerotare o continuă. Deva, Infomin.

Deva: apare *Scandal*. Director, şi Redactor-şef, Daniel Marian, Redactor-şef adjunct, Lucian Ionescu. Patru pagini, 3 lei. Redacţia: Deva, Dacia 33/31. Administraţia: Timişoara, Intrarea Surduc 4 /3.

Petroşani: apare *Actualitatea Văii Jiului*, supliment al ziarului *Realitatea românească* apărut în acelaşi an, la Petroşani. Coordonator Ştefan Nemecsek. Pe frontispiciu are deviza: „Raţiune, adevăr, demnitate, iubire". Săptămânal. A apărut până în 1995.

Petroşani: apare *Imparţial*, publicaţie editată de Primăria Petroşani. Director,i Ionel Botoroagă şi Constantin Dincă. Redactor-şef, Mihai Barbu. A reflectat evenimentele politice petrecute imediat după Revoluţie, în ţară şi în Valea Jiului.

Petroşani: apare *Iniţiativa particulară*, supliment al ziarelor *Realitatea românească* şi *Valea Jiului*. Articolele promovează ideea unei economii bazate pe cerere şi ofertă, pe liberă iniţiativă, publicând şi actele normative adoptate în domeniu. Coordonator Ştefan Nemecsek.

Anul 1991

Iulie, 10. Petroşani: apare *Curierul minerilor*. Ziar al Ligii Sindicatelor Miniere Libere şi al RAH Petroşani. Săptămânal. Coordonator Ştefan Nemecsek. Apare până în iunie 1993, când îşi schimbă denumirea în *Curierul Văii Jiului.*

August, 1. Deva: apare *Grai românesc*. Ziar de opinie şi informaţii editat de Consiliul Judeţean al FSN Deva. Pe frontispiciu are cuvintele lui Nicolae Iorga: „Un popor trebuie să voiască în orice moment după porunca înaintaşilor şi după nevoile celor ce vor veni." 4 pagini. Nu are casetă redacţională. Redacţia: Deva, Piaţa Unirii, nr. 5.

Decembrie. Hunedoara: apare *Cariatide*, revistă de cultură, informare şi opinii. Director, Iv Martinovici.

Iulie, 15. Vulcan: *Realitatea minerească*, ziar independent, de larg interes cetăţenesc. Director, Ştefan Nemecsek. După 19 numere, a apărut cu titlul *Curierul Minerilor,* ziar al Ligii Sindicatelor Miniere Libere şi al Regiei Autonome a Huilei Petroşani.

Deva: apare *Prono fotbal*, săptămânal de informare pentru pronosportişti.

Deva: apare *Sport*, săptămânal de informaţii şi opinie sportivă.

Deva: apare *Caiete pedagogice*. Publicaţie a Casei Corpului Didactic, Deva. Editura „Sigma". Tiparul SC Polidava SA 30.

Deva: apare *Cetatea*. Publicaţie independentă. SC Polidava SA, Deva. 42 cm.

Deva: apare *Corvin koktél*, supliment al revistei *Corvin rejtvénymagazin*. Trimestrial. Publicaţie de divertisment.

Deva: apare *Corvin szemfüles*: ismeretterjesztő gyermekmagazin / Revistă de popularizare a cunoştinţelor pentru copii. În limba maghiară. Apare lunar.

Deva: apare *Glasul Ardealului*, „săptămânal de atitudine şi informare socială, politică, economică şi culturală”. Director, Liviu Braica. Redactor-şef, Mircea Diaconu. Redacția: str. 22 Decembrie, nr. 257. Tiparul executat la SC Polidava SA Deva.

Deva: apare *Glia*. Publicație a Partidului Democrat Agrar, Filiala Hunedoara. Director, Gheorghe Dreghici. Colegiul de redacție: Miron Țic, Sergiu Sbuchea, Eugen Cernelea. A apărut în format A3, patru pagini. Abordează probleme specifice agriculturii generate de schimbarea radicală a abordării după 1990.

Deva: apare *Rebus bobîrnac*: „un mic organ al unui mare partid”.

Deva: apare *Rock fan*: publicație de informare şi documentare care se adresează fanilor muzicii rock.

Anul 1992

Aprilie, 2. Petroşani: apare *Călăuza Văii Jiului*. Publicație independentă aflată în slujba tuturor oamenilor. Director, ing. Bujor Bogdan. Tiparul executat la Tipografia Petroşani. Periodicitate săptămânală. Patru pagini alb-negru, format A3. A apărut până la sfârşitul anului 1992.

Mai, 1. Petroşani: apare *Das Forum Blatt* / Foaia Forumului, publicație a Forumului Democrat German din Petroşani. Inițiator Iosif Tellmann. Coordonator Maria Marian. Redactori: Klaus Fissgus, Ernest Urlich, Juliu Bor, Mariane Medrea. Cuprinde ştiri, informații, articole din domeniul social, politic, cultural al Văii Jiului.

Deva: apare *Enigma*. Publicație apolitică a județului Hunedoara, editată de SC Press Leopard SRL Deva. Colectivul redacțional: Ioan Arsenie, Ioan Poantă, Ioan Olteanu, Emeric Orban, Eugen Costoiu, Gh. Radu. Redacția: Deva, str. I. Creangă, bl. 30/34. 4 pagini. Din 1995, va fi înlocuită de *Poliția*.

Deva: apare *Cetatea*. Publicație independentă. Redacția: Aleea Saturn, bl. 5, ap. 26.

Deva: apare *Comerțul Hunedorean*. Publicație de informare comercială şi de afaceri. Editor Camera de Comerț şi Industrie a Județului Hunedoara. Publicație lunară. Director general Călin-Narcis Pogăciaş, redactor-şef, Dumitru Hurubă. Redactori: Ghe. Grün, Adrian Sălăgean, Florin Cadia, Crinela Gafton, Gabriela Nicola. Redacția: Deva, str. 1 Decembrie, nr. 23. Format A4, 14 pagini.

Deva: apare *Corvin rejtvénymagazin*. Revistă săptămânală de cuvinte încrucişate în limba maghiară. Săptămânal. Continuă publicația *Corvin magazin* a cărei numerotare o continuă. Are suplimentele: *Corvin Extra*, *Corvin Skandi*, *Corvin olasz módra*, *Corvin koktél*, *Corvin vakácio*, *Corvin Skandi melléklet*, *Szuperszkandi*, *Corvin nagy rejtvénykönyv*.

Deva: apare *De ce gramatica*? Revistă de gramatică a limbii române. Redactor Aurelian Sîrbu. Editată de SC Sigma – Moloț.

Deva: apare *Destin expres*. Redactor-şef, Dan Câmpean. Apare până în 1996.

Deva: apare *Amica: magazine*. Editor Ionescu Escuand com. Lunar. Numerele următoare au apărut cu titlurile: *Amica divertis club*, *Amica rebus*, *Amica integrame*.

Haţeg: apare *Antologia bancurilor: bancuri, glume, anecdote*. Director, Gheorghe Popescu. Lunar.

Petroşani: apare *Floarea reginei*. Periodic al montan clubului omonim. Coordonator şi editor Aurel Dula. Colectivul de redacție este format din montaniarzi: Ioan Dubek, Ioan Hermann, Iuliu Hornak, Nicu Jianu, Viorel Stroe. În articolele revistei sunt prezentate trasee pitoreşti din munții ce înconjoară Valea Jiului, activitatea membrilor Montan Clubului.

Simeria: apare *Dorca*. Revistă pentru tineri şi copii. Redactori: Tabita Gogam, Vasile Dinca, Ligia Oprean. Editura „Traian Dorz”, Simeria. Anuală.

Anul 1993

Martie. Deva: *Magazinul sănătății*. Redactor fondator Ioachim Lazăr. Colectivul redacțional: dr. Martin Weber, dr. Vasile Sapta, Dragomir Nan. Editor SC Pălării-Textil „Cristina” SRL, Deva. Materialele au tematică preponderent medicală, dar s-au publicat şi articole cu subiect cultural, semnate de scriitori consacrați precum Radu Ciobanu.

Iunie, 18. Petroşani: apare *Curierul Văii Jiului*, publicație săptămânală independentă. Continuă publicațiile *Curierul sindicatelor, Realitatea minerească şi Curierul minerilor*. Editat de Realitatea Românească Comserv SRL Vulcan. Director, Daniela Mikloş.

Noiembrie, 2. Petroşani: apare *Matinal*. Cotidian al Văii Jiului. Directori, în ordine cronologică: Mircea Bujorescu, Gheorghe Chirvasă, Alexandru Bogdan, Ileana Firțulescu. Redactori-şefi, în ordine cronologică: Gheorghe Chirvasă, Mihai Barbu, Carmen Cosman, Nicu Taşcă. Redactori Diana Mitrache, Loredana Juglea, Maximilian Gînju, Mircea Nistor, Corina Orosz. Are o pagină culturală susținută de scriitorul Dumitru Velea. Tipografia Petroşani. Este continuarea ziarului *Zori noi*.

Deva: apare *Colocvii culturale*. Publicație realizată și sponsorizată de SC Destin SRL Deva. Tiparul SC Polidava SA Deva. Redacția și administrația: str. Horea, bl. 4.

Deva: apare *Râsu' lumii*. Revistă de umor. Director, Varga Károly. Periodicitate lunară. Editura Corvin.

Deva: apare *Restituiri*, publicație editată de Inspectoratul pentru cultură al județului Hunedoara, Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, Societatea culturală „Avram Iancu" - filiala Deva, Despărțământul Deva al ASTREI. Periodicitate anuală. Cuprinde studii de istorie, arheologie, etnografie, etnologie. Colegiul de redacție: Ioan Sicoe, Adriana Rusu Pescaru, Ioachim Lazăr, Adela Herban, Maria Basarab, Marcel Morar. Au apărut 5 numere, până în 1997 fiecare număr având o tematică distinctă: *Avram Iancu*; *Densușienii*; *Români, sârbi, slovaci*; *Congresul naționalităților, 100 de ani*; *Tratatul de la Trianon, 75 de ani*. Redacția: str. 1 Decembrie, nr. 39, Deva.

Hunedoara: apare *Hunedoara exclusiv*. Magazin de informație și opinie. Redactor-șef, Mircea Diaconu. Imprimeria Gutenberg Deva. Săptămânal.

Hunedoara: apare *Ucenicii cunoașterii.* Publicație periodică editată de Clubul Copiilor Hunedoara.

Orăștie: apare *Astra la Orăștie*, din inițiativa Comitetului Despărțământului ASTRA–Orăștie. Număr omagial 1884 – 1913 – 1993 (număr unic). Tipărit la Polisib SA Sibiu, în 6 pagini, format 29 x 40 cm. Semnează articole de salut: Dumitru Acu, președintele asociațiunii, Mircea Homorodean, primarul Orăștiei, Viorel Cugerean, secretarul Despărțământului ASTRA. Sunt evocate personalitățile marcante care și-au legat numele de ASTRA: Silviu Dragomir, Aurel Vlaicu, Andrei Bârseanu, Aron Demian, prin portrete semnate de N. Adam, Nicolae Neaga, Dan Demșea, prof. Ion Iliescu, Petre Baciu, respectiv Vasile Izdrăilă. Activitatea Asociațiunii este evocată în articole scrise de Ioachim Lazăr și Ion Frățilă. Publicația are o bogată iconografie reprezentând aspecte din Orăștie de-a lungul timpurilor, portrete ale fondatorilor și înaintașilor ASTREI precum și fotografii ilustrând portul popular orăștian.

Orăștie: apare *Informația Orăștiei*, publicație de opinie și informație. Editată de Consiliul local și Primăria orașului Orăștie. Redactor Ioan Vasiu. Tiparul la SC Grapho Tipex Deva.

Petrila: apare *Papagalul de Petrila*, supliment de divertisment al publicației *Datina*. Format de 4 pagini, cu frontispiciul de culoare verde. Nu are casetă redacțională. Este o variantă personalizată a publicației *Papagalul de Petroșani* editată de Valeriu Butulescu.

Petroșani: apare *Papagalul de Petroșani*, publicație săptămânală umoristică, în special cu conotații satirice la adresa puterii din acea perioadă. Inițiator Valeriu Butulescu. Au apărut patru numere.

Anul 1994

Martie. Hunedoara: apare *Kilometrul zero*. Publicație periodică. Revistă de literatură și artă a cenaclului tineretului „Lucian Blaga" de pe lângă Casa de cultură Hunedoara. Redactor-șef, Eugen Evu. Redactori Ovidiu Băjan, Ioan Evu, Liliana Ursa, Liliana Petruș, Dan Pleșa. Redacția: Hunedoara, Piața George Enescu, nr. 8. Publicația a apărut în format ziar, cu 12 pagini. Au apărut două numere, din cauza desființării Cenaclului „Lucian Blaga". Tipografia SC Polidava SA Deva.

Aprilie, 1. Petroșani: apare *Unda de șoc*, publicație independentă săptămânală. Prima publicație particulară de anchetă și scandal din județul Hunedoara. Redactor-șef, Mircea Bujorescu. Redactori Tiberiu Vințan, Ștefan Cimpoi, Sorin Oprea, Vali Locota, Paul Niculescu, Gheorghe Olteanu. Editor SC Unda de șoc Press Comserv SRL. Petroșani. Tiparul executat la Imprimeria Gutenberg, Deva.

Septembrie. Petroșani: apare *Abataj*. Săptămânal de atitudine și informație. Director, Petre Braiț. Editat de Liga Sindicatelor Miniere Valea Jiului și tipărit la Imprimeria Gutenberg din Deva. 8 pagini, alb-negru. Redactor-șef, Marian Boboc. Secretar de redacție, Ludovic Peter. Grafica, Adrian Cerchez, tehnoredactare Ovidiu Ofrim, Volodia Macovei. Consilier editorial Vasile Gogea. Ziarul s-a distribuit în rândul minerilor prin sindicatele afiliate Ligii Sindicatelor Miniere din Valea Jiului. A avut o apariție sporadică.

Octombrie. Deva: apare *Constelația dragonului*. Revistă de literatură editată de Editura Călăuza, sub egida Uniunii Scriitorilor din România. Redactor-șef, Valeriu Bârgău. Colegiul de redacție: Neculai Chirica, I. Drăgănescu, Eugen Evu, Gligor Hașa, C. Gavrilă-Gavco, Dumitru Hurubă, Victor Isac, Mariana Pândaru, Miron Țic, Ioan Vasiu. Tipărit la Tipografia SC Polidava SA. Din anul 1997 luna februarie, apare sub denumirea de *Ardealul literar și artistic* (vezi).

Revistă de literatură, editată de Editura „CĂLĂUZA" sub egida Uniunii Scriitorilor din România

Anul I Nr. 1

CONSTELAȚIA DRAGONULUI

Motto: „Puternicul și minunatul Dragon nu încetează niciodată să încânte sau să stârnească imaginația..."

Redactor șef: Valeriu BÂRGĂU — 8 pagini 500 lei

GRIGORE VIERU

Mamă, de-ai fi o stea

Mamă, de-ai fi o stea în cer lină,
Te-aș găsi după lumină,
Rostire-aș spre fața ta:
„Când dormi, maică, dumneata?!"

De te-ai face spic secară,
Te-aș găsi după povară
Și te-aș întreba tot eu:
„Nu ți-i, măiculiță, greu?"

De-ai fi-n codru-o păsăruică,
După glas aflare-aș, maică,
Zice-aș ud de roua ta:
„Ce dor ai de cânți așa?!"

De te-ai face-n văi o floare,
Te-aș găsi după suflare,

POEZIE
PROZĂ
CRONICĂ LITERARĂ
DIVERTISMENT
RECENZII

DAN CONSTANTINESCU

TESTAMENT

Nu, nu
Iubirea-i altceva

Cuvântul, ca un șarpe rănit,
se zvârcolește.
Și totuși trebuie
s-o spun. Îs ostenit...

Chiar de te pierzi
în urma ta rămână
un licăr să lumine

„CONSTELATIA DRAGONULUI" EXISTA !

Doamnelor, Domnișoarelor și Domnilor!

Niciodată nu a fost nevoie mai mare de literatură ca acum. Și scriitorul, literatura lui fără o revistă, fără cărți, nu există. Ori dacă există nu-l știe nimeni și e același lucru cu a nu exista.

De aceea pornim azi după o lungă chibzuință, o revistă literară. Ea se numește „Constelația Dragonului" și se adresează tuturor oamenilor care au inimă și suflet, care nu au renunțat să creadă că omul nu este o mașină infernală, un perpetuum mobile.

De multe ori îmi place să cred că după moarte omul devine un spirit mai independent (mai liber) sau mai puțin independent (mai puțin liber) în funcție de câtă literatură a

Foto 564 – Primul număr
al revistei *Constelaţia Dragonului*

Călan: apare *Musicland*. Publicație lunară dependentă de toți fanii muzicii. Editor Călăuza. Periodicitate lunară.

Deva: apare *Buletin financiar*. Editor Direcția Generală a Finanțelor Publice şi Controlului Financiar de Stat Deva. Periodicitate variabilă.

Deva: apare *Cobra integrame*: revistă de integrame. Editor Călăuza Presscom. Publicație lunară.

Deva: apare *Corvin humoros rejtvényparádé: havi rejtvényrevü* / Paradă Corvin de enigmistică. Revistă lunară de enigmistică.

Deva: apare *Corvin olasz módra*, supliment al revistei *Corvin rejtvénymagazin*. Apare o dată la două luni, apoi trimestrial (în 1996).

Deva: apare *Corvin Skandi melléklet*. Supliment lunar al publicației de divertisment *Corvin rejtvénymagazin.*

Deva: apare *Curierul cultural*. Revistă de cultură. Editor SC Destin, Deva, director Dan Câmpean.

Deva: apare *Hecc* / (Schepsis), revistă umoristică. Editor Corvin magazin. Periodicitate lunară.

Deva: apare *Hunyadvármegye: közéleti kulturális lap* / Județul Hunedoara: foaie culturală. Supliment lunar al publicației *Corvin Magazin*.

Deva: apare *Miorița*. Revistă de enografie şi folclor. Editor Centrul Județean pentru Conservarea şi Promovarea Culturii Tradiționale Hunedoara Deva. Redactor coordonator Marcel Lapteş, secretar de redacție Nicolae Jianu. Redactor Mircea Lac. Colaboratori: Radu Ciobanu, Ioachim Lazăr, Ioan Sicoe, Victor Şuiagă, I. O. Rudeanu, Rusalin Işfănoni, Lucia Apolzan, Ioan Lascu, Adrian Mitiş, Constandin Clemente, Tiberiu Svoboda, Gligor Haşa, Mircea Lac, Dorina Ungureanu. Au fost publicate materiale inspirate din diversitatea etno-folclorică a județului Hunedoara, cu accent pe păstrarea şi transmiterea obiceiurilor specifice fiecărui areal etno-folcloric hunedorean.

Deva: apare *Tineret Magazin Traian*, [revistă editată de] Liceul Teoretic „Traian" din Deva. Coordonator: prof. Miorița Suciu. Tipografia SC Polidava SA Deva. Periodicitate variabilă.

Petroşani: apare *INFO PET*, revistă a Liceului de Informatică Petroşani. Coordonator: Platon Cornel; Redactori: Kalman Laura, Claudiu Tănăsescu, Marcel Betiu. Din 1996, redactor-şef, Emilia Pavel.

Petroşani: apare *Magazin Matinal*. Director, Alexandru Bogdan, redactor-şef, Gheorghe Chirvasă.

Anul 1995

Februarie, 28. Deva: *Oglinda*. Publicație de informare şi opinie. Redactor-şef, Mircea Lepădatu, secretar general de redacție Monna Voinescu. Colectivul redacțional: Mihai Stoicovici, Sanda Bocăniciu, Constantin Nanu, Adina Miron, Mircea Părăian, Mircea Torsan, Sebastian Neagu. Editor SC Multiprima SRL Deva. Tiparul executat la Imprimeria Gutenberg SA, Deva. Ziarul publica informații de interes general din zona Devei şi localitățile din preajmă. Apariție bisăptămânală, marțea şi vinerea.

Octombrie. Deva: apare *Apostolul*, 125 de ani de învățământ pedagogic la Deva, număr jubiliar. Colectivul de redacție: prof. Armăşescu Gheorghe, prof. dr. Damşa Ioan, prof. Istrate Magdalena, elevă Iacob Diana. Prezentarea grafică: Tiberiu Istrate. Desene Mircea Lac.

Deva: apare *Opinii culturale*. Editor SC T&V Corvin Magazin SNC, Deva. Redactor-şef, Dumitru Hurubă. Colectiv de redacție: Rodica Lazăr, Gabriela Marcu, Ana Maria Mărilă, Mircea Bâtcă, Ion Filip, Constantin Gavrilă-Gavco. Secretar general de redacție Daniel Marian. Redacția: Deva, str. Mărăşti, bl. 8, sc. C, ap. 37. Periodicitate neprecizată. Format A4, 24 pagini. Tiparul Grapho Tipex, Deva.

Deva: apare *Accent Expres*. Redactor-şef, Dan Câmpean. Cotidian. Serie nouă la Expres Destin, multigrafiat.

Deva: apare *Actual*. Cotidian. Director, Sorin Blada. Redactor-şef, Lucian Stanciu. Proprietar: Transilvania Multimedia.

Deva: apare *Aviația*. Publicația editată de Asociația Hunedoreană pentru Propagarea Aviației din Județul Hunedoara, Grupul „Iubitorii aviației”, Asociația Română de Zbor Liber Petroşani. Periodicitate variabilă.

Deva: apare *Búzamag: az erdélyi katolikus fiatalok értesitője* / Bob de grâu: vestitorul tineretului catolic transilvănean, în limba maghiară. Trimestrial.

Deva: apare *Credo*. Revistă de divertisment şi cultură. Editor Grupul Şcolar Industrial de Transport Auto, Deva. Coordonatori prof. Ioan Bodrean şi L. Berbiceanu. Colectivul de redacție: Valentina Sav, Nadia Oprişa, Sergiu Aciu, Valentin Jurj. Tipografia SC Polidava SA Deva.

Deva: apare *Poliția*. Publicație a poliției județului Hunedoara. Editor Inspectoratul de Poliție al Județului Hunedoara. Periodicitate lunară. Înlocuieşte, din 1995, publicația *Enigma* a cărei numerotare o continuă.

Deva: apare *Voci hunedorene*. Ziar editat de PDSR Deva. Periodicitate lunară.

Hunedoara: apare *Corviniana*: Acta Musei Corvinensis, revista Muzeului Castelul Corvineştilor din Hunedoara. Editată de Consiliul Local Hunedoara şi Muzeul Castelul Corvineştilor. Colegiul de redacție la primul număr: Elena Bugnariu (director), Ioachim Lazăr (redactor responsabil), Gheorghe Alimpesc (secretar de redacție), Mihail Bardoț, Maria Marcu. Colegiul de redacție 2006: Nicolae Cerişer (redactor responsabil); Cristian C. Roman (secretar de redacție). Membri: Sabin Adrian Luca, Dragoş Diaconescu, Delia Maria Roman, Sorin Tincu. Redacția: Muzeul „Castelul Corvinilor”, str. Castelului, nr. 1-3, Hunedoara. Tipografia SC Polidava SA Deva.

Hunedoara: apare *Gloria mundi*. Supliment al revistei *Kilometrul Zero* destinat liceelor hunedorene. Redactor-şef, Eugen Evu; redactorii erau elevi din licee. A apărut un singur număr.

Hunedoara: apare *Semnal*, „publicație lunară de dialog social a Sindicatului Siderurgic Hunedoara şi al Combinatului Siderurgic Hunedoara”. Redactor-şef, Eugen Evu. Redactori: Nicolae Szekely, Ioan Urdă, Romulus Ioan Vasile, Petru Vaidoş, Constantin Găină. Revista avea 12 pagini, în două culori. Redacția: Hunedoara, str. Avram Iancu, nr. 14, ap.7. Au apărut doar două numere.

Orăştie: apare *Măiastra,* revistă de cultură a Liceului „Aurel Vlaicu” din Orăştie; Redactor-şef, Theodor Lădar. Redactori-şefi adjuncți: Roxana Damaschin, Kadar Mădălina. Secretar de redacție Ciprian Cosma. Redactori: Răzvan Groza, Sebastian Groza, Lucian Ocolişan, Nicoleta Vonica, Mihai Floran. Periodicitate variabilă. Rubricile revistei: *Editorial, Literatură* (poezie, proză, traduceri, eseuri, reportaj, comentarii), *Ştiință, Arte, Divertisment*, *Agenda şcolară*. Revista a fost distinsă în fiecare an cu premii la concursul pe țară al revistelor şcolare. Tipografia „Danielle”. Este noul titlu al revistei *Pagini şcolare*, apărute în 1959.

Petroşani: apare *Sport şoc*, săptămânal cu profil sportiv. Redactor-şef, Mircea Bujorescu.

Anul 1996

Ianuarie. Deva: apare *Lumina*. Săptămânal de informare şi opinie. Editor SC Sigma Plus, Deva. Director, Mircea Moloț. Editor coordonator: Lucian Stanciu. Redactor-şef: Alexandru Pârlea. Colectivul de redacție: Ioan Dărăbanț, Aurel Oprişa, Nicolae Jianu, Miron Țic, Mircea Bâtcă, Alin Bena, Vladimir Brilynsky, Septimiu Buzdugan, Viorel Nicula. Tiparul executat de SC Grapho Tipex SRL Deva, 8 pagini. Articolele abordau preponderent problematica agrară, dar erau prezentate şi ştiri culturale, legate de protejarea mediului, conservarea monumentelor, activitatea culturală, religioasă, sportivă, divertisment.

Mai. Orăştie: apare *Abracadabra*. Magie sau chimie. Revistă de chimie pentru gimnaziu. Editor Şcoala Generală, nr. 2, Orăştie. Tipografia „Danielle”.

Mai. Petrila: apare *Vestea*. Gazetă de Petrila, „periodic independent”. Director, Ioan Dan Bălan, redactor-şef, Elisabeta Bogățan. Colaboratori: Doina Albulescu, Iosif Kraus. A avut un profil predominant cultural, a publicat numeroase încercări literare ale elevilor.

August. Petroşani: apare *Jurnalul Hunedorean*, săptămânal de reportaje, anchete, interviuri, informații, publicitate şi programe TV. Editor: DAGS TV Petroşani. Director, Duță Gheorghe; Redactor-şef, Constantin Iovănescu. Din octombrie1996, îşi schimbă denumirea în *Jurnalul de Valea Jiului*. Din octombrie1997 până în februarie 1998 este cotidian. Redevine săptămânal sub denumirea de *Jurnalul Văii Jiului* - magazin.

Octombrie. Petroşani: apare *Jurnalul de Valea Jiului*, săptămînal de reportaje, interviuri, informații, publicitate şi programe TV. Director, Gheorghe Duță, redactor-şef, Constantin Iovănescu. Înlocuieşte publicația *Jurnalul de Huneoara*. Devine ulterior *Jurnalul Văii Jiului*.

Deva: apare *Noduri… şi semne*, revista Colegiului Național „Decebal” din Deva. Redactori: Viorica Ciucean, Daniela Teodoru. PC GRAF, Deva. Periodicitate variabilă.

Deva: apare *Ardealul literar şi artistic*, revistă de literatură şi artă. Editor Grupul de publicații şi Editura Călăuza. Director, Valeriu Bârgău. Redactori-şefi, Mariana Pândaru şi Eugen Evu. Din primul colegiu de redacție fac parte: Victor Isac, Dumitru Velea, Miron Țic, Radu Liviu Bardan, Theodor Damian (New York), Cătălin Marleneanu (Madrid), Florica Madritsch Marin (Viena). Apare trimestrial. Înlocuieşte, din 1997 *Constelația dragonului*. Din 2003, devine *Ardealul literar*. Cuprinde texte literare în versuri şi proză, critică literară şi interviuri aparținând scriitorilor hunedoreni, din alte zone ale țării, precum şi din diaspora. Se publică şi articole pe teme de filosofie, religie, istorie, mitologie, etnografie etc. Sunt traduşi o serie de mari scriitori străini precum Gabriel Garcia Marquez, Omar Khayyam, Saint John Perse, Pablo Neruda, Serghei Esenin etc. Sunt evidențiate premiile literare obținute de scriitori hunedoreni în țară şi în străinătate.

RDEALUL
literar şi artistic

stituiri: EMINESCU A MURIT!

onica literară:
S MÂINILE
MNULE MIRCEA DINESCU!
Valeriu Bârgău

ÎNTOARCERI ŞI RĂSPÂNTII
Mircea Sântimbreanu

EZIE: Arcadie Suceveanu
Neculai Chirica
Eugen Dorcescu
olae Rotaru
Ioan George Şeitan
riana Pândaru
Constantin Preda

rviu cu poetul EUGEN EVU

OZĂ de Petrişor Ciorobea

OGIUL RELIGIEI
Ioan Octavian Rudeanu

iluri: EMIL CIORAN
Victor Isac

ETUL, SUFLETUL ŞI ARŞIȚA
MĂSURATĂ
Dumitru Dem. Ionaşcu

Foto 565 – Primul număr
al revistei *Ardealul literar şi artistic*

Deva: apare *Jandarmeria*. Publicație editată de Jandarmeria Județului Hunedoara. Periodicitate lunară.

Orăştie: apare *Cronica Orăştiei*. Publicație periodică a Grupului pentru monolog social. Redactor Florin Drăghiciu. Cuprinde cronica evenimentelor politico-sociale şi culturale din oraş. Tipografia „Danielle”, format 21 x 30 cm. La început apare sporadic, apoi bilunar.

Orăştie: apare *Palia Expres*, ziar bilunar de opinie, informare şi cultură. A publicat articole, reportaje şi diverse materiale jurnalistice inspirate din realitățile politice, sociale, economice, culturale din Orăştie şi aşezările învecinate. Editor SC Incomex SRL, Orăştie. Director, Nicolae Brânduş; redactor-şef, Ioan Vasiu. Secretar literar Petru Baciu. Tiparul la SC Grapho Tipex, Deva. Format 30 x 41 cm, în 4 pagini.

Petroşani: apare *Cercul de istorie Info Pet*. Minimagazin istoric. Editor Liceul de Informatică Petroşani. Coordonatorul cercului redacțional: prof. Platon Cornel.

Anul 1997

Ianuarie. Hunedoara: apare *Vitraliu hunedorean*. Revistă de arte frumoase. Apare cu sprijinul Inspectoratului Județean de Cultură Hunedoara. Editat de Casa de Cultură a municipiului Hunedoara. Redactor-şef, Eugen Evu. Colegiul redacțional: Ovidiu Băjan, Robert Petrescu, Ioan Barboni, Petru Poiană, Ioan Evu, Tiberiu Balazs, Dan Pichiu Vifor, Tiberiu Fazakas. Periodicitate neprecizată. De la numărul 2, 1997, devine *Provincia. Vitraliu hunedorean* şi în colegiul de redacție apare Victor Isac. Redacția: Hunedoara, str. G. Enescu, nr. 8. Tiparul executat la SC Polidava SA Deva.

Martie. Hunedoara: apare *Provincia Corvina*. Revistă de literatură şi artă a Hunedoarei sub egida Uniunii Scriitorilor din România. Fondator şi redactor-şef, Eugen Evu. Director, Romulus Vasile Ioan, redactor-şef adjunct, Ion Urdă. Colegiul redacţional: Nicolae Szekely, Eugen Evu, Ioan Evu, Tiberiu Fazakas. Colaboratori: Ilona Kriza Kun, Petru Poiană, Graţian Ordean. Redactor onorific: Victor Isac. Asociaţi: Fundaţia „Iancu de Hunedoara"; Cenaclul de arte plastice „Siderurgistul". Editor SIGMA PLUS, Deva. Redacţia: str. Avram Iancu, nr. 14, ap. 7, Hunedoara. Revista a militat pentru o literatură de bună calitate, eliberată de şabloane şi conformisme, oferind paginile atât scriitorilor consacraţi din judeţ, cât şi tinerilor al căror talent se cerea exprimat. Periodicitate neprecizată. Înlocuieşte revista *Provincia*. Imprimeria Grapho Tipex Deva.

Iulie. Aninoasa: apare *Aninoasa*, publicaţie editată ca supliment al revistei *Vatra* din Târgu-Mureş. Coordonator Dumitru Dem Ionaşcu. Profilul revistei este literar, reflectând şi realităţile zonei Valea Jiului. Nu mai apare.

Octombrie. Petroşani: apare *Jurnalul reformei*, săptămânal independent. Director, Constantin Iovănescu. Au apărut doar câteva numere.

Deva: apare *Pro Adolescenţa,* revistă pentru şi despre elevi, parteneri ai reformei. Editor Casa Corpului Didactic Hunedoara - Deva. Periodicitate variabilă.

Deva: apare *Dialog*. Săptămânal de informare şi opinie al sindicatelor. Editor Fundaţia „Constantin Petrescu". Director, Alexandru Rădulescu; redactor-şef, Corneliu Moroianu.

Deva: apare *Vis de copil*, publicaţie trimestrială a copiilor din casele de copii. Editor Casa de Copii, Deva.

Haţeg: apare *Semnal de alarmă*. Publicaţie bilunară de atitudine. SC Columna Tipocom SRL Haţeg.

Hunedoara: apare *Provincia*. Revista a avut diferite generice: „revistă de cultură şi atitudine", „revistă de literatură a Hunedoarei", „revistă de cultură şi artă", menţionându-se de fiecare dată „sub egida Uniunii Scriitorilor din România". Fondator şi redactor-şef, Eugen Evu. Redactor-şef adjunct, Nicolae Szekely. Redactori: Dan Vifor-Pichiu, Ion Urdă, Victor Isac, Ioan Evu. Colaboratori: Dumitru Hurubă, Mircea Moţ, Dana Ioan, Dan Constantinescu, Nina Ceranu, Iv Martinovici, Carmen Demea, Minel Bodea, Ladislau Daradics, Paulina Popa, Mariana Pândaru, Valeriu Bârgău, Ilona Kriza Kun etc. Periodicitate neprecizată. Redacţia: Hunedoara, str. George Enescu, nr. 8, Casa de cultură a municipiului. Înlocuieşte publicaţia *Vitraliu hunedorean*.

Simeria: apare *Gazeta simeriană.* Ziar independent de informare şi opinie. Director, prof. Firicel Ciurnău, redactor-şef, Liviu Todericiu. Editor Fidelia. Bilunar.

Vaţa de Jos: apare *Foaie de Vaţa,* publicaţia filialei Hunedoara a Asociaţiei „Terra Nostra" destinată dezvoltării durabile locale. Director, Vlad Strâmbu, redactor-şef, Sabin Selagea. Apare lunar. Multigrafiat.

Anul 1998

Septembrie. Deva: apare *Semne* (prima serie), Revistă de literatură şi artă, sub egida Uniunii Scriitorilor. Director, fondator Eugen Evu, redactor-şef, Paulina Popa. Colegiul redacţional: Nicolae Szekely, Eugen Evu.

Revista a primit premiul I la Salonul Internaţional Oradea pentru „cea mai reuşită formulă editorială" din publicistica românească. În paginile ei au publicat scriitori hunedoreni (Radu Ciobanu, Elisabeta Bogăţan, Clemente Constandin, Mariana Pândaru, Petrişor Ciorobea, Ioan Evu etc.), scriitori din ţară (Gellu Dorian, George Vulturescu, Carolina Ilica, Dumitru M. Ion, Cassian Maria Spiridon, Laurenţiu Ulici, Romul Munteanu) şi străinătate (Linda Bastide, Pedro Luis Soldevilla Herrero). Revista a găzduit dezbateri pe teme culturale de mare actualitate, cum a fost „Valoare versus vip", a publicat eseuri filosofice şi texte de critică literară. Din anul 2000, apare sub denumirea de *Semne EMIA*.

Decembrie, 1. Deva: apare *Arhipelag,* revistă de cultură. Iniţiator şi director, Radu Ciobanu. Editor Inspectoratul pentru Cultură al Judeţului Hunedoara. Colegiul de redacţie: Petrişor Ciorobea, Gligor Haşa, Iv Martinovici. Secretar general de redacţie, Dan Câmpean. Trimestrial. Redacţia şi administraţia: Deva, str. 1 Decembrie, nr. 28. Titlu şi sumar şi în limbile engleză, germană, franceză, spaniolă. Sunt publicate creaţii literare ale scriitorilor hunedoreni, ale unor scriitori din ţară şi traduceri din literatura universală (Blaise Cendrars, Jacques Prévert, Antoine de Saint Exupery etc.) Au apărut 17 numere, până în 2002. Ultimul număr menţionează drept editori Asociaţia Umanistă „Triada", Editura „Destin" şi sprijinul Consiliului

Județean Hunedoara, Bibliotecii Județene „Ovid Densusianu”, Consiliului Local al Municipiului Deva. Redacția: Deva, str. Mihai Eminescu, nr. 61 A. Ultimul număr este în format electronic.

Foto 566 – Primul număr al revistei *Semne*

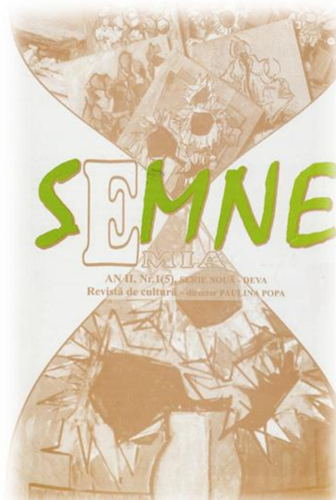
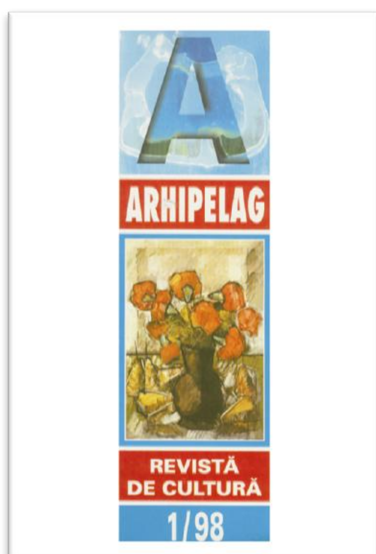

Foto 567 – Primul număr al revistei *Semne Emia*

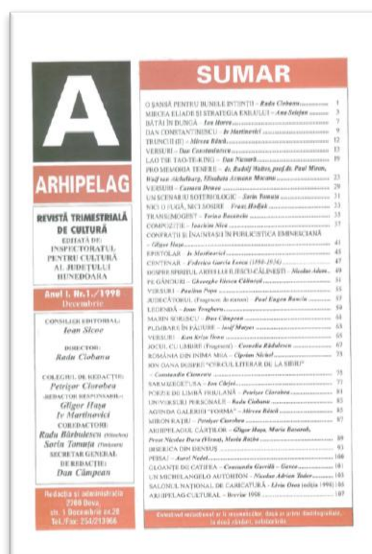

Foto 568, 569 – Revista *Arhipelag*, numărul 1. Coperta şi sumarul.

Deva: apare *Businessman*, „publicație comercială”. Trimestrial.

apare: *Revista naturiştilor.* Publicată de Editura Vultur Z.M. Director, Marian Zamfir. Redactor-şef, Camelia Ardelean, secretar de redacție Maria Mureşan. Redactori: dr. Carmen Sandu, Mihai Ispir, Ovidiu Stoian, Camelia Albu, Dan Cornel Brănean, Mihaela Landt, Melfior Ra. Format A4, coperte color. Periodicitate neprecizată. Tipografia şi redacția neprecizate.

Anul 1999

Aprilie. Aninoasa: apare *Gazeta Văii Jiului.* Săptămânal de opinie şi divertisment, în 2002 săptămânal de opinie, reportaje şi informație. Director, Mircea Borcan, redactor-şef Ilie Munteanu. Redacția: C. Alexis, L. Câmpean, M. Străjean, T. Grecu, A. Hăbean. Editor SC Mires SRL, Aninoasa. Publică ştiri din actualitatea românească şi internațională, temele locale fiind puțin sau deloc reflectate.

Iunie, 3. Petroşani: apare *Atac de Valea Jiului*, primul săptămânal de scandal difuzat în Valea Jiului, (variantă mai mică a publicaţiei centrale *Atac la persoană*). Fondator Dumitru Dragomir. Redactor-şef, Dragoş Dumitriu. Limbajul este violent, agresiv şi articolele sunt semnate cu nume fictive. Apare timp de 10 luni, până în octombrie1999 apărând 41 de numere. Editor SC Impex SRL din Valea Jiului. Se transformă în *A patra putere în Valea Jiului.*

Octombrie, 1. Hunedoara: apare *Informaţia de Hunedoara*. Publicaţie de informare, publicitate şi opinie a ţinutului Hunedoarei. Redactor-şef, Iulian Ţin, redactor-şef adjunct, Ioan Vlad. Colegiul redacţional: Ghe. Pogea, C-tin Buzea, Petru Vaidoş, Ghe. Buzea, Sigismund Ungur, Gelu Simoc, Romeo Stănescu, Ion Urdă, Dorin Crişan. Tipografia SC Polidava SA Deva. Redacţia: Hunedoara, B-dul Corvin, bl. H7, ap. 44.

Octombrie, 28. Deva: apare *Vest Observator*. Săptămânal. Director, Mihaela Petroşan, Redactor-şef, Daniel Marian. Editat de Etta Press. Tiparul executat de Tipografia „Astra" Deva. Redacţia: Deva, str. M. Eminescu, bl. C1, sc. B, ap. 16. Format A4, 14 pagini. Publicaţie de informaţie, nu-şi defineşte profilul.

Noiembrie, 9. Vulcan: apare *Zona specială*. Ziar de informaţie, opinie şi afaceri. Editor Realitatea Românească Comserv. Coordonator Ştefan Nemecsek. Director, Tiberiu Vinţan, redactor-şef, Ionuţ Rădulea. Redactori: Nicoleta Brat, Ionuţ Bălan, Oana Ciubotea, Nina Dumitrana, Valentin Fulger, Ramona Iftimie, Mircea Meseşan etc. Tematica ziarului era diversă, acoperind întreaga realitate politică, economică, socială, culturală din zona Văii Jiului. Bisăptămânal.

Deva: apare *Oglinda zilei*. Redactor şef Dan Câmpean.

Deva: apare *ABC ziarul tău*, „săptămânal de publicitate şi anunţuri gratuite". Săptămânal. Editor Multimag Prodserv.

Deva: apare *Acţiunea HD*. Cotidian. Proprietar Sigma Plus, Deva.

Deva: apare *Caricatura. Romanian Cartoon Magazine*. Revistă editată de SC Bibliofor International SRL în colaborare cu FECO – ROMANIA. Fundaţia Română de caricatură. Preşedinte: Cristian Topan, cu sprijinul Asociaţiei creatorilor de cultură, editorilor şi scriitorilor – A.C.C.E.S., 1999 Trimestrial. Director fondator, Horia Crişan. Redactor-şef, Iulian Pena-Pai.

Deva: apare *Magister*, revista învăţătorilor din judeţul Hunedoara. Supliment lunar al publicaţiei *Lumina*. Iniţiator: Graţian Ordean. Editura Sigma Plus, Deva. Colectivul de redacţie: Ileana Circo, Georgeta Cizmaş, Dorina Moisa, Păşcuţa Pleşca. Redacţia: Deva, str. A. Iancu, bl. H1, et. 1. Format A5.

Petroşani: apare *A patra putere în Valea Jiului*. Săptămânal de informaţie, opinie şi investigaţie. Director, Constantin Iovănescu. Tipărit la Tipografia „Matinal" Petroşani. Ziarul a fost editat de SC Altprest Trust SRL din Petroşani şi tipărit la Tipo Altprest SRL Petroşani.

Anul 2000

Ianuarie, 7. Vulcan: apare *Valea Jiului - Zona specială*. Ziar de informaţie, opinie şi afaceri.

Martie, 1. Petroşani: apare *Exploziv în Valea Jiului*. Ziar de investigaţii, analiză şi afaceri. Director, Tiberiu Vinţan, redactor-şef, Ionuţ Rădulea. Redactori: Dan Străuţ, Florin Henning. Îşi încetează apariţia la începutul anului 2001.

Aprilie, 6. Petroşani: apare *Scandal în Valea Jiului*. Săptămânal pentru eradicarea minciunii şi corupţiei. Director, Cosmin Barbu. Redactor-şef, Dan Codrea. Redactor-şef adjunct, Andrei Vlad. Redactori: Marian Boboc, Liviu Tomiuc, Andrei Dumitru, Ovidiu Tudoran, Ariel Latkulik. Editor SC Veritas Press SRL. Tonul ziarului a fost virulent, incisiv, după modelul unor publicaţii bucureştene de scandal. Nota satirică a unor materiale era susţinută de caricaturistul Robert Hummel. A continuat să apară sub denumirea de *Valea Jiului*.

Aprilie, 3. Deva: apare *Hunedoreanul*. Cotidian al judeţului Hunedoara. Editor Grupul de presă Media Pro. Director, Alexandru Câmpean. Redactor-şef, Alin Bena, Redactor-şef adjunct, Mircea Lepădatu. Redactori: Nicoleta Medrea, Tudor Ştirbu, Adina Muntean, Dan Horaţiu Popa, Zoe Palko, Adrian Filip, Cătălin Hosu, Anca Maria Jurcău, Călin Tebieş. Redacţia: Deva, Piaţa Victoriei, nr. 2.

Iulie, 17. Petroşani: apare *Informaţia Văii Jiului*. Cotidian de informare şi comunicare interactivă. Director, Nicoleta Brat, redactor-şef, Irinel Stegar, secretar general de redacţie Dan Străuţ. Redactori: Nina Dumitrana, Claudiu Giurcă, Ionel Ifrim, Marius Kameniczki, Nicu Taşcă. Tiparul la Tipografia „Zori noi" Petroşani. Editor SC UK Entreprises SRL, Bucureşti. Tematica ziarului este foarte variată, acoperind întregul spectru al vieţii politice, sociale, culturale, sportive din zona Văii Jiului. Genurile

publicistice utilizate au fost şi ele diverse: reportaj, articol, interviu, analiză economică. După o lună şi jumătate îşi încetează apariția.

Septembrie, 8. Petroşani: apare *Săptămâna Văii Jiului*. Publicație independentă de informație, analiză şi opinie, axată pe realitățile sociale, pe problemele specifice şi acute ale Văii Jiului. Săptămânal. Director, Dan Codrea; Redactor-şef, Marian Boboc. Redactori: Adrian Cerchez, Gilbert Danco, Ion Hirghiduş, Marius Mitrache, Ilie Pintea. Redacția: Petroşani, str. Oituz, bl. 1, sc. 2, ap. 11. Tipografia „Media Print International" Petroşani. Format A5, 12 pagini.

Decembrie. Lupeni: apare *Meridian 23*, revistă de promovare a turismului, culturii, etnografiei şi istoriei locale. Editor SC Comexim R SRL. Director fondator Emil Părău, redactor-şef, Genu Tuțu. Redactori: Romeo Roşia, Tiberiu Kelemen, Mihai Livadaru, Ioan Velica, Dragoş Ştefan Velica, Liviu Gherghin. Apare în 24 de pagini color.

Petroşani: apare *Relații nepotrivite.* Magazin cultural săptămânal al cotidianului *Matinal*. Redactor-şef, Mihai Barbu, secretar general de redacție, Ileana Firțulescu. Redactori: Cecilia Stănescu, Loredana Juglea, Dorel Neamțu. Revista publica texte literare, interviuri, recenzii, critică literară, articole de istorie şi caricaturi ale artistului Ion Barbu.

Petroşani: apare *Valea Jiului*. Săptămânal de informații, anchete şi atitudine. Director, Cosmin Barbu; redactor-şef, Andrei Vlad. Redactori: Antonina Tomiuc, Liviu Tomiuc, Andrei Dumitru, Ovidiu Tudoran, Robert Hummel. Este noua denumire a ziarului *Scandal în Valea Jiului*. Are un ton agresiv, punând accentul pe ştiri de scandal şi senzație.

Anul 2001

Martie. Petroşani: apare *Exclusiv*, autointitulat „ziarul celor care muncesc". Săptămânal (apare joi). Director, Tiberiu Vințan. Editor Luminița Andronache. Redactori: Ionel Petrescu, Ciprian Mihalca, Ioan Velica, Lucian Ispas. Apare până în iulie 2002. Revine în 2004 ca publicație locală în Vulcan, Lupeni şi Uricani. Din 2006, devine publicație locală a Văii Jiului.

Aprilie, 12. Petroşani: apare *Mesager*. Publicație săptămânală editată de Consiliul Local şi Primăria municipiului Petroşani. Sunt prezentate activitatea autorităților publice locale, materiale informative de interes cetățenesc. Redactor coordonator, Mircea Bujorescu. Primul colegiu de redacție: Gheorghe David, Florin Racoțea, Ilie Răscoleanu, Valentina Cerchez, Ioan Cucu, Florian Bican, Dan Apetrei, C-tin Ghiță, Petru Barta. Tiparul la Tipografia „Matinal", Petroşani şi din 2006, la SC Prod Com Târgu-Jiu.

Iulie. Hunedoara: apare *Euro Obiectiv 20*. Săptămânal al județului Hunedoara. Director, Mircea Goian, redactor-şef, Monalise Hihn, secretar general de redacție, Mircea Diaconu. Redactori: Oana Bimbirică, Ciprian Iancu, Nicoleta Medrea, Ioana Drăgan, Carmen Cosman, Oana Ciobotea, Al. Teodor, Aron Lungu, Sami Tamaş. Redacția: str. Moldovei, nr. 2-4, Hunedoara. Tiparul executat la Imprimeriile Media PRO Cluj-Napoca. Format A3, cu patru pagini în policromie. Prezintă informații diverse din viața politică, socială, culturală, sportivă a județului, inclusiv texte literare ale scriitorilor locali.

Septembrie: Petroşani: apare *Sport turism de Valea Jiului*, săptămânal de informare sportivă şi turistică. Coordonator Genu Tuțu. Au apărut 103 numere, după care publicația continuă sub denumirea *Opinia – sport turism în Valea Jiului*.

Octombrie, 17. Petroşani: apare *Alternativa media*. Săptămânal județean editat în Valea Jiului. După numărul 6, titlul va fi doar *Alternativa*. Director, Mihai Barbu, redactor-şef, Gheorghe Chirvasă. Director imagine Sorin Oprea, director IT Roland Szedlacsek. În 2002 redacția pune bazele săptămânalului *Gazeta Văii Jiului*, devenit cotidian. Din anul 2003, nu mai apare.

Hunedoara: apare *Obiectiv*. Săptămânal al județului Hunedoara. Director, Mircea Goian, redactor-şef, Monalise Hihn.

Hunedoara: apare *Hunyadmegyei hirmondó: közéleti lap*. Lunar. Editura Corvin.

Lupeni: apare *Orizont lupenean*. Revistă de cultură. Editată la inițiativa unor scriitori locali. Redactor-şef, Marian Boboc, secretar general de redacție, Doru Deoancă. Colaboratori: Corneliu Rădulescu, Ghe. Truță, Ion Hirghiduş, Gilbert Danco, Adrian Cerchez, Manole Popescu, Robert Hummel, Mircea Andraş, C-tin Cîmpeanu. A publicat creații literare ale unor scriitori locali consacrați şi a găzduit debutul unor proaspete talente. Tiparul la Tipografia „Matinal" şi, din 2003, la Tipografia „Print Net" Petroşani.

Anul 2002

Aprilie. Petroşani: apare *Cabana*, publicație cuprinzând informații, ştiri şi reportaje despre viața şi activitatea celor ce iubesc muntele şi drumețiile. Coordonator şi inițiator Bujor Bogdan. Colaboratori:

Ioan Dubek, Vasile Polac (foto). Format A3, în 4, 6 sau 8 pagini, două culori, alb şi verde. Tipografia „Matinal”, Petroşani.

Mai, 21. Petroşani: apare *Gazeta Văii Jiului*. Editată de SC Printnet SRL. Redactor-şef, Ghe. Chirvasă. Redactori: Ştefan Nemecsek, Mircea Bujorescu, Ilie Pintea, Mihai Barbu, Genu Tuţu. Săptămânal, iar de la 19 noiembrie 2002 devine cotidian. Din 2005, director devine Cătălin Docea, redactor-şef, Ramona Roşulescu. Tiparul executat la Tipografia „RoConstruct” Petroşani.

August, 1. Valea Jiului, s. l.: apare *Ortacul*. Publicaţie săptămânală a Sindicatului Liber EM Livezeni, Sindicatului EM Lonea şi Sindicatului Liber şi Independent EM Petrila. Redactor-şef, Marian Boboc. Redactori: Doru Deoancă, Mihai Barbu, Ioan Pascal Vlad. Editor SC Tipo Media SRL Petroşani. A publicat materiale inspirate din viaţa sindicală a minerilor, precum şi foarte multe reconstituiri din presa vremii despre realităţile Văii Jiului în perioada interbelică.

Octombrie, 17. Deva: apare *Replica*. Săptămânal de opinie şi informare. Director, Mircea Goian, apoi Carmen Hărău. Redactor-şef, Ştefan Ciocan, apoi Ciprian Iancu. Redactor-şef adjunct, Nicolle Ebner. Redactori: Denisa Lala, Flavia Muntean, Al. Avram, Dana Stoica, Oana Bimbirică, Ramona Ştefan, Monalise Hihn, Laura Oană, Ion Bădin, Maria Florescu. Redacţia: str. 22 Decembrie, nr. 37, cam. 314.

Decembrie, 1. Deva: apare *Marea Unire*. Publicaţie editată de Asociaţia Umanistă „Triada”, cu sprijinul Consiliului Judeţean Hunedoara. Nu are casetă redacţională. Număr unic. Semnează Mihai Rudeanu, preşedintele Consiliului Judeţean, Nicolae Werdeger, I. O. Rudeanu, format A3, 8 pagini.

Deva: apare *Actual special*. Adevăratul săptămânal. Director editorial, Nicolae Stanciu. Redactor-şef, Sorin Istrate. 24 de pagini, format A3. Tipografia „Grapho Tipex”, Deva. Articole cu tematică din viaţa socială, economică, culturală, sportivă din zona Devei, pagini de divertisment. Apare până în 2003.

Anul 2003

Ianuarie, 23. Deva: apare *Călăuza noastră*, care continuă revista *Călăuza*, cu acelaşi colectiv editorial.

Ianuarie. Petroşani: apare *Altitudini*, periodic al Asociaţiei „Valea Jiului”, editat de Eromania GATEWAY în colaborare cu centrul pentru Jurnalism Independent, printr-un grant acordat de Banca Mondială. Redactor-şef, Felicia Portase. Periodicitate lunară. Prezintă problemele economice şi sociale specifice Văii Jiului. Au apărut cinci numere.

Februarie. Petroşani: apare *Speranţe*, revistă destinată organizaţiilor neguvernamentale a căror activitate era popularizată şi pe care dorea să le sprijine. Fondator: Fundaţia „Credo” România şi Fundaţia „Sf. Maria” din Petroşani. Preşedinte: Alexandru Blaj şi Nausica Brîncuşi. A apărut în format A4, 16 pagini, polictomie.

Martie, 3. Hunedoara: apare *Gazeta de Hunedoara*, săptămânal de informaţie diversă. Editor SC Trend Media SRL. Director, Rareş Bogdan, redactor-şef, Mihai Moga. Redactori: Marcel Bot, Al. Gruian, Nicolle Ebner, Laura Oană, Camelia Stârcesu, Gina Rotaru, Nicolae Gavrea. A apărut în 16 pagini, 8 policromie.

Iunie. Băniţa: apare *Băniţa*, ziar destinat locuitorilor comunei Băniţa, jud. Hunedoara. Iniţiator: Ionel Burlec, primarul comunei. Din puţinele numere care au apărut, locuitorii comunei şi ai satelor componente au putut citi articole despre realităţile sociale, culturale şi cetăţeneşti specifice aşezărilor lor. Ziarul apare sporadic.

Septembrie, 1. Vulcan: apare *Info BCC*, publicaţie editată de Biroul de Consiliere pentru cetăţeni din oraşul Vulcan. Coordonator Alexandru Blaj. Iniţiator Fundaţia „Credo” Petroşani în parteneriat cu Primăria Oraşului Vulcan. A popularizat serviciile oferite de Biroul de consiliere pentru cetăţeni.

Octombrie, 10. Petroşani: apare *Jurnalul Văii Jiului*. Săptămânal de informaţie, opinie şi atitudine. Editor Nici Ţaşcă. Director, Valentin Fulger. Redactori: Luminiţa Toader, Dana Blănaru, Daniel Plato, Bogdan Răvaş, Mihaela Ghiuca, Ciprian Coandreş.

Octombrie. Petroşani: apare *Magazin ortodox*. Revistă religioasă creştin-ortodoxă din Valea Jiului . Se distribuie gratuit tuturor bisericilor din Valea Jiului. Editată de SC Zori noi SA, Editura Matinal, cu sprijinul SC Comexim–R, SRL Lupeni şi colaborarea Protopopiatului Ortodox Român Petroşani. Coordonator de specialitate: protopop dr. Dorel Pogan. Colectivul de redacţie: Adriana Radu Mocanu, Corneliu Bran. Format A4, color, 16 pagini. Periodicitate lunară.

Noiembrie, 5. Petroşani: apare *Opinia sport-turism de Valea Jiului*. Publicaţie săptămânală de informare diversă, în mod deosebit sport. Editori coordonatori: Genu Tuţu, Blasiu Kerestely. Redacţia:

Mircea Nistor, Ramona Roşulescu, Adrian Stark, Eugen Popa, Aurel Slăbâi, Octavian Popescu, Ana Pătraşcu, Ioan Velica.

Petroşani: apare *(Con)texte*. Publicație a Cenaclului „Boema”, din Petroşani. Director, Marian Boboc. Articolele sunt semnate de „boemii de serviciu”: Ion Pascal Vlad, Adrian Cerchez, Doru Deoancă, Ion Hirghiduş, Gilbert Danco, Cătălin Docea, Mihai Barbu, Dan Codrea. Revista are caracter preponderent literar. Periodicitate lunară. Apare sporadic.

Deva: apare *Lumea de azi*. Publicație de analiză şi informare. Director: Daniel Mariş. Colaboratori permanenți: Valeriu Butulescu, Ioan Ceauşescu, Marius Macra, Mihai Ionescu, Virgil Oancea, Ioan Dorin Petrui, Al. Roman, Dan Stănescu, Irimie Străuț, Gheorghe Grün, Mihaela Păunescu, Emeric Horovitz (Israel). Tiparul executat la Imprimerile Grapho Tipex, Deva. Tematica ziarului era axată pe probleme de actualitate din viața politică, socială, culturală a județului, reflectând şi realitățile de la nivel național.

Deva: apare *Ardealul literar*, care înlocuieşte *Ardealul literar şi artistic*, pentru a evita unele confuzii cu suplimentul cultural al cotidianului *Adevărul*. Continuă linia tematică a predecesoarei, apărând în plus numere speciale: literatura din Basarabia, criticul Gheorghe Grigurcu, număr omagial Valeriu Bârgău. Redactor-şef, Mariana Pândaru. Colegiul de redacție: Mircea Moț, Ioan Octavian Rudeanu, Ioan Marchiş, Dumitru Hurubă, Marin Moscu, George Holobâcă, Miron Țic, Radu Igna, Petrică Birău, Cătălin Marieneanu (Madrid), Theodor Damian (New York), Daniela Bullas (Anglia). Editori: Asociația Scriitorilor din Județul Hunedoara şi Grupul de Publicații şi Editură „Floarea Soarelui” din Deva. Apare trimestrial, în 100 pagini, format A4.

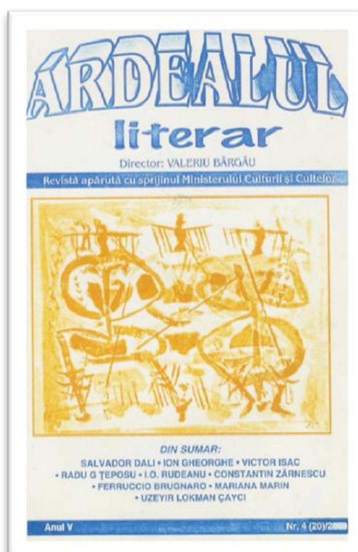

Foto 570 – Primul număr al revistei *Ardealul literar*

Pui: apare *Măgura Pui*. Publicație lunară editată de Consiliul Local al comunei Pui. Inițiator Victor Tiberiu Stoica, primarul comunei. Redacția: Mihai Barbu, Marian Boboc, Geza Szedlacsek, Constantin Barbu, Paul Farcaş. Se adresează cetățenilor din cele 10 sate aparținătoare localității de reşedință, publicând articole, ştiri şi informații de interes direct şi imediat pentru locuitori: şedințele consiliului local şi hotărârile adoptate, activitatea şcolilor, reportaje de la târguri, relatări despre evenimente culturale, tradiții şi obiceiuri, probleme de zi cu zi ale oamenilor. Format A5, 8 pagini.

Simeria: apare *Simeria – Pro şi Contra*. Publicație de informare, opinie şi atitudine. Redactor-şef, Camelia Stârcescu Enăchiță. Editura Fidelia. Periodicitate lunară.

Anul 2004

Martie, 1. Petroşani: apare *Deşteaptă-te, române!*. Săptămânal independent al județului Hunedoara. Cuprinde: „informații, opinii, comentarii, pamflete şi multe... surprize”. Editat de SC Mag Press SRL Petroşani, acționari fiind Mihai Viorel Bonea, Alin Simota şi Giorgio Teşeleanu. Redactori: Lucian

Alecsa, Mircea Andraş, Ludovic Peter, Loredana Stoicoiu, Iosif Toth. Inițial a avut 8 pagini, apoi 12. A apărut până în 2005.

Martie. Petroşani: apare *Opinia de Valea Jiului*. Săptămânal de opinie, informare, reportaje, interviuri şi turism. Inițiatori Nicolae Gui, Ion Lazăr, Ioan Herman, Hajnal Zaczko, Genu Tuțu şi Blasiu Kerestely. Director, Genu Tuțu. Redactori: Ramona Roşulescu, Leila Osman, Aurel Slăbâi, Ioan Velica, Mircea Andraş, Mihai Nicoară, Sorin Oprea. Tiparul la SC RoConstruct MBS, Petroşani. Apar cu 8 pagini, 1 şi 8 policromie.

Aprile. Petroşani: apare *Insieme / Împreună,* prima colaborare româno-italiană în domeniul media din Valea Jiului, realizată de Liceul de Informatică Petroşani şi Liceo Scientifico „F. Severi" din Castellamare di Stabia, Italia. Publicația a făcut parte dintr-un proiect Comenius, în care cele două licee au fost partenere. Redactor responsabil Mihai Barbu. Profesori coordonatori: Claudia Evangelisti, Tisbe Ruoco, Liliana Longobardi, Giuseppina Gallo, Giovanni Ciaravolo, Antonio Paolito, Georgeta Sterca, Victoria Morari, Mihai Barbu. În esență, articolele reflectau Italia văzută de români şi România văzută de italieni. Au apărut doar două numere.

Aprilie, 26. Deva: apare *Servus Hunedoara*. Cotidian județean. Fondator: Valentin Popescu. Redactor-şef, Evelin Ceciu, Redactor-şef adjunct, Sorin Istrate. Redactori: Andreea Adam, Bogdan Barbu, Cristina Danilescu, Maria Florescu, Mihaela Tămaş, Dumitru Barbu. Secretar general de redacție: Ştefan Buzan. Subredacția din Petroşani este coordonată de Tiberiu Vințan. A apărut inițial în 8 pagini, apoi în 16 pagini. Cuprindea interviuri, reportaje, ştiri din județ, anchete şi investigații jurnalistice. Editor: SC TMT Media Internațional SRL, Bucureşti. Tiparul executat la Tipografia „Garamond" Cluj. Apare şi în prezent.

Aprilie. Lupeni: apare *Lupeneanul*. Publicație a organizației municipale PSD Lupeni. Editat în scopul pregătirii campaniei electorale din vara anului 2004. Este prezentată activitatea organizației locale a PSD, a primarului oraşului, a fiecărui candidat propus pe listele partidului.

Noiembrie. Petroşani: apare *Drumețul.* Revistă de interes turistic adresată iubitorilor de munte. Editor Asociația „Pro Parâng", Petroşani. Redactor coordonator: Dumitru Puşcaşu. Format A3.

Octombrie. Ilia: apare *Informația Iliei*. Periodic de informare şi ştiri locale editat de Primăria Comunei Ilia. Redactor-şef, Miron Țic, secretar general de redacție Zoița Bogdan Tripa. Redactori: Otilia Crişan şi Lucian Idricianu; comentator Valentin Vîleanu. Articolele sunt inspirate din viața social-politică, cetățenească şi culturală a zonei.

Septembrie, 8. Petroşani: apare *Ziarul Informația*. Săptămânal județean de informare, opinie şi anchetă. Director, Cristina Ceuranu. Redactor coordonator Ileana Firțulescu. Redactor principal Tristan Albinic. Subredacția de la Deva: redactor coordonator, Nicolle Ebner. Reporteri: Mihai Constantin, Mircea Nistor, Victor Iancu. Reflectă activitatea administrațiilor publice locale din Valea Jiului, a parlamentarilor din zonă, a Companiei Naționale a Huilei, a Ligii Sindicatelor Miniere, viața socială, economică, sportivă şi culturală din localitățile Văii Jiului.

Octombrie. Petroşani: apare *Noroc bun*. Periodic de atitudine culturală şi civică. Director, Mihai Barbu, redactor-şef, Marian Boboc. Director Desktop Publishing: Geza Szedlacsek. Şi-a propus să reflecte problemele concrete ale Văii Jiului, să fie o publicație „de atitudine culturală şi civică". Va fi continuată de ziarul *Ortacul*.

Hunedoara: apare *Curierul Primăriei municipiului Hunedoara*, publicație lunară editată de Consiliul Local al Municipiului Hunedoara. Redactor-şef, Gabriela Muican. Grafica, Constantin Zgâmbău. Articolele prezintă activitatea primăriei hunedorene, actele normative adoptate, informații de interes public, utile cetățenilor, răspunsuri la întrebările cetățenilor. Tipografia „Grafica Plus", Deva. Format A4, 12 pagini, copertă policromă.

Petroşani: apare *Pur şi simplu…incomod*. Publicația şi-a propus să prezinte informații de interes general pentru toate categoriile de cititori. Director, Adriana Radu Mocanu. Redactori Ghe. Davidescu, Corneliu Bran. Colaborator putea fi oricine avea ceva „incomod" de spus. Erau abordate probleme care preocupau locuitorii Văii Jiului.

Uricani: apare *Minerul*, revistă editată pentru minerii de la Exploatarea Minieră Uricani de către Exclusiv Media Group cu sprijinul Sindicatului Liber EM Uricani. Redactor coordonator Tiberiu Vințan.

Anul 2005

Mai. Lupeni: apare *Lupeni*, „supliment al revistei Afaceri în Valea Jiului dedicat exclusiv municipiului Lupeni”. Fondator Cornel Resmeriță, primarul municipiului Lupeni. Director, Tiberiu Vințan. Publicația cuprindea articole şi ştiri legate de activitatea autorităților administrației publice locale.

Iulie. Petrila: apare *Viața de la Est la Vest*, „publicație periodică”. Editor Editura Confluențe, SC Ianus SRL Petrila. Director general Emil Părău. Redactor-şef, Ioan Dan Bălan. Redactori: Petrică Birău, Elisabeta Bogățan, Dumitru Gălățan, Daniela Onofre, Octavian Popescu, Alin Rus, Ioan Velica, Mircea Andraş. Au fost publicate materiale cu subiect cultural, de etnografie, folclor specific momârlanilor, literatură, eseu, divertisment. Tiparul executat la Tipografia „Matinal”, format A4, 54 de pagini.

Noiembrie. Deva: apare *Vox libri*, revista Bibliotecii Județene „Ovid Densusianu” din Deva. Director, Gabriela Marcu. Redactare: Denisa Toma, Rodica Lazăr, Luminița Vulcan, Ramona Toma, Diana Ferencz, Ciprian Drăgan, Mihai Stoicovici, Nicoleta Sav. Redacția: Deva, str. 1 Decembrie, nr. 26. Tipografia „Grapho Tipex”, Deva. Format 23,5 x 16 cm. Publicație trimestrială de cultură, informare bibliografică şi biblioteconomică, cu articole îndreptate preponderent spre cartea privită ca izvor de cultură.

Septembrie. Petroşani: apare *e-timpul*, „un altfel de ziar”. Cuprinde ştiri din zonă, activitatea autorităților locale, viața culturală, actualitatea sportivă, interviuri, divertisment etc. Inițiator şi editor Leila Osman. Director, Romeo Szedlacsek. Redacția: Leila Osman, Mircea Andraş, Arcadie S, Claudiu Moldovan. Tiparul la SC Roconstruct MBS Petroşani. Format 8 pagini, 2 policromie. Editată de SC Duo Media SRL Petroşani. După realizarea a 13 numere, ziarul îşi sistează apariția la 9 decembrie 2005.

Decembrie. Hunedoara: apare *Nova Provincia Corvina*. Revistă periodică de literartură, artă şi deschidere europeană (serie nouă). Redactor-şef, Eugen Evu. Redactori Nicolae Szekely, Ion Urdă, Romulus Tot, Constantin Stancu, Andrei Zanca, Daniela Elena Sgondea, Ioan Evu, Elisabeta Bogățan. Redactori din străinătate: prof. Andrei Zanca, Magdalena Schlesak (Germania), George Roca (Austria), Mariana Zavati Gardner (Regatul Unit al Marii Britanii), Florentin Smarandache (SUA), Maria Teresa Liuzzo, Pierra Rossi Celant (Italia). Apare trimestrial, sub egida Uniunii Scriitorilor din România. Publică articole, eseuri, proză scurtă, poezii, critică literară, recenzii de cărți de autori români şi străini, promovează talentele hunedorene, scriitori din diaspora şi scriitori de expresie străină. Înlocuieşte revista *Provincia Corvina*.

Deva: apare *Ghimpele*, publicație umoristică. Fondatori Gligor Haşa şi Valeriu Bârgău. Director general, Gligor Haşa. Editor Floarea Soarelui com, Deva. Format A3. 16 pagini alb-negru şi două pagini color.

Simeria: apare *Informația Simeriei.* Publicație editată de Consiliul Local Simeria. Editura Fidelia. Periodicitate lunară.

Anul 2006

Februarie, 1. Petroşani: apare *Opinia cetățeanului*, publicație care doreşte să prezinte „e-Realitatea în care trăim!”. Editor Blasiu Kerestely, redactor-şef, Leila Osman. Redactori: Melinda Kelemen, Adrian Stark, Andrei Banto, Mircea Andraş, Dorel Neamțu. Periodicitate săptămânală. Tipărit în 8 pagini, dintre care paginile 1 şi 8 în policromie. Erau prezentate problemele cele mai acute ale cetățenilor din localitățile Văii Jiului cu care publicația se găsea într-un dialog permanent.

Martie, 16. Petroşani: apare *Ecoul Văii Jiului*. Ziar cu conținut divers, „un săptămânal pe gustul tău”. Fondator Corina Orosz. Redactori: Claudiu Moldovan, Alina Mateaş, Alin Oprea. Tipărit la SC Redtip SRL, Petroşani. Apare sporadic.

Iunie, 12. Deva: apare *Mesagerul hunedorean*. Cotidian al județului Hunedoara. Politica editorială are în prim plan echidistanța politică şi prezentarea obiectivă a realităților hunedorene din diverse domenii. Director, Mircea Lepădatu, redactor-şef, Sorina Popa. Senior editor, Alexandru Gruian. Redactori: Constantin Iovănesc, Adrian Filip, Irina Chiroiu, Nicolae Gavrea. Editor SC Media Hunedoreană SRL. Tiparul la Imprimeriile Unirea Press Alba Iulia.

Iulie, 15. Petrila: apare „*Gazeta de rezervă 1*”, la inițiativa caricaturistului Ion Barbu de a declara oraşul Petrila „Periferia culturală Europeană”. Acțiunea se dorea o replică prin contrast la declararea Sibiului capitală europeană în 2007. Număr unic. Redactorii au fost: Ion Barbu, Mihaela Şchiopu, Rolland Szedlacsek, Mihai Barbu, Marian Boboc. Texte semnate de Radu Pavel Gheo, Andrei Bodiu, Petre Stoica, Şerban Foarță, Marcel Tolcea.

Octombrie. Petroşani: apare *Pulsul Văii Jiului*. Magazin bilunar de Valea Jiului şi Gorj. Inițiator Romulus Burdan. Redactor-şef, Mircea Andraş. Redactori: Ilie N. Constantinescu, Nicolae Heneş, Nicolae Ungureanu, Valeriu Stanciu. Prezintă articole despre realitățile economice, sociale, culturale, sportive din zonă. Tiparul executat la Tipografia „Prod Com" SRL Tg. Jiu. Format 8 pagini, două pagini color.

Petrila: apare *Confluențe literare internaționale*. Redactor-şef, Elisabeta Bogățan. Titlu şi text şi în limbile franceză, engleză, engleză, italiană. Semestrial.

Aninoasa: apare *Oraşul Aninoasa*. Revistă de informare. Editor Primăria şi Consiliul Local al Oraşului Aninoasa. Editor coordonator Genu Tuțu.

Deva: apare *Accent Media*. Săptămânal de informare al județului Hunedoara. Apare în fiecare sâmbătă. Fondator şi editor Cornel Poenar. Ziarul are 24 de pagini. Cuprinde articole din domeniul politic, social, cultural, sportiv, al învățământului, al vieții religioase, al afacerilor, precum şi rubrici de mică şi mare publicitate.

Anul 2008

Deva: apare *Ziarul Hunedoreanului* având ca moto: „Ziarul pe care îl ştiți". Cotidian, 12 pagini, redactor-şef Ovidiu Petrovai, ulterior Adrian Sălăjan. Reporter special Monna Voinescu. Manager Radu Cucuian. Preț exemplar 0,70 lei. Redacția: Piața Victoriei, 2A. Tiparul: West Tipo Timişoara.

Deva: apare *Glasul Hunedoarei*. Cotidian, 16 pagini, redactor-şef Irina Năstase. Editor coordonator: Mihaela Tămaş. Redactori: Claudiu Sav, Raluca Stroia, Alexandru Avram, Ştefan Ciocan, Raluca Polmolea. Preț exemplar 1 leu. Tipografia Prodcom Târgu-Jiu.

Anul 2010

Deva: apare *Perspective istorice*. Revista Asociației Profesorilor de Istorie din România „CLIO", Filiala Hunedoara. Publicație bianuală. Redactor-şef: Simion Molnar; redactor-şef adjunctŞ Adrian Liga. Redactori: Felicia Adăscăliței, Sorin Vlaic. Format A4, 146 p. Redacția: str. George Barițiu, nr. 2. Tiparul: Grafica Plus Deva.

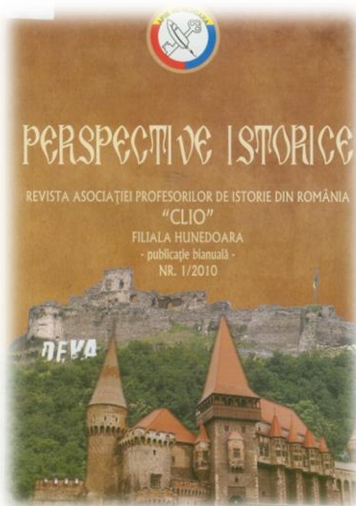

Foto 571 – Coperta revistei *Perspective istorice*

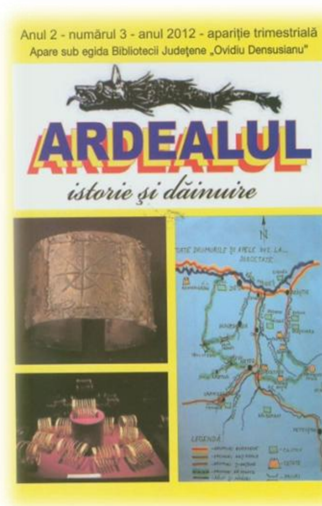

Foto 572 – Coperta revistei *Ardealul, istorie şi dăinuire*

Anul 2011

Deva: apare *Ardealul, istorie şi dăinuire*. Revistă de istorie cu apariție trimestrială. Director şi redactor-şef: Gligor Haşa. Secretar general de redacție: Doru Crişovan. Redacția: Mihai Căstăian, Radu Igna, Ioachim Lazăr, Simion Molnar, Ioan Sebastian Bara.

REPERE ALE SPORTULUI HUNEDOREAN

Începuturile sportului hunedorean. Ştirile publicate în presa de la sfârşitul secolului al XIX-lea amintesc despre organizarea unor petreceri în diferitele centre urbane ale județului în cadrul cărora aveau loc şi întreceri sportive: tir, aruncarea mingii, probe de atletism. Asemenea întreceri s-au desfăşurat la Simeria, unde se pun bazele primelor asociații sportive. În colonia Simeria s-au desfăşurat întreceri de atletism, popice şi patinaj. Fotbalul, care avea să devină cel mai popular dintre sporturile practicate, îşi are începuturile tot în cadrul unor centre muncitoreşti printre care amintim oraşele Petroşani, Lupeni, Simeria, Deva. Înainte de 1918 s-au mai practicat şi întrecerile de popice. La Simeria începuturile acestui sport sunt de prin anul 1909[1404] când a fost înființată şi Asociația din ramura respectivă.

Sportul cu balonul rotund la Simeria. În urma răspândirii acestui sport în oraşele din vestul României – Arad, Oradea, Timişoara – încep să aibă loc primele întreceri şi în principalele centre muncitoreşti hunedorene: Petroşani, Lupeni, Hunedoara, Simeria, Deva. În anul 1909 ia ființă Asociația de fotbal Simeria, constituită din vreo 30 de membri, preşedinte fiind şeful Atelierelor Simeria, Holbauer Antal.

Începând din anul 1910 activitatea fotbalistică din Simeria primeşte o organizare, ceea ce face ca echipa de fotbal Piski Vasutas Sport Egylet (Asociația Sportivă Feroviară din Simeria) să ia parte la campionatul Ligii de Nord din Ardeal. Pe lângă competiția oficială, echipa de fotbal din Simeria a mai jucat o serie de meciuri amicale cu echipa din Deva, Haţeg, Dobra şi Ilia. În anul 1913 echipa de fotbal din Simeria a câştigat titlul de cea mai bună echipă județeană după ce a învins în finală echipa din Haţeg.

În anul 1909 au fost înființate Clubul Sportiv al Lucrătorilor Căilor Ferate din Petroşani şi Clubul Sportiv al Căilor Ferate din Vulcan[1405]. În anul 1914 are loc primul meci oficial de fotbal din Lupeni[1406]. În acelaşi an, la Orăştie, are loc un important concurs sportiv de gimnastică, trântă, box şi scrimă, la care au luat parte sportivi din diferite centre ale țării. Între cluburile participante la concursul sportiv de la Orăştie s-au numărat: Clubul Sportiv Ardelean din Cluj, Clubul Sportiv „Gloria" din Arad, Clubul Sportiv „Şoimii" din Sibiu, Studenți din Societatea „Petru Maior" din Budapesta, sportivi de la gimnaziile superioare din Transilvania[1407]. În anul 1917 din inițiativa lui Marcel Gundelfingen, ia ființă Clubul Atletic din Lupeni[1408]. Despre săli pentru practicarea unor sporturi se poate vorbi doar în mod excepțional. Abia în anul 1894 s-a construit o sală de gimnastică a Liceului Real din Deva (azi „Decebal")[1409].

ORGANIZAREA SPORTULUI HUNEDOREAN DUPĂ MAREA UNIRE DIN 1918

Activitatea fotbalistică hunedoreană. Înfăptuirea Unirii tuturor românilor într-un stat unitar național a deschis calea organizării unor manifestări în diferitele ramuri ale sportului hunedorean, în primul rând a jocului cu balonul rotund. După Unirea din 1918 activitatea fotbalistică din Transilvania era asigurată de către Federația Sportivă Română din Ardeal şi Banat creată la 13 octombrie 1919 şi care va activa în cadrul Federației Societăților Sportive din România. Echipa îşi schimbă numele în Asociația Sportivă CFR Simeria. După înființarea Federației Cluburilor de Fotbal din Banat, cu sediul la Arad, echipa din Simeria participă la competiție alături de echipe din această zonă. Rezervorul de jucători al echipei din Simeria l-a constituit Şcoala profesională de pe lângă Atelierele CFR de unde au fost promovați o serie de jucători tineri necesari echipei, mai ales după ce unii dintre vechii jucători au plecat după Unire în Ungaria sau alte părți ale Transilvaniei.

1404 Suciu Iulia, Todor Ioan, Visirin Nicolae, *Sportul simerian de-a lungul anilor, 1880-1980.* Lucrare în manuscris, p. 270.

1405 Documentar întocmit de către Direcţia Sport a Judeţului Hunedoara (în continuare DSJH), lucrare în manuscris.

1406 *Ibidem*.

1407 *Ibidem*.

1408 *Ibidem*.

1409 *Ibidem*.

Clubul Sportiv Român din Simeria. În data de 5 martie 1920 a avut loc adunarea de constituire a Clubului Sportiv Român din Simeria desfăşurată în sala de şedințe a Primăriei. La adunare au luat parte „inteligența oraşului şi membri ai garnizoanei loco şi jur de ambele sexe”[1410]. Un participant deosebit a fost generalul Herbay care a „dat informațiile necesare şi din a cărui inițiativă se înființează”[1411]. Preşedinte de onoare al clubului a fost ales Balinca Constantin, preşedinte executiv, Jura Nichifor, vicepreşedinte Dima Aurel, secretar Lepădat Nistor, casier Tumere Nicolae, econom Budoi Avram şi Petrovici Emil controlor[1412]. Ca membri ai comitetului au fost aleşi Tănase Nicolae, Bocoş Gheorghe, Cinghita Emil, Bugariu Victor, Mercea Iosif, Ferician Traian, Oancea Iulia, Csürös Ştefan, dr. Misak F., Voiculescu Ioan, Costa Adam, Ungurean I., Pop Iudita, Jura Veturia, Tănase Olga, Crainic Aurel, dr. Pleşa Ioan şi Roos Ioan[1413].

În cadrul adunării a fost întocmit şi Proiectul de statut al Clubului Sportiv Român din Simeria. Statutul era compus din 13 capitole şi 43 paragrafe. Potrivit art. 1 Societatea poartă numele de „Clubul Sportiv Român din Simeria”, cu sediul în Simeria. Conform art. 2 „scopul e cultivarea şi dezvoltarea tuturor ramurilor de sport prin ambele sexe”[1414]. Însemnul clubului era un steag național având pe el un vultur. La 19 martie 1920, subprefectul județului Hunedoara retrimite clubului statutele pentru a fi întregite cu dispozițiile ordonanței guvernului maghiar din anul 1875[1415]. Completat de către club cu reglementările cerute, statutul şi procesul-verbal de constituire sunt trimise, de către subprefectul Vasile Ianza, Secretariatului general din Cluj al Ministerului de Interne spre aprobare[1416]. După aprobare sunt expediate subprefectului Vasile Ianza care le returna, la rândul său, clubului din Simeria.

Înființarea clubului din Simeria a dus la dezvoltarea mai multor ramuri sportive (tenis de câmp, atletism, popice, tenis de masă), dar mai ales a fotbalului. Funcția de antrenor al echipei de fotbal CFR Simeria în perioada 1920-1939 a fost îndeplinită de Sebeşan Ştefan. În acelaşi an 1920, echipa din Simeria susține o serie de partide cu echipe din Deva, Călan, Petroşani, Cluj etc. La 13 mai 1923 are loc partida dintre CFR Simeria şi Gloria Arad, una dintre cele mai puternice echipe din România. Partida se încheie cu scorul de 3-1 pentru Gloria. În campionatul din anul 1926 echipa din Simeria a folosit formația: Melek, Demeter, Balazsi, Schuster, Kreitz, Țapoş, Ambruş Ludovic, Pozsgay, Szabo Silviu, Szabo Demeter şi Zdrenghea[1417]. Conducerea Asociației CFR Simeria reuşeşte abia în anul 1931 să obțină un teren pentru construirea unei arene de fotbal ale cărei lucrări au început în anul 1932. Campionatul districtului Valea Jiului în acel an a fost câştigat de echipa CFR Simeria, dar din cauza lipsei stadionului, a cedat locul de promovare echipei de pe locul al II-lea, Jiul Petroşani[1418]. Stadionul din Simeria a fost inaugurat la 19 noiembrie 1933[1419] cu ocazia meciului dintre echipele CFR Simeria şi Parângul Petroşani.

În anul 1932 Federația Română de Fotbal hotărăşte înființarea Diviziei A cu 14 echipe. Doi ani mai târziu este înființată şi Divizia B de Fotbal cu 40 echipe împărțite în cinci serii. Echipa din Simeria a promovat în Divizia B începând cu prima ediție de campionat, făcând parte din Seria a IV-a unde s-a clasat pe locul trei. În timpul celui de Al Doilea Război Mondial, campionatul a fost întrerupt, fiind necesară o nouă reorganizare. Pentru a promova în Divizia B, seria I, echipa din Simeria a disputat două jocuri de baraj cu „Mica” Brad. În meciul disputat la Simeria, câştigat cu scorul de 5-1, echipa din Simeria a folosit formația: Visirin, Horvath, Suciu, Bera, Pârvu, Pădurean, Moț, Filimon, Bodea, Găman şi Țârlea[1420].

Începând din anul 1950 echipa primeşte numele de Locomotiva CFR Simeria. Apoi, echipa din Simeria a activat în campionatul regional şi în Divizia C, dar ea n-a mai cunoscut gloria din perioada interbelică, fiind pusă în umbră de formații de fotbal, mult mai puternice, între care se situează cele din Petroşani, Lupeni şi Hunedoara.

1410 SJHAN, Fond *Prefectura judeţului Hunedoara*, dosar 106/1920, f. 49.
1411 *Ibidem*.
1412 *Ibidem*.
1413 *Ibidem*.
1414 *Ibidem*, f. 44-47.
1415 *Ibidem*, f. 41.
1416 *Ibidem*, f. 43.
1417 Suciu Iulia, Todor Ioan, Visirin Nicolae, *op. cit.*, p. 59.
1418 *Ibidem*, p. 74.
1419 Ioachim Lazăr, Carmen Stârcescu Enăchiţă, *Monografia oraşului Simeria*, Deva, 2008, p. 269.
1420 *Ibidem*, p. 134.

Cercul Sportiv al Lucrătorilor din Deva. Adunarea de constituire are loc la 28 martie 1920. La adunarea de constituire participă 36 de lucrători, români, maghiari, germani, slovaci etc. Cuvântul de deschidere este rostit de către Paul Dubowsky care precizează scopul înfiinţării Clubului Sportiv al Lucrătorilor din Deva: „A ridica tinerimea industrială şi comercială ca generație a viitorului prin antrenări corporale şi diferite distracţii, la acel nivel cultural care să-şi poată ocupa locul ce-i compete în societate"[1421]. Sunt aleşi un preşedinte (Nicolau Bubarnik) şi un secretar (Alexandru Nagy) pentru conducerea lucrărilor şedinţei de constituire a clubului. Statutul era alcătuit din trei părţi şi 49 paragrafe. Culorile clubului: roşu pentru fotbal şi alb pentru atletism[1422].

Clubul are trei categorii de membri: fondatori, ordinari şi ajutători. Membrii fondatori erau aceia care achitau „odată pentru totdeauna, ori în 10 rate consecutive câte 5 coroane, în total 50 coroane"[1423]. Membrii ordinari achitau 36 de coroane sau în rate lunare de 3 coroane. Membrii ajutători deveneau cei care achitau la trei luni câte 10 coroane. Scopul urmărit prin statute era „dezvoltarea sportului în toate direcţiunile şi deprinderea membrilor în direcţia aceasta. Spre ajungerea scopului servesc orele ordinare de gimnastică, deprinderi atletice, jocuri, festivale gimnastice şi sportive, emulaţiuni precum şi excursiuni şi societatea literară"[1424]. O primă acţiune cultural-sportivă iniţiată de conducerea Clubului Lucrătorilor din Deva a fost proiectul unei reprezentaţii teatrale la Orăştie pentru data de 5 iunie 1921.

Cererea pentru autorizarea reprezentaţiei teatrale este transmisă subprefecturii judeţului pentru a fi înaintată Ministerului Muncii şi Ocrotirilor Sociale. Autorizaţia este dată de către minister la 21 mai 1921 dar ea a sosit la Deva foarte târziu. La 7 iunie 1921, subprefectul comunica Primăriei oraşului Orăştie următoarele: „Fiind autorizaţia sosită târziu încunoştinţând cererea clubului sus menţionat aprobarea ca reprezentaţia proiectată să o organizeze în ziua de 11 iunie, a. c. Aducându-vă cele de mai sus la cunoştinţă vă invităm a dispune ca rezultatul bănesc să fie consemnat în proces verbal, în prezenţa delegatului Dv. despre care o copie se va înainta nouă în termen de 8 zile"[1425]. Nu se cunosc motivele pentru care acţiunea nu s-a mai ţinut. Dar la 13 iunie 1921, primarul Orăştiei raporta subprefectului din Deva că „reprezentaţia teatrală proiectată de Clubul sportiv al Muncitorilor din Deva nu s-a ţinut, deci procesul verbal din chestie nu s-a dresat"[1426].

Mureşul Deva. Despre o activitate fotbalistică organizată în oraşul de la poalele Cetăţii se poate vorbi abia după Primul Război Mondial. Echipa de fotbal a luat fiinţă în anul 1921[1427]. În perioada dintre cele două războaie mondiale a evoluat numai pe plan regional. După Al Doilea Război Mondial apare şi pe scena divizionară, activând în cel de-al treilea eşalon, evoluând între anii 1946 şi 1973 sub diferite denumiri: Corvinul (1946), Minerul (1963) şi Mureşul (din 1966)[1428].

În anul 1973 promovează în Divizia B sub conducerea antrenorului Ladislau Vlad care a obţinut performanţa cu următorul lot de jucători: Rusu – Ceauşu I, Ceauşu II, Pop, Puie, Stanciu, Nenu, Iancu, Macovei, Tarcu, Sălăgean, Precup, Macavei, Achim, Stark, Haidu, Pocsaly, Uilecan, Marian, Mihai, Moţ, Naghi, Sereş, Stoian, Covaciu, Gruber, Leordean, Dubinciuc[1429]. În Divizia B activează între anii 1974 şi 1979, când se clasează pe locul XIV şi retrogradează din nou în Divizia C.

În Divizia C evoluează sub denumirile de Minerul, Explormin şi Mureşul (Explorări Deva). În ediţia 1983-84 echipa se clasează pe primul loc promovând în Divizia B, sub conducerea antrenorilor Ladislau Vlad şi Mihai Marian. Lotul de jucători era alcătuit din: Balla, Naghi, Sava, Bucur, Novac, Fogorosi, Nicoară, Ştef, Mechimici, Vidican, Preda, Ştefănescu, Tirchinici, Bălăceanu, Oloşuteanu, M. Marian, Popa, Parasuţeanu şi Dumitreasă[1430].

După 1990 posibilităţile de finanţare din partea unor întreprinderi şi instituţii de stat a dispărut, activitatea fotbalistică din Deva, dar şi din întregul judeţ, a cunoscut o continuă decădere.

[1421] SJHAN, Fond *Prefectura judeţului Hunedoara*, dosar 148/1920, f. 1.
[1422] *Ibidem*, § 2.
[1423] *Ibidem*, § 4.
[1424] *Ibidem*, dosar 84/1921, f. 1.
[1425] *Ibidem*, f. 1 v.
[1426] *Ibidem*, f. 3.
[1427] Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *Fotbal de la A la Z*, Bucureşti, 1984, p. 174; *Judeţele patriei, Hunedoara*, Bucureşti, 1980, p. 177.
[1428] *Ibidem*.
[1429] *Ibidem*.
[1430] *Ibidem*.

Clubul Atletic din Lupeni. La 16 martie 1921 un grup de locuitori din Lupeni au ținut ședința de constituire al clubului şi au prezentat un proiect de statute. Discuția asupra statutelor s-a prelungit şi abia la 8 iunie 1921 ele sunt înaintate subprefectului județului Hunedoara. La 29 iunie 1921, documentele alcătuite din statute, procesul-verbal şi alte anexe sunt trimise de subprefect pretorului din Petroşani cu mențiunea: „vă trimitem Statutele Clubului Atletic din Lupeni aprobate de Directoratul General al Internelor, cu 3 anexe"[1431]. Conform Statutelor, scopul urmărit este „dezvoltarea trupului, oțelirea şi exercitarea lui, precum şi cultivarea minții în toate ramurile sportului"[1432]. Încă din anul 1920 s-a înființat echipa de fotbal Jiul Lupeni[1433]. Echipa Jiul Lupeni (Minerul), în ediția 1927-1928 apare activând în campionatul regional şi reuşeşte să se califice în turneul final al campionatului național, în cadrul căruia elimină cu 2-0 pe România Cluj şi cu 3-0 pe Şoimii Sibiu, pierzând cu scorul de 2-3 finala cu echipa „Colțea" Braşov[1434]. Echipa folosită în finală a avut următoarea componență: Kiss – Szabados, Repp – A. Berkessy, Szülle, Gentl – Kilianovitz, Messner, Bognar, Guga, Kertes[1435]. În perioada divizionară, echipa luând numele de Minerul, activează în Divizia C, Liga de Vest, ocupând locurile II (1936-37) şi I (1937-38) promovând în Divizia B, unde participă la trei ediții de campionat.

După război, echipa Minerul Lupeni continuă să activeze în Divizia B, sub diverse denumiri (Partizanul, Minerul, Energia). În 1959, după 12 ani de încercări şi aşteptare, promovează în Divizia A. Autorii acestei performanțe au fost antrenorii V. Lazăr, Ad. Pal şi jucătorii: Kiss, Plev, Coman, Keresztes, Groza, Mihaly, Paraschiva, Pall, Szöke, Inea, Cotroază şi Creiniceanu[1436]. În Divizia A, Minerul Lupeni evoluează patru ediții de campionat, după care retrogradează în B (1963) şi apoi în Divizia C, în 1967[1437].

Vor trece nouă ediții de campionat şi abia în 1976 echipa Minerul Lupeni va reveni în Divizia B. Dar după numai doi ani, în 1978, retrogradează din nou în C. La încheierea campionatului 1979-80, antrenorii M. Basarab şi C. Cotroază readuc echipa în Divizia B, împreună cu jucătorii: Homan, Grigore, Leordean, Truică, Burdangiu, Dumitru, I. Popa, Boloş, I. Marian, Dosan, P. Popa, Moraru, Voicu, Leca, Covaci, Iacob Tudor, Sămăreanu, Burchel, Bălosu[1438]. În Divizia B, echipa a ocupat locurile X (1980-81) şi XVI (1981-82). A urmat încă un an în Divizia C, după care echipa, condusă de antrenorul Petre Libardi a promovat din nou în Divizia B[1439]. Antrenorul Petre Libardi a dispus de următorul lot de jucători: Lixandru, Tereke, Rusu, Sebestyen, I. Popa, Truică, Muşat, Voicu, Sălăjean, P. Popa, Nichiniş, Cean, Colceag, Chitac, Dordea, Grigore, Pantilimon, Ene, Henzel, Morar, Vînătoru, Dina, Căldărar[1440].

Clubul Atletic al Minerilor din Petroşani (Jiul Petroşani). În Petroşani s-a înființat, în anul 1919, Clubul Atletic al Minerilor din Petroşani, care din 1965 se numeşte Jiul Petroşani[1441]. Echipa-fanion a minerilor din Valea Jiului a luat ființă în acelaşi an. În anul 1924, CAMP fuzionează cu Clubul Atletic al Minerilor din Vulcan, devenind Uniunea Cluburilor Atletice ale Societății Petroşani[1442]. În anul competițional 1924-1925, echipa de fotbal Jiul Petroşani a câştigat campionatul regional şi după ce a eliminat pe Universitatea Cluj (3-0) şi Jahn Cernăuți (3-1), a devenit finalista campionatului național de fotbal[1443]. În finală Jiul Petroşani a pierdut cu scorul de 1-5 în fața echipei Chinezul Timişoara.

În anul 1929, UCASP a fuzionat cu Clubul Sportiv Lupeni primind denumirea de Jiul. Sub acest nume participă la campionatul Diviziei B şi deşi ocupă locul I în ediția 1934-35, seria I, nu promovează în Divizia A. Participă în continuare la campionatul Diviziei B şi se clasează pe locul I în ediția 1940-1941, promovând în Divizia A cu următorii jucători: Emerich, Henzel, Zustalka, Pavicici, Joja, Radu, Dogler, Fritz, Szabo, Predan, Scrovan, Schulle, Szutor, Medve II, Pop, Triteanu, Martis, Kucerak, Farkaş şi

[1431] SJHAN, Fond *Prefectura judeţului Hunedoara*, dosar 84/1921, f. 3.
[1432] *Ibidem*, f. 2-10, § 3.
[1433] Documentar întocmit de către DSJH.
[1434] Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *op. cit.*, p. 174; *Judeţele patriei, Hunedoara*, p. 249.
[1435] Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *op. cit.*, p. 174.
[1436] *Ibidem*, p. 175.
[1437] *Ibidem*.
[1438] *Ibidem*.
[1439] *Ibidem*.
[1440] *Ibidem*, p. 175-176.
[1441] Documentar întocmit de către DSJH.
[1442] Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *op. cit.*, p. 163.
[1443] *Judeţele patriei. Hunedoara*, p. 248.

Vîjdea[1444]. Dar campionatul s-a întrerupt din cauza războiului şi echipa îşi reia activitatea fotbalistică abia în anul 1946. În perioada 1946-1960 echipa evoluează în cadrul Diviziei A sub diferite denumiri: Jiul (1946-1949), Partizanul (1950), Flacăra (1952-52), Minerul (1953-58) şi din nou Jiul[1445]. Cu ocazia inaugurării stadionului de fotbal din Petroşani, la 8 august 1953, are loc meciul de fotbal dintre echipa locală şi selecționata Algeriei[1446].

Foto 573 – Arena de fotbal a echipei Jiul Petroşani, în perioada interbelică

Foto 574 – Echipa Jiul Petroşani la promovarea în Divizia A, campionatul 1960-1961

În anul competițional 1960-61 echipa retrogradează în Divizia B, dar în campionatul următor se clasează pe primul loc în seria a III-a a Diviziei B revenind în prima Divizie. Echipa condusă de antrenorii B. Marian şi T. Remmenyi era compusă din următorii jucători: Crîsnic, S. Gram – Cosmoc, Nertea, Penu, Farkaş II, Crăciun, Romoşan, Crişan, Cazan, Gabor, Ciurdărescu, Rotaru, Ghibea, Manea, Nae, Tîlvescu, L. Tot[1447]. Dar în campionatul următor retrogradează din nou în Divizia B unde rămâne alți patru ani. Promovează în Divizia A în 1965-66, sub conducerea antrenorului E. Mladin.

În anul 1972 s-a calificat în finala Cupei României, dar este învinsă cu scorul de 2-0 de echipa Rapid Bucureşti. În 1973-74 se clasează pe locul XV, dar realizează cea mai bună performanță din istoria echipei: câştigarea Cupei României, învingând în finală, cu scorul de 4-2 echipa Politehnica Timişoara. Echipa antrenată de Tr. Ivănescu avea următoarea componență: Ion Gabriel – Nițu, Tonca, Stocker, Dodu – Al. Naghi, Libardi – Suciu, Mulțescu, Ad. Roznai, Stoichiță[1448]. În timpul cât a evoluat în cadrul Diviziei A, echipa Jiul Petroşani a beneficiat de aportul unor reputați antrenori, între care amintim numele lui C. Braun-Bogdan, Şt. Wetzer, A. Sepci, E. Mladin, V. Lazăr, B. Marian, Tr. Ivănescu[1449].

Clubul Sportiv Corvinul Hunedoara. Echipa Corvinul Hunedoara s-a înființat în anul 1921, sub denumirea de Fero-Sport, când a fost înscrisă între formațiile de fotbal ale României. În perioada interbelică a activat în competițiile patronate de Federația Română de Fotbal sub numele de Corvinul. Echipa era susținută de către Uzinele de Fier din Hunedoara, iar după naționalizarea acestora în anul 1948, de către Combinatul Siderurgic Hunedoara. În anul 1946 echipa activează sub numele de UFH în Divizia C şi apoi în Divizia B sub denumirea de IMS În perioada 1949-52 activează în campionatul regional, din care promovează, la sfârşitul anului competițional 1952 în Divizia B adoptând titulatura de Metalul[1450].

În anul 1952 era transferat la echipa Metalul Hunedoara Dumitru Pătraşcu, portar la echipa Gloria-CFR Galați, cel care avea să determine evoluția fotbalului hunedorean în deceniile următoare atât ca jucător, dar mai ales ca antrenor al Centrului de juniori. În campionatul 1953 (primăvară-toamnă) echipa a

1444 Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *op. cit.*, p. 164.
1445 *Ibidem*, p. 164.
1446 Nicolae Postolache, *Istoria sportului românesc în date*, Iaşi, 1979, p. 257.
1447 Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *op. cit.*, p. 164.
1448 *Ibidem*, p. 165.
1449 *Ibidem*, p. 164-165.
1450 *Ibidem*, p. 118.

evoluat în campionatul Diviziei B având formația de bază: Pătraşcu, Rodeanu II, Mălăeru, Gostian, Raniță, Darie, Mioc, Merian, Salami, Tornenski, Maghie, Huzum, Zeleneac. Echipa era condusă de antrenorul Kotormani, căruia i se spunea „Fachirul” şi a promovat în Divizia A[1451].

Foto 575 – Stadionul Corvinul, actualmente „Michael Klein”

Foto 576 – Bustul lui Michael Klein, autor Nicolae Adam

Un moment de referință l-a reprezentat meciul disputat, la 11 aprilie 1954, cu puternica echipă CCA Bucureşti. Pe stadionul din Simeria în fața a peste 15.000 de spectatori, Corvinul Hunedoara a obținut o victorie de prestigiu, prin golurile marcate de Voinescu II şi Huzum. Echipa evoluează contradictoriu, în finalul returului trei echipe fiind angajate în lupta pentru evitarea retrogradării, şi Corvinul Hunedoara a retrogradat în Divizia B. Una dintre cauzele evoluției slabe a echipei a constituit-o lipsa unui stadion propriu, meciurile desfăşurându-se pe stadionul din Simeria.

Au trebuit să mai treacă câțiva ani până la revenirea echipei în Divizia A. În ediția 1959-60 Corvinul Hunedoara a câştigat seria a III-a promovând din nou în Divizia A. Antrenor al echipei era Ilie Savu, iar lotul de jucători care a adus pentru a doua oară echipa Corvinul în Divizia A era alcătuit din: Niculescu-Tătar, Ciociu, Nacu, Anton, Zapis I, Oprea, Gavrilă, Popescu, Toderici, Radu Tudor, Pop, Niculescu II, Zapis II[1452]. Echipa a învins în primul meci de la revenirea în Divizia A pe Ştiința Timişoara cu 3-0 prin golurile înscrise de Constantinescu. Deşi au mai evoluat remarcabil în alte câteva partide, între care amintim pe cele disputate cu UTA (4-1), Dinamo (1-1), totuşi la sfârşitul campionatului echipa a retrogradat în Divizia B, urmând o lungă perioadă de declin, pe plan competițional. În anul competițional 1962-63 Corvinul a jucat în campionatul regional, după care promovează în Divizia C sub numele de Siderurgistul şi apoi Metalul.

În ediția 1966-67 se clasează pe primul loc şi promovează în Divizia B, unde activează 9 ediții (din 1970 se revine la numele Corvinul). În campionatul Diviziei B (ediția 1975-76) se adoptă formula organizatorică a clubului de fotbal, promovează pentru a treia oară în primul eşalon divizionar[1453]. Această performanță este realizată de antrenorul Ilie Savu şi jucătorii: Bologan, Stan, Ghiță, Vlad, Pintilie, Lazăr, Şumulanschi, Bucur, D. Savu, Şurenghin, Dina, Ologu, Georgescu, Şchiopu şi Cojocaru.

În Divizia A, FC Corvinul a ocupat locul XIV (1976-77), VIII (1977-78) şi XVI (1978-79) după care retrogradează din nou în eşalonul secund. În acest moment de declin, la conducerea clubului vine Mircea Pascu, iar conducerea tehnică a echipei este preluată de Mircea Lucescu. Acesta, în dubla ipostază de antrenor şi jucător, reuşeşte, secondat de Remus Vlad, o spectaculoasă redresare a echipei, care, după ce revine în primul eşalon (1979-80), are trei ani la rând o evoluție remarcabilă: locul VI (1980-81), locul

[1451] *Stadion, Corvinul '88*, Supliment al programului de fotbal editat de Clubul de Fotbal Corvinul Hunedoara.
[1452] Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *op. cit.*, p. 118.
[1453] *Ibidem*, p. 119.

III în ediția 1981-82, ceea ce constituie cea mai bună performanță din istoria clubului. Performanța realizată i-a dat dreptul de participare în Cupa UEFA 1982-83, când a întâlnit echipele Grazer A.K. (1-1 şi 3-0) şi FC Sarajevo (4-4 şi 0-4).

Foto 577 – Echipa de juniori Corvinul Hunedoara, câştigătoare a campionatului 1981-1982

Foto 578 – Lotul echipei Corvinul Hunedoara, în anul competiţional 1979-1980

Hunedoara găzduieşte la 1 mai 1982 meciul România – Cipru din cadrul ediției a VII-a a Campionatului Europei, încheiat cu scorul de 3-1. Echipa României evoluează în următoarea alcătuire: Moraru, Rednic (Corvinul), Ştefănescu, Iorgulescu, Bogdan (Corvinul), Augustin, Bölöni, Klein (Corvinul), Balaci, Gabor (Corvinul) şi Cămătaru. Trebuie menționată şi performanța echipei de juniori care, sub conducerea antrenorilor Dumitru Pătraşcu şi Carol Gáll, a obținut titlul de campioană doi ani consecutiv: 1981-82 şi 1982-83[1454].

În anul 1951 se construieşte şi se dă în folosință primul stadion al Hunedoarei, numit Metalul (actualul stadion Constructorul) acțiune care impulsionează activitatea fotbalistică din oraş. Stadionul mai dispunea, pe lângă terenul de fotbal, şi de pistă de atletism şi gropi pentru sărituri[1455]. Într-un articol publicat în anul 1954 referitor la raionul Hunedoara se scria că prin „noțiunea de sport nu s-a văzut decât fotbalul"[1456], fapt ce se reflecta negativ în susținerea şi promovarea altor ramuri sportive.

Clubul Sportiv Mica Brad (Aurul Brad). În anul 1933 a fost înființat Clubului sportiv Mica[1457]. Conform unei statistici întocmite la 20 iulie 1934, Clubul sportiv Mica avea statutul de personalitate juridică, cu sediul în Gurabarza şi un număr de 236 membri[1458]. În acelaşi an a fost inaugurată arena de fotbal din Gurabarza[1459]. Prima atestare divizionară datează din anul competițional 1936-37, când echipa de fotbal Mica Brad ocupa locul IV în Liga de Vest a Diviziei C[1460]. În anul 1937-38, echipa a ocupat locul II, după care, prin desființarea Diviziei C, Mica este obligată să activeze un an (1938-1939) în campionatul districtual, la încheierea căruia promovează în „B". Aici se clasează pe primul loc în seria a II-a şi în vara anului 1940 trece pragul Diviziei A. Din lotul echipei Mica au făcut parte: Mocuța, Asparuch, Lungu, Teodorescu, Fusoi, David, Cherăşlădeanu, Bazil Marian, Pop, Şerban, Ivănescu, Vela, Bugariu, Aliman, Bîrlea, Pascu, Tăuşan, Toth, Popa[1461]. În anul 1940-41 echipa ocupa locul V în clasamentul Diviziei A, cea mai bună performanță din istoria echipei, al cărei „11" de bază era: Mocuța-Iancu, Asparuch, Lungu-Teodorescu, Fusoi (David), Pop, B. Marian, Cociuban II, Moravetz II, Ivănescu. În anul 1941-42, Mica se califica în semifinalele Cupei României, fază din care este eliminată de Universitatea Cluj-Sibiu cu scorul de 1-4[1462].

[1454] *Ibidem*.
[1455] Duca Mihael Adrian, *50 de ani de sport hunedorean, 1949-1999*, Deva, 2000, p. 13.
[1456] *Ibidem*, p. 14.
[1457] SJHAN, Fond *Prefectura judeţului Hunedoara*, dosar 4/1938, f. 30-32.
[1458] Idem, *Primăria comunei Crişcior*, dosar 5/1934, f. 54.
[1459] Documentar întocmit de către DSJH.
[1460] Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *op. cit.*, p. 87.
[1461] *Ibidem*.
[1462] *Ibidem*.

Foto 579 – Stadionul de fotbal din Gurabarza

Foto 580 – Echipa de fotbal Mica Brad, campionatul 1940-1941

După Al Doilea Război Mondial echipa reapare în Divizia B ocupând locul IX (1946-47), III (1947-48), VI (1948-49) şi XII (1949-50), purtând numele de Metalul, când retrogradează în campionatul regional[1463]. Revine pe scena divizionară după doi ani, sub numele de Aurul Brad, ocupând în eşalonul al treilea locurile IV (1957-58) şi III (1958-59). În anul 1960 promovează în Divizia B, dar clasându-se pe locul XIV, cade direct în campionatul regional, neexistând Divizia C. În anul 1968 revine în Divizia C unde activează timp de 8 ani. În vara anului 1976, echipa antrenată de D. Borcău a promovat în Divizia B cu următorul lot de jucători: Nagy, Almăşan, Ghiță, Bogdan, Iezan, Ştefan, Ceauşu, Galion, Golda, Petrişor, Adam, Faur, Chitac, Rişcuța, Moraru, Berindei, Şortan[1464].

Comuna Crişcior mai dispunea şi de alte terenuri pe care se desfăşurau diferite competiții sportive. Subcentrul de pregătire militară din Crişcior era prevăzut şi el cu un teren de sport pe care se puteau organiza diferite întreceri sportive[1465]. După instaurarea regimului comunist numărul asociațiilor sportive sporeşte, existând tendința dezvoltării unei mişcări sportive de masă. În anul 1956, colectivul sportiv Recolta Crişcior solicită Sfatului popular autorizație pentru a organiza un bal în ziua de 2 iunie[1466]. În acelaşi an 1956, colectivul sportiv Progresul Gurabarza organiza în 4 august 1956, orele 20, reuniune sportivă, urmată de dans[1467].

Comitetul Executiv al Sfatului popular al comunei Crişcior trăgea la răspundere pe preşedintele Colectivului „Avântul" Zdrapți, Ruda Nicolae, pentru că a neglijat supravegherea bunurilor de inventar şi dispune ca Zăhuț Ioan să fie sancționat cu „150 lei pentru uzul echipamentului nerațional"[1468]. Sfatul Popular al comunei Crişcior somează Colectivului sportiv „Avântul" Zdrapți pentru că a cosit lucerna de pe terenul de fotbal şi a lăsat-o să se risipească. Dacă preşedintele nu raportează, îi va fi imputată valoarea de 150 lei[1469].

La începutul lunii martie 1959, conducerea Asociației sportive „Avântul" Zdrapți cere Sfatului popular al comunei Crişcior să delege un tehnician agricol, pentru fixarea bornelor pentru terenul de fotbal şi trasarea drumului[1470].

La 23 martie 1959 tovarăşul Moțu pune problema înființării stadionului „pe prund" la Zdrapți. Se vor face terenurile de schimb cu pământ din loturile GAS[1471]. În cadrul şedinței, tov. Ruda Gheorghe îşi

1463 *Ibidem*.
1464 *Ibidem*.
1465 SJHAN, Fond *Primăria comunei Crişcior*, dosar 8/1936, f. 12.
1466 *Ibidem*, dosar 57/1956, f. 55.
1467 *Ibidem*, f. 161.
1468 *Ibidem*, dosar 95/1959, f. 1.
1469 *Ibidem*, f. 4.
1470 *Ibidem*, f. 6.
1471 *Ibidem*, f. 3.

arată mulțumirea față de activitatea echipei din Zdrapți, care e o echipă tânără cu perspective care pentru prima dată a ajuns pe locul II pe raion[1472].

Dacia Orăştie. Echipa de fotbal Dacia Orăştie s-a înființat în anul 1935 şi până în anul 1956 n-a depăşit nivelul campionatului județean şi regional. În anul 1956, purtând numele de Energia a activat în Divizia C. În anul următor, sub numele de Flacăra, se clasează pe locul XIII şi retrogradează în campionatul regional. Va activa vreme de 15 ani în campionatul regional şi județean, promovând abia în 1973 în Divizia C, când purta denumirea Dacia. După alți doi ani petrecuți în Divizia C, echipa antrenată de Benone Popa, promovează în Divizia B, având în lot următorii jucători: Vasilciu, Albu, Crişan, Sava, Sârbu, Andea, Seres, Pintecan, Honărteanu, Nenu, Dimeny, Faur, Haidău, Bolovan, Catană, Dărăban, Matache, Gh. Macovei, I. Macovei, Duțu, Răsădeanu, Haidu, Radu, Ghenu, Palincaş şi Fogarasi[1473]. În cadrul Diviziei B echipa de fotbal Dacia Orăştie a ocupat locuri modeste, situându-se la limita retrogradării. La sfârşitul ediției de campionat 1981-82 s-a clasat pe locul XV după care a luat drumul Diviziei C de unde n-a mai încercat să reintre în circuitul divizionar B[1474].

Victoria Călan. Echipa de fotbal din Călan a luat ființă în anul 1934 sub numele de Metalosport, titulatură sub care debutează în campionatul Diviziei C, ediția 1937-1938, când ocupă locul V în seria a 2-a, Liga de Vest[1475]. După o pauză de doi ani, Metalosport apare în eşalonul secund, ocupând locul IV în seria a 2-a, ediția de campionat 1940-41[1476]. Echipa din Călan avea în componența lotului următorii jucători: Filip, Hummell, Olteanu, Kis, Gruia, Cenanu, Bărbosu, Bărbulescu, Schreiber, Kandith, Kucerak, Dochin, Crişan, Pantea, Pribil, Barza şi Varga[1477]. După Al Doilea Război Mondial formația din Călan revine pe scena divizionară C cu acelaşi nume, Metalosport, ocupând locul VI în seria a 4-a în ediția de campionat 1946-47. În campionatul 1947-48 evoluează în Divizia B, ocupând locul XIII, în seria a 3-a, apoi în campionat regional până în anul 1963. Din acest an, sub numele Victoria, adoptat încă din anul 1954, echipa înregistrează 11 prezențe în Divizia C, ocupând, în diferitele serii în care a fost programată, locuri situate în prima parte a clasamentului. În ediția de campionat 1973-74 ocupă locul I promovând în Divizia B cu următorul efectiv de jucători: Hlopețchi, Popescu, Marinescu, Potrivitu, Kis, Ionele, Dee, Todoroni, Gheorghiu, Foca, Ghiță, Teodorescu, Bucşa, Ursu, Caramicios, Tina, Barbara, Bizoi, Balogh, Cojocaru, Preda, Gyögy[1478]. În anul 1978-79 echipa din Călan ocupă locul XVII şi retrogradează în Divizia C, ocupând, în campionatul 1983-84, locul XII fiind foarte aproape de campionatul județean[1479].

Foto 581 – Echipa de fotbal a comunei Dobra

1472 *Ibidem*.
1473 Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *op. cit.*, p. 121.
1474 *Ibidem*, p. 121-122.
1475 *Ibidem*, p. 243.
1476 *Ibidem*.
1477 *Ibidem*.
1478 *Ibidem*.
1479 *Ibidem*.

FIGURI REPREZENTATIVE
DE FOTBALIŞTI DIN ECHIPELE HUNEDORENE

De-a lungul anilor în echipele de fotbal din județul Hunedoara, Aurul Brad, Corvinul Hunedoara, Jiul Petroşani şi Minerul Lupeni au evoluat fotbalişti care s-au impus pe plan național, fiind selecționați în naționala României. Îi prezentăm în ordine alfabetică:

Andone Ioan. S-a născut la 1 septembrie 1961 în comuna Spălnaca, din județul Alba. Prima sa pasiune a fost baschetul. A fost descoperit de Ghiță Deac care l-a chemat urgent la echipa de fotbal a Şcolii Sportive din Hunedoara. De aici a fost preluat de antrenorul Carol Gall la echipa de juniori ai Corvinului Hunedoara. Se poate spune că de la primii paşi în fotbal şi până la afirmarea sa pe planul performanței a fost component al clubului Corvinul Hunedoara[1480]. Modelul său ca fotbalist a fost Alexandru Boc[1481] care, în acea perioadă, încerca să joace la Corvinul unde a şi evoluat în câteva meciuri amicale. A participat la Campionatul mondial de juniori din Australia alături de Gabor şi Rednic fiind unul dintre jucătorii de bază ai echipei. Ca urmare a evoluției bune din Australia a fost chemat la echipa națională de către antrenorul Mircea Lucescu[1482].

Foto 582 – Fotbaliştii
Ioan Andone şi Mişa Klein în vestiar

Cel mai frumos meci la națională, declara Ioan Andone în anul 1988, a fost cel cu Suedia de la Bucureşti, când a înscris primul său gol. „Dar, în general, cât am jucat în națională, deşi atâția şi atâția s-au ridicat împotriva noastră a «hunedorenilor» lui Mircea Lucescu, eu am dat tot ce am avut mai bun. Adică eram în stare, pur şi simplu, să mor pe teren. Am luptat până la ultima picătură de energie. Cu patimă, cu dragoste pentru culorile naționale”[1483]. A jucat la echipa Corvinul în perioada 1972-1983, pentru care a înscris 15 goluri.

În anul 1983 a fost transferat la Dinamo Bucureşti, echipă cu care îşi înscrie în palmares eventul campionat-cupă în anul 1983-84. A jucat pentru Dinamo Bucureşti în perioada 1983-1990, evoluând în 171 de meciuri înscriind 22 goluri[1484]. Apărător bine dotat fizic şi cu reale calități tehnice şi morale, a făcut parte din lotul național care a evoluat la Campionatul European din Franța (1984). În perioada 1981-1990 a jucat în 55 de meciuri ale echipei naționale a României, înscriind două goluri[1485]. A obținut titlul de Maestru al sportului[1486].

[1480] *Ibidem*, p. 250.
[1481] *Stadion, Corvinul '88*.
[1482] *Ibidem*.
[1483] *Ibidem*.
[1484] *Ibidem*.
[1485] ro.wikipedia. org/wiki/Ioan_Andone (accesat la data de 31.10.2012).
[1486] Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *op. cit.*, p. 250.

Creiniceanu Carol s-a născut la 1 februarie 1939 în orașul Lupeni. Ca jucător a evoluat la două echipe: Minerul Lupeni și Steaua București. La Minerul Lupeni, unde, începând din anul 1949, a parcurs întreaga filieră de pregătire de la copii la echipa de seniori, evoluând în cadrul acesteia până în anul 1961 când s-a transferat la Steaua București. Aici, în perioada 1961-1971, a înregistrat perioada cea mai prodigioasă din cariera sa de jucător, câștigarea de șase ori a Cupei României și o dată a campionatului național, ediția 1967-1968[1487]. A participat la turneul final al Jocurilor Olimpice de la Tokio (1966). Jucând ca extremă, îmbinând stilul clasic cu cel modern, s-a impus și la nivelul echipei reprezentative, îmbrăcând de 14 ori tricoul tricolor cu nr. 11[1488]. A obținut titlul de Maestru al sportului.

Din anul 1971, când a devenit antrenor, a lucrat în cadrul clubului Steaua, cu echipa de juniori (1971-72), tineret-rezerve (1972-75) și secund la formația de seniori (1975-77), când s-a obținut eventul campionat-cupă (1975-76)[1489]. A mai antrenat echipele Metalul București (1979-80), Mecanică Fină București (1981-82) și ASA Mizil (1982-83)[1490].

Crîsnic Aurel s-a născut la 11 mai 1926 în comuna Lonea, județul Hunedoara. A început să joace fotbal în 1940 la juniorii echipei Parângul din Lonea, iar din 1942 la formația de seniori. În paralel cu fotbalul a practicat și atletismul. Din anul 1950 până în 1958 a fost component al echipei Jiul Petroșani, dovedind în postul de portar calități remarcabile: detentă, priză la balon, calm, sobrietate, siguranță și o deosebită etică sportivă[1491]. A jucat o dată și în echipa națională „A”. După retragerea din activitatea fotbalistică s-a dedicat profesiei de inginer minier. La 2 februarie 1968 a decedat în plină activitate creatoare[1492].

Dumitrescu Victor s-a născut la 25 septembrie 1924 la Orăștie. A activat ca jucător la Corvinul Deva (1934-44), Șurianul Sebeș (1946-48), Flacăra Mediaș (1948-51) și CCA (1952-59). Dotat cu deosebite calități psiho-fizice (forță, viteză, angajament, dăruire) a fost titularul postului de fundaș stânga în echipa CCA care a câștigat campionatul național în anii 1952, 1953, 1956 și Cupa României în 1952 și 1955[1493]. A făcut parte din reprezentativa României, care a devenit campioană mondială universitară, la Budapesta, în anul 1954. A obținut titlul de Maestru al sportului. După retragerea din activitatea competițională a lucrat un timp ca metodist în cadrul clubului Steaua[1494].

Farkaș Iuliu s-a născut la 8 septembrie 1923 în Petroșani. A început să joace fotbal în anul 1930, la Petroșani, unde a rămas până în 1939. În perioada 1939-44 a jucat la echipa Ferencvaros Budapesta, apoi la Rapid București (1944-45), Carmen București (1945-47) și Dinamo București (1946-51), încheindu-și cariera de jucător la Jiul Petroșani (1951-57)[1495]. S-a dovedit un fotbalist talentat, posesor al unor calități fizice și tehnice deosebite, considerat printre cei mai valoroși atacanți ai perioadei imediat postbelice. A jucat de nouă ori în echipa reprezentativă a României. După meciul cu naționala Albaniei, desfășurat la Tirana, în 1947, încheiat cu scorul de 4-0, în care a înscris trei goluri, a fost denumit „picior de aur”[1496]. Ca antrenor, din anul 1958 s-a preocupat de pregătirea unor formații de categorie inferioară din Valea Jiului, fără a fi înregistrat performanțe deosebite.

Gabor Romulus s-a născut la 14 octombrie 1961, în satul Ponor, comuna Pui. Și-a început cariera fotbalistică la echipa de juniori Jiul Petroșani, în anul 1976. A fost transferat apoi la juniorii Corvinului Hunedoara (1976) unde a fost antrenat de Dumitru Pătrașcu. În anul 1981 a participat la campionatul mondial de juniori din Australia. În meciul cu echipa Uruguay-ului, încheiat cu scorul de 2-1, Romulus Gabor a înscris două goluri, fiind declarat cel mai bun jucător al turneului, primind Balonul de Aur. A fost selecționat în naționala României și a participat la turneul final al Campionatului European din Franța

1487 *Ibidem*, p. 286.
1488 *Ibidem*.
1489 *Ibidem*.
1490 *Ibidem*.
1491 *Ibidem*, p. 287.
1492 *Ibidem*.
1493 *Ibidem*, p. 300.
1494 *Ibidem*.
1495 *Ibidem*, p. 306.
1496 *Ibidem*.

(1984). În perioada 1981-1986 a evoluat în 35 de meciuri ale echipei naționale înscriind 2 goluri[1497]. A obținut titlul de Maestru al Sportului[1498].

Foto 583, 584 – Fotbaliştii echipei Corvinul Hunedoara: Romulus Gabor şi Michael Klein

Klein Michael s-a născut la 10 octombrie 1959, în comuna Amnaş, din județul Sibiu. La vârsta de 12 ani a fost descoperit de antrenorul Dumitru Pătraşcu. „În curtea Şcolii generale nr. 7 din Hunedoara juca fotbal. Se vedea că e bun, Alerga tot timpul, pasa, dribla, avea forță şi, se vedea clar, conducea întreg jocul echipei lui”[1499]. În 1978 a trecut pentru un an la Aurul Brad, după care a revenit la Corvinul Hunedoara, luând în primire rolul şi sarcinile conducătorului de joc, pe care le-a dus cu mult succes la îndeplinire. Jucător de bază şi în echipa națională din anii 1982-1984, a fost prezent la turneul final al Campionatului European din Franța din 1984[1500]. Potrivit unui portret realizat de Marius Popescu în anul 1988, Mişa Klein este un jucător „puternic, excelent atlet, cu un şut de temut, mijlocaşul hunedorean vine când te aştepți şi când nu te aştepți cu goluri de zile mari, plecate din şuturi de la 25-30 metri şi încheiate la vinclu”[1501]. Ziaristul remarca că jucătorul Klein rămâne „omul de la Limasol” şi „omul de la Bratislava”. Atât la Limasol, cât şi la Bratislava, Klein a făcut golurile decisive ale calificării echipei României la turneul final al Campionatului european din Franța[1502]. În perioada 1981-1990 a jucat în 90 de meciuri ale echipei naționale a României pentru care a înscris 5 goluri[1503]. A decedat în anul 1993, la vârsta de 34 de ani. În semn de apreciere pentru activitatea depusă în slujba fotbalului hunedorean de unul dintre cei mai talentați şi tenace jucători ai Corvinului din Hunedoara, hunedorenii i-au ridicat un bust (autor sculptorul Nicolae Adam) şi au denumit stadionul din localitate „Michael Klein”.

Mateuț Dorin este originar din Hunedoara unde a prins primele taine ale fotbalului lângă blocul în care locuia împreună cu părinții. A fost urmărit mai mult timp de către antrenorul Nicolae Jurcă de la juniori care l-a luat la stadion. A fost recrutat la juniorii Corvinului Hunedoara, parcurgând diferitele grupe. Apoi a evoluat la Clubul Sportiv Şcolar din Hunedoara, echipă care se afla angajată într-o competiție şcolară republicană[1504]. A debutat în Divizia A la vârsta de numai 16 ani sub antrenorul-jucător

---

1497 http://ro.wikipedia.org/wiki/Romulus_Gabor (accesat la data de 31.10.2012).
1498 Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *op. cit.*, p. 310.
1499 *Stadion, Corvinul '88*.
1500 Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *op. cit.*, p. 333.
1501 *Stadion, Corvinul '88*.
1502 *Ibidem*.
1503 http://ro.wikipedia.org/wiki/Michael_Klein (accesat la data de 31.10.2012).
1504 *Stadion, Corvinul '88*.

Mircea Lucescu, într-un meci cu echipa FC Olt, câştigat de hunedoreni cu scorul de 3-1[1505]. „Am jucat, ca junior al Corvinului, două finale pe țară şi le-am câştigat pe amândouă". Devenit jucător de referință al echipei de seniori a Corvinului Hunedoara, Dorin Mateuț a înscris goluri senzaționale. Rămân în memoria iubitorilor de fotbal cele două goluri înscrise în poarta echipei Steaua Bucureşti, apărată de Helmuth Dukadam, în mai 1986 la Sevilla cu FC Barcelona. A fost transferat la Dinamo Bucureşti devenind un jucător de bază al echipei bucureştene. „A mai plecat şi Mateuț – scria Marius Popescu – copilul de trupă al Corvinului, care ajunsese să urce în fugă treptele titularizării la Hunedoara şi la echipa națională"[1506]. În anul 1989 a obținut titlul de golgheter al campionatului cu 43 goluri înscrise ceea ce i-a adus Gheata de Aur a Europei[1507]. În anul 1990 este transferat la echipa spaniolă Real Zaragoza. A mai jucat pentru echipele Brescia şi AC Regiana (Italia) şi apoi Dinamo şi Sportul Studențesc. Între anii 1984 şi 1991 a jucat în 56 meciuri în echipa națională pentru care a înscris 10 goluri[1508].

Foto 585 – Fotbalistul
Dorin Mateuţ,
în tricoul echipei
Corvinul Hunedoara

Onisie Ştefan s-a născut la 23 noiembrie 1925, în localitatea Vulcan, județul Hunedoara. A început să joace fotbal la Minerul Lupeni în 1937. În anul 1945 pleacă la echipa AMEFA din Arad, de unde s-a transferat la CCA, echipa la care cunoaşte satisfacția celor mai mari succese: câştigarea campionatului în edițiile 1951 şi 1956 şi a Cupei României în edițiile 1948-49, 1950 şi 1951[1509]. Ştefan Onisie a fost de şase ori selecționat în naționala României. Jucător de mare travaliu fizic, cu o bună tehnică individuală, a reprezentat tipul mijlocaşului ideal în sistemul WM. La CCA, a activat în perioada 1948-59, cu o întrerupere de aproape doi ani, timp în care a jucat la Casa Armatei Câmpulung Moldovenesc. După anul 1959, când a abandonat activitatea competițională, devenind antrenor a rămas în continuare la Clubul militar ca secund al unor celebri antrenori: Gheorghe Popescu (1959-60), Ilie Savu (1966-67) şi Ştefan Covaci (1967-71)[1510], aducându-şi un real aport la o serie de mari succese ale echipei militare. A obținut titlul de Maestru al sportului.

Paraschiva Tudor s-a născut la 27 decembrie 1919 la Bucureşti. A început să joace fotbal la vârsta de 14 ani la echipa Renaşterea. În perioada 1934-39 activează la formația Militari, participantă la campionatul Capitalei. În anul 1939 se transferă la Unirea Tricolor, iar în 1946 pleacă la Petroşani, la

1505 *Ibidem*.
1506 *Ibidem*.
1507 http://ro.wikipedia.org/wiki/Dorin_Mateu%C8%9B (accesat la data de 31.10.2012).
1508 http://www.romaniansoccer.ro/players/m/mateut_dorin.shtml (accesat la data de 31.10.2012).
1509 Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *op. cit.*, p. 364-365.
1510 *Ibidem*.

Jiul, unde timp de 12 ani, până în 1958, va fi omul nr. 1 al echipei minerilor petroşeneni. Fotbalist dotat cu o uimitoare energie şi o excelentă tehnică de joc, a evoluat de şase ori în echipa naţională[1511]. A luat parte la Jocurile Olimpice de la Helsinki (1952), unde în semn de preţuire, organizatorii au emis un timbru poştal comemorativ cu chipul său. A obţinut titlul de Maestru al sportului. În pragul abandonării activităţii fotbalistice ca jucător a trecut la echipa Minerul Lupeni. A antrenat echipele: Minerul Vulcan (1959-62) şi Pandurii Târgu-Jiu (1962-67). A decedat în mai 1967, la vârsta de numai 48 de ani, în plină activitate de antrenor.

Pascu Mircea s-a născut la 6 noiembrie 1934, la Petroşani. A practicat mai multe sporturi: tenis la Jiul Petroşani (1949-61), rugbi (Ştiinţa Petroşani 1956-58) şi fotbal (Jiul Petroşani, juniori, 1948-50, apoi la echipa Spartac Petroşani, 1950-52). În perioada 1956-60 a îndeplinit funcţia de secretar al Asociaţiei Jiul, iar între anii 1962 şi 1966 a activat ca antrenor de tenis la Constructorul Hunedoara[1512].

În anul 1968 devine secretar al clubului Jiul Petroşani, din 1970, vicepreşedinte şi apoi preşedinte al aceleaşi unităţi sportive. În anul 1979 devine preşedinte al FC Corvinul Hunedoara, care în anul 1980 promovează în Divizia A. În februarie 1983 este numit în conducerea Federaţiei Române de Fotbal, în funcţia de vicepreşedinte, efectul activităţii sale resimţindu-se pe planul creşterii competitivităţii fotbalului nostru în arena internaţională[1513].

Foto 586 – Fotbalistul Mircea Rednic, sub tricoul echipei Corvinul Hunedoara

Foto 587 – Florea Văetuş, primul fotbalist hunedorean selecţionat în Naţională

Rednic Mircea s-a născut la 9 aprilie 1962, la Hunedoara. A fost descoperit de către antrenorul Dumitru Pătraşcu. Aducându-şi aminte de acele momente, Mircea Rednic mărturisea: „Eram şi eu acolo, un copil care jucam tenis de masă, la clubul Constructorul, când, cum se spune, m-a descoperit nea Mitică”[1514]. A fost legitimat la Corvinul, unde a jucat până în anul 1983, când a fost transferat la Dinamo Bucureşti[1515]. În perioada junioratului la Corvinul Hunedoara a jucat o finală pe ţară, cu Dinamo Bucureşti, pierdută după ce echipa din Hunedoara conducea cu scorul de 2-0. A participat la Campionatul Mondial de Juniori din Australia, alături de Andone şi Gabor, contribuind, alături de ceilalţi coechipieri, la clasarea pe locul III şi obţinerea medaliilor de bronz.

Jucător dotat cu deosebite calităţi fizice, bun tehnician şi cu un deosebit simţ al anticipaţiei, Mircea Rednic a reprezentat tipul fundaşului modern, la fel de activ şi eficace atât în apărare, cât şi în atac. În anul 1991 a fost transferat pentru un an la echipa Bursaspor din Turcia, apoi fiind transferat la

1511 *Ibidem*, p. 368.
1512 *Ibidem*, p. 369.
1513 *Ibidem*.
1514 *Stadion, Corvinul '88*.
1515 Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *op. cit.*, p. 386.

echipa belgiană Standard Liege, unde a evoluat până în anul 1997. Între anii 1997 şi 2000 a jucat pentru clubul Rapid Bucureşti.

A fost selecționat în perioada 1981 şi 1991 de 83 de ori în naționala României pentru care a înscris două goluri[1516]. A obținut titlul de Maestru al sportului[1517].

Văetuş Florea s-a născut la 23 noiembrie 1956 la Hunedoara. A fost legitimat pentru prima dată la Constructorul Hunedoara, în 1971. În anul 1974 a trecut la Corvinul Hunedoara, apoi, în 1975, la Victoria Călan, în 1976 la Mureşul Deva, după care revine la Corvinul, în 1977. Este transferat la Dinamo Bucureşti, în 1982, iar în 1983 revine pentru a doua oară la Corvinul Hunedoara. Ca jucător a evoluat pe posturile de atacant şi fundaş lateral. A jucat în naționala sub 21 de ani (3 meciuri), echipa olimpică a României (3 meciuri înscriind 2 goluri) şi naționala „B" (2 meciuri, înscriind 1 gol)[1518]. A fost de şapte ori internațional „A"[1519].

ALTE SPORTURI DE PERFORMANȚĂ PRACTICATE ÎN JUDEȚUL HUNEDOARA

Gimnastica. Este ramura sportivă care a adus cele mai răsunătoare succese internaționale. Exercițiile de gimnastică sunt prevăzute în cadrul programelor de pregătire ale şcolilor încă din secolul al XIX-lea. La 31mai/13 iunie 1914 la Orăştie s-a desfăşurat un concurs sportiv care a cuprins şi întreceri de gimnastică[1520]. Statutele Clubului Sportiv din Deva, din 1919, cuprindeau formarea unor „deprinderi în exercițiile gimnastice"[1521]. Dezvoltarea activității din cadrul diferitelor ramuri sportive pun pe primul plan exercițiile gimnastice, cum prevăd şi statutele Cercului Sportiv al Lucrătorilor din Deva care vorbesc de „orele ordinare de gimnastică", de „festivale gimnastice şi sportive"[1522].

În perioada interbelică se construiesc şi o serie de săli sportive de pe lângă unele licee, ceea ce a permis dezvoltarea acestui sport. În anul 1926 se dă în folosință noua Sală de gimnastică de la Liceul Avram Iancu din Brad[1523]. Trei ani mai târziu (1929) iau ființă Societățile de Gimnastică şi Sport din oraşele Deva şi Hunedoara[1524]. Societatea de Gimnastică şi Sport din Hunedoara se înființează la inițiativa profesorului T. T. Vasilescu[1525]. Oraşul Hunedoara – scrie Duca Mihael Adrian – nu a cunoscut niciodată o secție de gimnastică de performanță[1526]. Aici se practica, totuşi, gimnastica la unele colective sportive din cadrul unor instituții de învățământ. Echipa de băieți de la Şcoala Medie Metalurgică a ocupat locul II pe regiune a Campionatelor Republicane Şcolare din martie 1955. În anul 1956, atât echipa de băieți, cât şi cea de fete a Hunedoarei ocupau locul II la faza regională din cadrul Spartachiadei de Iarnă a Tineretului ce a avut loc la Alba Iulia[1527].

Municipiul Deva – Centru Olimpic de Gimnastică. Municipiului Deva îi va reveni rolul de a ridica gimnastica hunedoreană pe cele mai înalte culmi ale performanței sportive. În anul 1977 a fost inaugurată Sala Olimpică de Gimnastică din Deva. În anul următor se înființează Şcoala Generală nr. 7 Deva, cea care a aprins torța gimnasticii româneşti[1528]. Şcoala Generală nr. 7 din Deva are două secții, gimnastică şi atletism, dispunând de o bază materială necesară cerințelor de pregătire pentru marea performanță. Secția de gimnastică a funcționat şi ca centru de pregătire olimpică, coordonat de antrenorii Marta şi Bela Karolyi[1529]. Începând din anul 1978, culorile sportului hunedorean au fost reprezentate şi de Nadia Comăneci, triplă campioană olimpică şi europeană[1530]. După olimpiada de la Moscova (1980),

1516 http://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea_Rednic (accesat la data de 31.10.2012).
1517 Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *op. cit.*, p. 386.
1518 http://www.romaniansoccer.ro/players/v/vaetus_florea.shtml (accesat la data de 31.10.2012).
1519 Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *op. cit.*, p. 417.
1520 Nicolae Postolache, *op. cit.*, p. 107.
1521 SJHAN, Fond *Prefectura județului Hunedoara*, dosar 106/1920, f. 13-19.
1522 *Ibidem*, dosar 148/1920, f. 4.
1523 Documentar întocmit de către DSJH.
1524 *Ibidem*.
1525 Nicolae Postolache, *op. cit.*, p. 160.
1526 Duca Mihael Adrian, *op. cit.*, p. 19.
1527 *Ibidem*.
1528 Documentar întocmit de către DSJH.
1529 *Județele patriei. Hunedoara*, p. 250.
1530 *Ibidem*, p. 247.

unde a protestat vehement împotriva depunctării sportivelor române de către arbitri, Bela Karolyi a intrat în conflict cu guvernanții și conducerea Federației de Gimnastică, fiind silit să emigreze în SUA. Numele soților Karolyi va rămâne strâns legat de orașul Deva, unde au înființat și organizat cea de-a doua Școală Experimentală de Gimnastică din România și de lansarea gimnastelor Nadia Comăneci, Teodora Ungureanu și Daniela Silivaş[1531].

Se părea că plecarea antrenorilor Karolyi din fruntea Centrului Olimpic de Gimnastică de la Deva va produce o cădere dramatică a gimnasticii româneşti. În funcția de antrenor-coordonator al Lotului Național de Gimnastică a fost adus, în 1981, tânărul Octavian Bellu. Acesta a activat la Clubul „Cetate" Deva, cu echipa feminină de gimnastică formată din Ecaterina Szabo, Lavinia Agache, Aurelia Dobre, Daniela Silivaş, Lavinia Miloşovici, Gina Gogean, Simona Amânar, Maria Olaru[1532].

Foto 588 – Sala de gimnastică
a Colegiului Naţional Sportiv „Cetate" Deva

Succese de excepție ale gimnastelor hunedorene la Jocurile Olimpice. În perioada cât Octavian Bellu a lucrat la Deva, gimnastele pregătite de el au obținut numeroase medalii de aur, argint şi bronz. Prima dintre gimnastele de la Deva care a obținut o medalie olimpică a fost Dumitrița Turner. La Jocurile Olimpice de la Moscova, din anul 1980, ea a obținut medalia de argint (echipe)[1533]. La Jocurile Olimpice din 1984, organizate la Los Angeles, echipa României a devenit campioană olimpică, iar Ecaterina Szabo a câştigat locul I şi patru medalii de aur (sărituri, bârnă, sol, echipe) şi una de argint (individual compus), iar Lavinia Agache, o medalie de aur (echipe) şi una de bronz (sărituri)[1534].

La Jocurile Olimpice desfăşurate la Seul, în anul 1988, Daniela Silivaş a obținut trei medalii de aur (paralele, bârnă, sol), două de argint (echipe, individual compus) şi una de bronz (sărituri), iar Gabriela Potorac, o medalie de argint (echipe) şi una de bronz (bârnă)[1535]. Rezultatele Danielei Silivaş îi vor aduce titlul de cea mai valoroasă gimnastă a lumii pe anul 1988[1536]. Rezultate la fel de valoroase s-au obținut şi la Olimpiada din 1992. La Jocurile Olimpice din acest an, Lavinia Miloşovici a câştigat două medalii de aur (sărituri, sol), una de argint (echipe) şi una de bronz (individual compus), iar Maria Neculiță o medalie de argint (echipe)[1537].

1531 Maria Razba, *op. cit.*, p. 269-270.
1532 *Ibidem*, p. 55-56.
1533 Documentar întocmit de către DSJH.
1534 *Ibidem*.
1535 *Ibidem*.
1536 Viorel Jianu, *Școala campionilor*, Deva, 2003, p. 24.
1537 Documentar întocmit de către DSJH.

Foto 589 – Echipa de gimnastică a României, câştigătoarea titlului mondial la Fort-Worth, SUA, 1979

Foto 590 – Ecaterina Szabo pregătindu-se de câştigarea unei noi medalii olimpice

Foto 591 – Daniela Silivaş, o colecţionară de medalii olimpice, mondiale şi europene

La Jocurile Olimpice din 1996, Lavinia Miloşovici a obținut două medalii de bronz (individual compus, echipe), Mirela Ţugurlan, o medalie de bronz (echipe), Ionela Loaieş, o medalie de bronz (echipe)[1538]. La Jocurile Olimpice din anul 2000, Deva a fost reprezentată de gimnastele Maria Olaru şi Oana Ban. Maria Olaru a obținut o medalie de aur (echipe) şi una de argint (individual compus)[1539]. Rezultatele de la Olimpiada din anul 2004 sunt mai modeste, doar Oana Ban obținând o medalie de aur (echipe). La Jocurile Olimpice din 2008, sportiva deveană Andreea Acatrinei a contribuit la clasarea pe locul III al echipei olimpice de gimnastică a României, obținând o medalie de bronz[1540].

1538 *Ibidem*.

1539 *Ibidem*.

1540 *Ibidem*.

La Jocurile Olimpice disputate în perioada 1984-2008, gimnastele Ecaterina Szabo, Lavinia Agache, Daniela Silivaş, Lavinia Miloşovici, Maria Olaru, Oana Ban, Gabriela Potorac, Maria Neculiță, Mirela Ţugurlan, Ionela Loaieş şi Andreea Acatrinei au obținut 12 medalii de aur, şapte de argint şi nouă de bronz[1541].

Rezultate excepționale au fost obținute la Campionatele Mondiale de Gimnastică. La Fort Worth echipa României cucereşte pentru prima dată titlul de campioană mondială. La acest succes şi-au adus contribuția şi sportivele devene Dumitrița Turner care a obținut două medalii de aur (sărituri, echipe) şi Melita Ruhn, o medalie de aur (echipe) şi o medalie de bronz (sol)[1542]. La Campionatul Mondial de la Budapesta, din anul 1983, echipa României a revenit pe podium, ocupând locul II. Ecaterina Szabo a obținut două medalii de aur (bârnă şi sol), două de argint (sărituri, echipe), iar Lavinia Agache două medalii de argint (paralele, echipe)[1543]. Succesele obținute în anul 1983 au fost depăşite cu ocazia Campionatelor Mondiale din 1985 de la Montreal. Echipa României şi-a păstrat titlul de vicecampioană a lumii, iar Daniela Silivaş a obținut medalia de aur la bârnă[1544].

Cu ocazia Campionatelor Mondiale de la Amsterdan, din 1987, echipa României obține al doilea titlu de campioană a lumii, Daniela Silivaş obținând şi medalia de aur la sol[1545]. Cu ocazia Campionatelor Mondiale din 1991, desfăşurate la Indianopolis, se va remarca o altă gimnastă formată la Şcoala din Deva, Lavinia Miloşovici, care va câştiga locul I şi medalia de aur la individual compus şi medalia de bronz la sărituri. Ea va fi secondată de Cristina Bontaş, câştigătoarea medaliei de aur la sol[1546]. La Campionatele Mondiale din 1993 desfăşurate la Birmingham, Lavinia Miloşovici ocupă locul I la bârnă câştigând medalia de aur şi medalia de argint la sărituri[1547]. La Campionatele Mondiale desfăşurate la Dortmund – Germania, echipa României alcătuită din Miloşovici, Gogean, Amânar, Hațegan şi Presecan va cuceri din nou medalia de aur.

Foto 592 – Lavinia Agache, campioană olimpică la Los Angeles (SUA), 1984

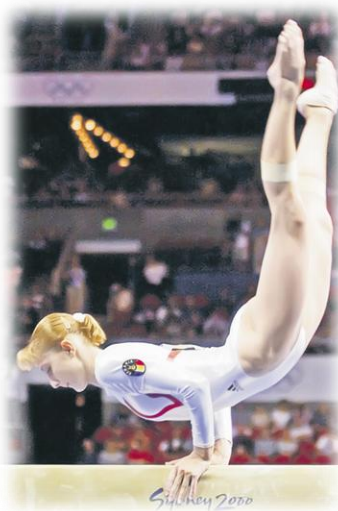

Foto 593 – Maria Olaru, campioană olimpică la Sydney (Australia), 2000

La Campionatele Mondiale desfăşurate în perioada 1979-2003, gimnastele pregătite la Deva (Dumitrița Turner, Melita Ruhn, Ecaterina Szabo, Daniela Silivaş, Lavinia Miloşovici, Ionela Loaieş, Nadia Hățăgan, Mirela Ţugurlan, Maria Olaru, Maria Neculiță, Ioana Ban, Ioana Petrovschi, Andreea

1541 *Ibidem*.
1542 *Ibidem*.
1543 *Ibidem*.
1544 Viorel Jianu, *op. cit.*, p. 23.
1545 *Ibidem*, p. 24.
1546 *Ibidem*.
1547 *Ibidem*, p. 25

Cacovean) au obținut 22 medalii de aur, 18 de argint şi 15 de bronz[1548]. Succesele obținute la Jocurile Olimpice şi Campionatele Mondiale au fost completate cu medaliile obținute la Campionatele Europene şi la Campionatele Universitare. În cei 25 de ani (1978-2003) de funcționare a Şcolii de Gimnastică din Deva – se preciza în Albumul editat cu această ocazie – gimnastele pregătite în Centrul de la Deva au cucerit pentru România, la campionatele europene, mondiale şi jocurile olimpice, peste 200 de medalii, din care 77 de aur, impunând triumfător drapelul patriei tot de atâtea ori pe cel mai înalt catarg[1549].

Atletismul. Primele întreceri de atletism sunt consemnate în colonia Simeria. În cadrul întrecerilor care s-au desfăşurat în această localitate, la locul numit Bălăcuta, în anul 1896, se cunosc câştigătorii probelor de lungime (Kern Iozsef) şi înălțime (Konkoly Richard)[1550]. La 4 iulie 1920 avea loc, la Bucureşti, campionatul național de atletism la care au participat pentru prima dată şi reprezentanți ai cluburilor din Banat, Bucovina, Basarabia şi Transilvania[1551]. Acest concurs desfăşurat la nivel național a impulsionat înființarea de noi cluburi şi în județul Hunedoara. În 22 aprilie/5 mai 1922 lua ființă „Clubul Atletic al Minelor din Petroşani", care va avea ca obiectiv principal dezvoltarea jocurilor atletice[1552]. Astfel, în anul 1924, la Petroşani, Clubul Sportiv Muncitoresc organizează un concurs la care participă sportivi din Cehoslovacia şi Ungaria. Atleții români au câştigat probele de 500 m, săritura cu prăjina şi aruncarea ciocanului[1553].

În anul 1934 a fost organizată la Petroşani o ediție a campionatului național de pentatlon câştigată de Ştefan Ciaclan[1554]. Doi ani mai târziu, primul campion balcanic la aruncarea ciocanului este un atlet din județul Hunedoara, Savu Ioan din Orăştie[1555]. Printre primele secții de atletism care iau ființă după Al Doilea Război Mondial este cea din cadrul grupării sportive Metalul CSH din Hunedoara, înființată în anul 1949[1556]. Inițiativa este legată de activitatea antrenorilor Tacorian (soț şi soție), antrenamentele şi concursurile desfăşurându-se pe Stadionul Metalul ICSH (astăzi Constructorul). Printre atleții care au obținut recorduri naționale se numără Daniel Greifenstein (recordman național la aruncarea ciocanului) şi Ştef Letiția, Bințințan Elena, Cehuț Ioan, Aurelia Manea, Adrian Cătană, membri ai lotului României de atletism[1557].

Oraşul Hunedoara a găzduit câteva competiții importante. În 1950 se desfăşura aici prima ediție a Campionatului Județean de Atletism cu participarea a peste 150 de sportivi. Echipa feminină a clubului Metalul CSH a obținut locul I. În aprilie 1954, la Hunedoara era organizată faza finală a Campionatului R.P.R., la cros[1558]. De la Clubul Sportiv Siderurgica Hunedoara, înființat în anul 1965, s-au ridicat câteva sportive de valoare deosebită. După retragerea din activitatea sportivă a lui Vali Ionescu şi a Anişoarei Cuşnir, Marieta Ilcu devine pentru mulți ani vedeta atletismului românesc la săritura în lungime. Dintre primele succese repurtate de atleta Marieta Ilcu amintim: locul I la Jocurile Mondiale Universitare de la Zagreb (1987); locul III la Campionatul de sală de la Budapesta (1988); locul II cu echipa Europei la Cupa Mondială (1989)[1559].

Marieta Ilcu a devenit campioană mondială la săritura în lungime la Toronto-Canada (1993), iar Maria Cioncan a obținut medalia de bronz la atletism (proba de 1.500 m) la Jocurile Olimpice de la Atena din 2004[1560]. De-a lungul anilor s-au mai remarcat şi alți atleți şi atlete din județul Hunedoara care au obținut performanțe la nivel național sau în cadrul unor întâlniri intertțări. Între atleții şi atletele din județul Hunedoara care au obținut succese importante de-a lungul carierei lor amintim pe Mariana Goth, Margareta Keszeg, Mariana Mladin, Ana Pădurean, Cleopatra Pălăcean[1561]. La Ruse cu ocazia întâlnirii de juniori Bulgaria – România, desfăşurată în august 1960, sportivii hunedoreni I. Karoly şi Ioan Ferencz

1548 Documentar întocmit de către DSJH.
1549 Viorel Jianu, *op. cit.*, p. 28.
1550 Ioachim Lazăr, Carmen Stârcescu Enăchiță, *op. cit.*, p. 267.
1551 Nicolae Postolache, *op. cit.*, p. 122.
1552 *Ibidem*, p. 112.
1553 Documentar întocmit de către DSJH.
1554 Nicolae Postolache, *op. cit.*, p. 143.
1555 Documentar întocmit de către DSJH.
1556 Duca Mihael Adrian, *op. cit.*, p. 15.
1557 *Ibidem*, p. 16.
1558 *Ibidem*.
1559 *Ibidem*, p. 45.
1560 Documentar întocmit de către DSJH.
1561 *Ibidem*.

obțin locurile I la aruncarea ciocanului şi respectiv la 400 m[1562]. Cei doi sportivi activau în cadrul clubului Metalul Hunedoara.

Foto 594 – Marieta Ilcu, campioană mondială la săritura în lungime

Box. Primele întreceri ale sportului cu mănuşi au loc în oraşul Orăştie, în anul 1914, când sportivi de la mai multe cluburi din Transilvania participă la concursul de gimnastică, scrimă, trântă şi box[1563]. În februarie 1925 ia ființă la Bucureşti, Cercul boxerilor profesionişti cunoscut sub numele de „Întărirea neamului"[1564]. În Hunedoara, în două construcții metalice, prin anul 1950-51 se desfăşurau antrenamente de box şi lupte. Locul era cunoscut sub numele de „barca lui Ghenea" după numele administratorului bazei sportive[1565]. Primul antrenor de box mai cunoscut a fost Petre Fiat care în anul 1949 a înființat secția de box de la Metalul CSH[1566]. Hunedoara a găzduit două manifestări sportive mai importante: Campionatele Regionale din anul 1954, desfăşurate la „Grădina de vară" şi în 1958 faza regională a Campionatului de calificare. În anul 1959, în urma unei gale de box desfăşurate la Clubul Siderurgistul în prezența a peste 2.000 de spectatori, ziaristul Mircea Neagu considera boxul drept sportul nr. 2 în Hunedoara după fotbal[1567]. Cel mai cunoscut boxer hunedorean din perioada acestor ani a fost tânărul Mihai Gheorgheoni, campion național la categoria grea (juniori), primul campion al boxului hunedorean[1568].

Secții de box ființau atât la Metalul. cât şi la Constructorul Hunedoara. În anul 1969 cele două secții se contopesc la A.S. Constructorul. În anul 1962 la Clubul Siderurgistul se desfăşoară gala de box dintre echipele Constructorul Hunedoara şi Steaua Bucureşti din cadrul campionatului național câştigat de hunedoreni cu scorul de 27-13[1569]. În anul 1964 lotul olimpic de box al României îşi efectuează cantonamentul la Hunedoara în vederea participării la Jocurile Olimpice de la Tokio. Un alt boxer hunedorean care se va remarca pe plan național a fost Nicolae Iordache, campion național în anii 1983 şi 1984 şi Dănuț Nicolae, vicecampion în anul 1984. Se înregistrează succese deosebite şi în întrecerile pe echipe. În 1985 echipa Metalul ocupă locul II la campionatele naționale de seniori, acelaşi loc fiind ocupat şi de echipa de juniori la campionatele naționale din anul 1989[1570].

1562 Duca Mihael Adrian, *op. cit.*, p. 33.
1563 Nicolae Postolache, *op. cit.*, p. 107-108.
1564 *Ibidem*, p. 143.
1565 Duca Mihael Adrian, *op. cit.*, p. 13.
1566 *Ibidem*, p. 18.
1567 *Ibidem*.
1568 *Ibidem*.
1569 *Ibidem*, p. 29.
1570 *Ibidem*, p. 43.

Dar cel mai cunoscut boxer hunedorean a fost Mihai Leu, care va deveni campion mondial atât la amatori, cât şi la profesionişti. El şi-a început activitatea sportivă în anul 1980 la Clubul A.S. Constructorul Hunedoara, iar în anul 1981 trece la Metalul Hunedoara, unde va fi antrenat de către Alexandru Pescaru. În anul 1983, la Tulcea, boxerul Mihai Leu cucereşte primul său titlu de campion național. În anul 1985 este transferat la echipa Dinamo Bucureşti. În anul 1987 devine campion mondial de tineret (Cuba). În urma Campionatelor Balcanice desfăşurate în anul 1988 în Grecia, Mihai Leu părăseşte România stabilindu-se în Germania, unde obține două titluri de campion. A susținut peste 200 de meciuri la amatori.

Foto 595 – Boxerul Mihai Leu, campion mondial la categoria semimijlocie, Hamburg, 1997

În anul 1994 trece la profesionism unde susține 20 de meciuri obținând tot atâtea victorii[1571]. Câştigă Campionatul Internațional de Box, în 1995, ocupând primele locuri în lume la box profesionist la categoria semimijlocie (66, 67 şi 68 kg)[1572]. La 22 februarie 1997 devine campion mondial în urma întâlnirii de la Hamburg. Din 1998 a devenit pilot la cursele de raliuri. A fost distins cu titlul de „Cetățean de Onoare" al Municipiului Hunedoara[1573].

Luptele au o veche tradiție în oraşul Hunedoara, unde au început să fie practicate în mod organizat de prin anii 1950-52, la Metalul CSH, Rezervele de Muncă şi Constructorul[1574]. La Campionatul național de lupte (echipe), desfăşurat în 1959 pe stadionul Corvinul, cu participarea echipelor din Hunedoara, Baia Mare, Arad şi Sf. Gheorghe, echipa Metalul CSH a obținut locul I[1575]. În anul 1961 luptătorul Ioan Prejban ocupa locul I la categoria 71 kg. Doi ani mai târziu Marin Cristea de la Constructorul Hunedoara (viitor antrenor la Steaua Bucureşti) devine campion național la categoria 57 kg[1576].

Handbalul este un alt sport de echipă care a adus numeroase succese județului Hunedoara. Echipele de handbal băieți, Constructorul şi Metalul Hunedoara vor reprezenta handbalul din oraşul de pe Cerna. Prin anul 1970 în cadrul echipei de handbal a Şcolii generale nr. 7 din Hunedoara se va remarca Vasile Stîngă care în anul 1973 va fi legitimat la echipa de juniori Constructorul, iar din 1976 la Metalul Hunedoara. În anul 1977 va fi transferat la Steaua Bucureşti.

Vasile Stîngă s-a născut la 21 ianuarie 1957 în municipiul Hunedoara, unde a urmat cursurile elementare şi liceale. A absolvit Institutul de Educație Fizică şi Sport Bucureşti devenind profesor de educație fizică. Ca jucător a devenit de mai multe ori golgheter al Campionatului național. La

[1571] Maria Razba, *op. cit.*, p. 286.
[1572] *Ibidem*.
[1573] *Ibidem*.
[1574] Duca Mihael Adrian, *op. cit.*, p. 17.
[1575] *Ibidem*.
[1576] *Ibidem*, p. 32.

Campionatele Mondiale din 1982 a cucerit titlul de campion-absolut[1577]. Vasile Stîngă are în palmares două titluri mondiale universitare, două medalii olimpice de bronz, un loc I la Super Cupa Campionilor Mondiali şi Olimpici (1983) şi un loc I la Cupa Campionilor Europeni. A fost considerat cel mai bun jucător de handbal din lume, fiind selecționat în echipa lumii (1985).

Foto 596 – Vasile Stîngă, campion mondial în anul 1982

Handbalul feminin de performanță s-a dezvoltat în oraşul Deva, prin cele două echipe „Remin" şi „Cetate". În anul 2002 Remin Deva a fost prima echipă de handbal din județul Hunedoara care a câştigat trofeul european „Cupa Challenge". Universitatea Remin Deva s-a desființat în 2005 după şase ani de la promovarea în primă ligă, contopindu-se cu cealaltă echipă deveană, Cetate[1578].

Patinaj, **schi şi bob**. **Asociația de patinaj din Simeria**. Colonia muncitorească Piski (Simeria) a fost printre primele în care sunt organizate întreceri sportive. Prima Asociație sportivă care se înființează aici este „Asociația de patinaj", ale cărei baze au fost puse în anul 1880. Înființarea ei se datorează muncitorilor ceferişti care au fost aduşi aici şi care practicaseră patinajul în cadrul societăților de patinaj existente la Cluj (1872) şi Arad (1874).

Amatorii acestui sport au înființat în iarna anului 1880 „Asociația de patinaj" al cărei preşedinte fondator a fost Pawles Eduard, care deținea şi funcția de şef al întreținerii liniilor[1579]. Asociația deținea un teren mlăştinos situat la nord de actualul depou de locomotive. În urma excavării pământului necesar terasamentului căii ferate aici s-a format un lac numit „Kotro" după numele maşinii de dragat folosită la lucrări. Un alt lac de mai mici dimensiuni, aflat în proprietatea Asociației, se afla în locul numit „Bălăcuta", situat la nord-est de Simeria. Pe cele două lacuri, în lunile de iarnă se practica patinajul şi erau organizate şi unele întreceri.

În anul 1885 se înființează Asociațiile de patinaj din oraşele Deva, Haţeg şi Orăştie[1580]. În februarie 1914 are loc primul concurs oficial organizat de „Clubul de schi din Sibiu" cu ocazia constituirii „Federației Ardelene de Schi"[1581]. În cursul anului 1917 se înființează primele unități militare de vânători de munte, care au avut un rol important în răspândirea practicării schiului în țara noastră[1582].

1577 Maria Razba, *op. cit.*, p. 475.
1578 http://www.servuspress.ro/servus/2012/05/a-trecut-un-deceniu-de-la-o-mare-performanta/ (accesat la data de 30.10.2012).
1579 Suciu Iulia, Todor Ioan, Visirin Nicolae, *op. cit.*, p. 27.
1580 Nicolae Postolache, *op. cit.*, p. 50.
1581 *Ibidem*, p. 106.
1582 *Ibidem*, p. 113.

În perioada interbelică sunt puține mențiuni despre întrecerile de patinaj. Clubul Sportiv Venus din Gurasada, înființat în anul 1922, cuprindea şi secția „sporturi de iarnă" în cadrul căreia se desfăşurau şi întreceri de patinaj, pe lângă schi şi săniuțe. Întrecerile de schi, patinaj şi săniuțe depindeau de condițiile atmosferice (zăpadă, temperatură etc.). Locul de desfăşurare a întrecerilor de schi erau masivele Parâng şi Retezat. Se organizau campionate regionale ale şcolilor medii, Spartachiada de iarnă a satelor etc. Concursurile cuprindeau probe de fond, coborâre şi slalom special, cum a fost cel din martie 1954[1583]. Sportivii deceniului 1950-60 din oraşul Hunedoara făceau parte din clubul Metalul CSH şi erau pregătiți de instructorul Puy Tiberiu[1584]. În anul 1976 se dă în folosință patinoarul artificial din cadrul Complexului Sportiv Corvinul, iar în 1985 se inaugurează instalația de teleschi din Munții Parâng[1585].

Rugbi. Acest sport a cunoscut o dezvoltare în cadrul clubului Ştiința din Petroşani a cărui baze au fost puse în anul 1948. Din rândul acestei echipe s-au ridicat câțiva jucători de mare valoare care au îmbrăcat tricoul echipei naționale a României. Amintim numele rugbiştilor Mircea Ortelecan şi Enache Stoica, componenți ai echipei României câştigătoare a Cupei FIRA din anii 1975 şi 1977[1586].

Jocul de popice. Înainte de 1918 s-au mai practicat şi întrecerile de popice. La Simeria, începuturile acestui sport sunt de prin anul 1909[1587] când a fost înființată şi Asociația din ramura respectivă. Primele manifestări distractiv-sportive sunt legate de sportul cu popice. În anul 1928, unul dintre comercianții din Crişcior cerea primăriei eliberarea unei autorizații „pentru edificarea unei popicării în curtea mea, drept completare necesităților localului meu restaurant"[1588].

Din anul 1961 datează prima mențiune despre practicarea jocului de popice la Hunedoara. În anul 1968 în cadrul campionatului județean, desfăşurat la Deva, echipa IGO Hunedoara obținea locul III, după echipele Minerul Vulcan şi Voința Deva[1589]. Dezvoltarea acestui sport în oraşul de pe Cerna va cunoaşte consacrarea în deceniul următor după construirea arenei de popice de la Clubul Siderurgistul în 1970[1590]. În anul 1995 este dată în folosință noua arenă de popice de la Clubul Siderurgistul, cu şase piste, complet computerizată.

În anul 1995 Hunedoara găzduieşte Campionatul mondial de juniori, iar în 1997 aici este organizată Cupa Europei la seniori. Din 1996 echipa de popice **Metalul Hunedoara** evoluează în Divizia Națională. Cele mai bune rezultate sunt obținute în anul 1999 când echipele de juniori şi seniori ale clubului Metalul Hunedoara devin campioane naționale la popice[1591].

Rezultate deosebite au obținut sportivii de la **Clubul Sportiv Inter Petrila** din Valea Jiului. Echipa de popice a acestui club a obținut locul I la Cupa Europei, desfăşurată în Ungaria în 2007. Componentul aceleiaşi echipe, Ioan Hordilă a participat la Campionatul Mondial de popice desfăşurat în Germania în anul 2007[1592].

Tenisul de câmp reprezintă unul dintre primele sporturi practicate în județul Hunedoara. Un teren de tenis era amenajat în curtea Şcolii primare din Simeria încă din anul 1915[1593]. În anul 1925 s-a amenajat în incinta stadionului de fotbal un teren pentru practicarea tenisului de câmp. Începând din anul 1926 la Simeria s-a format o valoroasă echipă de tenis de câmp formată din Maria Tănase, Berta Pribil şi Maria Ferber, care a câştigat locul I pe țară la un concurs organizat la Sibiu în anul 1927[1594]. La 3 iunie 1928 s-a inaugurat noul teren de tenis şi cu această ocazie s-a sfințit şi drapelul echipei având culorile mov-alb. Tenis Club Simeria a organizat între 3 şi 5 august 1928 un turneu de tenis la care au participat jucători din Arad, Lugoj, Sibiu, Petroşani, Deva, Orăştie şi Hunedoara[1595]. Cu prilejul turneului din cadrul „Ceferiadei", desfăşurat la Bucureşti, Maria Tănase se clasează pe locul I la simplu femei, devenind

---

1583 Duca Mihael Adrian, *op. cit.*, p. 16.
1584 *Ibidem*.
1585 Documentar întocmit de către DSJH.
1586 *Ibidem*.
1587 *Ibidem*, p. 270.
1588 SJHAN, Fond *Primăria comunei Crişcior*, dosar 2/1932, f. 4.
1589 Duca Mihael Adrian, *op. cit.*, p. 30.
1590 *Ibidem*.
1591 *Ibidem*, p. 50.
1592 Documentar întocmit de către DSJH.
1593 Suciu Iulia, Todor Ioan, Visirin Nicolae, *op. cit.*, p. 81.
1594 *Ibidem*.
1595 *Ibidem*, p. 88.

campioană. Tenisul de câmp s-a practicat şi în alte localități ale județului Hunedoara, între care amintim oraşele Deva, Orăştie şi Hunedoara.

Tir cu arcul. Acest sport a luat o mai mare dezvoltare în cadrul Clubului Sportiv Minerul Aninoasa. Sub conducerea antrenorilor Vasile Tămaş şi Habian Viorel s-au impus câțiva sportivi de valoare între care amintim pe Marcu Răzvan, care a ocupat locul I la Cupa Europei desfăşurată în Cehia în anul 2006 şi locul IV la Campionatul Mondial desfăşurat în Polonia în 2009[1596].

Monografia județului Hunedoara publicată în anul 1980 amintea existența a patru cluburi sportive care asigurau „desfăşurarea şi dezvoltarea sportului de performanță în secțiile de alpinism, atletism, handbal, fotbal, rugbi, şah, tenis, volei, modelism şi popice”[1597]. Alături de cele patru cluburi mai funcționau 341 asociații sportive, constituite în cadrul întreprinderilor, instituțiilor, satelor şi şcolilor de pe teritoriul județului „având secții de performanță la atletism, alpinism, automobilism, box, popice, schi, şah, tenis de câmp şi de masă”[1598].

Echipele erau sprijinite de întreprinderile din județ, acestea contribuind şi la construcția de stadioane, săli de sport şi alte dotări. Dezvoltarea bazelor sportive va duce la formarea unor sportivi de mare valoare care vor duce faima sportului hunedorean peste hotarele României. Între bazele sportive construite în perioada 1948-1989 menționăm următoarele stadioane de fotbal şi săli de sport[1599]:

Stadioane şi terenuri de fotbal

- Stadionul Municipal Cetate Deva, inaugurat în 1948;
- Stadionul de fotbal din Hațeg, inaugurat în anul 1950;
- Stadionul Dacia din Orăştie, având tribune cu 400 locuri (1953);
- Stadionul Dinamo din Orăştie (1954);
- Stadionul Corvinul din Hunedoara (1960);
- Complexul Sportiv „Constructorul” Hunedoara, cu teren de fotbal, tenis de câmp (1960);
- Se dă în folosință sala de sport „Constructorul” Hunedoara (1963);
- Stadionul Aurul Brad (1968);
- Stadionul de fotbal Mecanica din Orăştie, cu tribune având 600 locuri (1974);
- Stadionul Minerul Vulcan, inaugurat în anul 1974;
- Stadionul Jiul Petroşani, inaugurat în anul 1982;
- Stadionul Metalul Crişcior, inaugurat în anul 1987;
- Stadionul de Fotbal Petrila (1999);
- Stadionul de Fotbal Lonea (1999);
- Primul teren de handbal cu nocturnă – Petroşani (1975).

Săli de sport

- Sala Sporturilor din Deva (1976);
- Sala Olimpică de Gimnastică din Deva (1978).

În aceeaşi perioadă s-au mai construit şi dat în folosință o serie de săli de sport de pe lângă următoarele şcoli:

- Sala de sport a Şcolii Generale nr. 3 din Hunedoara (1960);
- Sala de sport a Clubului Sportiv Şcolar Deva (1966);
- Sala Olimpică de Gimnastică din Deva (1977);
- Sala de sport a Liceului „Aurel Vlaicu” din Orăştie (1981);
- Sala de sport a Liceului Agricol Geoagiu (2003);
- Sala de sport de la Şcoala Generală „D. Stâncă” Orăştie (2004);
- Sala de sport de la Şcoala Generală nr. 2 Lupeni (2004);
- Sala de sport de la Liceul Industrial Petrila (2005);
- Sala de sport de la Liceul Teoretic Lupeni (2006).

1596 *Ibidem*.
1597 *Judeţele patriei, Hunedoara*, p. 244.
1598 *Ibidem*.
1599 Documentar întocmit de către DSJH.

Au mai fost construite săli de sport la Hunedoara (Colegiul Național „Matei Corvin”, Colegiul Național de Informatică „Traian Lalescu”, Colegiul Teoretic „Iancu de Hunedoara”), Petroşani (Clubul Sportiv Şcolar, Clubul Sportiv Universitar), Uricani (Şcoala Generală Nr. 2) şi alte localități.

Într-o serie de comune din județ s-au construit terenuri pentru fotbal, între care amintim:

- Comuna Bucureşci, teren de fotbal omologat, inaugurat în 1948;
- Ribița, teren de fotbal împrejmuit, amenajat în 1960;
- Sântandrei, teren de fotbal împrejmuit, amenajat în anul 1980;
- Geoagiu, teren de fotbal inaugurat în anul 1987;
- Bretea Română, stadion de fotbal, inaugurat în 1999;
- Vața de Jos, teren de fotbal omologat, inaugurat în anul 2003;
- Baia de Criş, teren de fotbal inaugurat în anul 2004;
- Buceş, teren de fotbal, fără tribună, inaugurat în anul 2005.
- Băcia, teren de fotbal, cu tribună (300 locuri), vestiare, cabină pentru arbitri, inaugurat în 2005.

Terenuri de fotbal, fără a se preciza data inaugurării lor, mai există în localitățile Brănişca, General Berthleot, Ghelari, Pui, Simeria Veche, Teliucul Inferior şi Uroi[1600].

Cele mai importante cluburi sportive care au dominat sportul hunedorean impunându-se şi pe plan național, până la Revoluția din anul 1989 au fost:

Clubul Sportiv Jiul Petroșani care s-a impus prin secțiile de fotbal, tenis de câmp şi modelism. La tenis de câmp echipa clubului a ocupat locul II în campionatul Diviziei A, ediția 1978. În cadrul secției de modelism s-a impus numele multiplilor campioni naționali, maeştrii sportului, Leontin Ciortan şi Frederic Csaszar[1601].

Clubul Sportiv Metalul Hunedoara, cu secțiile de atletism, box, handbal, volei, popice, şah, alpinism, lupte, remarcându-se o serie de sportivi ca Ştefan Beregsaszy, D. Grofesstein, Aurelia Manea Sârbu (atletism), Mihai Ghiorghioni şi Mihai Leu (box), Marin Cristea (lupte), Ioan Micoroiu (popice), Vasile Stângă (handbal)[1602].

Asociația Sportivă Ştiința Petroşani, înființată în 1948, ca un club studențesc, a dispus de secții care au activat în Divizia A la volei, handbal şi rugbi. Echipa divizionară de rugbi a dat echipei reprezentative o serie de sportivi, între care amintim pe C. Dinu, Mircea Ortelecan, Stoica Enciu şi C. Tudose[1603].

Asociația Sportivă Minerul Lupeni s-a impus mai ales prin echipa de fotbal. Echipa a activat în cadrul Diviziei A din campionatul 1959-1960 până în campionatul 1962-1963. Între fotbaliştii care au activat la echipa Minerul Lupeni s-au impus Ştefan Onisie şi Carol Creiniceanu[1604].

Asociația Sportivă Constructorul Hunedoara cu secții divizionare A la tenis de masă şi lupte şi divizionare B la handbal, box, canotaj, tenis de câmp. Dintre sportivii acestui club s-a impus numele lui Dumitru Hărădău, component al lotului național de tenis de câmp[1605].

Una dintre cele mai renumite şcoli sportive din județul Hunedoara este **Şcoala Sportivă Deva** (Fosta Şcoală Generală nr. 7) cu secții de gimnastică şi atletism, înființată în anul 1978[1606]. Secția de gimnastică s-a înființat drept centru de pregătire olimpică şi a beneficiat de antrenorii emeriți Marta şi Bela Karolyi.

Conform documentarului întocmit de DSJH, în anul 2009, funcționau în județul Hunedoara, următoarele cluburi reprezentative:

- **Clubul Sportiv Municipal Cetate Deva**, cu secția de handbal (înființat în 2002);
- **Sport Club Municipal** (2006) cu secții de atletism, tenis şi judo;

1600 *Judeţele patriei,* p. 244.
1601 *Ibidem*, p. 248.
1602 *Ibidem*.
1603 *Ibidem*.
1604 *Ibidem*.
1605 *Ibidem*, p. 249.
1606 Documentar întocmit de către DSJH.

- **Colegiul Național Sportiv „Cetate" Deva** (1978) cu secții de gimnastică aerobică şi artistică. Cele mai bune rezultate le-au obținut: Ecaterina Szabo, Daniela Silivaş, Lavinia Agache, Lavinia Miloşovici, Oana Ban, campioane olimpice, mondiale şi europene[1607];
- **Clubul Sportiv Siderurgica Hunedoara** (1965), cu secții de atletism, popice şi box. Cele mai bune rezultate le-au obținut atletele Marieta Ilcu, campioană mondială la săritura în lungime, şi Maria Cioncan, locul III la Jocurile Olimpice de la Atena (2004), în proba de 1.500 m[1608];
- **Clubul Sportiv Şcolar Petroşani** (1954) cu secții de gimnastică, lupte libere, schi, sanie şi handbal. Cel mai bun rezultat sportiv l-a obținut juniorul Cosmin Chetroiu, locul V la Campionatul Mondial de sanie desfăşurat în Germania în anul 2006;
- **Clubul Sportiv Inter Petrila** (1921) cu secții de popice şi tenis de masă. Echipa de popice a ocupat locul I în Cupa Europei, desfăşurată în Ungaria (2007);
- **Clubul Sportiv Minerul Aninoasa** (1958) cu secții de fotbal şi tir cu arcul. Cel mai răsunător rezultat a fost locul I ocupat de Răzvan Marcu la tir cu arcul în cadrul Cupei Europei desfăşurată în Cehia (2006). Acelaşi sportiv a obținut locul IV la Campionatul Mondial, desfăşurat în Polonia, în 2009;
- **Clubul Sportiv Minerul Lupeni** (1921) continuă vechiul club înființat imediat după Unirea din 1918;
- **Clubul Sportiv Comexim Lupeni** (2005). Cel mai bun rezultat l-a realizat Daria Vişănescu, care a obținut titlul de campioană Mondială Şcolară, la campionatul desfăşurat în Serbia, Muntenegru (2006).

La 31 decembrie 2009, potențialul organizatoric şi de performanță al activității sportive din județul Hunedoara prezenta 182 structuri sportive înregistrate în Registrul sportiv, din care:

- 11 de drept public;
- 90 de drept privat;
- 2 societăți pe acțiuni;
- 10 asociații județene;
- 69 de asociații sportive fără personalitate juridică;
- 178 de secții afiliate federațiilor naționale de specialitate;
- 564 de secții pe ramuri de sport sunt înregistrate la cele 101 cluburi şi asociații sportive de drept public şi privat;
- 6.499 de sportivi legitimați (seniori, juniori şi copii);
- 155 de antrenori activi, 129 instructori, 213 arbitri.

Sporturile practicate în județul Hunedoara în 2009 erau următoarele: aeronautica, aikido, alpinism şi escaladă, arte marțiale, arte marțiale de contact, atletism, automobilism, badminton, baschet, biliard (pool, carambol), bob-sanie, box, bridge, canotaj, ciclism, culturism, dans sportiv, ecvestra, fotbal, fotbal tenis, gimnastică, golf, haltere, handbal, judo, kaiac canoe, karate kyokushin, IKO 2, karate modern, karate tradițional, karate Wkc, karting, kempo, lupte, modelism, motociclism, natație şi pentatlon modern, oină, orientare, patinaj, pescuit sportiv, popice-bowling, radioamatorism, sport pentru toți, şah, sport pentru persoane cu handicap, table-backgamon, taekwondo Itf., taekwondo Wtf, tenis, tenis de masă, tir cu arcul, tir sportiv, volei[1609].

În anul 2009 s-au obținut 369 medalii, dintre care 99 de aur, 130 de argint şi 140 de bronz la Campionatele Naționale, cumulând 1.293,75 puncte, clasându-se pe locul 13 în clasamentul pe județe[1610].

Performanțele înregistrate de sportivii hunedoreni pe plan internațional, înregistrate în anul 2009, s-au materializat în obținerea a 79 de medalii, din care 30 de aur, 18 de argint, 31 de bronz, cumulând 1.084,18 puncte, situându-se pe locul al nouălea între județele României.

1607 *Ibidem*.
1608 *Ibidem*.
1609 *Ibidem*.
1610 *Ibidem*.

ITINERARII TURISTICE HUNEDORENE

Din punct de vedere turistic, Hunedoara este un judeţ deosebit de important, care se mândreşte, în primul rând, cu nenumărate vestigii istorice, unele de o valoare universală excepțională, făcând parte din patrimoniul cultural, istoric şi natural al planetei.

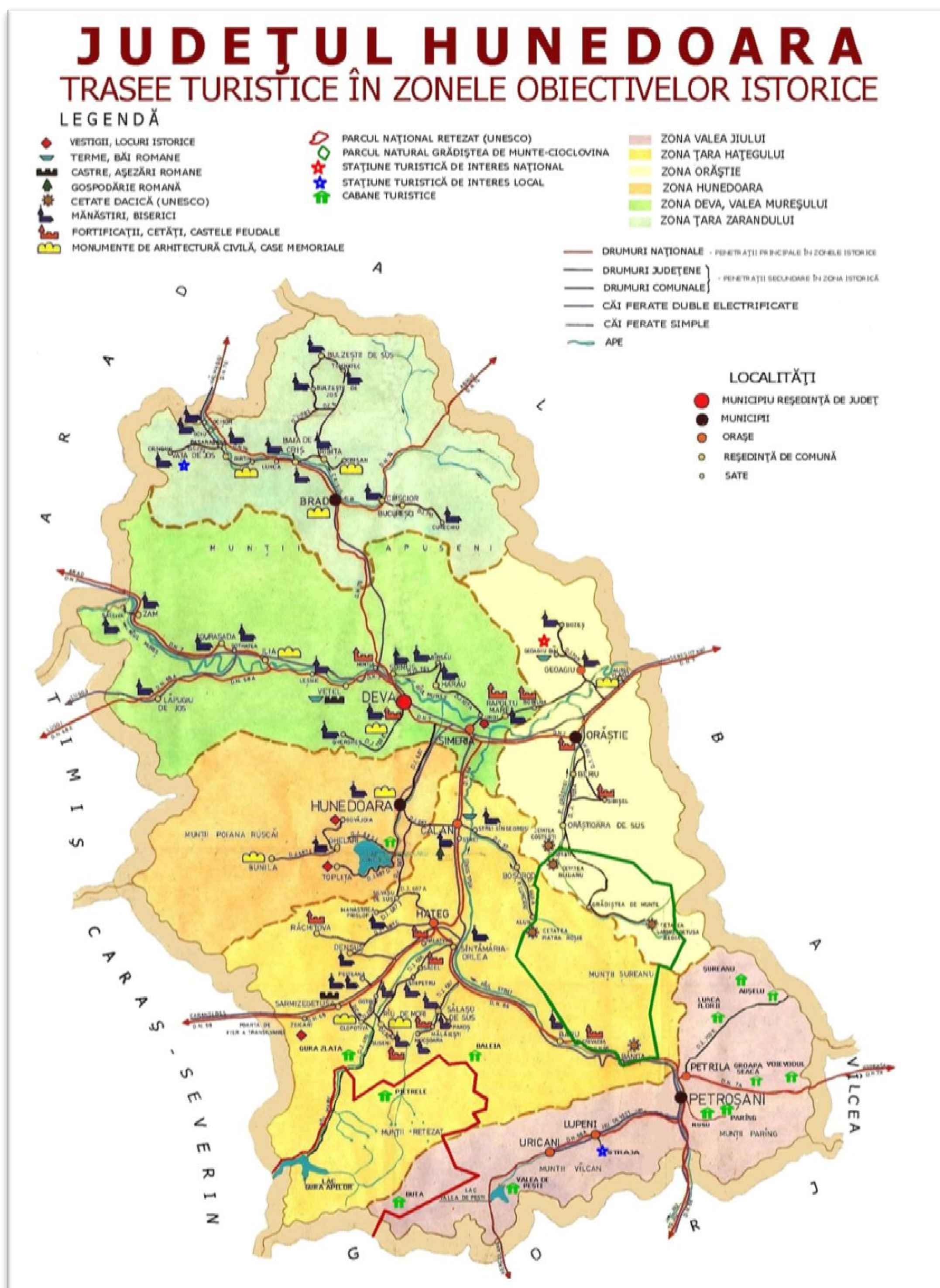

Fig. 57 – Judeţul Hunedoara, harta turistică

Frumusețile naturale cu totul remarcabile, de la munții înalți de peste 2.500 m, la câmpiile domoale şi colinele pline de pitoresc, oferă prilejul practicării turismului, a drumețiilor în toate anotimpurile. Nu trebuie uitată nici extraordinara bogăție etno-folclorică a aşezărilor hunedorene, a tradițiilor păstrate încă nealterate de valurile modernizării. Moştenirea culturală şi istorică a județului Hunedoara este un factor care justifică interesul turiştilor români şi străini, în special al celor din țările vecine, a căror istorie s-a interferat de-a lungul secolelor cu istoria românilor.

Frumusețea acestui județ a fost remarcată în scrieri care s-au păstrat peste ani. Marele nostru istoric Nicolae Iorga mărturisea faptul că în ținutul Hunedoarei, „... duhul străbunilor celor mai vechi stăpâneşte singur, în marea linişte a munților, ce pare că nu cunoaşte desfăşurarea acelor nimicuri de închipuire omenească ce sunt veacurile”[1611]. Aproape că nu există loc în județul Hunedoara care să nu merite să fie vizitat, fie că este o culme muntoasă, un lac limpede, o pădure întinsă şi deasă, o biserică străveche, o casă memorială, un muzeu, castel sau stațiune balneară. Se pot considera drept „puncte forte” ale turismului hunedorean: zonele montane, ideale pentru turism în toate cele patru anotimpuri; ariile protejate cu suprafețe extinse (rezervații naturale, parcuri naționale şi naturale); un extraordinar tezaur de moştenire culturală şi istorică şi nu în ultimul rând, o populație ospitalieră, deținătoare a unor tradiții originale.

Principalele atracții turistice ale județului Hunedoara sunt:

- cetățile dacice de la Sarmizegetusa Regia, Costeşti, Blidaru, Piatra Roşie şi Bănița;
- ruinele coloniei romane de la Sarmizegetusa Ulpia Traiana;
- cetățile medievale (Cetatea Deva, Castelul Hunedoara, Cetatea Colț);
- fortărețele medievale (Răchitova, Mălăieşti, Crivadia);
- bisericile şi mânăstirile vechi (Densuş, Strei, Prislop, Suseni etc.);
- rezervațiile naturale şi parcurile naționale (Parcul Național Retezat, Parcul Natural Grădiştea Muncelului-Cioclovina, Geoparcul Dinozaurilor Țara Hațegului, Arboretumul/Parcul Dendrologic Simeria);
- zonele alpine, cu lacurile glaciare şi peşterile existente;
- zonele etnofolclorice în care tradițiile şi obiceiurile străvechi încă se păstrează (Țara Zarandului, Ținutul Pădurenilor, Țara Hațegului, Ținutul Momârlanilor);
- stațiunile balneare (Geoagiu Băi, Călan Băi-Aquae);
- stațiuni pentru practicarea sporturilor de iarnă (Parâng, Straja, Râuşor).

ZONELE DE INTERES TURISTIC

Din punct de vedere turistic, județul Hunedoara poate fi împărțit în şase mari zone:

- Deva şi Valea Mureşului;
- Brad şi Țara Zarandului;
- Orăştie şi Munții Orăştiei;
- Hunedoara, Valea Cernei şi Ținutul Pădurenilor;
- Țara Hațegului şi Valea Streiului;
- Valea Jiului.

DEVA ŞI VALEA MUREŞULUI

Zona este situată între Munții Apuseni şi Munții Poiana Ruscă, pe malul stâng al râului Mureş. Cea mai importantă localitate este municipiul Deva.

Căile de acces. Principala arteră este DN 7 (E 15), care face legătura între frontiera vestică a României şi Bucureşti. Oraşul Deva este străbătut de DN 66 şi DN 76 (E 79), care leagă Craiova de Oradea şi de punctul de frontieră Borş, prin Petroşani şi Brad. Accesul cu maşina este destul de uşor, dar şi cu trenul, existând un nod feroviar important la 10 km de Deva, la Simeria. Accesul se mai poate face şi cu aeronave uşoare (de maximum 6 persoane), pe aerodromul cu pistă de iarbă de la Săuleşti. Cele mai apropiate aeroporturi internaționale se află însă la aproximativ 110-160 km, la Timişoara, Cluj-Napoca şi Sibiu.

[1611] Nicolae Iorga, *Pagini alese*, vol. I, articolul „De la Haţeg la Grădişte şi la Cetatea lui Decebal”, Bucureşti, 1965, p. 194.

Principalele obiective turistice

Cetatea Devei. Din orice parte ne apropiem de municipiul Deva, suntem întâmpinați de impunătorul Deal al Cetății, „podoaba orașului", cum o numea istoricul Octavian Floca. Aflat în partea vestică a localității, ca ultimă ramificație a Munților Poiana Ruscă, Dealul Cetății (371 m de la nivelul mării şi 184 m deasupra oraşului), de formă tronconică, este un deal de origine vulcanică, alcătuit din andezite. Dealul Cetății este rezervație naturală datorită celor peste 1.000 de specii rare ale florei şi existenței viperei cu corn (*Vipera ammodytes*).

La ruinele Cetății Deva se poate ajunge pornind din parcul oraşului, urcând pe cele 113 trepte, la capătul cărora se desprind două alei: aleea din stânga, în pantă domoală, urcă prin partea de vest a dealului, până la intrarea în cetate; aleea din dreapta, mai pitorească şi plină de neprevăzut, trece prin tunelul săpat în stâncă şi înaintează în serpentine, până la prima poartă a incintei. O altă variantă de acces este cu telecabina, singurul ascensor înclinat din România şi primul din Europa din punctul de vedere al lungimii traseului (278 m) şi al diferenței de nivel (158 m). Odată aflat în vârful Cetății, turistului i se deschide o minunată panoramă asupra Văii Mureşului, atât înspre Arad, cât şi spre Orăştie, iar spre sud înspre crestele masivelor Parâng şi Retezat, care în zilele senine se pot vedea foarte clar. Se mai păstrează aici şi celula în care a fost încarcerat şi a murit primul episcop unitarian, Ferenc Dávid (1510-1579).

Foto 597 – Vedere spre Cetatea Devei

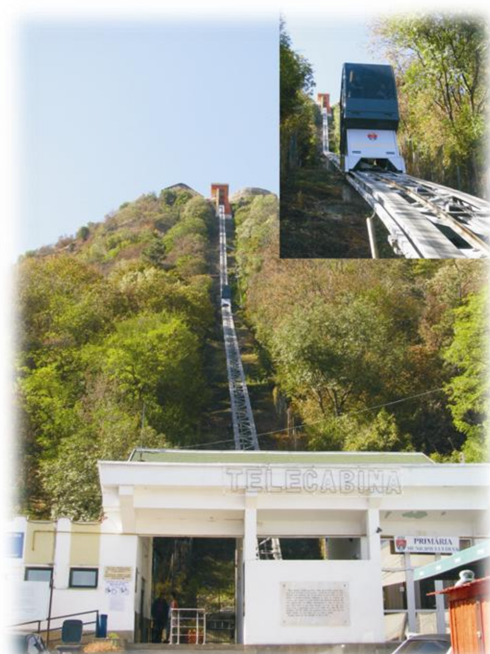

Foto 598 – Staţia telecabinei de la Cetatea Devei

Castelul Magna Curia. Situat la poalele Cetății, lângă parcul orașului, castelul Magna Curia este cea mai veche clădire monument istoric ce se păstrează în Deva şi totodată cel mai frumos şi mai valoros edificiu al oraşului.

În anul 1582, căpitanul garnizoanei Cetății Deva, Francisc Geszty, construieşte pe locul actualului monument o casă. Aceasta va fi folosită ulterior ca reşedință de către principii Sigismund Bathory, Ştefan Bocskay, Gabriel Bathory, Gabriel Bethlen şi de generalul Basta.

În 1621, Gabriel Bethlen dispune transformarea radicală a construcției inițiale, rezultând palatul *Magna Curia*. Conceput inițial în stil renascentist (sub Gabriel Bethlen), edificiul ajunge la o formă definitivă la începutul secolului XVIII, când i se aduc ultimele modificări. Este demn de remarcat balconul de deasupra intrării principale, precum şi scara monumentală de pe aripa de răsărit a castelului. Aceste elemente arhitecturale îi conferă castelului înfățişarea barocă păstrată până astăzi. În fața castelului, care adăposteşte azi Muzeul Civilizației Dacice şi Romane, se află o statuie ce reprezintă o

lebădă cu gâtul străpuns de o săgeată, blazonul familiei Daniel (Sofia Daniel a fost soția lui Ioan Haller, guvernatorul Transilvaniei în perioada 1734-1755). Tot aici se află busturile lui Horia, Cloşca şi Crişan, creația sculptorului Ioan Vlasiu.

Foto 599 – Castelul Magna Curia, astăzi adăposteşte Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane

Centrul vechi al oraşului. De-a lungul străzii pietonale a oraşului şi pe străzile adiacente, încă mai rezistă clădiri caracteristice altor epoci, în special cu elemente decorative în stil *Sezession*. Cele mai importante clădiri sunt: Palatul Administrativ, Tribunalul, Parchetul Județean, Colegiul Național „Decebal”, Teatrul de Artă, fostul sediu al Băncii Naționale, Primăria, Biserica Reformată, Restaurantul „Bachus” (fosta cazarmă militară şi fostul sediu al Casinei Române), Liceul Pedagogic „Sabin Drăgoi” (cu clădirea Parva Curia), Şcoala Generală „Regina Maria” şi fostul Hotel „Orient”.

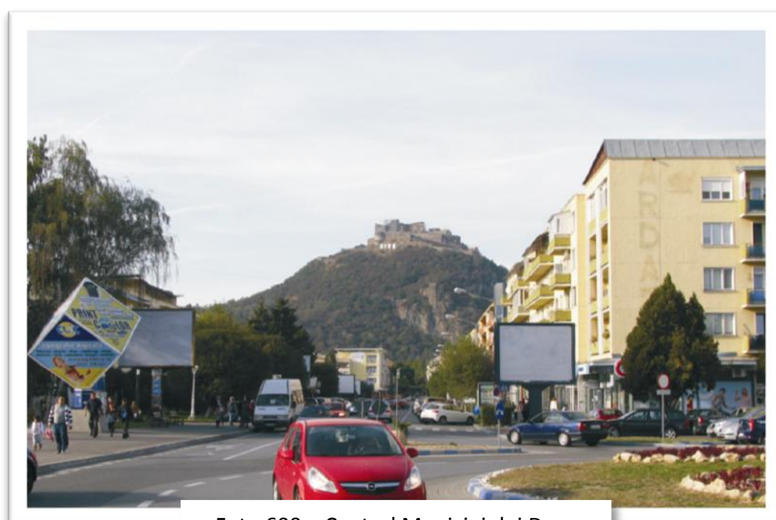

Foto 600 – Centrul Municipiului Deva

Palatul Administrativ este o clădire inaugurată în anul 1890, construită în stilul specific edificiilor administrative din Imperiul Austro-Ungar (se aseamănă foarte mult cu Primăria din Arad). Intrarea se face printr-un portic impresionant, acoperit cu un balcon larg. Pe ziduri se află medalioane ce reprezintă blazonul familiei Corvineştilor: un corb cu inel în cioc, pe fond azuriu. Acelaşi blazon decorează şi impozanta sală de şedințe de la etajul I. În fața intrării Palatului se află o elegantă fântână arteziană, atracția acesteia fiind broscuțele de bronz aşezate în cerc, prin a căror gură țâşneşte apa. De-a lungul timpului, clădirea a fost sediul unor instituții ale administrației locale. Astăzi este sediul Consiliului Județean Hunedoara. Monumentala scară ce duce la etaj este flancată de o excepțională lucrare parietală a artistului plastic Doina Ionescu, lucrare intitulată „Însemne", dezvelită în anul 2010.

Statuia lui Decebal din Parcul oraşului este opera sculptorului Radu Moga-Mânzat (1906-1950), ce a fost dezvelită în anul 1936. Pe soclul statuii, care îl reprezintă pe Decebal sprijinit de un scut, se pot citi versurile lui George Coşbuc din poezia *Graiul neamului*:

Dar nestrămutați strămoşii	*Dar din țara lor nu-i scoase*
Tot cu arma-n mâni au stat:	*Nici potop şi nici furtună.*
Au văzut şi munți de oase,	*Graiul lor de voie bună*
Şi de sânge râuri roşii	*Nu l-au dat!*

Tot în Parcul de la poalele Cetății se găseşte şi *statuia poetului Mihai Eminescu*, opera sculptorului Tudor Panait (1970), aici fiind locul în care în fiecare zi de 15 ianuarie se organizează evenimente de comemorare a marelui nostru poet național. La intrarea în parc se găseşte *Casa dr. Petru Groza*, opera arhitectului Horia Creangă, realizată în stil cubist, specific perioadei interbelice, o clădire unică în felul ei, cu o placă comemorativă. De asemenea, în centrul vechi, în fața Primăriei, se află *statuia împăratului Traian*, creația tânărului sculptor devean Ioan Medruț, operă dezvelită în anul 1999.

În fața Centrului Cultural „Drăgan Muntean" din Piața Victoriei, domină *statuia ecvestră a regelui dac Decebal*, opera sculptorului Ion Jalea, dezvelită în anul 1978 şi o fântână arteziană muzicală, contruită în anul 2012.

Foto 601 – Statuia lui Decebal din Parcul Cetăţii

Foto 602 – Statuia ecvestră a lui Decebal din Piaţa Victoriei

Foto 603 – Statuia împăratului Traian din Piaţa Unirii

Foto 604 – Fântâna arteziană muzicală din Piaţa Victoriei

Deva a devenit cunoscută în ultimele decenii drept oraşul gimnasticii româneşti, locul de unde au pornit spre glorie numeroase gimnaste care au cucerit olimpiade şi concursuri internaţionale. A fost, deci, firesc să existe monumente care să imortalizeze acest lucru: ansamblul statuar „Gimnaste” (autor Ioan Medruţ) şi flacăra olimpică, amplasate la intersecţia Bd. Decebal cu Bd. 1 Decembrie 1918 şi busturile în bronz ale gimnastelor medaliate şi ale antrenorilor (autor Ioan Şeu), amplasate la poalele Cetăţii, lângă Centrul Olimpic de Gimnastică.

Foto 605 – Ansamblul statuar „Gimnaste” amplasat în Piaţa Arras

Foto 606 – Busturile antrenorilor şi gimnastelor olimpice

Parcul dendrologic (Arboretumul[1612]*) Simeria* – obiectiv turistic şi educativ de interes național. În partea nordică a oraşului Simeria, în străvechea aşezare Biscaria (astăzi devenită o stradă), în lunca şi pe terasa superioară a râului Mureş se află actuala rezervație dendrologică şi peisagistică – Arboretumul Simeria. Rezervația este căutată şi vizitată cu interes, în egală măsură de oameni de ştiință, de grupe de studenți, elevi şi copii şi, nu în ultimul rând, de cei ce doresc să facă o plimbare reconfortantă într-o pădure din alte vremuri.

Foto 607, 608 – La intrarea în Arboretum

Parcul dendrologic, denumit de specialiştii din domeniu arboretum, pentru că reprezintă o colecție organizată ştiințific, cu peste 2.130 de specii de arbori şi arbuşti, originari din patru continente, împlineşte în anul 2013 venerabila vârstă de două secole şi jumătate, de la prima lui atestare documentară (1763).

La început, aici a fost o pădure naturală de luncă (un zăvoi, „dar al Mureşului” care-l înconjoară), dar ulterior, prin amenajări arhitecturale şi plantări periodice de arbori şi arbuşti exotici, proveniți din cele mai îndepărtate colțuri ale lumii, cele patru familii nobiliare ce l-au deținut succesiv (Gyulay Ferenc, Kuun Géza, Fáy Béla şi Ocskay István) au transformat-o într-o pădure-parc în jurul reşedinței lor şi, în final, într-un parc peisager (englezesc). Mulțimea speciilor de arbori şi arbuşti aclimatizați aici îi conferea parcului şi rolul de colecție ştiințifică şi laborator natural pentru cercetări privind introducerea de arbori şi arbuşti exotici, cu valori ornamentale şi/sau forestiere deosebite, capabili să viețuiască în condițiile climatice locale.

1612 Tratatele de horticultură definesc arboretumurile ca „plantaţii arboricole în care se aclimatizează specii provenite din diverse zone fitogeografice ale globului, dar se păstrează şi unele specii indigene”.

Foto 609, 610 – Iarna şi toamna în Parcul din Simeria

În cele 50 de parcele ce însumează o suprafață de 67 ha, Parcul din Simeria oferă vizitatorilor o succesiune nemaiîntâlnită de peisaje-unicat ce apar la tot pasul, cu arbori exotici rari, cu o serie de izvoare din versantul terasei, colectate în lacuri şi apoi de Mureş, prin intermediul Canalului Strei, cu arbori giganți, alături de arbuşti scunzi, dar decorativi, cu poieni insulare, toate acestea într-un cadru natural de pădure-parc.

Foto 611 – Primăvara pe aleile Parcului

Foto 612 – Floare de *Magnolia obovata*, arbore întâlnit în Parcul din Simeria

Intrarea în Arboretum este marcată de solemnitatea stejarilor piramidali, de formele de vegetație cu un contur uşor simetric, îmbinate cu fundalul arhitectural alb al clădirii şi cu falnicele coloane toscane ale acesteia. Cele două puncte de acces, simetric dispuse, tipice aşezărilor nobiliare, sunt delimitate de rondul din fața clădirii de un imens covor de ienupăr (*Juniperus sabina* L) din care răsar sfioase două exemplare arborescente cu coroana umbrelată (*Sophora japonica* L. *var. pendula* Zbl. şi *Morus alba* L. *var. pendula* Dipp.), conturat la exterior de o bordură de trandafiri.

Coborând pe sub bolți de verdeață de pe terasa din jurul clădirii, mergând pe alei şerpuite şi traversând Canalul Strei pe podul roşu sau alb, vizitatorul constată că alături de arbori specifici luncilor noastre, cresc „frați” de-ai lor, originari din Japonia sau China, din America de Nord sau nordul Africii, ca şi din jurul Mediteranei, din Balcani sau Caucaz. Din mulțimea de specii decorative ne surprind

plăcut magnoliile (11 specii), prin abundența, mărimea şi coloritul diferit al florilor, ce apar de regulă înaintea înfrunzirii. Atrag atenția şi bambuşii (5 specii), unii pitici, iar alții atingând dimensiunea unor prăjini de 5-6 m, în decursul unei luni crescând aproape văzând cu ochii.

Aici, ating vârste şi dimensiuni mari unele specii de răşinoase (brazi, molizi, tise etc.), multe specii nord-americane de luncă: salcâmul, nucul negru, magnolia mare, tulipierul, catalpa, hicori şi în primul rând monumentalii platani.

Se mai păstrează şi exemplare din fosta pădure de luncă: sălcii, plopi negri şi albi, frasini, arțari, tei şi maiestuoşii stejari, crescuți spontan şi înaintând în decursul veacurilor, începând de la malul Mureşului spre centrul parcului unde acum, peste trei decenii, ulmii au dispărut din cauza unei boli necruțătoare.

În pericol de a fi parcelat şi defrişat în perioada tulbure a naționalizării din 1948, Parcul a fost salvat la intervenția lui Petru Groza. Atribuit în administrare, la început Ocolului Silvic şi ulterior Stațiunii de cercetări nou înființate, Parcul a cunoscut o perioadă fastă de dezvoltare, prin îmbogățirea colecției de plante, extinderea pepinierelor anexe ce produc puieți decorativi şi, de asemenea, prin conservarea stilului peisager prin care el excelează.

În Parc, toate cele patru anotimpuri au farmecul lor inedit, prin peisajele de o cromatică excepțională şi prin ambianța oferită.

Dintre „superlativele” Parcului din Simeria, reține atenția cel mai bătrân arbore indigen, un exemplar de stejar (*Quercus robur*), cu o vechime de 380 de ani, înalt de 33 m. Mai există un stejar vechi de 350 de ani, cinci stejari vechi de 320 de ani şi un plop (*Populus alba*), în vârstă de 300 de ani, cu un diametru de 210 cm. Dintre arborii exotici, cel mai bătrân este un exemplar de salcâm (*Robinia pseudacacia*), vechi de 250 de ani, cu un diametru de 118 cm.

Foto 613, 614 – Culorile toamnei în Parc

În decursul ultimelor şase decenii s-a reuşit o îmbogățire remarcabilă a numărului de specii cultivate, de la 251 (în anul naționalizării), la cele peste 2.130 câte se găsesc în prezent în Parcul din Simeria. Organisme vii, plantele lemnoase cultivate aici au suferit în perioada mai sus menționată numeroase calamități naturale (inundații repetate, secete prelungite, furtuni puternice, boli provocate de ciuperci (în cazul uscării ulmilor), dar şi necazuri provocate de activități umane (o puternică poluare industrială, primejdioasă înainte de 1990, coborârea nivelului apelor freatice provocată de activitatea unor balastiere etc.). Dacă, totuşi, vegetația lemnoasă şi-a refăcut rănile şi mai păstrează o valoare peisagistică deosebită, acest fapt se datorează eforturilor unui colectiv de cercetare restrâns, confruntat permanent cu lipsa de fonduri, iar în prezent, cu statutul incert al regimului proprietății Parcului din Simeria.

De-a lungul timpului, Parcul din Simeria a fost vizitat de mii de turişti care au admirat, în fiecare anotimp, frumusețile acestuia. Pe lângă turişti, Parcul a atras şi atenția unor oameni de ştiință români (botanişti, silvicultori, naturalişti) cum au fost prof. Al. Borza, N. Boşcaiu, Em. Țopa, E. Ghişe, F. Micle, V. Cristea, Al. Săvulescu etc., a unor savanți străini precum O. Schwartz, H. Schönbach, Kay Curry-Lindhal, M. P. Korjev, Guy Sternberg, nume prestigioase în domeniul ştiințelor naturale. De asemenea, Arboretumul din Simeria a fost vizitat sistematic de echipe de dendrologi din Rusia, Bulgaria, SUA, Franța, Slovacia, Lituania. Dintre personalitățile politice care au străbătut aleile

Parcului, o mențiune specială merită prezența Regelui Ferdinand în anul 1923, după cea de-a doua vânătoare din Retezat, ştiut fiind că regele era un excelent botanist. În anii de după 1945, Parcul a fost vizitat de dr. Petru Groza, prof. C. I. Parhon, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Mircea Ionescu-Quintus, de ambasadorii Chinei, Franței, SUA.

În cartea de oaspeți a Parcului din Simeria reține atenția o însemnare a dr. ing. Cr. D. Stoiculecu din anul 1978, ce sintetizează frumusețea şi importanța științifică a Arboretumului simerian, considerat de omul de ştiință român „o capodoperă care conciliază armonios ştiința şi arta într-un giuvaer cultural de un rafinament insolit, ce-l recomandă astfel drept cea mai prețioasă perlă din diadema parcurilor dendrologice[1613]".

Dealul Uroiului. Măgura Uroiului (392 m) este un deal de o formă aparte, asemănător cu o căciulă dacică uriaşă, situat pe malul drept al Mureşului, între oraşul Simeria şi comuna Rapoltu Mare, în imediata vecinătate a confluenței Mureşului cu Streiul.

Măgura Uroiului este un fenomen geologic special, încărcat cu simbolistică, înconjurat de legende şi declarat monument al naturii din punct de vedere geologic şi arheologic.

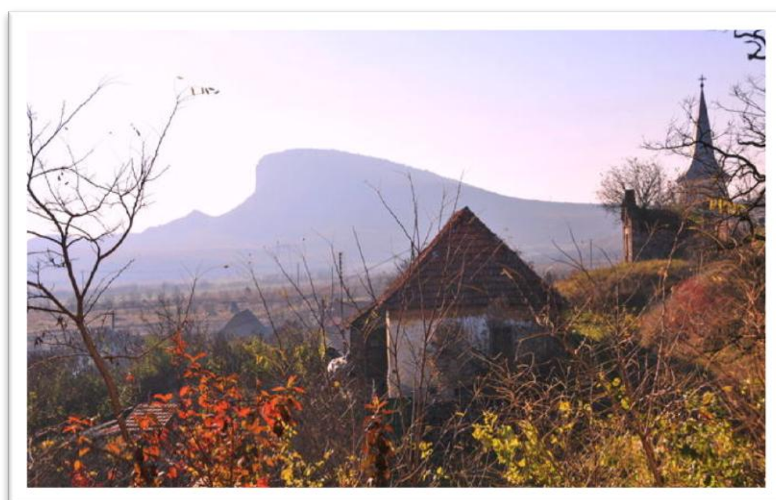

Foto 615 – Măgura Uroiului
văzută dinspre Rapoltu Mare

În realitate, este mult mai mult decât atât: rezervație geologică, arheologică şi „rampă" de lansare pentru parapantişti. La poalele dealului se observă şi azi urmele unor ziduri străvechi. Cea mai veche mențiune despre Dealul Uroiului datează din 1590, ultimul proprietar al cetății de aici este considerat Gh. Kapi, prefect al comitatului Hunedoara[1614].

De Dealul Uroiului sunt legate şi numeroase legende locale, din una dintre ele aflăm că cetatea Uroiului a fost ridicată de o fată de uriaş, care împreună cu celelalte două surori au construit cetatea Devei şi băile de la Aquae-Călan[1615].

Măgura poate fi uşor escaladată dinspre satul Uroi. De pe platoul din vârful dealului se deschide o panoramă spre întreaga parte sudică a județului, priveliştea fiind extraordinară. La stânga, în zare, apar munții dacilor care coboară blând spre Orăştie, iar spre dreapta, spre apus, se văd dealurile ce se termină cu Cetatea Devei. În zilele senine, spre miazăzi se profilează limpede crestele Munților Retezat.

Castelul Bethlen din Ilia. În secolul al XV-lea, Ştefan Bathory, regele Poloniei, a construit aici un castel de inspirație renascentistă în care s-a născut în 1580 Gabriel Bethlen, viitorul principe al Transilvaniei (1613-1629). Construcția a fost terminată în 1582, după cum arată o inscripție de piatră de pe pereții castelului.

1613 C. Coandă, S. Radu, *Arboretumul Simeria. Monografie*, 2006, p. 15.
1614 Octavian Floca, *Regiunea Hunedoara. Ghid turistic*, 1957, p. 112.
1615 *Ibidem.*

Foto 616 – Castelul Bethlen din Ilia

Mai multe legende legate de Castelul Bethlen spun că acesta ar avea legături secrete subterane cu Castelul Corvineştilor din Hunedoara, cu Cetatea Devei, cu Castelul din Zam şi cu biserica din Săcămaş. Se spune că există ramificații ale acestor tunele spre Țara Hațegului sau spre cimitirul din Ilia, că aceste tunele care treceau pe sub Mureş ar fi fost folosite şi de baronul Ladislau Nopcsa de la Zam, cel care ziua era subprefect al comitatului Hunedoarei, iar noaptea tâlhar la drumul mare. A fost imortalizat în romanul *Săracii bogați* al scriitorului romantic maghiar Jókai Mór, sub numele de Fața Neagră. Se mai spune că o parte din bijuteriile şi aurul familiilor Bethelen şi Nopcsa ar fi ascunse în aceste tunele.

În această zonă mai pot fi văzute clădiri de patrimoniu declarate monument istoric: Castelul contelui Jozsika din comuna Brănişca (secolul XVIII); Ansamblul rural din zona centrală a localității Ilia (XVII-XIX); Ansamblul conacului Klobosiski din satul Gurasada (secolul XIX); Ansamblul rural din centrul satului Zam şi Castelul Nopcsa din satul Zam (secolele XVIII-XIX).

Câteva monumente religioase din zona Deva – Valea Mureşului

Biserica-monument istoric „Sf. Cuvioasă Paraschiva" din satul **Abucea** (com. Dobra) – lăcaş de cult din lemn, ridicat în secolul al XVII-lea, strămutat de la Tisa în anul 1788; fără pictură.

Foto 617 – Biserica
„Sf. Cuvioasă Paraschiva" din Abucea

Biserica-monument istoric „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil" din satul **Almaş Sălişte** (com. Zam) – lăcaş de cult din lemn. A fost ridicată în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Bogatul decor

iconografic a fost executat în anul 1819; un interes aparte îl prezintă scena „Judecății de Apoi”, prin ampla şi „lumeasca” sa interpretare[1616].

Biserica-monument istoric „Sf. Ierarh Nicolae” din satul **Bârsău** (com. Hărău) – lăcaş de cult medieval din piatră, aspectul actual este rezultatul amplelor lucrări de renovare din anii 1886-1888. Edificiul, restaurat şi împodobit iconografic în 1562, pe cheltuiala familiei Cherepovici, a fost ctitorit, cu probabilitate, de marele strateg român Ioan (Iancu) de Hunedoara. Frescele inițiale, repictate în anul 1770 de Stan Zugravul din Răşinari, au fost acoperite, la sfârşitul secolului al XIX-lea, cu un strat de tencuială[1617].

Biserica-monument istoric „Sf. Cuvioasă Paraschiva” din satul **Brâznic** (com. Ilia) – lăcaş de cult din lemn, ridicat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Zestrea picturală originară, de factură postbrâncovenească, a fost executată după mijlocul secolului al XVIII-lea; registrul împărătesc al tâmplei fusese finalizat la „1699 die 15 februarie”[1618].

Biserica-monument istoric „Sf. Mare Mucenic Dimitrie” din satul **Bretea Mureşană** (com. Ilia) – lăcaş de cult din lemn, edificiul a fost ctitorit de familia locală Giurgiu, fiind finalizat în „1653 martie 3”. Bogatul decor pictural de odinioară se rezumă în prezent la doar câteva icoane târzii, executate în 1848[1619].

Biserica-monument istoric „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil” din satul **Cărmăzăneşti** (com. Gurasada) – lăcaş de cult din lemn, ridicat în anul 1713; păstrează icoane pictate de preotul Ioan Zugravul din Deva (1773).

Turnul-monument istoric al vechii biserici ortodoxe din cimitirul central al municipiului **Deva**: ridicat în anul 1727; altarul şi nava, reconstruite în 1700 (lăcaşul inițial, mistuit de un incendiu, data de la mijlocul secolului al XVII-lea), pe cheltuiala banului Gheorghe Cantacuzino al Olteniei, au fost demolate în anul 1865.

Foto 618 – Turnul-monument istoric al vechii biserici ortodoxe din Deva (secolul XVIII)

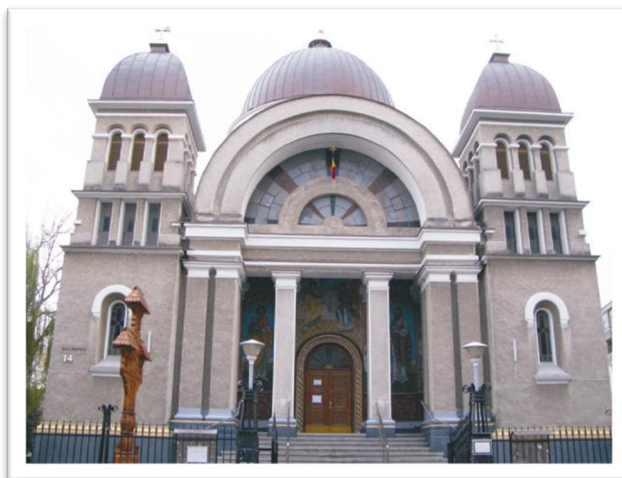

Foto 619 – Biserica ortodoxă „Buna Vestire” din Deva

1616 Ioana Cristache-Panait, *Arhitectura de lemn din judeţul Hunedoara*, Bucureşti, 2000, p. 228-231; Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşiţa, 2011, p. 372-373.

1617 Silviu Dragomir, *Ctitorii bisericii din Bârsău, în jud. Hunedoara*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secţia Transilvania”, Bucureşti, 1930-1931, p. 139-148; Vasile Drăguţ, *Vechi monumente hunedorene*, Bucureşti, 1968, p. 58; Ileana Burnichioiu, *Revenirea la un subiect fără surse: biserica din Bârsău în secolele XV-XVI*, în „Mediaevalia Transilvanica”, t. 5-6, nr. 1-2, 2001-2002, p. 97-112; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 69-73.

1618 Marius Porumb, *Dicţionar de pictură veche românească din Transilvania. Sec. XIII-XVIII*, Bucureşti, 1998, p. 59; Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 146-147; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 388.

1619 Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 144-146; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 388-389.

Pictura interioară fusese realizată de preotul-paroh Ioan „Zugravul” din Deva, în 1784. Materialul recuperat s-a folosit la ridicarea, între anii 1861 şi 1873, a Catedralei episcopale „Sf. Ierarh Nicolae” din Deva, un edificiu în plan „cruce greacă”, cu absida nedecroşată, supraînălțat printr-o turlă centrală octogonală; deasupra intrării apusene a fost elevată o clopotniță patrulateră, cu terminații octogonale, de o accentuată verticalitate. În forma actuală, construcția s-a definitivat şi s-a pictat în perioada interbelică (1927-1930)[1620].

Mănăstirea franciscană din Deva a aparținut franciscanilor observanți. Ridicarea ei este legată de imigrarea unor comunități de bulgari în Transilvania, în jurul anul 1700 când, cu ajutorul generalului Stephan Steinwille, s-a stabilit aici un grup de 42 de familii. Mai întâi a fost ridicată o capelă care a funcționat până în anul 1723 când a fost înlocuită cu noua biserică, construcție dedicată Sfintei Fecioare. Biserica a fost finalizată pe la 1731. Apoi, până în 1763 au fost ridicate claustrul, şcoala, sacristia cu oratoriul, întreg ansamblul fiind terminat între 1762 şi 1766.

Franciscanii au funcționat aici până pe la mijlocul secolului XX, revenind apoi după 1991. Este construită în stil baroc, din piatră şi cărămidă, cu decorațiuni interioare în relief şi statuete aparținând barocului târziu. Are hramul „Sfânta Fecioară”. În prezent, aici funcționează Fundația „Sfântul Francisc”.

Foto 620 – Mănăstirea franciscană din Deva

Biserica reformată din Deva – ctitorită la începutul secolului XX, în stil gotic, pe locul vechii biserici reformate ridicată în secolul XIV şi dărâmată în 1907. Vechea biserică a ținut inițial de cultul grecesc şi apoi catolic, ea ajungând reformată după anul 1545. Ridicată din cărămidă roşie, are un turn cu ceas. Construirea ei a fost decisă în anul 1905 de către conducerea bisericii reformate din Transilvania, datorită stării avansate de degradare a vechiului lăcaş de cult. Un an mai târziu, consiliul orăşenesc aproba demolarea altarului. Terenul a fost donat primăriei, care a oferit reformaților un alt teren aflat la 15 metri vest de primul. În 1908 au început lucrările la noua biserică, lucrări ce trebuiau finalizate în 1909, dar termenul de predare s-a prelungit cu un an.

Sinagoga – construită în secolul XIX, probabil în jurul anului 1897 după cum reiese din inscripția de pe treptele uneia dintre scări, după proiectul arhitectului Ignațiu Mahler. Între 1905 şi 1907 s-a reclădit în forma în care există în prezent, fiind renovată în 2003-2004 cu fonduri alocate de Primăria Deva. Bazele comunității evreieşti au fost puse în anul 1851 (1858 după unele surse). Familiile Seiger şi Blum au contribuit în mare măsură la dezvoltarea comunității. Primul rabin cunoscut este Vedel Shamuel. În 1939 existau aproximativ 900 de evrei în Deva. În timpul războiului, în 1941, sinagoga a adăpostit aproximativ 400 dintre evreii evacuați. În anul 2005 mai existau 45 de evrei în Deva.

1620 Victor Şuiaga, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române din Deva. Contribuţii monografice* (mss. dact.), Deva, 1972, p. 9-48; Florin Dobrei, *op. cit.*, p. 111-113, 293-294.

Biserica-monument istoric „Sf. Ierarh Nicolae” din satul **Dumbrăvița** (com. Ilia) – lăcaş de cult din lemn, de plan dreptunghiular. Există elemente care fixează începuturile lăcaşului la răscrucea secolelor XVI-XVII. Decorul iconografic interior a fost executat în anul 1763 de Ioan Zugravul (semnat în alte biserici cu porecla „Urean cel Tânăr”)[1621].

Biserica-monument istoric „Sf. Arhanghel Mihail” din centrul comunal **Gurasada** – străvechi lăcaş de cult din piatră, cu ctitori rămaşi necunoscuți, rezultat a patru etape constructive diferite. În faza originară (secolele X-XI) a fost ridicat un edificiu patrulob, suprapus de o turlă centrală. Etapei a doua (cca 1300) îi corespunde adăugarea unui pronaos şi a unui proscomidiar pe partea nordică a absidei altarului. A treia fază de construcție (secolul XIV) a constat din compartimentarea pronaosului prin bolți sprijinite pe stâlpi. Ultimei etape (sec. XVIII) îi corespunde ridicarea turnului-clopotniță apusean. Zestrea murală, executată, în anul 1765, peste un strat pictural ilizibil din secolele XIV-XV, poartă semnătura meşterilor zugravi Ioan din Deva şi Nicolae din Piteşti[1622].

Foto 621 – Biserica „Sf. Arhanghel Mihail” din Gurasada

Biserica-monument istoric „Adormirea Maicii Domnului” din centrul comunal **Lăpugiu de Jos** – lăcaş de cult din lemn, prevăzut cu un turn maiestuos, cu foişor în console şi fleşă impunătoare; a fost ridicat, potrivit tradiției, în anul 1760, datare confirmată atât de inscripția clopotului mic, turnat în 1765, cât şi de grafia degradată a pisaniei picturii anonime din altar. Zestrea murală a navei, executată în prima jumătate a secolului al XIX-lea de Petru Nicolici Moler din Banat, se înscrie în categoria iconografiei religioase cu tentă socială, arhanghelul Mihail din scena Parusiei ia chipul căpitanului Cloşca, aşa cum a fost el redat de portretistul Martin Stock[1623].

Biserica-monument istoric „Sf. Ierarh Nicolae” din satul **Leşnic** (com. Vețel) – ctitorie din piatră a cneazului local Dobre Românul, ridicată în jurul anului 1400. La interior, lăcaşul păstrează un valoros ansamblu iconografic, executat în trei etape distincte; cea mai cunoscută este scena soldatului rănit, din cadrul amplei reprezentări a „Judecății de Apoi” redate în naos. Astfel, la sfârşitul secolului al XIV-lea, s-a realizat împodobirea cu fresce a altarului şi a peretelui răsăritean al navei, ansamblul fiind completat, câteva decenii mai târziu, prin decorarea integrală a naosului. În anul 1772, Nicolae Zugravul din Piteşti a repictat unele porțiuni deteriorate, precum şi tâmpla de zid a edificiului[1624].

[1621] Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 148-150; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 389.

[1622] V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 54-56; Radu Popa, Ion Chicideanu, *Informaţii noi şi câteva consideraţii istorice privind biserica românească din Gurasada - jud. Hunedoara*, în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei”, 35, nr. 1, 1984, p. 54-67; Eugenia Greceanu, *Etapele de construcţie ale bisericii din Gurasada – jud. Hunedoara*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, 69, nr. 1-2, 2000, p. 32-40; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 73-76.

[1623] M. Porumb, *op. cit.*, p. 201; Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 156-158; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 366-367.

[1624] Vasile Drăguţ, *Biserica din Leşnic*, în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei”, 8, 1963, p. 423-433; Ecaterina Cincheza-Buculei, *Ansamblul de pictură de la Leşnic, o pagină din istoria românilor transilvăneni din veacul XIV*, în „Studii şi Cercetări de

Foto 622 – Biserica
„Sf. Ierarh Nicolae” din Leşnic

Foto 623 – Biserica
„Buna Vestire” din Roşcani

Biserica-monument istoric „Buna Vestire” din satul **Roşcani** (com. Dobra) – lăcaş de cult medieval din piatră, compus dintr-un altar semicircular decroşat şi o navă dreptunghiulară spațioasă; deasupra coridorului vestic se înălță un turn masiv, uşor dezaxat. Fazei inițiale de construcție, databilă în secolul al XV-lea, îi aparțin doar parterul şi primele două nivele ale clopotniței, părți ale unei mici capele cneziale de curte. În anul 1766, odată cu restaurarea şi extinderea edificiului, suprafața interioară a pereților a fost pictată, cheltuielile acestui şantier fiind suportate de nobilul român Ladislau Caba, urmaşul ctitorilor de odinioară[1625].

Biserica-monument istoric „Sf. Cuvioasă Paraschiva” din satul **Runcşor** (com. Gurasada) – lăcaş de cult din lemn, ridicat în secolul al XVII-lea. În preajma anului 1765, dată la care se primea un nou antimis, biserica a fost supusă unei ample renovări, căreia i se datorează adosarea clopotniței actuale, îmbrăcate în şiță, şi pictarea integrală a interiorului de „popa Ioan din Deva”; în 1884, întreg registrul tâmplei a fost înlocuit cu icoane pictate de zugravul Gheorghe din Nandru[1626].

Foto 624 – Biserica
„Sf. Cuvioasă Paraschiva” din Runcşor

Foto 625 – Biserica
„Cuvioasă Paraschiva” din Târnăvița

Istoria Artei”, 21, nr. 1, 1974, p. 45-58; *Pagini de veche artă...*, p. 98-115; R. Popa, *op. cit.*, p. 239-240; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 79-83.

1625 Coriolan Petranu, *Un vechi monument istoric: biserica din Roşcani*, în vol. „Omagiu Î. P. S. Dr. Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului, la douăzeci de ani de arhipăstorire”, Sibiu, 1940, p. 643-646; V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 57-58; Zeno Karl Pinter, *Roşcani – biserica monument istoric*, Deva, 2001; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 76-78.

1626 Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 137-138; Nicu Jianu, Marcel Lapteş, *Vechi biserici de lemn din Judeţul Hunedoara*, Deva, 2004, p. 55; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 378-379.

Biserica-monument istoric „Sf. Cuvioasă Paraschiva” din satul **Târnăvița** (com. Brănişca) – lăcaş de cult din lemn, construit şi împodobit iconografic (de un meşter zugrav rămas anonim, provenit din vestita „şcoală” de pictură de la Târgovişte) în anul 1661; decorul iconografic interior a fost definitivat după un secol de Constantin Zugravul. Edificiul prezintă particularitatea arhaică a nedecroşării terminațiilor poligonale cu trei laturi ale absidei şi ale pronaosului; turnul-clopotniță scund, rezemat de coama apuseană a acoperişului unitar de şiță, a fost construit în secolul al XVIII-lea[1627].

Biserica-monument istoric „Pogorârea Sf. Duh” din satul **Tisa** (com. Burjuc) – lăcaş de cult din lemn, având un turn-clopotniță scund, prevăzut cu un foişor deschis, este supraînălțat printr-o fleşă zveltă. Edificiul, ridicat în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, a fost cumpărat din Chelmac (jud. Arad), în jurul anului 1780, fiind strămutat de acolo pe calea apei. Peste stratul iconografic inițial, executat în primul pătrar al secolului al XVIII-lea, s-a suprapus, în 1794, un nou decor pictural. Fragmentele păstrate, restaurate în anul 1965, prezintă o pronunțată tentă socială; scena de martiriu redată pe bolta naosului, înfățişând tragerea pe roată a unui mucenic, constituie ecoul viu al marii mişcări țărăneşti de la 1784-1785[1628].

Foto 626 – Biserica „Pogorârea Sf. Duh” din Tisa

BRAD ŞI ȚARA ZARANDULUI

Zona municipiului Brad, capitala neoficială a aşa-numitei Țări a Zarandului, este situată în nordul județului. Cuprinde depresiunea Brad, importantă regiune auriferă, delimitată de Munții Metaliferi şi străbătută de Crişul Alb. Locuitorii zonei se mai numesc şi moți, fiind cunoscuți ca oameni foarte hotărâți şi orgolioşi, mândri de istoria lor glorioasă şi dramatică.

Căile de acces. Zona este străbătută de calea ferată Arad – Ineu – Brad şi de două drumuri principale: E 79, care face legătura între Deva şi Oradea, prin Brad şi DN 74, care face legătura cu județul Alba, prin Abrud.

1627 M. Porumb, *op. cit.*, p. 411; Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 64-68; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 390-391.

1628 M. Porumb, *op. cit.*, p. 420; Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 108-111; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 375.

Principalele obiective turistice

Muzeul Aurului Brad. Colecția mineralogică din acest muzeu, cunoscută sub denumirea de Muzeul Aurului, este unică în Europa. A fost fondată în urmă cu mai bine de 100 de ani, timp în care cele peste 2.000 de exponate au ajuns în foarte multe țări de pe toate continentele.

Foto 627 – Clădirea Muzeului Aurului din Brad după renovarea din anul 2012

Foto 628, 629, 630 – Exponate din muzeu

Foto 631, 632 – Exponate din muzeu

Remarcabile sunt obiectele de aur nativ, originare din Munții Metaliferi. Colecția include: obiecte arheologice descoperite în zona Brad-Crişcior care dovedesc existența omului în urmă cu 5.000 de ani şi a unei activități de extragere a aurului de 2.000 de ani; aur sub formă de minereu; zăcăminte din zona Bradului, forme spectaculoase care sugerează vizitatorului plante, animale sau alte obiecte: frunze, flori, şarpe, cățel, aripi de pasăre, tun, harta României; 800 de exponate provenind din foarte multe țări, organizate pe criterii ştiințifice: noțiuni generale despre minerale, geneza acestora, proprietăți fizice după care pot fi determinate, compoziție chimică. Câteva dintre aceste minerale au fost identificate pentru prima dată în lume în zăcăminte din țara noastră.

În centrul istoric al municipiului Brad se găsesc edificii valoroase, declarate monument-istoric: clădirea Colegiului Național „Avram Iancu" (1869); Gara din Brad (1890); Sediul fostei Societăți „Mica", azi Casa de Cultură (sfârşitul secolului XIX); clădirea Bibliotecii Municipale „Gheorghe Pârvu" (1920); bustul lui Crişan, autor Radu Moga-Mânzat (1934).

Casa Memorială Crişan. Crişan s-a născut în 1733 în localitatea Vaca, actualul sat Crişan, comuna Ribița, şi era conducătorul acțiunilor țăranilor răsculați din Zarand, care au luptat împotriva trupelor austriece la Brad şi Hălmagiu.

Casa Memorială Crişan a fost reconstruită în anul 1934 după fotografia unei case țărăneşti, publicată în acelaşi an de către istoricul Ioan Lupaş. Sunt valorificate exponate de etnografie din zona Ribița, obiecte de istorie locală, arme albe şi de foc din secolul al XVIII-lea, material foto-documentar legat de răscoala țăranilor români din Transilvania de la 1784-1785.

Memoriei lui Avram Iancu îi sunt dedicate două busturi ale Tribunului: unul aflat în centrul comunei, operă a lui Cornel Medrea, dezvelit în 1924 şi altul realizat de Radu Moga se găseşte în curtea şcolii generale. În amintirea evenimentelor de la 1848 din Țara Moților, au mai fost ridicate bustul lui Simion Groza, tribun în Revoluția de la 1848-1849 (autor Ioan Medruț), amplasat în centrul satului Buceş şi Crucea Iancului din satul Dupăpiatră, locul victoriei moților în Revoluția de la 1848-1849.

Troițele ridicate în anul 1934 la împlinirea a 150 de ani de la Răscoala lui Horea, Cloşca şi Crişan la Vălişoara, Mesteacăn, Ribița, Crişcior, Bucureşci, Curechiu şi Buceş au fost declarate monument istoric şi se bucură de prețuirea întregii comunități din zonă. Cu acelaşi prilej au mai fost ridicate troițe în localitățile Hălmagiu şi Iosăşel din județul Arad.

Mormântul lui Avram Iancu. Se găseşte în cimitirul de la Țebea care este aşezat pe o colină şi are în centru biserica, străjuită la miazănoapte de Gorunul lui Horea. Mormântul lui Avram Iancu, erou al Revoluției de la 1848, denumit de către localnici „Crăişorul Munților", se află în fața intrării dinspre apus a bisericii. Lângă cimitir se găseşte un bust al eroului, creația sculptorului Ioan Medruț.

Foto 633 – Mormântul lui Avram Iancu

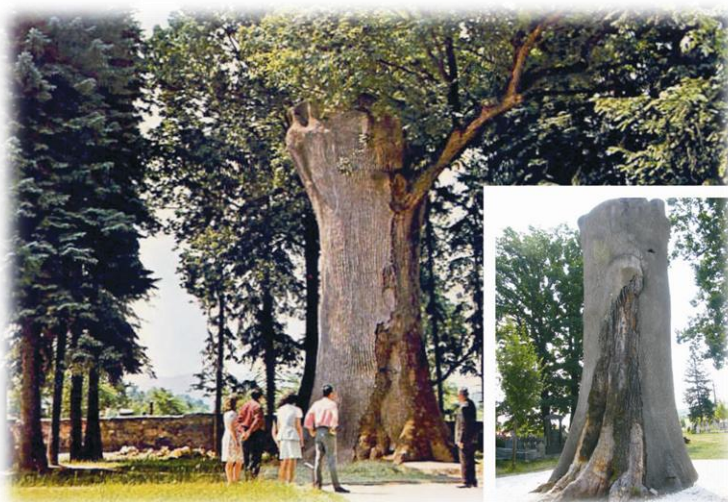

Foto 634 – Gorunul lui Horea, 1975.
În medalion, trunchiul care a mai rămas din gorun

Gorunul lui Horea. Se află în satul Țebea, lângă Biserica cu Tricolor. Este un stejar vechi de circa 400 de ani, cu circumferința de 9 m. Pentru a fi protejat de distrugerea prin uscare şi putrefacție, în anul 1924 a fost legat cu cercuri de oțel şi cimentat în interior. Pentru a permite dezvoltarea coroanei, a fost retezat la înălțimea de 9 m, de unde, pentru o scurtă perioadă de timp, s-a dezvoltat o creangă laterală. În prezent mai există doar trunchiul cimentat, lipsit de viață. Sub acest copac, Horea i-a chemat la luptă pe moții iobagi. Lângă acest gorun (aflat în cimitirul satului) este îngropat Avram Iancu.

Podul Grohotului. Este un pod natural situat la circa 15 km de Țebea, în satul Bulzeştii de Jos, fiind străbătut de Pârâul Grohot care-şi continuă drumul prin Cheile Uibăreştilor. În aceste chei există şi o peşteră, numită Peştera Cizmei, cu urme fosile din neolitic. Peştera, declarată rezervație naturală, se află pe versantul drept al Pârâului Ribicioara şi adăposteşte numeroase formațiuni stalagmitice, un bogat depozit paleofaunistic şi desene rupestre.

Foto 635 – Podul natural
din satul Grohot, com. Bulzeştii de Sus

Foto 636 – Ceremonia sfinţirii „Izvorului de leac"
de la Ciungani, com. Vaţa de Jos

Izvorul de leac. Izvorul de leac se află în comuna Vaţa de Jos, în satul Ciungani. Legenda spune că descoperirea acestui izvor se datorează unei familii sărace din sat care avea două capre bolnave de râie, animale ce au fost eliberate în pădure, pentru a fi mâncate de fiarele sălbatice. Caprele au ajuns în jurul izvorului, au băut apa câteva zile la rând şi s-au vindecat. Văzând cele întâmplate, membrii familiei au povestit şi altor săteni cele întâmplate şi aşa izvorul a fost cunoscut prin viu grai ca „Izvorul de leac".

În zonă se găsesc sate specializate în meşteşuguri populare (meşteri în confecţionarea fluierelor din satul Dumbrava de Sus). Satele au o arhitectură tradiţională, specifică Ţării Zarandului (Dumbrava de Jos şi Dumbrava de Sus).

Câteva monumente religioase din Ţara Zarandului

Mănăstirea franciscană din Baia de Criş – datează din secolul al XVIII-lea, deşi unele păreri, pornind de la planul construcţiei, o plasează în epoca medievală, dar existenţa ei medievală nu se confirmă. La începutul secolului al XVIII-lea, sub protecţia episcopului Ladislau Nádasdy (1710-1730), franciscanii bulgari au ajuns în localitate şi au preluat parohia. Iniţial, slujba se desfăşura într-o capelă din partea de sud a unei vechi biserici ruinate, din secolele XV-XVI, restaurată apoi treptat. Etapele de construcţie nu sunt bine conturate. Se pare că s-a menţinut traseul zidurilor de la prima biserică. Claustrul a fost ridicat pe la 1763, iar altarul de secol XVIII a fost înlocuit la 1860 cu altul de factură neogotică. Biserica a fost pictată la 1898. În 1852 a fost transferată capistranilor, iar la 1900 minoriţilor transilvăneni. A funcţionat până după Al Doilea Război Mondial, fiind reînfiinţată după 1990 ca filie a mănăstirii din Deva, cu hramul „Sfânta Fecioară".

Foto 637 – Mănăstirea franciscană din Baia de Criş

Biserica-monument istoric „Buna Vestire" din satul **Birtin** (com. Vaţa de Jos) – lăcaş de cult din lemn, cu o planimetrie arhaică, anume un dreptunghi cu terminaţiile altarului şi ale pronaosului nedecroşate, poligonale cu trei laturi, ridicat în anii 1690-1692; clopotniţa a fost adosată în secolul al XVIII-lea. Decorul iconografic a fost executat în trei etape distincte, de zugravii Gligorie Moldovan din (1740), Stan din Răşinari (1772), Mihail Borşoş şi Simion Silaghi din Abrud (1829)[1629].

[1629] M. Porumb, *op. cit.*, p. 41; Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 198-200; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 421.

Foto 638 – Biserica
„Buna Vestire” din Birtin

Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din municipiul **Brad** – lăcaş de cult monumental, în plan „cruce greacă înscrisă”, cu absida nedecroşată, de formă poligonală, prevăzut cu o turlă centrală amplă, încadrată de patru turnulețe octogonale; a fost construit între anii 1926 şi 1933. Fresca inițială, executată în perioada 1933-1938, a fost restaurată în anul 1980; slujba de târnosire, săvârşită de mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului, s-a făcut la 14 octombrie 1939[1630].

Biserica-monument istoric „Sf. Ierarh Ioan Gură de Aur” din centrul comunal **Bulzeştii de Sus** – lăcaş de cult din lemn, rezultat a trei şantiere constructive distincte din secolele XVIII-XIX; păstrează icoane pictate de zugravul Simion Silaghi din Abrud.

Foto 639 – Biserica „Sf. Ierarh
Ioan Gură de Aur” din Bulzeştii de Sus

Biserica-monument istoric „Sf. Ierarh Nicolae” din satul **Căraci** (com. Baia de Criş) – lăcaş de cult din lemn, cu absida pentagonală decroşată, prevăzut, deasupra pronaosului tăvănit, cu un turn-

[1630] Romulus Neag, *Monografia municipiului Brad – Zarand*, Brad, 2002, p. 215-222; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 308-309.

clopotniță robust, cu foişor îngust şi fleşă de o accentuată verticalitate (adosat în anul 1833, deodată cu cele două pridvoare deschise); a fost ridicat la cumpăna secolelor XVI-XVII. Decorul mural interior, executat în anul 1842, constituie rodul colaborării dintre un zugrav ardelean, Simion Silaghi din Abrud, şi un artist peregrin, Dimitrie Dimitriu din Bucureşti; icoanele tâmplei datează din anul 1797[1631].

Foto 640 – Biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil" din Căzăneşti

Foto 641 – Biserica „Buna Vestire" din Ciungani

Biserica-monument istoric „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil" din satul **Căzăneşti** (com. Vața de Jos) – lăcaş de cult din lemn, ridicat în prima jumătate a secolului al XVII-lea; clopotnița impunătoare, cu foişor în console şi fleşă zveltă, precum şi spațiul apusean închis pe care a fost aşezată, sunt adaosuri târzii (1904). Registrul împărătesc, uşile şi pereții altarului au fost pictate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea de Iosif Zugravul; în 1828 s-a trecut la împodobirea iconografică a naosului şi a pronaosului, meşter zugrav fiind Ioan din Poiana Sibiului, ajutat, probabil, de Mihail Borşoş[1632].

Biserica-monument istoric „Buna Vestire" din satul **Ciungani** (com. Vața de Jos) – lăcaş de cult din lemn, cu absida pentagonală decroşată, prevăzut cu un pronaos poligonal, suprapus de un turn-clopotniță de o accentuată verticalitate; planimetria arhaică îi coboară începuturile până la cumpăna secolelor XVI-XVII. La interior se constată existența a două etape distincte de pictură. Astfel, peste stratul mural inițial, realizat în anul 1782 de Iosif Zugravul, s-a suprapus în 1810, aproape în totalitate, un nou decor pictural, datorat meşterilor Ioan din Poiana Sibiului şi Mihail Borşoş; icoanele din pronaos, atribuite lui Constantin Zugravul din Rişca, sunt contemporane primei etape[1633].

Mănăstirea Crişan (fostă Vaca) din satul Crişan (com. Ribița) – aşezământ monahal medieval, întemeiat cu sprijinul domnitorului Mihai Viteazul la sfârşitul secolului al XVI-lea; urmele materiale ale celei dintâi chinovii au fost dezvelite în timpul săpăturilor arheologice din anii 1990-1991 şi 2001. După 1700, a trecut în subordinea Episcopiei Unite a Blajului, fiind renovată în anul 1759. Din cauza alunecărilor de teren, chinovia a fost părăsită la sfârşitul secolului al XVIII-lea, fiind reactivată abia în 1992, ca mănăstire de călugări. Complexul monahal actual cuprinde o biserică de zid impunătoare, cu hramul „Naşterea Maicii Domnului", două paraclise (unul de iarnă şi altul de vară), stăreția cu chiliile şi anexele gospodăreşti[1634].

[1631] M. Porumb, *op. cit.*, p. 70; Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 25-27; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 419.
[1632] M. Porumb, *op. cit.*, p. 71-72; Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 201-202; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 425.
[1633] M. Porumb, *op. cit.*, p. 80; Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 203-205; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 423-424.
[1634] Ştefan Meteş, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 154-156; Ioachim Lazăr, Gheorghe Petrov, Adrian Andrei Rusu, *Mănăstirea Vaca (judeţul Hunedoara)*, în „Ars Transsilvaniae", 2, 1992, p. 145-167; Florin Dobrei, *Istoria vieţii bisericeşti*, p. 504-506.

Foto 642 – Mănăstirea „Naşterea Maicii Domnului” din Crişan

Biserica-monument istoric „Adormirea Maicii Domnului” din centrul comunal **Crişcior** – ctitorie din piatră a cneazului local Bâlea (Bălea), ridicată înainte de anul 1411, data executării valoroasei fresce interioare; în timp, a fost supusă mai multor renovări, cea mai importantă derulându-se la sfârşitul secolului al XIX-lea. În anul 1989 s-au descoperit vechea absidă pătrată a bisericii, despărțită de naos prin doar două uşi, precum şi fundația unei construcții cu caracter laic, parte a unui complex rezidențial medieval. Decorul mural, restaurat în anul 1968, este opera a doi meşteri zugravi distincți din secolul al XV-lea, ambii rămaşi anonimi; pictarea pe peretele sudic al navei a sfinților patroni ai Ungariei, Ştefan I, Ladislau I şi Emeric, a fost înțeleasă ca parte a omagiului vasalic prestat de către cnezialitatea românească locală în fața regalității maghiare. La exterior, fragmentele păstrate pe peretele nordic permit reconstituirea unei vaste „Judecăți de Apoi”[1635]. Tot în comuna Crişcior se găseşte mănăstirea de călugărițe având hramul „Sf. Treime”, aşezământ bisericesc ridicat în perioada 1992-2003. Pe lângă mănăstire au fost ridicate două paraclise: paraclisul de iarnă, cu hramul „Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul” şi paraclisul de vară, cu hramul „Înălțarea Domnului”.

Foto 643 – Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Crişcior

Foto 644 – Mănăstirea „Sf. Treime” din Crişcior

[1635] Silviu Dragomir, *Vechile biserici din Zarand şi ctitorii lor în secolele XIV şi XV*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secţia Transilvania”, 1929, p. 223-264; *Pagini de veche artă românească. Repertoriul picturilor murale medievale din România (secolul XIV-1450)*, V/1, Bucureşti, 1985, p. 71-97; Mircea Dan Lazăr, Mihai David, Eugen Pescaru, *Biserica românească de la Crişcior (jud. Hunedoara)*, în „Sargetia”, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 121-131; F. Dobrei, *Bisericile ortodoxe...*, p. 83-87.

Foto 645 – Biserica
„Sf. Ierarh Nicolae” din Curechiu

Biserica-monument istoric „Sf. Ierarh Nicolae” din satul **Curechiu** (com. Bucureşci) – lăcaş de cult din lemn, finalizat în „anul 1785, fev[ruarie], în 14 zile”; turnul-clopotniță impunător, ridicat deasupra pronaosului, este prevăzut cu două foişoare deschise suprapuse. Pereții nu mai păstrează urme de pictură, dar prezența acesteia nu trebuie exclusă, cu atât mai mult cu cât tâmpla, realizată în 1788, este semnată de „popa” Ioan Zugravul din Deva; se adaugă alte numeroase icoane pe lemn şi pe sticlă, executate de zugravii Constantin din Rişca, Ioan din Ardeu şi Stan din Răşinari. Biserica (pe atunci în construcție) a rămas cunoscută în istorie ca prim loc de adunare a țăranilor răsculați conduşi de Crişan (1784)[1636].

Biserica-monument istoric „Buna Vestire” din satul **Hărțăgani** (com. Băița) – lăcaş de cult din lemn, ridicat între anii 1790 şi 1793 de 14 familii locale, fiind pictat în aceeaşi perioadă de Gheorghe Zugravul din Răşinari; icoanele registrului împărătesc al tâmplei, executate de Constantin Zugravul din Rişca, au fost supuse, în anul 1892, intervenției pictorului Dionisie Iuga din Nicula[1637].

Biserica-monument istoric „Adormirea Maicii Domnului” din satul **Lunca Moților** (com. Baia de Criş) – lăcaş de cult din lemn, deasupra pronaosului se înalță un turn-clopotniță scund, cu foişor în console şi fleşă zveltă; a fost construit, potrivit pisaniei fragmentare de deasupra intrării în naos, în anul 1710, fiind strămutat pe actualul amplasament în 1820, din Țebea învecinată. Decorul iconografic interior, precum şi registrul împărătesc al tâmplei au fost realizate în anii 1823-1824, de zugravii Simion Silaghi din Abrud şi Nicolae Bădău din Lupşa Mare[1638].

Biserica-monument istoric „Naşterea Maicii Domnului” din satul **Ocişor** (com. Vața de Jos) – lăcaş de cult din lemn, prevăzut cu o frumoasă turlă de inspirație barocă, în formă de bulbi suprapuşi; a fost ridicat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Decorul iconografic al altarului şi al tâmplei este atribuit zugravului zărăndean Mihail Borşoş, fiind executat în două etape distincte, corespunzătoare anilor 1804 şi 1820; diferit, naosul fusese pictat în ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea de Constantin Zugravul din Rişca[1639].

1636 M. Porumb, *op. cit.*, p. 61; Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 76-78; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 406-407.

1637 Cornel Hogman, *Vechea biserică a Hărţăganilor*, în „Altarul Banatului”, 3 (42), nr. 10-12, 1992, p. 141-144; Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 41-42; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 399.

1638 M. Porumb, *op. cit.*, p. 210; Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 28-29; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 420-421.

1639 M. Porumb, *op. cit.*, p. 269; Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 205-206; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 426; Dorin Petresc, *Ocişor, un străvechi sat românesc din Ţara Zărandului. Monografie istorică*, Deva, 2011, p. 326-332.

Foto 646 – Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Lunca Moţilor

Foto 647 – Biserica „Naşterea Maicii Domnului” din Ocişor

Biserica-monument istoric „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil” din satul **Ociu** (com. Vața de Jos) – lăcaş de cult din lemn, ridicat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pictat în anul 1821.

Biserica-monument istoric „Sf. Cuvioasă Paraschiva” din satul **Ribicioara de Jos** (com. Ribița) – lăcaş de cult din lemn, ridicat în secolul al XVII-lea; în anul 1865 a avut loc o importantă renovare, care a inclus înălțarea bolții semicilindrice a naosului, adăugarea pridvorului deschis nordic şi executarea cafasului. Zestrea picturală a altarului şi a tâmplei, împodobite separat în cursul secolului al XVIII-lea, poartă pecetea inconfundabilă a aceluiaşi zugrav local, Constantin din Rişca[1640].

Foto 648 – Biserica „Sf. Ierarh Nicolae” din Ribiţa

[1640] Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 176-178; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 410.

Biserica-monument istoric „Sf. Ierarh Nicolae” din centrul comunal **Ribița** – lăcaş de cult medieval din piatră. A fost construită de cnejii români locali Vladislav şi Miclăuş în 1414 sau 1417. În secolul al XVI-lea, valorosul ansamblu pictural interior a fost acoperit cu un strat de tencuială, fiind restaurat (parțial) abia în anii 1994 şi 2009-2010; interesantă este reprezentarea celor trei sfinți regi maghiari, Ştefan, Ladislau şi Emeric, ca parte a omagiului vasalic prestat de vechea cnezialiate românească. În etapa inițială, în jurul bisericii a existat şi o restrânsă obşte monahală, strămutată ulterior la marginea satului învecinat Crişan (fost Vaca)[1641].

Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din satul **Țebea** (com. Baia de Criş) – lăcaş de cult din piatră, aparținând stilului neoclasic, a fost construit între anii 1893 şi 1896, fiind împodobit la interior cu un frumos brâu tricolor (i se adaugă numeroase tablouri cu reprezentările eroilor şi martirilor neamului). În curtea bisericii se găsesc două simboluri nepieritoare ale românității ardelene: gorunul lui Horea şi mormântul „Crăişorului Munților”, Avram Iancu[1642].

Foto 649 – Biserica cu tricolor „Adormirea Maicii Domnului” din Ţebea

ORĂŞTIE
ŞI MUNȚII ORĂŞTIEI

Zona Orăştiei este aşezată în centrul culoarului Orăştie, la sud de râul Mureş şi la marginea de vest a Câmpului Pâinii. Este mărginită de valea Mureşului şi munții Metaliferi. Cea mai importantă localitate este municipiul Orăştie.

Căile de acces. Principalele căi de comunicație rutieră ale zonei mai sus-menționate sunt: DN 7 Bucureşti – Râmnicu-Vâlcea – Sibiu – Sebeş – Orăştie – Deva – Arad – Nădlac, DJ 705 Orăştie – Costeşti, DC 40 Orăştie – Pricaz şi DC 42 Orăştie – Gelmar – Geoagiu.

1641 S. Dragomir, *op. cit.*, p. 223-264; *Pagini de veche artă...*, p. 129-148; Adrian Andrei Rusu, *Biserica românească de la Ribiţa (jud. Hunedoara)*, în „Revista Muzeelor şi Monumentelor”, 60, nr. 1, 1991, p. 3-9; F. Dobrei, *Bisericile ortodoxe...*, p. 87-90.

1642 *Enciclopedia Ortodoxiei Româneşti* (coord. Mircea Păcurariu), Bucureşti, 2010, p. 632; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 324-325.

Principalele obiective turistice din zonă

Municipiul Orăştie oferă vizitatorilor imaginea unei aşezări în care istoria se îmbină în mod fericit cu prezentul. În centrul vechi al oraşului se găsesc edificii declarate monument istoric, cum sunt:

Cetatea Orăştie (sec. XIV-XV), care a suferit transformări şi amplificări în sec. XVI-XVII; Clădirea Casei de copii preşcolari, datând din anul 1864-1866; Casina Română, edificiu din secolul XIX; Liceul Kun, azi Colegiul „Aurel Vlaicu"; Clădirea fostei Bănci „Ardeleana", datând din anul 1892; Casa Poştelor, clădire ridicată în sec. XIX; Fostul Gimnaziu Românesc de fete „Despina Doamna", azi liceu, clădire datată 1900.

În parcul din centrul municipiului se găsesc statuile unor personalități legate de zona Orăştiei: Statuia lui Burebista (amplasată în Piața Victoriei) şi busturile lui Decebal, Aurel Vlaicu şi Ion Budai-Deleanu şi Monumentul Paliei de la Orăştie (autor Nicolae Adam).

Foto 651 – Stindardul dacilor: „Lupul cu coadă de şarpe"

Foto 650 – Statuia lui Burebista

Cetatea Sarmizegetusa Regia. Este situată în zona satului Grădiştea Muncelului, la aproximativ 40 km de Orăştie şi a fost capitala Daciei, centru politic şi religios al statului, în perioada preromană şi sub conducerea regelui Decebal.

Sarmizegetusa Regia a fost cea mai mare dintre fortificațiile dacice. În zona acestui important complex de sanctuare situat în Munții Orăştiei, la peste 1.200 m, se remarcă două obiective turistice: „Soarele de andezit" şi „Sanctuarul Mare Rotund". Cetățile de la Costeşti (19 km de Orăştie), Blidaru (21 km de Orăştie), Cetățuie (22 km de Orăştie) şi Piatra Roşie (30 km de Orăştie) fac parte din complexul de fortificații care aveau destinația de a apăra capitala.

Foto 652 – Sarmizegetusa Regia, zona sanctuarelor

Parcul Natural Grădiştea Muncelului-Cioclovina. Parcul Natural Grădiştea Muncelului-Cioclovina (denumit în continuare PNGM-C) reprezintă o arie naturală protejată cu statut de parc natural, al cărui scop este protecția şi conservarea unor habitate şi specii naturale importante sub aspect floristic, faunistic, forestier, hidrologic, geologic, speologic, paleontologic sau pedologic. Parcul este destinat gospodăririi durabile a resurselor naturale, conservării peisajului şi tradițiilor locale, precum şi încurajării turismului bazat pe aceste valori.

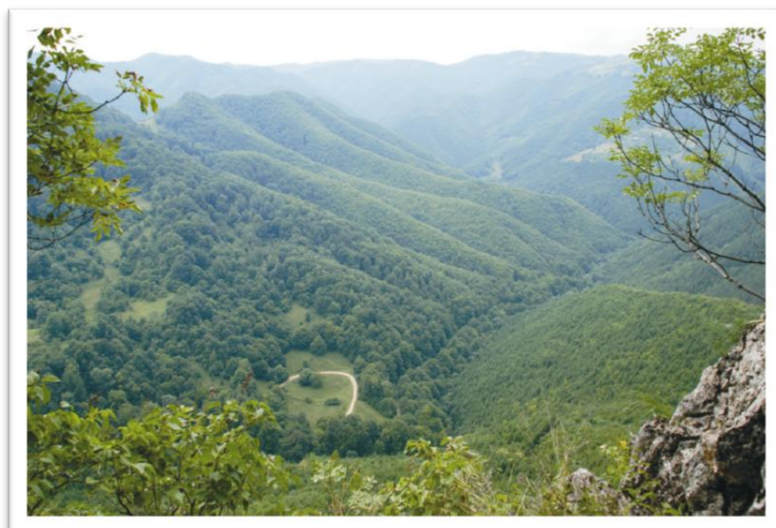

Foto 653 – Vedere panoramică din Parcul Natural Grădiştea Muncelului-Cioclovina

În anul 1957, acad. Constantin Daicoviciu şi prof. Octavian Floca au propus înființarea unei rezervații istorico-naturale care să grupeze cetățile dacice şi zona carstică cu numeroasele ei peşteri din bazinul râului Strei[1643]. Parcul a fost înființat la nivel județean în anul 1979 şi reconfirmat în 1997. În anul 2000 Parcul Natural Grădiştea Muncelului-Cioclovina a fost declarat arie naturală protejată de interes național, fiind încadrat în categoria **parcurilor naturale**.

[1643] Stelian Radu, *Parcul Natural Grădiştea Muncelului-Cioclovina (PNGM-C) – cadrul natural, obiective, realizări şi provocări*, 2012.

Parcul Natural Grădiştea Muncelului-Cioclovina este situat în masivul Munții Şureanu, fiind mărginit de depresiunile Hațegului la vest şi Orăştiei la nord. Zona cuprinde întinse suprafețe de păduri, precum şi alte folosințe ale terenurilor (păşuni, fânețe, arabil, zone carstice, cursuri de ape, monumente istorice) şi aşezări umane (intravilan).

Elemente naturale deosebite. În zona sud-vestică sunt concentrate cele mai spectaculoase fenomene carstice (peşteri, chei, doline, avene ş. a.) şi peisaje cu insule de vegetație termofilă. Dintre cele mai importante peşteri amintim: Şura Mare (6.183 m) – care găzduieşte printre cele mai mari colonii de lilieci în hibernare din Europa, Ponorici-Cioclovina cu Apă (6.560 m), Cioclovina Uscată (cunoscută pentru numeroasele descoperiri: unul din cele mai vechi cranii de *Homo sapiens fosillis* din România; descrierea în premieră mondială a unui nou mineral fosfatic denumit *Ardealit*; unul din cele mai mari depozite de guano-fosfat din lume; cel mai mare monocristal de calcit din România; descoperirea a patru straturi paleolitice suprapuse; depozit osteologic bogat în resturi scheletice de *Ursus spelaeus* şi *Canis lupus*), peşterile Pălăriei, Tecuri, Şura Mică etc. Cele mai multe peşteri sunt active, străbătute de cursuri subterane. Unele sunt cunoscute pentru urmele de cultură materială, provenite încă din paleolitic.

Aici în această „vatră a zămislirii poporului român” sunt localizate monumente de valoare internațională, incluse în patrimoniul UNESCO: „Inima civilizației dacice” – Sarmizegetusa Regia – cetatea de scaun a regilor daci, înconjurată de cetățile Costeşti, Blidaru, Piatra Roşie şi Bănița.

De asemenea, turiştii pot cunoaşte pe viu obiceiuri şi tradiții autentice, nealterate (nedei, măsuratul oilor, păstorit) îndeosebi în Platoul Luncanilor şi bazinul Streiului. În zona parcului se pot desfăşura activități turistice precum: ecoturism, drumeții pe trasee marcate şi drumeții tematice (carst, etnografie, istorie); canyoning; turism pentru observarea vieții sălbatice; turism speologic practicat în peşterile vizitabile; turism ştiințific (de explorare geologică, paleontologică, arheologică etc.); cicloturism; schi de tură; alpinism.

Accesul în parc se face prin localitățile Costeşti (spre Sarmizegetusa Regia), Călan (spre Boşorod şi Luncani), Pui (spre Ohaba Ponor), Baru şi Bănița

Pe teritoriul parcului este amenajată şi o potecă tematică: „Habitatul forestier”, având ca scop creşterea gradului de informare a vizitatorilor cu privire la importanța habitatului forestier. Poteca urmăreşte în mare parte drumul forestier începând din satul Cioclovina până la peşteră, pe traseu fiind amplasate opt panouri mari cu informații despre tipurile de pădure, biodiversitatea lumii vegetale şi animale şi plăcuțe indicatoare cu denumirea arborilor întâlniți în zonă. Durata traseului de dificultate mică este de 1 ½ - 2 ore ca traseu turistic şi 2 ½ - 3 ore cu lecturarea informației.

Termele Romane de la Geoagiu Băi. Termele Romane sunt situate în stațiunea balneoclimaterică Geoagiu Băi, zonă balneară permanentă, situată la 18 km de municipiul Orăştie şi la 46 km de Deva, într-o zonă deluroasă de la poalele Munților Metaliferi.

În centrul stațiunii au fost descoperite termele romane, în urma săpăturilor arheologice făcute într-un mamelon de travertin, numit Dâmbul Romanilor. Denumirea dacă a stațiunii este Germisara, iar cea romană Thermae Dodonae. Aici există ape oligo-metalice mezotermale, ape feruginoase, cu temperatura de cca 33 grade. Stațiunea este indicată pe renumita hartă antică numită *Tabula Peutingeriana*.

Stațiunea Geoagiu Băi a primit Premiul de Excelență în Turismul Acvatic, tema din anul 2010 a competiției anuale organizată de Comisia Europeană.

Casa Memorială Aurel Vlaicu. Situată în satul ce poartă numele marelui nostru aviator, casa-muzeu a fost înființată în 1952, de către Muzeul Județean Hunedoara, chiar în locuința în care au trăit Aurel Vlaicu şi familia sa.

Muzeul adăposteşte o colecție de obiecte legate de activitatea de aviator şi inventator a lui Aurel Vlaicu (1882-1913). Colecția cuprinde: un gramofon, un magneton, membrane de telefon, un cazan cu aburi construit de Vlaicu, schițele de proiect referitoare la invențiile sale din domeniul aviației. Între casa memorială şi muzeu se află bustul pionierului aviației române, realizat de Ion C. Dimitriu-Bîrlad.

Foto 654 – Bustul lui Aurel Vlaicu

Muzeul de Etnografie şi Artă Populară Orăştie. Situat în centrul municipiului, Muzeul de Etnografie şi Artă Populară a fost înființat în anul 1952. Adăposteşte şi prezintă vizitatorilor cea mai importantă colecție etnografică din județul Hunedoara. Reorganizat în anul 1999, prin colecțiile pe care le deține, muzeul oferă aspecte reprezentative ale universului rural hunedorean şi, cu precădere, pe cele ale zonei Orăştiei.

Spațiile de expunere ocupă şase săli, organizate tematic, cuprinzând ocupațiile principale (agricultură, păstorit), ocupații cu caracter secundar (culesul din natură, vânătoare, pescuit, albinărit, prelucrarea lemnului, țesut, prelucrarea pieilor), colecții arheologice şi numismatice precum şi aspecte privitoare la costumul popular, datini şi obiceiuri, religie şi viață spirituală.

Foto 655 – Capela romanică
din Geoagiu, secolele XI-XII

Alte monumente istorice situate în zona Orăştiei se mai întâlnesc la:

- Beriu (Tumulii, „Gorganele”, din satul Beriu şi aşezarea fortificată din satul Cucuiş, în punctul „Golu”; din epoca geto-dacică);
- Orăştioara de Sus (Cetățile dacice de la Costeşti, Blidaru şi Sarmizegetusa Regia care, împreună cu cetățile Piatra Roşie (comuna Boşorod), Bănița (comuna Bănița) şi Căpîlna (județul Alba) au fost înscrise în Lista Patrimoniului Mondial - UNESCO, în anul 1999);
- Geoagiu (Capela romanică din sec. XI-XII; Locul bătăliei de la „Câmpul Pâinii” (1479) din satul Aurel Vlaicu; Castrul roman datând din secolele II-III („Cetatea Urieşilor”) din satul Cigmău, pe malul drept al Mureşului, Complexul de băi termale din epoca romană de la „Dâmbul Romanilor” din Geoagiu Băi);
- Rapoltu Mare (Castelul contelui Veress din satul Bobâlna, edificiu de secol XVIII; Ansamblul conacului Daniel din Rapoltu Mare, secol XVIII şi Ansamblul rural din partea nordică a satului Rapoltu Mare, datat la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolul XX);
- Romos (Biserica evanghelică, secolul XIV; Casa parohială evanghelică, secolul XVII şi ansamblul rural, peste 20 de case şi gospodării din satul Romos, edificate în secolul XIX).

Câteva monumente religioase din Ținutul Orăştiei

Biserica-monument istoric „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil” din satul **Almaşu Mic de Munte** (com. Balşa) – un edificiu din lemn, de plan dreptunghiular, cu absida nedecroşată, poligonală cu trei laturi, a cărui particularitate inedită o constituie întâlnirea în ax a bârnelor pronaosului.

Foto 656 – Biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil” din Almaşu Mic de Munte

Edificiul, prevăzut cu un turn zvelt, cu foişor dublu, a fost înălțat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, fiind strămutat pe actualul amplasament, dintr-o vatră mai veche a localității, în anul 1784. În jurul anului 1700 a fost executat registrul iconografic al tâmplei, refăcut parțial un secol mai târziu, deodată cu împodobirea interioară a lăcaşului; eventualele fragmente picturale păstrate sunt însă mascate în prezent de un strat de tencuială[1644].

Biserica-monument istoric „Sf. Ierarh Nicolae” din oraşul **Geoagiu** (cartierul Suseni) – lăcaş de cult de piatră, alcătuit dintr-un altar heptagonal semidecroşat, o navă dreptunghiulară spațioasă, boltită semicilindric, şi o clopotniță înaltă, cu foişor închis de lemn şi fleşă etajată zveltă. A fost ridicată, potrivit

[1644] M. Porumb, *op. cit.*, p. 18; Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 32-34; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 360.

tradiției, în anul 1528; începută poate de domnitorii munteni Radu cel Mare sau Neagoe Basarab, construcția va fi fost finalizată de unul dintre boierii din Țara Românească refugiați în Ardeal, cel mai îndreptățit fiind banul Pârvu Craiovescu. Fresca actuală, executată în anii 1977-1980, poartă semnătura artistei Maria Chelsoi-Popescu din Bucureşti[1645].

Foto 657 – Biserica „Adormirea Maicii Domnului" din municipiul Orăştie

Foto 658 – Biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil" din municipiul Orăştie

Biserica-monument istoric „Adormirea Maicii Domnului" din municipiul **Orăştie** – lăcaş de cult de piatră, medieval, construit în jurul anului 1574, supus, în timp, mai multor şantiere de renovare (mai importante sunt cele din 1780 şi 1873). Peste decorul iconografic inițial, executat în 1801, s-a suprapus, în perioada 1977-1979, un nou veşmânt mural. În centrul oraşului se înalță monumentala biserică „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil", construită, între anii 1936 şi 1943, din inițiativa protopopului Ioan Moța. Îmbinând elemente ale arhitecturii bizantine, romanice şi gotice, arhitectul George Cristinel a realizat un edificiu unic în spațiul românesc, a cărui notă distinctă o reprezintă turnul impunător, adăugat peretelui nordic al pronaosului. Suprafața interioară a pereților a fost pictată în frescă, în anii 1940-1942, de către cunoscutul pictor bisericesc Dumitru Belizarie[1646].

Mănăstirea franciscană – a aparținut franciscanilor conventuali, ridicată înainte de 1302, fiind avansat anul 1239. În 1334 funcționa, dublată de o mănăstire de călugărițe. Incursiunile turceşti din 1438, 1441 şi 1661 au lăsat urme asupra ei. De la începutul secoului al XVI-lea datează informațiile despre executarea anumitor reparații. Călugării au revenit la 1730 şi au reluat o parte a activității. Vechiul convent fiind în ruină au fost nevoiți să folosească o capelă. A fost reconstruită între 1754 şi 1780, mărită în 1880-1881 şi dotată cu turn. Claustrul se păstrează şi azi. A funcționat până după Al Doilea Război Mondial, fiind reînființată în 1990 ca filie a mănăstirii din Deva. Biserica actuală nu este un edificiu unitar, sanctuarul apărând de două ori mai lung decât nava, susținut de contraforturi de mărimi diferite.

1645 Gheorghe Petrov, *O veche ctitorie munteană în Ardeal - biserica „Sfântul Nicolae" din Geoagiu (de Jos), jud. Hunedoara*, în „Acta Musei Napocensis", t. 39-40, nr. 2, 2002-2003, p. 345-356; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 114-116.

1646 Mircea Munteanu, *Biserica veche ortodoxă din Orăştie. Contribuţii la istoricul bisericii*, în „Mitropolia Banatului", 12, nr. 1-4, 1962, p. 92-96; *Orăştie. Enciclopedie* (coord. Petru Baciu), Deva, 2001, p. 61-65; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 122-125.

Cercetările arheologice au dezvăluit folosirea structurilor corului de la vechea biserică, precum şi a unei părți a materialului de construcție. Păstrează şi azi vechiul hram, „Sfânta Elisabeta a Ungariei".

Foto 659 – Bisericile evanghelică şi reformată din Cetatea Orăştiei

Biserica reformată – construită în secolul al XIII-lea în stil gotic, împreună cu zidul cetății care înconjoară curtea bisericii. Inițial a fost biserică romano-catolică, iar în epoca Reformei, aproximativ în anul 1560, a devenit reformată împreună cu parohia. Despre întemeietorul, respectiv constructorul bisericii nu există documente, dar se presupune că a fost biserică episcopală de sine stătătoare, crucea episcopală găsită în interiorul bisericii constituind un indiciu în acest sens. În timpul invaziei turceşti din anul 1479, oraşul a suferit distrugeri, iar biserica a fost avariată, partea dinspre apus fiind distrusă în întregime. Partea dintre nava mică estică şi turn a fost reconstruită şi luată în posesiune de către enoriaşii reformați. Aşa se explică faptul că în oraşul care a fost o fortăreață săsească, biserica a trecut în proprietatea reformaților unguri, iar saşii au primit lânga biserică o încăpere destinată a fi sacristie sau navă laterală. Biserica reformată a fost renovată de mai multe ori, prima renovare fiind cea menționată anterior şi a avut loc imediat după epoca Reformei. O altă renovare a avut loc în anul 1631, cu sprijinul financiar al principelui de atunci. În anul 1752 biserica a fost renovată din nou, când s-a ridicat turnul. Cutremurul din anul 1839 a avariat atât turnul, cât şi biserica. În 1844 a fost ridicată nava vestică, legată de turnul actual fără a avea un anumit stil, scurtându-se astfel biserica cu aproape 7 m. Turnul vechi deteriorat a fost demolat. Ultima renovare a fost executată de către comunitate în anul 1936, costurile fiind acoperite din fonduri proprii. Cu această ocazie a dispărut complet caracterul gotic al bisericii; sistemul de acoperământ gotic înalt a fost coborât, iar înălțimea zidurilor a fost micşorată. Au rămas nemodificate doar coloanele de sprijin exterioare. Tot cu această ocazie s-a despărțit nava vestică de cea estică printr-un zid prevăzut cu uşă de comunicare, nava vestică fiind amenajată ca sală de consiliu şi pentru rugăciuni. În această parte a bisericii s-a construit strana, iar orga a fost mutată aici din partea estică.

Biserica luterană-evanghelică de confesiune augustană. La sfârşitul secolului al XIV-lea - începutul secolului al XV-lea s-a construit corul de azi. În 1496, din trezoreria oraşului şi provinciei Sibiu sunt acordați 20 de guldeni pentru construirea bisericii din Orăştie. Până la ridicarea ei, saşii au ținut slujbele într-o casă de rugăciuni, edificată în 1622, pentru ca, în 1820 să înceapă construcția actualei biserici, finalizate în anul 1823, pe o fundație nouă, după un plan făcut de preotul Joseph Leonhard (1818 – 1853). Între anii 1839 şi 1842 s-a ridicat şi turnul. Aproximativ un secol mai târziu, în 1981, s-au efectuat reparații importante la biserică.

HUNEDOARA, VALEA CERNEI ŞI ȚINUTUL PĂDURENILOR

Zona este aşezată în partea centrală a județului, cuprinzând Valea Cernei şi Munții Poiana Ruscă. Principala localitate este municipiul Hunedoara, aflat la 19 km de municipiul-reşedință de județ, Deva.

Căile de acces. În zonă se ajunge pe DN 68 B – sectorul Sântuhalm – Hunedoara. Municipiul este străbătut de DJ 687: Sântuhalm – Hunedoara, care face legătura cu Drumul European E 68, ce străbate țara pe traseul Arad – Deva – Orăştie – Sibiu – Braşov – Bucureşti şi drumurile județene care fac legătura între Hunedoara şi Călan, respectiv Hunedoara şi Hațeg.

Principala cale de acces în Ținutul Pădurenilor o reprezintă DJ 687E, prin localitatea Ghelari şi DJ 687F către Govăjdie, ambele prin localitatea Teliuc, dinspre Hunedoara.

Principalele obiective turistice

Castelul Corvinilor este cel mai important monument laic de arhitectură gotică din România. Cel care inițiază lucrări masive de construcție este Iancu de Hunedoara, în secolul al XV-lea.

Foto 660, 661 şi 662 – Castelul Corvinilor din Hunedoara, statuie de cavaler din vârful Turnului Buzdugan (Pictat) şi un vitraliu reprezentându-l pe Iancu de Hunedoara

Foto 663 – Galeria neogotică şi Turnul Vechi de Poartă

Foto 664 – Sala Dietei

În cea de-a II-a etapă de construcție, Iancu de Hunedoara transformă cetatea într-un castel, o reşedință familială, un spațiu aulic menit să-i reflecte statutul social şi politic. Astfel, se construieşte palatul propriu-zis, cu două săli oficiale şi capela. Stilul arhitectural este cel gotic târziu, caracteristic Transilvaniei din secolul al XV-lea.

La Castelul din Hunedoara, în curtea interioară sau sub bolțile gotice din interior, se organizează concerte de muzică veche, spectacole de atmosferă menite să reînvie vremea luptelor cavalereşti, a turnirurilor.

În jurul Castelului Corvinilor s-au conturat, de-a lungul veacurilor, mai multe legende, cele mai importante fiind:

Legenda corbului. Pe blazonul familiei Corvinilor este inscripționat un corb care ține în cioc un inel de aur. Atribuirea acestui simbol al familiei are o legendă. Se spune că Ioan de Hunedoara era fiu nelegitim al lui Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei, cu o frumoasă femeie din Țara Hațegului, pe nume Elisabeta. Pentru a o feri de necinste, regele îi dă de soț pe unul din vitejii săi, Voicu, dăruindu-i totodată şi un inel ca dar pentru copilul nenăscut, cu scopul de a fi recunoscut atunci când va creşte şi va merge la curtea regală. În timpul unei călătorii făcute de familia lui Voicu, poposind pentru a lua prânzul, inelul este uitat pe o margine a ştergarului pe care erau merindele. Un corb, atras de strălucirea inelului, îl fură încercând să zboare cu el. Copilul Ioan de Hunedoara ia un arc şi săgetează corbul, recuperând astfel inelul. Atunci când creşte şi ajunge la curtea regală, povesteşte această pățanie, iar regele, impresionat de această istorie, decide ca simbolul familiei Hunedorenilor să fie corbul cu inel de aur în cioc.

Legenda fântânii. Se spune că, după o luptă, trei turci ajung prizonieri în castelul din Hunedoara. În urma înțelegerii cu proprietarul castelului, în schimbul primirii libertății, ei trebuiau să sape o fântână.

După 15 ani de lucru, găsesc apă la 28 de metri adâncime, dar nu sunt eliberați, deoarece, între timp, Ioan de Hunedoara moare, şi soția sa, Elisabeta Szilagyi, nu le dă libertatea promisă. Atunci, unul dintre turci, ca ultimă dorință, cere permisiunea să graveze o inscripție, pe piatra fântânii, text ce poate fi tradus, conform legendei: „apă ai, inimă n-ai”.

În realitate, inscripția în piatră are următorul conținut, aşa cum este redat în albumul „Castelul Corvineştilor Hunedoara” editat de muzeu:

„Eu Hasan am pus această inscripție în vremea când am fost rob la ghiauri,
în cetatea de lângă biserică”

Foto 665 – Fântâna Castelului Corvinilor şi Turnul Toboşarilor

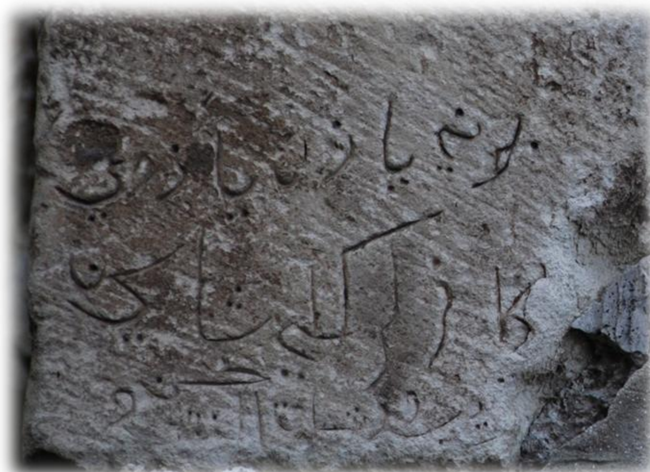

Foto 666 – Inscripţia în limba turcă de pe contrafortul Capelei

În municipiul Hunedoara, ansamblul urban „Piața Libertății”, datând din secolul al XIX-lea, a fost declarat monument istoric, împreună cu clădirea Administrației Uzinelor de Fier.

*Lacul Cinci*ş. În urmă cu 50 de ani, autoritățile hunedorene strămutau satul Cinciş pentru a amenaja aici un lac de acumulare. Peste 150 de familii au fost obligate să-şi părăsească atunci casele, iar când apele au început să acopere satul, două biserici au căzut pradă noului lac, cu cimitire cu tot.

Foto 667 – Lacul de acumulare Cinciş

Se spune că în zilele senine şi secetoase, când nivelul apei scade, turla vechii biserici din secolul XIV, aflată la 25 de metri adâncime, se poate vedea ieşind deasupra apei. La foarte scurt timp, sătenii au început să observe fenomene ciudate. „Oile nu se apropiau de lac, iar în miez de noapte se vedeau, uneori, spiritele celor morți care bântuiau pe suprafața lacului. Nu mai vorbesc despre furtuni iscate din senin în mijlocul lacului. Era clar pentru toată lumea că lacul Cinciş este blestemat”, povesteşte Ionel Crâznic, un localnic.

Lacul şi împrejurimile lui pitoreşti reprezintă o importantă zonă de agrement, cu restaurant, motel şi spații de campare.

Casa Memorială „Drăgan Muntean”. Ținutul Pădurenilor este locul de baştină al îndrăgitului şi regretatului interpret de muzică populară Drăgan Muntean, originar din satul Poienița Voinii. În locuința rapsodului este amenajat un muzeu popular în care sunt adunate laolaltă o serie de costume şi obiecte tradiționale specifice zonei.

Furnalul de la Govăjdie. Furnalul se află în capătul vestic al satului Govăjdia, la 20 km de municipiul Hunedoara (10 km pe terasamentul căii ferate înguste – „mocănița”). Furnalul este vestit pentru că aici s-au produs unele componente din fontă pentru turnul Eiffel din Paris, şi fontă pentru oțelul produs pentru turnul Eiffel la uzinele din Reşița. Acest furnal, la vremea lui, a fost primul furnal cu flux continuu din Europa şi al doilea pe plan mondial. Astăzi este deschis vizitatorilor. Clădirea a fost declarată în anul 2000 monument de arhitectură industrială şi este inclusă pe lista monumentelor istorice din județul Hunedoara.

Câteva monumente religioase din Ținutul Pădurenilor şi de pe Valea Cernei

Biserica-monument istoric „Adormirea Maicii Domnului” din satul **Alun** (com. Bunila) – lăcaş de cult din lemn, de plan dreptunghiular, cu absida patrulateră decroşată, îmbinată în ax, ridicat în secolul al XVII-lea; pronaosul şi turnul-clopotniță scund au fost adosate ulterior (probabil în anul 1717). Decorul iconografic interior, păstrat în mod precar, aparține secolului al XVIII-lea (1731), fiind opera a doi pictori bisericeşti (se cunoaşte doar numele lui Ioan Zugravul din Ardeu)[1647]. Tot în satul Alun se mai găseşte si biserica „Sf. Împărați Constantin şi Elena” – lăcaş de cult de plan treflat, prevăzut cu o turlă octogonală impunătoare şi cu două turnuri-clopotniță de aceeaşi formă, amplasate de o parte şi de alta a intrării

[1647] Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 97-100; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 347-348.

apusene, ridicat în perioada 1937-1939, pe cheltuiala deputatului hunedorean Constantin Bursan, cel mai mare ctitor român interbelic; este singura biserică din ţară construită integral din marmură. Pictura a fost executată între anii 1963 şi 1966 de Constantin Niţulescu din Bucureşti[1648]. În prezent, lăcaşul deserveşte liturgic un schit de maici.

Foto 668 – Biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Alun

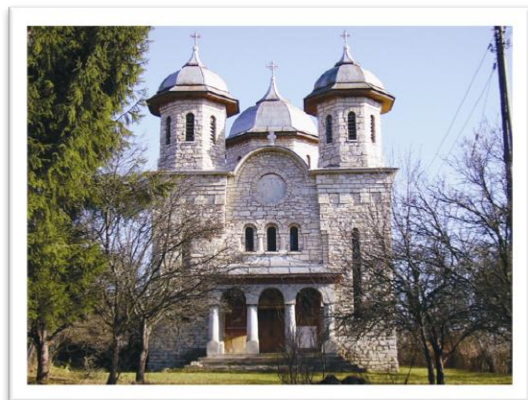

Foto 669 – Biserica „Sf. Împăraţi Constantin şi Elena" din Alun

Biserica „Sf. Cuvioasă Paraschiva" din centrul comunal **Bătrâna** – lăcaş de cult din lemn, ridicat în anul 1780; din zestrea patrimonială a lăcaşului a făcut parte o bogată colecţie de icoane pe sticlă.

Biserica-monument istoric „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil" din centrul comunal **Ghelari** – lăcaş de cult din piatră, de plan dreptunghiular, „înălţat şi pictat în anul 1770 iunie 17", de către zugravii Simeon şi Nicolae din Piteşti; aspectul actual şi-l datorează amplei renovări derulate în 1837.

În proximitatea acesteia se găseşte Biserica „Sf. Apostoli Petru şi Pavel" (celălalt hram este „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil"), cu cele două clopotniţe impunătoare; este cel mai impunător lăcaş de închinare din întreg spaţiul rural românesc. Construită între anii 1939 şi 1960, biserica a fost împodobită în frescă de pictorul Constantin Niţulescu, secondat de cinci ucenici, în perioada 1960-1965. În anexele sale funcţionează, din 1997, un schit de maici, continuator peste veacuri al tradiţiei monahale din străvechea mănăstire Plosca, dărâmată de austrieci în anul 1762[1649].

Foto 670 – Biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil" din Ghelari

Foto 671 – Biserica „Sf. Apostoli Petru şi Pavel" din Ghelari

[1648] Mircea Păcurariu, *Constantin Bursan – ctitor de biserici hunedorene*, în „Biserica Ortodoxă Română", 120, nr. 7-9, 2002, p. 187-188; Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, p. 185, 347-348.

[1649] Eugenia Greceanu, *Spread of Byzantine traditions in mediaeval architecture of Romanian masonry churches in Transylvania*, în „Études byzantines et post-byzantines", 1, 1979, p. 223; M. Porumb, *op. cit.*, p. 138-139; Alexandru Vlad, *Monografia comunei Ghelari*, Deva, 2003, p. 90-95; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 186-188.

În municipiul **Hunedoara** se găsesc trei lăcaşuri de cult din piatră ortodoxe, înscrise pe lista monumentelor istorice. Biserica „Sf. Ierarh Nicolae" este o construcție medievală în plan „cruce greacă înscrisă", cu absida poligonală cu unghiul în ax, construită, cu aprobarea lui Matei Corvin, în anul 1458, pe locul catedralei mitropolitului Ioan de Caffa al Transilvaniei, incendiată în primăvara anului 1456. Pronaosul (1634) şi turnul-clopotniță masiv (1827) sunt adaosuri ulterioare. Zestrea iconografică interioară, executată în 1654, poartă semnătura zugravilor Constantin şi Stan. La mică distanță a fost construită, între anii 1797 şi 1800, Biserica „Schimbarea la Față", un edificiu de plan dreptunghiular din piatră de mari dimensiuni, reîmpodobit iconografic în anul 1983.

Foto 672 – Biserica
„Sf. Împăraţi Constantin şi Elena"
din Hunedoara

În centrul municipiului se află Biserica „Sf. Împăraţi Constantin şi Elena", construită, după schițele arhitectului Patriarhiei Române, Dumitru Ionescu-Berechet, între anii 1939 şi 1944, pe cheltuiala deputatului hunedorean Constantin Bursan. Tip „cruce greacă înscrisă", lăcaşul este împodobit cu o frumoasă frescă, realizată de pictorul Ştefan Constantinescu din Bucureşti[1650].

Biserica-monument istoric „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil" din satul **Muncelu Mare** (com. Vețel) – lăcaş de cult din lemn din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Căptuşeala interioară de scânduri a fost împodobită, în vechime, cu valoroase xilogravuri, executate de meşterul xilograf ardelean Gheorghe Pop în perioada 1805-1824[1651].

Biserica „Pogorârea Sf. Duh" din satul **Muncelu Mic** (com. Vețel) – lăcaş de cult din lemn, ridicat în secolul al XVII-lea; este unic în județ, prin absența uşilor împărăteşti.

Biserica-monument istoric „Sf. Ioan Botezătorul" din satul **Ruda** (com. Ghelari) – lăcaş de cult din piatră, ridicat în anul 1653, renovat radical în perioada 2007-2011.

[1650] V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 59-61; Radu Popa, *Vechile biserici de zid din Eparhia Aradului şi pictura lor*, în vol. „Episcopia Aradului. Istorie. Viaţă culturală. Monumente de artă", Arad, 1989, p. 241; M. Porumb, *op. cit.*, p. 164-167; Cristian Moisescu, *Arhitectura românească veche*, vol. I, Bucureşti, 2001, p. 179-180; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 189-192; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 63-66, 201-202.

[1651] Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 216-217; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 353-354.

ŢARA HAŢEGULUI
ŞI VALEA STREIULUI

Ţara Haţegului este una dintre cele mai pitoreşti zone ale României şi, cu siguranţă, cea mai bogată în ceea ce priveşte diversitatea naturală şi densitatea vestigiilor istorice. Situată în partea de Sud-Vest a Transilvaniei, Ţara Haţegului este mărginită de două mari parcuri naţionale – Parcul Naţional Retezat – rezervaţie a biosferei, Parcul Natural Grădiştea Muncelului-Cioclovina. Mare parte a teritoriului Ţării Haţegului reprezintă în sine o arie protejată, respectiv Geoparcul Dinozaurilor[1652].

Ţara Haţegului este una dintre cele mai mari depresiuni intramontane din Carpaţii României, mărginită la sud de Munţii Retezat, la vest de Munţii Poiana Ruscă, iar la est de înălţimile Munţilor Şureanu.

Ca o uriaşă cetate, Ţara Haţegului are trei porţi: spre nord, culoarul Streiului o leagă de lunca largă a Mureşului, spre vest prin Poarta de Fier a Transilvaniei şi valea Bistrei se face legătura cu Banatul, iar spre sud, prin pasul Merişor se trece spre depresiunea Petroşani, iar de aici prin pasul Surduc spre Oltenia. Accesul se face dinspre oraşul Simeria, pe Valea Streiului (DN 66); dinspre Banat – Caransebeş (DN 68), pe Valea Bistrei, trecând pe la Poarta de Fier a Transilvaniei (anticul Tapae) şi dinspre municipiul Petroşani prin Pasul Merişor – Băniţa (DN 66). Există şi un traseu auto puţin mai dificil, care traversează o zonă deluroasă şi care uneşte localităţile Hunedoara şi Haţeg, traseu care a fost folosit în ultimii ani pentru circuitul competiţiei „Raliul Hunedoarei". Cea mai apropiată staţie de cale ferată este la doar 3 km de oraş, în localitatea Subcetate. Distanţa faţă de municipiul reşedinţă de judeţ, Deva, este de 40 km.

Din punct de vedere etnosociologic şi lingvistic Ţara Haţegului este însă mai întinsă, ea cuprinzând şi aşezările de pe Valea Streiului inferior până la vărsarea acestuia în Mureş, inclusiv oraşul Călan. Centrul social şi economic al regiunii este oraşul Haţeg.

Scriitorul Ion Pop Reteganul descrie această parte a judeţului Hunedoara astfel:

> „... Frumos este Ardealul, fără măsură, dar în el mai frumos este tocmai acest colţ, care din vechi şi până astăzi se cheamă aşa: Ţara Haţegului… că deşi e mică Ţara Haţegului, ea întruneşte în sine tot ce Ardealul are mai bun şi mai frumos. Ţara Haţegului se poate numi cu drept cuvânt un Ardeal în miniatură. Şi de ar fi să am putere, bucuros aşi mai călca o dată acest adevărat rai pământesc, care zace la cornul Ardealului de apus şi de miazăzi"[1653].

Acest tărâm de legendă, care a fost populat încă de la începuturi cu vieţuitoare diferite de cele din restul lumii, dovadă fiind fosilele de dinozauri pitici, cele peste 140 de specii de fluturi reprezentând 75% din totalul speciilor de fluturi din România, cele 1.190 de specii de plante, o treime din totalul speciilor de plante ale ţării, cele peste 185 de specii de păsări, dar şi speciile de animale protejate care trăiesc aici, oferă cu generozitate vizitatorilor experienţe unice.

Această zonă reprezintă suprafaţa cu cea mai mare densitate de monumente şi vestigii istorice din România şi probabil din lume. Mai mult decât atât, acest loc este subiect de cercetare atât arheologică, cât şi geologică şi bio-paleontologică. Vestigiile descoperite aici reprezintă urme ale tuturor perioadelor istorice cunoscute.

Principalele obiective turistice

Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa. Ruinele acestei aşezări se află la 17 km de Haţeg pe DN 68, în comuna Sarmizegetusa, în partea de sud-vest a Ţării Haţegului de astăzi.

1652 SENS, *Comori culturale româneşti – Ţara Haţegului*, 2012, p. 4.

1653 Ion Pop Reteganul, *Din Ţara Haţegului*, în Octavian Floca, „Regiunea Hunedoara. Ghid turistic", 1957, p. 324.

Foto 673 – Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa (ruine)

Întemeierea noului oraş a avut loc în primii anii după cucerirea Daciei şi a fost marcată şi prin baterea unei monede (*sestertius*) emisă la Roma din ordinul Senatului, dedicată „celui mai bun principe" – împăratului Traian.

Colonia se întindea de la Tibiscum (actualul județ Caraş-Severin) la Micia (actuala localitate Vețel), până la intrarea Jiului în defileu. În inima oraşului se intersectau cele două drumuri principale (*cardo maximus,* orientat nord-sud şi *decumanus maximus,* orientat est-vest).

Din străvechea capitală a Daciei Romane au rămas vestigiile celor mai importante edificii: clădirea Augustalilor, Forul, ruinele templului zeiței Nemesis, necropola antică, mausoleul familiei Aurelia, amfiteatrul ş. a.

Muzeul de Arheologie – Sarmizegetusa găzduieşte astăzi o importantă secție de arheologie şi administrează parcul arheologic Ulpia Traiana Sarmizegetusa, cuprins în rețeaua muzeală şi de monumente a Muzeului Civilizației Dacice şi Romane din Deva.

Parcul Național Retezat. Masivul Retezatului străjuieşte întreaga Țară a Hațegului, de unde „ne apare deschis şi vizibil de la mare depărtare, căci, în această parte, el se ridică din şes deodată, ca un paravan uriaş, fără de nici o trecere mai însemnată de la şes la înălțimi muntoase”[1654].

Prin frumusețea şi măreția peisajului, prin diversitatea florei şi faunei, prin numărul mare de lacuri glaciare şi cascade, Retezatul a atras dintotdeauna atenția iubitorilor de drumeții şi de escaladări alpine. „Urmele ghețarilor, amfiteatrele glaciare înşirate în prodigioase trepte suspendate, cuvetele de ghețari şi căldările spațioase, în care dorm liniştite splendidele lacuri, aproape toate populate de numeroşi păstrăvi, se întâlnesc la tot pasul”[1655].

La inițiativa marelui naturalist român Alexandru Borza, în anul 1935 a fost înființat Parcul Național Retezat, prezentat în capitolul Zonele protejate, din volumul I al Monografiei Județului Hunedoara (pag. 47-50).

Pe teritoriul Parcului Național Retezat sunt amenajate cinci trasee tematice:

- „Natură, oameni şi istorie”, pe ruta Centrul de vizitare Nucşoara – Poiana La observator – Cetatea Mălăieşti – Sălaş – Peştera, cu o durată de 3-4 ore (minus peştera), de dificultate mică. Turiştii pot afla lucruri interesante despre: turnul fără uşi, ferigi uriaşe, legenda Peşterii Lotrilor, iarba şarpelui, locul mistreților.

1654 *Apud* Octavian Floca, *Regiunea Hunedoara,* p. 382-384.

1655 *Ibidem*, p. 386.

Foto 674 – Ruinele Cetăţii Mălăieşti

- „Vieţuitoarele de lângă noi”, pe ruta Cârnic – Capu’ Dealului, cu o durată de 3-4 ore, de dificultate mică-medie. Se pot afla informaţii despre: pădure şi oameni, stâne şi păstorit, „Moş Martin” şi puii lui, legenda Pietrei lui Tiboc, ouă care nu sunt ouă, ciuperci uriaşe.
- „Caprele negre şi vecinii lor”, pe ruta Pietrele – Stânişoara – Şaua Ciurila – Culmea Lolaia – Centrul de informare PNR Pietrele, cu o durată de 4-5 ore, de dificultate medie-mare. Atracţiile de pe traseu sunt: şcoala iezilor, concursul „Ghici câte capre negre pasc?”, masa căpcăunului, planta care umblă de colo-colo, urme de animale.
- „Castelul din Carpaţi”, pe ruta viaduct Valea Nucşoarei – Cetatea Colţ sau Suseni, cu o durată de 3 ore, de dificultate mică. Printre atracţiile traseului se află: povestea „Castelului din Carpaţi” al lui Jules Verne, plantele şi animalele care trăiesc în zonă, istoria locului, obiceiurile localnicilor.
- „Calea lupului”, pe ruta Cârnic – Pietrele – Lacul Bucura – Şaua Plaiu’ Mic – Cabana Buta – Complexul Cheile Buţii, cu o durată de 11 ore, de dificultate medie-mare. Se pot afla lucruri interesante despre lupii care trăiesc în Carpaţi şi se pot vedea locuri de un pitoresc fără egal.

Rezervaţia de zimbri din pădurea Slivuţ-Haţeg. La 3 km de oraş pe DN 66, se găseşte renumita rezervaţie de zimbri, prima locaţie de pe teritoriul României în care a fost reintrodus zimbrul european (*Bison bonasus*), dispărut din fauna ţării după anul 1852. La 12 noiembrie 1958 a fost adusă din Polonia prima pereche de zimbri – Podarec şi Polonka. Peste cinci ani a mai fost adus încă un exemplar, tot din Polonia, Pumila. Aceştia s-au înmulţit, astfel încât în anul 1979, în Rezervaţia de Zimbri Slivuţ-Haţeg, existau deja 12 zimbri. Cei născuţi în România au primit nume începând cu litera R. În anul 2002, au fost aduse la Haţeg trei exemplare de zimbri de la Bucşani. Familia de zimbri de la Slivuţ-Haţeg a primit în sânul ei ultimul exemplar în anul 2004, pe Roxana. În momentul de faţă, în rezervaţie se află un număr de 9 exemplare de zimbri.

Geoparcul Dinozaurilor Ţara Haţegului[1656]. Ţara Haţegului a fost aleasă drept locaţie a unui Geoparc, deoarece acest ţinut îndeplineşte la modul superlativ condiţiile stabilite de către UNESCO pentru înfiinţarea unei asemenea structuri: un teritoriu bine delimitat geografic, cu o suprafaţă suficient de mare pentru a permite activităţi legate de dezvoltarea economică; existenţa unor situri geologice cu valoare ştiinţifică şi estetică deosebită, alături de locuri cu valoare arheologică, ecologică, istorică şi culturală.

Geoparcurile sunt o categorie distinctă de arii protejate, ele deosebindu-se de parcurile naţionale sau naturale. Legalizarea funcţionării Geoparcului Dinozaurilor Ţara Haţegului s-a făcut prin Hotărârea

[1656] Prezentarea Geoparcului Dinozaurilor Ţara Haţegului se regăseşte şi în vol. I al lucrării *Judeţul Hunedoara, monografie*, p. 64.

de Guvern nr. 2151/30.11.2004. În anul 2005, Geoparcul dinozaurilor Țara Hațegului a fost primit în Rețeaua UNESCO a Geoparcurilor europene, fiind primul Geoparc din spațiul fostelor țări comuniste.

Geoparcul dinozaurilor Țara Hațegului are o suprafață de 102.392 ha, cuprinzând în totalitate comunele: Densuş, General Berthelot, Toteşti, Răchitova, Sântămăria-Orlea, Sarmizegetusa, oraşul Hațeg şi parțial comunele: Baru Mare, Sălaşu de Sus, Pui, Râu de Mori.

Geoparcul se învecinează la sud cu Parcul Național Retezat şi la nord şi nord-est cu Parcul Natural Grădiştea Muncelului - Cioclovina.

Pe teritoriul Geoparcului Dinozaurilor Țara Hațegului sunt amenajate cinci trasee tematice:

- „Valea dinozaurilor”, pe ruta Sânpetru-Ohaba Sibişel, cu o durată de aproximativ 2 ore şi o lungime de 2,5 km; traseul include situri cu semnificație paleontologică şi geologică deosebită, fără a omite locurile relevante pentru istoria şi cultura regiunii.
- „Drumul vulcanilor”, pe teritoriul comunei Densuş, cu o durată de aproximativ 2 ore şi o lungime de 2 km; traseul include situri cu semnificație geologică (vulcanismul cretacic din Transilvania), îmbinate cu puncte de observație a naturii animate (păsări, fluturi, plante).
- Ambele trasee ilustrează cadrul natural al insulei Hațeg, de la sfârşitul perioadei Cretacice, în urmă cu peste 65 milioane de ani, dominat de existența dinozaurilor şi instabilitatea tectonică, manifestată prin ample fenomene vulcanice.
- „Sălaşu de Sus – Natură şi istorie medievală”, pe teritoriul comunei Sălaşu de Sus, cu o durată de aproximativ 3 ore şi o lungime de 2,5 km; traseul reprezintă o îmbinare a unor situri ilustrative pentru trecutul medieval al Țării Hațegului, cu situri reprezentative pentru flora şi fauna endemică a regiunii.
- „Vulcanii din vremea dinozaurilor”, pe teritoriul comunei Densuş, cu o durată de aproximativ 1,5 ore şi o lungime de 2,3 km.
- Traseul din jurul Turnului de la Răchitova, pe teritoriul comunei omonime, cu o durată de aproximativ 1 oră şi o lungime de aproximativ 1,5 km.

Foto 675 – Turnul Cetăţii Răchitova

Cetatea Colț. Se spune că Cetatea Colț a fost sursa de inspirație a romanului „Castelul din Carpați” scris de Jules Verne. **„**În acest ținut al celor două Jiuri nimeni nu s-ar învoi să călăuzească un călător spre Castelul din Carpați, oricare i-ar fi răsplata”**,** scrie Jules Verne. Astăzi se mai păstrează doar ruine din zidurile fortăreței medievale. Şi chiar dacă nu credeți povestea romantică a scriitorului francez, tot merită ascensiunea pe stâncile vechii cetăți.

Aflată la o altitudine de 726 m, Cetatea Colț era pe vremuri o fortăreață greu de cucerit, ridicată într-un loc strategic. De aici nobilul putea supraveghea drumul pe care urcau şi coborau turmele de oi din

munți şi avea aici un loc sigur unde îşi păstra bunurile şi se retrăgea cu familia în caz de pericol. Panorama care se deschide în fața ochilor celor ce au ajuns la cetatea Colț este de o frumusețe unică: spre sud, se deschide valea Râului Mic, până în inima Retezatului; spre apus se vede, impunătoare, străvechea biserică cnezială; spre miazănoapte se deschide o perspectivă amplă a Văii Hațegului, cu satele înşirate unele după altele – Râu de Mori, Clopotiva, Breazova, Peşteana, Ostrov etc.

Fânețele cu narcise de la Sălaşu de Sus. Pe pajiştile din preajma satului Sălaşu de Sus apar primăvara florile albe parfumate ale narciselor de câmp (*Narcissus stellaris*). Vechii greci recunoşteau aceste flori încă din antichitate, crezând că narcisele au apărut după ce s-a stins Narcissus, fiul unui rege elen şi al unei nimfe.

Fânețele cu Narcise reprezintă o arie protejată de interes național, de tip botanic. Se întinde pe o suprafață de 20 ha şi face parte din Geoparcul Dinozaurilor Țara Hațegului. Narcisele de aici înfloresc în fiecare lună mai până la mijlocul lunii iunie şi adună turişti din toată țara la sărbătoarea care se organizează cu acest prilej, Festivalul Narciselor.

Tăul fără fund de la Peşteana. Localnicii din satul Peşteana susțin că în apropiere de satul lor se găseşte Tăul fără Fund, o mlaştină ce comunică în adâncime cu Oceanul.

Foto 676 – Tăul fără fund de la Peşteana

Locul merită să fie vizitat şi pentru numeroasele plante carnivore (*Drosera rotundifolia*) care cresc aici, în realitate nişte mici „capcane pentru musculițe”, nu mai înalte de câtiva centimetri. Frunzele lor secretă o substanță lipicioasă, iar micile insecte păcălite rămân prizoniere între perişorii plantei.

Dintre vestigiile istorice din Țara Hațegului mai merită amintite şi vizitate şi: Turnul de apărare de la Răchitova, Turnul de apărare de la Mălăieşti, Cetatea cnezială de la Sălaşu de Sus, Turnul cetății regale a Hațegului – Subcetate, Bisericile ortodoxe din Ostrov, Peşteana, Sânpetru, Bisericile reformate din Sântămărie Orlea şi Peşteana, Castelul Nopcsa din Săcel, Castelul Kendeffy Sântămărie Orlea, Conacele Berthelot şi Nălaț-Fay.

Râuşor – stațiune montană amplasată într-un peisaj de excepție, la 1.200 m, cu mini-hoteluri, pensiuni; accesibilă dinspre Hațeg, pe drum asfaltat.

Pârtiile de schi de la Râuşor au o lungime totală de peste 2.000 m, cu diferența maximă de nivel de 380 m, iar una dintre ele este dotată cu instalație de nocturnă şi transport pe cablu. Între coborâri, schiorii pot face pauze de vin fiert sau ”minuturi”. Din Râuşor se poate ajunge uşor pe Creasta Lolaia din Masivul Retezat. Vara, malurile Râuşorului oferă condiții excelente de campare.

Foto 677 – Staţiunea turistică Râuşor

Pe timpul verii, aşezările Țării Haţegului sunt un loc ideal pentru relaxare sau pentru practicarea turismului de aventură (parcuri şi trasee tematice, sporturi extreme).

Obiective turistice pe Valea Streiului

Cetatea Dacică Luncani – Piatra Roşie – Alunu

Reprezintă ultimul bastion de rezistență al dacilor împotriva cotropirii romane. Cetatea de la Piatra Roşie este amplasată pe un deal înalt de 823 de metri, înconjurat de prăpăstii şi accesibil doar dinspre latura de est. Cetatea de la Piatra Roşie şi cea de la Blidaru aveau rosturi pur militare.

Foto 678 – Vedere de pe Platoul Luncanilor

Printre descoperirile de la Piatra Roşie se remarcă un scut de paradă din fier şi un bust de bronz, presupus al lui Bendis, zeița dacică a Lunii, a pădurilor, a nopții.

Accesul la cetate se face dinspre Călan spre Boşorod cu punct final în satul Luncani.

Stațiunea Aquae din Călan-Băi. Băile Aquae se află pe malul stâng al râului Strei, la altitudinea de 230 m deasupra nivelului mării. Ele sunt situate la cca 2 km nord de oraşul Călan, pe şoseaua DN 66

(respectiv E 79). Este probabil că aceste ape tămăduitoare ale băilor să fi fost folosite înainte de ocupația romană, deoarece pe aceste meleaguri au trăit dacii, iar aşezarea s-a numit Idata. Se povesteşte că însuşi marele Decebal cobora din cetatea sa pentru a-şi întrema trupul ostenit în atâtea războaie.

Bazinul roman se mai poate vedea şi astăzi, este săpat în stâncă, are perimetrul de cca 94 m şi adâncimea de 4 m. Apa izvoarelor termale de la Călan se menține la o temperatură de 23°C. Utilizând cele şapte izvoare captate în zilele noastre cu o temperatură medie cuprinsă între 27 şi 29ºC, în zonă s-a dezvoltat o microstațiune cunoscută mai mult pe plan local. Efectele terapeutice ale acestor ape termale sunt folosite în diverse afecțiuni.

Alte edificii-monument istoric din Țara Hațegului sunt: Conacul Berthelot: satul General Berthelot (sec. XVIII); Ansamblul castelului Pogany (castel şi parc) din satul Păclişa, com. Toteşti (sec. XVIII); Cetatea regală a Hațegului din satul Subcetate, Vârful dealului Orlea (sec. XIII-XV); Ansamblul castelului Nopcsa: satul Săcel (sec. XIX); Castelul contelui Nopcsa: satul Sălaşu de Sus (sec. XIX), Curtea cnezilor Cândreşti din satul Sălaşu de Sus (sec. XV-XVII) şi Cetatea Mălăieşti (sec. XIV).

Foto 679 – Conacul Berthelot, restaurat, astăzi Centrul pentru dezvoltare durabilă a Ţării Haţegului - Retezat

Câteva monumente religioase din Țara Hațegului şi de pe Valea Streiului

Biserica-monument istoric „Sf. Prooroc Ilie Tesviteanul" din centrul comunal **Baru** – lăcaş de cult din piatră, de plan dreptunghiular, cu absida semicirculară nedecroşată, prevăzut cu un turn-clopotniță masiv, cu foişor deschis din lemn şi coif piramidal, construită, potrivit unei legende locale, de un sătean pe nume Pârvu, cu bani primiți de la o bandă de tâlhari (de aici şi denumirea de „biserica Pârveştilor"); în realitate, edificiul a fost construit în două etape distincte, corespunzătoare secolelor XVII-XVIII, fiind împodobit iconografic de preotul Simion Zugravul din Piteşti în anul 1785[1657].

[1657] Adrian Andrei Rusu, *Biserica Pârveştilor din comuna Baru (judeţul Hunedoara)*, în „Mitropolia Banatului", nr. 2, 39, 1989, p. 35-41; Marius Porumb, *Dicţionar de pictură veche românească din Transilvania. Sec. XIII-XVIII*, Bucureşti, 1998, p. 31, 376; Ioachim Lazăr, Ion Pilu Tămaş, *Monografia comunei Baru Mare*, Deva, 2003, p. 87-105; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 142-143.

Foto 680 – Biserica „Sf. Prooroc Ilie Tesviteanul” din Baru

Biserica-monument istoric „Sf. Ierarh Nicolae” din **Densuş** – lăcaş de cult cu o înfăţişare stranie, construit din piese litice aduse de la Sarmizegetusa romană, compus dintr-un naos pătrat şi o absidă cu închidere semicirculară; la interior, patru stâlpi, alcătuiţi fiecare din câte două altare romane suprapuse, descriu un careu central, deasupra căruia se înalţă un turn, cu patru secţiuni distincte. Pe latura sudică a altarului s-a adăugat un diaconicon scund, boltit semicilindric; târzii sunt şi pronaosul vestic, precum şi coridorul sudic al navei, astăzi ruinate.

Foto 681 – Biserica „Sf. Ierarh Nicolae” din Densuş

Istoriografia laică pledează pentru apartenenţa construcţiei la marea familie a edificiilor cneziale româneşti din secolele XII-XIV, cu indicarea nobililor haţegani Mânjina (Mănjina) drept ctitori. Preluând o ipoteză din 1775 a unui ofiţer din armata austriacă, Sylvester Joseph von Hohenhausen, istoriografia bisericească susţine că, la origine, lăcaşul ar fi fost un monument funerar ridicat în memoria generalului Longinus, dar încreştinat la cumpăna secolelor IV-V; abandonat după 568, acesta ar fi fost reutilizat ca

biserică după mijlocul secolului al IX-lea. Acoperite cu un strat de var între anii 1566 şi 1720, frescele interioare sunt opera a trei zugravi diferiți ca stil şi formație artistică; meşterul principal, Ştefan, semnatarul picturii din 1443, este considerat un exponent al ambianței artistice sud-carpatice, dezvoltate în jurul mănăstirii Argeş. Cel mai vechi preot slujitor al bisericii este Dalc, participant, în 2 iunie 1360, la un scaun de judecată ținut în Hațeg[1658].

Biserica-monument istoric „Sf. Ierarh Nicolae” din oraşul **Hațeg** – lăcaş de cult de zid, ridicat între anii 1821 şi 1828, repictat în 1980.

Biserica-monument istoric „Înălțarea Domnului” din satul **Nucşoara** (com. Sălaşu de Sus) – construcție medievală masivă, cu ziduri groase din piatră brută şi bolovani de râu, alcătuită dintr-o navă dreptunghiulară scundă, boltită semicilindric, şi un altar decroşat, prevăzut cu o calotă sferică. A fost ctitorită de cnejii locali în secolele XIII-XIV. Ansamblul pictural, finalizat în anul 1779, odată cu montarea iconostasului, poartă semnătura „popii” Simion Zugravul din Piteşti[1659].

Biserica-monument istoric „Pogorârea Sf. Duh” din satul **Ostrov** (com. Râu de Mori) – ctitorie cnezială din piatră, având aspectul unei nave dreptunghiulare alungite, prevăzută cu o absidă semicirculară nedecroşată şi cu un turn-clopotniță zvelt, adosat în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Vechimea edificiului – din construcția inițială se mai păstrează doar pereții de sud şi de vest ai naosului – este incertă; în anul 1360 acesta exista, de vreme ce satul găzduia sediul unui protopopiat. Biserica a fost împodobită cu fresce, dovadă fragmentele deteriorate, păstrate atât în interiorul, cât şi la exteriorul edificiului[1660].

Foto 682 – Biserica
„Pogorârea Sf. Duh” din Ostrov

Biserica-monument istoric „Pogorârea Sf. Duh” din satul **Peşteana** (com. Densuş) – lăcaş de cult medieval din piatră, de plan dreptunghiular, ctitorit de cnejii români locali. Pe cale arheologică s-a stabilit că un prim edificiu, întrunind condițiile unei modeste capele de curte din secolele XI-XII, fusese înălțat în partea estică a construcției actuale, absida acestuia fiind prelungită în secolul al XIII-lea, cu o deviație de

1658 Eugen Chefneux, *Cercetări şi observaţii asupra bisericii de la Densuş*, în vol. „Sesiunea ştiinţifică a Direcţiei Monumentelor Istorice”, Bucureşti, 1963, p. 109-125; *Pagini de veche artă...*, p. 33-70; Ioan Marin Mălinaş, *La umbra Sarmizegetusei romane: Basilica din Densuş. Reflexii istorice şi literare inspirate de o carte tipărită la Viena în 1775*, Oradea, 1997, 195 p.; Adrian Andrei Rusu, *Ctitori şi biserici din Ţara Haţegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, p. 193-204; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 22-32.

1659 V. Drăguţ, *Vechi monumente...*, p. 35; A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 235-237; C. Moisescu, *op. cit.*, p. 176; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 33-35.

1660 *Pagini de veche artă...*, p. 116-120; Radu Popa, *Vechea biserică din Ostrovul Mare (Râu de Mori)*, în „Mitropolia Banatului”, 36, nr. 6, 1986, p. 88-94; A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 238-245; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 43-45.

circa 3,50 metri vest, prin nava şi clopotniţa de astăzi. Aspectul actual şi-l datorează neinspiratei „restaurări" din anii 1924-1926. În secolul al XV-lea, lăcaşul a fost împodobit cu picturi în frescă, decor acoperit ulterior cu un strat de tencuială[1661].

Mănăstirea **Prislop** (Silvaşu de Sus, oraş Haţeg) – aşezământ monahal întemeiat la începutul secolului al XV-lea de Sf. Nicodim de la Tismana, care a copiat aici, în anii 1405-1406, un *Tetraevangheliar* slavon. Biserica-monument istoric a chinoviei, cu hramurile „Sf. Evanghelist Ioan" şi „Înălțarea Sf. Cruci", a fost rectitorită şi pictată în anul 1564 pe cheltuiala domniței Zamfira, fiica domnului Moise al Țării Româneşti; este un edificiu de plan triconc, cu o turlă centrală elevată deasupra navei. În perioada medievală, la Prislop a rezidat cel puțin un arhipăstor ardelean (Ioan II de la Peşteana); alți ierarhi doar au provenit din obştea mănăstirii, precum mitropoliții Ghenadie I şi Ioan III, respectiv episcopul Teofil al Vadului. Înstrăinată în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, chinovia a revenit Bisericii Răsăritene în preajma anului 1744, fiind incendiată în 1762 din ordinul generalului austriac Adolf von Buccow şi trecută apoi din nou sub jurisdicția Diecezei unite a Blajului (până în 1948). Fragmentele de pictură murală păstrate datează din anul 1759, fiind executate de preotul Simeon Zugravul din Piteşti. Părăsită după 1800, a fost reactivată la începutul secolului al XX-lea, transformându-se, treptat, într-un cunoscut loc de pelerinaj; în incinta mănăstirii se păstrează peştera în care s-a nevoit duhovniceşte Sf. Ioan de la Prislop în jurul anului 1500, precum şi mormântul marelui duhovnic ardelean Arsenie Boca (1910-1989), supranumit în popor „Sfântul Ardealului"[1662].

Foto 683 – Biserica Mănăstirii Prislop, loc de pelerinaj neîntrerupt

Foto 684 – Mormântul duhovnicului Arsenie Boca, acoperit în permanenţă cu flori

Biserica-monument istoric „Duminica Tuturor Sfinților" din centrul comunal **Râu de Mori**: ctitorie din piatră a familiei cneziale Cândea, ridicată la mijlocul secolului al XIV-lea.

Biserica-monument istoric „Sf. Mare Mucenic Gheorghe" din satul **Sânpetru** (com. Sântămăria-Orlea) – ctitorie cnezială medievală din piatră, alcătuită dintr-o navă tăvănită şi un altar rectangular decroşat, acoperit cu o boltă în cruce; turnul-clopotniță lipseşte. Pe fațada apuseană au fost încastrate, ca elemente ornamentale, câteva lespezi votive romane şi un frumos bust antic. În privința decorației interioare şi exterioare, decapările efectuate între anii 1973 şi 1979 au permis relevarea unor fragmente de pictură, încadrabile stilistic şi cronologic în trei etape de execuție distincte, corespunzătoare secolelor XIV-XV şi XVIII[1663].

[1661] V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 20-22; *Pagini de veche artă...*, p. 122-127; Eugenia Greceanu, *O prezenţă de tradiţie bizantină în arhitectura românească de zid din Ţara Haţegului în veacurile XII-XIII: monumentul de cult din Peşteana, judeţul Hunedoara*, în „Revista Muzeelor şi Monumentelor", 17, nr. 1, 1986, p. 70-75; A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 247-252; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 47-49.

[1662] Şt. Meteş, *op. cit.*, p. 106-108; A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 125-133; Mircea Păcurariu, *Istoria mănăstirii Prislop*, ed. a II-a, Arad, 2006; Sebastian D. Cârstea, *Monahismul ardelean în trecut şi astăzi*, Sibiu, 2008, p. 313-316; F. Dobrei, *Istoria vieţii bisericeşti...*, p. 491-495.

[1663] V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 28-29; Gheorghe I. Cantacuzino, *Cercetările arheologice la biserica din Sânpetru (com. Sântămăria-Orlea, jud. Hunedoara)*, în „Sargetia", XIII, 1977, p. 285-292; A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 304-309; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 39-41.

Foto 685 – Biserica „Sf. Mare Mucenic Gheorghe” din Sânpetru

Biserica-monument istoric din **Sântămăria-Orlea** – lăcaş de cult medieval, compus dintr-un altar rectangular, boltit în cruce pe ogive, o navă dreptunghiulară tăvănită şi un turn-clopotniță etajat, prevăzut la parter cu un portal romanic bogat sculptat. Biserica a fost construită în jurul anului 1280, de către cnejii ortodocşi locali. Decorul mural interior, acoperit în parte cu un strat de var, aparține mai multor etape de execuție, cea mai importantă derulându-se în anul 1311 (fresca naosului reprezintă cel mai vechi ansamblu iconografic din țară); elemente iconografice sunt vizibile şi la exteriorul bisericii. La sfârşitul secolului al XV-lea, destinația confesională a locaşului a fost modificată, biserica fiind transferată, pe rând, în posesia urmaşilor catolicizați (ulterior calvinizați) ai familiei Cândea (devenită Kendefy), cneji români deveniți proprietari ai satului în anul 1447. Actualmente, este lăcaş de cult reformat[1664].

Foto 686 – Biserica din Sântămăria-Orlea

[1664] V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 29-34; *Pagini de veche artă...*, p. 199-233; A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 311-315; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 35-39.

Biserica „Pogorârea Sf. Duh” din satul **Silvaşu de Sus** (oraşul Haţeg) – lăcaş de cult din piatră, ridicat în prima jumătate a secolului al XVI-lea, supus ulterior mai multor renovări radicale; decorul iconografic, executat de Simion Zugravul din Piteşti, a dispărut.

Biserica-monument istoric „Adormirea Maicii Domnului” din satul **Strei** (oraşul Călan) – fostă capelă de curte a familiei cneziale locale, a fost construită, din piatră, la sfârşitul secolului al XIII-lea. Este alcătuită dintr-un altar rectangular decroşat, o navă boltită cu scânduri şi un turn-clopotniță etajat, prevăzut cu un coif conic din piatră. Valorosul decor mural interior şi exterior, datorat unui grup de trei zugravi (cunoscut este doar numele meşterului principal, Grozie), a fost datat în al treilea sfert al secolului al XIV-lea[1665].

Foto 687 – Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Strei

Biserica-monument istoric „Sf. Mare Mucenic Gheorghe” din satul **Streisângeorgiu** (oraşul Călan) – ctitorie cnezială din piatră, compusă dintr-un altar rectangular scund, uşor dezaxat, o navă aproape pătrată, boltită semicilindric, şi un turn-clopotniță de mici dimensiuni. Locaşul actual este rezultatul mai multor transformări arhitectonice. Nucleul originar al construcției (naosul şi vechea absidă) s-a suprapus, pe la 1130-1140, peste fundația unei biserici de lemn, de la care a preluat întocmai planimetria şi dimensiunile. Edificiul a fost inclus în categoria capelelor nobiliare de curte, caracter păstrat până după 1400, când a fost transformat în biserică parohială. Ansamblul iconografic a fost realizat în cinci etape, mai importante fiind cele din anii 1313-1314 (frescă datorată zugravului Teofil) şi 1408 (sunt redate portretele ctitorilor)[1666].

Schitul medieval **Colț** din satul Suseni (com. Râu de Mori) – ctitorie a familiei cneziale Cândea din Râu de Mori, întemeiat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Lăcaşul de cult este alcătuit dintr-o navă dreptunghiulară şi o mică absidă pătrată boltită, fiind prevăzut cu un puternic turn etajat fortificat, parte a sistemului defensiv al cetății alăturate. În vechime, un valoros ansamblu pictural, realizat de un artist peregrin sud-dunărean (rămas anonim) cândva între anii 1377 şi 1450, împodobea întreaga suprafață

1665 V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 38-43; *Pagini de veche artă...*, p. 234-283; R. Popa, *Vechile biserici...*, p. 232-233; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 56-59.

1666 V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 43-45; Radu Popa, *Streisângeorgiu. Mărturii de istorie românească din secolele XI-XIV în sudul Transilvaniei*, în „Revista Muzeelor şi Monumentelor”, 47, nr. 1, 1978, p. 9-32; *Pagini de veche artă...*, p. 284-300; F. Dobrei, *op. cit.*, p. 51-56.

interioară a pereților locașului. Istoria chinoviei s-a sfârșit la mijlocul secolului al XVI-lea; cu acordul familiei Kendeffy (fostă Cândea), maghiarizată şi calvinizată, o restrânsă obşte monahală a continuat să viețuiască sporadic până după 1700. În 1994, tradiția mănăstirească a fost reînviată prin actualul schit de călugări cu hramul „Duminica Tuturor Sfinților”[1667].

Foto 688 – Biserica „Sf. Mare Mucenic Gheorghe” din Streisângeorgiu

Foto 689 – Schitul călugăresc Suseni, com. Râu de Mori, de la poalele Cetăţii medievale Colţ

[1667] V. Drăguţ, *op. cit.*, p. 22-27; *Pagini de veche artă...*, p. 174-198; A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 108-120; F. Dobrei, *Istoria vieţii bisericeşti...*, p. 502-504.

VALEA JIULUI

Depresiunea Valea Jiului este situată în sudul judeţului Hunedoara. Altitudinea medie a acestei depresiuni este de cca 600 m, de unde urcă spre vârfurile muntoase la peste 2.000 m. Depresiunea este străbătută de două cursuri de apă, Jiul de Est şi Jiul de Vest, ce formează apoi râul Jiu care străbate întreaga Oltenie.

Pe Valea Jiului se găsesc mai multe oraşe dispuse în lungul celor două Jiuri, străjuite de cele patru masive muntoase – Parâng, Straja, Retezat şi Şureanu. În localităţile de tip urban ale Văii Jiului (Petroşani, Petrila, Aninoasa, Vulcan, Lupeni şi Uricani) trăiesc peste 165.000 de locuitori.

Căile de acces. În Valea Jiului se ajunge dinspre Deva, pe DN 66 (Deva – Simeria – Haţeg – Pui – Petroşani) sau dinspre Târgu-Jiu, tot pe DN 66 (Târgu-Jiu – Filiaşi – Petroşani).

Principalele obiective turistice

Peştera Bolii. Este localizată în partea de nord a oraşului Petroşani, la baza unui deal calcaros, în formă de pinten, pe care a existat o veche cetate dacică.

Perseverenţa apei a dus la săparea în stâncă a uneia dintre cele mai mari peşteri din Ardeal. Se spune că Peştera Bolii este locul ideal pentru realizarea filmelor istorice, de aventură şi legende. În porţiunea deschisă accesului public au loc în prezent concerte religioase, operă, reprezentaţii de teatru.

Cetatea Băniţa. În comuna Băniţa, la limita de vest a bazinului Văii Jiului (cca 1.000 m altitudine), la 4 km est de sat, a fost descoperită, cu ocazia săpăturilor sistematice din 1961-1962, o cetate dacică fortificată (sec. I a. Chr.– sec. I p. Chr.).

Fiind vorba de o stâncă izolată cu pante foarte abrupte, accesul era posibil numai pe latura de nord. Drumul a fost barat mai întâi cu un val de pământ şi piatră, iar mai târziu cu un zid de piatră. În punctul cel mai înalt s-a construit un turn-locuinţă la care se ajungea cu o scară săpată în stâncă.

Schitul de călugări „Înălţarea Sf. Cruci” din staţiunea montană Straja (mun. Lupeni) – întemeiat în 1999, este deservit liturgic de un lăcaş de cult din lemn, ridicat în acelaşi an.

În acest loc, în primul război mondial, au murit peste 800 de soldaţi, o parte din ei fiind înmormântaţi în Cimitirul Eroilor din Lupeni. Legenda aşezământului spune că la Cabana Montana, în anul 1996, s-a aprins într-o seară lumina într-o încăpere, becul s-a ars, iar flama făcută de filament a imprimat pe sticla becului o cruce. Becul a fost spart de unul dintre turişti, însă, la ceva timp, al doilea incident de acest fel a avut loc, o altă cruce apărând pe un alt bec – acest bec poate fi văzut la schitul Straja. Omul a luat cel de-al doilea bec şi s-a dus la Stareţul Mănăstirii Lainici, care l-a sfătuit să ridice o cruce. Aşa a fost construită crucea în memoria soldaţilor români căzuţi în luptele de la Jiu în Primul Război Mondial, dar şi în memoria turiştilor care şi-au pierdut viaţa în zonă.

An de an, circa 5.000 de pelerini din toate colţurile ţării şi peste 20 de preoţi participă la procesiunea Drumul Crucii din masivul Straja, localitatea Lupeni. Ei duc pe umeri o cruce în mărime naturală, în care se găsesc încrustate părticele din crucea pe care a purtat-o Mântuitorul şi pe care a fost răstignit pe Golgota.

Distanţa parcursă de pelerini este de aproximativ 8 km. Plecarea se face din oraşul Lupeni şi se sfârşeşte sus la Schitul Straja, intrarea în interiorul lăcaşului de cult făcându-se printr-un tunel lung de 50 de metri, pe pereţii căruia este pictat, în întregime, Calendarul Bisericesc şi scene din Vechiul şi Noul Testament. Anual, procesiunea are loc în Vinerea mare a Sărbătorilor Pascale şi reprezintă singurul pelerinaj ortodox din România care străbate Muntele Straja, până la schitul construit în vârful muntelui.

Muzeul Mineritului din Petroşani. A fost înfiinţat în baza Deciziei Sfatului Popular al Regiunii Hunedoara, din 4 august 1961. Muzeul Mineritului este singurul edificiu de cultură din ţara noastră cu profil de tehnică minieră în cărbune.

În cadrul muzeului sunt prezentate piese care atestă istoria mineritului în Valea Jiului: documente originale, fotocopii, schiţe, aparate, utilaje miniere, insigne, obiecte specific vieţii din regiune.

Foto 690 – Muzeul Mineritului din Petroşani

Foto 691 – Exponat din cadrul muzeului

În centrul municipiului Petroşani se găsesc edificii declarate monument-istoric, clădiri ce recompun atmosfera sfârşitului de secol XIX şi a începutului de secol XX: unele clădiri situate pe str. Mihai Viteazul şi Bd. Republicii (sf. sec. XIX); Cazinoul Funcționarilor, azi Teatrul „I.D.Sârbu" (1905); clădirea fostului dispensar „Principele Mircea", azi Casa de cultură a studenților: (1925); primul sediu al S.A.R. Petroşani, azi Muzeul Mineritului (1920).

Straja – este un complex turistic amplasat în inima Masivului Vulcan, la o altitudine de 1380 m, Vârful Straja având o înălțime de 1.445 m. Este situat pe Jiul de Vest, la 10 km de Petroşani; permite accesul pe drum asfaltat şi cu telescaunul în zona turistică, loc în care există amenajate cinci pârtii pentru practicarea sporturilor de iarnă: P. Comexim (650 m, 145 m diferență de nivel), P. Platoul Soarelui (700 m, instalație de iluminat nocturn), P. Slalom Uriaş (1.269 m, 320 m diferență de nivel), P. Platoul Constantinescu (1.742 m, 364 m diferență de nivel) şi P. Slalom Special (519 m, 163 m diferență de nivel şi instalație de iluminat nocturn).

Foto 692 – Staţiunea Straja din Masivul Vulcan, vedere aeriană

Parâng – reprezintă cele mai stâncoase culmi din grupa munților cuprinşi în spațiul dintre Jiu, Strei şi Olt. De la 2.519 m, ei domină zările Gorjului şi ale Vâlcii şi se compară cu puternicele cetăți ale Retezatului. Faptul că pe traseele sale sunt puține cabane şi refugii montane îl face să fie unul dintre cele mai sălbatice masive muntoase din România. În perioada de iarnă, se practică schiul, dar şi alte sporturi de sezon (sania, snowboard-ul, plimbările cu motoscuterul). Pe tot parcursul anului, aici funcționează o şcoală de zbor cu parapanta. Facilitățile oferite sunt următoarele: telescaun, teleschi, dintre care unul este prevăzut cu instalație de nocturnă, centre de închiriat echipament sportiv de iarnă, şcoală sportivă pentru cursuri de schi cu monitori autorizați, pârtii de schi, una dintre ele fiind cea mai mare din țară (compusă din patru pârtii, una în prelungirea celeilalte; plecarea se poate face de la 2.160 m, din Vârful Parângul Mic, până la telescaun).

Câteva monumente religioase din Valea Jiului

Biserica „Sfânta Treime" din centrul municipiului **Petroşani**: lăcaş de cult de zid, ridicat între anii 1936 şi 1940, pictat în perioada 1965-1966 de pictorii Constantin şi Vasile Nițulescu din Bucureşti. În cartierul Lunca Jiului se înalță biserica-monument istoric „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil", un lăcaş de cult din lemn ridicat în anul 1790, pictat în 1795 de preotul Simion Zugravul din Piteşti. Veche este şi biserica „Sf. Mare Mucenic Gheorghe" din cartierul Sălătruc, un lăcaş de cult din bârne, ridicat în anii 1789-1790, tencuit la interior şi repictat în 1981. Biserica „Sînonilor" (de la numele familiei Sin, întâlnit şi acum la unii locuitori) dăinuie de peste 200 de ani este în formă de navă simplă, cu un turn-clopotniță, înalt de cca 7 m, deasupra tindei şi pronaosului. Biserica „Sf. Muceniță Varvara" din cartier Livezeni, un alt lăcaş de cult din lemn, de mari proporții, a fost ridicată şi pictată între anii 1995 şi 2001.

Foto 693 – Biserica Sînonilor din Petroşani

Foto 694 – Biserica romano-catolică din Vulcan

Biserica romano-catolică din **Vulcan** a fost construită între anii 1906 şi 1911. În anul 2011 s-au sărbătorit 100 de ani de credință, în acest lăcaş.

Turiştii români şi străini pot alege să viziteze județul Hunedoara şi în funcție de manifestările şi evenimentele culturale, sportive, religioase, ştiințifice care se organizează periodic. Pe parcursul anului, în toate zonele județului, au loc numeroase astfel de manifestări.

HUNEDOARA COUNTY, MONOGRAPH

ABSTRACT

The present monograph aims to provide the readers with a most representative and complete picture of Hunedoara County, a visiting card through which this county should present itself with all its natural beauty, history, spirituality, with all that makes it unique.

After more than 30 years since the publication of the last monographic paper dedicated to Hunedoara County, the present monograph represents the first coherent attempt to a scientific description of Hunedoara County from a geographic, historical, spiritual, touristic, ethno-folkloric point of view.

The monograph is structured in three distinctive, thematically balanced volumes, offering a detailed description of Hunedoara County.

The paper starts with a large chapter dedicated to the natural characteristics of Hunedoara County, one of the most picturesque counties of Romania. The harmonious diversity of the landforms is presented in detail, from the plain and the hills to the massifs of the Southern Carpathians' range and the gentle ridges of the Apuseni Mountains. The slow flowing of the Mureş River crosses the county from the East to the West and the Strei, Cerna, Crişul Alb, Jiu and other rivers weave a dense hydrographic network. The climatic characteristics and the extraordinary richness of the fauna and the flora of the county perfectly complete the chapter dedicated to the natural environment. This chapter places a special focus on the protected areas, which represent an invaluable natural treasure not only of the county, but also of the country, furthermore receiving international appreciation and acknowledgement. Thus, the Retezat National Park, the Grădiştea Muncelului-Cioclovina Natural Park, the Hațeg Country Dinosaurs' Geopark, the Arboretum of Simeria and a number of more than 30 natural reserves are described in detail, with an emphasis on their most significant and picturesque parts.

In this natural environment of unique beauty, man found favorable living conditions, on the territory of Hunedoara County being discovered the first traces of civilization at Cioclovina, Nandru, Ohaba Ponor. In this manner, the monograph continues with pages dedicated to the history of Hunedoara County, bringing new, unpublished information related to great moments in history. The result is a vast presentation of the epochs and events that occurred on this territory, closely connected with the history of the other Romanian regions and the neighbouring countries. In this space, fundamental chapters of the Romanian history took place: here was the center of the Dacian kingdom ruled by Burebista and Decebal, here was the capital of the Roman Dacia – Ulpia Traiana Sarmizegetusa – and here, a powerful Daco-Roman civilization developed; Transylvanian voivodes and princes linked their name to Hunedoara County, to mention only Iancu of Hunedoara and Gabriel Bethlen, both born in Hunedoara County; the revolt of Horea, Cloşca and Crişan, the revolution of 1848, with the emblematic figure of Avram Iancu, the national movement for emancipation under the standard of *Supplex Libellus Valachorum* represent 'decisive moments' not only in the history of Hunedoara County, but also in the history of the entire nation; the contribution of the Hunedoara people to the battles fought on the fronts of the First World War and the chronicle of the Great Union, achieved with the participation of the same Hunedoara people; the county's blossoming after 1918, within the borders of the Greater Romania; the communist history of the county and the period of time after 1989 represent important reference points that are illustrated in the pages of the monograph. In respect to all these aspects, new data, information and approaches are presented, thus conferring a higher scientific standard on the paper.

Approaching economical aspects, the monograph depicts thoroughly, resorting to numerous documents from archives and going back over the course of history, the activity of Hunedoara artisans and their organization into associations, the first Romanian associations from Hunedoara County.

An important part is dedicated to the mining 'triad' from Hunedoara County: extracting and processing gold, iron and coal, the three important riches of the Hunedoara subsoil, whose mining is presented at length.

The monograph traces the administration of Hunedoara County from ancient times, starting with the first known document referring to the district of Hunedoara, dated the 25th of November of 1276, in which the Chapter of the Saint Michael Church of Alba Iulia gave to Petru, bishop of Transylvania, the estate of Izvorul Crişului from the district of Bihor in exchange for the land named Simeria (Pyspuki) from the district of Hunedoara (comitatus Hunod) and for that of another named Acmariu from the district of Alba. In subsequent documents, the name of the district appears in various forms: Hunod, Huniod, Hvnyad, Hwnyad, comitatus Hunyadiensis. The depiction of the administrative structures, regulatory bodies, high offices, limits of the district and later on those of the county, and ruling authorities rely on profound investigations of the Hunedoara and national archives.

The demographic benchmarks, studied and analyzed from a historical point of view, complete the administrative framework and provide information on the number and structure of the population from Hunedoara County in the course of time.

The section dedicated to the cultural and spiritual life of Hunedoara County places a special focus on the history of the Hunedoara school and the important role that school played in the process of national emancipation of the Romanians from Transylvania. The history of the schools from Hunedoara has its roots in the 18th century when, under the impact of the Enlightenment coming from the Habsburg Empire, we discover the first schools in which the education was carried out in the mother tongue of each nation. Among the first schools from Hunedoara to teach in Romanian, we count those from the cities of Hunedoara (1725) and Orăştie (1731). From the village schools, in which the bighearted and patriotic teachers' hard work resembled that of the apostles, to the prestigious high schools and gymnasiums from the cities – Deva, Orăştie, Hunedoara, Brad, Hațeg, Petroşani, the children's education was always considered a foremost premise for the spiritual emancipation of the nation and the formation of intellectuals.

The church, a fundamental component of the spiritual life, played an extremely important part in the life of the Hunedoara people. From the early Christian evidence found on the territory of Hunedoara County, from the oldest churches from the county, those of Strei and Streisîngeorgiu, to the contemporary religious life, the monograph presents the history of the Orthodox, Greek Catholic, Roman Catholic, Reformed, Lutheran, Unitarian churches. This chapter clearly states the fact that Hunedoara County has always been a place of interethnic coexistence of all religious denominations, without major divergences or conflicts.

The cultural life of Hunedoara County was an integral part of the culture in the Transylvanian space, and the paper puts emphasis on the role played by the Hunedoara cultural associations and institutions. A special and completely justified focus is placed on the role that the ASTRA Association played in the formation and affirmation of national consciousness among the Romanians living in Transylvania.

In the 75 years of activity of the main departments of ASTRA (Deva, Baia de Criş-Brad, Orăştie, Hațeg, Hunedoara, Dobra and Jiu), their members actively and enthusiastically promoted the ideas contained in the association's charter from 1861. The Hunedoara departments of ASTRA acted in order to create public libraries and to hold conferences on useful, interesting topics for the people. It is important to know that seven general meetings of ASTRA took place in cities from Hunedoara: Hațeg (1864, 1891), Deva (1874, 1899 and 1932) and Orăştie (1884 and 1913) and represented times of joy, since the Romanian people from Hunedoara had the possibility to meet the great political and cultural personalities that animated their spirit of national emancipation.

The Society for the Romanian Theatre Fund, created in Deva in 1870, the Society of History and Archaeology of the Hunedoara District (1880) and the Museum of Hunedoara County (1882) represent cultural institutions that had a strong impact on the life of Hunedoara County at the turn of the century.

The entire political, social, economic and cultural life of Hunedoara County was reflected, starting with 1876, when the first newspaper appeared, in the pages of publications of various genres, publications that are traced chronologically until the post-December period. In the activity of printing newspapers and magazines, the city of Orăştie played the part of a genuine capital of the Hunedoara press, due to the number and quality of the publications printed here.

Hunedoara County is the guardian of rich and varied ethno-folkloric traditions. The extraordinary legacy of secular and religious customs for all seasons, of traditional garments and crafts, of folk costumes, makes Hunedoara County unique from this point of view. Anyone willing to know this county will discover invaluable, well-preserved, unaltered folk treasures, from the Pădureni County to the Mureş

Valley, from Momârlani County to the gentle ridges of the Apuseni Mountains that guard the Crişul Alb Valley.

The beauties of nature, the natural monuments and those belonging to the history and heritage of Hunedoara County, are gathered in a special chapter dedicated to tourism. This county possesses an extremely rich touristic potential, so that there is almost no place where tourists cannot find sights worthy of interest. The walking trails from the Retezat and the Parâng, the settlements from the Apuseni Mountains, the Dacian monuments, the Roman ruins, the old wooden and stone churches, the castles and fortresses, the picturesque valleys of the rivers that cross the county - all these make the county preserve its attractiveness no matter the season one chooses to visit it.

Hunedoara County presents itself to those who want to know it as a county of unique natural beauty, with an existence marked by crucial moments for our national history, with a rich spiritual life and impressive ethno-folkloric treasures. All these are reflected in this monograph of our county, a paper that aimed and hopefully succeeded in offering a genuine visiting card of this county from the heart of Romania.

DEPARTEMENT DE HUNEDOARA – MONOGRAPHIE

RÉSUMÉ

La présente monographie veut présenter au lecteur un tableau le plus représentatif possible et complet du département de Hunedoara, une carte de visite par laquelle ce territoire se présente avec ses richesses naturelles, son histoire, sa spiritualité, avec tout ce qui lui confère unicité.

Après plus de 30 de ans de l'élaboration du dernier ouvrage monographique dédié au département de Hunedoara, la présente monographie est le premier essaie achevé de description scientifique du département de Hunedoara du point de vue géographique, historique, spirituel, touristique, ethno-folklorique, etc.

La monographie est structurée en trois volumes bien individualisés, équilibrés du point de vue thématique, qui offre une description minutieuse du département de Hunedoara.

L'ouvrage commence avec un ample chapitre dédié aux caractéristiques naturelles du département de Hunedoara, un des plus pittoresques départements de la Roumanie. Il est présenté en détails la variété harmonieuse des formes du relief, de la plaine et des collines jusqu'aux massifs de la chaîne des Carpates Méridionaux et les sommets douces des Montagnes Apuseni. L'eau douce de la rivière Mureş traverse le département de l'est vers l'ouest, et Strei, Cerna, Crişul Alb, Jiul ainsi que d'autres rivières tissent un réseau hydrographique dense. Les caractéristiques climatiques, la richesse extraordinaire de la flore et de la faune du département complètent d'une manière harmonieuse le chapitre dédié au cadre naturel. Un lieu particulier au sein de ce chapitre est représenté par les zones naturelles protégées, ce qui représentent un trésor naturel inestimable tant au niveau du département, mais également du pays, ce qui attire de plus l'appréciation et la reconnaissance internationale. Par conséquent, le Parque National Retezat, le Parque Naturel Grădiştea Muncelului-Cioclovina, le Géo-parque des Dinosaures du Pays de Hațeg, l'Arboretum de Simeria et un nombre de plus de 30 d'autres réservations naturelles sont décrites en détails, tout en soulignant leurs caractéristiques importantes, leur pittoresque.

Dans ce cadre naturel d'une beauté unique, l'être humaine a découvert les conditions de vie favorables, sur le territoire du département de Hunedoara se trouvant les premières traces de civilisation, à savoir Cioclovina, Nandru, Ohaba Ponor. Ainsi, la monographie continue par les pages dédiées à l'histoire du département de Hunedoara, tout en offrant des informations nouvelles, uniques, sur les grands moments de l'histoire. Le résultat est un ample panorama sur les époques et les évènements qui se sont déroulés sur ce territoire, en lien étroit avec l'histoire des autres régions roumaines et les pays voisins. Dans cet espace ont été consommés chapitres fondamentaux de l'histoire de la Roumanie: c'est ici que se trouve le centre du royaume dace de Burebista et de Decebal, ici était la capitale de la Dacie romaine – Ulpia Traiana Sarmizegetusa – et s'est développée une forte civilisation dace-romaine; des princes et des princes de Transylvanie ont lié leurs noms au territoire de Hunedoara, notamment Iancu de Hunedoara et Gabriel Bethlen, tous les deux nés sur le territoire du département de Hunedoara; la révolte de Horea, Cloşca et Crişan et le soulèvement de 1848, avec la figure emblématique de Avram Iancu, le mouvement d'émancipation nationale déployé sous le drapeau de *Supplex Libellus Valachorum* sont «des heures astrales» de l'histoire du département de Hunedoara, mais également de l'histoire du peuple ; la contribution du peuple de Hunedoara aux luttes sur les fronts de la Première Guerre Mondiale et l'épopée de la Grande Union, avec la contribution des même jeans de Hunedoara ; la floraison du comté après 1918, entre les frontières de la Grande Roumanie ; l'histoire communiste du département et la période après 1989 sont des grands et importants repères historiques qui trouvent leur illustration dans les pages de la monographie. En connexion avec tous ces aspects sont présentées des données, informations et nouvelles approches qui confèrent au travail une tenue scientifique supplémentaire.

En abordant les aspects de la vie économique et utilisant de nombreuses archives et parcours dans le fil de l'histoire, sont décrites en détail les activités des artisans de Hunedoara et leur organisation dans les guildes, les premières guildes roumaines dans le territoire de Hunedoara.

Une partie importante est consacrée à la «triade» de l'activité minière du département de Hunedoara : l'exploitation minière et le traitement de l'or, du fer et du charbon, les trois richesses principales du sous-sol de Hunedoara dont l'exploitation est largement présentées.

L'administration du département de Hunedoara est suivie depuis les temps anciens, du premier document connu concernant le comté de Hunedoara, à partir du 25 novembre 1276, par lequel l'Assemblée Canonique de l'église Saint Michel de Alba Iulia renforce à Petru, évêque de Transylvanie, le domaine de Izvorul Crişului du comté de Bihor en échange du terrain dénommé Simeria (Pyspuki) du comté de Hunedoara (comitatus Hunod) et d'un autre nommé Acmariu du comté de Alba. Dans les documents ultérieurs le nom du comté apparaît sous différentes formes: Hunod, Huniod, Hvnyad, Hwnyad, Comitatus Hunyadiensis. Des structures administratives, des tribunaux, des gouverneurs, des limites du comté et ensuite du département, des autorités dirigeantes sont fondées sur des recherches approfondies des archives de Hunedoara et des archives nationales.

Les repères démographiques suivis et analysés en complément de la perspective historique viennent compléter les mesures administratives et fournissent des informations sur le nombre et la structure de la population de Hunedoara au fil du temps.

La section consacrée à la vie culturelle et spirituelle du comté de Hunedoara consacre une espace spécial à l'histoire du département de Hunedoara et au spéciale et au rôle important qu'elle a joué dans l'émancipation nationale des Roumains en Transylvanie. L'histoire de l'école du département de Hunedoara est ancrée dans le XVIIIe siècle, lorsque, sous l'impact des Lumières dans l'Empire des Habsbourg, y se trouvent les premières écoles où la formation était faite dans la langue de chaque nation. Parmi les premières écoles avec un enseignement en roumain se trouvent celles de Hunedoara (1725) et Orăştie (1731). Des écoles dans les villages où des professeurs passionnés et proches des gens faisaient un véritable travail de l'apostolat, jusqu'aux écoles et lycées prestigieuses dans des villes du comté du département – Deva, Orăştie, Hunedoara, Brad, Haţeg, Petroşani - , l'éducation des enfants a toujours été considérée comme une prémisse de premier rang conduisant à l'émancipation spirituelle du peuple, afin de former une puissante intellectualité.

L'église, un élément fondamental de la vie spirituelle, a joué un rôle important dans la vie de Hunedoara. Des attestations paléochrétiennes dans le territoire du département de Hunedoara, des églises les plus anciennes dans le comté, de Strei et Streisîngiorgiu, et jusqu'à la vie religieuse actuelle est présentée l'histoire de l'église orthodoxe, grecque-catholique, catholique-romaine, réformée, luthérienne, unitarienne. Dans ce chapitre résulte avec clarté que le département de Hunedoara a toujours été un espace de vie interethnique, de toutes les confessions religieuses, sans frictions ou conflits majeurs.

La vie culturelle du département de Hunedoara faisait partie de la culture de l'espace de Transylvanie, et dans l'ouvrage est mis en évidence le rôle des entreprises et des institutions culturelles du comté de Hunedoara. Une attention particulière et pleinement justifiée est octroyée au rôle joué par la Société ASTRA dans la formation et l'affirmation de la conscience nationale des Roumains de Transylvanie.

Dans les 75 ans d'activité des principales sections du département de Hunedoara au niveau de l'ASTRA (Deva, Baia de Criş-Brad, Orăştie, Haţeg, Hunedoara, Dobra et Jiu), leurs membres ont milité activement et avec enthousiasme à promouvoir les idées inscrites dans les statuts de création de l'entreprise en 1861. Les sections de l'ASTRA dans le département de Hunedoara ont agi pour la création des bibliothèques populaires pour des conférences utiles aux gens dans des domaines d'intérêt. Il est important de noter que 7 assemblées générales de l'ASTRA ont eu lieu dans les localités du département de Hunedoara, à noter Haţeg (1864, 1891), Deva (1874, 1899 et 1932) et Orăştie (1884 et 1913) et ont représenté des moments de fêtes, les Roumains de Hunedoara ayant eu la possibilité de connaître les grandes figures politiques et culturelles qui animaient leur esprit d'émancipation nationale.

La Société pour le Fonds du Théâtre Roumain, créé à Deva en 1870, la Société d'Histoire et d'Archéologie du Département de Hunedoara (1880) et le Musée du Département de Hunedoara (1882) sont des institutions culturelles qui ont eu un fort impact sur la vie du département de Hunedoara au tournant des XIXe et XXe siècles.

L'ensemble politique, social, économique, culturel du département de Hunedoara a été présenté, depuis 1876, lors de l'apparition du premier journal départemental de Hunedoara, dans les pages de quelques publications de profil divers, publications dont l'évolution est suivie par ordre chronologique jusqu'à la période post-décembre (1989). Dans le travail d'édition des journaux et des magazines, la ville

d'Orăştie a joué le rôle de véritable capitale de la presse dans le département de Hunedoara, grâce au nombre et à la qualité des publications imprimées ici.

Le département de Hunedoara est le dépositaire de la richesse et de la variété des traditions ethno-folkloriques. L'extraordinaire trésor des habitudes laïques et religieuses de toutes les saisons, les costumes populaires, l'artisanat et les costumes traditionnels donnent un caractère unique au département de Hunedoara à cet égard. Celui qui veut connaître le comté, il trouvera un inestimable trésor folklorique, bien conservé, sans modification, du Pays de Pădureni jusqu'à la Vallée de Mureş, du Pays des Momârlani jusqu'aux pics douces des Monts Apuseni qui gardent la Vallée de Criş.

Les beautés naturelles du département de Hunedoara, les monuments naturels, monuments historiques et de patrimoine sont concentrées dans le chapitre spécial consacré au tourisme. Ce département dispose d'un potentiel touristique très riche, donc il n'y a presque pas de lieu où les touristes ne trouvent pas de cibles dignes d'intérêt. Les randonnés montagneux de Retezat et de Parâng, les habitations dans les monts Apuseni, les monuments daces, les vestiges romains, les vieilles églises en bois et en pierre, les châteaux et les forteresses, les vallées fluviales pittoresques qui traversent le comté font en toute saison conserver son attrait pour ceux qu'ils le visitent.

Le département de Hunedoara est présenté à ceux qui veulent mieux le connaître comme un comté d'une beauté naturelle unique, avec une existence marquée par le tournant de l'histoire nationale avec une riche vie spirituelle et une richesse impressionnante ethno-folklorique. Tout cela est reflété dans cette monographie du département, un document qui s'est proposé et nous espérons d'avoir réussi à fournir une véritable carte de ce comté sis dans le cœur de la Roumanie.

DER KREIS HUNEDOARA MONOGRAPHIE

ZUSAMMENFASSUNG

Vorliegende Monographie möchte den Lesern ein womöglich repräsentatives und vollständiges Bild des Kreises Hunedoara darbieten, eine Visitenkarte durch die sich dieser Kreis, mit seinen Naturschönheiten, seiner Geschichte, seinem Geist, mit all dem was ihm Einmaligkeit erteilt, präsentieren soll.

Nach mehr als 30 Jahren seit der Ausarbeitung des letzten monographischen Werkes das dem Kreis Hunedoara gewidmet war, ist vorliegende Monographie der erste ernste Versuch einer wissenschaftlichen Beschreibung des Kreises Hunedoara, aus geografischer, geschichtlicher, spiritueller, touristischer, ethno-folklorischtischer usw. Hinsicht.

Die Monographie ist in drei gut individualisierte, thematisch ausgeglichene Bände strukturiert, die eine genaue Beschreibung des Kreises Hunedoara darbieten.

Das Werk wird durch ein umfangreiches Kapitel eröffnet, das den natürlichen Merkmahlen des Kreises Hunedoara, einer der malerischsten Kreise Rumäniens. Die harmonische Vielfalt des Reliefs, von den Ebenen und Anhöhen bis zu den Massiven der Kette der Südkarpaten und den sanften Gipfeln der Apusenigebirge, wird ausführlich präsentiert. Das sanfte Wasser des Mureş durchzieht den Kreis von Osten nach Westen, der Strei, Cerna, Crişul Alb, Jiu und andere Flüsse weben ein dichtes hydrographisches Netz. Die klimatischen Merkmahle, der ausserordentliche Reichtum der Pflanzen-und Tierwelt des Kreis, ergänzen das Kapitel das dem Naturrahmen gewidmet ist. Einen besonderen Platz innerhalb dieses Kapitels nehmen die geschützten Naturflächen ein, die einen unschätzbaren Wert des Kreises bilden und sich auch internationaler Würdigung und Anerkennung erfreuen. So werden der Nationalpark Retezat, der Naturpark Grădiştea Muncelului-Cioclovina, der Geopark der Dinosaurier aus dem Haţeger Land, der Arboretum aus Simeria und weitere 30 Naturschutzgebiete ausführlich beschrieben, indem die wichtigsten und malerischsten Merkmahle unterstrichen werden.

Innerhalb dieses Naturrahmen mit einer einmaligen Schönheit hat der Mensch günstige Lebensbedingungen gefunden. Auf dem Gebiet des Kreises Hunedoara befinden sich die ersten Spuren der Zivilisation, in Cioclovina, Nandru, Ohaba Ponor. Die Monographie wird mit den Seiten fortgesetzt die der Geschichte des Kreises Hunedoara gewidmet sind, und bringt neue, unveröffentlichte Informationen betreffend die wichtigen Augenblicke der Geschichte. Das Ergebnis ist ein umfangreiches Panorama der Zeitspannen und Ereignisse die auf diesem Gebiet stattgefunden haben, in enger Verbindung mit der Geschichte der anderen rumänischen Gebiete und mit den Nachbarstaaten. In diesem Raum fanden wesentliche Kapitel der Geschichte Rumäniens statt: hier befand sich das Zentrum des dakischen Königreiches des Burebista und Decebal, hier war die Hauptstadt des römischen Dakiens-Ulpia Traiana Sarmizegetusa, hier hat sich eine kraftvolle dako-römische Zivilisation entwickelt; Wojewoden und Fürsten Siebenbürgens haben ihre Namen mit dem Gebiet von Hunedoara verbunden, wir erwähnen nur Iancu von Hunedoara und Gabriel Bethlen, beide im Kreis Hunedoara geboren; der Aufstand des Horia, Cloşca und Crişan sowie die Revolution von 1848, mit der sinnbildlichen Figur von Avram Iancu, die nationale Befreiungsbewegung unter dem Banner des Supplex Libellus Valachorum, sind die „Sternstunden" der Geschichte Hunedoaras, doch auch der Geschichte des rumänischen Volkes; der Beitrag der Einwohner des Kreises in den Kämpfen auf den Fronten des Ersten Weltkrieges und während der Grossen Vereinigung; die Blütezeit des Kreises nach 1918, innerhalb der Grenzen Grossrumäniens; die kommunistische Geschichte des Kreises und die Zeitspanne nach 1989, sind grosse und wichtige historische Anhaltspunkte, die in den Seiten der Monographie veranschaulicht werden. In Verbindung mit all diesen Aspekten bringen wir neue Daten, Informationen und Erörterungen, was dem Werk eine zusätzliche wissenschaftliche Haltung gibt.

Betreffend Aspekte des Wirtschaftsleben wird die Tätigkeit der Handwerker aus Hunedoara und deren Organisierung in Zünften, die ersten rumänische Zünfte des Gebietes Hunedoara ausführlich beschrieben, indem zahlreiche Archivdokumente benutzt werden.

Ein wichtiger Abschnitt ist der Bergbau „Triade“ des Kreises Hunedoara gewidmet: die Gold, Eisen und Kohleförderung und Bearbeitung, die drei wichtigen Bodenschätze des Kreises, deren Förderung ausführlich präsentiert wird.

Die Verwaltung des Kreises Hunedoara wird verfolgt, beginnend mit den ältesten Zeitspanne, vom ersten bekannten Dokument betreffend das Komitat Hunedoara, vom 25 November 1276, in dem das Kapitel der Hl.Michael Kirche aus Alba Iulia, Peter dem Bischof von Siebenbürgen das Gut Izvorul Crişului aus dem Komitat Bihor bestätigt, im Eintausch gegen das Gebiet genannt Simeria (Pyspuki) aus dem Komitat Hunedoara (comitatus Hunod) und eines anderen genannt Acmariu, aus dem Komitat Alba. In den späteren Dokumenten erscheint der Name des Komitates in verschiedenen Formen: Hunod, Huniod, Hvnyad, Hwnyad, comitatus Hunyadiensis. Die Verwaltungsstrukturen, Instanzen, Ämter, Komitats-und später Kreisgrenzen, führende Behörden, haben als Grundlage vertiefte Nachforschungen in den Archiven des Kreises und des Landes.

Die in historischer Perspektive verfolgten und analysierten demographischen Anhaltspunkte, ergänzen die Verwaltungskoordinaten und erteilen Informationen über die Zahl und Struktur der Bevölkerung des Kreises Hunedoara während verschiedenen Zeitspannen

Der Abschnitt der dem kulturellen und geistigen Leben des Kreises Hunedoara gewidmet ist bezieht sich besonders auf die Geschichte der Schule und deren wichtigen Rolle im Prozess der nationalen Emanzipation der Rumänen aus Siebenbürgen. Die Geschichte der Schule des Kreises Hunedoara hat ihre Wurzeln im XVIII Jahrhundert, als unter dem Impakt der Aufklärung im Habsburgerreich, die ersten Schulen erscheinen in denen der Unterricht in der Muttersprache jeder Nation stattfand. Zwischen den ersten Schulen mit Unterricht in Rumänisch befinden sich die aus Hunedoara (1725) und Orăştie (1731). Beginnend mit den Dorfschulen, in denen großherzige Lehrer eine wahre Apostolattätigkeit leisteten, bis zu den angesehenen Lyzeen und Gymnasien aus den Städten des Kreises – Deva, Orăştie, Hunedoara, Brad, Haţeg, Petroşani-, war die Erziehung der Kinder immer als eine erstrangige Voraussetzung für die geistige Emanzipation des Volkes, für die Bildung einer Intelligenz betrachtet.

Die Kirche, ein fundamentaler Bestandteil der geistigen Leben, spielte eine extrem wichtige Rolle im Leben der Bewohner des Kreises Hunedoara. Von den paläochristlichen Entdeckungen auf dem Gebiet des Kreises Hunedoara, von den ältesten Kirchen des Kreises, von Strei und Streisîngiorgiu, bis zum kirchlichen Leben unserer Tage, wird die Geschichte der orthodoxen, griechisch-katholischen, römisch-katholischen, reformierten, lutherischen, unitarischen Kirchen präsentiert. Aus diesem Kapitel geht klar hervor dass der Kreis Hunedoara immer ein interethnischer Lebensraum aller religiösen Konfessionen war, ohne Reibereien und wesentlichen Konflikten. Das kulturelle Leben des Kreises Hunedoara war integranter Teil der Kultur im siebenbürgischen Raum, und im Werk wird die Rolle der kulturellen Gesellschaften und Einrichtungen hervorgehoben. Eine besondere und völlig rechtfertigte Aufmerksamkeit wird der Rolle geschenkt die die ASTRA Gesellschaft in der Herausbildung und Behauptung des Nationalbewusstsein der Rumänen aus Siebenbürgen spielte

In den 75 Jahren Tätigkeit der wichtigsten ASTRA Abteilungen (Deva, Baia de Criş-Brad, Orăştie, Haţeg, Hunedoara, Dobra und Jiu) setzten sich ihre Mitglieder aktiv und mit viel Begeisterung für die Förderung der Ideen ein, die in der Gründungssatzung der Gesellschaft von 1861 eingetragen waren. Die ASTRA Abteilungen des Kreises Hunedoara waren bei der Gründung von Volksbibliotheken und bei Vorlesungen in nützlichen und interessanten Bereichen tätig. Es ist gut zu wissen dass 7 Generalversammlungen der ASTRA in Ortschaften des Kreises Hunedoara stattfanden, Haţeg (1864, 1891), Deva (1874, 1899 und 1932) und Orăştie (1884 und 1913). Das waren Festtage, die Rumänen des Kreises Hunedoara hatten die Möglichkeit die wichtigen politischen und kulturellen Persönlichkeiten kennenzulernen, die den Geist der nationalen Emanzipation anregten.

Die Gesellschaft für ein Rumänischen Theaterfond, gegründet 1870 in Deva, die Gesellschaft für Geschichte und Archeologie des Komitates Hunedoara (1880) und das Museum des Kreises Hunedoara (1882) sind kulturelle Einrichtungen die einen besonders starken Impakt auf das Leben des Kreises am Ende des XIX und zu Beginn des XX Jahrhunderts hatten.

Das ganze politische, soziale, wirtschaftliche und kulturelle Leben des Kreises Hunedoara widerspiegelte sich, beginnend mit 1876, als die erste Zeitung des Kreises erschien, in den Seiten verschiedener Publikationen, deren Erscheinen chronologisch bis in die postrevolutionäre Zeit verfolgt wird. In der Herausgabe von Zeitungen und Zeitschriften spielte die Stdt Orăştie die Rolle einer wahren Hauptstadt der Presse des Kreises, dank der Anzahl und Qualität der hier gedruckten Publikationen.

Der Kreis Hunedoara ist Verwahrer reicher und mannigfaltiger ethno-folkloristischer Traditionen. Die ausserordentliche Mitgift der weltlichen und religiösen Sitten aller Jahreszeiten, der Volkstracht, der traditionellen Handwerke usw. gibt dem Kreis Hunedoara Einmaligkeit in diesem Bereich. Wer auch immer den Kreis kennenlernen will, wird unschätzbare Folklorschätze entdecken, gut konserviert, unverfälscht, aus dem Pădurenigebiet bis ins Mureştal, aus dem Momârlanigebiet bis zu den sanften Gipfeln der Apusenigebirge die das Crişului Alb Tal bewachen.

Die Naturschönheiten des Kreises Hunedoara, die Natur und historischen Monumente werden in einem besonderen Kapitel behandelt, das dem Tourismus gewidmet ist. Dieser Kreis besitzt ein extrem reiches touristisches Potential, so dass es kaum einen Ort gibt wo die Touristen nicht bewunderungswürdige Objektive finden. Die Gebirgsstrecken des Retezat und Parânggebirges, die Ortschaften der Apusenigebirge, die dakischen Monumente, die römischen Überreste, die alten Holz und Steinkirchen, die Schlösser und Burgen, die malerischen Flusstäler, führen dazu dass der Tourismus in allen Jahreszeiten attraktiv für die Besucher bleibt.

Der Kreis Hunedoara präsentiert sich denjenigen die in kennenlernen wollen als ein Kreis mit einmaligen Naturschönheiten, mit einer von entscheidenden Momenten der nationalen Geschichte markierten Existenz, mit einem reichen geistigen Leben und einem eindrucksvollen ethno-folkloristischen Reichtum. All dieses widerspiegelt sich in der vorliegenden Monographie des Kreises, ein Werk dass sich vornimmt, und wir hoffen dass es ihm auch gelungen ist, eine wahre Visitenkarte dieses Kreises aus dem Herz Rumäniens anzubieten.

HUNEDOARA – VAJDAHUNYAD MEGYE MONOGRAFIÁJA

RÖVID ÖSSZEFOGLALÓ

Ennek a Monografiának az a célja, hogy amennyire csak lehetséges, bemutassuk az olvasóknak Hunedoara-Vajdahunyad megyét, a természetes szépségeit, a történelmét és mindazokat a jellegzetességeit, amelyek páratlanságát bizonyítják.

Hunedoara-Vajdahunyad megye utolsó monografiája több mint 30 éve jelent meg; jelen monográfia az első kísérlet, hogy bemutassuk Hunedoara-Vajdahunyad megyét földrajzi, történelmi, lelki, túrisztikai, etno-folk, stb. szempontokból.

A monográfia három önálló, a téma szerint kiegyensúlyozott kötetbe van osztva, hogy alaposan bemutassa Hunedoara-Vajdahunyad megyét.

A Monográfia egy részletes fejezettel kezdődik a megye természeti jellemzőiről, amely szerint Hunedoara-Vajdahunyad megye Romániának az egyik legszebb megyéje. Részletesen bemutatják a domborzati formájait, kezdve a nagy síkságokkal és dombokkal, azután a Déli Kárpátok hegyeivel és Nyugati Kárpátok szelíd csúcsaival. A Mures/Maros síma vize áthalad a megyén kelet-nyugati irányban, a Strei, Cerna/Cserna, Crişul Alb/Fehér Körös, Jiul/Zsíl és más folyók sűrű vízrajzi hálózatot alkotnak. A megye éghajlatának a jellemzői, a növény- és állatvilág rendkivüli gazdagsága, kiegészitik a megye természeti keretének a fejezetét. Egy különleges helyet foglalnak el ebben a fejezetben azok a védett területek, amelyek nemcsak a megyének, hanem az országnak is, egy felbecsülhetetlen értékű természeti kincse, elismerve nemzetközileg is. Így a Parcul Național Retezat/ Retyezát Nemzeti Park/, Parcul Natural Grădiştea Muncelului-Cioclovina/ Grădiştea Muncelului-Cioclovina Természeti Park/, Geoparcul Dinozaurilor din Țara Hațegului/Dinosaurus Geopark Hátszeg/, Arboretumul din Simeria/Piskii Árborétum/ és más több mint 30 védett terület részletesen van bemutatva, kiemelve hogy ezen a területeken mi a legfontosabb és a legszebb.

E páratlan szépségű tájon az emberek észrevették a kedvező életkörülményeket, így Hunedoara-Vajdahunyad megye területén megtalálták a civilizáció első nyomait a következő helységekben: Cioclovina, Nandru, Ohaba Ponor. Azután a monográfia folytatódik a Hunedoara-Vajdahunyad megye történetének több újabb, eredeti pillanatainak a bemutatásával. Az eredmény e terület eseményeinek és a történelmi korszakainak egy széles panorámája, amelyek szoros összefüggésben vannak más romániai régiók és a szomszédos országok történetével. Ebben a térben folytak le Románia történelmének az alapvető fejezetei: itt volt Burebista és Decebal Királyságának a központja, itt volt a Dacia Romana fővárosa Ulpia Traiana Sarmizegetusa, ahol egy nagyon erős dák-római civilizáció fejlődött; Erdély fejedelmei és uralkodói a nevüket Hunedoara-Vajdahunyad megyéhez kötötték, hogy említsük meg Hunyadi Jánost/Iancu de Hunedoara/ és Bethlen Gábort, mindketten Hunedoara-Vajdahunyad megyében születtek; a Horea, Cloşca és Crişan felkelése és az 1848-as lázadás, Avram Iancu emblematikus figurája, a nemzeti felszabadító mozgalom a *Supplex Libellus Valachorum* zászlaja alatt a Vajdahunyadi történelem, de a nemzet történetének is az «asztrális órái»; ugyanazok a vajdahunyadiak harcoltak az első világháború frontjain és hozzájárultak a Nagy Egyesülés eposzához; a megye virágzása 1918 után a Nagy Románia határai között, a megye komunista története és az 1989 utáni periódusban, fontos történelmi jelek, amelyeknek az illusztrációi megtalálhatók a monográfia oldalain. Ezekhez az eseményekhez kapcsolódó adatokat, információkat és újabb kiegészitéseket tartalmaz ez a monográfia, amely egy tudományos hozzájárulást jelent.

A gazdasági helyzet részletesen van ismertetve a különböző történelmi periódusokban, használva a számos levéltári dokumentumot bemutatva a vajdahunyadi kisiparosok tevékenységét, akik ipari céhekben dolgoztak, ezek az első román céhek Hunedoara-Vajdahunyad megyében. Fontos rész a Hunedoara-Vajdahunyad megyei «hármas» nagy földalatti természeti kincsről szól, bemutatva az arany-, vas- és szénbányászatot.

Hunedoara-Vajdahunyad megye közigazgatását ősidők óta nyomon követik, az első erre vonatkozó ismert okirattól, amelyben a Gyulafehérvári/Alba Iulia/ Sfântul Mihail/Szent Mihály/ templom kánonja megerősiti Petru, Erdély püspökének a Bihor/Bihar/ vármegye az Izvorul Crişului/Körös Forrás/-i birtokát a Hunedoara-Vajdahunyad vármegyei (*comitatus Hunod*) Simeria (Pyspuki) föld cseréjében és a Acmariu nevezetűért Alba/Fehér/ vármegyében. Az utóbbi dokumentumokban a vármegye neve különbözően jelenik meg: *Hunod*, *Huniod*, *Hvnyad*, *Hwnyad*, *comitatus*/vármegye/ *Hunyadiensis*. A vármegye és ezután a megye határainak a közigazgatási szervei, bíróságai, kormányzói, a megye vezető hatóságai alapos vizsgálatot végeztek a Hunedoara-Vajdahunyad megyei és nemzeti irattárakban.

Az történelmi perspektívában megvizsgált és analizált demográfiai indikátorok kiegészitik és tájékoztatnak a hunyadi lakosság számáról és struktúrájáról az elmúlt időben.

A Hunedoara-Vajdahunyad kulturális és szellemi életének szentelt szakasz egy speciális területet mutat be a vajdahunyadi iskola történetéről, mivel egy fontos szerepe volt az Erdélyi románok nemzeti emáncipációjában. A Vajdahunyadi Iskola történetének a gyökere a 18-ik században van, a Habsburgi Birodalom felvilágosodási hatása alatt, amikor minden nemzetiség oktatását az anyanyelvükön végezték. Az első iskolák, ahol az oktatás román nyelven történt: Hunedoara-Vajdahunyad (1725) és Orăştie-Szászváros (1731). Minden iskolában, a falvakban, ahol a jóságos tanitók népszeretete és apostoli kiküldetése miatt és megye városainak a tekintélyes iskoláiban, liceumáiban – Deva, Orăştie/ Szászváros/, Hunedoara/Vajdahunyad/, Brad, Haţeg/Hátszeg/, Petroşani/Petrozsény - a gyermeknevelést mindig értékes előfeltételnek tekintik az emberek szellemi emancipációnak és az értelmiség kialakulásának.

A templom, amely a lelki élet alapvető eleme, igen fontos szerepet játszott a vajdahunyadiak életében. Az ókeresztyénység bizonyitásától Hunedoara-Vajdahunyad megye területén, kezdve a legrégibb templomoktól, Strei/Zeykfalva/ és Streisîngiorgiu/Sztrigyszentgyörgy/, a mai napi gyülekezeti szokásokig, bemutattuk az ortodox, görög katólikus, római katólikus, református, evangélikus, lutheránus és unitárius templomok történetét. Ebből a fejezetből az következik, hogy a Hunedoara-Vajdahunyad megyei etnikai területen együtt volt valamennyi vallási felekezet nagyobb súrlódások és konfliktusok nélkül.

Hunedoara-Vajdahunyad megye kulturális élete része volt az erdélyi terület kultúrájának, megemlítve hogy a vajdahunyadi kulturális intézményeknek és a különböző vállalatoknak a szerepét. Egy teljesen indokolt különös figyelmet fordítanak arra, hogy az ASTRA Társaság milyen szerepet játszott az érdélyi románok nemzeti öntudatának a kialakulásában.

Az ASTRA tagjai, a 75 éves működése idején a vajdahunyadi fiókjaiban (Déva, Baia de Criş-Körösbánya, Brád, Orăştie/Szászváros, Haţeg/Hátszeg/, Hunedoara/Vajdahunyad/, Dobra és Jiu) nagyon aktívan harcoltak és lelkesen támogatták az 1861-es évi alapszabályban foglalt elképzeléseket. Az ASTRA vajdahunyadi fiókjai nagyon sokat tevékenykedtek egy könyvtár létesitéséért a lakosságnak és hogy hasznos, érdekelt előadásokat szervezzenek a lakosság informálása céljából. Fontos megjegyezni, hogy az ASTRA 7 közgyűlése, amelyek a következő vajdahunyadi városokban zajlottak le: Haţeg-Hátszeg (1864, 1891), Déva (1874, 1899 és 1932) és Orăştie/Szászváros/ (1884 és 1913), ünnepi pillanatokat jelentettek, mivel a románoknak lehetőségük volt megismerni a fontos politikai és kulturális személyiségeket, akik nagyon sokat segitették a nemzeti emancipációt.

A Fond de Teatru Român /A Román Szinház Alapja/Társaság, létesitették Déván 1870-ben, a Societatea de Istorie şi Arheologie a Comitatului Hunedoara (1880)/Vajdahunyad Vármegye Történelmi és Régészeti Társasága/ és a Muzeul Judeţului Hunedoara (1882)/Vajdahunyad Megye Muzeuma/, mint kulturális intézmények, erős hatást gyakoroltak a vajdahunyadiak életére a XIX-ik és XX-ik századfordulón.

Kezdve 1876-tól Hunedoara-Vajdahunyad megye politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális eseményei, amikor megjelent az első vajdahunyadi újság, a különböző profilú kiadványokban jelennek meg, amelyeket a decemberi forradalom utáni időszakig aprólékosan vizsgáltuk. Az újságok és a sajtó szerkesztési akciójának a fővárosa Orăştie-Szászváros volt, ahol nagyon sok és jő minőségű kiadványokat nyomtattak ki.

Hunedoara-Vajdahunyad megye egy gazdag és változatos néprajzi-folklór hagyományoknak a raktára. Minden évszak laikus és egyházi szokások hozománya, a hagyományos népi viseletek, kézmüvességek szerint Hunedoara-Vajdahunyad megye ebben a tekintetben egyedülálló. Aki szeretné ezt a megyét megismerni, talál felbecsülhetetlen értékű jól megörzött, változatlan folklór kincseket a Maros

völgyi Ținutul Pădurenilor-tól, a Ținutul Momârlanilor-tól a Nyugati hegyek szelíd csúcsáig, amelynek a határa a Valea Crişului Alb/a Fehér Körös völgye/.

Hunedoara-Vajdahunyad megye természeti szépségei, történelmi műemlékei, kulturális örökségei a turizmus speciális fejezetében vannak koncentrálva. Ez a megye egy nagyon gazdag turisztikai potenciállal rendelkezik, így szinte nincs olyan hely, ahol a turisták nem találnak figyelemre méltó objektíveket. A Retezat-Retyezát és a Parâng hegyi útvonalai, a Nyugati hegyekben levő települések, a dák műemlékek, a római nyomok, maradványok, a régi fából és kőből épitett templomok, a kastélyok és a várak, a folyók festői völgyei, amelyek a megyében folynak, megőrzik a megye vonzerejét minden látogató számára.

Hunedoara-Vajdahunyad egy egyedüli természeti szépségű megye, amelynek a létezése a nemzeti történelem fordulópontját jelentette, nagyon gazdag néprajzi és folklór gazdagsággal. Mindez tükröződik a megye monográfiájában, amely, reméljük, hogy sikerült, hogy ennek a megyének egy valódi névkártyája legyen Románia szivében.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

DESENE

FOTOGRAFII

Foto 10 – Ferecătura Tetraevangheliarului Sfântului Nicodim, copiat la Mănăstirea Prislop (1404-1405), după Mircea Păcurariu, *Istoria Mănăstirii Prislop*, ed. a II-a, Arad, 2006.

Foto 11 – Sf. Nicodim de la Tismana († 1406) - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 12 – Biserica Mănăstirii Prislop, rectitorită de domnița Zamfira la mijlocul secolului al XVI-lea - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 13 – Biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil” din Băcâia, oraş Geoagiu - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 14 – Biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil” din Bozeş, oraş Geoagiu - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 15 – Tabloul votiv din Biserica „Sf. Mare Mucenic Gheorghe” din Streisângeorgiu, oraş Călan (1408) - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 16 – Vechea biserică a Devei, inițial ortodoxă (azi dispărută) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 17 – *Palia* de la Orăştie (1582) – după *Palia de la Orăştie*, Bucureşti, 1968.

Foto 18 – Biserica reformată din Turdaş (la origine ortodoxă) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 19 – Biserica vechii Mănăstiri Colț, reprezentată pe harta josefină; http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e1/Josephinische_Landaufnahme_pg231.jpg.

Foto 20 – Icoană murală vandalizată, Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Ostrov, com. Râu de Mori - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 21 – Icoană murală vandalizată, Biserica „Sf. Ierarh Nicolae” din Densuş - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 22 – Biserica „Pogorârea Sfântului Duh” din Paroş, com. Sălaşu de Sus - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 23 – Ruinele fostei Mănăstiri Vaca (azi Crişan), com. Ribița - fotografie realizată de Ioachim Lazăr.

Foto 24 – Sf. Cuvios Visarion Sarai, icoană murală - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 25 – Mitropolitul ortodox sârb Pavel Nenadovici (1749-1768); http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5_%D0%9D%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B.

Foto 26 – Sf. Cuvios Sofronie de la Cioara, azi Mănăstirea Afteia, jud. Alba - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 27 – Castelul din Bobâlna, com. Rapoltu Mare, locul întemnițării Sf. Cuvios Sofronie - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 28 – Generalul austriac Adolf Nikolaus von Buccow, guvernatorul Transilvaniei (1762-1764); http://ro.wikipedia.org/wiki/Adolf_von_Buccow.

Foto 29 – Crucea care marchează locul altarului bisericii fostei Mănăstiri Plosca, com. Ghelari - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 30 – Împăratul Iosif al II-lea (1780-1790); http://ro.wikipedia.org/wiki/Iosif_al_II-lea,_%C3%8Emp%C4%83rat_al_Sf%C3%A2ntului_Imperiu_Roman

Foto 31 – Biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil” din Cîrjiți - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 32 – Biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil” din Luncşoara, com. Vorța - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 33 – Episcopul ortodox Vasile Moga (1811-1845) - după Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu (1786-1986),* Sibiu, 1987.

Foto 34 – Biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil” din Geoagiu-Joseni - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 35 – Andrei Şaguna, mitropolitul ortodox al Ardealului (1864-1873) - după Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* ed. a III-a, vol. III, Iaşi, 2008.

Foto 36 – Catedrala episcopală din Deva, înainte de renovare - imagine din Arhiva Prtopopiatului Ortodox Deva.

Foto 37 – Corpul profesoral al Gimnaziului Ortodox din Brad (1892) - imagine din Arhiva Prtopopiatului Ortodox Deva.

Foto 38 – Mitropolitul ortodox Ioan Mețianu (1874-1898) - după Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* ed. a III-a, vol. III, Iaşi, 2008.

Foto 39 – Istoricul Silviu Dragomir (1888-1962) - după Sorin Şipoş, *Silviu Dragomir – istoric al unirii religioase*, Cluj-Napoca, 2002.

Foto 40 – Protopopul Ioan Papiu al Devei (1833-1907) - fotografie din colecția personală Ioachim Lazăr.

Foto 41 – Protopopul Vasile Damian al Zarandului (1855-1919) - după Maria Razba, *Personalități hunedorene. Oameni de cultură, artă, ştiință, tehnică şi sport (sec. XV-XX). Dicționar,* ed. a II-a, Deva, 2004.

Foto 42 – Protopopul Ioan Moța al Orăştiei (1868-1940) - după Maria Razba, *Personalități hunedorene. Oameni de cultură, artă, ştiință, tehnică şi sport (sec. XV-XX). Dicționar*, ed. a II-a, Deva, 2004.

Foto 43 – Nicolae Bălan, mitropolitul ortodox al Ardealului (1920-1955) - după Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu (1786-1986),* Sibiu, 1987.

Foto 44 – Preot Liviu Stan (1910-1973) - după Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu (1786-1986),* Sibiu, 1987.

Foto 45 – Ctitorul de biserici Constantin Bursan (1888-1962) - după *Constantin Bursan (1888-1982),* Hunedoara, 2007.

Foto 46 – Biserica „Sf. Ierarh Nicolae” din Batiz, oraş Călan, una dintre ctitoriile lui Constantin Bursan - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 47 – Preot Sebastian Stanca (1878-1947) - după Sebastian Stanca, *Monografia istorico-geografică a localitații Petroşeni*, Petroşani, 1996.

Foto 48 – Preot Ilarion V. Felea (1903-1961) - după revista „Atitudini”, Bucureşti, nr. 8, 2008.

Foto 49 – Protopopul Ioan Duma al Petroşaniului (1884-1957) - după Traian Moşic, *Din cele trăite printre oamenii de la izvoarele Jiului*, Constanța, 2009.

Foto 50 – Preotul Traian Moşic din Petroşani (1909-1984) - după Traian Moşic, *Din cele trăite printre oamenii de la izvoarele Jiului*, Constanța, 2009.

Foto 51 – Biserica dispărută din fostul sat Cinciş - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 52 – Biserica ruinată „Sf. Apostoli Petru şi Pavel” din fostul sat Baia Craiului - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 53 – Preot Ioan Sabău din Folt, com. Rapoltu Mare (1914-2009) - după revista „Familia Ortodoxă”, Bucureşti, nr. 3, 2009.

Foto 54 – Preot Crăciun Oprea din Cinciş, com. Teliucu Inferior (1925-2012) - revista „Familia Ortodoxă”, Bucureşti, nr. 5, 2012.

Foto 55 – Mitropolitul ortodox Nicolae Mladin al Ardealului (1967-1982) - după Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* ed. a III-a, vol. III, Iaşi, 2008.

Foto 56 – Preotul acad. Mircea Păcurariu - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 57 – Ieromonahul Arsenie Boca (1910-1989) - după *Părintele Arsenie Boca – o viață închinată schimbării vieții noastre* (coord. Natalia Corlean), Făgăraş, 2012.

Foto 58 – Mănăstirea Prislop în anul 1948 - Mircea Păcurariu, *Istoria mănăstirii Prislop,* ed. a II-a Arad, 1986.

Foto 59 – Mănăstirea „Naşterea Maicii Domnului" din Crişan, com. Ribița - fotografie realizată de Ioachim Lazăr.

Foto 60 – Biserica „Sf. Varvara" din Petroşani-Livezeni - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 61 – Stema Episcopiei Devei şi Hunedoarei - fotografie din Arhiva fotografică a Episcopiei Devei şi Hunedoarei.

Foto 62 – Sf. Ioan de la Prislop, ocrotitorul Episcopiei Devei şi Hunedoarei – după Mircea Păcurariu, *Istoria mănăstirii Prislop,* ed. a II-a, Arad, 2006.

Foto 63 – Preasfinția Sa Gurie Episcopul Devei şi al Hunedoarei - fotografie din Arhiva fotografică a Episcopiei Devei şi Hunedoarei.

Foto 64 – Noua catedrală episcopală din Deva (în construcție) - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 65 – Macheta viitorului Centru Eparhial din Deva - fotografie din Arhiva fotografică a Episcopiei Devei şi Hunedoarei.

Foto 66 – Episcopul unit Inochentie Micu (1730-1751); http://ro.wikipedia.org/wiki/Inocen%C8%9Biu_Micu-Klein.

Foto 67 – Episcopul unit Petru Pavel Aron (1752-1764); http://ro.wikipedia.org/wiki/Fi%C8%99ier:Petru_Pavel_Aron.jpg.

Foto 68 – Episcopul unit Grigorie Maior (1773-1782); http://www.egco.ro/news_238_ro.php.

Foto 69 – Biserica „Pogorârea Duhului Sfânt" (fostă unită) din Sântămăria Orlea (1860-1865) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 70 – Biserica „Sfânta Treime" (fostă unită) din Hațeg (1824-1829) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 71 – Biserica „Duminica Tuturor Sfinților" (fostă unită) din Hățăgel, com. Densuş (1910) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 72 – Biserica „Înălțarea Domnului" (fostă unită) din Cârneşti, com. Toteşti (1871-1883) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 73 – Biserica „Înălțarea Domnului" (fostă unită) din Răchitova (1888) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 74 – Biserica „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe" (fostă unită) din Sălaşu de Jos (1863-1865) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 75 – Vicarul Hațegului, Ștefan Moldovan (1813-1900) - Camelia Elena Vulea, Luminița Wallner Bărbulescu, *Vizitațiuni canonice în Țara Hațegului (1852-1885),* Cluj-Napoca, 2003.

Foto 76 – Biserica „Pogorârea Sfântului Duh" (fostă unită) din Petroşani (1885-1888) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 77 – Biserica „Duminica Femeilor Mironosițe" (fostă unită) din Lupeni (1906-1908) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 78 – Primirea episcopului dr. Vasile Hossu la Coroieşteni, 29 mai 1904 – fotografie publicată de „Revaşul", Cluj, 10 septembrie 1904, II, nr. 36-37, aflată la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Hunedoara, fond *Parohia greco-catolică Vulcan,* Tipărituri şi fotografii, dosar 7/1904.

Foto 79 – Biserica veche „Sfinții Arhangheli Mihail şi Gavril" („Duminca Samarinencei" la începutul secolului XX) din Coroieşteni (1791), azi dispărută – a ars în 1906 (fotografie inedită) – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Hunedoara, fond *Parohia greco-catolică Vulcan*, Tipărituri şi fotografii, dosar 8.

Foto 80 – Învățătorul Bucur Voin şi preotul Nicolae Brânzeu în fața şcolii confesionale (lemn, 1885-1891) din Coroieşteni, de la dreapta la stânga, (fotografie inedită) - Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Hunedoara, fond *Parohia greco-catolică Vulcan,* Tipărituri şi fotografii, dosar 9.

Foto 81 – Biserica „Duminica Femeilor Mironosițe" (fostă unită) din Sarmizegetusa, (1911) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 82 – Biserica „Sfântul Ierarh Nicolae" (fostă unită) din Orăştie (1939-1944) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 83 – Biserica „Adormirea Maicii Domnului" (fostă unită) din Romoşel, com. Romos (1839) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 84 – Biserica veche „Sfânta Treime" din Spini (1770), azi dispărută (fotografie inedită) – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Hunedoara, fond *Protopopiatul greco-catolic Orăştie,* dosar 5/1933, f. 84.

Foto 85 – Protopopul Orăştiei Valeriu Traian Frențiu (1904-1912); http://ro.wikipedia.org/wiki/Valeriu_Traian_Fren%C8%9Biu

Foto 86 – Protopopul Orăştiei Ioan I. Ienea în biblioteca Protopopiatului (1934) (fotografie inedită) - Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Hunedoara, fond *Protopopiatul greco-catolic Orăştie,* dosar 5/1933, f. 5.

Foto 87 – Fotografie de grup cu participanții la sărbătorirea numirii lui Ioan Marianescu, canonic la Lugoj (Cugir, 28 iulie 1932) de jos în sus, de la stânga la dreapta se află, pe rândul I – Samoilă Ciumaş, preot în Căstău; rândul II – Ioan Ciumaş, preot Beriu; Augustin Nerian, inginer silvic; Alexandru Scortesan, directorul uzinelor; dr. Ioan Marianescu, canonic; Ioan Ienea, protopop; Alexandru Crişan, preot Geoagiu; rândul III – Romul Crişan, I preot Cugir; Seb. Bănătescu, preot Vaidei; Ioan Micu, prim curator Cugir; Ion Ordean, preot Romos; Oct. Balomir, preot Balomir; Beni Pop, preot Şibot; Viorel Muntean, preot Băcia; Remus Popovici, preot Mărtineşti; Ioan Mihu, teolog absolvent - Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Hunedoara, fond *Protopopiatul greco-catolic Orăştie,* doar 3/1932, f. 94.

Foto 88 – Biserica „Sfântului Ioan Botezătorul" (fostă unită) din Mintia, com. Vețel (1934-1936) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 89 – Biserica „Adormirea Maicii Domnului" (fostă unită) din Cigmău (1843-1844) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 90 – Biserica greco-catolică din Rapoltu Mare (1931) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 91 – Ruinele Bisericii greco-catolice „Adormirea Maicii Domnului" din Săcărâmb, com. Certeju de Sus (1800-1801) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene,* Reşița, 2011.

Foto 92 – Biserica „Sfântul Ierarh Nicolae" (fostă unită) din Bobâlna, com. Rapoltu Mare (1828) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 93 – Biserica „Sfântul Ierarh Nicolae" (fostă unită) din Geoagiu-Joseni (1936-1940) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 94 – Beniamin Densuşianu (1829-1915), canonic - după fotografie din Arhiva Muzeului Civilizației Dacice şi Romane (MCDR) Deva.

Foto 95 – Familia Densuşianu, fotografie din anul 1879 - după fotografie din Arhiva MCDR Deva.

Foto 96 – Biserica „Sfântul Ierarh Nicolae" (fostă unită) din Zdrapți, com. Crişcior (1907) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 97 –	Biserica „Sfinții Apostoli Petru şi Pavel” (fostă unită) din Ruda, mun. Brad (1933) - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.
Foto 98, 99 –	Biserica greco-catolică „Immaculata”, 2002, din Deva. Imagini din exteriorul şi interiorul bisericii - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto 100 –	Fotografie de grup cu membrii organizației locale a AGRU din Ruda Brad (Asociația Generală a Românilor Uniți) - Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Hunedoara, fond *Protopopiatul greco-catolic Orăştie*, doar 3/1935, f. 138.
Foto 101 –	Biserica romano-catolică din Săcărâmb (1777), com. Certeju de Sus - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto 102 –	Imagine din interiorul Bisericii romano-catolice din Săcărâmb, com. Certeju de Sus - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto 103 –	Biserica romano-catolică Hațeg (1745) în curs de renovare - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto 104 –	Biserica romano-catolică Hațeg (vedere din interior) - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto 105 –	Biserica romano-catolică din Simeria (1885-1886) - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto 106 –	Vedere din interiorul Bisericii romano-catolice din Simeria - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto 107 –	Biserica Mănăstirii franciscane din Baia de Criş (secolul XVIII) - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto 108 –	Biserica Mănăstirii franciscane din Baia de Criş (interior) - fotografie realizată de Farcaş Romeo-Horia.
Foto 109 –	Biserica Mănăstirii franciscane din Deva (1700) - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto 110 –	Vedere din interiorul bisericii mănăstirii franciscane din Deva - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto 111 –	Biserica romano-catolică „Mănăstirea Franciscană” Orăştie - fotografie realizataă de Călin Jorza; http://orastie365.blogspot.ro/2011_04_01_archive.html.
Foto 112 –	Vedere din interiorul bisericii romano-catolice „Mănăstirea Franciscană” Orăştie - fotografie realizată de Fundația Bega; http://www.turismorastie.ro/ro/atractii-turistice/biserica-romanocatolica-manastirea-franciscana/orastie-biserica-romanocatolica-manastirea-franciscana/.
Foto 113 –	Capela Bisericii romano-catolice din Simeria - fotografie realizată de Denisa Toma.
Foto 114 –	Episcopul Lönhart Ferenc, al cărui mormânt se află în capela Bisericii din Simeria; http://hu.wikipedia.org/wiki/L%C3%B6nhart_Ferenc.
Foto 115 –	Biserica reformată din Deva (1908-1910) - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto 116 –	Biserica reformată din Hunedoara (1644) - după Hunor Magyari, Tünde Szántó, *A hunyadi református egyházmegye templomai*, Odorheiul Secuiesc, 2010.
Foto 117 –	Biserica reformată din Mintia, com. Vețel după Hunor Magyari, Tünde Szántó, *A hunyadi református egyházmegye templomai*, Odorheiul Secuiesc, 2010.
Foto 118 –	Biserica reformată din Rapoltu Mare (secolul XIV) - după Hunor Magyari, Tünde Szántó, *A hunyadi református egyházmegye templomai*, Odorheiul Secuiesc, 2010.
Foto 119 –	Biserica reformată din Lupeni (1912) - după Hunor Magyari, Tünde Szántó, *A hunyadi református egyházmegye templomai*, Odorheiul Secuiesc, 2010.
Foto 120 –	Ruinele Bisericii reformate din Râu Alb (1783), com. Sălaşu de Sus - după Hunor Magyari, Tünde Szántó, *A hunyadi református egyházmegye templomai*, Odorheiul Secuiesc, 2010.

Foto 121 – Biserica evanghelică din Romos (secolele XVI-XVIII) - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 122 – Biserica evanghelică din Romos, imagine din interior - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 123 – Biserica evanghelică din Petroşani (1896) - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 124 – Orga Bisericii evanghelice din Petroşani, realizată de frații Rieger Jägerdorf din Silezia - fotografie realizată de Florin Mugurel Natanga;

http://valeajiului.blogspot.ro/2007/10/biserica-evanghelic-din-petrosani-1892.html.

Foto 125 – Biserica evanghelică-luterană din Orăştie (1820-1823) - fotografie realizată de Călin Jorza; http://orastie365.blogspot.ro/.

Foto 126 – Biserica evanghelică-luterană din Orăştie, imagine din interior - fotografie realizată de Călin Jorza; http://orastie365.blogspot.ro/.

Foto 127 – Biserica unitariană din Petroşani (1924-1928) - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 128 – Sinagoga din Orăştie la începutul secolului al XX-lea; http://www.orastieinfo.ro.

Foto 129 – Sinagoga din Orăştie, după renovare; http://www.orastieinfo.ro.

Foto 130 – Andrei Şaguna (1809-1873), primul preşedinte al ASTREI - după Aurelia Cozma, *Mişcarea națională a românilor din sudul Transilvaniei – zona Sibiului*, Sibiu, 2008.

Foto 131 – Timotei Cipariu, vicepreşedintele ASTREI, participant la Adunarea de la Hațeg (1864) - după Aurelia Cozma, *Mişcarea națională a românilor din sudul Transilvaniei – zona Sibiului*, Sibiu, 2008.

Foto 132 – Biserica ortodoxă din Deva - după colecția fotografică Ioachim Lazăr.

Foto 133 – Ladislau Vasile Pop, preşedintele ASTREI, participant la Adunarea de la Deva, 1874 - după V. Curticăpeanu, *Mişcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, Bucureşti, 1968.

Foto 134 – Artişti participanți la concertul din Deva - fotografie din colecția personală Ioachim Lazăr.

Foto 135 – Echipa Căminului cultural din Țebea, condusă de învățătorul Petru Rusu, membru al Despărțământului Brad al ASTREI (1938) - fotografie din colecția personală Ioachim Lazăr.

Foto 136 – George Barițiu, delegatul ASTREI la Adunarea de la Hațeg (1891) - după V. Curticăpeanu, *Mişcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, Bucureşti, 1968.

Foto 137 – Iacob Bologa, vicepreşedintele ASTREI, delegat la Adunarea de la Orăştie (1884) - după V. Curticăpeanu, *Mişcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, Bucureşti, 1968.

Foto 138 – Fanfara din Orăştie, la Serbările ASTREI de la Deva (1932) - fotografie din colecția personală Ioachim Lazăr.

Foto 139 – Primirea participanților la Congresul ASTREI de la Deva (1932) - fotografie din colecția personală Ioachim Lazăr.

Foto 140 – Ioan Papiu, director al Despărțământului Deva al ASTREI, 1873-1876 şi 1880-1890 - după Victor Șuiaga, *Albumul Astra din Deva 1873-1948,* lucrare în manuscris.

Foto 141 – Lazăr Petco, director al Despărțământului Deva al ASTREI, 1876-1880 - după Victor Șuiaga, *Albumul Astra din Deva 1873-1948,* lucrare în manuscris.

Foto 142 – Ioan Simionaşiu, director al Despărțământului Deva al ASTREI, 1890-1895 - după Victor Șuiaga, *Albumul Astra din Deva 1873-1948,* lucrare în manuscris.

Foto 170 – Corpul de balet al Teatrului de Revistă Deva - fotografie din colecția personală Diana Zoica.

Foto 171 – Afiş al spectacolului „Nu plătim, nu plătim!” de Dario Fo, susținut pe scena Teatrului de Artă Dramatică Deva - arhivă Teatru de Artă Deva.

Foto 172 – Afiş al spectacolului „Moartea accidentală a unui anarhist” de Dario Fo, susținut pe scena Teatrului de Artă Deva - arhivă Teatru de Artă Deva.

Foto 173, 174 – Afişe ale unor spectacole susținute pe scena Teatrului de Artă Deva - arhivă Teatru de Artă Deva.

Foto 175 – Cazinoul Muncitoresc din Petroşani - fotografie din colecția personală I. Velica.

Foto 176 – Teatrul „I. D. Sîrbu” din Petroşani, noaptea - arhivă Teatru „I. D. Sîrbu” Petroşani.

Foto 177 – Sala de spectacole a Teatrului „I. D. Sîrbu” din Petroşani - arhivă Teatru „I. D. Sîrbu” Petroşani.

Foto 178 – Actrița Ana Colda;
http://www.cinemagia.ro/actori/ana-colda-66517/.

Foto 179 – Actorii Ana Colda şi Gheorghe Iordănescu în piesa „Năpasta” de I. L. Caragiale – 1962;
http://teatruidsirbu.uv.ro/galerie.html.

Foto 180 – Elena Antonescu. Artistă emerită;
http://teatruidsirbu.uv.ro/galerie.html.

Foto 181 – „Andromaca” de Jean Racine. Stagiunea 1966-1967. Actori: Ana Colda, Mihai Clita, Carmen Tăutu;
http://teatruidsirbu.uv.ro/galerie.html.

Foto 182 – Actrița Mirela Cioabă în spectacolul „Ifigenia în Taurida” de J. W. Goethe (stagiunea 1981-1982);
http://teatruidsirbu.uv.ro/galerie.html.

Foto 183 – „Steaua fără nume” de Mihail Sebastian, 1956. Distributia: Ana Colda, Ilie Ştefan, Nicolae Gherghe, Mircea Pîinişoară;
http://teatruidsirbu.uv.ro/galerie.html.

Foto 184 – Dumitru Velea;
http://www.agero-stuttgart.de/REVISTA-AGERO/CULTURA/Ion%20D%20Sarbu%20si%20recensamantul%20animalelor%20de%20Velea.htm.

Foto 185 – Nicoleta Bolcă;
http://teatruidsirbu.uv.ro/galerie.html.

Foto 186 - 189 – Actori ai Teatrului „I. D. Sîrbu”. De la stânga la dreapta: Nicolae Vicol, Nicoleta Niculescu, Dorin Ceagoreanu, Oana Liciu-Gogu;
http://teatruidsirbu.uv.ro/despre.html.

Foto 190 - 193 – Actori ai Teatrului „I. D. Sîrbu”. De la stânga la dreapta: Mihai Sima, Izabela Badovics, Constantin Delica, Irina Bodea;
http://teatruidsirbu.uv.ro/despre.html.

Foto 194 - 197 – Actori ai Teatrului „I. D. Sîrbu” de-a lungul anilor. De la stânga la dreapta: Dragoş Spahiu, Oana Gherbaluță, Gheorghe Stoica, Eliza Tuturman;
http://teatruidsirbu.uv.ro/despre.html.

Foto 198 - 202 – Actori ai Teatrului „I. D. Sîrbu”. De la stânga la dreapta: Radu Lupu, Adrian Nicolae, Daniel Cergă, Horațiu Ioan Apan (regizor), Cosmin Rădescu;
http://teatruidsirbu.uv.ro/despre.html.

Foto 203 – Afişul spectacolului „Casa Bernardei Alba” - arhivă Teatru „I. D. Sîrbu” Petroşani.

Foto 204 – Scenă din spectacolul „Casa Bernardei Alba” de Federico García Lorca. Regia: Sorin Militaru. Cu: Nicoleta Bolcă, Izabela Badovics, Elena Anghel, Anca Ghiță, Ioana Florescu, Irina Radu Bodea, Andreea Cioară, Radu Horghidan, Radu Homiceanu, Răzvan Epure - arhivă Teatru „I. D. Sîrbu” Petroşani.

Foto	237 –	Interior de locuință specifică Țării Zarandului - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto	238 –	Casa-muzeu „Avram Iancu” Baia de Criş - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto	239, 240 –	Aspecte din expoziția Muzeului din Baia de Criş - fotografii realizată de Ioachim Lazăr.
Foto	241 –	Muzeul Satului Cristur - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto	242, 243 –	Imagini din interiorul Muzeului din Cristur - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto	244, 245 –	Lăzi de haine expuse în muzeu - fotografii realizate de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto	246 –	Castelul Corvinilor din Hunedoara, balcoanele Galeriei gotice (detaliu) - fotografie realizată de Dacian Muntean.
Foto	247, 248 –	Table de breaslă şi ceramică medievală expuse în Camera de Aur - fotografie realizată de Emil Scripcariu.
Foto	249 –	Mobilier de epocă expus în Camera de Aur - fotografie realizată de Emil Scripcariu.
Foto	250 –	Mobilier din Sala Dietei - fotografie realizată de Emil Scripcariu.
Foto	251 –	Clădirea Muzeului Mineritului Certej - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto	252 –	Ventilator folosit la aerajul minier - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto	253 –	Ustensile utilizate la iluminatul în galerii - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto	254 –	Vagonet pentru transportul minereului - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto	255 –	Piuă pentru sfărâmat minereul - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto	256 –	„Şopârla de aur” - fotografie realizată de Grigore Verdeş.
Foto	257 –	„Harta României Mari” - fotografie realizată de Grigore Verdeş.
Foto	258 –	„Tunul lui Avram Iancu” - fotografie realizată de Grigore Verdeş.
Foto	259 –	„Balerina” - fotografie realizată de Grigore Verdeş.
Foto	260, 261 –	Minerale care pot fi văzute în expoziție - fotografii realizate de Grigore Verdeş.
Foto	262 –	Casa Memorială şi bustul eroului Gheorghe Crişan - fotografie realizată de Bujor Duşan.
Foto	263, 264 –	Casa Memorială Crişan, interior în stilul moților crişeni - fotografii realizate de Ioachim Lazăr.
Foto	265, 266 –	Casa Memorială Crişan, aspect din expoziția foto-documentară privind istoricul satului şi Răscoala de la 1784 - fotografii realizate de Ioachim Lazăr.
Foto	267 –	Casa Memorială „Vlaicu Bârna” - fotografie realizată de Eugen Pescaru.
Foto	268 –	Scriitorul Vlaicu Bârna (1913-1999) - fotografie realizată de Eugen Pescaru.
Foto	269 –	Casa Memorială „Vlaicu Bârna”, biroul scriitorului - fotografie realizată de Eugen Pescaru.
Foto	270 –	Casa Memorială „Vlaicu Bârna”, coridor amenajat cu piese populare - fotografie realizată de Eugen Pescaru.
Foto	271 –	Ansamblul muzeistic „Lada de zestre” - fotografie realizată de Bujor Duşan.
Foto	272, 273 –	Imagini din Muzeul din Ribița - fotografii realizate de Bujor Duşan.
Foto	274, 275 –	Costume populare tradiționale din Zarand expuse în muzeu - fotografii realizate de Bujor Duşan.
Foto	276 –	Colecția de farfurii - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto	277 –	Colecția de farfurii (detaliu) - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto	278 –	Colecția de icoane pe sticlă - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 279 – Săculeț tricolor în care s-a trimis pământ hunedorean pentru Mausoleul de la Mărăşeşti - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 280 – Casă veche din Mihăileni, com. Buceş, în care este amenajat Muzeul de Etnografie şi Artă Populară „Țărăncuța" - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 281, 282 – Muzeul de Etnografie şi Artă Populară „Țărăncuța", imagini din expoziție - fotografii realizate de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 283, 284 – Muzeul de Etnografie şi Artă Populară din Blăjeni-Reți, aspecte din expoziția în curs de amenajare - fotografii realizate de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 285, 286 – Muzeul de Etnografie şi Artă Populară din Blăjeni-Reți, detalii din expoziție - fotografii realizate de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 287 – Expoziția de obiecte aparținând bisericilor din Dumbrava de Jos şi Dumbrava de Sus, reunite în expoziție - fotografie realizată de Ioachim Lazăr.

Foto 288 – Înălțarea la cer a Domnului Iisus Hristos, începutul secolului al XIX-lea - fotografie realizată de Ioachim Lazăr.

Foto 289 – Sf. Apostoli Petru şi Pavel, secolul al XIX-lea - fotografie realizată de Ioachim Lazăr.

Foto 290 – Sf. Fecioară cu pruncul Iisus, Dumbrava de Sus, 1862 - fotografie realizată de Ioachim Lazăr.

Foto 291 – Mântuitorul Iisus Hristos, mare arhiereu, Dumbrava de Sus, 1848 - fotografie realizată de Ioachim Lazăr.

Foto 292 – Prapor pictat în Mănăstirea Nicula, la anul 1867, Naşterea (față), Învierea (spate) - fotografie realizată de Ioachim Lazăr.

Foto 293 – Clădirea Muzeului Etnografic Crişcior - fotografie realizată de Ioachim Lazăr.

Foto 294 – Obiecte de ceramică şi de uz casnic - fotografie realizată de Ioachim Lazăr.

Foto 295 – Obiecte şi unelte de minerit - fotografie realizată de Ioachim Lazăr

Foto 296 – Muzeul Țării Hațegului - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 297, 298 – Imagini generale din interiorul Muzeului Țării Hațegului - fotografii realizate de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 299 – Roata olarului aparținând vechii bresle a olarilor - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 300 – Râşniță din satul Bucium, com. Sântămăria Orlea, 1800 - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 301, 302 – Cântar tradițional şi ținător de praf de puşcă - fotografii realizate de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 303, 304 – Muzeul Țării Hațegului, expoziția cu lucrări de pictură ale unor artişti hațegani contemporani - fotografii realizate de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 305 – Casa care adăposteşte colecția etnografică din Peşteana - fotografie realizată de Anton Socaci.

Foto 306 – Sarcofag roman - fotografie realizată de Anton Socaci.

Foto 307 – Obiecte de uz gospodăresc - fotografie realizată de Anton Socaci.

Foto 308 – Piese diverse din colecție - fotografie realizată de Anton Socaci.

Foto 309 – Interior țărănesc din zona de vest a Țării Hațegului - fotografie realizată de Anton Socaci.

Foto 310 – Actul de înființare a Muzeului Orăşenesc Petroşani - fotografie realizată de Mircea Baron.

Foto 311 – Afişul deschiderii Muzeului Mineritului - fotografie realizată de Mircea Baron.

Foto 312, 313 – Clădirea Muzeului Mineritului în anul 1904, respectiv 2012 - Mihai Barbu, Carol Schreter, Ioan Velica, *Petroşaniul de altădată*, Petroşani, 1999; fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 314 –	Harta reprezentând „roirea” populației din Țara Hațegului şi întemeierea localităților Văii Jiului - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto 315 –	Carte poştală din colecția Muzeului Mineritului cu imagini din mineritul perioadei interbelice - fotografie realizată de Mircea Baron.
Foto 316 –	Imagine din sala 3 a Muzeului Mineritului - fotografie realizată de Mircea Baron.
Foto 317 –	De la ştearț la lampa cu acumulatori - fotografie realizată de Mircea Baron.
Foto 318 –	Susținere cu stâlpi de lemn - fotografie realizată de Mircea Baron.
Foto 319 –	Laboratorul de Mineralogie şi Petrologie - fotografie realizată de Grigore Buia, Csaba Lorinț.
Foto 320 –	Laboratorul de Paleontologie şi Stratigrafie - fotografie realizată de Grigore Buia, Csaba Lorinț.
Foto 321 –	Laboratorul de Geologie Economică - fotografie realizată de Grigore Buia, Csaba Lorinț.
Foto 322 –	Marcasită şi pirotină - fotografie realizată de Grigore Buia, Csaba Lorinț.
Foto 323 –	Ghips, varietatea „Trandafirul deşertului” - fotografie realizată de Grigore Buia, Csaba Lorinț.
Foto 324 - 327 –	Pirită, Sferule de marcasită, Huilă de Valea Jiului, Opal - fotografii realizate de Grigore Buia, Csaba Lorinț.
Foto 328 –	Minereu de fier, Vadul Dobrii - fotografie realizată de Grigore Buia, Csaba Lorinț.
Foto 329 –	Cupru nativ, Băița Bihor, jud. Bihor - fotografie realizată de Grigore Buia, Csaba Lorinț.
Foto 330 –	Minereu de aur şi argint, Săcărâmb, com. Certeju de Sus - fotografie realizată de Grigore Buia, Csaba Lorinț.
Foto 331 - 333 –	Andezit, Travertin, Marmură - fotografii realizate de Grigore Buia, Csaba Lorinț.
Foto 334 –	Amonit de tip *Lytoceras* - fotografie realizată de Grigore Buia, Csaba Lorinț.
Foto 335 –	Ou fosil de dinozaur - fotografie realizată de Grigore Buia, Csaba Lorinț.
Foto 336 –	Carapace de *Trionix* - fotografie realizată de Grigore Buia, Csaba Lorinț
Foto 337 –	Molar de mastodont - fotografie realizată de Grigore Buia, Csaba Lorinț.
Foto 338 –	Trunchi silicifiat - fotografie realizată de Grigore Buia, Csaba Lorinț.
Foto 339 –	Secțiune prin *Nautilus* - fotografie realizată de Grigore Buia, Csaba Lorinț.
Foto 340 –	Costum popular femeiesc şi bărbătesc - fotografie realizată de Petre şi Violeta Udrea.
Foto 341 –	Încăpere de locuit (reconstituire) - fotografie realizată de Petre şi Violeta Udrea.
Foto 342, 343 –	Unelte utilizate în gospodăria tradițională din Valea Jiului prezente în muzeu - fotografii realizate de Petre şi Violeta Udrea.
Foto 344 –	Vase din lemn folosite la stână - fotografie realizată de Petre şi Violeta Udrea.
Foto 345 –	Ceramică din diferite zone ale țării - fotografie realizată de Petre şi Violeta Udrea.
Foto 346 –	Icoane pictate pe lemn, pe sticlă sau imprimate pe hârtie - fotografie realizată de Petre şi Violeta Udrea.
Foto 347 –	Cartuşieră, tuburi de cartuşe şi baionetă cu teacă - fotografie realizată de Petre şi Violeta Udrea.
Foto 348 –	Colecție de tablouri prezentată în muzeu - fotografie realizată de Petre şi Violeta Udrea.
Foto 349 –	Lămpaşe utilizate de mineri - fotografie realizată de Petre şi Violeta Udrea.
Foto 350, 351 –	Casa tradițională momârlănească (transformată în muzeu) şi biserica de lemn din cadrul complexului etnografic „Sf. Varvara” Petroşani - fotografii realizate de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto 352, 353 –	Imagini din interiorul muzeului - fotografii realizate de Ioan P. M. Stoicovici.
Foto 354 –	Prapur vechi bisericesc - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 383 – Fecior în costum popular - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 384 – Trei generații din satul Şerel, com. Pui - fotografie realizată de Marcel Lapteş.

Foto 385 – Clacă la fân - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 386 – Icoană pe sticlă realizată de artista populară Sabina Pavel - fotografie realizată de Marcel Lapteş.

Foto 387 – Bătutul snopilor de secară, satul Răchitova, sistem arhaic de treierat cerealele - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 388 – Şură acoperită cu paie de secară, începutul secolului al XX-lea, satul Mesteacăn, com. Răchitova - fotografie realizată de Cătălin Voinea.

Foto 389 – Obiceiul de iarnă „Cerbul", satul Râu Alb, com. Sălaşu de Sus - fotografie realizată de Marcel Lapteş.

Foto 390 – Căluşerii din Clopotiva, com. Râu de Mori - fotografie realizată de Dan Palcu.

Foto 391 – Târg la Hațeg, 1934 - după Horvath Jozsef, *Țara Hațegului – Dimensiuni sentimentale*, Deva, 2001.

Foto 392 – Pereche de momârlani în costum tradițional - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 393 – Stână de oi la munte - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 394 – Ciobani cu oile în Munții Parâng - fotografie din colecția personală Ioachim Lazăr.

Foto 395 – Aratul cu plugul tras de boi - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 396 – Trasul lemnelor din pădure cu ajutorul cailor - fotografie realizată de Laurian Gherman.

Foto 397 – Casă cu foişor - fotografie din colecția personală Rusalin Işfănoni.

Foto 398 – Tăiatul porcului - fotografie realizată de Laurian Gherman.

Foto 399 – Femei îmbrăcate în port vechi momârlănesc, satul Jieț, Petrila - fotografie din colecția personală Ioachim Lazăr.

Foto 400 – Bărbați în costum tradițional momârlănesc, satul Jieț, Petrila - fotografie din colecția personală Ioachim Lazăr.

Foto 401 – Pricoiță pentru pat (Câmpul lui Neag) - după *Arta populară din Valea Jiului (Regiunea Hunedoara)*, Bucureşti, 1963.

Foto 402 – Pricoiță pentru pat (Uricani) - după *Arta populară din Valea Jiului (Regiunea Hunedoara)*, Bucureşti, 1963.

Foto 403 – Şorț decorat cu alesături colorate (Câmpul lui Neag) - după *Arta populară din Valea Jiului (Regiunea Hunedoara)*, Bucureşti, 1963.

Foto 404 – Şorț vechi de lână decorat (Uricani) - după *Arta populară din Valea Jiului (Regiunea Hunedoara)*, Bucureşti, 1963.

Foto 405 – Familie din satul Jieț, Petrila - fotografie din colecția personală Ioachim Lazăr.

Foto 406, 407 – Port popular din Valea Jiului (bărbătesc şi femeiesc) - fotografii realizate de Marcel Lapteş.

Foto 408 – Nuntă la momârlani - fotografie din colecția personală Ioachim Lazăr.

Foto 409 – Pițărăi cu steagul - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 410 – Măsuratul oilor - fotografie din colecția personală Ioachim Lazăr.

Foto 411 – Ceată de Irozi - fotografie din colecția personală Ioachim Lazăr.

Foto 412 – Bărbat şi femeie în costum popular - fotografie realizată de Marcel Lapteş.

Foto 413 – Făcutul vinarsului în satul Lăpugiul de Sus, com. Lăpugiul de Jos - fotografie realizată de Marcel Lapteş.

Foto 414 – „Moara iobagilor", sat Fornădie, com. Şoimuş - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 415 – Vase din doage de lemn, sat Lăpugiul de Sus, com. Lăpugiul de Jos - fotografie realizată de Marcel Lapteş.

Foto 445 – Fată şi fecior din Ținutul Pădurenilor - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 446 – Peştera de la Cerişor, com. Lelese, unde au fost descoperite fragmente de ceramică din neolitic - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 447 – Satul Poienița Tomii, com. Cerbăl - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 448 – Vraniță la intrarea în satul Cerbăl - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 449 – Aratul unei holde, din țarina satului Feregi, com. Cerbăl, cu plugul de fier tras de cai pentru semănatul cartofilor - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 450 – Arătură de primăvară cu plugul tras de boi, în țarina satului Cerişor, com. Lelese - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 451 – Agricultura în terase, specifică acestui ținut - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 452 – Casă de lemn acoperită cu țiglă, construită la mijlocul secolul al XX-lea, sat Poienița Tomii, com. Cerbăl - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 453 – Pădurence din satul Runcu Mare, com. Lelese, la secerat de grâu - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 454 – La secerat în holda din țarina satului Socet, com. Cerbăl - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 455 – Echipă de mineri pădureni la Mina de fier de la Ghelari, anul 1954 - fotografie din colecția familiei Bobora Moise, din Hăşdău.

Foto 456 – Galerie de la Mina de talc, Cerişor, com. Lelese - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 457 – Furnalul de la Govâjdia, aşa cum arăta în anul 1900, a funcționat între anii 1813 şi 1919; azi monument de arheologie industrială - fotografie din arhiva CS Hunedoara.

Foto 458 – Bocşă pentru obținerea cărbunelui de lemn (mangal) – Valea Runcului - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 459 – Melițatul cânepii în satul Dăbâca, com. Toplița - fotografie realizată de Koos Zevenbergen.

Foto 460 – Femeie din satul Runcu Mare, com. Lelese, țesând *brâu în bâte* – tehnica cea mai veche de țesut - fotografie realizată de Doina Işfănoni.

Foto 461 – Rotăritul, un meşteşug pe cale de dispariție, sat Feregi, com. Cerbăl - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 462 – Chei pe *chici* (şold), podoabă purtată de pădurence - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 463 – Bici cu *codorie* ferecată în cositor, sat Vadul Dobrii, com. Bunila - fotografie realizată de Koos Zevenbergen.

Foto 464 – Țesături din lână pentru straite şi desagi, satul Cerişor, com. Lelese - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 465 – Moară pentru cereale acționată de apă, satul Dăbâca, com. Toplița - fotografie realizată de Aurel Anca.

Foto 466 – Casă din satul Lelese, acoperită cu paie; are o singură încăpere de locuit şi o cămară, secolul al XIX-lea - fotografie realizată de Tache Papahagi.

Foto 467 – Casă din satul Cernişoara-Florese, com. Bunila, acoperită cu şindrilă; are două încăperi de locuit şi pivniță la subsol (începutul sec. XX-lea). În apropriere, staulul oilor realizat din gard de nuiele înstreşinat - fotografie realizată de Tache Papahagi.

Foto 468 – Interior de casă tradițională, satul Goleş, com. Toplița - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 469 – Casă nouă, cu rugă (troiță) în ocol, sat Sohodol, com. Lelese - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 470 – Arderea țestului, pregătirea pentru copt, sat Feregi, com. Cerbăl - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 471 – Scoaterea mălaiului de sub țest, sat Feregi, com. Cerbăl - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 472– Aşa este datina: sâmbătă seara fiecare pădureancă prepară plăcintă cu scrob (brânză, smântână, ouă), sat Cerişor, com. Lelese - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 473 – Tineri din Poienița Voinii, com. Bunila cu coşuri ducând bucate pentru parastas, în ziua Nedeii - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 474 – Biserica din Vălari, com. Toplița - după Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

Foto 475 – Mândria pădurenilor, Biserica din Ghelari - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 476 – Preotul Vinca merge pe jos cinci ore, din satul Cerişor până la biserica din Poiana Răchițelii, pentru slujba duminicală - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 477 – Pădureni încălțați cu toloboni şi opinci, sat Socet, com. Cerbăl - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 478, 479 – Tineri în costume populare pădureneşti, satul Socet, com. Cerbăl - fotografii realizate de Rusalin Işfănoni.

Foto 480, 481 – Decor pe pieptare femeieşti pădureneşti - fotografii realizate de Rusalin Işfănoni.

Foto 482 – Pădurence purtând podoabe de metal în jurul taliei, satul Ciulpăz, com. Pestişu Mic - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 483 – Ceată de colindători din satul Feregi, com. Cerbăl - fotografie realizată de Doina Işfănoni.

Foto 484 – Alai de nuntă tradițională din satul Hăşdău, com. Toplița - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 485 – Aducerea bradului din pădure pentru punerea lui la mormântul unui tânăr, satul Feregi, com. Cerbăl (reconstituire) - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 486 – Grup de femei pe ulița satului Feregi, com. Cerbăl, interpretând Cântecul bradului (reconstituire) - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 487 – La Nedeie în satul Socet, com. Cerbăl - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 488 – Tineri din Ghelari la Festivalul Pădurenilor „Drăgan Muntean”, Poienița Voinii, com. Bunila - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 489 – Spectacol de obiceiuri populare la Festivalul Pădurenilor „Drăgan Muntean”- Poienița Voinii, com. Bunila - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 490 – Plăcintele pădureneşti sunt foarte apreciate de oaspeții sosiți în ținut - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 491 – Port popular din Țara Zarandului (Hărțăgani) - fotografie realizată de Marcel Lapteş.

Foto 492 – Peisaj zărăndean - fotografie realizată de Bujor Duşan.

Foto 493 – Femei la secerat de grâu (reconstituire) - fotografie realizată de Marcel Lapteş.

Foto 494 – Scaun de făcut şindrilă, Muzeu Reți-Blăjeni - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 495 – La munca câmpului - fotografie realizată de Bujor Duşan.

Foto 496 – Aurari din Zarand - fotografie din colecția personală Mircea Faur.

Foto 497 – Galeria Crăciuneşti - fotografie din colecția personală Mircea Faur.

Foto 498 – Galeria Băița - fotografie din colecția personală Mircea Faur.

Foto 499 – Biserica din Hărțăgani, monument istoric - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 500 – Pregătirea pietrei (spargerea) pentru ars în cuptor - fotografie realizată de Marcel Lapteş.

Foto 501 – Cuptor de var - fotografie realizată de Marcel Lapteş.

Foto 502 – Meşter spătar din satul Rişculița, com. Baia de Criş - fotografie realizată de Bujor Duşan.

Foto 503 – Meşterul dogar din satul Leaus, com. Tomeşti - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 504 – Olarit la Obârşa, com. Tomeşti - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 505 – Moară din satul Merişor, com. Bucureşci - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 506 – Gospodărie construită în stil tradițional (casa Memorială Crişan) - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 507 – Prepararea plăcintei zărăndene - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 508 – Tinere în costum popular din satul Ribița - fotografie realizată de Bujor Duşan.

Foto 509 – Obiceiul de muncă „Cununa grâului”, sat Hărțăgani, com. Băița - fotografie realizată de Bujor Duşan.

Foto 510 – Port popular din satul Mânerău, com. Pestişu Mic - după Dorin Petresc, Olivian M. Goțiu, *Mânerău – Monografie*, Deva, 2006.

Foto 511 – Vedere din satul Pestişu Mic - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 512 – Lacul Cinciş pentru amenajarea căruia au fost dislocate patru sate: Cinciş, Cerna, Moara Ungurului şi Baia lui Crai - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 513 – Potcovitul animalelor - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 514 – Femeie din satul Pestişu Mic în port popular local - fotografie realizată de Rusalin Işfănoni.

Foto 515 – Tineri maghiari din satul Răcăştie, Hunedoara, îmbrăcați în portul lor tradițional, fotografie din colecția familiei Bonaț Mihalca.

Foto 516 – Monumentul Paliei din centrul municipiului Orăştie cioplit, în marmură albă de Ruşchița, de sculptorul Nicolae Adam - fotografie realizată de Călin Jorza; http://orastie365.blogspot.ro/2010/11/173.html.

Foto 517 – Pagină de publicitate în presa vremii - fotografie realizată de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 518, 519 – Primul număr şi suplimentul *Foişoara* ale *Revistei Orăştiei* - fotografii realizate de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 520, 521 – Primul număr şi numărul 40 ale ziarului *Libertatea* - fotografii realizate de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 522, 523 – Suplimentele *Tovărăşia* şi *Plugarul luminat* ale ziarului *Libertatea* din Orăştie – fotografii realizate de Denisa Toma din colecția MCDR Deva.

Foto 524 - 526 – Exemplare semnificative ale ziarului *Zori noi* - fotografii realizate de Denisa Toma din colecția MCDR Deva.

Foto 527 – Frontispiciul primului număr al revistei *Activitatea* - fotografie realizată de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 528 – Primul număr al ziarului *Graiul muncitorimei* - fotografie realizată de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 529 – Frontispiciul din anul 1934 al ziarului *Gazeta Hunedoarei* - fotografie realizată de Denisa Toma din colecția MCDR Deva.

Foto 530 – Exemplar al ziarului *Zarandul* - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici din colecția Mircea Faur din Crişcior.

Foto 531 – Exemplar din anul 1903 al revistei *Bunul econom* - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici, colecția Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu” Hunedoara-Deva.

Foto 532, 533 – Primul număr al revistei *Stuparul român* şi o pagină publicitară - fotografii realizate de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 534 – Primul număr al revistei *Spicuiri literare* - fotografie realizată de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 535 - 537 – Exemplare din revista *Foia interesantă*, unele cu subtitlul „Lada cu comorile” - fotografii realizate de Denisa Toma din colecția MCDR Deva.

Foto 538 - 540 – Primul număr al revistei *Cosînzeana* şi numere din anii următori - fotografie realizată de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca; fotografie realizată de Denisa Toma din colecția Muzeului Civilizației Dacice şi Romane Deva; fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici, colecția Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu” Hunedoara-Deva.

Foto 541 – Frontispiciul din anul 1945 al publicației *Avântul* din Petroşani - fotografie realizată de Denisa Toma din colecția MCDR Deva.

Foto 542 – Primul număr al revistei literare săptămânale *abcedar*; http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/21863/1/ BCUCLUJ_FP_279005_1933_001_001.pdf.

Foto 543, 544 – Primul număr al revistei *Femeia satelor* şi editorialul semnat de episcopul Grigorie Comşa al Aradului - fotografii realizate de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 545, 546 – Primul şi al patrulea număr ale revistei *Eu şi Europa* - fotografii realizate de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 547 – Primului număr al revistei *Hades*, cu dedicația lui Gavril Todica pentru prof. Alexandru Borza - fotografie realizată de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 548, 549 – Prima pagină şi pagina cu sumarul din primul număr al revistei *Convorbiri Ştiințifice* - fotografii realizate de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 550 - 552 – Primul număr al *Alamanahului scriitorilor de la noi*, editorialul lui Sebastian Bornemisa şi o pagină din interior - fotografii realizate de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 553 – Numărul 10 al revistei umoristice *Bobârnaci* - fotografie realizată de Denisa Toma din colecția MCDR Deva.

Foto 554 – Număr din anul 1927 al revistei umoristice *Hai să râdem* - fotografie realizată de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 555, 556 – Primul număr al revistei *Gând străjeresc* şi o pagină din interior - fotografii realizate de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 557 - 559 – Coperta şi sumarul primului număr al revistei *Ştiu*, alături de o prelucrare pentru cor a prof. Ion Ignaton apărută în acelaşi număr - fotografii realizate de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 560 – Exemplar din 1879 al primului ziar tipărit în comitatul Hunedoara - fotografie realizată de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 561 – *Hunyadi Naptár* (*Calendarul Hunedoarei)* prima pagină - fotografie realizată de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 562 – Frontispiciul primului număr al ziarului *Déva és vidéke* (*Deva şi împrejurimile)* - fotografie realizată de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 563 – Frontispiciul ziarului Szászváros (Orăştie) - fotografie realizată de Emil Scripcariu din fondul de periodice al BCU „Lucian Blaga” Cluj-Napoca.

Foto 564 – Primul număr al revistei *Constelația Dragonului* - arhiva Editurii Călăuza v.b.

Foto 565 – Primul număr al revistei *Ardealul literar şi artistic* - arhiva Editurii Călăuza v.b.

Foto 566 – Primul număr al revistei *Semne* - arhiva Editurii Călăuza v.b.

Foto 567 – Primul număr al revistei *Semne Emia* - arhiva Editurii EMIA.

Foto 568, 569 – Revista *Arhipelag*, numărul 1. Coperta şi sumarul - colecția Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu” Hunedoara - Deva.

Foto 570 – Primul număr al revistei *Ardealul literar* - arhiva Editurii Călăuza v.b.

Foto 571 – Coperta revistei *Perspective istorice* - fond Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu” Hunedoara-Deva.

Foto 572 – Coperta revistei *Ardealul, istorie şi dăinuire* - fond Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu” Hunedoara-Deva.

Foto 573 – Arena de fotbal a echipei Jiul Petroşani, în perioada interbelică - fotografie din colecția personală Mircea Baron.

Foto 574 – Echipa Jiul Petroşani la promovarea în Divizia A, campionatul 1960-1961 - după Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *Fotbalul de la A la Z*, Bucureşti, 1984.

Foto 575 – Stadionul Corvinul, actualmente „Michael Klein”; http://stadiumromania.blogspot.ro/2009/11/stadioane-liga-3-stadionul-michael.html.

Foto 576 – Bustul lui Michael Klein, autor Nicolae Adam - fotografie realizată de Ioachim Lazăr.

Foto 577 – Echipa de juniori Corvinul Hunedoara, câştigătoare a campionatului 1981-1982 - după Mihai Ionescu, Mircea Tudoran, *Fotbalul de la A la Z*, Bucureşti, 1984.

Foto 578 – Lotul echipei Corvinul Hunedoara, în anul competițional 1979-1980 - după FC Corvinul, Program.

Foto 579 – Stadionul de fotbal din Gurabarza - fotografie din colecția personală Mircea Faur.

Foto 580 – Echipa de fotbal Mica Brad, campionatul 1940-1941 din Gurabarza - fotografie din colecția personală Mircea Faur.

Foto 581 – Echipa de fotbal a comunei Dobra - colecția MCDR Deva.

Foto 582 – Fotbaliştii Ioan Andone şi Mişa Klein în vestiar; http://cupadelegenda.gsp.ro/stiri/45/povestea-lui-misa-klein.htm.

Foto 583, 584 – Fotbaliştii echipei Corvinul Hunedoara: Romulus Gabor şi Michael Klein - fotografii din colecția personală Ioachim Lazăr.

Foto 585 – Fotbalistul Dorin Mateuț, sub tricoul echipei Corvinul Hunedoara - fotografie din colecția personală Ioachim Lazăr.

Foto 586 – Fotbalistul Mircea Rednic, sub tricoul echipei Corvinul Hunedoara; http://www.comunismulinromania.ro/arhiva-foto.html.

Foto 587 – Florea Văetuş, primul fotbalist hunedorean selecționat în Națională - fotografie din colecția personală Ioachim Lazăr.

Foto 588 – Sala de gimnastică a Colegiului Național Sportiv „Cetate” Deva - arhiva Colegiului Național Sportiv „Cetate” Deva.

Foto 589 – Echipa de gimnastică a României, câştigătoarea titlului mondial la Fort-Worth, SUA, 1979 - după Viorel Jianu, *Şcoala campionilor*, Deva, 2003.

Foto 590 – Ecaterina Szabo pregătindu-se de câştigarea unei noi medalii olimpice - arhiva Colegiului Național Sportiv „Cetate” Deva.

Foto 591 – Daniela Silivaş, o colecționară de medalii olimpice, mondiale şi europene - după Viorel Jianu, *Şcoala campionilor*, Deva, 2003.

Foto 592 – Lavinia Agache, campioană olimpică la Los Angeles (SUA), 1984.

Foto 593 – Maria Olaru, campioană olimpică la Sydney (Australia), 2000; http://www.libertatea.ro/detalii/articol/maria-olaru-barbatii-nu-au-curaj-sa-ma-abordeze-304876.html.

Foto 594 – Marieta Ilcu, campioană mondială la săritura în lungime; http://zeceintop.ro/zece-medalii-de-aur-obtinute-de-femei-la-campionate-mondiale-de-atletism/.

Foto 595 – Boxerul Mihai Leu, campion mondial la categoria semimijlocie, Hamburg, 1997; http://careulmagic.ro/Campioni%20Mondiali.html.

Foto 596 – Vasile Stîngă, campion mondial în anul 1982; http://www.pariori.ro/stiri/17481/romania-joaca-in-ianuarie-la-cm-de-handbal-masculin-vezi-adversarii-si-sansele-la-trofeu.htm

Foto 597 – Vedere spre Cetatea Devei - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 598 – Staţia telecabinei de la Cetatea Devei - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 599 – Castelul Magna Curia, astăzi adăposteşte Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 600 – Centrul Municipiului Devei - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 601 – Statuia lui Decebal din Parcul Cetăţii; http://www.adrvest.ro/index.php?page=articol&aid=142deva&hid=4370.

Foto 602 – Statuia ecvestră a lui Decebal din Piaţa Victoriei; fotografie realizată de PRESARIO; http://amfostacolo.ro/user-foto.php?uid=269&din=o-zi-in-deva-hunedoara-deva&hid=4370.

Foto 603 – Statuia împăratului Traian din Piaţa Unirii - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 604 – Fântâna arteziană muzicală din Piaţa Victoriei - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 605 – Ansamblul statuar „Gimnaste” amplasat în Piaţa Arras - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 606 – Busturile antrenorilor şi gimnastelor olimpice - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 607, 608 – La intrarea în Arboretum - fotografii realizate de Adrian Cârdei.

Foto 609, 610 – Iarna şi toamna în Parcul din Simeria - fotografii realizate de Adrian Cârdei.

Foto 611 – Primăvara pe aleile Parcului - fotografie realizată de Corina Coandă.

Foto 612 – Floare de *Magnolia obovata*, arbore întâlnit în Parcul din Simeria - fotografie realizată de Corina Coandă.

Foto 613, 614 – Culorile toamnei în Parc - fotografii realizate de Adrian Cârdei.

Foto 615 – Măgura Uroiului văzută dinspre Rapoltu Mare - fotografie realizată de Adrian Cârdei.

Foto 616 – Castelul Bethlen din Ilia; http://ro.wikipedia.org/wiki/Ilia,_Hunedoara.

Foto 617 – Biserica „Sf. Cuvioasă Paraschiva” din Abucea - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 618 – Turnul-monument istoric al vechii biserici ortodoxe din Deva (secolul XVIII) - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 619 – Biserica ortodoxă „Buna Vestire” din Deva - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 620 – Mănăstirea franciscană din Deva - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 621 – Biserica „Sf. Arhanghel Mihail” din Gurasada - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 622 – Biserica „Sf. Ierarh Nicolae” din Leşnic - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 623 – Biserica „Buna Vestire” din Roşcani - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 624 – Biserica „Sf. Cuvioasă Paraschiva” din Runcşor - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 625 – Biserica „Cuvioasă Paraschiva” din Târnăviţa - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 626 – Biserica „Pogorârea Sf. Duh” din Tisa - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 627 – Clădirea Muzeului Aurului din Brad după renovarea din anul 2012 - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 628 - 632 – Exponate din muzeu - fotografii realizate de Grigore Verdeş.

Foto 633 – Mormântul lui Avram Iancu - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 634 – Gorunul lui Horea, 1975. În medalion, trunchiul care a mai rămas din gorun. - prelucrare de Ioan P. M. Stoicovici după foto V. Stamate, 1975; http://www.panoramio.com/photo/22219397.

Foto 635 – Podul natural din satul Grohot, com. Bulzeştii de Sus - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 636 – Ceremonia sfinţirii „Izvorului de leac" de la Ciungani, com. Vaţa de Jos - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 637 – Mănăstirea franciscană din Baia de Criş - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 638 – Biserica „Buna Vestire" din satul Birtin - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 639 – Biserica „Sf. Ierarh Ioan Gură de Aur" din Bulzeştii de Sus - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 640 – Biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil" din Căzăneşti - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 641 – Biserica „Buna Vestire" din Ciungani - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 642 – Mănăstirea „Naşterea Maicii Domnului" din Crişan - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 643 – Biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Crişcior - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 644 – Mănăstirea „Sf. Treime" din Crişcior - Pliant prezentare mănăstire.

Foto 645 – Biserica „Sf. Ierarh Nicolae" din Curechiu - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 646 – Biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Lunca Moţilor - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 647 – Biserica „Naşterea Maicii Domnului" din Ocişor; http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=2492.

Foto 648 – Biserica „Sf. Ierarh Nicolae" din Ribiţa - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 649 – Biserica cu tricolor „Adormirea Maicii Domnului" din Ţebea - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 650 – Statuia lui Burebista, autor Nicolae Adam - fotografie realizată de Dacian Muntean.

Foto 651 – Stindardul dacilor: „Lupul cu coadă de şarpe" - fotografie realizată de Dacian Muntean.

Foto 652 – Sarmizegetusa Regia, zona sanctuarelor - fotografie realizată de Laurian Gherman.

Foto 653 – Vedere panoramică din Parcul Natural Grădiştea Muncelului-Cioclovina - fotografie realizată de Laurian Gherman.

Foto 654 – Bustul lui Aurel Vlaicu din curtea casei memoriale - fotografie realizată de Dacian Muntean.

Foto 655 – Capela romanică din Geoagiu, secolele XI-XII - fotografie realizată de Călin Jorza; http://orastie365.blogspot.ro/2011_04_01_archive.html.

Foto 656 – Biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil" din Almaşu Mic de Munte - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 657 – Biserica „Adormirea Maicii Domnului" din municipiul Orăştie - fotografie realizată de Călin Jorza; http://orastie365.blogspot.ro/search/label/biserici%20%2F%20m%C4%83n%C4%83stiri.

Foto 658 – Biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil" din municipiul Orăştie - fotografie realizată de Călin Jorza; http://orastie365.blogspot.ro/search/label/biserici%20%2F%20m%C4%83n%C4%83stiri.

Foto 659 – Bisericile evanghelică şi reformată din Cetatea Orăştiei - fotografie realizată de Călin Jorza; http://orastie365.blogspot.ro/search/label/biserici%20%2F%20m%C4%83n%C4%83stiri.

Foto 660- 662 – Castelul Corvinilor din Hunedoara, statuie de cavaler din vârful Turnului Buzdugan (Pictat) şi un vitraliu reprezentându-l pe Iancu de Hunedoara - fotografii realizate de Dacian Muntean.

Foto 663 – Galeria neogotică şi Turnul Vechi de Poartă ale Castelului Hunedoara - fotografie realizată de Dacian Muntean.

Foto 664 – Sala Dietei din Castelul Corvinilor - fotografie realizată de Dacian Muntean.

Foto 665 – Fântâna Castelului Corvinilor şi Turnul Toboşarilor - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 666 – Inscripţia în limba turcă de pe contrafortul Capelei - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 667 – Lacul de acumulare Cinciş - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 668 – Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Alun - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 669 – Biserica „Sf. Împăraţi Constantin şi Elena” din Alun - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 670 – Biserica „Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil” din Ghelari - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 671 – Biserica „Sf. Apostoli Petru şi Pavel” din Ghelari - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 672 – Biserica „Sf. Împăraţi Constantin şi Elena” din Hunedoara - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 673 – Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa (ruine) - fotografie realizată de Dan Palcu.

Foto 674 – Ruinele Cetăţii Mălăieşti - fotografie realizată de Dan Palcu.

Foto 675 – Turnul Cetăţii Răchitova - fotografie realizată de Dan Palcu.

Foto 676 – Tăul fără fund de la Peşteana - fotografie realizată de Dan Palcu.

Foto 677 – Staţiunea turistică Râuşor - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 678 – Vedere de pe Platoul Luncanilor - fotografie realizată de Laurian Gherman.

Foto 679 – Conacul Berthelot (restaurat), astăzi Centrul pentru dezvoltare durabilă a Ţării Haţegului – Retezat - fotografie realizată de Emil Scripcariu.

Foto 680 – Biserica „Sf. Prooroc Ilie Tesviteanul” din Baru - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 681 – Biserica „Sf. Ierarh Nicolae” din Densuş - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 682 – Biserica „Pogorârea Sf. Duh” din Ostrov - fotografie realizată de Florin Dobrei.

Foto 683 – Biserica Mănăstirii Prislop, loc de pelerinaj neîntrerupt - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 684 – Mormântul duhovnicului Arsenie Boca, acoperit în permanenţă cu flori; http://hermanvlad.wordpress.com/2012/07/08/parintele-arsenie-boca-pentru-cel-ce-varsa-o-lacrima-la-mormantul-meu-eu-ma-voi-ruga-la-dumnezeu/.

Foto 685 – Biserica „Sf. Mare Mucenic Gheorghe” din Sânpetru - fotografie realizată de Dan Palcu.

Foto 686 – Biserica din Sântămăria Orlea - fotografie realizată de Emil Scripcariu.

Foto 687 – Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Strei - fotografie realizată de Emil Scripcariu.

Foto 688 – Biserica „Sf. Mare Mucenic Gheorghe” din Streisângeorgiu - fotografie realizată de Emil Scripcariu.

Foto 689 – Schitul călugăresc Suseni, com. Râu de Mori, de la poalele Cetății medievale Colț - fotografie realizată de Dan Palcu.

Foto 690 – Muzeul Mineritului din Petroşani - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 691 – Exponat din cadrul muzeului - fotografie realizată de Ioan P. M. Stoicovici.

Foto 692 – Stațiunea Straja din Masivul Vulcan, vedere aeriană - fotografie realizată de Augustin Bortoş.

Foto 693 – Biserica Sînonilor din Petroşani - fotografie realizată de Nicu Jianu.

Foto 694 – Biserica romano-catolică din Vulcan - fotografie realizată de Nicu Jianu.

BIBLIOGRAFIE

ISTORIA BISERICII ORTODOXE HUNEDORENE

Lucrări şi articole

ALBERT, Carmen, *O vizită a lui Andrei Şaguna la Deva în 1848*, în „Sargetia", XXVIII-XXIX, 1999-2000.

ANGHEL, Gheorghe, *De la vechea Mitropolie Ortodoxă a Transilvaniei la Episcopia de Alba Iulia*, Alba Iulia, 1993.

ARĂDEANU, Eugen, *Din istoria Eparhiei Aradului şi Hunedoarei de la mijlocul secolului al XV-lea*, în „Mitropolia Banatului", 31, nr. 1-3, 1982.

BARIŢIU, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei. Pre doue sute de ani din urmă*, vol. I-III, Sibiu, 1889-1891.

- *Studii şi articole*, Sibiu, 1912.

BARNA, Dumitru, *Biserică şi societate – contribuţie la cultura din judeţul Hunedoara în perioada interbelică*, în „Sargetia", XXV, 1992-1994.

BASA, Beniamin, *Şantierul Simeria*, în „Materiale şi Cercetări Arheologice", Oradea, 9, 1970.

BASA, Gabriel, *Preoţi, teologi şi călugări hunedoreni în închisorile comuniste*, în „Altarul Banatului", 16, nr. 4-6, 2005.

- *Presa românească din Orăştie şi rolul ei la realizarea unităţii naţionale*, Deva, 2007.

BĂBUŞ, Emanoil, *Justiniana Prima în lumina noilor cercetări*, în „Studii Teologice", 39, nr. 1, 1987.

BĂLAN, Ioanichie, *Vetre de sihăstrie românească. Secolele XIV-XX*, Bucureşti, 1982.

BĂRBULESCU, Mihai, *Vechi urme creştine*, în vol. „Monumente istorice şi de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului şi Clujului", Cluj-Napoca, 1982.

BÂNDEAN, Ioan, *Prot. stavr. Dr. Sebastian Stanca. Contribuţia sa la cunoaşterea istoriei Bisericii transilvane şi la reînfiinţarea Episcopiei Vadului, Feleacului şi Clujului*, în „Mitropolia Ardealului", 31, nr. 5, 1986.

BÂRZU, Ligia, BREZEANU, Stelian, *Originea şi continuitatea românilor. Arheologie şi tradiţie istorică*, Bucureşti, 1991.

BEJU, Ioan, *Conscripţia clerului ortodox transilvan din 1767*, în „Mitropolia Ardealului", 29, nr. 7-8, 1984.

BENEA, Doina, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV. Interferenţe spirituale*, Timişoara, 1999.

BICHICEAN, Gheorghe, *Religia românilor din Transilvania în cuprinsul Constituţiilor Aprobate (Dieta din anul 1653)*, în „Sargetia", XXV, 1992-1994.

BINDER, Pavel, *Contribuţii documentare la geografia bisericească a românilor din Transilvania în secolele XVII-XVIII (1643-1733)*, în „Mitropolia Ardealului", 26, nr. 7-9, 1981.

- *Începuturile Reformei din Transilvania şi românii din Hunedoara*, în „Limba română", 20, nr. 3, 1971.

BODOGAE, Teodor, *Câteva ştiri inedite despre legăturile Cuviosului Sofronie cu ardelenii refugiaţi peste munţi*, în „Mitropolia Ardealului", 29, nr. 9-10, 1984.

- *Momente de seamă privind începuturile vieţii religioase a românilor până la organizarea mitropoliilor din ţara noastră*, în „Mitropolia Ardealului", 17, nr. 5-6, 1972.

BOGDAN-DUICĂ, George, *Călugărul Visarion Sarai (1744). Studiu istoric din istoria Transilvaniei*, Caransebeş, 1890.

BOTIŞ, Emil, *Un ctitor al culturii româneşti din Munții Apuseni: Mihăilă Gritta (1762-1837)*, în „Mitropolia Banatului”, 30, nr. 1-3, 1980.

BUNEA, Augustin, *Cestiuni din dreptul şi istoria Bisericei româneşti unite, studiu apologetic din incidentul invectivelor „Gazetei Transilvaniei” şi a d-lui Nicolae Densuşianu asupra Mitropolitului Vancea şi a Bisericei unite*, vol. II, Blaj, 1893.

- *Episcopii Petru Pavel Aron şi Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902.
- *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, Blaj, 1900.
- *Ierarchia românilor din Ardeal şi Ungaria*, Blaj, 1904.
- *Mitropolitul Sava Brancovici*, Blaj, 1906.
- *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, făcută de vicariul episcopesc Petru Aron*, în „Transilvania”, 30, nr. 9, 1901.

CARAVIA, Paul, CONSTANTINESCU, Virgiliu, STĂNESCU, Flori, *Biserica întemnițată. România 1944-1989*, Bucureşti, 1998.

CĂTA, Petru, *„Vizitațiunea” episcopului Ghedeon Nichitici în ținutul Hunedoarei (1787)*, în „Mitropolia Banatului”, 37, nr. 1, 1987.

CÂRSTEA, Sebastian Dumitru, *Monahismul ardelean în trecut şi astăzi*, Sibiu, 2008.

CERGHEDEAN, Mihai, MARINESCU, Ştefan, *Contribuții privind desfăşurarea revoluției de la 1848-1849 în comitatele Hunedoara şi Zarand*, în „Sargetia”, XIV, 1979.

CHERESCU, Pavel, *Biserica şi Şcoala în Mitropolia Ardealului (sec. XIX). Studii de demografie istorică bisericească*, Oradea, 2008.

- *Episcopia Aradului în anul 1867*, Oradea, 2008.

CHIFĂR, Nicolae, *Istoria creştinismului*, vol. I-III, Iaşi, 1999-2003.

CIOBANU, Virgil, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, 3, 1926.

CIOBOTEA, Daniel, *Elemente ale religiei geto-dacilor favorabile procesului de încreştinare a strămoşilor*, în „Studii Teologice”, 28, nr. 7-10, 1976.

CIPARIU, Timotei, *Acte şi fragmente latine romanesci pentru istoria Besericei romane mai alesu unite*, Blaj, 1855.

Consignatio Statistico Topographica singulorum in Magno Principatu Transylvanicae (edit. Bogdan Crăciun şi Ioan Bolovan), Cluj-Napoca, 2003.

Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653) (trad., studiu introd. şi note de Alexandru Herlea, Valeriu Şotropa, Raul Pop, Iuliu Nasta, Ioan N. Floca), Cluj-Napoca, 1997.

Cotoşman, Gheorghe, *Eremitul Visarion Valahul*, în „Mitropolia Banatului”, 7, nr. 1-3, 1957.

CRISTACHE-PANAIT, Ioana, *Arhitectura de lemn din județul Hunedoara*, Bucureşti, 2000.

CRIŞAN, Ioan, *Adaus la istoria uniației bisericeşti a românilor din Transilvania sub împăratul Leopold I*, în „Anuarul Institutului Teologic-Pedagogic”, 3, 1886-1887; 4, 1887-1888.

Cultele religioase în Republica Populară Română, Bucureşti, 1949.

DAMIAN, Iulian Mihai, *Iancu de Hunedoara, Ioan de Capestrano şi Biserica transilvană de rit răsăritean: noi mărturii despre mitropolitul Ioan de „Caffa”*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»”, 43-44, 2006-2007.

DAMŞA, Teodor V., *Biserica Greco-Catolică din România în perspectivă istorică*, Timişoara, 1994.

DĂNILĂ, Nicolae, *Daco-Romania Christiana. Florilegium studiorum*, Bucureşti, 2001.

DENSUŞIANU, Nicolae, *Independența bisericească a Mitropoliei Române de Alba-Iulia*, Braşov, 1893 (reed. Alba Iulia, 2002).

DENSUŞIANU, Nicolae, *Revoluţiunea lui Horea în Transilvania şi Ungaria (1784-1785), scrisă pe baza documentelor oficiale*, Bucureşti, 1884.

Despre Biserica românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754), Cluj-Napoca, 2009.

Diaconescu, Marius, *Les implications confessionnelles du Concile de Florence en Hongrie*, în „Mediaevalia Transilvanica”, 1, nr. 1-2, 1997.

Dicţionarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş (coord. Adrian Andrei Rusu), Cluj-Napoca, 2000.

Dieceza Lugojului. Şematism istoric, Lugoj, 1903.

DIN, Petre, *Intrarea împăratului Francisc Iosif I în 1852 în Transilvania. Discurs şi reprezentare*, în „Sargetia”, XXXIV, 2006.

DOBREI, Florin, *Istoria vieţii bisericeşti a românilor hunedoreni*, Reşiţa, 2010.

\- *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşiţa, 2011.

Documenta Romaniae Historica D. *Relaţii între ţările române*, vol. I, Bucureşti, 1977.

DRAGOMIR, Silviu, *Cei mai vechi protopopi români*, în „Revista Teologică”, 5, nr. 19-20, 1911.

\- *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII* (reed.), vol. I-II, Cluj-Napoca, 2002.

\- *Românii din Transilvania şi unirea cu Biserica Romei*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 80, nr. 9-10, 1962.

\- *Vechile biserici din Zarand şi ctitorii lor în secolele XIV şi XV*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secţia Transilvania”, 1930.

DRAGOTĂ, Aurel, *Aspecte de multiculturalitate spirituală. Rit şi ritual funerar în Transilvania şi în Europa Centrală şi de Sud-Est (sec. IX-XI p. Ch.)*, Alba Iulia, 2006.

DRĂGAN, Ioan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*, Bucureşti, 2000.

DRĂGUŢ, Vasile, *Vechi monumente hunedorene*, Bucureşti, 1968.

DUDAŞ, Florian, *Vechi cărţi româneşti călătoare*, Bucureşti, 1987.

DUMITRAN, Ana, *Aspecte ale politicii confesionale a Principatului calvin faţă de români: confirmările în funcţiile ecleziastice şi programul de reformare a Bisericii Ortodoxe din Transilvania*, în „Mediaevalia Transilvanica”, 5, nr. 1-2, 2001-2002.

\- *Reforma protestantă şi literatura religioasă în limba română tipărită în Transilvania în secolele XVI-XVII*, în „Studia Universitas Babeş-Bolyai”, seria Theologia Graeco-Catholica Varadiensis, 48, nr. 2, 2003.

\- *Religie ortodoxă – Religie reformată. Ipostaze ale identităţii confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, Cluj-Napoca, 2004.

DUMITRAN, Ana, GÚDOR, Botond, DĂNILĂ, Nicolae, *Relaţii interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI - primele decenii ale secolului XVIII). Román-magyar felekezetközi kapcsolatok Erdélyben (a XVI. század közepe - a XVIII. század első évtizedei között)*, Alba Iulia, 2000.

DUMITRAN, Daniel, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, Bucureşti, 2005.

DURĂ, Nicolae V., *Relaţiile canonice ale Bisericii româneşti nord-dunărene cu scaunele episcopale din sudul Dunării*, în „Mitropolia Banatului”, 36, nr. 2, 1986.

ENACHE, George, PETCU, Adrian Nicolae, *Părintele Arsenie Boca în atenţia poliţiei politice din România*, Galaţi, 2009.

Enciclopedia Ortodoxiei Româneşti (coord. Mircea Păcurariu), Bucureşti, 2010.

Feneşan, Costin, *Informaţii noi privind revoluţia din Transilvania în vara anului 1848*, în „Sargetia”, XIV, 1979.

FILIMON, Petre, *Protestantismul şi românii din Ardeal. Combaterea unei teorii uniate*, Arad, 1938.

FIREZA, George, *Unirea de la 1700 şi cum s-au învrăjbit iarăşi românii*?, ed. a II-a, Lugoj, 1924.

FRĂȚILĂ Ion, *Biserica şi slujitorii ei în apărarea vieții social-politice a românilor hunedoreni*, în „Sargetia”, XXV, 1992-1994.

FREYBERGER, Andreas, *Historica relatio unionis Walachicae cum Romana Ecclesia factae a..1701 eourumque, quae in unionis negotia subseata sunt usque ad novembre anni 1702 di/Relatare istorică despre unirea Bisericii Româneşti cu Biserica Romei făcută în anul 1701 şi despre cele ce au urmat în problema unirii până în noiembrie 1702* (vers. rom. şi stud. introd. de Ioan Chindriş), Cluj-Napoca, 1996.

GAGYI DE ETÉD, Eugen, *Regulatio Diocesis Transilvanicae Disunitae anno 1805*, în „Transilvania”, 42, nr. 1; nr. 2; nr. 3, 1911.

GHEȚIE, ION, MAREŞ, Alexandru, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice şi lingvistice*, Bucureşti, 1974.

GHITTA, Ovidiu, *Episcopul Manuel Olsavszky şi sinodul de la Sibiu din 15-17 mai 1748*, în vol. „Biserică. Societate. Identitate. In honorem Nicolae Bocşan”, Cluj-Napoca, 2007.

GIURA, Lucian, *Bibliografia Pr. Prof. univ. Dr. Mircea Păcurariu la 65 de ani*, Sibiu, 1997.

GÖLLNER, Carol, *Date noi cu privire la călugărul Sofronie*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, 5, 1962.

- *Regimentele grănicereşti din Transilvania (1764-1851)*, Bucureşti, 1973.

GRAMA, Alexandru, *Istoria Bisericei Româneşti unite cu Roma dela începutul creştinismului până în zilele noastre*, Blaj, 1884.

GREUCEANU, Eugen, *Pe urmele documentelor bisericeşti hunedorene*, în „Mitropolia Banatului”, 36, nr. 5, 1987.

GUDEA, Nicolae, *Evreii în provinciile dacice. 106-275 p. Ch.*, în „Ephemeris Napocensis”, 9-10, 1999-2000.

GUDEA, Nicolae, GHIURCO, Ioan, *Din istoria creştinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988.

GYÉMANT Ladislau, *Evoluția situației demografice a Transilvaniei în prima jumătate a secolului XIX*, în „Crisia”, 21, 1991.

HANCOCK-ŞTEFAN, George, *Impactul Reformei asupra românilor între 1517-1645*, Oradea, 2003.

HEITEL, Radu R., *Arheologia etapelor de pătrundere a maghiarilor în Transilvania intracarpatică*, în „Symposia Thracologica. Revistă a Institutului de Tracologie”, 5, 1987.

HITCHINS, Keith, BEJU, Ioan, *Statistica românilor ortodocşi din Transilvania din anul 1766*, în „Mitropolia Ardealului”, 22, nr. 7-9, 1977.

IACOB, Romul E., *Şaguna şi Dâmbul libertății din Gurasada de pe Murăş*, în „Telegraful Român”, 82, nr. 38, 1935.

IONAŞCU, Ioan, *Ieromonahul transilvan Nicodim în Țara Românească*, în vol. „Omagiu lui Ioan Lupaş la împlinirea vârstei de 60 de ani”, Bucureşti, 1943.

IONESCU, Ioan, *Problema organizării cultului creştin ortodox şi a ierarhiei bisericeşti pe teritoriul României până în secolele IX-X*, în „Studii Teologice”, 43, nr. 3, 1991.

IORGA, Nicolae, *Elena Cherepovici, Doamna lui Petru-Vodă Mircea al Țerii Româneşti*, în „Revista Istorică Română”, 16, nr. 7-9, 1930.

- *Istoria Bisericii româneşti*, ed. a II-a, vol. I-II, Bucureşti, 1928-1930.
- *Neamul românesc în Ardeal şi Țara Ungurească la 1906*, ed. a II-a, Bucureşti, 1939.
- *Sate şi preoți din Ardeal*, Bucureşti, 1902.
- *Scrisori şi inscripții ardelene şi maramureşene*, vol. I, Bucureşti, 1906.

Istoria României. Transilvania (coord. Anton Drăgoescu), vol. I-II, Cluj-Napoca, 1997.

Istoria românilor, vol. I-IX, Bucureşti, 2001-2008.

Istoria Transilvaniei III. *De la 1711 până la 1918* (coord. Ioan Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András), Cluj-Napoca, 2008.

LAZĂR, Ioachim, *Comuna Băița. Monografie*, Deva, 2007.

- *Despărțămintele hunedorene ale Astrei şi înființarea de biblioteci poporale (1873-1918),* în „Corviniana”, 3, 1997.

- *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883)*, Cluj-Napoca, 2002.

- *Românii din sud-vestul Transilvaniei şi Marea Unire. Țara Hațegului şi Valea Jiului*, Deva, 2007.

- *Tragedia clerului şi distrugerile suferite de bisericile româneşti în timpul Revoluției din Transilvania de la 1848-1849*, în „Sargetia”, XXXII, 2004.

LAZĂR, Liviu, *Rolul Bisericii în susținerea mişcării antirevizioniste din Transilvania în perioada interbelică*, în „Sargetia”, XXV, 1992-1994.

LEB, Ioan Vasile, *Biserică şi implicare. Studii privind istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Cluj-Napoca, 2000.

LIȚIU, Gheorghe, *Două sute de ani de la pustiirea schitului lui Sofronie de la Cioara (1756-1956),* în „Mitropolia Banatului”, 8, nr. 1-3, 1958.

LUPAŞ, IOAN, *Biserica Ortodoxă Română din Transilvania şi unirea religioasă în cursul veacului al XVIII-lea*, Târgu-Mureş, 2004.

- *Contribuții la istoria românilor ardeleni (1780-1792) cu 84 acte şi documente inedite, culese din arhivele din Viena, Budapesta, Sibiiu şi Braşov*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, 37, 1915.

- *Documente istorice transilvane (1599-1699)*, Cluj, 1940.

- *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, ed. a II-a, Cluj-Napoca, 1995.

- *Istoria unirii românilor*, ed. a II-a, Bucureşti, 1993.

- *Mitropolitul Andrei Şaguna. Monografie istorică*, Sibiu, 1911.

- *O încercare de „reunire” a Bisericilor române din Ardeal la anul 1798,* Arad, 1913.

- *Studii, conferințe şi comunicări istorice*, vol. I, Cluj, 1928.

LUPŞA, Ştefan, *Biserica Ortodoxă Română din Ardeal şi Ungaria în veacul al XV*-lea, în „Mitropolia Ardealului”, 1, nr. 3-4, 1956.

- *Catolicismul din Ardeal şi Ungaria până în anul 1556* (II), în „Candela”, 30, nr. 1-2, 1929.

- *Contribuțiuni la istoria încercării de reunire a Bisericilor româneşti din Transilvania la 1798,* în vol. „Omagiu lui Ioan Lupaş la împlinirea vârstei de 60 de ani”, Bucureşti, 1943.

- *Ştiri şi documente despre Biserica Ortodoxă Română din Ardeal după 1761, culese din Arhiva Consiliului de Stat şi a Cabinetului Imperial din Viena*, Sibiu, 1945.

MACREA, Mihail, *Viața în Dacia romană*, Bucureşti, 1969.

MADGEARU, Alexandru, *Expansiunea creştinismului în afara mediului post-urban din Dacia (secolele IV-VI),* în vol. „Slujitor al Bisericii şi al neamului, Părintele Prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 ani”, Cluj-Napoca, 2002.

- *Misiunea episcopului Hierotheos. Contribuții la istoria Transilvaniei şi Ungariei în secolul al X-lea*, în „Revista de Istorie”, 5, nr. 1-2, 1994.

- *Rolul creştinismului în formarea poporului român*, Bucureşti, 2001.

- *The spreading of Christianity in the rural areas of post-Roman Dacia (4th-7th century),* în „Archaeus. Studii de Istorie a Religiilor”, 1-4, nr. 8, 2004.

MANEA, Vasile, *Preoți ortodocşi în închisorile comuniste*, ed. a III-a, Alba Iulia, 2004.

MAREŞ, Alexandru, *Un text polemic românesc din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Limba română”, 20, nr. 6, 1971,

Martiri pentru Hristos, din România, în perioada regimului comunist, Bucureşti, 2007.

MARȚIAN, Sorin, *Biserica pe teritoriile fostelor provincii dacice (Transilvania, Banat, Oltenia) în secolele VII-XI. Aspecte de istorie, organizare bisericească, rit şi cult*, Târgu-Lăpuş, 2006.

MATEI, Ion, *Preoțimea românească ardeleană în veacul al XVII-lea*, în „Transilvania", 42, nr. 1, nr. 2, 1911.

- *Vacanțele Mitropoliei Ortodoxe din Ardeal în veacul XVIII*, Cluj, 1922.

MĂLINAŞ, Ioan Marin, *La umbra Sarmizegetusei romane: Basilica din Densuş. Reflexii istorice şi literare inspirate de o carte tipărită la Viena în 1775*, Oradea, 1997.

MEDIEŞANU, Andrei (Adrian Andrei RUSU), *Aspecte din istoria protopopiatului Hațeg la sfârşitul secolului XVII*, în „Mitropolia Banatului", 35, nr. 3-4, 1985.

METEŞ, Ştefan, *Atitudinea preoților români din ținutul Hațegului față de unirea cu Roma (1699-1700)*, în „Renaşterea. Organ național-bisericesc săptămânal", 25, nr. 20, nr. 21, 1947.

- *Contribuții la istoria Bisericii româneşti transilvane din veacul XVIII* (I), în „Mitropolia Ardealului", 16, nr. 7-8, 1971.

- *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII-XX*, ed. a II-a, Bucureşti, 1977.

- *Episcopul Dionisie Novacovici (în anii 1761-1767)*, în „Mitropolia Ardealului", 18, nr. 5-6, 1973.

- *Moşiile domnilor şi boierilor din țările române în Ardeal şi Ungaria*, Arad, 1925.

MICU, Samuil, *Istoria românilor* (ed. Ioan Chindriş), vol. II, Bucureşti, 1995.

MICU-MOLDOVAN, Ioan, *Acte sinodale ale Bisericei Române de Alba Iulia şi Făgăraş*, vol. II, Blaj, 1872.

MIHĂESCU, Ioan, *Preoți hunedoreni în revoluția lui Horea*, în „Mitropolia Banatului", 34, nr. 9-10, 1984.

MIHUȚ, Iovu, *Copilăria Părintelui Arsenie Boca. Documentar*, Timişoara, 2011.

MIRCEA, Gabriela, MIRCEA, Ioan, *Confruntări confesionale la Cigmău (jud. Hunedoara), în toamna anului 1784*, în „Apulum", XXXVIII, nr. 2, 2001.

MIRON, Greta Monica, *Acțiune ortodoxă – acțiune catolică. Efectele mişcării lui Visarion Sarai în Hunedoara, Hațeg, Zarand şi Alba*, în „Studia Universitas Babeş-Bolyai", seria Historica, 50, nr. 2, 2005.

MLADIN, Nicolae, *Biserica Ortodoxă Română una şi aceeaşi în toate timpurile*, Sibiu, 1968.

MOLDOVEANU, Ion, *Schituri şi mănăstiri din Transilvania distruse de generalul Nicolae von Buccow*, în „Biserica Ortodoxă Română", 114, nr. 1-6, 1996.

MORARU, Alexandru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885-2000. Biserică. Națiune. Cultură*, vol. III/1, Bucureşti, 2006.

- *Biserica Ortodoxă Română între anii 1990-2000*, în „Studia Universitas Babeş-Bolyai. Theologia Orthodoxa", 47, nr. 1-2, 2002.

- *Preot Prof. Univ. Dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române – istoric al Bisericii şi al neamului*, în vol. *Slujitor al bisericii şi neamului, Părintele Prof. Univ. Dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 ani*, Cluj-Napoca, 2002.

MUNTEAN, Vasile V., *Contribuții la istoria Banatului*, Timişoara, 1990.

- *Exegeze istorice şi teologice*, Timişoara, 2005.

MUREŞIANU, Ion B., *Contribuții la istoria bănățene în prima jumătate a secolului al XVIII-lea (călugărul Visarion Sarai)*, în „Mitropolia Banatului", 18, nr. 10-12, 1968.

NEAMȚU, Alexandru, *Un raport din anul 1774 privitor la răscoala lui Sofronie (1759-1761)*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj", 4, 1961.

NEMOIANU, Alexandru, *Trei obiecte paleocreştine descoperite la Vețel (jud. Hunedoara)*, în „Mitropolia Banatului", 29, nr. 1-3, 1979.

NICOLESCU, Gheorghe, DOBRESCU, Gheorghe, NICOLESCU, Andrei, *Preoți în tranşee. 1941-1945*, Bucureşti, 2000.

ONIŞORU, Gheorghe, *Instaurarea regimului comunist în România*, Bucureşti, 2002.

OPREANU, Coriolan H., *Creştinismul şi neamurile germanice în secolele IV-V în Transilvania,* în „Ephemeris Napocensis”, 5, 1995.

- *Transilvania la sfârşitul antichității şi în perioada migrațiilor. Schiță de istorie culturală,* Cluj-Napoca, 2003.

ORGA, Valentin, *Moța. Pagini de viață, file de istorie*, Cluj-Napoca, 1999.

PANAITESCU, P. P., *Introducere la istoria culturii româneşti. Problemele istoriografiei române*, ed. a II-a, Bucureşti, 2000.

PAPACOSTEA, Şerban, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, Bucureşti, 1999.

PASCU, Ştefan, *Voievodatul Transilvaniei*, ed. a II-a, vol. I-IV, Cluj, 1972-1989.

PĂCURARIU, Mircea, *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, 2002.

- *Constantin Bursan – ctitor de biserici hunedorene,* în „Biserica Ortodoxă Română”, 120, nr. 7-9, 2002.

- *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* ed. a III-a, vol. I-III, Iaşi, 2004-2008.

- *Istoria mănăstirii Prislop,* ed. a II-a, Arad, 2006.

- *Începuturile Mitropoliei Transilvaniei*, Bucureşti, 1980.

- *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească şi Moldova în secolele XVI-XVIII,* în „Mitropolia Ardealului”, 13, nr. 1-3, 1968.

- *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918),* Sibiu, 1986.

- *Preoțimea hunedoreană sprijinitoare a năzuințelor poporului în cursul veacurilor,* în „Mitropolia Banatului”, 18, nr. 10-12, 1968.

- *Protopopul colonel Ioan Dăncilă*, în „Revista de Istorie Militară”, 52, nr. 5-6, 2000.

- *Studii de istorie a Bisericii Ortodoxe Române,* vol. I-II, Bucureşti, 2005-2009.

- *Un preot cronicar la mijlocul secolului trecut: Nistor Socaciu din Biscaria*, în „Mitropolia Banatului”, 38, nr. 2, 1988.

PĂDUREANU, Leon (Liviu Stan), *Adevărul asupra „Unirii” religioase de la 1700,* în „Ortodoxia”, 1, nr. 4, 1949.

PÂCLIŞANU, Zenovie, *Câteva date despre preoții româno-calvini*, în „Cultura Creştină”, 9, nr. 2, nr. 3, 1911.

- *Corespondența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein*, Bucureşti, 1924.

- *Istoria Bisericii Române Unite,* ed. a III-a, Târgu-Lăpuş, 2006.

- *Propaganda catolică între românii din Ardeal şi Ungaria înainte de 1500*, în „Cultura Creştină”, 9, nr. 1-2, 1920.

PÂRVAN, Vasile, *Contribuții epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911.

Pentru libertate şi unitate națională. Documente hunedorene (1848-1920), Bucureşti, 1990.

PETCU, Adrian Nicolae, *Părintele Arsenie Boca în documentele Securității*, în vol. „Rezistența anticomunistă. Cercetare ştiințifică şi valorificare muzeală”, vol. I, Cluj-Napoca, 2006.

PETRESC, Dorin, LĂZĂRESCU, Ioan, *Istoria Regimentului cezar şi regesc nr. 64 Orăştie (1860-1918),* Deva, 2004.

PETROV, Gheorghe, *O veche ctitorie munteană în Ardeal - biserica „Sfântul Nicolae” din Geoagiu (de Jos), jud. Hunedoara*, în „Acta Musei Napocensis”, 39-40, nr. 2, 2002-2003.

PINTER, Zeno Karl, ȚIPLIC, Ioan Marian, *Cercetările arheologice de la biserica Sf. Nicolae din Hunedoara*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, 10, nr. 1-4, 1999.

POP, Alexandru, *Dezbinarea din Biserica românilor din Ardeal şi Ungaria (1697-1701),* Bucureşti, 1921.

POP, Ioan Aurel, *Națiunea română medievală*, Bucureşti, 1998.

- *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, ed. a II-a, Cluj-Napoca, 2003.

- *Românii şi România. O scurtă istorie*, Bucereşti, 1998.

POP, Viorica, *Sinodul de la Alba Iulia din 14-18 februarie 1761*, în „Apulum", VII, 1971.

POPA, Dumitru, *Istoria antică a României. Epoca romană în Dacia şi Dobrogea (sec. I-III d.Hr.)*, Sibiu, 2004.

POPA, Radu, *La începuturile Evului mediu românesc. Țara Hațegului*, Bucureşti, 1988.

POPEA, Nicolae, *Vechea Mitropolie Ortodoxă Română a Transilvaniei, suprimarea şi restaurarea ei*, Sibiu, 1870.

POPESCU, Emilian, *Creştinismul pe teritoriul României până în secolul al VII-lea, în lumina noilor cercetări*, în „Mitropolia Banatului", 37, nr. 4, 1987.

- *Creştinismul timpuriu pe teritoriul României*, în vol. „Priveghind şi lucrând pentru mântuire", Iaşi, 2000.

POPOVICI, George, *Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica Romano-Catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 1901.

POPESCU, Grigorie N., *Preoțimea română şi întregirea neamului*, vol. I-II, Bucureşti, 1940.

PORUMB, Marius, *Zugravii iconostasului bisericii „Sfântul Nicolae" din Hunedoara*, în „Acta Musei Napocensis", 10, 1973.

PRODAN, David, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ed. a II-a, Bucureşti, 1998.

PROTASE, Dumitru, *Orizonturi daco-romane*, vol. II, Cluj-Napoca, 2005.

Protocolul de esibite al parohiei Vorța cu filia Valea Lungă pe anii 1938-1972 (Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Vorța).

PUŞCARIU, Ilarion, *Documente pentru limbă şi istorie*, vol. I-II, Sibiu, 1889-1897.

RADU, Iacob, *Istoria Vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913.

RANCA, Ioan, *Date noi privind mişcarea lui Sofronie (1759-1761)*, în „Apulum", XVIII, 1980.

RAZBA, Maria, *Personalități hunedorene. Oameni de cultură, artă, ştiință, tehnică şi sport (sec. XV-XX). Dicționar*, ed. a II-a, Deva, 2004.

RĂDUȚIU, Aurel, *Conscripția lui Petru Pavel Aron din anul 1750. Date noi*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", 28, 1987-1988.

Recensământul din 1850. Transilvania (coord. Traian Rotariu), Cluj-Napoca, 1996.

Recensământul din 1857. Transilvania (coord. Traian Rotariu), Cluj-Napoca, 1996.

Recensământul din 1869. Transilvania (coord. Traian Rotariu), Cluj-Napoca, 2008.

Recensământul din 1880. Transilvania (coord. Traian Rotariu), Cluj-Napoca, 1997.

Recensământul din 1900. Transilvania (coord. Traian Rotariu), Cluj-Napoca, 1999.

Recensământul din 1910. Transilvania (coord. Traian Rotariu), Cluj-Napoca, 1999.

Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930 II. *Neam, limba maternă, religie* (coord. Sabin Manuilă), Bucureşti, 1938.

Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania (coord. Ştefan Pascu şi Victor Cheresteşiu), vol. I, Bucureşti, 1977.

ROMOŞAN, Anton, *Evoluția Bisericii româneşti din Scaunul Orăştiei până în secolul al XVI-lea*, în „Mitropolia Banatului", 35, nr. 9-10, 1985.

ROŞCA, Remus, *Lexiconul comunelor bisericesci din Archidiecesa Greco-Ortodoxă Română a Transilvaniei, întocmit pentru trebuințele oficiale*, Sibiu, 1894.

RUS, Emanuil, *Silviu Dragomir – Exeget al „Unirii"*, studiu introd. la vol. „Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII", I, Cluj-Napoca, 2002.

RUSU, Adrian Andrei, *Biserica românească de la Ribița (jud. Hunedoara)*, în „Revista Monumentelor Istorice”, 60, nr. 1, 1991.

- *Ctitori şi biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997.

- *Ioan de Hunedoara şi românii din vremea sa. Studii*, Cluj-Napoca, 1999.

- *Preoți români ortodocşi din districtul Hațegului în secolul al XV-lea*, în „Mitropolia Banatului”, 32, nr. 10-12, 1982.

RUSU, Adrian Andrei, POP, Ioan Aurel, *Familia nobilară românească Arca din Țara Hațegului (sfârşitul secolului XV-începutul secolului XVI)*, în „Acta Musei Napocensis”, 21, 1984.

RUSU, Mircea, *Paleocreştinismul din Dacia Romană*, în „Ephemeris Napocensis”, 1, 1991.

SĂSĂUJAN, Mihai, *Habsburgii şi Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761). Documente*, Cluj-Napoca, 2003.

- *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Cluj-Napoca, 2002.

SIMONESCU, Dan, *Cronici şi povestiri româneşti versificate (sec. XVII-XVIII)*, Bucureşti, 1967.

SIPOS, Gábor, *Calvinismul la românii din Țara Hațegului la începutul secolului al XVIII-lea*, în vol. *Nobilimea românească din Transilvania*, Satu Mare, 1997.

Societatea „Mica”. Năzuințe şi înfăpturi sociale. 1920-1939, Brad, 2004.

SOMEŞAN, Maria, ŞTIRBAN, Marcel, *Din istoria Bisericii Române Unite. Biserică. Şcoală. Națiune. De la începuturile sale până în 1918*, Satu Mare, 2005.

STANCA, Sebastian, *Contribuția preoțimii din Ardeal la răsboiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, Cluj, 1925.

STĂNCESCU, Roxana, ȚUȚUIANU, Costin Daniel, *Necropolă medieval-timpurie la Simeria sau Simeria Veche?*, în „Apulum”, XLV, 2008.

STĂNILOAE, Dumitru, *Lupta şi drama lui Inochentie Micu Clain*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 86, nr. 9-10, 1968.

- *O luptă pentru Ortodoxie în Țara Hațegului*, în „Anuarul Academiei Teologice Andreiene”, 15, 1939.

- *Uniatismul din Transilvania, opera unei întreite silnicii*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 87, nr. 3-4, 1969.

STOICA DE HAȚEG, Nicolae, *Cronica Banatului*, ed. a II-a, Timişoara, 1981.

SUCIU, Ioan D., *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977.

ŞIPOŞ, Sorin, *Silviu Dragomir – istoric al unirii religioase*, Cluj-Napoca, 2002.

ŞUIAGA, Victor, *Hunedorenii la Marea Unire din 1 Decembrie 1918*, Deva, 1993.

- *Istoria Bisericii Ortodoxe Române din Deva. Contribuții monografice* (mss. dact.), ed. a II-a, Deva, 1972.

TEODOR, Pompiliu, *Politica confesională a Habsburgilor în Transilvania (1692-1759). Cazul Românesc*, în „Caietele David Prodan”, 1, nr. 2, 1994.

TODERAŞCU, Ion, *Unitatea românească medievală*, Bucureşti, 1988.

TOGAN, Nicolae, *Statistica românilor din Transilvania în 1733*, în „Transilvania”, 29, nr. 9-10, 1898.

TUGEARU, Liana, *Biserica Adormirea Maicii Domnului din satul Crişcior (comuna suburbană a oraşului Brad, jud. Hunedoara)*, în vol. „Repertoriul picturilor murale medievale din România (sec. XIV-1450)”, V/1, Bucureşti, 1985.

TULCAN, Ioan, *Profesorul, teologul şi preotul martir dr. Ilarion Felea*, în „Altarul Banatului”, 3 (43), nr. 4-6, 1993.

TURCUŞ, Gheorghe, *Un document din anul 1753 privind frământările religioase din ținutul Hălmagiului*, în „Mitropolia Banatului”, 33, nr. 7-9, 1982.

ȚIPLIC, Ioan Marian, *Contribuții la istoria spațiului românesc în perioada migrațiilor şi Evul Mediu timpuriu (secolele IV-XIII)*, Iaşi, 2005.

VALEA, Mircea, NISTOR, Anghel, RUDEANU, Mihail N., *Toponimie hunedoreană de la daci la români*, Deva, 2002.

VASILE, Cristian, *Între Vatican şi Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, Bucureşti, 2003.

VĂTĂŞIANU, Virgil, *Vechile biserici de piatră româneşti din județul Hunedoara*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția Transilvania”, 1930.

VELTER, Ana Maria, *Transilvania în secolele V-XII. Interpretări istorico-politice şi economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul carpatic*, Bucureşti, 2002.

VESA, Pavel, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Arad, 2008.

- *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006.
- *Episcopii Aradului – 1706-2006*, Arad, 2007.
- *Protopopiatele arădene. Istoric și evoluție (1701-1918)*, în „Teologia”, 7, nr. 1, 2003.

VOILEANU, Matei, *Contribuțiune la istoria bisericească din Ardeal*, Sibiu, 1928.

- *Momente din viața bisericească a românilor ortodocşi din Transilvania. 1780-1787*, Sibiu, 1902.

ZUGRAVU, Nelu, *Cu privire la jurisdicția asupra creştinilor nord-dunăreni în secolele II-VII*, în „Pontica”, 27-29, 1995-1996.

- *Geneza creştinismului popular al românilor*, Bucureşti, 1997.

BISERICĂ ŞI COMUNITATE

Surse inedite

Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale

Parohia greco-catolică Baru Mare.

Parohia greco-catolică Bănița.

Parohia greco-catolică Geoagiu-Joseni.

Vicariatul greco-catolic Hațeg.

Protopopiatul greco-catolic Hălmagiu.

Protopopiatul greco-catolic Lupeni.

Protopopiatul greco-catolic Orăştie.

Parohia greco-catolică Ostrov.

Parohia greco-catolică Păucineşti.

Parohia greco-catolică Pui.

Parohia greco-catolică Sarmizegetusa.

Arhivele Episcopiei Române Unite Lugoj

Episcopia Lugojului

Surse edite

Codul de drept canonic al Bisericii Romano-Catolice din România.

Recensământul din 1850. Transilvania, ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2004.

Recensământul din 1857. Transilvania, ediția a II-a, Bucureşti, 1997.

Recensământul din 1869. Transilvania, Cluj-Napoca, 2008.

Recensământul din 1880. Transilvania, Bucureşti, 1997.

Recensământul populației și al locuințelor din 7 ianuarie 1992, București, 1995.

Schematismus venerabilis cleri neo-erectae Diocesis Lugosiensis, Lugoj, 1858.

Schematismus venerabilis cleri diocesis Lugosiensis, Lugoj, 1868.

Siematismul veneratului cler al Diecezei românești greco-catolice a Lugojului, Lugoj, 1877.

Siematismul veneratului cler al diecezei românești greco-catolice a Lugojului, Lugoj, 1891.

Șematismul provinciei mitropolitane române unite de Alba Iulia și Făgăraș, 1938.

Statutul de organizare și funcționare al Bisericii Reformate din România, din 20 februarie 2008, publicat în Monitorul Oficial, Partea I nr. 171 din 05/03/2008.

Statutul Bisericii Evanghelice-Lutherane din România, aprobat de Guvernul României la 9 aprilie 2008.

Unirea, Blaj, X, nr. 6, 10 februarie 1900.

Ứtjelzö. Az Erdély református egyházkerület évkönyve, 2007.

Dicționare, enciclopedii

DIACONOVICI, Constantin, *Enciclopedia română*, vol. III, Sibiu, 1900.

Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, coordonator Adrian Andrei Rusu, Cluj-Napoca, 2000.

Dicționar enciclopedic de iudaism, București, 2000.

Site internet

www.procesulcomunismului.com.

http://www.culte.ro.

http://www.hunedoara.djc.ro/ObiectiveDetalii.aspx?ID=2135&lacas=true.

Lucrări generale

BARIȚIU, George, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. II, Brașov, 1994.

BERNATH, Mathias. *Habsburgii și începuturile formării Națiunii Române*, Cluj, 1994.

BOCȘAN, Nicolae, *Națiune și confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul miropoliei române*, în „Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII-XIX)", Oradea, 1994.

BOCȘAN, Nicolae, LEU, Valeriu, *Revoluția de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Presa Universitară Clujeană, 2000.

BODEA, Cornelia, *1848 la români*, București, 1982.

DRĂGUȚ, Vasile, *Vechi monumente hunedorene*, București, 1968.

GIURA, Lucian, RACOVIȚAN, Mihai, *Fruntașul revoluționar de la 1848 Ștefan Moldovan,* în „Sargetia", XIV, 1979.

Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1919. Documente (8 august 1849-31 decembrie 1851), vol. I, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1996.

MITU, Sorin, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, 1977.

NICHITEAN, Constantin, JIANU, Coralia Maria, *Săcărâmb. Cămara de comori a Transilvaniei. Trecut și viitor*, Deva, 2006.

PERVAIN, Ioan, CHINDRIȘ, I., *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, vol. I, Cluj, 1972.

RADOSAV, Doru, *Sentimentul religios la români - o perspectivă istorică (secolele XVII-XX)*, Cluj, 1997.

ȘUIAGA,Victor I., *Deva. Contribuții monografice*, vol. I-II, Deva, 2010.

Lucrări speciale

ADĂSCĂLIȚEI, Felicia, *Rolul și poziția preotului în satul transilvănean – Protopopiatul greco-catolic al Hunedoarei (1853-1867)*, în „Arhiva Someșană", VI, 2007.

- *Situația materială a bisericilor în protopopiatul greco-catolic al Hunedoarei (1853-1867)*, în „Arhiva Someşană”, V, 2006.

- *Şcoală şi biserică în protopopiatul greco-catolic al Hunedoarei (1853-1867)*, în „Arhiva Someşană”, seria III, IV, 2005.

ARMEANCA, Ernest, *Săcărâmbul. O monografie a parohiei*, Lugoj, 1932.

BARNA, Dumitru, *Biserică şi societate – contribuție la actul de cultură*, în „Sargetia”, XXV, 1992-1994.

BANCIU, Liorean Gheorghe, *Istoria vieții bisericeşti a românilor din comunele Baia de Criş şi Vața (lucrare de disertație)*, Sibiu, 1996.

BASARAB, Maria, *Mănăstirea Plosca – valențe culturale*, în „Sargetia”, XXVII/1, 1997-1998.

- *Istoricul parohiei române unite cu Roma, greco-catolică, Deva*, Deva, 2006.

BASARAB, Tiron, PETICA, Ioan, *Monografia satului Vaidei de Orăştie. Județul Hunedoara*, Deva, 2007.

BÂRLIANU, Marius, *Biserica greco-catolică din scaunul Orăştiei între 1867-1914*, în „Sargetia”, XXXV-XXXVI, 2007-2008.

- *Biserica greco-catolică din scaunul Orăştiei în timpul Primului Război Mondial*, în „Sargetia”, serie nouă I, 2010.

BÂRLEA, Octavian, *Metropolia Bisericii Române Unite proclamată în 1857 la Blaj*, în „Perspective”, X, nr. 37-38, 1987.

BĂCILĂ, Nicolae, *Istoria religiilor*, Bucureşti, 2001.

BOCŞAN, Nicolae, CÂRJA, Ion, *Biserica Română Unită la Conciliul ecumenic Vatican*, Cluj-Napoca, 2001.

BOCŞAN, Nicolae, SIMA, Ana Victoria, *Înființarea şi organizarea Mitropoliei greco-catolice româneşti*, în „Acta Blasiensia”, II, 2003.

BOCŞAN, Nicolae, VULEA, Camelia, *La începuturile Episcopiei Lugojului. Studii şi documente*, Cluj-Napoca, 2003.

BOROŞ, Ioan, *Ierarhia bisericească*, Gherla, 1894.

BOZGAN, Ovidiu, *Biserica Română Unită între rezistență şi „unificare religioasă”. Contribuții documentare*, în „Studii de istoria bisericii”, Universitatea Bucureşti, 2002.

BUNEA, Augustin, *Episcopii Petru Pavel Aron şi Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902.

BUCUR, Ioan Marius, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918-1953)*, Cluj-Napoca, 2003.

CÂMPEANU, Remus, *Perfecționarea administrativă a bisericilor române din Transilvania*, în „Studia Universitatis Babes-Bolyai, Theologia Graeco-Catholica”, XLV, nr. 1, 2000.

CODREA, Ionuț, CODREA, Camelia Elena, *Biserica reformată din Hunedoara*, în „Perspective istorice”, 5, 2012.

CODREA, Ionuț, *Vechea biserică parohială a Devei*, Deva, 2010.

CODREA, Viorel Gheorghe, BASARAB, Maria, *Parohia română unită cu Roma greco-catolică Cugir. Restitutio*, Deva, 2011.

DOBREI, Florin, *Istoria vieții bisericeşti a românilor hunedoreni*, Reşița, 2010.

DÖRNER, Anton, *Documente şi cronici privind istoria oraşului şi scaunului Orăşti*e, vol. I, 1200-1541, Cluj-Napoca, 2003.

ESPOSITO, Raul, *Leone XII e l’oriente cristiano*, Roma, 1960.

GORUN, Gheorghe, R*olul episcopului Vasile Erdeli în demersurile pentru înființarea mitropoliei Româneşti a Transilvaniei*, în „Acta Blasiensia”, II, 2003.

GRAMA, Alexandru, *Istoria Bisericii Româneşti Unite cu Roma de la începutul creştinismului până în zilele noastre*, Blaj, 1884.

- *Instituții calvinești în biserica românească din Ardeal*, Blaj, 1895.

IACOB Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913.

IORGA, Nicolae, *Istoria bisericii românești și a vieții religioas a românilor*, ediția II, vol. II, București, 1929 (vol. II, București, 1995).

KON, André, *Unificarea Bisericii Române Unite cu Biserica Ortodoxă Română în 1948*, în „Studii de istoria bisericii", Universitatea București, 2002, coord. Ovidiu Bozgan.

- *La chiesa e la societa industriale (1878-1922)*, XXII/1, Milan, 1990.

LAZĂR, Ioachim, TĂMAȘ, Ion Pilu, *Monografia comunei Baru Mare*, Deva, 2003.

- *Din viața și activitatea lui Simion Ulpianu (?-1863)*, în „Sargetia", XXVIII-XXIX/2, 1999-2000.

- *Beniamin Densușianu (1829-1915). Din viața și activitatea sa*, Deva, 2002.

- *Din viața și activitatea protopopului greco-catolic al Orăștiei, Ioan I. Ienea (1914-1934)*, în „Sargetia", XXVIII-XXIX/2, 1999-2000.

- *Tragedia clerului și distrugerile suferite de bisericile românești în timpul revoluției din Transilvania de la 1848-1849*, în „Sargetia", XXXII, 2004.

LUNGU, Ion, *Aspecte ale începuturilor revoluției industriale în mineritul din Valea Jiului*, în „Sargetia", V, 1968.

MAGER, Traian, Ținutul Hălamagiului. *Monografie. Cadrul istoric*, Tipografia Diecezană Arad, partea III, 1937.

MAGYARI, Hunor, SZÁNTÓ, Tünde, *A hunyagi református egyházmegye templomai*, Odorheiul Secuiesc, 2010.

METEȘ, Ștefan, *Mănăstiri românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936.

MIRCEA, Ioan, *Demersurile prelaților români greco-catolici pentru statutul mitropolitan*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca", XXXV, 1996.

NAGHI, Gheorghe, *Revendicările românilor din Orăștie în perioada absolutistă*, în „Sargetia", XV, 1981.

PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Mănăstirii Prislop*, Arad, 1986.

PLOSCARU, Ioan, *Lanțuri și teroare*, Timișoara, 1993.

PLOSCĂ, Maria Cristina, *Repere din activitatea Asociației Generale a Românilor Uniți din vicariatul Hațeg*, în „Sargetia", XXXIV, 2006.

POPA, Cristian I., Cugir. *Schiță monografică*, Alba Iulia, 2005.

- *O personalitate a timpului său mai puțin cunoscută: George Bercianu – paroh și protopop greco-catolic al Cugirului*, în „Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 8, 2004.

- *Protopopul greco-catolic Nicolae Sanciali (†1852) din Cugir – repere biografice*, în „Cultura creștină", VII, nr. 3-4, 2004.

PRUNDUȘ, Silvestru A., PLĂIANU, Clemente, *Catolicism și ortodoxie românească*, Cluj, 1994.

RADU, Demetriu, *Dieceza Lugojului. Șematism istoric*, vol. I, Lugoj, 1903.

RUSU, Adrian Andrei, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997.

SIMA, Ana Victoria, *Un emisar printre români. Vizita nunțiului apostolic Antonio De Luca în Transilvania anului 1858. Documente inedite, în 300 de ani de la unirea bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei*, Cluj, 2002.

- *Interesul Sfântului Scaun față de catolicii de rit oriental din Imperiul Austriac la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Arhiva Someșană", seria III, I, 2002;

- *Preparativele Conciliului provincial din 1872*, în „Identitate și alteritate. Studii de istorie politică și culturală", III, 2002.

- *L'istituzione del capitolo della chiesa romena greco-cattolica nelle discussioni dei fori pontificali e imperiali*, în „Ephemeris Daco-Romana", XI, 2000.

SIPOS, Gabor, *Calvinismul la românii din Țara Hațegului la începutul secolului al XVIII-lea,* în „Nobilimea românească din Transilvania”, Satu Mare 1997.

- *Unirea religioasă şi antecedentele ei în relațiile calvino-ortodoxe din Transilvania (1660-1710),* în „Annales Universitatis Apulensis*”*, Series Historica, 9/II, 2005.

- *Consistoriul reformat suprem şi problema unirii religioase a românilor,* în „Annales Universitatis Apulensis”, Series Historica, 6/II, 2002.

SOICA, Sergiu, *Eparhia greco-catolică de Lugoj în anul 1948*, Oradea, 2009.

STANCIU, Camelia, STROIA, Adrian, *Din activitatea parohiei greco-catolice Romos (1879-1900),* în „Sargetia”, XXXV-XXXVI, 2007-2008.

STREJA, Aristide, SCHWARTZ, Lucian, *Sinagogi din România*, Bucureşti, 1996.

TĂNĂSESCU, Constantin, *Din trecutul municipiului Deva. De la prima atestare documentară până în secolul al XVI-lea*, în „Sargetia”, XX, 1986-1987.

TRAMONTIN, Silvio, *Vita di pietà e vita di parrochia, în „La chiesa e la societa industriale (1878-1922)”,* parte II, Milan, 1990.

VASILESCU, Emilian, *Istoria religiilor,* ediția a III-a, Bucureşti, 1998

VĂTĂŞIANU, Virgil, *Vechile biserici de piatră româneşti din județul Hunedoara*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția Transilvania”, 1929.

VULEA, Camelia Elena, WALLNER BĂRBULESCU, Luminița, *Vizitațiuni canonice în Țara Hațegului (1852-1885)*, Presa Universitară Clujeană, 2003.

VULEA, Camelia Elena, *Aspecte ale procesului de organizare a parohiei greco-catolice Petroşani în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Centru şi periferie”, 2004.

- *Biserica greco-catolică din vicariatul Hațegului (1850-1918),* Cluj-Napoca, 2009.

WALLNER BĂRBULESCU, Luminița, *Structura Episcopiei Unite a Lugojului în perioada episcopului Mihaly de Apşa*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai”, Seria Historia, XLIII, 1-2, 1998.

DESPĂRȚĂMINTELE HUNEDORENE ALE ASTREI

Surse inedite

Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale

Fond *Francisc Hossu-Longin*

Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale

Fond *ASTRA*

Fond *Francisc Hossu-Longin*

Ziare şi reviste

Analele Asociațiunii, 1880, 1902, 1903.

Gazeta Transilvaniei, 1899.

Transilvania, 1868, 1869, 1870, 1871, 1872, 1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883, 1888, 1889, 1890, 1894, 1895, 1896, 1899, 1901, 1902, 1910, 1911, 1913, 1916, 1919, 1924, 1927.

Lucrări şi articole

Actele privitoare la urzirea şi înființarea Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română şi *Cultura Poporului Român*, Sibiu, 1862.

ANDRUŞ, Rodica, *Câteva date privitoare la activitatea despărțămintelor hunedorene ale ASTREI*, în „Sargetia”, XVIII-XIX,1984-1985.

- *Din activitatea bibliotecilor înființate de ASTRA în județul Hunedoara*, în „Sargetia”, XX, 1986-1987.

- *Lucrările adunărilor generale ale ASTREI* ținute *în județul Hunedoara*, în „Sargetia”, XXI-XXIX, 1988-1991.

ASTRA 1861-1950, 125 de ani de la înființare, Sibiu, 1987.

BOTEZAN, Liviu, *Contribuția lui Timotei Cipariu la fondarea şi consolidarea ASTREI,* în „ASTRA 1861-1950”, Sibiu, 1987.

CURTICĂPEANU, V., *Întemeierea Societății ASTRA şi rolul ei în cultura poporului român (1861)*, în „Studii”, nr. 6, 1961.

Din istoria Transilvaniei, vol. II, Bucureşti, 1961.

GRECU, Victor A., *Astra* ş*i idealul unității naționale, în Astra 1861-1950,* Sibiu, 1987.

HOLHOȘ, Ion, NISTOR, Nicolae, *Contribuția ASTREI la realizarea unității naționale*, în „Revista Arhivelor, nr. 2, 1968.

ITU, Maria, *Forme instituționalizate de educație populară în România*, Bucureşti, 1981.

LAZĂR, Ioachim, *Despărțământul Deva al ASTREI şi înființarea Reuniunii pentru ajutorarea meseriaşilor,* în „Sargetia”, XXI-XXIV, 1988-1991.

LAZĂR, Ioachim, *Procesul urbarial pentru pământ dintre locuitorii din Sântămăria de Piatră şi baronul Bornemisza (1852-1877),* în „Al X-lea Simpozion Național de Istorie şi Retrologie Agrară a României”, Baia Mare, 15-18 iunie 1988.

MATEI, Alexandru, *Războiul de independență - moment de manifestare a unității şi solidarității româneşti*, în „Sargetia”, XIII, 1977.

MATEI, Pamfil, *Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român (ASTRA) şi rolul ei în cultura națională (1861-1950),* Cluj-Napoca, 1986.

NETEA, Vasile, *Spre unitatea statală a poporului român*, Bucureşti, 1979.

Orăştie 750 de ani, Deva, 1974.

PASCU, Ștefan, *Făurirea statului național unitar român, 1918*, vol. I, Bucureşti, 1983.

POP, Ioan Aurel, NÄGLER, Thomas, András, *Istoria Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, 2008.

RADU, Măriuca, *Adunarea generală a Astrei de la Deva (1899) – în mărturii braşovene*, în „Sargetia”, XXVII/2, 1997-1998.

RETEGAN, Simion, *Dieta românească a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1979.

ȘUIAGA, Victor, *Albumul Astra din Deva 1873-1948,* lucrare în manuscris.

Unirea Transilvaniei cu România, 1918, Bucureşti, 1978.

SOCIETATEA PENTRU FOND DE TEATRU ROMÂN ŞI VIAȚA TEATRALĂ HUNEDOREANĂ

Lucrări şi articole

HODOŞIU, I., *Relațiune*, în „Familia”, nr. 41, 1870, p. 81, apud *Centenarul Societății pentru crearea unui fond de teatru român*.

OLĂNESCU, Dimitrie C, *Teatru la români, Partea II, Teatrul în Țara Românească, 1798-1898,* în „Analele Academiei Române”, Seria II, Tomul XX, Mem. Sect. Literare, p. 28, apud *Centenarul Societății pentru crearea unui fond de teatru român*, Oradea, 1972.

SUSAN, D., *Înființarea „Societății pentru crearea unui fond de teatru român în Ardeal — în cadrul adunării de la Deva din 4-5 octombrie 1870,* în „Sargetia”, X, 1973**.**

ŞUIAGA, Victor, *Deva. Contribuții monografice*, vol. II, Deva, 2011.

VULCAN, Iosif, *Să fondăm teatru național!*, în „Familia", nr. 29, dumineca 20 iuliu/1 august 1869, anul V, apud „Din presa literară românească", 1967.

SOCIETATEA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE A COMITATULUI HUNEDOARA

Surse inedite

Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale

Fond *Societatea de istorie şi arheologie a comitatului Hunedoara*

Presă

Hunyad / Hunedoara, IV, nr. 4/6 noiembrie 1880, 1881,

Observatorul, III, nr. 17, 10-27 martie 1880.

Lucrări şi articole

BALLUM, Ernest, *Adatok a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat huszonötéves történeténetéhez / Date privind istoria Societății de Istorie şi Arheologie a Comitatului Hunedoara,* Deva, 1910.

Enciclopedia istorigrafiei româneşti, Bucureşti, 1978.

FIRCZAK, Gheorghe, ANDRUŞ, Rodica, *Bibliografia Anuarului* Societății *de Istorie şi Arheologie a Comitatului Hunedoara,* în „Sargetia*",* XXV, 1992-1994.

FIRCZAK, Gheorghe, *Societatea de Istorie şi Arheologie a Comitatului Hunedoara. Primii ani de activitate,* în „Sargetia*",* XXI-XXIV, 1988-1991.

FRĂȚILĂ, Ion, WARDEGGER, Nicolae, *Societatea de istorie şi Arheologie a comitatului Hunedoara,* în „Revista Arhivelor*",* XXII, 2, 1970.

FIRCZAK, Gheorghe, *Societatea de Istorie şi Arheologie a Comitatului Hunedoara. Primii ani de activitate (1880-1881),* în „Sargetia*",* XXVI/2, 1995-1996.

GRECIANU, Ştefan D., *De la Bucureşti la Sarmizegetusa. O excursiune istorică în Ardeal,* în „Buletin. Societatea Geografică Română", XXIII, semestrul I, 1902.

HOSSU LONGIN, Francisc, *Amintiri din viața mea,* Cluj-Napoca, 1977.

Istoria Românilor, vol. VII, tom II, Bucureşti, 2003.

KUN, Robert, *A társulat megalakulásának rövid története s a társulati évben kifejtett müködésének vázlata*/*Scurt istoric al înființării societății* şi *rezumatul activității anuale,* în *„A hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve"* / *„Anuarul Societății de Istorie* şi *Arheologie a Comitatului Hunedoara"* (în continuare *HTRTÉ*), Budapesta, I, 1882.

LAZĂR, Ioachim, *Atitudini şi acțiuni politice hunedorene între anii 1875-1900*, în „Restituiri", II, 1994.

LAZĂR, Mircea Dan, *Din activitatea ştiințifică a Societății de Istorie şi Arheologie din Deva în anii 1880-1902,* în „Sargetia*",* XVI-XVII, 1982-1983.

RAZBA, Maria, *Personalități hunedorene: Oameni de cultură, artă, ştiință, tehnică şi sport (sec. XV-XX). Dicționar,* ediția a II-a, Deva, 2004.

Révai Nagy Lexikona, Budapesta, XII, 1915, XVIII/1925.

ŞUIAGA, Victor, *Deva - Contribuții monografice Studii, Articole şi Scrisori,* vol. II, Deva 2011.

WARDEGGER, Nicolae, *Premisele înființării şi activității muzeului devean în cadrul Societății de Istorie şi Arheologie a comitatului Hunedoara,* în „Sargetia*",* XXI-XXIV,1988-1991.

MUZEE, SECȚII ŞI COLECȚII MUZEALE
DIN JUDEȚUL HUNEDOARA (1882 – 2012)

Surse inedite

Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale

Fond *Primăria Orăştie*, dosar 5/1932, nenumerotat.

Fond *Prefectura județului Hunedoara*, dosar 35/1936.

Protocolul botezaților satului Vaca (Crişan) pe anii 1889-1931.

Fond *Protopopiatul ortodox Brad*, dosar 1/1855.

Lucrări şi articole

BARON, Mircea, *Cărbune şi societate în Valea Jiului. Perioada interbelică*, Petroşani, 1998.

BOGZA, Geo, *Trei călătorii în inima țării*, Bucureşti, 1951.

BUNEA, Augustin, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein, 1728-1751*, Blaj, 1900.

CIOBANU, Virgil, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762*, Cluj, 1926.

Conferința Națională de Tehnică Minieră, Bucureşti, 28-30 noiembrie 1968, Oficiul de Documentare şi Publicații Tehnice, Bucureşti, 1969.

DAVID, Mihai, *Interiorul locuinței zărăndene, ceramica populară*, pliant, 2012.

De când o Zi a minerului?, în „Lucrările științifice ale simpozionului internațional multidisciplinar „UNIVERSITARIA SIMPRO 2008". 60 de ani de învățământ superior la Petroşani 1948-2008, Secțiunea Ştiințe Socio-Umane", Petroşani, 2008.

DENSUŞIANU, Nicolae, *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria, 1784-1785*. Scrisă pe baza documentelor oficiale, Bucureşti, 1884.

DEZSÖ, Dani, DAVID, Zoltán, *Az elsö magyarországi napszamlálás*, 1784-1787, Budapest, 1960.

Din istoria regiunii miniere Certej-Săcărâmb, Deva, 1971.

DRAGOMIR, Silviu, *Vechile biserici din Zarand şi ctitorii lor în secolelel XIV şi XV*, în „Anuarul Comisiunii Monumetelor Istorice, secția Transilvania", Cluj, 1930.

- *Avram Iancu*, Bucureşti, 1968.

DRĂGOESCU, Ion, I., *Octavian Floca (1904-1983) corespondență inedită*, în „Sargetia", XXVI/1, 1994-1996.

FLOCA, Oct., ŞUIAGA, V., *Ghidul județului Hunedoara*, Deva, 1936.

GIUGLEA, Gh., MIHUȚ, Gh., PAKI, Ernest, ROMAN, Petru, *Centenarul exploatării industriale a cărbunelui în bazinul carbonifer Valea Jiului*, Bucureşti, 1968.

LAZĂR, Ioachim, *Centenarul Muzeului județean Hunedoara-Deva*, în „Sargetia", XVI-XVII, 1982-1983.

- Vlaicu Bârna (1913-1999), *Necrolog*, în „Sargetia", XXVII/2, 1997-1998.
- *In Memoriam Dimitrian-Laurențiu-Viorel Brana (1907-1998)*, în „Sargetia", XXVII/2.

LAZĂR, Ioachim, PESCARU, Eugen, *Crişan, un sat istoric din Zarand*. Pliant. Deva, 2004.

LUPAŞ, I., *Răscoala țăranilor din Transilvania la anul 1784*, Cluj, 1934.

LAZIN, Gh., NEGRUȚ, Clement, POPOROGU, Ion, *Descoperiri monetare antice în Valea Jiului*, Petroşani, 1972.

LUNGU, Ion, RADU, Vasile, VALEA, Mircea, POPOROGU, Ion, *Valea Jiului-file de istorie*, Petroşani, 1968.

NEGRUȚ, Clement, POPOROGU, Ion, *Începuturile cocsificării cărbunelui în Valea Jiului*, în „Sargetia", VII, 1970.

NEGRUȚ, Clement, MUNTEANU, Pavel, POPOROGU, Ion, *Cărbune şi istorie în Valea Jiului. 1868-1968*, Petroşani, 1968.

PASCU, Ştefan, *Revoluția populară de sub conducerea lui Horea*, Bucureşti, 1984.

PELIGRAD, Dumitru, *Valea Jiului (1848-1914). Principalele probleme social economice oglindite în revista „Montanistică şi Metalurgie”*, în „Banatica”, 9, 1987.

- *Iosif Ciser (1884-1922) şi minerii din Valea Jiului*, în „Banatica”, 10, 1990.

- *File din activitatea „Asociației conductorilor tehnici minieri şi metalurgi” din România (1908-1927)*, în „Buletin de informare tehnică”, IV, nr. 11, 1986.

PELIGRAD, Dumitru, RUSU, Teodor, *Noul contract colectiv din Valea Jiului (decembrie 1929) şi semnificația lui,* în „Sargetia”, XVI-XVII, 1982-1983.

PLATON Cornel, *Un muzeu pentru nevoia adolescenților unei comunități*, în Puşcaşu Dumitru, Muşa Erica (coordonatori), „Muzeul Mineritului. 1961-2011”, Petroşani, 2011.

PLEŞA, Letiția, *Un popas pe malul Crişului Alb, la Crişcior*, 2004.

POPOROGU, Ion, MUNTEANU, Mircea, *Muzeul Mineritului din Petroşani*, în „Revista Muzeelor”, V, nr. 2, 1968.

POPOROGU, Ion, *Contribuții la cunoaşterea grevei minerilor de la Lupeni din august 1929*, în „Sargetia”, V, 1968.

- *Din istoricul exploatării miniere şi începuturile luptei revoluționare a minerilor din Lupeni*, în „Sargetia”, V, 1968.

POPOROGU, Ion, BLAJ, Traian, *Din activitatea Sfatului Național Român din Petroşani în preajma Unirii Transilvaniei cu România*, în „Sargetia”, VII, 1970.

POPOROGU Ion, *Pe urmele căutătorilor de aur din Valea Jiului*, în „Steagul Roşu”, XXVIII, nr. 6633, 28 februarie 1971.

- *Exploatarea aluvionară a aurului în bazinul Petroşani*, în „Sargetia”, IX, 1972.

- *Nicolae Iorga despre masacrul de la Lupeni din august 1929*, în „Apulum”, XII, 1974.

- *1 Mai 1928 în Valea Jiului*, în „Sargetia”, XIV, 1979.

- *Pătrunderea capitalului străin în industria minieră a Văii Jiului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Sargetia”, XV, 1981.

- *Petroşani, Septembrie 1935. Marea adunare antirevizionistă*, în „Apulum”, XX, 1982.

PRODAN, David, *Domeniul cetății Şiria la 1525*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj”, III, 1960.

- *Răscoala lui Horea*, vol. I, Bucureşti, 1984.

- *Ultimatumul țăranilor adresat nobilimii în Răscoala lui Horea*, în „Răscoala lui Horea (1784). Studii şi interpretări istorice”, Cluj-Napoca, 1984.

- *Supplex Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1984.

RADU, Demetriu, *Diecesa Lugojului. Sematism istoric*, Lugoj, 1903.

RADU, Iacob, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului,* Lugoj, 1913.

RAZBA, Maria, *Personalități hunedorene: Oameni de cultură, artă, ştiință, tehnică şi sport (sec. XV-XX). Dicționar*, ed. a II-a, Deva, 2004.

Răscoala lui Horea (1784). Studii şi interpretări istorice, Cluj-Napoca, 1984.

Recensământul din 1910. Transilvania, 1999.

Revista Muzeelor şi Monumentelor. „Seria Muzee”, nr. 4, 1984.

RUSU, Adrian Andrei, *Mănăstirea Vaca*, în „Steaua”, nr. 2, 1993.

RUSU, Adrian Andrei, Lazăr, Ioachim, Petrov, Gheorghe, *Mănăstirea Vaca*, în „Ars Transsilvaniae”, II, 1992.

RUSU-PESCARU, Adriana, *Pro Memoria*, în „Sargetia”, XXVI/1, 1996-1996.

Societatea „Petroşani”, *Monografie*, Bucureşti, 1925.

Steagul Roşu, XIX (XXIV), 6 august 1967.

SUCIU, Coriolan, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, Bucureşti, 1966.

ŞTEFĂNESCU, Aristide, *Ghidul Muzeelor*, Bucureşti, 1984.

Transilvania, 55, nr. 9-9, august-septembrie 1924.

TODERICIU, N., MUNTEANU, P, *Din eforturile pentru organizarea muncitorilor băieşi, „Uniunea Muncitorilor din Industria Minieră din România"*, în „Sargetia", V, 1968.

WARDEGGÉR, Nicolae, *Premisele înființării şi activității Muzeului devean în cadrul Societății de Istorie şi Arheologie a comitatului Hunedoara*, în „Sargetia", XXI-XXIV, 1988-1991.

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ „OVID DENSUSIANU" HUNEDOARA-DEVA

Lucrări şi articole

ILIESCU, Ion, ISTRATE, Tiberiu, *Orăştie 750 de ani*, Deva, 1974.

Piskitelep történeti adatai 1886-1911-ig. A község szellemi és anyagi egyéb fejlödését illetőleg. III-IK füzet, Déva, 1911.

LAZĂR, Mihaela, *Carte veche în patrimoniul Bibliotecii Județene „Ovid Densusianu" Deva,* în „Vox Libri", 2 (5-6), Toamna-iarna 2006.

STOIAN, Valeria, *Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu" Hunedoara-Deva*, în „InfoBiblio", nr. 2, 2001.

http://www.biblionet.ro/show/index/k/30 (accesat la data de 1.10.2012).

FOLCLOR ŞI TRADIȚII HUNEDORENE

Lucrări şi articole

APOLZAN, Lucia, *Carpații tezaur de istorie – perenitatea aşezărilor risipite pe înălțimi*, Bucureşti, 1987.

BUTURĂ, Valeriu, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978.

CARAMAN, Petru, *Studii de folclor*, vol. II, Galați, 2000.

Cercetări cu privire la preistoria zonei Hunedoara, în „Corviniana", IV, 1998.

Ceramica populară la sfârşit de mileniu, Bucureşti, 1998.

CHINDLER, Nicolae, LAZĂR, Ioachim, *Aspecte ale începutului metalurgiei moderne a fierului pe Valea Cernei*, în „Sargetia", XI-XII, 1974-1975.

CHIRICA, Neculai, RĂCEANU, Viorel, *Sub cerul purpuriu al Hunedoarei,* Hunedoara, 1976.

CRISTACHE-PANAIT, Ioana, *Arhitectura de lemn din Județul Hunedoara,* Bucureşti, 2000.

DAICOVICIU, H., *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972.

DEMETER, Zenovia, *Peştişu Mare, Monografie,* Deva, 2002.

DUNĂRE, Nicolae şi colectiv, *Arta populară din Valea Jiului*, Bucureşti, 1963.

FLORESCU, Fl. B., *Ornamentica populară în lemn*, în „Studii şi cercetări de istoria artei", III, nr. 1, 1956.

GĂLĂȚAN JIEȚ, Dumitru, *Tradiții şi obiceiuri în satele din Estul Văii Jiului*, Petroşani, 2005.

IRIMIE, C., *Pivele şi vâltorile din Mărginimea Sibiului şi de pe Valea Sebeşului*, Sibiu, 1956.

IŞFĂNONI, Rusalin, *Pădurenii Hunedoarei,* Bucureşti, 2004

LAPTEŞ, Marcel, *Eseuri de etnografie şi folclor*, Deva, 2004.

LAPTEŞ, Marcel, *Timpul şi sărbătorile țăranului român*, Deva, 2009.

LAPTEŞ, Marcel, *Anotimpuri magico-religioase*, Deva, 2011.

LUCA, S. A., ROMAN, C., BAICOANĂ, M., *Materiale arheologice din peşteri ale județului Hunedoara*, în „Corviniana”, III, 1997.

LUPEI, Nestor, NEAG, Romulus, CIRCO, Stelian, *Monografia Colegiului Național „Avram Iancu” din Brad*, Brad, 2009.

MEDELEȚ, Florin, *În legătură cu o mare spirală dacică de argint aflată la Muzeul Național de la Belgrad*, în „Analele Banatului III”, serie nouă, Arheologie, Istorie, Timişoara, 1994.

MOLDOVAN, Silvestru, *Țara noastră*, Sibiu, 1894.

Monografia geografică a R.P.R., vol. I, Bucureşti, 1960.

ONIŞOR, Teodor, *Romulus Vuia*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei 1962-1964”, Cluj, 1966.

Orăştie - 775 de ani, Deva, 1999.

PANAITESCU, P. P., *Răbojul. Studiu de istorie economică şi socială la români*, Bucureşti, 1946.

PETRESC, Dorin, GOȚIU, Olivian, *Mânerău, evoluția istorică a unei străvechi vetre de locuire din Ținutul Hunedoarei,* Deva, 2006.

POP, Mihai, RUXĂNDROIU, Pavel, *Folclor literar*, Bucureşti, 1976.

POPA, Ana, *Platoul Luncanilor – Ținut al Țării Hațegului, depozitar al datinilor şi obiceiurilor hunedorene*, în „Miorița”, nr. 14-15, 2003.

POPA, Nicolae, *Tipuri de aşezări din Țara Hațegului*, Timişoara, 2000.

RADU, Iacob, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Hațeg, 1913.

Roşcani, un sat pentru mileniul III, Deva, 2000.

SICOE, Ioan, *Județul Hunedoara, Panoramă etnofolclorică*, Deva, 1999.

SICOE, Ioan, JIANU, Nicu, *Județul Hunedoara. Zonele etnofolclorice*, Deva, 2008.

ŞARPE, Aurora, *Scurtă monografie a comunei Zam*, 2011.

SECOŞAN, Elena, *Pădurenii Hunedoarei*, în „Sargetia”, XVI-XVIII, 1982-1983.

SECOŞAN, Elena, PETRESCU, Paul, *Portul popular de sărbătoare din România*, Bucureşti, 1984.

ŞUIAGA, Victor, STOICA, Ioan C., *Corul de la Dobra, județul Hunedoara*, Deva, 1977 (manuscris).

VISCHI, Laurențiu, JIANU, Ioan, *Poiana Ruscăi-220 (1754-1974)*, Deva, 1974.

VUIA*, Romullus, Portul popular din Țara Hațegului,* Bucureşti, 1962.

VUIA, Romulus, *Studii de etnografie şi folclor*, vol. II, Bucureşti, 1980.

ASPECTE PRIVIND PRESA HUNEDOREANĂ ÎN PERIOADA 1876-2011

Lucrări şi articole

ANDRUŞ, Rodica, *Periodice hunedorene din colecțiile Muzeului Județean Deva (1876-1948)*, în „Sargetia”, XVIII-XIX, 1984-1985.

Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900, Bucureşti, 1979.

Pagini de limbă şi literatură română veche, Bucureşti, 1964.

ILIESCU, Ion, ISTRATE, Tiberiu, *Orăştie 750 de ani*, Deva, 1974.

Orăştie 775, Deva, 1999.

ARDELEANU, Ion, *Bibliografia oraşului Deva. Periodice apărute în perioada interbelică*, în „Sargetia”, XI-XII, 1974-1975.

REPERE ALE SPORTULUI HUNEDOREAN

Surse inedite

Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale

Fond *Prefectura județului Hunedoara*, dosar 206/1920, dosar 148/1920, dosar 5/1921, dosar 84/1921, dosar 4/1938.

Fond *Primăria comunei Crişcior*, dosar 5/1934.

Lucrări şi articole

Duca, Mihael Adrian, *50 de ani de sport hunedorean, 1949-1999,* 2000.

Ionescu, Mihai, Tudoran, Mircea, *Fotbalul de la A la Z*, Bucureşti, 1984.

Jacotă, Victor, Susan, Dumitru, Ghişoiu Eugen, *Monografia Liceului „Decebal” Deva*, Deva, 1971.

Jianu, Viorel, *Şcoala campionilor,* Deva, 2003.

Județele patriei, Hunedoara, Bucureşti, 1980.

Lazăr, Ioachim, Stârcescu Enăchiță, Camelia, *Monografia oraşului Simeria*, Deva, 2008.

Lupei, Nestor, Neag, Romulus, Circo, Stelian, *Monografia Liceului „Avram Iancu”*, Deva, 1994.

Postolache, Nicolae, *Istoria sportului românesc în date*, Iaşi, 1979.

Razba, Maria, *Personalități hunedorene: Oameni de cultură, artă, ştiință, tehnică şi sport (sec. XV-XX). Dicționar*, Deva, 2000.

Vlad, Ovidiu, Țîrlea, Nicolae, *Monografia Liceului Pedagogic*, 1970.

www.aninoasa.ro (accesat 5 noiembrie 2012).

www.primariahd.ro (accesat 5 noiembrie 2012).

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Andone (accesat 5 noiembrie 2012).

ro.wikipedia. org/wiki/Ioan _Andone (accesat 31 octombrie 2012).

http://ro.wikipedia.org/wiki/Romulus_Gabor (accesat la data de 31.10.2012)

http://ro.wikipedia.org/wiki/Michael_Klein (accesat la data de 31.10.2012).

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dorin_Mateu%C8%9B (accesat la data de 31.10.2012).

http://www.romaniansoccer.ro/players/m/mateut_dorin.shtml (accesat la data de 31.10.2012).

http://www.romaniansoccer.ro/players/v/vaetus_florea.shtml (accesat la data de 31.10.2012)

ITINERARII TURISTICE HUNEDORENE

Lucrări şi articole

BURNICHIOIU, Ileana, *Revenirea la un subiect fără surse: biserica din Bârsău în secolele XV-XVI*, în „Mediaevalia Transilvanica”, 5-6, nr. 1-2, 2001-2002.

BURNICHIOIU, Ileana, RUSU, Adrian Andrei, *Monumente medievale din Țara Hațegului*, Cluj-Napoca, 2008.

CANTACUZINO, Gheorghe I., *Cercetările arheologice la biserica din Sânpetru (com. Sântămăria-Orlea, jud. Hunedoara)*, în „Sargetia”, Deva, XIII, 1977.

CAPEL ROBERT, de Roo Joep, *Strategia de dezvoltare turistică a județului Hunedoara*, 2008.

CARSTEA, Sebastian Dumitru, *Monahismul ardelean în trecut şi astăzi*, Sibiu, 2008.

CHEFNEUX, Eugen, *Cercetări şi observații asupra bisericii de la Densuş*, în vol. „Sesiunea ştiințifică a Direcției Monumentelor Istorice”, Bucureşti, 1963.

CINCHEZA-BUCULEI, Ecaterina, *Ansamblul de pictură de la Leşnic, o pagină din istoria românilor transilvăneni din veacul XIV*, în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei”, 21, nr. 1, 1974.

CRISTACHE-PANAIT, Ioana, *Arhitectura de lemn din județul Hunedoara*, Bucureşti, 2000.

DOBREA, Camelia, PALCU, Dan, *Charta Geoparcului Dinozaurilor Țara Hațegului*, Bucureşti, 2010.

DOBREI, Florin, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

- *Istoria vieții bisericeşti a românilor hunedoreni*, Reşița, 2010.

DRAGOMIR, Silviu, *Vechile biserici din Zarand şi ctitorii lor în secolele XIV şi XV*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția Transilvania”, 1930.

- *Ctitorii bisericii din Bârsău, în jud. Hunedoara*, în „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția Transilvania”, 1932.

DRĂGUȚ, Vasile, *Biserica din Leşnic*, în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei”, 8, 1963.

- *Biserica din Strei*, în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei”, 10, nr. 2, 1965.

- *Vechi monumente hunedorene*, Bucureşti, 1968.

Enciclopedia Ortodoxiei Româneşti (coord. Mircea Păcurariu), Bucureşti, 2010.

FLOCA, Octavian, *Regiunea Hunedoara - Ghid turistic*, Deva, 1957.

GRECEANU, Eugenia, *Etapele de construcție ale bisericii din Gurasada – jud. Hunedoara*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, 69, nr. 1-2, 2000.

- *O prezență de tradiție bizantină în arhitectura românească de zid din Țara Hațegului în veacurile XII-XIII: monumentul de cult din Peşteana, județul Hunedoara*, în „Revista Muzeelor şi Monumentelor”, 17, nr. 1, 1986.

- *Spread of Byzantine traditions in mediaeval architecture of Romanian masonry churches in Transylvania*, în „Études byzantines et post-byzantines”, 1, 1979.

HOGMAN, Cornel, *Vechea biserică a Hărțăganilor*, în „Altarul Banatului”, 3 (42), nr. 10-12, 1992.

IONESCU, Doina, *Un valoros iconostas aflat la biserica monument istoric „Buna Vestire” din Trestia (jud. Hunedoara)*, în „Sargetia”, XXVIII-XXIX, 1999-2000.

JIANU, Nicu, LAPTEŞ, Marcel, *Vechi biserici de lemn din Județul Hunedoara*, Deva, 2004.

LAZĂR, Ioachim, PETROV, Gheorghe, RUSU, Adrian Andrei, *Mănăstirea Vaca (jud. Hunedoara)*, în „Ars Transsilvaniae”, 2, 1992.

LAZĂR, Ioachim, TĂMAŞ, Ion Pilu, *Monografia comunei Baru Mare*, Deva, 2003.

LAZĂR, Mircea Dan, DAVID, Mihai, PESCARU, Eugen, *Biserica românească de la Crişcior (jud. Hunedoara)*, în „Sargetia”, XXI-XXIV, 1988-1991.

MĂLINAŞ, Ioan Marin, *La umbra Sarmizegetusei romane: Basilica din Densuş. Reflexii istorice şi literare inspirate de o carte tipărită la Viena în 1775*, Oradea, 1997.

METEŞ, Ştefan, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936.

MOISESCU, Cristian, *Arhitectura românească veche*, vol. I, Bucureşti, 2001.

MUNTEANU, Mircea, *Biserica veche ortodoxă din Orăştie. Contribuții la istoricul bisericii*, în „Mitropolia Banatului”, 12, nr. 1-4, 1962.

NEAG, Romulus, *Monografia municipiului Brad – Zarand*, Brad, 2002.

Orăştie. Enciclopedie (coord. Petru Baciu), Deva, 2001.

Pagini de veche artă românească. Repertoriul picturilor murale medievale din România (secolul XIV-1450), V/1, Bucureşti, 1985.

PĂCURARIU, Mircea, *Constantin Bursan – ctitor de biserici hunedorene*, în „Biserica Ortodoxă Română", 120, nr. 7-9, 2002.

PĂTRAŞCU, Octavian, HOGMAN, Cornel, *„Biserica Sânonilor" din Lunca Jiului - Petroşani*, în „Mitropolia Banatului", 23, nr. 7-9, 1973.

PETRANU, Coriolan, *Un vechi monument istoric: biserica din Roşcani*, în „Omagiu Î. P. S. Dr. Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului, la douăzeci de ani de arhipăstorire", Sibiu, 1940.

PETRESC, Dorin, *Ocişor, un străvechi sat românesc din Țara Zărandului. Monografie istorică*, Deva, 2011.

PETROV, Gheorghe, *O veche ctitorie munteană în Ardeal - biserica „Sfântul Nicolae" din Geoagiu (de Jos), jud. Hunedoara*, în „Acta Musei Napocensis", 39-40, nr. 2, 2002-2003.

PINTER, Zeno Karl, *Roşcani – biserica monument istoric*, Deva, 2001.

POPA, Radu, *Streisângeorgiu. Mărturii de istorie românească din secolele XI-XIV în sudul Transilvaniei*, în „Revista Muzeelor şi Monumentelor", 47, nr. 1, 1978.

- *Vechea biserică din Ostrovul Mare (Râu de Mori)*, în „Mitropolia Banatului", 36, nr. 6, 1986.

- *Vechile biserici de zid din Eparhia Aradului şi pictura lor*, în vol. „Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă", Arad, 1989.

POPA, Radu, CHICIDEANU, Ion, *Informații noi şi câteva considerații istorice privind biserica românească din Gurasada - jud. Hunedoara*, în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei", 35, nr. 1, 1984.

PORUMB, Marius, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania. Sec. XIII-XVIII*, Bucureşti, 1998.

RADU, Stelian, *Retezatul – ieri şi azi / Monografia Parcului Național Retezat*, 2004.

RUSU, Adrian Andrei, *Biserica Pârveştilor din comuna Baru (județul Hunedoara)*, în „Mitropolia Banatului", 39, nr. 2, 1989.

- *Biserica românească de la Ribița (jud. Hunedoara)*, în „Revista Muzeelor şi Monumentelor", 60, nr. 1, 1991.

- *Ctitori şi biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997.

ŞUIAGA, Victor, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române din Deva. Contribuții monografice* (mss. dact.), Deva, 1972.

- *Satul Lăpuşnic – Dobra, jud. Hunedoara. Contribuții monografice*, Deva, 1973 (mss. dact.).

VLAD, Alexandru, *Monografia comunei Ghelari*, Deva, 2003.

PRINTED IN ROMANIA

TIMPUL

ISBN 978-973-753-240-4

ISBN 978-973-612-438-9

Bulzeştii de Sus
Tomeşti
Vaţa de Jos
Vorţa
Balşa
Zam
Burjuc
Gurasada
Brănişca
Şoimuş
Hărău
Veţel
Geoagiu
DEVA
SIMERIA
HUNEDOARA
Teliucu Inferior
Toplița
Lunca Cernii de Jos
Certeju de Sus
Bretea Rom
Răchitova
Sîntămăria-Orlea
Pui
Baru
URICANI
LUPENI

Judeţul HUNEDOARA, monografie